

Teljes! Aug-sept. szept. nelds!

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Első füzet.

1870.

Január hó.

Klement János Mihály, II. Rákóczi Ferencz követe
 Berlinben, Hágában, Londonban.

SZALAY LÁSZLÓTÓL.*)

I.

Vae victis! Jaj a meggyőzötteknek! Nemcsak azért, mert verőktől ázik a föld, mert vetéseik feldulatnak, szekrényeik feltöretnek, házaik lángba mennek; hanem azért, és legkivált azért, mert veszedelemben forognak, hogy kebelökben megingadoztatik a hit a szent iránt, hogy Istenök leszall oltáráról.

A Rákóczi-forradalom elviharzott a haza felett. Az utrechti, a rastadti béke meg volt kötve. A franczia király nem tartotta meg ígérétét. Anglia és Holland nem eszközölték, mit a Szécsényben szövetkezett rendek vártak tőlök: Magyarországról

*) E megható melegséggel s művésziileg irt tanulmányt felejtethlen nagy történetírónk 1864-ben nem sokkal halála előtt írta, — de már be nem fejezhette. Darabonként, s hosszabb időközönként a „Pesti Napló“ tárczájában jelent volt az meg. Mi, mint a boldogultnak különös tisztelői, mintha sejtettük volna közeli elhunytát, az egyes közléseket a „Pesti Napló“ szétszórt számaiból kivágva eltettük, s megőriztük. — Azt hisszük, nem tehetünk kegyeletesebb s egyszersmind t. olvasóink előtt kedvesebb dolgot, ha most e bevégtetlenségében is remek töredék darabjait ama politikai közlöny lymbusából egybegyűjtve, felújítjuk s szakközlönyünkben összeillesztetten közlé tévén, könnyebben és marandóbban hozzáférhetővé tesszük. Új évi folyamunkat becsesb művel alig nyithatnók meg.

Szerk.

sem az egyik, sem a másik békekötésben egy árva szó sem fordult elő. Rákóczi, a nagyot mert, a sokat szenvedett fejedelem gros-boisi magányából rodostói remeteségébe készült; — Vay Ádám, „a legbülcsebb magyar“ — nemzete őt annak nevezé — meghalt nyomorúságban, sirba szállott a danczkai temetőben.

S annyi egyéb hívból mi lesz, kik sorsukat a fejedelméhez kötötték? Nem mindenki hull le, mint ágáról az érett gyümölcs, az alkony fuvalmában. Nem mindenki huny el meghittjeitől környezett nyoszolyán, nem mindenki előtt nyílik meg búcsúzenget közben, mint Beresényi Miklós előtt, a sír. Nem mindenkiben párosul kiinnak, gyásznak elviselésére a gyermekded érzelem a stoa bölcsességével mosolygó önmegadássá, mint Mikes Kelemenben. Azokból mi lesz, kik fényesen és mindig fényesebben látván magok előtt felesillámlani a csábító czélt, nagyravágyásuk sörényét kezökre fonva, lázasan ügettek utánna, s kiknek forró halántékára most jéghideg öklét odanyomja a végezet? Mi lesz azokból, kik, míg itthon kard kardon csattogott a tusák tömkelegében, szőtték ott künn a majdan ariadnei fonalúl szolgálandó frigyesülés-köteleket; kik a külhatalmasságok tanácsosainak annyi ízben mondogatták, a mit hittek, hogy az 1703-ki fölkelés nem olyas, mint a korábbiak, melyeket a Básták, a Cobbok, a Carafák lenyűgözhettek; hogy ez már vésszszé növekedett, mindennek ellenálló, mindent leterítő vésszszé; — ő belölők mi lesz, kiknek jóslatait meghazudtolták az események, s kiknek, ha dermedtségökben fölpillantanak, szemökbe vigyorg a gúny? Mi lesz Brenner Domokosból, a szepesi prépostból, Rákóczinak Rómában, Moszkvában, követéből? Mi lesz Klement Mihályból, Rákóczinak husz éves biztosából Berlinben, Hágában, Londonban?

Ah, a fejedelem írva hagyta, hogy mi lett Brennerből; leveleiben ott van fölötte a halotti beszéd!

„Brenner iszonyatos halála — írja 1723. octóber 25-én Rodostóból Rákóczi Conti herczegnének Versaillesba — láttatá velem, hogy mi az önmagára hagyott ember, bármennyi észszel birjon. Isten őt irgalmasságában kiragadta volt egy ízben maníájának rohamából. Egy évvel, mielőtt Francziaországot odahagytam, ágyában vánkosa alatt meztelen kardot találtak, s inasa alig volt képes őt akadályozni, hogy magát le ne vesse a Hôtel

de Transsilvanie ablakából. A magyar háború kezdetén titkára lévén a kalocsai érseknek, Széchenyi Pálnak, kit Leopold császár béke eszközzésére küldött vala hozzám: máskülönben nem nyerhettem őt meg ügyünknek, mint igérvén, hogy papi javadalmat szerzek neki Franciaországban, minek ígéretére a néhai király (XIV. Lajos) által felhatalmazva voltam. Ő igen jelentékeny dolgokat fedezett föl előttem; napfényre hozta a bécsi udvar összes ármányát; hívén, hogy ama francia javadalom őt biztosítani fogja a mondott udvar üldözése elől még azon esetben is, ha a magyar háború nem ér szerencsés véget. De én semmit sem voltam képes számára kieszközölni sem az elhunyt királynál, kinek ígéretét birtam, sem az orleansi hercegnél (a regensnél): s Brenner remény nélkül maradt, ő, ki fejét arravalónak hitte, hogy püspöki mitrát, hogy bíbornoki süveget viseljen. Kétségbeesett jövőm iránt; kenyér nélkül látta magát halálom után. Arczán olvastam e gondolatokat, midőn a mania őt megrohanta; s az orleansi herceg emlékezhetni fog figyelmeztetésemre vég találkozásunk alkalmával: hogy én Brennert képesnek tartom árulásra, ha javadalom nélkül hagyatik. Ez oknál fogva semmi befolyást sem engedtem neki Párisban maradt vagyonom kezelésére. De ő módot talált, szándékom és utasításom ellenére, tükéimről intézkedni; képzelvén magának, hogy a busás nyereség, melyet mind nekem, mind magának fog szerezni a billetek vásárlása által (Law speculatióit érti), őt kimentendik előttem. De látván, hogy én nem állok nézeteihez, hogy roszallom eljárását; segédet seholsem találván; érezvén az ellenem elkövetett vétség súlyát; s egyszersmind nem bírván ügyeim alapos ismeretével, melynek árulása őt a bécsi udvar kegyébe ajánlaná; alatta egy gyászos jövő képzelmenek, annál borzasztóbb képzelmenek, mivel tisztán emberi tudománya nem ismert pietást: épen nem csudálkoztam, midőn értésemre esett, hogy annyi pogány philozophus példáját követte. — Ezen esemény, asszonyom, oly elevenen tanúsítja az emberi ész gyöngeségét és tehetetlenségét, fönn tartani bennünket szemben a szerencsétlenségekkel, hogy miután kegyed róla, a boldogtalanról, megemlékezett: remélem, meg fogja bocsátani, hogy részemről elmondottam egész históriáját, mely velem mélyen érezteté, mi lennék én szenvedéseim közepette, ha Isten kegyelme nem támogat!“

De hiszen én nem Brennerről készítem irni, ehhez máskor és másutt lesz idő és alkalom; Klement Mihályról akarok szólni, kinek sorsa még tragicaibb, kinek vége még gyászosabb volt.

Térjünk át tárgyunkra.

II.

Klement János Mihály 1689. június 7-én született, Besztercebányán. Atyja Márton, Zólyom megye szolgabírája s a kerületbeli evangelicus egyházi hatóság ülnöke volt; anyja Eghry Katalin, a Garamvölgyében birtokos régi család ivadéka. Iskoláit szülővárosában kezdvén, oderai Frankfurtban és Halléban végezte. 1708-nak elején, a még csak tizenkilencedik évében állott, de fényes készségű, s névszerint mind az ó-kor irodalmaiban, mind az újabb nyelvekben egyiránt jártas ifjú, atyja által visszahivatott hazájába, oly utasítással, hogy előbb Danz-kába menjen, a herezegasszonynál, Rákóczinak ott tartózkodó neijénél udvarlandó.

Rákóczi, tudjuk, a Rajna vidékéről hozott nőt magának.

Sanct-Goaron alól, a folyam balpartján fekszik Rheinfels, most a porosz király mulató kastélya, akkor a hessen-kasseli tartománygrófok nemzetsége egyik oldalágának vára. Az ág őse, Erneszt, már nem élt, midőn Rákóczi, olaszországi utazásának befejezése után, 1694-ben a Rajnához jött; de éltek gyermekei, köztök Károly az ifjabbik, kinek székhelyül Wanfried jutott, a Werránál, s kinek Leiningen Alexandrinától született leányát Charlottét látván és megszeretvén az utazó fejedelem, Kölnben oltárhoz vezette.

Az ifjú, módfelett ifjú pár *) Bécsbe visszajövet a mézes heteket hosszúra fonta: palotájában, a Himmelpfortgasséban, — a mai Fürstenberg-házban — fényes estélyeket adva, melyek a velök egykorú ifjabb magyar király környezete s a szomszéd utczai szálloda, a „vadember“ magyar vendégei által örömezt látogattattak. Az utóbbiak egynémelyike mindazáltal megbotráncozott, hogy I. Rákóczi Ferencz és Zrínyi Ilona fia úgy öltözködik, mintha maga is Wanfriedban, nem Borsiban született

*) A férj még tizenkilencz éves sem volt, a nő még nem töltötte be a tizenhatodik élet.

volna. Savoyei Eugen már ekkor Rákóczi minden tetteiben, tehát e maszkerádban is csak képmutatást akart látni, pártos czélzatok palástolására; de Cserei Mihály, ő, ki sohasem viselt német ruhát, magát ez okon, noha máskülönben Rabutin és Kriebbaum embere volt, mindig nagyobb magyarnak, jobb hazafinak tartotta Rákóczinál.

Az estélyek zenéje elhangzott; a gyönyörök napjait, éjeit a kiábrándulás éveit váltották fel. Charlotte hessen-kasseli idegekkel bírt, — kísérteteket látott, álmában előre feltűnt neki a szoba, melyben husz év múlva meg fog halni, fel az orvos, Helvetius, kinek kezéből fogja az euthanasiai eszét ajkaihoz vinni stb., — oly dolgok, „melyeket mi, a kik pfalceziak vagyunk, írja Orléans Erzsébet, az elhírhedt regens anyja, nem szoktunk látni vagy előrelátni, de melyeket a hessen-kasseliek tudnivalóképen látnak, tapasztalnak.“ Rákóczi — képzelem, — ezen sajtószzerű idegeknek tulajdoníthatta, hogy Charlotte már korán olyas, sőt olyasabb dolgokat követett el, mint a minők azok voltak, melyekről 1821-ben egy másik Charlotte, férje a walesi herceg által vádoltatott.

Innen magyarázható, hogy alig engedtetett meg 1706-ban a nőnek, férjét Magyarországon fölkeresni, midőn már is nem volt sürgetősb teendője, mint férjétől meg eltávozni, s hozzá 1711-ig vissza sem térni. A fejedelem ügyei ezt sok ideig elnézették a férjjel; de az asszony eljárása végre oly botrányossá vált, hogy Rákóczi őt magához az országba hívta, mégpedig eddigi udvara nélkül; 1708. martius 24-én Gál-Szécsről ekkép írván neki:

„Esze és belátása mondani fogják kegyednek, hogy a nemzet szelleméhez kell alkalmazkodnia; hogy bajos dolog volna ezen országban számos idegeneket, kivált németeket tartani; s én azzal hízlekedem magamnak, hogy kegyed nem fogja nekem rossz néven venni, ha mondok: hogy bocsássa el őket szolgálatából, s csak néhány komornát tartson meg, kiknek hűsége és jó magokviselése nem kétséges. Emlékezzék vissza, mennyi kellemtelensége volt már holmi könnyelmű személyek miatt, kik sohasem szolgálták azon tisztelettel, melylyel rangjának tartoztak; most pedig erre annál nagyobb ügyelettel kell lenni, mivel ezen országban uralkodó-hercegasszony gyanánt fog tekintetni.

Félre ne értsen, asszonyom : én nem akarom udvarát, házát szabályozni ; ezt kegyed, ha úgy tetszik, önmaga teheti, mihelyest ide fogott érkezni ; s idővel, remélem, nem vonakodandik megvállani, hogy nem lehetett volna számára jobb főudvarmesternőt választani, mint Balassa grófnét ; ezen asszonyság Pozsonyban s Bécsben neveltetett, németül szintoly jól beszél, mint magyarul, s erősen hiszem, hogy mindazon tulajdonokkal bir, melyek kegyed hajlamának megnyerésére szükségesek.“

A fejedelemné e levél daczára is ottkünn maradt ; s azon körülmény, hogy Balassa grófné a pozsonyi Clarissáknál neveltetett, elégséges lehetett szemében, a grófnét nem kívánia udvarmesternéjéül.

Charlotte danczkai udvaránál Klement rokona Kray Jakab, előbb késmárki tanácsbeli és polgármester, volt Rákóczi biztosa, ő, kit Heister két évvel utóbb, otthon, szülővárosában érvén, lenyakaztatott.

A hallei muzeumokból ide vetődött ifjú megtekintette a danczkai gynaecumot, általértette, és elfordult tőle.

Ekkor Kray értésül adta öcsésének, hogy a fejedelemné egyben hűséges maradt férjéhez ; hogy valamint Német-Újhelyben híven fáradozott a fogoly megszabadításán ; úgy terveinek létesítésére most is egész készséggel nyúl be fiom újjaival a diplomatia szövevényeibe ; s hogy miután őt, Krayt, ügyei s a fejedelem egyelőre innen elszóltják : a svédekkel való viszonyok továbbfűzése Danczkán és Danczkából, részben reá, Klementre fog bízni.

E nyilatkozás örömmel töltötte el az ifjú férfit. Tettek után, bir, név, dicsőség után sovárgott, s a távolban, ime, int neki az államférfi koszorúja.

Danczka, az akkor a lengyel koronától függött szabad város, jelentékeny hely volt a kezdő diplomatára nézve az északi háború viszonyai között ; de még jelentékenyebb Berlin. Fridrik-Vilmos, „a nagy választó-fejedeleme“, miután Lengyelországgal végkép lemondott igényeiről Prussiára, s miután Pommernben a svéd erőt megtörte : régi szerződések alapján Austriától magának, házának követelte a sziléz hercegségeket. Nem ért czélt, s mindössze Schwiebuszt nyerte némi pótlékul. Fia, Fridrik, még Schwiebuszt is kénytelen volt visszabocsátani ; de éppen ennél-

fogva jogosítottnak vélé magát, mihelyest idő és alkalom leszen, igényeit ama sziléz herczegségekre érvényesíteni; s mióta 1701-ben Königsbergben fejére tette a királyi koronát, hivatást érzett pajzsa alá fogni a protestáns érdekeket széles Németországon, s Austriát legalább is ellensúlyozni a római szent birodalomban.

E czélzatok tudva voltak Rákóczi előtt; de tudomása volt rólok a hallei egyetem növendékének is.

III.

August, lengyel király, Péter czár védenceze, 1706. őszszel mindinkább szorongattatván a svédek által, Altranstädtben békét kötött XII-ik Károlylyal, melyhez képest jogait a lengyel koronára Leszczinszky Szaniszlóra szállítá, és Péterrel való szövetségét felbontottnak nyilvánítá.

Péter Narvában volt, midőn August ezen eljárásáról értesült; s e hirre haladék nélkül Lengyelországba indult, hogy néhai szövetségésének felekezetét, mely a tudta és akarata nélkül történt békekötést zokon vette, most közvetlenül önmagának megnyerje. 1707. május elején Lublinba jött, a hol ezen felekezet országgyűlést volt tartandó, melyen július 8-án a czár ernyedetlen sürgetéseire egy részről August a lengyel királyi széktől örök időre elejtettnek, más részről Szaniszló joga érvénytelennek nyilváníttatván, új király választása tűzetett ki.

Péter Lengyelország koronáját első sorban Rákóczinak szánta. Követeit Ónodra küldte, kik a fejedelmet közvetlenül a gyűlés megnyílása előtt a czár nevében megkinálták a lengyel koronával. Kőkényesdi Vetésy László, Rákóczinak ügyviselője Versaillesban, helyesen jegyzé meg, úgy látszik, hogy fejedelmi urát a kilátás Lengyelország királyi székét elfoglalhatni, Bercsényit a remény ez esetben itthon a kormányt magához ragadhatni, azonképen bírták rá az interregnum kimondására, mint XIV. Lajos bujtogatása és ígéretei.

1707. szeptember 4-én a magyar követség, melynek élén Bercsényi állott, és Golowkín Gábor, a czárnak főudvarmestere, amaz Rákóczi, emez Péter czár nevében, Varsóban szerződésre léptek, melynek I. pontja ekkép fogalmaztatott:

„Miután a római szent birodalom és Erdély főséges feje-

delme s a szövetekezett Magyarország vezére Rákóczi Ferencz úr, a lengyel köztársaság rendeinek kérelmére megígéri ő czári fölségének, hogy Lengyelország koronáját, ha a köztársaság által szabad szavazatokkal királylyá fogna választatni, a jelen szerződés alapján elfogadja, ehhezképest viszontag ő czári fölsége, azon kötelezettségnél fogva, mely reá a köztársasággal kötött szövetségből háramlik, igéri: hogy a szabad szavazatokkal történendő ama választás esetében őt Lengyelország királyi székén s királyi méltóságában és hatalomkörében összes tehetséggel: fegyverrel, pénzzel s egyéb hadi szükségekkel, mind saját maga, mind a lengyelek erejéből, nemcsak a béke s a békés országlás bekövetkezéséig, hanem jövendőre is, ha t. i. (Lengyelországban) netalán ellenkező felekezetek keletkeznének, megtartandja.“

Midőn Péter czár 1707. december 10-én a szerződést Moszkvában aláírta: XII-dik Károly, ötvennégyezer ember élén Leszezensky Szaniszlót már Lengyelország birtokába helyezte, Rákóczit végveszélylyel fenyegetvén, ha a cárnak oltalma alatt mint versenytárs mer föllépni. Szaniszló maga egy dragonyos ezredet, melyet a danczkai francia residens, marquis Bonac, Rákóczi számára gyűjt vala, saját zászlaja alá kényszerített. A svéd hadak Danczka környékén fogtak téli szállást. Fővezérök Crassau tábornok a már-már Thornba készülő Rákóczinét biztossá tette, hogy háborgatás nélkül maradhat Danczkában.

Rákóczi az 1708-dik év elején az evangelicus rendek sürgetésére a senatus egyik tagját, Gerhard Györgyöt titokban a svéd udvarhoz küldte. — A senator kalmár képében Gronberg név alatt segédpénzket volt szedendő a magyarországi hitsorsosok számára; de a francia ügyviselő Graffey fölkérte, hogy őt, mint a fejedelem megbizottját, a király elé juttassa, és a svéd fölség haragjának lefegyverzésére célzó működésében mindenkép támogassa. Ennek következtében történhetett, hogy Crassau, XII. Károly és Szaniszló királyok nevében, a fejedelemné s illetőleg a haza induló Klement által Rákóczinak levelet küldött, szóbeli üzenet kíséretében, mely ekkép hangzott:

„Miután a svéd király Szaniszlót, szász Augustnak is meg egyezésével, Lengyelország királyi székén szerencsésen megerősítette: azon, mint egész bizonyossággal hiszi, őt Péter czár el-

lenére is megtartandja. Rákóczi a czár igényeinek és szövetségének semmi hasznát sem fogja venni, s ennél fogva érdekében áll, a svéd udvar indítványát elfogadván, meg nem engedni, hogy a czár futárai Magyarországot és Erdélyt bebarangolják; s a hozzá, Rákóczihoz szító lengyel felekezetet, névszerint bárátneját Lubomirska Ilonát, s általa férjét, Szieniawsky Ádám belzi vajdát és országos főkapitányt Szaniszlóhoz hajltani. A fejedelem illetén eljárása hatalmas lépés leszen a muszka háború elfojtására; általa a svéd király és Szaniszló képesekké válnak a bécsi udvart Rákóczinak és hiveinek kielégítésére kényszeríteni, mit hogy eszközlők lesznek, ime ünnepélyesen ígérük.“

Klement, május végén, Eger melletti táborában találta a fejedelmet, a megyei és városi követekkel conventust tartva, kivált az adóügy szabályozására, s újabb hadjáratához készülve, mely augustusban a szerencsétlen trencsényi ütközzetel végződött.

Egy muszka követségi titoknak csak imént távozott az egri táborból; s Péter czár egyik újabb biztosának megjelenése már be volt jelentve: midőn Klement a fejedelemhez érkezett. Ezen körülmény, s mert Bercsényi, a muszka szövetség eszközlője, halálos ellensége volt a svédnek: Rákóczival tanácsuladták a kezdő diplomatának, hogy küldetésének tárgyaról mélyen hallgasson, még azok előtt is hallgasson, kik hozzá, a fejedelemhez legközelebb állanak, s kiknek iránta való hűségét kétségbe vonni örültség vagy gázság volna. S mintha kétkednék a fejedelem, hogy intésének teljes foganatja leszen a tapasztalatlan újoncznál: nyakra-főre visszaküldte őt, egyszerű levéllel Crasauhoz, és szóbeli üzenettel, hogy külön követség fog hozzá menni az ügy elintézésére.

XII-ik Károly ekkor már megindította ama kalandorszerű újabb hadjáratot, mely őt erdőkön és mocsárokon át a Berezinához, de Pultavához is vezetvén, Rákóczit az imént fenyegetődött veszélytől egyelőre fölmentette. Klement a svéd táborból Berlinbe ment, a fejedelemtől vett újabb megbízatásban eljárando.

IV.

Érintettem, hogy I. Fridrik porosz király igényeit a sziléz hercegségekre (Liegniez, Brieg, Wohlau és Jägerndorf) fenntar-

totta, s hogy azokat adandó alkalommal érvényesíteni szándékozott.

Olykor-olykor közelnek látszhatott az alkalom.

I. Leopold császár az ellenreformatió egyik elvét, hogy a patronatusjog hatalmat ad a patronusnak, a védnöknek, saját hitvallásabeli lelkészt helyezni a község egyházába: valamint egyéb országaiban, hol s mikor lehetett, úgy ama herczegségek s általában egész Szilézia evangelicus egyházainál is alkalmazásba vétetett; mindazon szerződéseket, melyek a protestantismust az érintett herczegségekben oltalmuk alá fogták, az uralkodó Piasti-házak kihalásával — mint a melyekkel kötettek vala — elenyészetteknek tekintvén. Leopold halála után, 1705-ben, az utódának, Józsefnek, üdvözlétére Bécsbe jött szilézi követtség a tartomány evangelicus lakosain ejtett sérelmek orvoslását is sürgette, s vigasztaló szóval küldetett vissza Boroszlóba; de a szó késett tetté válni. 1706-ban a diadalmas svéd hadak Szilézián át vevén útjokat Szászországba August király megfenyítésére: a szilézi rendek XII. Károlyhoz fordultak oltalomért, hivatkozással az osnabrücker békekötésre, mely a svéd királynak jogot ad közbenjárni német hitsorsosai ügyében.

Károly csakugyan közbevetette magát érettek Józsefnél; s midőn a bécsi udvar egyelőre figyelem nélkül hagyta a közbenjárást: a svéd fenyegetődött, hogy tehát önmaga fogja a császár államaiból nemcsak a szilézeknek, hanem magának is meghozni az elégtételt.

Az északi Nagy-Sándor — így czimezték őt jobbról-balról a pultavai napig — szavát megálló fejedelem volt; s Józsefnek oka lehetett tőle kivált Csehországot féltennie, melynek erősségei Prága, Glatz és Eger, gyarlónál-gyarlóbb karban voltak, melyet a francia háború s a magyar forradalom miatt, úgy szólván hadak nélkül kellett hagyni, s melynek népességénél is lázadási jelenségek mutatkoztak.

Ez volt az egyik ok, mely Józsefet engedékenységre hajlította; a másik Marlborough szorgalmazása, ki váltig fejtegette a bécsi ministerek előtt, hogy Károly magát a helyzet urának érezvén, már is veszedelmes hajlamot mutat Dániával egyesülten coalitiót képezni, mely mind a császárnak és a tengeri ha-

talmasságokukak, mind XIV. Lajosnak és frigyeseinek fogja a békepontokat megszabni.

A császári kabinet tehát elszánta magát gróf Wratislaw Venczelt, a cseh főcancellárt, követül küldeni a svéd király főhadiszállására. Erősgyomrú ember volt — írja Wratislawról I. József udvari historicus — sok izetlenség megemésztésére képes. S ez uttal csakugyan erős gyomorra volt szüksége, mert Károly még csak maga elő sem bocsáttatta, üzenvén neki, hogy előbb elégtételt kíván a Czobor mosdatlánszájú szátyárságaiért.

Gróf Czobor Márk, Ádámnak, a hadvezérnek fia, s gróf Pálffy Jánosnak, a Rákóczi ellen táborozó horvát bánnak sógora, — ő, kinek 1704-ben a nagy-szombati ütközet alkalmával Heister életét köszönheté, mert a mely pillanatban egy kurucz hajdú halálos csapást mért a császári hadvezérre, Czobor rásütötte pisztolyát, és agyonlőtte, — Bécsben fényes lakománál, melynek Strahlenheim, a svéd követ is volt egyik vendége, poharazás közben azt találta mondani, hogy Európa legczégyesebb pártütői: Rákóczi, Leszczinszky Szaniszló, és egy harmadik, kit ezuttal nem akar megnevezni. Nem lehetett kétség, hogy XII. Károlyra ezélt, és Strahlenheim insultussal, Czobor párbajra kihívással válaszolt. A svéd király eltiltotta követét a kihívás elfogadásától, s a császártól kívánt elégtételt. Hogy az alkudozás megindulhasson, hogy Wratislaw szentől-szembe lehessen a királylyal: Czobor csakugyan miut fogoly Stettinbe küldetett Károly rendelkezésére, a hol azonban általa — némi titkos alkupont értelmében — haladék nélkül szabadon bocsátatott.

. Megadatván ekkép a kívánt elégtétel, 1707. augusztus 22-én aláíratott József és Károly nevében a szerződés, melyhez képest az első magát kötelezte, meg nem támadni ezentúl a westphali békekötés által a protestans szilézeknek biztosított jogokat, visszaadni az elfoglalt, felnyittatni a bezárt evangelicus templomokat, nem kényszeríteni senkit catholicus egyház látogatására, catholicus hitszónoklat hallgatására; evangelicus, nem más hitvallású gyámokat adni az evangelicus árváknak stb.

A baj el volt hárítva, és szeptember vége felé, távozván a svéd hadak, Austria nagy veszélytől menekedett meg. Ha Ká-

roly ötvenezer főre növekedett hadait Szászországból Csehországra veti, ha Szilézián át kezet nyújt Rákóczinak : az 1707-ki év veszedelmesebb formában mondja ki az interregnumot, mintsem azt a körömi mezőn a Franciaországtól izgatott, s a Franciaországtól cserben hagyott szövetséges rendek megkísérlék vala.

S Rákóczi csakugyan nem mulasztotta el, karját ama fejedelmi kéz után kinyújtani. „Adja elő a svéd királynak, — írta 1707. martius 10-én titkos ügyviselőjének Károly főhadiszállásán, Munkácsról — hogy a szilézek elégedetlenségét oly élénk színekkel festették le előttem, miszerint hajlandó vagyok, ha ő, a király nem ellenzi, újabb hadjáratom megnyílásával, seregemnek részével a lengyel földön át ama tartományba nyomulni, kártétel nélkül, s csak azoknak támogatására, kik hozánk akarnak csatlakozni.“ És öt hónappal később, augusztus 24-ikén, midőn az augusztus 22-iki szerződésről még nem lehetett tudomása, Terebesről ezt írta Károlyi Sándornak a fejedelem : „Kétségenkívül való dolog a szilezitáknak feltámadása ; melyre nézve szükségesnek látván lenni azon tűznek gerjesztését, engedelmet adtunk Eszterbázy Antalnak, hogy pátensit beküldvén, azoknak nemcsak foganatját várja, de ellenségeskedés nélkül Babócsayt erős portyaképen beküldvén, ámbár csak a szélekre is, lássa meg, mit enged az alkalmatosság.“

XII. Károly — tudva lévén előtte Rákóczinak viszonya, sőt ekkor már alakulóban volt szövetsége Péter czárral, és különben is híve akarván maradni Bécsben még 1704-ben tett ígéretének, hogy a mennyiben talán a magyarországi protestansokon ejtett sérelmek is okozták volna a lázadás kitörését, szükségesnek véli ugyan a haladék nélküli orvoslást: de ennek a törvényes hatalom, a császár-király által kell eszközölnie, nem rebellesek által, kiket pártfogolni nem érez hivatást magában — XII. Károly, nem felelt meg Rákóczi reményének ; s a magára hagyatott fejedelem egyelőre fölfüggesztette a szándékba vett kísérletet, annyival is inkább, mert Rabutinnek nem akadályozhatott átvonulása Magyarországon, s diadalmas megjelenése Erdélyben, a magyar hadak némi összehúzását tanácsolták.

De a kísérlet csak is fölfüggesztetett; végkép fölhagyni vele, időelöttinek látszott.

Fridrik porosz király szégyenpíronsággal látta, hogy az őt kirekesztőleg — mint hívé — megillető szerep, a német protestantismus oltalmazása, ismét egy svédnek jutott; s mi több, a szilézeknek, az ő sziléz herczegségeinek oltalma! Állása, viszonyai, noha mint említettük, a királyi korona merész terveket költött ki agyában, nem engedték, hogy oly daczczal léphessen föl, mint XII. Károly. De ő mindig fia maradt az Electornak, fia annak, ki 1673-ban, midőn Leopold vele némi ügyben felsőbb-ségét érezteté, ekkép irt az anhalti herczegnek: „Bizony, nincsen jó dolguk. — Magyarországon igen roszul állanak ügyeik, s engem mégis disgustálnak. — Ez a köszönet, hogy fejére tettem a császári koronát. De jöhet oly idő, mikor azt majd leveszem róla, és más érdemesebbnek fejére teszem.“ A fáhrbellini nap nyertesének vére időről-időre oly hévvel pezsgett föl az utódban is, hogy Savoyei Eugen őt annak mondá, a kinél, ha tettereje arányban állana ambítiójával, nem volna veszedelmesebb ellensége az austriai háznak. Hozzá fordult most Rákóczi; s mint járt el nála megbízatásában Klement? legközelebb fogom előadni.*)

*) Jövő füzetünkben következik. — Szerk.

Korothnay Katinka.

(Fölolvastatott az 1869. sept. 20-án Ipoly-Ságon tartott ünnepélyes vidéki gyűlésen.)

A magyar családélet múltját minden részleteiben és így sajátságaival együtt alaposan tanulmányozni, ép oly mulaszt-hatlan kötelességünk, mint a hazánk általános történetének megírhatásához szükséges adatokat egybegyűjteni. Nem szabad pedig elmulasztanunk azon okból, mert mivelődési történetünket, ez irányban való működés nélkül, a történelmi bírálat igényeinek megfelelőleg megírni soha nem lehetne.

Adataink mesés számmal ugyan, de igen szétszórva vannak, és általában véve az e téren történt bűvárlatok s tanulmányok alapműködésnek is alig tekinthetők, mert a bűvár vagy író, rendszeres műve alkotásához most is csak a gyűjtés fáradsalmainak kipihenése után kezdhet. Mulasztással azonban ezen téren működött férfiainkat épen nem vádolhatjuk, mert jó szándék s nemes igyekezet sohasem hiányzottak, sőt a hazai történetírás előmozdítására több társulat is alakult, hogy azonban nagy eredményt egyik sem mutatott föl: ezt nem a munkás kezek gyöngesége, de leginkább az illető kor viszonyai okozták. Az ősiség a családi levéltárak zárait éber figyelemmel őrzé s így a gyűjtéshez vezető út el volt zárva, a működési mód megnehezítve.

Történelmi társulatunk, alapszabályaiban megállapított feladatához képest, elég buzgalommal működik annak elérésére, hogy különösen a monographicus történetíráshoz megkívántató adatok, oklevelek egybegyűjtessenek s így majd idővel a minden magyar történetbűvár által őszintén óhajtott „általános hazai okmánytár“ egybeállitassék. A társulat e nemes czélja eléréséhez biztos sikert ígérnek az évenként tartatni szokott vi-

déki gyűlések, mint a melyek történelmi emlékeink, és általuk hazai történetünk iránt is az érdekeltséget fokozzák, terjesztik és erősítik. Társulatunk tehát, a föntebbiek folytán ez alkalmakat, míg egyfelől leginkább családi levéltárak rendszeres átkutatására használja föl, másrészt az illető vidék érdekelt közönsége előtt legalább részben háláját is leróni szándékozik akkor, midőn történelmi értekezések fölolvadásai által a hasznost a mulattatóval egyesíti. Innen van, hogy az ily alkalmakori felolvasások inkább gyönyörködtetők, mintsem az általános történetírás szigorú criticája szerint készültek. E szempontból fogtam fel, mint e társulat tagja, én is teendőmet, s tartok felolvasást egy érdekes házasság előzményeiről.

Értekezésem főszemélye :

Korothnay Katinka.

Somogy vármegyében, Nagy-Bajomhoz közel fekszik Koroknya pusztája ; területén volt az e megyében nevezetes szerepet vitt Korothnay-család ősi vára. A vár alapját jelző nyomok, a sánczok és árkok még most is láthatók.

Értekezésem bevezetéséül helyén látom az úgyis kevésbé ismert Korothnay-családról röviden és legnagyobb részt eddig ismeretlen adatok alapján megemlékezni.

A Korothnay-család régiebb történetéről kevés, a Fejér György által kiadottak között is csak egy okmány szól, ugymint 1385-ből, midőn Korothnay Pető fia György, mint királyi ember (homo regius) a Kis-Bánd nevű birtok iránt fennforgó ügyben működik.¹⁾ Utána először Korothnay Jánosról talállok említést, s erről bővebben szólni már azon okból is szükségesnek látom, mert ő Katinkának öregatyja volt, s mivel Nagy Iván, jeles családtani művében róla, somogyi főispánságán kívül, csak azt említi fel, hogy 1481-ben, mint nádori ítélőmester, a zágrábi conventet az Osváld zágrábi püspöktől adományzott Bihinye birtokba beiktatta.²⁾

¹⁾ Fejér Gy. „Cod. dipl. eccl. ac civ. T. X. v. 1. 483—489. és X. v. 8. 258—266 l. 1.

²⁾ Magyarország családai czímerekkel és leszárm. tábl. VI. k. 376. l.

Idézett adataim 1481-nél régibb időről is szólván, felsorolom azokat:

1473-ban Báthory István országbíró előtt, Somlyai Péter, kisasszondi zálogos birtokának felét, 320 aranyforintért Korothnay János nádori ítélőmesternek elzálogosítja, ¹⁾ majd ismét 1475-ben Országh Mihály nádor előtt Korothnay János mester és Somlyai Péter, Kadarkut és Kenéz nevű birtokaikra nézve egy mással kiegyezkednek. ²⁾

János 1483-ban is nádori ítélőmester volt, és ez időben Medgyesallyai László és István, őt az irányukban tanúsított hű szolgálatokért, Gárdon, Tamási, Várad, Batvócz és Kemenik nevű birtokokkal ajándékozzák meg. ³⁾

1486-ban már mint Somogy vármegye főispánja említetik, és Zeng városában ez évi nov. 13-án, mint Tót-, Horvát- és Dalmátországek panaszainak meghallgatása és elintézése végett kinevezett teljhatalmú bíró, Bodó György tolnai főispánnal együtt működik. ⁴⁾

Főispánsága mellett az ítélőmesterséget is viselte, a mit azon körülmény igazol, hogy Szapolyai István nádor, Korothnáról 1493-ban keltezett parancsával, a somogyvári conventnek meghagyja, miszerint K. Jánost, ítélőmesterét és somogyi főispánt, Sárd falu fele részébe iktassa be. A parancs foganatósítása céljából Ezpethei András nádori ember és Gál nevű pap ki is mentek, de miután Danes Pál nevében a beiktatás alkalmával ellenmondás történt, ⁵⁾ perre került a dolog, a melynek végét János nem érte meg, mert 1498-ban említetik, hogy e per fiára, Istvánra szállt. ⁶⁾

¹⁾ Hazai Okmánytár. V. k. 220. sz. a.

²⁾ Hazai Okmánytár. V. k. 225. sz. a.

³⁾ Eredeti okirat a budai kamarai levéltárban. N. R. fasc. 8. nro. 77. E birtokokat illetőleg 1493-ik évben Jakcsi Ferencz részére intézkedés történt. Eredeti okiratok, hártván, a b. Wesselényi cs. ltárában Kolozsvárott.

⁴⁾ Gr. Teleki J.: Hunyadyak kora. XII. k. 341. 342. l.

⁵⁾ Eredeti okirat a budai kam. ltban N. R. fasc. 16. nro 19. alatt.

⁶⁾ Eredeti okirat a budai kam. ltban, N. R. fasc. 13. nro 87. és fasc. 16. nro 24. alatt

Mikor lett vége e pernek, nem tudom, de hogy 1504-ben is folytattattott, okleveles nyoma van.¹⁾

A most elősorolt okmányokban megnevezett jöszágokon kívül birta János mester felső Battyánt, Korothnát hasonlóvárral, Polczát, Nagy-Bajomot, Balogdot, Lókot; részbirtokos volt Csákányban, Csicsalon, Jután, Várdán, ezeken kívül a budai várban a Mindszent-utczában is volt háza.²⁾ Egy szóval János mester gazdag ember volt, ki az ősi vagyont nemcsak hogy megtartá, de még szaporitá is, és budai házát terjedelmes birtokai mellé, úgy látszik, csak hivatalos tekintélye érdekében szerezte.

János mester 1494. körül elhalván,³⁾ két fiút, u. m. Istvánt és Gergelyt hagyott maga után, kik azonban a takarékos atya nyomdokait már nem követték, sőt ellenkezőleg, összevetett vállal, a családi javakat pazarolni kezdték.

Gergely nevével ritkán találkozunk, a fűszerepet István vitte, ki könnyelmű természete mellett a közügyek által azonban mégis érdekelve volt, mert az 1505-iki rákosi híres országgyűlésen mint Somogy vármegye követe volt jelen.⁴⁾ István ügyes, számító ember volt; reménylte, hogy mint tekintélyes család sarjadéka, az ősi javakon könnyelműségökkel ejtett csorbát, szerencsés házassága által kipótolhatja. Számítása nem is volt tévesztett, mert nőül vevé Bajnai Both Ambró leányát, Magdolnát, ki mint előkelő családból való nő, tekintélyes értékkel birt. István számítása tehát helyes volt, a mennyiben a szerencsés házasság csakugyan bekövetkezett, de melyre nézve gyógyszer még sem volt, mert könnyelműségén mit sem változtatott; az adósságot testvérével, Gergelylyel folyvást szaporították. Ingóságainak értékesebb része, az arany-, ezüst-, selyemneműek Fekete Mendel és Jane budai uzsorás zsidók kezeibe kerülték, sőt már birtokait is eladogatni kezdte, még pedig czímet keresve az eladásra, zálogos birtokait akarta visszaváltani.

1) Eredeti okirat u. n. N. R. Fasc. 6. nro 53.

2) Rupp I.: Buda-Pest és környékének helyrajzi története 148. l.

3) Budai kam. ltban N. R. Fasc. 13. nro 84 a.

4) Jászay Pál: A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után. 157. lap.

Magdolnától született leánya Katinka és fia Ferencz; ez utóbbi okmányilag igen ritkán említettetik, s hihetőleg fiatal korában el is halt, annál érdekesebb szerep várt azonban Katinkára.

Az első, okmányilag igazolható birtok eladásánál már Katinka is említettetik, midőn ugyanis 1505. martius 10-én István maga s testvére Gergely és leánya Katinka nevében, a kir. személynök előtt, hogy más birtokait visszaválthassa, Felső-Battyán nevű birtokát 500 m. aranyforintért Battyányi Benedeknek, s ennek fiai Jánosnak és Györgynek örök áron eladja. ¹⁾ Ezen eladás káros hatással azonban nem volt, mert másnap, azaz martius 11-én maguk a vevők, Korothnay János mester és István irányukban tanusított szívésségére hivatkozván, Ulászló (II.) király előtt nyilvánítják, miszerint F.-Battyán birtoknak 500 ar. forint lefizetése mellett bármikor történendő visszavételébe beleegyeznek. ²⁾

De ezen eladást követte a másik, így p. o. Budán, 1506. dec. 10-én kelt levelével István, bizonyos csákányi részirtokának, a somogyvári convent előtt, napa özv. Both Ambróné részére történt eladását megerősíti. ³⁾

A családi javak tekintélyes részét elzálogosította, szóval pazarlása határt nem ismert. Könnyelműsége által előidézett ezen szomorú állapotot, családjára nézve még aggasztóbbá tette nejének Magdolnának kora halála, mely azonban Istváura mélyen alig hathatott, mert igen rövid idő elteltével, u. m. 1506. dec. 12-én már megnősült. Második neje lett Bakócz Ilona.

Istvánnak e második házassága miatt, némi tájékozásul, a Bakócz-családról is megemlékezni szükséges leendő, és pedig különösen azért, mert:

a) Bakócz Tamás esztergomi érseknek e házasság létrehozása körül tanusított ügyes eljárását, hogy megérthessük, igen megkívántatik, miszerint családját általánosságban ismerjük;

b) e családdal történt ezen összeházasodás juttatá Katinkának a viszontagságos, de érdekes szerepet.

¹⁾ Eredeti okirat a marcztalői ltban XVI. F. 6. cs. 1628. sz. a.

²⁾ Eredeti okirat u. o. XVI. F. 6. cs. 1629. sz. a.

³⁾ U. o. 1630. sz. a. és „Hazai Okmánytár“ I. k. 250. sz. a.

A Bakócz-család, hiteles oklevelek igazolása szerint, az Erdőd nemzetségből származott, s ezek folytán Jászay e családot erdélyi eredetűnek is tartja; azt mondja ugyanis Bakócz Tamásról, hogy „a szintén erdélyi származású Mátyás király udvaránál alcancellári minőségben volt.”¹⁾ Annyi bizonyos, hogy e család igen kevés anyagi értékkel bírt, mert még az e családból szerepre hivatott Tamás is „ex humili loco”: alacsony származásúnak mondatik.²⁾

Bakócz Tamás esztergomi érseknek négy testvére volt, u. m.: Miklós, Bálint, János és Ferencz. Bálint (I.), Ferencz és János ágai csakhamar kihaltak ugyan, Miklós ága azonban megalapítván a gr. Erdődy családot, nevezetes szerepet visz. Értekezésemben János leánya Ilona, Korothnay István második neje, továbbá Miklós fia Péter, a Korothnay Katinkának szánt völegény, szerepelnek.

Bakócz Tamás családja fölemelését, élete egyik főfeladatául tűzvé ki, 1489-ik évben nemességét czímerével együtt maga, testvére is unokaöcscsei részére I. Mátyás által megerősíttette,³⁾ s alig mult el esztendő, melyben birtokait ne szaporította volna. Szerzett jószágait csaknem kizárólag családja boldogítására fordította, ez okból 1501-ben II. Ulászlótól kieszközölte, hogy javairól szabadon végrendelezhessék.⁴⁾ E nyert engedély alapján azután 1517-ben szép birtokait rokonai közt végrendeletileg fel is osztá,⁵⁾ s ugyanezen alkalommal az eddig ismert első hitbizományt hazánkban megalapítá.⁶⁾

Unokaöcscsei közül kiválólag Pétert kedvelte, ki pedig

¹⁾ Jászay Pál: id. m. 416. l. V. ö. Köváry L.: Erdély történelme II. k. 127. l.

²⁾ N. Istvánffy: Regni Hungarici historia. Colon. Agr. 1685. p. 60. — és Purpura Pannonica p. 109.

³⁾ Nagy Iván: id. m. I. k. 100. l.

⁴⁾ Török J.: Magyarország Prímásai II. r. 102. l., és Magyar Sion 1869. 523., 524. l.

⁵⁾ Török J.: id. m. II. r. 102—104., és Magyar Sion 1869. 522—531. l.

⁶⁾ Jászay P.: id. m. 418. l. jegyzetben.

családja és így nagybátyja ősi nevét is elhagyván „a tekintélyesebb Monyorókeréki Erdődy nevet veszi fel.“ ¹⁾

A kedvelt unokaöcs Péter kiházásítása, a sokféle és fontos teendők által mindig elfoglalt nagybátyjának Bakócz Tamás érseknek is némi gondokat szerzett ugyan, de a mit az érsek, ropant kincsesel rendelkezhetvén, mégis kedve szerint eszközölhetőnek tartott.

A házasság, mint mindig, úgy az időben is, midőn Tamás érsek említett kedvence öcsese kiházásításáról, és ezzel is családja fölemeléséről gondolkodott, a családok kölcsönös érdekeinek előmozdításánál nevezetes tényező volt.

A kedvelt Péter kiházásításához az előzetes lépéseket tehát óvatosan, de számítással megtette, először is unokahúgának, Bakócz Ilonának szereztén férjet, még pedig, mint érdeke hozta magával, előkelő férfiút. Jól tudta a gondos érsek, hogy bár Korothnay István könnyelműsége és Gergely gyámolatlansága a Korothnay család birtokain lényeges csorbát ejtettek is: e terjedelmes jószágokra fordított munka mellett származó jövedelmek azt igen könnyen kipótolják, s így az illető örökös azokból még gazdaggá is lehet. A beházásítást tehát elhatározta, és hogy már a pazarló természetű Istvánon is segítsen: testvérének Bakócz Jánosnak említett leányát Ilonát, Perényi Imre nádor előtt Budán, 1506. dec. 12-én Korothnay Istvánnak eljegyzé, kikötvén azonban magának, hogy az István által elzálogosított birtokokat ő váltja vissza, továbbá, hogy István s ennek testvére Gergely adósságait ő fizeti ki. ²⁾

Számításba vett az érsek mindent: tudta, hogy a budai uzsorások követelései behajtásával röstök nem lesznek; fontolóra vette továbbá azt is, hogy István az ép ekkor mag nélkül elhalt Gergely után örökölni fog, s így az elzálogosított jószágok visszaváltása könnyen eszközölhető lesz. István első nejétől, Both Magdolnától született gyermekei: Katinka és Ferencz érdekeiről ámbár e közben gondoskodtak, és így a törvényes lépéseket megtették, Alsó-Borsai Csorba András ugyanis a budai káp-

¹⁾ Jászay Pál: id. m. 418. l.

²⁾ Eredeti okirat a marcztalői ltárban XVI. F. 6 cs. 1633. sz. a.

talán előtt 1508. május 30-án Koroethnay Istvánt birtokai elidegenítése iránt tilalmazta,¹⁾ de miután István, a sok adósság miatt a főntemlitett Fekete Mendel és Jane budai zsidók által zaklattatott, jöllehet ezek követelései, az okmány szavai szerint „in exercescencia usurarum et sub pena dupli duplati more et instar scilicet Judaeorum“ uzsoráskodás következtében szaporodtak is össze: a kifizetést annyival inkább teljesíteni kellett, mert nevezett zsidók, Istvánt az akkor itt időző Péter rheginói bibornok előtt „in forma camerae apostolicae“ beperelvén, kiátkoztatni akarták. Ekkor azonban közbelép Tamás érsek s rokonai összeköttetés folytán, de hihetőleg azon okból is, mert a serdülő Katinkát, Erdődy Péternek atyja ígéretével már ekkor eljegyeztetnek hitte, a nevezett zsidókkal négyezer forintban megegyezik, s ez összeget ezeknek kifizetvén, a nálok zálogban volt néhány subát, selyem- és gyapju-ruhákat, aranyozott ezüst-kupákat és kanalakat visszaváltja. A zsidók a fizetést Perényi Imre nádor előtt Budán 1510. febr. 8-án beismerik.²⁾

Ezen adósságon kívül több is volt, de melyeket az érsek szintén kifizetett; így váltá vissza Inakodi Kálmán Jánostól 240 frtért Nagy-Bajomot és Balogdot, idegen kezekből 1200 frtért Polczát és 700 frtért Kisasszondot, Perneszi Imrétől 500 frtért Kadarkutot, 100 frtért Sárdot és Lókot, 400 frtért a csicsali részbirtokot, 100 frtért a várdait, és Juthai Istvántól 40 frtért a juthai részbirtokot.³⁾ Mindezen adósságok kifizetése után azonban a számitó érsek magáról, illetőleg családjáról sem feledkezett meg, mert az esztergomi káptalan előtt 1509-ik évi oct. 9- és 12-én az általa visszaváltott és már főnt névszerint elősorolt birtokokat, a zálog-összeg erejéig Koroethnay István által a maga, továbbá Erdődy Péter, János, Bálint, sőt István neje Bakócz Ilona részére is zálogkép bevallatja.⁴⁾ Így került a Koroethnay-jószág, az érsek rokonainak birtoklásába. De hiszen a czél csakugyan ez volt, a mit azon körülmény is eléggé igazol, hogy

¹⁾ U. ott eredeti okirat 1631. sz. a.

²⁾ Eredeti okirat a marcztalói ltban XVI. F. 6. cs. 1635. sz. a.

³⁾ Eredeti okirat u. o. 1633. sz. a.

⁴⁾ U. a. u. o.

midőn Korothnay István 1511. körül meghalt: az érsek ez első kínálkozó alkalmat felhasználván, unokaöccse Erdődy Péterrel a korothnai várt megtámadtatja, a várnagyot belőle kikergettetts a családi leveleket ily módon kézre kerítvén, lefoglalja. Katinka arany-, ezüst-neműi, gyöngyei, ékszerei, melyeket édes anyja Magdolna, még férjhez menetele alkalmával szülőitől kapott, szintén a hatalmas Péter kezei közé kerültek. Katinka testvére a jó Ferencz, sejtvén, hogy ezen dologról az érsek is tudomással bír, levelet ír hozzá, melyben nővérének, Katinkának ékszereit visszaadtni kéri.¹⁾ Mi lett az eredmény, nem tudom; de a vár elfoglalása az érseket ki nem elégíté, mert még Katinka nagyanyját, özv. Both Ambrónét is Bajnán háborgattatta. Ily hatalmaskodások azon időben csaknem napirenden voltak ugyan, de a korothnai vár elfoglalása s a bajnai dúlás, mégis fontosabb eseménynek tekinthetők, mert azokban titkon a hatalmas érsek kezei is működtek.

A befolyását különösen családja fölemelése körül igen ügyesen fölhasználni tudó érsek, a foglalásnak törvényes szint adandó, a Korothnay-féle javakra adománylevelet szerezni szándékozott. Amade István alországbíró, mint Katinkának gyámja és különben is tekintélyes férfiú azonban e lépést meggátolandó, ez érdemben részint maga, részint meghatalmazottjai által tiltakozott, és pedig 1511. nov. 4-én az országbíró, nov. 11-én a győri és pozsonyi káptalanok, dec. 9-én a nádor, 1512. január 7-én a fehérvári keresztések conventje, nov. 2-án a fehérvári és nov. 20-án a budai káptalanok előtt.²⁾

Rövid kitérésül itt látom helyén, néhány adatban Bakócz Tamás érseket jellemezni.

Egyháza ügyeit illetőleg mulasztással nem vádolható,³⁾ mert ezt p. o. üdvös törvényekkel erősíté,⁴⁾ ennek részére egy esztergomi házat visszaszerzett és Esztergomban fényes kápolnát

¹⁾ Eredeti okirat a marcztalői ltban XVI. F. 6. cs. NB. a.

²⁾ Eredeti okiratok u. o. 1636—1640. és 1644—1646. sz. a.

³⁾ V. ö. A. Theiner: Vetera Monum. hist. Hungariam Sacr. illustr. Tom. II p. 559., 567., 571., 586—589., 591., 596—606.

⁴⁾ Memoria Basilicae Strigoniensis. p. 83.

építtetett: ¹⁾ de másrészt az egyházi ügyekben önkénykedést is követett el, midőn az esztergomi kisebb papságra törvénytelen adót vetett. ²⁾

Politikai téren való működése nagyravágyásból eredett, igen ravasz és eredményeiben vészthozó volt, így p. o. a pórlázadás legnagyobb részt neki tulajdonítható. ³⁾ Ott, hol a dobzse szóba szerelmes királyra befolyását erősíteni kellett, adakozó is tudott lenni, mert például Jajcza védelmére 6000 frtot s a fekete sereg segélyezésére 10500 frtot kölcsönzött. ⁴⁾

Az 1511-iki országgyűlés, Bakócz Tamás érseket bizonyos politikai ügyekben Rómába küldvén, több ideig ott időzött. Ez időre esik II. Julius pápának 1513. febr. 20-án történt halála, kinek megürült székét „nagy fény- és kincspazarlással vadászta” ⁵⁾ és — több írónk állítása szerint, — eredményül 10 szavazatot nyert is. ⁶⁾

Különösen kegyelt unokaöcsese E. Péter, a Koroethnay család javain a hatalmaskodásokat személyesen követvén el, Katinka kezére többé nem számíthatott, annak tehát más nőről gondoskodott; lett is eredménye, megkapta Bánffy Sárát, Miklós pozsonyi főispán leányát. Volt azonban az érseknek több unokaöcsese is, és így ezek egyikének óhajta Katinka kezét megnyerni s ez által a Koroethnay-családba a második beházasítást fogatosítani. E körülmény eddig ismeretlen volt, s így a hatalmas érsek életrajzához érdekes adat leendő, különösen azon okból, mert ez ügyben való működése, [épen Rómában időzése alatt történik.

¹⁾ Theiner: id. m. id. h. 606—608. l.

²⁾ Horváth M.: „Magyarország történelme.” II. k. 590. l. 3 jegyzet.

³⁾ Engel; Geschichte des Ungarischen Reichs III. 2. Abth. p. 164. Tubero: Comment. Horváth M.: Magyarország történelme. II. k. 618. l.

⁴⁾ Magyar akadémiai Értesítő. 1855. IX. X. sz. 549—588. l.

⁵⁾ Tudománytár 1841. 9 füz. 216. l. és V. ö. Szalay L.: Magyarország története. III. k. 477. l.

⁶⁾ Nagy Iván: id. m. I. k. 101. l. Török János és az Egyetemes Magyar Encyclopaedia egyik munkatársa F. V. ellenkező véleményben vannak. Török J. id. m. I. r. 142—144. l. és Encyclopaedia B. k. 344—357. l.

A fontos egyházi és politikai ügyekkel foglalkozó érseknek jutott ideje még arra is, hogy Katinka keze iránt a gyámmal Amade Istvánnal Rómából is folytonos alkudozásban legyen. Rómából keltezett levelei közül néhány fenmaradt; az első 1512. martius 29-ről Amade Istvánhoz van intézve. Érdekes volta miatt, magyar nyelvre fordítva, íme közlöm:

„Tudomásunkra jutott, hogy Koroethnay István leányát, anyóstock Márta asszonynyal egyetértve férjhez adni szándékoztok azon okból, mert unokaöcsénk, kihez őt nőül adni kívánjuk, még ifju, a leány pedig már férjhez menő. Tudjátok meg, hogy köztünk és néhai Koroethnay István közt bizonyos szerződés jött létre, s hittünkre fogadtuk, miszerint azon leányt tisztességesen kiházasíttjuk. Mi ígéletünket beváltani készek is vagyunk, s hittünket megszegni legkevésbé sem akarjuk. Innen-onnan haza térünk Magyarországra, és akkor e dologról magunk közt értekezünk. A mi azt illeti, hogy unokaöcsénk még gyöngé, a leány ellenben már férjhez menni való: tudatjuk, hogy még más unokaöcsénk is van, a kivel bizonyosan meg fogtok elégedni. Mi fentírt ígéletünkhöz egész készséggel ragaszkodunk, és azon leány kiházasítása körül kész lélekkel elkövetjük mindazt, a mit ti is szívesen fogadhattok. Legyetek tehát türelemmel addig, míg Esztergomba megtérünk.“¹⁾

E levelet megelőzőleg azonban az érsek Amadeval már levelezett, mert mint ebből kitetszik, a gyám ekkor már az unokaöcs ifjúkora iránt nyilatkozott is, a mit ismét az érsek felhívásának kellett megelőznie.

Míg a Rómában időző érsek ily úton a kiházasítás ügyében buzgólkodott, addig itthon Erdődy Péter, a koroethnai vár elfoglalásán törte a fejét. A koroethnai vár nem tartozott ugyan a nagyobb és erősebb várak közé, de — mint egy fenmaradt leltár tanúsítja — védeszközk- és szerekkel mégis eléggé el volt látva, és így ostrommal bevenni, nehezebb lett volna, de meg költségbe is került volna. Erdődy Péter uram tehát eselhez folyamodott, és célját el is érte; ugyanis: 1512. május 25-ike körül Szomajomi Kristóf koroethnai várnagyot fölkérte, hogy Tamás érsek szabí

¹⁾ Eredeti okirat a marczaltői ltban XVI. F. 6. cs. 1641. sz. a.

birtokának határjárásánál jelennék meg. A várnagy, — ki Korothnay István halála után Tamás érseknek, mint zálogbirtokosnak szintén esküvel kötelezett tisztje volt — mit sem gyanítván, engedett a felhívásnak. E jó alkalmat Péter az özvegy látogatásának ürügye alatt, mint rokon, felhasználta, s a korothnai vár előtt megjelent. A kapu megnyittatik, Péter, Káldy Ambróval s többi társaival az otthon levő alvárnagy Kötcsi Porkoláb Balázssra ront és azt össze-vissza vereti. A várnagy Szomajomi Kristóf ez idő alatt a történetekről értesítve levén, hazajön, s Péter őt így szólítja meg: „No te ugyan jóra való emberre bízta távolléted alatt a várt, ő áruló!” — Erre a kinzott alvárnagy felel: „Te vagy áruló, mert nem rokon látogatni, de várat foglalni jöttél.” „Hallgass — úgymond Péter, — mert mindjárt megöllek,” s erre említett Balázst, nem különben az őrséget tevő sárdi Fejes Gergelyt, Benedeket, lóki Fa Pált, szentkirályi Belezi Benedeket, Puskás Györgyöt, Szabó Barnát, Korothnay Lukácsot, Pásztor Mátét, Szakácsi Mártont, Sánta Antalt a várból kiűzeti, s az ott talált arany-, ezüst-edényeket, szőnyegeket és irományokat maga részére lefoglalja.¹⁾

Amade István, ily esemény után erkölcsi kötelességét teljesítendő: Katinka férjhez adását sürgette, s úgy látszik, már ekkor volt is kiválasztott vőlegény. Az érsek a gyám eljárásáról értesülvén, Rómából július 3-án ismét ír Amadenak, s a főntebbi levelében emlegetett egyességre hivatkozván, kéri őt, hogy a lakodalmat ne sürgesse, mert téves azon véleménye, mintha az általa tervezett házasság a leány vagyora miatt történék. Egyébiránt kijelenti, hogy bár ő neki a Korothnay-jószágokban sok pénze fekszik is, „kész lesz ezeket visszabocsátani, csak — az okmány szavai — a leánynak szándékunk és kedvünk szerint történendő kiházásitását engedjed meg létrehozni.”²⁾

Az érsek e levele sem eredményezte a várt sikert, mert a

¹⁾ Eredeti okirat marcztalói ltárban XVI. F. 6. cs. 1648. és 1650. sz. a.

²⁾ Eredeti okirat ugyanott 1642. sz. a.

levelében foglaltakkal ellenkezőleg, Erdődy Péter uram e közben folyvást hatalmaskodott, sőt magát a birtokokba be is iktattatta. Az érsek a dolgok állásáról esztergomi tiszttartója által folytonosan értesült ugyan, de Amadeval az alkudozást félbe még sem szakasztá; így sept. 26-ról ismét ír Amadenak, melyben őt várakozásra kéri és a Korothnay-féle jószágok visszajuttatását igéri; levele végén azonban a kiházasítási szándék még mindig felismerhető.¹⁾

Amade a gondos gyám, Katinkának az érsek kedve szerint törtéendő kiházasítását megtagadta, s Katinka érdekeit megvédendő és biztosítandó, a törvényes lépéseket az illető helyeken s kellő időben megtette. Erdődy Péter beiktatásánál ellentmondott, s már 1513. január 20-án Szent-Györgyi Péter országbíró, a budai káptalannak meg is hagyja, hogy Katinka részére, az Erdődy Péternek a korothnai vár és tartozékaiba történt beiktatásáról szóló jelentését adja ki.²⁾ A királytól pedig Budán 1513. apr. 27-ről keltezett rendeletet eszközölt ki, melyben a fehérvári kereszteseknek meghagyta, hogy a korothnai vár ravasz elfoglalása miatt Katinka által indított ügyben járjon el. István ör-frater a reábizottakat teljesíti és május 28-án Jánosházán Erdődy Pétert, 29-én pedig Káldon Káldy Ambr't megidézi. A convent, erről a királyt június 12-én értesíti.³⁾ Az idézettek u. m. Erdődy Péter: Ó-Budai Ferencz deák, Káldy Ambró pedig Beiczi Kálmán meghatalmazottjaik által a kitűzött határidőre megjelenvén, Katinka képviselője Csúti Balassa Benedeknek kijelenték, miszerint készek Katinkát és Ilonát a várba beereszteni, és csak annyit tartanak vissza, a mennyit az érsek Korothnay István adósságában kifizetett.⁴⁾ Az ügy e fizetések minősége miatt bonyolulttá válván, Lajos király 1516. évben Szomajomi Kristóf korothnai várnagyot, Elővölgyi János nádori ítélőmester elé idézi, meghagyván neki, hogy a vár elfoglalásáról körülményes vallomást tegyen. Ez meg is történt, Elővölgyi a nádorhoz jelentést ad, és ez erről sept. 9-én bizonyítványt állít ki.⁵⁾

¹⁾ Eredeti okirat a marcztalói ltárban 1643. sz. a.

²⁾ U. o. 1647. sz. a.

³⁾ U. o. 1648. sz. a.

⁴⁾ U. o. 1649. sz. a.

⁵⁾ U. o. 1650. sz. a.

Ezek folytán az ügy tisztába hozatván, Lajos király 1516. aug. 25-én Budán kelt parancsával Katinka beiktatását elrendelte. Bellyéni Albert személynöki ítélőmester és László somogyvári conventi tag oct. 6-án Korothna vár, Korothna, Csákány, Szentkirály, Csaba, Miháld, Titös birtokokba az összehívott 36 szomszéd, köztük János csabai plebánus jelenlétében Katinkát beiktatni szándékoztak: Tompa Benedek, Ilona rokona (frater) azonban ennek nevében kivont karddal, Ilona özvegyi jogára hivatkozván, csak felében engedé meg az iktatást. A Polcza, Kissasszond, Nagy-Bajom, Balogd, Kadarkút, Sárd, Lók, Jutha, Csisal és Várda birtokokba szándékolta beiktatást pedig Vajai Ibrányi István esztergomi örkanonoknak Tamás érsek nevében történt ellenmondása gátolta meg.¹⁾

Az irományok ez alkalommal „in Boltha“ lepecsételtettek, és Bellyéni a várban levő tárgyakról pontos leltárt is készített. Volt e szerint a várban p. o. 6 ágyu és taraczk, 95 szakállas, 38 kézi puska, 8 dárda, 5 számszer-ij, 3 számszer-ijvivő, 4 tegez, 2 kézi-nyíl, 7 ostyasütő v. s.²⁾

Az iktatás alkalmával történt ezen ellenmondások folytán ismét perre került a dolog, mely fontosságánál fogva jul. 12-ről aug. 13-ra halasztott.³⁾

A várat és hihetőleg tartozékait is, e közben Ipolthfy Gergely birta, mígnem a felek beleútván a kellemetlen viszálykodásba, 1517. oct. 31-én Lajos király előtt következő egyezsége lépnek: az érsek, a Korothnay István helyett fizetett nyolcz ezer forintot 3000-re reducálta, s Amade István a gyám megígérte, miszerint ez évi dec. 21-én a korothnai várban, a somogyvári convent egy tagjának jelenlétében ez összeget lefizeti, s a jószágok ugyanekkor vissza fognak adatni.⁴⁾ Ez egyesség létrejötté után a gondos gyám, lelkiismeretes kötelességéhez képest, az érsek által eszközölt fizetésekről szóló iratokat a királylyal nov. 2-án átírat.⁵⁾ Szent-Györgyi Péter gróf ez idő alatt meg-

¹⁾ Eredeti okirat a marcztalői ltárban 1652. sz. a.

²⁾ U. o. NB. a.

³⁾ U. o. 1653. sz. a.

⁴⁾ U. o. 1654. sz. a.

⁵⁾ U. o. 1634. sz. a.

halván, Amade mint rokon a temetésnél el volt foglalva, s ez okból az érseket fölkéré, hogy a kötelezett fizetést a kitűzött időben nem teljesítheti. Majd ismét ír, hogy elmegy és fizetni fog. Az érsek meg is teszi az intézkedést, s biztos emberét 25 lóval elküldi, ugyszintén Erdődy Péter is. Amade azonban ígétét nem válthatta be, s így az intézkedés hiába történt. Az érsek tehát dec. 5. és 12-ről megsürgeti Amadet. Szent-Györgyi Ferencz és Farkas szintén irnak az érsekhez, s ezek levele meg is tette a hatást. Az érsek esztergomi várából dec. 17-ről kelt és a nevezettekhez intézett levelében az „Isten nevében“ várakozást ígért.¹⁾

Ez idő alatt jegyzé el az igen fiatal Katinkát Tóti Lengyel János és a gyámmal a budai káptalan előtt 1518. martius 27-én úgy egyezék, hogy Katinka atyjának adósságai kifizetését is magára vállalta.²⁾

Az egység szerinti fizetés ennek folytán csakugyan megtörtént, mert 1518. apr. 10-én Amade mint gyám, az érseket, Erdődy Pétert és minden rokonait a vár átvételéről nyugtatja, s Ipolffy Gergely apr. 17-én, Amade István meghagyása folytán a várt Fánész Jánosnak tette át is adta.³⁾

A kiegyenlítést könnyíté és sietteté, hogy az özv. Ilona Peleskei Ördög Lászlóhoz, Katinka pedig Tóti Lengyel Jánoshoz mentek férjhez. Ezek után ugyanis május 17-én a nevezett Ilona, Lengyel János által 200 ar. forint hitbére és jegyajándéka, az érsek pedig ugyanekkor 3000 frt. zálogösszeg követelésére nézve a király előtt kielégítettén : a vár tartozékaival, a fegyverekkel és családi irományokkal együtt Ipoltfalvi Ipolffy Gergely által az érsek és Erdődy Péter személyében Katinka részére átadott,⁴⁾ és már máj. 26-án e vár iránt Nyéki Egyed utasítást is kér.⁵⁾

Katinka családi javait rendezni szándékozott; felső-battyáni birtokának visszaváltásához a szükséges lépéseket még leány-

¹⁾ Eredeti okirat a marcztölí ltárban 1651. sz. a.

²⁾ U. o. 1660. sz. a.

³⁾ U. o. 1661. 1662. sz. a.

⁴⁾ U. o. 1663. sz. a.

⁵⁾ U. o. 1668.

korában 1518. május 24-én a nádor előtt megtéteti¹⁾, s július 18-án, már mint asszony, Kadarkut, Kisasszond, Poleza falukat s esicsali részbirtokát a vár felével együtt többi javainak visszaválthatása tekintetéből 3200 frtért Lengyel Lászlónak és nejének Katalinnak elzálogosítja.²⁾

Katinka további életéről ez ideig adatokat nem találtam, s így róla többet nem is szólhatok. Érdekesnek találom végül mégis megjegyezni, hogy Erdődy Péter, első neje halála után ismét egy Katinka, Dersffy Katinka keze után sóvárgott; itt azonban a kosarat nem kapta, de adta.³⁾

A vár, mely a XV. században több nádorunkat (Szapolyai Istvánt, Országh Mihályt) látta falai közt, és mely a XVI. századantöbbszörmot állt ki, s ezek miatt el is pusztult, ⁴⁾ a Korothenay-család kihalása után a többi birtokkal együtt peressé vált. A per érdekkel annyiban bír, hogy a költő b. Amade László is szerepelt benne. De erről máskor.

A mit lehetett, tárgyamra vonatkozólag egybegyűjtöttem s földolgoztam, a többit avatottabb kezekre bízom:

„Feci quod potui, faciant meliora potentes.“

VÉGHÉLY DEZSŐ.

¹⁾ Eredeti okirat a marezaltői ltárban 1667. sz. a.

²⁾ U. o. 1669. sz. a.

³⁾ Jászay Pál: id. m. 419—421. l.

⁴⁾ Istvánffy: id. m. 241. l. és Magyar leveles Tár 161., 164., 196. ll.

Adalékok az 1735-ki Péró-, s 1754-ki Törő-, Pethő- és Bujdosó-féle népforrongás történetéhez.

I.

A mult század közepévek e két népies jellegű, helyhez kötött és úgyszólván csirájában elfojtott mozgalma: a Rákóczi-féle nagy nemzeti küzdelemnek, e legkitartóbb s legszervezettebb magyar szabadságharcznak képezi — bádgyadt utójátékát. Mindegyiket a régi nagy idők emlékei felé visszasóvárgó és szabadság után vágyó alföldi nép kezdte, elszigetelten, magára hagyatva, s azért meggondolatlanul s ügyetlenül. A forrongó elemnek nem akadtak vezérei. Szét is tiprá a gerjedező tüzet a hatalomnak mindgyárt legelső föllépése, — s irtóztató bosszút állott a kezeibe került gerjesztőkön. Az elsőbb mozgalomnak — mely a Rákóczi-korhoz közelebb esvén, még jóval több terjedésre számíthatott, aminthogy nagyobb arányokban kezdett is föllobbanni — elfojtását, a kezdeményező ráczok hitszegése könnyíté, a kik midőn komoly küzdelmek elé kell vala állniok: visszarettenvén a veszélytől, társaikra, a magokkal örvénybe sodrott magyarságra rohantak, így akarván — hiába! — jó magok a büntetés keménysége alól, fölkeltek társaik vére árán menekülni. A másik népforrongás pedig, úgymint az 1754-iki, úgyszólván még a tette kerülés előtt, mindgyárt csirájában elnyomaték.

Amannak színhelye Békésvármegye, továbbá Szeged és Arad vidékei voltak, emezé: Csongrád, Heves és a Kis-Kunság, névszerint Hód-Mező-Vásárhely, Mező-Túr, s részben Kun-Halas.

A mi az 1735-iki, úgynevezett Péró-féle fölkelést illeti: annak adatait kolozsvári bizottságunk egyik munkás tagja K. Papp Miklós úr meglehetősen összegyűjté, „Az 1735-iki zendülés története“ című korrajzában (Kolozsvárt, Stein János kiadása, 1866); — azért e tekintetben ezen könyvre utaljuk az

olvasót, mint a melyből — habár gyűjtőnek nézetei itt-ott hevenyészettek, és kivált egynémely jegyzeteiben, téves adatokra építettek — a nevezett forrongás felől mégis kiki elegendő tájékozást meríthet. Mi ezuttal csak Papp Miklós monographiájának okmányait akarjuk bővíteni néhány levéllel, melyek kettejére a gr. Károlyi-nemzetség levéltárában bukkantunk, s melyeknek eredetii, egykorúlag Károlyi Sándorhoz, Rákóczi hajdani híres tábornokához szólottak. Ő, ki a Rákóczi-féle bujdosó tábornokok híre alatt kezdődött 1717-iki tatárjárás meggátlásának és leverésének maga is egyik főintézője volt, (I. Századok 1867. évf. 55. és kk. II.) a Péró-fölkelésnek csak távol nézője maradt, másoknak : Orczynek, Halász Péternek — a ki a kuruczvilágban kedves hadi főtisztje volt, — engedvén át a működők szerepét.

A második, az 1754-iki alföldi népmozgalmat Törő Pál túri, Pethő Ferencz vásárhelyi lakos, és az alighanem nemcsak névleg : tényleg is bujdosó Bujdosó György indították. E hamar elfojtott forrongásról, daczára, hogy alig száz éve történt, igen keveset tud történelmünk. Horváth Mihály — nagy munkájában — positiv adatok hiányában éppen nem, Katona is csak Müller után s csupán annyiban emlékszik róla, hogy röviden elbeszéli, miszerint 1754-ben, Budán a gr. Batthyányi Imre hétszemélynök elnöklete alatt összeült kir. delegált bíróság által bizonyos Bujdosó György, Törő Pál és Pethő Ferencz, Tiszamelléki néplázítás miatt halálra ítéltettek, s le is fejeztettek : u. m. Bujdosó Budán, a Szent-György terén, Törő Mező-Túron, Pethő H.-M.-Vásárhelyen; Mária-Terézia azonban mitsem törődve ezen katolikus-ellenes mozgalmakkal, tovább folytatta működését stb. Így a Törő-féle forrongásnak — történetészeink némi vallási, és pedig az illető vidékeket tekintve : kálvinista jelleget tulajdonítanak ; holott az, mint az alább közlendő indokolt ítéletből kiviláglik, tisztán politikai jellegű vala, s nyilván vagy a nagynevű Rákóczi-ház utolsó ivadéka, a szerencsétlen bujdosó fejedelemfi III. György, avagy azon második, ifjabb magyar emigratio tagjai által Törökországból szittatott, kik Rákóczi József, az idősb fejedelemfi betörési kísérletekor (1738.) török földre kiszivárogtak volt.

Az alább közlendő ítéleti okmány a homályt jóformán föl-

deríti az 1754-iki forrongásról, s azért csak köszönettel tartozunk t. tagtársunk Zsilinszky Mihály úr iránt, a ki azt Mező-Túr városa levéltárából társulatunk számára le más o l n i sziveskedett, valamint köszönettel fogadnók a hód-mező-vásárhelyi levéltárban netalán létező e t á r g y ú a d a t o k - n a k velünk közlését is, ottani t. tagtársainktól.

I.

„Méltóságos Gróf, nekem nagy jó uram!

Tegnap napon Nagyságodnak írott levelemben *) az mint jelentettem, hogy azon gaz tolvajoknak számából, kik a ráczokkal való harczon jelen voltak, ötvennél is többen vadnak itten fogságban, és ugyan még mindnyájoknak examenjén által nem estenek, s nem is reménlem, hogy méltóságos váradi generális (gr. Gvadányi) uram ő excellentiája eljövetele előtt — kit óránként várunk — megessék; hanem a kiket eleintén hoztak közülök, azok úgy vallották, hogy az előljárójokat **Rákóczi** **) hívségére eskették volna, — vallásoknak oltalmazására támadtak volna fel, egybeesküdván a végre az ráczokkal, nevezet szerént Péro nevű rácz két kapitánynyal, kinek hétszer adott hiti s levele előljárójoknál tartatott; de megmásolván szándékokat, csalattattak meg általok. Az említett pártosoknak tisztjeiről pedig ilyen vallást tettek: szent-andrási főesküdt Sebestyén János ezeres-kapitány, ugyan ott való Vértesi Mihály bíró főstrázsamester, Matula Pál pedig a gyalogok kapitánya voltak, — kik is az ellenek jövő ráczokat meglátván, szerte széljel szaladtanak, s kiket hol értek, széltében üldözték. — Most többet ezeknél még töllök nem tudhattunk, hanem meglévén a többinek is annak rendi szerént való examenjek: azonnal vallásokról, ha szerit tehetem, Nagyságodat alázatossan, tudósítani el nem mulatom, s addig is magamat Nagyságod méltóságos gratiájába ajánlván, maradok

Nagyságodnak

Varadini, 15-a Maji hora 9-a vesperina 1735.

alázatos szolgája

Bücsi Mihály m. k.

*) Ez ma már nincs meg a levéltárban.

**) Feltűnő betűkkel írva.

P. S. Lovat a mennyit egylitt-másutt nyertek az tolvajoktól, azokat azok a kik fogdosták, magok közt széjjelosztották, ide Váradra csak mit sem hozván, — kihez képest ezen parancsolatjában hogy Nagyságodnak alázatossan szolgáljak, nem reménlem, szerót tehessem. — Méltóságos commendérozó generális Gvadányi uram ő excja parancsolatjából irtam ezen órában szolgabíró Andrassy Ferencz uram ő kegyelmének, hogy újabban az nemességet maga mellé vegye : kire nézve ő kegyelmének visszasietni kellene, ha talán most ott Károlyban volna.

Debreczenből de 16-a Maji

Bogáti Pál uram levelének extractussa.

Ez uttal olly tudósítással udvarlok, hogy generális Gvadagni uram bizonyos relatióból megértvén az tolvajoknak veszedelmeket és már csaknem egészen lett eltöröltetéseket : az commendója alatt való nehéz militiával Békés vármegye felé már nem fog nyomúlai, hanem az Hottovaianusokat nemes Bihar vármegyében hagyván, azok és az itten contrahálendő compagniákból 300. commendatust expediál az jelentett vármegye helységébe Széplakra, — kiknek arra kelletik vigyázniok, hogy az tolvajok, kik megveretések alkalmatosságával magokat az erdőkre recipiálták, valamiképen nemes Kraszna és más advicinált vármegyékben ne penetrálhassanak ; öt compagniáit cireiter az Bavarianum és hármát az Cordovaianum regimenteknek az kassai districtusban subsistáltatta.

Itten, az mint tegnap is irtam Nagyságodnak, *) egynehány compagniáknak addig való contractiójok lészen, míg az felséges Bellicumnak ordine érkezik generális uramhoz : mit kellessék továbbra a militiával cselekedni ? Maga azt akarja projectálni, hogy az Tisza lementében, Tokaj felé légyen campírozása : hogy ott mintegy in meditullio lévén, pro re nata, akár ennek, akár az felföldnek mindgyárt succurrálhasson. Legkíváltképpen az felföldre kívánnak vigyázni, tartván, hogy az Stanislaiták (lengyelek, Leszczinszky Szaniszló pártiak) tolvaj-sági oda ne penetráljanak. — Debreczeni uramék pedig azon compagniáknak egynehány napig leendő contractiójokat annyira

*) Ma már nincs meg a levéltárban
Századok

fájlalják, hogy mai napon az generálisnak az ellen valamely punctumokat írásban adván, fenyegették, hogy deputatusokat azonnal Bécsben fogják küldeni, hanemha contramandálja; melyet cselekedni nem akarván és arra válaszul nálam az bírónak azt adván, hogy az militia ide úgy nem jött mint ellenség, kapuit is az városnak el nem foglalta, hanem mindeddig magok hatalmokban lévén és nyitva állván, — Isten hírével oda küldjenek a hova tetszik. Erre nézve talán inviálták is magok deputatussát Bécsben. Minémő cselekedeteken debreczeni uraméknak én teljességgel meg nem ütközöm, jutván eszemben, hogy tavaly is kívánván elkerülni negyven Hottojanusoknak itten való léteket, egy deputatust küldöttek Bécsben, a ki három hétig oda lakván, kétségkívül egynéhány százakat elköltött. De az mostani contractió nagyobb consideratiójú lévén, azon kell csudálkoznom: miért az egész magistratus nem ment Bécsben, ezen contractió impeditiójának sollicitatiójára! Csak könnyen akarják ő kegyelmek a dolgot, — de nem úgy szokták Magyarországon az cigányt verni!“

Egykorú másolatok, egy papiroson, a gr. Károlyi-nemzetiség levéltárában; eredetiek — mint említők — bizonyára a néhai kurucz tábornok gróf Károlyi Sándorhoz szólottak, ki azokat — hihető — gr. Pálffy János nádornak felküldvén, magának e másolatokat tartá meg.

Végre, még a szent-antali hg Koháry-levéltárban is találtam, a még rendezetlen levelezések közt, a Péro-féle fölkelést illető adatokra, nevezetesen egy eredeti levélre és két, egykorú tudósítás kivonatára, melyek amabba belezárva voltak. A levél valamelyik gr. Koháryhoz vala intézve, s így szól:

„Deménd, 18. Máj, 1735.

Méltóságos Gróf,

Nekem nagy jó kegyelmes Uram!

Hogy Erdőhegy nevű falunál, Tiszántúl, Maros és Körös vizek között, azon rebellisek öt vagy hatszázan lekonzultattak, és többi Világosvár felé való erdőknek recipiálták magokat: ezen accludált leveleknek párjából confirmatióját méltóztassék megérteni Ngodnak. Sőt, a mint Tiszán túl való, czibakházi ember — a ki ezen órában jött onnant Földváry uramhoz — szóval is referálja, a hogy Péro nevű rácz kapitány Aradon már

vasban is vagyon, és azon rebellisekből többet ötvennél elfogtak, és naponként mindenfelé őket nyomozzák, fogják és rabságra hajtják. És így már nem félek egy csüppöt is Deménden, mivel már nemes vármegye (Heves) részéről is lesznek istrázsáink, hogy tolvajok föl ne verjenek bennünket. Mely relatióknak extractussát itt Ngodnak acclusis alázatosan megküldettem. — Ngodnak

alázatos szolgálja

Markovics Sámuel m. k.“

Az első csatolvány:

„Extractus Literarum Domini Matthiae Fekete.

„Misda (?) 15. Maÿ 1735. Tegnap napon vettem szólnoki Páter Quardián levelét, melyben írja ő kglme, hogy a tiszántúli vitézek nem mások, hanem valóságos kuruczok, — kik közül Erdőhegy nevű helység mellett mintegy öt vagy hatszázat végházbeli ráczok fölkonczoltak és némellyeket megfogtak. A mely hadak innét általmentek: azok felől még semmitsem hallottam.“

A második csatolvány:

„Extractus Literarum Spectabili Domini Michaelis Földváry ex Partibus Trans-Tybisceanis,
Czibakháza, 15 Maÿ emanatarum.

Az megesett lármás zendülés felől, Istennek hála legyen, jobb hírtünk érkezett; mert az bizonyos, hogy ráczság előlkapván kuruczokat, 500-ig vagy 600-ig halomban hánt, — kuruczok közül 50-ig valót Budára rabul hajtottak. — Ennek az rebelliónak eredetét — a mint is ennekelőtte hallatott — Péro nevű rácztól kezdetett, úgy mondják, a mint is Péro rácz most is vasban vagyon Aradon. A többi ráczokat pedig tőle elállani referálják, — és így a kuruczokon mentenek; a többit pedig, a kit le nem vagdalhattak: azok elhagyván mindeneket, az Oláhország felé, gyalog, az erdőknek szaladtanak, kik után most is ő Felsege részéről levő emberek — bővebben háromezernél — utánok mentek. És így immár keveset félünk.“

Mind a három irat egy kéz, — nevezet szerint Markovics Sámuel írása.

Közöljük, mint azon események részleteit kiegészítőket s közvetlen benyomás alatt írottakat, — a mi mindig bizonyos

frissességet, érdeket kölcsönöz a tárgynak, sőt az ilyes apró adatokat alkalmas helyeken ügyesen fölhasználni tudó történész művének is.

THALY KÁLMÁN.

· II.

„Azon causában, melyet a magyar koronának királyi fiscusa, Törő Pál Heves vármegyében lévő Túr városának, Pető Ferencz, Csongrád vármegyében lévő vásárhelyi lakosok és több alább megnevezendők ellen az iszonyú pártütés és hitesszegttség, úgy királyi felség sértődése okaira való nézve a királyi delegált birák előtt Buda várossában indított, törvényesen végzetett ekképpen:

Noha azon vétkekben, melyek az ország rendessége és belső békessége ellen czéloznak, mások példájára, gonoszok iszonyítására, az hívek és jámborok bátorságos életekre a törvénynek keménysége és súlya szerint menni kellene: a delegált birák mindazáltal törvényes és igazságos ítélete, ő felsége királyi kegyelmessége által megenyhítettétvén, e szerint következik a sententia.

Előszőr. Túri lakos Törő Pálnak mind maga szája vallásából, mind több társainak, úgy önként tett, mint ugyanazok vallásának meggyeztetéséből kivilágosodván az, hogy Törő Pál volt ezen pártütésre czélzó gonosz igyekezetnek indítója, és nemcsak izenetekkel, küldött levelekkel a vásárhelyieket támadásra, maga rossz szándékának társaságára indította, de azoknak ezen gonoszságra szolgáló eszközöket is, úgy mint fegyvereket általadott; ezen kívül egyenlő vallásokból nyilvánvaló az, hogy vásárhelyi lakos Pető Ferencz, Törökország szélére a végre ezelőtt három esztendővel elmenendő öt társának, hogy a mint akkor a hír hozta, az ottan lévő pártütőkkel tanácsot tartának, és e gonosz igyekezetekben végzést tennének, előljárók és vezérek volt, s az ultátul folyvást mind ekkoráig ezen rossz szándékratársokat hódítani meg nem szünt. A most legközelebb táma-

dott gonosz mozdulásnak alkalmatosságával maga házánál gyülekezetet tartott és ötödmagával a pártütés társaságára erős hittel egybenesküdött. Tovább, mivel Bujdosó György, Törő Pálnak az vásárhelyiekhez követje, és hogy ő nékiek levél irattasék, tanácsadója volt, de Vásárhelyen is Pető Ferencz házában az pártütés végére mindegyik hitét letette, és több társaknak hódítására Debreczen felé ment, s ugyanazoknak összevgyűjtésével is gonosz szándékát betöltötte. Ezeknek okáért az megnevezettek, úgymint Törő Pál, Pető Ferencz és Bujdosó György, mint ezen támadásnak első koholói és indítói, következendőképpen királyi Felség ellen pártütők és az haza belső békességének háborgatói, mivel ezen gonosz cselekedetnek iszonyúsága és az törvénynek kemény súlya úgy kívánja: magoknak érdemlett büntetésekre, másoknak rettentő példájokra, Törő Pál ugyan Túr várossa alá, Pető Ferencz pedig Vásárhely alá fog vitetni, ugyanottan elsőben is hóhér pallosa által fejek fog vettetödni, azután pedig testek négy részre vágattatni, úgy ezen cselekedetek utállatos emlékeztére, az megirt helyeknek határain, az világnak négy részére kiállítandó akasztófákra függesztetni. Bujdosó Györgynek hasonlóképpen feje vettetik. Végére mind ezek, ingó és ingatlan javaiknak elvesztésében elmarasztatnak.

Másodszor. Mivel Becsei Mihálynak mind önként, mind kénok után az törvény előtt lett kérdésekre, úgy társainak hasonló vallásaikból kitetszven, hogy ő is ezelött Törökország széleire szándékozott több társaival a megirt rosz végre kimenni, a most legközelebb lett támadásban az elébbkelők közül volt; Jenei István pedig Túrról Vásárhelyre birhordó, az többeknek már írással már szóval is felindítója, és azon 16 személyek között, a kik Vásárhelyről Túrra menven, a támadásban kezdetett tettek, egyike volt; Kocsi Mózsés, a ki az fegyverfogásra többekkel egybenbeszélt, és egyet értett, azon kívül a túriak nevében Vásárhelyre, azokat ezen rosz szándéokra vonszó levelet írt; Debreczeni Mihály, a ki másként Siposnak is neveztetik, a ki Pető Ferencz által ezen végre kiküldetve volt; Herpai Mihály, az ki az támadó, értetlen agyafúrt seregnek elindulására azokat unszolta, onnan magát Siposnak ajánlotta; Erdödi István, a ki Péró támadásában is magát a vatta vala, és a mint ő maga mondja,

néhai B. Orczy István által *) királyi hatalomból kegyelemben vétetett, az mostani támadókat tanácsával segítette: maga noha világosan azok közé nem állott, másokat mindazáltal ösztönöztött; Magyar György, a ki, minekutánna az vásárhelyi pártütő szövetkezés világosságra jött, azoknak követői megfogattattak volna, kurucz név alatt támadást hirdetett, másokat arra csalogatott, így az közönséges csendességet háborgatni igyekezett. Az megnevezettek, tudniillik: Becsei Mihály, Jenei István, Kocsi Mózsos, Debreczeni Mihály másként Sipos, Erdödi István és Magyar György, — noha ugyan mind ezek is az igazság és törvény útján halált, az alább megirandók előtt érdemlettek volna; mindazáltal Felséges Asszonyunk királyi kegyelmes-ségéből hat esztendeig tartandó rabságra, úgy Szabó Péter is, a ki az háborgó támadóknak Törökország széliről kihozásában, úgy a mostani pártütés eránt való tanácskodásban is részes volt, öt esztendeig tartandó rabságra; Sánta Mihály pedig, a ki is másként Juhásznak is nevezetik, vagyis hivattatik, a ki magát ezekhez kapcsolta, másokat oda hódított és fogadott is, két esztendőbeli rabságra, mindnyájan vasban, Péterváradjára sententiáztatnak.

Harmadszor. Kovács János, a ki az támadókhoz valóságosan hozzájok állott, és Túr felé a többieknek utitársa lett: öt esztendőbeli rabságra. Tovább Nagy-Kovács István, a ki abban találtatott, hogy ő ezelőtt négy esztendővel az temesi nationalis katonák káplárja lévén, és Új-Palánka mellett strázsára kirendeltetvén: noha némely vásárhelyi lakosoknak azon gonosz igyekezeteket Olosz György nevű maga sógorától megértette, hogy ők azon hiteszegett magyarokhoz a kik Törökországban mondattattak,**) menni szándéko-

*) Egykor hevesi alispán, majd jász és kún kapitány, a költő Orczy Lőrincz apja. Szerk.

**) Bajosan a Zayval, Mikessel Rodostóban élő régi emigransok, inkább a rejtélyes végű bujdosó fejedelemfi: III. Rákóczi György párthívei voltak ezek. Ez utóbbiról Kazinczy Ferencz hátrahagyott kéziratai között, azon — nem tudhatjuk mily történelmi értékű? — följegyzés találtatik, ennek munkácsi rabsága idejéből, szóhagyomány után, — hogy a szerencsétlen fejedelemfi egy beütési kísérlete alkalmával (1751?) álmában az országba jövén, Temesvár vidékén elfogott, és apja öökös-várába, Munkácsra vitetett. Itt börtönéből menekülni akarva,

nak, azt mindazáltal, azon hitc és hívsége szerint, melylyel ő Felségéhez tartozott, és szoros kötelességéhez képest mint strázsán lévő, az ország széleinek megőrzésére köteleztetett, feljebbvalóinak, tiszteinek meg nem jelentette: Ő Felsége kegyelmességéből csak három esztendőbeli raboskodásra; Dümök István, a ki eme támadáshoz esküvéssel állott, az pártitűknek hssonló társaihoz hirhordója volt, és többeknek közzülök az fegyver ereje ellen bűbájoss babonás szokat írásban foglalt: két esztendőbeli rabságra és munkára; Rác István, a ki azokhoz szóval ígérkezett és társaságokban magát adta, mindazáltal cselekedettel nem teljesítette: két esztendeig való rabságra; túri Szücs István, Bánk János, Bagoti András, a kik mind ezen támadásokat s azoknak gonosz igyekezeit valóságosan tudták, azokat mindazáltal, azoknak a kiknek illet, meg nem jelentették, — egy esztendőbeli rabságra és munkára, mellyet az eszéki várban vasban tenni fognak, ítéltetnek.

Negyedszer. Cseli Péter, Dórin György, Tarató István, az zablázatlan nyelvek miatt, hogy az támadás előljárójokról negédes és hivalkodó beszédekett itt-amott tettek; hasonló szókért, két hétre felosztatott száz pálczák kemény büntetésével mindek példájára és szeme láttára az közpiacson megbüntettetni fognak, és az tartozó hívségre, úgy nyelvek megzablázására lejendő kemény intés után szabadon bocsáttatnak.

Ötödször. Körösi Péter, a ki mind azelőtt három esztendőkel, Törökországban való menetel felől, mind pedig az mostani támodás iránt Pető Ferenczezel tanácsot tartott, s ugyan az többiekkel az rosz igyekezetben kezdetet tett, fegyvert fogott; így ezen cselekedetért az törvény s igazság útján halálra sententiáztatott. Mivel mindazonáltal mindgyárt eleintén rosz tettének iszonyúságait megismervén, magában szállott, és mindenket, a

éj idején a kéményen fölkúszott, s már künn a vártetön jár vala, — midőn az őt megpillantá s lelővé. A boldogtalan rab a magasból lebukott, s kettétört hátgerincezzel zuhant alá a vár kőárkába. Így veszett el az utolsó Rákóczi. — Közöljük, ime, ezen adatot; nem látszik ugyan valószínűtlenek, de a Kazinczy által följegyzett szóhagyomány hitelességért, mi, természetesen, jót rem állhatunk.

S z e r k.

mik akár ötet, akár másokat ebben az gonoszságban illették, igazán és valójában megvallotta s azzal az egész gonoszságoknak kitanulására utat mutatott: az megérdemlett halálos büntetéstől Felséges Asszonyunk kegyelmességéből mentnek tétetik; ő mindazáltal, úgy, mint Tót János, a ki hasonlóképpen az Törökországból, a kik még ottan lenni mondattak, kihozataendő hitiszegettek eránt való tanácsban, nemkülönben az mostani támadásban is részes volt; Kis Ferencz, Szücs György, Zsarkó János, Nagy Mátyás, Kubics András, Pethő Miklós, Lövei Mihály, Oláh Mihály a ki másként Czigány Mihálynak is neveztetik, Lengyel Márton, és Szomor Péter, a kik ezen gonosz végre öszveszövetkezett társaságban magokat valóssággal adták, és Túr felé felvett utat valóssággal követték; Balog —[†] másként Karczagi Ferencz, a ki nemesak ezen háborgókhoz hozzájok állott, de az iránt Vásárhelyre küldendő levélnek irattatásában is a többival egyetértett, és a midőn Bujdosó Györgytől értette volna, hogy a levél az ő nevével irattatott, aztat helybe hagyta; Matók István, Múcsi János, Nagy István és Hegyes máskint Varga András, a kik az több, Vásárhelyről Túrra menőkkel együtt az Kenyere hidjáig utaztak, azután magokban szállván, visszatértek; Kása István, Kuvics Miklós, Barna Márton, Fazekas János, Fazekas Pál, Darvasi István, Darvasi Ferencz, Kádas Tamás, Petri János, Ormós Mihály, Varga István, Szováti József és Szász János, a kik ezen gonosz szándékra ígéretet tettek ugyan, és többeknek társaságára magokat ajánlották, mindazáltal aztat bé nem teljesítették, hanem megirtózván azután azon gonoszságtól, magokat a többiektől elhúzták; Kovács Mihály, Búza Benedek, Csonka János, Alföldi István, Kotormány János, Dodó-Kis Mihály, vásárhelyi Szücs István, Fehér Mátyás, Szakács Mihály és Eölvédi András, a kiknek az pártütők megegyezett akaratjok és gonosz szándékjok tudva volt, aztat mégis ki nem jelentették;

Tovább: Visnyei János, a ki ugyanakkor, a midőn ezen gonosz támadás Túron és Vásárhelyen koholtatott, hamis passussal az országnak (alsó?) részein kóborlott, és a mint ott bizonyosságoknak vallásaikból kitetszett, Felséges Asszonyunk ellen úgy az pártütésre indító gonosz beszédek sokak előtt tett és hintetgetett, de mindazokat a mikben az bizonyságok vallásai-

ből terhelte, többszöri kiroztatások után is állandóképpen tagadta; Mészáros György, Marussi Dániel, a kik ugyan ebben az dologban zablatlan nyelvekkel támodásra czélozó szökat szóllottak; ezek után Bátori Mihály vásárhelyi bíró, és Literáti István ugyan oda való notárius, a kik megértvén, hogy Sipos Mihály, Pető Ferencz és Körössi Péter nevével Herpai Mihályhoz a végre küldettetett, hogy őket magok gonosz igyekezetekre hóditaná: minden törvény ellen magoknak hatalmat vettek ezen dolognak vizsgálásához bíróiképpen avatkozni, és minekutánna Pető Ferenczet és Körössi Pétert ezen dolog eránt még ezelőtt három esztendővel gyanúságban lenni tudták, magok kérdésekre fogták, azokat pedig, mivel nekik semmit nem vallottak, mindgyárt szabadon bocsátották, és így már második ízben ugyanezen személyekre semmi helyes gonddal és hívséges vigyázással nem voltak;

Továbbá Kis László és Olasz Mihály, a kik ezelőtt 4 esztendővel Új-Palánkára mentek, és az feljebb nevezett Nagy-Kovács segítségével török földre általmentek; Gál István, a ki kéz-beadással ezen gonoszságra magát reá adta; Dara Ferencz, a kire Pető Ferencz és Körössi Péter, hogy ő is ezzel egy értelembe volt, reája vallottak; Kállay János és Sinka Mihály, a kik mindezek gonosz indulatokat és igyekezeteket jól tudták, azt mindazáltal meg nem jelentették; ezeken kívül Szabó János, a ki, a mint Pető Ferencz és Kis László vallották, már a támadás meglévé, ilyképpen magát abban keverte, hogy, ha tudta volna, — ő maga is a dologban társ lenni kész lett volna, és minekutánna tudára esett, aztat eltitkolta; Bécsi János, a ki azzal terhelte, hogy ezen gonosz pártütő támadás az ő házában kezdődött, mégis ő azt ki nem jelentette, sőt, a mint az többek vallásából kitetszik, a rosiban indulókat maga házában étel-italbéli kedveskedéssel fogadta, végtére maga is azokhoz állott, úgy az lejendő támodásról már előre beszéllett: ezekre mindazáltal, kérdeztetvén, mindeneket tagadott;

Ezen ötödik ezikkelyben megnevezett 54 személyek, noha keményebb büntetést érdemlenének: mindazáltal ő Felsége királyi kegyelmességéből, azért, hogy az többiekkel magokat ezen igyekezetben kapesolván, hadakozó katonai indulatokat megmutatták, — mindnyájjan reguláris magyar gya-

log regimentekben, az hol is életek fogytáig hites kötelességgel szolgálni tartozni fognak, büntetésül adattatnak.

Hatodszor. Boros Mihály, künságbeli districtualis (kapitány), abban vétkes lévén, hogy noha Ágoston István halasi bíró, Komáromi János oda való esküdt ember, az ő parancsolatjától függöttek : mégis, mind magoknak gondatlansága, mind a két most megnevezetteknek értetlensége miatt Sipos Mihály, a ki már kezeknél fogva volt, a tömlőczből kibocsájtott, és ötét, úgy gonosz cselekedetét, melyről vádoltatott, maga feljebbvalóinak meg nem jelentette, — nagyobb büntetést érdemlene ugyan ; de mivel a több háborgóknak megfogattatásában azután hívségét és serénységét megmutatta : ez, úgy mint Boros Mihály, nemkülönbén Ágoston István, Komáromi János, attól absolváltatnak ugyan, úgy mindazáltal, hogy az jász-kún districtusokban soha semmi tisztség viselésében részesek ne legyenek.

Hetedszer. Horvát Zsigmond, Takács Ferencz, Sz.-Lászlói György, Tompai István, Száni János, Molnár Mihály, Fábián György, Tót István, Kristó Ferencz, Kardos Mihály, Domján Márton, Sámó István, Miklovics János, Dudás István, Kis Mihály, Sepredő György, Palócz István, Daru István, Kádas György, Csató Mózsos, Búsi Péter, Csó István, Nagy Mihály, Tar János, Kubi Ferencz, Szücs András és Lászlói Mihály, — mivel a mely vétkek volt, azért tömlőczben való hosszas szenvedésekkel eleget tettek : az ellenek tett vádolástól absolváltatnak és szabadon bocsáttatnak.

Tűri, másként Puszi Mihály, Füredi Mihály, Maró, másként Csatári József, Lossonezi Mátyás, a kik ezen gonoszságban, sokaknak állandó vallások szerint, előbbkelők és valóságos pártütők, azért is súlyoson vétkesek, mint halálra sentenciáztatottak, — mivel elsőkésekkel az igazság keménysége előtt elmentek : proscribá'tatnak ; úgy, ha valaki őket valaha látni fogja, azoknak megfogattatásokban és bírói kézhez való adásokban szorgalmaskodni híven tartozni fognak.

Végre, noha ugyan Tűr és Vásárhely, mint roppant és sok számos népet magában foglaló városok, mivel már egynéhányszor, főképpen Tűron, az ilyen belső békességet háborgató zenebonák támadtak : azért megérdemlették volna, hogy amaz népes vá-

rosok több helységekre felosztassanak, így elpusztíttassanak; most mégis, ő Felségének királyi kegyelmességéből, az megnevezett városok az mostani állapotokban hagyattatnak, úgy mindazonáltal, hogy egyike-egyike kétszáz, vagy legalább is száz személyre lovas katonáknak való kasszármát mennélhamarább felépítsenek.“

Czíme: Anno 1754. Die 30. Mens. Martij in Oppido Mező-Túr, Cottibus Heves et Exteriori-Szólnok articulatiter unitis ingremiato etc.

Mező-Túr városa levéltárból közli:

ZSILINSZKY MIHÁLY.

Könyvismertetések, bírálatok.

I.

„Fürst Wenzel Lobkowitz, erster geheimer Rath Leopold I. 1609—1677. Sein Leben und Wirken, von Adam Wolf.“ Mit Porträt. Wien, 1869. Wilhelm Braumüller. Nagy 8-adr. 460 lap.

Midőn 1527-ben a Habsburgház I. Ferdinánddal Magyarország trónjára jutott, és hazánk Austriával kapcsolatba jött: a pillanat ez egyesülésre a lehető legrosszabb volt. Magyarország a Jagellók gyenge kormánya alatt oly fejlődést vett, hogy még csak egy lépése volt ama féktelen nemesi respublicára, mely később Lengyelországban kifejlődött. A Habsburgház ellenben tele absolutisticus hajlamokkal, mint azon kornak minden fejedelme, korlátlan hatalomra vágyott, és lerázni vágyta azon bilineseket, a melyek be a középkor fejedelmeit verte. A fejedelmeknek a törekvése egyébiránt párhuzamosan járt az európai társadalom fejlődésével, mely ép akkor ment át a középkori feudális államból, — a melyben legalább némely osztályok élveztek szabadságot, — a modern államba. Az állam eszméje, a mint most ismerjük, ezen kornak szüleménye, csak hogy ezen eszme a legtöbb országban a hűbéresekkal szemben a fejedelmi személyével azonosult, és az állam ideáljává, a renaissance kor szellemében, a római imperium lett.

A mit a Habsburgház idősebb ága V. Károly alatt a castiliai városok, II. Fülöp alatt az arragoniai rendek ellen kivívott, és Németalföldön megkísértett: arra törekedett az ifjabb ág is örökös tartományaiban s Cseh- és Magyarországon; de legalább minálunk, az európai constellációk kedveztek az ősi szabadságnak, mely a protestantismusban itthonn egy újabb szemes őr nyert, míg ugyancsak a külföld protestánsai kifelé tarták elfoglalva királyainkat.

Ez így folyt a westpháli békéig, a XVII. század közepéig. Mindazonáltal a Habsburgház nem lankadott, politikáját el nem ejtette. Eljárása Magyarbinnal szemben sajátságos volt. Szívós és mégsem kitartó, erőszakos és mégis gyöngé. Nem egy ember agyában fogamzott meg, s azért mellette nem is küzdött senki oly erélylyel, mint szokott küzdeni az ember saját eszméinek kiviteléért; de viszont nem is függött egyes ember életétől vagy ministerségétől. Minden habsburgházi király I. Ferdinándtól I. Lipótig csak mentalis reservatióval fogadta el megválasztását, mert magát örökös királynak tekinté, kit nem lehet pacta conventákkal megkötni; minden osztrák minister — bocsánat e modern szóért! — igyekezett jogokat gyakorolni, melyeket a magyar alkotmány nem engedett a királynak, annál kevésbé idegen tanácsosainak; és mert ez által — jól tudták — eljátszák a nemzet legnagyobb részének bizalmát, úgy, hogy ez csak leste az alkalmat, midőn a szabad király-választást valószággal foganatosítva, más fejedelmet, és nem habsburgit ültethet a trónra, és szabadságát ilyféle túlkapások ellen biztosíthatja; legfőbb gondjuk volt a magyarokat féken tartani, nem pedig a török ellen oltalmazni. Tény, hogy a pogány szinte óhajtott szövetséges volt, mert sanyargatásaival nem hagyta erőhöz jutni a zaklatott magyarságot, és nem engedte az osztrák ígát lerázniok.

Azon férfiak között, a kik időnként ezen politikának nagyobb lendületet adtak, s úgyszólván rendszeres támadást intéztek a magyar alkotmányra, találjuk I. Leopold korában, Lobkovitz Venczel sagani herezeget, kit bátran hasonlíthatunk herezeg Schwarzenberghez, vagy báró Bachhoz. Az ő neve is egy rendszernek praegnaus kifejezése volt. Lobkovitz herezeg kivált eldődei és sok utódja közül, nem mintha kitűnő lángész lett volna, de mert első támadta meg a magyar institutiókat, az akkor lábra kapó és részben most is modern eszmék nevében. Aegise alatt már úgy beszéltek a megyékről, a magyar igazságszolgáltatásról, mint napjainkban hallók Bach korában; s ő maga is oly férfi volt, ki a bécsi udvarnak komoly spanyol traditioival szakítani akart, érdekpolitikát követett; egyesíteni akarta a haladást az absolutismussal, szóval előharezosa volt a XVIII-ik század felvilágosult absolutismusának, mely azonban összetörte a közép-

korból a szabadságot és mi életre érdemes volt, míg megtartott majdnem minden redves visszaélést.

Ezen férfiúnak életét adja szerző egy vaskos kötetben, de kiterjeszkedik I. Leopold uralkodásának egész történetére is, Lobkovitz bukásáig 1674-ben. Lobkovitz azonban sokkal kisebb ember volt, semhogy korára egyénisége jellegét nyomhatta, annak minden viszonyára döntő befolyását gyakorolhatta volna, és így számos dolog vegyült e műbe, a mi épen nem, vagy csak igen távolról tartozik Lobkovitz életrajzához. Már e körülmény maga is eléggé mutatja, hogy szerző nem tartozik a jelentékenyebb történetírók közé, ámbár, mi magyarok, a *compositio* elkövetett ezen hibáján csak örülhetünk. E nélkül sokat mellőznie kellett volna, mi ránk nézve fölülte érdekes, de Lobkovitz biographiájába, legalább oly kiterjedésben, nem tartozik. Elmondja művének XI., XII., XIII. fejezeteiben a Wesselényi-féle összeesküvésnek egész történetét, Ampringen kormányzóságával, és itt, valamint általában művében, számos új és érdekes adattal gazdagítja a tudományt. Ezen adatok miatt foglalkozunk szerző művével, melynek másként műbecset nem tulajdoníthatunk. Hiányzik szerzőben a komoly erkölcsi érzet, mely a hibákat és bűnöket nem *declamatio*val, hanem azokat a maguk valóságában felmutatva, a gyereket a maga nevére nevezve, megbélyegzi, mint azt Tacitus vagy Macaulay műveiben találjuk. Stíljében sem leljük föl — ámbár az folyékony és nem csín nélküli a nagy történetírók elevenségét, és ha jellemzéseit vizsgáljuk, azok jobbára hasonlítanak az útlevelek leírásaihoz, melyekben elő van számlálva az illető egyénnek minden ismertető jele, a nélkül mégis, hogy életteljes, hű arcképet nyújtának.

Szerző felhasználta művében a Lobkovitzok raudniti levéltárát, mely eddig teljesen ismeretlen volt, de fölülte sok érdekességet tartalmaz. Belőle tudjuk meg, mily mértékben volt részes Lobkovitz maga azon változások előidézésében, a melyeket nevéhez fűzött a közvélemény.

Felhasználta szerző a bécsi es. k. állami levéltárt, melyből tudtunkkal a Leopoldkori magyar történetre, jelesen pedig a nagy összeesküvésre vonatkozólag, csak Hormayr és Majláth tettek eddig közzé adatokat. Azonban az Anemonen-ek írójának szenvedélyes pamphletjében nem bízhatik meg a történetíró. Polemicus

iránya mellett elvész minden tárgyilagosság. Az író bizonyos tételeket állít föl, és azok bebizonyítására, ha szakad, kell az adatoknak szolgálni. A mellett lehetetlen megmondani, elbeszélésében mit állít a levéltári eredeti okmányok, mit — néha igen kétes hitelű — történetírók nyomán. Ki lehet mutatni némely helyéről, hogy itt Wagner, amott Vanel nyomán indult, és vannak állításai, melyeket más, kétségtelen adatokkal semmikép sem lehet összeegyeztetni. Majláth szokott fölületességével dolgozott. Mi sem jellemzi jobban, mint hogy szerinte az államlevéltárban Nádasdynak csak 3 vallomása találtatik, a negyedik pedig, s Zrínyi, Frangepán és Tattenbach pere hiányzanak, és ime! Wolf mind megtalálta és fölhasználta a hiányzó okmányokat. A mit Majláth hiányosan, azt ő teljes jó kivonatban közli. Felhasználta Zrínyi, Frangepán, Nádasdy összes periratait, vallatásait, vádlevelükön kezdve ítéletökig. Érdekes adatokat közöl, mi történt a fölkelés elnyomása után; mikép ért meg az Ampringen-féle gubernium ideája; mikép akartak Magyarhonnal a szó legszorosabb értelmében csehül bánni, és mikép omlott össze az oly nagy igazságtalansággal, oly durva, kegyetlen erőszakkal felállított épület. Szerző, úgy látszik, sajnálja, hogy a Nagy-Austria ideája már Leopold korában hajótörést szenvedett, s azt nagy részben a kormány tehetetlenségének és félszeg rendszabályainak tulajdonítja. Szerzőnek részben igaza van. Leopold korában is, mint mindannyiszor, ha habsburg-házi királyaink Magyarhonnban absolut hatalomra vergődtek, a kényuralommal majdnem anarchia járt: az udvar és teremtményei senki által nem korlátolva, kényük-kedvük szerint gazdálkodtak, és az egész kormányzatot zavarba hozták, mert a habsburg-házi fejedelmek, epedők a korlátlan hatalomra, sokkal gyöngébbek voltak mind, semhogy azt teljében élvezhették volna, s annak legnagyobb részét élősdikörnyezetüknek voltak kénytelenek átengedni.

Mindazonáltal a történeti igazság érdekében emlékeztetnünk kell szerzőt, hogy ezen zavaros gépezet is tudott időnként nagy erőt kifejteni, és hogy minálunk mindig előbb mállott szét semhogy sikerre jutott: azt ősaink szívós kitartásának köszönhetjük.

Azon új adatok közül, melyeket e könyv az állami levéltárból nyújt, nem utolsó Zrínyi Péternek vallomása a magyarhoni

mozgalmakról, melyet 1669 jun. 21-én Rottal, Lobkovitz, Montecuccoli előtt tett. A tényt magát tudtuk Zrínyi védelméből, és későbbi vonatkozásokból: de megfoghatatlan volt, mint Szalay is mondja, mi indította Zrínyit, a ki minden áron fölkelést akart, e lépésre? és mikép történt, hogy úgyszólván e vallomással egy időben folytatta ellenséges működését az udvar ellen? A vallo-másnak Wolf által közlött — a mint látszik — kimerítő kivonata minden eddigi erőtetett magyarázatot — a minőt e sorok írója is megkísértett a „Századok“ I. évi folyamában — halomra dönt. Látjuk, hogy Zrínyi vádolá Nádasdyt, de a nemzeti mozgalom szálait, terveit, részeseit nem földözte fel; az egész csak Rottal művének látszik lenni, hogy Nádasdyt megbuktassa. Kiemelendőnek tartám ezen körülményt, mert Zrínyinek emlékét egy súlyos vádtól tisztítja meg; s ha meg is erősíti azt, hogy szenvedélyes, környezetének befolyása alatt álló, inkább karddal, mint észszel bíró férfiú volt: mégis, már most elmondhatjuk, hogy az összeesküvésnek vezérférfiai közt Wesselényin kívül is volt egy, a ki komolyan akart a haza sorsán változtatni, és nem tekinté az összeesküvést csupán eszköznek önző czélok elérésére.

Szerzőnek egyik főforrása Széchy Máriának 1671-ki pozsonyi vallomásának német fordítása, nemkülönben Iványi Fekete Lászlónak 1668-iki följelentése. Az előbbi azonban teljesen az eredetiből, melyet Hajnik Imre már néhány év előtt fölfedezett a kamarai levéltárban, Fekete jelentését pedig a nemzeti muzeumban levő kézirati kivonathból, már ismeri a magyar irodalom, és e sorok írója Zrínyi Péter életében, a „Századok“ 1867-iki folyamában, szintén már felhasználta.

Azt hiszem, kétségbe nem lehet vonni, hogy a jelen mű sokban gyarapítja ismereteinket, sőt valódi nyereségnek mondható; mindazonáltal rosztul járna, a ki mindenben reá hagyatkoznék. Benne is megvan a német művek közös hibája, hogy hazánkról szólva, épen a köztudomású dolgokról, melyekre nézve mi kűtföket sem tudnánk nevezni, annyira tudva vannak mindnyájunk előtt, birnak a legferdebb fogalmakkal. Ilyen botlást követ el, midőn a magyar igazságszolgáltatásról beszél. Vannak ismét más, szarvas hibák, melyeket nyomtatási, vagy tollhibáknak vagyok hajlandó tekinteni. Szerző szerint p. o. Wesselényi 1652-ben lett nádorrá, 1655. helyett; Zrínyi Péter 1611-ben szü-

született, tehát akkor, midőn atyja György még gyermek, bátyja Miklós pedig még a világon sem volt. Tökölly Imrét 1667-ben, 10 éves korában, a besztercebányai gyűlésen szerepelteti. Farkas Fábiánt mindenütt Wolf Fábiánnak nevezi Fabian Farkas helyett. Pogledics helyett Prydelieset, Inczedy Péter helyett Secretär Pietrot, Madács helyett Máday-t olvasunk, és az embernek ugyanesak kell ismerni azon kor történetét, hogy Ladislaus Vayban Fáy Lászlóra ismerjen. Nem róhatok föl szerzőnek hibául oly állításokat, melyeknek hamis voltát előtte is meretlen adatok mutatják, mint p. o. azt, hogy Bónis nem 1670. október havában, mint ő állítja, fogatott el, hanem, mint Spork és más kortársak leveleiből tudjuk, már júniusban; — megbocsáthatatlan azonban, hogy Sporkot a német sereggel Kassáról indítja ki a felföld meghódítására, holott közkézen forgó munkákból, de magából a mappából is tudhatta, hogy a német seregnek, mely a Vág mellett gyűlt össze, Kassa volt úgyszólván végpontja, mely diadalútját betetézte, melynek elfoglalására Spork különösen sokat tartott, mert, ha nem esalódom — Wagner szavai szerint, — mióta habsburg-házi fejedelem ült a magyar trónon, a felföldnek e fővárosa német őrseget még be nem fogadott.

Végezetül, nem hagyhatom említés nélkül, hogy ámbár Wolf, kivált a Zrínyi-féle catastrophá chronológiájára nézve megbecsülhetetlen felvilágosításokat szolgáltat: az összeesküvés történetében mégis többnyire hibás, vagy határozatlan időszámítással él. Pedig, ha valahol, úgy itt nélkülözhetetlen a helyes chronologia, s a zavar, mely ezen összeesküvés történetére nézve legjobb írónknál is uralkodik, legfőké a hibás chronológiának következménye. A véletlen úgy akarta, hogy ezen mozgalmaknak majdnem megannyi főbb tényezői fölötté változó jelleműek legyenek; az tehát, a mi 1666-ban igaz volt, és a helyzetet jellemezte, 1670-ben többé nem állott; és midőn a különböző időbeli vonások összevegyítettnek, oly kép kerül ki, mely sok tekintetben zavaros, és semmikép sem felel meg a történeti valónak. Csakis így történhetett, hogy Wolf szemében Nádasdy igaz hazafi, míg Zrínyi Péter önző ezélokra törekszik, fejedelemségről álmodik; holott épen a bán volt az, ki Zrínyi Miklósnak, a legtisztább hazafinak, nyomdokain igyekezett, bár nem nagy szerencsével, haladni.

Túlmenne föladatomon tüzetesen kimutatni szerző chronologiai tévedéseit; megjegyezem mégis, hogy megfoghatatlan, mi-kép teheti író, ki Fekete Lászlónak jelentését olvasta, a kör-mő-czi pénzfölverési merényletet ismeri, s kinek legalább Szalayt, Borynak és Nagynak ott foglalt leveleit ismerni kellene, — a szendrei gyűlést 1668. helyett 1667-re, mely esztendőben, ha sorra vesszük az eseményeket, helyet sem szoríthatunk e conventnek.

Mindezek daczára — ismétlem — a fönnemlített mű hazai történetünk oly korszakára nézve nyújtván számos és becses föl-világosításokat, melyről a legújabb időkig fölötte hiányos, sőt legnagyobb részben hamis tudomásunk volt: elismerésre és nagy figyelemre méltó.

PAULER GYULA.

II.

Kolozsvár története.

Pályadíjt nyert mű, írta Jakab Elek, a volt er-délyi kir. kormánysház levéltárának igaz-gatója. I. kötet. Előszó I—XXI. ll. Szöveg 1—641. ll.

II-dik kötet: Oklevéltár 1—722 ll.

E munka még kéziratban van; szerző szívesességéből átné-tem, s rövid ismertetését több oknál fogva szükségesnek látom; mind a tudományra, mind íróra nézve legilletékesebbnek a Szá-zadok hasábjait hiszem, mert ez történelmi szak-folyóirat, az író a Történelmi Társulatnak sőt választmányának is tagja, ez uton legnagyobb számú történetkedvelő közönség értesül felőle, s ismertetésem célját így legbiztosabban éri el.

Főként három ok birt erre. Első az, hogy e munka kiadását a város (Kolozsvár) megígérte, s most az akadályokra talált. *) Második, mert az ahhoz való tulajdoni jog szerzőé; s minthogy ő a jutalmat a megírásra elköltötte, s hat évi életet és életerőt

*) A dec. 17-iki közgyűlés már elhatározta — igen helyesen — a műnek haladéktalanul sajtó alá adását. Szerk.

fektetett belé: költsége és fáradtsága csak a kelendőség által lehet némileg jutalmazva, a mi isnét csak úgy lesz, ha a magyar történetkedvelő közönség figyelme rá fordul s minél többen szerzik meg, ha majd megjelenie sikerült. Harmadik ok, s ez a fő: mert e munka az ismertetésre, s a lapok figyelmére valóban érdemes.

Már létrejöttének története van. Ime ez.

Simon Elek úr, sz. kir. Kolozsvár város szónoka, 1863-ban 1000, később 300 ftot tűzött ki Kolozsvár ó-, közép- és újabbkori története megírására, gyűmölesözöleg elhelyeztette azt, úgy hogy 1869. június 23-áig 1555 ftra s néhány krajezárra nőtt. Birálókul Szabó Károly, Torma Károly, Sági László és Matusik János urak kérettek föl A könyvnek belbecséhez illő kiadását a birálat eredményének kihirdetése után egy év alatt, a város biztosítá. Azonban a kérdés csakhamar nehezebbnek, a város levéltára adatokban gazdagabbnak bizonyult be, mint hittek. A határidőt meg kellett kétszer is nyújtani. Kimondatott, hogy ha egy pályamű lesz is: ha az irodalmi színvonalon áll, nyertes lehet, a tulajdonjog az íróé maradván. 1868. dec. 31-kére egy mű érkezett be, mely a pályakérdésnek két első ágára megfelelt, az újabbkorinak bevégezésében az író, életveszélyes betegsége egyelőre meggátolta. Mivel pedig a város az 1868-ik évi december 31-iki határidő meghosszabbítást legutolsónak jelentette volt ki, melyen túl a pályázási ügy megszűnik: az író — hogy annyi erkölcsi, szellemi és anyagi befektetése kárba ne vesszen — kényszerítve volt a kész részt beadni névtelen nyilatkozatában a díj aránylagos részét megítéltetni kérve, s ígérve — ha él — a bevégzetlen résznek is teljes befekjezését. E kérdéses pályamű a felülirott volt.

A birálók ítéltek; ítéletök a városi képviselő 1869. június 23-ki gyűlésében fölolvastatott, s egy értelemmel helyeseltett és elfogadtatott. „Habár a mű — úgy mondanak a birálók — nincs is a pályakérdés értelmében teljesen bevégezve, de a mi kész, az jó, gazdag tartalmú és becses; a nehezebb t. i. az ós és középkor kétezer évet meghaladó része készen van; így is önállónak tekinthető; nagy készüllettel s lelkiismeretcső van dolgozva; a menographiák közt diszes helyet foglal el, irodalmunkban átalában, különösen pedig városaink középkori törté-

netére nézve nyereség lesz; író különben is a költséges előkészítélet, által anyagilag ki van merülve, most munkaképtelen, beteg: de ha fölgyógyul, hogy művét bevégezi, teljes remény van hozzá; — mind ez okoknál fogva a jutalom aránylagos részét kiadatni s a kész munkát minél hamarább kinyomatni véleményezzük.“

Áttérve a munkára, annak kidolgozásában szerző egészen új rendszert követett. Három dologban nyilvánkozik ez főképen. Először, a földnek, melyen Kolozsvár és határa fekszik, geológiai történetét adja. Ezt — mint írja — azért tette, hogy kimutassa, miszerint némely város már természeti és földrajzi fekvésénél fogva hivatva van egy vagy más életmódra: a tenger és nagy folyók hajókázásra s kereskedeésre, a terjedelmes termőfölddel bíró, földmivelésre stb. Másodszor, szerző astronomiai, föld- és térrajzi részt írt műve elé, ismertetve a város kiterjedését, fekvését, égálji viszonyait, határai történetét, hogy az olvasó előre tájékozva legyen minden iránt, a mi azokról századok során át itt és amott előadásában szórványosan előfordul. Harmadszor, nyomozását nem ott kezdi, a hol Kolozsvár mint község tűnik fel, hanem fölmege szintén a történetírás előtti korszakba; elbeszéli röviden, Krisztus előtt 513-an kezdve, különböző időközökben mely népek lakták a ma úgynevezett Erdélyt, volt-e azoknak a mai Kolozsvár helyén telepjük, maradtak-e fönn emlékeik, ottlétükről s műveltségükről van-e valami tanúság? Ezt egyfelől az olvasók erre is kiterjedhető tudvágyának kielégítésül, másfelől azon okból tette, hogy ezen történeti időszakok szabatos megállapításából és a különböző népek itt lakásának időrendi egybeállításából mintegy önként kiderüljön ama két állítás meg nem állhatósága, mintha az oláhok rómaiak, s mint ilyek e földön legrégebb lakók, továbbá a géták: góthok, ezek pedig a szászok elődei, vagy legalább is Nagy-Károly idejebeli, a magyaroknál szintén elsőbb honlakók lennének, s Kolozsvárt ők alapították volna. Író ez okból az agathyrz részen (Kr. e. 513—335.) kezdi történetét, azután átmegy a géta-dákokra (Kr. e. 335—Kr. után 106), a rómaiakra (Kr. u. 106—274), a góthokra (274—376), a húnokra (376—454), gepidákra (454—568), az avarokra (568—887). S itt jut szerző sajátképi történetmezéjére: a magyar vezéri korszakra (888—1002). Az egész magyar irodalomban, s több nyilvános hazai levéltárban nagymérvű

kutatásokat tőn, s a legelkiismeretesebb nyomozás daczára a munkatér meg nem művelt voltát, a láthatár ködösségét bevallva, csaknem tartózkodással mondja ki combinációinak végeredményét. — 1002-től 1301-ig, az Árpád-házból való királyok alatt, szilárdulni érzi lábait a földet; az Anjou-királyok és Zsigmond alatt (1301—1438-ig) történeti előadásának folyama már bővül; Albert, V. László, I. Ulászló korán (1438—1457-ig) áthaladva, Mátyás alatt (1458—1490-ig), midőn a város, mint a levantei kereskedelem egyik főrhelye, a fejlődés igen nagyfokú magasságára jut: gazdaggá és vonzóvá lesz a történet me-
nete; migsem II. Ulászló, II. Lajos és Zápolya Jánossal (1490—1540) az első kötet bevégeződik.

A szöveget I—XII. nagy táblára osztott mintegy 130 kép és rajz illusztrálja, s egy kötet oklevéltár (CCLVIII, többnyire eredeti oklevél) járul hozzá, hiven s nagy műgonddal másolva s becses jegyzetekkel világosítva. Ez egész terjedelmökben közölt okleveleken kívül, — melyek csekély kivétellel most hagyják el először a levéltárak porát és ismeretlenségét, — még száz meg száz más oklevélből s hiteles írók hiteles értesítéseiből van a munka, a források megnevezésével, nagy gonddal és sok fáradtsággal dolgozva. Midőn Kolozsvár története s illetőleg dicsősége érdekében egy nem kolozsvári származású székely 1500 ftot, egy másik, szintén nem ott született székely pedig életéből hat évet és viszont akkora összeget áldoz: föl nem tehető, hogy a lelkes, és — mint társulatunk ottani gyűlésekor tapasztaltuk — tudománykedvelő Kolozsvár egész polgári közönsége, e dicsőséghez 5—6000 frttal való járulást — a mennyibe t. i. e mű illusztrált kiadása kerülne — sokallani képes legyen. Mi e műnek, minden huzás-halogatás daczára, nemsokára belértékéhez méltó kiállításban való megjelenését várjuk és reméljük!*) A—a.

*) A már említett, dec. 17-iki közgyűlési határozat csak megerősít e várákozásunkban.

T Á R C Z A.

— **Magyar Történelmi Társulat.** Az 1870-ik évi első választmányi ülés, január 7-kén d. u. 5 órakor, igen élénken folyt le, és úgy szólván, szokatlanul népes volt; nemcsak választmányi tagok jelentek meg nagy számban, de szakkedvelő vendégek — köztük hölgyek is — annyian, hogy a terembe alig fértek. Ennek folytán Ipolyi Arnold harmadelnök indítványára elhatároztatott, hogy a választmány ezután a Kisfaludy-társaság tágasabb termében tartandja üléseit.

De, hogy sorba vegyük az ülés tárgyait, megemlítjük, miszerint

Horváth Mihály elfoglalván az elnöki széket, először is a decemberi ülés jegyzőkönyve olvastatott föl, és hitelesítettett.

Ezután titkár előterjeszté a kolozsvári állandó bizottság m. é. dec. 17-kén kelt átiratát, melyben a társulat fölszólíttatik, hogy a bizottság által megindítandó „Székely Oklevéltár“ első köteteinek nyomtatási költségeire engedné át a kolozsvári 1868-iki közgyűlés alkalmával a Torma József-féle Calendarium Diplomaticum kiadására följáró összegeket, — miután a Calendariumot a szerző fia, Torma Károly tagtársunk, azóta saját költségén nyomatja, s a kolozsvári adakozók, adományaikat a Székely Oklevéltárra szánták, mely célra Torma Károly is fenntartá 50 frtnyi adományát. — A választmány örömmel üdvözli a Székely Oklevéltár kiadásának eszméjét, s minthogy a kolozsvári adakozóknak pénzeikkel rendelkezhetni különben is szabad kezét adott: a pénztárnokot utasította, hogy az id. Simon Elek és Fekete Sámuel urak által adományozott 50—50, a Galgóczy Károly úr által adományozott 20, s a Jakab Elek úr által adományozott 10 frtot, sőt a Weiss Bernát úr által adományozott 50 frtot is — mint a ki a rendelkezést a társulatra bízta — a Székely Oklevéltár költségeire, juttassa a kolozsvári bizottság rendelkezése alá.

Titkár fölolvassa Szabó Károly jelentéseit a kolozsvári bizottság nov. 23-ikán és dec. 8-ikán tartott üléseiről. (E jelentések alább következnek.) Sajnálattal értesült ezekből a választmány, hogy Kolozsvár város polgárai, a társulat és az archaeologiai bizottság okadatolt indítványa és fölszólításai daczára, nagy szavazattöbbséggel elhatározták városuk legfőbb díszének, a hazánkban mindenestre igen ritka

ó-kaputornyoknak a jövő tavasszal lerombolását. A kolozsvári bizottság beküldé az előre elkészített alap- és tervrajzokat is a tornyok ajánlott stíluszerű átalakítása iránt, azok mostani rajzaival együtt; s hogy e szép védtornyoknak legalább emléke fennmaradjon — ha már a bár munka csakugyan megtörténik — a választmány elhatározta e rajzolatokat az akadémiai archaeologiai bizottsággal — mint társ-indítványozóval — közölvén, annak irattárába letéetni. E műszaki pontossággal készített rajzok az ülésben nagy érdekléssel szemléltettek.

Titkár, Pongrácz Lajos úrnak, a hontmegyei volt bizottság jegyzőjének dec. 23-iki levele után jelenté, hogy a Dacsó Pál úr által Ipoly-Ságon kiállított okmánycsomagokat nevezett jegyző úrtól ifj. Kubinyi Ferencz választmányi tag vette át, fölhasználás végett Hont vármegye történetéhez. — Helyeslő tudomásul szolgál.

A következő 26 új évdíjas tag jelentetik be: Bolkay Vilmos prémontrei kanonok és főgymn. tanár Kassán, Uhrínyi István, Stark Adolf, Mudrony János, Felix Ákos, Omaszta Szilárd, Urszínyi János, Bartóky József, Varságh Béla és Rimler Béla urak Békés-Csabán, Beliczey István orsz. képviselő Gerendáson (u. p. B.-Csaba); Horváth Ferencz, Hadik Ferencz és Túry Imre k. r. tanárok, Rájner Miklós szolgabíró és Ernyey János megyei esküdt Pozsony-Szent-Györgyön; Manassy Gyula földbirtokos Murányon (Temes vármegye), Dacsó Pál földbirtokos Keszthőczon (Hont vm.), gr. Keglevics Gábor Pétervásárán (Heves), a műegyetemi hallgatók magyar egylete Zürichben (Helvetia), Szojka Gusztáv mérnök Szegeden, Gergelyffy Tamás Déván, Jánosy Mihály Székely-Udvarhelyt, Rill József központi tanítóképezdei tanár Budán, Beliczay Elek szolgabíró Bánkon (Veszprém vm.) és a pesti tud. egyetem bölcsészeti-hallgatóinak önképző-egylete Pesten. — Mindnyájan egyhangúlag elfogadtattak.

Titkár ez után figyelmezteti a választmányt, hogy az alapszabályok által elrendelt évenkénti választmány-újítás, illetőleg kiegészítés ideje elérkezett, s ezért közgyűlés lenne egybehívandó. — Határozat: hogy a február 3-án d. u. 5 órakor tartandó választmányi ülésre egyszersmind választó közgyűlés hívassék egybe.

Következtek az értekezések. És pedig

a) Dobóczy Ignác v. tag olvasta föl „A magyar érem-súlyok“ című értekezését, néhány ily éremsúlymértéket is bemutatván — Elkérte a „Századok“ számára.

b) Mirese János évd. tag, ki Velenczéből néhány napra hazaérkezett, több rendbeli magyar történelmi érdekű okmány-másolatot terjesztett elő a velencei államlevéltárból, — a várnai és mohácsi vész közti időszakból, s néhányat II. János tervezett házasságára vonatkozókat a velencei doge leányával; gr. Forgách Ferencz bíbornok-érsek egy levelét 1607-ből, végre a Sobiesky lengyel király és Teleki Mihály közt folyt diplomatiiai érintkezések ügyiratait. A XV-ik századiak között van egy, melyben a velencei titkos tanács a Mátyás király megmérgeztetésére egyik Frangepán által 1488-ban tett ajánlatot, mint galád tettet, visszautasítja. Egyébiránt ez okmányok az Akadémia számára másoltattak, s idővel a Monumenták közt látnak világot.

c) Gyárfás István v. tag értekezése olvastatott föl: „A régi kún székek pecsétéről.“ A „Századok“-ban ki fog adatni.

E czímertani értekezés érdekes eszmecserét költött, a melyben Ipolyi Arnold, Várady Gábor, b. Nyáry Albert, Horváth Árpád, Nagy Iván, Toldy Ferencz, Rómer Flóris és Thaly Kálmán vettek részt. Tárgya volt ez eszmecserének: az ország jelvényeinek magok az országos hatóságok által is minden megállapodás nélkül, sokszor helytelenül, s olykor épen a gondatlanságig és a művelt külföld előtti botrányig félszegen használása, — és hogy mi módon lehetne e bajon a társulatlak segíteni? Végre az országos czímernek heraldikai szabatos leírása, ennek úgy a Századok, mint a hirlapok útján közismeretre juttatása, — továbbá fölírat a főrendi házhoz és a király oldala melletti miniszterhez határoztatott, mindezek kidolgozására, Ipolyi Arnold elnökelete alatt, Horváth Árpád, Nagy Iván, b. Nyáry Albert és Rómer Flóris uraktól álló bizottság neveztetvén ki.

Ezek után a társulat tagság- és pénzügyi dolgai kerültek tárgyalás alá.

Pénztárnok nevében — ki az ülésen való megjelenésben gátolva volt — titkár tudatja, hogy a mult évi z'rszámadások befejeztettek, melyeknek átvizsgálására és a fölmentés megadására pénztárnok bizottságot kér kiküldetni; jelenti továbbá, hogy az 1868-ik évi átvitel és az 1869-iki bevételek folytán, — daczára a még elég tetemes tagdíj-hátralékoknak, — az alaptőkén kívül mintegy hatodfélezer frtnyi készpénz lévén a pénztárban: hogy ez gyümölesözőbbé tétethessék, — engedessék meg a pénztárnoknak, miszerint 3000 frton — mint a mennyit remélhetőleg tőkésíteni lehet — földhitelintézeti zálogleveleket vásárolhasson. E jelentést a választmány örömdetes tudomásul vétén, a kívánt enge-

délyt megadja, a pénztár és számadások átvizsgálásával pedig Dr. Horváth Árpád v. tag, és Dr. Fischer Kálmán társ. ügyész urakat bizza meg.

A mi a társulati tagok számbavételét illeti: titkár jelenti, hogy ő a társ. pénztárnokkal és Nagy Imre v. taggal az ülést megelőzőtt napon a tagok névkönyveit összehasonlított, és a magokat újból kötelezett 1867--1869-iki évdíjasok nyilatkozataival névről-névre egybevetvén, a következő eredmény tünt ki:

Van a társulatnak — az időközben elholtakat, vagy engedélylyel kilépetteket nem számítva, — összesen 925 tagja, és pedig 94 alapító és 831 évdíjas. Ez utóbbiak közül tagsági kötelezettsége még le nem járt, s részint csak most kezdődik 220-nak; 1869 végével lejárt 611-é. E 611 közül újra kötelezte magát három évre eddigelé 196, még nem nyilatkozott 415, a kiknek jó részéről azonban — neveiket és ügybuzgalmukat ismervén — bizton föltehető, hogy a társulattól kilépni teljességgel nem akarnak, hanem részint feledékenységből, részint kényelemből mulasztották el mégeddig a nyilatkozást. Ennélfogva, miután a társulat, folyóiratát megrendelés nélkül senkire mintegy reáküldeni nem akarja, e késedelmezők figyelmeztetendők lennének, és pedig még lehetőleg a januári füzet megjelenése előtt.

Erre, a figyelmeztetés módja fölött hosszasb vita fejlett ki, melynek folyamában Toldy minden ily tagnak külön levélben felszólítását, Várady az egyes helyeken és vidékeken lakó ügybuzgóbb tagok általi aláíratását, Thaly az évdíjakról szóló nyugták utánvét melletti megküldetését, a mi által egyuttal a tagdíjak is beszedetnének; Ipolyi pedig azt indítványozá, hogy a társulat, az Akadémia és Kisfaludy-társaság példájára, bizza pénzügyei kezelését és a tagdíjak beszédését a földhitelintézetre, mint a melynek az országban mindenütt ügynökei vannak. Ez utóbbi indítványra titkár megjegyzé, hogy az túlhaladja a választmány körét: ennélfogva annak tárgyalása a közgyűlésre halasztatott. Elvégre is a vidéki tagok felszólítására nézve Tanárky Gedeon indítványa fogadtatott el, hogy neveztessék ki e végre egy, a titkárból, pénztárnokból és Nagy Imre v. tagból álló bizottság, mely a Toldy és Várady v. tagok egyesítendő javaslatai értelmében járjon el, a helyi viszonyok szerint hol az egyik, hol a másik módozatot alkalmazván. — Egyébiránt minden ily vidéki tagnak egy postabélyeges „Levelezési lap“ küldendő, nyilatkozás végett. A budapesti tagokra nézve pedig Thaly

indítványa lön határozattá, mely szerint a januári füzet szétküldése alkalmával minden oly tag, kinek kötelezettsége lejárt, s még nem nyilatkozott, föl fog szólíttatni, nevét egy ívre — melynek fején az új 3 évre való kötelezés foglaltatik — aláírni, ha t. i. a kötelezettség megújítására hajlandó.

Ekkép remélhető, hogy a februári közgyűlésig e tagok iránt a társulat tisztában leend.

A Századok egyelőre továbbra is 1000 példányban rendeltetett nyomatni.

Ezzel a majd három óra hosszatt tartott ülés befejeztetett.

A Magyar Történelmi Társulat kolozsvári bizottsága nov.

23-dikán és dec. 8-dikán tartotta legutóbbi üléseit. Az előbbi ülésben

1. J a k a b E l e k ismertette Dávid Ferencznek, az erdélyi magyar lutheranus egyházak superintendensének 1559-ben latinúl kelt ítéletlevelét, a Mészfalvi Fodor Mihály és Rekettyei Morzsina Margit közt folyt válóperben ; mely ítéletben Márton boldogfalvi lelkésznek, valamint számos, Hunyad vármegyei, Ilátszeg vidéki nemeseknek, s végre özvegy Kenderesi Jánosnénak és Szálláspataki Szercesen Jánosnak magyarúl kelt bizonyágleveli szóról-szóra át vannak írva. Ezen több tekintetben érdekes oklevél, melynek eredetije a Macskássy-család levéltárában van, hű másolatban a bizottság irattárában megtartatni határoztatott.

2. G r. L á z á r M i k l ó s bemutatott 9 darab eredeti levelet, 9 erdélyi volt jezsuitától, kik készeknek nyilatkoztak a jezsuita rendbe visszaállani. E levelek, mint az ismertető ajándékai, az erd. muzeumba fognak áttétetni.

3. G r. E s z t e r h á z y J á n o s, mint a kolozsvári kaputornyok ügyében működött küldöttség elnöke jelentette, hogy a városi képviselő testület f. évi július 8-dikán tartott ülésében a hid- és magyar-kaputornyok jövő tavasszal leendő lerontatását nagy szavazattöbbséggel elhatározta. — Ezen határozat hiteles alakban leendő kiíratásával s a küldöttségünk által készítettett és a képviselő testület elé terjesztett tervrajzok visszavételével bizottsági jegyző Szabó Károly bizatik meg, oly utasítással, hogy e határozat, valamint a tervrajzok, az ez ügyben a városi képviselő testülethez megkeresést intézett M. Történelmi Társulattal, kellő értesítés végett, minélelőbb közöltessenek.

4. Az ülés magán-értékezetté alakulva, előlegesen kijelölte és

megvitatta azokat a legfőbb elveket, melyeket a bizottság által a jövő évben kiadni tervezett „Székely Oklevéltár“ szerkesztésében és kiadásában követni célirányosnak tart, utasításul adván az ez ügyben részletes tervek készítésére kinevezett küldöttségnek ezen elvek figyelembe tartását.

A dec. 8-dikán tartott ülésben

I. Szabó Károly jelenti, hogy a M. Tört. Társulat 1868-ban Kolozsvárat tartott közgyűlése alkalmával a néhai Torma József Calendarium Diplomaticumának a Tört. Társulat által leendő kiadására följánlott adományait illetőleg: Torma Károly, idősb Simon Elek, Fekete Sámuel, Galgóczy Károly és Jakab Elek urak részint személyesen, részint írásban úgy nyilatkoztak, hogy miután a Történelmi Társulat az említett munka kiadására nem vállalkozott: az e célra szánt összegeket a bizottságunk által kiadandó „Székely Oklevéltár“ költségeinek fődözésére kívánják fordíttatni. Ez ajánlatokat a bizottság köszönettel fogadván, fölkérni határozta a Tört. Társulatot, hogy a pénztárába e célra befizetett összegeket, melyeket korábbi határozata által az illető adakozók rendelkezése alá visszabocsátott, ezek nyilatkozatai értelmében szíveskedjék a „Székely Oklevéltár“ javára, bizottságunk rendelkezése alá bocsátni.

2. Gr. Lázár Miklós az erdélyi várak és kastélyok múltjára vonatkozó adatokról általa vezetett jegyzőkönyvből fölolvassa a Fogaras várára tartozó adatokat, melyekből megállapítja, hogy e vár építésének kora 1473 és 1501 közzé teendő, miután 1473-ban Mátyás király a vár építését letiltja, de már 1504-ben Fogaras mint vár oklevelesen van említve.

3. Ugyanő a székely székek főtisztjeiről vezetett jegyzeteiből fölolvassa a Szatmár vármegyei eredetű Magasmarti Pathó Menyhárt marosszéki főkapitányra vonatkozó adatokat, a kit Bethlen Farkas történelmi munkájában hibásan találunk Bathó néven említve; értekező az erd. muzeumba a gr. Kornis-családtól került s Petky Jánoshoz intézett több rendbeli levelekből kimutatja, hogy ő 1604. és 1605-ben viselte e tisztséget, s megemlíti, hogy egy későbbi, 1612-ben kelt oklevélben róla mint portai követről és marosszéki koronkai birtokosról van emlékezet.

4. Gr. Eszterházy János előterjesztett saját gyűjteményéből két rendbeli, XVII. és XVIII-dik századi összeírást az erdélyi fiscalis jószágokról. Ezen összeírások, mint a bemutatott ajándékai, az erd. muzeumba fognak áttétetni.

A magy. tud. Akadémia történet/tudományi működését a lefolyt havi időszakban ismét igen röviden körvonalozhatjuk. Történeti osztályülés mult jelentésünk óta csupán egy tartaték, j a n u á r 3 - k á n. Ekkor is Szilágyi Ferencz szellőztette kedvencz tárgyát: a mult századbeli erdélyi vallási villongásokat, torzsalkodásokat, s ezutal épen magánszemélyek kevésérdekű viszonyait ismerteté, t. i. a b. Daniel István és gr. Mikes Anna közti vegyes-házasság történetét, mely Mária-Terézia idejében folyt le. — Rég idejét mult dolgok, s oly eszmék tendentious elővonszolása és vitatása, a melyeket ma már senkise m oppugnál, — de untalan bizgatásuk, épen ezért, mindkét félben rosz t vért kelthet. Node legyünk elnézéssel a tisztos öreg ú r s z e s z é - l y e i í r á n t!

Megjelent az új ülésrend is; e szerint az Akadémia eddigi két havi szünidejéhez még egy harmadik hónapot: j u l i u s t c s a t o l á. Nem tudjuk: ugyanekkor a könyvtár is zárva lesz-e? a mi, a sűrű látogatás mellett, valóban kár lenne. Egyébiránt az Akadémia az új ülésrend szerint a f. évben összesen 36 ülést tartand, melyből 12—12 esik minden osztálycsoportra, és így a bölesé-zeti, t ö r t é n e l m i és társadalmi tudományok osztályaira is.

A jan. 17-kén tartott rendkívüli közgyűlésben az Akadémia elnökei b. E ö t v ö s József és L ó n y a i Menyhért újabb három évre megválasztattak. A II-ik osztálycsoport — tehát a t ö r t é n e t - s t b. tudományi osztály — elnökévé H o r v á t h Mihály, titkárává R ó n a y Jácint lön. Az egy megüresedett igazgató tanácsi hely pedig szintén egy történelmi osztálybeli taggal: C s e n g e r y Antallal töl tet e t t b e. Tagválasztó nagygyűlés májusban leend.

Megemlítjük még, és pedig örömmel, hogy a [történelmi osztály jan. 7-iki értekezletében elhatározta b. O r b á n B a l á z s „Székelyföld leírása“ című nagy munkája mellett az Akadémiánál és igazgató tanácsnál bizonyosszámú példányok megrendelése által pártolólág lépni föl. E körülmény remélhetőleg lehetővéteendő az ép oly derék mint szerény szerzőnek a további kötetek kiadását.

Végre a történelmi bizottság január 8-iki ülésében M i r c s é n e k egy újabb velencei másolat-csomaga határozatott megvétetni; továbbá végeztetett, hogy a bizottság, az országos segély némi viszonzásául, eddigi valamennyi kiadványával kedveskedjék a képviselőháznak, a most alakítandó országházi könyvtár számára. Hadd birja a nemzet gyűlése a nemzet történelmének főbb forrásait!

— **Czímertani figyelmeztetés.** A magyar egyetlen nemzet a művelt világon, mely állami czímerét nem ismeri.

Franciaországban e század folyama alatt már nyolez ízben s négyfélekép változott meg az állam jelvénye, de azért ott mindjárt mindenki tisztában volt, s a felől még a legutolsó párisi munkás is tudomással bírt és bír, hogy : a kék alapon h á r o m (és se több, se kevesebb) arany-liliomot tartalmazó pajzs a Bourbonokat; a kék alapon feltárt ezüst-könyvbe iktatott III. IV. V. (de se több, se kevesebb) római számokat¹⁾ feltüntető pajzs pedig az Orleans-házat uraló Franciaország czímere.

Magyarország századokon keresztül csak egy czímerrel dicsekszik, mindamellett is 16 millió lakosa között vajmi kevesen találkoznak, kik ez egy czímernek konkrét heraldikai szerkezete felől tiszta fogalommal bírnának !

E szomorú tapasztalás megszerzése végett nem is kell a főváros bolti ezégtábláit fölkeresni, — elég e részben magát az ország törvényhozó testületeinek kiűszöbét átlépnünk.

A magyar parlamentben e mai napság, se több se kevesebb, mint háromféle magyar birodalmi czímer divatozik. Ugyanis :

1. Vörös alapou négy ezüst-pólya (fascia, la fasce), vagyis nem heraldikai kifejezéssel kilencz pólya. (A képviselőház elnöki széke fölött.)

2. Ezüst-vörös nyolez pólyázat. (A felsőház udvari páho'yán.)

3. Ezüst-alapon három vörös pólya, vagyis hibás elnevezéssel hét pólya. (A felsőház elnöki széke fölött.)

Egy, fővárosunkat nem rég meglátogatott külföldi tudós e körülményt illetőleg esodálkozását fejezé ki, hogy e nemzet, mely egy pár évvel ezelőtt oly nemes buzgalommal küzd vala czímere használati jogáért : most, már e jogának tetteleg birtokában lévén, nem tudja azt kellő correctséggel foganosítani. Egyébiránt megjegyzései fullánkját e tudós leginkább felsőházunk ellen irányzá, melynek — úgy mond — elnöki széke az eperjesi mérszárszék bakójának, a világszerte átkozott emlékü K a r a f f á n a k (7 pólyás)²⁾ czímerével éktelenkedik.

¹⁾ Az akkori francia alkotmány alaptörvényezikkeit.

²⁾ L. Karaffa czímerét: L'Arte Vera Dell' Arme. Lud. De Lespine. Milano 1679. 143. lap. — L'Arte Del Blasore. Marc. Ant. Ginanni. Venezia MDCLXVI. — XVI. tábl. 314. szám.

Igenis, az alakzatok (piéces héraldiques) számának több vagy kevesebb volta a czímerekben lényegcs fontossággal bír, s hogy azoknak könnyelmű alkalmaztatása által sokszor a legellentétebb egyediségek összezavartathatnak: azt a föntebbi eset mutatja, a hol a magyar birodalmi czímer a Karaffáéval azonosíttatik.

Az efféle további zavarokat meggátolandó, szaktudósaink és hirlapirodalmunknak feladata, a magyar állam ősi jelvényének: a n y o l e z p ó l y á s c z í m e r n e k általános érvényt szerezni, a mi által czímerrünk egyformasága újból behozatván, nem marad továbbra is a magyar az egyetlen nép a művelt világban, mely állami czímerét nem ismeri.

B. NYÁRY ALBERT.

— **Nagy István kéziratára.** Novemberi füzetünkben említettük volt, hogy néhai Nagy István septemvir hátrahagyott gazdag könyv- és kéziratára Franke és List lipcei ó könyvtárosok birtokába jutott. Most e közlemény folytatásaképen arról értesülünk, hogy a — mint mondók, majdnem tisztán magyar történelmi darabokból álló — nevezetes kéziratárt Franke-éktől királyunk ö Főlsége vásárolta meg, tízezer forintért, a bécsi cs. k. titkos levéltár számára. Így tehát legalább a k é z i r a t gyűjtemény, habár külföldre került is: mindazáltal együtt marad, s olyan helyre jutott, a hol számos egyéb magyar történelmi kincs is őriztetik, s a hova, különös engedély mellett, normalis viszonyok közt, magyar historiographok is bebocsáttatnak; — hanem a sok szép magyar unicumot, incunabulát, XVI. és XVII-ik századi ritka editiókat tartalmazó k ö n y v t á r, az menthetlenül szét fog ragadoztatni darabonként a világ minden részébe!

— **Krytoboulos.** E byzanti írónak hazánk történetét, nevezetesen a Hunyady-kort oly közelről érdeklő munkáját a m. tud. Akadémia, Dethier javaslata folytán, a mi a görög és francia szöveget illeti, Konstantinápolyban fogja nyomtatni, az előbbinek correctsége végett. Pesten ugyanis egy nyomdában sem lehetett görögül értő szedőt kapni, s így a javítások sehogysem mentek. Konstantinápolyban a javítást maga a fölfedező, Dethier teljesíti. — A magyar szöveg azonban — melyet az eredetiből Szabó Károly jeles tudósunk fordított — természetesen Pesten fog nyomtatni. Ekkép reményünk lehet, hogy e rég vajdó becses kiadvány elvégre a f. évben csak megjelenend.

— **Okmánymásolások külföldön.** A cultusminister által magyar történelmi okmányok másoltatására utalványozott általányból az 1870-ik évben főleg a nápolyi Anjou-levéltár hazánk XIV—XV-ik századi történetét illetőleg oly dús okmánykészletének nevezeteseb darabjai fognak másoltatni, Óváry Lipót hazánkfiának vezetése alatt, — a ki végzett paleograph; továbbá ugyan ez alap más részéből Mircse János is folytatandja velencei másolásait. Sőt kilátás van arra, hogy a svéd kir. államlevéltár magyar történetet érdeklő okmányainak Bethlen Gábor korától II. Rákóczi Ferencz és XII. Károly koráig terjedő másoltatása is meg fog kezdetni. Különösen ez utóbbitól jelentékeny gyarapodását reméljük hazánk diplomatiái történetének, ama kitűnő fejedelmeink: Bethlen és a Rákócziak alatt. Hátra volna még Simancas és a francia külügyministerium levéltára, hiszszük, hogy idővel ezekre is rá kerül a sor! És ekkép ismerendjük meg lassanként: mennyi magyar kincs rejlik a külföldön.

— **Erdély országgyűlései.** A magy. tud. akadémia 1867-ben a Vitéz-félealapítványból pályadíjt tüzött volt ki ezen föladatra: „Számáltassanak elő az erdélyi külön diéták 1540-ig.“ Csak két pályamű érkezett be, azok közül is az első számú, csak egy tájékoztalan és kritikátlan compilatio; a második számúról azonban az vala a bírálók véleménye, hogy „amannál tetemesen jobb, és sok tudományos apparatusal van irva: mindazáltal, szintén nem fejtván meg a föltett kérdést, kivált annak jogi oldalát, másfelől körébe szorosan nem tartozó dolgokkal többlet foglalkozván — a jutalomdíj kiadására ez sem érdemcsíttetett. Most ez utóbbi mű szerzője kilép ismeretlenségéből, s e bírálatot mintegy a nagy közönség ítélte elé fölebbezvén, kiadá munkáját, ily czímmel: „Erdély országgyűlései a vajdák alatt.“ (1002—1540) Kutfök nyomán írta Vass József k. r. tanár, s a m. tud. Akademia I. tagja. E nemcsak a nyomtatott, de sok írott kútfőnek is fölhasználásával készült művet főbb vonásaiban jellemzi a fentebb közlött akadémiai bírálat; figyelemmel átolvasásra mindenesetre méltó és tanulságos dolgozat az, melynek kiadása addig, míg egy tökéletesebb jö (s vajh, mikor jö?) kétségkívül hasznára válik irodalmunknak. — Reméljük, bővebben is fogjuk ismertethetni; most legyen elég róla ennyi, — tájékozásul. A kötet Pfeifer Nándor bizományában jelent meg, elég csinos kiállításban.

— **Az Archaeologiai Értesítő** legközelebb a következő sorokat írja: „A Corvina ügyében majd minden magyar lap fel-

szólalt, mióta Ő Főlsége az ajándékban nyert 4 Corvín-codex-et a m. n. muzeumnak ajándékozta; azonban lapjaink tudósítói oly furesákat írnak e könyvekről, mintha valami új-zeelandi tárgyról írnának. Tudtunkkal eddig Corvín a név alatt értették a budai Mátyás király-féle könyvtárat, alatta gondolván a bibliotheca szóra; jelenleg tudósítóink minden egyes könyvet úgy neveznek, — nem tudom ezt mivel concordálván, mert a Corvín a sem codex, sem liber, sem manuscriptum-mal nem egyeztetethető. Hogy a Corvínák csak azok, melyeken a hollós címér van, ismét tévedés, mert mi bizony sok, minden címér nélküli kéziratot, vagy nyomtatványt is a Corvíná részének tartunk: melyekről kétségtelen, hogy a budai könyvtárba voltak keblezve. Végre furesa az is, hogy a codexek kötése és zománcozása a 16-dik századba tétetik, holott Mátyás király köztudomás szerint a XV-dik század utolsó tizedében halt meg. Első rangú lapoknak ilyenekben egészen correcteknek kell lenniök, mert a vidéki tudománybarát belőlük készít jegyzeteket, melyek ha hibásak, egyik lapból a másikba, sőt az olvasó közönség nagy részébe átszivárognak. Ha maxima pueris debetur reverentia: az olvasó közönség iránt is tartsuk meg az ildomosság ezen tekintetét, s inkább közöljünk kevesebbet hitelen, mint sokat, de hibásan!“ Helyes észrevétel; tükéletes igazságot tartalmazó szavak, — csak hogy így van ez — fájdalom! — nemcsak a Corvínát, hanem úgy szólván minden tudományos tárgyat illetőleg, a mihez a napi sajtó hozzá szól. Mindenütt a legkirívóbb tájékoztatatlanság, akaratlan ferdtések, baklövések. Elég csak az akadémiai tudósításokra hivatkoznunk,*) a melyeket legtekintélyeseb lapjaink számára többnyire — lehet, hogy a legjobb igyekezetű, de már koruknál fogva is a tudomány terén még elégséges tapasztalatokat nem szerezhettek ifjonez reporterek írnak, — kiknek némelyike ritka szerénységgel egész otthoniasan belehelyezkedik az akadémiai tiszteletitagok első sorú karszékeibe, a hova az akad. lev. tagok a viláért sem merésznének ülni. És e fiatal tanulók ítélnek holtak és elevenek fölött; mondanak korlátlanul döntő bírálatot szaktudósok értekezéseiről, kik az illető szakmának szentelték életüket. — Csak közelebbről is egy botrányos baklövés járta végig legtekintélyesebb lapjaink hasáb-

*) Dícséretes kivétel: a Fővárosi Lapok, a Magyar Újság, és olykor a Budapesti Közlöny. Szerk.

jait. Nagy hangon hirdették a „Győri Közlöny“ újdondásza után, hogy gr. Mikó Imre közlekedési miniszter levelet intézett gr. Zichy Ottóhoz: nyitná meg nemzeti levéltárát a tudomány számára. Holott a „Századok“-ból már hónapokkal ezelőtt megtudhatták volna, hogy a gr. Zichy-nemzetiség levéltára még a nyáron megnyitott; hogy búváraink ott már száz meg száz okmányt lemásoltak, kivontak, s a levéltár ismertetéséről szóló, több mint egy nyomott ívnyi jelentésük a „Századok“ novemberi füzetében közkezen forog; és ugyan e füzetben (669. l.) olvashatták volna, hogy az említett köszönő levelet a Magyar Történelmi Társulat (melynek gr. Mikó Imre elnöke) intézte — nem gr. Zichy Ottóhoz, de id. gr. Zichy Károlyhoz, a nemzetiség fejéhez. Hanem a Történelmi Társulat — mint tudományos egyesület — ügyeivel újdondásaink persze keveset törődnek, s vakon utána hangoztatják, a mit „Győri Közlöny“ újdondásza valahol harangozni hallott; utána mondja még a „Budapesti Közlöny“ is — melynek pedig két történetíró munkatársa volna, — reményét fejezve ki, hogy a grófi család levéltárát meg fogja nyitni, — holott az már régi dolog. Valóban, *difficile est satyram non scribere!* . . . Késérő szavak ezek, — de igazak; és mi kimondjuk, habár az egész hirlapíró-hadat fejünkre zúdítjuk is; ám öntsék ki igaztalan haragjukat az egyénre, — de szolgálják lelkiismeretesebben az ügyet: mert nemcsak politika, — tudomány és művelődés is kell a nemzetnek; e nélkül nemzeti halál vár ránk, előbb, vagy utóbb.

— **Csengery munkái.** Csengery Antal, Ráth Mór kiadásában megjelenendő „Összegyűjtött Munkái“, — melyekről már volt alkalmunk szólani — két kötetet képezendnek, a következő tartalommal: I. kötet: Ipolyi magyar mythológiája. — Az áltaji népek ősvallása, tekintettel a magyarok ősvallására. — Nyugat-Ázsia őstörténete az okiratok világánál. — A Scythák nemzetisége. — China és India műveltsége. — Egyiptom ókori műveltsége: a) Az írás története s a hieroglyphák. b) Egyiptom ősvallása és műveltsége. II. kötet: Nagy Pál. — Beöthy Ödön. — Szentkirályi Mór. — Gr. Desseffy Aurél. — Szemere Bertalan. — B. Eötvös József. — Szalay László. — Desseffy József és Kazinczy Ferencz — Rubens (Planche után). — Rembrandt (Planche után). — Macaulay. A két kötet előfizetési ára 4 frt; bolti ára 5 frt leend.

— **Kovácsóczy István**, egri kanonok úr, azelőtt tiszta-püspöki esperes-plébános, társulatunk tagja, a helyrajzi irodalomnak legközelebb

jó szolgálatot tön: „Tisza-Püspöki és fiókhelyei (Szajol és Bala) helyrajzi, történeti és egyházi tekintetben“ című munkája által, melyet a t.-püspöki templom megáldatási napjának 100-adik évforduló napjára irt, és az egri lyceum nyomdájában egy csinos kiállítású füzetben kiadott. — E mű szép eszméből eredt, mert valóban, szeretett egyháza említett emléknapját a ft. szerző emlékezetesebben s egyszersmind hasznosabban nem ünnepelhette volna meg, mint e pontosan egybeállított, nép- és tájrajzi, történeti és statistikai adatokat egyaránt tartalmazó derék művecskéjével. Vajha tudós papságunk minél több tagja követné hasonló alkalmakkal e dicséretes példát! Történetirodalmunk nem keveset nyer az ily művek által, melyek a vármegyei monographiáknak mintegy előmunkálatait képezik.

— **Érmészet.** A hazai érmészet barátainak bizonyára örömhírről szolgálанд azon tény, hogy b. E ö t v ö s cultusminister ő excja a Bécsben legközelebb árverés alá kerülő báró Ocskay-féle híres éremgyűjtemény nevezeteseb magyar darabjainak a nemzeti muzeumi éremtár számára leendő megvásárlására kétezer frtot utalványozott. — Muzeumunk éremgyűjteménye különben 50 darabbal Orosz Károly úr ajándékából is gyarapodott, a nevezett által beregvármegyei barabási kertjében kiásott 1510-től 1607-ig terjedő magyar és lengyel pénzekből. Összesen 410 darab ezüstérem ásatott itt ki.

— **Jakab Elek** pályanyertes monographiája: „Kolozsvár város történelme,“ nem, mint sokan akarták, ott helyben, hanem a díszesb kiállítás, különösen a számos illustratiók tekintetéből Bécsben fog nyomtatni. A város annyit ad reá, a mennyibe Kolozsvártt került volna, s viszont 500 példányt saját rendelkezésére fönntart. Az író tetszés szerinti számú példányokat nyomathat. A bécsi, sokkal díszesebb kiadás 260 frttal kerül többbe, a mit szerző ígérkezett földözni, de egy névtelen től már is 100 frt küldetett hozzá e célra.

— **Nemzeti múzeum.** A nemzeti múzeum könyvtára még rendezetlen részének cultusminister úr ő excja gondoskodásából most folyó lajstromozása közben gyakran bukkannak igen ritka, sőt ismeretlen kiadásokra. Így találtak rá közelebbről az inquisitiónak magyar nyelven irt XVI-ik századi történetére. Ezt azon kor egyik legtevékenyebb írója és nyomdásza, — egyszersmind a protestantismus lelkes bajnoka — Heltai Gáspár dolgozta át magyarra, a spanyol Montanus Gonzalez 1569-ben megjelent művéből, s Kolozsvártt, saját nyomdájában nyomatta ki 1570-ben. Ez az

egyetlen épen fönmaradott, eddig tudva levő példány. Mint XVI-ik századi magyar nyelvű történelmi művet, — érdemes volna újra kiadni. Szintén igen ritka az anabaptistáknak ugyanott föllelt XVI-ik századi magyar hitvalló és hitvitató könyve, a híres **D á v i d F e r e n c z** nek ajánlva.

— **Lehoczky Tivadar** v. tagtársunk, Bereg vármegye buzgó történésze és archaeologja, mint értesülünk, már befejezte megyéje monographiájának egyik, — a birtokviszonyokra vonatkozó részét. A munka, kéziratban 90 sűrű ívet teszen.

— **Békés vármegye** közgyűlése 200 példányt rendelt meg **H a á n L a j o s** „Békés vármegye hajdana“ czímű monographiájából, s azokat a megye területén levő községi iskolák könyvtárai közt határozá kiosztatni, — hogy így az ifjú nemzedék megismerkedhessék szülőföldre történetével. Dicséretes intézkedés; vajjon fog-e hasonlót követni **U n g v á r m e g y e**, Horváth János által irt saját monographiáját illetőleg?! Ez utóbbinak megjelenése ekkép legjobban biztosíthatnák.

— „**Kende Klára esete.**“*) A „Budapesti Közlöny“ ellen folytatott polemiánkat mi befejeztük; ők azonban ennek daczára azóta is közlöttek ellenünk egy pár dühös, agyarkodó cikket. Nem törődünk vele, s nem reflectálunk rá, — hanem az egyik közlésben egy kis **h i s t o r i a i t á r g y** is van: erre nézve — fölveszszük a keztyűt. A nevezett lap táltosai egy „**Kende Klára esete**“ czímű cikkben a járatlan olvasó véleményét gyanusítás, és a dologhoz tulajdonkép nem tartozó állítás bevonásával akarnák a maguk részére megnyerni. De a tárgyat igen könnyű tisztába hozni, s a legjáratlanabb ember is, ha a „Századok“ m. évi aprilisi füzetében közlött 1685-diki „bizonyoságlevelet“, és az annak kíséretében s a következő füzetben általunk Kende Klára esetére vonatkozólag mondottakat a „B. P. Közlöny“ idézett cikkével összehasonlítja: azonnal átlát a szitán. Ráfogás és gyanusítás az, mintha mi Apafit és kormányát Kende Klára gyalázatos elraboltatásában való részvéttel vádoltuk volna; mi Apafit csak avval sújtottuk, és méltán, hogy e garázda tettet birodalma határain belől, egyik főerősségének „csaknem kapujában“ (mint magok a bujdosó vezérek írják) büntetlenül végbemenni engedte, elnézte. Mert, hogy módja ne lett volna benne azt meggátolni, — szó sincs

*) E cikkeeske december havi füzetünkől térhiány miatt maradt ki.

róla ; Kende Klárát Perecsenről ugyanis Wallis tábornoknak nem erős hadai, német ezredei : csak a szatmári kóborló magyar hadak, a „labanczok“ (összesen csak két század ily magyar könnyű-lovas volt az egész Szatmár várában) ragadták el ; és ha netán mind a két labancz-század (tehát legfőlebb 140—150 ember) ott lett volna is, — azzal ugyan könnyen elbánhatik vala a somlyai őrség, — de senki eleikbe nem ment, meg sem üzék, békével bocsáták a nőrablókat. Az pedig, hogy később „Erdély rendei“ fölzúdultak e gyalázatos esemény tétlen elnézése miatt, s Apafit és kormányát Wallis ellen föllépni kényszeríték : éppen mi mellettünk szól, ez bizonyítván legjobban, hogy Apafi és udvara ez ügyben mindaddig semmit sem tett volt ; mi pedig csak őt és udvarát, s korántsem az erdélyi rendeket vádoltuk, a kikről jól tudjuk, hogy a bujdosók — rokonaik — ügyének még ekkor is buzgó pártolói voltak ; sőt említett föllépésüket részben a bujdosók rájuk gyakorlott befolyásának mernők tulajdonítani, a kik az ellenük hangolt Apaíra, Telekire, szóval : Erdély kormányára ily módon akarának hatni. Csak ne facsarjuk tehát el a dolgot. Qui bene distinguit, bene docet. Más a „rendek“, és más az udvar !

— **Sopronyban** a város történelmi és régészeti emlékei fönn tartására, illetőleg egy helyi muzeumban leendő egybegyűjtésére egylet alakult, mely már meg is kezdé szép sikerű tevékenységét. Muzeumát egyszersmind a város és határa területén található természeti ritkaságokkal is akarja érdekesbíteni. A város egykori monographusának munkáját e dicséretes intézkedések nem kissé fogják megkönnyíteni ; sőt igen szép lenne, ha ezen egyletben és egylet által, Soprony helyrajzi történelme megíratásának eszméje is tette érlelődhetnék.

— **Dr. Degen Gusztáv** pozsonyi jogakadémiai tanártól, egy, irodalmunkban úgyszólván curiosumnak tekinthető (annyira ritka az ilyféle) szaktörténelmi munka jelent meg : „A váltó történelme, a legrégibb időktől, korunkig.“ Kíváncsiak vagyunk reá, kivált hazánkat illető részére ; mert a váltó elemei már Thököly Imre korában nálunk is járták, később annál inkább és rendszeresebben, — de inkább csak a külfölddel való összeköttetésekben. Mennyiben tárgyalja ezeket szerző ? nem tudjuk, miután munkáját még nem láttuk, — nem lévén kiadója : Heckenast Gusztáv úrnak annyi figyelme, hogy az egyetlen magyar történelmi folyóirat szerkesztőségének, történelmi szakba vágó kiadványait megküldené. Pedig, ha az ily, szakunkba vágó műveket mi ajánljuk : alkalmasint többet használ — Magyarország

egész történetkedvelő közönsége vállalatunk köré csoportosulván — mint, ha az egyébként elterjedtebb: de másféle, igen vegyes közönséggel bíró politikai hírlapok kürtölik. Különben, — ő l á s s a. *)

— **Henszlmann Imre** akad. tag, mint orsz. képviselő, a honi történeti építmények és műemlékek fömtartása érdekében a képviselőház m. é. december 16-iki ülésén a következő törvényjavaslatot nyújtotta be:

1. A történeti építmények és műemlékek országos védelem és a kormány felügyelete alá helyezettnek.

2. Negkárosításuk tilos; a kártevők rendőri úton fenyítendőek.

3. Fenntartásuk és czélszerű javításuk a birtokost illeti ugyan, ha azonban a birtokos azokat fenntartani és koruk szerinti stýlben kijavítani nem bírná, vagy nem akarná, azok az állam intézkedése alá esnek s ezen esetben nemcsak az építmények, hanem azok területének kisajátítása is a kormány részéről az 1869. LV. t. cz. értelmében fogantatottat sítatható.

4. A történeti- és műemlékek fenntartásának, javításának és kisajátításának eszközzésére egy Buda-Pesten székelő országos régészeti felügyelőség rendszersíttetik, mely a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumnak rendeltetik alá.

5. Ezen felügyelőséget képezik: egy országos felügyelő, egy titkár és egy kiadó, mely utóbbi egyszersmínd levéltárnak is.

6. A felügyelőség egyelőre három, erre kinevezendő szakférfíúval képezi az emlékek fenntartására felállítandó országos régészeti tanácsot.

7. Közégeit a tanácsnak képezik a vidéken kinevezendő conseruatorok és levelezők, kik e tisztséget tiszteletből viselik.

8. A felügyelőség kiterjesztendí gondját a történeti és műbecs-csel bíró régiségekre is, és igyekezend a mennyiben lehet, azokat eredetiben, vagy legalább hí másban, első sorban a magyar nemzeti muzeum, másodikban valamely vidéki muzeum számára megszerezni.

9. Az országos régészeti tanács javaslatára a vallás- és közoktatás-ügyi minister terjeszti az ügykezelésre, valamint az emlékek felkere-

*) Úgy halljuk, I v á n f i E d e tagtársunk címerészeti munkája is megjelent volna már Lauffernél, és pedig díszkiadásban, metszvényekkel. Sajnáljuk, hogy még nem láthattuk. Sz e r k.

sése, felállítása, lerajzolása, javítása, fenntartása, netaláni kisajátítása, s az ingó régiségek megszerzése végett szükséges előirányzatot, az országgyűlés elé.

10. Ezen törvény végrehajtásával a vallás- és közoktatásügyi minister bizatik meg.

Bár ez üdvös javaslat még a kolozsvári ódon kaputornyok tervezett barbár lerombolásának megkezdése előtt törvénynyé válhatna, — s gátat vetne ama sajnálatos intézkedés foganatosítása elé!

— **Fáradhatlan régiségbúvárunkat Rómer Flórist** legközelebb külföldről azon megtiszteltetés érte, hogy a hannóverai érembúvárok egylete által külső tagsági diplomával tiszteltetett meg. Fogadja őszinte örömnnyilvánításunkat!

— **Két, biharvármegyei régi magyar pecsét.** Az egyiket B. S. barátom közölte velem, melynek körirata ez: „TELEGDI PE-CSET ANNO 1694.“ A másiknak csak lenyomatát láttam, de az évszámot ezen nem vehetém ki; mindazonáltal a XVII. század végéről, vagy a XVIII-ik elejéről való lehet. Körirata: „OKÁNYI PETSET . . .“ (év). Közepén egy pellikán.

Volna még egy harmadik is; de ezen nem lévén évszámnak még csak helye sem, nem merem egészen réginek mondani, bár körirata eléggé régies; körirata: „KERESZTUR PECSE.“

E két utóbbi ma is használtatik.

Közli MÁRKI SÁNDOR.

— **Értesítés.** T. cz. előfizetőimet tisztelettel értesítem, hogy a „Jász-kunok története“ című munkám első kötetének nyomatása — daczára a hazai nyomdák jelenlegi sürgős elfoglaltságának — már a 22-ik ívig haladt előre, s bár az okvetlen többre fog terjedni az ígért 30 ívnél: reményilem mégis, hogy a példányokat rövid időn képes lesznek t. előfizetőim kezéhez juttatni. Kelt Halason, 1870. január 10-kén.

GYÁRFÁS ISTVÁN m. k.

a „Jász-kunok története“ szerzője.

Történelmi könyvtár.*)

— **Erdély országgyűlései a vajdák alatt.** (Időköz: 1002–1540) Kútfők nyomán írta Vass József, k. r. áldor, a budai kir. egyet. főgymnasiumban a magyar nyelv s nemz. irodalomtörténet r. tanára, s a m. t. akad. l. tagja. Pesten, 1869. Pfeifer Ferdinánd bizománya. 8-adr. 161 l. Ára 80 kr.

Tisza-Püspöki és fiókhelyei, helyrajzi, történeti és egyházi tekintetben. A tisza-püspöki templom megáldatásának századik évfordulati napja alkalmából Kovacsóczy Istvántól. Nyomatott Egerben, az érseki lyceum nyomdájában. 1869. 16-odr. 56. l.

— **A magyar birodalom** vagy Magyarország s részeinek címerei. Írta Ivánfi (Jancsik) Ede, k. r. tanár és a magy. kir. természettudományi és történelmi társulat tagja. A magy. kir. egyetem által koszorúzott pályamű. 63 kő- és színnyomatú ábrával. Pest, 1870. Lauffer Vilmos tulajdona. 4-edr. 100. l. Ára 4 frt.

— **Lengyelország első felosztása.** Írta Laboulaye Ede, francziából fordította Ribáry Ferencz. Pest, 1869. Kiadja Ráth Mór. 16-odr. 120 l. Ára 80 kr.

 A Magyar Történelmi Társulat t. cz. tagjai tisztelettel figyelmeztetnek, hogy az alapítványok és tagdíjak d. e. 9-től délután 1 óráig naponkint befizethetők társulati pénztárnok Pesty Frigyes úrnál, Pest, vaczi-útca 20. sz. I. emelet, az „Első Magyar Iparbank” helyiségében.

*) Hogy e rovatot az újon megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé tehessük: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok czímét — hozzánk, (Budavár, egyetem-nyomdatér 162. sz.) beküldeni ne terhellessenek.

Szerk.

— A „Századok“-ba szánt mindennemű közlemények a társulati szerkesztő-titkárhoz (Budavár, egyetemnyomda-tér 162. sz.), az újon megjelenő tagok nevei és a „Századok“-at illető reklamációk pedig Pesty Frigyes társ. pénztárnok úrhoz (váczi-utca 20. sz.) intézendők.

A „Századok“-ra külön előfizetés is áll nyitva, nem tagok számára, és pedig egész évre 6, félévre 3 frtjával. Egyes füzetek külön nem kaphatók. Az előfizetések Ráth Mór váczi-utcai könyvkereskedésébe küldendők, a honnan a példányok is expedíaltatnak. Ugyanott megrendelhető még az 1868-diki évfolyam is, tagok által 5, nem tagok által 6 frtjával.

Felelős szerkesztő : THALY KÁLMÁN.

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

THALY KÁLMÁN,

TITKÁR.

NEGYEDIK ÉVFOLYAM.

PEST,

NYOMATOTT AZ „ATHENAEUM” NYOMDÁJÁBAN.

1870.

TARTALOM.

	Lap.
Klement János-Mihály II. Rákóczi Ferencz követe Berlinben, Hágában, Londonban, SZALAY LÁSZLÓ-tól. (Vége.)	73
Helyi Monographiák NAGY IVÁN-tól.	88
Az ó-báti Pogányvár, b. NYÁRY JENŐ-től.	97
Könyvismertetések, bírálatok. III. Weber: „Aus vier Jahrhunderten“ című kiadványa, különösen annak Klement életére vonatkozó része, ismerteti VALENTINTUS BUJDOSÓ.	102
TÁRCZA. Magyar Történelmi Társulat. — A magy. Tört. Társulat kolozsvári bizottsága. — A m. Tört. Társulat jövedelem- és költ- ségkimutatása 1869-ről. — A m. tud. Akadémia történettudo- mányi működése. — Három ismeretlen levél Gyöngyösi Istvántól, közli Thaly Kálmán. — Gyöngyösi István életéhez, közli Pauler Gyula. — Történetirodalmi újdonságok, kisebb könyvismertetések, vegyesek. — Történelmi könyvtár. — Fi- gyelmeztetések.	

 A Magyar Történelmi Társulat **martius 3-án** dél-
után 5 órakor választmányi ülést tartand.

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Második füzet.

1870.

Február hó.

Klement János Mihály, II. Rákóczi Ferencz követe
Berlinben, Hágában, Londonban.

SZALAY LÁSZLÓTÓL.

V.

Charlottot, Rákóczi nejét, kalandjai 1707. áprilisban Berlinbe vitték. „Ha e levél kegyedet még Berlinben találja — írának neki maros-vásárhelyi inauguratiója után április 24 én Kolozsvárról a fejedelem — ügyekezzen kikutatni, ha szeretné-e a porosz király a magyar koronát fia számára? de ez esetben szükséges, hogy előbb katholikussá váljék, mert a nélkül ilyesmi nem képzelhető. Ha inyére van indítványom, tudassa azt velem kegyed minél előbb, úgy azt is, hogy viszont, ő mint akar segédemre lenni.“ Midőn e levél Berlinbe érkezett, a fejedelemné már Danczkába készült, hol őt imént találtuk. Miért, miért nem, elment Berlinből, a nélkül, hogy a királylyal érintkezett volna. „Nagyon óhajtottam, — értesíté őt 1707. június 28-án Ónodról Rákóczi, — hogy kegyed a porosz királylyal szólhasson; ezen ügy miatt egy kis kényelmetlenséget is el lehetett volna viselni; de meg vagyok győződve, hogy elmozdíthatlan akadályok gátolták kegyedet.“ A gyöngéd szemrehányás vagy talán más indokok most levelet irattak Charlottal, melyben készségét nyilváníttá, vissza, Berlinbe menni; férje őt válaszul július 30-kán Munkácsról értesíté, hogy a conjuncturák tiltják oda való visszamenetelét; maradjon Danczkában.

Ott maradt; de a mit Berlinben elmulasztott, most helyre akarván hozni, marquis de Bonaccal, XIV. Lajos danckai ügyviselőjével — megegyezését adván a tervet kibányászni szándékozó francia udvar is — férjének indítványát a berlini udvarnál mindenképen igyekezett foganatosítani.

A király külügyi minisztere, gróf Wardenberg, titkos hive lévén a bécsi udvarnak, vagy legalább annak tartatván, Bonac a királyi udvar lelkészéhez, Jablonsky Dánielhez fordult, értécsére adván neki, hogy urával, a királylyal, nagyfontosságú ügyek fognak közölni, mihelyt Berlinből megjő az engedelem. „Közöltessenek bizvást!” volt a válasz. Ekkor a következő indítvány érkezett Danckából Berlinbe:

„Franciaország királya felhagyván hét évi ellenzésével (mióta t. i. Fridrik magát Königsbergben megkoronázta) kész azt, kit eddig állhatatosan választó-fejedelemnek mondott, Poroszország királyául ismerni, sőt kész a porosz királyt mediátorúl fogadni, ha ez elégelvén, hogy már közel hét év óta segédhadakkal támogatja a spanyol örökösödési háborúban Franciaország ellen a császárt, semleges állást fog, és összes hadait, római szentbirodalmi contingensének levonásával onnan visszahívja. Franciaország ezért ötven-hatvanezer tallért kész neki fizetni havonként, többet, mint a mennyit értük fizet a császár, s arra fogja birni a magyarokat, hogy a király fiát, a porosz trónörököst, fejedelmöktől válaszszák. A magyar koronának ezen elvállalása nem fog szükségképen háborút eredményezni Poroszország és Austria között, mert Fridrik azt mondhatja, hogy ő nem tilthatta el fiát a Magyarországra meneteltől, a hová egymaga, hadak nélkül ment, s a hová mindazáltal még hadakat is lehetne utána indítani, a sziléz szélek hosszában egy pár brandenburgi ezredet állítván fel, s kéz alatt engedelmet adván nekik, onnan Magyarországra szökni a trónörökös után.”

Fridrik király hajlamot mutatott az ekkép kijelölt alapon való alkudozásra, s az értekezlet már megnyílt volt titkon, Wardenberg tudta nélkül, a francia udvarral, midőn Klement visszajövéen Egerből, Rákóczi nevében bejelenteté a királynak — szintén Jablonsky által — hogy neki, a fejedelemnek, nagyszámú titkos párthivei vannak Morvában, Csehországban, s ki-

vált Sziléziában, s hogy ő ide, a nyomban megnyilandó hadjárat közben benyomúl okvetlenül, innen, ha a királynak is úgy tetszik, örömet szerezhet a brandenburgi hadaknak. Ennek eszközzésére fölhatalmaztatni kéri a berlini és königsbergi kereskedőket, hogy lőfegyvereket szabadon eladhassák Klementnek, kit utilevéllal is szükséges lesz ellátni, hogy azokat ő felsége birodalmán át Magyarországra szállíthassa.

A kívánság megadatott; a további nyilatkozás akkorra halasztatott, mikor egy kurucosztag már valósággal benn lesz Sziléziában. S Rákóczi csakugyan a morva s a sziléz végek hosszában működött hadainak összességével az 1708-diki nyáron, a pátensek már készen voltak, deák, német és cseh nyelven szerkesztve, Szilézia és Morva fellázítására. De a trencsényi nap, a végzeteljes szerencsétlen ütközet — ezen első szeme egy szakadatlan vizsáyláncznak — a huzamosan dajkált terv fogantatásának végét vetett.

Klement Berlinben volt, midőn a veszített csatának híre megérkezett; alkalma volt látnia a titokba avatott udvariak csüggedését. Egymaga Jablonsky nem csüggedett el; sőt ő kieszközölte a királynál, hogy Klementet jó szolgálatoknak ezentúlra is felajánlásával vissza Rákóczihoz küldje; hogy ennek reményt nyújtson, miszerint a király, a császár érdekében Olasz- és Németalföldön XIV. Lajos ellen működő hadait visszahívandja, egyúttal a dán királyt is Magyarországon táborozó hadainak hazaparancsolására igyekezendvén birni.

Klement 1708 október 2-kán érkezett Ónodra, a fejedelemehez, ki ekkor már Tokaj felé volt indulandó, s másnap csakugyan általköltözvén a Tiszán udvari hadaival, az aranyosi mezőn táborba szállott. Október 4-kén hajnalban zeneszóval üllötték Rákóczi névnapját a hadak; a délután komor foglalatossággal telt el. Horváth Jánosnak *) volt kihallgatása, ki imént még főhadnagy Bezerédy Imre dandárnok ezredében, most már tulajdonosa vala az ezrednek *) és ki Bezerédyt, s vele Botka Ádámot, Szegedy Ignácot, Ujkéry Jánost és Pöstyénit vasban, bilinesben

*) Tollhiba Horváth István helyett.

*) Nem tulajdonosa, csak mint alezredes, vezénylője.

Szerk

Szerk.

6*

a Dunántúlról áthozta, hogy büntetésöket vegyék, „hazánk, nemzetünk eversiójára forralt praktikájoknak“, mely, mint Horváth hívé, kivált az ő éber voltának következtében nyilatkozott ki, az ő hazafisága által akadályoztatott meg. A fejedelem buzamosabban szólott vele és tisztársaival; aztán — mintha más irányt akarna adni gondolkodásának, mert a dunántúli föld ezen elsőrendbeli kapitányának bukása szükségkép fájdalmasan hatott kedélyére — a Klementnek adandó utasításon dolgozott, s azt ez nap be is végezte.

Másnap Károlyi Sándor érkezett a fejedelem üdvözlétére; october 6-kán a tábor Nyíregyházára tétetett által, 7-én a petrii, 8-án a vádi mezőre, hol több erdélyi urak és megyék tisztelkedtek Rákóczinál, kinek, úgy látszik, szándéka volt némi diversiót tenni Erdélyben, de a czélzatot, valószínűleg Bercsényi tanácsára, most elhalasztotta.

A fejedelem bement Károlyba, ide is Klement által kísértetve, kinek elbocsátása mindinkább továbbra haladt, mert a senatus szándékozott egyuttal a protestáns rendek nevében is követtséget küldeni Berlinbe, valamint hasonló küldöttség — a cle-rusból Krmann lelkész, a világi rendből egy Podhorszky nevű nemes — csak imént indult vala a svéd királyhoz, ki őket egész Benderig vitte magával.

Ama követek még nem voltak kiszemelve, midőn, mintegy a minapi látvány ellensúlyozására, szintén a Dunántúlról huszon-négy zászlót hozván Sándor László, azokat, mint Balogh Ádám hadteste által az ellenségtől, névszerint a ráczoktól elnyerteket, october 16-án ünnepélyesen bemutatta a fejedelemnek.

Klement még két napot töltött Károlyban, mert a protestáns rendek követeinek választása több rendbeli akadályokra talált, melyeknél fogva küldetésök végre is elmaradt ezúttal; s mert a fejedelmet a szükségeseknek látszott levelek megírásában közbejött egészségi változása is akadályozta. E napokban bő alkalma volt Klementnek fejedelmi ura előtt a porosz király jellemét, czélzatait, erős és gyöngye oldalát fejtegetni; újjal jelölni meg az eszközöket, melyek mintegy nyelül szolgálhatnának e folyvást habozó testnek az ellentétes áramlatokból kiemelésére; s kivált Jablonskynak, az ő, Klement mesterének, minél fényesebb világban föltüntetésére.

Az olvasó, Rákóczi következő levelének egynél több helyein a fiatal, még csak nem is husz éves diplomata sugallatára fog ismerni *).

VI.

A trencsényi ütközet előtt, midőn Érsek-Újvártól Szatmárig a szövetséges rendek hatalmában volt az ország, I. Fridrik király, Rákóczi levelére, melyben ez szerencsét kívánt neki unokája születéséhez, köszönetet mondván egyszersmind a Charlottenak 1707-ben nyújtott asylumért, e választ írta a fejedelemnek:

„Főméltóságú fejedelem, szeretett rokonunk és barátunk! Élénk örömmel vettük a levelet, melyben kedvességed hercegunokánk születéséhez szerencsét kívánt nekünk, s mely irántunk és királyi házunk iránt való hajlamát s ragaszkodását fényesen tanusítja. És valamint mi ezt méltán igen nagyra becüljük, úgy legyen erősen meggyőződve kedvességed, miszerint semmi alkalmat sem fogunk elmulasztani, hogy viszont mi is kedvességed iránti barátságos indulatunkat és jóakaratunkat minél inkább nyilváníthassuk; mely jóakaratunknak, midőn a főméltóságú fejedelemné, kedvességed neje, itt köztünk tartózkodott, valamivel bőségesebben szándékoztunk volna eleget tenni, ha a rövid idő s magának a fejedelemnének eljárása nem ellenzik. Egyéb-iránt igen örvendünk, hogy már ama parányiség is oly szívesen fogadtatott kedvességed által. A mindenható Uristen teljesítse kedvességed kegyeletes kívánságát, s hallgassa meg imádságunkat, hogy kivált a maga dicsőítésére unokánkat, házunknak eme támaszát, tartsa épségben. Ő, a mindenható, kedvességedet is midőn annyi veszélyben forog hazájáért, isteni tanácsával világosítsa fel, isteni segélyével támogassa, s a mi most oly viharos, azt csöndes, s főleg biztos állapotra juttassa. Kelt charlottenburgi palotánkban, 1708 május 8-án, kedvességed jó rokona és barátja Fridrik király. — Gróf Wartemberg.“

Ha meggondoljuk, hogy a porosz király, midőn a „Fridricus R.“ t e levél aljára írta, szövetségese volt a császárnak a spanyol öröködési háborúban; hogy hadai akkor Németalföldön austriai

*) E levelet Szalay csak tovább, a VII. sz. a. közlötte.

Szerk.

báz igényeit támogatták; s hogy követe be- és kijárt a bécsi Burgban: nem fogjuk zordonnak, sőt igen-igen nyájasnak találni e levelet.

A trencsényi ütközet után — való igaz — óvakodott a királyi levélíró Klement által hasonló irománynyal kedveskedni a fejedelemnek; az üzenet csak szóbeli üzenet volt, de Rákóczi a király rokonszenvéről, sőt hajlamáról e rokonszenvet tettleg is tanúsítani, biztosítani. A francia szövetségről, miután most vereség vereségre (Oudenardenál s majd Malplaquetnél) érte XIV. Lajost, egyelőre hallgattak Berlinben; s a porosz koronaörökösnek szánt magyar koronáról — melyet egyébiránt Friderik mindenha csak említeni hagyott, a nélkül, hogy maga is említette volna — szintén már nem volt szó; de igen olyas békéről, mely Rákóczinak Erdélyt juttatván, módot nyújtson neki Magyarországon, adandó alkalommal, megújítani a háborút; békéről, melyet a már-már több-több diadalmak elé néző császárra rá kell kényszeríteni haladék nélkül.

Porosz királyi levél helyett Klement, a porosz király udvari lelkészének, Jablonskynak, ez emlékiratát kézbesítette a fejedelemnek:

„Nemzetes Klement urnak, midőn Magyarországra készült.
Berlin, 1708. sept. 17.

Ha valaki mind Magyar-, mind Franciaország jelen állapotát közelebbről vizsgálja, azon véleményre jut kétségek nélkül, hogy a szövetségzett magyarokra s magára a főséges fejedelemre, Rákóczira nézve üdvösebbet nem tanácsolhatni, mint békélést a császárral, még mielőtt a már lankadozni kezdő francia háború befejeztetik; s mint a békéllési alkudozásnak még a közelgő télen megnyitását.

„Ezen dolog pedig alighafog másképp végrehajthatni, mint azoknak közbejöttével, kik ezelőtt is, noha sikeretlenül, eljárak az ügyben; értem Nagy-Brittánia királynéját és a szövetségzett Belgium rendeit, kikhez azonban a svéd király és Poroszország királya is hasznosan fognak kapcsoltatni, az ügynek közös erővel előmozdítására.

De a svéd királyról, kit a muszka háború távol éjszakra vitt — XII-dik Károly ekkor már Ukrajna felé volt útban — s kit ott külön követség által kell fölkeresni, most hallgatok. A

főntebb említett nyugoti hatalmasságokat a mi illeti, Nagy-Britannia királynéját s a belga rendeket a közbenjárás művének folytatására, úgy látszik, herczeg Marlborough által kellene rábirni, ki mind a főséges fejedelemnek kedvez, mind szolgálatait e végre rég följajánlotta, s mind a franczia királynak mindenképen, tehát e békeértekezlet által is ártani ügyekszik ; s ki végre mind királynéjánál, mind a belga rendeknél nagy tekintéllyel bir.

Őt tehát még mielőtt Angliábavisszamegyen, a mi dec. közepén szokott történni, külön követ által kellene e végre fölhívni, fölkérvén egyszersmind a porosz királyt nemcsak általában, hogy a béke művét egész erővel előmozdítsa, hanem különösen arra is, hogy Bécsben, Londonban és Hágában lévő követeinek ez ügyet lelkökre kösse. Maga a fejedelem követe pedig a szerint járjon el, hogy elvégezvén dolgait Berlinben, Hamburgba menjen, s a jelenleg ott lévő britt residensnek, Robinson urnak, ki emberséges férfiú, s a lengyel nemzetnek azonképen, mint a magyarnak, nagy barátja, tanácsát és segédét kérje ki magának. Onnan Marlborough táborába fog indulni, s a herceget Hágába fogja kísélni, itt az ügynek minden részleteit a porosz követtel, báró Schmettauval közlendő. A báró eredetére nézve sziléz, a magyar nemzetnek testi-lelki barátja, s mihelyest a király utasítását fogta venni, teljes készséggel járand el ez ügyben.

A mediatióknak könnyebb eszközlésére nézve igen ajánlatos volna, ha a főséges fejedelem a leendő mediatoroknak nyilvánítani méltóztatnék, mily föltételek alatt lenne kész békére lépni a császárral. Azt, hogy mi volna jobb : ezen föltételeket a porosz királynak, a britt királynénak s a belga rendeknek irandó levelekbe beiktatni, vagy pedig külön emlékiratba foglalni ? itélje meg maga ő fősége.

Hogy pedig a fejedelem követe tisztében szabatosan eljárasson, a következők kívántatnak : 1) Utasítás a követ számára, hogy ő főségének akarata, még kisebb dolgokra nézve is, a lehetőségig tudva legyen előtte. 2) A fejedelem levele a porosz királyhoz. 3) Ugyanannak levele herczeg Marlboroughhoz. 4) Ugyanattól, ha úgy tetszik, levél az angol királynéhoz. és 5) Levél a szövetséges Belgium országos rendeihez. 6) Mindkét evangelicum consistoriumtól, az ágostai s a reformált hitvallásútól levél a po-

rosz királyhoz. 7) Ugyanazoktól levél herczeg Marlboroughhoz; levél 8) a britt királynéhez, és 9) a belga rendekhez.

A mit a kelleténél több irás elkertülésére vagy más okoknál fogva nem lehetett papírra vetni, azt a jelen irat átadója, nemzeti Klement úr, a maga helyén bővebben fogja előadni, kit egyébiránt Isten kegyelmébe és oltalmába forróan ajánlok. J. D. E. (Jablonsky Dániel Ernest.)

S voltaképen ki ez a Jablonsky, a kiről annyit hallok, a kinek, úgy látszik, oly benső connexiói vannak annyi kitűnő államférfiakkal, s a ki Fridrik király bizodalját oly nagy mértékben bírja? kérdé Klementtől a fejedelem; s kérdi talán az olvasó is.

Jablonsky, fia a Sziléziából megfutamodott jablunkai reformált lelkésznek, s anyja után a nagynevű, erélye által hazájából fél-Európára kiható Amos Comenius unokája, Danczka környékén született 1660-ban. Első neveltetését Lissa városában, Lengyelországban vette; felsőbb tanulmányait oderai Frankfurtban végezte; s aztán beutazván Németalföldet és Angliát, mindkét országban megismerkedett a legjelesebb humanistákkal és theologusokkal, meg a canterbury-i érsekkel is, s általa az angol parlament s az angol kormány nevezetesebb tagjaival. Visszajövet, Magdeburgban, az akkoron megalakult reformált község papjává lőn, majd udvari lelkésszé Königsbergben s utóbb Berlinben. Mint ilyen, az úgynevezett morva testvérek által 1698-ban Lengyelországban tartatott zsinaton püspökké választatott.

A vallási türelem teljes hiánya fájdalmasan érezteté a mélyebb és szelidebb gondolkozókkal az imént lefolyt század vég tizedciben az egyházi meghasonlás élességét. — A magyar episcopatusnak egyik tagja — Spinola-Roxas Kristóf czimzetes tinnini (knini) püspök volt — 1675-ben, midőn a gályákra küldött evangelicus lelkészek és iskolamesterek érdekében a német protestans államok nagyobb része magát I. Leopoldnál közbenvétél vala, meglátogatta az Imperium fejedelmi udvarait egy új vallási békének, melybe Magyarország is befoglaltassék, Németországban eszközzésére. Tervéhez képest — s ezt XI-dik Incze pápa sem ellenzette — a trienti zsinat anathemái új zsinat elé fogtak volna terjesztetni, ezen a protestánsok megjelenése is váratván; s hogy ez megtörténhessék, a pápa külön bulla által leve-

szi rólok az eretnek nevet, ők pedig a keresztyénség első és legfelsőbb patriarchájának ismerik el a pápát. — Még Leibnitz, a protestáns philosophus is, Spinolával kezét fogva működött, egyideig, de a porosz választófejedelem, Fridrik-Vilmos, elutasította magától a tervet, 1682-ben odanyilatkozván: hogy „szívből kívánja ugyan az egymástól eltérő három résznek Isten kegyelméből keresztyén egyesülését; de ilyesmit egyelőre nem igen remélhetni, kivált azért, mert az ő hitsorsosai folyvást üldöztetnek.“

Spinola sovány köszönetet aratva mind jobbról mind balról, meghalt 1695-ben. Ekkor már I. Fridrik ült a porosz fejedelmi széken, ki amaz uniói műre nem nézett oly gyanús szemmel, mint az Elector, de ki felbátorítva az általa a hallei orthodoxok és pictisták közt eszközlött s Klement által már tapasztalt egyesség által, mindenek előtt a lutheránusok és reformátusok egyesülését vette célba, azért is, hogy az áhítozott és szerencsésen elért királyi korona minél erősebben üljön halántékai körül; azért is, hogy amaz egyetemes uniónál saját felekezete majdan osztatlan erővel nehezedjék a mérőcsészére. Megbízásából Jablonsky „Út a békéhez“ czimű iratot készített, melyben előadván, hogy a reformált és lutheránus egyházak a keresztyén hitvallás főpontjaira nézve nem térnek el egymástól, s hogy tehát nincsen ok külsőleg elválasztva maradniok, 1689-ben Hannoverbe ment, hol Leibnitzet s Leibnitz által az udvart nézetéhez hajlítván, megindította amaz unióművet, melyet a porosz fejedelmek méltán nagy momentumunak tekintettek napjainkig, s melynek a mily erélyes, oly ügyes kezelése által királyi úrnak egész bizodalját megnyerte magának.

Ezen előleges tájékozás s annak fölemlítése, hogy Jablonsky testvérbátyja a porosz trónörökös nevelője volt, szükségesnek látszott, hogy Rákóczinak Jablonskihoz adott levelét meg- és általérthesse az olvasó.

VII.

„Nagyjelességű és nagytekintetű férfiú, — írja 1708. october 18-án Nagy-Károlyból Jablonskynak a fejedelem, — irántam tanúsított öszinteségednek számos jelei vizonzásául méltán

lekötelezve vagyok néked; s hogy ezt annál inkább bebizonyítsam, fogadd saját kezemmel, s bizodalmas tollal írott e levelemet, és hallgasd meg a fejedelmet, ki szíve belsejét tárja fel királyod előtt. Megvallom, nagyjelességű férfiú, hogy én Poroszország főszege királyába már Ráday első küldetése óta (1704-ben a svéd királyhoz, Poroszországon át) nagy reményt helyeztem, mint a méltányosságot és hitvallását igazán szerető fejedelembé; de mégis alig reménylhettem kegyességének olyas nyilatkozását, a minőt most emberemnek adott megbízásából tapasztalok. Megragadom tehát egész készséggel az alkalmatosságot, magamat örök időkre hajlamába ajánlani, s népem és fejedelemségem ügyét kezére bízni, olyképen, hogy jövendőre is dicsekedhessem, miszerint mindent néki köszönhetek, hogy házam az ő királyi házának örök hálával legyen lekötelezve, s dicsőségének öregbítésén működjek ernyedetlenül.

„Akartam volna ugyan ezeknek bővebb nyilvánításával és fejtegetésével a mondott Rádayt megbízni: de ő már huzamosabb idő óta betegeskedvén, nem képes utnak indulni. Küldöm tehát Dobozyt, a jeles ifjat, kit te, mint mondja, már különben is ösmersz; küldöm nem annyira készültsége miatt, melylyel ő, még ifjú lévén, nem birhat — mint inkább a véget, hogy általad oktatva, ily tisztre alkalmasabbá váljék, s hogy tőle, nagy tekintetű férfiú, megértsed az ügy minden részleteit, s mogértsed, hogy beléd helyezem egész bizodalمامat.“

(Dobozy István fia volt id. Dobozy Istvánnak, a debreczeni főbírónak, s mint a protestáns rendek küldötte fogott volna Klement, a fejedelem küldötte mellett működni, de közbenjött akadály miatt, mint már érintém, s mint e levél végsoraiból is látni fogjuk, küldetése ez alkalommal elmaradván, Klement egymaga indult utnak.)

„Engem, noha kisdéd koromtól fogva a római-katholikus vallás hitágazataiba avattattam, semmi sem aggasztott olyannyira, majdnem mióta eszemet tudom, mint a keresztyénségben támadott annyi szakadást szemlélnem, a névre, nem lényegre nézve egymástól eltérő vallások okából. Látván a római székek ez alapon a tekintély főpontjára jutását, és majdnem könybelábadtan szemlélvén clerusának despotai uralkodását egynél több országban: gyakran meggondoltam, hogy hazám romlása is nem

kevésbé származik a mondottaknak az országban szerfölötti hatalmától, mint azoknak, a kik ellen hadat viselek, uralkodási kényétől, szolgáltatván a zsarnokságnak igen jó alkalmakat, miknél fogva a főbbek vakított szemekkel vezettettek az árokhoz, a hol behanyatlott szabadságunkat keressük jelenleg.“

(XI-dik Kelemen pápa, a franczia herceget Spanyolország királyául ismervén, már I. Leopold császárral is rosz lábon állott; s midőn József alatt Daun a nápolyi királyságot elfoglalta, midőn a pápa kénytelen volt megengedni, hogy az egyházállam területén át vehessék útjokat a császári hadak, neheztelése mindinkább növekedett: Rákóczi ügye s Brenner Domokos, a magyar követ állása mindinkább javult Rómában. De 1708. jan. 15-én kiegyenlítettett a viszály pápa és császár között szerződés által, melynek titkos czikkelyeiben fogadá a pápa, hogy Károlyt Spanyolország királyául ismerendi, őt mindkét Sziciliának, a szentszék ezen hűbérének koronájával is megajándékozván. Ezen titkos czikkelyek a jelen levél írásakor már tudomására voltak Rákóczinak, ki egyik corollariumokúl eleve gyanította a kevéssel utóbb Magyarország primásához adott brevét, mely az összes magyar clerusnak, világi papoknak és szerzeteseknek, méltóságaik, javadalmaik stb. elvesztésének büntetése alatt meghagyja, hogy magokat a forradalomtól távol tartva, a törvényes király hívei legyenek, s melyhez nem is késett alkalmazkodni a clerus. *) Rákóczi levelében a föntebbi élességek a clerus ellen, részben ezen körülménynek tulajdonítandók; de részben kétségkívül annak is, hogy a levél azoknak iratott, kiket a VI-dik számban jellemeztünk, s általuk azon hatalmasságoknak, kiket illetén nyilatkozat nem volt Rákóczitól elidegenítendő.)

„Igaz, nem hiányoztak számos erdélyi fejedelmek — a mi elődeink — kik időről-időre megragadván az alkalmat, e népet fegyverrel is oltalmazták az enyészet elől; de végre önkényesen elfoglaltatván Erdély, csudálatos és jesuita-fogások által elnyo-

*) Csak annak része, mert p. l. Telekessy egri püspök, Petthes, Viza, Pongrácz püspökök, Berkess András váci vicarius, Mérey Mihály szekszárdi apátúr és bozóki prépost, az egri, váci, szepesi és munkácsi káptalanok, a leleszi és jászóvári convent stb., az alsóbb papságok nem is említve, ezután is csak oly hívei maradának Rákóczinak, mitsem törődve a pápai átokkal.

matván bennem és atyámban házamnak hatalma: a jezsuita maximák és elvek korlátlanul garázdálkodtak Magyarországon, miből a jelen háború is származott — jó vagy rossz időben-e? bizony nem tudom.

„Mert a mennyire használt nekünk a francia hadviselés, annyira ártott, gondolom, a közvélemény, hogy én a francziák által ösztönöztetve, a francziák érdekében fogtam fegyvert.“

(Ezen tiltakozás nemcsak Jablonsky miatt iratott ide, ki valóságos hugenotta-gyűlölettel viseltetett XIV-dik Lajos ellen, hanem legkivált az ekkor Franciaországgal háborúban állott tengeri hatalmasságok miatt, kik most arbiterekül voltak felkérendők.)

„De bármint legyen ez s mondassék bármi, — magát a valóságot csak az tudja, ki a vesék vizsgálója s a fejedelmek legfőbb bírója; annyit azonban mindenki láthat, hogy mióta ezen, merem mondani, csudálatos módokkal és fáradozásokkal eddig Isten kegyelméből a legnagyobb egyetértésben megtartott szabad nép ügyét felkaroltam, szívémen semmi sem fektött innább, mint a vallások viszályát, melynek magvát a gonosz vetette, kiegyenlíteni, és azokat viszont kölcsönös szeretetre bírni, kik a keresztiségről megfélemlítve, egymás iránt határtalan gyűlölettel viseltettek. S megvallom őszintén, már annál fogva is hiszem, hogy Istennek tetszett ezen eljárásom, mivel ezeknek végbevitelére nekem erőt kölcsönzött, ő, kinek kegyelmességét nem mulasztom el alázatos imádságaimmal kikérni, hogy a nevének dicsőítésére elkezdett munkát foganatosítani méltóztassék. Tudom ugyanis igen jól, hogy én csak elhintettem a magot, hogy ez különféle földre esett, hogy könnyen hintethetik fölé a konkoly, ha az ellenséges ember nem akadályoztatik, a minő mindig leszen, míg korlátok nem szabhatnak az uralkodói önkénynek itthon, s míg követelt despotai uralmát, vagyis a világ országait el nem veszíti a róma curia. Mind ennek eszközlésére a magyar ügyet fogja legalkalmasabbnak mondani mindenki, ha az összes európai conjuncturákat megfontolja, és elvetvén a császári kabinetnek a szövetséges hatalmasságok roppant költségeivel föntartott államérlegét, újat és hatalmasabbat vesz célba, melyet könnyűszerrel föltalálhatni, ha a szövetséges hatalmasságok és királyod akarják, királyod, ki dicsőséges munkát viszen véghez, midőn

hadait Olaszországból kivonja, s a császárt kényszeríteni és megszorítani hagyja. Mert az olasz háború mióta a pápa által Franciaország széleitől ide vonatott, amannak magánhasznára fordúl, s neki adni által a pápától elveendő világországlást, ezt vajjon ki fogja a keresztyén köztársaságra nézve hasznosnak ítélni? Ellenben semmi sem látszik hasznosabbnak, mint az összes európai rendszert megváltoztatni és új alapra fektetni, melyen Európa szabadsága főnállhasson.

Ügyekezék Poroszország fönséges királya, hogy e télen még annak módja szerint nyiljék meg Magyarországon a békealkudozás; ez azonnal szerényebbé fogja tenni Franciaországot, melylyel időközben a szövetséges hatalmasságok szintén elvégezhetik a magok dolgát; királyod pedig a szövetségeseknek is meghallgatásával egyezvén meg velem Magyarország leendő királya iránt, aztán kísérje figyelemmel a főntebb mondottak teljesítését. Mert ha a szövetséges hatalmasságok dolgukat tisztába hozzák Franciaországgal, mi lehetne hasznosabb rájuk nézve, mint a császárt az általuk egyetértőleg eszközendő királyválasztás elfogadására kényszeríteni, s frigyest bírni Magyarországon a pápa ellen, a római szent birodalomnak régi szabadságaiba és előjogaiba visszahelyezésére? Ha pedig Franciaország vonakodnék méltányos békefeltételek elfogadásától, szoríttassék a császári kabinet néhány évi fegyverszünet kötésére Magyarországgal, a mitől jó biztosítékok mellett talán nem lesznek idegenek a szövetkezett magyar rendek, hogy hadaival Franciaország ellen működhessék; s ha majd valóságos békekötésre kerül a sor, újíttassék meg a választásra vonatkozó előbbi eljárás; és elvégre Magyar-, Svéd- s Poroszországok közt örök szerződés által oly szoros unió köttessék, mely, annak idejében Angolország és Holland is járulván hozzá, Európa bilanxává, vagyis Európa szabadságát fontartó hatalmassággá váljék. Ha némelyek netalán oly véleményben volnának, hogy Magyarország királya a török miatt nem fog főnállhatni, s hogy kiűtvén a török háború, attól kellene tartani, miszerint a keresztyénség ezen előfalának felforgatásával a többi fejedelmeket is veszély érhetné: magokból Magyarország évkönyveiből meritett érvel lehet ezen aggodalmakat eloszlatni, Magyarország történetéből látni való lévén, hogy a törökök nem voltak képesek gyökeret verni ezen ország-

ban egész Zápolya János király idejéig, ki a státusok szabad szavazatai által megválasztatván, hogy ebbeli választását I. Ferdinánd ellenére föntarthassa, kénytelen volt a törökhöz folyamodni; oly dolog, melytől most is kell tartanunk, ha az illetők nem gondoskodnak ez országról. Nem kell tehát a törökök előhaladását a magyarok gyöngeségének tulajdonítani, hanem a szakadásnak, melytől most nincs ok félni. S a törökök különben is már olyannyira elerőtlenedtek, miszerint bizonyossá tehetek mindenkit, hogy ők készséggel fognak örök békére lépni. Poroszország főnséges királyának s a szövetséges angol és hollandi hatalmasságoknak akarata elégséges e roppant és Isten előtt kedves munka végrehajtására, és a protestans hitvallásnak ezen országban biztosítására.“

„Ha mindazáltal — mit alig hiszek — a mondottak nem igen látszanának elfogadhatóknak : ám legyen, szorítkozzunk egyszerűen a békekötésre, de más alkupontokat (mint a nagyszombatiakat 1706-ból) nehéz volna átküldenem, miután tudtomra egyetlenegy sincs közöttök, mely nem volna az ország törvényein alapítva. Igértetik ugyan, hogy az országgyűlésen majd megerősíttetnek e pontok ; de miután tapasztalásból tudja a nemzet, hogy csak a foganatosítás kikerülésének szándékában rejlik a halasztás oka, formalis fogadás által és szerződésileg kíván irántuk biztosíttatni. Vannak azonban némely tárgyak, melyeket a diétára lehetne halasztani, csakhogy eleve el kell intézni az erdélyi fejedelemség ügyét, mert e nélkül sem a protestánsok, sem az ország nem ígérhetnek biztosságot magoknak, s ezt nem a magam, hanem saját magok ügyének tartják méltán.“

„Járj el tehát, nagyjelességű férfi, az ügyességedre, hűségedre és emberségedre bizott tiszttben, valamint az neked, ha szemügyre s fontolóra veszed, leghelyesebbnek fog látszani ; s ragadd meg az alkalmat ezen, a közjót hathatósan előmozdító ügy kieszközlésére. Eljárásod kedves leszen Isten előtt ; s légy meggyőződve, hogy egyszersmind lekötelezendí neked, mindennek a mit óhajtasz, teljesítésére, azt, a ki már különben is kitünő hajlammal viseltetik irántad — Rákóczi.“

„U. I. Minthogy már e levél megírása után új nehézségek támadtak az evangelicus statusoktól kívánságodhoz képest

írandó levél iránt: küldöm, hogy az út s az ügylet, melyre készültél, el ne haladjanak, az utasítást, melyhez képest Dobozynak el kell vala járnia, s itt tartom személyét, míg ama levéllel együtt utnak indíthatom. Többet élő szóval ízentem Klement által; de hogy negotiatiódat semmi által se hátráltassad, kérlek“ *).

*) Több nincs; azonban Klement életének további vázlatát illetőleg kiegészítésül lásd jelen füzetünk könyvismertetési cikkét.

Szerk.

Helyi monographiák.

Korunkban mindinkább elismerésre jutván a munkafülosztás elve, mely a szakismeretekben leli legtermékenyebb megoldását, annak alkalmazása az irodalom művelődési terén is — egyénileg kisebb — nagyobb jogosultsággal (vagy képességgel) és szerencsével buzgó követőkre talált.

E fölfogásból származik, és kell, hogy származzék, azon buzgalom, mely napjainkban a „monographiák“ írásában mutatkozik. E tekintetben irodalmunk a két utóbbi évtized alatt örövendetes gyarapodást tüntet föl.

Nem lévén azonban ezélunk jelenleg az összes monographia-irodalom termékeit számba venni, annál kevésbé azok belértékét is mérlegre vetni, csak azon monographiák halmazát kívánjuk könyvészeti szemlénk alá vonni, melyek egyes vidékek u. m. vármegyék, vagy kerületek és községek leírására vonatkoznak. És ezt annál örömeztőbb tesszük, mert ezek ügye néhány év óta különös és nagyra becsülendő figyelemben és pártolásban részesült, hatóságok és községek részéről egyiránt. Évek előtt Szeged, majd Kolozsvár városa jutalmat tűztek ki monographiáik megírására! a vármegyék közül Temes és legújabban Zala lépett föl hasonló dicséretes fölhívással, sőt tán mások is, kiknek fölhívása figyelmünket kikerülte.

De még nagyobb azon monographiák száma, melyek magán, egyéni buzgalom folytán mint később említettnek és legközelebb egy valaki által „A Hon“ f. évi 9-ik számában is nagyobbára elősoroltattak. Teljesen méltatjuk a czélt, melyre az ily jelentések irodalmi tekintetben irányulnak! azonban azon fontosságnál fogva, melyet történetirodalmunk érdekében a helyi monographiáknak tulajdonítunk, de a szerkesztőség felhívása folytán és e füzetek olvasóinak érdekében is tanulságosnak hisszük, hogy könyvészeti szemlénket összves hazai tudományosságunknak eddig ismert e nemű önállóan kiadott műveire kiterjesszük.

I. Monographiai gyűjteményes művek.

Irodalmunkban összesen csak két munkát ismertünk, melyeket joggal e rovat alá sorozhatunk. Első, — kit mint fáradhatatlan úttörőt kell megemlítenünk — B é l M á t y á s volt, ki a múlt század első felében „Notitia Hungariae nova geographico-historica“ című munkájában óriási vállalatba fogott. De — fájdalom — a halál meggátolta munkájának teljes megjelenését. Az 1735—1742. évi időközben Bécsben, fejedelmileg kiállítva, n. 4-rétben csak négy kötete jelent meg; az ötödik kötetből csak „M o s o n y v á r m e g y e“ nyomatott ki, mely most könyvészeti ritkaság. Bél négy kinyomott kötetéből az I. kötet Pozsonyt tartalmazza, a II. kötetben van Pozsony vármegyének folytatása, továbbá Turóc, Zólyom és Liptó vármegye. A III. kötet Pest, Pilis és Solt vármegyét foglalja magában. A IV-ik kötet végre Nógrád, Bars, Nyitra, Hont vármegyét és a kis-honti kerületet tartalmazza. — Ezeken kívül Szepes vármegyé-je megjelent az általa kiadott „Hungariae antiquae et novae Prodromus“ 67—124. lapjain. A többi kéziratban hever, nagyobbára az esztergomi érseki és káptalani könyvtárban; A b a ú j, T r e n e s é n y és S o p r o n y vármegyék leírása meg van a Nemzeti Múzeumban, Somogy vármegyéé saját levéltárába jutott. Árva vármegyéé egykorú másolatban, de csonka példányban, néhai Szontagh Dániel hagyománya között.

Száz év kellett, míg hasonló vállalat megindult és hasonló balsorsban részesült. Fényes Elek 1848-ban K o m á r o m vármegyével kezdte, de azzal végezte is. Valamivel több szerencséje volt ifj. Palugyay Imrének, ki 1852-ben indítván meg „Magyarország történeti, földirati s állami legújabb leírását,“ abból 1855-ig négy kötetet világ elé bocsátott. Az I. kötet B u d a - P e s t sz. kir. városok leírását, a II. kötet E s z t e r g o m, S z é k e s - F e j é r v á r, S z e g e d, N a g y - V á r a d, D e b r e c z e n, S z a t m á r - N é m e t i, N a g y - B á n y a, F e l s ő - B á n y a sz. kir. városokat, a III. kötet a J á s z - K ú n kerületeket és K ü l s ő - S z ó l n o k vármegyét, a IV-ik végre B é k é s, C s a n á d C s o n g r á d és H o n t vármegyék leírását foglalja magában. E negyedik kötettel e vállalat is megszakadt. És — daczára — hogy mind Fényes, mind pedig Palugyay adataik gyűjtésében

hivatalos úton is pártfogásban részesültek : ma már meg lehetősé-
 elismert dolog az, hogy ily általános munkának kellő ava-
 tottsággal kiállítása egyes ember erejét, érkezését meghaladja.

Erdély sem volt e részben szerencsésebb. Benkő „Transyl-
 vania“-jának csak pars generalisa jelent meg ; a specia-
 lis rész, mely a vármegyék, székek leírását tartalmazza, kéz-
 iratban hever mai napig. Jelenleg azonban (1868. óta) b. Orbán
 Balázstól a Székelyföld leírását kapja az irodalom. Megje-
 lent eddig a munka fele, három kötetben.

Többet mutathatunk föl az egyes monographiák terén.
 Lássuk :

II. Vármegyék és nagyobb területek monogra- phiái.

1. A b a ú j vármegye monographiáját írta és kiadni kezdte
 Korponay János 1866-ban. Tudtom szerint eddig kilencz füzet
 jelent meg ; azóta semmi híre, pedig legalább az előfizetők min-
 denesetre várják a csonka munka befejezését.

2. A r a d vármegye leírása Fábián Gábor tollából 1835-
 ben jelent meg, de csak a történelmi (I.) rész.

3. Á r v a vármegyét dolgozta Szontagh Dániel ; — a kéz-
 irat alólírott kezénél lévén, kiadására nézve az Akadémia elha-
 tározását várja.

4. B a r a n y a vármegye leírása latinúl Papanek György-
 től 1785-ben jelent meg, utóbb 1845-ben Haas Mihály földirati,
 statistikai és történeti, — Höbling Miksa pedig természetrajzi
 helyiratát adták ki.

5. B a r s vármegye leírását Botka Tivadartól várja az iro-
 dalom és közönség egyaránt.

6. B é k é s vármegye leírásából az I. kötetet nem rég
 (1869.) adta ki Haas Lajos ; a II. kötet az okmánytárral leg-
 újabban szintén megjelent.

7. B e r e g vármegyével L e h o c z k y Tivadar foglalkozik.

8. C s í k, G y e r g y ó és K á s z o n székek leírása Benkő
 Károlytól 1853-ban jelent meg.

9. C s a l l ó k ö z történeti vázlatát Bartal György adta ki
 1860-ban.

10. D o b o k a vármegye ismertetése 1837-ben Hodor Károlytól jelent meg.

11. F e j é r (Székes) vármegye politikai, egyházi és nemzetgazdasági statiszticája és topographiája Z á c h Józseftől jelent meg 1863-ban, két füzetben. 1867-ben pedig Rosty Zsigmond adott ki „Rajzok“-at Fejér vármegye múltjából és jelenéből. Azonban egy alapos monographiára a vármegye bizottmánya 1869-ben 1000 frtot tűzött ki.

12. G ö m ö r vármegye ismertetése latinul Bartholomaeides Lászlótól 1805-ben; — ugyanattól

13. C s e t n e k és környékének leírása 1799. szintén latinul.

14. G ö m ö r és K i s - H o n t t. e. vármegye leírását a Természetvizsgálók rimaszombati nagy gyűlése alkalmából Hunfalvy János szerkesztette 1867-ben.

15. G y ö r vármegye régiségeit és jelességeit röviden és latinul kiadta 1799-ben Enessei György. Ugyan e vármegye leírásán fáradoztak néhai Czeh János és Ráth Károly, és mindketten elszórva sok érdekes adatot közlöltek is, de a végeredményt meggátolta haláluk. Czeh János Győr vármegye főispánjait önállóan kiadta 1827-ben.

16. H o n t vármegye monographiáját újabban megírta Höke Lajos, mely a nevezett megye levéltárába letéve várja a sajtót. Okmánytárát ifj. Kubinyi Fer. gyűjti.

17. A j á s z o k - k ú n o k történetét latinul 1801-ben Horváth Péter adta ki, mely a „Jászok-kúnok eredete“ czíme alatt 1823-ban magyarul is megjelent. 1861-ben pedig Fekete Lajos nyomatta ki a jász-kúnok történetét. Végre jelenleg a Jász-kún kerületről egy, az eddigieknél sokkal bővebb monographiát Gyáriás István készít, melyből az I. kötet sajtó alatt van.

18. K o m á r o m vármegye leírása önállóan F é n y e s E l e k t ö l megjelent 1848-ban. *)

19. M a r o s s z é k leírását elkészíté néhány év előtt B e n k ő Károly, mely 1869-ben megjelent.

20. M á r a m a r o s vármegye leírásához tudomra Szilágyi István bir jelentékeny adatokkal, és tán kész leírással is, kitől

*) Krassó vármegye monographiájához S z e n d e B é l a gyűjtött már is igen szép számú adatokat. Szerk.

annál örömebb várnök e vármegye leírását, mert e megyéről a Wenzel Gusztáv által az „Új Magyar Múzeum“ 1857. évi II. kötetében közlött történeti adalékokon kívül keveset tudunk.

21. **Mosony** vármegyével Sztahovics Remig foglalkozik. Ráth Károly is gyűjtött volt reá. Major Pál pedig Mosony vármegye „államrajzá“-t adta ki.

22. **Nógrád** vármegye ismertetését Moesáry Antal adta ki 1826-ban két, illetőleg négy kötetben, szaporítva a Bél M. által kiadott adatokat sok újabbal. E vármegye okmánytára alúlirott által szerkesztve és a m. Akademia által elfogadva, sajtó alá készül.

23. **Nyitra** vármegye leírásából Nagy József még 1864-ben az I. és III. füzetet bocsátotta közre. A II-ik füzetet nem ismerem, tán meg sem jelent.

24. **Pest, Pilis és Solt t. c.** vármegyéről 1844-ben jelent meg Ferenczy Józseftől érdekes kis (történeti) Névár, még előbb ugyanattól 1833-ban a Kis-Kúnsággal egyitt egy kis Repertorium és földkép.

25. **Pozsony és környéke**, a természetvizsgálók nagygyűlése alkalmából 1865-ben.

26. **Sáros** vármegye Diplomatoriumát kiadta Wagner Károly 1788-ban; a vármegye leírását röviden 1863-ban Potemkin Ödön.

27. **Somogy** vármegye leírása megjelent 1857-ben Csorba Józseftől; jelenleg a hírlapok tudósítása szerint e megye monographiáján Roboz István, a „Somogy“ szerkesztője dolgozik, ki nek — mint írják — számos adat áll rendelkezésére, és a mű több kötetre fog terjedni; de tudtomra e megye történetére Nagy Imre is gyűjt adatokat.

28. **Soprony** vármegye leírásán jeles készültséggel jelenleg dolgozik Szopori Nagy Imre.

29. **Szepes** vármegye történetére becses adatokat és okmánytárat adott ki Wagner Károly négy kötetben 1774—86-ban Okmánytári tódlalékat adott 1802-ben Bárdossy János, — mind latinul.

30. **Szatmár** vármegye leírása két kötetben magyarul Szirmay Antaltól megjelent 1809-ben.

31. **Temes** vármegyének, sőt az egész Erdély, Maros,

Tisza és Duna közti földrésznek — mint helytelenül nevezik — a temesi bánságnak többen megkísérlék monographiáját adni, eddig többnyire németül. 1780-ban jelent meg Griseini Ferencz műve: „Versuch einer polit. und. natürl. Geschichte des Temesvarer Banats.“ 4r. két kötetben. 1861-ben kettő lépett a nyilvánosságra: Schwicker János, „Geschichte des Temeser Banats,“ és Böhm Lénárt hasonló című, de két kötetes művével, mely utóbbi 1867-ben magyarul is megjelent. — 1848-ban Bárany Ágoston Temes vármegye Emlékét adta ki. E vármegye monographiáján alapos készütséggel és fáradhatatlanul Pesty Frigyes dolgozik, kitől Temes vármegye Főispánja a „Magyar Történelmi Társ.“ XII. kötetében jelentek meg. Újabban a megye 300 aranyat tűzött ki saját monographiájára.

32. Tolna vármegyének nincs önálló monographiája, ámbar egykor Moldoványi József a „Tudományos Gyűjtemény“ 1824. évi X. kötetében, Egyed Antal pedig ugyanazon Gyűjtemény 1828. évi VI. és X. kötetében egész monographiai értekezéssel léptek föl a megyéről. Önálló monographiáját tán Hőke Lajos írhatná meg.

33. Torontál vármegye hajdanát Bárany Ágoston írta meg; nyomtatott 1845-ben.

34. Ugocsa vármegye leírása latinul 1805-ben Szirmay Antaltól jelent meg.

35. Ung vármegye leírására ketten is hirdettek (1869.) előfizetést: Horváth János megyei levéltárnok és Mészáros Károly. Horváthé sajtó alatt van.

36. Vas vármegye monographiájára Szopori Nagy Imre gyűjt adatokat.

37. Veszprém vármegye Véghely Dezső szorgalmas készületeitől várja monographiáját.

38. Zala vármegye okadatolt monographiájára 1869-ben 3000 forintot tűzött ki.

39. Zaránd vármegye 1848-ban Kozma Páltól jelent meg; de egy bővebb nagyon kívánatos volna.

40. Zemplén vármegye monographiáját Szirmay Antal írta meg latinul, két kötetben; megjelent 1804—5-ben. Hegyeiről külön monographia jelent meg tőle 1798-ban.

III. Városok monographiái.

1. Besztercze (bánya) és vidéke Dr. Zipser Kr. András-tól Budán 1842-ben jelent meg.

2. Buda-Pest eredete, történeti leírása több író foglalkoztatott. Nem akarva itt egész bibliographiáját adni, csak érintjük tehát Horváth Istvánnak „Pest városának régi német Ofen nevééről“ 1810-ben megjelent értekezését, valamint Podhráczky Józsefnek „Buda és Pest sz. kir. városok régi állapotjuk.“ Pest, 1833. és Pataticz Józsefnek „Történeti jegyzetek sz. kir. Pest városáról.“ 1839. című munkáját, és a többit; a német nyelven megjelentek közül Budáról egy névtelen német Beschreibung jelent meg már 1733-ban. Ezt követte egy másik e század elején; míg végre Schams-ban Pest 1821-ben, Buda pedig 1822-ben egy rendszeresebb monographusra talált. Budát illetőleg meg kell említnünk Schier-nek „Buda sacra sub priscis regibus“ című, 1774-ben megjelent munkáját. Mindezeket azonban becsben meghaladja Rupp Jaka-b-nak „Buda-Pest és környékének helyrajzi története“ 1868-ban.

A bányavárosoknak és környékének történetéből Kachelmann János 1853 óta eddig három füzetet adott ki németül.

4. Békés-Csaba történetét Haán Lajos 1845. től és magyarul, majd ez utóbbi nyelven bővítve, második kiadásban 1866-ban adta ki.

5. Debreczen városa történetét most dolgozza Szűcs I.

6. Esztergom város és vár régiségeiről írt 1820-ban Baranyai; e város monographiájához adalékul szolgálhat Máthés János a régi esztergomi vár emlékeiről 1827-ben kiadott képrajzos műve is.

7. Eger környéke ismertetése a természetvizsgálók nagy gyűlése alkalmából 1869-ben jelent meg.

8. Sz.-Fejérvár története 1861-ben jelent meg, Csapó Kálmántól.

9. Balassa-Gyarmat m.-város monographiáját alulírott írta 1858-ban, mely az azon évi „Új Magyar Muzeum“ I. kötetében, de külön lenyomatban is több példányban megjelent.

10. Békés-Gyula város monographiáját terjedelmesen adta ki Mogyoróssy János 1858-ban.

11. H a l a s történetét Tooth János irtameg, és a „Tört. Emlékek“ III. köteteül kiadta Szilágyi Sándor 1861-ben.

12. H u n y a d v á r leirása 1865-ben, Schmidt Vilmostól.

13. K a s s a város történelmi évkönyve Tutkó Józseftől 1861-ben *).

14. K e c s k e m é t város történetét jelesen megírta Hornyik János. 1860—6-ig megjelent négy kötete.

15. N a g y - K ö r ö s krónikája Balla Gergelytől szintén a „M. Tört. Emlékek“ I. köteteül adatott ki 1856-ban.

16. K o l o z s v á r történetét, melyre 1500 frt jutalom tüzeztett ki, J a k a b Elek írta meg, most van sajtó alatt.

17. K o r p o n a város monographiáját néhai Nisnyánszki helybeli plébános írta meg latinul, mely egy folio nagy kötet kéziratban hever, ez után dolgozta Csery József 1660-ig kiadott közleményeit a Tud. Értekezőben és Győri Füzetekben. Libertini Kálmán szintén dolgozott egy rövidletet Korponáról.

18. M e z ő - B e r é n y történetét eddig csak tótul birjuk 1861-ben Jeszenszky Károlytól.

19. M i s k o l c z topographiáját latinul adta Benkő Sámuel orvos 1782-ben.

20. M u n k á c s monographiáját 1835-ben adta B a l a j t h y József; újabb bővebb dolgozatban T a b ó d y József 1860-ban.

21. N a g y - L a k történetét Z a y a c z D. és H a a n Lajos 1853-ban.

22. N a g y - S z o m b a t r ó l „Natales L. R-Civ. Tyrnav.“ czím alatt 1727-ben jelent meg egy kis művecske.

23. O r o s h á z a múltja és jelene 1844-ben jelent meg, B a l a s s a Páltól.

24. P é t e r v á r a d történeti monographiáját S c h a m s adta 1820-ban **).

25. S z a r v a s város monographiáját Hellebrandth János 1822-ben adta ki, megjelent az azon évi „Tudományos Gyűjtemény“-ben is.

26. S z a t m á r - N é m e t i sz. kir. város története Sarkadi Nagy Mihálytól 1860-ban került ki sajtó alól.

*) Nagy-Kanizsáról is jelent meg ugyanott egy külön kiadott kis magyar monographia Horváth Gyulától. Szerk.

**) Tisza-Püspökiét Kovácsóczy István 1869-ben. Szerk.

27. Szeged város történetére két év előtt ezer forint díj tűzetett ki, a beadott pályamű most van bíráló alatt.

28. A szepesi XVI. város kiváltságlevelét 1842-ben Ludwig János adta ki.

29. Temesvár városa története németül 1853. Preyertől jelent meg.

30. Torda város helyirata Hankó Józseftől 1844-ben nyomtatott.

31. Ungvár története Mészáros Károlytól 1861-ben.

Ezekhez számíthatjuk tán még a Margit szigetről önállóan megjelent kis monographiát is 1858-ban Radványi Imrétől.

A visegrádi albumot Häufler-től 1847. évből; továbbá Pusztá-Szer monographiáját 1865. Hornyik Jánostól; és végre

B. Mednyánszky Alajos Festészeti Utazását a Vág folyón („Malerische Reise auf dem Waagflusse“) 1826-ban, mely a vágvidéki várak leírását tartalmazza; és melynek mondai és régényes fölfogása ellenében pusztán a történeti adatokra alapítva Trencsény várm. XVII. vára történetét 1863-ban megírta Kerekes János, mely azonban máig kéziratban hever.

Némileg hasonló vállalat a vágvidéki leíráshoz Szerelmey „Balaton Albuma“, mely 1848-ban jelent meg.

Ezekon kívül folyóiratainkban kétségkívül még sok derék és meddő monographiai rajzokkal és kísérletekkel találkozhatunk, de ezek mint nem önállóan megjelentek, e sorozatba föl nem vétettek. Lehetséges különben, hogy egy vagy más így is ki maradt, miért is ha valaki e sorozat teljességét szaporítani tudja, annak velem együtt irodalmunk minden barátja örvendeni fog.

NAGY IVÁN.

Az ó-básti Pogányvár.

(Fölolvastatott az 1869. sept. 20-án Ipoly-Ságon tartott gyűlésen.)

Nógrád vármegyét Gömörtől a Medves hegyláncz választja el.

A Mátrának e trachytképletű éjszaki ágazata nemcsak a természetkedvelőt bilincseli magához zord és vadregényes vidéke által, s nemcsak a geolog lát kialudt kraterciben gazdag ismerbányát: hanem a régészre is fölöttébb érdekes az.

A Medves keleti részén terül el Ó-Bást, e mintegy negyed-félszáz lakosból álló palócz falu.

Háta mögött e kis helységnek emelkedik a Pogányvár. Nevezetét emberemlékezet óta viseli. Nincs nálánál nagyobb hegy a vidéken, és szebb kilátás. Erősb védfalat nem építhetne emberi kéz. Első látásra észrevehetők annak nyomai, hogy a természet-nyújtotta e védhelyet, már az őskorban lakásul használták. Hogy a várlakók más barbárok ellen megvédhessék magukat, bazalt-omladékokkal körülfalazták a fennsíkot.

A Pogányvár teteje Sőreggel való összeköttetésével együtt mintegy harmincz hold kiterjedésű lapály, mely hogy évszázadok hosszú sora előtt erős és magas védfallal volt körülvéve: a főnálló köromok mutatják.

Daczára a sok időnek s romboló harcoknak, a fal egy része, a hol még annyira szét nem hányták s a föld be nem fődte a köveket: még most is két öl széles és fél öl magas.

Figyelembe kell vennünk, hogy kövei közt nemcsak a mésznek legkisebb nyomát sem láthattam, hanem a sárral való összeragasztásnak sem; itt hát a cyclops-féle építési rendszer utánzását látjuk.

A Pogányvár minden oldalról elannyira meredek, mikép minden közlekedést elzár; — csak délről egy kis nyíláson volt hozzá följárás. Ez állításomat azon körülménnyel is igazolhatom, miszerint a köfal mintegy négy öl hosszúságban egyszerre megszünik, s a nép e helyet kapuszerű alakjánál fogva, Vaskapu-

nak keresztelte. Mondják, huszonöt évvel ezelőtt, e helyen vasrudakat ástak ki, melyeket a falubeliek kovácsuk által szerszámokra feldolgoztatták.

Főnn a lapályon, a fensík közepén, van egy minden oldalról tíz ölet számláló, köröskörül fél öl szélességben kövekkel kirakott mesterséges földhányás, melyhez közel távolságban a hasonformájú, de jóval kisebb öt körülfalazott domb, — szintén védlekül vagy áldozó helyül szolgálhatott.

Gyönyörű látványt nyújt délkeletfelől három egymás fölött lapályozott kőmagaslat — terasse-erődítés — melyet azonnal első látásra emberi kéz alkotásának ismerünk. Egy ily terasse öt öl széles, két öl magas, és hossza ötven ölnyire nyúlik el a Vaskaputól a bataházi hajlásig.

Az ajnácskői fürdő felől is látni a fensík alatt terassirozott erődítvényt. A lapályozott körerődítés oly végből alkalmaztatott, hogy a fensíkra való inneni följárást nehezítse.

Már az úgynevezett Vaskaputól jobbra nem látszanak nyomai a terasse-féle erődítési rendszernek. Itt nem volt rá szükség, itt maga a természet emelt védfalat.

A szédclgő magasságú sziklafalnak egy része vulcanicus eruptiók következtében — melyek a gazdag olivin-bazaltot lávával boríták — elválván az anya-hegytől: számtalan nagyobb és kisebb szikladarabokból különféle terjedelmű barlangféle üregeket formált. A mint a kősziklák szétszórva, egymásra dőltek, s ez több ízben ismétlődött: folyton képződtek barlangok, melyek ismét újabb barlangoknak szolgáltak alapul.

Ezeknek a múlt év tavaszán jövék nyomára, midőn nehányad magammal bemenénk egy ily sziklatüregbe, s onnan egyik napszamosom, hátrabb lévén a többinél, fáklyavilággal egy kis nyíláson átbújt s egyszerre eltűnt! Messzire elholyongott s csak sok idő multával fordult vissza, attól tartván, hogy e labirinthból soha többé ki nem jöhet, mert megszábadítására az előtte tornyosuló ezer mázsányi sziklákat nem fogják félretolhatni, s csak nagy nehezen, zaj és hang után botorkázva szabadult ki kétségbeejtő helyzetéből. Kis vártatra magához tért, s elbeszélé, hogy nem egy, hanem számtalan barlangot látott, s a helyett, hogy képes lett volna vizatérni, újabbakba tévedt.

Okúlva ez eseten, mely könnyen veszedelmessé fogott válhatni, legközelebbi kirándulásom alkalmával vigyázóbb levék. Előbb zsineggel kötém meg kezét napszámosomnak, s csak azután bocsájtám be a bazalt-hegy ismeretlen, sötét üregébe. Csudálkozásunkra azonban, ő már néhány másodpercz múltával kijött, hozván magával nagy mennyiségű edénytöredéket és állatesontot.

Íme világos volt előttem, hogy a pogányvári barlangokban fűrkészés és ásatás által érdekes tárgyakra akadhatunk.

Hogy azonban célt érhesünk : szükséges volt magamnak leereszkednem, megismerkednem a helyiséggel, s jelen lennem az ásatásnál.

A barlangok belseje ugyan meglepő változatosság és sokaság tekintetéből; ha azonban a fejeink fölött csüngő sziklákra tekintünk, melyek minden perczben lezuhanással fenyegetnek, s lábaink alatt a láthatlan mélységre mutató tompa morajt halljuk : csakhamar visszakivánkozunk !

Minden barlangnak előterme van. A fűhelyiségből futnak szét a mellékágak, melyek ismét más barlangokba vezetnek. Érdekes, hogy a barlangok emeleteket képeznek s oly téressek és számosak, hogy valaha több ezer embernek és állatnak lakásul és menhelyül szolgálhattak.

Majd minden barlangnak fölülről függőlegesen vagy oldalt egy vagy több szelelője lévén, a barlanglakók az egészséges lakás két főkellékét bírták : a világosságot és az egészséges levegőt. E szelelők azonban ma harasztal, iszappal s kődarabokkal betemetve, nagyrészen nem léteznek többé.

Ez évi (1869) nyár elején fogtam először hozzá az ásatáshoz. Miután azonban az ásatás, mint fűntebb említém, nagy veszélylyel jár : óvatosan kezdék e helyiségek kutatásához. Sokszor csak egyes jelentéktelen kődarab szolgálván támpontjául nagy halmaz sziklának, annak elhamarkodott kibontása a bűvár halálát okozhatná.

A magas sziklafalakon ismételt földrengéseknek és többszöri villámcapásoknak látjuk nyomait; s nagy rombolásokat vihettek végbe, miután újabb és újabb szikla elválásokat okoztak, s a rázkódások által a barlangokban lévő cserépedények nagy részét darabokra törték. Mig a kűszirtek közé beiszapolt

televényföld — melyet záporok hordtak be — lepelként takarta el a régiségeket.

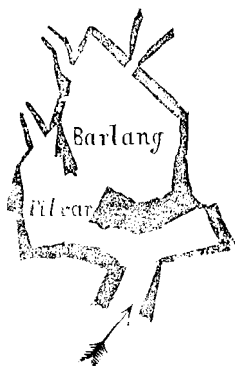
A minő nehéz ép cserép-edényt találni, éppen oly jó karban találtnak a fém tárgyak. Ennek okát a föld zsiros minőségében kell keresnünk. Az efféle föld ugyanis a szironyt nem porlasztja és nem emészti föl, hanem a vason kérges rozsdát képez, s a bronz tárgyakat feketés-zöld színű, fényes patinával vonja be. — A pogányvári egyes üregek számát tanszáznál is többre tehetjük; én azonban eddigelé csak tizben valék s csak háromban ásattam.

Az első barlangban talált tárgyak voltak a legérdekesebbek, s az üreg terjedelméhez képest legnagyobb számmal. E barlang nyílása fölülről mintegy másfél ölnyre rézsütosan visz az előcsarnokba, olyképen, hogy a láb mindenütt támpontot talál. A csarnok embermagasságú, keskeny és hosszas; több szögletben megszakad s két oldalt, jobbról és balról mélyedésses, míg középtájban, egy nagy lapos szikla alatt bejuthatni a valóságos barlangba. Ez rendetlen hétszögben négy ölnyi kiterjedéssel bír.

Az előcsarnokban ép úgy voltak, régiségek mint magában a barlangban. Az üregek alaprajzát, ime ide mellékeljük.

A másik barlangüreg ennél valamivel kisebb s rosszabb bejáratú. Minthogy mélyen fekszik s a láb nem talál tartózkodni követ: kötelen kell leereszkedni. E barlangból egyenes irányban, s az alsóbb emeletekbe ágaznak szét kijáratok. Rajzunk szemléltetőbben megmagyarázandja.

A harmadik barlang megint jóval nagyobb és sajátságos alakú. Pitvarának, ágazatainak és főhelyiségének alaprajzát tekintve, az mintegy élőalakot ábrázol. (L. a rajzot.) Eme barlang legalább két öllel magasabban fekszik, s az előbb említetthez tiz öl távolságra. A bejárás két négyszög lábnyi nyíláson visz le az előcsarnokba, könnyebb bejuthatás végett sziklákba vájt, durva grádieson. Míg a csarnokból, mely három lábbal fekszik

magasabban, jutunk be a valóságos barlangba. Ebből két szárny-
oldal visz ismét oly helyekre, melyek előttem még ismeretlenek ;
a főhelyiség közepe tájáról egy kerekded üregbe látunk. E szép
barlangban találtam aránylag a legkevesebb régiséget.

Végül megemlítendőnek tartom,
hogy az egymás fölött képződött bar-
langüregek nem egyenlők. Így a felső,
nagy kiterjedésű barlang alatt szűk fo-
lyosók, s ezek alatt hol kisebb, hol na-
gyobb barlangok terülnek.

Az ó-básti régiségeket öt csoporto-
zatra osztom, u. m.: bronz-, vas-, csont-,
kő- és agyag készítményekre. Bronz-
ból vannak az ékszerek, vas- és csont-
ból, kőből és agyagból a házi eszközök.

Mind ezen régiségeknek elkészítém
tűzetes leírását ; mely azonban — ter-
mészeténél fogva — inkább olvasásra, mint fölolvastatásra való-
lévén, — önök becses türelmét tovább terhelni nem akarom. *)
Egyedül abbeli óhajtásomat fejezem ki : bár édes hazánk, s leg-
közelebb e régiségekben dús megye (Hont) őskori emlékei is, és
jelesen a népünk által úgynevezett pogányvárak és pogányteme-
tők minél előbb föl kutatva s a tudomány hasznára ismertetve
lennének !

B. NYÁRY JENŐ.

*) E pontosan készült műszaki tárgyleírást a nemes Lőrő, úgy tudjuk,
az „Archaeologiai Értesítő”-ben, mint szakközlönyben teendő közzé. Azonban a
nevezetes pogányvári barlangokban, úgy Pillényben újabban tett ásatásai és
kutatásai eredményéről mi is mindig szívesen vesszük tudósításait.

Szerk.

Könyvismertetések és bírálatok.

III.

„Aus vier Jahrhunderten. Mittheilungen aus dem Haupt-Staatsarchive zu Dresden, von Dr. Karl von Weber, Directordes Haupt-Staatsarchivs.“ Lipese, Tauchnitz Bernátkiadása, 1857 és 58. Két kötetben. *)

A kis szász királyság köztudomás szerint minden tekintetben, de kivált tudomány és művészetek szempontjából egyike Európa legműveltebb országainak; könyvkereskedése éppen világra szóló, — s nemzeti irodalmunk is nem egy becses kiadvánnyal gazdagodott már Lipeséből. Most újlag egy ily, némely részeiben a magyar történelemre, vagy magyarok külföldön viselt dolgaira is vonatkozó kiadványt szándékunk ismertetni, — a mely annál értékesebb, minthogy történelmünket egészen új, a szász állam levéltárából merített adatokkal gyarapítja.

A drezdai fő-államlevéltár 1834-ben keletkezett, több mint ötven országos hatósági, követségi, bizottsági stb. archivumokból egyesítettvén. Mintegy 300 ezer lajstromozott, pontosan rendezett okmányt és tömérdek magán-levelezést számlál. Ez utóbbiak most már történelmivé vált érdekes följegyzéseket tartalmaznak, s nagyobb részt uralkodó-hercegek, államkormányzók, és más nagy befolyású személyiségek elhalálozása alkalmával kerültek az állam birtokába. Szokás volt ugyanis régebben Szászországban, hogy mihelyt valamely, az államtitkokba beavatott egyén meghalt: kormányhivatalnok jelent meg lakásán, s papírjait lepecsételvén, az ország számára lefoglalta. Ezek aztán később az udvari titkos levéltárból, mint történelmi kincsek, az állam fő-levéltárba kerültek. Dr. Weber Károly, ministeri tanácsos, ez archivumnak 1849. óta igazgatója, kezdé meg e nagy tömegű levelezések rendezését, kiválogatván a becsesel bíró iratokat a minden haszon nélküli scartétáktól; mert könnyen érthetőleg, ilyenek is nagy számban jutottak — ama lepecsétlések alkalmával — az állam birtokába. Weber ekkép megismerkedvén

*) Kiegészítésül Klement élettörténetéhez.

e levelezésekkel: azok érdekesbjeiből a szász kir. régészeti egy-
let fölhívására időnként egyes vázlatokat állított egybe, máshon-
nat vett adatokból egészítgetvén ki, a mi bennök itt-ott hiányzott,
s a nevezett egylet ülésein tetszéssel fogadott fölolvadásokat tartá.
Ezen értekezéseket aztán összefoglalván 1857 s 58-ban, barátai
kérésére „Aus vier Jahrhunderten“ czím alatt két vas-
kos kötetben kiadá.

Ez, íme, a főtécímzett könyv létrejöttének története.

A mi már a kötetek tartalmát illeti: az a legtarkább, mo-
zaikszerű, — nagyon különféle tárgyú közleményekből álló.
Közlő Goethe mondatát: „Wer vieles bringt, wird Manchem Etwas
bringen,“ tartotta szem előtt — s e tekintetben célját teljesen
eléré. Nekünk magyarokul is kijut belőle bennünket közelebb-
ről érdeklő részünk, különösen két önálló közlemény által. És
pedig mindgyárt magát a gyűjteményt ezek egyike nyitja meg:
egy egykorú terjedelmes jelentés Szigetvár 1566-iki ostromáról,
megvételéről és Zrínyi dicső haláláról, — a mint azt egy szem-
tanú: egy a török által megkímélt és a győri császári táborba
hírmondóul küldött magyar katona előadta. A mindjárt papírra
tett részletes jelentést — mely a közvetlenség üdőségét magán
hordja — II. Miksa császár küldé meg a szász választó-fejede-
lemnek. Egyébiránt e közleményt már Salamon használá a Zrí-
nyiekről írt művében; azért mi itt csak megérintjük, tulajdon-
képeni célunk nem ennek, hanem Weber másik magyar érdekű
közleményének ismertetése lévén. Ezen, a Zrínyi-félenél sokkal
terjedelmesebb közlemény, Weber könyvének leggazdagabb ré-
széből: a múlt század első negyedebeli, különösen nagy számban
kiadott ügyiratok közül való. Ugyanis a XVI-ik század közepé-
től a Napolconi időkig, tehát századunk elejéig terjedő gyűjte-
mény legnagyobb s legérdekesebb részét a XVIII-ik század első
feléből származó közlemények képezik. Nem utolsó helyet foglal
el ezek közt egy magyarnak: Klement János Mihály-
nak élete. („Johann Michael von Kleement, † 1720.“ I. k.
167—242 l.)

Klementnek II. Rákóczi Ferencz fejedelem diplomaiiai mű-
ködésére vonatkozó ügyirataira nézve, melyek a bécsi akadémiái,
illetőleg Fiedler kiadásában jelentek meg: olvasóink a tava-
lyi füzetünk egyikében („Századok“ 1869. 106 l.) közölt ismer-

tetés által tájékozva vannak ; ifjuságának s diplomatai pályája kezdetének történetét pedig feledhetlen Szalay Lászlónk jelen és legközelebbi füzetünkben világot látott nagybecsű és vonzó töredékéből ismerik.

Miután diplomatai történetünknek e — fájdalom — csontkán maradt becses darabja méltán felkölté az olvasó érdekeltségét Klement további élete s különösen már előre jelzett tragikai vége iránt : kötelességünknek tartjuk e felköltött érdekeltséget Weber főntebbi közleményének kissé részletesb ismertetése által némiképen kielégíteni. Szomorúan látandjuk a következőkből, mily mélyen sülyedhet a legfényesebb tehetségű, a legképzettebb ember is, — ha egyszer rossz útra tévedt, s lelkének mélyebb erkölcsi alapja hiányzik.

Hogy Klement 1689. június 7-kén Besztercebányán magyar nemes szüléktől született, az ág. evang. hitvallásban neveltetett és mint ifjú, a frankfurti és hallei egyetemeken szerzé meg igen fogékony, mondhatnók lángeszének a magasabb kiképeztetést : azt az olvasó már Szalay cikkéből tudja ; Webertől még azon részleteket tanuljuk, hogy Klementet később, híres diplomata korában, Európa udvarainál — előkelő arcvonásainál s modoránál fogva — magas származásúnak : némelyek a dán király, mások Orleans Fülöp herceg, Franciaország regense, természetes fiának tartották, a minthogy az utóbbihoz feltűnőleg hasonlított ! De ő maga — még későbbi szédelgéseiben is — sohasem kérkedett ily uralkodói eredettel ; magyar származását, szülői nevét és kilétét mindig őszintén bevallotta ; sőt édes anyjával — kihez szeretettel ragaszkodott — élete végéig levelez vala ; a drezdai levéltárban maig őriztetik anyjának egy, Beszterczéről 1718. dec. 12-kén Klementhez irt eredeti magyar levele, telve az anyai szív gyöngéd szerelmével, áldásaival. Hogy Klement nagy tehetségeit gondos neveltetés fejtette ki : kétségtelen ; ezt bizonyítják mindeneket megnyerő finom modora, s nyelvekbeli nagy jártassága : anyanyelvén, a magyaron kívül a német, francia és latin nyelveket tökéletesen bírván. Sőt, mint Zólyom vármegyei fiúnak, tótul is kelle valamit tudnia. Legnagyobb irodalmi tökélyre azonban a diplomata nyelvét : a francziát vitte ; ezen fogalmazvák még a német fejedelmekhez és legtöbbször Rákóczihoz intézett jelentései és levelei is.

Klement diplomatai pályája kezdetét s Rákóczi szolgálataiban 1707, 8 s 9-ben viselt dolgait Szalay töredéke vázolja; magok az ügyiratok pedig Fiedlernél ki vannak adva, egész 1714-ig, 15-ig. Azonban Weber előtt is feküdt Klementnek egy francia nyelvű terjedelmes emlékirata, mely az 1706-iki, nagyszombati békealkudozások történetének elbeszélésével kezdődik, s foly egész az utrechti béke-congressus (1712) végéig, mint Weber mondja, számtalan igen érdekes, olykor pikáns részleteket tartalmazva az akkori diplomacia történeteiből. Kár, hogy Weber e munkálatra csak röviden reflectál, a maga német szempontjából inkább csak — Klement és Jablonszky által — a porosz udvarral szőtt negotiatioit emelvén ki Rákóczinak, a melyeket olvasóink Szalay cikkéből már ismernek. Megemlít azonban a nagyszombati értekezlet vázlatából is egy pikáns történetkét. A tárgyalások folyamában — beszéli Klement — a türelmetlen és szenvedélyes gr. Wratislaw, cseh cancellár, a magyarok e konok ellensége, megorrolva a közbenjáró hatalmasságok — Anglia és Holland — követeknek a magyarok igazságát elismerő nyilatkozatait, egyszer Rechteren grófnak, a holland követnek jelenlétében azt találta mondani: ő nem csodálja, hogy a hollandok pártját fogják Rákóczinak, miután egyik lázadó (rebelle) a másikat természet szerint támogatja! E szemtelen provocatióra Rechteren pofoncsapással akart válaszolni, ha Beresényi gróf köztük nem ül, a ki őt e szándékában meggátolta. Azonban a béketárgyalások — mint tudjuk — megszakadtak, s Rákóczi újból folytatta XIV-ik Lajossal és megkezdé Nagy-Péter czárral s I. Frigyes porosz királylyal diplomatai szövetségét. Bővebben belebocsátkozni itt ezekbe nem volna helyén; az olvasó Szalay által a czélzatokra s tervezetekre nézve eléggé tájékozva van, s ismeri a Klement által folytatott fontos szerepet. Sőt az 1709-ik év hátralevő részét — a hol Szalay műve megszakad — s a következő esztendőket illetőleg is Fiedler kiadványára utaljuk olvasóinkat; miután a vezérfonalat már ismerik: az ott közlött ügyiratokból a diplomatai fondorlatok tömkelegében eligazodhatnak. Csak azt említjük meg Klement élettörténetéhez röviden, hogy ő 1710-ben is Berlinben működött, Jablonszkyval karöltve, ura és hazája érdekeiben, s a porosz udvarnál már ekkor mint fényes tehetségű ügyér ismertetett. 1711. ele-

jén Londonba mentek át Jablonszkyval: az angol kormányt nyelrendők meg Rákóczi és a magyar protestáns ügyek támogatására; ez év vége felé pedig Hollandia székvárosába, Hágába jöve át Klement, ugyanazt végbeviendő a holland rendeknél. 1712. folytán a békecongressus alatt Utrechtben tartózkodott, báró Rosenau név alatt, mint Rákóczi megbízottja, s Austriát kivéve, valamennyi hatalmasság követeinél bejárással birt, és bizalommal, szivességgel fogadott látogató volt, különösen a porosz követ, Metternich gróf asztalához gyakran hivatalos. 1713. elején ismét az angol kormányhoz küldetett ura által — kinek titkait bírta, — majd, az állapotok balra fordultával visszahivatott Franciaországba, a hol őt Rákóczi oldalánál 1714 folytán is találjuk.

Tudjuk azonban, hogy a rastadti béke megkötése, s kivált XIV-ik Lajos halála óta Rákóczi fejedelem ügyei mind reménytelenebbekké lőnek. És Klement elég lelketlen volt e bús időkben urát, hűtlen udvaroncok módjára, s Vetésy László — Rákóczinak volt franciaországi revidense — példájára, sőt tán csábításaira, hálátlanul elhagyni, elárulni, Rákóczinak néhány fontos ügyiratát kerítvén birtokába: 1715 derekán följajnlá ezeket és titkos szolgálatait a bécsi udvarnak, — ha amnestiát és alkalmazást nyer.

A hagyományos politikát űző bécsi udvar mindig kapva kapott a kémeken és árulókon. De Klement hálátlanságát, árulását a nemezis pár év múlva irtózatosan megboszúlta. A nagyreményű, a fényes tehetségű ifjú „keblében megingadoztott a hit a szent iránt,” — s élete e gaztett óta egy nagy sötét foltta: folytonos árulások, hitegetések, csalások láncolatává lőn, mely tettek őt végre is a berlini hóhér keze alá vitték. Amaz első ballépés óta, úgy látszik, lelke egész jobb természetét levetkőzte; oly mélyen süllyedett egyszerre, hogy nem volt többé mitől irtóznia.

Szükségesnek tartottuk e rövid jellemzést, hogy az olvasó az előadandókat lélektanilag megfejthesse.

1715 szeptember havában Klementet már Bécsben találjuk, hol e hó 22-kén Rákóczi titkait leleplező emlékiratot nyújtott át Károly császárnak. Ez, és egy későbbi, Fiedlernél ki van adva; egyébiránt maga Savoyai Eugen herczeg megvallotta később, 1717-ben gr.Flemming százsz marechalnak Klementről, hogy

„ce bougre a de l'esprit, il nous a rendu de bons services par rapport à la Hongrie et aux intrigues de Rakoczi avec la cour de Berlin, et ma foy, que le Roi de Prusse ne se serve pas de mon nom pour prétexte de ses démarches, ou je luy ferais voir d'autres affaires et des pièces originales qu'on avoit engagés, stb. Nous avons eu de luy (Klementtől) de originaux, dont nous ne pouvions douter et qui ont été confirmés par d'autres.“

Klement jutalmul árulásaért, a minőnek tettét Eugen herczeg is tartá, vagy fontos fölfedezéseiért — a minőnek azt a többi bécsi ministerek tekinték — alkalmas ezer számú tallérokat kapott, s állandó alkalmazást Savoyai Eugen cancellariáján. Politikából még hitét is megváltoztatta ekkor: a katolikus egyház kebelébe lépett. A herczeg őt úgy látszik, nem becsülte: de mint éles eszü, ügyes, ravasz, és ügyszólván egész Európa diplomatiáját ismerő egyént, a külföldi udvarok fondorlatainak kitudására igen alkalmasnak tartotta. Azonban a ravasz ember az ő, Eugen eszén is túljárt. Új állásában alkalma nyílt a bécsi kormány titkait is kiismerni, az Eugen herczeg túlnyomó befolyására feltékeny minisztereknek ez utóbbi ellen szőtt egynémely ármánykodásait, neki — valószínűleg nagyítva — megsúgdosni, s ilymódon behízelegni magát bizalmába. Jenő herczeg lassanként közlékenynyé, sőt tán mondhatnók, bizalmassá lön Klement iránt, a kit pénzzel is segített, s a ki módot talált a herczeg cancellariáján, állítólag annak titkára, de Langlet útján legtitkosabb irományaihoz hozzáférni. Így folyt le mintegy másfél év, míg nem 1717 január havában Klementnek Bécsből távoznia kellett. Ő maga azt írja, hogy ő a bécsi ministereknek egy, Eugen megbuktatására szőtt ármányát ez utóbbinak fölfedezvén: Jenő hg. a császártól elégtételt követelt, s állását kötötte a dologhoz. Erre a ministerek fölhivatván, sikerült magokat kitisztáznio, de Eugent csak nagy bajjal és befolyásának még nagyobbá növelésével lehetett kiengesztelni. Azonban a megsértett minisztereknek is elégtétel kellett. Klement elzáratását követelték. Eugen ezt nem engedte; de Klement helyzete Bécsben tovább tarthatlanná válván: utlevelet szerzett, pénzt adott neki, menekülni engedte, pártfogásáról jövőre is biztosítván.

Mások (pl. Stenzel: „Geschichte d. Mark Brandenburg,“ V. k. 331 l. és Pöllnitz: Memoires pour servir à l'histoire des quatre

derniers souverains de la Maison de Brandebourg Royale de Prusse.“ 1791. W Tom. II. p. 83.) azt beszélük, hogy Klement Bécsben nem becsültetett eléggé, s árulásáért nem érezte magát kellőképen jutalmazottnak. Mindazáltal annyi bizonyos a drezdai actákból, hogy Klement megválása nem volt önkéntes, valamint az is tagadhatlan, hogy ő Savoyai Jenő herczeggel még egy darabig aztán is némi összeköttetésben maradt.

Klement nem jött szerető anyjához, hazájába, a hol talán, ha tettei után nem is becsült, de legalább nyugalmas életet még remélhetett volna. Ő már megszűnt hazafi lenni: jellemtelen kalandorrá, világfívá vált, s azonfölül szeretett nagyúrilag költeni. Balvégzete külföldre sodorta, hogy a nemezis annál hamarabb utolérje.

Bécsből Majnai-Frankfurtba, onnat Lüttichbe és Brüsszelbe ment, s ez utóbbi helyről több tudósítást küldött — titkos és tán nagyrészt költött hirekkel — Eugen herczeghez, melyekre azonban ez, a mint később, midőn Klementtel való összeköttetését már szégyelnie kellett, mondá, nem válaszolt.

Ha ez áll: akkor Klement következő tetteiben, s különösen a porosz királynál Eugen ellen emelt vádjai által tán czélzatosan akará magát mellőztetéséért megboszuítani Jenő herczegen. Ha pedig ez nem áll: annál rútabb hálátlanság Klement részéről.

Kalandorunkat sorsa — ha ugyan ezt is nem ravasz számításból cselekedte — 1718. január végén — Kleeberg név alatt Drezdába veté. Itt akkor II. Ágost választó-fejedelem s egyszerűsmind lengyel király uralkodott, ő, ki egykor I. Leopold idejében a török ellen a magyar hadaknak is fővezére vala. Drezdában tartózkodott ekkor egy magyar: a jeles művész Mányoky, egykor Rákóczinak, most Ágost királynak udvari festője. Klement őt régebben ismerte; vagy ha nem: iparkodott megismerkedni vele, kinek, úgy látszik, Klementnek csak egykori fejedelmök szolgálatában való hosszas működéséről, de árulásairól nem volt tudomása. Elég az, hogy Mányoky előtt Klement a bécsi udvar titkainak pontos ismeretével dicsekedett, s kérte őt: ismeretné meg valami befolyásos szász kormányférfiúval, minthogy az ő fölfedezései Szászországnak sokat használnának. Mányoky a legjobb hiszemmel mutatá be barátját gr. Flemming tábornagynak, kinek befolyása Ágost udvaránál általán ismeretes vala.

Az eszes, ügyes, az őszintét oly ravaszúl színlelni tudó Klement az államférfiú bizalmát rövid időn t e l j e s e n megnyerte. Mindjárt első találkozásukkor néhány óra hosszút értekezett vele, a kiről megvallá, „hogy Szászországnak egy bécsi residence sem ismerte soha oly jól az ottani udvart, mint Klement.“ Flemming meghívta őt házának gyakori látogatására, s a fortélyos ember csakhamar, úgyszólván, barátságába tudta magát a szász mareschalnak hizelegni, a ki vele saját combinatioit is közleni szokta, tán Klement éles eszétől, diplomatiái jártasságától mintegy tájékozást szerzendő. Klementnek sikerült a szász államférfiút tökéletesen eláztatni, hogy ő neki Bécsben Eugen herczeg cancellariáján titkos összeköttetései vannak, hogy ez úton a császári udvar legrejtettebb szövevényeit is megtudhatja, s hogy közleményei mind valók. S a szász udvarnak ekkor Béccsel több fontos ügyben volt viszonya, pl. Frigyes Ágost koronaherczeg tervezett házassága ügyében egy osztrák főhőgnővel stb.; és így Drezdában egy oly nevezetes összeköttetéssel bíró emberen, mint Klement, kapva kaptak. Flemming bizalmasan tudatá ezt Klementtel, a ki készséggel ajánlkozott: csakhogy az ő bécsi correspondensének pénz kell, sok pénz, különben fél hogy a dolgot elárulhatná. Pénzt pedig Flemming az államkincstárból bőven utalványoztatott, s azonfölül tractálta Klementet.

Volt Bécsben az idő tájtt Schönkirch grófnének egy „Geheimes Blättgen“ czimű titkos hírlapja: az udvari pletykákat tartalmazó. Klement ennek híreiből tudósításokat gyártott, a legügyesebben átváltoztatva és saját koholmányaival megtoldva, s Flemmingnek, mint Savoyai Jenő cancellariájáról, bizonyos Mr. de Lachaviertől, a herczeg titkos irodája lajstromozójától — az ő meghítt correspondensétől — vetteket mutatta be; egyszerűsmind, nagy ravasz létére, Flemming saját titkait és vélekedéseit is ki tudván csalni, másokat viszont Stötterau és Zech udvari referendariusoktól vagy Hetzer udv. titkártól — kikkel Flemmingnél ismerkedett meg — tudván ki: mind ezekből, hozzáfűzve saját régibb tudomásait és ama titkos pletykalap történetkéit: olyan jelentéseket szerkesztett egybe, hogy Flemming a legtávolabbról sem kétkedett, miszerint Klementnek Bécsben a legjobb összeköttetései vannak.

Ezen, állítólag egyenesen Eugen herceg cancellariájáról kapott Klement-féle ügyiratok jó csomót képeznek. Van közöttük egy francia exposé, ily czimű: „Pièce pour faire connoître la cour de Vienne dans la situation présente 1718“, részletes ismertetését tartalmazó az I. József és testvére III. Károly spanyol király (később mint császár VI-ik) közt fönforgott differentiaknak; s hogy I. József halála után Savoyai Eugent akarták Spanyolország trónjára ültetni; miként ármánykodtak ez ellen a bécsi ministerek, úgy, hogy Károly, Jenő hget 1714-ben már csaknem elbuktatta, ha a császárné meg nem menti stb. stb. Elbeszéli továbbá, miszerint Jenő hget egy osztrák főhgnövel összeházasítva, még előbb, 1704-ben Erdély trónjával kínálták meg, hogy azt vele visszahódíttassák, mivel e tartomány akkor Rákóczi hatalma miatt általában elveszettnek tartatott; de Eugen megköszönte a szivességet. E régebbi részletek után, melyek valók lehetnek, mert Klementnek korábbi állásaiban nem egy alkalma lehetett róluk tudomást szerezni, egy csomó újabb bécsi udvari ármány fölleplezése következik: mester-ségesen alkotott szövevénye félig valóságon, félig vélekedésen alapuló s ügyes koholmányokkal tarkázott elbeszéléseknek. Mellékelve van számos — költött — tudósítás ama bécsi titkos correspondenstől; az Eugen herceg és gr. Stahremberg Guido egymás közti levelezése s a hg egyéb titkos iratainak másolatai, ugyanazon correspondenstől; egy külön igen terjedelmes irat magától Klementtől, tüzetes megvilágításával annak: mily politikát követett Jenő herceg és a bécsi kormány a szász korona-örökös tervezett házassága ügyében; végre egy — ha hiteles lett volna — különösen nevezetes ügyirat: „Sentiments du Prince Eugène sur la situation des affaires de Sa Mte. Impériale“, az 1717. és 18-ik évekből, kiterjedő úgyszólván egész Európa államainak politikai viszonyaira, különös tekintettel — természetesen, Klement célzataihoz képest — Németországra.

Mindez irományok valóságán Flemming cseppet sem kételkedett, oly ügyesen, s az európai és magas állampolitika oly beható ismeretével voltak szöve. Ágost király ugyan megjegyzé a legutóbb említett exposeé-ra, hogy tudomása szerint Eugen hg sohasem szokott a császárnak francziául irt előterjesztéseket benyújtani, mindazáltal Klement fönn bírál hitelét tartani, s

rendelkezésére az állampénztárból jelentékeny összegek utalványoztattak, ama bécsi (nem létező) rejtélyes correspondens számára; s Klement a pénzt szépen zsebre dugta. Ez összegek, Eugen hg titkos értesülései szerint 10,000, frtra mentek, Flemming azonban, később, a hg előtt, csak 4000 tallért vallott be.

Flemming gróf 1718. szeptember havában bizonyos diplomatiai ügyben Bécsbe volt utazandó. Klement attól tartva, hogy hamisításai ez alkalommal valahogy napfényre kerülhetnek: aug. hó elején közlé Flemmingsel, hogy ő Bécsből megbízást kapott, mely szerint Eugen herczeg Brabantba és Hollandiába küldi őt „pour être informé par son canal de ce, qui s’y passait du côté des Espagnols.“ Egyszersmind ajánlá magát, hogy Berlinnek fogván utazni: szívesen küldend onnat a grófnak tudósításokat.

A kath. vallású, de protestans alattvalókkal bíró szász uralkodó-ház és az akkor már magát a protestans Németország fejéül, védnökéül tekintő, emelkedő ifjú porosz királyság között feszült viszony uralkodott, bizonyos, az imént jelzett körülményekből eredett differentiák folytán. S azonkívül Flemming grófnak — mint egyszer bizalmasan Klementtel is közlé — némi határozatlan értesülései voltak egy, a porosz udvarnál, Berlin, továbbá a svéd és az orosz közt készülő, vagy már tán meg is kötött hármass szövetségről, mely a kath. német államokat és Lengyelország trónját illetőleg végzettszerű leendett, de a melynek létezéséről biztosabb adatoknak nyomába jutnia még nem sikerült.

Ily viszonyok között Ágost király kormányférfiának az ismert ügyességű Klement e jól számított ajánlatán — mint a ki Berlinben állítólag még Rákóczi fejedelem idejéből befolyásos ismeretségekkel bírt — kapni kellett. Flemming örömmel el is fogadá azt, még azon óhaját fejezvé ki, hogy Klement igyekezzék a király (I. Vilmos-Frigyes) és ministerei személyéről is specialis értesítéseket szerezni, annál inkább, mint hogy neki, Flemmingnek — mint Klement előtt megvallotta — szándéka volt VI. Károly császárt a poroszszal és a cázárral, hogyha ama félelmes hármasszövetség csakugyan létrejö, háborúba bonyolítani, s e végből „titkos kiadásokra“ jelentékeny összeget, 200,000 tallért volt magával viendő Bécsbe. Ez esetre

még Manteuffel gr. berlini titkos küldetéséről, a porosz királynak lengyelországi útja alkalmával lehető elragadásáról, s egyzersmind az osztrákoknak Szilezián át Brandenburgba betöréséről is szólott Flemming nagy-titkosan Klementnek, s megbízta őt: szerezné meg számára, ha lehet, az akkor még erősített Berlin és Wusterhausen tervét. — E részletek ugyan mind Klement vallomásai: de okunk van nekik hitelt adni, mert ezeknek valóságához ő még akkor is állhatatosan ragaszkodott, midőn sorsát már előre láthatta (spandaui börtönében, 1719. december 16-iki stb. vallatásakor) és midőn különben sok egyéb, gyakran jelentéktelen körülményt is, mint általa költötteket, visszavont. A föntebbiek valóságát azonban mindvégig határozottan állítja. Egyébként is, a fenyegető hármassal szemben a szász minister e merész tervei épen nem látszanak indokolatlanoknak.

Klement 1718. aug. elején megindult kalandor útjára: Flemmingtől kapott 600 tallér útipénzzel, tokaji borral, s Ilgen porosz ministerhez ajánló levéllel. Még a tavasszal — szintén Mányoky útján — megismerkedett volt Lipcsében egy hallci születésű, Lehmann György Henrik nevű poroszzsal, ki a berlini udvarnál a szász-weimári herceg csekély fizetésű ügynöke vala. Klement most fölhasználá e körülményt: a Berlinben ismeretségekké biró embernek pártfogását ajánlá, s havonként 50 aranyat és majdan Bécsben avagy Drezdában alkalmazást ígért neki, ha Berlinből titkos tudósításokat eszközöl számára. Ez, tartva az ily kémkedéssel járó veszélyektől, eleinte nem akará beleegyezését adni, de a rábeszélésben és elámitásban nagymester Klementnek végre sikerült őt is megnyerni: állevelek előmutatásával, Drezdából, melyekben ott Lehmannnak, Klement ajánlatára, jó állás biztosíttatik.

Klement csakhamar kapott is Berlinből, Lehmanntól tudósításokat, melyeknek tartalmát ez, ismerőseitől: gr. Wartensleben marechal titkárától, Bube-től és Wernicke-től, Grumbkow minister titkárától, csalta ki. Klement Luckauba kéréte és ott megkérde Lehmann: tud-e valamit a Porosz, Orosz- és Svédország közti hármassal szemben? Egy kukkot sem tudott. Megbizta őt: kövessen el mindent kitudására. Hiába; Lehmann ez ügyben minék sem jöhetett nyomára: a császári és angol követek is a berlini udvarnál, a kiknél tapogatózott, nem tudtak

arról semmit fölfedezni. Klement azonban — a kinck, ha Flemmingtől pénzt akart — valami jelentékenynyel kell vala előállania: Berlinbe rándult tehát s utasítá az őt, Luckauig visszakísért Lehmannt, mit irogasson neki ez ügyben Berlinből, részben titkos jegyekkel s különféle álnevek alatt, időrend szerint. E leveleket aztán Drezdába visszatérve, Klement bemutatá Flemming grófnak, hogy ime, neki sikerült a rettegett hármass szövetség lételének nyomába jutnia, a berlini titkos cancellária egy hivatalnoka útján, kit megvesztegetett; ő maga látta a szövetségi okmánynak Ilgen saját kezével irt kivonatát, de másolatot róla nem vehetett. E szerződés szerint Elbinga és Pomerania egy része Poroszországnak fogna jutni, Leszcinszky Szaniszló ismét a lengyel trónra ültetgetnék stb.

A jámbor Flemming elámúlt a furfangos Klement fontos fölfedezésein, örült a roppant vívmánynak; jutalmúl azonnal 1000 frtot adott Klementnek s lehitta őt magával pinczéjébe, jó magyar bort inni.

Lehmann utasításai szerint eljárt, s időről-időre egy csomó oly tudósítást küldött „le bien connu“ aláírás alatt Klementnek, hogy ezeket Flemming a legnevezetesebbeknek találta. Klement, ki a Lehmann által iratott hireket rendesen maga, Flemming nyilatkozataiból — csakhogy, természetesen, kissé föleziczomázva s kiszélesbítve — koholta, jót nevezhetett magában, midőn a szász marechal egy ily áltudósítás olvasásakor fölkiáltott, hogy „c hirt többre becsüli tízezer pisztoly nál!“

Sept. első napjaiban Klement másodízben Berlinbe ment s utasítá Lehmannt, hogy további tudósításait Drezdába, Bembusch bárónak czimezve küldje; mely czím alatt azok — a nélkül, hogy Lehmann tudta volna — a sept. 16-kán Bécsbe érkezett Flemming gróf kezeihez jutottak. Lehmann persze csak eszköz volt, s mindig a Klement által ravaszúl kigondoltakat és tollba mondottakat irta.

Klement már csak a marechal elutazása után érkezett vissza másodszor Drezdába, a honnét Flemmingnek részletes francia exposeét küldött, mint második berlini útja eredményét; e bő politikai fejtegetés és leleplezés első sorban a porosz király viszonyait az orosz czárral, aztán a mecklenburgi uralkodóval s a többi német fejedelmekkel, továbbá a dán királylyal tár-

gyalja, nemkülönben ugyanannak Európa ügyeit illető terveit ismertetni. Nagy ügyességgel, furfangos számítással irt terjedelmes irat, mely azonban legnagyobb részében koholmány. A mi kevés való volt benne, az, az említett csacska Bube és Wernicke udv. titkárok csatornáin át szivárgott ki a berlini kabinet rejtekeiből. Weber részletet közöl belőle, Vilmos Frigyes király személyéről igen becsmérőleg szólót, a mi később Klementre nézve, mint látni fogjuk, végzetessé vált.

Klementnek egy utóbbi — 1718. sept. 26-kán kelt — levele Flemminghez, abbéli élénk aggodalmat fejez ki, hogy (mint láttuk: nem is létező) bécsi titkos correspondense elárulhatná; s hozzáteszi, hogy ő most Eugen herceg rendeletére elutaz, bizonyos Francia- és Spanyolországból érkező egyénekkal találkozni, Eugent a császár és ennek franciaországi pártfelei — Orleans Fülöp ellenei — közt kötött új, liga foganatosítása felől értesítendő. Azért további közleményeit a marechal, hozzá Amsterdamba, „von Hochstrat“ névre címezze, a hol e név alatt fog tartózkodni.

És ezzel, úgy látszik, vége szakadt Klement összeköttetésének Flemming gróffal, a ki Bécsben Klementről Savoyai Eugen előtt szót tévén, ettől — már elég későn! — értesült felőle, „que c'étoit un fripon“ (csaló). A kijózanodott szász úr legokosabbnak vélé mélyen hallgatni a kalandorral való összeköttetéséről, — de Jenő hg ismerte emberét, s gonoszúl tréfálkozott a jámbor szászszal, hogy vajjon mennyi pénzébe került a szász kormánynak Klement? — Egyébiránt Flemmingnek e tekintetben kevés oka lehetett magát szégyenleni Eugen előtt, mint a ki annak idejében szintén beleesett volt ugyane kelepczébe. A jó szász úr ugyan először hivalkodva mondá a hercegnek: „il étoit de notre prudence de cacher d'avoir été friponné;“ később azonban, amannak gúnyos faggatásaira, 4000 tallérocskát — mint főntebb érintők — mégis csak bevallott.

Azonban a dolognak ezzel még nem volt vége; Klementnek nagy tervei voltak, melyek mind II. Ágost király kormányát, mind Eugen herceget veszélyes bonyodalmakba valának sodrandók, mint legközelebb látni fogjuk.

VALENTINUS BUJDOSÓ.

T Á R C Z A.

— A Magyar Történelmi Társulat február 3-kán tartott köz- és választmányi gyűlése számos tag és hallgatóság jelenlétében ment végbe. A választmányt húsznál több tag képviselte; jelen voltak Horváth Mihály és Ipolyi Arnold elnökök. Az előbbi megnyitván az ülést, előbb a folyó tárgyak vétettek elő. Ugyanis mindenekelőtt a január havi jegyzőkönyv felolvasatván, hitelesítettetett.

A jegyzőkönyv kapcsolatában jelenté titkár, mint az évdíjas tagok újabb magok kötelezésének eszközzésére kiküldött bizottság előadója, hogy a múlt havi választmányi ülés utasításait a bizottság mindenben teljesítvén, az eredmény eddigelé az, hogy a lejárt kötelezettségű tagok közül az újabb fölszólításra e napig igenlőleg nyilatkoztak, vagyis magokat újabb 3 évre lekötözték vidékről 93-an s a fővárosból 78-an, összesen tehát 171-en; Budapestről távollétök miatt még csak ezután szólíttathatik föl mintegy 30, a kik közül körülbelül 20 — mint az eddigi arányból bizton következtethető — szintén igenlőleg fog nyilatkozni, idejárul a ma bejelentendő 13 új tag = 204. Ezekhez adva a 94 alapító, a magokat már korábban újra kötelezett 196, és a még le nem járt kötelezettségű 220 évdíjas tagot: a jelenlegi tagok összes száma 714, mely szám által a társulatnak főnnállása ismét három esztendőre nemcsak biztosítva van, de, hogy ha a tagdíjak — a mint remélhető — pontosan be fognak fizettetni: az alaptőkét is évenként mintegy 1000 frttal lehetend szaporítani, a mire, a társulat megszilárdítása tekintetéből, mindenesetre törekedni kell.¹

Ezeknek öröndetes tudomásul vétele után elhatároztatott, hogy a „Századok“ füzetei a f. hótól kezdve, költségkimélés szempontjából 850 példányban fognak nyomatni, hogy feles példány fönn ne maradjon, mindazáltal az év folytán várható új tagok is még teljes példányokat kaphassanak, úgy, könyvtárusi útra is jusson vagy 40—50 példány.

Erre a következő 13 új évdíjas tag nevei fölolvastatván, mindnyájan egyhangúlag elfogadtattak névszerint: Reviczky József Pusztabagoson u. p. Acsád (Szabolcs vm.) Fodor Sándor Debreczenben, Kún Pál Miskolczon, Radnay Ferencz, a gr. Zichy-nemzetség levéltárnoka Zsélyen, u. p. Balassa-Gyarmat, Szijjártó Izidor k. r. tanár Aradon, továbbá Székely László, Szathmáry György, Krüzsely Bálint, Kiss

Lajos, Gábor Péter, Ipolyi György, Gyurisics György és Fülöpp József urak Pesten.

Titkár felolvassa a kolozsvári állandó bizottság január 11-iki üléséről vett tudósítást. — A t. bizottság lankadatlan s hasznos tevékenysége örvendetes tudomásul vétetik.

Fischer Kálmán és Horváth Árpád urak, mint a múlt ülés által kiküldött pénztári bizottság tagjai, jelentik, hogy a társulat pénztári állapotát megvizsgálván, s a kiadások, bevételek úgy az alaptökéek kezelését a legnagyobb rendben találván, erről szóló irásbeli nyilatkozatukat Pesty Frigyes pénztárnok úrnak kiadták, ki azt, miután a mai ülésen betegsége miatt meg nem jelenhetett, jövő alkalommal mutatandja be. A választmány úgy, mint a közgyűlés, megnyugvással fogadja e jelentést.

Rómer Flóris, mint az akadémiai arhaeologiai bizottság előadója, tolmácsolja ennek köszönetét a társulat által megőrizés végett átengedett kolozsvári rajzokért, melyekről a múlt ülésen volt szó.

Titkár fölolvassa gr. Zichy Nándornak, mint a gr. Zichy-nemzetség senioralis gondnokának Budán 1870. január 23-kán kelt s a társulat novemberi üléséből gr. Zichy Károly családi senior önmagához intézett iratára válaszoló levelét, melyben a nemes gróf az érdemekben megaggett s hazai czélokra mindig nagylelkűleg áldozó nemzetségi senior úr megbízásából tudatja a társulattal, hogy ő excja kész a zselői nemzetségi archivum történelmi okmányainak kiadására módot nyújtani, és e czélra anyagi áldozatokkal járulni; egyszersmind fölszólítván a Magyar Történelmi Társulatot: vegye kezébe az ügy szellemi vezetését s jelölje ki azon utakat és módokat, melyek által az óhajtott czél, karöltve, elérhető leend. — Örvendetes meglepetés, és zajos éljenzések követték a nemes gróf e magasztos szellemtől sugallt ajánlatát, s azonnal ifj. Kubinyi Ferencz, Nagy Imre, Nagy Iván, b. Nyáry Albert, Supala Ferencz, Thaly Kálmán és Véghely Dezső v. tagokból álló bizottság küldetett ki, hogy gr. Zichy Nándor úrnak a társulat hálás köszönetét tolmácsolják, a gr. Zichy-féle Codex Diplomaticus kiadásának tervezetét kidolgozzák, s a mélt. senioralis gondnok úrral, mint a grófi nemzetség megbizottjával, érintkezésbe lépván, valóstítását is mielőbb megkezdjék, ezen, hazai történelmünkre nézve nevezetes nyereseményül tekintendő vállalatnak. Íme, a hont-nógrádi kirándulás tudományos eredményei!

Ipolyi Arnold jelentést tesz a czímerészeti bizottság eljá-

rásáról, s fölolvassa az ország czímerének szabatosan meghatározott leírását. E meghatározás elfogadtatván végeztetik, hogy ez értelemben fölírat fog benyújtatni az országgyűléshez, mely fölíratnak kidolgozása s a szabatosan leírt czímernek rajzban is elkészíttetése — hogy a fölírat-hoz mellékeltessek, — továbbá a mostani czímerekben leginkább előforduló hibák megjelölése a nevezett bizottságra ruháztatik, mely mind e munkálatait a martiusi ülésen terjesztendi elő. Ugyane bizottságnak adatott ki egyelőre, felhasználás végett, a Podhraczký József akad. r. tag úrtól beküldött czímerészeti czikk is, mielőtt a „Századok“-ban közzététethetnék.

Titkár bemutatja Márki Sándor évdíjas tag ajándékát Pozsonyból, u. m. Zólyomi Anna 1603-ban kelt magyar végrendeletét, egykorú másolatban. Köszönettel vétetik, s a társulat irattárába lesz letceendő.

Ezek után megkezdett a válaszmány újítása, az Alapszabályok 22-ik §-ában elrendelt módon. Titkár mindenekelőtt fölolvassa a régi válaszmány névsorát, úgy, a mint az az 1868 dec. hó 3-kán tartott közgyűlésen alakíttatott, megjegyezvén, hogy ezen 55 v. tagból Karácson Mihály meghalt, Erdy János pedig aggkora miatt az ülésekben részt nem vehetvén, leközelebb önként kilépett.

Erre Erdynek a válaszmányból kilépése tudomásul vétetvén, egyszersmind a közgyűlés által, Ipolyi Arnold indítványára, elhatároztatott, hogy Erdy János veterán tudósunkat, a hazai történettudomány terén szerzett bokros érdemeiért a társulat tiszteleti tagjául tekinti, s számára havi közlönyét, minden díj nélkül élete végeig megküldendi.

További határoztatott, hogy az 55. szám czentúl is megtartasék, mihez képest 18 tag sorsolandó ki, és — Erdy s Karácson megüritült helyeivel együtt — 20 választandó. Szavazatszedő bizottságul Rónay Jácint és Véghely Dezső válaszmányi, s Nagy János évdíjas tagok jelöltettek ki. Mire elnök Horváth Mihály megkezdé a sorsolást, s az előre elkészített s Deák Farkas, és Rómer Flóris által átvizsgált és rendben talált egyes név-czédulákból a következő 18 nevet húzta ki: Szalay Ágoston, b. Orbán Balázs, Haán Lajos, Salamon Ferencz, Waltherr Géza, Nagy Iván, Henszlmann Imre, Gyárfás István, ifj. Kubinyi Ferencz, Deák Farkas, Révész Imre, Finály Henrik, gr. Lázár Miklós, Rómer Flóris, b. Mednyászký Dénes, Szilády Áron, Nagy Imre és Szabó Károly.

Erre megkezdett a titkos szavazás az új tagokra. Összesen 31 szavazó czédula adatott be, melyeknek átvizsgálása és az eredmény kiderítése végett, a szavazatszedő bizottság a teremből külön szobába vonúlt.

Mig e bizottság munkálatával elkészülne, felolvastattak az értekezések és pedig :

a) Kápolnay István értekezett „A 907-iki pozsonyi csatátér meghatározásáról.“ Az úgy hadászati, mint ó-geographiai és történelmi szempontból egyaránt érdekes mű a „Századok“-ban közöltetni fogván, kivonatáva! az olvasó figyelmét terhelni fölöslegesnek véljük, csak azt jegyezzük meg, hogy Rómer még néhány becses helyszínrajzi adatra figyelmeztetvén a felolvasót, ez értekezésében utólag azokat is fölhasználni ígérte.

b) Thaly Kálmán mutatta be és ismertette a kolozsvári bizottság fölszólítására a gr. Lázár Miklós által fölküldött csik-szent-léleki codexet. Ez egy, a XVII-ik század elejétől 1739-ig költ magyar énekeket tartalmazó gyűjtemény, Csik-Szent-Léleki Boeskor János nevű, kevéssé literatus székely által 1716—1739 közt egybeírva. Tartalmát kath. jellegű vallási, továbbá nemzeti s társadalmi, különösen lakodalmi, tréfás, sőt oláh és cigány nyelvvel is vegyes versezetek képezik. Értekező mindazokat kiírta belőle, melyek Erdélyinél, Krizánál vagy az általa kiadott „Régi Magyar Vitézi Énekek és Elegyes Dalok“ közt föl nem találtnak, vagy ezekétől eltérő változatúak. Mutatványúl fölolvassa az 1657-iki tatárfogságra vonatkozókat, néhány kuruczvilági bujdosó dalt, s egy „diákok énekét“ 1739-ből. Végül köszönetét fejezi ki gr. Lázár Miklós és a kolozsvári bizottság iránt, a némi initialékkal is ékesdekő codex beküldéseért.

Ez alatt a szavazatszedő bizottság munkálatával elkészülvén, megjelent a teremben. Elnök ömlga kihirdeté az eredményt, a mely szerint ismét megválasztattak, avvagy mint újak választmányi tagokká lőnek a beadott 31 szavazat közül: Szabó Károly 31, Rómer Flóris 30, Nagy Iván 30, Nagy Imre 28, ifj. Kubinyi Ferencz 28, Szalay Ágoston 27, gr. Lázár Miklós 26, Schulez Ferencz 26, b. Orbán Balázs 26, Deák Farkas 26, Supala Ferencz 23, b. Mednyánszky Dénes 22, b. Nyáry Jenő 22, Haán Lajos 21, Gyárfás István 21, Kápolnai István 19, Révész Imre 18, Henszlmann Imre 18, és Finály Henrik, 16 szavazattal. (Kiknek neve ritkítva szedetett: új tagok.) E választottak száma 19, huszadikúl senki sem

kapott általános szavazattöbbséget; a közgyűlés pedig megmaradt ezúttal az 54 választmányi tag mellett.

A Történelmi Társulat képvisellete és igazgatósága ezek szerint az 1870-ik évre a következő:

Elnökség és tisztviselők. Elnökök: 1. gr. Mikó Imre. 2. Horváth Mihály. 3. Ipolyi Arnold. Titkár: Thaly Kálmán. Pénztárnok: Pesty Frigyes. Jegyző: Pauler Gyula. Ügyész: dr. Fischer Kálmán.

Választmány. Balássy Ferencz, Botka Tivadar, Csaplár Benedek, Csengery Antal, Deák Farkas, Dobóczy Ignác, b. Eötvös József, gr. Eszterházy János, Fabó András, Frankl Vilmos, Finály Henrik, Glembay Károly, Gyárfás István, Haán Lajos, Hajnik Imre, Henszlmann Imre, Hornyik János, Horváth Árpád, Hunfalvy János, Jakab Elek, Kápolnai István, Knauz Nándor, ifj. Kubinyi Ferencz, gr. Lázár Miklós, Lehoczky Tivadar, b. Mednyánszky Dénes, Nagy Imre, Nagy Iván, b. Nyáry Albert, b. Nyáry Jenő, b. Orbán Balázs, Pauer János, Pauler Gyula, Pesty Frigyes, Piry Czirjék, Révész Imre, Rómer Flóris, Rónay Jácint, Schulez Ferencz, Simonyi Ernő, Somhegyi Ferencz, Supala Ferencz, Szabó Károly, Szalay Ágoston, Szilágyi Sándor, Tanárky Gedeon, Thaly Kálmán, Toldy Ferencz, Toldy István, Torma Károly, Várady Gábor, Véghely Dezső, Wenzel Gusztáv, és Zichy Antal.

Kolozsvári állandó bizottság. Elnök: gr. Lázár Miklós; jegyző: Szabó Károly; tagok: gr. Eszterházy János, Finály Henrik, Jakab Elek, Paget János, K. Papp Miklós, Sándor József és Torma Károly.

A fentebbi választási eredmény kihirdettetvén, a választottak egyenként éljenekkel üdvözlöttek, s ezzel a köz- és választmányi gyűlés befejezvéen teendőit, berekesztetett.

— **A M. Történelmi Társulat kolozsvári bizottsága** 1870 január 11-dikén tartotta tizedik ülését, melynek közérdekű tárgyai a következők voltak:

1. Jegyző Szabó Károly olvasta a „Székely Oklevéltár“ ügyében kinevezett küldöttség tervezetét, mely közgyűléssel elfogadtatott. E szerint a bizottság által kiadandó s Szabó Károly által szerkesztendő „Székely Oklevéltár“ I. kötete 25—26 íven Kolozsvárrt csinosan nyomtatva jövő 1871-ik évi január 1-jére

fog megjelenni, mintegy 350—400 oklevél tartalommal, melyek csaknem kizárólag magok az eredetiek után lesznek teljes hűséggel, kime-
rítő magyar kivonattal közölve ; maga a kötet pedig bő név- és tárgy-
mutatóval lesz ellátva.

2. Ugyanő bemutatja az általa ezen Oklevéltár I. kötete ré-
szére az eredetiekből másolt és sajtó alá elkészített mintegy 100 darab
oklevél-másolatot.

3. Gróf Lázár Miklós több XIV. és XV-dik századi okle-
vél nyomán bebizonyítja, hogy azon Ujvár, mely 1359-ben több
erdélyi várral együtt oklevelesen mint királyi vár említették s 1392-
ben Losonczy Dezső fia Miklós, előbb székelyek ispánja, birtokában
volt, Küküllő vármegyében, Gógány-Váralján feküdt.

4. Ugyanő bemutatja és ismerteti Csik-Szent-Léleki Boeskor
Jánosnak a múlt század első felében összecsűtött énekes könyvét, mely
1744-ben csik-szent-léleki kántor Székely Antal, az újabb korban pedig
a verespataki polgári társalkodó egyesület tulajdona volt, a honnan
elvezén, több kézen át végre a minap ő hozzá került ajándékban, s
általa Verespatakra vissza fog küldetni. Ezen codex tartalmát számos
egyházi és világi ének, tréfás és gúnyvers, néhány kuruczvilági dal és
egy régibb egykorú ének teszi, mely az erdélyiek 1657-diki szerencsét-
len lengyel hadjáratára vonatkozik. A bizottság ez érdekes codexet a
Történelmi Társulat előtt leendő bemutatás és bővebb ismertetés végett
társulati titkár, Thaly Kálmánhoz fölküldetni határozta.

— A Magyar Történelmi Társulat jövedelem- és költ-
ség kimutatása az 1869. évre:

B e v é t e l :

Egyenlegi áthozatal 1868. évről . . .	4,592	frt	71	kr.
Az évdíjas tagok évi járuléka	3,625	"	—	"
Pót- és fölülfizetések	10	"	30	"
Alapítvány	100	"	—	"
Alapítványi kamatok	30	"	—	"
Szelvényekért	302	"	62	"
Ráth Mórtól 1867. és 1868. évi „Századok“ eladásából	240	"	—	"
Campi lovagtól visszakerült	133	"	8	"
Mircse Jánostól visszakerült	29	"	—	"

9,062 frt 71 kr.

K i a d á s :

Nyomdai költségek	1,403	frt	22	kr.
Irói díjak	857	"	67	"
Tiszti és szolgái fizetések	944	"	—	"
Pósta- és szállítási költségek	282	"	42	"
Könyvkötési díj	112	"	26	"
Vegyések	4	"	—	"
Egyenleg az 1870. évre	5,449	"	14	"

 9,062 frt 71 kr.

Pest, 1870. január 20-án.

PESTY FRIGYES m. k.,

mint a Magyar Történelmi Társulat pénztárnoka.

Alólirottak, mint a Történelmi Társulat vagyoni állásának és számadásainak megvizsgálására kiküldöttek, ezennel bizonyítjuk, miszerint a fönt kimutatott bevételek és kiadások szabályszerű nyugtákkal okadatolva vannak, nemkülönben a társulat jelenlegi költségkészsége, u. m. 5459 forint 14 kr. o. é. hiány nélkül a társulat pénztárnokánál megvan.

Kelt Pesten, 1870. február 1-jén.

Dr. FISCHER KÁLMÁN, s. k.

Dr. HORVÁTH ÁRPÁD, s. k.

— Magyar Tudományos Akadémia. A január 24-iki ülésen Mátray Gábor érdemtelen veterán tudósunk, a nemzeti múzeum főkönyvtárnoka, bemutatta a Konstantinápolyból legközelebb hazakerült négy Corvin-codexet, melyeket már rövideden ismertettünk. Tartalmilag — mint tudjuk — mind a négy másunnét is bőven ismeretes scriptorok műveit foglalván magában, különös becsesül egyik sem bír; sőt most már színről-szinre látván őket, külalakjokról is azt mondhatjuk, hogy biz ezek korántsem a legdíszesebb, hanem csak a harmad-, negyedrendű Corvin-codexek közé tartoznak. Csak az egyik — Szent-Ágoston: „De Civitate Dei” — bír ékeesebb, művészinek mondható initialékkal és oldaldíszítményekkel, melyek szép minták után készültek, s legtöbbnyire a magyar hármasszín combinatióiból állanak. A Trapezuntinós művét tartalmazónak címlapján látható arckép is — Rómer szerint — nem Mátyás király, hanem a s z e r z ő idealizált Századok.

arczképe. A codexek egyikén még fennmaradt zománczozott ezüst-kapocs azonban valóban ékes ötvös-mű. És így, bár e négy codex hazakerülésének is örvendhetünk: ezzel még koránt sincs befejezve a Corvina ügye, sőt az Akadémiának most még inkább kötelességévé vált tovább folytatni a szerencsésen megindult művet. Többen szólaltak föl a gyűlésen ez ügyben, kik közül, mint legkimerítőbbet, kiemeljük Ipolyi Arnoldot, a ki hosszabb előadásában Henszlmann és id. Kubinyi Ferencz társaságában tett sztambuli utjának ide vágó tapasztalatait részletesen ismertette; megtanultuk ezekből, hogy az ó serail egy rejtélyes szobájában — melybe nevezett tudósaink soha be nem juthattak, de a melyből hoztak ki eléjük mintegy 80 codexet — még tán több száz Corvin-codex lehet. Ipolyin kívül Rómer, Toldy, Mátray, Henszlmann mind újabb lépések tétele mellett szóltak, Thaly pedig emlékeztetett az Akadémiát az 1867-iki szultáni engedélyre, mely még most is fennáll, s melylyel most, a kapott ajándékot megköszönvén, legalkalmasabban lehetne élni. — A tárgy mint összes ülést illető, január 31-ikére halasztatott.

A január 31-ki ülésen, mely a II-ik osztálycsoport és egy szersmind összes ülés volt: Horváth Mihály, ezen osztálycsoport elnöke, foglalá el székét, — önszemélyére nézve ép oly szerény, mint különben emelkedett szellemű, az osztálycsoport teendőit körvonalozó és a tagokat kettőztetett munkásságra buzdító beszéddel. Hogy a munkásságban másoknak példát mutasson: mindjárt a fölolvasó asztalhoz ült, s az elnöklést b. Ötvösnek átadva, terjedelmes értekezést olvasott föl „A magyar egyház függetlenségéről,” Szent-István korában. A nagy tanulmánynyal, különösen a legújabb német kútfők beható kritikai ismeretével s Horváthunk szokott, egyszerű, világos, s épen ezért oly vonzó modorában irt mű, töredékét képezi szerző magyar egyháztörténetének, melyből legelső füzetünkben nekünk is volt szerencsénk egy épen Asztrik érsekről szóló nagybecsű részletet közölnünk. Értekező több oldalú érvekkel bizonyítja be, különösen Gfrörer azon állításának alaptalanságát, mintha a magyar egyház azért, mert Asztrik esztergomi érsek a frankfurti zsinaton megjelent s ennek végzéseit aláírta: a német egyháztól függött volna. Ugyanott jelen voltak több franciaországi és burgundi püspökök is, a végzéseket szintén aláírták; de azért Gfrörernek nem jut eszébe sem a francia, sem a burgundi, csupán a magyar egyház önállóságát ostromolni. — Horváthot másfél óráig tartott, de szónoki élénksége-

ben is mindvégig lankadatlan előadása befejeztével zajosan megéljenek.

Ezután az osztálytitkár felolvasta a Corvina ügyében 1867-ben kieszközlött szultáni engedélyre vonatkozó jegyzőkönyvet. Melyből kitűnvn, hogy a Corvina bővebb megkutatásának, különösen a szultáni kincstárban még föllelhető Corvín-codexekről catalogue raisonné készítésének útjába — az egy pénzhiányon kívül — mi sem áll: az igazgató-tanács erélyesen fölkéretni határozottatott, utalványozzon elvégre ezen nemzeti érdekű utazásra elégséges pénzt, s ezt annál inkább, mivel a Corvina egyik legavatottabb ismerője: Rómer Flóris késznek nyilatkozott — ha az Akadémia részéről szellemileg s némi anyagi segélylyel támogatatik — a jelen év folytán Konstantinápolyba utazni. Ez ajánlat örömmel üdvözlötetvén, Rómer mellett még Dethier Antal, az Akadémiának Sztambulban lakó tagja bizott meg a mondott feladattal. Dethier addig is tudósíttatni fog, hogy a netalán szükségesnek látszó előintézkedéseket ott helyben jó eleve megtehesse. — Egyszersmind a jelenleg Rómában zsinatoló magyar főpapokhoz fölhívas fog intéztetni: kegyeskednének a Vaticanban és a jezsuiták római conventjében őrzött Corvín-codexek czímlapjairól, ott tartózkodó magyar művészek által olyforma hasonmásokat készíttetni a nemzeti muzeum számára, mint özv. gr. Batthyányi Lajosné a brüsseli ily codexről készíttetett volt. Ismerve egyháznagyjaink hazafias áldozatkészségét: semmi kétségünk e terv valósulásában!

Három ismeretlen levél Gyöngyösi Istvántól.

A hg. Koháry-levéltár rendezetlen részének átkutatásakor alólírott a XVII-ik század legnépszerűbb magyar költőjének, a „Murányi Vénus“ és Keményiász méltán híres dalnokának: Gyöngyösi Istvánnak, három, eddigelé ismeretlen eredeti levelére volt szerencsés akadni, melyeknek közlését az irodalomtörténet minden barátja szívesen veendi. Az első levél idősb Koháry Istvánhoz, a másik kettő pedig ennek hirneves fiához: ifjabb Koháry István tábornok- és később országbírájához, Gyöngyösi költő-társához vala írva. Ez utóbbiak tehát annál érdekesebbek, s érdekeseek történeti becsüknél fogva is: a mennyiben 1703-ból, a kuruczvilág elejéről valók, s idevágó hireket és intézkedéseket tartalmaznak. Ezeket az öreg Gyön-

gyösi, mint gömöri alispán intézé Koháryhoz, mint a terjedő kuruczság ellen némely vármegyék fölültetésével megbízott bányavidéki altábornokhoz. Ím, itt következnek:

I.

„Ngodnak mint kegyelmes uramnak alázatossan szolgálók, Isten-től Ngodnak minden idvösséges jókat megadatni kívánván.

Ez levelem Ngodnak praesentáló szegény tótfalusi legény, Gróff Rákóczy László uram ő nga jobbágya jöven fel hozzám, panaszképpen jelenté, hogy ezelőtt harmad nappal Szabó Istók és Mérái Peti nevű szécséni katonák huszonkét szám marhájokat — kilenczen lévén — elhajtották volna; mi okra nézve? Ngos uram, nem érthetem derekas-san az szegénylegény beszédéből. Ha kinek mi praetensiója ellene lehetett volna: nem hatalommal, hanem juris via kellett volna procedálni. Ngdat mint kegyelmes uramat kérem alázatossan: Gróff uram ő nga tekintetiért restituáltassa szörin az szegénylegényeknek marháit, és ha méltó okbul esett elhajtása az marhának: termináltasson Ngod seregbíró urammal ellenek. Ngodnak abbeli kegyelmességét én, mint Ngod szolgálja, alázatossan megiszolgálom Ngodnak, s elhittem: az én kegyelmes uram ő Nagysága is (Wesselényi Ferencz?) jóakarattját Ngodnak cum gratiarum actione szolgálja meg. — Kegyelmes uram, ha kinek mi praetensiója leszen: én kész vagyok az requisitióra, terminálván felüle. — Isten Ngdat éltesse sokáig jó egészségben. Datum Fülekc die 7. Majj 1663.

Ngodnak alázatos szegény szolgálja
míg él

GYÖNGYÖSI ISTVÁN m. k.“

Külczim: „Spectabili ac Magnifico Domino Domino Ste-phani Koháry, Equiti Aurato, Supremo Comiti Comitatus Hon-tensis necnon Sacrae Caesareae Regiaeque Majestatis Consiliario, Prae-sidiorum Fülekiensis et Szécseniensis Capitaneo etc. Domino Domino gratiosissimo.“ P. H.

Eredeti levél egész íven, in folio, Gyöngyösi maga kezével írva. Ostyába nyomott papírfölzetes gyűrű-pecsétének monorú pajzsán kal-pagos magyar vitéz áll, félczombig érő dolmányban, jobbában görbe kardot villogtatva, balját övébe dugva. Jobb lába mellett csillag, balja mellett félhold, alatta hármass levelű virág. A sisak helyét a paizs felső

csúcsán csillagszerű diszítmény pótolja; mellette jobbról (heraldice) G. balról I betűk, s legfölül középtűt: 1653.

Gyöngyösi czímere eddigelé nem volt ismeretes; legalább Nagy Iván nemzékrendi művében, úgy életrajz-írói: Dugonics és Toldy nem említik.

II.

„Méltóságos Gróff Uram!

Ajánlom alázatos és köteles szolgálatomat Ngodnak. — A Ngod 8. praesentis datált levele most 11 óra tájban jutván kezemhez, vettem azt szokott alázatossággal, és értem írását. Azt ugyan jól tudom, mit parancsolt legyen az elmúlt esztendőben kegyelmes urunk ő Felsége ezen nemes vármegyének a Ngoddal leendő correspondentia dolgában; és itt is egy hír a másikat éri a Munkács táján magokat kimutatott zászlós seregek felől, a kikre nézve az ott közölebb lévő vármegyéknek lakosi nem kis confusióban is kezdettek vólt lenni; de a mint már most hirdetik: azon seregek csak holmi öszvegyűlt tolvajokból állók lévén és már Mármarusban recipiálván magokat, az említett vármegyék lakosi is visszamentek házokhoz. Mindazonáltal némellyek azon dolgot most sem tartják csak múltó hirnek, némelly conjuncturákra nézve, — hanem tartanak attúl, hogy annak szikrájából netalán nagyobb tűz is lobbanjon.

Hólnap itt a csetneki dominiumban Berdárka és Feketepataka nevű faluk között lévő valamely határbéli controversiának decidálására substitutus vice-ispány Bárczi György uram ő kíme fog kijönni, és azon terminusra más főrendek és böcsületes emberek is fognak concurrálni, nemcsak ezen nemes vármegyéből, hanem máshonnét is, a kik közzé, ha lehet, én is elvonatom magamot, és reménlem, hogy annak alkalmatosságával azon hirekről is bizonyossabbat érhetek; a mellyekben ha valami olyan verificáltatik, a kire nézve a nemes vármegyének vigyázással kelletik lenni: tudom, hogy mindent elkövet, a maga javára nézve is; de, ha csak Ngod avagy más valaki rendet nem szab abban, és módot nem mutat: nem tudom, a nélkül mit tudhasson a nemes vármegye cselekedni, és ha csak akkor kapunk osztán kétfelé, a mikor ide a mi szomszédságunkban jutna az alkalmatlanság: késő lenne azt akkor osztán minékünk meggátolnunk; csak annál a simplex intimationál, hogy jól vigyázzunk, több kívántatik az olyan dolognak elkezdéséhez. Az említett concursus alkalmatosságával a Ngod praenominált levelét

communicálom elsőben az arra gyűlendő főrendekkel, a kik között jelen léssen Gyürki Pál uram is, és ha úgy fog ö kglmeknek tetezeni: azután mindjárt generális gyűlést is fogok hirdetni, csak azon Ngod levelére nézve is, és azt előadván s megolvastatván, nem kétlem: a nemes vármegye faciet sibi incumbentia. Azon gyűlés után pedig, az Isten azt adván érnem, bővebben fogok én is írnom Ngodnak; maradván azomban is

Csetnek, 11. Junij, Anno 1703.

alázatos és köteles szolgálja
GYÖNGYÖSI ISTVÁN m. k.“

Külczim: „Excellentissimo Domino Domino Comiti Stephano Koháry de Csábrág et Sztinya, perpetuo in Murány, Sacrae Caesariae Regiaeque Majestatis Consiliario, Camerario, Colonello, necnon Partium Regni Hungariae Superiorum Cis-Danubianarum, Vice-Generali etc. Domino suo elementissimo. — Csábrág vel ubi. P. H.“

Eredeti levél, egész ívre in folio írva; csak az aláírás Gyöngyösi saját keze írása. Fekete spanyolviaszba nyomott kis gyűrűpecsét; pálma-gaj környezte pajzsban koronából egyszarvú ugrik ki, jobbjaiban három tollat tartva. Fölül öt ágú korona, mellette S. G. betűkkel.

Melyik most már e két különböző czímer közül tulajdonképen Gyöngyösinek családí czímere?

III.

„Méltóságos Gróff Uram!

Ajánlom alázatos és köteles szolgálatomat Ngodnak. A notarius most Rosnón lévén, a Ngod 25. Julij nékie írott levelét ezen órában én veszem, szokott alázatossággal, és írását értem, a melyre mostani sok dolgaim között bővebben nem rescribálhatván, rövideden adom értésére Ngodnak, hogy itt is sokban különböznek ugyan az hírek: de azt bizonyosan hozzák mindenfelől, hogy már Rákóczi és Bercsényi szemlélyek szerint a Tiszán túl, Debreczen táján voltak ezelőtt egy héttel, a mint azt specifice és genuine megértheti Ngod az accludált levélből (nincs itt); és akárki mint beszéljen: de azok nem voltak különben akkor, hanem a mint azon írásban fel vagyon téve. Eddig mindazonáltal, hihető, közelebb jöttek a Tiszához, és nem sokára által is fognak azon jönni, végre feljebb is kiterjedni, ha senki nem áll ellenek; azután ha jön is valamely succursussa ennek a földnek: addig

sok emberséges ember meg fog károsodni és másképpen is veszedelemben jutni. Én mégeddig itt csetneki házomnál voltam; de ha közelebb érkezik a veszedelem: Rosnóra megyek által, oda több emberséges emberek is szorúlván; noha ott is nehezen maradhatunk meg valamely alkalmatlanság nélkül, ha azomban csakugyan szabad progressusok lehet a haza csendességét háborgatóknak. Többet írnék örömet: de nincs ahhoz most ürességem, hanem hagyom azt más alkalmatosságra, — ajánlván azomban is grátiájában magamot és maradván

Ngodnak

Csetnek, 3. Augusti, Anno 1703.

alázatos és köteles szolgálja
GYÖNGYÖSI ISTVÁN m. k.“

Külczim: „Excellentissimo Domino Domino Comiti Stephano Koháry de Csábrág et Sztinya, perpetuo in Murány, Sacrae Caesareae Regiaeque Majestatis Consiliario, Camerario, Colonello, necnon Partium Regni Hungariae Superiorum Cis-Danubianarum, Confiniorumque Antemontanorum Vice-Generali etc. Domino Domino suo colendissimo. — Viennae.“ P. H.

Az előbbivel egy azon írású és egészen hasonló alakú és pecsétű levél; ennek is csupán az aláírása sajátkezü.

Közl: THALY KÁLMÁN.

— **Gyöngyösi István életéhez.** Tudva lévő dolog, hogy Gyöngyösi István, régi irodalmunknak a maga idejében legkedveltebb költője, Wesselényi nádor- és Széchy Máriának szolgálatában állott és a nádornétól Babaluska, gömöri falut nyerte adományul. A következő levél, melynek eredetije a budai kamarai levéltárnak lajstromozatlan iratai közt találtatik, közelebbi adatokat nyújt ezen adományozásra. A levél így hangzik:

Kívül: „Balogi tiszttartónknak Bickny Istvánnak adassék.“

Belül: „Isten megáldjon! Im Gyöngyössi (sic) István, a ki komornyik volt, bemegyén balogi kapitányságra; azért a mely házban ennekeltte a kapitányok laktanak, azon házat tisztítasd ki, lakjon abban. Mivel penig conferáltuk Babuluska nevű falucsát, azt is mindgyárt bocsásd per manus, és jóllehet most arról semmi írást nem adtunk: mindazonáltal Isten hazavivén, neked is tudodra adjuk: mi formán bocsáttuk (sic) kezéhez? Ezek után Isten

veled. Datum Posonij 28. X-bris 1668. Aszonyod G. Anna Mária Széchy m. k." — Sajátkezű aláírás, míg a levél többi része idegen kéz írása.

Meg kell jegyeznünk, hogy Gyöngyösi 1668-ban nemcsak tudta Széchy Máriának összeköttetését Wojenszky Szaniszló krakkai kano-nokkal, a ki által a lengyeleket a magyar ügynek megnyerni remélte : hanem maga is követségben járt Lengyelországban, bár nem politikai missióval, hanem a Wesselényi-család peres jószágai tárgyában. Úgy látszik tehát, hogy a babaluskai adományozás ebbeli szolgálatai, és nem a „Murányi Vénus“-ért történt, mert tudjuk, hogy e híres munka már 1664-ben napvilágot látott. Megerősíti még e gyanítást azon körülmény is, hogy Széchy Mária 1668. végén, hitelezői által szorongattatván, s értesülvén, hogy az udvar, összeesküvéséről már tudomással bír : lelkileg-testileg beteg, azért ment Pozsonyba, hogy jó eleve bevallván bűnét, kegyelmet nyerjen ; nem igen valószínű tehát, hogy oly kedélyállapotban, már több éves költői érdemek jutalmazására gondolt volna, de igenis érdekében állott hiveit, kik lépéseit — mint Gyöngyösi, legalább részben tudták — jótéteményekkel magához csatolni, lekötelezni.

PAULER GYULA.

— **Államlevéltár.** A magyar államlevéltár valósulásának ügye, ha lassan is, de tényleg halad. L ó n y a y pénzügyminister úr ő nmalga kijelenté a képviselőház január 21-iki ülésén, Várady Gábor interpellációjára, hogy a budai országház és a helyőrségi templom között még az ősszel megkezdett építés a fölállítandó államlevéltár számára történik ; boltozatos, tűzmentes, tágas termék fognak ezen új épületben rakatni, s oly kiterjedésben, hogy e helyiségekben alkalmasan egyesíteni lehessen : 1) a volt kir. kamarai roppant archivum historiai részét ; 2) a mostani úgynevezett országos levéltárat ; 3) a néhai magyar ; 4) a néhai erdélyi udv. cancellária jelenleg Bécsben, és 5) a néhai erdélyi főkormányzók jelenleg Kolozsvárt őrzött levéltárát. — Örömmel registráljuk e kormányi kijelentést, mely ünnepélyesen, ministeri székből, a nemzet gyűlése előtt történvén, valósulásán többé kételkednünk legkevésbé sem lehet. Valóban, az 1867-ben a Fölség és a nemzet bizalma által a kormányzói fényes polczra hivatott vezérférfiak, országunk magasb fokú művelődésére, a hazai tudományosság kifejtésére magoknak szebb emléket alig emelhetnének, mint ha Magyarországnak, Európa e legrégibb államának, egy nagyszerű, a nemzet

múltjához s a tudomány jelen állásához méltó államlevéltárat alkotnak. Még egyszer melegen üdvözljük tehát, a Magyar Történelmi Társulat nevében, ama kormányi kijelentést s intézkedést, és gondunk lesz rá, hogy az építés haladásáról olvasóinkat időnként értesítsük.

— **A gr. Zichy-levéltár** történelmi érdekű okmányai kiadása ügyében kiküldött bizottság tagjai, névszerint: ifj. Kubinyi Ferencz, Nagy Imre, Nagy Iván, b. Nyáry Albert, Supala Ferencz, Thaly Kálmán és Véghely Dezső, febr. 5-kén Budán, a társulati titkárnál egybegyűlve, hosszasan értekeztek a gr. Zichy-féle oklevéltár megindítása és szerkesztése fölött, s magokat gr. Zichy Nándor és Jenő urakkal, mint a mélt. család meghatalmazottjával — illetőleg képviselőivel — érintkezésbe téve, ezek egyetértésével abban állapodtak meg (rövideden szólván), hogy az okmánytár szerkesztése mielőbb megkezdessék; e végből Véghely Dezső martius folytán Zsélybe menend, a legrégibb okleveleket tartalmazó fasciculusok és a generalis catalogus elhozására. S minthogy az Árpád-kori okmányok már mind le vannak másolva: az Anjou-koriak szétosztatnak a bizottsági tagok közt, másolás végett, pontosság kedvéért irnokokra semmi sem bízván. Minden egyes okmány két bizottsági tag által comportáltatni fog. Az időrendben szerkesztendő „Codex Diplomaticus Domus Comitum Zichy de Zich et Vasonkeő,” vagyis: „A Zichi és Vasonkeői Gróf Zichy-nemzetség Oklevéltára” — melyet a mélt. grófi nemzetség költségén a Magyar Történelmi Társulat ad ki — nagy 8-adrétű, 40 íves kötetekben fog megjelenni, kötetenként 4—500 okmányt tartalmazva, úgy a nevezetesebb címerek és pecsétek rajzait, ezeknek b. Nyáry Albert által irandó heraldikai ismeretetésével. Az első kötet nyomtatása lehetőleg még a tavasszal meg fog kezdetni, úgy, hogy a folyó év végével sajtó alól kikerüljön. E kötetet a volt zsélyi bizottság tagjai: Nagy Imre, Nagy Iván és Véghely Dezső szerkesztendik, s az csupa Árpád- és Anjou-kori okmányokból álland. Az oklevéltár kiadása után — ezzel kapcsolatban — a gr. Zichy-nemzetség történetét is megirandja a bizottság, melyet a mélt. grófi ház tagjai külön kötetben, pompás kiadásban szándékoznak közzétenni. E műhöz a bizottság minden tagja hozzájárul adatokkal s egyes korszakok fölvételével. Az oklevéltár 500 példányban fog nyomtatni.

— **Békés vármegye hajdana.** Szorgalmas helytörténetírónk, és társulatunk választmányi tagja, Haán Lajos címzett művének

második kötete, vagyis okmánytáras része is megjelent, s 309 lapon az 1067-ik évtől a jelen század elejéig kelt nevezetesebb okleveleket tartalmaz Békés vármegye történetére. Ezek közül a legtöbb — az egésznek legalább kétharmada — a gr. Károlyi-nemzetség levéltárából van merítve, s itt jelenik meg először, tehát hazai Diplomatariumunkat gazdagítja. Szerző, egykor általunk figyelmessé tétetve a gr. Károlyiak archivumának az alföldi vármegyéket illetőleg nevezetesebb gazdagságára: gr. Károlyi György koronaőr öccsének kegyes engedélyét kikérvén, húzamos ideig búvárkodott ottan; s íme ernyedetlen szorgalmának szép eredménye! Más okmányokat viszont a budai kamarai levéltár Anspachból hazakerült okmányaiból — melyeket hajdan Brandenburgi György gróf vitt ki volt Békésből külföldre, — ismét másokat, mint szorosán tárgyához tartozókat, már kiadott okmánytárakból összegyűjtve közöl; némelyeket viszont a gyula-fehérvári káptalanból, családi és magánlevéltárakból, végre az 1717. óta valókat maga a hosszas pusztulása után romjaiból kiemelkedő Békés vármegye és ennek egyes községei levéltáraiból. Szóval Haán e méhszorgalommal egybegyűjtött okmánytárakkal művének becsét — bátran mondhatjuk — nemcsak jelentékenyen emelé, sőt megkétszerezte. A kötet, igen helyesen, latin címlappal és előszóval is bír, tekintettel a külföldi olvasókra, kik többnyire latin szövegű okmányokból álló régibbkori Diplomatariumainkat szintén érdeklőleg forgathatják. Óhajtjuk, hogy Haán Lajosnak — ki a dorpatói tudós társaságnak tagja — jelen becses kiadványa ne csak a hon határain belül, de a művelődésünk iránt érdeklődni kezdő külföldi történetkedvelői által is ismertessék.

— **Szeged monographiája.** Szeged város több lelkes lakója, mint annak idejében említettük volt, 1000 frt. pályadíjt tűzött ki a város történetének megírására. A határidő m. é. december hó 31-kével lejárván, csak egy pályamű érkezett be. A díjkitűzők összeültek, s igen helyesen, elhatározták, hogy ha ez megfelel az igényeknek: bár pályatárs nélkül áll is, meg fogja kapni a jutalmat. Bírálkül Horváth Mihály, Salamon Ferencz, és Szilágyi Ferencz urak kértettek föl. A mi a két első illeti, szerencsés és tapasztalt választásnak tartjuk; de, hogy miért hagyták ki a bíráló bizottságból éppen a Tisza-Dunaköz specialis történészét: Kecskemét városa pályakoszorús monographusát, Hornyik János akad. tagot? azt teljességgel nem értjük; holott Szeged történetére nézve, mint azon ország-rész viszontagságainak legrészletesebb ismerője, éppen

ő lett volna a legilletékesebb bíráló. Ellenben Sz. F. úrnak semmi tanulmányát nem ismerjük a Tisza-táji alföldség tüzetes történetéről. Hornyikra nézve e mellőztetés mindenesetre bántó lehetne, ha nálunk majd mindenben így nem szokának eljárni!

— **Czímerészet.** A „Budapesti Közlöny“ írja február 4-iki számában, hogy Pesten a nemzeti szálloda előtt egy országczímeres zászló lengedez, melynek czímerében Rómer Flóris és b. Nyáry Albert hibát találhatnának. Ez illetékes heraldicusok azt izenik ezennel általunk az aggódó „Közlöny“-nek, hogy látták ama zászlót, de annak czímerében csak ugyanazon hibát lelték, mely a „Budapesti Közlöny“ homlokán megjelenő országczímerben szemlélhető, t. i. hogy legfelső pályája veresszín helyett ezüsttel kezdődik. Tessék azért előbb csak saját ajtaja előtt söpörni!

— **A „Budapesti Közlöny“** pokróczgyára nagy hűhóval folyton működik; mult füzetünkben megjelent rövidke reflexióinkra ismét három hosszú hasábnyi szövevényt szőtt össze ellenünk, szokása szerint a durvaság, ráfogás, koholmány, személyes gyűlölet, szenvedély és ama nagy magahittség vastag szálaiból, mely őt különösen jellemzi. Salamon hűséges Sancho Panzájának: Szilágyi Sándornak — a ki magát szeretné bálványoztatni, s mástól csúf kajánsággal a legceskélyebb érdemet is elvitatná — még az is fáj, ő még abban is megbotránkozik, hogy mi mult füzetünkben a boldogult Sz a l a y L á s z l ó r ó l kegyelettel emlékeztünk meg, s különös tisztelőinek vallottuk magunkat. Itéljen ily tényről a közönség! De az viszont igen rozszúl esik neki — mert a familiába vág — hogy az ő kedves papája dogmaticus szörszálhasogatásainak az Akadémia elé hurczolása ellen, a szabad kritika jogával élve, nem-tetszésünket bátorkodtunk nyilvánítani. A mit mondtunk: a mellett most is állunk; tovább pedig ezen processusba, hol fiú küzd az apa mellett, családi jellegénél fogva, nem elegyedünk. Csupán azon ráfogást utasítjuk vissza, mintha mi helytelenül irtuk volna, hogy Szilágyi Ferencz úr akadémiai fölolvasásának tárgya Mária-Terézia idejéből való, holott az a „B. P. K.“ szerint II. József uralkodása alatti. — Épen nem volna ugyan csoda, ha a Szilágyiak habaró előadását az ember félreértene: de mi nemcsak a jól megfigyelt elődásból, hanem Sz. F. úr értekezésének némely lapokban megjelent bő kivonataiból is világosan meggyőződünk, hogy az értekezés tárgya, igenis, a mint mondtuk, Mária-Terézia idejéből való; leglényegesebb okmányai 1778., 1779. és 1780-ban — tehát

M.-Terézia életében — keltek, s csak utójátéka játszik át József korába. És így a „B. P. K.” állítása pusztára fogás.

Jól mulattunk ama roppant járatlanságon, melyet az a szeles, kapkodó névtelen ritter, még specialisnak vallott szakában: az erdélyi történelemben is tanusít, Somlyót, Erdély egyik főbástyáját, ezen ország holmi tized rendű váracskájának mondván, s őrségének jelentékeny számáról még csak sejtelemmel sem bírván. No majd mi megtanítjuk reá. Somlyó őrségéről kurucz adatokat bőven hozhatnánk föl; de mivel Sz. S. úr a kuruczoknak — mint pl. 1685-iki bizonyág-levélnek — nem hisz, tehát magához illő labancz kútfőt idézünk neki; ott van Cserey Mihály uram, az már csak elég labancz, elég erdélyi separatista, és kurucz-magyarfaló: a mit ő mond, azt már csak elhíheti aztán Szilágyi Sándor úr! Űsse föl csak tehát ennek krónikáját, s megtalálandja benne a 322-dik lapon: mekkora erősség volt Somlyó, hogy még 1703-ban is, mikor már romladozott vala, „sok száz” emberből álló őrség tanyázott benne. Cserey ugyanis írja 1703-ról, hogy: „Somlyón . . . magyar kapitány Boér Ferencz vala . . . sok száz vitéz katonák valának keze alatt” stb., kiken kívül még némi német őrség is volt pedig, egy hadnagygyal. Így volt ez II. Rákóczi Ferencz idejében is, mikor Somlyó már elvesztette jelentőségét; de hát mennyi őrsége lehetett Apafi alatt, midőn még teljesen ép volt, és Szatmár sőt Várad ellen Erdélynek fő végvára vala! Ebből beláthatná Sz. S. úr, hogy a „sok száz” főnyi somlyai őrség, igenis, mindenesetre képes leendett a szatmári nyomorú 140—150 labancz becsapását meggátolni, vagy legalább őket megüzni, — de ezt sem cselekedték. — Hogy a partialis gyűléseket a kormány szokta volt kezdeményezni, nagyon jól tudjuk; de mutassa ki nekünk Sz. S. úr azt, hogy az 1685-iki juliusi part. gyűlést Apafi határozottan a Kendeklára esete végett hívta össze! Mindaddig, míg ezt be nem bizonyíthatja, el nem hihetjük neki, hogy ott az iniciatívát ezen ügyben nem a bujdosókhoz szító erdélyi rendek tették, s hogy a hozott határozat nem az ő érdemök, hanem Apafi kormányáé, mely éppen ez évben rabolá el Thököly jószágait.

Különben Sz. S. urat annyira ragadta már megsértett hiúsága s ellenünk azért való dühe, mert a tükröt az egész közönség láttára őszintén a szeme elé tartottuk, hogy józan okokra ő mitsem ad, csak kipked-kapkod jobbra-balra, hogy csekély személyünkre, gyermekmékként, minden úttal-móddal nyelvét öltögethesse. Ám teljék benne

kedve! Nekünk nem árt vele, csak magát nevelteti ki, mint pl. azon számalomra méltó és csakis őt jellemző eljárásával, midőn említett 3 hasábos cikkében még a Pauler Gyula által bírált Wolf művének hibáit is nekünk rója föl, még e merőben idegen tárgyba is erőnek erejével belévonván személyünket, mint a ki szálka az ő szemében. Még nevetségesebb a B. P. K. febr. 5-iki számában foglalt azon állítás, hogy a mi „kurucz énekgyűjteményünkbe hibák csúsztak be.“ Errare humanom; mi nem tartjuk magunkat hiba nélkül valóknak, mint a „Közlöny“ két coriphaeusa; de már a jelen esetben engedelmet kérünk, s kérdezzük a „B. P. Közlöny“-től: mi alapon állíthatta azt? Mert mitőlünk kurucz énekgyűjtemény soha nem jelent meg; az még elzárva, fiókunkban, kéziratban hever, rajtunk kívül senki sem ismeri. És íme, a „Közlöny“, elvakult dühében már ebben is hibákat fűdözött fel, mivelhogy Thaly Kálmántól van. De — kérdezik olvasóink — hogyan férhetett hozzá? Mi ugyan nem tudjuk elképzelni; mert, hogy Sz. S. úr otthonn nem létünkben fiókjainkat álkulcsokkal kinyitogatná, azt még sem tesszük fel róla, s kéziratunkon sem vettük még észre, hogy valaki összeturkálta volna. Nem lehet azért egyéb azon állítás: mint ellenünk táplált vak gyűlöletből származott merő koholmány. Még csak azzal sem mentheti magát, hogy ő „Vitézi Énekek és Elegyes Dalok“ című gyűjteményünket értette: mert e kiadványban egyetlen kurucz ének sincs, sőt előszavában nyilván kiírtuk, hogy a kuruczvilági énekek kiadását máskorra, külön gyűjteményre hagyjuk. — A mi végre a „B. P. K.“-nek a gr. Zichy-levéltár felől irt scandalosus hibás közleményét illeti: szégyelje magát a „Közlöny“, midőn zavarában egy szerény vidéki lapocska újdondásának köpönyege mögé akar bújni! Vallaná be őszintén, hogy hibázott; különben is, hiába minden mentség; sem nem gr. Zichy Károly, sem nem gr. Zichy Ottó, hanem a gróf Zichy-család zselyi levéltáráról vagyon ott szó, a mint a „Századok“ májvi novemberi füzetében bőségesen és világosan meg van írva.

Sokat lehetne még Sz. S. úr felfuvalkodott agyarkodásaira s comicus és szeles baklövéseire szólni, — de hagyjån; falra borsót hányni, vaknak színt mutatni, szerecsent mondatni, háladatlan munka. Egyébként is, sokkal jobban ismeri már a t. közönség a „B. P. Közlöny“ ellenünk irányzott öklendezéseinek okait és mivoltát, hogysem magunkat ama bős z vitézek ellen hosszasabban védelmeznünk szükség volna. Sőt a részünkről már valójában únni kezdett vitának véget

vetendők: ezennel nyilvánosan fölkérjük a magunk részéről Horváth Mihály, Nagy Imre és b. Nyáry Albert urakat; jelöljön ki „B. P. Közlöny“ is három bizalmi férfiút, s a mit ők együttesen határozni fognak vitánkról: mi annak készségesen alávétendjük magunkat, föltévén, hogy ellenfeleink is ugyanerre késznek nyilatkoznak. Ime, a legkifogástalanabb ajánlat a mi részünkről; megvállik, Szilágyi és Salamon urak elfogadandják-e? Ha nem: eo ipso megretiráltak.

— **Bátori-Schulez Bódog emlékiratai.** E vitéz honvédtábornoknak az 1848 — 49-iki szabadságharcz több nagyszerű epizódját tartalmazó emlékirataira, melyeket a derék Egervári Ödön rendezett sajtó alá, oly nagyszámú előfizető jelentkezett, hogy az első kiadás példányai számukra nem elégségesek. Azonnal második kiadást kellett rendezni. Örömmel vesszük tudomásul ezen irodalmunkban ritka tény, mely ugyan jó részt Bátori-Schulez népszerűségének tulajdonítható, — de másrészt tagadhatlan, hogy közönségünknek ama nagy idők történeti emlékei iránti kegyeletéről, érdekéről is dicséretesen tanúskodik. — Azt írják, Révész Imrénék „Adatok a protestans iskolák autonómiaja fejlődésének történetéhez“ című becses historiai dolgozata is már második, javított és bővített kiadásban jelent meg Debreczenben. Ez még öröndetesebb, mert tisztán cultur-historiai és komoly, tudományos jellegű mű.

— **A Végvidék különtörténelme.** Midőn Pesty Frigyes a „Századok“ 1868. évi folyamában Korbuly Imrénék a báni méltóságról irt munkáját bírálá: sajnálatát fejezte ki, hogy a katonai véghelyek kiszakításának kissé részletesb külön-történelmét nem bírjuk magyar nyelven, és magyar szempontból. Ellenszenves tárgy ez ugyan, mondá bíráló, hanem előbb-utóbb szükségünk lesz az ottani viszonyok természetét ismerni, hogy az alkotmányos elvek phalanxai annál biztosabban törhessenek utat maguknak.

Pesty buzdításának ezúttal is sikere volt (úgy, mint mikor Lecky munkájának fordítására is ébresztett vállalkozót), mert biztos tudomásunk van, hogy ugyancsak Korbuly Imre tanár jelenleg a katonai határörvidék részletes történetén dolgozik.

Ezen körülményekre kellett visszaemlékeznünk, midőn legközelebb aláírási felhívást kaptunk ily című politico-történelmi munkára: „A horvát-slavon-magyar] határörvidék területi szervezeti kifejlődésének történeti vázlata, múlt s jelen fönnállásának jogalapja, tekintettel a pragmaticai történetre, az

alkotmányos államjogra, a politikai, nemzetgazdászati, ipar, kereskedelmi, s általán közműveltségi fejleményekre, és a magyar constitutionalismus, mint a polgárosítandó végvidék jövőjének biztosítéka." Ezen munka szerzője Orthmayer Tivadar, csanádegyházmegyei áldozár. A munka 8—10, nagy 8-adrétű ívet teend, s ára, mely csak a könyv átvételekor lesz pósta-utánvét mellett lefizetendő, 1 frt o. é. Az aláírási ívek f. é. martius hó közepéig a szerzőhöz, Bánság-Fehértemplomba küldendők.

Részünkről e munka megjelenését őszinte örömmel üdvözljük; részint azért, mert hasonló tárgyú munkára szükségünk van, részint, mert szerző alapos tanulmányairól és irodalmi készségéről tapasztalásaink vannak, és mi tőle a legjobbat várjuk. Sok évi tartózkodása a katonai végvidéken különben is képesíti őt, hogy az írott forrásokon kívül, az élet közvetlen tapasztalataiból is merítsen. P.

— Az 1705-iki szécsényi magyar országos szövetséglevél egyik eredeti példánya a m. tud. Akadémia birtokába került. A febr. 21-iki ülésen adta által Lónyay Menyhért másodelnök úr ő excelja, mint a hazai történelmünk és régészetünk iránt oly melegen érdeklődő kitűnő lengyel hazafi, herczeg Czartorisky ajándokát. A hgy, ki tavaly ezer frtos pályadíjat tűzött ki a magyar historicusoknak, íme, az idén Párisban egy ó könyvárustól mesés drága áron megszerző a Rákóczi-féle szabadságharcz egyik, kivált authographiai tekintetben legnevezetesebb eredeti, ünnepélyes kiállítású okmányát, hogy véle a magyar nemzetet megajándékozza. Ez okmányt már az 50-es években ismerték, de túldrágára szabott ára miatt meg nem szerezhették az akkori bujdosó magyarok — Párisban. Azért mondók pedig kivált authographiailag nevezetesnek, mert tartalma régóta ismeretes, még maga Rákóczi kinyomatta volt. Érdekeseek ez okmányon a méltóságok szerint (Rákóczi, Bercsényi, Forgách Simon, Eszterházy Antal, Barkóczy Ferencz, Károlyi Sándor, Telekessy egri püspök stb., stb.) következő sajátkezű aláírások és pecsétek, bár ez utóbbiak közül már igen számos — kivált a vármegyék és kir. városok nagy ostyapecsétei — letöredezett. Különben, az erős pergamenre díszesen irt okmány teljesen ép állapotban van. Mi azt hisszük: ez a Bercsényi eredeti példánya volt, a kinek fia, gr. Bercsényi László, francia marechal, útján kerülhetett Franciaországba, illetőleg a kurucz Miklós unokája: gr. Bercsényi Antal halála után párisi antiquariusi kézre. Hála a nagylelkű lengyel főúr liberalitásának, hogy azt

hazánknak visszaszerzése, mint múltunknak egyik szent ereklyéjét. Bár — mint mondjuk — egész tartalma ismeretes: nagyobb pontosság okáért, teljes szövegében, szó szerinti hűséggel s az aláírásokkal együtt közölni fogjuk.

— **Néhai Nagy István septemvir könyvtárának** catalogusát List és Francke lipcei ó-könyvtárosok kiadták, franczia nyelven. Ebből látjuk, hogy mennyi ritkánál ritkább régi magyar kiadvány van e gyűjteményben, s hogy mily kár volt azt az Akadémia szokásos lassúsága és a krajezároskodó gazdálkodás miatt külföldre eresztelnünk. Most, a minő magasra az egyes darabok árai szabva vannak, hacsak egy harmadát óhajtanók is visszaszerezni — a ritkább kiadványokat értve — többre fog kerülni, mint akkor az egész kerülni vala, t. i. 12,000 frtba, a mintegy 5000 számból álló kéziratarral együtt. Ez utóbbinak catalogusát Listék ki sem adták, miután ezt nem darabonként, de egyetemlegesen akarják elárusítani. A cs. titkos levéltár számára tervezett megvásároltatásukból — hihető, Listék túlzott követelése miatt — semmi sem lett; és így annál kevesebb reményünk van hozzá, hogy valamelyik hazai közintézet megszerezhesse, hacsak egyesek rendkívül megfeszített buzgalma és gyűjtések által nem. De itt az idő is nagy kérdés, és a londoni British Museum nemcsak hogy nagy árakat szokott adni a magyar történelmi, kivált protestans érdekű kéziratok- és editiókért, de rögtön is adja, a mi pedig a kereskedelmi világban nagy előny. Szóval mi e nagybecsű gyűjteményt — kivéve a könyvtár visszaváltható egyes darabjait — hazánkra nézve már jóformán elveszettnek tartjuk. Bár csalódnánk!

— **Vegyes közlések.** A szokott elevenességét folytonosan megtartó, ügyesen és tapintattal szerkesztett „Archaeologiai Értesítő“ febr. 1-ei számában Lipótvár megszállási érmeiről egy névtelentől, az abaúji baksai halom újabb ásatásáról H a m p e l Józseftől, „Műállapotainkról,“ gr. Z i c h y Ödöntől, különösen pedig N a g y Ivántól czímer-, és R ó m e r től pecsétteni figyelemreméltó cikkek közöltetnek. Ismételve felhívjuk a régészet barátait e mindinkább érdekesbé váló szakközlönyre, melyet laikusok is élvezettel lapozhatnak. — H o r v á t h J á n o s kir. tanácsos Pécsett elhúnyván, 1050 darabból álló régiséggyűjteményét az ottani gymnasiumnak hagyományozta. — A gácsországi képviselőház nemzeti műemlékek fönttartására 13,000 frtot szavazott meg. Kíváncsian várjuk a hasonlíthatlanul nagyobb Magyarország képviselőtársaság e tárgyban hozandó határozatát. Vajjon Henszl-

mann indítványa törvénynyé lesz-e? Különben mi mindenekelőtt valónak az államlevéltár föllállítását tartjuk, s ennek ügye, mint oda fel láttuk, szerencsés folyamatban van. Csak az építési vállalkozó ne késedelmeskedjék! — Nagy-Sáros városának, mint értesülünk, egy a XVII-ik században szerkesztett, de a város régibb — Árpád-kori — okmányait is magában foglaló, krónikaszerű magyar jegyzőkönyve van. Tisztelettel fölkérjük ezennel e perjesi t. tagtársainkat: sziveskedni egyikök, a tözsomszédos helyre alkalmilag kirándulván, ez érdekesnek látszó jegyzőkönyvről társulatunkat bővebben tudósítani, mert meglehet, hogy teljes mását vetetni is érdemes volna. De így a távoból, természetesen, nem tájékozhatjuk magunkat eléggé. — Debreczen városa levéltárának — mely a községi archivumok egyik leggazdagabika — rendezése folyamatban van. Ez ügy tárgyalása alkalmával bizottságilag ajánlatott a városi tanácsnak: igyekeznék Révész Imrét nyerni meg Debreczen történetének megírására. Oly indítvány, mely ha valósúlna: összes történetirodalmunk nyerne vele, legtöbbet pedig nyerne Debreczen városa, mivel így jelentőségteljes múltjához méltó monographusa akadna. — Az országgyűlési napló szerkesztése, Greguss Ágost visszaléptével, jeles történészünk Nagy Ivánra bízott. Nem tudjuk, örüljünk-e e ténynek, vagy történetbúvárlatunk érdekében sajnálkozzunk fölötte, — a mennyiben nevezett tudósunknak valószínűleg sok idejét igénybe fogja venni és őt a történetirodalomtól nem kis mértékben elvonni. Óhajtjuk azonban, hogy új elfoglaltsága mellett is elég időt szentelhessen historiai tanulmányainak! — Hirlapi értesülés szerint egyik lipcsei ó árus ezég már Kazinczy Gábornak szintén igen sok becses, különösen számos magyar történelmi kéziratokat és eredeti okmányokat tartalmazó könyv- és kéziratgyűjteménye megvétele ügyében is alkudozik az elhunytak örököseivel. Valóban nagy veszteség lenne, ha ez a gyűjtemény is a Waltherr- és Nagy István-féle gyűjteményeket követné! — Az 1849-iki szabadságharcz történelméhez becses adalékot szolgáltatott legközelebb Makray Aladár, Kossuth Lajos akkori kormányzó Bem tábornokhoz intézett leveleinek kiadásával. E leveleknek Bauer Lajos n'hai honvéd-örnagy, Bem szárnysegéde, még akkor mását vette, s most az ő özvegye útján jutottak azok Makray László, illetőleg ettől fia Aladár birtokába. Összesen 16 levél, 1849 martius 17-kétől junius 26-kaig keltezve. Mind Kossuthra, mind Bemre nézve egyaránt igen jellemzetesek.

Történelmi könyvtár.*)

— **A Székelyföld leírása**, történelmi, régészeti, természetrajzi s népismeai szempontból. Irta Orbán Balázs. A képeket szerző fényképei s rajzai után fára rajzolták Keleti Gusztáv, Greguss János és Bicsérdy János, metszette Morelli Gusztáv. Negyedik kötet: Maros-szék, Maros-Vásárhely külön monographiájával. Pesten, 1870. Ráth Mór kiadása. Nagy 4-edrét, 220 kettős hasábú lap. Számos illusztrációval. Bolti ára díszkötésű példánynak 5 frt, fűzött példányé 4 frt.

— **Békés vármegye hajdانا**. Irta Haán Lajos, b-csábai ev. lelkész, a dorpatói tud. társaság levelező, és a magy. tört. társulat igazg. vál. tagja. Második kötet: Oklevéltári rész. — Ily cím alatt is: Diplomatarium Békesiensse. Collegit Lud. Aug. Haán, etc. Pesten, 1870. Lauffer Vilmos tulajdona. VIII és 309 l. Ára 3 frt.

— **Adalékok a magyar protestáns iskolák** autonómiájának történetéhez. Irta Révész Imre, debreczeni ref. lelkész, a tiszántúli ref. egyházkerület levéltárnoka, s a m. t. Akadémia tagja. Második javított és bővített kiadás. Debreczen és Nyíregyháza, ifj. Csáthy Károly bizományában. 1870. N. 8-adr. 98 l. Ára 80 kr.

— **Galantai gróf Esterházy Miklós**, Magyarország nádora. Harmadik kötet, 1627—29. Pest, 1870. Lauffer Vilmos kiadása. N. 8-adr. 549 l. Ára 5 frt.

— **A parlament Debreczenben 1849**. Közli Pap Dénes. Második kötet. Lipcse, 1870. Kiadja Köhler K. A. N. 8-adr. 365 l. Ára — ?

*) Hogy e rovatot az újon megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé tehessük: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok címét — hozzánk, (Budavár, egyetem-nyomdatár 162. sz.) beküldeni ne terheltesse nek.

Szerk.

Felelős szerkesztő : THALY KÁLMÁN.

Pest, 1870 Nyomatott az „Athenaeum” nyomdájában.

 A Magyar Történelmi Társulat t. ez. tagjai tisztelettel figyelmeztetnek, hogy az alapítványok és tagdíjak d. e. 9-től délután 1 óráig naponként befizethetők társulati pénztárnok Pesty Frigyes úrnál, Pest, váci-útcza 20. sz. I. emelet, az „Első Magyar Iparbank” helyiségében.

— A „Századok”-ba szánt mindennemű közlemények a társulati szerkesztő-titkárhoz (Budavár, egyetemnyomda-tér 162. sz.), az újon megjelenő tagok nevei és a „Századok”-at illető reclamációk pedig Pesty Frigyes társ. pénztárnok úrhoz (Pest, váci-utca 20. sz.) intézendők.

 A „Századok”-ra külön előfizetés is áll nyitva, nem-tagok számára, és pedig egész évre 6 frtjával. Egyes füzetek külön nem kaphatók. Az előfizetések Ráth Mór váci-utcai könyvkereskedésébe küldendők, a honnan a példányok is expedíáltnak. Ugyanott megrendelhető még az 1868. s 69-diki évfolyam is, tagok által 5—5, nem-tagok által 6—6 frtjával.

A Magyar Történelmi Társulat évdíjas tagjai, kik 1870-re tagdíjaikat befizették:

(Folytatás.)

Nemzeti Kör, Pest.	Perényi Zsigmond, Pest.
Mercz Pál, Lőcse.	B. Kemény Gábor, Pest.
Rieger Bálint, Kudricz.	Ifj. Kubinyi Rudolf, Kovár.
Polgár József, Kis-Uj-Szállás.	Radnay Ferencz, Szély.
Pauler Gyula, Pest.	Deák Farkas, Pest.
Sz.-Benedekrend-háza, Kőszegh.	Polgár Mihály, Török-Szent-Miklós.
Vadfalvi Nagy János, Kolozsvár.	Főgymnasiun irodalmi Kör, Pécs.
Borbély Miklós, Tisza-Ders.	Bobest Lajos, Kőszegh.
Roth Márton, Tisza-Ders.	Joannovics György, Pest.
Sámi László, Kolozsvár.	Tóth Vilmos, „
Ev. ref. főtanodai ifjuság, Kolozsvár.	Bóniá Samu, Pest.
Milkuhn András, Fehértemplom.	Grännenstein Gusztáv, Buda.
Kutsovsky Lajos, Nagy-Várad.	Gr. Teleki Sámuel, Maros-Vásárhely.
Berzeviczy Ödön, Berzevicze.	Hanthó Lajos, Lőcse.
Lyceumi könyvtár, Holdm.-Vásá hely.	Imecs Filop, Jákó, Gyula-Fehérvár.
Néptanítói könyvtár, „	Domonkos Mihály, T.-Roff.
Kiss Gusztáv „	Pannonhalmi könyvtár, Győr-sz.-Márt.
Futó Mihály „	Sztachovits Remig, Győr-sz.-Mártón.
Casino, Zenta.	Sváby Frigyes, Lőcse.
Hemmen Ferencz, Temesvár.	Dudás Ödön, Zenta.
Kubinyi Rudolf, Várgede.	Csete Antal, Veszprém.
B. Wesselényi Miklós, Zsibó.	Ferencz József, Kolozsvár.
Németh József, Veszprém.	Biró László, Szathmár.
Novák Lajos, Pest.	Borromaci Sz.-Károly-társ. N.-Várad.

Horthy István, Kenderes.
Nagy Imre, Pest.
Kár Mátyás, Pest.
Keresk. ifj. társulata, Pest.
Catinelli Hector, Pest.
Bocsko Lajos, Pest.
Lonovics József, Dombegyház.

Némethy Pál József, Nagy-Várad.
Varju Mihály, Pest.
Csaplár Benedek, Tata.
Bolgár Mihály, Pest.
Trauschenfels Jenő, Brassó.
Krausz G. László, Nagy-Várad.

1871. évre.

Biró László, püspök, Szathmár.

1869-re utólag fizettek:

(Folytatás.)

Horváth Miklós, Felső-Túr.
Gyürky Medard, Szelény.
Somogyi László, Magyarad.
Buocz Gyula, Bátorfalu.
Kalmár Lajos, Nyék.
Dacsó Pál, Keszihócz.
Zmeskal Lajos, Sipek.
Sembery István, Szúd.
Gellér Rezső, Selmecz.
Pongrácz Lajos, Ipolyságh.
Ungarischer techn. Verein in Zürich
(Oberstrass.)
Casino, Sümegh.
Mendelényi Samu, Nemes-Usoó.
Nagy Elek, Pozsony.
Sámi László, Kolozsvár.
Ev. ref. főtanodai ifjuság, Kolozsvár.
Özv. Kovács Ferencznő, Szeged.
Berzeviczy Ödön, Berzevicze.
Turjáy László, Beszterezbánya.

Hetényi Kálmán, Marmaros-Sziget.
Borbély Samu, Deés.
Boér Károly, Deés.
Ploszer István, Veszprém.
Kelcz Gyula, „
Bogyai Géza, „
Szalay Mihály, „
Ács Rudolf, „
Herbst János, „
Német Ignác, „
Kendfalvy Lajos, Visk.
Gr. Ráday Gedeon, Pest.
Pap Zsigmond, Pest.
Nogel István, Nagy-Várad.
Balázsy Gergely, Nagy-Csétény.
Horthy István, Kenderes.
Véghely Dezső, Veszprém.
Pasztélyi János, Pest.
Plachy Lajos, Pest.
Punek Ödön, Veszprém.

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

THALY KÁLMÁN,

TITKÁR.

NEGYPEDIK ÉVFOLYAM.

PEST,

NYOMATOTT AZ „ATHENAEUM” NYOMDÁJÁBAN.

1870.

TARTALOM.

	Lap.
Kont Miklós nádor téves sarjadéka a budavári emléktáblán BOTKA TIVADARTÓL	139
Adalékok a Sárköz-Ujlaki Ujlaky család nemzék ismétéhez GR. ESZ- TERHÁZY JÁNOSTÓL	155
Hagiographia és a régi szalavári apátság, WCLASSICS GYULÁTÓL .	161
Könyvismertetések, bírálatok. IV. (Vége) Weber: „Aus vier Jahrhunderten“ című kiadványa, különösen annak Klement életére vonatkozó része, ismerteti VALENTINTUS BUJDOSÓ.	168
TÁRCZA. Magyar Történelmi Társulat. — A magy. Tört. Társulat kolozsvári bizottsága. — A m. Tört. Társulat fölterjesztése az or- szággyűléshez. — Pótlékok a monographiákhoz, NAGY IVÁN és IPOLYI ARNOLDTÓL. — Rimay ismeretlen levele, közli THALY KÁLMÁN. — Történetirodalmi újdonságok, kisebb könyvismertetések, vegyesek. — Történelmi könyvtár. — Fi- gyelmeztetések.	

 A Magyar Történelmi Társulat **ápril 7-én** délután
5 órakor választmányi ülést tartand.

S Z Á Z A D O K.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Harmadik füzet.

1870.

Martius hó.

Kont Miklós nádor téves sarjadéka a budavári emléktáblán.

A budavári emléktáblák dicséretes vállalat, de a mennyiben tartalmuk nevezetes történelmi tárgyak öröktetésére czéloz, nemcsak a véső correct alkalmazására kell ügyelni, hanem a lapidaris epigraphia szabályaira is; távoztatni tehát minden kétes és valótlan kitételeket. Sajnos, ez nem teljesítettett. Verbőczit 1552-ben haláloztatja el az egyik emléktábla, a ki pedig tiz évvel előbb halt meg. A másik a Lévai Chéh híres család nevét a soha nem létezett Hévaival cserélte fel. Ezek a véső hibái lehetnek és vésővel helyrehozhatók, de az már sokkal nehezebb igazítást igényel, a mi a XIV-ik számu emléktáblára a történelmi hűség rovására vésztett, szó szerint így :

„Ez volt I. Lajos (nem Nagy Lajos?) k. idejében Kont Miklós nádornak, a mai Pálffy gr. család ősapjának egyik háza“ stb. A. M. T. A. R. 1866.

Az utolsó nagy betűk, ha nem csalódom, a Magyar Tudományos Academia Rendeletére utalnak. *) De nekem ezen tiszteletteljes firma mellett is, a történelmi igazság nevében, kifogásom van a tábla azon kifejezése ellen : hogy Kont nádor volt a mostani gróf Pálffy-család ősapja. Ezt én czáfolhatlan érveim alapján merőben tagadom.

*) A. B.-nek (Archaeologiai Bizottság) kellene biz ott lenni ; B. helyett R-et a köffaragó gyarlósága véssett.

Egyébiránt e fényes grófi család, mely három jeles nádort számlál ősei sorában, nem is szorúl olyan plagiumra, mely által őt az irodalom és ezen budavári emléktábla egy negyedik nádor összel törekszik gazdagítani.

És mivel az iménti valótlanság a hazai családtan és történelmünk legjelesebb műveiből van kölesönözve, megkísérlem ezen kútfők ráfogásait is feltárni és a történelem lapjáról letörölni.

Első, ki Újlaky Kont Miklós nádort oly családba csempészte, a melyből nem származott, t. i. a Hederváryak közé, a nádorok lajstromának első készítője, Jongelin apát volt, I. Leopold idejében, mint magát nevezé, királyi historiographus. Őt követték Szent-Iványi, Schmidt, Muszka, és a kik a Corpus Juris kiadásaihoz a nádori névjegyzékeket függesztették. ¹⁾ Wagner Károly szorgalmas genealogistánk a tudós jesuiták rendéből, az elenyészett családokról irt munkájában, valót valótlannal keverve és okmányokat hibásan alkalmazva, még többet rontott, midőn Kont Miklós nádort idegen nemzetségi elődökhöz fűzte és a Hederváryak egyik ágának állította, ily koholt nemzedékek során, hogy tudniillik Kont Miklós nádornak atyja Tót Lőrincz volt kit az okmányok latinosan Selavusnak is neveztek, Lőrincz pedig Bakó Miklóstól és ez Dénestől fűtilag származnak, végre hogy Tót Lőrincznek két fivére volt, János és Domonkos. Mindezeket Wagner atyja, állítólag okmányokra is támaszkodva, de a melyeknek szövegét megtagadta tőlünk, úgy adja elő, mintha ezek iránt legkisebb kétség sem lehetne ²⁾; pe-

¹⁾ Jongelin apát 1659-ben kiadott nádori lajstromában sok ferdeség közt ezt is írta: „Nicolaus Konth filius Laurentii Poth de Hedervára ... vixit adhuc 1358.“ Utána Szent-Iványi Márton, Schmidt Miklós és Muszka Miklós jesuiták is Kontot Hédervárynak, atyját Poth Lőrincznek nevezték. Így a Palatini Hungariae e diversis Scriptoribus. edit. 3-a Tirnaviae 1760. fol. szerkesztője is a 69. lapon: „Hedervariorum genus — Nicolaus hic — unus omnium maxime illustravit. Patrem habuit Laurentium Pothum (Bonfinio perperam Tothus dicitur, nisi librorum id potius vel typothetarum sit mendum)“ podig Bonfin helyesen nevezte Tót Lőrinczet. A Corpus Juris kiadói 1696-tól kezdve a jelen század utolsóelőtti kiadásáig csaknem szóról-szóra irták ki Jongelin hibáját, azzal tetéztve azt, hogy nádorságát 1351-ro tették.

²⁾ Collectanea Genealogico-Historica etc. Car. Wagner, Posonii, Pestini et Lipsiae 1802. Dec. I. 83. „Ut reliquos Hedervarios persequamur, ad

dig azon egynek kivételével, hogy Kont nádor Tót Lőrincz fia volt, a többi idézett nemzedék mind téves, nűng ráfogás és valótlanság.

A Kont nádor családjára vonatkozó eredeti okmányok 1850-ig a budai kamarai levéltárban meg voltak, és ezekből az ő vérségi összeköttetése egész tisztaságában ki volt deríthető; hanem a mondott esztendőben Geringer absolut kormányzásakor és jogtalan rendeletére, azon szín alatt, hogy minden iromány, mely a Drávántúlra viszonylik, a horvát atyafiakat illeti, mintegy ötvenezer okmány-darab Horváthonba szállíttatott, köztük a Kont nádor családját illetők is, csupán a lajstromokban maradván fűnn egykori otlétők nyomai. E veszteség azonban, hála a gondviselésnek, pótolható lett azzal, hogy azon elköltöztetett iratok egy része, s ezek közt a Kont nádorra vonatkozók is, a Széchenyi Codex Diplomaticus számára a Nemzeti Múzeum halhatatlan alapítója által a kamarai levéltárból lemásoltattak és a Múzeum könyvtárában most is fűnvannak, innét pedig Fejér Codex Diplomaticusába átmentek.

Ezek szerint három egymással összehangzó okirat az 1328-ik évről azt adja tudtunkra, hogy bizonyos peres ügy keletkezvén egyrésztől Péter, Henrik bánnak fia, ki Babonek János, a királyné tárnokmesterének veje volt, másrésztől pedig Lőrincz, Ugrin és János testvérek közt, kiknek apjokat ezen okmányok ismételve Jánosnak, nagyatyjukat pedig Gwge- vagy Gengenek nevezik, — a felek barátságos úton úgy egyeztek meg, miszerint a mondott tárnokmester kezességét vállalt vejéért, hogy az iménti három fivérnek egy év leforgása alatt két-

Dionisium 2-i Laurentii palatini fratrem redeundum est. Vixit is 1280. . . . Genuit filium Nicolaum, qui nescio unde Bako dictus est, patrem Laurentii 2. Joannis et Dominici, quorum supra meminimus. . . . De Laurentio vero, a quo Ujlakii profluxerunt, cum eam gentem pertexemus, dicendi erit locus.“ U. o. a 132. lapon pedig így ír: „Ujlakii eodem majores, quos Hedervarii, ut in loco iudicavimus, habuere . . . Unum illic praetermisimus, quod anno 1289. Ugermus vel Ugrinus filius Poth de Ujlak vixisse reperiatur, sed quis horum cum caeteris nexus sit, haud constat. Cum vero ibidem in Laurentio filio Nicolai dieti Bako desierimus, ab eodem nunc seriem Ujlakiorum ordiri juvat.“ Alább a 12) alatt ki lesz mutatva, hogy Ujlaky Ugrini is nem a Hédeváryak családjából való, hanem a Chak-nemből — de genere Chak — származott, és hogy apja nem Poth. hanem Pous nevet viselt

százötven gira ezüstöt veje által le fog fizettetni, és ennek biztosítására királyi engedelemmel Zyryn várát zálogképen egy évi birtokukba eresztette. Ezen időben Lőrincz, Lajos király zászlóvivője volt — vexillifer domini regis — és Ugrin testvérivel a semptei erősség várnagya. ³⁾ Ime, czzel most előttünk áll Kont

³⁾ Az első 1328-ki okmány szövege a következő: „Nos Johannes filius Bobanik Magister Tavernicorum domine regine Hungarie significamus quibus expedit univeis, quod nos castrum nostrum Zyriu vocatum pro Magistro Petro filio Henrici condam Bani, genero nostro, pro quo fidejussores extitimus, nostra spontanea voluntate usque revolutionem anni Johanni Laurentio et Ugrino filiis Joannis filii Gwge magistris pro ducentis et quinquaginta marcis denariorum parvorum Viennensium ad rationem ponderis de Alba regali . . . duximus inpignorandum cum villis et prediis pre-taxatis per Michez Banum, Dionisium Petri et Nicolaum filium Bude in nostri absentia in curia domini regis existente a nobis occupatis . . . Datum in Alba regali in quindenis nativitatis virg. glor. Anno Domini MCCC. vigesimo octavo. Eredetije a kamarai levéltárban lévén, onnét a Széchenyi Codex Diplomaticusa számára leiratott és találtatik a Nemzeti Múzeum kéziratai közt Tom. IV-to in 4-to Nro. 87. Onnét irta át Fejér Cod. Dipl. Tom. 8. vol. 3. p. 326. azon hibával, hogy Gwge helyett Gwrgé áll.

A fejeérvári keresztetek okmánya ugyanazon évről így hangzik: „quod Magistro Johanne filio Magistro Tauernicorum due regine abuna et comite Dominico filio Totbeg famulo magistri Laurentii vexilliferi domini regis et Ugrini fratris eius castellanorum de Sempte . . . per eundem Magistrum Johannem filium Babanek propositum extitit viva voce et relatum, quod cum ipse pro Mgro Petro filio Henrici dicto Henreg (?) genero suo memoratis Magistro Laurentio Ugrino et Jeanni in ipsis octanis nat. B. Virg. videlicet centum marcas . . . solvere debuisset . . . pro ducentis et quinquaginta marcis quoddam castrum suum Zirin vocatum . . . inpignorasset coram nobis . . . in manus dictorum Laurentii, Ugrini et Joannis magistrorum coram nobis.“ U. o. Cod. Széch. Tom. IV. Nro. 87. Fejérnél Cod. Dipl. T. 8. vol. 3. 312.

A harmadik okmány szövege ez: Carolus dei gratia Rex Hung. . . . Cum Joannes filius Babanek Magister Tavernicorum domine regine et consortis nostre carissime ex nostra permissione quoddam castrum suum Zirin vocatum ratione fidejussionis pro Magistro Petro filio Henrici genero suo per ipsum facte. . . Magistris Laurentio et Ugrino filiis Johannis filii Teuge pro ducentis et quinquaginta marcis a festo nativitatis virginis gloriose usque ad revolutionem ejusdem festi annualem pignori obligarunt stb. Datum in Wysegrad in octanis festi b. Martini conf. Anno Domini MCCC. vigesimo octavo.

Eredetije és másolata U. o. Cod. Széch. T. IV. Nro. 88. Fejér Cod. Dipl. T. 8. vol. 3. 268.

Mind a három oklevelet átiratta Lajos király Lőrincz mester Semptei várnagy és királyi zászlóvivő kértére, de ezen átirásnak évszámát elmu-

nádornak három igaz előde. Hogy továbbá az imént nevezett három testvér közül Lőrincz volt a mi nádorunk atyja, bizonyságul szolgál egy, szintén a Drávántúlra költöztetett 1357-ki okmány, mely szerencsére ugyanazon Széchenyi Codex Diplomaticusában fönmaradt és a Fejér Codexébe is fölvétetett. Ezen papiros, Lajos királynak arról szóló cserelevele: hogy mivel Kont Miklós nádor és Lewkes királyi főasztalnok és pohárnokmesterek Tót Lőrincz fiai, úgyszintén Tót Lewkus (Leukus Selavus) Jakabnak fia és Ugrin Jánosnak fia, ősi örökös várukat Zyrynt — titulo hereditarii juris ad ipsos spectans — az okmány szavai — a királynak készségesen átengedték úgy, miszerint azt Lajos király Ostrovicza váráért becserélhesse; viszont a király is Kontnak és többi nevezett rokoninak Roholcz várát a hozzátartozó három kertülettel, úgymint Bakva, Vyllyo és Ilsvá-val cserebe adván, őket azoknak birtokában meg fogja tartani és oltalmazni. Ez úton jött Zyryn (később Zrín) az innét nevet kölcsönzött hires Zrinyi-család kezeibe. Megjegyzem e helyen, hogy a Pozsega, mások szerint Körös vármegyében egykor fekvő Raholcza vára, most Gyurikovits szerint Rohács nevet visel és három kertülete nemesak Pozsegában, hanem Körös és Varasd vármegyékben is elterül. Az idézett 1357-ki királyi okmányból világos az is, hogy Kont nádornak Lewkes testvérén kívül más osztályos rokonai is voltak, a kikkel együtt ez, valamint azelőtt Zirint, úgy a csere után Raholcza várát is közösen bírta. De ezekre majd visszatérek alább. ⁴⁾

lasztá a zágrábi káptalan bevezetni azon másod-átiratba, melyet 1481-ben kiadott. Cod. Dipl. Széchény. Tomo V. in 4-to Nro. 175/572

⁴⁾ Lajos királynak a kamarai levéltárban 1850-ig őrzött eredetije így szól: „Ludovicus . . . quod quia viri magnifici Nicolaus Konth palatinus et Judex Cumanorum, Leukus Dapiferorum et Pincernarum Magister, filii quondam Magistri Laurentii Sclavi, Leukus Sclavi filius Jacobi et Ugrinus filius Johannis dilecti et fideles quoddam castrum eorum Zyryn vocatum cum suis pertinentiis titulo hereditarii juris ad ipsos spectans, juxta nostrum beneplacitum, non invite, non coacte, sed libenter ac bona eorundem voluntate, ut iidem nostre complacere possint Majestati . . . obtulerunt, dederunt et donarunt, ideo bonam voluntatem eorum in hac parte nobis exhibitam recommendatam habentes promittimus et assumimus eisdem presentium sub nostrae Majestatis testimonio literarum, quod ipsos et eorum heredes in pacifico et tranquillo dominio Castri Roholch vocati et pertinentiarum ad ipsum nec non possessionum in districtibus Bokua, Vyllyo et Ilsva vocatis exi-

Midőn tehát az eddigi okleveles bizonyságok szerint kiderül, hogy Kont Miklós nádornak nagyatyja János, nem pedig Wagnerként Bakó Miklós, szépapja Gwge, nem pedig Wagnerként Dénes, Tót Lőrincznek fivérei János és Domonkos, nem pedig Wagner szerint Ugrin és János nevet viseltek: bátran kimondhatom, hogy Wagner atyja Kont nádor eldődeit elferdítve és valótlanul jelölte meg, és hogy mind ugyanezen hibába estek, a kik őt bona fide és azon hitben, hogy idézetei igazak, követték.

Követték pedig többen a hazai történelem és családtani munkák legjelesebb coryphaeusai, nemcsak azt fogadva el tőle, a mit már Jongelintól kezdve a nádori lajstromok szerkesztői rámondottak, tudniillik hogy Kont Miklós Héderváry sarjadék, — hanem még inkább az által, hogy ha bár Wagner habozva és határozatlanul odacsúsztatta, hogy a Budán 1393-ban lefejeztetett Héderváry Kont István Kont nádor unokája, legalább rokona lett légyen, amazok a szerencsétlen hőst egész határozottsággal a nádor fiává tevék.⁵⁾

stencium semper et ubique expediemus et expedire promittimus laboribus propriis et expensis . . . Anno Dni MCCC quinquagesimo septimo.

Fejérenél Cod. Dipl. Tom. IX. vol. 2./1891.

A budai kamarai levéltári lajstrom szerint ezen királyi cserelevél 1364-ben privilegialiter kiadatott, 1381-ben pedig „erga exhibitionem relictae antelati Nicolai Konth pro parte Pauli de Zyryn in Capitulo Nitriensi“ átíratott.

⁵⁾ Wagner az idézett helyen Kont nádor fiairól így beszél: „fuerunt ei tres filii, (mi csak kettőt ismerünk) Nicolaus III, Bartholomaeus II, Leukus II. Nicolai ne, aut Lewkes filius? certe necessitudine junctus fuit Stephanus a Sigismundo rege ultimo supplicio affectus, cui Turocius hoc elogium adscribere non dubitavit.“ D. I. 134.

J. A. Fesler Die Gesch. der Ungern Leipzig 1816. IV. B. 95. „Dort hingen sie noch angeheftet, als der sehr geachtete Stephan Konth Sohn des verdienstvollen Palatin Niclas Konth aus dem Geschlechte derer von Hédervár.“ — Dr. Horváth Mihály „Magyarország Történelme“ II. k. 211, a harminczkét bujdosó magyar sorját esetelvén, írja: „Ezek közé tartozott Hédervári Konth István is, a Lajos király alatt nagy nevű Miklós nádornak vitézségéről híres fia.“ — Szalay László „Magyarország Története“ II. k. 230.: „Harminczketten voltak, köztük Hédervári Konth István, a magának Nápolyban fényes érdemeket szerzett nádornak vitéz fia.“ Ilyen nyomok után ki nem kerülhetne a különben nagyon ovatos főgenealogistánk Nagy Iván is a tévedést, az Újlaky-családról ezeket írván: „Eredetét a Héderváry nem-

De ennek legkisebb alapja sincs; mert sem az általam fennidézett 1328-ki három, sem az 1357-ki okmányokban, sem bármely eddig ismertekben, de hazai krónikáinkban sem, a melyek pedig Kont Miklós nádorról, testvéreiről és atyjáról gyakran emlékeznek, egy szóval sincs a Héderváry rokonság érintve. Még többet mondok: Kont nádor családja, ideértve a Raholezi nevű rokon-ágot is, nemcsak nem volt Héderváry-sarjadék, de nem is volt egy közös törzsből származó vérség a Héderváryakkal; sőt talán némi indiciumok szerint hamarabb volt horvát vagy délszláv származású, mint törzsökös magyar.

Az imént állítottakra érveim a következők:

A Száván túli Horvátországban, mely akkor, mint tudva van, Slavoniának nevezteték, fekszik Zyryn vára. Lajos királyunk 1357-ki csereadománya szerint ezen vár Kont nádor családjának ősi öröke volt — „titulo hereditarii juris ad ipsos spectans.“ Ezt az 1328-ki okmányok azon kitételével, hogy ekkor Zyrynt János, Babonek fia, tárnokmester birta és Kont elődinek csak egy évi zálogba engedte, úgy lehet megegyeztetni, ha fölteszszük, hogy a horvát vagy délszláv eredetű Babonekék (magni comites Slavonie az 1307-ki okmányban) és Kont elődei közt Zyrynt illetőleg jogközösség létezett, mely a zálogolás közbejöttével nem volt megingatva. De akármi viszonyok tá-

zetségből, nevét pedig Újlak (másképp Illok) váráról vette. . . . Az első, kitől a családrát lehozzák, Miklós, ki Bakónak is neveztetett, ennek három fia közül Jánostól a tulajdonképeni Héderváryak származnak, testvérétől I. Lőrincz mestertől, ki Tóthnak is neveztetett és 1322-ben élt, az Újlaky-család ered. . . . Lewkes (v. Lukács) fia volt Konth István a k-mény vitéz, kit Zsigmond király Budán a 32. nemessel lefejeztetett.“ „Magyarorsz. Családai“ 9-ik köt. 390. — Más helyen pedig eltérve és nyiltabban így ír: „Hogy a Pálffy-ház a hédervári Konth-családból vette eredetét, az általánosan elismerve van. Első, kiről a családi levéltár már nyújthat adatokat, Kont Pál volt. Ez egy múlt századi tudósunk szerint (B. Koller Károly, volt kamarai tanácsos, kinek a kamarai levéltárból tett kivonatos munkája kéziratban maradt) Konth Miklós nádor fiának, a lefejezett Kont Istvánnak fia, Lehoczky szerint pedig magának a nevezett nádornak Szilágyi Erzsébettől fia volt. (Lehoczky Stemmat. I. 268) Bármelyik állítás legyen a valóság, mindig bizonyos marad (?) hogy, Kont Pál egyenesen Héderváry Konth Miklós nádortól származott.“ IX. köt. 37. Ezeken sokat kell igazítani; de már maga a tudós szerző is Wagnernek a Héderváryakról írt cikkében sok hiányt és hibát sejtett. V. köt. 24. l. 1.) jegyzék.

madtak időközben Konték és Babonekék közt, az 1357-ki királyi okmány elismerte, hogy Zyryn amazok öröke volt.

Hogy Kont atyjának, Lőrincznek Tót — Sclavus — volt mellékneve, az még ugyan nem bizonyítaná a délszláv vagy horvát nemzetiséget; hanem midőn a család ősi öröke túl a Száván lenni mondatik, ezen körülmény a Tót — Sclavus — elnevezésnek azon értelmet látszik adni, hogy Lőrincz a délszláv vagy horvát nemzetiséghez tartozott és a magyar király udvari szolgálatába lépven; a magyarok által nemzetiségénél fogva Tótnak hivatott. Figyelmet kelt tovább az is, hogy az 1357-ki okmány szerint e családnak másik tagja is, Lewkus, Sclavus néven jő elő. Egyébiránt ez csak hypothesis, nyílt kérdés, mely az időtől és bővebb nyomozásoktól várja kifejtését.

Második érvem arra, hogy Kont nádor családja a Héderváryaktól nem származott, az: mert a Héderváryakkal nem állott semmiféle birtokközösségben, sem pedig valami gyökös és osztályos jog alapján soha nem tett e két család bármi követelést egymáson; pedig, ha máskor nem, legalább Héderváry Ferencznek Landor-Fejérvár elvesztéséért elkobzott ősi jószágaira nem mulaszthatta volna el Újlaky Lőrincz herczeg, Kont nádornak utolsó sárjadéka, megtenni a keresetet, ha a Héderváry és Újlaky-családok közt vérségi és jogközösség létezett volna. ⁶⁾

Hozzájárul harmadik érvül az, hogy az Újlakyak és Héderváryak közt semmi heraldikai közösség nem létezett, a melyből családi közösségre lehetne következtetni, sőt ellentétes különbség van a két nemzetség czimerei közt. A Héderváryak és a

⁶⁾ A Héderváry, Tamásy és Zekesői Herczeg egy vérségi ágak jogközössége a Héderváry-féle gyökeres jószágokban, kitetszik azon ügyiratokból, melyek a Landor-Fejérvár elvesztése miatt hűtlenségbe esett Héderváry Ferencz összes jószágai iránt 1523-ban lefolyott perben olvashatók. Magy. Történelmi Tár. VI-ik köt. 3—57. Mennyire föntartották ezen vérségi és jogközösséget a Héderváry-ágak magok között? nem csak az iménti 1523-ki perből, hanem azon hagyományos kijelentésből is látható, melyet a Héderváry Lőrincz nádor és Tamásy-ágak közt 1443-ban a kölesönös örökösödés iránt kötött egyezés magában foglal: „quomodo parentes eorum a primaero tempore, scilicet Geize ducis patris utputa S. Stephani regis. ab uno ano et protauo duxissent originem et fuissent propagati.“ Fejér Cod. Dipl. Tom. 7. Vol. 1. 104.

velők egy vérségű Gissingiek, Zekchői Herczegek meg Tamásiak czimere: három függőleges pólya; ellenben az Újlakyak czimere — Kont nádortól kezdve az 1524-ben magbanszakadt utolsó Újlaky Lőrinczig — két vízszintesen fekvő pólya a vértben, a vért fölött pedig szárnyas koronás angyal vagy nemtő. ⁷⁾

⁷⁾ Azon zavarokból, melyekbe a Hédervár és Újlaky vérséget írónk bonyolították, kibontakozni, alig alkalmasabb valami, mint a heraldica. Addig is tehát, míg az idevágó pecsétek és czímerek bővebben föl lesznek fűdözve és teljesebb ismeretekre vezethetnek bennünket, megkísértem az eddig tudvalevő adatokból a Hédervár és Újlaky-családok közti különbséget a különböző czímerok segédelmével kimutatni. Az igazi Héderváryak, Gissingiek, Tamásiak és Szekesői Herczegek mint egy vérségű családok czímereiben a függőleges három pólya mindenütt látható. Így Gissingi János nádor — Henrik bánnak fia — 1303-ról való pecsétjén, melyet Beély Fidel a „Tudománytár“ 1844-ki martiusi füzeté 192. lapján ismertetett, és a mely Czínár Mórnak hozam intézett levélbeli szives közlése szerint jelenleg a pannonhalmi levéltárban őriztetik. úgy Hédervár János győri püspöknek 1397-ki pecsétjén, melyet Knauz a „M. Sion“ I. k. 80. lapján kiadott, valamint Hédervár László egri püspök 1450-ki pecsétjén, mely Batthyányinál a Leges Eccl. Regni Hung. I. k. 429. lapjára van nyomva, a három függő pólya foglalja el a vértet. Épen ilyen Hédervár Lőrincz nádor pecsétje Wagnernál és Nagy Ivánnál. Szereztem magannak lenyomatot Hedrehvári Jakab Hedrik fiának azon pecsétjéről, mely az Albert herczegnek trónörökségét biztosító 1492-ki okmányon függ, és melyen a függő három pólya szembeintőleg jelöltetik. Hogy a Gissingi ágón álló Zekesői Herczegek czímerén is előfordúl a három pólya: bizonyítja Zekchői Herczegh Lászlónak azon pecsétje, mely az 1492-ki martius 7-én kelt és Maximilián magyarországi trónörökségét elismerő szerződésen látható, és Firnhaber által a bécsi császári levéltár eredetije után a XXV. szám alatt lerajzolva közöltetett: „Beiträge zur Geschichte Ungarns unter der Regierung der Könige Wlad. II. und Ludwig II.“ 171.

Ellenben Kont Miklós nádortól kezdve egy Újlaky és a velők rokon Roholczy-család tagja sem használta czímerében a Héderváryak három függő pólyáját, hanem mindeniknek czímerében a vértben két vízszintesen fekvő pólya van, a vértben fölül pedig két fölemelt szárnyú koronás angyal vagy nemtő. Ilyen czímere látható Kont nádornak Wagnernél; ilyen az, melyet özvegye Klára asszony, és fia Bertalan használt, ez utóbbi — a mi különös — azon 1380-ki okmányon, melynek erejével a magyar nagyok a Hedvig királyleány és Vilmos herczeg közti eljegyeztetést helyeselik. A bécsi császári levéltár eredetije után lemásolva birom, körirata ez: S. RELICTE. DI. K. CODA. PALATINI. — Az Újlaky sírköveken is, melyeket Török János a „Hazánk“ című folyóiratban I. k. 226. kiadott és Paur Iván commentalt, a gyökeres Újlaky-czímer az, mely Kont nádor czímerének lényege. Hátra van még a Kontokkal egyvérségű Roholczyak czímerét ismertetni. A főntebb említett 1402-ki trónöröklési okmányt ezen családnak ezen családnak pecsé-

Miután tehát Kont Miklós nádor és a tőle származott Újlakyak nem voltak Héderváry sarjadék: czáfolhatlan marad fennvitatott állításom, hogy Jongelintől kezdve a nádori lajstromok régebb szerkesztői, hogy Fessleről kezdve a hazai történelem legjelesebb írói, és Wagnertől kezdve a magyar családtan legértelmesebb genealogistái tévedtek nemcsak az által, hogy az 1393-ban Budán lefejeztetett Héderváry Kont Istvánt Újlaky Kont nádor fiává tették, hanem az által is, hogy Kont nádot a Héderváry-családba hajtották.

Ennyi előzmény után, általmegyek a budavári 14-dik számú emléktábla azon kitételének: hogy a Pálffy grófok Kont nádotól származnak, czáfolatára. De hogy félre ne értessem, ki kell jelentenem: hogy én itt nem azt keresem, kitől veszi eredetét a Pálffy-család? hanem csak azt vitatom: hogy Kont nádotól semmi esetre nem származik.

Mikor a múlt század negyedik tizedében a hírneves tudós: Bél Mátyás, Magyarország nagy földiratában Pozsony vármegye jeles családait szőnyegre hozván, első sorban a Pálffy-családot dicsőítette; még akkor ő megelégedett azzal, hogy a család ősei Héderváryak és az ezektől származó Kontok voltak, azon Kontok, kiknek sorába Kont nádor számítandó; de Bél óvakodott kimondani: hogy a Pálffyak ezen Kont nádotól származnak; pedig Bél Jeszenák Pál akkori híres jogtudós és családi ügyész tanácsával élt és a családi levéltár adatai után iktatta be munkájába a Pálffyak genealogiáját. Sőt Jeszenákra hivatkozva, egyenesen kimondotta, hogy a levéltári kútfők nem mennek Kont Pálon túl: „primus quem e tabulario seu archivo Pálffyorum cruderatum accepimus, Paulus Kont fuit.”

telte meg, ú. m. Miklós, Lowkes fia, Miklós, László fia és István, Lowkes fia; az utolsóé szét van rombolva, hanem a két elsőé ép, különösen pedig Miklósé, ki Roholczy László fia volt, egészen kivehető és a Kont nádor családjáéval egy. Valamint tehát ezen egység a különböző előnevet használt ágak vérségi közösségét összefűzi: úgy viszont a Héderváry-ágak és az Újlakyak egymástól lényegesen eltérő czímerei a két család különbségét jelzik.

Felhasználok ez alkalmat hálás köszönetemet kifejezni Görri Gusztáv érdemes hazánkfia és a bécsi közös külügyi ministerium fogalmazójának, a ki szíves volt a főntebb érintett pecsétek gipszönteteit a császári levéltár eredetieiből számomra megszerezni.

Azóta a család szorgalmas levéltárnokai: Lendvay és Albrecht József, a százados őrít akkép engedték magoknak betölteni, hogy Újlaky Kont Miklós nádornak Héderváry Kont István nevű fiút octroyáltak, a ki 1393-ban Budán lefejeztetett, és ehhez kötötték a Pálffyak főntebbi őseit, Kont Pált. De ezen nyaktörő ngrásnak nincsen alapja, még akkor sincs, ha azt újabb időben hazai tudósaink, amazok tekintélyét és hitelét respectálva, magokévá teszik, mert Kont Miklós nádornak nem volt István nevű fia, de még kevésbé lehetett neki Héderváry nevet viselő István fia, mintán Kont nádor nem volt Héderváry-sarjadék.

Azokon kívül, a miket e részben már főntebb előadtam, és miután már Kont nádornak atyját, nagyatyját és szépatyját megismertettem, most a tőle egyenesen leszármazó ivadékokat fogom itt szőnyegre hozni.

Kont nádornak Klára nevű nejétől csak két élő fia volt, kik 1369-ben meghalálozott apjokat túléltek, úgymint Miklós és Bertalan. Miklós még anyja életében 1395 és 1397 közt utódok nélkül halt el, Bertalan pedig 1380 után, de szintén anyja életében szálla sirba, két gyermeket hagyván: Lászlót és Imrét. Ezekből állott Kont nádornak összes ivadéka a XV-dik század kezdetéig.

Következnek az ezen nemzedékeket igazoló okleveles próbák:

a) Azon házassági eljegyzésnél, mely Lajos királynak Hedvig leánya és Vilmos osztrák herceg közt 1380-ban Zólyomban kötöttetett, a jelenlevő országnagyok sorában „Bartholomeus filius Nicolai Konth palatini“, névszerint emlittetik. ⁸⁾

b) A nyitrai káptalannak 1395-ben kelt bizonyáglevele így szól: „nobilis domina relictā et Magister Nicolaus filius, nec non Ladislaus et Emericus filii Bartholomei, repotes condāmini Nikolai Konth palatini.“ ⁹⁾

c) A budai káptalannak 1397-ki hiteles átirata, mely a kamarai levéltárban eredetiben őriztetik és onnét általam le-

⁸⁾ Eredetije a bécsi császári levéltárban. kiadta Fejér Cod. Dipl. Tom. 9. vol. 5. 379.

⁹⁾ Fejérnél Cod. Dipl. Tom. X. vol. 2. 318.

másoltatott, ilyen szövegben foly: „quod nobilis domina relieta Nicolai Conth palatini . . . significare curavit quod quondam Magister Nicolaus filius suus“ ajándékozott neki Somogy vármegyében egy falut és Buda várában egy házat. Így áll ezen okmány ott belajstromozva: Actor Prov. Sub. Monast. Chatka Fasc. 3. N. 2.

d) A galgóczi ispotályról 1400-ban kelt eredeti alapítólevél, mely szintén a kamarai levéltárban őriztetik, Kont nádor összes maradékait már csak özvegyére és két unokájára szorítja: „Clara relieta magnifici viri quondam Nicolai Konth de Galgotz regni Hungariae palatini . . . una cum strenuis viris dominis Ladislao et Emerico nepotibus nostris carissimis.“ N. R. A. Fasc. 477. Nro 4.

e) Ugyanott a fejevári keresztesek bizonyítványának, mely in octavis festi 6. Mih. Arch. 1400-ban kelt, szavai ezek: „quod nobiles viri magistri Ladislaus et Emericus filii magistri Bartholomei, filii quondam Nicolai Konth palatini de Palotha coram nobis constituti“, budai házukat esatukai pálosoknak adományozzák, mivel a esatukai zárdában „corpora predictorum predecessorum ipsorum forent sepulta.“ Actor. Prov. Sub. Monast. Chatka. Fasc. 3. Nro 4.

f) Hogy Lászlónak Miklós, Bosnyákország királya, ennek pedig Lőrincz szerémi herczeg, az utolsó Újlaky, voltak fiai: bőven látható azon pörben, melyet a Gúti Ország-család, mint leányág Lőrincz ellen II. Ulászló király idejében indított, és mely szerint ezen nemzetség terjedelmes jószágai a következő várakból állottak: Valkó vármegyében Újlak, Beletincz és Polthos; Szerém vármegyében Szent-Demeter (a mai Mitrovitz); Körös vármegyében Raholeza; Verőczében Szent-Erzsébet, Berzecz és Bakva; a Száván túl Thelchak, Wywar és Nothin; Somogyban Kapu-Újvár, Lak és Gerewk; Vasban Német-Újvár és Pakos; Zalában Zigliget; Fejérben Palota; Veszprémben Bátorkő és Eskő; Nyitrában Galgóc és Temetvény. — A kamarai levéltárban N. R. A. Fasc. 468. Nro 30.

Ezen okmányok tehát czáfolhatlan tanúságot tesznek arról, hogy Kont nádornak Pál nevű fia vagy ily nevű unokája soha sem volt; következőleg a Kont Páltól magát eredeztető Pálffy-család, Kont nádornak sarjadéka nem lehet.

A tévedés, mely ellen itt fölkeltem, hihetőleg — sőt mondhatni — bizonyosan a Kont név azonságából származott, azt tartván a tévedésbe esettek, hogy ez családi név, következőleg hogy Kont Miklós nádor, Héderváry Kont István és a Pálffyak Kont Pálja ugyanazon egy családnak tagjai. De ez nagy botlás, és a középkori Onomasticonban tájékoztatlanságra mutat. Mert a Kont vagy Konth szó eredetileg nem születési, nem családi név, hanem melléknév, vagy ha tetszik, személyes név és czim*), melyet a régiek a „dictus“ szócska segítségével kapcsoltak a személyhez, és ilyen genesis után időfolytán lett belőle családi név, mint például a „dictus Forgács“-ból lett a Forgács családnév, a „dictus Pobor“-ból lett a Pobor családnév, a „dictus Kont“-ból lett a Kont családnév, nem egy, hanem több. Kont Miklós nádorról a Budai krónika világosan mondja, hogy ezen nevét nem születéssel öröklötte, mert hiszen apját Tótnak hitták (még pedig „dictus“ Tótnak), hanem későbbben kapta.¹⁰⁾ Láttuk az elsorolt okmányokból, hogy kívül e melléknévet családjának egy tagja sem használta sem előtte, sem utána. Ellenben Kont nádorral egy időben mások is, kik semmi vérségben nem állottak vele, éltek a Kont melléknévvel. Így például ugyanakkor volt egy, házzal bíró Kont nevű szücsmester Budán; szintén ezen időben élt egy 1384-ki okmány tanúsága szerént, Dalatán Bodrog vármegyei faluban az ábrányi apátság-nak Konth Miklós nevű telkes jobbágya, kinek a falu végén volt háza; valamivel utóbb Veszprém vármegyében Konth de Jutas, Konth de Monoszló személyekre akadunk.¹¹⁾

*) Kont vagy — a mint rendesen íratott — K u n t, a német Kundt szótól (hírnök); ezért mondatak a Kuntok Both-oknak is (Kunt alias Both), t. i. K u n d t vagy B o t h e (hírnök vagy küldöncz.) S z e r k.

¹⁰⁾ „Et primo Nicolaum filium Laurentii Toth qui postea Konth fuit cognominatus.“ Chron. Bud. Podhraczky kiadása 283. lapon.

¹¹⁾ Budapest és környéke. Irta Rupp Jakab. Pest, 1868. „A várnak legnagyobb épületei közé tartozott Mesztegnyei Szerecsen János háza. Ezen palotának két kapuja volt, melyek közül az egyik a Mindszent-, a másik az Olasz-utczára nézett, dél- és keletre Budai János és Tileman, dél- és nyugotra pedig Sámbocki Simon és néhai Konth szücs és fiainak házával volt szomszédos. . . . 1403-ban nevezett Szerecsen János fia: Balázs és Mihály által Garai Miklós nádor és testvére János temesi grófnak 10,000 tiszta arany forinton . . . eladatott.“ 146. — Mikor 1384-ben az ábrányi

És most ezzel befejezhetném értekezésemet, azon öntudatban, hogy a felvett kérdést sikerült megoldanom; de mivel két Újlaky főcsaládról beszélnek a 14-dik századi okmányok, melyek mindegyike ugyanazon egy Újlaktól (a mostani Iloktól) kölcsönözte nevét; és mivel sem Wagner, sem a későbbi genealogisták a köztük lévő viszonyra nézve eligazodni nem tudtak: e hiányt pótolni fogom azzal, hogy a Kont nádortól származó Újlakyakat megelőző régibb Újlaky családra nézve, a törzstől kezdve az utolsó sarjadékig, a nemzedéki összeköttetést sikerült összeállítanom.

IV-ik Béla király a Mohor-nemzetség kihaltával Újlakot a hozzávalókkal a Csák-nemből — de Genere Chak — eredett Domonkos hivének, Péter fiának, amaz akkor István ifjabb király pohárnoka lévén, 1263-ban azért adományozta, mert hirhozója volt egykor azon családi nagy örömmek, hogy a királyné Istvánt, első fiát szerencsésen megszülte. Ezen Csák Domonkos volt tehát az első Újlaky-családnak törzse. Unokája, Csák Ugrin Pousnak fia, már Kun-László idejében királyi tárnok volt és azon hatalmas olygarchák egyike, kik a törvényes király, III. András ellen föllázadva, Róbert Károlyt az országba behozták és trónra emelték. Birtokai nagyságára már csak azon két vártartozmány után is következtethetünk, a melyekről mint tulajdonáról tudomásunk vagy, úgymint Újlakhoz négy uradalmi kerület, nyolezvan helységgel, és Raholeza várához három kerület, meg annyi nagy uradalom tartozott. Neve az 1307-ki királyválasztási okmányban minden mások előtt áll, de a Budai krónika szerint is ő volt azon triasnak részese Omode és Trencsényi Csák Mátéval, kik a haza válságos ügyeinek élén állottak. Az alább említendő 1364 ki királyi adomány Csák Ugrin utódit még tovább fűzi két nemzedékkel, tudniillik adván neki Újlaky Miklóst fiúl, ki Lajos királynak országbirája volt, és Lászlót

apátság részére királyi curiai ítélet folytán Dalata nevű Bodrog megyei falu telkei elosztattak, a falu végén Kont Miklós jobbágytelke említettik. Fejérnél Cod. Dipl. Tom. X. vol. 1. 198. — Kontnak nevezett Jutasi Miklós fiai — dicti Kont — 1438-ban perbe keveredvén, ügyvédjük: Lucas Kont de Monoszló képviselte őket. Fejérnél Cod. Dipl. Tom. XI. 197.

unokaúl, kiben e drávántúli család-ága a híres Csákoknak magban szakadt, még 1364. előtt. ¹²⁾)

Ez volt a régibb Újlaky-család, mely a mondottak szeriut épen úgy nem sorolható a Hédervályak közé, mint a Kont nádortól származó második, vagyis ifjabb Újlaky-nemzetség nem.

A Csákok kihaltával Újlak és Raholeza várak a koronára szállván, az első Lajos király 1364-ben Kont Miklós nádornak, Tooth Lőrincz fiának, és Lászlónak, Lewkus fiának — ez a nádorral egy testvér lévén — adományozta, de oly záradékkal, hogy a nádor unokatestvérei, rokoni és atyjafiai abban ne részesüljenek: „absque quibuslibet fratribus patruelibus, consanguineis, proximis et cognatis“, mondja a király. Ezek alatt tudniillik azok értetődnek, kik a nádorral együtt a család közös törzse: Gwge-től származván, az 1357-ki királyi cserelévelben névszerint elsoroltatnak és attól az időtől kezdve a „de Raholeza“ előnevet használták. ¹³⁾ Látható ebből, hogy a régibb és az ifjabb

¹²⁾ Bélának Chak nembeli Domonkos számára Újlakról szóló 1263-ki adománylevele olvasható Fejérmél Cod. Dipl. Tom. 4. vol. 3. 138. Megerősítetik birtokában 1268-ban. U. o. Tom. 7. vol. 3. 61. Magister Ugrinus filius Pous Comitiss de genere Chak Magister Tauernicorum 1279-ki martius 29-én 200 ezüst giráért eladta esztergomi palotáját. Sion III. k. 385. R. Károly király választási okmánya így kezdődik: „Nos Magister Ugrinus filius Pous de genere Chak.“ Fejérmél Cod. Dipl. Tom. 8. vol. 1. 221. — Ugrin fiáról Miklósról, és hogy mindketten Raholeza vár birtokában voltak, tanúságot tesz következő okmány: „Nos Magister Nicolaus filius Magistri Ugrini de genere Chak una cum domina matre nostra . . . quod quia sexto anno post mortem Mgrí Ugrini patris nostri comes Andreas filius Marani . . . in restitutione privilegii nostri super facto Raholeza emanati tempore predicti Ugrini jam amissi fidele nobis exhibuit servitium . . . nos in recompensationem servitiorum suorum . . . quondam possessionem nostram circa Dravam Wyljo vocatam . . . in territorio Roholeza . . . cum omnibus utilitatibus . . . quibus prefatus Ugrinus pater dignoscitur possedisse . . . ipsis Andree . . . donavimus. Datum in Ujlok in festo b. Joannis apostoli et evang. Anno Domini 1317.“ Fejérmél Cod. Dipl. Tom. 8. vol. 2. 139. — Az 1364-ki királyi adományban pedig ez áll: „item civitatem Wylak vocatam in Comitatu de Walkow existentem, olim viri magnifici Comitiss Nicolai filii Ugrini de eadem Wylak Judicis Curie nostre et Ladislai filii sui . . . hominum scilicet absque heredum solatio volente domino ab hac luce decessorum.“ Lásd a következő jegyzetet.

¹³⁾ Az egri főegyházmegyei könyvtárban még 1821-ben jogászkoromban egy kéziratot forgattam, melynek czíme: „Diplomatarium Regni Hung.

Újlakyak közt semmi vérségi közösség nem létezett, hanem csak birtoklási egymásután és helyi név közösség; ellenben a Raholczi és Újlaky-sarjadékok, a két különböző név daczára, egy családot képeztek. Mennyi ok óvatosságra, és ezen dolgozat szerrint is mennyi tisztázni való van még a hazai családtanban!

BOTKA TIVADAR.

cum Stylo Cancellariae." Ez Pray szerint Istvánffy Miklós, a híres történetírónak tulajdona volt, Kovachich szerint pedig Báchy Ferencz, Ulászló idejébeli királyi titkárá, majd később Istvánffy és Ruttkay Andrásé. Kijegyzék akkor belőle néhány nevezeteseb okmányt ad sensum, köztük Kont Miklós nádor részére Újlakról 1564-ben kelt királyi adományt is, de elég soványan. Többször megkísérlem az egész szöveg birtokába jutni: de nem sikerült soha, míg nem az idén nagyérdemű harmadelnökünk, Ipolyi Arnold szives közlékenysége által szerencsés valék hozzájutni, a miért is ő Nagyságának hálás köszönetemet nyilvánítom. A nagyérdemű okiratot a tisztelt kanonok úr a Codex Patriusban szándékozáván egész kiterjedésében közzétenni, én ezennel azt csak arra használom fel, hogy kimutassam, mi úton jutott Kont nádor családja Újlak birtokába, a honnét nevét is kölcsönzé, és hogy a régibb Újlaky-családnak, mely a Csákok egyik ága volt, az ifjabb Újlaky-családdal semmi vérségi közössége nincsen. — Midőn ezen érdekes okmány nem sokára világot látand: gazdag forrásává fog válni a drávántúli magyar viszonyok ismertetésének, a mennyiben belőle tisztán észlelhető, mily nagy terjedelemben lakott Valkó vármegyében, a hová akkor Újlak (a mostani szerémi Ilok) is tartozott, tősgyökeres magyar népesség stb. De ezekről szerencsém volt már egyszer tüzetesen szólni a folyóirat 1868-ki folyam 453. és következő lapjain. Igen érdekesek azon adatok is e tárgyban, melyeket a Capistranói szent János koráról és Újlakon való működéseiről Knauz társunk a M. Sion VII-ik kötetében közölt.

B. T.

Adalékok a Sárköz-Újlaki Újlaky család nemzék-isméjéhez.

Az Újlaky-családnak, Szatmár vármegye ezen egyik régibb nemzetségének eredetét eddig homály fűdi; birtokomban lévő okmányok nyomán, úgy látszik, két ágra oszlott az, s egyik Sárköz-Újlakról, míg a másik Szamos-Újlakról iratá magát. Első, ki okmányaimban fölmerül: Sárköz-Újlaki Újlaky János, ki a XV-ik század utolsó negyedében élhetett, és atyja volt második Jánosnak, kinek fiai: György ¹⁾, Máté ²⁾, s leányai: az 1550-ben már életben nem lévő Orsolya, kinek két férje volt: az első Komlóssy Mihály, a második Beregszászi Byró Bernát; másik leánya: Margit, Pachó Jánosné ³⁾.

A XVI-dik század első felében élt az öregebb Máté, ennek neje: Borbála, gyermekei: Ambrús, Elek, Albert, Imre, Zsófia és Dorottya, kikkel egyetemben, a váradí káptalan bizonyosága szerint 1546-ban Szentkirályi Lászlónak szatmármegyei kizsadányi részirtokát száz magyar forintón veszi meg ⁴⁾. Am-

¹⁾ A loleszi convent prépostja Body György előtt megjelenvén, néhai Komlóssy Mihály fia: Ferencz egyfelől, másfelől pedig néhai Sárköz-Újlaki Vylaky János fiának: néhai Vylaky Jánosnak fia: György; Komlóssy Ferencz előadja: miszerént ő a maga, és a néhai Beregszászi Byró Bernátnak, a néhai Sarkeozwylaky János már életben nem lévő leányától Vylaky Orsolyától, ki elébb Komlóssy Mihályné volt, született gyermekei: Byró Péter és Kata nevében, Vylaky Györggyel, a sárköz-újlaki birtokból nekik járandó leánynegyed iránt, a királyi curiában ellene lefolyt és meg is nyert porre nézt akképpen egyezkodik, hogy az alperes vagy negyvenöt magyar forintot fizessen, avvagy ennek fejében négy egész jobbágy-telket adjon nekik. Kelt a körülmetéltetés ünnepe előtti kedden 1550-ben. (Eredeti.)

²⁾ Második János választott magyar király Wylaky Mátét és fiait: Eleket, Ambrust, Albertet és Imrét, továbbá: Mátyást, Gáspárt, és a másik Albertet és Imrét, valamint János fiát Mátét, nemkülönbén a néhai András fiát: Andrást, sárköz-újlaki ősi birtokukban megerősíti, datum in Thordz 13. May 1561.

³⁾ Családi följegyzés: „Vjlaki Görgel egi volt Vjlaki margitetel, vette el paso janos;“ a többi a Pachó-családra vonatkozik.

⁴⁾ Kelt sz. Mihálynap utáni pénteken 1546. (Egyszerű másolat.)

brúsnak fia: István, ennek Pattantyús Advigától, kinck 1606-ban már Chebi Pogány Péter a férje, maradéka nem volt; leánya: Judit Ráthonyi Máté neje ⁵⁾. — Máté többi gyermekeiről följegyzéseink nincsenek, kivéven Albertet és Imrét, kik 1575-ben a kis-zsadányi birtok felett osztozkodnak ⁶⁾.

A Sárköz-Újlaki ágnek szintén tagja az öregebb Mátyás, kit 1561-ben, mint a 2-dik sz. jegyzetben észlelők, második János választott király sárköz-újlaki birtokában megerősített, és ki 1573-ban, aratás tájtt halt meg, mint azt szintén Mátyás nevű posthumus fia, ki 1573. october 6-án született, irva hagyta ⁷⁾. Ennek anyja Pethry Anna volt, ki másodszor férjhez mene 1574-ben Zékely Benedekhez, 1576-ban végrendeletet tett ⁸⁾, és ugyanez év sz. Miklós nap körül halt meg.

Ifjabb Mátyás neje 1606-ban Zempléni Erzsébet, Darahy István özvegye volt ⁹⁾. Mátyást 1616-ban még életben találjuk, a midőn Újlaky Margittal, Pachó János özvegyével bizonyos

⁵⁾ Néhai Sarkeozwylaky Vylaky Máté fiai: Albert, és szintén Vylaky Máténak Ambrús fiától született leánya: Judit, Rathory Máténé; Pattantyús Advigát, elébb az említett Sarkeozwylaky Ambrús fiának: Istvánnak özvegyét, utóbb chobi Pogan Péter nejét, az első férje: Sárköz-Újlak, Adorján, Kis-Zsadány és Kis-Koles nevű, kezénél lévő, és őket örökösödés jogán illető szatmár-vármegyei részirtokainak kiadására, elébb a hozományi összeggel megkínálva, törvényesen felszólítják. Az erről szóló bizonyítvány kelt Óvárban bold. Dorottya szűz ünnepe utáni szerdán 1606-ban. (Eredeti.)

⁶⁾ Az eredeti osztálylevél magyarul irva kelt Pálfalván 3. Majj 1575.

⁷⁾ Ifjabb Újlaky Mátyás sajátkezű családi följegyzései: „Vylaky matias uram holt megh 1573. arataskor. Azonim ment zekel benedekhez 1574. zent marton naptiaba. Azonim holt meg 1576. zent miklos nap tajba (egykorú más kéz által interpolálva ezen egy sor: zekely benedek veott Derssi margit azzont Circa festum lucee virginis Anno 1582.) — zekel benedek holt meg 1585. nag boldog azon naptaiaban. Anno 1573 die 6. mensis 8bris sent Martonnap tajaban sulettem az attjam holta utan kinek ugjan Mattjas volt neve.“ (Eddig a följegyzés,)

⁸⁾ A végrendelet kelt Haras-Dobosan (?) sz. András nap utáni szombaton 1576-ban. (Magyarúl irva, eredeti.)

⁹⁾ Zempléni Erzsébet, elébb Darah Istvánné, utóbb 1606-ban Uylaky Mátyásné, Chele Balázsszal, a szatmári várnagygyal (castellano) első férjétől örökölt szatmári ház felett pörlekedvén, a törvényszék e házat Chele Balásznak ítéli ugyan oda, de azon föltétellel: hogy elébb annak becsárát tegye le. Kelt Szatmáron. 1606. apríl 8-án. (Eredeti.)

sárköz-újlaki jobbágyok miatt keletkezett perét elbékéli ¹⁰⁾. Ennek fia lehetett valószínűleg Újlaky György, kinek neje Pethő Magdolna volt ¹¹⁾. Az említett György 1642. körül a szatmármegyei tisztségnek panaszol és előadja, miszerint Darán, a midőn elhunyt neje temetésének rendezésével foglalkoznék: Jósa Mihály és neje Pethő Anna, valamint öregebb és ifjabb Pethő István többedmagokkal lakházára rontván, holmiját felprédálták, őt, valamint Borbála nevű leányát őrizet alá vevék, honnan neki ugyan sikerült october 26-án szatmári házához megszökni, de leányát másnap a hatalmaskodók a kállai végházba fogva vették. Ennek folytán a vármegye megidézi a hatalmaskodókat, azonban a nyomozásnak kellő eredménye nem igen lehetett: mert gróf Nyáry István, Szaboles örökös és valóságos főispánja és kir. főajtónálló, Mádról 1642. april 3-kán Györgyhöz irt levelében ezt fölkéri: sziveskednék várdai házához april 23-kán megjeleni, a hol megkísérlendi őt Jósa Mihálylyal kibékíteni; így irván tovább: „hogy ez az kegyelmetek között való controversia complanáltatnék, arra nézve is, hogy az erdélyi fejedelem ő nagysága is interponálja magát; ő nagysága tekintetéjért én jó szívvvel fáradszék az jó békesség és egyesség szerzésben, kibén nincs is semmi kétségem, ha Isten kegyelmedet hozza közénkben; az kiér felette kérem is kegyelmedet, ne szánja fáradságát, az én szolgálatomért is.“ Ezen ügy eredményéről tudomásunk nincs.

György 1663-ban már nincs az élők sorában; ősi czímere: virágos ágon álló galamb, nyakán nyíllal átlöve. A korona helyét G. Y. D. S. betűk (= Georgius Újlaky De Sárköz-Újlak), foglalják el. E György leánya, Borbála, 1655-ben ment férjhez gürezei (görcsünyi) Serédy Benedekhez, kivel házasságban 43 évig élt 1698-ig, midőn férje meghalt.

Özvegsége alatt gyermekeivel sokféle vizzályban élt;

¹⁰⁾ Ezen kiegyezésről szóló okmány kelt Csengeren 1606. január 13-án. (Eredeti.)

¹¹⁾ Gróf Wesselényi Ferencz nádor, a néhai Sárköz-Újlaki Újlaky Györgynek, nejétől néhai Pethő Magdolnától született leányának, Borbálának güresei Serédy Benedek báró nejének, kértére az Eödfüny Miklós hátrahagyott ingóságai és birtokaira nézt vizsgálatot rendel. Kelt Zólyomban. 1663. febr. 20-án. (Eredeti.)

keservesen sorolja elő 1699-ben az erdélyi guberniumhoz benyújtott kéré-levelében, melyben egyszersmind oltalmaztatását is kéri, mind azon megalázásokért, melyeket fiaitól szenvednie kelle. Meghalt 1703-ban május elején, Darán. Alig hunyt el: ingóságait gyermekei szekerekre rakatván, Erdélybe vivék, és a testet temetetlenül hagyák, míg később juniushan egyik fia: b. Serédy Gáspár a szatmár-németi-i egyházban takarittatá el.

A Sárköz-Újlaki ághoz még több tagok is tartoznak, kiket azonban a nemzékrenddel összekötni nem tudok:

1561-ben éltek: Gáspár, a másik Albert és Imre, továbbá a néhai András fia, András. (Lásd a 2. sz. jegyzetet.)

1596-ban Sárköz-Újlaki Vylaky Benedek, Sárköz-Újlakon unokatestvérét, Vylaky Istvánt éjjel az utcán megtámadva, halálason elveri; ezzel meg nem elégedvén, 1597-ben keresztüllövi, minek következtében aztán elkobzott birtokait, nevezetesen sárköz-újlaki lakházát és harminczkét jobbágytelkü birtokát a király Pozsonyban 1597. nov. 8-án kelt adománylevelével Daróczy Ferencznek adományozza; a beigtatáskor Benedek és Újlaky István — valószínűleg az Ambrus fia — ellentmondanak. Benedek 1602-ben már nem él.

1600-ban gróf Báthory István országbíró, Somogy, Szatmár és Szabolcs vármegyék főispánja, bizonyítja: hogy Sárköz-Újlaki Vylaky János sárköz-újlaki birtokát nejének: Deway, másképp Halwany Annának ötszáz magyar forintba elzálogosította. Kelt az ecsedi várban, 1600. april 19-én.

1649-ben él Újlaky Jeremiás, és ugyan e tájtt még Újlaky Sebestyén.

A Szamos-Ujlaki Újlakyak.

A másik ágnak, mely Szamos-Újlakról és Baeskáról, de később Sárköz-Újlakról is iratá magát, s melyet az előbbi ággal összekötnöm még eddig nem sikerült, ismert tagjai: Ferencz, ki a tizenhatodik század elején élhetett; fia Mihály, kinek ismét Mihály nevű fia van; ez 1597-ben az Anarchy-családdal egyetemben, a Bovyky Farkas és neje Bachkai Teghzes Borbála ellen

folytatott pöröket elbékélés következtében megszüntetvén, a szabolcsvármegyei: Magyaros, Bewk és monostori praedium birtokához jutott ¹²⁾).

Mihály leányai: Zsófia, Margit, Anna, és fia: Ferencz, ki magát Sárköz-Újlakról is iratá. Ennek neje Vetéssy Margit, fiok: István, ki 1637-ben szatmárvármegyei vasvári birtokrészét Daróczy Istvánnak eladja. Ez Istvánnak fia ismét István volt ¹³⁾ és azonos lehetett azon Újlaky Istvánnal, ki 1700-ban Ugocsa vármegye alispánja vala. *)

Gr. ESZTERHÁZY JÁNOS.

¹²⁾ Gróf Báthory István országbíró, Somogy, Szatmár és Szabolcs vármegyék főispánja előtt a Bacsikai Anarchy-családbeliek, továbbá Szamos. Újlaki vagy másképp Bacsikai Wylaky Ferencznek, Mihály fiától származott Mihály fia, a maga és gyermekei: Ferencz, Zsófia, Margit és Anna nevében egyfelől, másfelől Bewky Farkas és neje, Bacsikai Teghzes Borbála pereit megszüntetvén, akképpen egyeznek meg: hogy a szabolcsvármegyei Magyaros, Bewk és monostori praediumot Anarchy Péter, István és Wylaky Mihály bírják. ellenben Kenéz-Ladány és Nagy-Baka nevű, szintén ezen vármegyei birtokokat Bewky Farkas és neje, kiknek egyszersmind jogukban áll e helyeken. Bewdi Bewdy Mihály Bereg vármegye főispánjától, a föntebbi Anarchyak által 562 aranyban elzálogosított birtokrészeket visszaválthatni. Kelt Ecseden, 1597. Pál apostol fordulásának ünnepe utáni vasárnapon.

¹³⁾ Néhai Sárköz-Újlaki Vylaky Ferencznek, néhai Kökényesdi Vetéssy Margittól született fia: István, a maga és fia, szintén István nevében. szatmárvármegyei vasvári birtok részét eladja Daróczy Istvánnak és utódainak. Kelt Szatmártn, 1637. junius 22-én.

*) Mindkét Újlaky család összeállított nemzékrendjét l. a túlsó oldalon.

A Sárköz-Újlaki Újlakyak nemzékrendje.

János, 1480 körül.						András, 1561. nem él.	
János, 1550 nem él.		Máté, neje Borbála. 1546—1561.		Mátyás † 1573. Albert, Imre, Pethry Anna † 1576. 1561. 1561.		András, Gáspár, 1561. 1561.	
György. Máté. Orsolya. Margit. 1550. 1561. 1550. Pacho		Ambrús. Elek. Albert, Imre, Zsófia, Dorottya. 1546. 1561. 1561. 1561.		Mátyás. posthumus. Benedek, János, 1600. sz. 1573. 1616. él. 1596. Dévay Anna.			
nem él. Jánosné		1561. 1575. 1575.		Zempléni Erzse 1602. nem 1606. él.			
1-ső férje : Komlóssy 1616.		Judith, István		György 1642., 1663. nem él.		Jeremiás, Sebestyén,	
Mihály özvegy.		Ráthony 1606.		Pethő Magdolna † 1642.		1649. 1649. körül.	
2-ik „ Byró		Máténé nem él		Borbála 1642., † 1703.			
Bernát.		1606. Pattantyús Adviga		b. Serédy Benedekné.			

A Szamos-Újlaki Újlakyak.

Czímere a családnak, mint a XVI-dik században élt Sárköz-Újlaki Újlaky György G. V. D. S. betűkkel is jelölt pecsétén látható: alól tompán kikerekített paizsban, rózsaság tetején álló galamb, nyakán nyíllal átlöve. A rózsaságon három virág és öt levél vagyon.

Ferencz 1500. körül, de Zamosuylak et de Bachka.			
Mihály, 1597. nem élt.			
Mihály, 1597.			
Ferencz de Sárköz-Újlak.	Zsófia.	Margit.	Anna.
1597.—1637. nem él.			
Vetéssy Margit, 1637.			
István, 1637.			
István, 1637.			
Ugocsa vármegye alispánja 1700-ban.			

Hagiographia és a régi szalavári apátság. *)

A történelmi critica követelményei szerint, tau históriának egy korszakát sem leendő oly nehéz megírni, mint éppen az első nagy reformkorszakot, t. i. a keresztyénség meghonosításának történetét.

Mert olyatén előadása az eseményeknek, miként az ma van a történelmi irodalomban föltüntetve: a critikai ész postulatumaival semmi szín alatt sem egyeztethető össze.

Merő habozás, ide-odakapkodás, a tények halfelfogása, ferditése s a legnagyobb elfogultság azok, melyek hazánk X., XI. és XII-dik századbéli történelmének főjellemvonásait alkotják.

És ha kérjük, hol van ennek oka? úgy találjuk, hogy kutfőink egyoldalúságában.

Mert ezen korszaknak kutfőit csak a szerzetes írók vagy történelmi műnyelven, a hagiographok irataiban bírjuk, ezeknél pedig hasztalan keresünk történelmi érzéket, elfogulatlan, józan bírálati ésszt.

Ők társadalmi állásuknál a keresztyénség, és nemzetiségüknel fogva a külföld befolyása alatt vannak, s így nagyon természetes, hogy minden erkölcsi mozgalmat, minden hazafiúi érzelmet, minden visszahatási harezot, mely egy oly nagy reform fogantatásánál, a minő a századokig kegyelt ősvallás megváltoztatása volt, egy jogaira féltékeny nemzet életében nemcsak az ősi, hanem a mai fogalmak szerint is kikerülhetlen; ők — mondom — mindezeket a catholicismus szemüvegén keresztül bírálgatták és saját izolált alanyiságukból kiindulva, nem elfogulatlan szerves históriát, hanem mesés, esodás catholicus legendákat írtak és hagytak a történelembűvár számára.

*) Örömmel figyelmeztetjük t. olvasóinkat e tanulmánnyal írt czikkre, mint a melynek még igen ifju szerzője már is ily komoly tárggyal s erélyes törekvéssel foglalkozik. Czikkét — melynek második része különben országgyűlésünk egyik napikérdését képezi — kiadjuk őszinte buzdításúl, mert széptehetségű szerzőjében történetirői hivatás jeleit látjuk nyiladozni.

Ezekből pedig itészetileg, a históriai komoly kötelességérzet tudatával okmányaink jelen csekély száma mellett történelmet összeállítani lehetetlen.

Ennélfogva hatványozott erővel kell a történelmi kutatás terére lépniünk, hogy egykor emelt fővel, s keblünk elégtűnt öntudatával törülhessük ki az elfogultság által beszűremkedett tévnézeteket és critical alapon irhassuk meg azt, a mit eddig csak a hagiographok túlzott s mesés iratai után voltunk kénytelenek történelmi formába önteni.

Mert hogy példát idézzek állításom igazolására, kérdem: miféle jellemvonásokkal találkozunk történetkönyveinkben még magát a nagyszellemű István királyt illetőleg is?

Úgy tünteték őt fel, mint egy együgyű jámbor életű, örökösen imádkozó szentet, kinek csak a bibliában volt minden öröme, ki csak hogy leverhesse az ellenzék vezérét, a somogyi Kolpánt: roppant birtokokat ajánl fel a pannonhegyi apátságnak, csupán azért, hogy ezen adomány kedvéért az isten esodát műveljen!

Egy oly fejedelemről, mint István, ki a legnagyobb reformot, mely eddig történelmünkben előfordul, valósította, ki áthatva a korszellem intő szózatától, belátta a christianismus létkérdését, és épen ezért nemzete iránti szeretetből üzent hadat a százados traditióknak; kinek elég bátorsága és erélye volt, nem gondolva trónjával és dynastiájával, az ősi keleti vérmérsékű magyar nemzetet előttük ismeretlen eszméken alapuló új vallás elfogadására bírni, csupán azért, mert a korszellem követelte ezen lépéseket; ki a nyugat-európai államélet modern eszméitől lelkesítve, joglemondásra bírta a törzsfőket és olygarehiai kormány helyett monarchicus állam formát teremtett; ki a magyar egyházat a kettős kereszt jogánál fogva függetlenítette a német császár és a római curia főnhatósága alól; ily nagy szellemnek czélzatairól és beható törekvéseiről meg nem engedhetők azon föltevések, melyek még mai napság is uralkodnak történetkönyveinkben.

Nagyon természetes, hogy a hagiographi szenteskedő fel fogás minden intézményt bizonyos természetfölötti varázsszal akar körülvenni; így volt ez a főntebb említettem ügyre vonatkozólag is. Jobban kedvezett a keresztyén vallásnak az, hogy

szent ügyének fogadalom által ígért előmozdítása buktatta meg inkább, mint Wasserburgi Wenczellin ügyessége a forradalmat.

Tökéletesen ily felfogást találunk a frank történelemben is, és úgy látszik, a mi hagiographjaink ezeket utánozták; mert ott is: Chlodvig 496-ban az allemannok ellen háborúzván, midőn már a frankokra nézve minden veszve látszott, fogadalmat tett, hogy ha győz, a keresztyén hitre tér. Természetesen, az isten csodát művelt, és Chlodvig győzött.

A történelmi critica azonban az ily csodaszerű felfogások ellen háborút üzen. Chlodvig a keresztyén hitre tért azért, mert Galliát, melyben akkor már a catholicusok száma nagy volt, másképen soha sem hódíthatta volna meg; és István király megadományozta a pannonhegyi apátságot azért, hogy apátjai, szerzetesei iskolákat állítsanak, hogy minél több tanárt nevelhessenek, és minél inkább terjeszszék a keresztyén vallás mellett a népműveltséget. Tudta ő azt nagyon jól, hogy nem a keresztvíz mossa le a vad szokásokat, hanem a művelődés.

A keresztyénség — fölvételi kor igazságainak kiderítése, mint látjuk, tehát csak a jól gyakorlott összehasonlító értelem, az ítészeti ész által valósítható; mert egyoldalú, t. i. a christianismus, sőt mi több, a kolostori felfogás szellemében irt okmányok állhatnak csak e tekintetben a történész szolgálatára. Nem lehet reményünk, hogy valaha még az írni és olvasni — legalább latin betűkkel s latin nyelven írni és olvasni — nem tudott oppositio szellemében készített korrajzokkal lenne szerencsénk találkozhatni; mert ha léteztek is egykoron ilyenek: az ősirás minden emlékeivel egyetemben megsemmisítették az új hit terjesztése alkalmával, mint a régi pogányságra emlékeztetők. Ennélfogva nincs más hátra, mint csak a hagiographokat kutatnunk, mert ezeknek compilatióiból mégis csak sikerülend majdan, az elfogulatlanság geniusától vezéreltetve, történelmi adataikat a józan critica világánál valódi értékekre leszállítani és organicus egészszé feldolgozni.

A hagiographia terén különösen a benczés barátok bírnak legtöbb érdemmel. Hisz meg van írva a híres monte-cassinói kolostorról, mely Nápoly mellett feküdt, hogy körébe gyűjtötte az Europa legnagyobb férfait s ezekhez jöttek tanulni még a tudományvágyó fejedelmek is.

Egy ily hazai és még mai nap is fönálló benezés kolostorról t. i. a szalaváriról óhajtok szólni.

Noha, mint azt majd történetéből alább látandjuk, ezen apátság sok hányatáson ment keresztül, mégis lehet reményünk, hogy archivumában, mely még teljesen soha sem volt átkutatva, a keresztyénség — fölvételi korból is rejthetnek maradványok, minthogy ezen convent már a magyarok bejövele előtt létezett. Hogy azonban egyáltalában igen fontos okmányokat rejt magában műveltségtörténetünket, különösen a birtokviszonyokat illetőleg: onnan is kiviláglik, mert egyikét képezte ez a locus credibiliseknek, a minő Magyarországbán ama legrégibb korban, mint tudjuk, csak igen kevészsámu vala.

Néhai Ráth Károly, szorgalmas történetbúvárunk többször meglátogatta a szalavári convent archivumát, és fölötte sajnos, hogy kora halála őt búvárkodásában megakadályozá.

Ez apátság történelmét már egyszer, a „Pesti Napló“ 1868-dik évfolyamának nov. 25-diki számában, rövideden ismerttettem.

Most azonban újabb adatoknak jöven nyomára: kötelességemnek tartottam azt a magyar történelmi irodalom szakközlönyében közzé tenni, és pedig: először azért, mert a nevezett apátság archivumától még igen sokat reménylhetünk, és így figyelmeztetni óhajtom reá különösen azon tisztelt búvárokat, kik Zalavármegye monographiájának megírására pályáznak, hogy a legnagyobb figyelmet szenteljék ezen archivum átbúvárlására; másodsor azért, mert nem rég hallottunk Hertelendy Kálmán képviselőtől egy interpellatiót, melyben a közoktatásügyi ministert sürgeti, hogy a szalavári apátságot a gottvieci apátság fönhatósága alól minélelőbb függetleníteni igyekezzék. És így ez ősi apátság ügye a nemzet gyűlésében is szőnyegre került.

Ily fontos körülmények találkozása, de különösen az a remény, hogy hazai történelmünknek föntebb jellemzett korszakára, melynek meddőségét mindnyájan érezzük, az itt rejlı adatok némi világot vethetnek, indított arra, hogy a kolostor alapításáról és további állapotairól e helyütt megemlékezzem, és történetbúváraink figyelmét iránta felköltsem.

Ezen apátság a kilencedik századból veszi eredetét. *) Privinna szláv herceg, ki Lajos bajor királytól a mostani Zalavármegyének déli részét hűbérben birta, építtetett egy várat a mocsáros Szala folyó szigetén, melynek neve ama korban Mozburgum vala. 850-ben, vidékét népesíteni szándékozván, várának közelében várost alapított, mely ezen iratokban Szalaburgumnak hivatik. A 853-dik évben pedig monostort és templomot is, Szent-Adorján tiszteletére épített **). Utóbb azonban őseinktől, midőn Etele örökségét jövőnek elfoglalni, a vidék a kolostoros várossal együtt elpusztított.

Szent-István első apostoli királyunk udvari, s nagyobb-részt külföldi tanácsosai által figyelmeztetve, megemlékezvén a Szent-Adorjánról czimzett apátság egykori virágzásáról és a keresztényen hit terjesztésében tett érdemeiről: ugyanczen apátságot 1019-ben fölélcsté s bőkezűleg ellátta birtokokkal; azonban a zárdát mostnem Szalaburgumba***), hanem az egykori Mozburgum helyére, t. i. a mocsáros Szala folyó szigetére helyezé. Ezen apátság igen nevezetes szerepet játszott ezen idő óta; a pápák és fejedelmek kedvezményeiben többször részesült, a XIII-dik század közepétől országos levéltárral bírt, és virágzott a dieső, de egyszersmind gyászos emlékü szigetvári ostromig. Azonban 1568-ban a törökök a szalamenti helységeket földülván: hihető. leg ezen apátság is ezen évben dőlt romba. Annai bizonyos, hogy ez időtájt tétett semmivé, mert az 1575-ki országgyűlés

*) Kunics Mihály, ki 1821. nyarán kutatott ezen archivumban. 1824-ben megjelent „Topographische Beschreibungen des Königreiches Ungarn und seiner einverleibten Provinzen“ czimű munkájában csak Szent-Istvánig viszi föl eredetét, azonban később így ír: Nach der Anzeige des Wessprimer Diocesan Kalenders soll schon im 9-ten Jahrhundert hier eine Pfarre gewesen seyn. Most azonban már kézirati adatok nyomán bizonyosan tudjuk az egész alapítás-történetet. W. Gy.

**) Most is ezen szentről van elnevezve, mert a következő felirat olvasható homlokzatán:

ABBATIA
SZALAVARIENSIS
DIVI HADRIANI
CHRISTI ATLETHAE GLORIOSI.

***) Megkülönböztetés végett az okmányokban a vár rendesen Mozburgumnak, és maga a város Szalaburgumnak hivatik. W. Gy.

már arról panaszkodik, hogy a szalavári convent a kapornaki-val együtt a török rombolásnak áldozatává lön; azonban országos levéltára a vassvári társas-káptalanba vitetett, azaz a jelenlegi szombathelyibe, a honnan csak ezen apátság visszaállítása után, t. i. 1756-ban hozatott ismét a rend birtokába, Szala-Apátiba vissza.

Földulatása után a convent javadalmai, mint azt az okiratok bizonyítják, magasabb állású egyházi férfiaknak adományoztattak a fejedelmek által. Eddigi történetéből látjuk, hogy mint hiteles hely fontos volt a régi korban, és fontos reánk nézve ma, mert levéltára mindig gondos szemekkel őriztetett, úgy, hogy alig értesültek valamely sejtethető veszélyről, azonnal összepodgyászták a levéltárt és biztosabb helyre küldék. Így viszontagságai daczára sem kell attól tartanunk, hogy sok hiány találkoznék benne.

A mi ezen apátság 1715. utáni történetét illeti, az különösen érdekelhet bennünket úgy is, mint történetkedvelőket, de főként, mint jogainkra féltékeny magyarokat. És, ha így a szakközlönyben a történet folyamát jelenleg tovább viszem: azon, úgy hiszem, senki sem fog megütközni akkor, ha meggondolja, hogy épen az oknyomozó történcsem az, melynek kötelessége a jogokat, azoknak eredetét és természetét kikutatni és a kellő világosságba helyezni.

Ugyanis 1715-ben, tehát III. Károly alatt a szalavári apátság ismét a beneczéscznek adatott volt vissza, csak hogy nem ősi önállása szerint, hanem egy a németeknél nagy tiszteletben álló, névszerint a göttweichi apátsággal kapcsoltatott össze. E viszony folytán a szalavári apátság mind maiglan fiókját képezi ama külföldinek. A hamvaiból föltámadt kolostor 1715. után nem ősi helyére épült, minthogy az ingoványos talaj, melynek védelmére már ezen korban szükség nem vala, az építést is megnehezítette: tehát régi helyétől észak-nyugatra, mintegy órányi távolságra fekvő emelkedettebb és egészségesebb helyre, t. i. Szala-Apátiba építettett, de régi jogczimének megtartása mellett.

A szalavári apát kijelölése az adománylevél szerint jelenleg a göttweichi főapát jogai közé tartozik, a helybenhagyás pedig az apostoli királyt illeti. Most már azonban három-négy

évtized óta, Szalavárnak nincs is külön apátja, hanem a göttweichi főapátot itt egy administrator helyettesíti, úgy látszik azért, hogy a magyar apátság jövedelme annál nagyobb mérvben vitethessék ki külföldre.

A szalavári apátságnak önállósítását, illetőleg magyar kezekre bízását, már félszázada elmúlt, hogy sürgeti az ország, mindazáltal az eredmény mindaddig csak kegyes biztatásból állott. Most azonban, midőn visszahelyezettünk alkotmányos jogainkba, és önmagunk rendelkezünk sorsunk fölött: joggal remélhetjük ezen fontos kérdés minél előbbi sikeres megoldását annál is inkább, minthogy vallásügyi ministerünk éppen azon férfiú, ki közoktatási tárczájánál és akadémiái elnökségénél fogva hazai tudományosságunknak legfőbb öre, és így mindent el fog követni, hogy ez ügy minél előbb tisztába hozassék, mert ezzel nemcsak miniszteri kötelességét teljesíti, hanem előbbre viszi egyszermind a tudomány ügyét is. Ugyanis a szalavári apátság országos levéltárát, mely egyike a legnevezetesebb dunántúli archívumoknak, csak akkor iktathatjuk szorosán a magyar levéltárak sorába, és csak akkor bűvárolhatjuk át és rendezhetjük azt igazán tudományos szabatsóssággal, ha majd az apátság a külföld gyámkodásától teljesen függetlenítettven, a nemzeti tudományosságért lelkesülni és áldozni tudó magyar férfiak kormányzása alá bízatik és önálló jogaiba visszahe-
lyeztetik.

WLASSICS GYULA.

Könyvismertetések és bírálatok.

IV.

„Aus vier Jahrhunderten. Mittheilungen aus dem Haupt-Staatsarchive zu Dresden, von Dr. Karl von Weber, Director des Haupt-Staatsarchivs.“ Lipese, Tauchnitz Bernát kiadása, 1857 és 58. Két kötetben *).

Klement még augusztusban (1718.) említett luckai össze-
jövetelekkor közlé Lehmannal, a legnagyobb titok pecsége alatt,
hogy ő Savoyi Eugen hgtól az Austria és Poroszország közötti
bensőbb egyetértés helyreállítására küldetett; „Schwerin porosz
minister — úgymond — derék ember, de neje összeveszett Eu-
gen hg. szeretőjével: Batthyányi grófnéval.“ Egyszersmind oly
államférfiak megjelölését kívánta Lehmanntól, a kik által e dol-
got leginkább folytathatná. Lehmann Mylius hadi tanácsost
és Jablonszky udvari papot, a lengyel- és csehországi refor-
mátusok superintendensét, ajánlá. Klement igen megörült, midőn
Jablonszkyknak Berlinben létét meghallá, „mint a kivel ő egykor
Rákóczi ügyeit folytatta, s a ki ezért ötöle sok pénzt és tokaji
bort kapott.“ Majd tovább ment bizalmas közléseiben; kije-
lenté Lehmann előtt, hogy osztrák és szász részről el vannak
határozva, ha a kiegyezés Poroszországgal nem sikerülne, Ber-
lint megrohanni, a király személyét, Ilgen és Kraut ministereket,
s különösen a királyi kincstárt elragadni.

Lehmann, ki porosz alattvaló volt, eleinte elrémült ezek hal-
latára: de Klementnek a fölkelített kincsszomjjal sikerült benne
a félelmet elnyomni. 100,000 tallért helyezett kilátásba részére
az elragadandó kincstárból, ha közremunkál, s Savoyai Eugen
— utánzott — levelét mutatá neki, mely e tervet tartalmazta, s
I. Vilmos Frigyesről egyebek közt így szólt: „A poroszok ki-
rálya afféle apró fejedelem, a kivel 2—3 hónap alatt el lehet
bánni.“ Lehmann hitt és elámul, elszédült. A királyt — taná-
csolá Klementnek — legkönnyebb lesz Wusterhausenben kézre
keríteni, mint a melynek polgársága nagyon elégtelen; sőt
ajánlkozott, azon esetre, ha majd Berlin megrohantatik, kalau-

zúl, megmutatandó: „melyik házakban van a legtöbb pénz;“ ajánlkozott továbbá Berlin erődtételeinek tervét megszerezni, „és azon a leggyöngébb pontokat megjelölni.“

Klement Lehmannt ekkép mindenre megnyerve, most maga is újból Berlinbe utazott, Jablonszkyt személyesen fölkeresendő, s általa, ennek bizalmas barátja s Klementnek is még a Rákóczi-időkből ismerőse: Bieberstein maréchal és titkos tanácsos útján a királynál kihallgatást eszközendő. Jablonszky azonban épen esetleg nem volt Berlinben. Klement tehát visszatment Baruthba s ismét irt Jablonszkynek: kérve őt, a levelébe zárt más levelet juttassa a király kezébe, reáhárván a felelősséget ama nagy szerencsétlenségért, mely e levél kézhez nem jutásából keletkezhetnék. Jablonszky, egykori ügynöktársának — kinek fényes tehetségeit s a diplomácia titkaiba avatottságát ismeré — megbízásával Bieberstein maréchalhoz sietett, ki a levelet a királynak átadá. Klement ez iratban alkalmasint csak sejtette az ő Felségét fenyegető veszélyt, s további fölvilágosításokat ígért. Jablonszkynek meghagyatott: utazzék rögtön Baruthba, s beszéljen Klementtel. Ez meg is történt; de az udvari pap az ugyanezen számító kalandortól csak félig kielégítő, s a fölgerjesztett aggályt még nevelő értesítéseket kapott; a titokba egészen nem avatta őt be. Ő — úgymond — a királylyal maga akarna szólni.

E kijelentés és fölkelített izgatottsága arra birták Vilmos királyt, hogy Klementtel személyesen találkozzék. Ez utóbbi, — 1718 sept. elején — második berlini útja — a Fölség határozott fölszólítására utazott a porosz székvárosba; Jablonszky superintendens, és Knyphausen minister Vilmos Frigyes megbízásából egész Baruthig mentenek eléje. Velök érkezett Klement Berlinbe, és a nevezett ministerhez szálla. Másnap fogadtatott a király által, egyedül, tanúk nélkül. A király délután Forçad tábornokkal — Berlin paranesnokával — s két apróddal kikoscsizott, s a sétakocsizás után, midőn már esteledni kezd vala, az oranienburgi kapunál terülő kertek alatt megállittatá hintáját, megparancsolá kíséretének, hogy várakozzanak, s azzal a kertek egyikében eltűnt. Ott várt reá Klement Jablonszkyval egy pavillonban. Vilmos távozásra inté az utóbbit, Klementet pedig föl hívá titkának föltárására. Ez most előadá az általunk

már föntebb vázoltakat t. i. Berlin tervezett megrohantatását, Ő Felsége és a kincsek elragadását, hozzátévéen még, hogy a korona örökösét a kath. vallásban akarják neveltetni, s a császár gyámsága alatt a trónra ültetni; továbbá hogy ő, Klement, senki-ben sem tapasztalt oly nagy gyűlöletet a király ellen, mint Flem-ming grófban, a ki az elragadás tervét kigondolá, személyesen akarta végrehajtani is, papírra tette, és ő neki adta volt át, hogy vigye Bécsbe. Savoyai Eugen először még Hannovera egyetér-tését akará, melyet azonban könnyen kieszközölhetőnek mon-dott; azután maga levelezett Klementtel ez ügyben s megbízta, Flemming gróffal mindent elvégezni; egyszersmind havonként 15,000 frtot utalványozott titkos correspondensek szerzésére, mely összegeket Hohmann lipcei bankár által fizettette ki, a kinek eskü alatt kellett hallgatást kötelezni. Flemming föl vállalá, hogy az angol udvar beleegyezését is kieszközli, s e végett küldetett Flodropp gróf Londonba. Eugen hg. pedig 100 aranyat adatott ő általa de Puis mérnöknek Wusterhausen tervéért, s Berlin tervét is fölvetetni kívánta. Mind ezek nagyobb hitelül Klement több levelet mutatott a királynak Eugen hgtől és Flemming gróftól, az előadott merényleteket tárgyazókat. Eugen egyik — 1718 jul. 18-kán — kelt levelében a Vilmos király köz-vetlen környezetében levő árulókról is volt szó. Szólt-e ezek-ről bővebben Klement már ezúttal a királynak? nem tudhatni. Talán elégnek vélte a királyt most még általánosságban bizal-matlanná tenni környezői iránt. Végül kijelenté, hogy őt egy-résről a tervezett merénylet szomorú következményei, más-résről a catholicus vallás ellen táplált benső gyűlölete birták reá Ő Felsége előtt mindent fölfedezni; egyszersmind a refor-mált hitre való áttérési szándokát tudatá a vallására sokat tartó királylyal s fölleplezéseit titokban tartására kéré, miután — úgymond — ama veszélyes terveket csak így lehetend meg-hiusítani.

Klement őszinte modora s az előmutatott levelek — habár ezeket a beállott esti homály miatt már jól el nem olvashatta — mély benyomást gyakoroltak Vilmos Frigyesre, a ki Klement-nek másnapra újabb kihallgatást ígért. A hallott rémes tervek annyira fölízgaták a király egész valóját, hogy — mint Forçad tábornok később maga beszélé — soha életében oly ingerült-

nek nem látta urát, mint mikor ama kertből visszatért. Ő a király rendkívüli fölindulását látván, bátorkodott annak okát kérdezni, de Vilmos csak egy mély sohajjal felelt; s várpalotája elé érkezve: halálbüntetés alatt megparancsolá kíséretének, semmit sem szólni arról, hogy ő a kocsit elhagyta volt. Termeibe távozva, az egész este, és másnap annyira egyedül maradt bús gondoljaival, hogy még a királynét sem bocsátá magához.

Másnap a kitűzött órában, ismét az előbbi titokzatos módon, ugyanazon kerti pavillonba ment Vilmos király, ismételteté Klementtel fölfedezéseit, figyelemmel megvizsgálá ezeket bizonyító irományait, a melyekben csakugyan kétségkívül Savoyai Eugen és Flemming gróf keze írására ismert. Ekkép egészen meggyőződött a fölleplezett gonosz tervek valóságáról, miután emez iratok azokat magokban foglalták, s Eugen egyik levelében az is említették, hogy ő valakit Berlinbe küldött „um die avenues zu recognosciren.“

Klementet a király megmentője gyanánt tekinté, s elhalmozá halála jeleivel. Meghívta őt: maradjon Berlinben, a mit azonban az lehetetlennek nyilvánított; neki, ha a merényletet meg akarja hiusítani, előbb még Hollandiába kell utaznia. Ajándékul 12,000 tallért ajánlott föl neki a király, melyet Klement eleinte vonakodott elfogadni, miután — úgymond — még semmit meg nem érdemelt. 7000 tallért azonban mégis elfogadott „további fölfedezések tételére;“ később pedig még 2000 aranyat ada neki a király.

Különben Klement, a mint Vilmosnak ígérte volt, áttért a reformált vallásra, a mi által a királyt őszinteségéről még inkább meggyőzé, s kétség kívül a nagy befolyású Jablonszky superintendensnek is nem kis mérvben nyerte meg kegyét. Berlinben fűzött egyéb viszonyai között pedig megismerkedett Heideckam báróval, ki dús vagyonát elpazarolván, I. Frigyes alatt viselt nagyköveti fényes állásáról kémszerepre süllyedt, Ilgen által Stralsundban XII. Károly svéd királynál ilyenül használtatván. Most Berlinben vetyengett; s mivel az udvari viszonyokat régi összeköttetéseinél fogva jól ismeré: Klement által fizetve, ennek bizonyára érdekes tudósításokkal szolgálhatott. Ezeket Klement a Lehmann útján kapottakkal együtt állítólag Bécsből és Drezdából vett értesülések koholására használá föl a

király előtt. Vilmos Frigyes újabb kegyekkel halmozá őt, s a „de la g é n é r o s i t é“ rendjellel tünteté ki.

Klement, mint a királynak mondá, sept. közepén túl, csakugyan Hollandiába, Amsterdamba utazott. Sept. 21-kéről Cleveből azt írja a királynak, hogy ezen útat Eugén hg. parancsára kell tennie s jelenti: „hogy a hgnek veszélyes tervei végrehajtására már minden porosz városban megvannak a maga biztos correspondensei, sőt az általános fölkelés felől is bizonyos biztosításai; a tervezet, a mely szerint a porosz tartományok a király személyének kézrekerítése után kormányoztatni fognának, már approbáltatott.“

Vilmos Frigyes, mióta őt Klement szörnyű fölfedezéseivel meglepte, egészen kikelt rendes sodrából. Feltűnőleg roskedvűvé, aggodalmassá, bizalmatlanná lön; majd senkivel sem beszélt környezői közül, magába zárkózva élt, s utóbb személye iránti aggályaiiban annyira ment, hogy mindig töltött pisztolyokat tartott ágya mellett. Oly zordonná vála, hogy senki sem meré őt megkérdezni mindezeknek okai iránt? Mig végre Lipót, anhalt-dessau herczeg elhatározá magát, minden áron végére járni a dolognak. Midőn a király egyik napon szobáiba vonúlt: a herczeg utána vakmerősködék. Vilmos még őt is gyanús szemmel nézve, megfordult és kardjához kapott. A herczeg a bizalmatlansága legnagyobb jelét látván, kihúzta saját kardját, és messze eldobá magától; egyszersmind a királyt, törhetlen hűségéről esküvéssel biztosítván, kérve kényszeríté aggodalmainak közlésére; Vilmos meglepetve és megindítatva a herczeg c viselete által, elvégre nyilatkozott; bizalmasan elmondá neki a Klement által megjelentetteket. A herczeg meg levén győződve, hogy mindaz puszta koholmány és rágalom: megnyugtadni igyekvék a királyt s tanácslá neki, hogy Klement-et mindenképen vissza kell Berlinbe keríteni.

A király az anhalti hg. e határozott föllépése által némileg megingattatva, Jablonszkyt és Bieberstein marechalt Klement után Amsterdamba küldé. A superintendens a „Lyon városhoz“ czimzett fogadóba szálla, de onnét, Klement tanácsára, ki neki azt sugá, hogy ott Flemming gróf által küldött száz kéme't tanyáznak, csakhamar másuvá költözött. A berlini küldöttek ismételve értekezvén Klementtel: ez megmaradt állí-

tásai mellett; s a dolog valóságáról még jobban meggyőző őket azon körülmény, hogy egyízben, mikor épen együtt ebédeltek: kapta Klement a postáról egy sajátkezű (?) levelét Eugen hgnek, melyet a kalandor velök azonnal közlött. Több előkelő állású porosz volt e levélben név szerint megemlítve, mint a tervezett merénylet részesei. Klement maga mondá azután tollba a marechalnak, Jablonszky jelenlétében, a berlini udvarnál levő árulók neveit, megjegyezvén hogy többen közülök — a legjelentékenyebbek — Bécsből bizonyos összegeket kaptak. Köztük valának: Grumbkow tábornok, Kreutz és Alvensleben titkos tanácsosok, az anhalt-dessau herceg stb., stb. Grumkowról állítá Klement, hogy 1718. aug. 20-kán Landsbergben Eugen hg ügynökével találkozott, s megbeszélé vele a merénylet végbevitelének napját és óráját. —

Jablonszky és Bieberstein egyébiránt, annak tudatásával hogy a király papirra nem tehető igen fontos dolgokban akar vele szólni, reábirák Klementet, hogy velök Berlinbe viszszerjen. És a merész ember ügyességének még egyszer sikerült Vilmos Frigyezt elámitani. Klement a királlyal való ezen újabb összejövetelekor is állhatatosan ragaszkodott tett fölfedezéseihöz, hivatkozván az ő Fölségének már előmutatott levelekre. A király ezeket újra látni óhajtá. „Nincsenek itt, — sajnálkozik Klement; — Hágában hagytam, biztos kezekben; de ha Fölséged akarja: rögtön visszautazom értetők!” S a király ebbe beleegyezett, daczára az anhalt-dessau herceg ellenzésének, ki egy függöny mögött a fogadtatásnak tanúja volt; azonban Klement mellé, midőn 1718. oct. utolsó vagy nov. első napjaiban elindult, Dumoulin őrnagy rendeltetett kísérőül.

A király ugyanez idő tájt Ilgen ministert is beavatá a titokba; a ki gyanakodó természetű lévén: távol volt attól, hogy Lipót hg biztosításai által meg legyen nyugtatva. S tán az ő befolyása ellensúlyozá az anhalti herceget annyira, hogy Klement az ország határaiból ismét kibocsáttaték. Sőt a király az általa megjelölt egyénekre titokban vigyáztatott, leveleiket a postán feltörteté, Knyphausen bárót pedig, a ministert, álnév alatt Bécsbe küldé Savoyai Eugen és — a mint tudjuk — szintén ott időző Flemming „sondizására.”

Klement Hágába jutván, majd négy hétig tartózkodott ot-

tan. Megfoghatlan, hogy a különben oly éleseszű ember át nem látta a veszélyt, mely ekkor már gyülekezett feje fölött, s Hollandiából — a honnét az egész világ nyitva állt előtte — tova nem illana. Holott a fenyegető veszedelmet már csak a király utóbbi tartozkodó viseletéből, s főként a mellé rendelt őrnagy kíséretéből is sejtheti vala. És bizonyos, hogy sejtette is, sőt tudta, mert november hó folytán, lelke némi jobb érzetének föl-villanásakor, Lehmannt tudósítá: „meneküljön, mert levelezésük fölfedeztetett.“ Lehmann hajtott a figyelmeztetésre, s Drezdába osont.

De önmagáról Klement — csodálatosan! — épen nem gondoskodék. Úgy látszik, annyira elhívé magát eddigi nagy szerencséjében, s annyira bízik vala saját egyéni ügyességében, hogy még tovább is feszíté a húrt. Vakon rohant szerencsétlenségébe, midőn a menekülés alkalmá még tárva volt előtte. A boszuló nemezis hatalma nem engedé őt elillanni; elbódítá, s balvégzete föltarthatlanul sodorta az örvénybe.

Klement november végnapjaiban visszaindult Berlinbe. A porosz határon átérkezve, Cleve-ben elfogatott s Forrestier ezredes által dec. 4-kén Berlinbe, Bieberstein marechal házába vitetett; egy óra mulva pedig Schwendi altábornagy 20 csendőrral a spandani várba kíséré őt. Ez esemény föltűnt, de senki sem tudá: ki legyen tulajdonképen a fogoly? mindazáltal a kik láták, úgy írják le, hogy az egy „előkelő, barna arcú, természetes úr vala, prémes magyar mentéts mellén érdemcsillagot viselt.“

Spandauban Klement szoros fogságban tartaték, a meny nyiben a parancsnokon kívül senki be nem bocsáttatott hozzá. A tárgyalások, melyeken a király személyesen jelen volt, örökkal elállott, zárt ajtajú szobákban történtek. Klement különben kitüntető bánásmódban részesüle: a király könybájáról, ezüst tála kon fölhordott étkekkel szolgálának neki. Korábbi kijelentéseihez most is makacsul ragaszkodott; újra és újra állítá, hogy „mindazok valók és igazak; tudja ugyan, hogy állításait ő jobban már meg nem bizonyíthatja, mert Eugen hg és Fleaming gróf természetesen mindent tagadni fognak de ő kész élni-halni kijelentéseiért.“ Ezt annyi bensőséggel, könnyek között mondá, hogy a király ismét inga-

dozni kezdett, az elragadási tervezetet is — úgy, a mint Fleming gróftól hallá — most részletességgel a tárgyalási jegyző-könyv számára tollba mondott Klement vallomásai és az anhalt-dessau-i hg bizonyítgatásai között, a ki folyvást azt erősíti vala, hogy mindez — csupa költemény. Azért e kettő közt habozván, Vilmos Frigyes elhatározá, hogy legalább saját személyi biztonlété érdekében megteszi a szükségesnek vélt intézkedéseket.

Berlin kapui 1718 december 9-kén egyszerre bezárattak. Minden posta, minden utazó visszatartaték; még a városba gabnás-szekerekkel jött parasztok sem bocsáttattak ki. Az utczákon sűrű őrjáratok czirkálának, melyeket éjszaka maga a király vezérel vala. Számos egyén — köztük a legelőkelőbbek — kiket Klement árulókül jelölt volt meg, elfogatott, s több olyanok is, kik a postán fölfogott levelezéseiknél fogva estek gyanúba. Ez utóbbiak közé tartozott a Lehmannal correspondeáló Bube — Wartensleben tábornagy titkára — ki azonban az őt fenyegető veszélyről valahogy értesülván: asszonyruhába öltözött s úgy iparkodott menekülni. De a féltében nagyon is gyors férfias léptekkel siető alak szemet szűrt egy őrjáró tisztnek: elfogá őt, s férfitöltát kiderítvén, a király elé vitette. Ott fölismertetett: ki legyen? s mielőtt a neki ruhát kölesőnzött nővel együtt Spandauba kísértetett volna, Vilmos parancsából azon női ruházatában Berlin legnépesebb utczáin csufondárosan körülhurezoltaték.

Spandau börtönei a legnevezetesebb foglyokkal teltek meg. A foglyok közt voltak: az egyszermind tárczát is vesztett Kammecke minister, Blaspiel bárónő titkos tanácsosné, cz ünnepeit szépség, ki pedig a királynénak legnagyobb kegyence vala, s Manteuffel szász ministerrel folytatott gyöngéd levelezéseért — melyet politikai tartalmúvá magyaráztak — jutott e váratlan sorsra; sőt e delnő Fleminggel is levelezett s töle jelentékeny ajándékokat fogadott volna el. Elfogatott továbbá Dankelmann elnök, kit Halleből kísértek Spandauba; Troschke udvari apród, stb., stb. Ugyanekkor Maillete du Buy bankárnál házkutatás tartatott, miután a rémeket látó Ilgen minister — ki a királyt ez elfogatásokra leginkább tanácsolá — arról értesült, hogy Fleming gróf a bankár czime alatt szokott Berlinbe levelezni.

Nem elég, hogy a király ily kiméletlenül járt el saját alattvalói iránt, — a népjogot is megsértette. Az erősen gyanúba vett szász követ-helyettesnek ugyanis, Wilhelminek, dec. 14-kén, míg a császári követnél ebédelt: szállását hivatalosan feltörette, s lakatossal szekrényeit, ládáit kinyitogattatván, összes papírjait lefoglaltatta és Ilgen minsterhez vitette. Wilhelmi, a mint az esetet megtudá: sietett iratai visszaszolgáltatását követelni; de azt a választ kapta, hogy mindez a király határozott parancsára történt, s irományait majd csak átvizsgáltságuk után fogja kézhez vehetni. Dec. 16-kán a király maga elé hivatá Wilhelmit s kijelenté előtte, „hogy iratait azért foglaltatta le, miszerint azokból bővebb világot deríthessen az ellene gr. Flemming tábornagy és b. Manteuffel szász ministerek által szőtt igen veszélyes összeesküvésre.“ Egyébiránt biztosítja Wilhelmit, hogy ura, Ágost király irányában ő a legnagyobb szeretettel s barátsággal viseltetik, őt minden fölfedezendőkről híven fogja értesíteni, s ezzel rekeszté be a kihallgatást: „Írd meg királyodnak, a miket ime mondtam, tedd hozzá, hogy ha jövőre nálam valamit akar, kéretem: bízza azt más ministereire, ne Flemmingre és Manteuffelre, a kiktől többé semmit el nem fogadok.“

Ily mély gyökeret vertek Klement insinuatíói Vilmos Frigyes szívében.

A szegény szász követet mind e váratlan, igen meglepő eljárás s a kormánya ellen emelt súlyos vádak annyira megzavarták, miszerint maga azt írta Drezdába, „hogy mind e nagy szerencsétlenség és rettenetes gyanúsítások elméjét úgy feldúlták, hogy különben is beteges ember lévén, oly nyomorult állapotba jutott: immár merő holt-clevenné lőn.“

Vilmos december 14-én maga egy hosszú levelet írt a lengyel királynak, melyben panaszosan említi föl előtte, hogy néhányan szolgálai közül mindenféle bűsz terveket koholtak ellene: összeakarták őt veszíteni vele, urokkal s a császárral, sőt aunyira vetemedtenek, hogy ő — Vilmos — és királyi háza ellen megszemélyi bizton léteire is törő gonosz szándékokat forralnának, a melyektől nyilván minden becsületes ember irtóznék. Ő mindezeket sokáig nem hitte, de a legrészletesebben értesítetvén mindenekről, többé semmi kétsége nem lehetett, s midőn megtudta, hogy már saját alattvalóit is veszedelmesen izgatják el-

lene s büntetésre méltó levelezéseket fűznek velök: elvégre kénytelen volt óvó rendszabályokhoz nyúlni, s különösen Wilhelminek — mint e veszélyes levelezések közvetítőjének — iratait lefoglaltatni „Fölséged így tudván ez ellentünk indított igen gonosz működést: nem veendi nehéz néven eljárásunkat; megnyugodván abban, hogy mi minden, Fölséged személyét érdeklő leveleket olvasatlanul lepecsételtetni rendeltünk s csak ama gonosz bonyodalomra vonatkozókat vizsgáltatjuk át. Valamint azért meg vagyunk győződve, hogy Fölséged irányunkban a legjobb szándékkal viseltetik: kérjük, utasítsa komolyan rendre szolgálait, hogy a mi ügyeinkbe máskor magokat ne ártsák, s efféle gonosz és menhetetlen dolgokba ne keveredjenek.“

De bárniként igyekezett légyen is a porosz király igazolni nemzetközijogot sértő eljárását: Ágost nem kevésbé ütődött meg azon, drezdai udvara pedig majd fejét vesztette, annyira elámult, a nekik tulajdonított oly veszedelmes és gonosz tervezetekről, merényletről stb. mitsem tudván. Ágost király Wilhelmi papírai lefoglaltatását a jogsértésen kívül különösen azért röstelte, mert köztük egy ládában a szent-pétervári udvarnál levő, részére megvesztegetett némely orosz udvaroncok titkos levelezései foglaltattak, az illetők neveivel együtt. Ezen, a lengyel királyra és kormányára nézve fölötté compromittáló természetű iratok napfényre jutásától Varsóban és Drezdában igen tartottak. Ágost királynak tehát elégséges oka volt nehezíteni.

A porosz király azonban Ilgen minister által titokban udvari tanácsosságot és 1200 tallérnyi évdíjt ígért Wilhelminek: csak vallja ki, a mit a tervezett merényletekről tud. Az, persze, váltig erősíté, hogy előtte semmi sem ismeretes. Erre Ilgen, Wilhelminek porosz földön lakó atyja megrontásával és az országból kikergettetésével fenyegetődött. Wilhelmi, hogy a fakgatásoktól valamikép meneküljön, azt mondá, hogy ő azonnal Drezdába indul. „Meg ne merje próbálni — válaszolá Ilgen — mert gondoskodnánk, hogy ön útközben is elfogassék és gyalázatosan hozassék vissza Berlinbe!“ Sőt még Spandauval is fenyegette. A megrémült szász követ látta, hogy ő tulajdonkép — fogoly. Mégis el akart volna indulni, de egész Berlinben, bármily pénzért sem kaphatott se postalovakat,

se bérkocsit. Mindnyájának szigorúan meg volt tiltva Wilhelmit — ki a városból semmiképen ki nem bocsáttaték — elszállítani.

Wilhelmi — miután tudta, hogy a leveleket a postán a király jelenlétében föltörik, sőt a gyanúsabbakat ez maga nyitogatja föl — irni nem mervén: mégis módot talált az átutazó Bernewitz szász testőrkapitány által legalább szóbelileg mindent megüzenni kormányának. Mire Ágost király a gyalázatos eljárásra azzal válaszolt, hogy a varsói udvaránál levő porosz követeket Wilhelmihez hasonló állapotba helyezteté. A lengyel-szász és porosz udvarok közt mind ezek folytán oly feszültté lön a viszony, hogy csak egy szikra kellett, és a mindinkább elmérgedő viszály nyílt háborúba fog vala kitörni. Ennyi bajt okozott Klement a szász kormánynak!

A bécsi udvarral a viszonyok hamarabb tisztába jöttek, nem is bonyolultak össze ennyire. Egyrésről az Eugen herczeg sondirozására Bécsbe küldött Knyphausen módot talált Klementnek a herczeget gyanúsító érdeklő fölleplezéseit ez utóbbival szép szerével közölni, másrésről pedig maga Vilmos király is még dec. 10-kéről sajátkezűleg tudatá Eugennel — oly formán, mint Ágost királylyal — Klement fölfedezéseit, csak-hogy itt Klementet, mint Eugen hg delatorát, egyenesen megnevezve; elmondva különben: mint vádolá ez a hget az elragadási merénylettel, Berlin szándéklott megrohanásával s erődítései tervének e végre du Puy mérnök által lett tényleges elkészíttetésével, udvarabeliek és több tábornoka megvesztegetésével stb. stb., a hg sajátkezű (?) leveleit mutatván elő bizony-ságul. Hozzáteszi ugyan a király, hogy ő távol van attól, mikép e delatióknak a hget illetőleg legkisebb hitelt is adna, s azért Klementet Spandauba fogságra küldé; reméli azonban s mindig tapasztalt jóindulatánál fogva el is várja a hgtől, mint a ki a fogságában is mindent valónak állító Klementet személyesen ismeri, hogy módot fog neki — a királynak — nyújtani az ügy tisztába hozására.

Savoyai Eugen a legnagyobb mérvben indignálódott a személyét érdeklő gyalázatos vádoltatások által; magához hivatá Knyphausent, s körülményesen megismerteté vele: miféle ember az a Klement „ce coquin“ (ez a gaz), a kit ő — úgymond — sokkal inkább megvet, minthogy neki bármily megbízásokat is

adott volna, nemhogy oly alávaló- és gonoszakat, melyeknek vádja által a legmélyebben sértve érzi magát; az ő tőle előmutatott levelek hamisak, az egész dolog koholmány. S lefesté Klementnek korábbi árulásait: mint adta el Rákóczyt, mint fondorkodott Bécsben stb. Mindezeket, a személyét illető rágalmazásokért elégtételt követelve, válaszában is tudatá Vilmos Frigyes királylyal, kihez Knyphausen bárót teljes információkkal visszaküldötte Berlinbe.

Most hullott le a fátyol a porosz király szeméről s látni kezdé, hogy ő rajta van a sor hiszékenységeért a bécsi és varsó-drezdai udvarokat kiengesztelni. Ágost királynak újra írt, és varsói követét is ez értelemben utasítá, de Flemming és Mantuffel elleni gyanúját — annyi valószínűséggel bírt az — nem bírta még most sem teljesen elfojtani, melynek a királyhoz intézett ezen újabb levelében is ismét némi kifejezést adott.

A spandani foglyokat azonban vallatták, és újra val'atták, de a rémes complotte-ból csak nem akart kiszólni semmi. Némelyek, kiderülvén ártatlanságuk, szabadon bocsáttattak, köztük a szép Blaspiel báróné; mígnem végre, december utolsó napjaiban, Klement újabb vallomásai után, mindnyájan visszanyerék szabadságukat, némelyeket büfelejtésül némi kiténtetés is érvén.

Klementet ugyanis a király, Knyphausennek Berlinbe érkezése után, újra vallatószték elé állíttatá, tudtára adatván, hogy őszintén valljon, mert úgyis minden föl van fődözve. Ellenkező esetben kímáldal fenyegettették. Ez hatott; a szerencsétlen ember vallani kezdé, azonban eleintén az egész dolgot Flemming grófnak akará a nyakába hárítani, mintha ő mindent csak annak megbízásából cselekedett és gondolt volna ki. Majd ezen szöszövevényét is visszavonáták vele, és ekkor, fejét már úgyis veszve látván, végre mindent bevallott, töredelmesen, hogy t. i. az egész összeesküvést és merényletet csak ő gondolta ki, pénzszerzés és személyének fontossá tétele végett; bevallá, hogy az Eugen hgtól és Flemming gróftól előmutatott levelek hamisak, ő maga készíté azokat; csupán a Flemming grófra nézve föntebb említettekhez ragaszkodott most is, és ragaszkodott mindvégig. Hihető is, hogy azok valóak voltak.

Azért Vilmos király Flemming grófot illetőleg még mindig

nem volt nyugodt, s földolognak tekinté a — mint tudjuk — Drezdába menekült Lehmann-t — kinek bűnrészsége Klement legutóbbi vallomásaiból tűnt ki — kézre keríthetni, hogy belőle valami újabbat csikarhasson ki. Katsch kamaratanácsos bizátték meg Lehmann-t szép szerével vagy erőhatalommal megkeríteni s titkon porosz földre ragadni, „kertiljön bár 40—50,000 tallérba.“ Katsch Drezdába utazott, egész sereg porosz spionnal, s Lehmann-t sikerült is elfognia; de az országa határain belől történt ezen erőszakoskodást a képviselőjén, Wilhelmin elkövetett sértésért s ministerei gyanúsításáért méltán neheztelő Ágost király nem tűrhette el. Erélyesen lépett föl a poroszok ez önkénykedése ellen: s habár Lehmann porosz alattvaló volt is: kiveteté őt Katsch kezéből és szász várba, Königssteinba vitette, tisztességes fogságra.

Nem tartozik szorosan Klement életrajzához: mindazon diplomatai jegyzékváltást, sőt az uralkodók közti személyes levelezést ismertetni, mely a berlini és varsó-drezdai, s másrészt a berlini és bécsi udvarok közt a Klement által támasztott bonnyodalomban a kölcsönös kiengesztelődés elérése czéljából folyt vala. Elég legyen csak annyit megemlítni, hogy Eugen hg, neheztelését a császár elé terjeszté, a kit egyszersmind biztosított, miszerint ő titkárá, mikor Brüsszelben volt, keményen megróttá, hogy Klementtel érintkezni mert. A császár, a hg irányában elégtételt eszközözendő, berlini követe által emlékiratot nyújtattott be a porosz királynak, Klement kiadatását követelve, hogy Savoyai Jenő rágalmazásáért érdeme szerint megbüntettessék. Végre azonban több jegyzékváltás után abban egyeztek meg, hogy Klement Berlinben íteltessék el: de a delegált bíróságnak a császári residens egyik tagja legyen. Ily értelemben jött létre az egység elvégre — csakhogy sokkal több bajjal és hosszabb levelezés, alkudozás után — II. Ágost királylyal is, kinek Vilmos Frigyes montegetődző leveleket írt, továbbá a ministerei: Flemming gróf és Manteuffel báró elleni gyanúsításait visszavonta, a lefoglalt követségi irományokat visszaadátá, s a delegált bíróságnak szász részről tagjává — némi elégtételül — épen a meggyötrött Wilhelmit fogadá el. Vilmos Frigyes egyebekben is minden kitelhető elégtételt ígért. Ágost viszont Lehmann kiadására kötelezé magát.

Történtek ezek 1719. martiusban : de egy negyedévig tartó — sokszor meglehetősen ingerültté vált — diplomatai alkudozásra volt szükség, hogy a két, összezörrent udvar között ez eredmény elérjék.

Közben Vilmos Frigyes is, kinck gyanakodó lelke Klement vallomásaiban még a bécsi és drezdai udvarok tisztára mosása végetti önfeláldozást sejt vala, elvégre tökéletesen meggyőződött Savoyai Eugen és Flemming amaz állítólagos levelei koholt voltáról: miután Klement nemcsak bevallá, hogy ezeket ő készítette, de midőn a király, a kéziratok ismerhetlenségig eredetinek látszó voltán tépelődván, a fogoly vallomása őszinteségén kétkedni látszott, Klement, Vilmosnak egy papírra vetett aláírását — parancsolatra — ott a király szemei előtt egyszerre oly hiven utánzá, hogy ez maga sem tudta megismerni: melyik a saját aláírása, s melyik a Klementé? — Ettől fogva, mondjuk, a király is elvégre tökéletesen meg volt nyugtatva, de ettőlfogva, természetesen, Klement is tökéletesen el volt veszve. Ehhez járult még az a körülmény, hogy Drezdából megküldetett Klementnek a porosz udvarról második berlini útja után irt és Flemming grófnak átnyújtott, már főntebb említettük terjedelmes exposé-ja, eredetiben. Wilhelmi bemutatta a kéziratot a királynak, ki abban Klement vonásait fölismervén, az egészet fölolvastatta. És e végzetteljes iratban foglaltattak ama becsmérő kifejezések Vilmos Frigyes személyéről, melyeknek hallattára a király annyira fölingertült Klement ellen, hogy azonnal a fölolvadás után Spandauba hajtattott, e dologról magával a fogolylyal — képzelhető: nem valami nyájas módon — beszélendő. A boldogtalan ember nem tagadhatta szerző voltát. Sorsa el volt döntve.

Mind a személye ellen elkövetett sértésekért, s furfangos rászedéseért képzelhető most már mennyire boszankodó királynak, mind pedig a megsértett bécsi és drezdai udvaroknak csak Klement vére adhatott elégtételt. Az egész fondorlat bűnének súlya az ő fejére nehezült, s szerencsétlen társa: Lehmannéra, ki 1719 július 3-kán adatott át a poroszoknak.

Most a tárgyalások a delegált bíróság előtt — melynek tagjai a bécsi és szász követeken kívül Ilgen minister, Knyphausen és Katsch valának -- megkezdődtek. A király Klementet

— boszúból vagy mégis további vallomások kicsikarása végett?
 — kénpadra akará vonatni; de ettől Klement a császári követnek — tán Savoyai Eugen utasításából emelt — tiltakozása folytán megmenekült. Azonban a mindent töredelmesen kimondott Lehmann vallomásai következtében: ennek egyik titkos hírforrása és correspondense: W e r n i c k e is — Grombkow minister titkára — elfogatott; a másik, t. i. B u b e, mint tudjuk, még februárban, mikor asszonyruhában menekülni akart volna, kézre kerülvén. És elfogatott b. H e y d e k a m is, Klement berlini czimborája. Közülök Wernicke örökös rabságra ítéltetvén, Spandauba hurczoltatott. B u b e e sorstól öngyilkosság által menté meg magát; spandaui fogságában élesre köszörült gyémánt-követ nyelt el, úgy ölé meg magát. Holtteste 1719. július 15-kén Berlinbe vitetvén, a város kapuja előtt hóhér által kerékre szegeztetett. Heydekam sorsát mindjárt látandjuk.

És bár a tényálladék már július folytán, úgyszólván teljesen tisztába hozaték: a végtárgyalás egész december 16-káig huzódott, mi okból? a drezdai államlevéltár forrásaiból ki nem deríthető. Az imént mondott napon Klement Lehmannal a bíróság előtt szembesítettvén: határozottan megmaradt utóbbi őszinte vallomásai mellett, — de újból erősíté, hogy a király elragadásáról tervezett merénylet kigondolására neki Flemming gróf nyújtott alkalmat sokfele beszélgetései által, melyeket odafönt ismertettünk. Ő pedig azért koholt, hogy személyét fontosná tegye; „világfi voltam, monda, sem örökéletben, sem föltámadásban nem hívő.“ Majd Lehmannhoz fordulva, kéré őt: bocsásson meg neki, hogy a szerencsétlenségbe sodorta. Ő már kibékült Istenével, igazság mindaz a mit vallott, s kész erre az Úr vacsoráját fölvenni. Lehmann kezét nyújtott, megbocsájtott s esdeklett a királynak: ajándékozza meg őket életökkel!

Az ítélet 1720. január 19-kén mondatott ki. Klement ítélete több, mint három íven clőszámlálván vádlottnak gonosz tetteit, végezetre mindezekből igenis kiviláglólag bűnösnek nyilatkoztatja őt fölségsértésben, mint a ki a császár, a porosz király s a lengyel király — egyszersmind szász választó-fejedelem — legmagasb személyei és kormányai ellen mélyen sértő, hamis adatokat költött, mint ha a más kettőnek hadai Poroszországba be akarnának ütni, porosz király ő fölsége személyét és kir.

kincstárát elragadni, Berlint megrohani; továbbá különösen Vilmos Frigyes király ő fölsége ellen áruló terveket forralt, ennek kormánya tagjait és egyéb alattvalóit titkos összeesküvők gyanánt hamisul bevádolta és gyalázatos hazugságokkal mocskolta, valamint azt költötte, hogy itt a szomszéd országok romlására tervezett veszélyes szövetségek köttenek, a mikből országos háborúk és bonyodalmak következhetnek volna; végre Savoyai Eugen herceg ő fönségének kéziratait meghamisította, őt gonoszúl kigondolt és irtózásra méltó szándéklatokkal is — mint ha az itteni ministerek közül némelyeket és kir. ő fölsége egyéb hű szolgálait urok és hazájok ellen árulásra elcsábította volna — hazugul vádolván, büntetésre méltóan megsértette; annakokáért, mindezen elkövetett iszonytató bűneiért a vádlott, érdemlett büntetésül, s mások rettentő példájára a vesztőhelyre hóhér-szekéren való hurezoltatásra, útközben a város két pontján karjának izzó harapófogóval leendő marczangoltatására, és végül kötél általi kivégeztetésre ítéltetik.“

Lehmann ítélete még borzasztóbb vala: a mennyiben neki még teste is — karjának szintazon mód szerinti marczangoltatása, azután fejének pallossal leendő lecsapása után — a hóhér által négygyé volt vágatandó, s részei bitófára szegezendők, feje pedig karóra tüzendő. — Benne a porosz alattvalót akarák ily irtóztatón büntetni, hogy rettentő példája által honfitársait, a lázadásnak még csak gondolatától is elremitse. Ítéletéhez ámbár hozzá volt téve, hogy „meggondolást érdemel ugyan, miszerint a tervezett merénylet csak Klement agyában létezett, és annak végrehajtására Lehmann, Berlin tervrajzának megszerzésén és erődítményei leggyöngébb pontjainak megjelölésén kívül egyébképen tényleg közre nem működött“: mindazáltal e „meggondolás“ a vérfagyasztó ítélet mellett — gyöngye vigasztalás lehetett a nyavalyás Lehmannak!

Végre Heydekam báró, mivelhogy király ő fölsége személyéről és udvaráról Klementnek kimenthetlen módon otromba mendemondákat és mindenféle híreket hordogatott, nyilvános piacon, a hóhér által megseprűztetni, kétszer szájonűttetni, és azután élethossziglan tartandó rabságra, Peiz börtöneibe hurezoltatni rendeltetett. — Az ítéletek 1720. febr. 9-kén azon megjegyzéssel közöltettek a szász követtel, hogy a király

által már helybenhagyattak; hasonlókép közöltettek a császári követtel is, oly utasítással, hogy a Klementét — mint a ki született osztrák alattvaló — küldené megerősítés végett a császárhoz Bécsbe, a mi meg is történt.

És Károly császár — ki ez előtt néhány évvel itthonn is egy magyar nemes asszonyt, Korponay Jánosné Garamszegi Géczy Juliánnát, Rákóczi-féle levelek behozataláért, Győrött kénpadra, majd hóhérbárd alá hurezoltatni nem átallott — teljes vadságában megerősíté Klement itéletét; a császári szentesítés april 16-kán érkezett meg Berlinbe. S azzal a végrehajtás 18-kára kitézített.

Klement egy nappal halála előtt, 1720. april 17-kén, francia nyelven papírra tett búcsúiratában bűnbánatát fejezi ki tettei fölött, s bocsánatot kér a császártól, a porosz és a lengyel királytól, Savoyai Eugentől, Flemming gróftól s mindenektől Berlinben és Drezdában, a kiket megbántott. Ő is keresztyénileg megbocsát mindeneknek, kik őt valaha megbántották. Édes anyjától és övéitől Schmidt császári követ által búcsúzott el *), kérvén: tudassa velök szóval mondott üzenetét s gyászos halálát. Végül azt kérte, hogy utolsó napját magába zárkozva, Istennel társalogva, áhitatosságban tölthesse.

E kívánata valószínűleg teljesítették, de a borzasztó büntetés meg nem enyhítettett. A szász követ jelenti 1720. april 20-kán Berlinből urának II. Ágost királynak, hogy Klement és két bűntársa Spandauból még e hó 8-kán Berlinbe hozatván, miután a császári megerősítés 16-kán megérkezett: 18-kán — mint a végrehajtásra rendelt napon — reggeli 9 órakor a fogházból erős katonai fődözet alatt az új-vásártéren fölállított emelvényre vezettettek, s Heydekam, kit — közbejött gyöngélkedése miatt — széken kellett odavinni, a hóhér által kétszer szájoncsapatván és háromszor, mindazáltal ruhásan, megsöpríztetvén, azonnal örökös börtönébe elhurezoltatott. Klement pedig, mihelyt ez megtörtént, az emelvényről a népsokasághoz, oly nagy

*) Klement atyját, Mártont illetőleg, habár utólagosan, ide jegyezzük, hogy az 1705-iki szécsényi gyűlésen Besztercebánya városának ő volt egyik követe, s mint ilyen, egyike a confederatio aláíróinak, mint a Czartorisky László herczeg által épen az Akadémiának ajánlékozott eredeti szövetséglevélén látható.

bátorsággal, hogy mindenki csodálta, beszédet tarta, melynek végével Lehmannal még egyszer, mindenen láttára megölelték egymást, s azzal külön-külön hóhér-szekérre ültetettve, a városon kívüli vesztőhelyre vitettek; útközben azonban kétszer — a városnak két helyén megállának velők, jobb karjaik — mint amelyekkel az ál-leveleket, koholt híreket írták — különböző részeiken izzó harapófogókkal összemarczangoltatván. Klement mindazáltal bámulatos bátorságát az egész executió alatt megtartotta. Utoljára, a vesztőhelyhez érvén, Klement bitófán, kötél által, Lehmann pedig pallossal kivégeztetett, s az utóbbinak feje a bitófára erősített karóra tüzeték; fölnégyelt teste ugyan a bitóhoz lánczolatott.

Klement a néphez tartott beszédében, egy egykorú nyomtatott röpv szerínt, állítólag szóról-szóra leírva, egyebek közt a következőket mondá:

„Egy idegen jövevényt láttok, s egyszersmind egy tanulságos példát előttetek, a mi okért t. i. nekem most meg kell halnom; mert nem Istennek követője az, a ki elbízva magát az ő testi és lelki tulajdonságiban, a miből a fölfuvalkodottság, kincsvágy és aztán oly rút bűnök származnak Megvetem, imé, és megátkozom előttetek, hogy ő császári, s porosz királyi fölségeik, Szászország és más uralkodók, különösen hogy ő porosz kir. Fölsége ellen hamis és útálatraméltó ármányokat szőttem s a hatalmasságok között visszavonást gerjesztettem . . .“ stb.

Ekképen Klement az egykor nagyreményű, majd annyira elvetemült Klement, legalább megtérve, bűnbánóan végezté életét. Vilmos Frigyes király azt mondá róla: „Ezen ember eszéért és tudományáért szerencsésé lesz vala udvaromnál, ha becsületes lett volna!“ Arczképét az általa előidézt bonyodalmak emlékeztére eltették a berlini királyi palotában.

Vajjon mit gondolhatott magában Rákóczi fejedelem, rodostói remetiségében, midőn egykori diplomatája nyomorú végéről értesült? . . . Ha tehetsége volt-e ennek fényesebb, vagy jelleme gyöngébb? . . . ha árulása, bűnei voltak-e nagyobbak, vagy bűnhődése volt irtóztatóbb?

A nemezis elébb-utóbb utoléri az embert; a sors útai igazságosak.

VALENTINUS BUJDOSÓ.

T Á R C Z A.

— A Magyar Történelmi Társulat martiusi választmányi ülését mintegy húsz vál. tag részvéte mellett s szakkedvelő közönség jelenlétében e hó 3-kán tartotta. Gr. Mikó Imre ő exja elnökölt, ki is megnyitván az ülést, mindenek előtt a februári ülés jegyzőkönyve hitelesítettett.

Ezután Horváth Mihály másodelnök és Thaly Kálmán titkár jelentést tettek a gr. Zichy-levéltár történelmi okmányai kiadása ügyében kiküldött bizottság és a mélt. grófi nemzetség képviselői között lett megállapodásokról, oly értelemben, a mint már múlt füzetünk vegyes közlései között e tárgyat előlegesen ismertettük. A választmány örvendes tudomásul vette a kedvező eredményt; az okmány-csomagok Pestre hozataláért Zsélybe utazandó Véghely Dezső e kiküldetését, valamint a kiadás és szerkesztés körül tett bizottsági javaslatokat helyesléssel fogadá; végre, titkár indítványára, a gr. Zichy-okmánytár kiadását eszközlő bizottságba még Radnay Ferencz társ. tag urat, a gr. Zichy-nemzetség levéltárnokát is tagúl választá.

Ipolyi Arnold harmadelnök fölolvassa a czímerészeti bizottság által készített fölterjesztési javaslatot, s egyszersmind a mellékelt ország-czimerrajzot is bemutatta. A felirati javaslat teljes szövegében elfogadtatván, a képviselőház elé terjesztésére gr. Mikó Imre elnök ő nmlga kéretett föl. (Szövegét a czímer-meghatározással együtt egész terjedelmében l. alább.) Az eredeti kéziratok megtartatnak a társulatnál, melynek számára Schulez Ferencz v. tag még egy czímer-rajzot készítend.

Titkár fölolvassa Zala vármegyének a társulathoz intézett (alább olvasható) választát, mely örvendetes tudomásul vétetik, miután, így a pályázati határidő két évvel meghosszabbítatván, biztos kilátás van arra, hogy e nevezetes megye monographiája képesített erők által, alaposan, s nem elhamarkodva iratik meg.

Érdy János, a titkár által bemutatott levélben, köszönetét fejezi ki tiszteleti taggá választásáért.

Háan Lajos, vál. tag szintén levél kíséretében, „Békés vármegye hajdana“ című két kötetes munkája egy példányát küldi meg a társulatnak. Köszönettel fogadtatik.

Titkár fölolvassa Lázár Imre társ. tag levelét, mely a mellékelt genealogiai tabella alapján kiegészítéseket tartalmaz a Kis-Várdai-család származékrendéhez, illetőleg ez egykor oly hatalmas nemzetségről a „Századok“ m. é. 9-ik füzetében közlött adatokhoz. Bemutatja egyzersmind: a) Közép-Szolnok vármegye tiszttviselői által 1669-ben Pelén, jószág-ügyben eszközölt tanuvallatási magyar jegyzőkönyv eredetijét; b) a nagyemlékezetű József nádor fővezénylete alatt állott 1797-iki nemesi fölkelő sereg szervezeti és tiszti schemáját, mely ugyanakkor, Szombathelyen nyomatott, a mellékelt ordre de bataille-al egyetemben. Mind a három rendbeli adalékot Lázár Imre úr a társulatnak ajándékozván, szíves köszönettel vétetett, s a Zichy-codex szerkesztői a Kis-Várdai-féle adatoknak alkami fölhasználására utasítottak.

Előterjesztetett az Akadémia archaeologiai bizottságának, mart. 1-jén tartott üléséből, a kolozsvári régi kaputornyok megmentése ügyében újabb lépések tételét indítványozó átírat, — melynek kapcsolatában Rómer Flóris, Henszlmann Imre, Schulcz Ferencz, Toldy és mások melegen szállalnak föl ez ügyben. Végre Henszlmann indítványára elhatároztatott, hogy Horváth Mihály másodelnök úr kéressék föl: nyújtson be a képviselőháznál mint országgyűlési képviselő e barbár rombolás végrehajtását letiltó határozati javaslatot. A választmány e fölkerését őmlga szíves készséggel elfogadta.

Ezek után Pesty Frigyes pénztárnok a következő öt új évdiyas tagot jelentett be: Inecs Fülöp Jákó gymn. igazgató Gyula-Fehérvárt, Balassa Antal báró, Puskás József háznagyi titkár és Hartleben I. könyvkereskedő Pesten, s a Boromaei Szent-Károly-egylet Nagy-Váradon. Mindnyájan elfogadtattak, — ellenben az alapító tagok sorából gr. Ráday László, ki a nélkül, hogy alapítványát lefizette volna, közelebbről eltűnt, — kitöröltetett. Pesty Frigyes továbbá rövid kimutatást terjesztett elő a társulat vagyoni állapotáról. E szerint a Rádayt leszámitva, 94 alapító közül alapítványát készpénzben lefizette 38, árfolyammal bíró értékpapirokban 26, magánkötelezvényekben 18; még eddig aláírásukon kívül semmi egyéb biztosítékot nem nyújtott 12. A vagyonálladék volt az 1869-ik év végén: értékpapirokban (többnyire földhitelintézeti záloglevelek és urbéri kötvények) 6050 frt; ehhez vásároltatott a múlt két évi tagdíjak maradékából magy. kereskedelmi bank-záloglevél 3000 frt; ide járul még 1800 frtot képviselő magánkötelezvény, és a pénztárban jelenleg készpénzül levő mintegy harmadfélezer frt. Még a múlt évről tetemes követelése is vannak a

társulatnak elmaradott tagdíjak- és kamatokban, melyeknek behajtása, — tisztelettel figyelmeztetjük az illetőket — további késlekedés esetében törvényes úton fog eszközöltetni.

A pénztárnoki jelentést az értekezések követték; és pedig

a) b. Nyáry Albert olvasta föl a Hippolit-codexekről irt hosszabb tanulmányának első részét: az esztergomi érsekség udvartartására, gazdaszatára és jövedelmeire vonatkozólag, a XV-ik század végén s a XVI-ik elején. Jövőre az egri érsekségével fogja folytatni. Akkori cultur-viszonyaink ismeretéhez jelentékeny adalékkal járul e tömördek részletet tartalmazó s érdekesen összeállított tanulmány, mely füzeiteinket értékesbítené.

b) Rómer Flóris mutatta be és magyarázta a b. Balassa Antal által Szerdahelyen, Toronyán és Mogcsán — Ung- és Zemplénvármegyékben — gyűjtött kő- és bronzrégiségeket, melyeket a nemes báró a nemzeti muzeumnak ajándékozott.

Ezzel ez ülés befejeztetett.

— A Magyar Történelmi Társulat kolozsvári bizottsága febr. 8-dikán tartott ülésének következő közérdekű tárgyai voltak:

1. Indítványoztatván, hogy a bizottság, melynek különben sem számos tagjai közül némelyek vidéken lakva, mások gyakori utazásai és terhes elfoglaltságaik miatt ritkán vehetnek részt az ülésekben, tagjai számát a helybeli munkás szakférfiak közül szaporítsa; ez általános helyesléssel fogadott indítvány következtében Kőváry László bizottsági tagúl egyező szavazattal megválasztatott.

2. Elnök gr. László Miklós jelentette, hogy a m. Tört. Társulat pénztárából a „Székely Oklevéltár“ költségére följánlott összegeket, u. m. Weiss Bernáttól 50, id. Simon Elektől 50, Fekete Sámuelről 50, Galgóczy Károlytól 20 és Jakab Elektől 10 frtot, összesen 180 frtban, kezéhez vette, s ideiglenesen a helybeli kisegítő pénztárban helyezte el.

3. Ugyanő jelentette, hogy maga részéről e célra 100 forinttal járult s ez összeget is betette a kisegítő pénztárba; és így már most, Torma Károly 50 frt ajánlatával együtt, összesen 330 frt áll a bizottság rendelkezésére. Ez örömdetes tudomásúl vett jelentés következtében a bizottság mind elnökének, mind az illető adakozóknak hazafiúi adományaikért jegyzőkönyvileg rendelte köszönetét kifejeztetni.

4. Tárgyalás alá vétetvén a kolozsvári képviselő-testület által legközelebb lerontatni határoztatott hídkapu-torony ügye, a bizottság egyező értelemmel abban állapodott meg, hogy ezen, Mátyás király korabeli építészeti és történelmi emlék megmentése végett fölterjesztést ntézzon a magyar kir. belügyministerhez, s az ügy állását kifejtve, cz iemléknek szakértők által leendő alapos megvizsgáltatását, addig pedig a lerontás elhalasztatását kérelmezze, — e fölterjesztés minél előbbi föl-küldésével az elnök és jegyző bizatván meg.

— A Magyar Történelmi Társulat fölterjesztése az országgyűléshez.

Tisztelt képviselőház!

A Magyar Történelmi Társulat folyó évi január 7-kén tartott választmányi ülésében több tag által szóba hozatott az ország czímerének s a nemzeti színeknek azon szabálytalan s eltérő használata, mely nemcsak általában a közhelyeken, áru-czégeken: de országos hivataloknál, sőt magának az országgyűlésnek is mindkét házában észlelhető.

A Történelmi Társulat nem kíván ugyan a czímerek használatára a kellőnél nagyobb súlyt fektetni; azonban kitűzött feladatánál fogva, mely a nemzet e részbeli történelmi emlékei megőrzésére is kiterjed, s tekintettel azon szigorú szabatosságra, melyet a nyugoti művelt államok országos jelvényeik használatában követnek: hivatva érzi magát arra, hogy a nemzetet és közönséget az ország czímerének helyes alakjában való megfelelő és méltó használatára figyelmeztesse.

Ugyanis méltán nemcsak helytelennek, de illetlennek mondható ama figyelmetlenség, hogy az ország czímere, — melynek alkalmazása és használatának is kivívása a nemzeti függetlenség egyik jelvényéül vehető: például magában a főrendek házában, a hol — ha valahol — annak hibátlan használata csakugyan igényelhető volna, — háromféle, egymástól heraldicailag egészen eltérő, ennél fogva czímertanilag hibás alakban fordul elő.

A Magyar Történelmi Társulat erre figyelmeztetve, feladatának tartotta tagjai köréből választott szakértő s a czímertanban jártas egyénekből álló bizottságot kiküldeni, mely az ország czímerének helyes alakját, annak kifürkészhető históriai használata alapján, igazolja, kifejtse és a közérthetőség tekintetéből mennél világosabban és fölösleges hosszadalmasság nélkül meghatározza, s ezen meghatározását

egyszersmind a társulat választmányi ülésének rajzban és leírásban előterjeszse.

A Magyar Történelmi Társulat szakbizottságának ezen megállapodása s előterjesztése folytán bátorodik most, az ország címérének ezen általa megállapított s elfogadott leírását és rajzát a mélyen tisztelt képviselőháznak ezennel hiteles másolatban fölterjeszteni, azon legtiszteltebb megkereséssel, méltóztatnék azt magas figyelmére méltatni, s annak megfelelő szabatos használatát országos törvény, vagy legalább saját használatában leendő mérvadó intézkedései által elrendelni.

Kik egyébiránt mély tisztelettel maradunk a Tisztelt Képviselőháznak.

Kelt Pesten, a Magyar Történelmi Társulat 1870. martius 3-án tartott választmányi üléséből

alázatos szolgálai:

Gr. MIKÓ IMRE elnök, m. k.

THALY KÁLMÁN titkár, m. k.

Melléklet:

Alólirottak, mint a Történelmi Társulat választmányának Magyarország címere tárgyában kiküldött bizottsága, a következőkben terjesztik elő tanácskozásuk eredményét.

A bizottság az állam vagy hatóságok irányában Magyarország címerének képzőművészeti helyes előállítására nézve, az annyi helyen boránynyal tapasztalt elferdítés ellenében egyedül arra érte magát hivatva, hogy az országnak törvényes szokás által szentesített címerét — a leghitelesebb kútfőket tartva szem előtt — tudományosan, a címerterv szabályai szerint leírva, terjeszse elő; mire nézve a bizottság köznegegyezéssel a következő leírásban állapodott meg:

Magyarország címere: hasított paizs, melyben jobbról (heraldice) nyolcz vörös-ezüst pólya van, s balról vörös mezőben, hármassal zöld halmon aranykoronából ezüst kettős-kereszt emelkedik föl. A paizs fölött az ország szent koronája díszlik. A paizsot két oldalról — a hol szükséges: telamonok gyanánt — két álló angyal tartja.

Pesten, 1870. január 26-kán

Jegyzette:

NAGY IVÁN, m. k.

Bizottsági elnök:

IPOLYI ARNOLD, m. k.

RÓMER FLÓRIS b. tag, m. k.

B. NYÁRI ALBERT, m. k.

HORVÁT ÁRPAD, m. k.

— **Pótlékul a monographiakról** irt múltkori czikkhez a következőket adhatjuk:

Kassa városáról 1732-ben jelent meg „Cassovia vetus et nova” czím alatt egy kis történeti rajz. Németül Plath J. irt kassai krónikát.

Kecskemét város történetét 1834-ben Katona József, 1846-ban Hartó János írta és adta ki.

Modor város leírását Schreiber J. G. adta ki 1719-ben németül.

Pozsony város leírása Korabinskytól 1781-ben jelent meg, németül. Közli NAGY IVÁN.

— **További pótlékul a helyi monographiakról** előbbi füzetünkben kiadottakhoz alólirott még a következőket, mint saját könyvtárában is — egyet vagy kettőt kivéve — meglevőket közli:

Vármegyék:

1) **Bács és Bodrog**: Repertorium Universorum Terrenorum Comit. Bács et Bodrogh. p. Anton. Bauer 1826. Térképpel.

2) **Hont és Nógrád** vármegyéknél pótolandó: Topographia Comit. Nagy-Hontensis et Neogradiensis, per Martinum Beke. Buda 179? (az egyes számot példányomon ki nem vehetem.)

3) **Gömör** vármegyéhez pótolandó:

4) Bartholomaeides de Bohemis Kishontensibus antiquis et Hodiernis. Posonii 1796.

Gömör és Kis-Hont: Kollár de situ terrae Kis-Hontanae. Hely n. 1820.

Ugyanaz: District. Minoris Honth ex Authent. Monumentis erutae. Hely nélkül 1821. Ugyanaz: De situ terrae Kis-Hontanae speciatim topographica descriptio possessionis Cserencs. Hely n. 1823.

5) **Szepes**: Melzer: „Der Ungarische Zipser Sachse.” Kaschau 1821.

6) **Temesvár**: Itészet és Vitiligatismus. Böhm Lénárt. Dél-Magyarország vagy az úgynevezett Bánság külön történelme. (Névtelenül; szerzője Orthmayr Tivadar). Temesvártt, 1869.

Városok:

7) **Békés-Csaba** mezővárosa hajdanáról és mostani állapotjáról. Haan Lajos. II-dik kiadás. Pest, 1866.

8) Buda : Epitome Vieiss. Rerum et memorabilium de Urbe Budensi. Ferd. Miller. Budae 1760.

9) Esztergom : Második és bővített kiadása Baranyay Ferencz művének. Pest, 1823. S ugyanettől a Tudományos gyűjteményben 1824. IV. köt. 92. lap külön is kiadva.

10) Fiume és környékének Tájrajza. Emlékül a magy. orvosok- és természetvizsgálóknak. Pest, 1869.

11) Gyöngyös városának történeti, stat. és geogr. leírása. Horner Istvántól. Pest, 1863.

12) Győr : Dissertatio de Jaurino-Jani-Arrabonensis. (Róka J.) Viennae 1782.

13) Kassa : Plath Kaschauer Chronik. Geschichte der k. Freistadt Kaschau 1860.

14) Kézmárk : Gensich : Merkwürdigkeiten der k. Freistadt Kézmárk. 2 Theile. Caschau 1804.

15) Maros-Vásárhely leírása : Orbán Balázstól. Pest, 1870. Külön kiadás a Székelyföld IV. kötetéből.

16) Medgyes : Gröser Umrisse zur Geschichte der Stadt Mediasch. 1862.

17) Miskolcz Multja és Jelenje, írta Kun Miklós. Miskolczon, 1842.

18) Modor : Az előbbi pótlék szerint Modor város leírását Schreiber adta volna ki németül. Én ellenben ennek csak a következő latin leírását ismerem és birom : Descriptio l. r. civit. Modor per J. G. Schreiber. Zittaviae 1719; példányom egykorú kézirati jegyzetekkel és toldalékkal bír.

19) Nagy-Szombat : Historia Urbis Tirnaviensis. F. A. Ocskovszky. Tirnaviae 1843.

20) Nyitra és környéke képes albuma. Írták Kelecsényi J. sat. kiadta Vahot Imre Pest, 1854. Külön kiadás Kubínyi Ferencz és Vahot Imre „Magyarország s Erdély képekben“ című vállalatából).

21) Pancsova : Hist. Skizze der Comunität Pancova v. Luka Ilič. Pancsova 1855.

22) Pozsony : Pressburg und seine Umgebungen von Paul Ballus. Presb. 1823 és

23) Thuránsky Th. : Encomium Posorici in Hung. inf. metropoleos Poson. 1670. Újabban : Denkwürdigkeiten der königl. Freistadt Pressburg von ihrem Entstehen bis zur neuesten Zeit. Nach authenti-

schen Quellen zusammengestellt und bearbeitet von Fr. X. Szláma; mint melléklet valamely lap, vagy naptár mellett s külön nyomtatban.

Tudomásunkra Pozsony története kutatásával és földelgozásával foglalkoznak Molkó pozsonyi tanácsnok és Rakóvszky István.

24) Szatmár: Bimocolonia teutonica Szatmár et Némethi. J. D. Henrich. Cibinii 1822.

25) Szepesi 16 város: Terra seu Provincia Scepusiensis stb. sedecim oppidorum God. Szent-Miklóssy Stavats Junior Leutschoviae 1779. és

26) Schicksale der Zipser Deutschen insbesondere der XVI. königl. kronstädte v. J. C. Unger. Wien 1820.

27) Tata mint volt és van: Szoiff János. Esztergom, 1856. (Bö monographia, a tатаi algymnasium Tudósítványával kiadva.)

28) Trencsény: Murices — sive apologia pro comitatu Trencheniensi eiusdemque nominis civitate conscripta. 1723 a kolophonban: Puchovij Typis Danielis Chrastina. Ritkább mű. Sajátlag polit. és vallási pamphlet, de melyben Trencsény régebbi korára, népségére stb. több adat zagyvalékosan jön elő.

29) Der Wegweiser in der Trentschiner Burg und Umrisse der Geschichte der k. Freistadt Trentschin v. L. Starek.

30) Thundolskirchen (magyar nevét nem tudom): Der Markt Thundolskirchen und seine Pfarrherrn v. Martin Frankl, Probst zu Rótóth. Wien 1843.

31) Vác: Alt- und Neu-Waitzen v. J. Róka. Pressburg, 177.

32) Zilah: Szilágyi Ferencz: Zilah történelmeiből. Pest, az Akademia Értekezéséből 1870.

Ide számíthatók még részben Deákmonostor hely- és műtörténeti monographia, Ipolyi Arnoldtól Pest, 1860. Különnyomat.

33. A pátfalva: A kúnok béli három forrásról nevezett apát-sága; hely- és műtörténeti monographia Ipolyi Arnoldtól. Pest, 1865. Különnyomat.

34. Eger leírása Gorove Lászlótól. Egész nagy kötetet képző könyv, külön lenyomat a Tudományos Gyűjteményből. Hasonlón.

35. Eger leírása Vahot, Szvorényi, Mártonffy s többitől, Kubinyi és Vahot. „Magyar- és Erdélyország képekben“ című vállalatának majdnem egy teljes 4-edrét kötetét betöltve. Egernek sajátlagi bővebb leírását azonfelül, mely Balássy Ferencztől Heves és Külső-Szolnok főntebb idézett leírásában megjelent, Pázmány Alajos volt tanár s je-

lenleg maklári plebános írta meg egy terjedelmes műben, mely kéziratban várja sajtó alá adását.

Végre

36. R i g i c z a és környéke Bács-Bodrog vármegyében. Írta egy Rigiczai Lakos. Baja, 1862. Ajánlva épen Nagy Ivánnak.

Az utóbbit, valamint az előtte levő néhányat azért is emlitem és pótlom itt még utólag, hogy tanúságul szolgáljon, mikép mi magunk a hozzánk legközelebb álló munkákat is kifejedjük, ily alkalmi böngészettel adott sorozatainkban. És hogy azért igen alkalomszerű volna helyi monographiáinknak teljes bibliographiai repertoriumát közzétenni.

Mit sem sínylünk annyira, mint a történeti és helyi monographiák hiányát. Mert a legtöbb azok közül is, melyeknek itt czímsorát közöljük, igen gyarló apróság, vagy épen csak curiosum s irodalmi érdekesség. De ezeket is ismernünk kell, hogy képesek legyünk a hiányokat pótolni.

Legelől is érdekes volna ezen czímsorozat folytatása az által, hogy a folyóiratokból, lapokból, egyszóval az időszaki sajtóból is összeállítanók a helyi monographiák repertoriumát. Alig van ugyanis nevezetesebb ily folyóirat, sőt lap, s alig nevezetesebb hely hazánkban, melynek némi leírása amazokban elő ne jönné. Sokszor ezek ugyan csak üres ismétlések, legtöbbször felületes vázlatok: de más hiányában s a teljesség miatt ezek ismerete is eleve szükséges.

Ily históriai bibliographiai repertoriumok alkotása mindenesetre történelmi társulatunknak és a „Századok“-nak, mint közlönyének kitünő feladata lehet. Részünkről szívesen járulunk a munkához; s egy közelebbi közleményben kész vagyok egyházi monographiáink sorának közzétevését megkezdeni. *)

IPOLYI ARNOLD.

*) Nagy köszönettel vesszük, s másokat is kérünk: kövessék a buzditó példát. Szükségesnek tartanók még, ha valaki vállalkoznék az oly nagy terjedelmű „Tudományos Gyűjtemény“-ben annyi éveken át, másnemű közlemények közt szétszórva megjelent, s most már épen — a fülkereshetőség nehézsége miatt — úgyszólván eltemetve levő, pedig gyakran becses részleteket tartalmazó történelmi dolgozatok s közlések lajstromának is elkészítésére, az illető kötetek s lapszámok megjelölésével. Egy ily — külön kinyomatható — históriai tárgymutató megkészszerzné a „Tudományos Gyűjtemény“ becsét, mint Knauz nagybecsű tárgymutatója megkönnyebbité és hozzáférhetőbbé tette Fejért. Valamelyik ifjú tagja társulatunknak vállalkozhatnék ez épen nem haszontalan föladatra, a melynek való-

— **Rimay János levele Koháry Péterhez.** Rimay Jánostól, a XVII-ik század első felében élt jeles magyar költőtől és nagy tudományú, tapasztalatú államférfiútól a hg. Koháry-család szent-antali levéltárának még rendezetlen része: a XVII-ik s XVIII-ik századi Koháry-féle levelezések tömegében a következő levelet találtuk, melyet úgy tartalmi becsénél, mint a Rimay-féle levelek ritkaságánál fogva t. olvasóinknak ezennel egész terjedelmében bemutatunk:

„Magnifice Domine, domine et fautor mihi confidentissime! Servitiorum meorum addictissima commendatione praemissa.

Sok jó áldomásokat kívánok az Úr Istentől adattatni egészséges életében Nagyságodnak.

Dicsérendő az Ngod providentiája, hogy kellemetlen fáradsággal nem terhelve eddiglen Ngod bennünket, az időnek alkalmatosságából várandó illendőséghez akarta szabni az törökökkel való tractának processussát, fundamentomából igyekezvén venni épületinek felállatását; fundamentom alatt pedig, énnékem úgy tetszik, hogy az az egyik erős agyagra értetett feneke: ha olyan levelet hoztak az portáról, a mine-mőt császár urunk ő Felsége kívánt, az békesség articulusunak roborálására? Meg is hozták pedig, a mint az Ngod minapi nekem küldött leveléből jól érthettem; méltó volt azért annak az meghozására is várakozni. Ezen fundamentomnak nem megvethető szeglete az is, hogy permutáltatnak az legatusok az tracta előtt; így az kétségnék némely ága is corruál s az tractállóknak is securitást conciliál mind két felől, ki mellé nem árt, hogy az assecuráló levelek is utrinque kiadattassanak, mint ezelőtt is volt mindenkor az a szokás. Hogy innen kezdessék pedig az mi földünkről az tractának processussa: abban sem látok semmi alkalmatlanságot; talám annyián is kezdenek csak lehetni a törökök, hogy befértethetők lesznek az szécsényi hoffstadba (külváros.) Ludány igen megpusztult hely, harmadévi egy karó-szálig elégették vala. — Interim provideáljon Ngtok: az ragadozó latrok szünjenek meg; könnyen compescálhatnák őket, mind keblünkbe laknak, — csak volna az embereknek kedvek hozzá, ne szerencsétlenek az közönséges megmaradást s ne marczongattatnák az ő privatumokra nézve az békesség nevededésének gyarapodó tökéletességét. Az mely 14. lovas

sítása magára nézve járna a legnagyobb szellemi haszonnal, mert a közben megismerkednék a „Tud. Gyűjt.” számos becses adalékával s történelmi ismereteit így módon nem kissé gyarapítaná.

S z e r k.

törököt elővettek volt e minapiba, levágván tizét azoknak: oly alávaló emberek cselekedtek, elcsudálkoznék Ngod rajtok, ha megtekintgetné őket, a kik látván az impunitásnak s az licentiának felnyitott kapuját, ablakát, sőt egynéhány fautoroktól való támogatását is az ő szabad latorságoknak: újabban most összevervén magokat, esmét ragadozni mentek. Sokat tanulhatnánk az Szent Írásból is, s az római historiákból is: mint kellene az frigykötéseknek autoritását tueálnunk, s mely nagy tökéletességet kellene pontjainak observálásában nekünk keresztyéneknek követnünk: lehetne tüköre és példája az pogányságoknak is abban való jó procedálásunk; kiről Ngoddal mint okos elméjő úr-emberrel coram plura. — Adja az Úr Isten, láthassam én romlott egészségő ember, ép egészségbe Ngodat. Irtam 27. septembris 1628.

Ejusdem Magn. Dominationis Vestrae

servitor addictissimus

J. RIMAJ m. p.

Itt, Istennek hála, egészséges egünk vagyon; talám az törökök szomszédságunkbeli pestises ege is eventillálódik az tractának terminussáig ez mostani híves étszakák commodításával, a ki az szőlőérlelésben fölötte nagy akadált örökített; nem remélhető, hogy örvendetes íző borok sotolódhassanak az szőlőkből, a kik egresesedűek inkábbban.

Külczim: „Magnifico Domino domino Petro Koháry, Antemontanorum Confiniorum Generalis Capitaneatus Vicegerenti, Equiti aurato, et Sac. Caes. Regiaeque Majestatis Consiliario etc. Domino et fautori mihi confidentissimo.“ P. H.

Eredeti levél, egész íven in folio, Rimay saját kezével írva, még külczime is. Igen szép — bár korához képest is ódon jellegű és régies orthographiájú — sűrű, tömött írás. Finom metszetű kis ovalis gyűrűpecsétje a levél papirosával fedett veres ostyába nyomatott; a czímer pajzsán vasmacska, a sisak koronáján három strucz toll látható. A pecsét felső részét szegélyző csinos szalagon e felirat: IOAN. RIMAL.

Bár a levél költének helye kimaradt: aligha tévedünk, ha fölteszszük, hogy azt az agg költő nógrádvármegyei, sz t r e g o v a i magányában — melybe élte ezen hanyatló éveiben visszavonult — írta.

THALY KÁLMÁN.

— **Adat a Martinovics-ügyhöz.** Történetünkben sok, megoldásra váró homályos pont van még; némileg ide számíthatjuk Martinovics pörét is. Csak töredékek az erre vonatkozólag ismert adatok, minden hivatalos okmány közzététele nélkül, csupán kor- és szemtanuk előadásain alapulva. Hogy a világ elé kerülhetnek-e valaha az illető periományok? a jövő titka; addig elégedjünk meg az egyesektől ránk maradt jegyzetekkel.

A múlt 1869. évben igen jó szolgálatot tett a „Vasárnapi Ujság” történelmünknek, midőn a Martinovics-ügyre vonatkozólag több, egykorú eredeti iratot közölt; jelen soraim talán, a kivégeztetésről szóló hiányos adatokat, Sághy Ferencz, akkor pesti egyetemi tanároak egy, 1795. máj. 24-ről keltezett levele nyomán némileg kiegészíthetik.

Legyen szabad ezt — mellőzve minden egyéb idevágó kérdés szellőztetését, melyekhez úgy sem bírnék új adatokkal — kivonatosan előterjesztenem.

A kivégeztetés 1795. máj. 20-án történt; az áldozatok ezuttal *) Martinovics, Hajnóczy, Zsigray, Szentmarjay és Laczkovics valának. Pesten a barátok templomától a bécsi kapuig minden öt lépésnél egy lovas, s azonkívül számos más gyalog-katona volt fölállítva, kik a ropant tömegben összegyűlt nép netaláni kitörését elnyombassák. Zsigray volt az első, kinek egy Szabó nevű szolgabíró által ítélete fölolvastott. A hóhér, ki már „ezenkívül 110-nek fejét vette,” csak harmadszorra tudta az elkínzott gróf fejét lecsapni.

Szentmarjaynak az „öreg hóhér veje” első csapásra levágta fejét; e „bravourt” a nép nevetéssel és tapsal jutalmazta!

Következők most Laczkovics, kinek bátorságán Sághy nem tud eléggé bámulni; vesztőhelyére úgy sietett, hogy a kísérő katonák alig tarthattak vele lépést. „Sentenciájának elolvasása alatt intett, hogy hamarabb végezzék; ez meglévén, mondja az páterjének: Adies Páter, és nagy sörénységgel leveti kaputját, lajblíját, és ingét leeresztvén a vállára, leült a székre s nyakát kinyújtotta; de a hóhér is úgy elvágta nyakát, hogy a teste a székek egyetemben a földre esett. Ennek a halálán majd mindnyájan örültek és nevettek.”

Hajnóczy, egy bizonyos Molnár nevű pap felügyelete mellett, imádkozva fogadta a halált.

*) A 2-dik s egyszersmind utolsó kivégzéskor Öznek és Szollartsiknak vétetett feje. (1795. jun. 2.)

Végre következék Martinovics, kinek az egész véres munkát a katonaság által képzett kör élén állva kellett végignéznie. Sokan mondják, hogy már Zsigray lefejeztetésekor önkívületbe esett volna; ez nem áll. Neki volt lelki ereje végignézni társainak méltatlan halálát, s teljes öntudattal lépett a vérpadra; de sőt — Sághy szerint — épen az ő kitünő magaviselete és ájtatossága képezte a legnagyobb csodálkozás tárgyát. Még mielőtt kikísértetett volna, mondá: „Libenter morior; sed per gladium perire, acerbe mihi mors est.“ *) Ő és Hajnóczy megköszönték a Causarum Regalium Directornak, a jellemtelen Némethnek, hogy halálra ítéltettek; mert nekik kedvesebb ez, mint — ha csak egy évi börtön is. Midőn már leült a székre s szeméi beköttettek, haja a hóhér kezeibe szakadt, a miért is másodszor köttetett be szeme, s levágván fejét, azt a tétlenül, sőt élvezettel (!) néző népek fölmutatták.

Írásaikat a vesztőhelyen égette meg a hóhér.

Testeik a temetőn kívül temették el.

* * *

E levél — a Martinovicsra vonatkozó részen kívül — még egy más állítást czáfol meg: azt t. i., mintha a nép fenyegető állást akart volna elfoglalni, s a kitöréstől csupán csak a nagyszámú katonaság tartóztatta volna vissza. A mely nép nevetni tud polgártársainak vesztén, az — fölösleges volna bizonyítgatni — nem akarhatta őket megszabadítani! S úgy látszik, hogy akkori népünk (legalább a fővárosban) csupán azt örökölte át az épen dült francia forradalomból, hogy a vesztőhely képezze a színpadot, melyben gyönyörködjek!

A Martinovics-kornak — talán a fönt jelzett okmány-hiány miatt — még nem akadt történetírója; irtak ugyan róla, de valljuk meg, nagyon is részrehajlóan; mert míg a kormány bűneit nagy hanggal, s méltán ostorozzák, addig másrészt Martinovicsék igazán létezett hibáiról hallgatnak.

Jól mondja Kölcsey: „A politikai történetíró legyen pragmaticussá!“

MÁRKI SÁNDOR.

— Történelmi és műemlékek ügye a képviselőházban.

A képviselőház mart. 3-iki ülése minket mint szakközlőnyt is közléről

*) Kedvesen halok; de pallos által kimúlnom — keserves halál!

érdekel. Íme, közöljük azért azon vitának főbb mozzanatait, mely a cultusministerium költségvetésének tárgyalása közben a „Magyarországi történelmi műemlékek kiadására és esetleg fönntartására, és Erdély régészeti helyszínelésére“ előirányzott 14,000, illetőleg 2500, összesen tehát 16,500. frtnyi tételnél keletkezett.

Henszlmann Imre egybe kívánja e két tételt foglalni a következő cím alatt: „Magyar- és erdélyországi történelmi műemlékek fölkeresésére, fölásására, lerajzolására, lajstromozására, osztályozására és fölügyeletére 16,500 frt.“ Indítványát azzal indokolta, hogy a műemlékek kiadását ugyanis eddig az akadémia régészeti osztálya eszközölte és e célból segílyt is nyert már az absolut kormány idejében. A mostani kormány bőkezűbben gondoskodik ugyan a műemlékekről, de a felajánlott összegekkel nagyszerű eredményeket nem vívhatunk ki, mert azt csak ugyan neveltséges volna mondani, hogy akár 14, akár 20 ezer frttal fönn lehet tartani a meglevő műemlékeket. Erre nézve példát hoz föl a kassai székes-egyházban. Ha indítványa elfogadtatnék, azaz ha a 16,500 frt nem fordíthatnék a műemlékek fönntartására is, szebb eredményt lehetne várni a műemlékek fölkeresésére nézve. A műemlékek fönntartásáról gondoskodni majd akkor lesz idején, midőn törvényjavaslata a műemlékek fönntartásáról tárgyalás alá kerül. Ezután észrevételeket tesz a régészetre nézve. Eddigélé jobbára hárman irták a régészeti közleményeket. Mivel a régészettel foglalkozók már nem fiatal emberek, gondoskodni kellene arról, hogy régészeti seminarium állíttassék fiatal emberek képzésére. Ez a muzeum segítségével könnyen megtörténhetnék, és annak előnyére is válna.

Eötvös J. b. vallás- és közoktatásügyi minster: A történelmi műemlékek leírása és fönntartása minden művelt népnek földadata. Minden egyes nemzetnek az általános tudomány érdekében az a küldetése, hogy a határai között található történelmi és művészeti emlékeket, az anyagot fölkeresse és földolgozza, s így az általános tudományra nézve élvezhetővé tegye. Az erről való gondoskodás a törvényhozás dolga, de célszerűen csak úgy járunk el, ha a műemlékek fönntartására külön törvényt alkotunk, melyben bizonyos organismus szervezetetik a felügyeletre nézve, és melyben kimondatnak a fönntartásra nézve követendő elvek, valamint a kötelességek, melyekre az állam azon tulajdonosokat kötelezi, kiknek birtokterületén ily műemlékek találhatnak. Ez iránt kimerítő törvényjavaslatot fog a ház elé terjeszteni. A mi a régészeti seminariumot illeti, ez is fontos kérdés, és mellékesen el nem intézhető.

A műemlékek fönntartásáról bõmértékben gondoskodni akkor lesz helyén, midõn e törvényjavaslat tárgyalatni fog.

Pulszky Ferencz Henszlmann indítványát elfogadhatónak véli és ajánlja.

A ház egyhangulag elfogadja az indítványt.

Simonyi Ernõ úgy látja, hogy Henszlmann indítványa folytán elesett a Történelmi Emlékek kiadására szánt összeg, pedig a hazai okmánytár kiadása nem akadhat fõnn. Indítványt nyújt be, mely szerint „Magyarország történelmi okmánytára kiadására 10,000 frt” volna megszavazandó.

Henszlmann Imre ehhez pótindítványt nyújt be, mely szerint ezenkívül „Magyarországi és erdélyi műemlékek kiadására 5000 frt” szavaztatnék meg.

Ghyczy Ignác kívánja, hogy Simonyi indítványába a scriptumok is belefoglaltassanak, necsak az okmányok.

Erre elõáll Zsedényi Ede, és a nemzet történelmének, múltjának mûvelésére a költséget sajnálva: a házat szûkmarkúságra buzdítja, és Simonyinak nagyon helyén levõ indítványát, Henszlmann pótindítványával együtt, a kérvényi bizottsághoz (ad graecas calendas) javasolja utasíttatni. És a ház — úgy látszik megsokalva a mûrégészeti emlékekre fõntebb megszavazott tétel által tanusított liberalitását, bele-nyugodott Zsedényi javaslatába.

Ekkép áll az ügy, melynek, hogy így fejlõdött: inkább busulnunk kell mint örülnünk; mert az archaeologusok élelmessége, — nem akarjuk mondani: kapzsisága—Henszlmannnak ravaszúl kigondolt módosítványa által az egész 16,500 frtot saját zsebõkre zsákmányolta ki, — az országos okmánytárnak „Történelmi Emlékei”-nek kiadásától az utolsó fillért is megvonván. Így ha csak ez ügyön Eötvös miniser és akadémiái elnök buzgalma nem segít: a Monumenták kiadása s a külföldi levéltárakban folytatott oly nagy fontosságú másoltatások, legalább az idénre fõnn fognak akadni, — a mi történetirodalmunkra nézve oly csapás lenne, melylyel épen nem áll arányban a mûrégészeti kutatásoknak nyújtott fõntebbi elõny!

— A Zala vármegyétõl a Magyar Történelmi Társulathoz intézett levél, melyrõl fõntebb emlékeztünk, így hangzik:

„T. Történelmi Társulat! Kedves köteleességet teljesítek, midõn meggyém megbízásából, annak nevében melegen üdvözlöm a T. Társula-

tot, és egyszersmind tartozó szíves köszönetet mondok azon érdekeltségért melyet e megye monographiája megírásának ügye iránt tanúsított az által, hogy mint leghivatottabb bírása annak, hogy egy ilyen nagy megye monographiájának jól megírására mennyi idő kívántatik? a pályázati határidőt két, vagy legalább is egy évvel meghosszabbíttatni indítványozta.

„Azt, hogy minő helyesléssel találkozott az indítvány, minő lelkesedéssel fogadtatott a gyönyörű levél melyben az velünk közölte: abból leginkább megítélheti a T. Társulat, hogy az indítványozott két határidő közül nem a rövidebbik, hanem a hosszabbik, vagyis **1873-ik év december 31-ike** fogadtatott el egyhangúlag.

Midőn végül megemlíteném, hogy válaszuk azért késett ez ideig, mivel a pályázati föltételek közgyűlési határozat által levén megállapítva: azokat csak a f. hó második hetében tartott közgyűlésünk végzése által lehetett megváltoztatni, — őszinte tisztelettel maradtam Csab-Rendeken, 1870. február 15 kén. **Barcza Sándor m. k.**, Zalamegye első alispánja.“

— **A „Budapesti Szemle“ megszűnt.** E nagybecsű tudományos folyóiratból, szomorúan kell jelentenünk, mint műveltségi állapotainkra nem igen kedvező körülményt, most jelent meg az utolsó füzet. A „B. P. Szemlét“, mely számos magyar történelmi dolgot is közlött volt, kivált azelőtt, míg egyedül állott, — **Csengery Antal** 1857-ben alapította, s tartá fenn, folyvást áldozattal, és pedig nemcsak szellemi áldozattal a maga, hanem eleinte b. Sina Simon, később Lónyay Menyhért, s utóbb saját anyagi segélyezésével. Mert a csak nagyhangú politikát kedvelő, ellenben a tudománytól, valódi művelődéstől visszariadó magyar közönség — tisztelet a lelkes kivételeknek! — soha sem pártolá a vállalatot annyira, hogy önmagát föntarthatta volna. Pedig tartalmia mindig a tudomány és a koreszmék színvonalán állott, és Csengery gondos kezének nyomai úgyszólván minden lapján ott lebegnek vala. Kifogás legfőlebb csak a füzetek rendetlen megjelenése ellen lehetne, ha nem tudnánk, hogy ez épen a közönség érdekeletlenségének, a pártolás hiányának volt a legtöbbször, sajnos következménye. — A „B. P. Szemle“ megszűnése annál szomorítóbb, mert tanúsítja, hogy az évek hosszú során át szellemi és anyagi áldozatokkal párosítva folytatott kitartás sem képes nálunk a közönyt legyőzni. Ez körjelenség társaséletünkben, a miről tanúskodik pl. egy

másik tudományos folyóiratnak szintén részvéthiány miatt csak nem rég jelentett megszűnése is, t. i. a „Sáros-Pataki Füzetek“-é mely vállalatnak romba döntét, mi, főleg a protestans egyháztörténelem érdekében sajnálhatjuk. Sőt a kath. egyháztörténelmi folyóirat a „Magyar Sion“ is megszűnt mint ilyen, a múlt év végével, kath. egyházi szemlévé alakulván. Ekkép jelenleg az összes magyar történelemnek csak egyetlen folyóirata van, a — „Századok.“ A Magyar Történelmi Társulat van hivatva az egész magyar történetkedvelő közönséget összetartani, és közlönye körül csoportosítani. Hogy irodalmunk legjobb szakerői támogatják vállalatunkat, s hogy füzetünk folyton szigorú pontossággal jelennek meg: a letelt három évre, s három évi folyamunkra hivatkozunk. Társulatunk és vele e füzetek fennállása (hála t. tagtársaink ügyszeretetének!) újabb három évre ismét biztosítva van ugyan, de hogy az működését mindinkább kiterjeszthesse, s hogy ezek nagyobb dimenziót ölthessenek, legfőképp t. tagtársaink buzgalmától függ, ha t. i. társulatunk és vele a hazai történelem ügyét nemcsak magok pártolandják ernyedetlenül, de ismerőseik körében szakkedvelő új tagokat igyekeznek társulatunk részére megnyerni!

— **Marosszék monographiája.** B. Orbán Balázs „Székelyföld Leirása“-nak negyedik kötete, mint már múlt füzetünk utolsó lapján rövideden jeleztük volt, kikerült a sajtó alól. E kötet 224 nagy negyedréti, két hasábos lapon Marosszék monographiáját tartalmazza, számos igen szép táj-, műemlék- és alaprajzzal illusztrálva. A kiállítás ép oly ékes, mint a megelőző köteteké, de a tartalom, valljuk meg örömmel, legalább történelmi és régészeti szempontból, amazokénál (bár azok is igen sok tanulságost, úját, érdekeset mutattak föl) még sokkal becsesebb. Orbán Balázs azon írók közé tartozik, kik munkájok írása, kiadása közben is folyvást gyűjtenek és tanulnak, s műveik értékét újabb és újabb tanulmányaik gyümölcseivel jelentékenyen fokozzák. Ily örömdetes tartalmi emelkedést veszünk észre a „Székelyföld Leirása“-nak köteteinél; s ez különösen meglepőleg nyilatkozik Marosszék jelen ismertetésében, melyet még azon körülmény gyarapít lényegesen, hogy e különben is méhszorgalommal összegyűjtött s vonzóan és avatottan ismertetett sok kincset egybefoglaló kötet Maros-Vásárhelynek, a Székelyföld legnépesebb városának kimerítő különtörténelmét tartalmazza, és pedig nagyszámú új adatot hozva, önálló búvárkodás nyomán, napfényre. Mondhatjuk, rendkívüli érdekekkel és teljes megelégedéssel lapoztuk át e könyvet,

melyről csak a legnagyobb méltánylattal nyilatkozhatunk. Ajánljuk is, melegen ajánljuk t. olvasóink szíves pártolásába, — a következő, ö t ö d i k kötet előfizetési fölhívásával együtt, melyet szerző szintén közelebből bocsátott ki.

E kötet **A r a n y o s s z é k e t**, a székelyszékek utolsóját, a székek hősiségének e jutalom-területét, az ő s Székelyföld ezen szép gyarmatát fogja tüzetesen, az eddig követett modorban tárgyalni; de mivel e szék kezdetben jóval terjedelmesebb volt, eredetileg e székhez tartozván mindaz, a mi az Aranyos alsó folyása és a Marosvölgy e tájra eső része közt fekszik: szerző mind e később elszakasztott részeket, sőt a Maros völgyének azon átmeneti részét, a mely Marosszék déli határától Aranyosszék déli határáig terjed, vagyis a Közép-Maros völgyét is tárgyalás alá veszi, — s ekként e kötet nem fog kizárólag a szoros értelemben vett **A r a n y o s s z é k k e l** foglalkozni, hanem magában foglalandja a Közép-Maros emlékdús terét, **R a d n ó t** és **M.-Ú j v á r k ö r n y é k** e v e l; tárgyalva lesz benne az egykor Aranyosszékhez tartozott **T o r o c z k ó v i d é k**e, Erdélynek e legszebb, legérdekesebb völgye; magában foglalandja Torda vármegyének az Aranyos völgyébe eső részét, **G e r e n d**, **G y é r e s** és **E g e r b e g y** g y e l, sőt befejezésül — mert az utast egészen Kolozsvárig szándéka szerzőnek kalaúszolni — **T o r d a v á r o s á n a k** is kimerítő régészeti és történelmi ismertetését fogja nyújtani.

A szintén 25—30 ivre menendő kötetet öt nagy, önálló, és mintegy 50 szöveggép díszítendi, jobb művészeinktől, eredeti rajzok és fényképek után. Előfizetési ára díszkötésben 3 frt 60, borítékban 2 frt 50 kr. Az összegek Ráth Mór könyvkereskedésébe küldendők. — Aranyosszéknek ezen — bizton hiszszük — Marosszékéhez hasonbeccsű monographiája, augusztus hó folytán kerülend ki sajtó alól.

— **Az államlevéltár épülete és Verbőczy háza** Az államlevéltár épületének földmunkálatait a tavaszi idő beálltával ismét megkezdették, bár egyelőre csak 50—60 ember dolgozik naponként rajta. Ez ásások alkalmával előtűnedeztek a János király által **V e r b ő c z y I s t v á n n a k** adományozott **S z a p o l y a y**-háznak — mely az átelteni emléktábla tanúsága szerint épen a leendő államlevéltár helyén állott — alapfalai. Ezek között több régiség, nevezetesen 20—25 db Mátyás kora előtti pénz, néhány balta és sarkantyú stb. találtatott; ott pedig, a hol az új épület a mostani várórségi templom szentélyének keleti sarkát éri: kiásták az egykori Szent-János temploma egyik góth

stylú pilasterének tövét. Körülötte tömérdek embercsontot találtak, egész ossariumot, — úgy ezen, mint majdnem minden régi templom körül temetvény lévén hajdan. Az egyházzal összeköttetésben állott zárda boltozatos alapfalait és pincze- vagy sírbolt üregeit is föltalálták, a Zápolya-Verbőczy-ház területén pedig egy kövel kirakott mély kutat, melyben még ma is van néni állott víz. Ez összeköttetésben látszik lenni azon országház-utczai 112. számú, tulsó sori házzal, melynek mély kapuboltja alatt XV-ik századi góth ülökék láthatók, pinczéje pedig egymás fölött három van a várhegybe vágva, de a legal-sót ma ép oly állott víz lepi el, mint az említettük ó-kutat. — Az építkezések folyamában még érdekes fölfedezésekre bukkanhatnak, csak valami szakértő régész folytonos figyelemmel kísérné!

— **Régi magyar községi pecsét.** Társulatunk múlt ülésén, nem vettük észre, kicsoda? egy, valami régi levél borítékáról levágott ostyapecsét-lenyomatot tett előnkbe, mely azon ritka körülménynél fogva, hogy a pecsétmetsző- vagy metszetőnek neve is rajta van, egyike a legsajátosabbaknak. A körülbelől hüvelyknyi magasságú monorú pecsét belterét cifrázott szélű terjedelmes paizs tölti be, rajta jobbról szántóvas, balról igen széles csoroszlya, mindkettő hegyével fölfelé fordítva. A szántóvas alatt hat ágú csillag, ezen alól az évszám: 1652. A körirat pedig ez: *MONARI·PECzT (így) ·BVI·AKI·MATE·CzINALT . . . a még hiányzó egy-két betű e lenyomaton ki nem vehető.

Molnári község van Vasban is, a Rába mentén, és Zalában is, Kanizsa mellett; kérdés: melyiké volt ezen pecsét? T. K.

— **A „Budapesti Közlöny“** gyászvitézei, beismerve ügyök igaztalanságát s állításaik tarthatlan voltát, multkori ajánlatunkra — megretiráltak, és pedig azon ürügy alatt, hogy tudományos vita eldöntését nem bízhatni delegatum judiciumra. Igen ám, ha ez a delegált bizottság nem szakemberekből állna; de, kérjük mi: avagy nem a legilletékesebbek-e magyar történelmi kérdésekben oly szakférfiak, mint történetírásunk érdemkoszorúsa Horváth Mihály, továbbá a szintén elismert szakképzettségű Nagy Imre és b. Nyáry Albert — e részünkről fölkért bizalmi férfiak — ítéletet hozni? Hát kire bizzuk a történelmi kérdések fölötti ítélethozást, ha nem szakemberekre? . . . Szóval, az ürügy igen esetlen és sovány. — Különben is, a „B. P. Közlöny“ egész válasza rettenetesen gyöngye; oly positiv tényeket tartánk szeméi elé mult füzetünkben, a mikre nem bírt mit felelni. Így

pl. adós maradt a válaszszaal azon kérdésünkre: honnét tudja ő, hogy hibák (és miféle hibák?) csusztak be a mi, még sajtó alá sem adott kurucz énekgyűjteményünkbe? Hason'ókép, magát megadva hallgat a zsélyi archivum ügyére, a Szalay Lászlóról tett kegyeletes megemlékezésünkre, úgy a Szilágyi F. értekezése tárgyának korára vonatkozólag általunk ő ellenében megjegyzettek; — csak a fölötti fájdalmát fejezi ki, hogy multkori fölszólalásunk néhány kifejezését a z ő s z ó t á - r á b ó l bátorkodtunk válogatni, — és Somlyóvárát illetőleg áll elő szokott ferdítéseivel s némi oda nem tartozó adatokkal. De ezekre is megfelelünk. — Szilágy-Somlyó várát mi sohasem helyeztük párvonalba a sokkal terjedelmesebb erősségű Szatmárral, csak azt mondtuk, hogy Somlyónak mindenesetre volt annyi őrsége, hogy azt a nyomorú 140—150 szatmári kicsapott labanczot, ha akarja vala, kapui előtt üttetlen elmenni nem engedi. Állításunk igazolásául idéztük Csereyt, a ki szerint Somlyón, a német őrségen kívül „s o k s z á z tanult vitéz katonák valának.” A „B. P. Közlöny” ismert névtelenje erre előáll, és ferdít, azt akarván elhíttetni, hogy ama „sok száz tanult vitéz katonák” nem a s o m l y a i ő r s é g: hanem Glöckelsberg (és nem Glockenberg, mint ő hibásan írja) csak pár napig ott tanyázott, s aztán Szatmárba menekült 500 németje vala. Először is megjegyezzük, hogy Glöckelsberg nem ötszáz, de h é t s z á z némettel vonúlt Szatmárba (l. Csereyt, 321. l.); másodsor pedig megjegyezzük azt, hogy roppant járatlanság, történetírónak látszani akaró egyéntől olyasmit állítani, mintha Glöckelsberg regularis vasas-német hada, és a Somlyón Boér Ferencz parancsnoksága alatt állott „sok száz” magyar „k a t o n á k” (régies értelemben = huszárok) ugyanazonosok lettek volna. Majd Glöckelsberg Ditrich cs. k. altábornagy adta volna ám a maga seregredekbeli német militiáját holmi magyar kapitány vezénylete alá! De különben is, minden, azon korban jártas egyén tudja, hogy Glöckelsberg németjeivel már bevonúlt volt Szatmárba, mikor, Boér Ferencz a maga „sok száz” magyar őrségével még mindig Somlyón tanyáz vala; kiténik ez magából Csereyből, a ki (elébb a 321. lapon elbeszélve Glöckelsbergnek Szatmárba vonúltát) a 322. lapon nyilván írja, hogy miután Boér „odahagyá Somlyót, s bészökek Erdélyben, a s o m l y a i h a d á k (tehát ezek, és nem a Glöckelsberg már ekkor Szatmárba beszorított németjei!) nem lévén, már kapitányjok, Kaszás Pál nevű embert választának magoknak tiszteknek, és R á k ó c z i m e l l é á l l á n a k; ezek praedálának azután mindenütt Erdélyben.” No most

már azt csak nem fogja rá Szilágyi úr a Glöckelsberg Szatmárba szorult németjeire, hogy azok állottak Rákóczi hívségére s praedálták Erdélyt (azaz: a labanczok javait) Kaszás Pál alatt? Íme, ily világos a kétféle had közti különbség, drága Szilágyi úr; nem én tehát, — de ön falszificálja a historiát! Hiába, a somlyai őrség számos volta elvitázhatlan tény; s bár Szejdi Ahmet idejében leégtek is a belső épületek tetői: megmaradtak a casamáták és a várfalak, — szóval Somlyó vára nem szűnt meg erőd, végház lenni. Lám, II. Rákóczi Ferencz, midőn Szatmárt bevette: francia hadmérnökei tanácsára, rögtön széthányatá annak ki nem elégitő erődítéseit: de bezzeg föntartotta az ön által annyira gyalázott Somlyót, s őrséget tartá benne még 1710-ben is, szóval mindvégig. Még sem lehetett hát az a Somlyó holmi „tizedrendű“ váracska, a mint ön csak úgy könnyedén kivetette a szót! — Egyébiránt, a „B. P. Közlöny“ állításainak alaposságát igen híven jellemzi pl. azon körülmény is, hogy — szintén közelebbről — azt írta: a Hyppolitocodexeket Scitovszky primás másoltatta volt le; holott ő már akkor — Isten nyugosztalja! régen megholt. Bartakovics érsek ö exjáról ellenben, ki e célra legtöbbet áldozott — a „Közlöny“ meg nem emlékezik. Hogy hihessünk most már a messze régi idők szereplőit és eseményeit illetőleg oly ember állításainak, — a ki az úgyszólván tegnap történetekre nézve is így összezavar egyéneket és tényeket? A historiaírói képesség hiányzik-e az ily emberben, vagy épen a józan judicium, sőt emlékező tehetség? — ítélje meg az olvasó.

— **M. tud. Akadémia.** Az Akadémia lefolyt havi működésében történeti értekezés nem tartatván, nem volt rendes rovatunkat mivel betölteniünk. Azonban a mart. 14-iki ülésen Toldy Ferencz egy, nem annyira az adatok újságánál, mint inkább szellemes összeállításánál fogva érdekes tanulmányt olvasott föl „Attila király uralkodása első tíz évéről.“ A nagy világhódító egyéniségét, tetteit, terveit, a húnok beléltetés és műveltségi állapotát, értekező nyugoti írók ellenséges természetű ráfogásaitól megtisztítva világítja meg, és a mennyire ama távol kor homálya engedi, élénken és szemlélhetően élénk tárja. Erdeműs veterán tudósnk becses tanulmányának — mely a „Reform“ tárczája számára készült — de később, hiszszük és ohajtjuk, önállóan is meg fog jelenni, — folytatását ígerte. Értekezését lelkes éljenzések közt fejezé be.

Ez az egyetlen történettudományi életjel, a mit az Akadémia kö-

réből másfél hó óta jelenthetünk; az april 4-iki ülés azonban ismét élvezetesnek ígérkezik reánk nézve, a mennyiben ekkorra I p o l y i A r n o l d-tól van értekezés bejelentve.

— **Gr. Zichy-levéltári bizottság.** Társulatunknak a gr. Zichy-féle okmánytár megindítása ügyében kiküldött bizottsága örvedetesen halad működésében. E bizottság két tagja: ifj. K u b í n y i F e r e n c z és V é g h e l y D e z s ő mart. 15-kén Zsélybe utazának, s ott egyesülve a harmadik tag: R a d n a y F e r e n c z nemzetségi levéltárnok úrral, három napon át rendre vették a roppant archívum régibb csomagait, s a Nagy Lajos király haláláig terjedő okmányokat mind kiválogatták. Ezen közben a 219., 665. és 671. sz. „nullius considerationis“, és „inutilia“ föliratú s annak idejében épen ezért nem is lajstromozott fasciculusokban nevezetes történelmi kincset, ugymint V. Lászlónak a török elleni hadjárat ügyében Szabolcs vármegyéhez intézett fölhívását és 30 egynehány 'db. eddigelé ismeretlen Árpádkori okmányt földöztek fel. E szerint tehát a gr. Zichy-levéltár, a már m. é. september folytán lemásolt 70 darabbal együtt, s z á z n á l t ö b b Á r p á d k o r i oklevelet tartalmaz, és így a hazai magánlevéltárak között e tekintetben alighanem a leggazdagabb. Az ugyanott létező Anjou-kori okmányok száma pedig mintegy 1700-ra megy, ide nem értve a Mária királyné korabelieket. Ezeket, az imént említett Árpádkori újon fölfe-dezettekkel egyetemben, mindössze 1738 darabot, a nmlgú grófi család beleegyezésével, Vég hely a Magyar Történelmi Társulat nevében át-vette, és Pestre hozván, H o r v á t h M i h á l y másodelnök úrnak be-mutatta, kinek jelenlétében mart. 19-kén és 20-kán már együtt ült N a g y I m r e tagtársunknál a társulat bizottsága, az átvett okleveleket időrend szerint osztályozva és másolás végett tagjai között szét-osztva. Gyönyörűen conservált, nevezetes pecsétekkel ékes, és a mi fő: történelmi tekintetben fölötte fontos tartalmúak vannak ezek között; így pl. a Báthoryak, Kis-Várdyak, Perényiek, Széchyek stb. nagy-számú okmányai; Bács-Bodrog, Baranya, Fehér, Szabolcs, Szatmár, Bereg és Bihar vármegyékre vonatkozó tömérdek, Komáromra is szá-mos. Sáros-Patak Anjou-kori történetére nézve különösen érdekes több új okmány stb., stb Mindezek másolása oly szorgalommal vétetett fo-ganqtha, hogy a Codex Zichyanus első kötetének nyomtatása még jóformán aprilisben, legfőlebb május elején megkezdődik.

— **A kolozsvári kaputornyok ügye.** A képviselőház mart. 9-iki ülésében a belügyminister, — Henszlinann interpellatiójára fe-

lelve — tudatta mindazt, a mit társulatunk, részint testületileg, részint pedig kolozsvári állandó bizottsága által, az ottani kaputoronyok és a Bethlen-bástya fönntartása érdekében Kolozsvár városánál tön, de egyszersmind a város azon ismételt határozatát is, hogy a két kaputorony (u. m. a hid- és magyar-kapu) lebontásához a városi képviselet, minden történelmi és régészeti érv daczára, ragaszkodik, — azonban a Bethlen-bástyának fönntartásáról gondoskodni fog. — A minister pedig nem érzi magát hivatva, bármennyire sajnálja is ama történelmi emlékek megsemmisülését, — a város autonom jogkörébe avatkozni.

E szerint tehát a két szép ódon kaputorony, Kolozsvár múltjának e díszes emlékei, legközelebb le fog romboltatni. — Hiszen, ha már a vasúthoz való közlekedési út szélesbítése a hídka pu lebontását föltétlenül (?) megkívánja, — ám düljön le a régi dicsőség a jelenkor anyagi érdekei előtt; de, hogy legalább a senkinek útjában nem álló magyar-kaput (mely pedig még díszesebb amannál) meg nem hagyják, — azt teljességgel nem értjük. Tisztelt kolozsváriak! irgalmazzanak neki, már ha nem egyébrt, irgalmazzanak a nevéért is, — ne pusztítsa Kolozsvár a — magyar t!

— A magy. tud. Akadémia kiadásában legközelebb a Történelmi Tárnak két kötete fog megjelenni, melyek egyike már rég ki van nyomva, csak a könyvkötőnél készül, hónapok óta, szokásos lassúsággal. Az „Értekezések“-nek két, a hazai történelem körébe vágó darabja azonban már megjelent. Ezek egyike: „A magyar egyházak Szerartartásos Énekei a XVI. és XVII-ik században; zenetörténeti tanulmány Bartalus Istvántól.“ Ritka tünemény nálunk; s szerző által egyedül, de buzgón és szakavatottsággal művelt ág. Annál inkább elismerést érdemel az Akadémiától, hogy felkarolta. — A másik kiadvány a történettudományi osztály Értekezéseinek XII-ik számát képezi: „Zilah Történelméből“, írta Szilágyi Fer. l. tag. Használható adalékokat is tartalmaz, — bár olykor nagyon beleereszkedve holmi lényegtelen apróságok részletezésébe, s itt-ott felüldő tendentiosus iránynyal — a Partium ama legérdekesebb s legrégibb városának monographiájához, legkivált az ottani ref. egyház levéltárából merítve. A híres svéd király, XII. Károly Zilahon keresztülutazása, ott megszállása, a király kortársa és zilahi házi gazdája, Zoványi György ref. püspök följegyzései nyomán, részletesen meg van itt világítva, Zilahnak némely, főként múlt századi történeteivel egyetemben.

— **Nagy-Szalonta monographiája.** Nagy-Szalonta városának, mint hirlapi közlésből olvassuk, 1515-től 1762-ig terjedő külön-történelmét megírta és ugyanott ki is nyomatta Rozványi György. Az általunk nem látott, de még a pesti könyvkereskedésekben sem látható könyv, Nagy-Szalontán, a szerzőnél kapható. Ha majd beküldetik, vagy valamiképen hozzájuthatunk: bővebben tájékozandjuk iránta t. olvasóinkat. — Heckenastnál is jelent meg — mint saját hirlapjaiban olvassuk — ismét két történelmi kiadvány, u. m. **Kerékgyártó Árpád** Magyarország történetét tárgyzó tankönyvének hatodik kötete, mely 1790-től 1840-ig terjed; s a másik: „**Az ősmagyar nemzeti szervezet és ennek előzményei hazánkban**“, **Hajnik Imre** győri jogtanártól. Heckenast úr, persze, dicséretes szokása szerint, egyiket sem küldötte be az egyetlen magyar történelmi szakközlöny szerkesztőségének. Úgy látszik, nem akarja, hogy historicusok és történetkedvelők olvassák!

— **A Veszprém vármegye közönsége** folyó évi első évnegyedi közgyűlésén jelen volt bizottmányi tagok, tek. **Véghely Imre** első alispán honfias ajánlatára, szabad akarató készséges adakozásból megvették a m. n. múzeum számára azon 16 aranyat nyomó, népvándorláskorbeli nevezetes arany-csatot, melyet **Molnár János**, kispiriti községbeli lakos, 1869-ben aratás idején saját földjén, kapálás-közben talált. A m. n. muzeum igazgatósága ezen becses ajándékot a megyei közönséghez intézett iratban köszönte meg. A n. múzeum különben közelebbről számos egyéb becses régi műtárgynak is jutott birtokába, részint vétel, részint ajándékozás útján.

Történelmi könyvtár.*)

— **A magyar egyházak Szertartásos Énekei** a XVI. és XVII-ik században. **Bartalus István** tól. (Magy. tud. akad. Értekezések a nyelv- és széptudományi osztály köréből, VIII. sz.) N. 8-ad r. 184 l. Ára 1 frt 20 kr. Pest, 1870. Eggenberger Ferdinánd akad. könyvtárusnál.

*) Hogy e rovatot az újon megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé tehessük: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok címét — hozzánk, (Budavár, egyetem-nyomdatér 162. sz.) beküldeni ne terheltessenek.

Szerk.

— **Zilah történelméből.** Irta Szilágyi Ferencz, I. tag. (Magy. tud. akad. Értekezések a történettudományi osztály köréből, XII. sz.) Pest, 1870. Eggenberger F. m. t. akad. könyvtárosnál. N. 8-ad r. 136 l. Ára 85 kr.

— **Archaeologiai Értesítő.** A m. tud. Akadémia arch. bizottságának közlönye. Szerkeszti Dr. Rómer Flóris. II. kötet. (Számos fametszvénynyel) Pest, 1870. Aigner Lajos bizománya. 8-ad r. 316 l.

— **Magyar alkotmány- és jogtörténelem.** II. Az ősmagyar nemzeti szervezet és ennek előzményei hazánkban. Irta Hajnik Imre, jogtudor és tanár. Pest, 1870. Kiadja Heckenast Gusztáv. N. 8-ad r. 85 l. Ára 50 kr.

— **Magyarország történetének kézikönyve.** Kerékgyártó Árpád m. kir. egyet. tanár által. VI-dik rész. 1790—1840. Pest, 1870. Kiadja Heckenast Gusztáv. K. 8-ad r. 272 l. Ára 1 frt.

— **Kossuth Lajos levelei Bem altábornagyhoz 1849.** évi martiustól júniusig. Kiadja Makray Aladár. Pest, 1870. Heckenast Gusztávnál. 8-ad r. 91 l. Ára 80 kr.

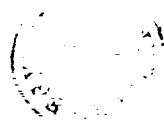
 A Magyar Történelmi Társulat t. cz. tagjai tisztelettel figyelmeztetnek, hogy az alapítványok és tagdíjak d. e. 9-től délután 1 óráig naponként befizethetők társulati pénztárnok Pesty Frigyes úrnál, Pest, váci-útcza 20. sz. I. emelet, az „Első Magyar Iparbank” helyiségében.

— A „Századok”-ba szánt mindennemű közlemények a társulati szerkesztő-titkárhoz (Budavár, egyetemnyomda-tér 162° sz.), az újon megjelenő tagok nevei és a „Századok”-at illető reclamációk pedig Pesty Frigyes társ. pénztárnok úrhoz (Pest, váci-útcza 20. sz.) intézendők.

 A „Századok”-ra külön előfizetés is áll nyitva, nem-tagok számára, és pedig egész évre 6 frtjával. Egyes füzetek külön nem kaphatók. Az előfizetések Ráth Mór váci-utcai könyvkereskedésébe küldendők, a honnan a példányok is expedíratnak. Ugyanott megrendelhető még az 1868. s 69-diki évfolyam is, nem-tagok által 6—6, tagok által pedig a társulatnál 5—5 frtjával.

Felelős szerkesztő : THALY KÁLMÁN.

Pest, 1870 Nyomatott az „Athenaeum” nyomdájában.

A Magyar Történelmi Társulat évdíjas tagjai, kik 1870-re tagdíjaikat befizették:

(Folytatás)

Zilahy Lajos, N.-Várad.	Lutter Nándor, Pest.
Szabó Kálmán, Pest.	Kecskeméti Aurél, Pest.
Rónay Jácint, "	Radvánszky Béla, "
Szitányi Izidor, "	Puskás József, Pest.
Szitányi Bernát, "	Gr. Keglevich Gábor, Pétervására.
Csatskó Imre, "	Fluk Ede, Pest.
Herváth Döme, "	Jedlicska Pál, Pest.
Casino, Halas.	Orem János, Ecsér.
Kovács Béla, M.-Sziget.	Ács Károly, Pest.
Tóth Antal, Veszprém.	Arányi Lajos, "
Tallán János, Pest.	Bartakovics Flóris, Pest,
Rajner Miklós, Pozsony Szt.-György.	Blaskovics Sándor, "
Ernyei János, " "	Bellaagh Imre, "
Horváth Ferencz, " "	Boér János, "
Hadik Ferencz, " "	B. Nyári Albert, "
Kiss Károly, " "	Vári Szabó István, Halas.
Boesor István, Pápa.	Panek Ödön, Veszprém.
Horváth Árpád, Pest.	Bubics Ede, Lukácsház.
Nagy Iván "	Gesztesy László, N.-Becserek.
Nogall János, N.-Várad.	Casino, Kőszeg.
Fekete Alajos, Lugos.	Rácz Atanáz, Temesvár.

1871 és 1872-re.

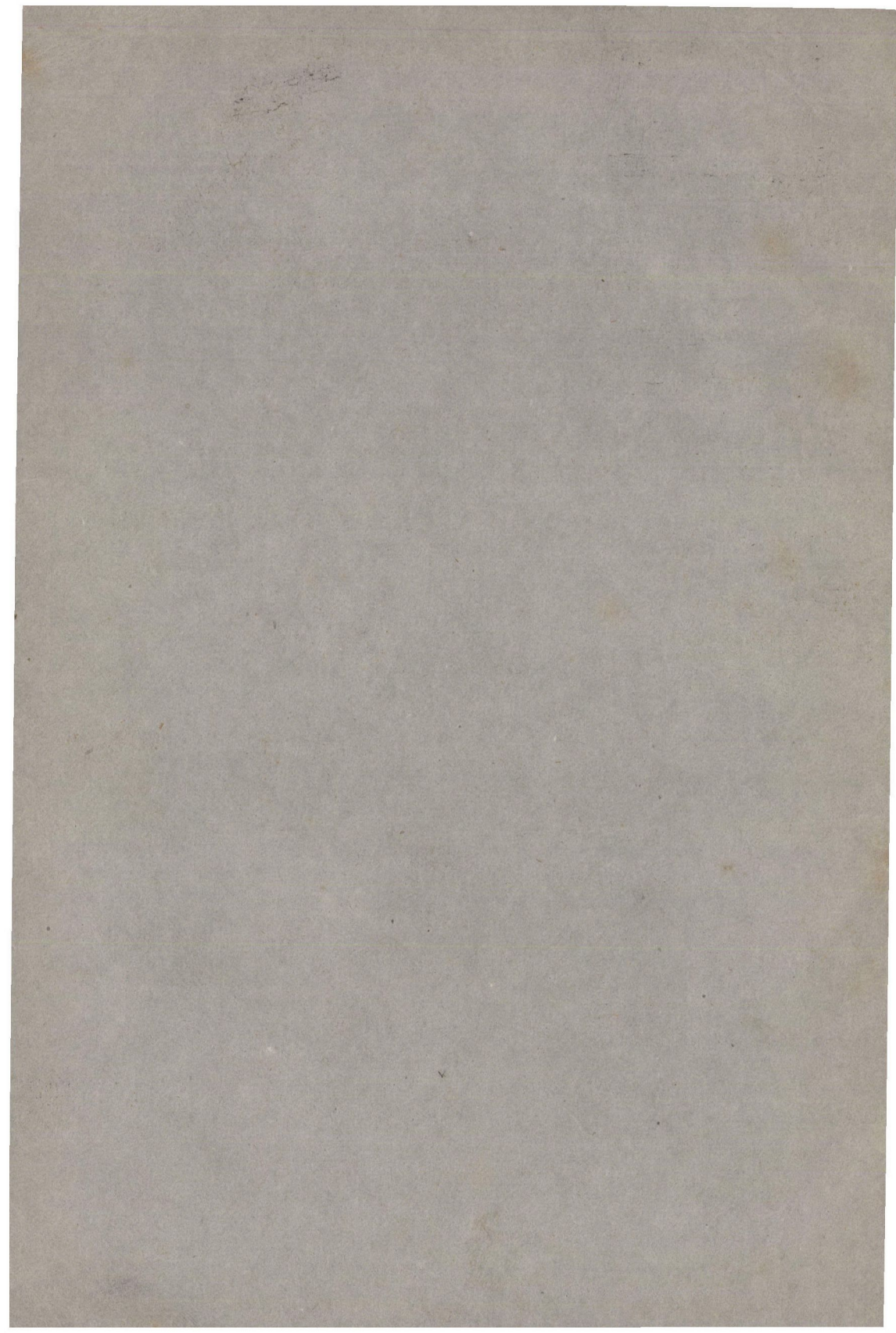
Nogall János, Nagy-Várad.

1869-re utólag fizettek,

(Folytatás.)

Nogall János, Nagy-Várad.	Péterfy Kálmán, Pest.
Suttag Ferencz, Lugos.	Kacskovics Ignác, Tót-Gyógy.
Fekete Alajos, Lugos.	Eperjesy János, Eger.
Garay János, Pest.	

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

THALY KÁLMÁN,

TITKÁR.

NEGYEDIK ÉVFOLYAM.

PEST,

NYOMATOTT AZ „ATHENAEUM” NYOMDÁJÁBAN.

1870.

TARTALOM.

	Lap.
Adatok a Perkő alatti várról és kastélyról Kézdi-Szent-Léleken, Gróf LÁZÁR MIKLÓSTÓL.	211
Magyarország czímerének eredete. PODHRADCZKY JÓZSEFTŐL	226
A magyarországi török hódoltságról, BÁLINTH GÁBORTÓL.	233
Könyvismertetések, bírálatok. V. A nagy-szombati Harcz. Hadtörténeti epizod a kuruczvilágból, Irta Thaly Kálmán, ismerteti PAULER GYULA	245
VI. Nagy-Szalonta mezőváros történelme, tekintettel a derecskai urodalomhoz tartozó egykori hajdúközségek viszonyaira, írta Rozvány György, ismerteti MÁRKI SÁNDOR.	249
TÁRCZA. Magyar Történelmi Társulat. — A magy. Tud. Akadémia történettudományi működése. — Magyarok iskolázása külföldön, közli Nagy Iván — Lumpertzaza és a munkácsi urodalom, közli Pesty Frigyes. — Steinville tábornok ágyúi, közli T. K. — Ráday Pál sírirta, közli T. K. — Adalék a városok statutumaihoz, közli Székely Sándor. — Bolognai magyar tanulók, közli B. Ny. A. — XVI. századi magyar levél, közli Supala Ferencz. — Montalembert marquis, közli W. Gy. Történetirodalmi újdonságok, kisebb könyvismertetések, vegyesek. — Történelmi könyvtár. — Figyelmeztetések.	

A Magyar Történelmi Társulat május 5-én délután 5 órakor választmányi ülést tartand.

S Z Á Z A D O K.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Negyedik füzet.

1870.

Április hó.

Adatok a Perkő alatti várról és kastélyról Kézdi-Szent-Léleken.

Kézdi-Szent-Lélekre, a szent-léleki vár s kastélyra nézve több adat jutott kezemhez, melyekből egy-kettőt a tisztelt olvasónak bemutatni kívánok. De ezek nem a régi királyi várról, nem ama várról szólnak, mely a Perkő tetőlapján feküdt, hanem a Perkő alattiról, mely Mátyás király 1465-ki okmányában csak castellum, de később hihetőleg megerősítettén, egy 1517-beli okmányban már mint castrum, vár jön elő.

Ez adatok egyikéből kiderül, miként a szent-léleki, fönt-érintett várt Szapolyay Jánosnak 1517-ben II. Lajos király nem a Bályogi ¹⁾ nemzetség kihaltával, hanem a „dicső-szent-mártoni Kizdi,“ másként Sándor Gáspár, vagyis Kizdi Sándor Gáspár megszaktán adományozta, s nem egyedül Jánosnak, hanem egyszersmind Szapolyay Györgynek is, a kiknek ezúttal nevezett Sándor Gáspár küküllő- és fejér-megyei birtokai is adományoztattak, u. m. Dicső-Szent-Márton s a csüdőtelki, királyfalvi, zágori, péterfalvi és szilkúti jószágok.

Ezekben a beiktatásra 1518-ban került a sor; az a küküllő-meg fejér-megyei javakra nézve végre is hajtattott, de nem cse-

¹⁾ Orbán Balázs: „A Székelyföld Leirása“ III. k. — Árpádia I. k. 73. lap. Kővári „Erdély Építészeti Emlékei“ 133. l. — Az előnevül irt D e r ő (Orbánnál tollhibából D e s ő) nevű helységet nem találom a földabroszon.

kély számú ellentmondók jelenlétében, kik közt állott Kis-Kendi Balátffy János is. De a szent-léleki várra és e várhoz tartozott birtokokra nézve nem sikerült a beiktatás, mert Balátffy János negyven fegyveres lovassal szembeszállott a királyi és káptalani emberekkel, szóhoz sem engedé őket jutni, sőt annyira megtámadta, hogy ha derék emberek közbe nem vetik magukat, megölik a káptalan emberét. A beiktatást megakadályozzák s azután a király és káptalan küldötteit fegyveres kézzel két mértföldre követve, fenyegetések és szidalmazások közt, oly esküre kényszerítik, miszerint oda belépni soha többé nem fognak.

Megjegyzendő, hogy ez oklevél szerint a szent-léleki vár birtokosa egyszersmind Zágore is. Felhívom azért a t. olvasó figyelmét az ide mellékelt azon kivonatra, melyből kitetszik, mikép 1412-ben (és a mint következtetni lehet, azelőtt is) Zágort a „Kézdi-Szent-Léleki Sándor“ család ivadéakai bírták. A XIV. és XV. századból több oly okmányt tudnék fölmutatni, melyekből kitűnik, hogy a „dicső-szent-mártoni Kizdi“, másként „dicső-szent-mártoni Kizdi Sándor“ vagy „Kizdi Sándor“ család ivadéakai zágori és királyfalvi birtokosok voltak. E Sándor családot mint kihalt „Sandrinus“ családot a báró Aporok az Apor családból származottnak állítják. Nem az 1533-beli csiki krónikából merítik állításaikat, hanem, úgy hiszem, 1324-beli oklevelekből, melyekben, mint tudjuk: „Sandrinus filius Opour, et Opour frater Sandrini,“ továbbá „Sandur filius Opor“ fordulnak elő, és tán más oklevelekből is. Az Aporok 1311-ki okmányában egy „comes Blasius“ mint „filius Olej de Kizdy“ jő elő. Egy Kizdi Lászlót is találunk 1360-ban a Székelyföld szomszédságában Torjay Péterrel és egy Peselnekyvel, mint vajdai embert. Apor Péter is közül 1479-beli oklevelet, melyben egy „egregius Sandrinus Kiszdi de Dicső-Szent-Márton“ vádolva van birtokfoglalással Torján.

Ezeket előrebocsátva, bemutatok egy más kivonatot, mely szerint a kolos-monostori convent bizonyítja, hogy Keszii Székely István fia: Székely László saját részeit Dicső-Szent-Mártonban és a királyfalvi, zágori, csüdötélki és szilkúti birtokrészeket, továbbá Fejér vármegyében, Péterfalván és Páloson ¹⁾

¹⁾ E Páloson egy Sándor Simon is bírt 1489 előtt, kit gr. Kemény

fekvő részeit cserébe adja Kyzdi Sándor Jánosnak és Istvánnak; az oklevél szavai szerint elcseréli „cum Joanne et Stephano filiis Sandrini Kyzdi de Szentmárton“, ezeknek Nógrádmegyében K e z y, Geregye, T h a r n o c z, Thörincs és Arán nevű helységekbeli részekkel. Hogy mily rokoni viszonyban állottak egymáshoz az itt nevezett „Keszii Székelyek“ és „Kizdi Sándor“-ok? a mennyire emlékszem, kideríthető — mégpedig tagtársunk Jakab Elek, mint az erdélyi országos levéltár igazgatója, segedelmével — a föntérített oklevél 1540-beli transumptumából. E transumptumon kívül még egy 1519. és egy 1524-beli oklevelet is bír a kolos-monostori convent, s abban az említett Keszii Székelyek úgy is fordulnak elő, mint „Kizdi Székelyek.“ E „Kizdi Székely“ ivadékokra is ruházhatók Apor Péter következő, a torjai és Kizdi Székelyekről írt sorai: . . . „Haec ideo, quod si alicubi, vel apud antiquos historicos vel scriptores, aut in litteris quempiam poni de Siculis de Kizdi, scias illum, posteritas de familia nostra Aporiana fuisse“ Az elősoroltakból látható, mikép a „Székely“ a „Kizdy“, a „Sándor“ család ivadéka, kik az Aporoktól leszármazottaknak állíttatnak, bírtak régén Kézdi-Székben, bírtak Szent-Léleken; és az elősoroltakból meggyőződhetünk: mennyit nyerne Kézdi-Szék s a szent-léleki várak történelme, ha valakinek sikerülne összegyűjteni a Kizdi, Sándor, Székely és Apor családok történetére vonatkozó adatokat.

E kis kitérés után bemutatom a kezemnél lévő többi adatokat. Előbb azokat, a melyekből következtethetjük, hogy a szent-léleki vár nem maradt a Szapolyayaknál, valamint Kizdi Sándor János fiának, Sándor Gáspárnak küküllő- és fejér megyei javai sem jutottak a két Szapolyay testvér birtokába.

Az egész Szent-Mártonhoz, a csüdőtelki, zágori, királyfalvi, szilkkúti, péterfalvi, feltorjai, nagy-peselneki és kantafalvi ¹⁾ birtokrészekhez joga Csáky Petronellának, Losonczy Bánffy Péternének, azelőtt Somkerekai Erdélyi János özvegyének volt, egy

József ekként talált írva egy okmányban: „Simon filius Sandrini dicti Kyzdi de Szent-Márton“, és megjegyzi: Iste vendiderat ante annum 1500. possessionem suam Pálos, Dominico de Pethk (Petki) fratri suo.

¹⁾ Ez oklevélben: „Chantafalva“ (Fejér megyében), tehát ily néven mint falu már létezett 1518-ban.

egyezménynél fogva, s 1518-ban II. Lajos király Budán „in crastino festi circumcisionis Domini“ Csáky Petronella részére beiktató parancsot ¹⁾ is intéz a kolos-monostori conventhez. E nő azután, az itt elősorolt birtokokat lekötötte Somkerek-i Erdélyi Mártonnak, a kinek számára ugyan 1518-ban „feria secunda proxima p. festum circumcisionis“ kél II. Lajos király beiktató parancslevele. ²⁾ Mind a két beiktatásnál számos ellentmondó jelentkezett. Zágor iránt a Kizdi Sándor örökösök által formált igényekről majd alább lesz szó.

A kézdi-szent-léleki vár, a szent-léleki birtok és az ehhez tartozott részek iránt, úgy látszik, a Kizdi Sándor család örökösei léptek föl jogaikkal. Az oly hatalmasan föllépett Balátfy Jánost is ily örökösnek gyanítom, miután forgott volt kezében egy — bár nem hiteles és zavaros — vérágazati töredék, a melyen egy Balátfy nejtől „Sandria Ilona“ (így) vala bejegyezve.

Legjogosabb örökös a Keszii Székely-család lehetett, a melylyel rokonok egybeköttetésben állottak a Herencsényiek és Tarnóczyak, mindkettő nógrádmegyei család.

A mely oklevél az utóbbiakról szól, abból kiderül, hogy sem a vajda, sem testvére Szapolyay György nem maradtak a szent-léleki vár s a várhoz kapcsolt birtokok urai. De e birtokok tulajdonába ama Bélydy (ha igaz a mit Orbán Balázs ³⁾), a kutforrást nem idézve, felhoz, hogy 1519-ben Bélydy kapja a kastélyt Bodoláért) sem juthatott, vélekedésem szerint; mert nyoma van, mikép a Szapolyay János vajdasági ideje alatt, tehát 1526 előtt, Szapolyay maga, saját és a káptalan emberét küldi ki a végett, hogy a szent-léleki vár — együtt a birtokokkal — Székely Sándornak és Tarnóczy Jánosnak visszaadassék. És ekkor nem egy Bélydy az, a kitől azok visszaveendők valának.

Keszii Székely Sándort és Tarnóczy Jánost, a kiket előbb

¹⁾ Ily sorok állanak ebben: „quae alias Egregii quondam Joannis filii Simonis Sándor dicti de Kizd et tandem nobilis Gaspar filii ejusdem Joannis praefuissent.“

²⁾ Sándor Gáspár szépmegyei és váradyai része is ez okmányba van foglalva; e részeket a Sándor család Járay Zsuzsáról — Járay Péter erdélyi alvajda unokájáról — örökölte, ki a XV. század elején Dicső-Szent-Mártoni Kizdy másként Sándor Miklósné volt.

³⁾ „A Székelyföld Leirása“ III. k. 109. l.

érintettünk, mint fölpereseket látjuk szemben Kis-Kendi Balátfy Jánossal, a ki alperes. Sokáig tartó perök volt, s azt örököseik is folytatták. Székely Sándorról testvérére, Székely Simonra szállott a per; Tarnóczyról fiaira Györgyre és Sebestyénre, de előbb csakis Györgyre és azután Sebestyénre; és mindezekkel együtt fölperesek, mint osztozó testvérek, Románi Zsigmond és Herencsényi István is ¹⁾, alperesekké pedig Balátfy János halála után ennek fiai lettek: Balátfy Farkas és Ferencz. A nevezett fölpereseknek Zágor iránt is forog fönn egy perök e tájban, ugyanazon alperesekkel.

A szent-léleki várnak urai a fölperesek 1540-ben még nem voltak, vagy csakis ez évben lettek azokká. Tanusítja ezt ez okmányi másolat, melynek eredetijét gróf Eszterházy János társunk az Eszterházy-levéltárból sziveskedett velem közleni, tanusítják pedig e sorok: „... quod (t. i. a szent-léleki vár, mezővárosaival, falvaival sat.) licet adhuc honore Waywodatus fungebamur, prefatis quondam Sandrino Zekel et Joanni Tharnochy per nostrum et vestrum homines reddi restituique vobis commiseramus, sed quia per errorem eorundem nostri et vestri hominum restitutio ipsius castri Zenthlelek utilitatumque et pertinentiarum ejusdem ommissa, et attanto temporis intervallo alie litere nostre adjudicatorie superinde confecte in ea saltem parte, que idem castrum concernit, penitus inexistente mansissent, ex eo quod prefati actores castro ipso omnino destituti fuissent forentque etiam de presenti, mote et deducte, ac coram nobis diutius ventilate feria quinta proxima post festum Beatorum Philippi et Jacobi Apostolorum proxime preteritum prescripte litere nostre adjudicatorie exequi et ex consequenti antefatum quoque Castrum Zenthlelek cum predictis omnibus oppidis, villis, prediis, possessionibus, portionibusque at juribus possessionariis ceterisque utilitatibus pertinentiisque quibuslibet memoratis Simoni Zekel, Sebastiano Tharnoczy, Sigismundo Rohmany et Stephano Herencheny actori-

¹⁾ Mind Herencsény, mind Tarnócz Nógrádmegyében fokszik; ott fekszik Karacs-Keszi, úgy Romhány is.

bus ipsorumque heredibus et posteritatibus universis, certis et rationabilibus de causis in perpetuum adjudicatum restitui debere est compertum....“ etc. Ez okmány tudniillik János királynak 1540-ben „nono die termini prenotati“ (lásd fönt) a fejevári káptalanhoz a restitutio iránt kiállított parancslevele.

Van e tárgyban és ugyan ez évről még egy okmány, ebbe Zágor is belé van foglalva, és ebből tetszik ki a Sándor-örökösök igénye Zágorhoz. Ez okmány János király saját rendelete, „datum Albe Gywle, feria tertia proxima post octavas festi sacratissimi Corporis Christi. A. D. 1540.“, intézve Szent-Lélek és Zágor szomszédjaihoz. Nevezetes ez okmány, melyet Szabó Károly tagtársunk a báró Radák-levéltárban létező eredetiről másolt le, s mely által — a főntemlített fölperesek kérésére, kik tartottak tőle, hogy a szomszédok félelemből, vagy Balátfy Farakas és Ferencz iránti vonzalomból, ezeknek kedvezni akarva, nem fognak megjelenni, midőn a káptalan embere a beiktatás végrehajtására a hely színén leend — János király kemény büntetés alatt megparancsolja a beiktatása való megjelenést.

E két oklevél nyomán mondhatjuk, hogy Székely Simon, Tarnóczy Sebestyén, Románi Zsigmond és Herencsényi István, t. i. a fölperesek, csak 1540-ben lettek igazi tulajdonosaivá a szent-léleki várnak. Ezek közt oszlottak föl mind a szent-léleki, mind a küllőmegyei jószágok, — a minek némi bizonyítására szolgálhat az is, hogy 1578-ban egy Herencsényi Mihályt és egy Tarnóczy Pétert Zágori előnevekkel találunk, valamint, hogy a később Királyfalvi előnevet használt Tarnóczy is birt Zágoron, és pedig sajátján kívül ugyanott „Herencsényi részt“ is. De még nagyobb erősségül szolgál az, hogy Románi Zsigmond a maga részét, u. m. a szent-léleki, peselneki, kis-kászoni, és voláli részeket zálogba veti¹⁾; a mit igazol az e Románi Zsigmond egyik unokája, Románi Zsófia, Szent-Demeteri Nyújtódy

¹⁾ Hogy kinek adta zálogba? nincs megírva. A XVI. század vége felé lelünk Szent-Léleken egy tekintélyes családot, melyről nem tudni: a fölperesek valamelyikének örököse vagy zálogtartója-e, vagy 1562 utáni adománynál fogva lett ott birtokossá? Ez az oklevele¹ben mint Máthiz, Mátis, és Máthys család fordul elő.

Györgyné folyamodására 1597-ben kiállított és erre vonatkozó oklevél.

Hogy maga a vár a fölperesek közül melyiknek jutott azután részül? homály fűdi. A kinek jutott is, azt miút ép várt nem sokáig bírhatta; alighanem az említett 1540-ik évben, vagy hamar ezután lőn az rommá. Mi bír engem e hiedelemre? azt alább nyilváníthatom, ha az erre vonatkozó adat már ismertetve lesz a t. olvasó előtt.

1540-től 1579-ig majdnem negyven év folyt le: és ez időből épen nem birunk Szent-Lélekre vonatkozó adatot. Az 1579-ki oklevél kivonatját gr. Kemény az Árpádiában így adja elő: „1579-ben a szent-léleki kastélyhoz és uradalomhoz Kis-Kászon, Gelencze, Sárfalva, (Kézdi-Székbén), Peselnek, Fel-Torja és Kantafalva (Felső-Fejér megyében) részjószágek tartoztak és királyi adomány mellett Borsovay Istvánnak, Horváth Menyhártnak, Herencsenyi Mihálynak és Románi Zsigmondnak részenként adattak. A beiktatás alkalmával ez adománynak ellent mondott Tarnóczy György és István, de ezen felek 1579-ben a kolos-monostori káptalan előtt megegyezvén, a szent-léleki birtok több részekre oszlott.“ — Kiket gróf Kemény e kivonatában látunk: mind az adománynyerők, mind a tiltakozók, az 1540. fölperesek maradékai, részint örökösei. Románi Zsigmond, a ki itt felhozatik, az 1540-beli Románi (Romhányi) Zsigmond unokája, a családnak itt utolsó fiavadéka; ez Báthory András fejedelemnek volt fegyverhordozója és e fejedelemmel veszett el 1599-ben, egyetlenegy leányt, a Kemény Zsófiától született Románi Zsuzsát hagyva hátra ¹⁾.

Miként és mikor jutott 1579 előtt fejedelmi kézre a szent-léleki vár vagy várrom a hozzá tartozott birtokokkal együtt? arról nincs tudomásunk. Talán nem is szállottak a fejedelemre összesen mind azon javak, melyek 1540-en a pör tárgyát képezték. Gyanítható, hogy az akkori részesek közül egy-egy, az osztályul neki jutott részt háborítlanul bírta folytonosan, s birták maradékai is. Vajjon nem ilyenek voltak-e a Tarnóczyak is? Az 1579-dik évben adományt nyerők közt is volt olyan, a kinek

¹⁾ E név az oklevelekben: „de Rhomán“, „le Rohmán“, vagy Románi, Rohmány.

része nem szállott vissza a fejedelemre; Sükösd Györgyné, Borsovay Erzsébet, kinek férje egy későbbi lustrában is Szent-Lélek birtokosai közt szemlélhető, alighanem épen a fönntemlített Borsovay István után bírhatott ottan. Ennél fogva nem vagyok oly vélekedésben mint Orbán Balázs tagtársunk, mikép az 1579-beliek nem sokáig birták adományaikat.

1581-ben november 8-dikán Károlyi István sem kapta az egész Szent-Léleket, noha egy oklevélben így áll: „..... Szent-Lélek nevű falu ott vagyon, kinek egy kicsiny része Fejérvármegyében vagyon, és sok nemeseké, nagyobb része Kizdy székben, azt adta Felséged Károlyi Istvánnak“; mert egy pörlevélből is következtethető, hogy már Károlyi István idejében is birt ott a Kézdi-Szent-Léleki Máthyus család, melynek egy ivadéktól szerzeményei is voltak Károlyinak; továbbá az „Erdélyi Történelmi Adatok“ I. kötetében közlött oklevéli töredékben is csak portióról van szó: „integram portionem nostram possessionarium in possessione Zenthlelek vocata.“

Hogy világosabban állhassanak előttünk az ezután előadandók, főleg az oklevéli kivonatok, szükségesnek látom e vértágazati töredékeket, mind a Tarnóczyokról, mind a Károlyiakról, idecsatolni. Úgy mint:

I.	Tarnóczy Péter Herencsényi Petronella.	Tarnóczy Borbára. † 1630. Királyfalvi Tarnóczy Sebestyén Károlyi Zsófia, ki 2-or Nemes-Kürti Vitéz Lászlóné.	1630. 1637. 1640. Tarnóczy Sára. Haller Péterné.
----	---	---	--

II.	1581, 1584. Károlyi István, Bethlen Sára, ki 2-or Kozmási Becz Tamásné.	Sárfalvi Károlyi István, † 1630 tájt. Csicsai Kelemen Veronika, előbb idősb Mátyus Jánosné. Károlyi Kata, Kálnoky Jánosné. 1630. 1637. Károlyi Zsófia, Tarnóczy Sebestyénné, ki Vitéz László özvegye 1637-ben.	1630. 1631. Kálnoky István. Tarnóczy Sára, lásd fönt.	Kálnoky Samu. Kálnoky Zsuzsa.
-----	--	---	--	----------------------------------

A szent-léleki vár falaiból épült kastély történetére világot derítő adatot, az 1630. január hóban elhunyt Tarnóczy Sebestyénnek kevéssel halála előtt készült végrendeletéből meríthetünk; mely végrendelet Brandenburgi Katának 1630. april 19-én Kolozsvárrt kelt azon adománylevelébe van foglalva, melynélfogva a fejedelemnő, főleg háromszéki főkirálybíró Daniel Mihály közbenjárására, Károlyi Zsófia, Tarnóczy Sebestyénné se leánya: Tarnóczy Sára részére Tarnóczy Seb. végrendeletét megerősíti, és az abban foglalt birtokokra nézve királyi jogát adja. Mely végrendelet ide a Liber Regius VII-ből másoltatott le. Ebben fölvilágosítást nyerünk, nézetem szerint, azon kastélyra is, a mely a szent-léleki birtokkal együtt Mátyás király 1465-ki okmányában ily szavakkal említetik: „*possessionem nostram Szentlélek, ad radicem montis et Castri olim Regalis ejusdem nominis, una cum Castello in eadem possessione.*“ Mely kastély később hihetőleg megerősítettett, miután az 1517 és 1540-beli oklevelekben mint vár szerepel, de mely vár elpusztulván, közel száz esztendeig állott pusztán, míg újra fölépült és kastélylyá alakíttatott.

A hitelesen kiállított végrendelet a következő:

„Mű Damokos István és Ferencz Alsó-Csernáthomból, Apor Lázár Alsó-Torjáról, Vas Páll Szent-Katholnárról, mindnyájan Kézdi székben lakó nemes személyek. Adjuk tudtára mindenknek, az kiknek illik, ez mi jelenvaló levelünknek általa: Quod in Anno praesenti Millesimo sexcentesimo trigesimo, die decima quinta Januarii, hivata bennünket az Nemzetes Királyfalvi Tarnóczi Sebestyén uram, Szentléleken Fejérvármegyében lévő kastélyában; ez házában kíváná mi töllünk azt, hogy az minemű testamentumat tenni akarna, meghallgatnók, és azt fide nostra mediante le is iratnók, melyek azért rendszerént így következnek: „Én Tarnóczi Sebestyén, noha egynéhány időktől fogván éltetem sok betegségekkel töltöttem el, és most is beteg-ágyamban lévén, de eszemben és elmémben, Istennek szent neve dicsértessék, semmiben meg nem fogyatkoztam, hanem meggondolván azt, hogy az emberi nemzetek mindnyájon az halálnak romlandósága alá vagyon vettette, és így minden embernek egyszer meg kell a keserű halált kóstolni, de annak óráját, hol és mikor leszen? mindentől el vagyon rejtette és senki meg nem

tudhatja. Ezekhez képpest nem akarván testamentum tételét az én végső órákra halasztani, hanem most, jó eszem, elmémen lévén, teszek ilyen utolsó testamentumot: Elsőbben ajánlom az én szegény bűnös lelkeimet az hatalmas Istennek, az én testemet pedig az ő anyjának az földnek, a kiből teremtetett. Ezeknek utána pedig: mivelhogy az én kedves szerelmes atyámfiaival, Károlyi Sophiával, ifúságomtól fogván sok külömb-külobmbféle változó időknék forgásiban, sok nyomorúságokat, sok fogyatkozásokat, hevet, hideget, jó és gonosz szerencséseket együtt túrtunk, és időknék is nagyobb részét immár eltöltöttük együtt, sőt én, beteges ember lévén, oly igaz szeretetét mutatta hozzám, hogy semmi nyughatatlanságát, dajkálkodását, körültem való forgolódását nem kímélette, hanem minden üdőben igaz hűséges forgolódással és gondviseléssel volt körültem, kit néha várni, és gondolni nem tudtam volna tőle. De mindezeknek felette az Mihály vajda kijövetele után, s mind pedig a németek idejében, az Küüllő vármegyebeli zágori és királyfalvi részjóságink annyira elpusztultanak vala, hogy Zágorban 13 ház jobbágnál több nem maradt, Királyfalván tizenegy, magunk is csak egy jobbágyunk házánál nyomorgottunk; annakutána Isten kegyelmességéből az én szerelmes atyámfiaival együtt, sok gondviselésünk, költésünk, és fáradságunk után mind az két helyen való udvarházunkat, szőlőhegyével, malmával együtt megépítettük, sőt ezeknek felette az néhai Becz Thamásné asszonyom, Bethlen Sára asszony, ki azelőtt az néhai nemzetes Sárfalvi nagyobbik Károlyi Istvánné volt, az feleségemnek édes anyja, látván elégtelen állapotomat, azt cselekedte: hogy az mely kastélyban itt Szent-léleken mostan lakunk, az a kastély elpusztulván, közel száz esztendeig állott pusztán, elannyira, hogy némely helytt az kőrákás földig aláromlott, és az sok ideig való pusztaságnak miatta az kastélypiacon is nagy temérdek fák nevedtenek volt, maga sok költségével, gondviselésével, és fáradságával nem gondolván, azt a kit a feleségemnek dosában, parafernumában kellett volna adni, és azonkívül is készíteni, azt mindeneket ennek az kastélynak épületére költött; annakutána némű-némű szükségem kénszerítvén, kellett vala az itt ben való szent-léleki jószágimot, minden hozzá tartozó pertinentiáival együtt nagyobbik Mátyus János uramnak záloghoz adnom három ezer forintért

készpénzért, és annak a summának külömben szerit nem tehetvén, feleségem anyára járó részjóságát Ádámosan Küküllő vármegyében, és azon kívül valókat, kellett azért az summa pénzért abalienálnom, kivel ugy kellett kiváltanom az szent-léleki kastélyhoz való jóságimot; azon Küküllő vármegyében szent-mártoni jóságunk is idegen kéznél lévén, azt is együtt való költségünkkel, fáradságunkkal hoztuk meg, és Sükösd György uramnak feleségének Borsovai Erzsébeth asszonynak az megnevezett kastélyunkhoz tartozó falukbeli részjóságit magunk számunkra Küküllő vármegyében zágori és dicső-szent-mártoni jóságunkkal cseréltük meg, mely jósága ő kegyelmének is leányagra birattott, ki most immár kezünknel vagyon; azért mind az felytül megirt méltó okokból, szabad akaratomból és jó lelkiismeretemből úgy disponáltam magamban, hogy Isten engemet ez világból elvévén, ez az szent-léleki kastélyunk és azon falubeli portiánk, melynek egy része Fejér vármegyében, más része Kézdi-Székben vagyon, minden ahoz tartozó portiókkal az mellyek itt az erdőn belől vannak, vármegyék és székely székben lévők, úgy mint Lehényben, Gelenczében, Felső-Torján, Vásárhely városában és Kis-Kászonban Kézdi-Székben, és Kanthában, Karatnán és Pelsesneken Fejér vármegyében való falukban lévő részjóságink, akármi névvel neveztessenek, és minden névvel nevezendő pertinentiáival és igazságinkkal az én szerelmes házastársomnak Károlyi Sophiának maradjanak; hogy élete fogytáig libere et pacifice birhassa, halála után az egy leányunkra Tarnóczi Sárára és annak maradékira maradjanak; ha pedig ez alatt Isten más szerencsét mutatna az feleségemnek, és valaki, akárki legyen, juridice az jósáგomból kivetné: ennyi sok költségéért, fáradságáért, és jósáგának elidegenítéséért, és mellettem való forgolódásáért három ezer forintot, jó pénzt, in paratis tartozzék neki refundálni, mindaddig is kezéből ki ne bocsássa; az leányomnak pedig Tarnóczi Sárának maradjon az megirt Küküllő vármegyében zágorbéli és királyfalvi portióim, és minden ott való igazságim, ily conditióval: hogy valameddig az anyjával békeségesen akar maradni és tünni, mindenütt levő jóságit együtt bírják; ha pediglen nem akarnának és külön lennének, tartozzék az én leányom Tarnóczi Sára a zágori bornak felét és Királyfalvából két öreg hordó bort és egy ürmös átalag bort

esztendőnként adni, és beküldéssel is segíni, és mindennemű res mobilisek, akármik legyenek, aequaliter ketté oszlossanak, fele a feleségemé, fele a leányomé legyen. Mind ezeknek utána hagyom és kérem gondviselőül az én jóakaró uraimat és atyámfiait: Apafi György uramot, Macskási Ferencz uramot, Daniel Mihály uramot, Gerendi Márton uramot, Kálnoki István uramot, Donát János uramot, Domokos István és Ferencz uraimékat és Apór Lázár uramot, hogy Istent tekintvén ő kegyelmek, ne hagygyák szegény árvaimek, hanem Istennek parancsolatjáért legyenek oltalmazói és gondviselői szegény árvaimeknek, kiért Isten is adjon sok jókat ő kegyelmeknek. Melyet mi felyül megírt testamentumosok az dolognak erősségére és bizonyosságára (adjuk) ez mi pecsétos levelünket fide nostra mediante. Datum die 14-a Januarii an. D. 1630. praenotatis.“

A kastélynak fölépülésére, a réginek elpusztulására, s közel száz esztendeig pusztán állására e végrendeletben vonatkozó sorok birtak engem azon hiedelemre, mikép a még 1540-ben fönnállani látszó vár 1540-ben, vagy hamar ezután pusztult el. Fölépítésében Tarnóczyt Károlyi Istvánné (ki a tájtt már Kozmási Becz Thamásnak is özvegye volt) a XVII. századnak alkalmasint második tizedében segítette föl; innen 1540-ig hátra számítva, nincs ugyan száz év, de a végrendelet is csak „közel száz“ esztendőt mond, hogy pusztán állott; 1540-ben pedig még fönnállott. A kastély tökéletesen bevégezve nem lehetett akkor, a mikor Kézdi-Szent-Léleki Mátyus János ¹⁾ birtokába ment át mint zálog, ki is azt 1619-ben bírni látszik, — hanem hihetőleg 1627-ben végeztetett be teljesen, s ezt jelzi a „Renov. anno Dni 1627.“ fölirat. Hogy pedig 1619-ben idősb Mátyus János birta: következtetni lehet ez év julius havában készült lustrából, ²⁾ a hol idősb Mátyus János saját jobbágyságain kívül, még 14 szentléleki jobbágyság emlittetik, így: „Várhoz való jobbágyságok: Matis

¹⁾ Ugyanaz, a ki 1603—1610. csfki főkapitány.

²⁾ Szent-Léleken 1619-ben a Mátyus-családból 6, az Orbay-családból 2 ivadék lakott és özvegy Székely Péterné. Sok jobbágyság birt: idősb és ifjabb Mátyus János, Mátyus Tamás, Sárfalvi Károlyi István, Tarnóczy sógora. Kevesebbet birtak: Sükösd György, Mikó György, Kelemen Imre. Csak egyet vagy kettőt: Nemes Bálint, Sigmond István, Orbay István; Székely Péternének is csak 4 jobbágyság volt.

Jánosé, nagyobbé, melyek Székelységben vadnak.“ Egyébiránt itt a vár szó alatt a várhegyi vár is lehet értve, mert a szent-léleki részek, míg fejedelem kezénél voltak, a várhegyi várhoz tartoztak.

Tarnóczynak nem lévén fiúmaradéka: a végrendeletben elősorolt küküllőmegyei birtokait, továbbá Szent-Léleket és kastélyát, de csakis a peselneki, gelenczei, kantai és karatnai vagy felső-voláli részek megemlítésével, Tarnóczy halála után Brandenburgi Kata előbb, 1630. február 9-kén, Iktári Bethlen István-nak adományozta volt, de Bethlen visszabocsátotta azokat Tarnóczyné és Tarnóczy Sára részére.

Ugyan 1630 tájtt meghalván Tarnóczy sógora: Sárofalvi Károlyi István is, Kézdi-Szent-Léleket illetőleg találunk okleveleket a Liber Reg. VII-ben, úgymint: I. Rákóczi Györgynek a váradi várban 1631-ben május 8-án kelt oklevelét, melynélfogva Rákóczi a maga konyhamesterének Hidvégi Arady Gergelynek, (Csik-Csicsai) Kelemen Veronika, ki előbb Kézdi-Szent-Lélek i Máthyus János, azután Sárofalvi Károlyi István özvegye, minden javaiban létező királyi jogát adományozza. Az oklevél szerint: arra az esetre, hogy ha megtalálna halni Kelemen Veronika, Aradynak adományozza a kézdi-szent-léleki részjöszágot, mind a két nemesi curiával; továbbá Sárofalvát az esztelneki, béla-falvi, fel-torjai, polyáni, kis-kászoni birtokokkal (Kézdi-Székben) az impérfalvit (Kászon-Székben); a csicsai, szépvtzi, delnei, szent-simoni, csomortányi, zsögödi, szent-királyi, csik-szent-léleki és somlyai birtokokat (Csik-Székben); továbbá ugyan az említett Kézdi-Szent-Léleken, Karatnán, Peselneken (Fejér vármegyében) Ádámoson és Királyfalván (Küküllő vármegyében) lévőket, mely birtokait Kelemen Veronika részint első férjével Máthyus Jánossal együtt szerezte s nyerte, részint második férjével Károlyi Istánnal való házassági egybeköttetésénél fogva kapta, és mind a két férjtől vég hagyomány útján bírja; de azok, mivel sem Máthyus, sem Károlyi végrendelete fejedelmi megerősítést nem nyert, s minthogy mind a két férj magtalanul halt el: a fejedelemre szállottak, s magáról Kelemen Veronikáról is, mivel utolsó deficiens: „quod ea unica, et singularis ac ultima deficiens esset persona“, a fejedelemre szállandók és adományozási jogába tartozandók lesznek.

Egy másik oklevél, a Liber Reg. VII-ben, két nappal később kél: kérésére ez Arady Gergelynek, ki Kelemen Veronikának egy közeli rokonát, a csik-széki Fodor család egy ivadékát: Fodor Erzsébetet birta nőül, Rákóczi egy egyezményt erősít meg, mely Arady és Károlyi István özvegye közt, pörlekedéseik elenyésztetése szempontjából, az Arady neje részébe adottakra nézve 1630-ban szeptember 7-kén kötöttetett. Ez egyezménynél fogva a Szent-Léleken nyert rész és jobbágy-telkek, ügylátszik, Máthyusnak szent-léleki birtokából szakasztattak ki.

Az özvegyet, Károlyi István halála után, Károlynak sárfalvi és szent-léleki jószágaiért Kálnoky István is, Károlyi Kata és Kálnoky János fia, pörrel támadta meg, mely ellen az özvegy a végrendelettel állva elő, azzal védte magát. E pör 1634-ben is folyt, melybe ingerálva látjuk Károlyi Zsófiát, ki Tarnóczy halála után Nemes-Kürti Vitéz Lászlóhoz ment férjhez, de annak is már özvegye volt 1634-ben. Mi volt eredménye a pörnek? nem tudom. Kelemen Veronika halála után vajjon a Kálnokyakra és részint Károlyi Zsófiára szállottak-e Károlyi István szent-léleki és sárfalvi birtokai? — eddigelé ki nem kutathattam. Az Arady Gergely részére kiállított föntebbi oklevélről azt hiszem, hogy az, úgy, a mint kiállítva volt, nem léphetett életbe.

Még ismertetem a Liber Reg. IX-ben Tarnóczy Sárára vonatkozó okleveleket. Igaz, hogy Károlyi Zsófia, Vitéz Lászlóné 1634-ben leányával: Tarnóczy Sárával a szent-léleki kastélyban lakott, de onnan Sárát a Mikes testvérek nem 1634-ben rabolták el. Szalárdy krónikájában ez eseményt az 1634-ben törtétek közt beszéli el, azonban a Liber Reg. IX-ben létező oklevelekből kiderül, hogy a Mikes testvérek 1637-ben „circa festum Beatae Elisabethae viduae“ rontottak be a kastélyba s rabolták el Sárát. Ugyanez oklevelek egyike szerint Tarnóczy Sára már 1640-ben december 23-án mint Haller Péter neje fordul elő.

Haller Péterné, Tarnóczy Sára szomorú halála után, melynek idejét meghatározni nem tudom, a szent-léleki kastély a hozzá tartozandó jószágokkal, úgy látszik, a fejedelemre szállott; Apaffi Mihály fejedelem 1663. martius 22-kén Kálnoky Sámuelnek és Kálnoky Zsusának adományozza azt. Ezek Károlyi Kátának Kálnoky Jánostól való unokái, és idősb Károlyi Istvánnak kis-unokái voltak. E Kálnoky Sámuel ugyanaz, a ki mint gróf

és udvari cancellár 1706 oct. 6-kán halt el. Ennek és Szárhegyi Lázár Erzsébet nevű nejének czimerei diszlenek a Perkő-hegyen lévő kápolna köportálóján; ő tétette oda ama feliratot: „Non est mortale quod opto. Anno Dni 1686.“ Kálnoky Zsuzsa pedig, Sámuel testvére, Mikes Kelemenhez menvén férjhez, e Mikesről, vagy tán inkább fiáról, a Rákóczi-mozgalmak alatt szerepelt gróf Mikes Mihályról, székelyek generálisáról, kapta a szentléleki kastély a „M i k e s - v á r“ vagy „M i k e s - k a s t é l y“ nevezetet. A kastély egyik bástyáján, ablakai faragott kövében 1715-ben bevéssett betűk: M. M. B. D. Mikes Mihály és neje Bethlen Drusiánna nevének kezdőbetűi.

GR. LÁZÁR MIKLÓS.

Magyarország czímerének eredete.

Hazánk czímeréről állittatik a „Századok” 1870. januáriusi füzetében, hogy annak heraldikai szerkezetéről csak igen kevesen bírnak tiszta fogalommal; ezért az országczímer heraldikai szabatos leírása és a „Századok”-ban közlése indítványoztatott. Az indítvány már tetté is lőn, a múlt füzetben olvasható bizottsági megállapítás közlése által. Nem lesz azonban tán fölösleges, ha az országczímer eredetéről e helyütt kissé bővebben is értekezünk.

Magyarországnak mostani czímere kettős kereszttel egyesített négy vörös és négy fehér fekvő vonal, melyeket nem elég hiven „pólyáknak” (fascias) neveznek. Mind a kettőről röviden fogok értekezni, okmányok és egyéb hiteles kútfők szerint.

Kétségen kívül egyedül a kettős kereszt volt nemcsak Szent-István király apostolkodásának jelvénye, hanem az országé is, mint a regnicolák régi pecsétje, és Hunyadi Mátyás király: *Epistolae Matthiae Corvini Regis Hungariae. Cassoviae, 1744. 8. r. lib. 4. p. 52—58. bizonyítja: Epist. 27. „Quae, ut Sanctitas sua aperte cognoscat, certa esse debet, duplicata m illam crucem, quae Regni nostri insigne est, Gentem Hungaricam libentius triplicare velle, quam in id consentire, ut beneficia et praelaturae ad ius Coronae spectantes, per Sedem Apostolicam conferantur.” — Az-az:*

Hogy ő Szentsége világosan megértse az ország elégedetlenségét: bizonyos lehet, hogy a magyar nemzet azon kettős keresztet, mely az ország czímere, készebb meghármazni, mint abba beleegyezni, hogy a korona jogához tartozó egyházi és praelatusi javadalmakat az apostoli szék adományozza.

Hartvie is határozottan írja, hogy a Magyarország czímerében kitetsző kettős keresztet II. Sylvester pápa küldte apostoli jelvényül Szent-István királynak és törvényes utódainak: „*Crucem insuper ante regi ferendum, velut in signum apostolatus, misit.*”

E kettős kereszt alakjáról mondja Kollár Ádám: Hist. Dipl. Juris Patronatus Regum Hungariae. Lib. 1. cap. 8. p. 41. „Eius effigies, quae in vetustissimis Regum nostrorum ceris spectatur — Cruci, quae Legatis Romani Pontificis praeferri solet, est simillima.“ — Az-az:

E kettős keresztnek alakja, királyaink legrégibb pecsétein egészen hasonlít azon kereszthez, mely a római pápának oldal-követei előtt szokott vitetni.

Szent-István király pedig X. Leo pápának 1510-dik évi bullája szerint Czinár Mórnál, Monasteriologia p. 45. oldal-követ volt: „B. Stephanus, primus Regni Hungariae christianus Rex, qui munere Legationis de latere functus fuisse dicitur, et Hungaros ad fidem Christi convertit.“ — Az-az:

Boldog István, Magyarországnak első kereszttyén királya, a kiről azt mondják, hogy oldal-követ volt, és a magyarokat a Krisztus hitére térítette.

Nemcsak Szent-István király vala oldal követ, hanem minden törvényes utódai oldal-követek. IV. Béla király, mint a magyar nemzet patriarchája írta IX. Gergely pápának: „Petimus, ut officium Legationis non alii, sed nobis in terra Assani comittatur, ut habeamus potestatem limitandi dioeceses — quia haec omnia, beatae memoriae antecessori nostro, Sancto Stephano sunt concessa.“ Raynald ad an. 1238. n. 12. — Az-az:

Akarjuk, hogy az apostoli követség kötelessége senkire másra ne bízassék az Asszán tartományában, hanem mi reánk; hogy teljes hatalmunkkal intézhessük el az egyházi megyéket, mert mindezeket az apostoli szék boldog emlékezetű elődünkre Szent-Istváura ruházza.

Pray György, mivel a kettős keresztnek régibb jelét nem láthatni a királyi pecséteken, hanem csak II. Endre pecsétén: ezért annak bazánk czímerébe fölvételét az ő korából származtatja, hogy azt a Hospitalarius-szerzettől kölcsönözte volna, mert e gyámbarátoknak vörös vértől fénylő ezüst kettős kereszt volt a czímerök. II. Endre pedig e vitéz lovagrendhez különös jó indulattal volt, társulatába magát 1217-ben fölvétette. „Confraternitati eorum — nos adstrinximus devote.“ Katona István Hist. Crit. Regum Hungariae. Tom. V. p. 278.

Kérdőbetrők Praytól, ha élne: mi volt hát II. Endre király előtt Magyarország czímere?

Megfelelt helyette az 1833-dik évi Tudományos Gyűjteménynek XII. kötetében Horvát István, Magyarország régi pólás czimeréről közölt értesítésében, hogy „oroszlán“ volt az ország czímere; észre nem vevén, hogy nemcsak hazánknak volt saját czímere: hanem Árpád háza szintén birt kiváló tulajdon czímmel.

Annyi bizonyos, hogy a kettős kereszt II. Endre alatt, az úgynevezett pólás vérttel változtatva, legelőször találtatik. Pray György: *De vetere Reginas Hungariae coronandi more*, p. 55., és *De Sigillis Regum et Reginar. Hung.* p. 61. 62. Ez után II. Endre fia, IV. Béla s az utána következett magyar királyok I. Ferdinándig, csaknem háromszáz esztendő folytán, kettős keresztet viseltek kettős pecséteik túlsó oldalán.

A II. Endre pólás pecsétén látszó, egymás szemébe néző és fekvő oroszlánok, vagy inkább oroszlán, nem volt Magyarország czímere, hanem az uralkodó fejedelem nemzetségi czímere, mint épen Imre királynak Horvát István által közölt okmányából bizonyos.

Hogy pedig III. Béla magyar király alatt is oroszlánok voltak a pólákon avagy vértéken: Imre királynak némely 1197-dik évi czímeres leveléből tudjuk, melyben Imre ezeket említi édes atyjáról:

„De Praelatorum et Baronum communicati consilii provida deliberatione, ipsi comiti Stephano, Arma seu Insignia sua regalia, vigore sui iuramenti, praesentibus nobis, et eisdem Praelatis et Baronibus — dare et conferre pollicitus extitisset — Praedicto comiti Stephano, suisque haeredibus — mediantibus aliis literis nostris, aurea bulla in pendentem autentico consignatis, Arma etiam, seu Insignia ipsius domini et patris nostri, et nostra, Scutum et desuper Galcam, de summitate ipsius Galeae Leonis anteriorem medietatem, cum Pedibus anterioribus, Ungula aurea rapacia, ac Coronam auream in Capite gestantem — dedimus et conferimus.“
— Az-az:

Az ország egyházi és világi nagyjainak gonddal megfontolt és közölt tanácsára, jelenlétünkben és azon országos férfiak

előtt, esküvel ígért István főispánnak királyi vértéből czímert adni. Minek következtében egy másik arany-pecesétes levelünkben adtunk és adunk nevezett István főispánnak a mi és atyánk vértéből avagy czímeréből egy sisakkal tetézt pajszt, fölébe arany-koronás oroszlánnak első felét, két első lábával, aranyos karmokkal.

Imre király két ízben is elég világosan mondja: „*Arma seu Insignia sua regalia*,” tehát nem *Regni*. Alább ugyanezen értelmét még nyilvánabban kifejti: „*Arma etiam seu Insignia ipsius domini et patris nostri, et nostra*.” — Ennél fogva Imrének is oroszlán volt nemzetségi czímere, mint testvérének II. Endrének.

Szokásuk volt a magyar királyoknak, kivált a vegyes házból voltaknak, nemzetségi czímeröket, sőt több tartományokéit is a kettős kereszttel, vagy e nélkül egyesíteni; mint Nagy-Lajos király 1366-ban titkos pecsétén az úgynevezett pólyákat, melyek most az ország czímerének egyik osztályán láthatók, a kettős kereszttel összesítette.

Ezeknek eredete és jelentése iránt sincsenek a magyar írók egy értelemben. Verbőczy István: *Operis Tripartiti Part. I. Tit. 11. §. 3.* a négy fehér pólyának pannoniai eredetet adott; ezek, szerinte a Duna, Tisza, Száva és Dráva; ugyanis Szent-Istvánról állítja: „*Unde ab illius tempore, Gens Hungarica, duplicatam Crucem pro Armis ac Insignibus habere pariter et genere consuevit. Insignium namque quatuor Fluminum, scilicet: Histri seu Danubii, ac Thybisci seu Thiciae, nec non Zavae et Dravae, a Regno Pannoniae, quod modo Hungari incolunt atque inhabitant, pro se vendicavit.*” — Az-az:

A magyar nemzet Szent-István korától kezdve kettős keresztet szokott vértjén és czímerén viselni. Mert a négy folyam, vagyis a Duna, Tisza, Száva és Dráva a Pannonia-országának, melyet most a magyarok bírnak és laknak, volt czímere; ezt magának tulajdonította.

Nem tudta a híres magyar Trebonianus, hogy a Tisza nem is létezett a régi Pannoniában: ezt a Duna hasítottá a szomszéd „barbaricumtól”; a négy fehér pólya tehát nem jelentheti a nevezett négy folyóvizet. A folyamok haloványkékek,

vagy zöld-habosak és tekervényesek szoktak lenni. Hihető, hogy Verbőczy II. Ulászló királynak 1496-dik évi okleveléből, melyben Szlavónia czímerében a Száva és Dráva festve is megemlítetnek, következettette, hogy a magyar czímeren látszó fehér pólyák is folyamokat jelentenek. E magyarázat tehát elég régi, melyet az elenyészett magyar királyi udvari cancellária is elfogadott, mint a Breznő-Bánya városának 1627-ben és 1650-ben II. és III. Ferdinánd királyok által adományozott levelekből bizonyos; ezekben ekkép iratik le a város czímere: „In qua quidem dextra caerulea Scuti area quattuor Fluvii, nimirum principaliora Pannoniae Flumina: Danubium utpote, Savum, Dravum et Tybiscum designantes decurrere et praeterlabi; in rubea autem sinistra Scuti parte, in terna serie, sex alba Lilia, ordine locata effluisse et excrevisse visuntur.” — Az-az:

A vértnek kék felén jobbról Pannóniának négy fő-folyója ugymint a Duna, Száva, Dráva és Tisza folyni és mendegélni, a vértnek vörös bal oldalán pedig három sorban hat fehér lilium virágzani és kihajtani látszatnak.

Schwartner Márton pedig azt vitatta, hogy a pólyák a Magyarországhoz tartozó országokat jelzik.

A habozó és egymástól eltérő alaptalan véleményeket Nagy-Lajos király, Kassa városának 1369-ben adott czimeres levelében eloszlatja, határozottan állítván, hogy a fehér és vörös vonalak nemzetsége színei, valamint a kék színű vértre írott liliumok, királyi czímere. Az eredetiből másolt oklevél ekkép hangzik:

„Nos Ludovicus Dei gratia Rex Hungariae etc. Memoriae commendamus, tenore praesentium significantes, quibus expedit, universis: quod nos commodo et utilitati fidelium civium et hospitum nostrorum de Cassa, regia liberalitate invigilare cupientes, ac eosdem graciosis donis gliscentes ampliare; ad devotam et humilem ipsorum supplicationem, eisdem civibus nostris de Cassa annuimus ex gratia speciali: ut iidem a modo, in sigillo ipsius Civitatis secreto et missivo, ac vexillo, formam clypei cum signo nostro regio exornato, desuper videlicet unum tractum, seu lineam flavei coloris tribus imaginibus Liliorum compaginatam: ac de subtus quattuor Lineas ruffas et totidem al-

bas lateraliter habentis in perpetuum gestare valeant atque possint. Harum, sub nostro sigillo secreto testimonio Litterarum, quas in formam nostri privilegii sub magno nostro sigillo, pro ipsis Civibus redigi faciemus, dum nobis fuerint reportatae. Datum in Diosgewr Feria prima proxima ante Festum Ascensionis Domini Anno eiusdem Millesimo Trecentesimo LX-onono.“ — Az-az :

Mi Lajos, Isten kegyelméből Magyarország királya stb. adjuk emlékezetül, jelen levelünk tartalmával értesítvén mindazokat, a kiket illet: hogy mi Kassáról való hív polgáraink és vendég-népeink javára és hasznára, királyi indulattal ügyelni akarván s őket kegyelmes ajándékkal óhajtván gyarapítani, azon Kassáról való polgárainknak hódoló és alázatos kérelmére, különös kegyelemből reá hajlottunk, hogy ők mostantól kezdve a város titkos és levelező pecsétein és zászlóján egy a mi királyi czimertünkkel ékesített vértet, azon tudniillik egy kék húzást avagy vonalt, melyre három lilium van illesztve, s alant fekvő négy vörös és annyi fehér vonalat örök időkre viselhessenek, jelen titkos-pecsétés levelünk érvényénél fogva, melyet azon polgárainknak privilegium-alakban szerkesztve, nagy pecsétünk alatt fogjuk kiadni, mikor elénkbe terjesztendik. Adatott Diós-Győrött, áldozó csütörtököt megelőző legközelebbi hétfőn, az úrnak ezer háromszáz hatvankilenczedik évében.

Vegye akárki kezébe a bécsi képes krónikát, tekintsen annak homlokára, azután fordítson és üsse föl második részét, nézzen a 90-dik fejezetre, ott szemlélheti 1312-dik évre Róbert-Károlyt, Nagy-Lajos atyját, ugyanezen czimmerrel; a négy vörös és annyi fehér vonal az andegávi avagy anjoui ház ifjabb ága tornász-közpönyeg-gallérjának színei, mint az 1831-ki Tudományos Gyűjtemény 4-dik kötetében leírtam. ¹⁾

¹⁾ E részben nem érthetünk egyet a tudós szerzővel.

Az anjoui ház czimere Franciaország czimere volt: kék mezőben három arany-lilium, melyet a magokat a francia királyi ház többi tagjaitól megkülönböztetendő Anjouk egy vörös, háromlábú lambellel szoktak volt a mező felső részén megtörni. E vörös brisurából korántsem származhatott a vörös-ezüst nyolczpólyazatú tornász-közpönyeg, — mert még azon esetben is, ha az Anjouk családsszínei közé az említett brisura veres színét bele foglaljuk, még akkor is, mondjuk, — nem a vörös és fejjér (mely utóbbi színnek

A vörös és fehér vonalak számát okmányában Nagy-Lajos diplomatice meghatározta; heraldikai szerkezetök felől tehát egészen tisztában vagyunk.

PODHRADCZKY JÓZSEF.

legkisebb nyoma sincs az Anjouk czímerében), de a kék, arany és vörös színek lettek volna az említett családok színei: heraldikai szabály lévén, hogy a livré, illetőleg a farszlányok, mindenkor a czímer színeit viselik. — Egyébiránt úgy az olasz mint a francia heraldikusok mit sem tudnak az Anjouk vörös-ezüst nyolcz pályás czímeréről, a mi nagyon természetes, mert az illető pályás czímer magyar eredetű. A híres versailles-i keresztések termében („alle des croisés”) hiteles pecsétek, okmányok s egykorú rajzok s festmények után lefestett keresztések czímerei közt Margitnak, III. Béla király nejnek czímere fölnagyelt pajzs, melynek 1—4 negyedében Magyarország (de Hongrie) nyolcz pályás czímere. 2—3 negyedében (kvártélyában) pedig a francia királyi ház czímere: kék mezőben a három lilium, szemléltető. — Ugyanott II. András király czímere vörös-ezüst nyolcz pályás. (Nouveau Manuel Complet du Blason, Jule Pautet Du Parois. Paris 1854; 303., 304. lap.) — A többi közt ugyan e 8 pályás födül elő említett királyunknak 1233. évi függő arany-pecsétén. (Syntagma Historicum de Sigillis. Pray. Tab. VII.) valamiut Imre király 1202. évi függő arany-pecsétén is lát. Úgy nem különben II. s III. A drás királyok egynémely émein is ezen pályák fordulnak elő. (Rupp Jakab: Magyarország ekkoráig ismeretes pénzei, Árpádkor. Budapest 1841) Mindezekből tehát világosan kitűnik, miszerint a vörös-ezüst nyolcz pályás hazánk czímeréül még az Anjouk előtt használtatván, az állítólagos anjoui tornász-köpcnyegtől nem származhatott, de igenis, azt később Anjou-királyaink, mint magyar királyok vevék föl.

S z e r k.

A magyarországi török hódoltságról.

— XVII-ik századi török forrás szerint. —

I.

A bécsi udvari könyvtárban, 1278-ik szám alatt van egy török kézirat, melynek czíme: „Legbiztosabb út a városok és országok megismerésére“. Ezen kézirat kezdetén tárgyalja a földirat elemeit, azután pedig különösen Törökország európai része, Ruméliának leírásával foglalkozik; minthogy pedig hazánknak a törökök által meghódított része szintén Ruméliához számíttatott; ezélszerűnek láttam a hazánkra vonatkozó részt lefordítani. Ki a szerzője ezen kéziratnak? Nem tudni, valamint keletkezésének évét sem. A végén csak annyi áll, hogy másolta Kyrimi Ibrahim, az angorai medresze-tanodában. Az eseményeket csak 1014 (160³/₆)-ig keltezvén, azt lehet következtetni, hogy ezen időtájban készült ezen földleírás.

Lássuk tehát belőle a magyar részeket.

Szendrő tartománya: Belgrádtól egy napi járásra, Isztambultól pedig 20 napira fekszik Szendrő, ezen igen kemény vár; van itt emir-ülliva. Ezen vár egykor Lázár király birtoka volt, s ennél is vala mindaddig, míg a szultán iránt hűséggel viseltetett Lázár családja, melytől csak akkor vétetett el, midőn a magyarokkal szövetkezvén, a szultán iránt hűtlenné lön, 844 (144⁹)-ben.

846 (1442)-ben, midőn a magyar király Filibe környékére jöven, visszatértében az üldöző parancsnokok közül a nagyvezir, Khalil pasának testvére Paoli bég és Mahmud bég Nissza szorosában elfogatott: váltságdíjúl a magyar király Szendrő várát kapta érte. Később hódító Mohammed szultán Belgrádba menvén, annak városát elpusztította. Midőn 863-ban (1458) az említett szultán ismét erre vezette hadát, a magyar király elküldvén a kulcsokat, előbbi hibájaért bocsánatot kért, mely időtől fogva Szendrő az Iszlám házává lett. Környékén a hozzá tartozó városok ezek:

Belgrád, két bosnya szó összetétele, s annyit jelent mint Fejérvár (Ak-hyszár), mely név egy másik, Ruméliában

fekvő erősséggel közös, a miért is ezen várat Duna-Belgrádnak is nevezik. Mind a két vár fekvésénél fogva hires. Belgrád a hatodik égalj egyik nagy városa, fekszik a Száva és Duna összefolyásánál, Szendrőtől egy, Isztambultól husz napi járóföld. Ezen várostól az egyenlítőig 938 mérföld van.

A leghosszabb nap ott 15 óra $8\frac{1}{2}$ percz; a legrövidebb pedig 8 óra és $6\frac{1}{2}$ percz. Délvonalának elhajlása a déli napválasztó vonaltól keletre 17 fok. Vára kettős, felső és alsó. A felső vár Szerém és Temesvár síkságai fölött uralgó, magas helyen épült kemény és magas falakkal bíró erősség; közepette van egy „biztos hely“ nevű nagy torony, mindenek közt legmagasabb és legerősebb fallal. Előbb az Iszlám foglyainak börtöne volt, jelenleg a tartomány tömlőcze; volt fegyvertár is.

Ágyúöntődéje a váron kívül levő sánczolatlaltal összefüggő, és előrsze Temesvárra néző magas helyen van. A felső várnak van három kapuja, melyek az alsó várra nyílnak. Az alsó vár egyik oldalról összefügg a fölsővel, és a nyugoti oldalon fala a Száva partjával párhuzamosan nyulva, a Duna partjára rüg. A Szerém térségével szemközt eső rész a két folyó összefolyásánál halpiacznak nevezetik. Van Belgrádnak kikötője és vámja, a hol Szulejmán szultán nagy várat építtetett; ezen várnak fala a városrészekig nyúlik és a felső várral érintkezik. A várnak alakja négyszög, s egy darab része a felső vár felől magas és vastag fallal bír s kikötőnek nevezetik. Benn ezen várnak egyik kapuja az Ambarlukra nyílik; ezen kívül van még öt kapuja, melyek közül három a Száva partjára, kettő pedig a városrészekre szolgál. Ezen kapuk egyike előtt árok lévén, fabíd vízkeresztül rajta.

A felső várnak egyik tornyában nagy óra van, mely, midőn ez éj és nap órája eljött, üt. Harez idején pedig ezen toronyra tüzik a zászlót. Nagy mecsetje az alsó várban, a pénzverde közelében, keresztyén templom volt. A felső várban is van egy mecset, mely hunkiár, azaz császári mecsetnek nevezetik. Belgrád nagyobb és kisebb mecsetjeinek száma a százat megközelelti. Van tíz fürdeje, és számos, nyilvános szállodája, vannak továbbá Mehmed pasának és másoknak tágas, földött csarnokaik.

Ezen várost konyhakertek és gyümölcsösök veszik körül;

vára pedig oly népes és erős, hogy párja nincs. A keresztyének erős gátja és Magyarország kulcsa lévén, az elhúnyt, hódító Mohammed szultán a despotától elvette.

Azonban nemsokára a keresztyének kezébe került ezen erős vár, a kik is minden buzgalmukat ennek megőrzésére fordították.

A hódító Mohammed szultán 842 (143 $\frac{1}{2}$)-ben 56 napig ostromolta, mivel azonban bevétele kevés idő alatt nem sikerülhetett, visszatért, és csak 860 (1456)-ban jött újra roppant sereggel és nagy ágyúkkal ostromlására. A roham napján Magyarország összes keresztyénsége segítségére jöven a várbelieknek és szárazról és vízről egyszerre intézvén rohamot, a benyomuló izlam-sereg vértanúságot szenvedett. Rumélia beglerbégje, Karacsza pasa, és Jenieser agaszi s még néhány jeles parancsnok elesvén, a többi sereg sem állhatott meg, s az ágyúk ott hagyatván, a keresztyének által a Dunán Budára szállitattak.

Mohammed szultán ekkor a megerősített birodalom megőrzésére, visszatértében egy, Belgrádra néző hegyen, Hevüle várát építvén, őrséget hagyott benne, hogy hírül adja neki, ha a keresztyén kimozdul. Egy darab ideig így folyt a dolog. 927 (152 $\frac{1}{2}$)-ben Szulejmán szultán a keresztyéneken boszút állandó, hadjáratra indult. Először Szendrő bégje, Khosru bég és a nagyvezír Piri pasa a Dunán ágyúkkal elmenvén, ostromolták Belgrádot.

Ezután a szultán jött, ki Bögerdelennél a Száván átkelt; a ruméliai beglerbég, Ahmed pasa megérkezével a császári sá-
tort úgy ütötték föl, hogy Buda felé fordulnak. Míg Piri pasa ostromolta Belgrádot, szárazon eljövén Musztafa pasa, megtekintette a várat s így szólott:

„Ezen vár Magyarország kulcsa, és azon jeles példa szerint, hogy a házba az ajtón kell bemenni, első és legcélszerűsabb lépés Magyarország meghódítására az, hogy ezen vár bevételeire kell sietni.“

A szultán elé több elfogadható és okos tervet terjesztvén, Belgrádra estek és az említett év ramazán hava 5-én (aug. 3.) az ágyúk a vár alá húzatván, az összes sereg elsánczolta magát; két heti éjjeli és nappali harez után az alsó várat bevették.

A keresztyének legnagyobb része a felső várba menekült,

s a vár erős voltában bízva, még néhány napig makacszkodtak. Végre azonban az ott lévő keresztyének is september 1-sején kegyelmet nyerve, kivonultak. Ezek közül sokan Isztambulba, sokan pedig Magyarországra hurczoltattak, és pedig Isztambulba oly nagy számmal, hogy a hét török urcs helyei velük megtelének.

Ugyanekkor, több, Belgrádnak alárendelt várak, névszerint: Dimitrukesa, Kopánik, Barids, Karludsa, Kamandsa, Pernik és Katumindsa meghódoltak.

Az ostromló sereg september 20-ika körül tért vissza Isztambulba.

Belgrád a szendrei tartománynak fővárosa és a budai kormányzó megbízottjának igazgatási helye. A Szendrő tartományában lévő többi erősségek ezek:

Hevale, Belgrádtól három órányira, Andere mellett, magas dombon; ezen erősséget, mint már említettett, Mohammed szultán építette. Szomszédjai: Belgrád, Kirágvikese és Rudnik kerületek.

Haram, Szendrőn alúl, egy állomásuyira tőle, a Duna partján. Isztambultól 18 napi út.

Jagodina, a Belgrádba vivő főúton fekvő kis mezőváros. Isztambultól 18 napi út. Szomszédjai: Aladsa-Hiszár, Perkin és Szendrő kerületek. Van ezen városnak egy főmeccsetje és fürdeje. Fekszik pedig Szendrőtől délkeletre. Továbbá Tschatschak, Timuk, Kolschanija, Kragojevacz, Eszferlik, Valljevo és Bögürdelen. (Bujurdelem.)

Belgrádnak és Szendrő többi városainak és helységeinek házai fából épültek és deszkával földvék.

Szerém tartománya: Belgrádtól nyugotra a Duna és a Szávától határolt térség, hol városok és várak, faluk és jól művelt mezők pompáznak, s hol dombok és hegyek sem hiányozván, az egész olyan, mint egy mindig zöld és virágos kert. Mivel pedig két folyó közt fekszik, Szerém szigetjének is nevezik. Elfoglaltatása után, — szandsaksággá lőn és Budának fönsége alá helyeztetett.

Kerületei ezek: Szalánkemen, Belgráddal átellenben fekvő s tőle 3 órányi távolságra eső vár.

Zimony, Belgráddal szemközt, emelkedett helyen lévő ritka és nevezetes erősség. Belgrád ostroma alkalmával Szendrő bégje, Khosru bég, Piri pasa által egy ágyúval elküldetvén, bevette. Vára jelenleg elpusztult.

Mitrovicza mezőváros és kerület, fekszik a Száva nyugoti partján, sík téren, és pedig a mint az ember Isztambulból Budára megy és Belgrádot elhagyja, két napi távolságra a Szerémségben, a nagy úton ezen várost találja. Piacza szűk. Van főmecsetje és fürdője. Isztambultól 23 napi távolságra fekszik. Szomszédjai: Belgrád, Ireg és Muravég kerületek.

Rácsa a Száva partján. Szomszédjai: Nemese (hihetőleg Szabács), Mitrovicza és Muravég kerületek.

Nemese, a Száva partján fekvő kis mezőváros. Isztambultól 22 napi járó föld. 909 (1503)-ban Ibrahim pasának, Pozsega bevétele után, Novigrád nevű vár lakóival együtt meghódolt.

Vukovár mezőváros és kerület, fekszik a Duna partján, a mint az ember Belgrádból Budára megy. Isztambultól 23 napi út. Szomszédjai: Mitrovicza, Muravég és Eszék. Ezen város és Eszék közt van egy fából készült s földtőléssel ellátott palánk.

Újlak, Szerém térségén, a Duna partján eső vár és kerület, Belgrádtól három napi távolságra. Péter-Váradtól nyugotra, a Budára vivő út jobb oldalán. Közel eső szomszédjai: Eszék, Ireg, Mitrovicza és Péter-Várad. Ez a királynak saját lakhelye volt; az elhunyt Szulejmán szultán harmadik hadjárata alkalmával 932-ben (1525/6) foglaltatott el Péterváraddal együtt.

Ireg, Belgrádtól egy napi távolságra, a Budára vivő nagy úton. Szintén 932-ben (1525/6) foglaltatott el. Szomszédjai Belgrádon kívül, Mitrovicza és Péter-Várad.

Péter-Várad, a Duna partján, magas tetőn fekvő erős vár és város. Isztambultól 24 napi járó föld. Szomszédjai: Újlak, Ireg és Belgrád. Ezen helyen a Duna — melynek déli partján fekszik az említett város — keleti irányban foly. Piacza szűk, van főmecsetje és elég szőlőhegye.

A Szerém síkságán levő Guresin, Cservig, Dimitrukcsa és Porác nevű várak is a mohácsi hadjárat alkalmával foglaltak el.

Pozsega tartománya, a Dráva folyóhoz és Szerém térségéhez közel eső, horvát alattvalók által lakott, néhány várat és várost magában foglaló, népes vidék. Pozsega Isztambultól 25 napi távolságra fekszik. Szomszédjai: Despot, Pravadi, Diakóvár és Ó-Gradiska városok.

939-ben (153 $\frac{2}{3}$) Szulejman szultán a német hadjáratról visszatértében a nagyvezírt, Ibrahim pasát a jobb oldalra küldvén, safer hó 27-én (september 29.) Pozsega várai közül a keresztyének Kharapujt nevű vára útját állotta; ezen vár, környéke hegyes és sűrű erdős lévén, igen erős és híres volt. Megrohanták tehát, de a keresztyének által visszaveretvén, bevétele nem sikerült. A keresztyének ekkor a vártornyokat még jobban megerősítették; azonban a keresztyének türelme kifogyván, 30 napi ostrom után kegyelmet kértek.

A vár síma és színes kövekből van építve. Innen rebi-ül-evvel hó 5-én (október 6-a) Pozsega ellen mentek. Ezen város igen nagy és virágzó, lakja 40 ezer keresztyén. Vára igen magas dombon feküdvén, híres és csodálandó erősség. Azonban a parancsnok s vele tekintélyes urak Ibrahim pasához jöven, meghódoltak. A környékén levő többi várak is elfoglaltattak. A városok, melyek Pozsega tartományához tartoznak, ezek:

Deszpot, Eszékkel együtt a bosnya rész éjszaki oldalán fekvő város. Isztambultól 25 napi járó föld. Szomszédságai: Pozsega, Orahovicza és Valpó.

Az Orahovicza, Valpó és Deszpot közt fekvő kerület, Isztambultól 25 napi távolságra.

Valpó, Deszpot, Brod, Siklós és Pozsega közé eső város és kerület. Isztambultól 26 napi járó föld.

Diakóvár, a Belgrádból Budára vivő úton, Isztambultól 26 napi távolságra.

Eszék városa fekszik a Dráva folyó mellett, Isztambultól 26 napi távolságra. Szomszédjai: Iló, (Újlak?) Mohács és Muravég. A Dráva folyó ép úgy, mint a Száva délről éjszakra foly és a Dunába ömlik. A Budára utazó Eszéken keresztülmegy. Ezen városnak a folyó nyugoti partján van vára, elővárosa és főmecsetje. Eszék is 932 (152 $\frac{5}{6}$)-ban foglaltatott el. A Dráva folyó a város nyugoti részén két farszakh-nyi (perzsa ferszenk = 1 $\frac{1}{8}$ mértföld) tó formát képezvén, de csekély mély-

sége miatt a hajót nem bírván, rajta három rőf szélességű, hosszú fahíd van építve. Annak, ki Budára sietve akar menni, az ezen város környékéről vezető utat kell választania, mert ennél rövidebb nincs.

Szlatina, Belgrádból Budára menve baloldalon fekszik, a Dráva partján. Isztambulból 26 nap alatt jöhetni ide. Szomszédjai: Valpó és Orahovicza.

Mohács tartománya, a Belgrádból Eszéken keresztül Budára vívő útra dülő tágas térségen fekszik, Isztambultól 26 napi távolságra. Vára olyan mint Eszéké. Szomszédjai: Eszék, Szekszárd, és Pécs kerületek.

Az elhunyt Szulejmán szultán 932-ik és zul-kade havának 20-án (1526. aug. 29.) hét király kétszáz zernyi keresztjén sergével, két óráig tartó csatát vívott e téren. A magyar király, Lajos és néhány ezer kereszttyén életét vesztvén, ezen vidék Buda várával együtt elfoglaltatott.

Baranyavár, Mohács és Eszék közt fekvő palánk; a kereszttyének fölégették volt, de kijavítottatott.

Szeksci (Szekcső?) Moháctól éjszak-nyúgotra, fél napi távolságra fekvő város. Olyanszerű, mint Mohács; palánkja is van. Innen Földvár-ra mennek; ez Szacsvától éjszak-nyúgotra, fél napi távolságra eső város. Erőssége Szacsváéval egyrangú.

Földvarról Paks mezővárosba mennek; ez fekszik amatól éjszak-nyúgotra, a Duna nyugoti partján. E két város közt a távolság fél napi útnál kevesebb. Földvár megett van egy palánk, s ennek külső részében egy nyilvános szálloda és szőlőkert.

Szekszárd tartománya. Belgrádból Budára menve és Paksot elhagyva, az éjszaknyúgotra fekvő Szekszárd városát találja az ember. Van ezen városnak emírtől-livája. Isztambultól 26 napi járó föld. Szomszédságában fekszik Mohács és Baranyavár.

Tolna, Szekszárdtól éjszak-nyúgotra, három farszaknyi távolságra, egy, a Dunából képződött tó partján fekvő város és kerület. Isztambultól 25 napi járó föld. Van népes piacza és fürdeje. Szomszédjai: Szekszárd és Dsán-Kurtarán. Lakossága mohammedánokkal vegyes.

Pádska (Paks?) a Duna nyugoti partján fekvő kis vár.

Ennek közelében is képződik a Dunából tó, melyet Pacska tavának neveznek.

Dsán-Kurtaran palánk, Pacskától éjszaknyugotra, a Duna partján, fél napi távolságra Pacska várától. A nagy út itt két ágra szakad; egyik északkeletre a „Hamzabég palotája“ nevű helytől, Budára visz, a másik pedig éjszaknyugotra a görbe tó felé irányul, s Tatát és Jalankát (?) érinti.

Dsán-Kurtaran (lélek-szabadító), mely a görbe tó és Fejérvár közelében fekszik, Belgrádból katonai állomással 10 napi járó föld.

Székes-Fejérvár tartománya, a Belgrádból Budára vivő út baloldalán, térs síkság közepén fekvő vár és kerület. Szomszédjai: Palota és Dsán-Kurtaran. Isztambultól 28 napi távolságra. Dsán-Kurtaran délnyugoti oldalán esik ezen vár, melynek külvárosa hosszú és széles falakkal van ellátva. Vára kettős falú, mindenik 4 rőf széles és a két fal köze földdel van megtöltve. Nyugoti oldalán víz veszi körül ezen erős építésű várat; falai erősségben Nagy-Sándor gátjával, magasságban pedig a hetedik éggel vetekednek. Ezen várbán van keresztyén templomból csinált fűmecsét, és két fürdő; továbbá vannak gyönyörű terek, s az említett fűmecseten kívül több más mecsetek. Az épületek és házak fából építvék. Lakossága mészlim és magyar. Ezen vár előbb a magyar királyok kedvelt tartózkodási helye vala. 950 (1543)-ban, Esztergom ostroma alkalmával, néhai Szulejmán szultán bevévén ezen várat, Fejérvár ellen ment. Khosru pasa a külvárat lerontván, a keresztyének a várba menekültek. Három napig tartó csata után, a vár szorossá tétetvén az elfáradt keresztyéneknek, ezek kegyelmet és makacsságukért bocsánatot kérve, feladták a várat.

A bevételkor a keresztyén házakon kívül fényes paloták és térs templomok voltak. A királyok temetkezési helyeül szolgáló igen régi templomnak minden zugában egy-egy, fehér márványból kifaragott, csodálatos alak volt; mindenik király volt egykor. Mindenütt, hol a mondott faragványok valának felállítva, egy-egy hitvány hitetlennek volt a temetkezési helye; itt kőkoporsókban drágaköves és aranyos koronával ékített királyok valának, kiknek mindenike az ördögökkel czimboráló, híres pap volt. Ezeket a templomból mind kihányták.

1010-ben (160 $\frac{1}{2}$) midőn Ibrahim pasa, a parancsnok Belgrádban meghalt, a keresztyének megtámadták a várat, s mivel Tirnakcsi Haszán pasa, az új szerdár, Isztambulból későn érkezett meg, kilencz nap alatt tökéletesen visszafoglalták, s az ott lévő hívőket mind vértanúkká tették. Egész hadsereggel varták az említett parancsnokot, ki csakugyan meg is érkezvén a már sereggel és élelemmel megrakott vár alá, három nap harczolt, de hasztalan.

A következő évben Belgrádból, téli szállásáról egyenesen Fejérvár ellen ment Haszán pasa, s 18 napi ostrom-zár alatt tartva az erősséget, 1011-ik év safer hava 11-én (1602 augusztus 1-én) új harc után visszafoglalta.

Csókakő, Fejérvártól éjszakra fekvő kis erősség; e kettő közt a távolság fél napi út. Innen Tatába mehetni; ezen vár fekszik a Fejérvárral szomszédos, nagy terjedelmű síkságon, — tengerhez hasonló tó partján. Oldalait víz környezi, és hegyekhez hasonló tornyokkal és erődítményekkel van ellátva.

950-ik év dsemazi-ül-evvel havában (1543. aug.) Szulejman szultán hadjáratra kelvén, megfutamította a keresztyéneket, s az üresen maradt várat lerontatta; azonban a keresztyének újra fölépítették. 1002-ik év sevvál havában (1594. jun.) a nagyvezír *) Szinán pasa eljövén, négy napig ostromolta, ekkor pedig megkimélvén a keresztyéneket, kieresztette őket a várból. Újból visszafoglalván a keresztyének, 1006-ban (1597 $\frac{1}{2}$) Szatirdsi Mehmed pasa, ő lévén a parancsnok, Győr segítségére mentében, safer 26-án (october 9.) ostromolni kezdte a várat, mire a keresztyének éjjel a nádas helyen kiillanván, odahagyták azt.

A várnak fala négy rőf szélességű, föld-töltésű; sáncza, melyen fahíd vezet a várkapuhoz, vízzel van tele. A vár kerülete 300 lépés. A körülötte lévő víz nagy; azonban belül, a kapukat kivéve, nincsen víz.

A városon kívül vannak kertek, vízi-malmok; nyugoti részen két mértföldnyire van egy meleg fürdője, melyet durva kőfal körít. Tata és a Duna közt 3 farszakhnyi tér van. Eszter-

*) Nem vezér, mert nem egy jelentésű a magyar vezér szóval; a török vezírnek értelme: ügyér.

gomtól délre, Győrtől pedig éjszakra esvén Tata, amaz tőle félnapi, Győr pedig egész napi távolságra van.

K o m á r o m, fekszik Tatától délnyugotra, Budán felül, a Duna partján. A Duna Bécsen alúl két ágra szakadván, egyik ága délre, a másik éjszakra foly; a déli ág Győrnek tart, melyet elhagyva, Komárom előtt az éjszaki ággal ismét egyesülvén, hosszú szigetet képez, s ennek keleti részén van ezen erős vár.

Ezen erősség a bécsi királyé lévén, Szulejmán szultán útjában 936-ban (1529) megtámadván, lakói meggyújtották a várat és elfutottak. Azonban kijavították, és 1003-ban (1594/5) Szinán pasa Győrt bevéve, Komárom ellen fordult. Hidon átkelvén a szigetre, ostrom alá fogta a várat, s néhány napig harczolt, azonban a tél közeledvén, bevétele nem sikerült.

B u d a tartománya. Buda a hatodik égalj alatt, a Duna partján, Magyarország fővárosa, legfőbb kerület és igen erős vár. Házainak számát a belvárosban két ezerre teszik. Népes útezai, főmecsetei és kitünő fürdői vannak. Vára fekszik a Duna fölött uralgó magas helyen, melynek a Duna felőli része nagyon meredek. A várból a vízre menő, titkos lejárát van; azonban a szárazról a Gurzi Iliász csücsa — a Gellérthegy — ezen városra nézve erős környezet lévén, a város azon félős magasság miatt, nagy készülékekkel van ellátva.

Vele szemben, épen úgy, mint Isztambullal Galata, fekszik a Pest nevű erős vár. Szomszédságai: Fejérvár és a Felső-Duna folyása mellett fekvő Vác vára. Buda egykor a magyar király székvárosa volt. 932-ben (1526) a magyar király Lajos a mohácsi csatában meggyilkoltván, és országa elpusztulván, zilahidse 3-án (sept. 11.) még mielőtt a vár alá érkezett volna a szultán, a vár lakók elmenve, feladták Buda várát. Erre a vele átellenben fekvő Pest is elfoglaltatott. A visszatéréskor, a vár kormányzása Erdély vajdájának, Jánosnak ajándékozott.

A német király Ferdinándnak (Ferendus tor) ezen ajándékozás nem tetszett, a miért is valahányszor alkalmat talált az elenségeskedésre, mindannyiszor kész volt háborút kezdeni. János meghalván, István nevű kis fiát hagyott maga után. (II-ik Jánost a törökök mindig István király néven nevezték.) Midőn Ferdinánd Buda várát ostrom alá vette, János neje a fényes portától kért segítséget. 948 (1541) az elhunyt Szulejmán szultán

személyesen indult hadjáratra, s midőn Budához közeledett, Ferdinánd elfutott. János felesége pedig a várat a szultán fensősége alá adta. A mondott év dsemazi-ül-evvel havában (aug.) János fiának Erdély szandsáksága adatván, Buda vára elfoglaltatott, és Szulejman pasa kormányzatára bízván, beglerbég-séggé lőn; a templomokban pedig mohammedán ima végeztetett. Ezen időtől fogva Iszlám-ország erős gátja és a megerősített birodalom kulcsa. 1007-ben (1598/9) a német király Ferdinánd iszonyú sereggel és 40 erős ágyúval jött ostromolni; az ostrom hetedik napján a vár népe levevén kezét a külvárosról, csak a várra szorítkozott. Azonban az izlám sereg parancsnoka, Szatirdsi Mehmed pasa csak nevetett az ostromlás fölött, miért is Ferdinánd kudarczot vallva ment el a vár alól.

1011-ben (1602) Jemisdsi pasa Erdélybe távozván, a keresztényének használni akarták az alkalmat és megindultak Komáromból két csapatba, az egyik rész hajóval a Dunán, a másik pedig a szárazon. Jemisdsi Haszán pasa Buda ostromoltatását hírül véve, megfordult, és Rumélia beglerbégjét, Mehmed pasát egy nagy csapattal a várba helyezte, ő maga pedig Belgrádba ment.

A keresztényének már nagyon előhaladtak volt az ostromlással, — mindennap két ezer bombát röpítve a várra, több rést törtek a falakon. A roham napján, az említett pasa tanácsa szerint készített erdélyi granátok mindenike sok ezer keresztényt megölvén, a bemenettől elrettentek. Erre a kereszténynek elhatározták, hogy általánosabb rohamot fognak a vár ellen intézni, mit megtudván az iszlám híve, az Istenhez fordult és egész erejéből készült a csatára. Azon éjjel a kereszténynek egész gondtalan sáncaikba vonulván, mély álomba merültek; az iszlám híve pedig kimenvén, míg segítség érkezett, néhány ezer keresztényt összeapritott, ágyújaikat beszegezte és a löport felgyújtván, visszatért a várba.

Ekkor a kereszténynek elvesztvén türelmökét, nagy veszteséggel és székgyennel elvonultak a vár alól.

1013-ik év safer havában (1604. június) Taval Mehmed pasa, az akkori szerdár, Begtas pasát Eszékből Pest ellen küldvén, Pest lakóin a félelem erőt vett és a várost odahagyták; mire az említett pasa eljövén, Pestet elfoglalta. A vár alá ásott

három aknáról egy beteg keresztyén tudósítván a hívőket: a gyújtó madzag elvételét, s Isten segítségével, senkinek sem lett semmi bántódása.

Ezen háborúkban a keresztyének mindig veszteséget szenvedtek, míg a győzelem mindig az igazhívők részén volt; miért is amazok, látván rohamaik sikertelenségét, fölhagytak az ostrommal és elvonultak. — Buda városában számos meleg fürdő van; egyik „Velibég fürdője“ névvel a város szélén van és igen látogatott.

A Daraluklu (fől-hévízi) nagy tükörfürdő, mely mellett van 16 fürdő-szoba, épülete kőboltozatú; víze néhány malmot hajt. Ezeken kívül még benn a városban is vannak meleg fürdők, melyek fölött kőboltozatok vannak. Víze mindenkinek igen meleg. A Gellérthegy alatti meleg fürdő Pest fürdőjének neveztetik; ennek víze a tojást megfőzi. Ezen meleg forrás mellett nyolcz terem van, s éppen úgy mint a Velibég fürdeje, boltozattal ellátott tükörfürdő. Víze két malmot hajt.

A Gellérthegy másik oldalán levő meleg forrás több betegség ellen hasznos; épülete romlásnak indult.

Buda várának mezei kapuján kívül, két-három mértföldnyire szintén van ásványos fürdő, minden épület nélkül.

Török eredetiből

BÁLINTH GÁBOR. *)

*) Nagyreményű orientalista, egykor V á m b é r y tanítványa, majd több éven át a bécsi cs. keleti akadémia hallgatója, — jelenleg Ázsiába készül, a tatár nyelveknek a magyarral való rokonsága tanulmányozása végett.

S z e r k.

Könyvismertetések, bírálatok.

V.

„A Nagy-Szombati Harcz. Hadtörténeti epizód a kuruczvilágból, írta Thaly Kálmán. Kömöcszetű csatatérképpel. Toldalékúl: A Györvári Harcz.“
Kiadja Lauffer Vilmos, Pesten, 1869. Nagy 8-ad-rét. 135 lap.

A habsburgházi korszaknak Magyarországon egyik legérdekesebb epizódját II. Rákóczi Ferencz fölkelése képezi. Nem találunk ugyan benne kiváló lángelméket, sőt ellenkezőleg majdnem mindenütt a legfőbb polczokon, mediocritásokat*), de látunk teljesen szervezett nemzeti kormányzatot, a minővel János király halála óta 1848-ig nem találkozunk; látjuk, mily szívós kitartással bír a különben szalmatüzű magyar nemzet, ha szabadságáért kell küzdenie; és csodálkozással vegyült hazafi-büszkeségünk annál nagyobb lesz, minél jobban ismerjük a 150 éves törökdülés és a majdnem félszázados leopoldi kornak zsibbasztó sanyarúságait. Legérdekesebb azonban a történetiróra nézve a nemzeti életünkben beállott ama nyomós változás, hogy Magyarország olygarchiából széles alapú aristocratiává lesz, a mi legelőször, egész teljességében a Rákóczi-korban tűnik ki. Még I. Lipót uralkodásának kezdetén, Nori, velencei követ jelentése szerint, néhány család osztozkodott a kormányban és az országon. A nemzeti mozgalom egyes főurak kezében fektűt, és midőn 1670-ben elbukott Zrínyi, meghódolt I. Rákóczi Ferencz: a nemzet is lerakta a fegyvert, és csak a bécsi kormánynak

*) E tekintetben, czikkiróval, Rákóczit és Bercsényit illetőleg, nem vagyunk egy véleményben; — de tiszteljük az ellenvéleményt — mint másnak egyéni meggyőződését.

esztelen eljárása adta azt ismét kezébe. Ellenben a II. Rákóczi Ferencz-féle forradalmat maga a nép kezdé, és programját nem egyes úri összejöveleteken, hanem ország, hogy ne mondjam: nemzetgyűléseken állapíták meg. 1670—1703-ig a dynasták vagy elvesztek a szabadságért, vagy elárulták azt. Helyükbe a középosztály, a vármegyei nemesség lépett. A nemzet súlypontja lejjebb szállott, de annál szilárdabbá lett alapja. A korábbi időszakhoz képest szinte democrata szellemmel találkozunk, és maga a szatmári béke: kibékülése a tömegnek, a vezérek, a legnagyobb dynasta: Rákóczi nélkül is, már elég bizonyítéka annak, mennyire emancipálta volt magát a nemzeti közszellem a főurak befolyása alól. Hogy e szellem, mely csak üdvös lehetett volna szabadságunkra nézve, mikép zsibbadt el ismét: azt vizsgálni nem tartozik ide; de a Mária-Terézia korabeli elfajulás ép oly kevésbé csökkentheti a Rákóczi-kornak méltánylását, mint nem lehet hibául felróni 1790-nek, hogy utána a nemzet 1823-ig ismét álomba merült.

E nevezetes kornak szentelte Thaly Kálmán már több év óta munkásságát, s habár eddig közzétett tanulmányai, a mennyire emlékszünk, tüzetesen nem is terjeszkedtek ki kedvencz korának politikai és socialis viszonyaira, hanem — az akkori műiparról és kereskedésről tartott felolvasását kivéve — a biographia és hadtörténet szűkebb keretén belül maradtak: mégis, mindegyik dolgozatában becses adalékokat nyújtott ama nevezetes 8 évnek legkülönbözőbb mozzanataihoz. Ez áll — különösen műveltségtörténeti szempontból — jelen művéről is, habár az csak harcztani epizód akar lenni, és a nagy-szombati csatát, annak előzményeit — Érsek-Újvár megvételeitől kezdve — és következményeit, Bazinnak és Szent-Györgynek a kuruczok által történt visszafoglalásáig és Heister visszahívásáig, tehát 1705-nek april haváig, írja le.

Mondanunk is fölösleges, hogy szerző minden fölkutatható adatot hangyaszigorlalommal összehordott, — tömérdek érdekes részlettel ismertet meg, s hozzátehetjük még, hogy az előadás művészetében, első műve, „Bottyán élete“ óta feltűnőleg haladott. S ámbátor azon hibákat, melyeket Gyulai Pálnak Bottyánról irt — közbenvetőleg legyen mondva, — mutatis mutandis, majdnem összes történeti irodalmunknak szóló kemény,

de igazságos*) bírálatában, megrótt, nem is tette le mind: még a roszakarat sem vonhatja kétségbe a haladás világos jeleit. Különösen áll ez a mű azon fürészére nézve, mely magával a nagy-szombati ütközettel foglalkozik: míg a második részben, ismételve találkozunk azon, már Gyulai által megrótt hibával, hogy az események elmondása után, egész kiterjedésben következnek az illető kútfők, a jelen esetben Bercsényi levelei; és így az olvasó ugyanazt a dolgot kétszer hallja, közvetlenül egymás után.**)

A csaták leírásában Thaly nem mindennapi descriptiv tehetséget mutat. Nagy-szombati csatáját olvasva, mi legalább világos képet nyertünk az ütközet egész folyamáról, a nélkül, hogy a mellékelt tervrajzot használnunk kellett volna, — és ez valódi criteriuma a jó csataleírásnak; ez az, a mi Thiers elbeszéléseit, a napoleoni kor óriási csatáiról, oly ritkabecstűekké teszi. Evvel azonban — gyöngébbek kedvéért jegyzem meg, — nem azt akarom mondani, hogy Thaly: Thiers, sem azt, hogy elbeszélésében semmi kivetni valót nem találunk. Ellenkezőleg, mellőzve némely apróságokat, hibának tartom némely kitéréseit, melyek az elbeszélés főfonalát megakasztják, harcztani okoskodásait, melyek az olvasó illúsióját zavarják***), és főleg azon

*) Igazságos: a mennyiben a hevenyészett s épen nem végleges kidolgozású mű előadási modorára, aestheticai szempontból vonatkozik; — de rémítően egyoldalú és igazságtalan annyiban, a mennyiben épen a mű főértékét: annak historia irását, tárgyának újságát s hadtörténelmi oldalát szántszándékkal egészen mellőzi, sőt szerző forrástanulmányait is csak a bírálat végén, pár sorban érintányolja, a helyett, hogy ismerteté.

S z e r k.

**) Már a mű írásakor tudtuk, hogy e három, Bercsényi-féle levél szöveg szerinti közléséért meg fognak róni, — és mégis közöltük, s közlünk újra, ha most íránk. Mert mind a három levél teljesen új, s azon napok helyzetét s Bercsényi szellemének rendkívüli tevékenységét oly élénken tükrözi vissza, és annyira az ő eredeti, gyökeres magyarságában van írva, hogy véteknél tartanók nem közölni őket szöveg szerint: történetjük ez bőszeját munkánk aestheticai összeállításának rovására! Maga azonban a három levél puszta közlése nem adná elég világos képét az akkori egész hadműveleteknek, — ezért kellett némi commentárt előrebecsátanunk. Íme, előre átgondolt eljárásunk magyarázata. Különben is, mind a három levél alig 3—4-edfél nyomtatott lapot tölt be.

S z e r k.

***) Meg kell jegyeznünk, hogy mi nemcsak történelmi: egyszersmind harcztani munkát akartunk írni.

S z e r k.

határozott pártállást, melyet a magyarok mellett, a németek ellen elfoglal, mit történetírónak tenni nem szabad. Távolság van ugyan tőle, hogy hamis adatokat koholjon, vagy valódiakat elhallgasson; de nagyon is törekszik kimutatni, hogy tulajdonképen nem is veszték el a magyarok az ütközetet, s az fegyvereikre mégis dicsőséget hozott. Úgy ír, mintha Rákócziának hivatalos historiographusa volna, és hasonlít Rousselhez, ki a „Times“-be a szabadsági ostrom alatt írt híres leveleiben minden eseményt az angol védárkok- vagy táborból néz: holott a történetírónak mintegy madártávlatból — bocsánat ez izetlen, de tán találó hasonlatért, — kell tekinteni a dolgokat, és ha van előny az egyik részen, annak magából az események folyamából kell kitűnni, az írónak közbeszóló magyarázata nélkül.

Szerzőnek ezen érzése fölfogható, habár nem is helyeselhető, és úgy hiszszük, mindinkább kisebbedni fog; magára az eseményekre fogja bízni annak kimutatását, mennyiben volt vitézebb, derekabb az egyik fél a másiknál.**) Minél objectívebben adjuk elő a tárgyakat, annál biztosabban érünk célzt, annál könnyebben találja meg az olvasó a helyes szempontot. A műhöz függelékül a győrvári ütközetre vonatkozó adatok vannak csatolva, melyek által a Rákóczi-háborúknak egy eddig egészen homályos pontja világosítottatik föl teljesen. Ez adatok a nagyszombati ütközetnek eleven leírása után következvén: csak sajnálhatjuk, hogy szerző ezeket földolgozatlanul hagyta**), és eképp ezúttal egy kétségkívül igen érdekes, eleven és élethű csataképtől fosztotta meg az olvasót.

Megemlítjük még, hogy Thaly jelen művét katonai szempontból, mint szakíró, Kápolnai ismertette a „Honvéd“ és „Katonai Közlöny“ hasábjain, nem különben a „Hon“ tárczájában. A mű tehát ez oldalról is meg van világítva. PAULER GYULA.

*) Ezt fejtegetni legtöbb helyütt ismét a mű katonai természetét követelte. Szerk.

**) Megjő annak is ideje, ha Isten éltet; ez úttal csak magokkal a merőben új adatokkal akaránk a historiai homály eloszlatására előállani, mintán ezek, mint az aranyat rejtő kő, a magok nyersségében is oly becsek, hogy megérdemlik a teljes eredetiségükben való napfényre jutást. A kioldozás következhetik, kivált ily megtisztelő buzdítás után. Szerk.

VI.

„Nagy-Szalonta mezővárostörténelme, tekintettel a derecskei uradalomhoz tartozó egykori hajdúközségek viszonyaira. Irta Rozvány György. Gyulán, 1870. Dobay János könyvnyomdája.“ 8-adr. 135 l.

A monographia-írás terén lassan bár, de mégis élénkül a részvét, mit a jelen könyv is, melyben egy alig 12,000 lakossal bíró mezővárosnak történelme adatik elő, eléggé bizonyít. — Engem, ki Bihar vármegye történetével meglehetősen megismerkedtem, különösen érdekel e munka, s azért megkísértem azt ismertetni, közbeszövén saját észrevételeimet.

Szalonta sohasem fejlődött történelmi nevezetességű helylé, s csakis a később benne megtelepült hajdúk emelték azt némi fontosságra, a mennyiben erődtvényei és moesáros vidéke által nem egyszer szolgálhatott menedékkül a háborgatott környékbelieknek. A 16-dik század végéig jelentéktelen erdőháti kis község volt, úgy, hogy az 1552-ki kir. összeírás szerint csupán 53 kapuszám találatott benne. Szerző emlékezik egy, Madarász alatt (falu, Szalonta mellett) levő hidról, melyet az oláhság ma is „Vank“ hidjának híván, — föltevését a régies helyesírásra alapítva — azt hiszi, hogy ez B á n k (bán) hídja volna tulajdonkép; s tudva, hogy Bánk, kit némelyek Petúrral egy személynek állítanak,*) mint ilyen Biharmegye főispánja volt, csakugyan birt e megyében jószágokat**), a föltevés könnyen valót rejthet magában. — A XIII. századról szólva, szerző a történetírók nyomán Nagy-Váradot „l e g g a z d a g a b b v á r o s“-nak nevezi; alkalmasint az „oppulentissima Civitas“-t vette annak. Azonban tudjuk, hogy a latinban ezt igen gyakrancsak „igen gazdagnak“ kell a nyelvtani szabályok értelmében fordítanunk, és bármily jólétnek örvendett is Várad 1474-ig, pl. Esztergom mégis fölülmulta. — Szalonta történetében két fő „futást“ kell megkülönböztetni: a kisebbet, mely akkor történt, mikor a török sereg Vára-

*) Budai (Polg. Lex. I. k. 146. l.) Pétert — helyesen — egészen különbözönek veszi Bánktól.

**) Bánkitelek Debreczen határán, ő töle is vehette nevét.

dot be nem vehetvén, boszújában a többi gyöngébb helyeket pusztítá, s így e várost is 1598. sept. közepe és nov. eleje táján; s a nagyobbát 1658. sept. 4-dike körül. Az első 8, a második mintegy 40 évig nélkülözteté a lakosokkal tűzhelyeiket. A 29-dik lapon a Pecz Jánost elfogó 300 hajdúról tevéen említést szerző, kétségeskedik: Pecen, vagy Pecz Jánosnak hivattott-e e vezénylő tábornok? Én mindenütt Pecz-nek olvastam. Ugyane 300 hajdú képezte az újonnan letelepült szalontai lakosok magvát, miután az e helylyel szomszédos Kölesért Boeskay nekik adá, Kassán, 1606. mart. 16-kán kelt levelében, mely itt egészen olvasható.

Ide vonatkozik a pecsét is, mely „kereséri“ ugyan (1610.), de a mennyiben a hajdúknak Szalontára lett átköltözések után is használtatott, szalontainak is vehető. Címere: sassal viaskodó oroszlán. — A várkastély 1620. táján épült, Beton-építésmód szerint, s ha szerző nem téved, csaknem unicum e nemben; ez esetben valamely régészünk megvizsgálhatná. Bethlen Gábor a szalontai hajdúkat 1626-ban megnemesíté, s ezek — kiknek neveit R. Gy. betűrendben közli — ezentúl „Bethlen catalogisták“nak neveztettek. Nemességök azonban — később császári kormány alá kerülvén — nem egyszer kétségbevonatott, sőt egyenesen el is vétetett. Érdekes adat, hogy nagy költőnk, Arany János családja, mely tudvalevőleg szalontai, I. Rákóczi Györgytől 1634. május 10-én emeltetett nemességre. (Arany Ferencz és János; Ferencznek fia volt Sámuel, ezé János, ennek fia György, ezé szintén György, és ennek fia, Arany János a költő.) Azonban később e család nemeslevele is elvétetett, miután a cs. k. kormány alatt nem nagyon tartották tiszteletben, bár kötelezték magukat, az erdélyi fejedelmek által adott nemes- és kiváltság-leveleket. A következő (VII.) fejezetben szerző terjedelmesen írja le Szalonta legnevezetesebb történelmi pontját: azon csatát, mely posványos, ingoványos vidékén I. Rákóczi György s a törökkel szövetkezett gr. Bethlen István közt 1636. oct. 6.—7-kén vívatott. Ez már Szalárdiból is („Siralmas Krónika“) eléggé ismeretes. — Érdekes a Rákóczi által 1644-ben Szalontára nézve kiadott községrabályozási rendelet, mely szerint a község élén kapitánynak kelle állani, pöreiket egy saját maguk közt felállítandó elsőbirósági szék intézvéen el, a miért

is bírót és tanácsot válasszszanak, a bíró alárendeltetvén a kapitánynak. A hajdúk — tulajdonképen csak azok egy része — a 2-dik futásból Heissler védlevelével, 1700—2 körül tértek vissza, de kezdetben, természetesen, nagyon szegényül éltek. Figyelemre méltó szerző azon föltevése, hogy Eszterházy hg, a nádor, Szalonta stb. községeket „ugyanazon 1702. évben nyerte Leopold császártól zálogba, melyben a jász-kún kerületek dézma és robotjövödelmétől elesett.“ A szalontaiak utolsó futása, mely csak néhány hétig tartott, 1693-ban volt, tehát akkor, midőn a törökök és tatárok utoljára csaptak Bihar vármegyébe. — 1700-ban Lipóttörvényellenesen a hajdúságot a fegyveres szolgálattól Biharban fölmenti, de dézma-adásra szorítja; a szalontaiak azonban ekkor igen szegények voltak s nem fizethettek egy darabig.*) — A valódi (szalontai) nemesek s „cathalogisták“ közt viszály támadván, némely birtoklási ügyben, az utóbbiak erőhatalommal győztek, miért is a nemesek Szalonta közelében új helységet akartak alapítani, de ott épített házaikat az ellenesek 1726. dec. 18-án elpusztították.

Szalontát M.-Terézia 1745 apr. 13-án ajándékozta valóságosan az Eszterházyaknak, kik nem csekély ellentmondások után vehették azt csak birtokukba, s folytonos egyenetlenség közt bírták egész az újabb időkig. A szalontaiak 1753. sept. 3-án nemességükből kiforgattatni rendeltettek: ezen s az előbbi esemény részletei stb. töltik ki a mű hátralevő részét, mely különben a múlt századnak közepénél csak valamivel terjed tovább. Közli (rajzzal) szerző Szalontának különböző időkben használt pecségeit is, melyek latin köriratúak.

Íme, ezek nem annyira a főbb, mint az ismeretlenebb pontok e könyvben. Szerzőnek hibája, hogy tulajdonképeni tárgyától gyakran áttér a honfőrténeti eseményekre, sőt hosszasan időzget mellettük, a mi helyfőrténeti műben mindenesetre hiba; de azok számára, kik az akkori kor viszonyait nem igen ismerik, mégsem fölösleges. Az előadás kissé krónika-szerű, mindazál-

*) II. Rákóczi Ferencz alatt a szalontaiak, mint igaz kuruczok, Bóné András és Buday István (később Szemere László) ezredében szolgálnak mint katonák (huszárok), s Eölyös Jánoséban mint hajdúk. Ezt szerző kedvéért, műve pótlékaúl. Szerk.

tal nem unalmas; ott, a hol lehet, reflectál. Szóval, a mű mindenestre megállhat jobb monographiáink sorában, és szerző szép jelét adta szülővárosa iránti szeretetének, midőn annak történetét csendben, de hasznosan munkálkodva, megírta.

MÁRKI SÁNDOR.

T Á R C Z A.

— A Magyar Történelmi Társulat április 7-kén tartott választmányi ülése gr. Mikó Imre elnöklete alatt ment végbe. Főbb mozzanatai a következők:

1. A martiusi ülés jegyzőkönyve fölolvastatván, hitelesítettik.
2. Nagy Imre v. tag tesz jelentést a gr. Zichy-oklevéltár ügyében kiküldött bizottság működéséről, azon értelemben, mint már múlt füzetünk 207-dik lapján előlegesen tudattuk. A szépen megindult munkálkodásról a választmány örvendezéssel vön tudomást.

3. Pénztárnok a következő hat új évdíjas tagot jelenti be: Szalay Zsigmond igazságügyministeri osztálytanácsos Pesten, Dr. Degen Gusztáv kir. jogakadémiai tanár Pozsonyban, id. Rosty Zsigmond vármegyei levéltárnok Székes-Fehérvártt, Tóth István ügyvéd Kecskeméten, Mészáros Amánd cist. r. áldozár és tanár Székes-Fehérvártt és Körmeny József segédlelkész Veszprém-Palotán. Kik is mindnyájan egyhangúlag elfogadtattak.

4. Titkár figyelmezteti a választmányt az alapszabályok 27-ik §-ára, a mely szerint az ünnepélyes közgyűlés május havában tartandó meg. Egyszersmind megjegyzi, hogy miután az idei választmány-kiegészítő közgyűlés már febr. 3-kán megtartott, s másként is, semmi egyéb, közgyűlést illető tárgy fönn nem forog: tehát egyedül a dísz-ülés megtartásáról lehet szó, mire nézve, ha a választmány intézkedni akar, méltóztassék annak napját kitűzni és a fölolvasható értekezések felől rendelkezni. — Erre elhatározott, hogy miután közgyűlést igénylő ügy ezúttal nincsen: ez idén a pesti dísz-ülés sem fog megtartatni, semmi különös ok nem lévén reá; sőt a társulatnak szellemi erejét inkább a több tudományi eredménynyel járó vidéki gyűlésre szük-

ség fordítani. Különben is, mint elnök ö nmlga bölcsen megjegyzé, a központi dísz-ülések inkább csak ama korszakban voltak helyén, midőn a honfűi szellem nyilatkozásra egyéb tért nem talált, a mi ma már, hála az égnek, nincs úgy; s ezért hanyatlottak újabb időben úgy az Akadémia, mint a Kisfaludy-Társaság ünnepélyes nagy-gyűlései.

5. Elnök ö excja jelenti, hogy a társulatnak az országczimer helyes használatának elrendelése iránt a képviselőházhoz intézett fölrátát már benyújtotta. — Köszönettel tudomásúl vétetik.

6. Rosty Zsigmond úr, megköszönvén taggá választatását, értekezéssel kívánja tagsági székét elfoglalni. Hosszasabban értekezik a hét éves háborúról, a magyar alkotmányosság szempontjából, a magyar nemzet akkoriban a dynastia érdekében hozott nagy vér- és vagyon-áldozatairól, s az országgyűlés nélkül a vármegyékre rótt terhekről, adatait Fehér-vármegye levéltárából merítvén értekezéséhez.

7. Thaly Kálmán tartott szóbeli értekezést II. Rákóczi Ferencz fejedelem egyik, úgy személyes vitézsége, vakmerő huszárbavourjai, valamint később hitetlen árulása által híressé vált dandártábornoka: Ocskay Lászlóról, — különösen annak az érsek-újvári kuruczok által 1710 január 1-jén történt kalandos elfogatása, harmadnapon hadi széki ítélet folytán Újvár piaczn lett kivégeztetése, és az ezt követett boszútények körülményeiről. Értekező csupa levéltári adatokat használt, főleg a Ghyczy-család archivumából, Deák Ferencz és Ghyczy Kálmán nagy hazánkfiai érdeklődő figyelemztetése, illetőleg szíves eszközlése folytán. Bemutatta Ocskaynak Csajághy János érsek-újvári várparancsnok és Szluha Ferencz főhadi biztos által aláírt vallatási jegyzőkönyvét is, melynek eredetije, számos más, nagyérdkü idevágó iratokkal együtt, a Ghyczy-család levéltárában létezik; továbbá fölolvastott egy mindjárt Ocskay lefejeztetésekör Újvártn szerzett kurucz éneket, a gr. Bercsényi-levéltárból. Az egy óránál tovább tartott értekezést Thaly, mihelyt ideje engedendi, részletesen, külön monographiában szándékozik kidolgozni s közzé tenni.

Ezzel, több tárgy nem lévén, az ülés befejeztetett.

— Magyar Tudományos Akadémia. A történelmi osztály ápril 4-ki ülésén egy rendkívüli érdeklél bíró értekezést hallottunk, vagyis tulajdonképp abból csak egyes mutatványokat; mert a terjedelmes művet szerző: Ipolyi Arnold, egész szövege szerint föl nem

olvashatta. A nagy tanulmánynyal irt jeles értekezés tárgyát egy kitűnő lengyel történész: a „Monumenta Poloniae Historica“ kiadója Bielowszky Ágoston, a magyar történetírás ősatya: Anonymus Belae Regis Notariusról irt tanulmányának ismertetése és bírálata képezi. Bielowszky azon sajátjágosan új véleményt állítja föl a Névtelen Jegyzőről, hogy az senki más nem volt légyen, mint a XIII-ik század közepén élt sicíliai híres író, a Trójai Veszedelemről szóló munkájáról a magyar irodalomban is már a XVI-ik század óta ismert — Colonnai, vagy Columnai Guido. E nézetet Ipolyi éles kritikával és sok czáfolhatlan okkal lerontja s teljesen tarthatlanná teszi; más részről azonban a Bielowszky által a két író művei közt tett összehasonlításokból annyi igen valószínűnek látszik, hogy Colonnai Guidónak Anonymus munkáját, vagy ennek amazét ismernie s használnia kellett; és így, ha az utóbbi eset áll: akkor Anonymus csakis IV. Béla jegyzője lehetett, és művét Kun-László koránál előbb nem írhatta.

Ennyit előlegesen e nagyérdekű értekezésről, mely az Akadémia kiadásában nem sokára önállólólag fogván megjelenni, bővebben is ismertetendjük. Egyébiránt a tudós értekező, ki néhány nap mulva több heti műutazásra Dél-Olaszországba indúlt, — Colonnai Guido életét és műveit — ott a hely színén tüzetesen tanulmányozni ígérte, s bűvárlatainak eredményével a hazai történetirodalom e vitás kérdését megoldani igyekezend. Ipolyi olaszföldi műutjától — fölösleges is tán megjegyeznünk — számos egyéb történelmi és régészeti nyeresémet is várhat hazai tudományosságunk. Visszatérvén pedig, májusban vagy júniusban társulatunk ülésén ígérkezett egy sajátlagos magyar tárgyú historico-archaeologiai előadást tartani, melyre előre is örömmel számolunk.

Az Akadémia történelmi bizottságának — mely ülést, legalább e soraink keltéig, april hóban sem tartott — tevékenységét az alább jelzendő örvendetes körülmény remélhetőleg tetemesen föl fogja fokozni.

— **Magyarok iskolázása külföldön.** E cím tárgya nemcsak az életrajzíróknak, hanem az irodalom- és műveltség-történet íróinak is figyelmét igényli. E tekintetben az Árpádok korszakából már koszorúzott kerekded művet is birunk Vass József avatott tollából. Az utóbbi időkre egyes tanodák matriculái rejtik a legtermékenyebb adatokat; rejtik, igen,

mert vallási tekintet nélkül csak a Regestrum Bursae Cracoviensis-re lehetne hivatkoznunk, pedig protestans részről e tekintetben méltán példára buzdítható munka folyt napjainkig. Bartholomaeides 1817-ben a wittembergi, Haan Lajos 1858-ban a jénai egyetem magyar tanulóinak életrajzi adatokkal kísért névsorát adák közre. Révész Imre meg mindkettőhöz jelentékeny adalékkal járult*), és azonfelül még a bázeli-eket is (1600—1852.) napfényre hozta. Így haladva, csonka lenne az eredmény; azokat is kell tehát ismernünk, kik más részről a bolognai, paduai, római, bécsi stb. főiskolákban keresték és hallgatták a tudományt. Íme, új mező a vállalkozóknak.

Kik tanultak Gréczben? — azokat egy részben itt kapja az olvasó, a XVII. századból ama főiskola egykori (1700. évi) tanára Macher János hiteles szerkesztményéből, mely — sajnos! — csakis a nevesebb családok fiaira vonatkozott; kivonva a minket illetőket, a mint következik:

Bölcsészettani tételekről nyilván vitáztak:

- 1618. gr. Draskovich György.
- 1620. gr. Althann Mihály János.
- 1629. gr. Forgách Ádám.
- gr. Blagai Ursíni Ferencz.
- 1632. gr. Forgách Zsigmond.
- 1650. gr. Tattenbach János Erazmus.
- 1655. gr. Csáky Pál.
- 1656. gr. Kollonics Ottó-Siegfrid és György Siegf.
- 1660. gr. Blagai Ursíni Ferencz.
- 1667. báró Csikulíni István, horvátországi.
- 1668. gr. Széchy Gáspár.
- 1699. báró Csikulíni János.

Bölcsészeti tudorságra emeltettek:

- 1603. gr. Frangepán Prospér.
- 1608. báró Pethő Márton.
- 1619. báró Bánffy Miklós.
- 1624. gróf Csáky László.
- 1627. báró Horváth Gáspár.
- 1630. gr. Forgách Ádám.
- 1632. báró Rátkay György.

*) „Magyar Történelmi Tár.” Kiadja a M. Tud. Akad. VI. és IX. köt.

1633. gr. Forgách Zsigmond.
 1635. báró Révay Miklós.
 1659. gr. Blagai Ursíni Fer. Ádám.
 1668. báró Csikulíni István.
 1671. báró Pethő György.
 1676. gr. Pálffy Ferencz Antal.
 1677. báró Kulmer János.
 1677. báró Rátkay Zsigmond.
 1679. gr. Keglevich Péter.
 1680. gr. Batthyány Ádám.
 1687. gr. Batthyány Ferencz.
 1699. báró Csikulíni János.

Jeles előmenetelük miatt a császár által arany-
 lánczczal kitüntettettek:

1655. gróf Kollonics Otto Siegfr. és György Siegfr. in Baccalaureatu.
 1660. gr. Blagai Ursíni Ferencz Ádám a császárnak ajánlott és védett bölcsészeti tantételekért.
 1668. gr. Széchy Gáspár, azért, mert egy kis könyvben a theologiát védelmezte, aranylánczczal és drága kereszttel.
 1679. báró Keglevich Péter.
 1680. gr. Batthyány Ádám.
 1680. gr. Lippay Miklós Antal süveges apát, midőn theol. doctorrá lett, aranylánczczal ajándékoztatott meg a császártól.
 1699. báró Csikulíni János bölcsészettani vitázatért.

Közli NAGY IVÁN.

— **Lumpertzaza és a munkácsi uradalom.** A Századok már jelentették, hogy a gr. Zichy-család, zsélyi levéltárát történetbúváraink számára megnyitá, sőt a mi több, annak egy részét már Pestre is szállíttatta, hogy itt kiadás végett lemásoltassék. Nem rég ezen eléggé meg nem becsülhető okmányokat forgatván: érdekes Bereg vármegyei adatokra akadtam, melyek közt a Lumpertzaza név számtalanszor került szemem elé, és pedig oly tiszta jelleggel, hogy most annál meglepőbbnek kell találnunk, miként is tarthatta valaki a Lumpertzaza nevet az igazi olvasásnak! (Lásd 1868. évi Századok X. füzetét.) Ez alkalommal a mai Beregszász múltjára nézve érdemesnek ítélem

közlteni, hogy Mátyás király Pozsonyban 1484. évben kelt okmányával fiának, Corvin Jánosnak Beregben és Biharban több várat és helységet adományozott, Beatrix királyné beleegyezésével is. A Bereg vármegyében adományozott birtokok ezek: Munkács vára, és a hasonló nevű mezőváros, továbbá Wary, Zaaz és Bereg, úgyszintén Bereg-Újfalu, Jánosi, Déda, Gáth, Gúth, Nagy-Lucska, Kis-Lucska, Strabicsó, Kisfalu, Isnéte, Oroszváros, Ivány, Rákos, Bobuwyka, Ruzkolecz, Kayduna, Loloh, Lunka, Wyzmuze, Makaria, Sarkad, Pisztrahaza, Bardhaza, Stanfalva, Kis-Kereped és Drágabarátfalva, szóval a munkácsi uradalom. Mátyás király ezen adományozásra leginkább azért határozta el magát, minthogy anyja Erzsébet is mindezen birtokokat már Corvin Jánosnak hagyományozta volt. Az illető oklevelet Kaprinnai kéziratából gr. Teleki József is közli, a Hunyadiak kora XII. kötetében, a 270., 271. lapon, de a helyneveket kihagyván, és így érdekességétől majdnem egészen megfosztva. Az eredeti hártya-okmányt a budai kamarai levéltárban találtam, melyből itt e némi adatokat közlöttem.

PESTY FRIGYES.

— **Steinville tábornok ágyúí.** A párisi Musée d'Artillerieben egyebek közt a kuruczvilágból ismeretes Steinville cs. k. altábornagynak két, magyarországi, kisebb fajtájú, két fontos golyóra való mezei taraczkja őriztetik, melyeknek mindegyikén e fölírat olvasható:

STEPHANUS S·R·I·

COMES a STAINVILLE

S·C·M· CAMrius GENlis CAMP.

MARus (?) LOCens et REGis CAT.

COL: NEOSOLY: A°

1709.

Azaz: Stephanus Sacri Romani Imperii Comes a Stainville, Sacrae Caesareae Majestatis Generalis-Campi-Mareschalli Locumtenens et Regiminis Cataphractorum Colonellus: Neosolii: Anno 1709.

Ez ágyúkat „alkalmasint hazánkban öntötték“, — jegyzi meg az „Arch. Értesítő“, melynek f. é. 2-ik számából e leírást átvesszük. — Nemcsak „alkalmasint“, de bizonyosan, állítjuk mi, a fölírat, évszám és az ezekkel összevágó körülmények tanúsága után. Rákóczi fejedelemnek ugyanis ágyúöntődéje és puskacső-gyára Beszterczebányán (Neosolium, Novisolium), bomba- és golyóöntődéje

Tiszolczon, kard- és vágószurony-gyára Csetneken, és lőszer- s töltény-gyára Kassán létezvén, — midőn a császári seregek 1708 oct. végén s nov. elején a bányavárosokat elfoglalták: a besztercze-bányai öntőde is hatalmukba került, — de elvihető készleteit Sréter János tüzérségi dandárnok s a hadszergyarak főfelügyelője, idejében Murány várába és Tiszolczra takaríttatá. A bányavárosok aztán 1708 végén s 1709 folytán, hol Heister és Pálffy, hol Steinville, Viard, Tollet, vagy De Langlet cs. tábornokok közvetlen parancsnoksága alatt állottak. Ekkép öntethette Steinville a maga nevére ama taraczkokat, a besztercze-bányai volt kurucz ágyúöntődében.

Különben, ez a Steinville ugyanaz, a ki Kriechbaum halála után még a kuruczvilágban Erdély vezénylő tábornokává neveztetvén, — azután is számos évig mint ilyen, az erdélyi cs. hadak élén állá, s a mostani gyula-fehérvári erősséget építtette. Egyszersmind ő keresztelvé el e régi város ősi nevét hízelségből Károly-Fehérvárra, míg legújabbán az országgyűlés a történeti Gyula-Fehérvár nevet a pénzveretési vita alkalmával helyre nem állította.

T. K.

— **Ráday Pál sírírata.** II. Rákóczi Ferencz fejedelem erdélyi és hadi cancellariája igazgatójának, a mint külföldi nevezetes követéseket viselt diplomata, mint szónok, mint törvénytudó, mint költő, sőt naplója és benderi utazásának leírása által mint történetíró is jeles nevet szerzett Ráday Pálnak sírboltján, a losonczy ref. temetőben, a hova 1733. május 20-kán történt halála után eltemettetett, — mint velünk Losonczyról közlik, a következő, Kármán József néhai losonczy ref. lelkész és superintendenstől szerzett vers olvasható, köbe metszve:

Vis Scire Viator!

Dormit, ut evigilet lapidali mole sub ista
 Paulus de Ráda, Stirpis honos et amor.
 Quis, quantus fuerit, scit Panno, nec externa nescit
 Natio, testantur scripta, nec acta tacent.
 Regio, relligio, junctim sociataque virtus
 Amissum deflet, saucia quaeque virum.
 I, nunc, vive memor cinerum vitaeque fugaci
 Condole, et ut possis vivere, disce mori!

A Ráday Pál által 1715-ben emeletre vett és kastélylyá nagyobbított régi, Verböczy-féle l u d á n y i udvarháznak belső homlokzatán pedig, a Ráday-czímer alatt ezen, úgy látszik, magától Rádaytól származó fölírat áll:

Christo faVente, paCe ConCVrrente plo
gestlente IuIqVo rIngente ereCta sIstor
PaVLo De RáDa et posterItatI, Vos Vero
saLVere Intrantes VaLete eXeVntes!

A történeti nevezetességű kastély ma is teljes épen áll, s jelenleg Gyürky Béla úr tulajdona. Benne őriztetik a Lóssonczy Gyürkyek levéltára.

T. K.

Adalék a városok statutumaihoz.

Máramaros-Sziget városának és az benne lakozandó községnek, bírának, esküdteknek és mindenféle tisztségi embereknek rögzített törvények, melyekkel az ő atyjok és elősük is éltenek, megtartották és az mostaniakra maradt. Ez előtt az papirosnak hitván voltáért iratott volt meg 1548-ban, mostau ismét 1569. esztendőben uíratott meg Szegedi Albert Diák Scholamestertül 17. febr.

1. Minthogy minden mi cselekedetinknek vége először nézi isten tisztességét, annak okáért törvényünk ez: hogy keresztyén tanétót is Sz. György napján fogadjunk, és harmadmagával kell istennek tisztességét közöttünk hirdetni.

2. És az plébánosnak, valamennyi vetésünk, veteményünk lesznek, tehát mind nemes és község tartozik mindenből tizedet adni.

3. Ugyanezen sz. György napján közönséges akaratbul mindnyájan választunk előttünk járó és gondviselő bírót, valakit akaronk.

4. És ez bíró mellé négy esküdt bíró választatik; kettő közönséges néptül és az kettei az 24 tanácstul és az bírótul választatik.

5. És ez főbíró, és a négy esküdtet, melyek immár megvannak választatva, az plébános megesküti őket, hogy mind istennek, mind királynak és szegénynek isten szerént ítélnék, igaz törvényt szolgáltatnak.

6. És ha az plébános, a bírónak törvénye és kegyessége alá adja magát, és szolgálja közül találatnék valamely, vétekben, bűnben, tartozik vele, hogy az bűnöst udvarából kiadja törvényes helyre, mert a hűtös bíró mindennek tartozik igazságot kiszolgáltatni.

Officia judicis:

7. És tiszte ez a főbírónak, hogy az hétnek negyedik napját törvény-napvá válassza, mind jámbornak, gonosznak igaz törvényt szolgáltatasson.

8. És ha egyik másikat beidézend, a törvényben ellene akar tusakodni, tartozik először két pénzt tisztaságul letenni.

9. Esküvésért négy pénzzel tartoznak az főbírónak.

10. És ha valaki szordal törvényén élt, vagy perelt, 8 pénz tisztaság.

11. És ha valaki az mezőn valami örökséget akarna foglalni magának, vagy irtani, tartozik az főbírónak 20 pénzt letenni.

12. És ha az város szénén (szinén) valami örekséget akarna foglalni vagy béni, azért az főbírónak tartozik letenni 40 pénzt.

13. Vérmutatásért az birság, melyért az bírának fel kell vednie 33 pénzt.

Esküdt bírának az eő tisztek:

14. Az négy esküdt bírának hallgatniok kell minden jóban az főbíró és vasánap véle együtt kell lenniök és az törvéynapon is szerdán tartoznak, hogy az főbírónak házához menjenek és ott minden törvényt együtt, mind szegénynek, gazdagnak kiszolgáltatniok, azouképen esőtörökön is.

15. És ha történnék, hogy az bíró jelen nem volna, tehát az bírák, bíró hire nélkül bort nem kezhetnek.

16. Sem pedig az bírónak felesége nem kezheti az bort, mikor eő maga honn nem vagon.

17. És mely nyelvet a mészárosok szoktak az főbírónak adni, és ő maga ha honn n'ncsen, annak tartoznak adni, a ki helyette a bíró tisztet viseli, és minden egyéb apró bejövések, melyek a jelenvaló főbírónak kezében szolgáltatnának.

18. És ennek felette minden, valaki bort akarna kikezdeni, az kezdés előtt látó-pohárban tartoznak egy ejtel borral, —

19. És annyi pénzzel, a mennyien az bíró az bort kezdeni, az penig szolgáltatik egy bor-kezdéstül egy iteze bor árut az megyés szentegyházhoz, kit sz. Emre templomának hívnak.

20. És az bírónak ugy kell az bort kezdeni, mind az bornak jóvolta avagy szegény volta mutatja.

21. És ha valaki az bírónak hire nélkül kikezdenie borát, az csapját elmesse, hogy ne árulhassák.

22. Ez megtiltott bort az bíró ki nem kezdheti, hanem tanács hírével és akaratjával.

23. És ha valaki pecsétlen mértékkal árulná borát, eztet az bíró megtilthatja és czégérét elmedhet. (igy)

24. Ezenképen, ha hamis mértékkal valaki borát mérendi, megtilthatja a bíró.

25. Ha valaki történnék, hogy embert fogatna meg takarodó haragszó után, és hajnali harangozás előtt is, meg nem foghat a bíró.

26. És ugyanczen, a ki embert akar megfogatni, tartozik az esküdt bírónak mindenképen mellette lednie az vérnek kiontásaért, melyet az az bűnös ember cselekedett volna.

27. Immár mikor az esküdt bírák az bűnös embert megfogják, a kire panaszoltak, tartoznak ezzel, hogy megkérdjék, ha törvényben akarna-e előállani, vagy nem? ha nem akarna, és az bírák ellen mind beszédjével és cselekedetével tusakodnék, tartoznak erősen megfogniok, ha szabad akaratjával szépen el nem akarna jönni, erővel is elhozzák; ép mikor az kalodába teendik, tisztetek ez, hogy őrizzék erősen nappal, és éjszaka; az őrizze azt, a ki megfogatta.

28. És ugy adja az bíró az sérelmes embernek vagy atyjafiainak éjszakára őrezni az megfogott embert, hogy amazok meg ne bántsák.

H a t a l o m.

29. És ha valaki az városban valami hatalmot cselekednék, vagy hatalmon maradna, az hatalom térsen VI forintot és 38 pénzt.

30. És ha valaki mást fél-kezével arczul ütne, V girával tartozik érte, az az : 3 forinttal és 19 pínzzel.

31. Ha pedig mind az két kezével ütnie : 10 girán marad azaz : VI forinton és 38 pínzen.

32. Ha ököllel ütend egyik másikat, egy gíra.

33. És ha valaki az bíró asztalát, eő maga is jelen lévén, történnék, hogy ütnie, egy birságon azaz 16 pínzen marad.

34. Az bíró panaszolkodás nélkül senki zálogát el ne hozhassa és se eő maga el ne vedje.

35. Panaszért való birság az bíró előtt 12 pénz.

36. Tanács és bíró előtt panaszolkodás kétannyi, 24 pénz.

37. És továbbá, mikoron az esküdt bírák zálogért mennek és előttök az ajtót bekulesolnák, tartoznak, hogy az bíróhoz visszatérjenek és megmondják neki.

38. Ha történnék így lednie másodszor is, azt méveljék.

39. Harmadszor ha esmít az ajtót bekulcsolná, és engedetlen akarra lednie, az esküdt bírák odahívják szomszédját, és lakatot vagy zárt nyissa meg, és úgy vegyen zálogot. És mikoron a bíró az esküdtekben az záloggal borra küldend, az zálogot csak 12 pénzben szabad beinnya az borban, nem többen, sem kevesebben.

40. És az ember a kitül az zálogot elvették, és borba beitták, vagy penig nála vagyon, 15 napig tarthassa nála, annakutána eladhatja.

41. Az koresmárostul ha az bíró hitelben bort kívánna, tartozik egy fertálylyal két itczét adni, és avval megemberelni, hogy megadja esmét az árát; sem többet, sem kevesebbet nem, ha nem akar adni.

42. És továbbá, ha történnék ez, hogy egyik ember másiknak tartoznék akármiben, és meg nem adhatná, az esküdt bírák becsüljenek érte annak az embernek, az kinek tartozik.

43. Mikoron az esküdteket becsülni hívják, menjenek be az házban és előszer egy forintig becsülhetnek, és ha annyi marhát találándnak az házban, 75 pénzig becsülhetnek.

44. És ha evvel is az becsülést el nem érné, tehát menjenek ki az udvarba és egyéb marhát, a mennyi vagyon, azt becsüljék.

45. És ez megbecsülött marhát az esküdt bírák vigyék szomszédjában annak, a kitül elbecsülték, és ott légyen harmad napig; ha megválthatja, jó, és meg kell nekie adni.

46. Továbbá a Nikos István házátul fogván, mind az plebanus házáig, minden lábnyom földet 1 forintban kell becsülni.

47. Ez földek, a kiktül megvagyon, becsültetvén, esztendő és három napig vagyon. Ha valaki meg nem válthatja az ő megböcsülött földjét, tehát annál marad örökben, az kinek böcsültetett.

48. Ha valami ezüst-marha becsültetik, az becsülésnek ideje esztendő és 3 nap, ha addig ki nem válthatja, néki marad, az kinek becsültetett, örökben.

49. Ez felül megmondott czikkelyekkel és rendtartásokkal mind az négy Máramarosban levő városok élnek és meg is tartják.

Kívül való embereknek törvények és rendtartások.

1. Ha valamely kívül jött idegen ember valami dolgaért, vagy adósságért, akár miért, az mi bíránk eleiben akar valakit hínia, avagy idéznie, ez móddal lehet meg, hogy mikor az idegen embernek próká-

tora, vagy ő maga meg nem elégednék az törvényen, akár penig az mi városunkban levő ember, tartozik az fő biró harmadnapig minden nap törvényt nékie szolgáltatni, mind addig, még megelégedik vele az törvényen. És osztán ha mindkét peres megelégendik (igy), az fizetésnek az biró harmadnapot vessen, az becsülésben pedig, mely az biró ítéleti szerint lött, úgy cselekedjék, hogy az felperesnek oly marhát adjon, melyet elvihessen, vagy penig elhajthasson.

2. Ha penig ingó-bíngó, azaz: lábos-marhája nincsen, örökségét becsülje el. Ha penig sem öröksége, sem lábos-marhája, sem egyébbféle marhája nincsen, eo maga is kézben adattassék.

A z ö t v á r o s b a n l é v ő e m b e r e k n e k t ö r v é n y e k
f o l y á s a e z.

1. Ez Máramarosban lévő öt városbeliek, ezt miveljék, hogy az bünöst, melyet kárhoztatni, vádolnia akar, kit is az hova való, az fő-birónak eleibe hívja.

2. És mi is tartozunk ezzel, hogy az főispánnak, vagy penig vicze-ispánnak dolgában és ügyiben előáljunk, az melybe szükség és kívánják.

És mind a két fél peres közt igazságot szolgáltatni. És az ítélet-ből valami jön ki, az az valami az törvényen lenne, az választott birák tehetnek becsülést.

C o n d i t i o n e s i n t r a D. j u r a t o s C i v e s.

Ha valamely az tanács és esküdt birák közül taláztatnék, ki valami hirt, mely titkos, az tanács előtt hűt volna, az az hűtinek ellene volna, és megmondaná másutt, büntetése ez, hogy tisztessége nem lészen, az az tisztességben nem marad.

C o n d i t i o L a n i o n u m.

Az mészárosoknak ez az ő dolgok és tisztjek az hus-árulásban, hogy régi törvények ez, hogy hat darab hust adjon egy pénzen.

C o n d i t i o s u t t o r u m.

Az vargamesterek firfu-sarut, mely térdig felül ér	25	pinzen adja.
Egy czipellöst	12	„
Deli-sarut	16	„
Fejelés	12	„

Asszonyinak veres sarut	16 pinzen adja.
„ feketét	14 „
Fejelés	8 „

Conditio Cellionum.

Férfinak való köntös-subát apró bőrekből, melyet a szücs-mesteremberek csinálnak, 125 pénz.

Nagyobb bőrekből csinált suba, mely térdig ér, denár 50.

Asszonyembernek való mente-suba, denár 40.

Kesztyű-bélésért, denár 6.

Süveg-csinálásért apró báránybőrökből den. 14.

Bélésért apró bőrekből den. 8.

Kovácsok rende és törvényeknek régtől való folyása.

Egy kerek vasazásért 16 denár; és egy szekér kovács-szénnek hozása is annyi. Tartoznak evvel, hogy mind az két fél egymást értse.

Szekeresek szekerének vasazásának módja.

Ha az hegyére ütend karikát, az szekeres ember tartozik 2 den.

Ha az tövére „ „ 3 denár.

Ha mindkét felől, tartozik 11 den.

Edmes (?) vasnak nádlás, az fő-náddal egybe 16 denár.

Egy lemez-vasnak nádlása az fő-náddal vas kívül 13 denár.

Ha az kovács egy marokvasat csinálанд oly vasból, kívül töret nélkül kitelik, tartozik adni 2 denár.

Ha az vas töremlik, avagy forrasztás-vasból csinálják, tartozik adni 3 denárt.

Sink-szeget, tulajdon szekeres vasából hatot egy pinzirt.

Kerek talpára való közép-vasnak likasztása 2 denár.

Marokvas, szigeti szekeresnek, önnön vasából 16 denár.

Egy rudszeg a szekeres vasából 16 denár.

Tengely-vég szeg 1 denár.

Tengely-vég karika 1 denár.

Miképen kell embert megfogni az esküdt biráknak.

Az esküdt-ember megkérdje az gazdát, melynél az bünös ember vagon, ha felel érette vagy nem? És hogy ha felelend érette az gazda,

ez tisztí, hogy az esküdt bíróval egyszerre menjön az bíró házához, és ott az kezességnek bizonyosságában kezét az fő-bírónak beadja.

Miképen kell megfogni az bűnös embert.

Az vétkes embert nemesnek házábul és udvarábul, istennek szent-egyházábul, malombul, mézsárszékbül senki ki nem foghatja.

És ha az bűnös ember az keresztyén hárrskóján (?) kihaland, az esküdt bíró nem tartozik vele, hogy érte fáradjon és fusson.

Az vásárnak módja és állapota.

Senki másnak marhát az vásárrul el nem veheti adóssáért, mert ha elveszi, hatalmon marad.

És továbbá, ha valamely ember mást szidalomsággal illetve az piacon, 133 pénz az birsága, akár város vásáron legyen.

Az sóvágóknak szabadságok és tisztetek ez:

Az sóvágó uraink szoktanak régi törvények és szokások szerint egybengyülni, főképen az innepnapokban, melyek nevezetesekek, és ez az eő szokások szerint együtt mulatnak. Ha pedig történnék, hogy valami vétkes ember bémenne hozzájok, ki méltó volna az megfogásra, az fő-bíró küldjön reája és kérdezze meg esküdtjével, ha kezes lészen azért az vétekszerzett emberért, vagy nem? Ha azt mondja a sóvágó-bíró, „kezes leszek,“ hagyja ötet néki; ha pedig kezes nem lészen érette, tartozik mind a segítségével, egyetemben az sóvágókkal, hogy az gonoszságszerzett embert kézbe adja az esküdt bírónak, akár az bírónak.

Az hajósoknak azon szabadságok vagyon, mely az sóvágóknak.

Szigeti sóvágóknak az eő tisztetek és szabadságoknak rendek és neme.

Ha valami háboruság, per, avagy egyéb valami dolog történnék a királyi sóvágók közt, ezt cselekedjék, hogy ha egyszerre ottan törvény szolgáltatik az kamara-ispán előtt, tehát azon valamelyik rész meg nem elégednék, az törvényét vihethi az szigeti főbírónak, és hogy ott, mint királynak, Istennek az tanácsbeli emberek megesküdtenek, igazságot szolgáltatassanak.

M.-Sziget városa levéltárából közli: SZÉKELY SÁNDOR.

— **Bolognai magyar tanulók a XIII-ik században.** A bolognai sz. Ferencziek levéltárában (Lib. M. nr. 63) ¹⁾ találtató 1265. évi mart. hó 2-kán (Anno domini millesimo centesimo sexagesimo quinto. Indict. VIII. die undecimo exente Martio), a különböző nemzetek szerint felosztott egyetemi tanulótság közt létesült egyezményi okirat szerint, az említett év előtt az ottani tanulótság két nagy szövetséges testületet képezett; az egyikhez tartoztak: a francziák, picardok, catalonok, burgundok, pictoviensek, turonesisek, cenomanensek, normannok, a magyarok és a lengyelek; a másik csoportot képezték: a németek, provençalok, spanyolok, angolok és a baskok. 1265-től fogva azonban a kettő helyett, három szövetséges testületbe állottak a bolognai tanulók, s az eladdig szokásban volt tiz rector helyett csak egyet választottak, és pedig oly módon, miszerint az első és a harmadik év fordultával a francziák, spanyolok, provençalok és angolok, a második és negyedik évben a picardok, burgundok, pictoviak, ²⁾ turonok, cenomanok, normannok, catalonok, a magyarok és lengyelek, — és végtére, minden ötödik évben a németek közül volt a rector megválasztandó.

B. Ny. A.

— **XVI-ik századi magyar levél.** Wytezlew Wram es attiamfia. Kezenetem vtam magam aianlom. / az mynemew lewelet chazar ez kamarasoknak irt az keg: / fyzetesseert, ertem es annak en gongiat is vissellem, iol / lehet hogy most az komoran semmj penz nynchen, de vgy / vissellek az keg: dolgara gondot, mynth magamra, / towabba azon kerem keg: hogy twdakozek keg: ot az / wegegbe egy zep iaro lorol; ky io volna es ag is nem / volna, megveunem magainnak, talantan az vr Isten nyere-/-ssiget is ad az wraymnak. Azzonyomnak az keg: / felessegenek mongia keg: solgalatomat. Isten tarchia meg keg: mynd haza nepewel, es aianlom magamath. / Datum Posomba 7 napien decembris, 1572 eztendoben. / Wsaly Peter. /

A levél czime: Egregio domino Emerico Koharj vice-/capitaneo sacrae et regie Maiestatis / in Corpona. Domino et fratrj / charissimo.

A hg. Koháry-ház levéltárában levő eredetiről másolta és közli:

SUPALA FERENCZ.

¹⁾ Annali Bolognesi (Sairoli). Bassano MDCCXCV. Vol. III. Part. II. L' Appendice De' Monumenti. 405. lap.

²⁾ A bask nemzetiség egyesítettett a pictavival.

Montalembert marquis.†

Nemcsak a francia nemzet vesztett Montalembert marquisban szilárd jellemű férfiút és szorgalmas író; hanem a magyar t. Akadémia történelmi osztálya is kültagját gyászolja a hosszú betegeskedés után f. é. mart. hó 15-kén elszenderült Montalembertben.

Montalembert Akadémiánk tagjává 1858-ban választatott, — ő ki különös vonalmat tanúsít a magyar nemzet iránt, a mit igazol azon jóakró szívésség is, melylyel a Párisba menekült magyar száműzötteket fogadta, de főkép azon figyelmes érdeklődés hazai viszonyainkra vonatkozólag, melynek folytán Eötvös József báróval baráti viszonyba lépven, vele élte végnapjaiig folytonos levelezésben állott.

Különben, ő a catholicismus ügyének egyik főbarozosa volt, miért is a szabadelvű catholicusok benne vezérüket tisztelték.

Montalembert Jorbes Károly született 1800-ban, Londonban. Ifjú éveinek egy részét majd Angliában, majd Svédországban tölté, hol atyja követ volt. Már korán Lammenais alapelvét fogadta el, hogy t. i. a catholica egyház dogmái a modern politikai szabadsággal nem ellenkeznek. 1835-ben francia párré lett, és mint parlamenti legitimista szerepelt.

Több munkát írt, nevezetesen „Anglia politikai jövője” (1855), „IX. Pius és Palmerston.” (1856).

Életének bővebb leírásába nem bocsátkozunk, hanem áttérünk reánk nézve legérdekesebb művére: „Magyarországi Szent-Erzsébet, életrajzára”. Nagy tanulmánynyal írta meg e munkáját, mely különösen egyháztörténelmileg nevezetes. Bejárta előbb mindazon helyeket, a hol Erzsébet időzött, a hol istenes dolgokkal foglalkozott, és csak miután tökéletesen ismerte a kegyes nő tartózkodási helyeit, akkor fogott élete megírásához, melyet 1836-ban be is fejezett.

A közelebbi években megjelent az magyar kiadásban is, a központi papnővelde irodalmi iskolája által fordítva.

Érdekes reánk nézve tudni: miféle körülmények működtek közre, hogy Montalembert éppen egy magyar nő életírására szánta magát?

Nevezetesen Erzsébet hercegiszony éppen azon kornak gyermeke, melyben a catholicismus virágzásának tetőpontján állott, és így a buzgó Montalembert öröm- és lelkesedéssel nyúl a tárgy után, mely — hite és meggyőződése szerint — a catholicus hívő keblére még borús napjaiban is buzdítólag s emelőleg hatand. És másrészt meg-

nyugvására szolgál e szigorúan vallásos léleknek a szebb idők legében merengeni, melynek elemei vallás, és csak újra vallás valának; a midőn politika, társadalom, művészet, minden, a vallásban lelte alapját, és így eszméi melyekért keble oly hön dobogott, — akkoron voltak körülövezve a dicsőség, a fény, s tisztelet nymbusával. Ez az egyik körülmény.

A másik pedig az, hogy nem volt ama kor szentjei között egy sem, a ki oly ragyogó tulajdonokkal, oly nemes áldozatkészséggel, annyi türessel és önfeláldozással ékeskedett volna, mint épen Erzsébet herczegasszony. És a buzgó catholicus író ily e r é n y t keresett eszmélésének tárgyául.

A harmadik ok végre az, hogy ő, Montalembert — Szemere Bertalan szerint — női ágon az Árpádoktól származtatta magát, és így emberi hiúságának kedvezett, hogy művével egy tiszteletreméltó ősenek fonhatta halántékai köré a dicsőség koszorúját, és a magyar nemzet iránt is, melyhez némi kapocs fűzte, kedves kötelességet vélt teljesíteni az által, hogy Szent-Erzsébet életét megírta.

Mert kiki tudja, hogy Erzsébet II. Endre magyar király és merániai Gertrúd házasságából született 1207-ben. Herman thüringi és hassiai tartomány- és szászországi palotagróf, ki egyike volt e kor legnagyobb tekintélyeinek, s ki elhatározó befolyást gyakorolt a királyválasztásra is, — mint a buzgó Montalembert följegyzí — jövendőléa útján értesült, hogy fia, Lajos számára Magyarországon fog egy nagyjellemű nő születni. Midőn Herman megtudta, hogy II. Endre leánya ugyanazon évben, ugyanazon napon s órában született, melyet a jövendőlé jóstolt; haladéktalanul elhatározá fényes követség küldését a magyar udvarba. A királyi szülék beleegyezének, és a négy éves Erzsébetet fényes jegyajándékkal küldték a 11 éves Lajos számára. Szerző bőven kiterjeszkedik a szent nő legkisebb életkörülményére is, nem kerüli el figyelmét a legjelentéktelenebb dolog sem. Különösen magasztalja a herczegasszony irgalmi cselekedeteit, melyekkel annyi szegénynek törülte le könnyeit, főképen a thüringiai nagy éhség idején, midőn minden lehető elkövetett a nyomor enyhítésére. Később, miután férje a Szentföldre vezetett hadmenet alkalmával elveszett, lemondott a kegyes életű nő a világ hívságairól, és zárdába vonúlt, hol 1231-ben fejezte be földi pályáját, már 25 éves korában jobblétre szenderülvén.

Ez rövid foglalatja azon műnek, mely bennünket, nemzetiségünk-

nél s történelmi tárgyánál fogva közvetlenül érdekel s egyszersmind arra indított, hogy az elhunyt kegyeletének tiszteletadónkat lerójjuk.

Montalembert fölött, mint értesülünk, barátja, b. Eötvös József akadémiai elnök szándékszik emlékbeszédet tartani, — s így irodalmunk ismét egy, magasztos eszmékben és szónoki virágokban dús emlékbeszéddel — a minőknek Eötvösét megszoktuk — gazdaguland.

W. GY.

— **A Magyar Történelmi Társulat feliratát az országgyűléshez,** az ország-czimer helyes használatának elrendelése iránt, gr. Mikó Imre miniszter öceje, mint társulati elnök, a képviselőház mártius 26-kán tartott ülésén terjesztette elő, azon indítvánnyal: adassék az ki, jelentéstétel végett, a kérvényi bizottságnak. A ház az indítványt egyhangúlag elfogadta. — Az ügy további folyamáról t. olvasóinkat, természetesen, értesíteni fogjuk.

— **Monumenta Hungariae Historica.** Hazafias örömmel jelentjük t. olvasóinknak a képviselőház ápril 5-iki nagyilelkű határozatát, melylyel ismét a leghálásabb elismerését nyerte meg a magyar történelem és hazai tudományosság minden barátjának. A nevezett napon tartott ülésben ugyanis, Lónyay Menyhért pénzügyminiszter és a m. tud. Akadémia másod-elnöke, kifejtván azon tényt, hogy a „Magyar Történelmi Emlékek“ kiadására a cultusminister által előirányzott összeg, Henszlmann képviselő múltkori módosítványának elfogadása által egészen más célra: t. i. régészeti mű-émlékek föl kutatására és fönntartására határoztatott, — és így a „Monumenta Hungariae Historica“ című nagybecsű scriptor- és okmány-gyűjtemény kiadásának, valamint a külföldi levéltárak magyar okmányai szépen megindult másoltatásának folytatása lehetetlenné fogna l-nni; emlékeztette a házat Simonyi Ernő pótitindítványára; s a lajtántúli sokkal kisebb országoknak, sőt tartományoknak is saját Monumentáik kiadására évenkénti országos költség-ajánlasi példákra utalva: fölhívá, hogy szavazzon meg a f. 1870-ik évre külön 15,000 frtot a Magyar Történelmi Emlékek kiadására. És a magyar nemzet hazafias képviselete az általa jól felfogott s hön pártolt közművelődési szellem számára ezúttal is meghozá nemeskeblű áldozatát, — a mennyiben a ház Lónyaynak Csengery Antal által is bővebben támogatott indítványát, minden ellenzés nélkül, egyhangúlag elfogadta; még a faji kép-

viselők sem opponáltak, átértvén, hogy a Monumenták e haza minden nemzetiségének múltját egyaránt érdeklik és világosítják.

Ekkép tehát a m. tud. Akadémia történelmi bizottsága az idén még nagyobb mérvben folytathatja kiadásait és másoltatásait, — a minnek minden történetkedvelő, sőt általában irodalmunk, tudományosságunk minden barátja őszintén örvendhet. Most már csak a kiadási, nyomdai lassúságon kell valahogy segíteni s minél több eredményt fölmutatni.

— **Székely Oklevéltár.** A társulatunk kolozsvári állandó bizottsága által Szabó Károly szerkesztése mellett megindítandó Székely Oklevéltár első kötete, mely még az idén sajtó alá fog kerülni, mintegy 400 székely okmányt tartalmazand; ezeknek már felénél több sajtókészen áll, s másik fele is magokból a kolozsvári köz- és magánlevéltárakból ki fog telni. Az oly lényeges hiány betöltésére hivatott vállalat második kötetének anyagát pedig székelyföldi levéltárakban szándékozik egybegyűjteni a buzgó szerkesztő. — Ekkép társulatunk kezdeményezése folytán egyszerre két okmánytár indul meg, a hazai történetirodalom gazdagodására, és pedig az ország két különböző részén, t. i. a nógrádi, zsélyi, gr. Zichy-féle Pesten, s a székelyföldi, Kolozsvártt.

— **Levéltári ügy.** A gr. Forgách-nemzetség archivuma, mely egyike a legjelentékenyebb családi levéltáraknak, közelebbről Szécsényből Gácsvárába, ez ősz Forgách-birtokba szállíttatott át, azonban visszahelyeztetése iránt a család egyik ága igény-pört támasztott.

— **A jász-kunok története.** Gyárfás István, a jászok és kunokról írt terjedelmes művének, melyről már több ízben volt alkalmunk emlékezni — első kötete közelebből kikerült sajtó alól. Igyekezni fogunk, hogy ezen úgy tárgyal, mint már terjedelménél fogva is kiváló figyelemre méltó könyvet mihamarabb részletesebben is ismer-tethessük; addig is azonban megjegyezzük t. olvasóink tájékozására, hogy szerző lehetőleg ki akarván meríteni tárgyát, messze visszatér a mesés hajdankor világába, s a vándor-népek történeteinek kúszált szá-lai közé bemarkolva, az ó görög és római, a byzanti, a góth, frank, ó német és ó szláv írók, valamint a magyar, finn és keleti hagyományok, továbbá Thierry, Horváth István és Szabó Károly ókori tanulmányai és az egyiptomi, assyriai, mediai, stb. régészeti kutatásokról legújabbban közzé tett külföldi munkák, nemkülönben az összehasonlító

nyelvészet világával igyekezik a homályt eloszlatni, s a régi scythák, parthusok, hunok, vagy kunok és metanasta-jászok történetének fonalát kiemelni. S habár itt-ott vannak is egyes állításai, melyekre a történelmi critica műszabályai szerint ép oly joggal lehetne ellenállásokat tenni, vagy azokat megingatni, — de ezt a mű természete hozza magával. A historicus, ki az emberiség gyermekkorába, a hajdannak félig való, félig regés történetei közé nyúl vissza, — nem lehet ment hypothesisektől. S szerző hypothesisei, ha itt-ott kissé merésznek látszók is: a valószínűtlenség batárába nem tévelyednek. Méltatására nézve pedig el nem hallgatható ama kitartó munkásság és méhszorgalom, melylyel évek óta ernyedetlenül működve, mindenünnét egybehordá s gondosan rakta össze sokszor a legparányibb adatocskákat is, miket tárgyát érintőleg különböző korok és népek írói szolgáltatnak. Ekkép lön, hogy a majdnem 500 sűrű lapra terjedő kötet, még csak 884-ig Kr. u., vagyis Árpád koráig érkezik le, — oly tűzetesen van a mű írva. Lehetetlen szerző e komoly tanulmányairól, melyekkel irodalmunkban maradandó nevet biztosított magának, a legmelegebb elismeréssel nem szólnunk. — Erőt s munkakedvet a nagy munka folytatásához, — melyet szerző még két ily terjedelmes kötetből állónak tervez.

— **Nagy-Szalonta** monographiáját szerzője, **Rozvány György** úr beküldötte szerkesztőségünknek. Örömmel figyelmeztetjük t. olvasóinkat a zajtalanul, de meleg tárgyszeretettel és fáradhatlan szorgalommal írt műre, e helyütt is; bővebben jelen füzetünk könyvismertetési rovata szól róla.

— **Helytörténelmi mozgalom.** Pest város közgyűlésében **Gerlócz y** tanácsos úr indítványozta, hogy a képvisélet 1000 darab arany jutalmat tűzzön ki Pest monographiája megírására. Az indítvány bizottsághoz útasíttatott, s bővebben indokolva, tanácskozás alá fog kerülni, — reméljük, hogy a tudományra nézve örvendetes és Pest méltóságához illő végeredménnyel. — **Debreczen** tanácsa pedig, azon nagy magyar város egyik legelső tudósát: **Révész Imre** akadémiai tagot s debreczeni egyik ref. lelkészt szólítá föl a város monographiája elkészítésére. Lehetetlen, hogy e megtisztelő fölhívást Révészünk viszszaútasítsa, és így a nevezetes múlttal bíró Debreczennek kitűnő helytörténelmét várhatjuk.

— **Kovachich József** kir. tanácsos, ki mint országos főlevéltárnok, legközelebb nyugalmaztatott, a magy. tud. Akadémiát becses adománnyal gazdagítja. Ez, az ő néhai, sokérdemű atyja **Kovachich**

Márton által, levéltárbevárlatai közben, évek hosszú során át gyűjtött s fia által folytatott, 175 kötetre menő gyűjtemény, a magyar országgyűlések történetére nézve, 1601-től egész 1848-ig, és pedig 1764-ig kéziratban. Tartalmazza az országgyűlési propositiókat, jegyzőkönyveket, fölterjesztéseket, törvényczikkeit és egyéb törvényhozási actákat. Az adományozó hozzáfűzte még kiegészítésül az 1848—9-diki hivatalos „K ö z l ö n y” teljes példányát, a mi, az 1849. szegedi és aradi számokat illetőleg, a legnagyobb ritkaságok közé tartozik.

— „A váltó történelme.” Dr. Degen Gusztáv pozsonyi jogakadémiai tanár úr oly figyelme, vala, hogy fénkezimzett művét, melynek megjelenését már jeleztük volt, szerkesztőségünkbe — kiadója mulasztását pótolva — beküldte. Köszönjük a szíves figyelmet; derék művéről pedig megjegyezzük, hogy az, a külföldi írók idevágó nevezeteseb történeti adatainak gondos fölhasználásával összeállított, s irodalmunkban mindenestre hiányt pótló jogtörténelmi tanulmány. Különösen érdekes benne a régi olasz- és dél-franciaországi városok kereskedő népének váltó-történelme, mint fejlett az ki, s mint terjedett a többi államokban. A hazai váltó-ügyek és viszonyok történelmét szerző „A magyar váltójogról” írt művének átdolgozás alatt levő második — bővített — kiadásában igéri tüzetesen tárgyalni.

— Székely okmányok. B. Orbán Balázs „Székelyföld Leirása” című becses művében, a csíki-rákosi régi templomot ismertetvén, írja: „A templom hajójában rejtkehely van, hová az egyház községi könyvek szerint (tehát nem mendemonda) tatárdúlások alkalmával sok régi okmányt és (egyéb) írományt rejtettek el; hogy az valaha kibontatott volna, annak semmi nyoma nincsen; vajjon nem ott rejtőzik-e az 1694-iki tatárdúláskor eltévedt csíki krónika? Ki tudja, hogy e rejték föl kutatása minő fölfedezésekre vezethetne?” stb. (II. k. 68. l.)

Fölvívjuk ez ügyre székely hazánkfiak, különösen pedig kolozsvári állandó bizottságunk figyelmét, mint a melynek lelkes működése s tagjainak a Székelyföld tekintélyesb férfjaival való személyes összeköttetése s ottani befolyása leginkább van hivatva arra, hogy mint a székely történelem specíficus öre, ama régi írások rejtékének — ha csakugyan eredményesnek látszik — föl kutatását lehetőleg fogantatba vétesse. Úgy Csík fötiszttsége, mint az illető egyházi hatóság részéről csak erélyes támogatás várható az ily tisztán tudományos és a nemes székely nemzetnek dicsőségére válható ügyben.

— **Pauler Gyula** jeles tehetségű történetírónk, társulatunk másod elnökének **Horváth Mihálynak** szíves közbenjárása folytán **gr. Festetics György**, királyi ö Főlsége oldala melletti minister ö excijátul engedélyt nyervén a bécsi cs. kir. titkos udvari és állam-levéltárban az I. Leopold korszakára vonatkozó magyar tárgyu okiratok közt búvárkodhatni: közelebbről hoszasabban időzött Bécsben, és **Arneht** lovag s ismert történetíró — az említett levéltár főőre — s az archivum többi tisztviselői által előzékenyen fogadtatva, számos becses fölfedezést tett, különösen a **Wesselényi-Zrínyi-féle összeesküvés** történetére nézve, melyet ezúttal kiválólag tanulmányozott. Búvárlatait többszöri Bécsbe rándulások által folytatni fogja, — s tanulmányainak egyes érdekesb részeit, addig is, míg nagyobb munkává alakítva önállóan megjelenhetnének, a Századokban teendi közzé.

Történelmi könyvtár.*)

— **A jász-kunok története.** Irta **Gyárfás István**. Első kötet. Kecskeméten, 1870. nyomatott Szilády Károlynál. Szerző tulajdona. N. 8-ad r. XII és 471 l. Ára 3 frt 50 kr.

— **Nagy-Szalonta mezőváros történelme** (monographiája), tekintettel a derecskei uradalomhoz tartozó egykori hajduközségek viszonyaira. Irta **Rozvány György**. N.-Szalontán, 1870. Szerző tulajdona. (Nyomatott Gyulán, Dobay Jánosnál.) N. 8-ad r. 135 és VIII l. Ára 1 frt. 20 kr.

— **Kossuth és a magyar emigráció török földön.** Irta **Szöllősy Ferencz**, a magy. emigráció tagja. Függelék: Uti-rajzok. Lőpese, 1870. 16-od r. 239 l. Ára 1 frt. 20 kr.

— **Die Siebenbürger Sachsen.** Ein Vortrag von Dr. W. **Wattenbach**, Professor in Heidelberg. Heidelberg, Bassermann Frigyesnél, 1870. 8-ad r. 51 l. Ára 63 kr.

*) Hogy e rovatot az újon megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé tehessük: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok czímét — hozzánk, (Budavár, egyetem-nyomdatár 162. sz.) beküldeni ne terheltessenek.

Szerk.

— **The Austro-Hungarian Empire**, and the policy of Count Beust. A political Sketsch of Men and Events from 1866 to 1870. By an Englishman. Loudon, Chapman and Hall, 193. Picadilly, 1870. N. 8-ad r. XVII és 331 lap. Négy színezett térképpel. — Ára bekötve 6 frt. 90 kr.

 A Magyar Történelmi Társulat t. cz. tagjai tisztelettel figyelmeztetnek, hogy az alapítványok és tagdíjak d. e. 9-től délután 1 óráig naponként befizethetők társulati pénztárnok Pesty Frigyes úrnál, Pest, Deák Ferencz-útcza 3. szám, 1. emelet, az „Első Magyar Iparbank” helyiségében.

— A „Századok”-ba szánt mindennemű közlemények a társulati szerkesztő-titkárhoz (Budavár, egyetemnyomda-tér 162. sz.), az újon megjelenő tagok nevei és a „Századok”-at illető reclamátiók pedig Pesty Frigyes társ. pénztárnok úrhoz (Pest, Deák Ferencz-utca 3. sz.) intézendők.

 A „Századok”-ra külön előfizetés is áll nyitva, nem-tagok számára, és pedig egész évre 6 frtjával. Egyes füzetek külön nem kaphatók. Az előfizetések Ráth Mór vaczi-utczai könyvkereskedésébe küldendők, a honnan a példányok is expediatnak. Ugyanott megrendelhető még az 1868. s 69-diki évfolyam is, nem-tagok által 6—6, tagok által pedig a társulatnál 5—5 frtjával.

— **Sajtóhiba-javítás.** Mult havi füzetünk 169. lapján néhány értelemzavaró sajtóhiba maradt benn; ugyanis a 10-ik sorban „ismét” helyett olv. in n é t, s a 20-ikban „ugyanezen” helyett ü g y e s e n, továbbá ugyane füzet 142. lapján a 3-dik sorban „Lajos” helyett Károly, azon lap 37-ik sorában „Teuge” helyett Geuge, 144. lap 37-ik sorban „sorját” helyett sorsát. A 147. lap utolsó sorában a „családágnak” szó után kimaradt három tagja és kihagyandó az ismétlés „ezen családnak.” A 148. lap 35-ik sorában „Görfi” helyett Gözsi olvasandó.

Felelős szerkesztő : THALY KÁLMÁN.

Pest, 1870 Nyomatott az „Athenaeum” nyomdájában.

A Magyar Történelmi Társulat évdíjas tagjai, kik 1870-re tagdíjaikat befizették:

(Folytatás.)

Gaal Ernő, Pest.	Conlegner Károly, Pest
Hinka József, „	Dux Adolf, „
Kalmár Endre, „	Polgár István, Kis-Uj-Szállás.
Hampl József, „	Wurm Imre, Pest.
Hunfalvy János, Buda.	Hofer Károly, „
Jekelfalussy Lajos, Pest.	Daniel Gábor, Székely-Udvarhely.
Kozma István, Kolozsvár.	Üchtritz Zsigmond,
Csoma József, Devecser.	Gróf Zichy József,
Az egyetemi bölcsészet hallgatók ön- képző köre, Pest.	Frankl Vilmos,
Esze Gábor, Tisza-Ujlak.	B. Nyáry Jenő, Pest.
Winkler József, Nagy-Várád.	Görgei István, „
Szigeti Miklós, Deés.	Görgei Arthur, „
Mandl Mór, Pest.	György Pál, „
Csengey Endre, Pest.	Fogarassy János, „
Divald József, Pest.	Fábry István, „
Tóth István, Kecskemét.	Fülöpp Lipót „
Diescher Ágoston, Pest.	Gyulay Pál, „

1871-re fizetett:

Mandl Mór, Pest.

1871 és 1872-re.

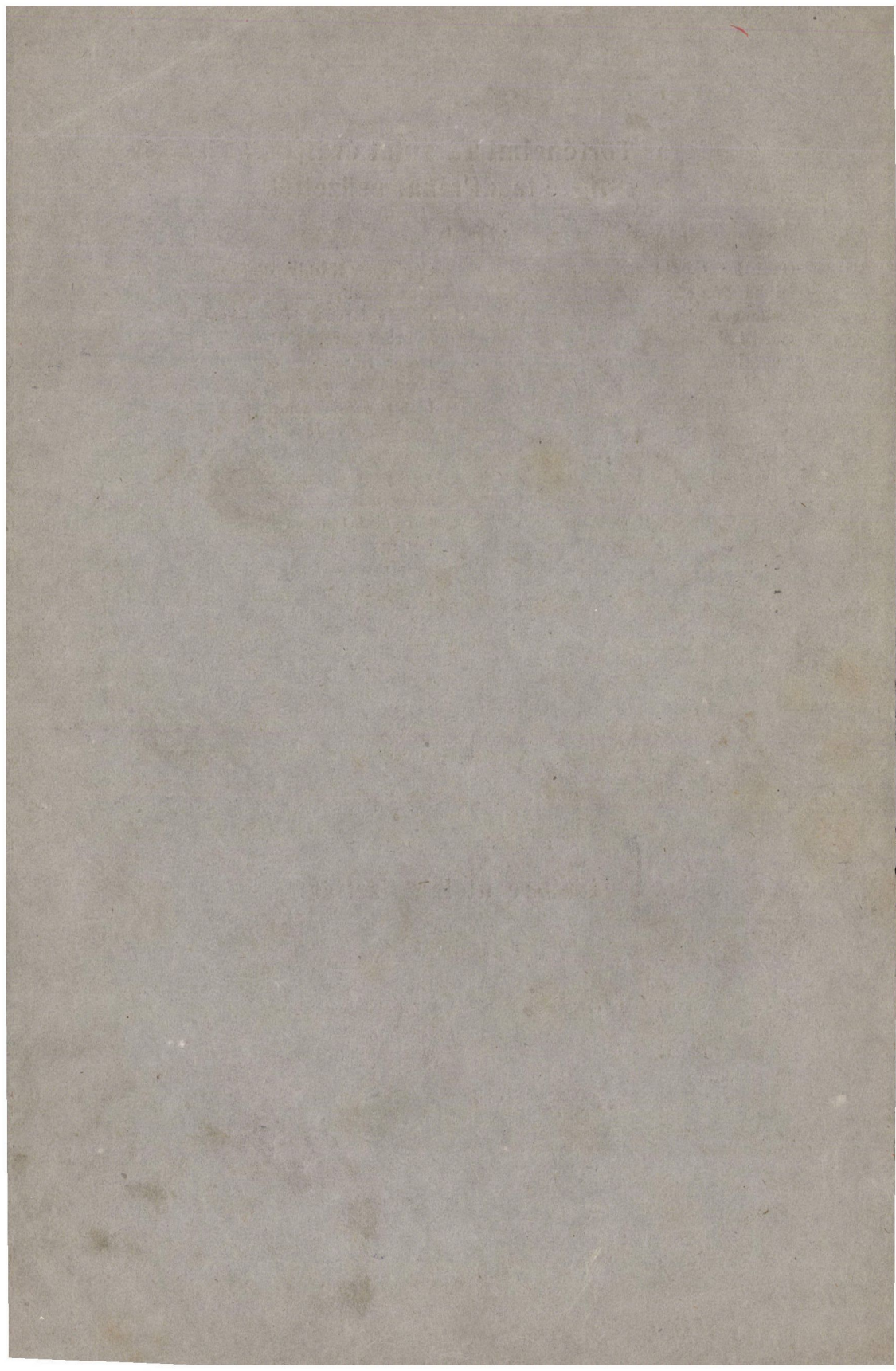
Winkler József, Nagy-Várád.

1869-re utólag fizettek.

(Folytatás.)

Kozma István, Kolozsvár,	Mihálfi József, Szarvas.
Miksa Imre, „	Dániel Gábor, Székely-Udvarhely.
B. Wodjaner Albert, Pest.	Görgei István, Pest.
Ullmann Károly, Pest.	Gaal Ernő, „
Szarvasy János, Pest.	Gyulai Pál, Pest.
Dani Nándor, Pest.	

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

THALY KÁLMÁN,

TITKÁR.

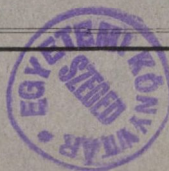

NEGYEDIK ÉVFOLYAM.

PEST,

NYOMATOTT AZ „ATHENAEUM” NYOMDÁJÁBAN.

1870.

TARTALOM.

	Lap.
A modenai Hyppolit-codexek. B. NYÁRI ALBERTTŐL.	275
Magyarország történeti térképének kellékeiről. PESTY FRIGYESTŐL.	291
A magyarországi török hódoltságról. BÁLINTH GÁBORTÓL. II.	297
Régi Kúnszékek pecsétai. GYÁRFÁS ISTVÁNTÓL.	309
Könyvismertetések, bírálatok. VII. A bécsi cs. akadémia magyar-történelmi érdekű kiadványai II. — Adalékok I. Mátyás korához. Ismerteti CSILLAGH GYULA.	315
TÁRCZA. Magyar Történelmi Társulat. — A magy. Tud. Akadémia történettudományi működése. — Péter kalocsai érsek pecsége, közli Botka Tivadar. — Rimay János egy újabb levele. közli Thaly Kálmán. — Adalék Zrínyi Péter életéhez, közli Pauler Gyula. — A szécsényi országos szövetséglevél, a hg Czartoryski által a m. tud. Akadémiának ajándékozott ere- deti példányról, közli Thaly Kálmán. — Történetirodalmi ujdonságok, kisebb könyvismertetések, vegyesek. — Történelmi könyvtár. — Figyelmeztetések.	

A Magyar Történelmi Társulat **junius 2-án** délután
5 órakor választmányi ülést tartand.

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Ötödik füzet.

1870.

Május hó.

A modenai Hyppolit-codexek.

Midőn 1867-ben a „Magyar Történelmi Társulat“ december havi választmányi ülésén a modenai Hyppolit-féle codexe-
ket, vagyis az esztergomi érsekségnek 1487., 1488., 1489., és
az egri püspökségnek 1501., 1503., 1507. s 1508-dik évi gaz-
dasági számadáskönyveit futólag megismertettem, abbeli óhaj-
tással fejezem be értekezésemet: vajha honi történelmünk érdeké-
ben azoknak hováhamarább teljes másolataihoz juthatnánk!

Ez óhajítás ténynyé vált hazánk két egyháznagyjának:
Simor János áldornagy, esztergomi érsek ő herczegségének, és
Bartakovics Béla egri érsek ő excjának honi emlékeink iránt
viseltető ügybuzgalma által, kik is az említett codexek lemá-
soltatására szükségelt költségeket nagylelkűleg megajánlván,
ebbeli hatályos közreműködésük folytán azokat a „Magyar Tör-
ténelmi Társulat“ birtokába juttaták.

Mielőtt az e módon megszerzett, 216 ívből álló codex-
másolatok tudományos értékesítésére nézve társulatunk végle-
gesen intézkedni fogna: egyelőre azok beltartalmának kivona-
tos és rendszeres megismertetését határozta el, s ennek elkészí-
tésével engem volt kegyes megbizni.

Ebbeli megbízatásomnak eredménye jelen mű, mely a
kitűzött feladathoz képest három szakaszból fog állani; az első-
ben az illető érsekségek akkori gazdaságának állapotát, a má-

sodikban az ország az időbeli közgazdasági viszonyait, a harmadikban pedig Hyppolit érseknek magyarországi udvartartását tárgyalandom.

Egyébiránt a mi az említett modenai codexek viszontagságait, külalakjokat és számviteli módszerüket illeti, mind-ezekről már fönt érintett 1867. évi értekezésemben szöloxtam ¹⁾.

I.

Az esztergomi érsek és az egri püspökség gazdasági viszonyai s állapottai a XV. század utolsó s a XVI. század első negyedében.

Az esztergomi s az egri egyházmegyék, a XV. s XVI. században jelenlegi terjedelmöknél sokkal nagyobbak voltak.

Tudvalevőleg, a rozsnyai és a besztercebányai, valamint a szatmári, kassai és a szepesi püspökségek még akkoriban nem léteztek, s a föntemlített két egyházmegyéből csak a későbbi időkben hasítottak ki. Azoknak javadalmaik tehát egész a kiszakítás idejéig, Mária-Teréziáig, teljesen az esztergomi érsek és az egri püspök élvezték. Mindezekhez járultak a legújabb időben eltörölt papi tizedek és a földesúri haszonvételek jövedelmei.

E terjedelmesebb javadalmaik mellett is azonban, együttesen sem volt e két érsekségnek akkorában annyi pénzjövedelme, mint csak egynek is van közülök jelenleg.

E körülménynek az idők viszonyaiban rejlő okait derítik föl a modenai codexek, s e részben különösen szomorú helyzetben tüntetik föl az esztergomi érsekség gazdasági állapotát Mátyás király uralkodása alatt, midőn ugyanis Flans (Beckenhoes) János megszökése óta, az említett érsekség ugyszólva már tíz évi árvaságban sínlett.

Mátyás király ugyan, a hűtlen főpap helyére a maga sógorát, Arragoniai János herczeg-bibornokot emelé az érseki

¹⁾ Megjegyzendő: miszerint, az egri püspökség számadáskönyvei közül az 1501. és az 1508. évek csak töredékek, s az 1503. s 1507. évbeli sok helyen az idő által már olvashatatlanokká lettek. Az esztergomi érsekség 1488-diki számadásából a kiadási könyv hiányzik.

méltóságra, de Flansnak többszörös tiltakozásai s az új érseket megerősíteni vonakodó pápának fenyegető magatartása folytán, az érseki javadalmak igazgatása az illető káptalan kezeibe került. Jóllehet pedig négy év múlva Arragoniai János az érseki székek s illetőleg javadalmainak tényleges birtokába lépett is: de folytonos külföldön léte s a pápával meg nem szűnt feszült viszonya mellett, magyarországi ügyeire kevés gondot fordítván és fordíthatván, e kényes helyzetéből menekülendő végtére is kénytelen lőn lemondását Mátyás királynak benyújtani.

A kegyüri jogaira féltékeny Mátyás, sógorának iménti lemondását az érseki székről, el nem fogadta; mindamellett azonban annak rögtön, 1486. évben bekövetkezett halála a királyt csakhamar új áldornagy kiszemelésére készítette. Mátyásnak választása ez alkalommal neje Beatrix, nőtestvérének, Eleonorának, I. Hercules ferrarai herczeg hitvesének hét éves fiára, Hyppolittra esett.

Hyppolitnak Magyarországba való megérkezéseig, az érseki javadalmak igazgatása, a ferrarai herczeg készítetése folytán, ennek magyarországi követére, Valentini Césárra bízott.

Valentini, az említett herczeghez intézett egyik levelében (Esztergom, 1487. apr. 21. ²), az esztergomi érsekség gazdaságának zilált állapotáról zokon panaszkodván: „az általános rendetlenségek mellett — úgymond — az adósságok sok száz aranyra rúgnak, s még csak rendes számadási könyvek sem léteztek.“

Az ügybuzgó de avatatlan olasznak igazgatása alatt azonban, az érsek jövedelmei még alább esőkentek.

E feltűnő visszaéléseknek véget vetendő: a ferrarai herczeg Costabili Beltramot, a magyar királyi udvar pedig Vitalli Bernardot, Beatrix számvivő tisztjét, mint vizsgáló-bizottság tagjait küldék ki Esztergomba. Valentini (1487. sept. 20-kán) az érseki javadalmak kormányzóságától megfosztatott ugyan, de a helyett, hogy az ország helyi viszonyaiban s a gazdaság vitelben járatos egyén neveztetett volna ki helyére: e fontos állomás ismét idegennel, az ugyancsak fűntebb említett Costabili Beltrammal töltetett be.

² A magyar tudomány Akademia modenai kézirat-gyűjteményeiben.

E felszeg intézkedéssel, természetesen, cél nem éretett.

Az érsekség jövedelmeiből még két év múlva sem lehetett a Hyppolit érsekségét jóváhagyó pápai bulláért járó díjat lefizetni; e részben az érseki javadalmak olasz kezelői azza! mentegetődzének a ferrarai udvarnál, hogy az illető jövedelmek jelentékeny részét a király és neje idegen czélokra fordítják.

Az e felől, a magyar követ (a szerémi püspök) által Rómából értesült Beatrix királyné ellenben, Buon Ferencz reggioi püspökhöz intézett levelében (Bécs, 1489. mart. 10. ³⁾) a vádat magától és férjétől visszautasítván — úgymond — miszerint: „a hiba egyes-egyedül az érseki javadalmak kezelőiben keresendő, kik valamennyien Ferrarából nevezettek ki; s következőképen vele, a királylyal és Magyarországgal a ferraraiak magokat a szentszék előtt ne mentegessék.“

A királyné e súlyos szemrehányása mellett azonban, az olaszok mentegetődzései sem voltak egészen alap nélküliek.

Annyi bizonyos, hogy Mátyás austriai hadjárataiban az érsek zsoldosait több ízben fegyverre szólítván, ezáltal 1489-ben három hó alatt 977 dukát és 50 dénárnyi költségbe keverte az érseket ⁴⁾.

1487., 1488. s 1489-ben 472 dukát 49 dénár adatott ki a királyné részére.

Végre az 1488—1489-ben Mátyás királynak és udvarának adott ajándékok az érseknek 1027 dukátjába kerültek, ide nem számítva a különféle terményekben kiszolgáltatót küldeményeket, minő volt például egy ízben 13 hajó zab, máskor 50 hordó bor stb. ⁵⁾

Ha azonban a királyi udvar okozta e számos kiadások az érseki gazdaságon érezhető sebeket ejtettek is: de arra, birtokeinak messze ágazó óriási terjedelmét tekintve, e helylyel-

³⁾ Az Akademia modenai kézirat-gyűjteményeiben.

⁴⁾ „Per soldo di tri mesi ali sopraditi omeni darne oltra la sua annuale provisione.“ Egy dukát = 20 frank.

⁵⁾ Corvini János az érsekség pénztárából 100 dukátot vett föl, ezt azonban soha sem fizette vissza. „15 Decembrio per una Relazione fatagi per il prothonotari: ducati zeuto a regifizi del ducha. figliole de la maestà del Re.“

közzel fölmerülő kiadások döntő befolyást gyakorolni elégtelenek voltak.

E gazdaság rossz és kimerült állapotának alapokai, kétségkívül, a volt, s az ez időbeli hanyag, hűtlen s avatatlan kezelésben rejlettek. Az esztergomi érsekség eme kivételes helyzetének nehezítéséhez járultak azonban a középkornak némely, a gazdaság ipartőkéit felemésztő s elharácsoló intézményei is, a többi közt különösen a nagybirtokra nehezülő hadkötelezettség terhe, mely alól az esztergomi érsek és az egri püspök sem vonhatván ki magokat, mind kettejének személyenként ezer-ezer lovast kell vala háború idején az ország védelmére kiállítaniok. Ezen eset ugyan ritkán fordult elő, miután azonban az illető főpapok a köteles létszámot a kellő időre saját jobbágyaikból aligha állíthatták ki, de másrésről a királyok külföldi hadjárataiból s az országos ünnepélyekből sem vonhaták ki magokat, mindezek folytán még állandó fegyvereseket is szoktak volt zsoldjukban tartani.

Hyppolitnak, mint esztergomi érseknek 1489-ben 38, egri püspöki korában 1501-ben 53, 1507-ben 41 fegyveres nemes úr állott szolgálatában. A közvitézekről ezeknek kelle gondoskodniok, s az általok kiállított lovasok száma után huzták fizetéseiket. E módon az esztergomi érsek akkori állandó lovassága 175, az egri püspöké pedig 1507-ben 225, 1508-ban 214, sőt az 1501-ik évben kerek számmal háromszáz főre (közöttük 40 huszár) emelkedett.

A zsoldos nemesek két osztályt képeztek; az elsőbe tartoztak azok, kik katonai szolgálataikon kívül egyébre nem köteleztettek; míg a másik osztályba tartozók, egyúttal az említett egyháznagyok birtokaiban tiszttartói (officiale) tisztségeket is viseltek. Az esztergomi érsek gazdaságának valamennyi központi állomásai, úgymint a verebélyi, sajó-püspöki, vadkerti, szendi, nagy-sarlói, zellői, kelemen, udvardi és a rozsnyai, ily fegyveres tiszttartókkal töltettek be. Ezek, rendes katonai zsoldjukon fölül, — a mi az esztergomi érsekségben minden egyes ló után egy óra két dukátból állott — még husz dukát fizetésben, egy hordó borban, ételmeztetésben, négy eselédre járó tartási illetőségben s uradalmi tisztségek többi járandóságaiban részesültek.

Miből állottak ezen többi járandóságok? egész bizonyossággal meg nem határozható, miután azokról csakis a szentmarjai tiszttartóság fölemlítésénél tesz az egy 1501. évi számadási könyv némi specificált jelentést; annyi azonban ez egyből is kitűnik, hogy az említett tiszttartók a kezükre bízott birtokok jövedelmének jelentékeny részét emésztették föl. Ugyancsak a föntidézett szentmarjai tisztt, Bocskay Ferencz, az illető uradalom réttermésének egyharmad, a vám és makkoltatásnak pedig egész jövedelmében részesült, nemkülönben a kecsketizedet is ő húzta.

Az egri zsoldos nemesek évi fizetése lovanként járó 10 dukát készpénzből, (a legkisebb számítással hat dukát értékű) egy hordó borból és saját személyöket illető egy rendbeli négydukátos olasz posztó öltözékből állott. E járandóságaikon fölül a dobosok és trombitások még egyenként 12 dukát élelmi-díjban, s egy-egy tíz dukát értékű rókaprémest mentében részesültek.

A nehéz-lovassági kapitány fizetése: 100 dukát készpénz, egy rendbeli nyolcz dukátos öltözék, s egy tizennyolcz dukátos nyusztprémest mentéből állott ⁶⁾.

Ez illetőségeik mellett úgy az esztergomi érsek, valamint az egri püspök zsoldosai is, fegyveres szolgálataik tartama alatt, még minden lovas után három dukát hópénzt kaptak ⁷⁾. E módon, az esztergomi érsek állandó lovassága 1487-ben: 1183, 1489-ben: 3660; az egri püspöké pedig 1501-ben: 4678, 1507-ben: 4083, 1508-ban: 3049 dukátnyi összeget emésztett föl.

Mindehhez járultak még a várköltiségek. Az esztergomi érseknek három, s az egri püspöknek két, birtokában levő várat kelle föntartania s a szükséges fölszerelésekkel ellátnia; amannak az esztergomi, drégelyi és a perbetei, emennek pedig az egri és a szarvaskői várakat.

A drégelyi vár költségeire az egész, hat helységről álló hasonnevű uradalom jövedelme nem volt elégséges.

⁶⁾ A zászlótartók fizetése a többiekénél négy dukát s egy hordó borral volt több.

⁷⁾ A hadban elesett lovakért kárpótlást kaptak, ekként az egri püspök 1501-ben Zelena Gergely és Kappy Mátyás nemes uraknak az alvidéki táborozáskor elesett lovaikért, amannak 18, ennek 10 dukátnyi kárpótlást adott.

A béke idején csak negyvenöt főből álló esztergomi várőrség fizetése, az öltözéken és az ételmeztetésen kívül, 377 dukátot tett.

A várnagyok fizetése 279 dukát volt; mely összegből magára az esztergomi fővárnagyra, Alfarello Ferrarisra 150 dukát esik ⁸⁾. Ugyancsak az említett esztergomi vár kiigazítása 1488-ban 518 dukát 88 dénár, 1489-ben pedig 474 dukát 68 dénárba került ⁹⁾. A várhoz kívántató mesteremberek állandó bére is, évenként 155 dukátra rügött.

Nemkülönben az egri püspök az egri várban 28, a szarvaskői várban pedig 8 várőrt tartott. E 36 várőr összes pénzfizetése 216 dukát volt ¹⁰⁾; ezenfölül minden várőr egy rendbeli durva posztó öltözéket és egy báránybőr ködment kapott ¹¹⁾. Lardi Péter egri várnagynak illeteke 120 dukát vala.

E hadi szerkezettel karolfogva jártak a költséges katonai jellemű díszünnepélyek, melyek heteket, sőt hónapokat vevén igénybe, míg egyrésről az illető főurak pénzkészletét fölemésztették (például a Magyarországra megérkezett Hyppolitnak ebbeli 1487. évi kiadása, 1347 dukátnyi összeget von igénybe), másrésről a gazdasági munkarend ügymenetében szünetelést és pangást idéztek elő, a mi annál inkább érezhető volt, miután az akkori közlekedési módok fejletlen állapota mellett, a távolabb eső birtokok kezelésénél az irányadó intézkedések késedelmezése s a munkacrök alkalmazásának ez által okozott szakga-

⁸⁾ A drégelyi kapitány fizetése volt: „ducati 80 e quello piu piazerà al Revmo: e botte 7 de vino, et Capeze . . . di biave, e pelize 7 peri famij soi, zoe pelize di quello del Castello. Notta che habutto per sustentatione del Castello, tutti li serventi di ditto officiolati, et oltre vasi 7.”

Az esztergomi alkapitánynak 32 dukát, 1 hordó bor, egy élő disznó, egy szél szalonna, két szekér gabna fizetése volt. Két szolgát tartozott tartani.

A perbetei várnagy 17 dukát bére mellett, szolgájával való szabad ételmeztetésben részesült.

⁹⁾ Csak a lőpor készítéséhez 1489-ben 10 mázsa salétrom vétetett az esztergomi vár részére 55 dukátért. Ugyancsak e vár kiigazítására az említett évben 96,600 zsinel és léczszög ment fel.

¹⁰⁾ Minden egyes várőr havonként 50 dénárt, vagyis évenkénti 6 dukát fizetést. kapott.

¹¹⁾ „Unius vestis in estate de grosso panno, et unius vestis vel zuba (suba ?) de agnellis.”

tottsága egyébként is töméntelen időt, munkát és pénzt emésztettek föl. Csapán fuvarokra és küldönczökre kiadatott volt az esztergomi érsekség részéről 1488-ban 475, 1489-ben pedig 450 dukát és 51 dénár. Ezenfölül az érsek négy udvari futárjának 116 dukát fizetése volt.

E kiadások költségeit Hyppolit udvari tisztviselőinek és szolgálóinak serege tetézte, kiknek száma körülbelül kétszázra emelkedett, s évi fizetésük 2610 dukátra rügött.

E tömérdek személyzet élelmezésére 1487-ben, négy hó alatt 1043, 1489-ben pedig 4116 dukát készpénz szükségeltetett.

Ily körülmények között a jövedelmi tökéltetéséről s a kellő gazdasági javításokról szó sem lehetett.

Az imént föl idézett meddő számok mellett, az illető esztergomi számviteli könyvekben productiv erőket hiába keresünk.

Az említett érsekség terjedelmes uradalmában mindössze csak öt bércsnek találunk nyomára, t. i. két öreg s ugyanannyi kisbércsre Martoson, és egyre az esztergomi majorságban; következőleg a majorsági jármos ökrök száma 10—12-nél nem mehetett többre.

A gulyabeli marhákat illetőleg csakis annyit vehettünk ki a számadásokból, hogy a tehenészet az érseki udvar tej- és vajsztükségletének fődözésére elégséges volt ¹²⁾.

A juhászat ellenben a lehetőleg elhanyagolt állapotban sinlett. Az érseknek ebbeli összes pénzjövedelme 1489-ben csak 7 dukát és 87 dénárt tett, és ezenkívül egy szekér bárányt hoztak be Naszvadról az esztergomi konyhára.

A lovak számát megközelítőleg kétszáz darabra tehetjük. Az urasági istálló személyzete harmincz egyénből, jelesen tizenhat kocsisból állott, de ez utóbbiakat is, választékos béröltönyecik után ítélve, inkább a disz-, mint az ígás-kocsisok osztályába sorozhatjuk; egyébként is idejük legnagyobb részét a folytonosan Bécsbe, Budára, majd Esztergomba való utazgatásokban tölték el.

Az érsek majorsági földjei is úgyszólván kizárólag urbéri megmunkáltatás alatt állottak.

¹²⁾ Egyébiránt az esztergomi udvar és várőrség, élelmezésére a vágó marhák pénzen vásároltattak; s e célra 1489-ben 417 dukát adatott ki.

E földművelési rendszernek káros következményei a XV. században annál érezhetőbbekké lőnek, miután a birtokkezelő tisztek — miként már föntebb és említők — katonai szolgálatuk következtében állomásaikról huzamosb időkre eltávozván, az egyébként is föltűtetes és hanyag urbéri munkákra kellő szigorú gondot s ügyeletet nem fordíthattak.

Az urbéri munkák pénzül megváltásának ugyan a modenai codexekben már nyomai mutatkoznak, de az érseki javak főigazgatóságát ez intézkedésnél korántsem az ez által elérendő munkaelőny, de csak is egyedül a rövidlátású, fonák pénzhajhászati vágy ösztönözte.

A többi közt Nagy Sárló és Udvard helységek, a szénakaszálás alól évenként 12 aranyon váltották meg magukat; a helyett azonban, hogy e váltásdíj eredeti rendeltetésére fordítatott volna: az udvardi rétek lekasztásával egynéhány esztergomi várőr bizatott meg, a széna behordására pedig csak egy négylovas szekér küldetett ki, minek következtében e mezei munka három egész hónapot vőn igénybe „per fare falchare fino neli prati de Udvard et Gnarhaid aimesi tri 9 duk. 20 den.“ A muzslai és a palotai réteknél hasonló eljárás követtetett.

Ily kezelés mellett takarmányszükségleteit az érseki gazdaság, rétdűs birtokai daczára sem fedezhetvén, szénáért és szalmáért 1489-ben 147 dukátot volt kénytelen kiadni ¹³⁾.

Az érsekség majorsági gazdasága egyáltalában deficitet tüntet föl.

Gabna-termése még a belfogyasztásra sem volt elégséges. Az 1489-ben pénzen vett buza és rozs mennyisége hetvenegy, a zabé pedig kétezer köbölre rugott ¹⁴⁾. Nemkülönben ily hátrányban állott az érsekség erdészete is. Az esztergomi vár istállóí s a maróti lakház földézetére, valamint a perbetei s kövesdi malmok kitatarozására idegen helyekről, jelesül Szobról és Liptó vármegyéből kellett az épületi fákat drága pénzen beszerezni, úgy nem különben, az esztergomivár részére 1489-ben 283 sze-

¹³⁾ Martos 63, Ujfalu 55, Ujsalló 47, Kövesd 20, Gutha 14, Muzsla 11 hajó szénát (nave) szolgáltatott Esztergomba és Budára.

¹⁴⁾ 1467-ben Palánkon 103 köböl tiszta buza vétetett „di puro formento conprato in Kakate per far pane bianco.“

kért tűzifa és ötven szekér szén — ez utóbbi a vár kovácsának, lakatosának és löporkészítőjének számára — készpénzen vétetett.

Az esztergomi számadási könyvek csupán az egy esztergomi majorsági szőlőről tesznek említést, ez azonban a várkert kiegészítő részét képezvén, bortermelési jelentőséggel nem bírt.

Az érseknek Palotán, Visegrádon, Martoson és Esztergomban voltak kertjei, jelesen itt két kertje: a vár díszkertje és a szigeti kert, mely utóbbiak három kertész s öt kertészlegény művelése alatt állottak ¹⁵⁾).

A zöldségféléket illetőleg a modenai codexek ugyan nem nyújtanak részletes adatokat, de tekintetbe véve, miszerint éppen az időben küldettek Mátyás király számára az érsek szülői által a legválasztékosabb veteménymagvak, bizony föltehető, hogy e részben a ferrarai hercegi pár, fiáról sem feledkezett meg. Egyébiránt az érsek kertjei számára a magvak, pénzen is vétettek. A szigeti zöldséges-kert számára 1487-ben ázalékért 12 dénár, 1489 pedig dinnyemagvakért és borsóért 31 dénár adatott ki ¹⁶⁾. A kerti növények közül a konyha szükségleteire csupán káposzta és hagyma, vásoroltattak készpénzen is ¹⁷⁾).

A gyümölcsfenyésztésre különös gond fordított. Az esztergomi szigeti kert részére gyümölcsfákat beszerzendő, 1489-ben bizonyos Szomori Mihály küldetett ki a vidékre. A visegrádi gyümölcsösbe Szobon 400 darab fa vétetett s elültetésök felügyelése végett maga Bacchiano, az érseki javak kormányzója rándult le Visegrádra. Annyi bizonyos, hogy az érseki majorságnak a gyümölcs volt egyedüli természetménye, mely a belfogyasztás szükségletének teljesen megfelelt.

¹⁵⁾ Az esztergomi két szigeti kertésznek, az öreg görögnek (greco) és Péternek 5—5 dukát, egy-egy rendbeli vörös öltözzék, bunda, 12 pár bocskor, s két személyre való ételme illetéke volt. A maróthi és a visegrádi kertészeknek 3 dukáttal, ételme kitartással, egy bundával, egy rendbeli abaposztó-öltözzéssel és a 12 bocskorral be kellett érniök. Miből az látszik ki, hogy az illető kertek csak paraszti művelet alatt állottak. Az egy esztergomi díszkertészt kivéven, kinek 10 dukát fizetése volt, a többi érseki kertésznek bére egy volt az akkori béresek fizetésével.

¹⁶⁾ „Per certe semente di meloni, cizeri, conperó el Castellano.”

¹⁷⁾ 1489. évben húsz köből hagyma 2 dukáton vásároltatott a várkonyhája számára.

Az esztergomi érsekség főpénzforrásait: a földesúri, királyi s a papi haszonvételek képezték.

Az urbéri jövedelmek behajtása háromféle módon, úgy-mint házi kezelés, megváltás és haszonbérbeadás által eszközöltetett.

Az utóbbi rendszert az érseki tisztviselők és a főurak saját nyereszkesedésekre használván föl, az illető javadalmakat olesó áron egymást közt osztogatták ki¹⁸⁾. Ekként 1489. évben a nagy-kéri uradalom kilenczed dézmáját Máté lipantai főispán 250, a zellői uradalom kilenczedét pedig Péter zólyomi főispán 100 dukátért haszonbérrelte.

Az 1488-diki kilenczed dézma alól harminczkét helység, ezek közt a már jelenleg a besztercebányai püspök birtokában lévő sz.-keresztí uradalom urbéresei 159 dukáton válták meg magokat.

Az esztergomi érsek kilenczed-jövedelme 1488-ban 1212 dukát 97 dénárt, 1489-ben pedig 1192 dukátot, 11 dénárt tett.

Ennél jövedelmezőbb volt a száztizenöt helység által fizetett úgynevezett censualis adó, mely az illető helységbírái által az év meghatározott napjain, úgymint: Sz.-Mihály, Sz.-Márton, Sz.-András, Sz.-György, Mindenszentek, karácsony és pünkösd napján szokott volt az érseki pénztárba beszoigálttatni. Az érsekség ezen jövedelme 1488-ban 1847 dukát 15 dénár-ra, 1489-ben pedig 2105 dukát 56 dénár-ra rügott¹⁹⁾.

Az érsekség többi földesúri haszonvételei jelentéktelenek voltak.

A bordézmából 1488-ban mindössze csak 63 dukát 60 dénár, 1489-ben pedig 47 dukát jött be.

¹⁸⁾ A mellett, hogy a gabnakilenczedek nagy részét magok az érseki tisztviselők haszonbérlették, másrésről pénzfizetések illetékébe is nyereségre szokták volt azokat fölvenni.

Az urak közül: Palásthy Gergely, Lábatlan Gergely (Messere di labatalano.) Ujsalló kilenczedét, Garazda Péter esztergomi prépost kuraltizédét stb. birták haszonbérben.

¹⁹⁾ A census-adóba legtöbbet fizettek: Rozsnyó 64, Naszvad 91, Gúta 43, Nagysalló 34, a szent-Keresztí uradalom (De pertinenziis Sante crucis) 323, a pilisi apát (per la patto delle sue possessioni) 68 dukátot.

A harmincz helység ebédváltsága (*pecunia prandialis* ²⁰⁾ s a 16 helység sertés-, hús- és lúdadója együttesen véve sem jövedelmezett többet 1488-ban 150 dukát 95 dénár, 1489-ben pedig 132 dukát 2 dénárnál ²¹⁾).

A királyi haszonvételek közül az esztergomi érsekség cz időbeli számadásaiban a vám, malom és a halászati jog említetnek.

A korcsmáltatást illetőleg, az urasági borok kiméretés végett a helység birái között kiosztatván, az eladott borok rovatóba iktattattak.

Vámat az érsek nyolcz helyen szedetett: Szt.-Kereszten, Gután, Ó-Körmöczön, Zsitva-Verebélyen, Sarlón, Naszvadon, Nyárhidján (a mai Érsek-Újvár) és Udvardon. Ebbeli jövedelme 1488-ban 116 dukát 69 dénár, 1489-ben 267 dukát 78 dénár volt.

Az érseki halászat állomásai Gután, Nándoron és Naszvadon voltak. A halak közül csupán beszózott vizák adattak el. Jeleül Beatrix királyné egy ízben huszonegy darabot vett meg 105 dukáton. 1488-ban az eladott halakból 186 dukát folyt be az érseki pénztárba ²²⁾.

Az érsekség huszonkét malomnak volt birtokosa, de ezek közül csupán négy érdemel némi figyelmet, s csakis az egy körmöczi birt valódi jelentőséggel. Ez utóbbi malmot maga Körmöcz városa 300 dukáton haszonbérlette. Az összes malmok pénzjövedelme 1488-ban 364 dukátot tett.

²⁰⁾ Legtöbb ebédváltságot fizettek: a szent-Kereszti uradalom 40, a még akkoriban három önálló helységből (Felső-, Közép- és Alsó-Vadkertből) álló Nógrád vármegyei Vadkert helysége 19 dukát, 75 dénárt. Perbete csak 93 dénárt fizetett.

²¹⁾ A disznóadó alól Nagysalló (*per uno porcho grosso*) valamint Nagyzellő, Nándor, Bart, Gáta, Naszvad stb. egy dukáttal válták meg magukat. Vaga és Zerahely disznóhús-adót fizettek (*Censo Carnis porcii*). Az esztergomi érseknek csupán a szent-Kereszti uradalomból volt méhjövedelme, ennek fejében 1488-ban 11 dukát váltságot kapott. Ugyancsak ez utóbbi uradalom 3 dukáton váltá meg magát lúdadója alól.

²²⁾ 1487-ben húsz darab eladott vizahalért bejött 107 dukát. Ellenben az 1489-ki számadásokban a halászati pénzjövedelemnek még csak nyoma sincs.

Az esztergomi érsekség legfőbb jövedelmezési forrásait azonban a papi és a pisetum-jövedelmek képezték.

Az utóbbit : Kőrmöczön, Nagy-Bányán, Rozsnyón, Kis-Szebenben, Gölniczbányán és Szomolnokon szokta volt az érsek beszédetni.

Kőrmöczön és Nagy-Bányán saját pisetariusokat tartott ²³⁾, a másik négy helyen e jövedelmi jogát haszonbérbe adta. Az érsek pisetum-jövedelmei gyakran nyers ezüstben, sőt földolgozott ezüst művekben is, ugymint serlegekben, lószerszámokban szolgáltatott ki, az ezüstnek márkáját 5 dukát 50 dénárjával számítván ²⁴⁾.

Az érsekség pisetum-jövedelméből befolyt 1488-ban Kőrmöczről 1435, Nagy-Bányáról 626, Szebenből 200, Rozsnyóról 426 dukát 25 dénár, Gölniczbányáról s Szomolnokról 32 dukát. 1489-ben pedig : Kőrmöczről 1706 dukát 19 dénár, Nagy-Bányáról 1132 dukát 65 dénár, Szebenből 100, Rozsnyóról 310 és Gölniczbányáról 29 dukát.

Az érsek papi jövedelmei között a gabna-tizedet illeti az elsőség. Behajtatása tekintetéből az érseki megye négy kerületre osztatott fel : a pozsonyi, gömör-tornai, nyitra-nógrád-komáromi és a zólyom-liptó-turócz-árvaira. A három utóbbi kerület haszonbérbe adatott, a pozsonyi házilag kezeltetett.

A pozsonyi kerület két részéből, az úgynevezett nagy és kis megyéből, Csallóközből (mazor comitato ed minor comitato) 1488-ban 13,099, a következő évben pedig 13,745 esomó gabna szedettet be ; e tizednek negyede azonban a káptalant illetvén, annak árából az érsekre 1488-ban csak 964 dukát, 1489-ben pedig 914 dukát 77 dénár jutott.

A gömör-tornai tizedet Török Mihály, Pesti Balázs diák és Horváth János 2300 dukátért haszonbérelték.

A nyitra-nógrád-komáromi tizedért Chostom András, zólyomi archidiaconus, és Verebélyi Gergely 4400 dukátot fizettek.

²³⁾ A nagy-bányai pisetariusnak György diáknak (literatus) 50, „et he obligato starli over tenirli uno homo ogni anno di continuo.“ Sárló (Zarlo) János kőrmöczi pisetariusnak pedig 52 dukát fizetése volt.

²⁴⁾ „Ducati cinque e mezzo la marca.“

Vége a zólyom-turóc-árva-liptói tized Máté lipthai főispánnak 1300 dukátért adatott ki haszonbérbe.

A pozsonyi bortizedet Budaméry Barnabás és Vas András nevű tizedelő tisztek szedték be. Ezen borok a modenai code-xekben pozsonyvidéki (del circuito di posonio) és hegyaljai (sotto i monti), t. i. a Fehérhegyek vagy Kis-Kárpátok aljai borok nevezete alatt fordulnak elő.

E két helyről bejött 1488-ban 3278 (344 nagy hordó), 1489-ben pedig (excesso Sempis et Zellus) 3223 akó bor.

Tehát az érsekség egyévi bortized bevétele — az akkori középpár szerint hordóját 7 dukátjával számítva — körülbelül 2408 dukátnyi értéket képviselt, valóságban azonban ez összegnek csak egyharmada folyt be az érseki pénztárba, mert jóllehet ugyan 1488-ban 671 dukát s 30 dénárért, de 1489-ben már csak 153 dukátért adatott el bor.

Az említett borok legnagyobb részét az ajándékok, borilletékek és az érseki udvartartás emésztették föl. Egyébiránt a borkezelésre nem csekély figyelem fordított, s jelesül új hordók vételére, a régiak kiigazítására és abroncsokra 1487-ben 493 dukát 39 dénár, 1489-ben pedig 256 dukát 30 dénár adatott ki.

Ezen fehér asztali borok jeles voltát bizonyítja azon körülmény, miszerint azok nemesak a főuraknak, de magának Beatrix királynénak és Mátyás királynak kedvencz italául szolgáltak ²⁵⁾.

Az érseknek, a cathedratiumból (synodaticum) 1488-ban 393 ²⁶⁾, 1489-ben 62 dukát, a kegyes adományokból (carita-

²⁵⁾ 1488. „per la maestà di madama mandati a' vienna per sue lettere vasi 9.“ — „Per la mensa di la Sra. regina in posonio vasi 1.“ Bodó Gáspárnak, a királyné udvari emberének ajándékba 1 hordó.

1489. „per bereve sua Maestà in posonio vasi 2.“ — „Per donato a lui per usanza vas. 1.“

Vörös bor csak egyszer fordul elő 1487-ben: „uno vaso donato ala Maestà di madama in posonio rosso.“

²⁶⁾ 27 plébános fizette, legtöbbet fizettek: a csetneki 24, a bakabányai 18, a libetbányai 16, a szebeni 40, a brassói 80 dukátot stb.

tivo susidio a bene placido del Reverendo) 1488-ban 703 dukát ²⁷⁾ bizonyos Ambrus nevű öngyilkos kanonok hagyatékából pedig 1489-ben 275 dukát jövedelme folyt be ²⁸⁾. Nemkülönb ez utóbbi év bevételei rovatából, a verebélyi és bajkai nemesek 101 dukát 11 dénárnyi hadváltása (danari exerzituali), és egy 275 dukátnyi rendkívüli bevétel (Deli danari straordinarij) tétele sem hagyandó ki.

Az esztergomi érseknek pénzbevételei voltak :

	1488.		1489.	
	dukát	dénár	dukát	dénár
Majorság	42	—	19	87
Földesúri s királyi haszonvételek	4020	76	4429	6
Pisetum	2719	75	3278	30
Papi haszonvételek	10,731	—	9404	—
Összesen	17,513	51	17,131	23

Kiadásai: 1488-ban = 13,620 dukát 68 dénár.

1489-ben = 22,123 dukát 75 dénár ²⁹⁾.

A fent összeállított rovatok azonban, egyedül az említett két évre szoros értelemben vonatkozó bevételeket foglalják magokban. Ekként az 1488. évnél, az 1487. évi utólagosan befolyt hátralékok hagyattak ki, míg másrésről az ugyanazon 1488. évnek 1489-re eső hátralékai az azokat illető 1488. évnek rovataiba vezettettek vissza; így nemkülönb az 1489-ki bevételeknél az 1488. s az 1487. ³⁰⁾ évi hátralékok, valamint az 1490. év 800 dukátnyi előlege is kimaradtak. Mindezeket számba vévén,

²⁷⁾ „El vichario del Rmo. per messere Thomaso preposto di Santo Giorgio si ha presentato questo di 15 Lujo in mano del provisoro duc. 703.“

²⁸⁾ „El preposto di santo Stephano ha consignato questo di al provisoro duc. docento setanta cinque per conto deli danari lasa dopo per maestro Ambroso Canonico : quale si medemo si amazo.“

²⁹⁾ Ez 1489-ki kiadásba számítandó a Hyppolit érsekké kineveztetését megerősítő pápai bulláért fizetett 5024 dukát összeg is.

³⁰⁾ Mátyás király még 1487-ben az érsektől 3583 akó bort (376 nagy hordó) vett ; a fent említett összeg ennek árában fizettetett ki a király által.

az esztergomi érsekségnek tényleges pénzbevétele 1488-ban 15,950 dukát 15 dénár (319,003 frank), 1489-ben pedig 22,287 dukát 95 dénár (445,749 frank) volt.

Az érseki gazdaság főszámvivője (a parmai születésű) Pincharello Péter a számadások előszavában — úgymond, — hogy jöllehet, az érsekség minden jövedelme a javadalmak fő-kormányzójának, Bacchianonak kezeibe folyt, ő azonban (t. i. az említett főszámvivő) csupán ama bevételeket jegyzé föl, melyeket vagy a maga szemével látott, vagy pedig a melyekről vele a kormányzó beszélt. Nagyon valószínű, hogy e módon az illető számadások rovataiból egynémely tétel kimaradt, de ha mindjárt e kihagyott összegeket egynéhány száz dukátia tesz-szük is, még akkor is messze áll Hyppolit alatt az esztergomi érsekség XV. századi normalis 25—26,000 dukátos, vagyis jelen pénzürtékben 500—520,000 frankos évi jövedelmétől, melyet nekie az egykorú olasz írók tulajdonítanak.

B. NYÁRY ALBERT.

Magyarország történeti térképének némely kellékeiről.

A kik történeti tanulmányokkal foglalkoznak, bizonyosan igen élénken érezték hiányát a hazánk régibb századokbeli geographiai viszonyait feltüntető térképeknek; magam is az ezen hiányt érezők közé tartozom és mindig nagy vágygyal néztem a külföld azon szép térképeit, melyeken az illető ország régibb helyrajza a legnagyobb részletekkel van ábrázolva. Annyira meg vannak e térképek rakva helységekkel, mintha csak a jelenkort festenék szemcink elé.

Kérdés: vajjon mennyire érkezett már el az az idő, a mikor e nemben egy, a tudomány mai állásának megfelelő munkát várhatunk?

Múlt évben a magyar Akadémia egy, Iná nd y Gy ö r g y által szerkesztett s Husz Samu bányamérnök által rajzolt ily című történeti térképpel: „Magyarország és tartományainak történeti térképe az Árpád-ház kihaltáig“, kínálatot meg kiadásra.

Véleményadásra szólíttatván föl: alkalmam nyílt az Akadémia történeti osztályában nézeteimet e tekintetben kifejezni, és ámbár örömet az ellenkezőt szerettem volna bizonyítani, oda kelle nyilatkoznom, hogy nemcsak Iná nd y térképe még ki nem elégítő, hanem hogy körülményeink közt még alig is várhatunk kielégítőt. Nem szenvedünk ugyan hiányt geographiai elnevezésekben, de e nevek valódi vagy mai alakja nehezen ismerhető fel, és a mi tán még nagyobb baj, a helységek hol-fekvését számos esetben alig lehet megállapítani: mert a királyi oklevelek és adománylevelek, a melyekből minden tudomást e részben meritenünk kell, nemcsak hogy az illető vármegyét meg nem nevezik, melyben valamely község feküdt, hanem sokszor még a közel levő folyót vagy hegyeket sem, hogy ezek szerint tájékozhatnók magunkat.

Sprunner Károly, ki a történeti térképek kiadásával ropant érdemeket szerzett, és Európa különféle régebbi korszakainak geographiai ismertetését véghetetlenül könnyítette, Magyarországról is adott ki öt lapot, de azoknak becsé jóval alább való többi munkáinál. És ez természetes. A hírneves szerző maga nem szentelhetvén huzamosb időt hazánk tekintélyes számú okmánytárainak tanulmányozására: hazai történetiróink, Horváth István és gróf Majláth János közreműködésével készítette térképeit; tekintélyes támaszok mindenestre, de a kiktől ismét nem volt követelhető a nagy okmányhalmazok újolag átolvasása, az előforduló helységek kijegyzése, összehasonlítása, felosztása és fekvésük megállapítása. E téren szép vívmányok szerezhetők, de az eredmények nem mint érett gyümölcsök hullanak ölünkbe, hanem csak kitartó munkásság után mutatkoznak egyenként.

Ezen körülményeket ismerve, nem fog beuntünket meglepni, ha Inándy és Husz említett térképe a XIII-ik századi Magyarországról nem felel meg egészen a tudomány szigorú követeléseinek. Nem azért, mintha Inándy a dolog könnyebb végét fogta volna, csak hogy minél előbb a közönség elé lépessen, hanem azért, mert irodalmunkban még sokkal kevesebb az alapos előmunkálat, mintsem egy minden igényeknek megfelelő általános, országos térképet még most készíteni lehetne. Ez alig lesz előbb lehetséges, mint mikor az egyes vármegyék külön történetei már mind meg leendnek írva, és míg a helyrajzi írók a vármegyék határainak változását, az egyes, most eltűnt községek hol-fekvését ki nem nyomozzák, a számos, hasonló nevű helységeket meg nem különböztetik, és maguk térképeket nem készítenek a tárgyalt vidékekről. Az okmánybúvárok száz meg száz község neveivel ismertetnek meg bennünket. De mit nyerrünk vele, ha a monographus kritikája hozzá nem járul és ki nem mutatja, hogy az illető helység, mely vármegyéhez tartozott, vagy régi neve micsoda jelenkori névre változott át? De ha ez megtörténik is: mit nyer vele a térképrajzoló, ha a történetbúvár neki csak annyit mondhat, hogy ez vagy amaz helység micsoda megyében feküdt, — közelebbi geographiai fekvését azonban ki nem jelölheti? Sőt többet mondok: képesek vagyunk-e már a még most is létező vármegyék régi határait is

kimutatni? *) Alig hiszem; és ha már itt annyi nehézségekkel találkozunk: mint követelhetünk a térképkészítőtől az ismeretlenebb, ma már nem létező Morócza, Keve, Valkó, Horom, Szörény, Macsó, Szanna, Császma, Locsmánd, Dubicza, Gerzeneze, Somlyó, Segösd, Rincse, Berény, Kemlék stb. vármegyékre vonatkozólag?

Tárgyunkra szorosabban visszatérve: Inándy komoly tanulmánya félreismerhetetlen, és ha bemutatott térképe úgy, a mint van adatnék is ki, úgy is nyeremény lenne; de a fiatal szerző érdekében ohajtanók, hogy azt még ne tegye és várja be, míg adatai szaporodnak, a mi történeti tudományunk jelen örvendetes fejlődése, különösen a helytörténelmek gyors szaporodása mellett munkájának csak hasznára válhatik.

Részletekbe ereszkedve, számos helységet kellene felsorolnom, melyek a XIII-ik század lefolyása előtt hazánkban már léteztek, de Inándy térképén hiányzanak. Például említem a nagy szerepet játszott Nyárhíd mezővárost Nyitra vármegyében, mely Érsek-Újvár mellett feküdt, és ma ennek határába egészen beolvadt. Maga Érsek-Újvár nincs kitüntetve, mert azon időben még valóban nem létezett. Elmaradt még Nyitra megyéből, a Nyitra partján feküdt Vásárfalu, továbbá Ondroh, Özdöge, Szeg (ma Malomszeg) és Komjáti. A közel Esztergom vármegyében föl nem tünteti a fontos Párkányt, mert nem tudja, hogy annak régi neve K a k a t.

A főváros környékén ott kellene találunk Pardő, Pazandok és Géza-Vásárhely említését. Azon Csaba, melyet Moys nádor 1272-ben a margit-szigeti apáczáknak adományozott, a Budához 3 mértföldnyire eső Pilis-Csaba. Inándy ezen Csabát kihagyta, bízottleg azon körülmény által vezettetvén tévutra, hogy Moys egyúttal több Somogy vármegyei falut adományozott a nevezett apáczáknak. S miután ott is létezik Csaba: azt vélte, ezen utóbbi értetik az adománylevélben.

*) A mai kor embere, ki a meglevő politikai felosztáshoz hozzászokott, bizonyosan meglepetéssel hallja, hogy például Krassó vármegye északi része Arad és Zaránd vármegyéhez, déli része Szörény vármegyéhez, a nyugoti Temes vármegyéhez tartozott. Volt idő, midőn még Karán-Sebes is Temes vármegye területében foglaltatott.

Vas vármegyére nézve az az észrevételem, hogy Inándy nem tudván, miszerint Oseyag = Eszék : azt véli, hogy ezen, az okmányokban előforduló Oseyag = Oszkó, mely Vasvártól délre esik. Ott találjuk Eszéket is a térképen, de csak a kevéssé elváltozott Ezeg alakban. Oszkó egykor Markusfürde nevet viselt, de soha sem íratott Oseyag-nak.

Sáros vármegyében a mai Beczallya régentén Belcella-nak íratott; ezt a térkép Bérealjára magyarázza, minden jog nélkül. Bars vármegyében Leányd falut hiába kerestem a Garam folyó mellett, Szepesben a Szepesvárallyával határos Almást, Baranya vármegyében Kaplyon falut.

De nem ilyenmő hiányokat akarok felsorolni, melyeket vajmi sűrűen lehetne még szaporítani, hanem inkább olyanokat, melyek úgyszólván országos érdekű kérdéssé emelkednek. Inándy térképén Magyarország határa a Drávánál végződik; a mi ezen túl van, az neki Alsó- és Felső-Slavonia. Nem akarom azokat ismételni, a mi a mai tényleges állapot ellen sok jogtörténeti és geographiai író mellett az én csekély részemről is felhozott, annak bizonyítására, hogy a mit ma Slavoniának nevezünk, az csak visszaélés a nevekkel, minthogy magyar vármegyék a Dráván túl is voltak; Inándy irányában csak azt jegyzem meg, miszerint Somogy vármegyének határai a XIII-ik században a Dráván túli vidékre is kiterjedtek, és hogy nevezetesen, a ma Körös vármegyéhez tartozó Csázma, egyik káptalan székhelye, Somogy vármegye keblében feküdt. (Fejér IV. 2. k. 215. lap és V. 2. k. 366. lap.) Ezt figyelembe kellett volna venni Inándynak.

Nagyon el van továbbá hanyagolva Inándy térképén a Duna azon része, mely ma Pest vármegyének solti járását alkotja. A XIII-ik században Fehér vármegyének területe átcsapott a Duna balpartjára és magában foglalta Pest vármegyének némely részeit, például a Duna-Veesétől Kalocsáig eső falvakat. De Tolna vármegye is birt az innenső részen. Ugyanis I. Béla király, midőn 1061. évben a szegszárdi beneczés monostort alapította, ennek többi közt Malomér, Adacs, Szatmár, Nádasd, Bática, Görgény, Halász, Garáb, Fajsz, hajdan Tolna vármegyében fekvő helységeket adományozza. Malomért mint pusztát találjuk Kalocsa mellett, Adacs neve pedig fönmaradt

az adacsi csárdában, Pestmegyében, Szegszárddal egy irányban. Garáb falu, Solt vármegyében még mint pusztá a múlt századokig létezett, most pedig mint ilyen is már elenyészett. Halászi falu majd Tolna, majd Fehér vármegyéhez számíttatott, de valószínűleg a Duna balpartján feküdt, Fajsz és Dusnok mellett. Görgény ma is létezik Tolnában, Gergyen vagy Gerjen néven, mint falu. Az okmányokban, Dalatha néven előforduló falut, a Baranya vármegyében fekvő Dályoggal azonosítja Inándy, a melylyel pedig nem azonos; mert midőn Moys nádor 1272-ben az ábrányi cistercita monostort új adományokkal gyarapítja, ezeket írja: „Et nos Moys Palatinus specialiter condonavimus eidem monasterio totam nostram portionem in Dalatha existentem, cum piscinis et aliis pertinentiis; item in villa Buguzlon terram nostram a Domino rege nobis collatam et donatam, cum stagnis et suis pertinentiis prope terram Dalatha.” (Fejér V. 1. k. 262. és V. 2. k. 92. lap.) Világos, hogy Dalatha és Buguzlon falvaknak szomszédosoknak kellett lenni. És csakugyan Dalatha nem egyéb, mint a hajdani Kis- és Nagy-Dalocsa (IV. László király 1273. levelében is: Dalacha), mely ma már nem létezik, mert határa a Pest megyei Bogyiszló határába olvadt.

Feltűnő, hogy a solti járás sárközi falvait (melyeket Inándy egytől egyig mellőz) miként lehetett egykor Tolna vármegyébe kebelezni, holott a közbe eső Duna a közigazgatást fölötté nehezítette; ősünk ennyire nem véthettek a célszerűség ellen az ország felosztásánál. De ha a régi kor földirati viszonyait vizsgáljuk: ezen látszólagos anomalia megszűnik. Bogyiszló falu északi részén ugyanis találjuk az úgynevezett Holt-Dunát, melynek medre még a XIV-ik században is Nagy-Dunául szolgált. Ezen Holt-Dunától folytatódva, a toluai uradalomhoz tartozó erdőségeken keresztül, egy út vezet az öreg Dunához, Tolnára át, és az itt főnálló rév is a tolnai uradalomhoz tartozik. Mindez oda mutat, hogy a Dunának itt egykor más folyása volt, és hogy Tolna vármegyének a szegszárdi apátságához tartozó birtokai nem a pesti, hanem a tolnai partokon terültek el.

A folyók irányának ily változásaira, melyek hazánk más vidékein is előfordultak, a térkép-készítőknek, úgy hiszem, figyelemmel kellene lennie.

Csak nagyjában kívántam néhány észrevételt tenni, a melyeket még igen lehetett volna szaporítani; elismerem, hogy Inándy nagyon lelkiismeretesen járt el munkájánál, annyira lelkiismeretesen, hogy ha valamely helység nevét egy 1302. évi okmányban találta, azt már az Árpád korszakáról szóló térképébe be nem vette, noha joggal föl lehet tenni, hogy az ily helység már az 1301. évben és általában az Árpádok alatt is létezett. Fájdalommal értesülök, már e cikk megírása után, hogy a szerző, ki Krassó vármegye oraviczai járásában főorvos volt, még a mult évben kora halállal elköltözött, és így szerény észrevételeimet figyelembe venni többé nem képes.

Ki szándékozik-e adni Husz Samu a rajzoló, volt társának carthographiai munkáját? nem tudom; de helyén vélem azt az ohajtást kifejezni: bár találna minden vármegye, minden nagyobb város alapos készültségű monographust, hogy oly jó törekvések, mint Inándyé s Huszé, sikerre vezessenek!

PESTY FRIGYES.

A magyarországi török hódoltságról.

— XVII-ik századi török forrás szerint. —

II.

A budai kertületben lévő többi erősségek ezek :

V á c z. Ó-Budán fölül a Duna azon partján, melyen Pest fekszik.

A parancsnok valahányszor ezen erősség ellen ment, a keresztyének mindannyiszor fölguytván a várost, odahagyták. Azonban 1013-ban (1604.) Tavit Mehemed pasa ezen vár ellen menván, a városban levő keresztyének elfutottak, az erősséget pedig szárazról és a Dunáról ostromolta, mire a keresztyének a várból hajóval Esztergomba menekültek, és a vár bevételét. Jelenleg őriztetik.

V i s e g r á d a Duna partján Vác és Esztergom közt fekvő erősség ; Vácztól egy napi távolságra esik. Közelében van a Drégel nevű palank.

1008-ban (1599.) Ibrahim pasa Esztergom ellen menván, a keresztyének üresen hagyták az erősséget, miért is bevétel nem sikerült. 1014. (1605)-ben, midőn Mehmed pasa Esztergomot, élelmi-szert kapva Vácztól, bevette, Khosru pasa a várban levő keresztyéneket, megkegyelmezve nekik, kieresztette, és az erősséget elfoglalta.

E s z t e r g o m tartománya fekszik Budától 3 napi távolságra, a Duna partján ; ezen alul van Visegrád, átellenében Párkány (a törökben Dsigerdelen), Bécs felől pedig fekszik Komárom.

E s z t e r g o m n a k van Szandsák-bégje és kadija. Belső vára a Duna partján, igen magas helyen épülvén, vize nincsen ; hanem a legalsó várban, egy bizonyos helyre a Dunából vizet huzván, víztartó van készítve ; ezen víztartó fölött van egy hengerkerék, s a víztartóból a várba menő, vastag és vékonyabb réz.

csövek vannak alkalmazva. Midőn a hengert forgatják, a víz a reá gyakorolt nyomás következtében a várba foly.

Külső vára a Duna partján nagyszerű erősség. Igen szép épületek és nagy templomok vannak benne; különösen egy temploma nagyon szép: fala fehér márványszinre van festve, ablakainak pedig üvegtáblái arany- és drágakövekkel ékítvék.

Közelében van még egy magas vár, neve Debedelen (az egykori tamáshegyi föllegvár), Esztergom és ezen vár közt, a mint beszélik, földalatti titkos menhely van.

Esztergom előbb a tudós papoké lévén, midőn Szulejman szultán Bécsét ostromolta, a parancsnok, egy Érsek nevű pap, föladta a várat. Azonban keresztyének újra visszafoglalták.

950-ben (1543.) az összes izlam sereg ezen vár elfoglalására jövéen, erősen ostromolta, s egyszer-kétszer nagy rohamot intézve, a keresztyéneket zavarba hozta és dsemazi-ül-evvel havában, a keresztyéneket engedélylyel a várból kieresztette. Ezen időtől fogva egész 1004 (1595)-ig az Iszlam háza volt. Ekkor kilencz király egyesülvén, 50 ezernyi sereg jött Esztergom és Párkány ostromlására, naponta 1800 ágyúval döngetvén, mielőtt Budáról az izlam sereg megérkezett volna, a külvárat bevették, a lakókat pedig mind vértanukká tették.

A budai izlam sereget megfutamtván, még 30 napig lödöztek a várat, a vizet pedig elvágták. Mehmed pasa az izlam sereget megkimérendő kegyelmet kért és csapatával, kivonulván, a keresztyének elfoglalták a várat.

1013-ban (1604.) az akkori hadparancsnok, Tavi Mehmed pasa ismét ostromolni kezdette, azonban a kedvező időt föl nem használván, bevétele nem sikerült.

1014-ik év rebi-ül-akhir havában (1605. aug.) az említett pasa ismét ezen vár ellen fordult; ez alkalommal Párkány határára örserget vonván, és ugyanekkor a tamáshegyi fellegrvár is ostrom alatt lévén, Visegrád bevétele pedig a keresztyéneket rettegés és félelemmel eltöltvén, dsemazi-ül-evvel hó 6-án (sept. 20.) rohammal Tamáshegy külvárosát, azután várát elfoglalta. Erre következett a keresztyének általános gyilkoltatása. Tíz nap után egész Esztergom a hívők kezébe került. A várból 5 ezer keresztyén vonult ki, kik útjokat Bécs felé vették.

S z i g e t v á r t a r t o m á n y a : Belgrádból Budára menve, Mo-

hácsesal együtt Bosnya felé, balra eső kertület és liva. Szomszédjai: Koppány, Siklós és Pécs kerületek. Szigetvár nagy tó közepén fekvő kemény vár; erősségének leírására ninesen szó. Külső várából, melyet kettős, igen magas fal körít, fahid visz a belsőbe. A két fal köze földdel lévén megtöltve, az ágyú semmit sem használ ellene. Tavának vize, mint az élet forrásai, életet adó és lelket tápláló.

A német király örséggel megrakván a várat, a benne levő keresztyének a környéket felgyújtván és mindent összerabolván, a Budára vivő úton a rablást nagyban üzték.

Szulejman szultán 973-ik év sevvál havában (1566. april) kiadván a parancsot a hadjáratra, a tanácskozáskor legtöbben a mellett voltak, hogy Szigetvár ellen kell menni, mert a keresztyének minden vezére Szigetvárbán van, mi fontos ügy, s czzel Szegednek fordulván, Szigetvárnak tartottak.

974-ik év moharrem havának 21-én (1566. aug. 10.) a várhoz leszállván, elkezdték az ostromlást.

A 30-ik napon Ferhád pasának csapattja a tón hidat építvén, rohamot intéztek; azonban a rohamkor a hid letörvén, néhány ember a tóba elmerült, a vár felé tartók pedig a sok küzdés alatt vértanúkká lőnek. Szafer havának 3-án általános roham intéztetvén, a keresztyének a tulajdonképi várba vonultak. Ekkor tovább ostromolták a várat és 20 nap után ismét rohamot intéztek, miközben a várfalaknak nagy tüzet adván és a ruméliai csapattól megingattatván, Ahmed pasa ruméliai csapattjával a várba ment; ezt követve a többi csapatok is, a várat bevették. A keresztyének parancsnoka, Zrínyi (fia, a törökben Izrinoglu) magát egy nagy templomban erősítette meg, s két napi küzdés után elesvén, feje levágotott. Szafer havának 22-én (sept. 10.) Szigetvár bevétele teljesen be lön fejezve; de befejezte életét Szulejmán is, a hitért harczoló, lelke az örök életbe költözött.

A keresztyének parancsnokának feje az igazság trónjának lábaihoz került.

982-ben (1574.) a keresztyének kétszer kísérlék meg Szigetvár visszafoglalását; azonban Jeni Dsafer pasa ellenük menvén, sokat közülök leölt, sokat pedig elfogott.

Babócsa tartománya fekszik Szigetvártól másfél napi távolságra, síkságon. Ez is erős vár. Szigetvár bevétele után

Mehmed pasa tanácsával, Rumélia beglerbégje, Semsz Ahmed pasa, rebi-ül-evvel havában (sept.) megszállván az említett várat, a benne levő keresztyének még azon nap feladták a várat.

S z é k e s, Belgrádból Budára menve, az éjszaki oldalon, Szigetvár szandsákságának alávetett terület, Isztambultól 27 napi távolságra. Szomszédságai: Szigetvár, Berzencz és Babócsa kerületek.

B e r z e n c z és T ö t ö s ezen környéken, nehezen járható helyen fekvő, két erős vára lévén a németnek, 938-ik év zilhise havában (1532. jul.) Szulejman szultán Hadva nevű helyre leszállván, a két várban levő keresztyének meghódoltak és váraik elfoglaltattak.

P é c s tartománya a Dráva folyó környékén eső terület és liva, Isztambultól 26 napi távolságra. Szomszédjai: Szigetvár, Baranyavár és Koppány kerületek. Szulejmán hadjárata alkalmával, midőn környéke meghódított, Eszék bégje Pécs bevételeire küldetvén, a nép meghódolván, kivonult a várból. Mint-hogy azonban abba visszatért, 950. (1549.) Rumélia beglerbégje, Mehmed pasa megszállván, bevette azt.

Pécs nagyterjedelmű síkság közepén eső régi város; földje nagyon mivelt lévén, szomszédságában sok szőlőhegye és kertje van. Várának falai igen erős építésűek.

S i k l ó s, a Dráva partján éjszakra eső és Pécs szandsákságának alávetett terület, Isztambultól 25 napi távolságra. Szomszédjai: Pécs Szigetvár és Dallya. Mind alsó, mind felső vára igen magas és falai kemények; sánca magas töltésű. Felső vára különféle palotákkal van tele. Külvárosa népes és fényes; környékén fák és folyók váltják egymást. Bégje Perényi Péter (a törökben Pereni Petri) nevű keresztyén 908-ban (1502.), midőn a német hadjáratra ment, elfogatott és Belgrádba vitetvén, megöletett. A vár népe bizván a falak erősségében, még egy darabig tartotta magát; de midőn Ibrahim pasa megjelent a vár előtt, feladta azt és kivonult belőle. Azonban Ferdinánd ismét elfoglaltván, 950. (1543.) ostrom alá vétetvén, a hívők nagy öldöklés után külvárát elfoglalták; mire a keresztyének a belvárból erősítették meg magukat, tizennégy napi folytonos erőlködéssel kifárasztván a várbelieket, ezek feladták a várat és kivonultak.

K o p p á n y, Belgrádból Budára menve és Mohácsot elhagy-

va, az éjszaki oldalon fekvő terület és liva; Kapulunanak is mondják. Isztambultól 27 napi járó föld. Szomszédjai Simontornya, Pécs és Szigetvár. Környékét kertek, patakok és zöld virá nyok díszítik. Szulejman szultán 930-ik év Zi-l-hidse havában (1524. sept.) ezen várra bukkanván, a keresztyének látva az izlam serget, kegyelmet kértek és föladták a várat.

Simontornya Koppány, Mohács és Fejérvár közt fekvő terület és liva, Belgrádtól három állomásnyira, Isztambultól pedig 27 napi távolságra.

Kanizsa tartománya. Szigetváron túl, a véghatáron, Buda és Bosnya közt fekvő kemény vár; az egész erősséget egy mérföldnyire nádas veszi körül, úgy, hogy hid nélkül teljesen hozzáférhetlen. 930-ik év Zi-l-hidse havában (1524. sept.) a hódító és hitért harczó Szulejmán szultán ezen vár ellen menvén, és a keresztyének az izlam sereg elől elfutván, a várban lévőket félelem és rettegés szállta meg, miért is kegyelmet kérve, a várat föladták. Nem tudni, mi úton-módon, ismét a keresztyének kezébe került. 1000-ik év rebi-ül-ev. I havában (1591. dec.) a nagyvezér Ibrahim pasa, az akkori parancsnok, az összes izlam sereggel megszállotta a várat és gyalguból s bokrokból utat csinálván, a vár bevételében nagy igyekezetet és ügyességet fejtett ki; de a vár oly erős volt, hogy bevétele az emberi erőt meghaladta. Az ostrom 15-ik napján, isten parancsából a keresztyének löporára tűz esvén, sok hitványt az épülettel együtt a légbe rőpített. Ekkor az ellentállásra erejük elégtelen lévén, a királytól segítséget kértek.

Nedázi nevű parancsnok 60 ezer keresztyénnel segítségül jöven és tábort ütven, az izlam seregére rohant; azonban legyőzetvén, veszteséggel visszatért. A várban levő keresztyéneket is kétségbeesés szállván meg, egy hét után, az ostrom 43-ik napján kegyelmet kérve feladták a várat, és Bécs felé tartva, elmentek.

Ibrahim pasa 1010-ben (1601—2) meghalván, az egész keresztyén sereg hatvan ágyúval ezen vár ellen jött, s két hónapig ostromolta azt. Jemidsi Haszán pasa, az akkori szerdar Fejérvárra mentében, a vár segítségére jött; de a tél kedvezvén a keresztyéneknek, az ágyukat otthagya, elfutott.

Mostanság az izlam tartományok erős gátja. (Oltalmazza az isten a világ végeig!)

Csernik a horvát határon, Kanizsával együtt egy liva; Isztambultól 30 napi járó föld. Szomszédságai: Bányaluka, Karaka és Velika kerületek. Ezen kerületek Bosnyához tartoznak; azonban a közelség miatt Kanizsa szandsáksághoz csatoltattak.

Győr tartománya (a törökben Janik és Külvár néven áll). A keresztyének előbb Külvárnak nevezték. Budáról a bécsi úton menve és Esztergomot két napi járó földre elhagyva ott, hol a Duna két ágra szakad, Komárom felől a déli ág partján fekvő, fából épült kis erősség.

Midőn Szulejmán szultán Bécs ostromára ment, a vár meghódolt neki, azonban visszatértében a várból ágyúval reá lőttek. Ezért a szultán parancsára rögtön elhamvasztatott s így Győr vára előbbi nevét (Kül-vár = hamu-vár törökül) csakugyan visszanyerte. Jelenleg nagy város, fallal kerítve. A Duna ezen város éjszaki oldalánál foly, míg déli részét a nyugotról jövő Rába nevű folyó érinti, s keleti oldalánál a Dunával egyesül, s ekként Győr városa a két folyó közt mintegy szigetet képez.

Erős vára fekszik a délnyugoti részen, külvárosa pedig éjszaknyugoton. Fölégetése után a keresztyének együttesen tökéletes erősséggé csinálván, keménységére nagyon sokat adtak.

1002-ik év zi l-kade havában (1593. jul.) az izlam sereg parancsnoka, Szinán pasa ostrom alá vevén, földig leron'otta. A Duna tulsó oldalán, a várral szemközt üttött táborn, százezernyi keresztyén is hajókból hidat csinálván elkezdődött a nagy csata; végre a keresztyének legyőzetvén, futásnak eredtek. A várban levő keresztyének szintén kifáradván, két bégjököt a szerdár-hoz küldötték, hogy kegyelmet kérjenek, s egy elfogott keresztyén nőt, 34 közönséges és sziklát hajító, s két sárgaréz ágyú-jokat visszaköveteljék.

Azonban czekeket visszaadni a szent törvénnyel ellenkezővén, kérésök megtagadtatott, s így a keresztyének a rajtok lévő fegyver s más holmijökkel gróf Damadi nevű, híres német parancsnok vezetése alatt kivonulván, a vár bevételét; kormányzata pedig heglerbégségi ranggal, Iszkenderia begje, Oszman bégnek adatott.

Ezután Eger bevétele elég seblévén a keresztyének homlokán, Mohammed szultán visszatért Isztambulba. Erre a magyar ezer jajeszéklés közt sereget gyűjtve, Győr várát ostrom alá vette. 1005-ik év sevvál havában (1597. máj.) Szatirdsi Mehmed pasa, az akkori szerdár Győrbe menvén, a keresztyén fölkeredvén, odahagyta a várat.

Szent-Márton Győr közelében, téres síkság emelkedett helyén fekvő, fából és földből épült kis vár, Győrtől délre két farszaknyi (parasanga) távolságra esik; várából Győr városát láthatni. Környékén van igen sok szőlő és kert. Szinán pasa, midőn Győr ellen ment, a várban levő keresztyének kegyelmet kérve, kivonúltak, a várat elfoglalta.

Pápa, a német király kemény várainak egyike, szintén ezen tájon fekszik.

Győr bevétele után, a szerdár helyett Giraj Khan a hitért harezoló (a krimiai Khanok családjából) Pápa ellen menvén, megszállotta a várat, mire a keresztyének megijedve, éjjel mintegy háromezeren a várból elillantak. Ekkor környékével együtt beglerbégséggé tétetett és kormányzata Szeged bégje, Oros bégre bízott. Ezután 1007. (1598—9.) a keresztyén újra megszállotta volt.

Veszprém is, egyike a német váraknak, ezen vidéken fekszik. Szinán pasa 1002-ben (1593.) Magyarországra jöttkor, a hozzá közel fekvő Palota nevű várral együtt elfoglalta; azonban a keresztyének újra kezeikbe kerítették, miért 1014. (1605.) Mehmed pasa Esztergomot bevévén, Rumélia beglerbégje, Hassán pasa ejaletjének (kormányzóság) seregével, az említett vár ellen menvén s a keresztyének kegyelmet kérve kivonulván, elfoglalta azt.

(A Dunán inneni ruméliai tartományok egészen leiratván, a mondott folyó másik partján fekvő tartományok, Oláhországtól Egerig adatnak elő.)

Temesvár tartománya fekszik a hatodik égalj alatt, Szendrői Belgrád átellenében a Duna éjszaki partján: Temesvár Erdély határán fekvő ejaletnek nevezetes és erős vára. Az említett erősség, mely nádasok és mocsárok (batak) miatt nehezen járható helyen fekszik, olyan, mint egy mély vízben fekvő sziget.

Városa, mely igen magas tornyok- és nagy templomokkal van teli, egészen csodaszerű. Buda elfoglaltatásakor Temesvár Szandsáksága János fiának adatott; azonban ennek halála után bevételre fontos lévén, Szulejmán idejében Mehmed pasa ezen várat megszállotta, de a téli évszak közeledvén, el kellett hagynia. Erre a keresztyének minden gondjukat ezen vár megerősítésére fordították és oldalaihoz igen szilárd falakat és tornyokat építettek.

959. (1552)-dik évben a második vezir, Mehmed pasa Isztambultól eljövén, megszállotta, minden törzsből nagyszámú sereg lévén bent, 25 napig folytonosan ostromolta és sában hó első napjaiban (julius utolsó felében) a sereg rohamot intézve reggel a két ima közti időben, a ruméliai szárny felől a külvárosba menet könnyűvé lett. Iszpánia szeraszker-je (főhadvezér) megöletvén és a többi is legyőzetvén, a vár környékével együtt elfoglaltatott. Az ejálet pedig Kaszym pasának adatott. Ezután a keresztyének két ízben szállották meg, azonban istennek hála, semmire sem mentek.

S z e n d r ő i Belgrádnál a Dunán átkelve, három napi út. Ezen köz egészen síkság; oldala mellett a Temes nevű víz foly és a Dunába ömlik; szomszédságai Pejdsu (talán Új-Pécs?), Becskerek, Csakova és Lippa kerületek. Alája tartoznak: Versecz, Erdély határán fekvő vár, Isztambultól 23 napi járásra. Szomszédai: Csakova és Temesvár.

C s a k o v a Új-Pécs és Versecz közt fekvő kerület, Sztambultól 25 napi távolságra. Lippa Erdély határán fekvő kerület, Sztambultól 25 napi távolságra. Szomszédai: Temesvár és Janó (talán Boros-Jenő?) kerületek.

Ezen város egyike Erdély rendezett városainak, fekszik a Maros vize partján. A város kerített és vára erős építésű.

Rumélia beglerbégje, Mehmed pasa eljövén és a keresztyéneket kiűzvé, elfoglalta.

Jenő (Janó) Temesvártól három napi távolságra fekvő és ennek alávetett kerület.

P á n c s o v a Belgráddal átellenben a Dunán túl (ránknézve innen) Temesvár ejálet-jében fekvő kerület; Belgrádból látható, Isztambultól 25 napi járó föld. Szomszédjai: Becskerek és Csakova.

Giula = Gyula Temesvár ejálethez tartozó vár és kerület. Szomszédjai: Lippa és Csanád kerületek. 974. (1566.) a második vezir, Pertev pasa, a szigetvári hadjárat alkalmával megszállotta és a környékén fekvő (Bege) és Lugos nevű várakkal együtt elfoglalta. Új-Moldova Szendrőn alul a Duna partján, Isztambultól 18 napi távolságra. Szomszédjai: Harám, Szendrő, Posorofcsa és Gügerdsinlik kerületek.

Orsova a Duna partján, Morva szandsáksághoz tartozó kerület, Isztambultól 20 napi távolságra. Szomszédságai: Új-Moldova és Temesvár síksága. Becskerek fekszik egy, Belgrádból látható helyen, a Dunán átkelven és Temesvár felé menve egy napi út. Isztambultól 21 napi távolságra.

Ezelőtt erős falú vár lévén, 958-ban (1551) Rumélia beglerbégje, Mehmed pasa ostrom alá vevén, feladással bevette. Vára jelenleg elpusztult.

Csanád Temesvárnak alávetett Szandsák, Sztambultól 24 napi járás; szomszédai: Temesvár, Jakova és Becskerek kerületek. Ezen várat Erdélytől Mehmed pasa vette el, a várlakók kegyelmet kérven.

Ismét a keresztyének kezébe kerülven, 1007 (1598 — 9. Sztirdsi Mehmed pasa, midőn Péter-Váradra ment, a keresztyének kivonulván belőle, visszafoglalta. Környékén Nagy-Kálnak, Sikva és Simluk nevű várakat 959. (1552) ben az akkori szerdár, Ahmed pasa foglalta el.

Szeged tartománya a Tisza folyó mellett fekvő kerület és liva; Belgrádból Egerbe menve, a mint az ember a Dunán Zimonymál átkel és Bácska síkságán keresztülhalad, 4 nap alatt Szegedre ér. Szomszédságai: Zombor, Gyula, Bács és Szolnok.

Szeged kemény erősség lévén, 930. (1524)-ben midőn Belgrád bevétetett, feladás útján elfoglaltatott. Ugyanazon évben a keresztyén, ki kegyelmet kérve, magát adófizetésre kötelezte vala, a szerződést megtörvén, a várat megszállotta.

Miért is a budai hadsereg eljövén, legnagyobb részét legyilkolta, a többit pedig a városból kiűzte.

Titel a Tisza folyó partján egy kemény erősség és Szerém Szandsákságnak alávetett kerület. Isztambultól 23 napi távolságra, Belgrádtól pedig egy állomásnyira (menzil) van. Vára alatt víz és meredek van.

Bács fekszik a Dunának Temesvár felőli oldalán; kertület és liva. Isztambultól 26 napi távolságra Buda és Szeged közt van. Erdélynek egyik nagy városa. Midőn Szulejmán szultán kirablására ment, a várban levők egy nagy templomba erősítették meg magukat; de megrohanván, ez is elvétellett.

Zombor a Duná partjától keletre egy napi járó földre eső kertület és liva; és pedig a mint az ember Egerbe menvén, Belgrádot és a Dunát elbagyta, Bácska síkságán ezen kerítetlen kisdud városba ér. Van főmeccsetje, fürdője és piaça (téro). Vize keserű, ezt bizonyítja Giraj Khan Gázi halála. Isztambultól 26 napi távolságra fekszik. Szomszédságai ezek: Szeged, Szolnok és Bács kertületek. Bácsból Zomborig, innét Szegedig és ettől Csongrádig egy-egy napi út a távolság. Csongrád Szolnoknak van alávetve,

Szolnok a Tisza nevű nagy folyó partján fekvő kertület. Isztambultól 26 napi járóföld. 959. (1552)-ben a második vezír, Ahmed pasa az akkori szerdár és Buda kormányzója, Ali pasa elmenvén megszállották, erre a vár népe egy éjjel a várat odahagyván és bégjük elfogatván, a várat elfoglalták. Nagy várának két kapuja van; egyik a torony mellett, köből van építve és Belgrád kapujának nevezetik. Ezen tornyot a pasa építtetvén, beléje erős hangú órát is tétellett. A másik Eger kapujának nevezetik. A Hatvan felől folyó Zagyva vize a vár nyugoti oldalát körülveszi. Hátoldalán tavak vannak, melyekből a szolnokiak isznak. Itt Begtas pasa egy főmeccsetet és fürdőt építtetett. Szolnoktól a Heves nevű mezőváros egy állomásra fekszik; ettől pedig Eger három órai út.

Eger tartománya. Ez az izlám ország legvégső határa.

Erdélynek egyik igen erős vára; közepén van egy nagy tornya. Minden falán sok az ágyúrés, melyek ágyúkkal vannak megrakva. Sáncza a lehető mély, Isztambulból ide 31 nap alatt jöhetni, Budától pedig 4 napi út. Éghajlata szelid; épülete s mindene páratlan. Az Isztambul levegőjéhez szokott ember itt meg nem élhet.

Kiágidkhané (Isztambulban) folyójával egyenlő nagyságú csendes folyású víz van Eger síkságának közepén, mely a vár falai alatt megy el. Vára nagyobb Galata váránál. Földjében arany is van; s azok, kik Egyiptomot látták, azt mond-

ják, hogy ezen tartomány földje épen olyan, mint Egyiptomé. Ezen vidék lakói azt tartják, hogy Eger várának bevétele egy nagy ország meghódításával fölért.

959. (1552)-ben Temesvár meghódítója a második vezír, Ahmed pasa Szolnokot elfoglalván, ez ellen ment és 40 napig hevesen ostromolta, de egyrészről a vár erőssége, másrészről pedig a tél beállta miatt felhagyván az ostromlással, elment.

1005-ik év Moharrem havában (1596. aug.) Mohammed szultán kiadván a parancsot az ezen vár elleni hadjáratra, előre elküldte a vezírt, Dsafer pasát, ki midőn ostromolná a várat, maga is eljött az összes, győztes sereggel, s az említett hó 20-án (september 15.) szállott le a vár alá. Erre Szafer hava első napjaiban (september 25. körül) a keresztyének a külvárost felgyújtották s a lovasok elfutottak, a gyalogok pedig a várba vonultak.

Miután egy-két aknát készítettek, az izlam sereg rohamot intézván, a Németvár nevű híres külvárt bevették. Azonban isten segítségével a várból levők állhatatossága is megingattatván, a mondott hó 12-én (október 5-én) kegyelmet kérve, feladták a várat. Fegyvereik elszedtetván, a Hatvan lakói elkövetett gázágunkért mindnyájan leölettek; s a külvárosban levő nagy templom főmecsetté alakíttatott. A csatatéren maradt ágyuk is a várba vitetván, az erősség elfoglalása teljesen befejeztetett.

Ezen várat a keresztyének Bécs kulcsának tekintették jelenleg őrzött, független kerület és ejálet; a megerősített birodalom kulcsa.

Hatvan: a Budáról Egerbe vivő úton fekvő kerület és liva, Isztambultól 27 napi távolságra. Szomszédjai: Eger és Szolnok kerületek; amattól két állomás (konak). A Szolnoknak folyó Zagyva vizének partján fekszik ezen erős vár.

Előbb (elfoglaltatván, 1002. (1593—4)-ben a keresztyének megszállották; ekkor Szinán pasa a várbeliek segítségére jött és nagy csatát víván, az izlam sereg lett a győztes, a keresztyének pedig kudarcuzal és nagy veszteséggel oda hagyták a várat. Midőn Eger bevéője, Mohammed szultán 1004 (1595—6)-ben Belgrádba visszatért, a királynak 60 ezernyi serege ismét eljövén megszállotta, és pedig olyan szándékkal, hogy innen Eger ellen menjen. A segítség megérkezése előtt a keresztyén 1005.

(1596—7)-ben a várat teljesen bevette, a benne levő harczosokat részint legyilkolta, részint pedig elfogta, és a várat lerontván, tovább állott.

Eger bevétele után, Karaman beglerbégje, Szolnok és Szeged bégje kijavíttatván, 1013. (1604—5)-ben újra a keresztyének kezébe került. Midőn Mehmed pasa, parancsnoknak Budára ment, a keresztyének odahagyván a várat, elfoglaltatott és megerősítettetett.

A mindenható isten az Iszlám ország határait az ellenségek cselfogásaitól oltalmazza mindig és védje.

(Ezen tartományok, az Oszman-ház nagyhatalmú szultánjainak 700. (1300.) utáni hódítmányai lévén, és régi könyvekben le nem iratván az események folyamatában szerkesztett könyveknek kivonata ezen könyv.)

Török eredetiből

BÁLINTH GÁBOR.

Régi kún székek pecsétai.

A „Századok“ 1868-ik évi folyama 487—493. lapjain a kis- és nagy-kúnsági pecségekről értekezvén, a 491-dik lapon említettem volt, hogy a mai Nagy-Kúnságot magában foglalt Kolbászszékek régi pecsétnyomója a nemzeti múzeumban van letéve, de a hol azt akkoráig feltalálnom nem sikerült.

A múlt évben ez országos intézetünk kezelése új szervezettel s erőket nyervén, ismét megkísérlettem e pecsétnyomó iránt tudakozódni, és kérésem kedvező sikert nyert. Fáradhatlan régészünk, ft. Rómer Flóris múzeumi régiségőr m. évi jul. 19-ről azon örömhírral lepott meg, miszerint a kolbászszéki régi pecsétnyomó a nemzeti múzeumban megvan; szíveségből néhány nap múlva meg is kaptam ennek lenyomatát két párban,

melynek egyikét ide mellékelem. Nem mulaszthatom el egyszersmind a szíves közlésért hazafias köszönetemet nyilvánosan is kifejezni.

A pecsét közepén szív-alakú paizs, ebben egy, hátulsó lábain ágaskodó, hátrahajló szarvú, s balfelé néző kecskebak látható; a paizs felett ötágú, s ezeken fölül magas négyes diszítésű korona, melynek közepéből elébb fölfelé nyúló, majd a paizs oldalaihoz lecsüggő két sisakfedő foszladék, melyből ismét a paizsbelihez hasonló kecskebak előteste látszik kiemelkedni.

A czimert apró pontozatos kör veszi körül, a mely és a szélső, sima vonalú kör között a következő felirat olvasható:

SIGILLVM : O : SEDIS CVMAN. KOLBAZ ANNO 1660.

E pecsét átmérője $1\frac{1}{8}$ hüvelyk, alakja kerek, anyaga ezüst.

Csalódtam tehát — bevallom — azon elébbi gyanításomban, hogy e pecsét, a régi moldvai Cumania és a mai Nagy-Kúnság főnálló oroszlan, hold és csillag jelvényes czimerét viseli.

Az e pecséten lévő kecskebak hasonlít a Kecskemét váro-

sa 1646-ból meglévő, s Kecskemét város tört. I. köt. mellett a derék Hornyik által közlött pecsétjén lévőhöz.

A mai jászkún városiak között, Kúnhegyes város pecsétje csaknem teljesen egyez a fentebbi kolbászszékiel, hanem a paizsban lévő kecskebak 3 halmon áll, s a korona öt ága fölötti négyes díszítmény hiányzik, a sisakfedő-foszladék pedig újabb divatú pálmalevéllé változott; de az ötágú korona fölött szintén megvan a kecskebak.

A három domb lihetően a kún „h e g y e s” szót jelképezi, mivel Kúnhegyes város határában csakugyan több halom található, jelesül a czimerben lévőnek megfelelő „há r m a s h a l o m is, vagyis egy lapanyagon lévő három halom, melyeken szántás vagy ásás alkalmával vastag, fekete cserépdarabok kerülnek felszínre.

Mint már említém, Kolbász, mint népes község s talán város és a nagy-kún szállások székhelye volt, 1682-ig főnállott s valószínűleg 1683-ban pusztult el. E kifejezett gyanításomat igazolja most már a fentebbi kolbászszéki pecsétnyomó is.

Figyelmet érdemel, hogy Kolbász község határterülete most mint pusztta, a vele határos Kúnhegyes város tulajdona. Midőn Kolbász város 1683-ban elpusztult, ugyanekkor — kezemenél lévő adatok szerint — vele együtt elpusztult Kúnhegyes is, s ez 15 évig lakatlan maradt; 1698. körül kezdtek a lakosok visszaszállingózni, s rombadőlt templomukat fölépíteni; de 1707-ben ismét a ráczok pusztították el, úgy, hogy csak 1711-ben szállották meg újlag a helységet.

A „Győri Tört. és Rég. Füzetek“ IV. köt. 19. l. általam közlött adatok szerint Kolbász városának kőből épített temploma volt; s hogy mily népességgel bírt e város: mutatják az 1577-ik évről fönmaradt adózási jegyzetek, melyek szerint az egri kir. kamarai provisoratusnak fizetett: censust Sz.-György napkor 7 f. 7 dénárt; Sz.-Jakabkor 3 f. 33 $\frac{1}{2}$, d., Sz.-Mihálykor 7 f. 7 d., téli szolgálatok helyett: királyi dícában 25 forintot, továbbá dézsma helyett búzát 14 vékát (quartalía), árpát 14 v., vaját 7 pintet, sajt és túró 7; ezenkívül a szőlőnoki bégnek mindenből tizedet adott, mely tett 1577-ben 500 kila búzát, 700 kila árpát, az ottani gyalog-vajdának 34 kila árpát, s évenként minden háztól kétszer 54 dénárt; a bégnek és

vajdának minden félévben egy-egy jó, vágni való tehenet; a bégnek 34 pint zsirt, a vajdának pedig 17 pintet és egy bödön túrót; végre a török császárnak harácsot 82½ 90 frtot, szab-lyapénzt 51 frtot.

Ugyanezen adatok szerint Kolbász városát 1577-től kezd-ve több ízben pusztulás érte, azonban ismét megszállák kisebb-na-gyobb számú lakosok; hanem úgy látszik, 1683-iki elpusztulása után többé senki meg nem szállá. Később visszaszállingózott ré-gi, megfogyott lakossága Künhegyesre vonta magát; s kőtemploma föl nem építtetvén, már 1699-ben romba dőlt. Lakosainak Kün-hegyesen letelepedését azon körülmény, látszik igazolni, hogy bár pusztán maradt határterülete több más községgel szomszé-dos, mégis nem ezek egyikéhez vagy másikához, hanem Künhe-gyeshez csatoltatott.

Hogy a régi Kolbász székhely tisztviselői s lakosai az 1683-ki pusztuláskor Debreczen felé menekülhettek, s e közben a magokkal vitt szék pecsétjét vagy elvesztették, vagy ennek birtokában leölettek: abból lehet következtetni, hogy mint em-lítettett, e pecsétnyomót a hajdú-szoboszlai határban egy ottani lakos találta meg, a kitől azt Illésy János jászkapitány, nemzeti kegyeletből magához váltotta.

Itt azonban azon kérdés merül föl: miért áll Kolbászszék 1660-ki pecsétjén Künhegyes város mai czimere?

Hazánkban a jászok és kúnok által megszállott területek a régi időben székekre valának fölosztva; s az elébb ismertet-tem halasi, karczagi s a mostani kolbászi szék-pecsétekből az következtethető, hogy hajdan mindenik szék külön pecséttel birt. A mai kis-kún kerületnek egyik széke hajdan Halas városa volt, s ennek levéltárában őriztetik a kis-kún kerület ismert legré-gibb pecséte 1736-ból. Az ezen látható czimer igen sokban egyez a Halas városának 1755. óta használt pecsétjein látható czimer-rel; a különbség csak az, hogy a kerületi pecséten az ötágú korona fölött még a pallosjogot jelképező görbe kardot tartó kar is látható, mely a városi pecséten hiányzik; ellenben a vá-rosi pecséten a lándzsás vitéz három, a paizson keresztbe álló hal fölött áll; mely halaknak, mint e város természeti jelképeinek, viszont a régi kerületi pecséten nincs nyoma.

E lándzsás vitéz volt — úgy látszik — a halasi kún szék ősi pecsétczimere; mert a Halas városának az e folyóirat 1869 évi folyama 573-ik lapján Thaly Kálmán által a hg. Koháry-levéltárból közlött 1634-ki pecsétjén e vitéz hiányzik; hanem egy paizsból áll az, vizet ábrázoló lappal, benne hal a paizs jobb szélének irányzott fejjel, s a hal fölött 6 ágú vizi lilium, HALAS VARAS PECZETI. 1634. körirattal; a másik városi pecsét egy 1751-ki hivatalos iratón látható, mely kisebb és egészen kerek alakú, közepén paizsszal, melyben függőlegesen egy pontyó ábrázoló nagyobb hal, e mellett jobbról-balról két vékonyabb hal, fejjel mind fölfelé, a paizs fölött: 1693, ily körirattal: KVN. HALAS VARASA PECSETJ. E pecsét fogantyúja acél volt, melynek lapja egy 10 krosnyi vastagságra meg volt ezüstözve. E pecsét 1800. oct. 20-kán elveszett. Azonban még ezt megelőzőleg, midőn a kis-kún kerület székhelye 1754-ben a tisztán reform. vallású Halasról, az alig 10 év óta megszállott, de tisztán katolikus város Félégyházára áttétetett: mindjárt a következő 1755-ik évben készítettett Halas város egy pecsétnyomót, melybe — hihetően ősi székhelyi joga föntartása tekintetéből — a három egymásra vetett halak fölébe a régi kis-kún szék lándzsás vitéz czimerét is fölvette ily körirattal: Sigil. Priv. Oppidi Cvm. Halas 1755; e czimmerrel lett később is a város pecsétje megújítva, melyet mind e mai napig használ.

Félégyháza székhelylyé emeltetvén, szintén nem késett a régi kis-kún szék czimerét pecsétjére fölvenni, melynek tojásdad paizsában a szék házát ábrázoló tornyos épület, s ennek boltíves közepén egy lándzsás vitéz áll. A jászkún kerület mostani pecsétjén, mely 1746-ban, királyi kiváltságlevéllel adományoztatott, a Kis-Künság czimere — a réginék némi módosításával — egy főnálló, jobb kezében kivont kardot tartó vitéz.

Hogy a régi philisteus vagy jász-szék hajdan mily czimerű pecsétet használt? még nem sikerült fölfedezni; abból azonban, hogy a Jász-Berény városa levéltárában őrzött Lél kürtje, mint ősi ereklye, nemcsak Berény, hanem Árokszállás, Felső-Sz.-György és Kisér községek czimereiben is előfordul, azt lehet következtetni, hogy a szék pecsétjén tán a székhelynek, Jász-Berénynek mai czimere, egy akasztó-zsinórján függő görbe kürt volt; s ezt annyiival inkább, mert az 1746-ban adományozott pe-

cséten is a jász czímer egy nyargaló lovon ülő vitéz (lovas íjász), ki előre nyújtott balkezében görbe kürtöt tart.

A régi nagy-kún székek a XVII. és XVIII. századból már két pecsétje ismeretes; egyik ezen 1660-ki kolbászszéki, másik az e füzetek 1868. folyama 489. lapján ösmertetett karczagi „NEMES-NAGYKUNSÁG PECSÉTI“, mely Karczag város mai czímerét, a bárányt viseli, évszám nélkül. Az 1746-ki kivált-ságlevél folytán a Nagy-Künság mai czímere: álló oroszlán, feje fölött a fogyó hold és hatágú csillag; mely czímer teljesen egyez a régi moldvai Cumaniaéval, mely a magyar koronázási zászlók egyikén, mint Cumania czímere, maig szerepel.

Dugonics (Magy. Urad. 21. l.) a moldvai Cumania címereül koronás és kettős farkú, álló oroszlánt mond, hátulsó lábai előtt a fogyó holddal, farka fölött hatágú csillaggal, s a paizs fölött ötágú koronával. Az oroszlán Borsod, Békés s Pest vármegyék címereiben is megvan.

Ezekből látható, hogy ma már csak a Halas széki kis-kúnok régi címere van meg némi változtatással, a Nagy-Künság régi székcímere helyett azonban — ha ez valóban létezett — ma a régi moldvai Künság címere adományoztatott 1746-ban.

Hogy azonban a kecskebak eredetileg nem Kúnhegyesnek, hanem Kolbász községnek — sőt talán székek is — szolgált régenten címereül: biztosan onnét következtethető, mivel Kolbászszek már 1660-ban, midőn még maga a szék helyétől szolgáló Kolbászközség is főnállott, használta a kecskebak címet; és így ezt ugyanekkor egy vele tőszomszéd másik kún város — Kúnhegyes — alig használhatta.

Majd, midőn a kúnhegyesi és kolbászi lakosok az 1683-ki pusztulás után hazaszállingózva s Kolbász város romjait odahagyva Kúnhegyesen telepedtek át, s a kolbásziak elpusztult városuk határában birt gazdag termékenyséű földjeiket Kúnhegyesről használva, mivelve, Kolbász pusztá határát tetteleg Kúnhegyeshez csatolták: az egyénileg és birtokilag egyesült két község lakosai pecsétjükre mind e két község elébbi címereit egyesítve fölvettek; s így lett a Kolbász városi czímer, a bakkecske, a kúnhegyesi czímer jelvényére, a hármashalomra helyezve.

Ekként Kolbász elpusztulván, Nagy-Künság székhelyétől 1686-ban már Karczag-Ujszállás, a mai Karczag városa említ.

tetik, e szavakkal: „karczag-újszállási és oda rendeltetett kún s á g b e l i falusi emberek“; ekkor a Nagy-Kúnság pecsétjére ismét a mai Karczag város bárány czimere vétetett föl.

Nem is lehet feltűnő, ha a Jász-Kúnság 1746. előtt, mint önkormányzattal és pallosjoggal bíró megyei hatóság, külön czimeres hatósági pecséttel nem bírt; mert bár Somogymegye tulajdon czimeres pecsétet már 1409-ben, s az ez iránt intézkedő 1570. 62. tcz. alapján pl. Hontvármegye már ugyan ezen 1550. dik évben nyert is: mindazáltal azon régi szokás, hogy a vármegye neve több szótágokra osztva ugyanannyi külön kis pecsétekre, czimer nélkül metszetett, melyeket az illető szolgabírák őriztek, Schwartner és Perger szerint Szabolcs, Ugocsa és Szatmárvármegyékben nemrégenteis használtatott, sőt Máramaros csak 1748-ban készítettett tulajdon czimerű pecsétet. *)

A Jász-Kúnságnak régi megyei szervezetéről igen kevés adat van; úgy látszik, hogy itt az önkormányzat minden ágát a régi vérségi vagy nemzetségi viszonyból kifejlett székek vitték; ilyenek valának a Jászságban: Berény; a Nagy-Kúnságban: Kolbász; a Kis-Kúnságban: Mizse, Kecskemét, Halas; a Fejérvármegyében volt régi kún szállásokon: Hontor; a Temes és Marosköziekben: Zenthelt; és így összesen hét jász és kún szék (sedes).

Hogy e hét szék mindenike külön pecsétet használt: ezt a halasi és kolbázi szék főnt leirt pecsétjei igazolni látszanak.

GYÁRFÁS ISTVÁN.

*) Nemesaka Schwartner és Perger által említettek, de Közép-Szolnok vármegye, Kraszna és Kővár vidéke is ily pecsétet használtak még a múlt század elején, Rákóczi-korában, mint eredeti kiadványaikon gyakran láttam és másolati gyűjteményemben megjegyzém. Sőt úgy tetszik, Ung h és Doboka vármegyék ily pecsétjét is láttam; de ennek előbb pár ezer ívnyi gyűjteményben utána kellene néznom.

Könyvismertetések, bírálatok.

VII.

A bécsi csász. akadémia magyar történelmi érdekű kiadványai. II. Adalékok I. Mátyás korához.

(1458—1490.)

A „Századok“ múlt évi 8-dik füzetében kezdettem meg a bécsi akadémia magyar történelmi kiadványainak ismertetését, első ízben a Jagellók korára vonatkozó adatok egybeállítását nyújtván; most Corvin Mátyás korszakának érdekesebb történelmi mozzanatait fogom az akadémia kiadványainak ide vonatkozó részleteiből megvilágítani.

A sűrű összeköttetések, melyeknek fonalai kivált Zsigmond király kora óta hazánkat a német birodalommal mind szorosab érintkezésbe, sokoldalú viszonylatokba hozták, Mátyás idejében is fennállottak a német birodalommal. Különféle szerződés, alkudozás, háború, béke s más ily fontosabb viszony jelezi ezeket. Az osztrák levéltárak Austriának elfoglaltatásáról Mátyás által, valamint ennek hadjáratairól Podjebrád ellen, igen bő és eddig eléggé ki nem aknázott történet bűvárlati anyagokat rejtenek magukban. A szorgalmas austriai bűvárok több e korra vonatkozó okmányt és emléket közöltek a bécsi akadémia Monumentaiban és Archivjában. Nemcsak azon viszonylatok, melyek Mátyás és Frigyes között fennállottak, válnak tisztábbakká, hanem számos egyéb homályos történelmi részlet, ismeretlen pont is földerítettik ezen kiadványokban foglalt terjedelmes közlések által.

Azon okmány-kivonatok, melyeket dr. Rössler a drezdai királyi államlevéltár története kincseiből az akadémia kiadványaiban ismertetett *), a XV. századi Magyarország külföldi di-

*) Auszüge aus den Repertorien des königlichen Staatsarchives in Dresden. Mitgetheilt von dr. Rössler in Göttingen „Notizenblatt“ 1853. 23. sz. 454—459. 24. sz. 479—483.

plomatiai összeköttetéseire igen nagy világot vetnek. 170 ily okmány-kivonatot közöl Rössler, melyeknek jó része magyar viszonyokat tárgyz. Már Zsigmond idejéből találunk itt okleveleket, de bővebben csak Mátyás korából. Mint a 12-ik számú kivonat mutatja, itt vannak a III. Frigyes és Mátyás király közt 1463-ban kötött békealku tárgyalásai és a békekötés is. A 15. szám alatt foglaltatik Mátyás király igazoló levele az Albert szász herceghez küldött pozsonyi prépost, György részére. E György prépost neve Schomberg, irodalmunk történetében úgy ismeretes, mint a pozsonyi egyetemnek (Istropolitana Academia) cancellárjáé. Mint az oklevelek mutatják, Mátyás sűrű érintkezésben állott a szász fejedelemmel. Szászországban ekkor az 1464-ben elhunyt „szelid lelkű“ Frigyes választó-fejedelemnek két fia: Erneszt a választófejedelem, és Albert herceg közösen uralkodtak. Erneszt, de különösen az erélyes Albert élénk diplomatiai összeköttetésben állott mind Mátyással, mind a vele versengő Kázmérral. Több okmány maradt fenn, melyekben — mint e jegyzék mutatja — a szász fejedelmek a hadi készülődések, alkudozások, béketárgyalások felől informáltak. A többi közt egy okmány nyomára akadunk, melyben Mátyás király fölemlítvén a Kázmérhoz csatlakozott Vitéz János esztergomi érseknek és öcsésének, a pécsi püspöknek (Janus Pannoni) hűtlenségét, a fejedelmet arra kéri föl, hogy ez utóbbit kiáltassa ki tartományában, és ha megkapatnék, szolgáltatassa kezébe. (1472. mart. 28. Buda.)

Ezen levéltár regestái közt láthatunk még egyéb, e korra vonatkozó és Mátyás külviszonyait érdeklő okmányokat is. Így a 37. sz. alatt látjuk fölemlítve Frigyes és Ulászló, cseh király szövetségét Mátyás ellen. (Nürnberg 11. mart. 1474.) Mátyás, mint e levelekből értesülünk, midőn a császárral bajos ügye támadt, rendesen a szász választóhoz fordult, ki ügyének közvetítője volt és békeltetőképen szerepelt. Ugyanitt látjuk az 1479-ki nürnbergi birodalmi gyűlésre küldött magyar követek előadásait a törökök elleni birodalmi segély kinyerése végett, és több segélyt sürgető levelet Mátyás királytól, melyben a törökök legújabb foglalásait adja hírül. A 42. sz. a. találjuk Gábor, zágrábi püspök és pápai legatus levelét, melyet a Szabácsot ostromló táborból intézett, hírül adva a törökök elleni hadműveleteket.

Nem kevésbé érdekesek azonban azon oklevelek, melyek a Mátyás és Frigyes közt folytatott nagy hadjárat cseményeire vonatkoznak. Az 1481-iki nürnbergi birodalmi gyűlésen kivitte Frigyes, hogy Mátyás és a török ellen birodalmi segélycsapatok küldessenek. A szász választó-fejedelem e végzésnek eleget teendő, Zedwitzi Sittich nevű vezérét küldé a császárhoz; Zedwitz azonban azt hívé, hogy rendeltetése csak a török ellen küzdeni. Ezért a választó-fejedelmet fölkéri Frigyes (1481. máj. 27. Bécs), hogy utasítsa Sittichet, miként ne csak a török ellen, hanem a magyarok ellen is hadakozzék: „miután a magyar király legyőzése sürgősebb, mint a török elleni háború.“ (107. sz. a.)

Daczára, hogy így a szász csapatok a birodalmi végzés következtében Mátyás ellen működni kénytelenültek: közte és a szász választó-fejedelem közt elég szívélyes viszony állhatott fenn tovább is, mint e levelekből következtetnünk lehet. Így például egy 1484-iki levelében (157. sz. a.) kijelenti Erneszt fejedelem, hogy kész lenne a frankfurti gyűlésen a császárt és Mátyást kibékíteni. Mátyás több ízben panaszoló leveleket küldött a német fejedelmekhez a császár ellen, vagy azon vádakát czáfolgatta meg, melyeket a császár szórt ellene. Egyáltalán arra törekedett, hogy a birodalmi segélyt, melyre Frigyes olyanpíra szorult, hátráltassa, mely czélját javában el is érte.

Így azon levelek, melyeket dr. Rössler csak rövid kivonatokban közölt: igen becses adalékokat rejtenek magukban Mátyás austriai és csehországi hadjáratainak történetéhez.

Ugyancsak ez utóbbi hadjáratokhoz tekintélyes adatokat szolgáltatnak a klosterneuburgi zárdakönyvtár történeti kéziratjai, melyeket az akadémia kiadványaiban dr. Zeibig ismertetett*). Itt látjuk II. Pál bulláját Mátyáshoz, melyben őt Podjebrád ellen hadra hívja föl; Mátyás igenlő válaszát; Protház olmczi püspöknek és Cseh-Morvaország minden orthodox keresztyénének levelét Mátyáshoz, melyben őt segedelmükről biztosítják. Itt található továbbá Mátyásnak egy levele (Dat. obsidione castri

*) Die Historischen Handschriften der Stiftsbibliothek zu Klosterneuburg von Dr. Zeibig. „Notizenblatt“ 1862. 262. s. k. l.

Trebitsch 20. Mai 1468.), melyben Austria rendeinek tudtára adja Trebitsch elfoglalását, és őket segélyre kéri föl.

Ezen levéltári adatok közt még számos e korra vonatkozó, és különösen a Podjebrád György ellen vitt háború részleteit földérítő levelekkel találkozunk. Ilyen például Frigyes levele Alsó- és Felső-Luzácia rendeihez, melyben őket arra szólítja föl, hogy Podjebrádtól minden segélyt tagadjanak meg. (Dat. Gratz Reminiscere utáni hétfőn 1468.) Továbbá számos pápai bulla a Podjebrád ellen vitt háború ügyében. Ilyen például az s) alatti Bulla contra adhaerentes Georgio. (Dat. Romae apud S. Marcum XII. Cal. Maj. 1468.), a t) alatti Bulla expeditionis cruciatae (Dat. Romae ap. S. Marcum XII. Cal. Maj. 1468) stb.

E leveleken kívül, melyek Mátyás külháborúit megvilágítják és melyeket hazai történetíróink, különösen gr. Teleki a „Hunyadiak korá“-ban s mások részben kéllőkép fel is használtak, nem kevésbé érdekesek azokadémia kiadványai közt foglalt Aeneas Sylvius tól eredő levelezések Aeneas Sylvius sok nevezetes adattal járult e korszak történetéhez; számos munkáját ismerjük; részben kiadott, részben lappangó levelei értékes történeti anyagot rejtenek magukban. E leveleknek számos kiadásait ismerjük a XV. és XVI. századból, és daczára, hogy kezdetkezésük a nyomdaipar bölcső-idejébe esik: a legtöbb könyvtár rendelkezik ezen kiadások egyik-másik példányával. Azonban e kiadások mindenkép hiányosak lévén, újabb megszaportított és javított kiadás szükségét éreztük. Dr. Voigt György, a königsbergi királyi és egyetemi könyvtár őre mintegy előmunkálatul Aeneas Sylvius leveleinek leendő új kiadásához összeállította ennek azon leveleit, melyeket a pápai trón elnyerése előtt irt, chronologiailag rendezve, és 46, eddig kiadatlan levéllel szaporítva az akadémia Archivjában, azok czímét, keltét és a kevésbé ismerteknek szövegét is közzétette *).

E levelek nagy része a magyar dolgokkal behatólag foglalkozik. S ámbár ezen levelek nem tartoznak időkeltjeik szerint szorosan Mátyás király korának eseményeihez: mégis

*) Die Briefe des Aeneas Sylvius vor seiner Erhebung auf den päpstlichen Stuhl von Georg Voigt (Archiv. XVI. k. II. 321. l.)

— miután e korszak általános jellemét tükrözik — néhányát e helyütt ismertetni fogjuk.

Így különös érdekű a 138. sz. alatt közölt és az 1445. év máj. 21-én Bécsben kelt levél, mely Campizi Jánoshoz van intézve. E levélben Aeneas Sylvius szokása szerint hosszasan vázolja az egyes országok állapotait, Magyarországról a többi közt ilyenképen tesz említést.

„Kezdem Magyarországnál . . . Itt a főpapok, főurak és egyéb honlakók Buda mellett a Dunán túl összegyűltek volt. Mert a nádor, ki a várat birta, minthogy még a lengyel király (Ulászló) pártját fogta, nem akarta őket Új-Budára (in novum Budam) bocsátani. E gyűlésről neked már egyet-mást Rómában beszéltem volt. Közakarattal királylyá választaték ott László, Albert fia, és elhatároztatott, hogy a római királytól a koronával együtt kikéressék, és e végett legközelebb követek érkezendenek ide, a királyt fölkérendők, és a rendek határozatait bemutatandók. Ugyanis azon törvények közt sok olyasmi van, a mi részint a béke fönntartására alkalmas és czélszerű, részint pedig a törökök elleni hadakozásra vonatkozik. Ámbár a római király a gyermeket nem hajlandó kiadni, mégis hisz a békében. Nem az történik ugyanis legtöbbszörre, a mint a felek kívánnák, hanem a legtöbb dolog egyezmény által dől el. Azon határozatok, melyek Magyarországnak hozattak, több, mint száz pecséttel erősítették meg Tudod, hogy a minap midőn Rómában valék, mennyi hazug hír keringett Magyarország felől. Itt azt mondták, hogy a lengyel király (Ulászló) meghalt és egész serege szétszóratott; amott, hogy győzedelmesen harczolt, és a török császár egész hadseregével tönkre jutott, Drinápoly elfoglaltatott, és keresztyén áldozat mutattatik be ott az urnak. Némelyek azt mondták, hogy a lengyel király az ütközetben esett el, midőn övét férfiasan buzdítá és vezénylő; mások: hogy sebet kapva, megfutott és Bulgáriában hala meg; ismét, hogy elfogatott és feje vétetett, mely a tatárok fejedelméhez, Caramanhoz, a nagyúr rokonához küldetett; végre, hogy Konstantinápolyban futásközben a görög császár nővérével házasságra lépett. . . . És mindezen hazugságok Magyarországnak költettek, habár közöttük egynémelyik igaz is lehet, a mi inkább csak véletlenül, mint czélzatosan hireszteltetett. De ezeket inkább a lengyeleknek

rovom fel, mint a magyaroknak. Voltak azonban a magyarok között is, kik féltve állásukat, sokat beszéltek össze arról, hogy a király él, hogy magukat így biztosítsák. Ezek közt volt Lőrincz (Hélerváry) a nádor, ki midőn a népet egybegyűlni látta, új koholmánnyal akarta annak figyelmét elvonni. Úgy színlelé ugyanis, hogy a király neki levelet küldött, melyet pedig őnmaga irt és hamis pecséttel látott el. E levél tartalma az volt, hogy a király Lengyelországba ment, a honnét nemsokára visszatérend, a török ellen küzdendő. Ezért a nádor hálaimákat akart tartatni, de beszéde hitelre nem lelt,“ stb.

Ezen érdekes idézetet, bár közvetlenül nem Mátyás, hanem atyja korába vág, már azért is czélirányosnak tartottam itt fölhozni, mert új támpontokat nyújt az, azon kérdés eldöntéséhez, melyet legújabbban többen, névszerint dr. Wenzel Gusztáv Hunyady Jánosnak egy érdekes levele közlésekor*) fölvetettek, tudniillik vajjon valóban elesett-e Ulászló a várnai ütközetben?

Vannak e levelek közt még számos kortörténeti érdekességek elszórva. A 176. sz. alatti a győri püspökhöz intéztetett, kit barátságosan fölszólít, hogy a sopronyi polgárokat ne terhelje „processibus ac censibus ut vobis obedientiam faciant,“ mert ez által a római királyt és a pápát is maga ellen ingerli.

Inti őt egyszersmind, hogy a viszályt, mely a római király és a magyar főurak közt van, igyekezzék mielőbb kiegyenlíteni, mert ez által legtöbbet az egyház szenved. (Datum in Roksburg die Va maji 1447.)

A 184. sz. alatti levél, mely Carvajal János bíbornokhoz intéztetett (Laibachból 1449. nov. 13-áról) szintén foglalkozik a magyar viszonyokkal különösen a Giskra ellen vitt harcokkal. De úgy ezen, mint számos egyéb adataira e történetünkre nézve kétségtelenül becses leveleknek, melyek részben még egészen újak, kénytelen vagyok ezúttal csak röviden figyelemgerjesztőleg utalni az olvasót.

Mátyás uralkodásának első időszakába esik egy nevezetes esemény, az erdélyiek 1467-iki összeesküvése, melyről eddig csak igen keveset és homályosan tudtunk. Fírnh-

*) L. „Századok“ 1869. 569. l.

ber Frigyes, kinek érdemeiről a magyar történetbúvárlat körül már első közleményünkben elismerőleg nyilatkoztunk, ugyan ezen tárgyra vonatkozólag egy fölötté fontos okmányt tett közzé a cs. kir. házi, udvari és államlevéltár eredetije nyomán, a Szűz Máriáról czimzett kolos-monostori conventnek egy 1467. aug. 18-án kelt bizonyosságlevelét, mely egészen új fényt vet az összeesküvés mivoltára és czélzataira *).

Ez összeesküvésről ugyanis eddig csak Bonfin és Dlugoss nyomán tudtunk, a mit tudtunk, kiknek adatait használták Pray, Fessler, Teleki s mások, még némi okmányokkal bővítve. Bonfinból név szerint tudjuk, hogy székelyek és szászok, kiváltságaiuk megsértésén boszankodva, Mátyás ellen egyesültek. De hogy miként és mely czélból? Firnhaber ezen közléséig homályban maradt.

A Firnhaber által közlött okmány azonban jóformán mindent földerít.

Ebből látjuk, hogy az 1467. aug. 18-án, a kolos-monostori convent előtt néhány székely és szász nemes megjelenvén, nyilatkozatot tettek, melyeknek értelmében Corvin Mátyás király és erőszakoskodásai ellenében egyesülnek s János és Zsigmond Szent-Györgyi és Bazini grófokat, továbbá Monyókeréki Edlerbach Bertholdot, erdélyi vajdákat, nemkülönben Szapolyay Imre és István szepesi grófokat fejeikül és vezéreikül („directores et antecessores“) választván, a következő pontok megtartására kötelezék magukat:

Hogy Erdély lakosai a nevezett urak akaratjának magokat alávetik kiváltságaik visszanyerésére. A nevezettek minden alattvalónak igazságot fognak szolgáltatni. Még azon joguk is van, hogy bármely ellenség ellen Erdély részeiből hadat szedhetnek. Ha a királylyal összettközésük lenne: akkor kötelezik magokat a szövetségesek, hogy oly hamar és oly erővel, a mint csak lehet, segítségére mennek vezéreiknek és Erdély s Magyarország kiváltságainak föntartásáért harcolandnak. Továbbá ígéri, hogy a „füstpénzt és kiróvott“ adókat a nevezetteknek

*) Oesterreichische Geschichtsquellen (I. „Notizenblatt“ 1852. 193—199.) Die Verschwörung der Siebenbürger gegen K. Mathias im Jahre 1467 von Friedrich Firnhaber.

szolgáltatandják át. Semminemű egyességre nem lépnek, hanem csak vezérek tudtával és akaratával. Ha az utóbbiak bármelyike, valamely birtokát, legyen az város, vár, helység vagy bármi más, elvesztené: addig senkivel békét nem kötnek, míg azt neki vissza nem szerzik. Ha valaki fogságba esik: azért a szövetséget föl nem mondhatja. Ettől senkit föl nem menthet semmi világi avagy egyházi bíró. Háború vagy béke csak a vezérek akaratától és megegyezésétől függend. Ha azon pénzzel, a mely nekik most megajánlott és a részökre utalt királyi jövedelmekkel a cél el nem érhetnének: akkor a nemes székelyek és szászok arra köteleztetnek, hogy vezéreiket pénzzel és minden más-sal segítsék. A ki vonakodik: kényszerítettetni fog erre. Ezenkívül még arra kötelezték magokat, hogy vezéreiktől el nem pártolandnak s tőlök sem „timore, amicitia dolo fraude,” sem „dono atque amore quoque,” magokat eltérítettetni nem engedik. Mindezt unepélyes esküvel erősíték meg.

Eddig az okmány. Világos ebből az egész összeszküvés célja, szerkezete.

Az osztrák történet körül annyira érdemesült Chmel J. is, ki a bécsi csász. akadémia történeti bizottságának legszorgalmasabb tagja volt, több, hazánkat érdeklő adatot, okmányt s egyéb emléket tett közzé. A tárgyalt korszakba vágnak azon általa közölt levelek, melyek Mátyás összeköttetéseit a milánói hercegi udvarral tárják elő. Chmel ezen okleveleket, szám szerint tizenegyet, a milánói levéltár eredetiei után adta ki *).

E levelek tárgya Corvin Jánosnak, Mátyás természetes fiának, eljegyzése Galeaz János milánói herceg testvérével, Blanca-Máriával. E fejedelmi hölgy előbb Savoyai I. Philibert hercegnek vala eljegyezve, s utóbb I. Miksa császár nejévé lett.

Alkudozások sikerrel folytak a kötendő házasság felől; már az eljegyző okmányok is elkészültek, de az egybekelés még sem létesült, miután itthonn Corvin János részére a trónörökösödést biztosítani nem sikerült **).

E levelek azonban helylyel-közzel Mátyásnak olaszországi diplomatai összeköttetéseivel is megismertetnek bennünket.

*) Zur Geschichte des Königs Matthias (Corvinus) v. Ungern eilf Dokumente v. J. Chmel, (Archiv. I. 74—100.)

**) Pray Annal IV. 255. Fessler V. 421.

Mátyás, mint tudatik, a nápolyi királynak sógora volt, ki 1486-ban a pápa ellen hadat vitt. Mátyás ezért a vele barátságban álló Galeaz Jánost fölkeri, hogy legyen segélyére sógorának s egyszersmind tudatja, hogy maga is küldött ennek seregeket: „et credimus illas jam ad mare non solum applicuisse, sed etiam conscendisse.“ A többire nézve követét, Fontana Ferenczet bizza meg. (Datum in villa Strompha nona die Mensis Aug. 1486.)

Egy későbbi levélben Mátyás (Retz, 1486. 23. oct.) örömét fejezi ki a pápa és a nápolyi király közt fönnforgott viszály békés kiegyenlítésén; majd egy harmadikban fölhatalmazza János váradi püspököt s cancellárt, hogy Blankát, fiával, Jánossal eljegyezze (Bécs, 1487. jan. 13.). Az eljegyzés megtörtént s róla a hiteles okmány Girardis János Antal közjegyző (notarius publicus) és hercegi cancellár által kiállítottatott *).

A későbbi levelek kevésbé érdekesek. A többi közt itt találjuk Mátyás egy levelét, melyben 6000 aranyról mint Blanka hozományának egy részéről nyugtát ad; ugyanannak más levelét, melyben részvétét fejezi ki a herceg testvérének halála és Genua elvesztése fölött. Végül még néhány, a milánói és magyar udvar közt fönnállott követi forgalomról szóló rövid okmánynyal találkozunk.

Ezekben adhatjuk a bécsi cs. akadémia I. Mátyás korára vonatkozó magyar érdekű közléseinek rövid ismeretetését. Az előttünk fekvő terjedelmes anyag közül az ismertebbet mellőzve, csak a nevezetesebb vagy eddigelé kevésbé ismerteket szemeljük ki, a többit — sőtjórészt ezeket is — hazai történetbúváraink beható szorgalma már kellő mérvben kiaknázta és értékesítette.

CSILLAGH GYULA.

*) A Corvin Jánosnak adandó házassági ajándék fejében Mátyás király leköté az austriai hercegséget s néhány magyar- és morvaországi jószágot. A magyarországiakról az okmány így nyilatkozik: „Inprimis in Hungaria Comitatus Hunyad cum pertinentiis. Item ducatus de Munkach cum oppido Debrechen et universis suis pertinentiis. Item castrum Gyula, castrum Maroth cum oppido Gara, castrum Chereiog cum oppido Futhag castrum Bacymoch (Bajmóc) cum universis oppidis Theloneis et aliis omnibus juribus et pertinentiis Comitatus de Troroch (Turóc) cum castro Selabhyna (Szklabina) aliisque omnibus castris oppidis et villis ad ipsum comitatum pertinentibus. Különb enre nézve lásd Katona Histor. Critic. XVI. 338. l.

T Á R C Z A.

— A Magyar Történelmi Társulat május havi választmányi ülése e hó 5-kén ment végbe, Horváth Mihály elnöklete alatt. A választmányt elég szép számú, mintegy 15 — 16 tag képviselte; egyéb tag és hallgatóság aránylag csekély számmal.

Az aprilisi jegyzőkönyv felolvasása és hitelesítése után b. Nyáry Jenő v. tag mutatta be és magyarázta darabonként azon kő-, bronz- és átmeneti korszakbeli különnemű műtárgyakat, melyek a választmány zöld asztalán valóságos kis szemgyönyörködtető tárlatot képezének. E ritkánál ritkább régiségekből: kigylakövekből készült különböző nagyságú fejsze, balta-, kés-, nyíl- stb. eszközökből, élénk színű, s kackaringós ékítményű üveggyöngyökből, szép díszítésű patinával borított bronz-fegyverek, házi- és ékszerekből, kis cserépbögrékből stb. álló gyűjteményt a nemes báró legközelebb gyűjtötte és ásatta ki, és pedig három vármegyében, u. m.: Gömörben Ó-Báston, Nógrádban Pilinyben, és Hontban Magyaradon s Dalmadon. Különösen feltűnt köztük néhány, a pilinyi metanasta-jász temetőbeli ó sírokban talált finom művű érczkigyócska, melyek oly szépek, mintha már legalább is a XV-ik század ötveneséi által készítették volna; kitűnt továbbá néhány, agyag-edényekre cizfrázatokot nyomni való műforma stb. S a kultur-történeti megbecsülhetlen adalékok csak igen csekély részét képezik a nemes báró Báston levő tetemes gyűjteményének, mely már egész kis múzeumot képez.

Az ülésen jelen volt nemzeti muzeumi régiségőr: Rómer Flóris, b. Nyáry bemutatott műtárgyai némelyikének ritka nevezetességét a maga részéről más európai gyűjteményekben létezőkkel egybevetve; kiemelvén, a jelenlevők helyeslése közt mondott köszönetet a lelkes bárónak, ki egész szenvedéllyel űzi a régészetet, s máris oly jelentékeny eredménnyel, hogy Rómer méltónak véli gyűjteményét pár hónapra — mint ez külföldön szokás — az országos muzeum termeiben kiállítani, hogy minél többen megismerhessék; a minthogy ennek teljesítésére ezúttal nyilvánosan fölkéré Nyáry bárót, ki a meg-tisztelő fölszólításnak még az idén szives készséggel eleget tenni ígérkezett.

Ezután a derék b. Nyáry testvérpár idősbikét: b. Nyáry Albertet szólítá az elnök, ki is a Hyppolit-codexekről nagy gonddal irt és a martiusi ülésen megkezdett értekezését folytatá, ez alkalommal az egri érsekség gazdasági viszonyairól, II. Ulászló alatt. E becses műveltségtörténeti tanulmánynak első — martiusban fölolvastott része — jelen füzetünk élén olvasható, a májusi ülésen előadott részt juniusi füzetünk tartalmazandja.

Ezután Kápolnay István v. tag mutatott be 32 db, XVI és XVII-ik századi eredeti okmányt a Bodó-család barsvármegyei, szelezsényi levéltárából. Ezek csakhamar átvizsgáltatván, közülök több darab valódi érdekekkel bírónak találtatott, pl. egy 1535-iki Budáról irt missilis levél, melyben egyebek közt Enyingi Török Bálintnak egy párviadaláról tétetik említés; Rimay Jánosnak egy eredeti levele Bethlen Gábor korából; Forgách Miklósnak egy 1632-iki nevezetes magyar kihocsátványa a lázongó pórokhoz; Figedy egri várnagyhoz és a Bozói Fáncsyakh zint'zett levelek; Baskay István, Thurzó György, Homonnai Drugeth Bálint, Bethlen Gábor, Wesselényi nádor egy-egy eredeti okmánya, budai pasák levelei stb. Mindezek érdekesejkeit a „Századok“-ban ismertetni fogjuk, mely czélból az okmányokat a titkár és Nagy Imre v. tag vették által. Kápolnai egyúttal a Bodó-család többi okmányainak bemutatását is megígéré, és azok jelenlegi derék gondviselőjét: Bodó Lipót urat évdíjas tagúl ajánlá, ki is egyhangulag meválasztatott.

Szalay Ágoston v. tag Zápolya Imre nádornak egy heraldicailag nevezetes pecsétjét mutatá be 1486-ból, mely tehát egyike az évszámmal bíró legrégiebb hazai pecséteknek. Különben is, a Szapolyay-czímer ritka, némileg eltérő változatban van ábrázolva rajta. A pecsét nagy, kerek és szép metszetű.

Nagy Imre jelenté a Zichy-codex-bizottság részéről, hogy a szerződés a codex nyomtatására nézve Koesy Sándor pesti nyomdász-szal, mint legelőnyösebben ajánlkozóval, köttetett meg, s már úgy a társulati elnökség, mint a mélt. grófi ház képviselője által aláíratott. A nyomtatás május közepén meg fog kezdetni, miután az árpád-kori okmányok — mintegy tiz nyomtatott ív — már mind lemásolvák.

Örvendetes tudomásul szolgál.

Végre a titkár a vidéki kirándulás idejének s helyének kitűzését ajánlá a választmány figyelmébe. Erre hosszabb eszmecsere fejtett ki. Szóba hozatott mélt. Kruesz Chrysostom pannonhegyi főapát úrnak

még tavalyi szives meghívása folytán Pannonhalma és vele Győr s Hédervár, különösen ez utóbbi helyen a gr. Héderváry-Viczay-archivum; másrészt pedig Vasvármegye, főként a hg Batthyány-háznak ott — Kőrmenden — és a gr. Erdődyek ifjabb ágának, a Rákóczi-Aspremont utódoknak ugyanott — Vörösvártn — létező roppant gazdag levéltára, melyeknek a társulat tagjai előtti megnyíltára — a tulajdonosok lelkes hazafiúságát s tudománypártolását ismerve — bizton számolhatni. Megvizsgálható lenne a gr. Szápáryak nem messze, Muraj-Szombatban őrzött levéltára is, úgy más, Gyöngyösmenti régi nemes családoké, pl. a Chernelek, Szegedyek, Rumyak, stb. Azonkívül Szombathelynek magának három jelentékeny archivuma van: a vasvári káptalané, Vasvármegyeé és a városé. Mindezek folytán a választmány nagy többsége az idei vidéki gyűlés színhelyéül Vasvármegyét választá, úgy, hogy a találkozás napja Pesten szeptember 18-ika legyen, a mikor egy, csupán e tárgyban tartandó értekezleten a kirándulásban részt veendő tagok, a munkálkodók számához képest bizottságokra fognak oszolni, és úgy másnap, 19-kén Budáról Kanizsának, Kőrmendre, Szombathelyre megindulni. A szükséges előintézkedéseket másodelnök és titkár teendik meg. A titkár által a jelen ülés határozatából a társulati tagokhoz intézett fölhívást lásd alább.

Ezek után az ülés befejeztetett.

— Fölhívás a Magyar Történelmi Társulat tagjaihoz.

A Magyar Történelmi Társulat 1870-ik évi vidéki kirándulását Vasvármegyében, szeptember hó második felében tartandja, és pedig, hogy a levéltári munkálkodásra — a mire főszóly helyeztetik — annál több idő megtakaríttassék: a dísz- és a zárulé; ez alkalommal mellőzteni fognak, az egyes kutató bizottságok a Pesten october hó 6-kán tartandó választmányi ülésen fogván búvárlataik eredményéről jelentést tenni.

A vasi kirándulás alkalmára, Vasvármegye, a vasvári káptalan és Szombathely városának ez utóbbi helyütt létező archivumain kívül, biztos kilátás van arra, hogy számos vasi régi nemes családokén följúl a herczeg Batthyány-ház Kőrmenden, és a gr. Erdődy-család ifjabb ágának a fejedelmi Rákóczi-ház gr. Aspremont jogon reájok szállott rendkívül gazdag levéltára Vörösvártn, valamint a gr. Szápáry családé Muraj-Szombatban, meg fognak nyilni a Történelmi Társulat tagjai előtt.

Hogy e levéltárak történelmi kincsei rendszeresen átbúvároltassanak és csak legnevezeteseb okmányaik is lemásoltassanak: legalább 15—20 avatott történetbúvár közreműködésére és egy-két heti folytonos munkálkodására van szükség.

Ennélfogva a Magyar Történelmi Társulat mindazon t. cz. tagjai, kik a paleographiában, régi oklevelek olvasásának tudományában jártassággal bírnak, avvagy abban jártasságot szerezni óhajtanak: a tervezett vasvármegyei kirándulásban való részvételre ezennel tisztelettel fölhívtnak, — ebbéli szives elhatározásukat alólírt társulati titkárral (Budavár, egyetemnyomda-tér 162. sz. a.) legfölbbebb f. é. július hó 1-jéig tudatni kéretvén, hogy így a július havi választmányi ülés a kirándulásban részt veendőök száma felől tájékozva legyen s a kirándulók könnyebbségére, a buda-szombathelyi vasútvonalon vitelbér-mérséklés is a társulat által még idejében kieszközöltethessék.

A kutató bizottságokra osztlás a Pesten, september hó 18-kán e czézből tartandó értekezleten fog végbe menni; az indulás másnap Budáról együttesen történik. A Dunántúlról csatlakozni óhajtók Szombathelyen várandják be a Pestről érkezőket, de csatlakozási — valamint általában részvételi szándékukat — a társulati titkárral ök is előre tudatni kéretnek.

A május 5-ki választmányi ülés határozata folytán

THALY KÁLMÁN m. k.,
titkár.

— **Magy. tud. Akadémia.** A második osztálycsoport május 2-iki ülésén Szilágyi Ferencznek az 1781-iki erdély országgyűlésről tartott rövid értekezése után Toldy Ferencz, érdemekben gazdag veteránunk olvasott egy criticaí érvekben ép oly bővelkedő, mint a meggyőződés benőségéből és a lelkes ügyszeretet melegétől áthatott értekezést, Anonymusnak, történetírásunk ősatyának legújabbban Bielewsky által Colonnai Guidóval lett azonosításáról. Toldy, a lengyel történeasznek már Ipolyi által megingatott merész állítását számos történeti és nyelvészeti, valamint lélektani okokkal merőben tévesnek, semmisnek, sőt nevetségeseznek bizonyítja; tagadja még a két író közti mélyebb stylaris hasonlatosságot is: vagy ha igen, akkor szerinte Colonnai Guido oroza el a korább élt Anonymustól ennek a trójai veszelelemről írt munkáját, mely európai hírü mü tehát tulajdonkép, Név-

telenüktől credne. Állítása valószínűségére számos ecclatáns példáját idézi a középkori, sőt az újabb időkben is fölmerült irodalmi orzásoknak. Anonymusra nézve pedig, magyar szavainak idomaiból következő, kétségtelennek állítja, hogy annak I. vagy legvalószínűbben II. Béla jegyzőjének kelle lennie, tehát a Kun László és III. Endre korabeli Colonnai Guidónál 150—200 évvel előbb élt.

Toldy értekezése végével Mátyás Flórián tön ugyan e tárgyról bővebb észrevételeket; a mit Toldy főként nyelvészeti, ugyanazt ő paleographiai és közjogtörténeti alapokon bizonyítja, hogy t. i. Anonymus a XIII-ik században, tehát IV-ik Béla alatt és még későbbben semmiesetre nem élhetett, hanem szükségkép a XII-ik században, minden látszat és következtetés szerint Vak-Béla király jegyzője vala.

Annyit e két előadásból mindenesetre megállapíthatunk, hogy a lengyel Monumenták kiadójának Anonymusunkat illető állítása, melyre Ipolyi Arnold figyelmezteté apríl 4-ki előadásával irodalmunkat, — legkisebb hitelt sem érdemel, és csak sajnálni lehet, hogy oly tekintélyes történész holmi esetlegességek után indulva, a nélkül, hogy a dolgot mélyebben megvizsgálná, ily, a történelmi critica első lehelletére összeomló légvárakat állíthat, tévtanokat hirdethet.

Az Akadémia f. évi nagygyűlései május 21. és 28-ika közt fognak tartatni. Az új választások eredményéről — melyek a történelmi osztály részéről valószínűleg számosak lesznek, tekintve, hogy már hetedik éve egy belföldi tag sem választatott ez osztályba — csak jövő füzetünkben adhatunk értesítést.

A történelmi bizottság, mely már pár hó óta szünetelt, végre május 7-kén szintén ülést tartá. Ez alkalommal bemutatott a Történelmi Társ XIV-ik kötetén kívül még épen ekkor a sajtó alól kikerült két más, bizottsági kiadvány is, t. i. a Török-magyar kori Államokmánytár III-ik kötete, mely 1638-tól 1661-ig terjed, és Rupp Jakabnak az esztergomi érsekség és a hozzátartozó püspökségek helyrajzi történetét tartalmazó roppant, 800 lapnál vastagabb kötete. Krytoboulos görög és francia szövegéből is megérkeztek Konstantinápolyból az első nyomtatott próbaivek. Az egész 30—32 nyomtatott ívet teend. Ugyanez alkalommal bemutatottak a nápolyi államlevéltárban az Anjou-kor magyar okmányainak föl-kutatásával és másolásával megbízott Óváry Lipót és a Velen-czében munkálkodó Mircse János hazánkfiainak küldeményei.

Óváry hosszabb jelentés kiseretében tíz füzetnyi gondosan másolt nevezetes okmányt küldött, legtöbbször Nagy Lajos nápolyi hadjáratára vonatkozókat, le egész Kis Károly és Zsigmond koráig; Mirese pedig a velencei titkos tanács Magyarországot érdeklő határozatainak másolatait küldé meg folytatólágosan, kivonva az illető tanácsjegyzőkönyvekből, és pedig ezúttal 1353-tól 1499-ig összesen 207 írott íven. Mindkét rendbeli küldemény igen becsesnek mondható. A bizottság a Rákóczy-Aspremont-Erdődy-levéltár actáinak másoltatását is lehetőleg gyorsítani fogja, az időre, az országgyűlés nagylelkű határozata folytán, kissé jelentékenyebb pénzüsszeggel rendelkezvén.

Péter kalocsai érsek pecsége.

Mily nevű nemzetségből származott Péter kalocsai érsek, Mátyás király egykori kedvence, majd foglya, ezen kérdésre eddig történetíróink közül egy sem adott biztos feleletet. Wagner Károly genealogistáink legrégibb, de sok hibát terjesztő patriarchája, midőn 1776-ban Péter érsek érdekes leveleit közzé tette, csak azt tartá bizonyosnak, hogy magyar és nemes származású volt, de családját, melyből eredetét vette, kellő próbák hiányában meghatározni nem tudá; és mégis a kiadott levelek czímén „de Várda“ vagyis „Várdai“ nevet fogott reá. Ilyen ellenkezésbe nem egyszer jött Wagner atya maga magával ¹⁾. Pray is bevallá, hogy Péter érsek családi neve nincs elegendőképen kimutatva, és nem mert választani a három név közül, melyeket Péter két testvére Pál és Máté használtak. Ezen három név egyike 2-dik Ulászló király okmányában „de Varadino“ vagyis „Várdi“, másik Beatrix királyné 1490-ki adományozó levelében „Érsek“ és végre Buda városa 1504-ki kiadványában „Érsek de Adorjan“ vagyis magyarul: Adorjani Érsek. Az első Péternek Pál testvérét, a két másik Máté fivérét illette ²⁾. Harmadik állításnak Kemp esztergomi kanonok adott kifejezést, az esztergomi bazilika fölszentelési ünnepére készített történelmi munkájában. Szerinte ugyanis Petrus Adorjan de Varadino esztergomi kanonok, sasvári főesperes, Mátyás király tanácsosa és cancellárja 1465-től 1480-ig a főszékes káptalan tagja volt volna ³⁾.

¹⁾ Petri de Varda Eccl. Coloc. Aeppi Epistolae etc. Posonii et Cassoviae 1776. in praefat.

²⁾ Specimen Hierarchiae Hung. P. II. 78.

³⁾ Memoria Basilicae Strigoniensis. Pestini 1856, 33.

Vegyük ezen véleményeket rendre vizsgálat alá. A „de Varda“ vagyis „Várdai“ családi név semmi esetben nem illeti Péter érseket, következendő okokul fogva: mert habár Pál, Péter érseknek édes testvére (frater germanus) Ulászló király 1494-ki okirata szerint „de Varadino“, azaz magyarosan „Várdai“ nevet viselt is ⁴⁾, de ebből nem lett volna szabad Wagnernek „de Varda“ azaz „Várdai“ nevet Péter érseknek adni; mert „de Varadino“ és „de Várda“, azaz Várad és Várda, Várdi és Várdai, melyeket Wagner könyvemléleg synonymumoknak vett, mind földrajzilag, mind családirag, nagyon is különbözök. A Várdai vagy de Varda család a Gut-Keled nemből, a híres Báthory, Butkay, Zokoly és Zeleméry családokkal együtt vette eredetét és a tiszántúli nemes fajok egyik jelesbika volt. Tagjai állandóan „de Varda“ vagy „de Kis-Varda“, azaz „Várdai“, soha pedig „de Varadino“, „de Varad“, azaz „Várdai“ nevet nem használtak. Mind ezt tudhatta volna Wagner, már 1776-ban, de még inkább kelle tudnia huszonhat évi kutatásai után 1802-ben, midőn családtani gyűjteményét napfényre bocsátá. Mindazáltal még ekkor is Péter érseket és Pál meg Máté testvéreit a Várdaiak családjába csempészte be, holott egyúttal kijelenté, hogy ezeknek a Várdaiakkal vérségi összeköttetését monumentorum inopia tisztába nem hozhatja ⁵⁾.

Hogy Péter érsek a Várdai vagy Kis-Várdai családhoz nem számítható, arra immár újabb czáfolhatlan bizonyítvány van kezeim közt, Péter érseknek családi gyűrű-pecsége, melyet a bécsi eredeti után híven másolva, van szerencsém a T. Társulatnak bemutatni. A vízszintesen ketté osztott vértnek felső osztályában két, hatágú csillag, alsó osztályában egy lilium látható. Körirata: S. V. PETRI. ARCHI EPI. COLOCE. azaz Sigillum Venerabilis Petri Archi Episcopi Colocensis. Ezen pecsét mása a bécsi császári levéltárban őrzött azon okmány eredeti után van adva, melynek erejével Péter érsek 1492-ki mártius

⁴⁾ J. Koller Epp. 2 Eccl. Hist. Tom. IV. 467. Ulászló királynak 1494-ki január 6-án a földvári apátság adományozásáról szóló okmányában ezek állanak: „quam . . . ipso Domino Archiepiscopo Petro volente et concedente, Venerabilis condam Paulus de Varadino frater germanus ipsius Archiepiscopi usque ad extremum vitae suae tenuisset.“

⁵⁾ Collectanea Genealogico-Historica etc. Posonii, Pestini, Lipsiae. 1802. Dec. II. 71.

7-kén a magyarországi öröklés iránt Ulászló király és Miksa császár közt kötött egyezséget maga részéről külön elfogadta. És mivel azt Firnhaber az e tárgyban kiadott okmányokon függő és általa közzétett pecsétek sorában elmulasztá közleni: nekem jutott a kedvező alkalom, derék hazánkfia Gözsy Gusztáv úr külügyi ministeriumi fogalmazó, szívessége által azt megszerezni. Mikép a közelmúlt 1869-iki év april 16-kán hozzám írt sorai tanúsítják, saját kezével, az eredetinek mérvében másola le. — Összeállítva ezt a Várdayak czímereivel, melyek, szájában farkát tartó kigyót vagy sárkányt ábrázolnak, első tekintetre szembe esik a családi czímerek különbsége, és az, hogy Péter érsek a Várdayak vérségével, mely a Guth-Keled nemzetség minden ágai által híven megőrzött czimer közösségét fönntartá, semmi atyafiságban nem állott. Péter érsek tehát nem volt Várday, nem volt „de Várda,” és Wagner tévesen adta rá ezen őt nem illető jelleget.

Lássuk Pray taglását. Ő következetesebb volt mint Wagner. Sem azokból, melyeket emez 1776-ban Péter érseknek Pál és Máté testvérei elnevezéseiről idézett, nem merte azon főpapot „de Varadino” vagy „Érsek” néven nevezni, sem a budai városi tanácsnak 1504-ki okiratából, a Mátét illető „Érsek de Adorjan” nevet Péter érsekre alkalmazni. Pray, jól ismerte azon fluctuatiót, mely épen Péter érsek korában a nemes magyar családok onomasticonja körül divatozott. Legközelebb is előtte állott Máté példája, kit az *Ars Notarialis* ⁶⁾ de *Varadino*, Beatrix királyné egyszerűen *Érsek*, a budai tanács pedig *Érsek de Adorjan* néven neveztek. Ő ennél fogva Péter érsek családisága iránt határozottan nem nyilatkozott.

Menjünk által Kempnek, a Magyar Encyclopaedia czikkírójától is elfogadott, véleménye vizsgálatára. Föl kellene tennünk róla, mint ki előtt az esztergomi főegyház gazdag levéltárai nyitva állottak, hogy a mit Péter érsekről imént mondott, az mind biztos kútfökből lévén mérítve, döntő erővel bír. De nem úgy van. Az egykorú Bonfin, ki Pétert személyesen jól ismerte, és róla több helyen emlékezik, egyenesen mondja, hogy mielőtt Péter érsekké és cancellára neveztetett volna, a mi 1480-ban történt, a királyi irodában lelt alkalmazást, és csak utóbb

⁶⁾ M. G. Kovachich *Formulae Styli etc.* „Quod Reverendissimus in Christo Pater Dominus Petrus Archiepiscopus Colocensis, Summus et Secretarius Cancellarius noster fidelis dilectus et Mathaeus de Varadino frater ejusdem coram Nobis personaliter constituti.” *Ex Formulario Styli Matthiae Corvini* Nr. 12. p. 466.

neveztetett „a b e p i s t o l i s“ vagyis királyi titkárrá; nem állhat tehát Kemp állítása, mintha már 1465-től 1480-ig királyi tanácsos és cancellár lett volna. Annál kevésbé fogadhatjuk el Kempnek azon másikat, és hihetőleg Wagner és Pray adataiból compilált, állítását, hogy Péter érsek „A d o r j a n d e W a r a d i n o“ azaz V á r a d y A d o r j á n családi nevet viselt. Jobban összefér Bonfin tanúságával, az a mit Kemp egy ezen korban élő másik Péter nevű esztergomi kanonokról így jegyzett fel: „Petrus Decretorum Doctor, Rector Capellae Beatae Mariae Virginis, dein et Archidiaconus Honth. Erat Mathiae Regis Secretarius 1467—1479“ ⁷⁾. Kempnek avatottsága iránt Péter érsek viszonyait illetőleg annál inkább okunk van kételkedni, mert Péternek édes testvérét, Pál esztergomi prépostot a prépostok sorozatából egészen kifelejtette, a mi különben munkája teljességéhez és köréhez szorosan tartozott volna. Ezen Pál testvérisége Péterrel és esztergomi prépostsága, semmi kétséget nem szenved. Az elsőt II. Ulászló király főnntebb idézett okirata, a másodikat pedig azon pápai utasítás bizonyítja, mely a Mátyás király udvarába küldött Angelo pápai követ számára készült, és melyben világosan mondatik, hogy Péter érsek testvérét, Pál esztergomi prépostot a király azért fosztotta meg egyházi beneficiumától, mert fogságba esett testvére Péter érsek mellett felszólalt ⁸⁾.

Az iménti eddig ismertetett adatokat nem tartom még elégségeseknek arra, hogy Péter érsek születéssel nyert családi nevét ez idő szerint egész bizonyossággal meghatározhassuk; mert egy okmányos probánk sincs, mely egyenesen az atyjáról reá háramlott családi nevére vonatkoznék; testvéreinek pedig háromszoros változatban ismert családi nevei közül Péter számára választani nem fér meg a részrehaj-

⁷⁾ Memoria Bas. Strigon. p. 133.

⁸⁾ Gr. Teleky József „Hunyadyak kora“ XI. k. 426. „Item praefatus nuncius postquam a chiepiscope causam composuerit, modo premissis incipiat verba facere pro Domino Paulo Preposito Strigoniensi ut cum Sua Majestas ad beneficium restituere dignetur, nec ad ea, quae de illo forte relata sunt, advertere velit, consideretque Celsitudo Sua quod causam fratris agens plus aequo fortis in ea defendenda egit et excaudit, quam modestia postulare. ignoscat Sua Majestas illius justo dolori, qui cum fratrem, qui prius apud Suam Celsitudinem in supremo gradu fuerat, decidisse vidisset, temperare illum nequiebat, nec delicta juventutis suae meminere, aut de illis vindictam sumat.“

B. T.

latlan itésszettel, miután épen az ő korába esik azon fluctuatio, mely szerint sokszor apa és fiu, testvér és testvér különböző neveket vettek föl.

Bővebb és biztosabb próbák szerzendők tehát Péter érsek valódi vezetékneve iránt, és ilyenek minden valószínűséggel az esztergomi főszékesegyház gazdag levéltáraiban keresendők; mert Péter érsek az esztergomi főkáptalannak több évig tagja lévén, ottléte ekleveles nyom nélkül alig múlhatott el. Egész bizodalommal fordulhatunk e szerint, Társulatunk érdemes tagja, igen tisztelt barátunk Knauz Nándorhoz azon kérelemmel: hogy Péter érsek vezetéknevének, nyíltan hagyott kérdését karolja fel, és az esztergomi levéltárak hiteles adatai alapján tisztába hozni szíveskedjék.

ROTKA TIVADAR.

— Még egy levél Rimay Jánostól. A „Századok“ f. é. III. füzetében egy, történelmileg véve is becses levelet közöltünk volt a XVII-ik század jeles magyar költője és diplomátája: Rimay Jánostól, a h g Koháry-ház archivumából; most, a Kápolnai István t. tagtársunk által május havi ülésünkön bemutatott Bodó-féle okmányok közt szintén találván egy Rimaytól irt eredeti levelet, imé itt közöljük:

„Szolgálatomat ajánlom kegyelmednek, mint jóakaró bizodalmas uramnak! Istentől kegyelmednek egészséges életet, bódó szerencsét kívánok adni. — Boldizsártól az szolgálmtól érttettem, hogy Belecztől haza érkezett Bozókba kegyelmed, — akarám azért kegyelmedet írásommal meglátogatnom. — Mielta fogva ez az osztályos állapot következik, nem igen kezdének az emberek az Tisza két feléről ide feljírni, keves odavaló híreket érthetünk. Praepostwáry uram Kowatschóczival az elmúlt pinteken mentenek itt az várossi szurdokon által, az sopronyi gyűlésben mennek, Wilkén háltnak egy éjjel; az kik beszédeseek voltak velek: azoknak beszéllették, hogy az opoliai és rati-boriai herczegség-foglalók kevés haszonnal tértek az fejedelemhez (Bethlen Gáborhoz) meg Slésiából, jó szót sem adtak nekik Budáról peniglen tegnap érkeztenek felső-sztrégovai emberek haza, a kik beszélgetik, hogy császár urunktól követek érkeztenek Budára, a kik alább is akarnak — hiszem — menni, de az törökök boszonkodnak, hogy most soldjokat elkapták az magyar vitézek: negyvenötezer forintot hoznak (így) volt fizetésekre, s avval felosztotak. Az több dolgokat és káro-

ket is emlegetik, s megtiltották, hogy semmiféle marhát se Budáról, se egyebünnen az török birodalomból ide ne adjanak. Balassa Ferencz uramnak is üressen jötenek meg vásárló emberi, nem adtak pénzekért is semmi árú marhát. — Ha kegyelmeteknek valami odafel való új hirei érkezendnek: részeltessen kegyelmetek is azokkal engemet; a mint értem, az németországi állapot is eddég keveredésbe, zúrzavarba vagyon. Mig az sopronyi gyűlésnek vége leszen pedig, megtöbbszörnek az hirek. Tartsa jó egészségbe meg az Úr Isten kegyelmedet! Irtam (hol?) pünkösöd-kedden 1622.

Kegyelmednek élteiglen szolgál

RIMAJ JÁNOS m. k.

P. S. „Uramnak ő kegyelmének ajánlja szolgálatomat kegyelmed.”

K ü l c z í m : „Az én jóakaró bizodalmas uramnak az Nemzetes Faanchy (Fáncsy) Gáspár uramnak adassék kezében.” (P. H.)

Eredeti levél félíven, in folio. Egész szövege Rimay sajátkezű írása. I. R. monogrammos, ostyába nyomott kis gyűrűpecsét.

A B o d ó-család levéltárából közli

THALY KÁLMÁN.

— **Adalék Zrínyi Péter életéhez.** A bécsi cs. k. titkos levéltárnak a Wesselényi Zrínyi-Nádasdy-féle összeesküvésre vonatkozó okmányait Wolf Ádám, az általunk is ismertetett műben: „Lobkovicz herczeg élete,” nagyjában fölhasználta, de sok helyütt akkép, hogy, a történelmi igazságot inkább elferdítette, mintsem fölvilágosította. Lesz talán alkalmunk e ferdítésekről egyszer tüzetesen is szólani; most csak Zrínyi Péter életére vonatkozólag közlünk, kivonatossan egy pár adatot, ki a német írónak kegyét semmikép sem tudta megnyerni, pedig minél mélyebben hatolunk ezen titkos, bonyolódott összeesküvés szálai közé, annál méltóbbnak találjuk Zrínyit rokonszenvűnkre. Nem bizonyos előszeretettel szól belőlem, ámbár az ember önkénytelenül érdeklődik az erő és hősiség iránt: de adatok mutatják, hogy ő férfi volt, ki lelkesülni tudott, és lelkesült is; kinek lelkében romlott kortársai közt bizonyos ösztönös és becsületesség megmaradt; ki minden tekintetben jobb és még hibáiban is különb volt egy Nádasdynál, Bory Mihálynál, Leszenyei Nagy Ferencnél vagy Szenthe Bálintnál, habár észre nézve föl nem ért velük.

De lássunk egy pár adatot életéhez,

Az 1668. dec. 17-kén tartott titkos tanácsülésben, melyben Lobkovitz, Auersperg, Schvarzenberg, Öttingen, Lamberg, Rottal és Montecuccoli vettek részt, Rottal előadá, miszerint Zrínyi elutazása előtt mondá neki: „A nagyvezérnek lovásza, ki a múlt háború óta foglya volt, 16,000 talléron kiváltván magát, felszólítá őt a szultán és nagyvezér nevében, hódoljon be! Ő, Zrínyi, felelt: mikép tehetné azt pusztá szóra? Van-e írása a nevezettektől? miért nem szorgalmazza a behódolást a magyaroknál? Mire a török vá'aszolá: a magyarok kevés akadályt tesznek, de ha Zrínyi a horvátokkal megköti magát, a pápa is segitendi, nagy ellentállást fejthet ki, a mitől a magyarok részéről nem tarthatni. Igérte egyébiránt, hogy karácsonyra visszatér Zrínyihez, és fog hozni a szultántól és a nagyvezértől leveleket.“

Rottal Zrínyit e vallomásaért igen megdicsérte. Zrínyi kérte őt hozza elő a dolgot a császárnak; ő maga nem szeretné ilyféle ügygyel fárasztani a fölséget. Rottal azt megígérte, de — kérdé — ha a császár tudni akarná: mit léssen teendő, ha eljön a török, mit mondjon? Zrínyi válaszolt, hogy ő a török által hozandó leveleket el fogja küldeni Rottalnak.

Rottalnak ez nem tetszett. „Igénytelen véleményem — mondá — az: én ajánlani fogom a fölségnek, hogy küldessék Bécsből valaki, ki töröktől tud, titokban, minden feltűnés nélkül önlőz, mintha szolgálatába akarna állani. Ha jó a török, ezen embert el kellene rejteni a találkozás helyén, úgy, hogy a török ne lássa, de ő halljon mindent; és e-ak azután küldje föl a leveleket. Azonkívül majd föltesznek ők Bécsben számára bizonyos kérdéseket, melyeket a törökhöz intézzen. Ezekbe Zrínyi mind beleegyezett, mert — úgymond — nincs más kívánsága, mint híven szolgálni a fölséget.

Ez elbeszélésre a titkos tanács azt vélé, hogy Vorint vagy Podestát — a Hofkriegsrath török-magyar tolmácsát, ki később Némét-Újhelytt, Zrínyi és Frangepán ntolsó találkozásakor is jelen volt — küldjék le, inkább talán mégis Podestát, mert az magyarul is tud. Zrínyi kérdeje a töröktől: hogy van császára? van-e írása tőle, vagy a nagyvezértől? Hol van most a szultán? Mit csinál a nagyvezér Candiában? Hova szándékozik fordulni, ha Candiában nem boldogúlna? Mennyi erővel? Birnának-e a törökök Candiában és Magyarhonban egyidejűleg viselni háborút? Van-e szövetségük a magyarokkal? Látott-e a portán magyarokat és erdélyieket? Honnan jöttek? — Ha a törököt jólkikérdezte, mondja neki Zrínyi, hogy a török

ajánlata oly nagy dolog, a miben maga nem végezhet; szólnia kell barátjaival, és kérjen legalább 14 napi halasztást erre, hogy a törökben gyanú ne támadjon. A látott és hallott dolgokról készítsen Podesta jelentést, melyet Zrínyinek is megmutasson, és általa aláírasson; azon kívül készítsen még egy másikat is, de azt már ne mutassa meg a bánnak, s abban írja meg: vajjon nem volt-e töröknek más audientiája is Zrínyinél? ha igen, ki volt ott jelen? mily bánásmódban részesült a török? Szóval, tegyen jelentést mindenről, a mit Zrínyi udvarában látott és hallott.

Úgy látzik — sőt majdnem bizonyosnak vehető — hogy a török nem jött el Zrínyihez, és így az ügy tovább nem fejlődött. E török kétségkívül Omer Ispáhia volt, kiről Zrínyi Leopoldhoz fogságából irt, közkezen forgó levelében emlékezik.

Zrínyi érzelmeiről a török iránt Leszenyei Nagy Ferencz 1670. sept. 14-ki lőcsei vallomásában, mely a titkos levéltárban, de az esztergomi primási levéltárban is megvan másolatban, egy helyütt így nyilatkozik: „Zrínyi hévvel kívánta a kassai generalatust^{*)}), hogy alkalmá legyen a törökökbe beléjük kötni, remélvén, hogy a hódoltságot a Sajóig kiragadandja kezükből, és könnyű szerrel fődözendi az egri törököket. Ez okból adott pénzt a nádornénak a szendrei javakra. Azt is hitte, hogy a lengyeleket, az erdélyieket, moldva- és havasalföldieket lassanként ligába egyesítheti a török ellen . . . Bory életében voltam Zrínyivel Patakon. (Ez 1668. januárjában történt.) Zrínyi és Rákóczy akkor egymásnak titoktartást és egész életükre egyetértést és correspondentiát esküdtek, Zrínyi akkor mint az ördögtől idegenkedett a töröktől, és ajánlá a fejedelemnek: forduljon a keresztyén fejedelmekhez! Ekkor inté Szepeßsyt, ki őt Patakra kíséré . . . „ne legyen törökké, hanem mutassa magát igaz keresztyénnek!“ mit Szepeßsy Zrínyinek esküvel is megígért.

„Jul. 23. így olvasom a titkos levéltárban egy czédulán, mely a Zrínyi-féle periratok közt fekszik, és valami kémnek jelentésén alapulhat — mondá Zrínyi — hogy a Candiába küldött franzeria segélynek más czélzata lehet. (A Beaufort, Noailles herczegek és St. Paul gróf alatt 1669. küldött segélyt érti.) Ha e hadak Santa-Maurát elfoglalnák, Dalmatia felé fordúlnának, s oly szándékkal, hogy a török ellen mennek, Horvátországba jönnének: pénzzel a horvátokat magukhoz

^{*)} Ez 1667. végén és 1668. elején volt, tehát a Rottal-féle fölfelezés előtt.

vonhatnák, és hatalmas diversiót tehetnének a török ellen. Nem is lehetne rossz néven venni, ha a horvátok a francziákhoz csatlakoznának, kivált a keresztyénség örökös ellensége ellen, mert királyunktól, kit oltalmukra választottak, sem zsoldot, sem oltalmat nem élveznek; ő maga is (Zrínyi) hozzájuk állana. (Igen természetesen az ilyféle beszédek még csak jobban növelték a bizalmatlanságot Zrínyi iránt.)

Miként bonyolódott Zrínyi Péter, a töröknek e kegyény ellensége mégis török czimboraságba, bár csak fél szívvvel? szinte találynak látszik, ha nem ismerjük az eseményeket és körülményeket részletesen; de az eddigi adatok nyomán már meglehetősen belátnak a tömkelegbe, és képesek vagyunk fölfejteti e pszichologiai gombolyagot. Erről azonban tüzetesen szólni itt nincs helyén.

Itt még csak azt említem meg, hogy kezemben volt a Zrínyinek utolsó vallomásáról ápril 28. 1671. fölvetett s általa sajátkezűleg aláírt jegyzőkönyv. Wolf Lobkovitz életében kivonatossan közli a vallomást, melynek tárgya leginkább a Vitnyédy-féle merénylet volt, de nem említi végül Abele admonícióját Zrínyihez, hogy valljon ki mindent, mert különben kínpadra fog vonatni, a mire már minden el van készítve; Zrínyinek válasza volt: „A fölség tehet velem, a mit akar, ő uram! de én nem vallhatok mást, mint a mit már korábbi vallomásaimban és most ismételve mondtam. Erre kész vagyok minden perczen meghalni!”

PAULER GYULA.

A szécsényi országos szövetséglevél,

a hg Cz. rtoryski által 1870-ben a magyar tud. Akadémiának ajándékozott eredeti példányról közölve:

INSTRUMENTUM

CONFOEDERATIONIS

Inclitorum Regni Hungariae Statvum et Ordinum
pro Libertate confoederatorum.

Mi, alól specificált Magyarországi Statusok és Rendek, adjuk tudtára örök emlékezetül mindenknek, a kiknek illik, cz Levelünknek rendiben, Hogy, minekutánna az szabados ura-

ságra vágyódó Austriai Ház a Királyi Diplomát hiti megszegésével általhágván, minden Törvényeinket megvetván és földre tapodván, Édes Hazánkat s Nemzetünket minden Szabadságátúl nemcsak megfosztotta, hanem ennek főbb Tagjait minden kegyetlenséggel öldöklötte, és sokakat közzülök rettenetes kinokkal e föld színéről eltörölni nem irtózott volna: Istennek csudálatos vezérléséből azon kegyetlen uralkodás rabságából Méltóságos Fejedelem RÁKÓCZI FERENCZ Kegyelmes Urunk ő Nagysága kiszabadulván, és azon Hazánk szabadságát eltörölő s ártatlan vérünket szomjúhozó Austriaiak ellen velünk együtt fegyvert fogván és már harmadfél esztendőktől fogva hasznossan hadakozván, e végre, hogy ezen Ügy dolgában közönséges akarattal tovább is annál jobb rend tétethessék: e folyó ezerhet száz ötödik esztendőben, September havának első napjára ide az Szécsényi Mezőben Generalis Conventusra Bennünket hivogató Leveli által összevgyűjtött volna; szükségesnek itéltük, hogy mindeneknek előtte egy olly Fejet válasszunk magunknak, a ki velünk együtt hittel confoederálván, ezen Hazánk Ügyét valámíg Isten által régi Szabadságának helyrehozásával és megnyerésével kívánt célját el nem éri, nemcsak az Hadi dolgokban, hanem a Törvényes, Egyházi, Politiai és Oeconomiai állapotokban is igazgassa, kormányozza, és Velünk egyetembe oltalmazza; Tetszett közönségesen és egyező akarattal a praetitulált Méltóságos Fejedelmet RÁKÓCZI FERENCZ Kegyelmes Urunkat, Erdély Országának Választott Fejedelmét, minékünk is Confoederált Statusoknak, VEZÉRLŐ FEJEDELMÜNKNEK választanunk, az mint választottuk is. Melly Confoederatióknak hogy annyival jobb fundamentuma, nagyobb ereje, és állandósága legyen: azt a következő Esküvés módjával ratificáltuk és stabilizáltuk; sőt annak felette, annak feljebb declarált céljáig való megtartására nemcsak magunkat, hanem maradványainkat és successorinkat is sub Poena Perpetuae Notae Infidelitatis et Perduellionis in Patriam obligáljuk és obstringáljuk.

Az melly ESKÜVÉSNEK FORMVLÁJA im ez:

EN N. N. esküszöm az élő Istenre, ki az Atya, Fiú, Szent-Lélek, teljes Szent-Háromság, egy bizony örök

Isten, Boldogságos Szűz Máriára és Istennek minden Szenteire, Hogy az Confoederált Nemes Magyar Haza Statusinak és Rendeinek az Austriai Ház által megbántódott minden Szabadságinak és Törvényeinek helyreállítására öszvekött és most is újonnan megerősített Confoederatiójában avagy Szövetségében szabad akaratom szerint belépek, ezen Szövetséget mint tulajdon életemet úgy böcsüllöm és tartom, az ellen sem titkon, sem nyilván soha nem practikálok, ha mást practikálni tudnék is, vagy hallanék, kijelentem, és a közelebb commendérozó Főtiszteknek s következőképpen magának Vezérő Fejedelmünknek tudtára adom, abból semmiképpen ki nem állok, s az Ügyet el nem hagyom, azt mindenkor teljes tehetséggel elősegítem és terjesztem, az egyenetlenséget eltávoztatom, az egyességet, mint ezen Szövetségnek lelkét, megtartom; sőt ezek felett a Méltóságos Fejedelmet RÁKÓCZI FERENCZ Uramat ő Nagyságát, úgy mint a Szabadságért öszveszövetkezett Magyarság Választott Vezérő Fejedelmének ismérem, böcsüllöm, Parancsolatinak engedelmeskedem, ő Nagysága és ezen Szövetség barátinak barátja, ellenségeinek ellensége leszek, utolsó csöpp véremig ezen ügy mellett el nem hagyom; és mivel ezen Szövetség a Magyar Nemzetnek javára s boldogulására czélloz és szerkesztetett: mindenek felett az Haza javán munkálodom, s annak oltalmára igyekezem, és valamit a Confoederált Statusok közakarattal kötnek, rendelnek és végeznek, kigondolható ok, félelem és tekintet nélkül nemcsak megtartani, de minden erővel és tehetséggel véghez vinni is igyekezem, és ezen esküvésemmel most is magamban eltökéllem; Isten engemet úgy segéljen, Boldogságos Szűz Mária és Istennek minden Szentei!

Nota ndum. Az Praelatus Vrak a több Venerabilis Clerussal, ilyen Clausula insertiójával tették le az hitet, tudniillik: A mennyiben az Római Catholica Anyaszentegyháznak ellenére nem lészen.

Melly Hitünk et hogy e szerint egymást közt letettük: annak nagyobb bizonyosságára ezen Confoederationalis Levelünk ket a Praelatusi és Vri Statusok magok pecsétjeivel, a többi pedig rész szerint Vármegyéknek és Királyi Városoknak, rész szerint (mivel némelly Nemes Vármegyék pecsétjei az ellenség kezénél lévén, vigore Praesentium annihiláltak, s az által az új pecsétnek csináltathatására felszabadítottak) azoknak Deputatusi usualis pecsétünkkel és saját kezünk subscribióájával is megerősítettük.

Költ az Szécsényi Mezőben celebrált GENERALIS
CONVENTUSUNKBVL, Szent-Mihály Havának huszadik napján,
Ezer hétszáz ötödik ESZTENDÖBEN.

F. P. Rákóczi m. p. P. H.

Comes Nicolaus Bercsény,
supremus totius militiae Genera-
lis et Comitatus de Ungh supre-
mus Comes m. p. P. H.

Comes Simon Forgách de Gyimes,
Generalis-Campi-Marchallus, Co-
mitatus Borsodiensis supremus
Comes m. p. P. H.

Comes Antonius Eszterházy,
Generalis Cavalleriae, Partium-
que Trans-Danubianarum supre-
mus Generalis, necnon Inclyti
Comitatus Comaromiensis supre-
mus Comes m. p. P. H.

Comes Franciscus Barkóczy,
intra Danubium et Tibiscum exi-
stentium supremus Generalis et
supremus Comitatus Zemplinien-
sis m. p. P. H.

Alexander Károlyi, Partium Regni
Ungariae Trans - Tibiscanarum
Generalis Commendans, supremus
Comes Comitatus Szatthmáriensis
m. p. P. H.

C. Stephanus Csáky, Comitatum
Beregh et Ugocsa supremus Co-
mes m. p. P. H.

Petrőczy István Generális m. k.
P. H.

Comes Michaël Csáky m. p. P. H.

G. Eszterházy István m. k. P. H.

G. Balassa Ádám m. k. P. H.

Sennyey István m. k. P. H.

Stephanus Telekesy Episcopus
Agriensis, Comitatusque Heves
supremus Comes m. p. P. H.

Stephanus Dolny Episcopus et
supremus Comes Csanádiensis
m. p. P. H.

Andreas Pettes Electus Episco-
pus Ansariensis et Praepositus
Agriensis m. p. P. H.

Emericus Pongrácz Electus Episco-
pus Pharensis, Archidiaconus
Zoliensis m. p. P. H.

Stephanus Illyés Electus Episco-
pus Samandriensis, Abbas B. M.
V. de Szent Jób m. p. P. H.

Michaël Mérey Abbas Saxárdien-
sis m. p. P. H.

Gabriel Spátay Abbas Jánosieu-
sis m. p. P. H.

Andreas Kürtösy Abbas B. M. V.
de Vizere m. p. P. H.

Ioannes Bakó Praepositus Major
Váradensis m. p. P. H.

Nicolaus Frombildt Administra-
tor Jaszoviensis m. p. P. H.

Iffiabbik Esterhás Dániel egyik
Commandérozó Generalis - Mar-
schallus m. k. P. H.

Laurentius Zay de Chömör m. p.
P. H.

Stephanus Buday, Generalis Vi-
giliarum Praefectus et Colonellus
m. p. P. H.

Ladislaus Ignatius Comes de
Szent-Ivány m. p. P. H.

Andrássi György Gyalogok Ge-
nerálissa m. k. P. H.

Révay Zsigmond m. k. P. H.

Johannes Godofredus Liber Baro
de Hellenbach, Camerarum et
Civitatum Montanarum supremus
Inspector m. p. P. H.

Stephanus Kálmánczay m. p.
P. H.

Thomas Theodorus L. B. de
Schmitek, Comitatus Zoliensis
supremus Comes m. p. P. H.

Johannes Godefredus Liber Baro
de Hellenbach junior m. p. P. H.

Franciscus de Réva, Comes sup-
remus ac Perpetuus Comitatus de
Thurócz m. p. P. H.

Michael de Réva m. p. P. H.

Paulus Újfalusy m. p. P. H.

Wolfgangus Perényi de Perény,
Excellentissimi supremi Genera-
lis Aulæ Capitaneus m. p. P. H.

Adamus Horvát de Muranicz,
supremus totius Militiae Genera-
lis-Adjutantius m. p. P. H.

Ladislaus Cziráky m. p. P. H.

Joannes Balassa m. p. P. H.

Baro Gasparus Serédy m. p. P. H.

Franciscus Klobusiczky m. p.
P. H.

Gilbertus Mayer Administrator
Lelesziensis m. p. P. H.

Nicolaus Krucsay Abbas B. M. V.
de Csatár m. p. P. H.

Joannes Kondor Praepositus Hat-
vaniensis m. p. P. H.

Dominicus Brenner Praepositus
Hantenis m. p. P. H.

Andreas Berkes Praepositus Va-
ciensis m. p. P. H.

Tobias Újfalusi Beneficiatus Va-
ciensis m. p. P. H.

Joannes Rachay Abbas Benedic-
tionis Dei m. p. P. H.

Paulus Nébest Canonicus Scepu-
siensis m. p. P. H.

Nicolaus Miticzky Abbas Sancti
Aegidij de Simigio, Vice-Archi-
Diaconus Gömöriensis, Parochus
Jolsvens's m. p. P. H.

Michaël Fischer L. B. de Nagy-
Szalatnya m. p. P. H.

Liber Baro Matthias Andrásy
m. p. P. H.

Franciscus Berthóty, Poloniae
Fragopolitanorum Confiniorum
supremus Commendans et Eques-
tris Colonellus m. p. P. H.

Joannes Sréter, duorum Regimi-
num Equestris ac Pedestris Or-
dinis Colonellus et Montanarum
Civitatum Commendans m. p.
P. H.

Balogh István, Nemes Pozson vár-
megyének főkapitánya m. k. P. H.
Georgius Ráttky Capitaneus m. p.
P. H.

Nicolaus Péchy, Laib-Gvuardiae
suae Serenitatis Principalis Capi-
taneus m. p. P. H.

Daniel Ráttky Capitaneus m. p.
P. H.

Ladislaus Szemere Brigaderius
m. p. P. H.

Stephanus Berthóty Brigaderius
m. p. P. H.

Ladislaus Beniczky Vice-Comes
Comitatus Poseniensis m. p.
Sigillo Comitatus prae manibus
hostium existente proprio P. H.

Adalbertus Sándor, Vice-Comes
Comitatus Nittriensis, Sigillo Co-
mitatus prae manibus hostium
existente proprio m. p. P. H.

Georgius Ghyezi Comitatus Nit-
riensis Deputatus m. p. P. H.

N. Madocsány Vice-Comes Comi-
tatus Trenchiniensis, Sigillo Comi-
tatus prae manibus hostium exi-
stente proprio m. p. P. H.

Petrus Szirmay de Eadem, Inclyti
Comitatus Abaujváriensis Vice-
Comes m. p.

Franciscus Olasz Inclyti Comitatus
Aba-Újváriensis Jurassor m. p.
(Vármegyei pecsét.)

Stephanus Soós de Sóvár Vice-
Comes Inclyti Comitatus Zempli-
niensis m. p.

Georgius Tersztyánszky substitutus Notarius et Deputatus m. p.
P. H.

Andreas Török de Szendrő Vice-Comes Comitatus Neogradiensis m. p.

Stephanus Kántor Inclyti Comitatus Neogradiensis Juratus Notarius m. p.
(Vármegyei pecsét.)

Andreas Hunyady Vice-Comes Comitatus Barsiensis m. p.

Andreas Nagy de Péll, Comitatus Barsiensis Deputatus m. p.
(Vármegyei pecsét.)

Caspar Pataky Inclytorum Comitatum Pest, Pilis et Solt unitorum substitutus Vice-Comes, sigillo authentico prae manibus hostium existente proprio m. p. P. H.

Stephanus Szígyártó eorundem Comitatum Deputatus m. p. P. H.

Andreas Török de Szendrő Vice-Comes Comitatus Hontensis m. p.

Kovács János, nemes Hont vármegye Deputatussa m. p.
(Vármegyei pecsét.)

Georgius Okolicsányi, Inclyti Comitatus Arvensis Vice-Comes m. p.

Andreas Reviczky Juratus Comitatus ejusdem Notarius m. p.
(Vármegyei pecsét.)

Thomas Baán Inclyti Comitatus Lyptoviensis Vice-Comes m. p.

Caspar Okolicsányi Juratus Notarius Comitatus Lyptoviensis m. p. (Vármegyei pecsét.)

Andreas Szirmay Inclyti Comitatus Zempliniensis Assessor m. p.
(Vármegyei pecsét.)

Franciscus Dessöffy de Csernek Inclyti Comitatus Sárosiensis Vice-Comes m. p.

Joannes Melczer Deputatus m. p.
(Vármegyei pecsét.)

Andreas Kazinczy, Inclyti Comitatus de Ungh Ordinarius Vice-Comes m. p.

Adamus Orosz de Csicsér Deputatus ejusdem Comitatus m. p.
(Vármegyei pecsét.)

Joannes György de Toporecz Inclyti Comitatus Scepusiensis Ordinarius Vice-Comes m. p.

Balthazar Görgey ejusdem Comitatus Deputatus m. p.
(Vármegyei pecsét.)

Paulus Máriásy de Markusfalva Inclyti Comitatus Gömöriensis Ordinarius Vice-Comes m. p.

Samuel Szent-Imrey de K.-Vajda ejusdem Inclyti Comitatus Ordinarius Notarius m. p.
(Vármegyei pecsét.)

Sigismundus Kende Vice-Comes Comitatus Szatmáriensis m. p.
Georgius Klobusiczky ejusdem Inclyti Comitatus Deputatus m. p.
(Vármegyei négyes pecsét.)

Emericus Szent-Pétery Vice-Comes Inclyti Comitatus Borsodien-sis m. p.

Michaël Borsy ejusdem Inclyti Comitatus Juratus Notarius et Deputatus m. p.
(Vármegyei pecsét.)

Melchior Rakovszky Inclyti Comitatus Thuroczyensis ad praesentem actum Deputatus m. p.

Josephus Huszár ejusdem Inclyti Comitatus Deputatus m. p.
(Vármegyei pecsét.)

Ladislauus Konkoly Inclytorum Comitatum Comaromiensis et Strigoniensis Vice-Comes, sigillis Comitatus prae manibus hostium existentibus proprio m. p. P. H.

Joannes Cseythey eorundem Comitatum Deputatus m. p. P. H.

Franciscus Bohus Comitatus Zoliensis substitutus Vice-Comes m. p.

Petrus Csemiczky juratus praetitulati Inclyti Comitatus Notarius m. p.
(Vármegyei pecsét.)

Nagy Bálint, nemes Nagy-Kún-ság Deputatussa m. k.

Csikay János Deputatus m. k.

Daniel Eördögh Vice-Comes et Deputatus Inclyti Comitatus Szabolcs m. p.

Joannes Jármy ejusdem Comitatus Deputatus m. p.
(Vármegyei négyes pecsét.)

Nicolaus Bilkey Inclyti Comitatus Beregh Deputatus m. p.

Emericus Görgey Juratus Comitatus de Beregh Notarius m. p.
(Vármegyei pecsét.)

Paulus Balogh Inclyti Comitatus Thornensis Deputatus m. p.

Joannes Farkas Juratus ejusdem Comitatus Vice-Notarius m. p.
(Vármegyei pecsét.)

Paulus Ország, Inclytorum Comitatum Heves et Exterioris Szólnok unitorum substitutus Vice-Comes m. p.

Georgius Berényi eorundem Inclytorum Comitatum Unitorum Notarius m. p.
(Vármegyei p.)

Stephanus Újlaky Vice-Comes Comitatus Ugocsiensis m. p.

Franciscus Újhelyi ejusdem Comitatus Deputatus m. p.
(Vármegyei négyes p.)

Adamus Vay de Vaja Nobilium Nationum Cumanorum et Jazigium supremus Capitaneus necnon Suae Serenitatis Aulae Marcheschallus m. p. P. H.

Kászonyi Tamás nemes Jászság Deputatussa m. k.

Várkonyi András Deputatus m. k.
(Kerületi pecsét.)

Cseplisz János nemes Kis-Kún-
ságnak kapitánya és deputatusa
m. k.

(Kerületi pecsét.)

Michaël Obesflay modori senator
és abligatus (sic) m. k.

Johannes Georgius Schreiber Ci-
vitatatis Lib. Reg. Modrensis sena-
tor et Juratus Notarius m. p.
(Városi pecsét.)

Samuel Matthei Civitatib. Basi-
niensis Ablegatus m. p.
(Városi pecsét.)

Franciscus Hegyi Liberae ac Re-
giae Civitatis Baziniensis Senator
et Deputatus m. p.

Samuel Kovács ejusdem Civita-
tus Deputatus m. p.

Matthias Jaczemics senator Ju-
ratus Notarius ac Deputatus Li-
berae Civitatis Cibiniensis m. p.
Georgius Lehotzki senator et de-
putatus m. p.
(Városi pecsét.)

(Egy lapnyi üres hely.)

Liberae Regiae Montanarum Pri-
mariae Civitatis Cremniciensis
Exterioris Senatus Orator et De-
putatus Elias Smidek m. p.
Adamus Hirssner Orator et De-
putatus ejusdem Civitatis m. p.
(Városi pecsét.)

Liberae Regiae Montanae Civi-
tatis Novizoliensis Judex ac De-
putatus Melchior Szmertnik m. p.
Martinus Klement praememoratae
Civitatis Novisoliensis Senator,
Juratus Notarius et Deputatus
m. p.
(Városi pecsét.)

David Armpruszter Civitatis
Montanae Schemniciensis Senator
et pro nunc Deputatus m. p.
Michaël Ignatius Pirolt praeliba-
tae Civitatis Senator, Juratus No-
tarius et Deputatus m. p.
(Városi pecsét.)

Georgius Nigrin Civitatis Regiae
Montanaeque Belabanensis De-
putatus m. p.
Joannes Jacobus Knauf ejusdem
Civitatis Deputatus m. p.
(Városi pecsét.)

Georgius Zámboi Liberae Civitatis Bakabaniensis Senator et Ablegatus m. p.

Johannes Hruszkovics ejusdem Civitatis Deputatus m. p.
(Városi pecsét.)

Liberae Civitatis Úybánia Juratus Notarius et Deputatus Abraham Stochs m. p.

Elias Zausky ejusdem Deputatus m. p. (Városi pecsét.)

Nomine Liberae Regiae Civitatis Késmárk Deputati:

Jakobus Kray m. p.

Josephus Hulik m. p.

Martinus Dévay m. p.
(Városi pecsét.)

Michaël Roth Regiae Liberaeque Civitatis Eperjesiensis Judex m. p.

Joannes Klesik senator m. p.
(Városi pecsét.)

Nomine Regiae ac Liberae Civitatis Barthphensis Deputatus Mattheus Grünvald m. p.
(Városi pecsét.)

Stephanus Hunyadi Regiae ac Liberae Civitatis Nagy-Banyensis Senator, Deputatus m. p.

Samuel Szepesi ejusdem Civitatis Deputatus m. p.
(Városi pecsét.)

Franciscus Ladányi Civitatis Szathmáriensis Juratus Notarius et Deputatus m. p.

Georgius Szathmári Civitatis ejusdem Senator et Deputatus m. p. (Városi pecsét.)

Joannes Miklóssy Nomine Civitatis Liberae ac Regiae Montanaeque Libethabanyensis Juratus, Senator et Deputatus m. p.
(Városi pecsét.)

Liberi Oppidi Lypcza Senator et Deputatus Bathasor Gally m. p.
(Városi pecsét.)

Samuel Hadas Oppidi Zathmár-Németiensis Notarius et Deputatus m. p.
(Városi pecsét.)

Bartholomeus Alauda Liberae Regiaeque Civitatis Leuchoviensis Judex et Deputatus m. p.

Joannes Georgius Brockhoff praetacti Civitatis Leuchoviensis Senator et Deputatus m. p.
(Városi pecsét.)

Franciscus Győry Regiae Liberaeque Civitatis Cassoviensis Judex et Deputatus m. p.

Stephanus Wancsay Liberae Regiaeque Civitatis Cassoviensis Tribunus Plebis et Deputatus m. p. (Városi pecsét.)

Nomine Civitatis Liberae ac Regiae Breznobányensis Juratus Notarius et Deputatus Jacobus Gronel m. p.
(Városi pecsét.)

Balthasar Belosovith Rigiae Liberaeque Civitatis Carponensis
Senator et Deputatus m. p.

Matthias Sembery ejusdem Civitatis Senator et Ordinarius Notarius ac ad praesentem Convantum Deputatus m. p.
(Városi pecsét.)

Joannes Scultety Liberae Regiaeque Civitatis Veterisoliensis
Ablegatus m. p.

Joannes Alberti Senator et Ablegatus Regiae ac Liberae Civitatis Veteri Soliensis m. p.
(Városi pecsét.)

Georgius Petenada m. p.

Wolfgangus Gillig m. p.

Liberae Regiaeque Civitatis Sancti-Georgiensis Ablegati.
(Városi pecsét.)

Az eredeti, finom szirony-bőrrre igen díszesen írt okmány összesen nyolcz, egész ívrét nagyságú levélből áll, melyből három és fél lapot a szöveg, a többit az aláírások töltik be. Az okmány kiállítási alakja fölötté ünnepélyes, azon korban ritka. Nagy cím- és kezdőbetűi, sőt a szöveg feltűnőbb szavai is, mint pl. a fejedelem neve, mindig nagy és szép, aranyozott betűkkel írvák, két első kikezdésének M és É kezdőbetűi pedig tulipános, virágos festésekkel ékesek. Minden névaláírás eredeti, úgy a pecsétek is; csak kár, hogy a vármegyék és városok ostyába vagy viaszba nyomott nagy pecsétei már mind letöredezték, — ellenben a spanyol viasz-nyomatú gyűrűpecsétek, keveset kivéve, most is épek.

Az okmány főérdekességét, mint már az adomány jelentésekor hangsúlyoztuk, ezen eredeti aláírások képezik, és nem a tartalom, mely már régóta ismeretes; még maga Rákóczi kinyomatta. Az e nevezetes szövetség-levéllal egy keletkezésű törvényczikkekre és egyéb intézkedésekre, valamint a szécsényi országgyűlés naplójára nézve olvasóinkat, kiket ezen, a Rákóczi-féle szabadságharcz fő-fő-szervezkedési actusa bővebben érdekel: az általunk kiadott „R á k ó c z i T á r”-ra utaljuk, melynek 1866-ban megjelent I. kötete 421—448-ik

lapjain mindezek, egykorú forrásból, rendben közölve vannak, s Csécsy János, akkori sáros-pataki tanár rajza után, az országgyűlési tábornak is könyomatú fekráji mellékelve van.

Az aláírásokra nézve megjegyezzük, hogy a vármegyék közül a dunántúliakéi azért hiányzanak, mert ezek akkor az ellenség hatalma miatt nem küldhették el követeket: azonban Bottyán János tábornok által két hónap múlva a császári hadak Bécs alá veretvén, a túl a dunai vármegyék és hadak utólag, e vezénylő tábornok kezébe tették le az esküt a szécsényi Confoederatióra. Bihar- és Máramarosvármegyék követceinek aláírása is hiányzik: mert ezek Krasznával, Közép-Szólnokkal, Zaránddal és Kővár vidékével egyetemben Erdély részeiül tekintetvén, meg sem hivattak; Bihar ugyan ennek daczára is elküldte követeit, de aláírásra itt őket nem bocsáták, csak később a marosvásárhelyi gyűlésen, Erdély rendével együtt. Ezért hiányzanak e tisztán magyarországi gyűlésen az erdélyi tábornokok (gr. Pekry Lőrincz, gr. Mikes Mihály, Thoroczkay István) és főurak (gr. Teleky Mihály, a gr. Bethlenek, gr. Petkyek, b. Bánffiak, b. Kemények, Jósikák, Barcsayak, Lázárok) s Rákóczi egyéb híveinek aláírásai, és ezért irta alá Forgách úgy, mint magyar mágnás, tábornagy és borsodi főispán, s nem mint Erdély vezénylő fő tábornoka a szövetségelevet.

A mi a magyarországi kurucz tábornokokat illeti: ezek közül csak Bottyán János, Gyürky Pál, b. Andrassy István és Pál s Orosz Pál aláírása hiányzik. Bottyán ugyanis nem lehetett jelen, mert az ellenség főcrejét Komárom és Esztergom táján ő tartóztatta, hadtestével fődözve az országgyűlést; Gyürky Nagy-Váradot, Andrassy István Aradot, Orosz Pál Nagy-Szebent ostromzárolá, a gyakran betegeskedő Andrassy Pált pedig alkalmasint gyöngélkedő egészsége tartá vissza.

Egyébiránt mindezen főtisztek és a többi hadak, ezredszámra, valamint a vármegyéknek külön-külön e célra táborba hívott nemesége, sőt otthon a kir. városok fegyverfogható polgárai is, utólag mind letették a hitet a Confoederatióra, s az erről névszerint készített listákat a tisztek és írástudók s. k. aláírásaikkal s pecséteikkel megerősítve, egy példányban Rákóczinak, mint a Magyar Szövetség Vezérle Fejedelmének beküldték. A kir. kamara budai levéltárában, a Rákóczi-féle elkobzott archivum romjai közt, számos ily eredeti eskülistát — a jelen hitlevél e kiegészítő részeit — találtam.

THALY KÁLMÁN.

— **Hires hadvezérek emlékszobrai.** A bécsi cs. kir. hadszergyár nagyszerű csarnokát hires hadvezérek emlékszobraival díszítik. A hazánk történelmében is szerepeltek közül megemlíjtük **L o t h a r i n g i K á r o l y**, **S a v o y a i J e n ő** és **S t a h r e m b e r g G u i d o** szobrait. A magyar hősök közül a szigetvári **Z r í n y i** és a poroszverő **N á d a s d y** t tervezték, de legújabban még **H u n y a d y J á n o s** szobrát is hozzájuk akarják venni. Mi jögon? nem tudjuk; mert, hogy **Z r í n y i** Magyarországért, de **A u s t r i a** m i a t t esett el, s hogy **N á d a s d y** magyar vérrel **A u s t r i á t** mentette meg: ország-világ előtt ismeretes; viszont azonban ismeretes az is, hogy **H u n y a d y J á n o s**nak **A u s t r i á**hoz semmi köze nem volt; ő csak Magyarországé, tág értelemben pedig az egész keresztyénségé: specifice **A u s t r i á**c, hogy vele **B é c s**ben büszkélkedjenek, sem mi esetre sem. Ha már épen az **I. F e r d i n á n d** előtti korból akarnak nagy magyar hadvezéreket: állítsák föl inkább **M á t y á s** király szobrát, a ki **B é c s**et elfoglalta, **A u s t r i á t** meghódoltatta; vagy **Z á p o l y a I s t v á n**ét, a ki **F r i d r i k** császárt annyiszor megverte s a bécsi burgban székel mint alkirály; e hősökhöz már van némi keserves jussa az **a u s t r i a c u s**oknak is, mert hadvezérségöket az ő őseiken produkálták. De **H u n y a d y J á n o s**nak szobrot emelni **B é c s**ben annyi, mintha mi pl, **X I V. L a j o s**nak vagy **N a g y F r i g y e s**nek állítnánk emléket. Az ellen még a magyar országgyűlésnek is joga volna tiltakozni, hogy **H u n y a d y J á n o s**t ne tegyék osztrák hadvezérnek: a **W a l l e n s t e i n**ok, **S t a h r e m b e r g**ek közzé.

— **Marino Sanuto.** Az Akadémia történelmi bizottsága által kiadott „**M a g y a r T ö r t é n e l m i T á r**“ **X I V**-ik, vagyis az új folyam második kötete — melynek sajtó alól kikerültét már rég jeleztük volt — elvégre megjelent. E kötet történetkútfői tekintetben föltötte fontos: a középkor végén élt páratlan jelességű olasz koriró: **M a r i n o S a n u t o** világerónicájának Magyarországra vonatkozó részeit tartalmazza, **W e n z e l G u s z t á v** akad. r. tag által a bécsi cs. k. titkos levéltárban őrzött példány **S a n u t o** saját kézírata szerint. **M a r i n o S a n u t o** a velencei nagy-tanács tagja, **I I. U l á d z l ó**, **I I. L a j o s** és **I. J á n o s** királyainknak vala kortársa, s **56** vastag kötetből álló művét — mely **M u r a t o r i n á l** csak részben jelent meg nyomtatásban — **1496. január 1-jétől 1533. szeptember haváig** terjedőleg írta, államkormányának pártfogása mellett, a mennyiben művéhez, minden az időben a velencei köztársasághoz a külhatalmaktól érkezett és a nagy-tanácsban tárgyalt diplomatai jegyzékeket, ügyiratokat szabadon használhatott.

E helyzet, e kútfőbőség emeli Sanutot kora leghitelesebb, legelső rendű historiographjává; s a mennyiben azon korban Velence hazánkkal is folytonos érintkezésben áll, reánk nézve is rendkívüli becsüvé. Különös elismeréssel tartozunk azért Sanuto műveit régóta tanulmányozó Wenzelünknek, hogy azokból a magyar viszonyokat érdeklő részeket kiszemelve, nagy gondnal egybeállította, s kútfőtárunk gazdagodására kiadta. E 282 lapra terjedő kötet Marino Sanuto említett munkájának első részét (1496—1501.) foglalja magában. Szövege olasz nyelvű; füzeteinkben maga az ezen nyelvet is kitünően bíró tudós közli: Wenzel Gusztáv úr avatott tollából leszünk szerencsések Sanuto történetirői nagy jelentőségét bővebben ismertethetni, s belőle esetleg egyes kitünő érdekű helyeket magyar fordításban közölni. A kiadvány további része, még mintegy két kötet, úgy tudjuk, szintén sajtóalatt van.

— **Pest város monographiája.** Szab. kir. Pest városa képviselői ülésében Gerlóczy tanácsos úr — mint már jelentők — a város különtörténelmének megírására 1000 db arany pályadíjt indítványozott kitűzetni; az ügy megvitatása szakbizottsághoz utasítottott, melynek tagjai közt Ballagi Mór, Csengery Antal és Somhegyi Ferencz íróink neveit találjuk. E bizottság azt ajánl a városnak: ne hirdessen pályázatot, hanem inkább valamely ismert történetiróval lépjen szerződésre. Ez indítvány elfogadtatván, valószínűsítással a város részéről Csengery bizatott meg, kinek fölszólítására Salamon Ferencz vállalkozott Pest monographiájának elkészítésére. A város viszont 5000 frtnyi tiszteletdíjt biztosít számára, melynek fele a mű megírása közben, fele pedig annak elkészültkor fog folyóvátétetni. A munka első kiadása a város tulajdonát képezendi; ha német kiadás is fog rendeztetni: a fordítás fölötti felügyeletet szerző magának tartja főnu. Ekkép remélhető, hogy néhány év múlva Pest városa a tudomány színvonalán álló monographiával birand, — csak a jeles tehetségű szerző az archivumokbeli adatokat is — különösen a budai kir. kamara dúsz levéltárában rejlőket — szorgalmason fölbúvárolja, és ne csak a művészi kidolgozásra fordítson gondot, a mi magában igen szép ugyan, sőt megkívántató, de az új adatok föl kutatását azért épen nem teszi fölöslegessé, sőt csak a kettőnek lehető tökélyre vitele adhat valóban becses monographiát. Óhajtjuk, hogy Salamon számára e szerény figyelmeztetés fölösleges legyen!

— **Gyászír.** Társulatunk egyik buzgó pártolóját, alapító tagját veszté el Giczi, Assa- és Ablanczkúrti Ghyecz Ignác ország-

gyűlési képviselő úrban, a ki élete 71-ik évében, nagyszámú tisztelői fájdalmára, f. május hó 4-kén Tatában jobblétre szenderült. A boldogult kitünő képzettségű és műveltségű férfiú, a hazai történelem iránt ifjuságától fogva buzgó érdekeltséggel viseltetett, és abban széles jártassággal birt. Egyike volt a Székely István, Heltay, Szalárdy, Cserey krónikáit, Zrinyi, Liszti és Eszterházy Miklós munkáit tartalmazó nagybecsű „Ú j a b b N e m z e t i K ö n y v t á r” megindítóinak, mely vállalat ama bús időkben a történelmi érzék fölkeltésére oly sokat hatott. Vállalatunkat is egész végnapjaiig folyvást élénk érdekeltséggel kísérte, s egyike volt a „Századok” legbuzgóbb olvasóinak, kinek figyelmét a hazai történetírás terén fölmerülő legkisebb esemény sem kerülte ki. A magyar tudományosság egy igaz barátját, a haza egy hű és jeles fiát vesztette el benne. Áldás és béke hamvaira!

— **Fiedler József** a bécsi cs. k. titkos levéltár egyik öre, ki hazai történelmünk ügyében magát már több a vegyes házak korabeli becses adat, továbbá különösen Vetésy László és Klement János Mihály diplomatai levelezésének kiadása által érdekmesítette, mint értesülünk ismét magyar tárgyú történelmi kútfőtár kiadásán fáradozik. Ez a császári titkos levéltárnak Bocskay fölkelésétől I. Lipót trónralépteig, tehát 1604 től 1657-ig terjedő korból, a Bocskay, Bethlen s a két Rákóczi György idejét magába foglaló nevezetes félszázadból származó m i n d e n m a g y a r t á r g y ú okmányát tartalmazó gyűjtemény lesz, melynek összeállításán Fiedler már erélyesen működik. Elég csak a bécsi titkos levéltár fontosságára utalnunk, hogy e gyűjtemény bece már előre jelezve legyen; de Fiedler még a volt magy. udv. cancellária s más bécsi levéltárak nevezeteseb okmányait is hozzácsatolja gyűjteményéhez, mely ekkép oly gazdag, hogy pl. csak maga az 1605-ik év egy vastag kötetet tesz. — Úgy tudjuk, ez okmánytárt is a bécsi cs. kir. Akadémia fogja kiadni. Történelmi készleteink örvendetes gyarapodását várhatjuk tőle.

— **A styriai országos levéltár.** Styria kis tartomány, mégis állított már magának központi országos levéltárat. Ennek rendezésével Zah n J. főlevéltárnok van megbizva, ki ezelőtt a pozsonyi jogakadémia tanárként működött. Azon okmányokat, melyeket segédszemélyzetével együtt a mult év folytán registrált, most nyomtatásban közzétette. Ha Styriának szomszédos fekvésére, az I. Mátyás, Bocskay és II. Rákóczi Ferencz idejében a magyaroknak oda tett gyakori beütéseire, — ha továbbá a hazánk történelmében is szerepelt gr. Cilley, gr.

Heister stb. styriai családokra gondolunk: első pillanatra fel kel tűnni, hogy a styriai országos levéltárban számos magyar érdekű okmány rejlik. Ezt igazolja az eddig rendezett rész registruma is, melynek magyar tárgyú adatai közül egy nevezetes darabot: Brodarich szerémi püspöknek 1527-ben I. Ferdinándhoz intézett lemondólevelét Zahn egyúttal, mintegy mutatóványul ki is nyomtatott. Vajh! mikor hirdethetjük már, hogy a magyar államlevéltár nyomtatott catalogusai is elhagyták a sajtót? sőt mikor csak azt is, hogy államlevéltárunk tényleg megalkotva és szervezve van!

— **Kassai codexek Norimbergában.** Dr. Rómer Flóris múzeumi régészettári ör közelebből néhány napra az ős német városba, Nürnbergbe utazván, az ottani német múzeum régészeti öre, a tudományos mozgalmainkat folytonos figyelemmel kísérő s nyelvünket bíró tudós, dr. Flegler Sándor nagyszámú magyarországi pergamen codexeket tárt Rómer elé, ennek nem kis meglepetésére. E codexek a XI., XII., XIII. és XIV-ik századokból valók; tehát a legrégiebbek, legbecsesebbek, becses initialékkal és egyéb műfestési díszítésekkel ékeskednek, és mint a rajtok levő pecsétekből látható: a kassai, Domonkos-rendű zárda tulajdonát képezték. Flegler csak nem rég szerezte meg őket, és pedig mázsaszámra, a norimbergai ötvösöktől, kiknek mint munkájokhoz — az aranyverésnél — fölhasználható bőrányagot valami lengyel zsidók adták volt el. Hogy és mikor csempésztettek ki a kassai kolostorból? cultusministerünk nyomoztatni, és ha a hiba az illető zárda perjelét terhelné, a kellő lépéseket megtenni ígérkezett. Mindenesetre sajnos dolog ilyféle műkincseknek hazánkból kivándorlása, tán gondviseletlenség, tán avatatlanság miatt, a helyett, hogy ha már illetékes tulajdonosaik meg nem becsülik, a nemzeti múzeum számára küldenék be. Eladnók semmi esetre sem szabad, mert a szerzet vagyonát képezik; ezt nem is tesszük föl, de elég maga a sajnos tény, hogy a kassai Domonkosok codexei a nürnbergi ötvösök műhelyeibe kerültek.

— **Pesty Frigyes,** hosszabb tartamú levéltári búvárlatokra Erdélybe indúlt, a hol Temes vármegye monographiája érdekében a kolozs-monostori convent és különösen a gyula-fejérvári káptalan, továbbá némely Hunyad vármegyei nemes családok levéltáraiban fog vizsgálatokat tenni. Gyula-Fejérvárra s onnan tovább Hunyadba, kolozsvári bizottságunk jegyzője Szabó Károly is társul csatlakozik hozzája, a ki is a „Székely Oklevéltár“ számára gyűjt anya-

got. Pesty az Akadémia és a Történelmi Társulat elnökétől ajánló levéllel, s a belügyministertől az említett convent és káptalan archivumait előtte akadálytalanul megnyitó fölhatalmazással van ellátva. Sok szerencsét, gazdag eredményt a tudomány érdekében fáradozó búvároknak!

— **Monori régi pecsét.** Martiusi füzetünk 204-ik lapján egy XVII-ik századi magyar pecsétet ismertettünk, melyet régi lenyomatban, minden megjegyzés nélkül tett volt le valaki martiusi ülésünkön a választmányi asztalra. Ezen 1652-iki pecsét fölíratát: **MONARI PE-CZT** mi természetesen, **m ó n á r i**, vagyis **molnári** pecsétnek olvastuk, semmi irott datum, levél vagy olyasmi nem lévén előttünk, a miből egyebet következtethettünk volna. Most azonban utólag értesülünk, hogy ama lenyomat egy, Pest vármegye levéltárából kiscartirozott régi copertáról levágva került egyik t. tagtársunk szivességéből asztalunkra, s hogy ama levelet az e vármegyebeli **Monor** község előljárói írták; tehát nem **m ó n á r i** pecsét, a miből az az érdekes, hogy Monort hajdan, mint látszik, Monarnak hitták.

— **Vegyesek.** A Rómában levő Corvin-codexek műfestészeti másolatait a nemzeti muzeum számára **Haynald Lajos** kalocsai érsek ö excja készítteti el. — **Ráth Mór**nál b. **Kemény Zsigmond**nak két kötetnyi politikai és irodalmi dolgozata jelenend meg, melyek közt egy történelmi tanulmány is van, Erdély múltjáról a XVIII-ik század elejétől 1848-ig. — **Mig** némely lelkesek a **visegrádi vár**nak stylszerű restaurálásáról vagy legalább mai állapotában a továbbromlástól való megóvásáról ábrándoznak, addig a hajdani koronázási város **Székes-Fehérvár** utolsó 4 régi emléke szemünk látára dől porba. E város tanácsa ugyanis közelebbről — tán **Kolozsvár** példáján kapva — 6804 frtért elárverezteté a régi várnak még egyetlen fönmaradt emlékét, a sokak előtt jól ismert, faragott kövekből épült ama négyszögű sötét tornyot, mely miad maig teljes épen álla, emlékeztetvén a városba belépőt e helynek régi nagyságára, hogy itt királyok hantait fedezi a föld! Most a tisztes torony és utolsó műemlék helyére — jól kamatozó **bérház** épül. Valóban, maholnap legrégibb városainkban alig maradand némi nyoma a magyar egykori nagyságának, történelmi szereplésének. Lázasan pusztítunk, míg más művelt országok a romokat is őrzik, pedig nekik vajmi több maradt meg, mint a mit nekiünk mintegy morzsulékul, török, tatár, német dúlások meghagytak. — **Madarassy László**, társulatunk tagja, szorgalommal, gyűjtött és szakok szerint rendezett éremgyűjteményét a kecskeméti

reform. főiskolának ajándékozta. — Jász-Berényben azon ház, melyben 1710-ben, a romhányi ütközet után II. Rákóczi Ferencz fejedelem szállva volt, a nagy férfiú iránti kegyeletből, a jászkerületi népbank — a ház jelenlegi tulajdonosa — föliratos emléktáblával jelölteti meg. — Kassán és Pécsen a légszecssevek lerakása alkalmával többféle érdekes régi műtárgyakat találnak; így például Kassán egyebek közt kiásták Göncz városa 1584-ből való, különben latin köriratú rézpecsetnyomóját. — A „Kecskeméti Lapok“-ról dicserve jegyezhetjük föl, hogy mindent elkövet gyakori és becses helytörténeti közleményeivel a nagy magyar város lakosságában a hazai történelem iránti érdeklődést felkölteni; de igen gyöngén sikerülhet, legalább abból ítélve, hogy a Magyar Történelmi Társulat nem bír e majd 50,000 magyar polgárból négyenél több évdijas taggal; pedig már ehhez csakugyan nem kívántatik nagy áldozat, csak egy kis érdeklődés!

Történelmi könyvtár.*)

— **Magyar Történelmi Tár.** A történelmi kútfők ismeretének előmozdítására kiadja a magy. tud. Akadémia történelmi bizottsága. Szerkeszti Toldy Ferencz, biz. tag és előadó. XIV-ik, vagy második folyam II-ik kötete: Marino Sanuto világhronikájának Magyarországot illető tudósításai. A szerző eredeti kéziratából közli Wenzel Gusztáv, m. akad. r. tag. I. 1496—1501. Pesten Eggenberger Nándor m. akad. könyvtárosnál, 1870. n. 8-adr., XVI. és 282. l.

— **Kaiser Franz und Metternich.** Ein nachgelassenes Fragment von J. Hormayr. Berlin, 1870. Weidmann kiadása. N. 8-adr. Ára 10 sgr.

— **Sajtóhiba-javítás.** A „Századok“ jelen évi aprilisi füzetében, a 256. lapon „Lumpertzaza“ helyett **Luprechtzaza** olvasandó.

*) Hogy e rovatot az újon megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé tehessek: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok címét — hozzánk, (Budavár, egyetem-nyomdatár 162. sz.) beküldeni ne terheltesse nek.

Szerk.

Felelős szerkesztő: THALY KÁLMÁN.

Pest, 1870. Nyomatott az „Athenaeum“ nyomdájában.

 A Magyar Történelmi Társulat t. cz. tagjai tisztelettel figyelmeztettetnek, hogy az alapítványok és tagdíjak d. e 9-től délután 1 óráig naponként befizethetők társulati pénztárnok Pesty Frigyes úrnál, Pest, Deák Ferencz-úteza 3. szám, I. emelet, az „Első Magyar Iparbank” helyiségében.

— A „Századok”-ba szánt mindennemű közlemények a társulati szerkesztő-titkárhoz (Budavár, egyetemnyomda-tér 162. sz.), az újon megjelenő tagok nevei és a „Századok”-at illető reklamációk pedig Pesty Frigyes társ. pénztárnok úrhoz (Pest, Deák Ferencz-utca 3. sz.) intézendők.

 A „Századok”-ra külön előfizetés is áll nyitva, nem-tagok számára, és pedig egész évre 6 frtjával. Egyes füzetek külön nem kaphatók. Az előfizetések Ráth Mór váczi-utcai könyvkereskedésébe küldendők, a honnan a példányok is expediáltatnak. Ugyanott megrendelhető még az 1868. s 69-diki évfolyam is, nem-tagok által 6 — 6, tagok által pedig a társulatnál 5 — 5 frtjával.

A Magyar Történelmi Társulat évdíjas tagjai, kik 1870-re tagdíjaikat befizették:

(Folytatás.)

Hironimi Károly	Pest.	Henszlman Imre	Pest.
Fülöp József,	"	Hatala Péter	"
Supula Ferencz	"	Entz Ferencz	"
Barna Ferdinand	"	Hegedüs Vincze	"
Fränkl Sándor	"	György István, Hátszeg.	
Szily Dezső	"		

1871-re fizetett:

A pesti növendékpapság.

 Az „Uj magyar Muzeum“ 1854. évi folyamának első kötete kerestetik. A ki ezen kötetet, vagy az egész 1854-ik évi folyamat eladni kívánja, sziveskedjék ez iránt a „Századok“ szerkesztőségét értesíteni.

Hasonlókép kerestetnek K a t o n a Historia Critikájának 36 és 37-ik kötetei, ha valakinek ezekből fölös, avagy az egészből csonka példányai volnának, melyek közül az említett két kötetet hajlandó lenne eladni. Bővebb értesítéssel szintén a Századok szerkesztősége szolgál.

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

THALY KÁLMÁN,

TITKÁR.

NEGYPEDIK ÉVFOLYAM.

PEST,

NYOMATOTT AZ „ATHENAEUM” NYOMDÁJÁBAN.

1870.

TARTALOM.

	Lap.
A modenai Hyppolit-codexek. II. B. NYÁRY ALBERTTŐL	355
Baranya vármegye főispánjai. HATOS GUSZTÁVTÓL	371
Thököly Imre, a „kurucz király,” mint gazda. LEHOCZKY T.-től	388
Könyvismertetések, bírálatok. VIII. A magyar vezérek kora, Árpádtól Sz.-Istvánig. Irta Szabó Károly. Ismerteti JAKAB ELEK.	401
IX. „Die Siebenbürger Sachsen. Ein Vortrag von Dr. W. Wattenbach, Professor in Heidelberg.” Ismerteti A—a.	407
TÁRCZA. Magyar Történelmi Társulat. — A magy. Tud. Akadémia történet- tudományi működése. — Régi ágyúnevek és föliatok, közli Thaly Kálmán. — Vitnyédy István levele Ensel Jánoshoz, közli Garády. Újabb adalék Gyöngyösi István életéhez, közli Pauler Gyula. — Kisebb könyvismertetések, történetirodalmi ujdonságok. — Vegyesek. — Történelmi könyvtár. — Figyelmeztetések.	

 A Magyar Történelmi Társulat **július 7-én** délután
5 órakor választmányi ülést tartand.

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Hatodik füzet.

1870.

Junius hó.

A modenai Hyppolit-codexek.

II.

Az esztergomi érsekség zilált gazdaságának rendbehozatalához a XV. század végnegyedében, tevékeny s erélyes kezek mellett, tetemes beruházandó tőkék is igényeltettek volna.

Hyppolitól — az akkori érsektől — ez nem volt várható; mert, tapasztalatlan gyermekéveitől eltekintve, már maga fejlődési származása, s a fénytűzést kedvelő magyar királyi házhoz közeli rokonsága és függősége oly terheket s követelményeket szabtak eléje, melyek, netán megtakarításra szánt pénztökéjét, a legbuzgóbb akarat mellett is okvetlenül fölemésztették volna.

E tekintetben Mátyás király halála sem könnyített az érsek anyagi helyzetén, miután azontúl az özvegy Beatrix királyné épenséggel az esztergomi várba tévé át lakását.

Utóvégre is, e költséges kiadások fűdőzésére a jövedelmeknek elégtelenné kellvén válniok: e szorúlt helyzeten segítettő, fia roncsolt vagyoni viszonyainak rendezéséhez maga Hercules herczeg fogott.

Hercules ebbeli intézkedései által azonban az illető érsekség gazdaságára legkisebb haszon sem háramlott, mert ő a helyett, hogy annak intensív javítására fordította volna erejét: fia jövedelmeinek szaporítását, új javadalmak szerzése által tö-

rekvék eszközölni, a minthogy fiát 1492-ben a kétezer dukátot jövedelmező olaszországi pomposai apátságához, majd a ferrárai püspökségnek általa erőszakosan lefoglalt kétévi (tízezer dukát) jövedelméhez juttatá, 1497-ben pedig, a milánói herceg, Moro Lajos által, a 14,000 dukátot jövedelmező milánói érsekségbe, s egyúttal e hercezség kormányzói méltóságába iktattatta őt be.

Hyppolitnak, kormányzói méltósága folytán lakását ezen-től Milánóba kellvén áttennie — a mint is e tekintetben a milánói herceg által két havi határidő szabott volt eléje — ezen, Magyarországból való kiköltözködése által esztergomi érseki széke, illetőleg áldornagi állása tarthatlanná válék. Nehogy azonban e méltósága elvesztésével Hyppolit magyarországi haszonvételeitől végképpen clessék, apja, Hercules, még fiának milánói végleges kineveztetése előtt saját meghittje, Aretini Donát által az esztergomi érseki széknél az egri püspökséggel fölcserélésére irányá működéseit, miként ezt a herceg nejének, Eleonóranak 1496. évi sept. 8-áról ¹⁾ Beatrix királynéhoz intézett levele tanusítja, melyben a hercegné az özvegy királynét a már folyamatban levő csere-alkudozások előmozdítására kéri.

A csere, II. Ulászló király befolyásával Hyppolit érsek és Bakacs Tamás egri püspök között 1497-ben csakugyan létesülvén, az a király által, 1498. évi január 20-kán kelt okmányában megerősített.

Hyppolitra e csere által, áldornagi méltóságának elvesztése daczára is, nyereség háramlott. Bakacs ugyanis az azon kori gazdálkodási módszerhez képest lehető rendezett állapotban adta át Hyppolit kezeibe az egri püspökség javadalmait.

Hyppolit ezen előnyét, az irányában jóindulattal viseltett Bakacsnak barátságos részvéte öregbíté, melynek folytán ettől nemcsak hogy ezerekre rugó összegeket minden kamat nélkül kölcsön kap vala, de egyszersmind távolléte alatt, Bakacs az egri püspökség gazdasági ügyeinek szemmel tartását is magára vállalá; minélfogva Hyppolit részéről közegül bizonyos Raguzai István, állandóan az áldornagi közelében tartatott ²⁾.

¹⁾ Beatrix királyné levelei között a m. tud. Akadémia levéltárában.

²⁾ Raguzainak 150 dukát évi fizetése volt. II. Ulászló királynak különös kegyeiben állott. Egri várkapitányságról emeltetett a fönt említett

Leginkább e körülménynek köszönhető az egri püspökség gazdasága, hogy eddigi jövedelmezési képességének normalis állapotában a mind sürűbbé váló török háborúskodások s a tovább is folytatott katonásdi jellemű diszünnepélyek és gyülekezetek nyomasztó terhei daczára megmaradhatott.

Az imént említett országos gyülekezetekre, az Olaszországban székelő Hyppolit képviselőjéül, püspökségi kormányzója szokott volt ezentúl a király által meghivatni.

Az illető egri számadásokban hat ily ünnepélyes összejevetelről, úgymint : az 1503. s 1507-ki ország-, és az ugyanezen években tartott budai octavalis gyűlésekről, a II. Ulászló király leányának, 1503. évi aug. hóban történt kereszteltetése, és a (II. Lajos) királyfi 1508-ki megkoronáztatása ünnepélyeiről tétetik említés. Csak egymagán ez utóbbi ünnepélyen az egri püspök részéről 195 nehéz- s 70 könnyűlovas (huszár) vett részt, s reájok fordított költsége a püspöknek 1116 dukát 5 denárjába került.

De éppen a legköltségesebb : katonai kiadásokat illetőleg gyámolított Hyppolit Bakacsnak eszélyes tanácsai által leginkább. Az e tekintetben Eger, Buda és Esztergom közt folytatott levelezésekből és találkozásokból egész rovatokat lehetne összeállítani.

Az áldornagy ebbeli hasznos szolgálatait Hyppolit ajándékokkal viszonzta ; így a többi közt a hevesi báránytizedből minden évben ezer bárányt utalványozott Bakacs számára — „ad bonum finem“ — s nemkülönben a hevesvármegyei patai kerület bortizedét is átengedte Bakacsnak.

Egyébiránt, az ajándékok eddigi pazar osztogatását illetőleg Hyppolit részéről ezentúl némi takarékoság hozatott be.

Az 1503-ban a királynénak felajánlott két 132 dukáton ³⁾,

gazdasági fontos állásra. Testvére, Bódog, 1503-ban a szerb nyelv tolmácsa volt II. Ulászló udvarában.

³⁾ „Quia in nuptiis reginalis majestatis nihil dedi done, experte Reverendissimi domini mei sue majestati ut omnes domini fecerunt : ideo visum est domini Reverendissimi Strigoniensi, qui aliquid pro letitia filie regis predictae regine muneris domini debere et sic dedi dono experte S. Reverendissime domine prefate domino Stefano raguseo et aliis multis die predicto cupas duas de argento deauratas cum smaltis et floribus albis de argento ; unam

az ugyanezen alkalommal Raguzai nejének 20 dukáton vett ezüst serlegeken ⁴⁾), valamint az egy bizonyos főember leánya részére adott 8 dukát értékű husvéti aranybárányon ⁵⁾), az erdélyi püspök számára adott 15 dukáton, s az 1507-ben a pécsi püspöknek 32 dukátért vett lovakon, és Móré Fülöpnek ajándékozott 18 dukátos bársony ruhakelmén kívül, az egri püspökség ez időbeli számadásaiban jelentékenyebb ajándékokra kiadott pénzüsszeg nem fordul elő.

Ajándékok ezentúl többnyire nyersterményekben, leginkább barmokban, halakban, borban és gabnacsomókban adattak ⁶⁾). Ezen eljárás a pénzbeli kiadást igénylő ajándékok osz-

emi ab uno auri fabro que ponderebat marcas septem et aliqui piseti, dedi florenos decem pro marcha ut hic antea in hoc registro apparet: et unam similem emi a rasone florentino que ponderabat marchas sex et pisetos aliquos pro simili pretio: pro prima dedi ut antea videtur florenos septuaginta unum pro alia florenos sexaginta unum in toto sunt floreni centum et trīginta duo: et sic ut dixi die predicto feci exitum de ipsis duabus cuppis pro letitia nove parve regine.“

⁴⁾ „Quia alio die quando reginalis majestas peperit filiam, Regia majestas et sua majestas mihi scripserunt ut deberem cum ipsis gaudere et tales litteras obtinuit dominus Stefanus raguseus pro uxore sua et ego ut sua majestates intelligerent qui nomine domini mei Reverendissimi pro maximo gaudio tale noverum habui: emi viginti florenis unam cuppam de argento et donavi experte Reverendissimi domino, sue uxori predictae.“

⁵⁾ „Alio die fui bude pro consilio multorum pro honore domini Reverendissimi et ad necessitates futuras pro ista ecclesia ut possem habere aliquem protectorem apud reginalem majestatem donavi unum parvum agnus deum de auro et lapidibus pretiosis domino de melak (?) colleterale S. Majestatis pro filia sua.“

⁶⁾ 1503-ban Hyppolit, Thurzó és a szerémi püspök részére ajándékba 300 bárányt hajtatott Budára, Bakacsnak 19 akó héczei bort, s egy nagy hordó besózott halat küldött Esztergomba. „Bude 12. Ma.ii 1504. assignavi agrie domino gallo Belleni comiti hevesiensi quia est comes in persona Rmi domini mei dono unum vas vini integrum.“ „Item donavi hic Agrie georgio Thylay et fratri suo Joanni litteratus propter Reverendissimum d. Strigoniensem unum vas vini integrum.“

„Item amorem dei fratribus sancti Nicolai unum vas vini medioere.“

„Item aliud tale fratribus Sancte Marie — vs. int. 1.“

„Item aliud tale amore dei monialibus — vs. int. 1.“

„Item aliud tale amore dei heremitis de Sancta Magdalena — vs. int. 1.“ — s így tovább.

togatásánál kétségkívül czélszerűbbnek bizonyult be azon korban, midőn még a közlekedési módok hiányosságánál fogva a félreeső helyeken, s különösen ott, a hol még a földmivelés elhanyagoltsága miatt a természetmények minősége alanti fokon állott, azok pénzértékesítése nehézségekkel volt kapcsolatban, s következésképen a gabnának szemtől kidolgoztatása sem siettetvén annyira, a huzamosb ideig asztagokban hagyott életben az időjárás viszontagságai — miként ez az említett számadások több tételéből kitűnik — tetemes károkat okoztak.

A gabna-ajándékok ha elég sűrűen is, de csak kisebb adagokban osztogatattak, úgy, hogy e tekintetben a Verbőczy Istvánnak 1507-ben a hevesvármegyei patai tizedből ajándékozott kétszáz esomó tavaszi termény-mennyisége a szokott mértéket annyira túlhaladta, hogy ennek indokolását a püspöki javadalmak kormányzója maga igazolásául a számadási könyvbe a következő szavakkal tartá szükségesnek beiktatni: „mert ajándékot kért (t. i. Verbőczy), s az országban, s kiváltképen a pórnépre befoljással bíró egyéniség, azt tőle meg nem tagadhatám.“⁷⁾

Egyébiránt ezen időben még a díjazások is pénz helyett nagy részben termékekben rovattak le. E módon az egri püspökség vidéki ügyvédeknek fizetése egy-két hordó borból s 25 esomó gabonából állott. Nem így azonban a fővárosi ügyvédeké.

A Bebek János által 1503-ban az egri püspökség ellen indított, Sajó-Hídvéget illető birtokpörben, a budai octavalis törvényszék előtt az alpörös jogait védő Sárkeszy Pál 10 dukáttal⁸⁾, egy másik Pál nevű ügyvéd egyrendbeli öltözékre való, 5 dukáton s 80 dénáron vett öt rőf olasz posztóval jutalmaztatott; egy harmadik ügyvédnek pedig, hogy szája betömessék — uni

⁷⁾ „Item de vernalibus habuit dono egregius dominus Stephanus protonotarius Regni capetias ducentas quia dono petiit et quia potest multa in regno et maxime in plebe non potui denegare.“

⁸⁾ „Quia dominus Joannes Bebeg volebat in istis magnis Octavius contra agere Ecclesiam Sancti Joannis supra possessione sajohydyg, et non solum pro tali causa sed et: pro multis alijs que in similibus octavis solent contigi oportet bonos et dignos procuratores habere, et ut solitum est parvum curant nisi ipsorum manus ungantur donavi Paulo Sarkesy procuratori ut libenter et audacter deffenderet Sancti Joannis causas florenos decem ut et in futurum cum sociis sit bene sollicitus.“

alio procuratori qui murmurabat — 3 dukát, Ferencz, ó-budai ügyvédnek 1507-ben egy 9 dukátos gyűrű adatott ⁹⁾ a püspök részéről.

A mi az egri püspökség tisztviselőinek bérét illeti (a fegyveres nemesek kivételével), az, a Hyppolit esztergomi érseksége alattiakhoz képest tetemesen leszállított; ekként például, míg az esztergomi javadalmak volt kormányzója 400 dukátból s hat cselédtartásból álló fizetésben részesült, az egri püspökség tisztviselőjének ezentúl 120 dukáttal be kellett érnie.

Egyáltalán a gazdatisztekre vonatkozólag az egri számadások már némely megtakarításra irányzott intézkedéseket tüntetnek föl; jelesül, a tisztviselőknek házilag kezelt járandóságai pontos fizetése által ezentúl mindazon, az esztergomi érsekség gazdaságvitelénél felmerült kártékony visszaéléseknek véget vetettek, melyek az egyes jövedelmi ágaknak a tiszték díjaztatásául utalványozásából származtak.

Hyppolit ugyan az említett püspöki javak kormányzását ismét idegenre, Lardi Tádéra ¹⁰⁾ ruházta: de midőn most egy részről ennek balfogásai s tapasztalatlan eljárása ellen, Bakacsnak szemes közreműködése által biztosították: másrészt a központi számvivőség főtiszttségének, a gazdasági rendügygyel s helyviszonyokkal ismerős magyar Szóláthy Tamással való betöltése által, biztos helybeli ellenőrséget is állított fel.

E két főtiszt mellett a püspöki birtokokban hét tiszttartóság létezett: a saját-hídvégi és cziráki, a türkevi, szent-máriai, simándi, a gyöngyös-püspöki és a béli apátságé. Az egri birtok belgazdasága egy kulcsárra, külső gazdasága pedig egy gazdára bízott.

A püspökség vagyonalapja három csoportozatból, úgy mint: a szoros értelemben vett püspökségi földesúri s papi javadalmakból, a XV. század második felétől fogva a püspök bir-

⁹⁾ „Quia inter alios procuratores Sancti Joannis magister franciscus de veteris Buda est principalior et omni anno in octavis majoribus opportet aliquod ei donare etiam si nihil ageret cui die predicto ad similem effectum dedi unum anulum aureum cum lapide emi a iudeis.”

¹⁰⁾ Lardi Tádé a püspöki javadalmak kormányzását 1501-től 1508-ig viselte. Előde Florinus Lajos volt, utóda pedig Szabaudiai Hercules Pius lőn.

tokához tartozó béli apátságból, és végtére az egri káptalan unghi jövedelmeinek a püspökre eső osztalék-részből „ex divisione facta in capitulo ex proventibus Canonicatus“ állott.

Ezen javadalmi összlet egyes ágai között épen a legéletrevalóbbra, a jelenleg az egri érsekség gazdagságának úgyszólván egyedüli forrását képező majorsági gazdaságra fordított a legkisebb gond és figyelem a XV—XVI. századokban-

Deficitben ugyan e majorsági gazdaság nem sinlett, de pénzjövedelmet sem hajtott be.

E körülménynek oka, a gabnatermelést illetőleg, egyes-egyedül a föld hanyag művelésében keresendő, mert a mi az említett gazdaság akkori majorsági munkaerejét illeti — mely körülbelül úgy állott a mostanihoz, mint 1 a 3-hoz, s következőképen az urbéri tartozásokkal együttesen jelentékeny termelési tőkét képviselt—azzal, czél- és okszerűbb kezelés mellett, okvetlenül sokkal fényesebb eredményeket lehetett volna elérni. A mezei munkákra 84 urasági jármos ökör ¹¹⁾ s 16 ígás-ló alkalmaztatott. A püspökség gazdasági állatainak összes álladéka volt: 355 szarvasmarha ¹²⁾, 65 ló ¹³⁾, 245 sertés ¹⁴⁾, 13 kecske ¹⁵⁾, 4 szamár ¹⁶⁾, 405 baromfi ¹⁷⁾, köztük az egri udvarban 18 páva.

Egyébiránt a közép- s jelenkori gazdaságok közötti különbségek egyik leglényegeseb részét, mint egyáltalában hazánkban, úgy az egri püspökségben is, a juhászat képezte.

¹¹⁾ Az egri majorságban 18, a béli apátságban 4, Szikszón 30, Mező-Hidvégen 22, Gyöngyös-Püspökin 10 jármos ökör találtatott.

¹²⁾ A béli apátságban 5 tehén, 3 borju; Szikszón 29 tehén, 5 borju; Mező-Hidvégen 76 tehén s 70 tinó-borju; Gyöngyös-Püspökiben 2 tehén s 3 tinó s borjú tartatott.

¹³⁾ A főt említett 16 lovon fölül volt még Egerben: „equi flavei coloris satis magne 7. Item equi nigri fekethe pey vocati mediocres 2. — Item equus flaveus mediocris 1. — Item equi rubei pyrospei vocati mediocres 2. — Ezen erdélyi lovak díszfogatokba s paripákül használtattak. — Mező-Hidvégen 37 csikó találtatott.

¹⁴⁾ Egerben 22, a béli apátságban 80, Szikszón 50, Mező-Hidvégen 33, Gyöngyös-Püspökin 60 sertés volt.

¹⁵⁾ Egerben.

¹⁶⁾ Egerben.

¹⁷⁾ Tyúk: Egerben 60, a béli apátságban 50, Mező-Hidvégen 60, Gyöngyös Püspökin 110; lúd: a béli apátságban 38, Szikszón 10, Mező-Hidvégen 34, Gyöngyös-Püspökin 25.

Hyppolit idejében az említett püspökség összes birtokterületén csak 2253 urasági juh tartatott ¹⁸⁾, tehát a juhok létszáma a jelenlegihez úgy áll, a mint 2 a 15-höz. E számkülönbség, mellett még figyelembe veendő az akkori magyarországi (u. n. magyar, hosszú szőrű) juh faj minősége is, melynek gyapja a posztógyártásra nem lévén alkalmas, a főúri házaknál, s különösen Hyppolit udvaránál, leginkább a csak későbbi időkben közhasználatba jött lószőr helyett a párnák, derekaljak és butorok kitömésére és gazdasági cselédruhákra (kődmen, írha nadrág) használtatott.

A püspökségnek Egerben, a béli apátságban, s Tárkányon voltak kertjei, de ezekben többnyire csak ázalék termesztetett.

Nagyobb gazdasági beruházásokra az egri püspökségben leginkább a borkezelésnél találunk, s e tekintetben a pince javításokra, új hordók és abroncsok vételére 1501-ben 360 ¹⁹⁾, 1503-ban 195 dukát fordítottatott ²⁰⁾.

A földesúri javadalmak pénzjövödelmezésének magvát a középkori általános intézményekhez képest még mindig az urbéri haszonvételek képezték.

Az egri püspökség gabna-kilenczedét illetőleg sajnos, hogy — az egy-két helységnek ebbeli szolgáltatásairól elszórva találtató gyér adatokon kívül — a modenai codexek épen ott lévén csonkák s roncsoltak, a hol ezen jövedelmi forrás számveteli kimutatásait kelle tárgyalniok, e tekintetben azokból az említett dézsmának még csak átlagos bevételi összletét sem határozhatni meg. Az 1508-diki számadásokban csakis az egri, szikszai, mező-hídvégi és a gyöngyös-püspöki szérükön rakott huszonhat, őszi s tavaszival vegyes gabna asztagról tétetik futólagos em-

¹⁸⁾ Az egri majorságban 254, a szikszóin 1350, a Mező-Hídvégin pedig 649 darab.

¹⁹⁾ A többi közt a héczei új pince 76 dukát 50 dénárba került.

²⁰⁾ Egyébiránt 1501-ben 16 jármos ökö 39 dukát 40 dénár, 1503-ban pedig 150 darab 1, 2 s 3 éves tinó 100 dukáton, s azoknak megbélyegzésére 8 dénár, egy bélyegvas is (ferrum ad signandum boves) vétetett. Az összes beruházási költségek 1501-ben 421 dukát 3 1/2 dénár, 1503-ban 361 dukát 42 dénár mentek fel.

lítés; ezek is azonban jelentékeny mennyiségű majorsági és tized-gabnát foglaltak magukban.

A bordézmára nézve azonban az említett codexek már kimerítő, részletezett adatokat nyújtanak.

Az egri püspöknek ebbeli természetben házilag behajtott jövedelme 1501-ben 389 nagy hordóból, vagyis, — az akkori nagy-hordót harmincz iteze híjján tiz akójával számítva, mostani 3692 hatvannégy magyar itezés akó és 2 iteze, 1503-ban 3578 akó 63 iteze, 1507-ben 4536, 1508-ban 3925 akó borból állott, mely összeghez legtöbbel járultak: Fel-Németi 1503-ban 514 akó, 1507-ben 733 akó 58 iteze, Nagy-Tállya 1503-ban 266 akó 56 iteze, 1507-ben 600 akó 30 iteze, Eger 1503-ban 152 akó 32 iteze, 1507-ben pedig 333 akó 38 iteze borral.

A census-adó, 22 helység után, 1503-ban 352 dukát 44 dénárt, 1507-ben 242 dukát 68 dénárt jövedelmezett. Itt is az első helyen Fel-Németi és Eger (Agrie platea magna) állottak, amaz 82, ez 98 dukátnyi összszeggel ²¹⁾.

A dica-adó fejében 1503-ban ²²⁾ ötven helységtől 493, 1507-ben pedig 48 helység után 360 dukát s 50 dénár folyt a püspöki pénztárba.

²¹⁾ 1503 ban azonban Eger csak 78 dukát 50 dénár censust fizetett, mivel „multi sunt servitores castri qui nihil pro tali resoluunt. Az illető számadásokban a census rovatba számítandó még az egynémely helység által természetben kiszolgáltatandó tartozások pénzül megváltása is: „Pro porcis Maklár dedit floreno quatuor cum medio.“ Pro ceruisia dedit unum florenum cum medio. Pro pipere dedit denarios sexdecim. Pro cera dedit denarios quatuordecim.

Kysmaklár pro uno porcho dedit florenum unum cum medio. Pro pipere et pro sale dedit denarios sexdecim.

Thalya pro cervisia dedit florenum unum medio de aliis feci gratiam. Pro pipere dedit denarios quinquaginta, pro cera dedit denarios viginti quinque, pro porcis dedit florenos novem.

Felnemeth pro porcis dedit florenos novem. Item pro cervisia dedit florenos duos. Item pro pipere dedit denarios sexaginta. Item pro cera dedit denarios viginti quatuor.

Agria magna platea pro porcis dedit florenos novem. Item olasuza pro porco dedit unum florenum cum medio.“

²²⁾ Dica sicut Nobiles in posuerunt anno (1507) isto iobagionibus eorum ut irent ad dietam Sancti Georgy Budam.

Dica regia inposita pro sexaginta denariis regie Majestatis et quadraginta Reverendissimo domino argriensi fuit ad unum florenum sed sexaginta

A püspökség királyi haszonvételeinek legjövendősebb ágai a korcsmáltatás s a vám voltak. Ez utóbbi Maklárön, Szarvaskön és Szent-Marján (ez utóbbi a tisztartó fizetésére ment) szedetett, s a két előbbi helyről együttesen 1503-ban 115 dukát, 1507-ben 131 dukát 80 dénár vámpénz jött be ²³⁾.

A korcsmáltatási jog, az esztergomi érsekségnél említém mód szerint gyakoroltatott Az urasági korcsmáknak a modenai codexekben nyoma sem mutatkozik. Az urasági borok nagyrésze a helységek között, előleges fizetés mellett, „inpositio vinorum“ név alatt a folyónál drágább áron szokott volt kiméretésre kiosztatni. Ekként például 1507-ben egy nagy hordó bor piaci ára 3—4 dukát volt, az illető helységeknek azt a püspöktől 7—8—9, de sőt 12 dukátjával kell vala magokhoz váltaniok. Legborfogyasztóbb helyek voltak e részben: Nagy-Tállya, Eger Agrie platea magna), Maklár és Fel-Németi; jelesül a két elsőhely által 1501-ben külön-külön 114 akó 24 itcze urasági bor vétetett meg. Egyébiránt a püspökségnek ebbeli nyereségét, a boroknak különféle minőségénél s helyi viszonyainál fogva változó piaci árától nem lehetvén egész pontossággal elválasztani, az az összes eladott püspöki borok pénzjövendelmével együttesen lesz tárgyalandó.

A malmok gabnával fizettek; ez a belfogyasztásra ment föl.

A haltenyésztésre különös gond fordított.

Tisza folyami halászata mellett, az egri püspökségnek még Tisza-Szögön, Tisza-Kürtön, Tisza-Halászin, a béli apátságban és Egerben, jelesül az első három helyen a Tisza partvizének

denarios ad rationem S. Majestatis et est exacta post festum Michaelis anni presentis.

Legtöbb dicá-adót fizettek: Nagy-Tállya 1503-ban 55, 1507-ben 28 dukát 30 dénárt; Fel-Német 1503-ban 45 dukát, 1507-ben 27 dukát 50 dénárt; Héce 1503-ban 25 dukát, 1507-ben 23 dukát 20 dénárt; Tisza-Örs 1503-ban 19 dukát, 1507-ben 11 dukátot; Maklár 1503-ban 21 dukát, 1507-ban 8 dukátot. Agria magna platea dedit (1503-ban) florenos triginta duos et non plus quia dicator regius multis relaxavit et quando ipse relaxat et episcopus relaxare debet.

Legkevesebb dicá-adót fizettek: 1503-ban Boch 1, Kápolna 2 dukát 50 dénárt, s ugyanennyit Platea Sancti Nicolai.

²³⁾ Maklárön 1503-ban 7 dukát 52 dénár, 1507-ben 38 dukát 50 dénár Szarvaskön 1503-ban 107 dukát 68 dénár; 1507-ben 93 dukát 30 dénár.

mesterséges elrekesztése által készült halastavai voltak, melyekben többnyire kecségék tenyésztettek. Másnemű halak a modenai codexek egri számadásaiban nem is említetnek.

Az eladandó halak leginkább besózva, hordónként 15—16 dukátjával bocsáttattak áruba, s miután ezek még azidőben a magyar nép rendesebb élelmi czikkei közé tartoztak, maguktól a püspöki helységektől vétettek meg²⁴⁾. E jövedelmi ágából az egri püspökség 1502-ben 49 dukát 98 dénárt, 1503-ban 92 dukát, 1507-ben 15 dukátot vett be.

A földesúri jövedelmek után következtek a papi haszonvételek.

Ezeket illetőleg az egri püspökség — az eddigelé az esztergomi érsekség által követett gyakorlattól eltérve — a haszonbéri rendszer lehető korlátozására törekedett, mely törekvésének okát az ország főurai képezték, kik a kibérleendő egyházi javadalmakat saját egyedáruságukként tekintvén, azokat az általuk ajánlott legolcsóbb, pontatlanul vagy épenséggel nem fizetett áron szokták volt magukhoz keríteni.

Bakacs, még egri püspök korában, e kényes és kártékony helyzeten segitendő, e püspökség papi javadalmait legnagyobb részét házi kezelés alá helyezte. E czélszerű intézkedését azonban, minden tevékenysége daczára egyedül a gabnatizedre nézve sikerült teljes hatályra emelnie. Egynémely önző olygarcha s befolyásosb család ugyanis politikai súlyát veté a latba az egyház irányában gyakorolt eddigi nyerészkedései föntartására, az eddigi haszonbéri rendszerhez tovább is makacsul ragaszkodván. Ezek számára Bakacs a papi bortized egyes kerületeit utalványozta. Ily országos nevű püspöki haszonbérlok valának Hyppolit idejében: Bebek János, Kendy Tamás, Belényi Gál, László és Albert, Somi Józsa, a Kompolthy testvérek: Bálint és Gáspár, Ráskay Balázs Borsodban, — Derencsényi Péter, Sennyey Sebestyén, Tarczay János, Pogány Zsigmond, Ders

²⁴⁾ „Per villas abbatis duo media fuerunt data de quibus dederunt florenos sexdecim.“ Item agria magna platea pro uno vase piscium salsatorum dum fui bude in dieta 1504. dedit florenos quindecim. Item eodem tempore Zabathel et olasuza dederunt pro uno vaso piscium fl. 15. Item Thalia pro uno vase piscium salsatorum dedit fl. 16. Item Maklár fl. 15. Item eodem tempore felnemet fl. 16.

Kelemen, Lónyay János, Rozsgonyi István Zemplénben, — Kalanday Péter, Posgay Gáspár, Verebélyi György, Appaffy Miklós, Ország László özvegye Magdolna Hevesben, Vajai László Szabolcsban, végtére Máriássy István „qui multa potest in hoc regno“ és Perényi Imre „magnus dominus modernus palatinus“ Újvármegyében (Aba-Újvár.)

Somi Józsa, ebbeli jutányos haszonbéreit, mint fővezér, a püspöki fegyvereseknek a temesvári táborból való időelőtti elbocsátásával hálálta meg Hyppolitnak, az ország rovására.

Hogy Ráskay Balázs, a szentpéteri kerület bortizedét, a másoktól ajánlott áránál csak husz dukáttal csikarta ki olcsóbban ²⁵⁾, ez által még valóságos bőkezűséget tanúsított a püspökség irányában Perényi Imréhez képest, ki a füzesalji bortizedkerület haszonbérét évről évre megszokta ugyan újítani, de annak árában soha egy fillért sem fizetett ²⁶⁾.

Az egri püspökség bortizede, miként a mondottakból is kitűnik, vármegyék szerint 40 kerületre osztatott fel; Hevesvármegyében 8, Borsodban 9, Zemplénben 11, Beregben 3, Abaújvárban 9, ily kerület létezett. Szabolcsvármegyében az egri püspök csak a dadai vidéken szedtetett bortizedet. Sárosban csupán Hanusfalván tenyészett szőlő, ennek is tizedét maguk a püspöki tizedelők fogyasztották el ²⁷⁾. A Zaránd vármegyei bortizedet, az oda való többi papi haszonvételekel együtt Czibakházy Márton, negyedrészt illetékben hajtotta be.

A bortizedre nézve az oroszlánrész Zemplén vármegyét illeté, honnan egymagából 1507-ben 1074 dukát jövedelem jött be; mely haszonbéri összeghez legtöbbször a toicsvai és a liszkai kerületek — amaz 225 ez 300 dukáttal — járultak.

Egyébiránt az egri püspökség bortizedének pénzben és természetben behajtott összes jövedelme 1503-ban 3389 dukát

²⁵⁾ „Aliter non potui vendere et ipse voluit et qua valet multum cum regia maiestate fuit necesse relaxare florenos viginti.“

²⁶⁾ „Istam decimam omni anno Magnus dominus Emericus de pere-nyi palatinus vult habere similiter anno isto si solvet vel non ignoro, non possum suo voluntati contra ducere.“

²⁷⁾ Hanusfalva. Ista decima est sola in toto comitatu saar et quasi nunquam dat aliquod de vino pro decima, et si aliquod pervenit decimatores bibunt sed totus nihil est.“

50 dénár s 620 hordóból, 1507-ben pedig 3302 dukát s 456 hordóból állott.

E természetben bejött tized-borok pénzjövödelmezését tudva levő mennyiségök mellett sem állapíthatni meg külön, miután azok a püspökség földesúri dézsmaboraival összesítettvén, az utóbbiakkal közös kiadási rovatba helyeztettek; e borok együttesen 1503-ban 9431, 1507-ben 8886 akóra rúgtak s menyiségökhöz aránylag — a piacok s a közlekedési módok hiányossága miatt — pénzértékesítésük csekélynek, fogyasztásuk ellenben túlságos nagy nak mondható. Ekként például, a többi közt a béli apátság vendégszerető hajlékában, a hordók töltögetésére s a házi fogyasztásra 1503-ban 257 akó 38 iteze, s ugyan e czélokra az egi udvarnál 1507-ben 579 akó 25 iteze Gyöngyös-Püspökin 218 akó 48 iteze, Ragusai házá nál pedig Budán 123 akó 28 iteze fogyasztatott el. Ugyan ez utóbbi évben a püspöki zsoldos katonaság illetékére 2216 akó 36 iteze ment föl.

Az eladott borok árából ellenben 1503-ban csak 2373 dukát 42 dénár, 1507-ben pedig 3079 dukát folyt a püspöki pénztárba, mely összegből, a fentebb említém korcsmáltatási jog fejében helységeknek eladott borok árára 1503-ban 1525 akó után 1149 dukát 29 dénár, 1507-ben pedig 924 akó 34 iteze után 844 dukát 91 dénár esik.

Az egi püspökség gabnatizede, az imént tárgyalt tizedhez hasonlóan kerületekként kezeltetett. Zemplén és Heves vármegyékben 5, Borsodban 4, Abaújban és Szabolcsban 3 kerület létezett. Sáros és Zaránd vármegyék e felosztás alól kivételteltek; ez utóbbinak általános gabnatizedét a már említett mód szerint Czibakházy Márton hajtotta be.

Kis-Szeben, Eperjes, Bártfa és egynémelykor Palocsa pénzen váltották meg magukat ²⁸⁾).

Az 1501., 1503., 1507 és az 1508-dik évi gabnatizedeknek — a plébánusok negyed-illetéke levonásával ²⁹⁾ — természet-

²⁸⁾ 1503-ban Kis-Szeben 50, Bártfa 76, Eperjes 72, Palocsa 28 dukát váltáságot fizettek.

²⁹⁾ „Per omnes decimationes archidiaconi et plebani habuerunt quartam integram tam in isto quam in aliis locis, et hoc dico quia hic scribo

ben bejött átlagos mennyiségét vévén zsinormértékül, az egri püspökség ebbeli évi jövedelmét körülbelül 60,500 csomóban állapíthatni meg ³⁰⁾. A különböző gabna-nemek mennyiségének részletes kimutatását a modenai codexek nem adják. Azoknak eladása, — a tavaszié az ősziével átlagosan, — a központi tizedhelyeken a tizedelők által eszközöltetett.

A csomók árát illetőleg, a helybeli piaczi viszonyok s különösen a gabnanemek mennyisége határozván, e tekintetben sokszor a legkürivőbb árkülönbségek merülnek föl az említett számadásokban.

1503-ban a kis-hevesi kerületben 10, s ugyan-e vármegye patai kerületében 4 csomó, a Zemplén vármegyei homonnai s az Abaúj vármegyei szikszai kerületében 3, a Szabolcs vármegye kállai kerületben ellenben 9, de sőt a zempléni helmeczi kerületben 11 csomó kelt egy dukátjával. Így nem különben 1507-ben a miskolczi kerületben 12, Sárosvármegyében ellenben 4½ csomónak egy dukát ára volt. Egyre-másra 6—7 csomó esvén egy dukátra, az egri püspökségnek ekként befolyt gabna tized pénzjövödelme 1501-ben 9861, 1503-ban 8806, 1507-ben pedig 7710 dukátnyi összeget tett.

Az említett püspökség papi haszonvételeihez járultak még, a cathedraticum, a kötelezett adományok s a bárány és méh-tizedek.

Az utóbbi tized részint természetben szedetett be, részint a köteles felek által pénzül megváltatott. Az egri püspöknek ebbeli jövedelme 1501-ben 268 köpü s 223 dukát 9 dénár, 1503-ban 125 köpü, 87 dukát 76 dénár, 1507-ben pedig 141 köpüből s 44 dukátból 95 dénárból állott.

A báránytized Szabolcs, Zemplén, Borsod és Bereg vármegyékben haszonbérbe adatott. A zarándit Czibakházy kezelte, a zemplénit Perényi kősóért vette ki, de, hogy ebbeli kötelezettségének megfelelt-e? az illető számadások után ítélve igen két-séges ³¹⁾. A házilag kezelt hevesvármegyei báránytized jövédeke

capeticis quo perveniunt ad Reverendissimum dominum: sed in magna registro videntur esse plures propter ipsos quartas.“

³⁰⁾ Az 1501. év volt a legjövödelmezőbb; ekkor 71,701 tizedgabna csomója lett a püspöknek.

³¹⁾ „Magnificus dominus Emericus palatinus predictum comitatum habet anno isto . . . si solvet nescio.“ Az 1507 diki számadásokban.

a püspöki konyhára és a cselédség öltözkékére fordítottatott ³²⁾, s részint, mint fentebb említők, Bakacsnak ajándékozottatott. E tized pénzjöveldme 1503-ban 266 dukát 25 dénár, 1507-ben pedig 386 dukát 50 dénár volt.

A szatmári cathedraticum 1503-ban 324 ³³⁾, 1507-ben 294 dukátot 45 dénárt hajtott be; az úgynevezett „quarta Sancti Spiritus altaris“ 50 dukáton szokott volt haszonbérbe adatni. Az újvári és a helmeczi plébánusok, amaz 6 dukáton megváltott egy márka, ez pedig 12 dukáton megváltott két márka ezüstöt tartoztak az egri püspöknek minden évben fizetni.

Végtevére, a káptalan ungi jöveldmeinek osztalékából 1503-ban 153 dukát 39 dénár, 1507-ben 144 dukát folyt a püspöki pénztárba.

Tehát az egri püspökség pénzjöveldme volt:

	1 5 0 3.		1 5 0 7.	
	dukát	dénár	dukát	dénár
Földesúri haszonvételek . .	1052	44	749	98
Dézsma- és papi tizedborok	5762	92	6381	—
Gabna s más egyéb papi haszonvételek	9502	1	8503	90
Az ungi osztalék	153	39	144	—
Vegyes bor- s gabna- jöveld- lem	—	—	215	—
Összesen	16,470	76 ³⁴⁾	15,993	88 ³⁵⁾

³²⁾ „Semper ut in aliis registris notatum est servatur pro quoquina castri et pelles dividuntur ad subas famulorum, numerum agnelorum potest scire dominus provisor.“ Az 1507-diki számadásokban.

³³⁾ „Die predicto (1503. jan. 15.) vendidimus et arendavimus totam quartam et Cathedraticum Archidiaconatum de Zathmar Reverenlissimo domino ladislao waya Cathedrali agriensi pro florenis tricentis in auro et viginti quator in monetis quos viginti quator tenetur dare pro salario annali duobus capellanis qui serviunt in divinis pro archidiacono de Zathmar in ecclesia albensi in transilvania: tricentos vero in auro florenos tenetur nobis solvere.“

³⁴⁾ Mostani 329,415 frank.

³⁵⁾ Mostani 319,877 frank.

E tételtől levonván az 1503-dik évi 5793 dukát 52 dénár s az 1507-diki 7774 dukát 45 dénárnyi kiadásokat, az egri püspöknek 1503-ban 10,677, dukát 24 dénár, 1507-ben pedig 8219 dukát 43 dénár tiszta jövedelme maradt. Ez utóbbi összeghez számítandó azonban még 1507-ben a Hyppolit számára Egerből bevásárlott és Ferrarába küldött ezüstkészletek, lószerszámok, a Krakóban vett prémek s több más egyebek 1537 dukátnyi ára is.

Az egri püspökség XVI. századi jövedelmi képessége ugyan akkori javadalmai nagyobb kiterjedéséhez képest kedvezőnek épen nem mondható; azonban hiányai nem saját magában, de az akkori kor általános közgazdasági viszonyaiban rejlettek, melyekről, ugyancsak a modenai codexek nyomán, máskor lesz szerencsém értekezni.

B. NYÁRY ALBERT.

Baranya vármegye főispánjai.

Baranya vármegye főispánjai, bár hatáskörük III. Béla és II. Endre királyok által a pécsi püspök részére adott kiváltságok folytán némileg megszorított is, nem utolsó helyet foglaltak el a honnagyságok közt, és többnyire még más országos főhivatalt is viseltek; így a XIV. század közepétől kezdve kiválólag a macsói bánságot. Később, a XVI. század eleje körül a pécsi püspökökre ruháztatott a baranyai főispánság, s ez idő tájtban lettek ezek Baranya vármegye örökös főispánjaivá. Mint ilyen, ki volt köztük az első? pontosan ki nem mutathatom, de miután Szakmáry György püspöktől kezdve Pécsnek a török által 1543-ban történt elfoglaltatásáig folytonosan a pécsi püspökök viselék ezen méltóságot: valószínű, hogy már Szakmáry György örökös főispán volt, bár oklevelileg először csak Eszéky János püspök említették (1539. július 14.) örökös főispáni czímmel ¹⁾).

Pécszet a török elfoglalván, magát Baranyába állandóul befészkelte. A püspök a káptalannal elmenekült s a megye kormányzó nélkül maradt. A dolgok ily állásában I. Ferdinánd az igazságszolgáltatás, igazgatás és védelem vezetését egy személyben pontosítandó össze: Szigetvár kapitányát nevezte ki Baranya vármegye főispánjává, hasonlóan mint ezt Békés vármegyére nézve tette a gyulai vár parancsnokaival; s valóban, az akkori körülmények közt ez volt a legegyszerűbb intézkedés. A pécsi püspökök azonban jogaikat elvben folyton fenntartották, s midőn a visszafoglalás után 1690-ben I. Leopold, gr. Draskovics Jánost Baranya vármegye főispánjává kinevezte, az akkori választott pécsi püspök ez ellen az esztergomi káptalan előtt ünnepelesen tiltakozott. Ennek, úgy különösen Radonay Mátyás Ignác és gr. Nesselrode Vilmos pécsi püspököknek többszöri sürgetései következtében I. József a pécsi püspök e régi jogát

¹⁾ Koller J. *Historia Episcopatus Quinqueecclesiarum. Posonii et Pestinii. 1782—1804. T. V. pag. 245.*

1705. szeptember 12-én visszaadá. E kinttetést azonban a pécsi püspökök csak 72 évig élvezték. Midőn ugyanis 1777-ben Klimó György püspök meghalt, gr. Festetich Pál világi főúr nevezetett ki Baranya főispánjává, s ettől kezdve e méltóságot folytonosan világi rendű személyek viselik.

A mi Baranya vármegye főispánjainak korrendi sorozatát illeti, e tekintetben az első nyomok Árpád idejeig visszavihetők, úgymint :

899—901. eszt. tájban Ete és Ödö kún vezérek; Béla király névtelen jegyzőjének XLVII-ik szakasza szerint: „Árpád vezér pedig huszonnegyed nap tanácsot tartván, megindúla Eczilburgból, hogy meghódítsa Pannónia földjét a Dráva folyóig. És első nap tábort tite a Duna mellett, Százhalom felé. Akkor elvégezek, hogy a vezér seregéből egy részt küldjön a Duna mentén Baranya vár (castrum Borona) felé, melynek fejeivé és vezéreivé két fejedelmi személyt tön, tudniillik Etét, Ödö (Eudu) atyját és Vajtát (Boyta), kitől a Bruksa nemzetség származik. Kiknek is nagy hű szolgálataikért Árpád vezér nem csekély jutalmakat ad a s Ödönek, Ete fiának földet ad a Duna mellett számtalan néppel. S azon helyt Ödö, azon vidék népének meghódítása után várat építe, melyet köznyelven Székesnek (Zecuseu) neveze, mivelhogy ott magának széket és állandó lakot alkotott. S Vajtának (Boyta) azon módon nagy földet ad számtalan néppel a Sár mellékén (versus Saru), melyet mai napig is Vajtának (Boyta) neveznek ²⁾. Baranya vára és az Ödö által épített székesi vár, régibb okleveleinkben gyakran említetnek. Mikor pusztultak el? nincsenek reá biztos adataink. Ete emlékét látszik fenntartani „Ethu“ helynév, sz. Istvánnak a pécsváradi benzés monostor számára adott 1015. évi kiváltság-levelében ³⁾ Ethé személynév 1211-ben ⁴⁾. Lacus Ethekud, tó Baranyá-

²⁾ L. Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok tetteiről. Fordította Szabó Károly. Pest, 1860. 67—68. lap. V. 8. Endlichertől „Monumenta Arpadiana.“ Sangalli 1849. 43. lap; és Szabó Károlytól „A magyar vezérek kora.“ Pest 1869. 97. lap. — A névtelen jegyzőre alapítva mondja Lehoczky: Ete comes (!) comitatus Baranya sub Arpado. Stommatographia. II. 112. lap.

³⁾ Fejér: Codex diplomaticus. I. 299. l.

⁴⁾ Jerney: Magyar nyelvkincesek. I. 36. l.

ban 1399-ben ⁶⁾. Possessio Et he, 1449-ben a bácsi káptalan birtoka ⁶⁾. Hogy Baranya vidékének Árpád alatti megszállói nem tisztán magyarok, hanem a tőlük csak nyelvjárásilag különbözö Kunok, vagyis Kazárok, helyesebben: Kozárok voltak, Szabó Károly nyomozásai után kétségtelen ⁷⁾. Kis-Kozár, Nagy-Kozár és Rác-Kozár helységek most is léteznek Baranyában. Kozárok nyomaira akadunk Baranyán alól a Dráván túl is, így Valkó vármegyében a marchiai esperességekben: Kozár (Chazar, Casar, Chauzar) említetik az 1332—1335. évi pápai dézma-számadásokban ⁸⁾. Megjegyzendőnek tartom végül, hogy míg Szabó Károly az Etével kiküldött Boyta (szerinte Vajta) emlékét a Fehér vármegyei sármelléki Vajta helynévben hiszi fenntartottnak ⁹⁾, addig ezt Podhraczký a Tolna vármegyei Bába és Bábászék helységeknek keresi ¹⁰⁾. E két utóbbi csakugyan épen Szekeső fölött, Baranya vármegye szélén fekszik.

FŐISPÁNOK.

Lehoczky, baranyai főispánul 1082-re Crug-ot teszi, ki szerinte egyszersmind királyi főlovászmester is lett volna („Stemmatographia“ I. 113. lap.) Utána Fejér György, szintén habozás nélkül sorolja őt fel a baranyai főispánok közt, egyedül az évre nézve ingadozik, mert míg Codex Diplomaticusának Archontologiájában (VII. II. 298. l.) és Indexében Lehoczkyval 1082-re helyezi: addig a magyarországi dignitariusokról írt értekezésében (C. D. X. VI. 24. l.) az 1080. évre említi. Oklevelileg azonban sehol sem találtam említve. Hasonló okból nem vehető fel a baranyai főispánok közé: Besenyei Illés (Elias de Besenyo) sem, kit Lehoczky 1096. évre helyez baranyai főispánul ¹¹⁾.

⁶⁾ Új Magyar Múzeum. 1857. év. 276. lap.

⁶⁾ Koller : Historia Episcopatus Quinque Ecclesiarum. IV. 322. lap.

⁷⁾ Új Magyar Múzeum 1852. év. 832. lap.

⁸⁾ Koller : i. m. Prolegomena. 112. lap.

⁹⁾ Béla kir. nvt. j. ford. Szabó Károly. Pest 1860. 68. lap.

¹⁰⁾ Podhraczký : Béla király névtelen jegyzőjének ideje kora és hitelessége. Budán 1861. 339. lap.

¹¹⁾ 1055-re említetik egy Helias comes, a tihanyi apátság alapítólevele záradékában. Fejér : C. D. I. 393. lap. — Comes Illy a előfordúl a zaszty apátság alapító levelében. Wenzel : Árpádkori új okmánytár. I. 27. l.

Az első baranyai főispán, kiről hiteles okleveli bizonyság létezik,

1193. eszt. István, kiről szó van III. Béla királynak a székesfejérvári ispotályos lovagok részére kiadott-némi 1193. évi levele záradékában ¹²⁾. Czech János, a magyarországi főhivatalnokokról írt kézirati munkájában szintén őt veszi föl az első kétségtelen baranyai főispánul. Tán egy volt ő azon Hédervári Chepán vagy Istvánnal, ki a XII. század vége, s a XIII-ik század eleje körül szerepelt a honnagyság között.

Lehoczky 1223-ra Porsát, Fejér pedig ugyanezen évre Pousát nevezi baranyai főispánnak. Mindkét állítás téves. Mert igaz ugyan, hogy a Fejér által idézett helyen (C. D. III. II. 427. l.) Miklós, sopronyi főispánnak némi 1223 ik évi bizonyáglevelében egy Pousa mint „comes de Baran“ előfordul; azonban ezen Baran itt nem Baranya vármegyét, hanem Baran (most Barom) sopronymegyei helységet jelenti; valamint a „comes“ sem jelentett tudva levőleg mindig: főispánt, hanem igen gyakran: bíró, főnök, s több eféle jelentéssel bírt. Közölve van ezen oklevél az 1843. évi „Tudománytár“ 319. lapján is, és itt is következetesen „de Baran“ áll, a mi csak a föntebbieket erősíti.

1231—1232. eszt. György: Kálmán, slavoniai herceg két okmányának záradékában ¹³⁾. Mindkét oklevél záradékában a zalai, somogyi és valkói főispán is előfordul. Megjegyzendő, hogy e vármegyék a II. Endre és IV. Béla alatti zavaros korszakban Baranyával együtt Slavóniához tartoztak ¹⁴⁾, Béla, slávoniai herceg, még 1266-ban is a Baranya vármegyei Bezim földet, egy oklevelében mint „*terram nostri Ducatus Bezim vocatam in comitatu de Borona*“ említi ¹⁵⁾. György comes — Albert fia — 1235-re mint baranyai birtokos fordul elő Fejérnél ¹⁶⁾.

1245. eszt. Móricz, egyszersmind királyi főpohárnokmester. Ráth Károly őt Poki Móricznak nevezi ¹⁷⁾. Több ízben

¹²⁾ Fejér: C. D. II. 290. l.

¹³⁾ Fejér: C. D. III. II. 238. és 287. II.

¹⁴⁾ A m. t. Acad. Évkönyvei. VI. 178. lap.

¹⁵⁾ C. D. IV. III. 400. lap.

¹⁶⁾ U. o. III. II. 437. l.

¹⁷⁾ Új Magyar Múzeum. 1853. 143. l

viselt országos főhivatalt, így 1242. 1244. években főpohárnokmester és győri főispán, 1245-ben főpohárnokmester és baranyai főispán volt ¹⁸⁾. Érdemeiért IV. Bélától 1246-ban Fülek várát, mely Fulco gróf hűtlensége folytán a koronára visszaszált nyerte adományul ¹⁹⁾. 1251. 1257-ben a királyné udvarbirája és nyitrai főispán, 1263-ban pedig királyi főtárnokmester volt ²⁰⁾. Lehoczky 1247-re Bagin-t, Katona pedig 1247. és 1251-re Bagin-t nevezi baranyai főispánnak (Hist. Crit. VI. 518. l.) E név Bagon és Bagen variánszal is előjő, de soha sem mint baranyai főispán, ellenben mint „comes de Bana” igen gyakran ²¹⁾. Ezen rokon hangzat volt oka a tévedésnek, melyre egyszerűen utalni elégnék gondolom.

Fejér, 1250-re Demetert nevezi baranyai főispánnak Codex Diplomaticusa Indexében. Az általa idézett helyen (C. D. IV. II. 104. l.) fordul ugyan elő egy Demeter „comes,” de hogy az baranyai főispán lett volna, nem bizonyos. Nem vehető föl a kétségtelen baranyai főispánok közé Imre sem, kit Lehoczky 1250-re mint koronaórt és baranyai főispánt említ az Eszterházyak ősei közül (Stemm. II. 6. l.); mert bár e család származását a XII. századig föl lehet is vinni, azonban Lehoczkyknak ezen Noé-Bendegúz-Attila-féle leszármaztatása fölött a történelmi critica rég pálezt tört. De különben is már Fejér sem veszi föl őt a baranyai főispánok közé, sem okleveli hitelesség nem támogatja.

1266. eszt. Móricz (ki főntebb) egyszersmind királyi főtárnokmester ²²⁾. 1266-ban részt vett a IV. Béla király által Kömlődön (most Kémle, Mosonyban) tartott törvényszéken.

1268. eszt. Móricz (ki főntebb) tárnokmester és baranyai főispán ²³⁾. Valószínű, hogy ez időtájt halt meg, mert neve 1268-on túl nem fordul elő.

¹⁸⁾ C. D. IV. I. 388. l.

¹⁹⁾ U. o. 401—409. l.

²⁰⁾ Tudományos Gyűjtemény. 1836. XI. 7. l.

²¹⁾ Így: 1246. Bagon, ... comes de Bana. C. D. VII. II. 297. l.; 1247. Bagin, ... comes de Bana. C. D. IV. I. 454. l.; 1251. Bagen, magister pincernarum et comes de Bana. Ifj. Kubinyi F. Magyar Tört. Eml. I. 29. l.

²²⁾ Fejér: C. D. IV. III. 326. l.

²³⁾ U. o. 456. l.

1269. eszt. Domokos — Péter comes fia — a Chák-nemzetségből. Mint baranyai főispánnak emlékét két oklevél tartotta fenn, u. m. Béla, slavoniai hercege, mely 1269. ápril 9-én kelt, s melyben a Durusma-nemzetségből származó János comesnek és fiának, Istvánnak (a Garaiak őseinek) a Valkó-vármegyei Gara helységet adományozva azt rendeli, hogy őket e birtokba Domokos baranyai főispán vezesse be ²⁴). Ugyanez év június 30-án a fejevári káptalan bizonyítja, hogy Domokos baranyai főispán, az ő Nyitra vármegyei Baroch földét, Fülöp esztergomi érseknek 40 marka közönséges ezüsttön eladta ²⁵).

1272. június 16. Sándor, egyszersmind a királyi fegyvernökök ispánja, comes armigerorum ²⁶). Egy lehetett azon A b a nemzetségből származó Sándorral, ki atyjával, Demeterrel 1246-ban IV. Bélától a Valkó vármegyei Adorján és Baranya vármegyei Csatár helységeket nyeri adományul, s kinek, valamint ugyancsak Demeter nevű testvérének birtokait V. István 1271-ben a hét dénáros collecta septem denariorum — és kamara-nyereségi adótól fölmenti ²⁷).

1272. december 2. Herbord, az Osl-nemzetségből, egyszersmind királyi főlovászmester ²⁸). Lehoczky hibásan teszi 1270-re baranyai főispánná ²⁹). Ez volt azon Herbord, kit 1270. táján Lodomér esztergomi érsek megintett, mivel a kedhelyi Mária monostor részére Soprony vármegyéből járó dézsmák huszadát el akarta foglalni ³⁰).

Lehoczky és Fejér 1273-ra László országbíró és szebeni főispánt nevezik baranyai főispánná. Fejér okmánytárában ezen László gyakran mint „comes de Barana“ és még gyakrabban mint „comes de Bana“ fordul elő. (C. D. V. II. 87. s köv. l.) Újabb okmánytárainkban mindig mint „comes de Bana“ és soha sem mint baranyai főispán. (Teutsch és

²⁴) Új Magyar Múzeum 1855. 350—351. l.

²⁵) Knauz: Magyar Sion 1865. 58. l.

²⁶) Fejér: C. D. V. I. 195. l.

²⁷) U. o. IV. I. 417. l. és V. I. 150. l.

²⁸) U. o. V. II. 57. l.

²⁹) Stemm. I. 113. l.

³⁰) Nagy Iván: Magyarország Családai. VIII. 294. l.

Firnhaber: „Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens“ stb. I. 102. l. Wenzel: „Árpádkori új okmánytár.“ IV. 27. l.) Pesty Frigyes szerint a „comes de Barana“ olvasás hibásnak látszik. Addig, míg ez állítás kétségtelen érvekkel meg nem czáfoltatik: László a baranyai főispánok közé föl nem vehető.

1273. eszt. Hédervári Lőrincz, egyszersmind nádor, kúnok birája és sopronyi főispán ³¹⁾. Nádor volt már előbb is két ízben, u. m. 1267—1270. nádor és somogyi főispán; 1272. július—november nádor, sopronyi főispán és kúnok birája ³²⁾.

1274. január Herbord egyszersmind királyi főlovászmester ³³⁾. Több országos főhivatalt viselt ez évben. Volt kevei és krassai főispán ³⁴⁾, a királyné tárnokmestere, somogyi főispán ³⁵⁾ és főasztalnokmester ³⁶⁾. Fejérnél egy helyen mint „comes de Bana“ is előfordul, ez azonban ismét valószínűleg hibásan áll „Barana“ helyett ³⁷⁾.

IV. László királynak 1274. aug. 21-én kelt levele záradékában Fejérnél Rajnárd említettik mint baranyai főispán (C. D. V. II. 199. l.), de maga Fejér is megjegyzi, hogy ezen okmánynak Pray által eszközölt kiadásában más záradék, s ebben baranyai főispánul Herbord fordul elő. Ezen egy, kétes hitelű adaton kívül Rajnárldnak mint baranyai főispánnak egyéb nyoma nem lévén, összevetés útján ezek sorozatából kihagyandó.

1274. eszt. Gergely. Mint baranyai főispán előfordul IV. Lászlónak 1274. évi okmánya záradékában Fejérnél ³⁸⁾. Ezen oklevélen a kelet napja hiányzik ugyan, de így is kétségtelen, hogy Gergely Herbord után helyezendő. Egy Gergely bán 1275-ben somogyi főispán volt ³⁹⁾.

1275. martius 9. Herbord IV. László oklevele záradé-

³¹⁾ Fejér: C. D. V. II. 101—102. l. és 103. l.

³²⁾ Frankl: A nádori és országbírói hivatal. 158. l.

³³⁾ C. D. V. II. 153. l.

³⁴⁾ C. D. VII. V. 394. l.

³⁵⁾ U. o. 400. l.

³⁶⁾ Wenzel: Árpádkori új okmánytár. IV. 41. l.

³⁷⁾ C. D. VII. II. 31. l.

³⁸⁾ C. D. VII. IV. 153. l.

³⁹⁾ C. D. V. II. 259. l.

kában, melyben ez a budai egyháznak II. Endrétől nyert kiváltságait megerősíti ⁴⁰⁾, közölve van ezen oklevél Katonánál is (Hist. Crit. VI. 673—4. l.), de ennek záradékában Miklós fordul elő baranyai főispánul. Itt természetesen az oklevél eredetije volna döntő, de ennek hiányában összevetés útján Herbord fogadható el, annál inkább mert ez már előbb is és pedig két ízben volt baranyai főispán. 1279-ben Herbord vas vármegyei főispán volt ⁴¹⁾).

1275. szeptember 25. Regen IV. László oklevelében, melyben cz Miklósnak, Márton fiának Bory földet adományozza ⁴²⁾. Nevét és emlékét a Baranya vármegyei pécsi kerületben létező Regenye helység látszik föntartani.

1276. eszt. Máté egyszersmind királyi tárnokmester ⁴³⁾. Lehoczky azonban hibásan teszi őt már 1274-re baranyai főispánnak, és hibásan nevezi Mátyásnak a tárnokmesterek közt ⁴⁴⁾.

1278. eszt. Máté (ki föntebb) egyszersmind sopronyi főispán ⁴⁵⁾. 1279-ben mint nádor, sopronyi és somogyi főispán fordul elő ⁴⁶⁾).

1279. eszt. Pál. IV. László oklevele záradékában, melyben ez a baranyai Okor vize mellékén lakó szegedi íjjászokat — sagittários — megnevesíti. ⁴⁷⁾.

1289. eszt. Hédervári Kemen (Kelemen) egyszersmind királyi főpohárnokmester ⁴⁸⁾, Hédervári Lőrincz nádor fia. Lehoczky őt a baranyai főispánok közt 1278-ra ⁴⁹⁾, a főpohárnokmesterek közt 1282-re ⁵⁰⁾, Grossinger 1287-re ⁵¹⁾, Nagy

⁴⁰⁾ U. o. 238. l.

⁴¹⁾ U. o. 493. l.

⁴²⁾ Fejér : C. D. V. II. 271. l.

⁴³⁾ U. o. 340. l.

⁴⁴⁾ Stemm. I. 95. és 114. l.

⁴⁵⁾ C. D. V. II. 447. l.

⁴⁶⁾ Frankl : i. m. 158. l.

⁴⁷⁾ C. D. V. II. 493. l.

⁴⁸⁾ C. D. V. III. 4. 9. l.

⁴⁹⁾ Stemm. I. 114. l.

⁵⁰⁾ Stemm. I. 102. l.

⁵¹⁾ Tabulae Chronologicae stb. Posonii 1806. Tab. III. 15. l.

Iván 1289-re említi ⁵²⁾. Budai Ferencz pedig egész általánosságban IV. László és III. Endre korára nevezi baranyai főispánnak ⁵³⁾. Oklevélileg 1289-re említettetik. — Neje volt Balog Miklós (Nikolaus Sinister), baranyai főbirtokosnak leánya. Ennek révén kapta ő, sógora, Balog Mihálynak magvaszakadta folytán, a koronára visszaszállt sársomlyai várat a harsányi hegyen, továbbá Harsány helységet tartózkodásugaival és egyéb jószágokat ⁵⁴⁾. Birta azonfelül a szintén Baranya megyei Tarcsa helységet is ⁵⁵⁾.

1290. eszt. J á n o s, egyszersmind királyi főlovászmester. III. Endre levelében, melyben ez Andrást — Polyan comes fiát — a IV. László királytól neki adományozott Lomnicza folyó melletti királyi erdő birtokában megerősíti ⁵⁶⁾. Ezen évre említi Lehoczky is ⁵⁷⁾.

1291. eszt. H é d e r v á r i K e m e n (ki főntebb) ⁵⁸⁾.

1292. eszt. H y m e h, azon magyarországi honnagyságok közt, kik Velencei Albertint, Slavónia vezérét és III. Endre király nevelőjét magyar nemességre emelék ⁵⁹⁾. Föltreve, hogy e név hibásan íratott: Hymech (Himecs, Himes) helyett, ez esetben emlékét a Baranya vármegyei H i m e s háza helység nevében vélem fönntartottnak.

1306 — 1307. eszt. H e n r i k, Henrik bán fia, az Ost nemzetségből, egyike a XIV. század elején szerepelt leghatalmasabb olygarcháknak; slavoniai bán, tárnokmester, egyszersmind somogyi, tolnai, bodrogi és baranyai főispán ⁶⁰⁾. Mint némely történészeink állítják, testvére az ezen korban szintén kiválóan szerepelt Iván gróf volt; de ez még eldöntetlen kérdés.

1312. eszt. L i p ó c z i S á n d o r, Demeter fia, az Aba-

⁵²⁾ Magyarorsz. Csal. V. 76. l.

⁵³⁾ Magyarorsz. polg. Lexicon. II. 178. l.

⁵⁴⁾ Fejér: C. D. VI. I. 135.

⁵⁵⁾ C. D. V. III. 50. l. — Ezen Tarcsa helység jelenleg már nem létezik Baranyában. Nevét egy pusztá tartja fönnt.

⁵⁶⁾ C. D. VI. I. 46. l.

⁵⁷⁾ Stemm. I. 114. l.

⁵⁸⁾ Fejér: C. D. VI. I. 118. l.

⁵⁹⁾ C. D. VII. V. 502. l.

⁶⁰⁾ C. D. VIII. I. 200. l. és Hazai Okmánytár III. 53. l.

nemzetségből ⁶¹⁾. Több Lipócz nevű helységeink vannak, de legalószínűbb, hogy ő a Valkó vármegyében egykor létezett, de már elpusztult vagy más név alatt rejlő Lipóczról írta vala magát ⁶²⁾. És pedig annyival is inkább, mert föntebb kimutattuk, hogy Demeter comes és fia Sándor, IV. Béla adományozása folytán csakugyan birtak javakat Valkóban. Demeter törzsök- atyának két fia volt: Sándor és Demeter ⁶³⁾. Ha fölteszszük, hogy Sándor, midőn 1246-ban atyjával a Valkó vármegyei Adorján és Baranya vármegyei Csatár helységekre IV. Bélától adományt nyer, már felnőtt ifjú lehetett, úgy 1312-ben igen öregnek, legalább is 80 évesnek kellvén lennie, sokkal valószínűbb, hogy Lipóczy Sándor, baranyai főispán 1312-ben, nem az 1246-ik év táján élt Demeternek, hanem fiának, ugyancsak Demeternek — Sándor testvérének — volt fia. Valkói és baranyai javain kívül Liptóban is birtokos volt; itt kapta ugyanis adományul 1312-ben a templáriusoknak Szent-Márton nevű földét ⁶⁴⁾.

1313. eszt. Siklósi Péter, Baranya vármegyének a Ká- nemzetségből származó törzsökös régi családjából ⁶⁵⁾. Ezen nemzetségből Buchk és Gyula comesek, Siklósi Simon fiai — filii Simonis de Suklós de genere Kan — 1191-ben a pécsi káptalan előtt osztóznak Siklós, Kémes, Oszró, Lak, Aderjás és Szaporeza birtokok fölött Baranya vármegyében ⁶⁶⁾. Siklósi Péternek atyja Miklós volt, mint ez kitünik egy 1303. évi oklevélből, melynél fogva Siklósi Péter a szent háromságról címzett, ismeretlen szerzet birtokában lévő siklósi monostort ezektől elveszi s belé cistercitákat helyez. Ezen oklevélben ő „Petrus, filius comitis Nycolai de Schuclos, ex progenie magni Jule Bani“ nevezi magát ⁶⁷⁾. Minő vérségi összeköttetésben állt vele azon Siklósi Miklós, ki 1342 — 1356.

⁶¹⁾ Lehoczky: Stemm. II. 3. l.

⁶²⁾ Lypocz... in comitatu de Walko. Történelmi Tár. X. 28. l.

⁶³⁾ Fejér: C. D. V. I. 150. l.

⁶⁴⁾ Pesty F.: A templáriusok Magyarországon. Acad. Értesítő. 1861. 128. l.

⁶⁵⁾ Lehoczky: Stemm. I. 113. l.

⁶⁶⁾ Koller: i. m. VII. 275. l. — Aigl: Historia brevis, Capituli. Q. Ecclesiensis. Quinque Ecclesiis 1838. 48. l.

⁶⁷⁾ Koller: i. m. VII. 283. l.

nádor és kúnok birája volt? pontosan ki nem mutathatom. Hozzávetőleg Péternek fia lehetett s benne szakadhatott magva a Siklósiaknak. Kihaltuk után Siklós és egyéb Baranya vármegyei birtokaik a Garaiakra szálltak. Volt ezenkívül Baranya megyében még egy Siklósi-család melyből Miklós, a XVI. századból mint reformator és író örököltette meg nevét, de ezek a régi Siklósiakkal vérségi összeköttetésben nem voltak.

1322. eszt. János mester (magister) I. Károly király oklevelében, melyben ez a pécsváradi benczések apátságának régi kiváltságait megerősíti ⁶⁸).

1323. eszt. Pál macsói bán, egyszersmind szerémi, valkai és bodrogi főispán. Lehoczky nál a bodrogi főispánok közt ⁶⁹).

1327. eszt. Pál macsói bán, szerémi, bodrogi és valkai főispán ⁷⁰). Nagy Iván Garai Pált nevezi macsói bánnak 1312—1324 ⁷¹).

1328—1330 eszt. János — Logret fia — macsói bán, egyszersmind valkai, szerémi és bodrogi főispán ⁷²). Lehoczky a baranyai főispánok közt helyesen sorolja föl, de a sopronyi főispánok közt tévesen állítja, mintha János — Baboneg fia — (filius Baboneg) is baranyai főispán lett volna ⁷³). Baboneg, vagy Babonich János, azon kori okleveleinkben mindig világosan meg van különböztetve Jánostól, Logret fiától, ki midőn Babonich János a királyné tárnok mestere volt, a baranyai főispánságot s az említett több főhivatalokat viselte. Mint ilyenek együtt fordulnak elő a Zách-család ellen hozott ítélet záradékában ⁷⁴).

Még egy tévedést kell helyreigazítanom, melybe Lehoczky után Jerney is beléesett. Lehoczky ugyanis 1329-re a bessenyő Benedek et (Benedictus bisseus) nevezi baranyai főispánnak (Stemm. I. 114. l.), Jerney pedig a magyarországi bessenyőkről írt értekezésében (Keleti utazás. Pest, 1851. I. 246. l.) állítja,

⁶⁸) Fejér: C. D. VIII. II. 337. l.

⁶⁹) Stemm. I. 118. l.

⁷⁰) Hazai Okmánytár. II. 52. l.

⁷¹) Magyarország Családai. IV. 328. l.

⁷²) Fejér: C. D. VIII. III. 291., 348. és 423. l.

⁷³) Stemm. I. 144. l.

⁷⁴) Kovachich: Suplem. ad. Vest. Comitiorum I. 272. l.

„okleveli hitelesség tartja e megye (Baranya) 1329-ik évben volt főispánjáról, Benedekről, hogy az bessenyő vérből származék“ stb. Ezen „okleveli hitelesség“? — megvallom — nagyon gyanúsna látszik előttem, legalább én a leggondosabb fürkészés után sem fűdözhettem föl; ellenben meggyőződtem, hogy 1328 — 1330. évig folyton János volt a baranyai főispán. Legvalószínűbb, hogy Jerney, állítását egyszerűen Lehoczkya alapította, s vele együtt ő is tévedt.

1338. eszt. Miklós macsói bán, egyszersmind valkai, bácsi és bodrogi főispán. 1338-ban Valkó vármegyének nemes és nem-nemes, és minden egyéb terhes viszonyban álló emberek részvétele mellett közgyűlést tart és Lekseai András mester pereben ítéletet hoz ⁷⁵⁾).

1345. eszt. Ostoros Domokos, macsói bán, egyszersmind szerémi és valkai főispán ⁷⁶⁾).

Az alvidéki rácz dúlások alkalmával szerzett érdemeiért 1345-ben I. Lajos királytól Soprony és Vas vármegyékben tetemes jószágokkal jutalmaztatott meg ⁷⁷⁾).

1399. eszt. Maróthi János macsói bán 1399-ik évben Baranya vármegyében gyűlést tart s e megyebeli birtokosok közti peres ügyekben ítél ⁷⁸⁾).

Ezen, Baranyára más szempontokból is fontos oklevélben, ő e megye alispánjairól, úgy szólva mint „vicecomitum nostrorum Comitatus de Baranya“, kétségtelen, hogy ekkor ő Baranya főispánja is volt. Birtokos is volt itt; jelesül Zsigmond királynak 1397-ik évi adómánya által nyerte Nádasd és (jelenleg már nem létező) Valpócz helységeket Baranya megyében ⁷⁹⁾).

Fia László, szintén Baranya megyének egyik előkelő birtokosa és macsói bán volt 1438-ban ⁸⁰⁾).

1409. eszt. Maróthi János macsói bán. Lehoczky Stemmatographiájának nemzékrendében ⁸¹⁾).

1432—1440. eszt. Garai Dezső, Pál fia, a Garaiaknak

⁷⁵⁾ Tudom. Gyűjt. 1833. X. 64. l.

⁷⁶⁾ Stem. I. 114. l.

⁷⁷⁾ Hazai Okmánytár. II. 82—87. l.

⁷⁸⁾ Új Magyar Múzeum. 1857. I. 274. l.

⁷⁹⁾ Teleki: Hunyadiak kora. VI. 120. l.

⁸⁰⁾ Nagy Iván: i. m. VII. 336. l. — Történelmi Tár. II. 203. s. köv. II.

⁸¹⁾ II. 57. l.

u. n. báni ágából, macsói bán; fiatal korában a királyné főlovászmestere ⁸²⁾). Érdekes tudni, hogy 1432-ben, tehát már valószínűleg az ő kormányzása alatt, Baranya vármegye közgyűléseit a Siklóshoz nem messze eső Nagyfalu bantartotta ⁸³⁾).

1449. eszt. Garai László, nádor és macsói bán ⁸⁴⁾). Családjának Baranya megyei egyébként is nagyszámú birtokait szaporította. Jelesül 1450-ik évben nyerte meg pőr útján Bucsányi Osváth macsói al-bán és visegrádi kapitánytól Monostor, Laaz, és Árki helységeket, Mityár és Hályagszeg puszták fele részét, és 1455-ben kapta adományban V. László királytól Aponi Péter magvaszakadtával ennek Baranya megyei göröcsüni birtokait ⁸⁵⁾. Fiában, Jóban a Garaiak nádori ága kihalt és birtokaik közül Siklóst Mátyás király 1482-ben fiának, Corvin Jánosnak adományozta ⁸⁶⁾).

Maróthi Jánoson és a két Garain kívül a XV-ik századra több baranyai főispánt kimutatni nem birunk; de mintán a XIV. század harmadik tizedétől Garai Lászlóig ismert baranyai főispánok, — mint láttuk, — valamennyien egyszersmind macsói bánok is voltak: valószínű, hogy az ezen időközbeli macsói bánok valának egyszersmind többnyire Baranya megye főispánjai is. Állhat ez főleg a Garaiakra.

1508 – 1521. eszt. Szakmári György pécsi püspök ⁸⁷⁾ később esztergomi érsek. Meghalt 1524. április 7-én ⁸⁸⁾). Pécs városa csinosodás tekintetében sokat köszönhet neki.

1524 — 1526. eszt. Csulai ⁸⁹⁾ Móré Fülöp pécsi püspök ⁹⁰⁾, azelőtt egri prépost, II. Lajosnak Velenczéhez küldött követe. Elesett a mohácsi mezőn 1526. aug. 29-kén. Testvérei voltak: László, ki kalandos életét a Héttoronyban vé-

⁸²⁾ Nagy Iván: i. m. IV. 327. l. — Tolóki: Hunyadiak kora VI. 122. l.

⁸³⁾ Fejér: C. D. X. VII. 449. l.

⁸⁴⁾ Stemm. II. 144. l.

⁸⁵⁾ Teleki: i. m. 119. l.

⁸⁶⁾ U. o. 120. l.

⁸⁷⁾ Stemm. I. 114. l. — Koller: i. m. V.

⁸⁸⁾ U. o. 10. l.

⁸⁹⁾ Kemény József szerint: Gyulai I. Történelmi és irodalmikalászatok. Pest 1861. 51. l.

⁹⁰⁾ Stemm. I. 114. l. — Egyetemes Magyar Encyclopaedia. V. 638. l.

gezte; György, ki 1492-ben szörényi, 1505-ben pedig landor-fejérvári bán volt, és Miklós ⁹¹⁾.

1526—1538. eszt. Lekesei Sulyok György pécsi püspök ⁹²⁾ János király által kineveztetve, kitől rövid időre Ferdinándhoz pártolt, de később állandóan János hive maradt. Ferdinánd e miatt Brodarits Györgyöt nevezte ki pécsi püspökké, de ez székét soha el nem foglalhatta. Alatta, Pécs városát és a pécsi püspökség javait egyideig Mesztergyei Szerescsen János tolnai főispán — János királynak e tántoríthatlan hive — birta.

1539—1540. eszt. Eszéki János pécsi püspök Baranya vármegye örökös főispánja. ⁹³⁾ I. János király halála után Verbőczy Istvánnal követül ment Stambulba, a kiskorú III. János érdekében. Onnan visszatérve, mivel akkor Rogen-dorf épen Budát ostromolta, Pécsert akartak megszállni, de ezen akkor már Ferdinánd részére állott város be nem bocsátotta őket. Meghalt 1541 eleje körül ⁹⁴⁾.

1541—1543. eszt. Várallyai Szaniszló pécsi püspök, azelőtt sz.-fejérvári prépost ⁹⁵⁾. Alatta érte Baranyát a végveszély. Szolimán ugyanis 1543-ban táborát ötödször is megindítá Magyarország ellen, s az eddig megmaradt alvidéki várakat egymásután elfoglala. Így esett el Athina, Kaproncza, Csákócz, Valpó (junius 23-án). Valpó elfoglalása után Szolimán Siklós alá szálla. Ezalatt Kászon, a szegszárdi bég erős csapattal Pécs ellen indult; a megrémült őrség s polgárság nagy része elhagyta a várost és Pécs (július 20.) kardcsapás nélkül megnyitá kapuit Kászon előtt. E naptól keltezhetni Baranya vármegye hódoltságát, habár a magyar résztől még ekkor teljesen el nem szakasztatott is.

A püspök, még a város elfoglalása előtt, Veszprémbe, a káptalan pedig Nagy-Szombatba menekült. Várallyai Szaniszló később, midőn a Pécs eleste miatt reá háramlott vádak alól

⁹¹⁾ Kemény: i. m. 52. l.

⁹²⁾ Koller: i. m. V. 160. l. — Egyetemes magyar Encyclopaedia. V. 638. l.

⁹³⁾ Koller: i. m. V. 245. l.

⁹⁴⁾ Koller: i. m. V. 244. l.

⁹⁵⁾ U. o. 267. l.

kitisztázta magát, elvesztett megyéje kárpótlásául Ferdinánd által a szepesi prépostsággal jutalmaztatott. Meghalt a szepesi káptalanban, 1548. ápril 20-án ⁹⁶⁾).

Az 1543—1556. évek közti zavaros korszakból nem birunk baranyai főispánt név szerint kimutatni. Tán már ekkor a szigetvári kapitányok viselék e méltóságot. Mint baranyamegyei alispán 1554-re Ibafalvi Ferencz Deák (litteratus) említetik ⁹⁷⁾.

1556—1559. eszt. Horváth Márk (gradecki Stanisith) szigetvári kapitány, azelőtt a győri lovasok hadnagya ⁹⁸⁾. Alatta Baranya Somogygyal egyesülve gyűlésezett Szigetvártt.

Utóda a szigetvári kapitányságban gr. Zrínyi Miklós lett. Volt-e egyszersmind baranyai főispán is? kétes; annyi tény, hogy még 1563-ban is volt Baranya vármegyének alispánja: Osztopáni Pernyeszi András, és Baranya ekkor, mint előbb Somogygyal, úgy most Somogy és Tolna megyékkel egyesülve tartotta gyűléseit Szigetvártt ⁹⁹⁾, a mi mindenesetre azt bizonyítja, hogy a menekült nemesség a megyét elvben — mint ez más, hódoltsági vármegyénél is történt — fönntartotta; tényleg azonban csak a szigetvári ágyúk lőtávolába eső tért lehetett megyének nevezni. Szigetvár eleste után Baranya is véglegesen behódolt, és neve, a visszafoglaltatásig, megyéink közt nem szerepel.

A visszafoglaltatás után Baranya vármegye főispánjai voltak:

1690—1703. eszt. gróf Draskovics János. Üres, elpusztult megyét vett kormányra alá. Midőn a visszafoglalás után 1687-ben a lakosság összeszámláltatott: Baranya, Tolna, Verőcze, Szerém és Pozsega vármegyékben összesen alig volt 20,000 lakos ¹⁰⁰⁾. A hosszas török uralom miatt a megyék határai feledésbe menvén, a már is megkezdődött határvillongások

⁹⁶⁾ Koller : i. m. V. 280. l.

⁹⁷⁾ Koller : i. m. VII. 334. l.

⁹⁸⁾ Stemm. II. 175. l. — Szalay A. : Magyar leveles Tár. I. 231., 289. és 350. l.

⁹⁹⁾ Múzeumi kézirat. pag. 439. lat. fol.

¹⁰⁰⁾ Magyar Acad. Értesítő. — Philosoph. törv. és tört. oszt. Közölnye III. k. 25. l.

miatt Somogy, Tolna és Baranya vármegyék határait 1697-ben királyi táblai ítélet jelölte ki. 1700-ban Baranya vármegye összeíratott és találtatott benne 16,436 dica, mely után egész évi adója 39,559 frt, 40 dénárt tett; kiadásai ugyanakkor 44,413 frt, 40. dénárra rúgtak. 1701-ben gr. Draskovics főispán tisztújítást tartott s a tiszttakar megalakult. Érdekes tudni, hogy ekkor az alispán évi fizetése 300 frt, a főbíróé 100 frt az esküdté 50 frt. volt. 1703ban Baranya azt határozta, hogy a kuruczok ellen az uradalmak 2118 embert, Pécs városa pedig 188-at állítson ki. Baranyának e labanczságát 1704-ben a kuruczok bőven visszafizették. Ez év február 1-én ugyanis Ságfalvi másként Pápai Sándor László, Rákóczy czredese, Pécsset rohammal bevette és keményen megsarczolta.

Nem hagyhatom itt említés nélkül azon szenvedélyességig fokozódott buzgalmat, melyet Radonay Mátyás Ignác pécsei püspök kifejtett, hogy Baranya vármegye örökös főispáni méltóságát a pécsei püspököknek viasszaszerezze. 1692. július 30 án folyamodott először e végett I. Leopoldhoz, de siker nélkül. Egy ugyanez évi levelében írja egyik barátjához: „Baranya vármegye főispánsága mindenkor pécsei püspököké volt, most sem engedem másnak“ stb. ¹⁰¹⁾. 1700 körül ismét folyamodott; sőt már előbb, 1698. évben, magát Baranya vármegye örökös főispánjának írta; kedvencz eszméjét mindamelllett nem vihette ki. Ez csak utódának sikerült.

1703—1732. eszt. gr. Nesselrode Vilmos pécsei püspök. Ő szerzé vissza Baranya vármegye örökös főispáni méltóságát a pécsei püspököknek. Alatta 1711-ben nagy dügvész dult a megyét; ugyanezen időtájban kezdtek beköltözni Baranyába a német gyarmatok. 1731-ben épült a vármegye jelenlegi székháza.

1731—1734. eszt. gr. Thurn Kázmér pécsei püspök.

1735—1739. eszt. Cienfuegos Alvarez, pécsei püspök; eredetére nézve spanyol. Rómában lakván folytonosan, megyéjét gr. Berényi Zsigmond helytartó által kormányozá.

1739—1748 eszt. gr. Berényi Zsigmond pécsei püspök.

¹⁰¹⁾ Eredetije a csepi közbirtokosság levéltárában, Komárom vármegyében, 576. sz. a.

1748—1750. eszt. Friebeisz Antal adminisztrátor és alispán.

1750—1752. eszt. Hersching Iván adminisztrátor és alispán. Megjegyzendő, hogy 1748-tól 1751-ig a pécsi püspöki szék üresedésben volt.

1752—1777. eszt. Klimó György pécsi püspök. Különösen a népnevelés körül szerzett érdemeket. Ő alapította az első pécsi könyvnyomdát 1772-ben, és Baranya vármegyének egyetlen nyilvános könyvtárát.

1777—1782. eszt. gr. Festetich Pál főispán.

1782—1802. eszt. Verebi Végh Péter, királyi személynök, később országbíró.

1802. májustól decemberig Petheő Imre alispán igazgatta a megyét.

1803—1805. octoberig Kajdacsy Antal kir. tanácsos, adminisztrátor és alispán.

1805—1834. eszt. Verebi Végh István, főispán.

1835—1846. eszt. Somssich Pongrácz. Kormányzásában az 1843-ik év Baranyára nézve örökre feledhetetlen lesz. Baranya volt ugyanis az első megye, mely ekkor egy szó ellenzés nélkül kimondá, hogy a közteherviselést elvállalja.

1847—1848. eszt. ifjabb Majláth György, korábban adminisztrátor. Az 1847¹/₈-iki országgyűlés után visszavonult.

1848. eszt. gr. Batthyányi Kázmér, a főrendi ellenzék egyik legkitűnőbb tagja, később baranyai főispán és kormánybiztos, majd Szemere ministeriumában külügyminister. Viszontagságos életét Párisban fejezte be 1854. november 4-kén. Vele, mintegy nagy korszak méltó képviselőjével, legméltóbban zárhatjuk be Baranya vármegye főispánjainak sorozatát.

HATOS GUSZTÁV.

Thököly Imre, a „kurucz király“, mint gazda.

Thököly Imre fejedelem, miután 1681-ben I. Rákóczi Ferenc özvegyét, Zrínyi Ilonát nőül vette, s ennek kezével egyszersmind a munkácsi nagyterjedelmű uradalomnak is birtokába jutott: 1684. július 10-kén sajátkezűleg aláírva s megpecsételve, egy, Munkács várában, 13 íven sűrűn írott s 75 pontot tartalmazó gazdasági utasítást adott ki munkácsi uradalmi tisztjei számára. Nemcsak ezen roppant terjedelmű uradalom multjára, de az egész hazai, mezei és házi gazdaság s jószágkezelés történetére nézve kiváló érdekű ezen, a gazdálkodási ügyvitel minden ágára, sőt legesekeylebb részleteire is kiterjedő, magyar nyelven írott utasítás; mely egyszersmind arról is élénken tanúskodik: mily erélyesen iparkodott — folytonos hadakozásai között is — a mindenre kiterjedő figyelmi és lankadatlan tevékenységű Thököly, a Báthory Zsófia-féle asszonyi gazdálkodás éve alatt elhanyagolt Rákóczi-birtokokat ismét régi, I. György uralkodása alatti virágzó állapotukra emelni.

S ép azért nem tartjuk fölöslegesnek ezen utasítás némely pontjait és főbb mozzanatait, részint rövid kivonatokban, s részint helyenként — az eredeti szöveg megtartása mellett — annál inkább közölni, a mint alább következik.

Ezen „*Instructio generalis*“:

1-ső pontja (*Articulus primus*) kimerítően azt tárgyalja, hogy tisztjei s alattvalói ájtatosak, vallásosok legyenek; minden munkához „Isten szent nevének segítségül való hívásával kezdjenek“, s tiszta, józan, mértékletes életet éljenek. Kik e parancs ellen vétének, azok először szép szóval való megintés-sel, azután dorgálással, végre keményebben büntetessenek.

2. A tisztviselők urukhoz hívek, szorgalmasak, jók legyenek; a kellő munkát halasztás nélkül, serényen és annak idején végezzék.

3. Az udvarbírák (tisztartók) jókor reggel keljenek, „Istennek szép, rövid ideában szolgáljanak“ s a majorokat járják be, felügyelve, hogy a majorosné jó és ne tires szemet adjon az apró marhának stb. Ügyeljenek, hogy a ludakat hányszor tépik meg, hová kerül a tolluk; erre rovásokat tartsanak. Innen a csűröskertet, marhát stb. tekintsék meg, nemkülönben a kertet, gyümölcsösöket; vigyázzanak, hogy a lehullt gyümölcs, „az Isten áldása“, a földön ne vesszen; a régi fák helyett újak ültetessenek stb.

4. Az úr dolgára kihajtott jobbágyokat „pallér“ vezesse a munkára (robotra) s az udvarbírák vigyázzanak, hogy ez égett borért ne engedje őket vesztegelni. Az ispánokra, kik e tisztséget pénzen szokták venni, föl kell ügyelni, nehogy a kivetett pénzbeli adókat a jobbágyoktól kiesikarván, a magok hasznára fordítsák; az ily csalárdokat büntessék szigorúan. A torkos és borozó bírák se nyúzzák a jobbágyságot. A porták utáni kivetések s behajtások számba veendőek stb.

5. Az építési anyagok annak idején szereztessenek be. A rákosi udvarház (most már nincs nyoma), major és kert különben ápoltság, mint alkalmas helyen levő; ugy a munkácsi vár alatt levő csűr és vadaskert. Az elpusztult épületek szorgosan javíttassanak ki, s minden leltárba foglaltassék.

6. A szántóföldek trágyáztassanak, javíttassanak s a gáztól tisztíttassanak; a szőlők jó karban tartassanak, érett trágyával javíttassanak s idején munkáltassanak, nehogy jövőre is úgy legyen, mint ez utasítás kiadása napján, hogy július 10-kén a munkácsi és beregszászi szőlők még csak nyitásban vannak s egészen karóztatlanok s kötözetlenek. A vén tőkék súlyesztessenek, a homolítani valók rakassanak le. A mustot hites ember szűrje, mérje és őrizze. A vinczellérek erős hittel esküdjenek a szolgabíró előtt a hív kezelésre.

7. A vetés jó időben, s ne sárba történjék; a hol kívántatik, háromszor szántassék a föld; a boronálásra és vetésre a pallér vigyázzon; hites ember jegyezze föl a bevetett mag mennyiségét, s ez vezettessék számadásba; az aratás után 3 bíró jelenlétében olvassák meg a kereszteket, az udvarbíró s számtartó, s úgy rakassák kalongyákba. Különféle keresztek-ből kiveendő két keresztre menő kévék csépeltesse is pró-

bául hitelesen. Az asztagok jó s száraz időben rakassanak. A dézmás gabonára is nagy gond fordíttassék. A szalmatürek és polyva jól tétessék el. A szénakazlak jól tetéztessenek be, s a szénát jó időben takarítsák. A kazal három öl széles s ugyanoly magas legyen.

8. A cséplésre nagy legyen a fölügyelet, s hogy a szemet ne lophassák, egy hites m a g y a r, tanácsbeli legyen a folytonos fölvigyázó, a kinek bevallását csatolja a számtartó számadásához. A mérésnél legyen jelen a város főbírája s a véka is egyforma legyen, nehogy nagygyal mérjék be és, kisebbel adják ki az életet.

9. A földek, rétek fogasoltassanak, nehogy egészen elparlagosodjanak, mint ekkorig történt; az alkalmas rétek gyümölcsfákkal ültetessenek be, mint ez hajdan is már szokásban volt, de elhanyagoltatott.

10. Foglалásokat a szántóföldekben, rétekben s erdőkben ne engedjenek a tiszték; a tilalmas halászó helyekre ügyeljenek föl s a halas-tavakat hozassák helyre.

12. A szüreti edények s hordók annak idején készíttetessenek el; az új hordó-borok czéduláztassanak meg, hol és mikor termettek? A taxás bor hordaja négy csebresen alól ne legyen.

13. Lőre-csináltatásban ilyen rend tartassék: Minden két hordó bor után jó elő-lőre könnyen lesz egy hordóval, mászlólőre is egy hordóval, harmadlólőre pedig 3 hordó után egy hordóval. „Ennyi elég, melyben ha fogyatkozás lészen, elhihető, hogy többet vesznek le az türkölýről bővebb liquornak megadásával, mely superfluitással az lőréknek elsőiben lészen transmutatio vagy suppositio.“

A munkásokat harmadlólőrével szokták tartani; de a többi is, conventiókon kívül, egyéb haszonra fordítható.

A dézmás bort vad-gyümölcsessel kell kipróbálni: melyik vizezett, s melyik tiszta?

14. A malmokra gond fordíttassék... „A sokszori pogácsa-sütögetés *) jövedelmünk kárára lévén, kemény büntetés

*) Az u. n. „m o l n á r - p o g á c s a“ sütögetés értetik, mely hazánk némely vidékén, pl. az ipolyi malmokban még most is szokásban van. Szerk.

alatt tiltatik ez ennek utána; ha valaki rajta éretik, akár szegény, akár gazda: először s másodszor is k e m é n y e n l a p á t o l t a s s é k m e g, s harmadszor a malomból tűzettesék is.“

A vám-proventus zár alatt tartassék stb.

„A lisztet azon frumentarius percipeálja, ki a frumentumot erogálja, ő is rationáljon róla; ha ad ulteriorem conservationem némely várunkban a kulcsár keze alá kell is letenni a lisztet: ettől vegyen ő quietantiát, azután úgy erogálja azon kulcsár ad diversas necessitates az lisztet, és ratiocináljon is róla; de legjobb lesz, hogy a frumentum s a liszt is az abrakosztó gondviselése alatt tartassék, és ő is adjon számot mindeokról.“

„A jó rendű malmokban, minden 10 köből búza után 11 köből lisztet percipeálnak: ez szolgáljon tehát ratiónak; más-kép az udvarbíró fizeti meg a kárt, mely a számadásból kiténik.“

16. Posztó-kalló, portörő-malom, vízhányó-kerék jókarban tartassanak.

17. A fűrész-malmokban folyvást készíttessenek fenyő-, bikk-, juhar-, hárs-, tölgy-, nyár- és más fákból deszkák, nehogy a várban s más épületekben fogyatkozásuk legyen. Zsin-dely is tartassék készen.

18. A malmokban a hizott sertésekre iratott gabona ne legyen értékesebb, mint magok a sertések; erre is vigyázzanak a tisztek. Leginkább korpával tartsák a sertéseket s kölessel és törökbúzával.

19. A halastóból vagy a vár árkából [kifogott halak, mielőtt a konyhára kerülnének, vesszőből font bárkában friss vízben frissíttessenek föl, mely bárka zárt, lakatos ajtóval bírjon; a halak búzaszemmel, korpával vagy vagdalt tüdővel tartassanak. Hogy e tápban fogyatkozás ne legyen: az udvarbíró (kinél a kulcs tartassék) értsen egyet az udvarmesterrel (hopmester) és a honyhamesterrel, s jókor provideálja.

A pisztrángtartó tőcskák szulákokon, sövénynyel befonva, fölül beborítva legyenek; rostélyuk oly sűrű legyen, hogy gyermek se bújhasson be rajta. Ajtajok záros legyen. Ilyen helyen ne heverne hiában a sok haszontalan halász . . . Mint máskor, most is beszózás után aszaltatni kell a halakat.

20. A korcsmák borral mindig el legyenek látva, s annak

ára a körülményekhez képest változzék. Ünnepes és strongálások korcsmák is tartassanak fel, valamint másneműek is, midőn a jobbágyok az uradalmi boroshordókat kimérik. Vigyázni kell, nehogy a család korcsmárosok viaszat öntsenek az iteze fenekére, hogy az ivókat rászédjék; vagy hogy a magok borait, lőrét ne árulják; de a tisztek se árultassák saját boraikat az uradalmi korcsmákban, a miért büntetendők lesznek.

Az opadásra, gyertyára vétessék minden hordó bor után 1 pint bor. A seprő-eladás a régi mód szerint történjék, t. i. a hány polturán kél a színbor itezéje, annyi pénzen adassék el a seprő itezéje. Égetésnél jól kiszámítandó az égett bor s az alja.

21. A vashámor jó karban tartassék s bőven elláttassék vassal, szénnel, szerszámokkal, nehogy pangjon, mint a múlt időkben, a vezető hanyagsága miatt.

22. A havasokra járó idegen marhától szedessék a legelő-bér.

23. A tüzfiaért limitált czédulapénz vagy kemencze-zab szedessék rendesen.

24. Ha sok makk lesz, sertéseket kell makkoltatásra tizedre vagy váltóra fölfogadni.

25. A jobbágyokat czélszerűen és emberségesen dolgoztassák, „kegyelmességünk iránt való ritusokban, ususokban megtartván őket. Többre ne impediálják se aggravalják, hanem csak az mi az urbáriumban megiratott. Az árendások szintén rendszerint használják őket, nehogy egy hátrúl két bört vonjanak. Az udvarbírák úgy szolgáltatassák a jobbágyokat: hogy az erőtlenebbeket nagyobb és súlyosabb szolgálatra, az értékesebbeket pedig kevesebb és könnyebb szolgálatra ne forgassák valamely tekintetért vagy adományért. Vigyázzanak arra is, hogy élhetetlenül ne maradjanak, mert másképp sem nekünk, sem magoknak nem fognak dolgozhatni.“

26. „Ebben az elfajult világban sok gonoszságok lévén minden rendben, annak okáért, hogy gonoszságról gonosz-ságra az istentelen emberek ne menjenek, és az aránt a latroknak ne kedvezzenek tiszteink, sőt inspectiójok alá tartozó bíráktól, palléroktól, ispánoktól, affélékről jól végre menvén, adja értésére praefectusunknak, et pro ratione delicti, comperta rei veritate, meg is büntettessenek. A birságialis conventióról par-

tialet tartassanak tiszteink, melyet in tempore praefectusunkkal subscribáltassanak is, mert ratiójok mellett előkívánják.“

„Jobbágynak szolgáltatásiban igen megkívántatik a sörény vigyázás és mindenkor körülöttük való létel, minél úgy lehet meg, ha mindenkoron józanon él udvarbíránk; az ismét úgy lehet meg, ha szomjúság felett és az józansághoz limitált kevés praebendához alkalmaztatja magát, és több bort nem iszik, rossz emberek társaságában haszontalan időt nem tölt, hanem reá néző dolgai után körül való sörény szolgálatjában, instructiójának gyakran olvasásában és magát ahhoz való szabásában keresi becsületét, melyhez ez is megkívántatik, hogy kinek-kinek becsületét érdeme szerint megadja, az szegény embernek szavát mindvégig csendesen meghallgassa, azt megértvén, az miben kívántatik és illendő lészen, tehetsége szerint oltalmazza, segítse, előle el ne nógassa, vagy kergesse, magát szép csendesen, emberségesen viselje; a mit harag nélkül véghez vihet, soha azt zúgolódva ne művelje, se műveltesse, a szitkozódást pedig haragjában ne cselekedje, mert ezzel nem szaporúl az munka, becsülete sem nevelkedik vele. A kiknek parancsol: azokkal nevetkezni, tréfálódni, mulatni, barátkozni nem illendő; mert ha egyszer társul veszik, nem hogy haragjátúl félnének, de még veréssel sem birhat velek.“

27. A méhekre nagy gond fordíttassék.

28. Vad gyümölcsöt, gombát szedessenek az udvarbírák, s aszaltassák, úgy mogyorót is gyűjtsenek, valamint a komlóra gondot viseljenek.

29. „Egy idén minden 30 juh után 8 vékás hordó túró és 5 sajt adatik, ezenkívül 100 juh s kecske után öreg kerék-vég sajt 10, fenyő-magos kazupos túró minden nyájtól 50; morvai juhtól pedig 40-től adatik 1 hordó túró, mely 8 kassai vékás szokott lenni.

„Egy fejős tehéntől 20 itcze, némely helyen 18 itcze vajjat ad a majorosné, s e mellé a tehéntúróért fizet 2 ft. Vesling-túróval is tartozik a majorosné minden tehéntől per 12. Ha a majorosné a 2 ftot nem akarná lefizetni, adnia kell 2 huszonöt itczés vanna túrót.“

31. A szökött jobbágyot érdemes büntetés után bocsássa el kezesség mellett az udvarbíró, de a kezcs idegen jobbágy

legyen, hogy szükség esetére, ez és nem saját jobbágyunk convinealtathassék a kezes-somma mennyiségéig, mely rajta azonnal megveendő.

32. A jobbágyok panaszzai, sérelmei gyorsan s igazságosan intéztessenek el.

„Az Isten szent nevének megkáromlása e megvesztett világban majd közönségessé kezde lenni; valaki azért abban megtapasztaltatik: úgy büntettessék tiszteink által, hogy az Isten haragjának elégtétele legyen, megoltására, és az káromkodónak az ő bűnét az ő lelke ne hordozza.“ (Lev. Cap. 5. 1.)

35. Praefectus tudta nélkül az udvarbírák, mint eddig történt sokszor, gazdag ajándékért, tudatlan, a szegénységet nyüző ispánokat, pallérokat, gazdákat ne fogadjanak s az ily nádálytermészettűket azonnal bocsássák el s ellenük a vizsgálatot hajtsák végre.

37. E pont utasítást ad, mikép kelljen az igavonó marhákat s a szereket tartani, hogy el ne pusztuljanak. Az építésre szükséges fát télen vitessék a kiszemelt helyekre, úgy a szekérszerszámnak, béres szekér, hintó, bástyára levő munitiók stb. szükségére való fát és deszkát is elegendő mennyiségben.

38. A hivatalos ügyben vagy megbízásban járó tisztek collegáikhoz szálljanak, kik hetenként adják be költségeik jegyzékét a praefectusnál; az alkalmatlan időben vagy nagyobb fáradsággal járó ügyben utazók azon helyen, a hol megszállnak, a szokottnál nagyobb kedveskedésben is részesülhetnek.

39. A tiszti számadások negyedévenként beszolgáltatandók; a generális extractus pedig ősszel és tavasszal történjék, midőn minden tárgy leltározassék.

41. Eddig a gypju eladását nem szorgalmazván tiszteink, az a sokáig való állásban elmolyosodott s eladásra alkalmatlanná lett; hasonlókép a juh, kecske, őz, szarvas és más vadbőrök nyersen rakásra hányatván, nagy részők elromlott s vesztett. Erre tehát nagyobb gond fordíttassék.

42. A magtárban levő gabona tisztán tartassék; a búzaszemlésben a búza tisztítókra vigyázni kell, nehogy, mint eddig történt, a tiszt félrefordultával a szakmányos a tiszta búza közé szemetest vegyítsen; a mi okozta azt is, hogy a búzából szegény fehér liszt lett, s ebből szegény kenyér. „Ezt csak a

közelebb való alkalmatossággal is experiáltuk munkácsi frumentáriusunknak gondviseletlensége miatt, ahhoz értő szolgálk által."

Hogy a búza a gaztól megtisztúljon: legjobb azt magas szulákon vagy kölábakon, szeles helyen álló granariumban tartani, hogy a szél átfúhasson alatta, fent pedig a rekesznek közepén, lyuk legyen a búza lecsorgására, mely ha jó szél fúj, kinyitandó s a szem egy kádba eresztendő. De a jó garatos vasrosták is alkalmasak e célra.

Ittlétünkör a lovainknak szükséges abrakot lovászmesterünk limitatiója szerint erogálja a frumentárius, lovászmesterünk aláírásával ellátott nyugtára följegyezvén, hogy zab, árpa vagy rozs adatott-e abrakul, és mennyi?

„Borainkban mennyi kár lehet némely kulcsárok miatt? (kik erős reversálissal vagy abban inserált juramentummal nem gondolnak), akárhik is bővön experiálhatják; mitől lehet, hogy ugyan jó és tiszta borokat adnak gondviselésök alá, az mindazonáltal hamar szegényedik, változik, virágosodik; hát a sok vesztegetés! Ezt némelyek a magok részegeskedésekkel eléggé kimutatják; az ilyenek miatt lészen a sok impletura, mert elsőbben megvolt a sok feltöltés; s nem a bornak illatozásátul van az, hanem, hogy már hites bortöltő annyira vagy on még a munka elvégződése előtt is, hogy a pincze ajtaján alig lát kimenni, vagy a nagy tágas kapun is alig tud kitérni kötőse alatt levő jól feszerdült butykossal, annyira tántorog az ina, . . . Hogy boraink gyakorta elszegényednek: a kulcsárok a bortartó-helyet causálják; egyébiránt ha jól manuáltatik: nem a pincze mindenestül és mindenkor az oka, hanem a dominustól és dominától az teli borból való italoknak megkivánása és az appetitus contentálása; hogy pedig sok töltetik, ne comperiáltassék gondviselése alatt (melyet ratiojában nem is acceptálnánk), lőrével szokták megtölteni magok, innét is vagy on már a sok szegény s virágos bor. Elhiszzük azért, hogy ez 42. articulus continentiajában is ennekutána praefectasunk is jobban beletekint, és a részeges, vesztegető kulcsárok aránt, kiktől, ha heti, catalogusokat vagy argariális extractusokat kívánják tiszteink, — azt felelik, hogy ő a sok munkától nem érkezik: inkább a sok crapulátul és magát henyélésre való szokta-

tástúl, mintha hitének formulájában nem az volna. Egyébiránt effélének a negligens, incuriosus, indoctus udvarbírák is nem utolsó okai; nem tudnak mást tanítani sörénységre, hűségre, józan életre stb., mert maguknál is arra való praxis nincsen.“

43. „Károsíttatunk gyakorta ilyennel is: hogy noha némely tiszteink látják reversálisokban includált erős hitek ellen lenni cselekedéseket: mindazonáltal azzal nem gondolván, magok borait a mi magunk borai között, marháit marháink között szokták helybeztetni és elegyíteni; innen is vagy on gyákorta jó borainknak szegényes, tiszta búzáknak abajdócsra való változása, szalonnáinknak megvékonyodása, elapadása és egyéb javainknak megfogyatkozása.“

„A majorosok a sertésnyájba hajtván sertéseiket, midőn onnan kiveszik, a javát kiválasztják s a selejtest otthagyják számban. Ménesünkben megváltoznak szép fajú gyermeklovak még megbélyegzés előtt; már újjal mutatott példa observáltatott ebben, ajándékkal, borozással megvesztegettetett az akkori tiszttel egyetértő, hamis hitben incurrált ménespásztorunk, kik is cselekedeteknek jutalmával bélyegeztetettek meg. Így történik borainkkal is; a mi jó boraink szegényessé változván, az ő borok jóízűvé lett. Nagy gonoszság!“

44. E pontban szívére köti az udvarbírónak, hogy a várat, mert „a vár, mindenkor vár“: idejében lássa el mindenféle éléssel, gabonával, liszttel, munitióval stb., nehogy szükség esetében fogyatkozás álljon be; mert „boldog ember, a ki mindenkor készen találtatik.“ A várbeli kézi-malmok, kút és csatorna jó karban tartassanak.

45 „Csebrek, dézsák, kupák, tekenők és egyébféle apró edények mindenkor bőven álljanak, hasonlóképen öreg, közepserű és apró égetett fazekak, hogy a szükség idején legyen mihez nyúlni.“

A marhák részére szükséges gyógyszerek, füvek is szereztesenek be.

46. A boreczettel takarékosan kell bánni, mert a boreczet augeálása nem utolsó industria. Vadalmából és körtéből is készítsenek eczetet; ez minden gazdánál elkél, s ha egyébre nem „ágyútisztításra jó lesz.“

47. A sertések és malaczkok részére tél idejére makkot kell szedetni stb.

49. A pásztorok hit alatt szolgáljanak.

50., 51. A számadások mikénti vitelét tárgyalja.

53. Tatárka vagy krupa, köleskása, árpa- és búzadara, rozs elegendő mennyiségben legyen készen. A sót, hogy szapora legyen, jól, apróra kell megtörni. A kőso nagy számmal legyen készletben.

54. „A cipő-sütés valamint ab antiquo volt és observáltott, a szerint lészen mostan is : egy véka lisztből süljön köz- vagy fekete cipő 60 (ilyen a raboké is), praebenda fejr cipő 59 (az első praebendásoké), uraim cipője 40, közönséges főrendeké. Alsóbb leányasszonyoknak is praebenda fejr cipőből adatik.

Magunk asztalunkra valót az öreg asszony süttet néha 36-ot, néha többet, kevesebbet ; ez tiszteinknek nem jár számadásában, mivel az öreg asszony gondviselésében vagyon, hanem csak a lajstrom quietáltatik udvarbiráink, hpmesterünk subscriptiója alatt. — Öt véka lisztre egy véka korpa jár.

Hogy eddig minden sütésben a süttő magának annyi vakarót szokott meghagyni, melyből 8 cipő is könnyen kitelik, ezenkívül pedig dietim 2 cipője jár ; ilyen nagy vesztegetés többé nem türelik.“

55. Lent, kendert bőven kell termesztetni ; ez fordítottassék kötélnek, gyertyabélnek, zsáknak, szárasztó lepedőnek stb.

56. A sertés-ölésnél vigyázva járjanak el ; a darabokat jól besózzák, mivel a só tartja a szalonnát ; az oldalas peccenyéket, sódart, lábakat, ha itt nem vagyunk, számadásba kell tenni . . . A szalonnát a sáfár kiadás előtt jól mérje meg ; „a hájrúl is czent értsen.“

57. Fadgyút mindenkor elegendő bőségben kell készen tartani. Egy font fadgyúból szoktak mártani : virasztó öreg gyertyát 6, közönséges jót 12, praebenda jó gyertyát 15 szálát. Ha a sáfár szükségünkre viaszból öntet vagy mártat gyertyát : egy fontból legyen 5 jó, öreg gyertya.

58. Káposzta, dinnye, ugorka, hagyma, répa, retek, petrezselyem, alma, körte, dió, mogyoró, szilva, egres, tárkony, gomba stb. nagy mennyiségben tartassék készen. A káposzta

jól beszóassék, nehogy ismét kárba menjen az ahhoz való nem tudás miatt. A kertész is értelmes ember legyen.

59. A künlevő adósságok, bérkövetelések addig hajtandók be, míg nagyobbra nem nőnek. A többi közt mondja: „A korcsmáros is szinte úgy meghal, mint egyéb ember; ha sok adósság marad rajta, udvarbíránk fizeti meg.“

60. A Conventiós kovács, lakatos, asztalos, kötélverő, kérekjártó mit dolgoztak? arról a porkoláb vigyen jegyzéket, úgy, hogy hetenként írja föl mindenikének, a kezénél levő papirosra, tett munkáját.

61. Praebenda-czizmáknak, saruknak, czipellőknek, talpaknak való bőr elegendő készletben legyen, úgy bélés- és más fejrő bőrök is, — nehogy szükség esetén fogyatkozás tapasztalassék. Hasonlóképen

62. Mész, téglá, cserép, deszka stb. is készen tartassék; az udvarbírák ebbeli hanyagsága szigorúan fogván büntettetni.

63. Konyhánkra való vágómarha vételénél vagy levágásánál, lenyúzásánál s megmázsálásánál, hites ember legyen jelen.

65. Kiküldött udvari szolgálók, ha ügyeinkben utaznak, fölösleges számú lovakat és szolgálókat ne vigyenek magokkal; hopmestertinktől vegye át udvarbíránk ez iránti catalogusunkat s a szerint intézkedjék, a praefectus pedig limitálja meg a díjat számukra.

67. Megesik, hogy némely rozszlelkű udvarbíró, a szükségünkre megkivántató eszközöket, tárgyakat saját pénzén olesón megveszi s nektünk drágán számítja be, s így jövedelmünket nem kevésbé csonkítja. Ez Isten ítéletét magára vonó nagy gonoszság, a mit Isten büntetlen nem hágy; de mi is ily kárunkat el nem szenvedjük. A vásárlandó tárgyra Isten kegyelmességéből kitelhetik úgy tárházunkból, mint tisztviselőink erszényéből.

69. Hutáinkra, melyek pusztulásnak indultak, nagyobb gond fordítottassék.

70. A jó gazda a kereskedés alkalmas idejére is szokván vigyázni: azért tiszteink a bort, ha a termés szűk, mindjárt szüretkor vegyék, hogy várunk, udvarunk, praebendásink, korcsmaink szükségére bőven kiteljék. Ha drága időben veszik a bort, magok kárának tartásák.

Marhát, vaját, mézet, szalonnát is a tiszték, a hol lehet, olesón vegyék s drágán adják el. Ezeket Lengyelországból is szokás bevásárolni és nyereséggel eladni.

„Munkácsi városunkbeli fejér házunk *) tornácza alatt levő pusztás boltok közül, valamelyet (mind is el kellene készíteni) arra a szükségre megcsináltatván, oda rendelt hiteles ember által: kereskedésre való mindenkor jó alkalmatosságú lehetne, és ezzel is proventusunkat növelhetné.“

„Munkácson az árendás zsidók szokták a borseprőt megvenni; de minthogy a mostani veszedelmes occurentiákra nézve kereskedések illendő haszonnal nem lehet: azért a seprő hites égett bort főző által főzetessékké, s árúttassék el az égett bor.“

A béres szekerek sok hájat fogyasztván, a hol olesó szokott lenni, kalamászt kell helyébe venni s kerék-kenőül használni.

71. A gabona-dézmálók instructiójok szerint járjanak el.

72. A tiszték a jobbágyságot egyszerű vádlásra is tömlőczőzni szokták, hogy rajtok vonhassanak; ez keményen tiltatik. Ha valaki engedetlen, annak pálczával vagy lapáttal adják meg a választ s bocssássák dolgára; a többet érdemlőre sanyarúbb fenytést szabjanak.

73. A bírságbüntetést rendszeren szedjék, de ne nyúzási vágyból, nehogy a jószág uradalom (jobbágyság) pusztulásnak induljon. Az udvarbírák a 12 ftos bírságot, valamint criminális esetekben a váltságot egészen beiktassák a számadásba.

74. A caducitásokra gond fordíttassék. A leltár mindig a tiszteknekél készen legyen.

75. Végre, az utolsó-pontban azt mondja a fejedelem, hogy tisztí instructio, kimerítő, tökéletes nem lehet, mert minden a körülményektől függ, s az idő és alkalom mindenkor a legjobb tanító és kényszerítő praeceptor. Azért az udvarbírák legyenek tanult, értelmes, körültekintő, józanéletű emberek, jó gazdák s mindent haszonra igyekezzenek fordítani; legyenek hívek:

*) A mostani kastélyt érti, melynek bejárata előtt a boltok hosszú sora nyúlik el mai nap is; e most díszes grófi lak még 1703-ban is egyszerű lakház volt Rákóczi emlékiratai szerint.

„mertcsak e szerint várhatják, remélhetik vehetik, is kegyelmes intencionkat, — kire is Isten ő szent Főlsége segítse is!“

* * *

Eddig tart az utasítás, mely hogy az akkori gazdasági viszonyokra sok tanulságost tartalmaz s egyúttal a jó emléktű fejedelemnek jobbágysai iránti kegyes indulatáról, igazságszeretétől, vallásos buzgalmáról, s mindenekfölött rendszeretéről s ügyes industrius voltáról is bőséges bizonytságot szolgáltat, nem tagadható.

Közli: LEHOCZKY TIVADAR.

Könyvismertetések, bírálatok.

VIII.

A magyar Vezérek kora, Árpádtól Szt.-Istvánig.
Irtta Szabó Károly. Pest, 1869. Kiadja Ráth Mór
Előszó VIII, szöveg 448 ll. 8-adrét.

A „Századok“, mint történelmi szak-folyóirat, jelezte volt történetirodalmunk e kitünő termékét, a mint nyomtatásának első hírét vette; midőn megjelent, örömmel üdvözölve azt, rövid ismertetés mellett figyelmeztette rá történetünk kedvelőit, sőt az olvasó közönségnek melegen ajánlotta is. Úgy vélem, ideje már, s író és mű megérdemlik a tüzetes ismertetést és méltatást.

Egy napi lapban már e tárgyról némelyeket elmondottam. De a napilap és szak-folyóiratok feladata más, mint szintén a kettőnek közönsége is. Itt is szólani e műről, ismertetni, bejutást szerezni azon nagyszámú művelt honfiú olvasó-szobájába és könyvtárába, a kik a Történelmi Társulat értelmiségi koszorúját képezik, kötelesség. Íme indokaim.

Nehezebb tudomány-ág a kutató és nyomozó történetírásnál alig van. Évekig fárad az ily író, küzd nélkülözéssel, töpreng tárgyának fölszereletlensége, adathiányok miatt, átnézi néha az összes művelt népek történetirodalmát, városról városra, mértföldekre barangol, hogy az észrevett hézagot valahogyan betöltő kútfőre találjon; tíz családfő és közkönyv- és levéltárőr, közül alig talál egynél-kettőnél tudományszomjának s írói lelkiismeretességének megfelelő szívésségi s adatközlési készségre; elhagyja övéit, lemond örömeiről, kényelmeiről, csak hogy célját érje, az irodalomnak becsületére való művet alkosson. S ugyan kérdem, ha fáradozásai sikerültek, nem méltán várja-e szakmája embereitől a figyelembevételt, a közönségtől a pártoló elismerést?

Nekem úgy tetszik, ez ismertetés alatti mű irójának ez elégtételt megadja közönségünk. Ő arra teljesen méltó.

Történetírásunk — úgy mondhatni — csak az imént szólt meg nyelvünkön; latinul írtak 1848 előtt tudósink. A következett — s hála Istennek! elmúlt nagy alkotmányfelfüggesztési időszak alatt számkivetésben bujdosó két derék hazánkfia csaknem egyszerre nemzeti nyelvünkön írta meg Magyarország történetét. Ámde ez nagy vállalat, mire egy emberi élet kell, s ők már koruk delén túl voltak. Megtették azt, a mit ifjúságunk érdeke, az irodalom becsülete kívánt. A magyar királyság megalakulása — Szent-István kora — óta, az utóbbi ideig megírták történetünket. A leigázott nemzet általános lelkesedéssel s titkolt hozsánnával fogadta műveiket.

De a tudomány emberei érezték s ki is fejezték, hogy óhajtható lenne királyságunk megalakulása előtti történetünket is rendszeresen s kimerítően megírva bírni! Volt ugyan érintve Szalay és Horváth műveikben e korszak, de nem tüzetesen, nem részletezőleg; az újabb időben kivált Németországban, de nálunk is napvilágra jött krónikák, történelmi emlékek és egyes tudósok nyomozásainak eredményei nem voltak, nem is lehettek az *ars longa, vita brevis* akadályánál fogva eléggé méltatva. Nemzetünk őskora, a bejövételtől a szent királyig 887—1000-évig mythoszi szürkületben maradt. 113 évet foglalt magában e korszak, vezérek kormányozták a nemzetet, öt vezér alakja emelkedik ki az ősi homályból, az utolsó mint király foglal helyet Európában s egy ezredévre alapítja meg honát, e drága véren szerzett szent örökséget.

E korszak történetét veszi a nemzet az elől czimzett műben egyik hű fiától, történet irodalmunk fáradhatlan, készült s vérig-velőig magyar munkásától.

A mű hosszas munka és előkészület, sok tanulmányozás és combinatio gyümölcse; az író nem marad általánosságban, hanem I—V részben egyenként tárgyalja először öt fejezetben a honfoglalást Árpád fővezér alatt 887-től 907-ig, a második részben ismét öt fejezet alatt Zsolt vezér korát 907-től 947-ig adja, midőn nemzetünk ifjúi életerejétől s harczzomjtól ösztönöztetve új hona határain átesap, dulva járja be a bajor, sváb és frank földet, pusztítja Lothringent, Olasz és Franciaországot, Merse-

burgnál hadai semmivé tétetvén, újból Lothringiába, Spanyol- és Olaszországba nyomulnak, később keletet veszik támadásuk célpontjává, míg nem a gyakori veszteség miatt megtört vezér kezéből a kormány kivétetvén, 947-től fogva 972-ig Taks kezében látjuk azt. Ez a mű harmadik része, melynek három fejezetében író ősünk hadjáratait adja elé Német- és Franciaországban, Konstantinápoly alatt és a keleti birodalomban, mindenek fölött pedig az augsburgi iszonyú veszteséget aug. 10. 955-ben mesteri kézzel festi elénk, s kimutatja, hogy ősünknek a következő korszakban Geyza vezér alatt 972-től 997-ig a keresztyén vallással cserélni föl ős nemzeti vallásukat mintegy belső szükségesség volt. E korszak tárgyalása a könyv IV-ik részét teszi, négy fejezetre osztva. Két nevezetes tény magaslík ki ez idők történetéből; egyik az, hogy Geyza a politikai hatalmat mind jobban-jobban kezdi kezeibe összpontosítani, másik, hogy a papoknak, térítőknak országába szabad bejövetelt biztosított, sőt maga és ősce az erdélyi vezér Gyula, kelettel a keresztyénség fölvétele által szoros szövetségre lépett, Geyza pedig fiának Vajknak István névvel megkereszteltetése s II. Henrik bajor herczeg leányával keresztyén módon házassági viszonyra lépése által nyugottal kibékült, s így nemzetünknek egy rendezett állam alkotására s a világ polgárisult népei közé léphetésre az utat megegyengette. Az V-ik részt István kora képezi 997-től 1000-ik évig. Ő folytatója s bevégezője atyja kezdeményeinek: egyik kezében vezéri pálcza, másikban apostoli kereszt, amazzal rettenthetlen erélylyel, de bölcs önmérsékléttel fékezi népe ki-kitörő ázsiai hajlamait, ezzel szívét és lelkét igyekszik az evangélium szelid igája alá hajtani; az ős nemzeti kormányserkezetet lépésről lépésre, lassú térfoglalással alakítja át monarchiai intézménynyé, a hegyek és völgyek füstölgő áldozathelyeit pompás templomokkal cseréli föl, míg nem a nemzeti akarat ősünk és a szomszéd részek közös javára az 1000-ik évben királyi koronát tesz fejére.

Sok van, a mi e művet az eddig e korszakról irtaktól megkülönbözteti.

Először a nevezetes korszak önállóan van fölfogva saját részletezett egészében, de szintén mint szervi kiegészítő része Magyarország történelmének. Azután a vezérek kora egyenként

jő tárgyalás alá, s mindeniknek származása, következési rendje és módja, kül- és belpolitikája, viselt dolgai, dicsőséges és gyászos végű csatáik, s végén mindeniknek jellemzése, szóval: a nemzet egyetemes történeteinek változó folyása mintegy tükörben van élénk állítva. Továbbá a byzanti kútfők, német és magyar krónikák eddig fölfödözött adatait ebben fölhasználva látjuk, nemzeti hagyományoknak is annyi tér van engedve, a mennyit a józan ítéletű bírálat megenged, s a mennyire más nemzetek írói is őskoruk történetei megírásánál magukat fölhatalmazottaknak érezték. Végre nagy nyereségnek tartom azt, hogy szerző művével határozott álláspontot foglal el ősi történetirodalmunkban; egytől-egyig elősorolja kútfejeit, pontosan teszi idézeteit, összevetéseit, és következtetéseit előttünk álló adatokból világosan s szcmeink előtt teszi meg, s utoljára elmondja saját véleményét, úgy, hogy képessé válik az olvasó őt szintén megbírálni, s maga alkotni ítéletet vagy elfogadni az íróét. E mű által a vezéri korszak történelmére nézve nemcsak hogy az út meg van törve, hanem annak nagy része valóban úgy van írva, hogy ezután köztörténetíróink azt műveikben bátran fölvehetik. Búváraink előtt pedig föl fognak tűnni azon hiányok, melyeket író is elismert s adatok nem létével kívánt igazolni; látni fogják, hol van homály, hol kétes a bizonyítás, mikben nem lehet egészen megnyugodni, s mely tényekre és kérdésekre nézve szükséges a további pragmaticai megállapítás.

Tudom, hogy lesznek, kivált szász és német, sőt magyar tudósaink között is olyanok, a kiknek tetszését e mű nem nyeri meg: a kik a Székely krónika és Anonymus adatait egyáltalában elvetik, hagyományainknak semmi pozitív történeti értéket nem tulajdonítanak, s így a miket szerző ezekre épít, a nemzeti hiúságot ok nélkül tápláló regéknek inkább mint történetnek fogják bélyegezni. Ha meggyőződés-, tanulmányokon alapuló meggyőződésből származik ez ítéletük, tisztelem s részünkre is ennél többet nem követelek; ha elfogultság, ismerethiány vagy épen nemzeti gyűlölség kútfeje: csak sajnálhatom, de példájukat nem követem, s hogy író sem követte, érette magunknak hozzá szerencsét kívánok. Ez a nézetkülönbség közöttünk, mint két iskola vagyis két történetírási rendszer képviselői között még sokáig, tán

örökre meg lesz; de a mint mi nem neheztelünk a túlsó oldalon levőkre történetirodalmi feketevérűségükért, úgy megvárjuk, hogy ők is legyenek szívesek elnézni, ha előttünk kissé derültebbé kezd válni hajdankorunk. *Hanc veniam damus petimusque vicissim.*

Ránk nézve nem közönyös dolog az a nagy esemény, hogyan jutottak őseink e drága föld birtokába? Hiszen ez történelmünk egyik legdicőségesebb része. Mi nem vagyunk gyűlevész, nem bevándorolt nép. Mi fegyverrel kezünkben, hősileg harczolva és győzve tettük mienkké e hazát. Hogy történt ez, miként ment végbe? lehető tisztán kell tudnunk nektünk, s e tudást átszállítnunk századok múlva születendő utódainkra is. Ábrándokba ringattatni én sem kívánom nemzetünk ifjúságát, de elfásult világpolgárrá növekedni látni sem. Szent-István-tól kezdődő történetünk ostromlatlanul állanak nézetellene-seink előtt, mert ott már a német is civilisatióunk osztályos része-se; de azon elől elvitatni készek mindent, mintha merő barbárok lettünk volna, mert ott keleti daliás alakjában, szinte mondanám őseréjű nyers természetében tűnik föl nemzetünk, mely senkitől nem fél, de a melytől fél Európa retteg, melynek senki szövetsége nem kell, de a melyét minden szomszéd nép keresi a mely a föld egyik legszebb országát foglalja el s abban hatalmát egy évezredre erős kézzel, bölcs intézményekkel megálapítja, akkor, midőn azóta számtalan ország megszűnt létezni, sok nép elenyészett a föld színéről.

Ez a vezéri korszakban történt, néptünk ifjú levente korában, minden idegen gyámkodás nélkül, nemzeti geniusunk ösztönszerű sugallatára! Ez bánt sokakat. De minket nem, mi büszkén mutatunk e korszakra s megtanítjuk gyermekeinket a római költő amaz önérzetes verse értelmére: *Et documenta damus, quo sumus origine nati* = majd bebizonyítjuk, honnan származtak ide őseink!

A mely nemzet multját elfeledi, jelene jogosultságát vonja önmaga kétségbe. Hogy mi ilyen ne tegyünk, soha parancsolóbb körülmények nem igényelték, mint épen most. A magyar társadalom egy sajátságos nívelláló irányban fejlődig mostanság. Vajjon nem fogja-e ez eredményezni előbb a nemzeti cultus, utóbb a nemzeti egyediség elmosódását?

En gondos óvakodásra jelezve látom az időt. Nekünk ezer éves állásunkat erősen kell tartanunk, emlékeinket őriznünk, az önérzetet ápolnunk, az önbizalmat kifejtenünk s készen tartani magunkat a civilisatio azon nagy küzdelmére, melyben nemzetünk is fontos szerepre van hivatva.

Az ismertetés alatti mű gazdag tára oly elbeszélt történeteknek, melyek minket emelnek, oly kitünő ösöknék, kiknek példája lelkesít, s az olvasónak szívében az önérzet, bátorság és hazaszeretet nemes tüzét gyújtja fel.

Sokaktól hallottam, hogy vezéreinkről mint közönséges rabló kalandorokról, csatáikról mint haramia-támadásokról szóltak, elvitatva tőlük minden emberességet, minden culturát, sőt fegyverdícsőségüket is. Azt mondom rá, ha a jelenkor szemüvegén nézik őket, ítélhetnek így, ámbár ítéletük alapja így sem eléggé szilárd. De ha amaz őskori kulturái s kivált egy hon-szerző nemzet álláspontjáról nézzük tényeiket, kénytelenek leszünk azokat helyzetük természetes következményeinek, politikájuk exigenciájának elismerni.

Olvassa el író művét akárki, vegye egyenként bírálat alá az öt vezért, kísérje figyelemmel nyilvános cselekedeteiket, lássa és tanulmányozza ezekből és az eredményekből mint kormányzóknak és hadvezéreknek egyéni jellemét: s meg vagyok győződve, hogy eddigi kicsinyelővéleményét és kárhozható ítélőhozását meg fogja változtatni. A ki igazságérzettel bír, nem fogja megtagadni Árpádban az ősi tetterőt, hadvezéri lángészt és politikai bölcsességet, Zsoltban és Taksban közepes szellemerőt, de bámulatraméltó kalandvágyat, hódítási ösztönt, s vezéreik: Bulcsu, Lél és Botond személyében oly alakokat látand, kiktől az együttérzést, a bámulatos hősiesség és tragicus sors iránti rokonszenvet megtagadni lehetetlen; Geyzában a hanyatló magyar-pogány és szütlemlő keresztyén kor együttes kifejezése testesül meg, a ki szívében Iladúrnak áldozik, de a kor követelése előt meghajolva, fiát megkeresztelteti, s a ki az új vallásnak ellene mer állani, azt tüzzel-vassal hódolásra kényszeríti; végre Istvánban a nemzet reformatorát, jóltevőjét, apostoli királyát látandja az olvasó, nagyszerű vonásokban, meghatóan rajzolva a szellemdús író által, oly képét adva a szent királynak, hogy az a világtörténelem nagy csarnokában is az első helyek egyi-

kén bizvást állhat. Író művében különösen Árpád, Geyza és Szent-István élete és jellemrajza által nemcsak a magyar, hanem az emberiség köztörténetét is ugyanannyi kitünő példánnyal gazdagította.

Szeretnék kivonatokat is közölni, de a tér szűke nem engedi. A ki ős multunk iránt érdekelve van, amúgy is meg fogja szerezni és egészben olvasni. Ritka az a szerencsés író, a ki történetet oly tárgyilagosan s mégis a nemzeti kedély ama melegével tudjon előadni, mint e becses mű szerzője. Irálya világos, az átlátszásig, nyelve tiszta magyaros, diákos és német kiejtések nélkül, a történet menete folyékony, sima, mint a csendes víztükör, combinatiói merészek, de indokoltak, ítélletei szilárdak, de önbizakodás nélküliek; ha állításokat támad meg, épen oly szerény, mint bátor önvédelmében; az egész művön szabadelvű gondolkodásmód ömlik el, mely távol van a túlzástól bármely irányban szintűgy, mint ment balvéleménytől és leőítélettől.

A kiállítás Ráth Mórén, ezzel elég van mondva. Beillik e könyv bármely saloni könyvtárba. Vajha gyors elkelése egy második kiadást s szerző részéről a jeles mű ismét átnézhetését s tökéletesítését tenné lehetségessé. Ez lenne a nemzet részéről író érdeme iránti méltó elismerés és kitünő tehetségének új munkásságra buzdítása!

JAKAB ELEK.

IX.

Die Siebenbürger Sachsen. Ein Vortrag von Dr. W. Wattenbach, Professor in Heidelberg. 1870. VIII, és 51. ll.

A mint a czím mutatja, e könyvecske tárgyát írójának a heidelbergi egyetemen tartott egy előadása képezi; fontossága ebben van. A külföldi egyetemek nagy tiszteletben állnak nálunk, tanáraikat alaposság, igazságérzet és szabadelvűség tekintetében celebritásoknak szeretjük hinni; azt tesszük fel, hogy ily kitünő tanszékeken, Európa minden országából egybegyűlt érett ifjúság előtt a tudomány bármely ágában, csak valót, ily

hely méltóságához illő modorban, és kivált egész népekről és kormányokról megfontoló kimélettel tanítanak.

E könyvecske szerzőjében mindezekre nézve ellenkezőt látok. Műve mind történelmi, mind statistikai és ethnographiai része nagy tévedéseket, s irántunk, magyarok iránt barátságatlan indulatot mutat; ismertetem, nem tiltetes czáfolás végett, mert azok a viszonyokat ismerők előtt valóban ezt nem érdemlik, hanem hogy az író alaposságáról, pártatlan ítéletéről és szabad elveiről az olvasó meggyőződjék, s lássa meg nemzetünk, mily véleményeket táplálnak felőlünk ma is, közöttünk vett informatiok után a külföldiek.

Előszavában mindjárt azt írja szerző, hogy a szászok Austriával egyesültek 1849—50-ben, s ezt Tentsch G. D. népies történetkönyvéből írja (VI. l.). Az erdélyi közjog és jogtörténelem ezt nem ismeri; ez történelmi falsum; tovább 1848-ik évi önvédelmi harcunkat revolúciónak írja (VII. l.), itt a tények ellen hibázik. Mi nem revoltáltunk, mi alkotmányunkat védtük; a szász vadászokról azt vitatja, hogy azok a legnagyobb hősiességet bizonyították be 1848-ban. Kérhetnők az illető hadi bulletineket; de nem vitatjuk, az későbbi időkre való. (VII. l.) A magyarok között polgári osztály sehol nem fejlődött ki — folytatja szerző (4. l.). Ez ellen Debreczent, Szegedet, Kolozsvárt hozzuk föl. A Marosról azt írja, hogy neve Mieresch. Herodotustól kezdve mindig Maris vagy Maros volt ez. Al-Vinczet Al-Vincznek névezi író. Kérjük az oklevelet, a mely ezt tanúsítja. A „Sachsenboden“ itt is szerepel folyvást a „Királyföld“ diplomaticai név helyett. A székelyekről azt tartja hihetőbbnek, hogy a magyar királyok a határok őrizése végett telepítették ide (10. l.). Lenne szives megmondani az oklevelet vagy más történelmi adatot a tudós tanár úr, a mire e véleményét fektette! Előttünk ismeretlen, valamint mások előtt is, a kik történelmünket alaposan tanulmányozták. Azt írja szerző, hogy 1526-ban Ferdinánd ellen a magyar nemzet egy része föllázadt (20. l.). A részrehajlatlan történetírás ezt úgy tanítja, hogy a nemzet először megválasztotta Zápolya Jánost, aztán ellene támadt I. Ferdinánd a nemzet magához vont részével, s ő is megválasztatta magát, és volt két király. Ezt így ismeri el a történet és diplomacia. Ez a tény, bárhogy irnak róla azon szász írók,

kiket Wattenbach tanár úr olvasott. Az unitáriusokat socinianusoknak írja szerző (22. l.). Az ő nevök az oklevelekben és törvényekben: unitarius. Arianusnak és socinianusnak a fanatismus hívta régen, ma a tudatlanság.

Ime, mennyi tévedés és történeti valótlanosság!

Nézzük ethnographiai és statistikai adatait.

Író Magyarországon átméntében Pesten örömmel veszi észre, hogy itt az emberek, a kereskedői czégek, a nyelv, a cultura német; a magyar királyság fővárosában Bécsnek, a német civilisációnak folytatását látja (2—3. ll.), a pusztán — t. i. Magyarországon — a magyar hangot idegennek nevezi, a mi rá megdöbbentőleg hat; Aradon, Temesvárott viszont jól érzi magát, ott is minden német, és így benyomásait tovább nem tükrözve, ki mondja súlyos ítéletét, hogy a mi ipar és kereskedelem hazánkban van, az mind német. Debreczen, Miskolcz, Nagy-Várad, Kolozsvár, Szeged stb. e szerint egyikkel sem bír. Majd bejut Erdélybe s örömmel veszi észre a *szászok büszkeségét*: szép falvaikat, melyekben műveltség honol, gazdag, munkás nép él, de a székelyekről azt jegyzi meg, hogy többnyire szegény földmívesek — Bauern — hegyes vidékeiken csekély mérvű szántásvetésből, baromtenyésztésből és fakereskedésből élnek, kivált nem békés időben rablásra s vérengzésre hajlandók (9. l.). Ez egyik legpregnansabb botlása a tudós tanárnak, mire valóban csak mosolyogni lehet. Ide illik: ignotos fallit, notis est derisui. Elbeszéli továbbá író mindenik nemzet eredetét, népességi állását, műveltségi fokozatát, a mai viszonyok között való helyzetét, s arra az eredményre jut, hogy a magyar csak a dicséretet hallja szívesen, csak szavában szabadelvű, a szásznak nem barátja, sőt az oláhok általi elnyomattatásukat munkálkodja (32. l.). Író Szebenben fájlalva látja: a római catholikusok mily gazdagon vannak dotálva az államtól, a lutheranusok ellenben egészen a magok erejére utalva; néhány lappal hátrább azonban őszintén megvallja, hogy csak tanítási czélokra a nemzeti vagyon évi jövedelméből 50,000 ftot költhetnek (46. l.); a szász papok dézmaváltsági összegét fősvényen kimértnek írja szerző (42. l.), holott oly iszonyú arányban mérte ki a Schmerling-kormány, haldoklása pillanatában, hogy az ország évtizedekig nyögni fog alatta; öt millió forintot tesz a szász papság által

kapott dézmakárpótlás. Még csak a szebeni cathol. állangymnasium fölötti sajnálkozását emelem ki, hol szomorúan beszéli el, hogy az eddigi tudós, derék német tanárokat a magyar kormány elbocsátotta s helyükbe mind Árpád véréből valókat tett; a tan nyelv magyar, Cornelius Nepos fordításából áll a tanulás, stb. (42. l.) A tudós utazó szerint a dualismus a szászokat a magyarok hatalmába adta, kik az uniót mint 1848-ban, most is kierszakolták, a korábbi magyar királyi belügyminister alatt annak tanácsosai tetszésök szerint gazdálkodtak a szászok valamint intézményeik és jogaik fölött, a mostani belügyministerben azonban ügyeik gyámolát, a német miveltség védelmezőjét reméli.

De elég ennyi. Szolgáljon ez adatul a német tudósok alaposágára s elfogulatlan szabadelvűségére nézve, a kormánynak pedig tanulságul az iránt, mint informálják némelyek intetiőira nézve a külföldieket. Hiába idézi W. úr a könyveket, mikből adatait állítólag vette; hiába kívánja a felelősséget magára vállalni. A beszámítás azokat illeti, a kiktől balértesüléseit vette. A tények, miket iratában említ, az általa idézett könyvekben nincsenek.

A a.

T Á R C Z A.

— A Magyar Történelmi Társulat június hó 2-iki választmányi ülése, Horváth Mihály elnöklete alatt, számos választmányi tag részvéte mellett, s szokatlanul nagy és válogatott közönség jelenlétében ment véghez. Képviselve volt itt az egyházi és főúri rend, a képviselőház mintegy 8—9 orsz. képviselő által, ott láttuk a főbb ítélőszékek és némely ministerium több magasb rangú tisztviselőjét, tanárokat, ügyvédeket, hirlapírókat, katonát, néhány hölgyet, tudományszomjas fiatalságot stb. S mind e díszes közönséget Ipolyi harmadik úr nagyérdékű elődása, és a Foltinyi János úr által kiállított régiségtárlat vonzotta együvé s tartotta mindvégig feszült figyelemben. De vegyük sorba az ülés tárgyait.

Elnök ömlga megnyitván az ülést, először is, szokás szerint, a múlt havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatott föl és hitelesítetett.

Azután a titkár több rendbeli jelentést tön; nevezetesen

a) bemutatta ft. P i n t é r E n d r e tagtárs úrnak, keszthelyi főgymn. igazgató tanárnak, a társulat részére följánlott becses ajándokát: a T u d o m á n y o s G y ű j t e m é n y 1817—1841 évfolyamainak tartalmáról betürendben nagy pontossággal készített tárgymutatót, mely a czínezett nagyterjedelmű gyűjtemény használatát jelentékenyen megkönnyíti. Szerző még az álnevű vagy jegyek alatt írók valódi neveivel is fölszerelé tárgymutatóját, melyet ekkép lehető legteljesebbé igyekezett tenni, s a „Századok“ f. é. III-ik füzeté 194-ik lapján olvasható szerkesztői jegyzet folytán küldötte be a társulatnak. A választmány kellemesen meglepetve a becses ajándék által, a t. szerzőnek külön levélben és jegyzőkönyvileg is kifejezendő köszönetet szavazott, a tárgymutatót pedig, addig is, míg külön füzetben kiadhatná, kéziratrárában őrizteti, úgy azonban, hogy bármely társulati tag időközben is használhassa.

b) Előterjeszti titkár, V é g h e l y D e z s ő v. tag Veszprémben május 30-kán kelt levelét, melyben kéri a társulatot: járna közben a közmunka- és közlekedési ministeriumnál, hogy a székes-fehérvár-veszprém-sárvári új vasútvonal most megkezdendő földmunkálatainál valószínűleg gyakrabban előfordulandó régészeti leletekre nézve Veszprém vármegye területére ő, Vég hely, mint e megye monographusa, nevezetnék ki régészeti biztosúl, — hogy a régiségek szétrombolástól és avatatlan kezekbe játástól a nemzeti muzeum számára általa megmentet-hessenek. — A társulat magáévv teszi a kérvényt, s ez értelemben fölterjesztést intéz Gorove minister úrhoz.

c) Titkár a következő új évdíjas tagokat jelenti be: ft. F o l t i n y i J á n o s egri megyei áldozár urat, a teremben kiállítva levő régiségek tudós fölfedezőjét, Szilhalmon, u. p. Mező-Kövesd; G é r e s i K á l m á n urat — ki már a honti gyűlésen mint buzgó levéltárbúvár közreműködött — jelenleg Geszten, Biharban; G y ö r g y E n d r e fiatal író t Pesten, R é t i M á r t o n k. r. tanárt Kolozsvárt, P a p Ö d ö n sz. Ferencz r. tanárt Miskolczon, N a g y K á r o l y földbirtokos urat Berhidán, u. p. Veszprém-Palota, és P e c z e k G y u l a jogtudor urat Veszprémben. Mind a heten egyhangúlag megválasztattak.

Erre I p o l y i A r n o l d harmadelnök, a „Magyar Mythologia“

koszorús szerzője, lépett a felolvasó asztalhoz, hogy előadja szellemdús bevezető értekezését amaz, összesen 640 db pogánykori régiségről, melyek, két hosszú asztalon előtte elhelyezve, impozans tárlatot képeztek. Ezen, ritkánál ritkább műdarabokat tartalmazó tárlatnak kétharmada a legkülönfélébb alakú csont- és agancseszközökből, egyharmada agyagsészékből, bögrékből, edényekből és körégiségekből, u. m. örlőkövekből, obsidiánból és kovakőből készült késpengék- és nyílhegyekből állott, ide tudván még néhány igen érdekes arany- és ezüstékszert, égett agyagból formált állatszobrocskákat, pár vas-, fegyver-, sarkantyú- és zabola-darabot, egy kulcsot és egy, alkalmasint újabbkori vas-edényt. Volt a régi konyhahulladékok között kiásott néhány szem ősi diunnyemag és két ép madártojáshéj is, annyira vigyázattal történt az ásás.

Mind e, részben a magyar pogánykorból s részben még korábbi időkből származó régiségeket Foltinyi János tagtárs úr ásatta ki, Ipolyi biztatására, a borsodvármegyei szihalmi dombból, melyet Anonymus is említ, hogy rajta egykor Árpád vezér sátora állott. Ehhez híven a nép ma is Árpád halmanak hívja. Ez volna tehát, az érdisatahalmokat leszámítva, az első specifikus ősmagyar lelhely. Ipolyi jellemzi ennek fontosságát, s „nemzeti ősműveltség-történetünk némi képeként“ mutatja be a kiásatott tárgyakat.

Majd Foltinyi úr váltá föl értekezőt a felolvasó asztalnál, s avatott tollal irt értekezésében a halom fekvésének és a lelet történetének kimerítő leírását adá.

Mind a két jeles értekezés jövő fizetünkben egész terjedelműleg lesz olvasható; kivonatot tehát nem adunk belőlük, csak figyelmeztetjük előre t. olvasóinkat.

Foltinyi után ismét Ipolyi tarta berekesztő értekezést, s a régiségek nevezeteshjeinek egyenkénti bemutatása és magyarázása mellett tudtúl adá, hogy a nagyfontosságú lelet által figyelemre gerjedve, az ásatások folytatását a m. tud. Akadémia archaeologiai bizottsága fogja saját költségén eszközölni, az eddigi derék, szakavatott bűvár, Foltinyi úr vezetése alatt.

Az ülés és közönség a legmelegebb elismeréssel és élénk üdvözletekkel fejezé ki halálját úgy az ünnepeelt régész és író Ipolyi, mint a szerény s eddigelé ismeretlen, de mai tudományos föllépése által méltán feltűnt s valóban máris képzett régiségbúvárnak mondható Foltinyi úr iránt.

A kiállítva volt régiségek egy része Ipolyi úr, más része a nemzeti muzeum tulajdonát képezi.

Végre még Nagy Imre és Thaly Kálmán v. tagok tőnek jelentést a Bodó-féle okmányokról, melyeknek érdek sbjeit a társulat számára lemásolták, a többiekről pedig regestákat készítenek. Thaly egyszersmind bemutató Thököly Imre fejedelemnek 1705. augusztus 20-ka táján sajátkezüleg irt, történelmi fontosságú részletes utasítását a szécsényi országgyűlésre küldött követé, Bay Mihály számára. Ez utasítás egyebek közt különösen meglepő világítást nyújt az erdélyi fejedelemség igénylésére Thököly részéről, s az ő és régi híve, gr. Pekry Lőrincz közti benső viszonyra. A bujdosó vezér itt legtitkosabb gondolatait tárja ki, s épen ezért élte végszakának történetéhez ezen irat mintegy kulcs gyanánt tekinthető, kivált a néhai Nagy István levéltárából ugyancsak Thaly által közlött 1705-iki Thököly-féle leveleskönyvvel egybevetve. Különben, e titkos utasítás öt nagy ívből áll; bemutató a budai kir. kamara rendezetlen actái közt, egyik 1709-iki csomagban bukkant rá, s a „Történelmi Emlékek“ kötetében általa közlött Thökölyanumok pótlékaúl, Thököly 1685—86-iki naplója s 1691-iki leveleskönyve szintén azóta fölfedezett töredékeivel s a „kurucz király“ némely új leveleivel együtt ki fogja adni.

Ezzel az érdekes és mindvégig igen népes gyűlés véget ért.

— **Magyar Tudományos Akadémia.** Múltkori tudósításunk óta a II-ik, vagyis történelmi stb. osztálynak csak egy ülése volt, május 23-kán, de Wenzelnek ekkorra hirdetett műveltség-történeti értekezése a nagygyűlési teendők halmaza miatt továbbra, t. i. a jun. 20-iki ülésre halasztatott. Erről tehát csak jövő füzetünk tartalmazhat tudósítást.

A mi a nagygyűlést, s különösen a II-ik osztály tagválasztásait illeti, — tekintve azt, hogy 1864. január 20-ika óta a történet-tudományi osztály egyetlen belföldi tagot sem választott, daczára e tudomány-ág legújabbkori tetemes emelkedésének, — most körét új szakerőkkel óhajtván szélesbíteni: jelenleg a következő történetírókat és kútfőbűvárokat ajánlá az osztály, levelező tagokká választani, és pedig: Nagy Imre kir. táblai bírót és a Magy. Történelmi Társulat választmányi tagját (ajánlotta Thaly Kálmán), 20 közül 19 szavazattal; Frankl Vilmos tanárt és a M. Tört. Társ. v. tagját

(aj. Ipolyi Arnold), szintén 19 szavazattal; Pauler Gyula jogtudort és a M. Tört. Társ. jegyzőjét (aj. Horváth Mihály), 17 szavazattal; b. Nyáry Albertet, a M. Tört. Társ. v. tagját (aj. Pesty Frigyes) 15, továbbá Jakab Elek erd. főkörmányszéki levéltárnokot s a M. Tört. Társ. v. tagját (aj. Szilágyi Sándor), szintén 15 szavazattal, végre Haán Lajos békés-esabai ev. lelkeszt, s a M. Tört. Társ. v. tagját (aj. Ipolyi A.), 14 szavazattal. Számos szavazatot kaptak még gr. Lázár Miklós és Simonyi Ernő is, de kétharmadnyi szótöbbségük hiányozván, — ezuttal az osztály jelöltei közé föl nem vétethettek. Külföldi tagúl Schmidt Adolf régész, jérai tanár ajánltatott, 16 szavazattal.

Május 25-kén, az összes Akadémia választó gyűlésén az osztály ezen jelöltjei közül levelező tagokká megválasztattak: Nagy Imre 23 szavazattal 5 ellen; Jakab Elek 23-mal 5 ellen; Frankl Vilmos 21-gyel 4 ellen, és Pauler Gyula 20-szal 7 ellen; külföldi taggá Schmidt Adolf 22 szavazattal 5 ellen. Elenben b. Nyáry és Haán (15—13 és 16—10 szavazatokkal) az alapszabályilag megkivántató kétharmad szótöbbséget ezuttal meg nem nyerhették; mely körülmény, különösen a történetbúvárlatunkat annyi nevezetes olaszföldi adalékkal s oly becses és vonzó kidolgozású értekezésekkel gazdagított Nyáry Albert meg nem választatása, a történettudományi osztály tagjait méltó keserőséggel tölté el, miután ily eljárás az Akadémia többségétől az osztály legilletékesebb ajánlatával szemben, s épen Nyáry irányában, teljességgel nem indokolható. Azonban t. barátunkat épen az osztály ezen élénken nyilvánult kedvező véleménye vigasztalhatja leginkább, s azon körülmény, hogy a jövő évi választásokkor neve ismét újabb érdemekkel gazdagodva kerülend az összes Akadémia elé, a mikor is a mostani volt többség, az osztály competens ítélete folytán elvégre is kisebbséggé váland, és azzá kell, hogy váljék!

Mindazáltal az Akadémia ez új választások által négy derek új történettudós taggal szaporodott, kiket is szívesen üdvözlünk, sikerdús működést óhajtva és várva tőlük.

A mi a történettudomány körébe vágó új jutalomtetteket illeti: pályakérdések ajánlására és formulázására a nagygyűlésből Ipolyi Arnold, Nagy Iván, Rómer Flóris és Thaly Kálmán urakból álló bizottság küldetett ki. E bizottság számos pályakérdést formulázott, melyek mind helyeseltettek és az Akadémia jegyzőkönyveiben ki nyomtatni rendeltettek, közülök az idénre a következők választatván ki: Adassék elő

1. „Bonfinisnek mint történetírónak jellemzése, és műve kútfőinek kimutatása s bírálati méltatása.“

Jutalma a Vitéz-alapítványból 40 arany; határnap 1873. január 31-ike. Fejtessék ki

2. „A magyar tanulók iskoláztatása hazánkban és a külföldön, a XVI-ik században.“

Jutalma a Gorove-alapítványból 30 arany; határnap 1871. január 31-ike.

A jutalmat nyerő mindkét rendbeli mű az Akadémia tulajdona.

Egyéb, a történettudományt érdeklő tárgy a nagygyűlésen nem fordult elő.

— **Régi ágyúnevek és föliratok.** Szokása volt a régi fejedelmeknek, hogy az ágyúkat — mint az em'ékermeket — saját arczképeikre vagy czímereikre öntették, sokszor jelszavaikkal és találó föliratokkal is; de sajátságosabb volt azon, a régi németeknél, francziáknál, olaszoknál egyaránt divatos, és öseinkre is átharapódzott szokás, hogy némely ágyúkra egyes állatok alakjait öntették vagy vésették ki: többnyire az illető ágyú-test nagyságához vagy hangjához aránylag választván meg a jelképiül szolgáló állatokat, melyekről aztán azon ágyú állandóul elneveztetett. A Szalárdy krónikájában leirt erdélyi nagy „farkas“ ágyú s a Krasznahorka várában ma is meglévő Bebek-féle 1547-iki „krokodílus“ nevűn kívül történelmi jegyzeteimből hirtelenében a következő állat-neves ágyúkat kereshettem elő: medve, bivaly, baköz, habarnyicza, sündisznó, kakas, bagoly, saskeselyű, fülemüle, fecske, béka és pók. Azonkívül említetik tíz kisebb „madaras ágyú“, kettő pedig, hadi mesterségek nevérol, vagy tán hangjuk olyszerűségéről? „sipos“ és „dobos“ nevűek, míg egy „szőlő“ nevet viselt.

A Bebek-féle krokodílus-ágyút fölirata szerint Pelsőcezi Bebek Ferencz öntette 1547-ben; a krokodílus alakja a cső közepének fölületén látható; míg az ágyú társánál, a szintén 1547-iki s Bebek Ferencz-féle másik ily lövegnél, a cső hátsó vége — hajól emlékszünk — agyaras oroszlan- vagy vadkan-főt ábrázol. E sok viszontagságon átment ágyúk most is ott hevernek Krasznahorka előtt, bár már talapok (lafetták) nélkül.

Az erdélyi híres „farkas” ágyút B. thory Zsigmond öntette, Géczy János kormányzó halála után, „igen szép mesterséggel, hogy annak mását akárki is valahol alig láthatná,” mint Szalárdy írja; (Siralmas Krónika 477., 478. l.); ilyen distichon öntetett vala pedig reá:

„SVM LVPVS, ALPIVM NOMEN NE TEMNITO LECTOR:

NATA EST AVSPICIIS INCLYTA ROMA MEIS.

FARKAS AZ ÉN NEVEM, KÉRLEK NE IRTÓZZ OLLY NÉVTŐL
MELLYRŐL VÖTT RÉGEN RÓMA IS EREDETET.“

Ezen ágyú, mint Szalárdy látás után leírja, roppant moles vala: „hossza öt egész ölnyi, golyóbisa pedig melyet vetne, ötven egész fontos; proportióját, vastagságát, ehhez képest, a ki ahhoz ért, ha nem látta is, megítélheti.“ E nagy faltörő ágyú később talapzat nélkül, használatlanul hevert Gyula-Fehérvárott, mígnem a mindenre kiterjedő gondú öreg Rákóczy György fejedelem — ki maga is sok szép ágyút öntetett saját czímerére s elmés inscriptiókkal, — hozzá való roppant faalkotmányt: ágyat, kerekeket készíttetett neki s felvonatta a fehérvári bástyára, a hol mindenek csodálták. Mikor aztán II. Rákóczy György idejében a tatárok Fehérvárt feldúlták: Az öreg „farkas“-t elvinni nem bírván, „hogy azon is kezek szennyét hagyhatnák: nagy sok fával köröskörnyül rakták vala, és olly véggel gyújták neki, hogy ugyan elolvasszák; de hogy olly nagy moles volna, erőt a tűz rajta nyira nem vehetett, hanem csak a gyújtó lyuka vesztegetődött vala meg.“ Mindazáltal, mikor a következő 1660-iki télen Rákóczy Szeben várát rászállá Barcsay Ákosra: nagy, vasas talpú szánon Szeben alá vonatván, főként „ijesztésül“ a híres „farkas“-ágyút, még használhatta a faltörétsre, habár tüzérei most már nem mertek is többé teljes mértékű löport tölteni bele.

Igen érdekesek a nagy-kanizsai régi ágyúk, — többnyire XVI-ik századiak, 1536-tól kezdve, — melyek, a törököktől 1690 april 9-kén, Kanizsa várával együtt gr. Batthyányi Ádám dunántúli főkapitány hatalmába kerültek. Ezek; Kanizsa ostromzárlatának s megvételének történetével együtt részletesen le vannak írva amaz egykorú kéziratban, melyet a hg. Batthyányi-ház körmendi levéltárában 1868. ősszel volt alkalmam átvizsgálni, s reá a Történelmi Társulatot is, a m. é. april havi ülésen tartott értekezésemben figyelmeztetni. (I. Századok, 1869. évf. 259—61. ll.) Czime munkának: „De Canisa, a Turcis revindicata,“ szerzője Schwegler Kristóf Henrik, es. k. keleti

tolmács; ajánlva van Batthyányi Ádámnak. Az ebben leirt állat-
neves ágyúk a következők: Károlynak egy 48 fontos egész carthaun-
ágyúja, „darauff ein Beer angehaut, mit der Inscription:

*„Ich bin der alte Beer
Thue brummen sehr
Mit meiner Pfeiff ich alles umbkher.“*

Károlynak egy más, 1578-iki 40 fontos carthaunja bak-öz
(„Rehpokh“) nevezetű, mit der Inscription:

*„Ich spring herein durch grünen Walddt
Vor mir Thurn (igy) und Maur niederfallt.“*

Ismét, Miksának egy 1569-iki 48 fontos egész carthaunja, egy
bivaly képével: rajta „ein Püfffel aufgehaut, mit der Inscription:

*„Der alte Püffel bin ich genandt,
Hülff gewinnen Stätt, Mauren und Landt.“*

Végre megint Miksának egy más, szintén 1569-iki 44 fontos
egész carthaunja, „kakas“ nevű: „darauf ein Hahn aufgehaut, mit
der Inscription:

*„Ich bin der Hahn,
Ein redlich Mann
Der krühen kann
Dass Thurn und Maur
Zu Boden gan.“*

Volt ugyanott Zrínyi Miklósnak, a hadvezér- és költőnek
is két ágyúja, egy három fontos kis mezei taraczk (Feldschlange) 1646-
ból, továbbá ugyanezen évből egy négy fontos érczágyúja, urának jel-
szavával: „Bonasors, nihil aliud.“

A Drezdában és Lipcsében 1721-ben kiadott „Philotander
Curieuse Inscriptionen“ etc. című könyv még két
kanizsai ágyúról tesz emlékeztet; az egyik, „sündisó“ nevű 42
fontos carthaun volt, e fölirattal:

*„Ich Igel, habe ein stachliches Haar
Und stoss ein Mauer, Thurn und Thor.“*

a másakra (32 fontos félcarthaun) egy madár volt kivésve és e fölírat:

*„Von heller Stimm ist mein Gesang
Macht meinen Feinden Angst und bang.“*

E két utóbbi ágyúról a „Canisa revindicata“ külön nem szól; a drezdai régi könyvben viszont a „bivaly“ és a Zrínyi-féle ágyú inscripciója nincs közölve, s a többieké is újított orthographiával, sőt a „Reh-pock“-é hibásan.

A kir. kamara budai levéltárában, a Rákóczi-ház Munkácsról idekerült irományai közt, tömérdek régi erősségi és hadszertári tárgyak lajstromai találhatók, a mint t. i. a kurucok 1703., 1704., 1705-ben stb. a várakat, kerített városokat egymásután elfoglalták, s az ott talált hadi szereket összeírták. E registrumok közt is lelünk olykor részletesebbeket, nevezetesen az ágyúkat is körülmenyesen leírókat. Így azon lajstromban, melyet a Szatmár várát megvevő gr. Forgách Simon kurucz tábornok 1704 december 25-én a hely színén, hadsegéde, Grabarics Jakab által készíttetett, egyebek közt a következő nevezetesebb ágyúk fordulnak elő:

„Primo. Vagyon egy fél-karthaun ágyú, jó készülettel, Ferdinandus császár effigiesével, melyből lehetni 24 fontos golyóbissal. 3-tio (a kevésbé érdekes tételeket most elhagyjuk) egy sugár-ágyú Rudolphus császár képére, 16 fontos golyóbissokra, jó készülettel.“ „4-to. Item tanáltatott egy hirmondó sugár-ágyú, kinek is az effigiesse béka; jó készülettel; melyből lehetni 11 fontos golyóbissal.“ 5-to egy jó ágyú, Ferdinandus császár czímerére, 12 fontos. „6-to. Item tanáltatott egy ágyú, e kerekai nem szintén jók, Betlehem Gábor czímere rajta; melyből 12 fontos golyóbissal lehetni“ 7-mo egy jó ágyú, 12 fontos, Saxoniai Elector czímerével. 8-vo. Item, tanáltatott egy ágyú, néhai „Méltóságos Fejedelem Rákóczi György Kegyelmes Urunk Ő Nagysága czímere rajta; melyből lehetni 12 fontos golyóbissal.“ „9-no. Item tanáltatott egy madaras ágyú, ugyan említett néhai Kegyelmes Urunk Ő Nagysága czímere rajta; jó készülettel, melyből lehetni 10 fontos golyóbissal.“ 10-mo ismét egy éppen ilyen „madaras ágyú.“ „11-mo. Item tanáltatottak négy madaras ágyúk, mindenik egy formára; megavult labétja (laffettája); az kiken is ugyan említett néhai Kegyelmes Urunk czímere vagyon; melyből lehetni 10 fontos golyóbissal.“ 12-do megint négy ily madaras ágyú,

szintén Rákóczy György címerére, 9 fontos golyóbisokra. 13-tio egy hét fontos ágyú Rudolfs, címerével. „14-to. Item tanáltatott egy ágyú jó készüllettel; Betlehem Gábor Urunk Ő Nga címere rajta, melyből löhetni hétfontos golyóbisokkal.“ — „Item tanáltattanak négy ágyúk, mellyeket Károlyvárából nyertenek a németek; egyik egész apparamentummal, hármá penig földön vagyon, s ketteivel 3, harmadikával másfél, negyedikkel egy fontos golyóbissal löhetni. Azoknak effigiesek, egyiknek Varkocs Tamás, másodiknak Báthory Sigmund, harmadiknak Crucifixus az címere, negyedik simán vagyon.“ Ezek után jönnek a „Haubitz en nevű ágyúk,“ mozsarak stb.

Érdekes itt megemlíteni, bár szorosan nem tartozik tárgyunkhoz, hogy e lajstromban a löportárok egyszerűen „porház“-oknak nevezetnek, melyeknek egyike Szatmárt „Hidegszállás“ nevet viselt, a szatmári vár bástyái pedig — melyeket Rákóczi mindgyárt a következő 1705-dik évben, megszüntetvén az erősséget, tövig lerontatott — így soroltatnak elő: 1. „Lárma-bástya,“ 2. „Macskabástya,“ 3. „Újbástya,“ 4. „Töltött-bástya,“ 5. „Sörfőzház mellett való revelína“ (huszárvár), 6. „Hosvanth“ (Hoffstadt?) bástya, 7. „Az farevelín az híd mellett“ és 8. „Németi sáncz.“

Az 1706. január 6-kán Vay Ádám udv. főkapitány által készített huszti leltár szerint „Huszt várában találtatott fennálló öreg-ágyú három, u. m. egyik, fülemüle, a nagy vártán vagyon, 28 fontos; másik azon bástyán mellette, sipos nevű, 18 fontos, harmadik a kapu felett való bástyán, dobos nevű, 18 fontos. (Ezek, mint látszik, párok voltak). Taraczk találtatott nyolcz, u. m. egyik a nagy vártán szöllő nevű, 5 fontos, kettő ugyanazon bástyán, egyik habarnyicza (= polypus), másik Ferdinánd nevű, 3 fontos; negyedik azon bástyán, Ferdinánd nevű, 3 fontos; Ferdinánd nevű bástyán ötödik, 1 fontos; 6-ik a nagy vártán, 6 fontos; hetedik a kapu felett levő bástyán, Crucifix nevű, 3 fontos; nyolczadik a fabástyán, saskeselyű nevű, 18 lótos. Vagyon ugyanazon bástyán egy négy-csővű seregbontó,“ stb. A „pók“ nevű ágyú Szalay Ágoston úr kéziratgyűjteményében említettik, gyűjteményemben pedig, — világosan emlékezem — még egy „bagoly“ és egy „fecske“ nevű hradó taraczk fordul elő, de melyik conscriptióban? mintegy 2000 ívnyi történelmi jegyzetáramban most egyhamar nem bírtam rátalálni. THALY KÁLMÁN.

— **Vitnyédy István levele növendékéhez Ensel Jánoshoz, Rózsahegy, május 1657.** Vagyonos protestáns főuraink hajdan tehetséges, de szegény ifjakat úgy bel- mint külföldön, köztudomás szerint, saját költségükön iskoláztattak. A tanuló ifjak ilyen pártfogói közé számítandó Vitnyédy István is, Zrínyi Miklósnak, a költőnek, titkos tanácsosa *), Bethlen Miklós szerint „hires lutheránus prókátor és főember“ **), korában nagy befolyású s történelmileg nevezetes férfiú. Ő is több szegény ifjat úgy itthon, mint német egyetemeken taníttatott, kik közé tartozik Ensel János is. Az így felkarolt ifjakról mily atyai szeretettel gondoskodott Vitnyédy, bizonyítja számos, hozzájuk irt levele, melyekből néhány, culturtörténelmi szempontból érdekeset, mai helyesírásunkkal, a „Századok“-ban, szerk. úr engedelmével, közlendeik. Ilyen a következő, Ensel Jánoshoz intézett:

„Hogy jó egészségben vagy, örülvén értettem; isten tartson meg abban, kívánom. Az apád köntösödöt elvitte, szidott, hogy kérte tőle Gody uram; azon ne busulj, mert leszen reád gondviselés. Az én kedves atyámfiait, nemzetes Lipóczi Keczer András és Menyhárt uramékat, kértem: ez mostani vásár alkalmatosságával, vegyenek ő kgmek köntösre posztót, ruházzanak meg, az kívül is az mi szükséged leszen, adjanak, mert én ő kgmeket contentálom hálaadással; megfogadták ő kgmek, nagy jó szívvel megcselekeszik, el is hittem, meg nem fogyatkozol. Az vörös köntöst ne utáljad, mert az neked nincs becsstelenségdre, mindazonáltal, ha megváltoztatod, azt sem bánom; tanulj jól és idődet hiában ne töltsed, esztendőre elküldlek Vittembergában: ott találod fiamat praeceptorával, és azokkal együtt levén, becsületes állapotod leszen, s megtapasztalod, hogy apád vagyok, te is, az mint nem kívánom, nekem obligatus légy, istennek és anyaszentegyházának fogsz szolgálni, kitül várok áldást az te hozzám való obligatiódért. Ott való jóakaró uraimnak, ugymint Landfelder, Sárosy uraméknak, másoknak is ajánljad szolgálatomat. Kholler és Raichenhaller nevű sopronyi ifjakat most is commendálok neked; ha gondolod: hasznosabb leszen nekik Eperjesen maradni, mint Patakra menni, tarts ott őket, Langfelder és Sárosy uraimék jóakarattjából fogadj szállást nekik, az mennél olcsóbban lehet, és tudósíts felőle, hogy pénzt küldhesünk az gazdának. Khollernek az mi szüksége leszen, Keczer

*) Klein: Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften.

**) Önéletírása. (Szalay kiad. I. 324.)

Menyhárt urammal vetesd meg mind neki. Ha el akarnak menni Patakra, kérjed Keczer Menyhárt uramat, expedálja oda Baxa uramhoz. Kérlek, úgy viseld gondjokat, mintha magam gyermeki volnának. Ezeknek utána mégis az szent istennek gondja viselése alá ajánl megösmert jóakaród

Rosombergh 15 may 1657.

(Fogalmazat Vitnyédy István levelei közt a magy. tudom. Akad. könyvtárában). Kézli: GARÁDY.

— Újabb adalék Gyöngyösi István életéhez. A „Századok“ f. é. február havi füzetében közöltem volt Széchy Máriának egy levelét 1668. végéről, melyben említi, hogy Gyöngyösi István komornikjának Babaluska nevű falut adta, és kifejeztem abbéli véleményemet, hogy ez adományozás, aligha volt a „Murányi Vénus“-ért való jutalom, mint irodalomtörténetünkben széltere olvashatjuk. Most újabban kezembe kerülve Széchy Máriának adománylevele, nemcsak akkor kifejtett véleményemet látom igazolva, hanem még kitűnik az is, hogy a nádorné épen semmire nem becsülhette Gyöngyösi költői érdemeit, mert azokról egy árva szóval sem emlékezik.

Az adománylevél egykorú másolat, az eredetinek Gyöngyösi családjánál kellvén lenni; de semmi okunk sincs hitelességét kétségbe vonni. Találtatik a budai kir. kamarai levéltárban (Neo-regestrata Acta, fasc. 722, nro 22.) a hova Murálynak bevétele után kerülhetett Wesselényi Ferencz és nejének többi irataival; tartalma, a mai helyesírást haználva, következő:

Mi gróf Rima-Szécsi Széchy Anna Mária, néhai boldog emlékezetű gróf Hadadi Wesselényi Ferencz úr Magyarország palatinusa meghagyott özvegye, magunkra vállalván minden atyánkfiaiinak, successorinknak és legatariusinknak terhökre, valljuk ez levelünk által és tudtára adjuk a kiknek illik, hogy mivel nemzetes Gyöngyösi István uram megirt üdvözült édes uramat, ő kglme életében egynéhány esztendeig híven és szorgalmasan komornikúl szolgálta; ő kglmének halála után, megirt szerelmes urunknak, jóllehet sok-felé való hivatala volt a szolgálatra, mindazonáltal félretétven az olyatén alkalmatosságokat, minket el nem hagyott, hanem elsőben udvarunkban continuálván az komorniki tisztet és azután balogi kapitánynnyá lévén, esztendeig szolgált azon hivatalában is *), ki mint-

*) E kapitányságra kineveztetését említi a februári füzetben közölt levél.

hogy más rendbeli hasznos alkalmatosságokat elmulatta és az idő alatt a míg szolgálatunkban volt, holmi szerencsétlen casusi miatt nem kicsiny károkat is vallott; mi is mindezeket megtekintvén, igértünk kegyelmesen esztendei conventióján kívül is gratiánkat, kihez képest adtunk és per manus assignáltunk ő kglmének Gömör vármegyében derencsényi jószágunkból Babaluska nevű falunkat egészen hozzátartozandó és bármi néven nevezendő pertinentiáival, obventióival és hasznaival négy száz tallérokban, úgy, hogy ő kglme successori és legatariusi avagy cessionariusi birhassák szabadon mindaddig, a míg mi, successorink és legatariussink le nem tesszük simul et semel jó és magyarországi elköltendő pénzül a megirt sommát. Letevén pénzüket, tartozzanak felvenni és az jószágot resignálni, kit ha meg nem cselekedne maga Gyöngyösi István uram, avagy successori és legatariusi és cessionariusi: tehát mi, succesorink és legatariusink Gömör vármegyei viceispán avagy szolgabíró uraimék kezében adván az pénzt, nyúlhassunk ipso facto propria autoritate azon falunkhoz. Ha peniglen arról celebrálandó fassiója, cessiója avagy testamentuma nélkül találna decedálni említett Gyöngyösi István uram: eo in casu azon falu magunkra, successorinkra és legatariusinkra visszaszálljon, minden pénz nélkül; a törvényes evictiót is addig a summáig magunkra, successorinkra, és legatariusinkra vesszük. Kiknek nagyobb bizonyására adjuk ezen levelünket, kezünk írásával és pecsétünkkel megerősítve.

(Datum in Arce Murány 14. mensis X-bris 1669.)

Közl: PAULER GYULA.

— Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez.

E cím alatt vesszük Toldy Ferencz veterán, de örök ifjú lelkű és lankadatlan munkásságú tudósunk akadémiai újabb értekezéseit, egy kötetbe összegyűjtve, u. m. I. Sztárai Mihálynak eddig ismeretlen szindarabjai, 1550—59. II. Egy népirodalmi emlék 1550—75-ből. III. Baldi Bernardín magyar-olasz szótárkája, 1582. IV. Báthory István országbíró, mint író, 1555—1605. V. Szenczi Molnár Albert 1574—1633. Ez utóbbi mű, mely a kötetnek majdnem felét teszi, s a Pázmány mellé méltán helyezett nagy protestáns író, szoltárköltő, műfordító, nyelvész és szótáríró eddigelé legteljesebb életrajzát s munkái szülemelésének történetét tartalmazza, valódi gyöngye a gyűjteménynek. Számos új adattal, a régiek lelkiismeretes fölhazsnálásával, és Toldynk mély avatottságával, beható irodalomtörténeti tanulmányaival van írva.

Figyelmeztetjük rá az irodalomtörténet barátait, kik a régi magyar irodalom egy nagy alakjával közelebbről óhajtanak megismerkedni. A főteczimzett kötet az Akadémia „Értekezései” közt jelent meg, s Eggenberger Ferdinánd könyvkereskedésében kapható.

— **Pannonia Sacra.** A kir. kamara archivumának egyik most már nyugalmazott tisztje, a derék öreg Rupp Jakab, kitől Budapest helyrajzi történetét birjuk, — ugyan a kamarai levéltárból sok éven át meritett tüzetes adatai nyomán latin nyelven összeállította Magyarország helyrajzi történetét, főtekintettel az egyházi intézetekre. E roppant terjedelmű s úgyszólván tisztán kútfői természetű műnek az esztergomi érsekség és a hozzá tartozó püspökségek megyei helyrajzi történelmét tartalmazó két első kötete most megjelent, az Akadémia kiadásában, magyar fordításban. A mennyire örülünk a tömérdek új adatnak, melyet ez a munka egyház- és földbirtok-történetünk gazdagulására napfényre hoz, — annyira fájlaljuk másrészt azt a gyarló, nyelvszabályellenes, németes magyarságtól, sőt még helyesírási hibáktól is hemzsegő irályt, s a személy- és helynevekben (a mi pedig az ily kiadásoknak lényege) észlelhető fölös számú botlásokat és pontatlanságot, melyek e kötetek első áttekintésekor, mindjárt szembe ötlenek; — holott épen az Akadémia kiadásainak kellene az ilyesektől legmentebbeknek lenni. Figyelmeztetjük erre az akadémiai történelmi bizottságot, hogy legalább a mű további köteteinek helyesebb revisiójáról idejében gondoskodják, — s a mit a bizottsági előadó bokros elfoglaltságai miatt véghez nem vihet (nem is igényelhető tőle), vitesse véghez más, hozzáértő által, — de ilyen irályú és ily kevés pontosságú kiadásokkal ne koczkaztassa az Akadémia tekintélyét, s ne ártson magának a különben teljes tiszteletünkre érdemes műnek!

— **Levéltár-búvárlat Erdélyben.** Királyhágón túl búvárkodó barátunk Pesty Frigyes-től Gyula-Fejérvárról május 29-kén keltezett levelet veszünk, mely bár magántermészetű, nem leendő érdektelen belőle t. tagtársunk tudományos vizsgálataira vonatkozó részleteket közölünk.

„Dolgaimat Kolozsvárrt — írja Pesty Frigyes — óhajtásom szerint végzván, azon derék várost f. hó 25-kén hagytam el, Szabó Károly társaságában, kivel most itt Gyula-Fejérvárrt bolygatom a káptalan archivumát.

Érdekelend tudni téged, hogy én Kolozsvárrt nemcsak a kolosmonostori convent levéltárát búvároltam ki ezéljaimra, a mennyiben ott

mindent lemásoltam, a mi Temes, Krassó és Szörény vármegyékre vonatkozik (Torontálra semmit nem lelhettem), — hanem a főúri magánlevéltárakat is nagy előzékeny:éggel nyiták meg előttem. Így az I k t á r i g r. Bethlen, a b. J ó s i k a, a g r ó f é s b á r ó B á n f f y családok levéltárát, mely utóbbit a Történelmi Társulat tagjai az 1868-iki kolozsvári gyűlés alkalmával nem láthatták. Ez archivum, t. i. a b á r ó B á n f f yaké, a mi rendezett állapotát, kitűnő lajstromozását és okmányainak jól conserváltságát illeti, örömmre ragadja az embert. Barátom, annyit dolgoztam, hogy szinte belebetegedtem! . . .

A b. Bánffy-levéltárba Szabó Károlyllyal alighogy beléptünk: húsz darab Árpád-kori okmányt találánk, még pedig köztük 1241 előtti is. Temesi okmányt aránylag nem sokat találtam, — de a szomszéd vármegyék okleveles emlékei folytán Temes vármegye múltja sok tekintetben más színben áll előttem.

Hogy a b. J ó s i k a-levéltárat használhattam: egyedül annak köszönhetem, hogy társulati elnökünk gr. Mikó Imre ő nmlga engem személyesen mutatott be b. Jósika Lajos úr ő exejának. E levéltár most, a branyieskai kastélynak a havasi mőczok által lett leégetése után, még maradékában is t i z e n h é t l á d á b ó l á l l s b i z t o s h e l y e n ő r i z t e t i k. A mit belőle én használhattam, az épen csak egyetlen uradalomra vonatkozik, — de különben az erdélyi dolgokat illetőleg r o p p a n t é r d e k ű l e v e l e k f o g l a l t a t n a k b e n n e.

Hanem a b. Gerliczy-család archivumára nézve tévedésbe hoztak; mert az nincs a (kolozsvári?) ferencziek zárdájában; — hol van? még nem tudom.

A g y u l a - f e j é r v á r i k á p t a l a n l e v é l t á r á b a n e d d i g m i n t e g y 30 temesi okmányt másoltam le, — de lesz itt, mint reményem, még egy hétre való dolgom. S ha majd a káptalan levéltárát jól kibúvároltam: eljárók a Batthyányi-intézet kézirat-tárába, hogy ott is egyet-mást böngésszek. Azután hihetőleg Hunyad vármegye egy részét fogom beutazni és a közép-nemességnél még azon elszórt okmányokat kinyomozni melyeket munkámhoz használhatok *).

Szabó Károly itt a székely okmányokat kutatja, nagy sikerrel.“ stb.

*) Ott kell lenni még — hacsak 1848—49-ben el nem pusztult — a B a r c s a y - h á z levéltárának is Nagy-Barcsán, s a K e n d e f f y ekének, talán Malomvízen, talán Nagy-Enyeden? Szerk.

— **Hatósági részvénytulajánulás helytörténelmi művek iránt.** A történelmi úgy mint régészeti emlékekben dúsz Hunyad vármegye legközelebbi gyűlése alkalmával saját monographiájának ügyét melegen fölkarolta. Ugyanis 24 tagú bizottságot nevezett ki a végből, hogy ennek tagjai a megye külön történelméhez kíváncsi adatok összegyűjtésében fáradozzanak és azt eszközölgék, hogy azon évben, midőn majd a vajda-hunyadi vár restauratiója teljesen be lesz fejezve, a Magyar Történelmi Társulat Hunyadon és Hunyadban tartsa vidéki gyűlését. E bizottság elnökévé gr. Kún Kocsárd, a Magyar Tört. Társulat alapító tagja s Hunyad volt főispánja, alelnökeivé pedig Pogány Károly és Csóka Mózes urak választottak. Így olvassuk ezt a B. P. Közlönyben, s örömmel reproducáljuk, mint a hazai történettudomány iránt érdeklődő emelkedett szellem szép tanújelét.

Örömmel jegyezzük föl továbbá a nemes jász és kún kerületek f. é. majus hó 3-án tartott képviselői gyűlésének azon elismerést érdemlő határozatát is, hogy Gyárfás István t. tagtársunk múlt füzetünkben ismertetett munkája: „A jász-kunok története”-nek nyomtatását maguk a nevezett kerületek fogják 1000 példányban saját házi pénztárukból fődözni. Ez örvendetes méltánylás és megítélt pártfogolás a derék szerző munkakedvét csak fokozhatja.

Tájékoztatásul itt közöljük a kerületi gyűlés jegyzőkönyvének ide vonatkozó pontját.

„2351. k. i. 1870. Gyárfás István a „Jász-kunok története” című munkájának már megjelent első részéből azon 200 példányt, melyre a kerületek s m. évi 2528 sz. alatti közgyűlési végzés folytán előfizettek, a kerületek további rendelkezése alá bemutatja.

Végeztetett: A bemutatott példányok azzal az utasítással adatnak által Mocsy Ferencz első alkapitánynak, hogy azoknak az előfizetést megrendelő m. évi 2528. sz. végzésben kijelölt helyekre, vagyis a hazai, s kiválólág első sorban a kerületekben létező felsőbb tanintézetek és községi iskolák részére leendő szétküldése iránt intézkedjék.

Egyébként már a mű ez első részének megjelenése folytán teljessé válik a kerületek azon reményüket, melyet szerző egyenisége, e téren tanúsított bízálatai s fáradozásaiba vetett bizodalomuk folytán a munka iránt, a részben, hogy az méltó helyet foglaland el hazai történettudalmunkban, előlegezen kifejeztek, s a szerző részére ugyan

akkor megajánlott szellemi s anyagi támogatásnak újabb jelét kívánván adni, s ez által biztosítani akarván a mű többi részeinek megjelenését: ezennel elhatározzák, hogy a szerzőnek a mű iránti tulajdonjoga épségben hagyásával, annak 1000 példányban kiállítása mellett fölmerülő összes nyomdai költségeit, saját külön házi pénztárukából fődözendik.

Mi végből fölhivatik a szerző, hogy a már megjelent rész nyomdai költségeiről a számlát az összeg utalványozhatása végett azonnal, a további részek költségeiről pedig azok időnkénti megjelenése után a kerületekhez mutassa be.

Kelt Jász-Berényben, a Jászkun-kerületek részéről 1870-ki évi május 3-án tartott közgyűlésből.

Íme itt a lelkes határozat melynek indítványozása és valósítása ügyében a főérdem Sipos Orbán jász-berényi orsz. képviselő urat illeti.

Hasonló, bár nem ily nagymérvű, de a maga nemében szintén teljes elismerést érdemlő határozatot hozott Aranyos-szék május 10-iki bizottmányi gyűlése, b. Orbán Balázs t. tagtársunknak a „Székelyföld Leírása“ című művét illetőleg. Elhatározá ugyanis, hogy az Aranyos-szék monographiáját tartalmazó ötödik kötetre, a szék minden községe számára egy-egy példányban, közpénztárából előfizet, a szék levéltára számára pedig az egész hat kötetes művet megszerzi. E lelkes példa által indítva, mindgyárt a gyűlés után magángyűjtések is indultak meg az ötödik kötetre, melyből mintegy 20 példány azonnal aláíratott, s további gyűjtések folynak.

— **Török-magyarkori Történelmi Emlékek.** A m. tud. Akadémia történelmi bizottsága által kiadott „Török-magyarkori Tört. Emlékek“ ötödik, vagyis a „Török-magyarkori Államokmánytár“ harmadik kötete megjelent. 1638-tól 1661-ig terjedő 299 okmányt tartalmaz, több mint 500 lapon, legtöbbször az erdélyi viszonyokat tárgyzókat, az erdélyi muzeum kéziratárából és a gyula-fejérvári káptalan vagy a m. kir. kamara budai archivumából Szilády és Szilágyi által közölve. Majdnem teljesen magyar nyelvé, és így annál szélesebb körben élvezhető kutfőtár, mely a XVII-ik század közepének történetét nem megvetendő anyaggal gyarapítja.

— **Bocsor István,** a pápai ref. collegium és jogakadémia történet- és államjogtanára, befejezte az általa főtanodai és magánhasználatra írt „Magyarország Történelmét, különös tekintettel a

jogfejlésre.“ Szándékosan húztuk alá e szavakat, mert ebben fekszik a mű főérdeme, és e tekintetben tér el annak iránya eddigi történelmi tankönyveinktől. A köztiszteltetű veterán tudósnak valamint egész tanári pályáját, úgy ezen művét is a szabad elvű irány és bonczolató, elemző, oknyomozó módszer jellemzi. A négy kötetre terjedő mű egybeállításánál szerző a történelem anyagára nézve Anonymus, Bonfin, Bél, Palma, Pray, Katona, Fessler, gr. Teleky stb. mellett leginkább Horváthot és Szalayt, a jogra nézve Kovachichot, Bartalt Czirákyt, Virozsílt, Dózsát, Récsyt, Kukuljevicsét, Szlemenicsét és az országgyűlések actáit, a történelem philosophiájára nézve pedig Hegel, Herrmann és Michelet munkáit használta. Igyekezni fogunk, hogy a most már e nyegyedik kötet, illetőleg hetedik füzettel teljessé lett, még az 1867-iki kiegészítés történetét is részletesen tárgyaló, tehát egész napjainkig lehozott mű, füzeteinkben bővebben legyen ismertetve.

— **Történelmünk korszakalkotói.** Miután a történettudomány megvilágosítását, különösen a történelmi érzék terjedését s felkeltését, — legkivált az ifjú nemzedéknél — a jó történelmi képek szemlélete is előmozdítja: körünkbe tartozónak véljük sazáért kötelességünknek éreztük megemlíteni a „Történelmünk korszakalkotói“ cím alatt mostanában megjelent nagy és díszes kiállítású műlapot, mely, ékes, babérkörnyezte csoportozatban következő 24 kitünő férniát ábrázolja történelmünknek időrendben: Attila, Árpád, Szent-István, Szent-László, Kálmán, IV. Béla, Nagy-Lajos Hunyady János, I. Mátyás, I. János, Zrínyi Miklós (szigetvári), Báthory István, Bocskay István, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György, gr. Zrínyi Miklós (a hadvezér és költő), Thököly Imre, II. Rákóczi Ferencz, gr. Beresényi Miklós, József nádor, gr. Széchenyi István, gr. Batthyány Lajos, Kossuth Lajos, Deák Ferencz.

Valódi neuzeti pantheon; úgy tudjuk, egyik történetirónk állította össze az általa kijelölt leghitelesebb történeti képek után Barabás Miklós, a híres képiró rajzolta. Csak azt sajnáljuk, hogy a különben jól tervezett és nagyhatású arczképcsarnokból kimaradt II. Endre király képe, a ki ha nem volt is valami kitünő fejedelem: a magyarra nézve mindenesetre korszakalkotó vala. Kár továbbá, hogy I. Rákóczi Györgynek ifjabbkori, nem későbbi, a debreczeni könyvtárban őrzött sokkal kifejezőbb arczképe vétetett. E csekély hiányok daczára e nagy historiai műlap minden, szobáját nemzete jelesceinek képeivel díszíteni szerető magyarnak, őszintén ajánlható, úgy is

mint történelmileg hiteles, úgy is mint művészi. Kapható Pesten Bickel Gusztáv (azelőtt Lauffer) váci utcai könyvkereskedésében, és Miskolczon a kiadó Szinay István úrnál, ki a tiszta jövedelem jelentékeny részét a honvédmenházra ajánlá föl. Egy példány ára 2 fr 20 kr, a mi valóban jutányos.

— **Zrínyi Péter s Frangepán emléke.** Német-Újhelyt az a gyászos emlékű tér, a hol ezen szerencsétlen két hazánkfiát I. Leopold bakói kivégezték, a legnyomorúbb elhagyatottságban síulik. Sörháznak szolgál udvarául s szemétdombjául. A „Vas (vár)-megyei Lap” adakozásra hívja föl közönségét valami, bár egyszerű emlékre s a két hazafi vértanúhelyének tisztességes állapotban tartatására.

— **A prémontrei kanonokrend** csornai prépostságának névtára 1870-re megjelent, és pedig ezen derék, hazafias, tudományszerető rendnek a nemzeti nyelv iránt mindenhatóanúsított ragaszkodásához híven, — magyar nyelven. Mi különösen azért említjük meg, s méltó elismeréssel, mert a rend jelenére vonatkozó kimerítő adatokon kívül, a csornai, horpácsi, türjei és jánoshidai egyesült prépostságoknak szakavatott tollal irt történeti vázlatát tartalmazza. E vázlat tudós írója szorgalmasan fölhasználá úgy az egyháztörténelmi kútfők, mint az okmánytárak adatait, sőt önálló búvárlatokat is tőn a rend levéltáraiban munkájához, mely ekkép becses kis monographiául szolgál. Kár azonban a magyar irányú szerzet irójának I. Leopoldot — a magyargyűlölő és irtó Armpringenek, Kobbok, Caraffák, Heisterek stb. — főföprotectorát, e szabadság- és jogtipró, magyar-vérontó zsarnokot — Nagy-Leopoldnak nevezgetni, mely nevet az osztrák historicusok szolgálhadda kent rá, saját udvari történésze Wagner után indulva, e hülye, gögös, e vétkes gyarlóságokkal teljes, ingatag, s csak magyargyűlöletében consequens emberre, — idétlen hizelgésből. Mert mik legyenek akkor nekünk I. Lajos vagy I. Mátyás, ha Leopoldot is „nagy”-nak csúfoljuk?!...

— **Az államlevéltár épületének** már az egyik oldalon első emeletét rakják; középen pedig, az ó alapfalak bontásánál, az egykori Zápolya-Verbőczy-ház alatt nem rég mintegy négy öl mély, sziklába vágott s nagy négyszögű téglával erősen boltozott üregre akadtak, mely, úgy látszik, északnak és délnek még messze folytatódott. Különben üres vala, s most beépíték. — Pesten pedig a lövész- és képiró-utca sarkán épülő új ház alapjai ásásakor egy bögrében három fontnyi XIII-ik századi ezüstpénzt találtak, melyből az érdekes darabokat a ház

derék tulajdonosa, D a n n i n g e r ú r, a nádor szálloda bérlője, díj nélkül, készséggel engedé át a nemzeti muzeumnak.

— **Ki indítványozta a magyar tud. Akadémia al apítását?** A Széchenyi és más lelkes hazafiak által 1830-ban ténynyé vált magyar tudós társaság, vagy újabb nevén magyar tudományos Akadémia eszméjét az irodalomtörténet eddigi tanúsága szerint (l. Toldy Ferencz: „A magy. nemz. irod. története“ Pest, 1864 — 5. 123 l.) Bessenyei György pendítette meg; azonban ezen ügy története még főlebb, egész 1756-ig visszavihető, s egy a pesti reform. főiskola könyvtárában — mely egykor a gr. Ráday-családé volt — létező eredeti levél szerint ez eszme dicsősége nem Bessenyeit, hanem a nála még korábban élt, de szintén nem kevesb érdemű író, a „Magyar Athenás“ stb. művek tudós szerzőjét, s nemzeti irodalomtörténetünk megteremtőjét, magyar-igeni ref. lelkész Csernátoni B o d P é t e r t illeti meg; a ki is a költő gr. Ráday Gedeonhoz 1756-ban intézett egyik levelében szó szerint ezt írja: „Jó volna valami Literata Societást föllállítani, melynek tagjai Magyarországnak és Erdélynek minden részeiből lennének; „s“ ki kellene nyomtatni válogatott régi magyar historiákat és verseket. . . .“ stb. A nemes eszme csak 74 év múlva válhatott ugyan ténynyé, — azonban első megpendítésének érdeme denique a korát megelőző gondolkozású és törekvésű derék Bod Péteré!

Történelmi könyvtár.*)

— **Magyarország helyrajzi története**, főtekintettel az egyházi intézetekre, vagyis a nevezetes városok, helységek s azokban létezett egyházi intézetek, püspökmegyék szerint rendezve. Írta R u p p J a k a b. Kiadta a m. tud. Akadémia történelmi bizottsága. Első kötet. Az esztergami egyháztartomány, a hozzátartozó püspökmegyékkel

*) Hogy e rovatot az újon megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé tehesstük: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok címét — hozzánk, Budavár, egyetem-nyomdatár 162. sz.) beküldeni ne terheltessenek.

S z e r k.

együtt. XVIII. és 807 lap (Két darabban). Pest, 1870. Eggenberger Ferdinánd m. akad. könyvárusnál.

— **Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez.**

A m. tud. Akadémia elibe (elé) terjesztette Toldy Ferencz, r. tag. („Értekezések“ a nyelv- és széptudom. oszt. köréből, IX. sz.) N. 8-ad r. 176 l. Ára 1 frt 20 kr Pest, 1870. Eggenbergernél.

— **Magyarország történelme, különös tekintettel a jogfejlésre.** Főtanodai és magánhasználatul írta Bocsor István, történet- és államjogtanár. Negyedik kötet. (Hetedik füzet) Pápán, 1869. Nyom. a ref. főiskola betűivel. N. 8-ad r. V., XII. és 376 l. Magyarország nyomtatú térképével. Ára e kötetnek 2 frt 50 kr, az egész műnek 10 frt.

— **Névtára** a csornai, horpácsi, tőrjei és jánoshidai prépostságokba kebelezett fehér és kiváltságos prémontrei kanonokrendnek. 1870. Győrött, nyom. Sauervein Gézánál. N. 8-ad r. 42 l. (A nevezett prépostságok történeti vázlatával.)

— **Török-magyarkori Államokmánytár.** Szerkesztették és jegyzet-ekkel ellátták Szilády Áron és Szilágyi Sándor, akad. tagok. Harmadik kötet. 1638—1661. (Török-magyarkori Történelmi Emlékek, kiadja a m. tud. Akad. történ. bizottsága, V-ik kötet.) Pest, 1870. Eggenberger F. akad. könyvárusnál. N. 8-adr. 530. l.

Sajtóhiba-javítás.

Legutóbbi (májusi) füzetünk

276. lapján fölülrői 7. sor „érsek“ helyett érsek ség, ugyan e lap 16-ik sorában a „Mária-Teréziáig“ szó után: „illetőleg I. Ferenczig“, a
286. „ „Guta“ és „Gáta“ h. Gúta, „Salló“ h. itt és egyebütt mindig Sarló; a
283. „ alúlról a 2. sorb. „Palánkon“ h. Párkányon; a
287. „ föl. 3. sorb. „Kis-Szeben“ h. Szeben; a
325. „ föl. a 16. sorb. „Basskay“ h. Bocskay, s a
343. „ 2-ik hasáb föl. 15-ik sorban „Györgey“ h. Görgey olvasandó, végre a
353. „ al. a 14. sorból a „4.“ kihagyandó.

Felelős szerkesztő : THALY KÁLMÁN.

Pest, 1870. Nyomatott az „Athenaeum“ nyomdájában.

 A Magyar Történelmi Társulat t. cz. tagjai tisztelettel figyelmeztetnek, hogy az alapítványok és tagdíjak d. e -től délután 1 óráig naponként befizethetők társulati pénztárnok Pesty Frigyes úrnál, Pest, Deák Ferencz-úteza 3. szám I. emelet, az „Első Magyar Iparbank” helyiségében.

— A „Századok”-ba szánt mindennemű közlemények a társulati szerkesztő-titkárhoz (Budavár, egyetemnyomda-tér 162. sz.), az újon megjelenő tagok nevei és a „Századok”-at illető reclamációk pedig Pesty Frigyes társ. pénztárnok úrhoz (Pest, Deák Ferencz-uteza 3. sz.) intézendők.

 A „Századok”-ra külön előfizetés is áll nyitva, nem-tagok számára, és pedig egész évre 6 frtjával. Egyes füzetek külön nem kaphatók. Az előfizetések Ráth Mór váczai-utczai könyvkereskedésébe küldendők, a honnan a példányok is expediatnak. Ugyanott megrendelhető még az 1868. s 69-diki évfolyam is, nem-tagok által 6—6, tagok által pedig a társulatnál 5—5 frtjával.

A Magyar Történelmi Társulat évdíjas tagjai, kik 1870-re tagdíjaikat befizették :

(Folytatás.)

Hegyessy Kálmán, Pest.	A reform. lyceumi ifjuságnak m. irod.
Vamosy Minaiy "	önképezdéje, Márm.-Sziget.
Zsihovits Ferencz "	Fejér Bertalan, Márm.-Sziget.
Tanárky Gedeon "	Reform. iskola-egylet Pest.
Nagy Elek, Pozsony.	Reform. theologiai könyvtár Pest.
Gróf Csekonics Endre, Pest.	Kucskovics László, Kecskemét.
György Endre, "	Géresi Kálmán, Pest,
Gyurits Árpád, "	Telepi Károly, "
Foltinyi János, Szihalom.	Ipolyi György, "
Mátray Gábor, Pest.	

1869-re utólag fizettek.

(Folytatás.)

Stoll Károly, Pest.	Néger Ágoston, Pápa.
Pauler Tivadar, Pest.	

 Az „Uj magyar Muzeum“ 1854. évi folyamának első kötete kerestetik. A ki ezen kötetet, vagy az egész 1854-ik évi folyamat eladni kívánja, sziveskedjék ez iránt a „Századok“ szerkesztőségét értesíteni.

Hasonlókép kerestetnek Katona Historia Critikájának 36 és 37-ik kötetei, ha valakinek ezekből fölös, avagy az egészből csonka példányai volnának, melyek közül az említett két kötetet hajlandó lenne eladni. Bővebb értesítéssel szintén a Századok szerkesztősége szolgál.

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

THALY KÁLMÁN,

TITKÁR.

NEGYPEDIK ÉVFOLYAM.

PEST,

NYOMATOTT AZ „ATHENAEUM” NYOMDÁJÁBAN.

1870.

TARTALOM.

	Lap.
Szíhalmi pogánykoriaknak vélt leletek. IPOLYI ARNOLDTÓL.	431
A szíhalmi leletek ismertetése. FOLTÍNYI JÁNOSTÓL.	442
Utószó a szíhalmi leletekhez. IPOLYI ARNOLDTÓL.	455
Zrínyi Miklós utolsó neje. Zsilinszky Mihálytól.	460
Könyvismertetések, bírálatok. X. Haan Lajos „Békés vármegye hajdana. Pest, 1870. Két kötet.” — Ismerteti PESTY FRIGYES.	465
TÁRCZA. Magyar Történelmi Társulat. — A magyar Történelmi Társulat kolozsvári bizottsága. — A magy. Tud. Akadémia történettudományi működése. — Baranyai főispánok, közli Pesty Frigyes. — XVI-ik századi magyar végrendelet. Közli \triangle . — Magyar levél 1542-ből, közli T. K. — Magyar tanulók levele a bási egyetemből, 1633-ból, közli Mircse János. — Történetirodalmi újdonságok. — Vegyesek. — Kisebb könyvismertetések. — Történelmi könyvtár. — Figyelmeztetések.	

 A Magyar Történelmi Társulat legközelebbi választmányi ülését **september 18-án** délután 5 órakor tartandja Pesten, a szokott helyen, — a vidéki kirándulás tárgyában.

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Hetedik füzet.

1870.

Julius hó.

A szíhalmi magyar pogánykoriaknak vélt leletek. *)

IPOLYI ARNOLDTÓL.

Midőn a múlt században az öreg Bod Péter első kísérle meg Magyar Athenásával nemzeti irodalomtörténetünket előadni, szomorún sohajtott fel mindjárt előszavában, hogy: „jődögélnek ugyan a dolgok, úgy mond, naponként a világosságra egy és más jegyzetekből és írásokból, de mind e mellett még eddig, csak egy oly régi magyar nyilvánvaló írás sem jöve napvilágra, melyből láthatuók régi eleinknek magyar nyelven való beszédeiknek folyását.“

Így sohajthatunk mi is, magyar régiség-buvárok, t. Társulat, hasonlóan az öreg Bod Péter szavaival mondva, hogy: jődögélnek ugyan már a régi dolgok naponként a világosságra, hogy egyre felmerülnek ugyan már érdekesnél érdekesebb régiségleletek a felszínre, mind a mellett azonban eddig alig jutottunk még valamely oly őskori leletre, melyet saját ősmagyar pogány eleinknek lehetne biztonsággal tulajdonítanunk, melyet mint azoknak maradványait és nyomait határozottan lehetett volna fölismernünk, vagy melyből láthatnók, hogy egyre Bod szavaival éljek, régi magyar eleinknek élete folyását.

Sőt ellenkezőleg, t. Társulat! Talán minden mást inkább találtunk, mindent hamarabb leltünk és biztosabban meghatározhattunk, csak azt nem, a mit leginkább kerestünk, a mi, mint

*) Felolvasztatott a Tört. Társulat múlt havi gyűlésén.

magyar régiségbuvároknak sajátlag kiváló feladatunk volt: őseink, pogány eleink határozott nyomait és maradványait mindeddig nem igen voltunk képesek biztosan fölismerni, kimutatni és meghatározni.

A celták és dákok, rómaiak és szlávok, kő- és bronz-, vas- és agyag-eszközök, emlékeik és fölirataik, véseteik és érmeik nagy számát dúsan veté föl és szolgáltatá naponta a hazai föld, századok óta már, keresés nélkül is a véletlen leletekben föltárva. De e közt a magyar korszakiakat, atyáink nyomai jellegét mindeddig nem tudtuk föltalálni, vagy csak nem voltunk képesek határozottan constatálni.

Az egyetlen kivételt képezték ta'án eddig az érdiszázhalmok, megérdemlett babérjain pihenő veterán, agg régiségbuvárunknak, társulatunk érdemesült tiszteleti tagjának, Erdynek híres fölfedezései, ki méltán innét vette újabb nevét is, mint az ó- és újkor hősei és triumphatorai győzelmeik helyétől.

Kétségtelen, hogy ezen temetkezési halmokban népcsaládunk egyik ágának, a nemzetünket e honban megelőzőtt rokon Hunoknak maradványait bírjuk. Fájdalom, hogy a lelet dús és érdekes sir- és hamurétegei oly kevés tárgyat nyújtottak, hogy ezekből nem igen képezhetünk magunknak fogalmat e népség eszközei és fegyvereiről, vagy épen nem annak szokásai és életfolyásáról. Csak annyi tűnik föl mindebből, hogy a lelet vaskori jelleggel bír már, melyre a historiai kor adatai is utalnak. Nyilván itt az érdiszázhalmokban, hogy régi nevén nevezzük a valóban száznál is jóval több halom helyét, inkább egy nagy s öldöklő csatában elesett hősök temetkezési helyét, mintsem egy megtelepedett bármilyen barangnépnek nekropolisát, vagy sirhalmait találjuk, melyekben e nép közönséges eszközöit hasztalan keressük.

A csurgói halmok, melyek ezentúl még szintén ősnépségeink egyik ágának, az avaroknak vagy várkunoknak tulajdonítottak, jóval kétesebbek ezeknél; mert semmi határozottabb akár történelmi adat nem szól mellettök, akár pedig külön archaeologiai oly jelleggel nem bírnak, melynélfogva csak némi határozottsággal is ezen eredetöket rájuk fogni lehetne. Lehet, hogy folytonos figyelem, bővebb vizsgálat és összehasonlítások idővel még ilyen maradványokul kimutathatják.

S ez annál érdekesebb lenne, mivel az ottani grafitos edényekhez hasonlók valamint másutt, úgy nálunk is országszerte gyakran lelhetők. Mi által talán még majd az avarok lakhelyei is határozottabban kimutathatók lennének.

Talán szerencsésebb helyzetben volnánk azonban már mi, az im itt kiállított színhalmi árpádvari érdekes leletekre nézve, a mennyire felőlők némi alappal kockáztathatjuk azon föltevést: hogy azok ősmagyar népségünk maradványai lehetnek, hogy azok hazánk magyar pogány korából, e honnak őseink által való megszállása, a vezérek korából származóknak mutatkoznak.

S ez az, t. Társulat, a mit én itt bevezetőleg különösen kimutatni akarok és pedig úgy a hely történetének előadásával, valamint a leletek jellegének kiemelésével is ismertetésével.

A hely történetére nézve természetesen itt csupán azon egy-két adatot kell kiemelnem, melyek e helyt, mint egyik régi magyar telepet állítják elő, melyet már beköltöző őseink megszállottak.

Egyik legnevezetesebb és legrégibb nemzeti történetforrásunk, Béla király úgynevezett névtelen jegyzője iratának azon legérdekesebb részleteiben, hol nyilván az ős nemzeti hagyomány és monda nyomán beszéli hazánknek nemzetünk által való megszállását, egész részletességgel adja elő az utat, melyen Árpád seregeivel Zemplénen és Borsodon átjövet a Tisza mellékét elfoglalja.

E közt mondja, hogy a mint Árpád hadaival Szerencstől jövet a Sajón átszállott, a Hejő¹⁾ folyónál egy hónapig táborozván, s innét a vezér s övéi, úgymond, megindulván az Eger vizeig jövének, s ott gunyhókat készítvén, néhány napig maradának, s azon halmot, melyen a vezérnek leveles színt csináltak, **Színhalomnak** nevezék (a latin eredetiben a régi magyar írásmód szerint Zenuholmú áll, régiesen a színt zén-nel írva s mind a két szó végén kihangzásképp a régi nyelven használt „u“

¹⁾ A mai Tapolca Borsodban. A Tapolca=teplicz hővíz értelme, szlávban ugyanaz volna, mint a hejő magyarban. Lásd Szabó Károly Névtelen jegyző fordítását XXXII. fejezet, 43 lap, mely szerint itt az eredeti latin szöveget adom.

betűt illesztve). Táboruk azután, folytatja, innét s az Ostoros vizétől (maig falu Ostoros kiszáradt patakkal az Eger melletti völgyben) Poroszlóig (a Tiszánál Szíhalom közelében) terjedt.

E hely a mai Szíhalom Borsod vármegyében, az Eger folyó fölötti magaslaton, a pest-miskolczi vasútvonal mellett, annak füzes-abonyi és mező-kövesdi állomásai közt.

Mint ily régi s nevezetes telepről, mely úgy látszik Árpád vezér ezen megszállása óta egyre fejedelmi birtok is volt, s hol tudomásunkra a XI-dik században királyi udvarház, majorság és ménesek, vagy csak királyi lóistállók léteztek, szólnak felőle még más adatok is. Legalább egy 1067 körül kelt okmányból tudjuk, hogy itt Szíhalmán Géza vezér (a későbbi I. Géza király) még Salamon király idejében s annak, valamint testvérének, Lászlónak beleegyezésével, szíhalmi birtokrészét bizonyos Péter grófnak adományozza. Ez tehát arra mutatna, hogy itt az Árpád-háznak, a családnak közös ősi birtoka volt. Ugyanezen adomány mellett megemlítvén az okmány azon körülményt is, hogy ott királyi ménesek vagy lóólak voltak ugyanakkor: *area equorum regis et curtis Szenhalom* (megfelelőleg ismét régi magyar írásmódunknak a Színhalom szóban *se*-vel írva az *sz*-ét és *i*-vel az *éles é*-t). Nem messze szintén e helytől, nyilván a Színhalom tözsomszédságában lévő mai Bessený helység felé volt, az okmány által nevezett Bessenýök kútja, *puteus Bissenorum* úgymond, azon út mellett, mely a Bessenýök sírjaihoz, *sepulchra Bissenorum*, kétségtelenül azok régi pogánykori sírhalmaihoz vezettek, melyek itt határdomb-jelül szolgáltak már XI-dik században.¹⁾

Előttünk áll tehát röviden vázolva nevezetes lelhelyünk régi magyar korának története.

Az Eger folyó fölött lévő halmoknak, a borsodi Bükk hegység végső kiágazásai leereszkedésének egyik legvégső magaslatán, az alföldi sík róna kezdetén megállapodik Árpád vezér seregeivel a Tisza felé vonuló hadjáratában. Ott tábort ütve, népe és vitézei sátor helyett faleveles lombos színeket, állítanak fel, honnét a hely neve Színhalom lesz. Ezen helyet azután a vezér családja számára birtokába veszi. Közelében megtelepítetnek a Bessenýök. A fejedelmi család adományakép jut egy része Péter gróf

¹⁾ Monumenta Hung. Hist. Árpádkori új okmánytár I. 24.

birtokába, ki azt már szintén a XI-dik század közepe körül a Zásztly nevű, s ma már ismeretlen helyzetű monostornak adományozza. Ezen korán elenyészett monostor birtokából jöhetett az később az ottani többi királyi birtoknak, valószínűleg sz. László király által történt adományozásával is az egri egyház püspökségének és káptalanának birtokába, melyben már a XII-dik században — mint azt több okmány tanúsítja — volt, és mely utóbbinak jelenleg is birtokában van.

A hely ezen történetét hirdeti egyébiránt a maig élő néphagyomány is. Szíhalom lakosai ugyanis a helység végén emelkedő földvárszerű magaslatot nemcsak egyszerűbben Földvárhalomnak, de még maig Árpádvárának is nevezik, s felőle azt az egyszerű s általában gyakran előjövő népies hagyományt regélik, hogy benne Árpád vezér kincse van eltemetve. Mint ezt az ásatásokat intézett tisztelt tag úr, ki ezen bevezető értekezés után az itt kiállított leletek ásatásait fogja ismertetni, bővebben előadja.

S épen ezen földvárszerűleg alakított, úgynevezett Árpádvár halma, hol tehát az ősz vezér fő táborszeme s a számára sátorok helyett emelt falombos színek állottak, honnét, mint mondók, a hely Szíhalom nevét vette, képezi kiállított régiségtárgyi leleteink fő s legnevezetesebb helyét.³⁾

A helynek ezen rövid történetileírása és jellemzése után, átmehetek már a leletek jellegének ismertetésére. Megjegyezvén előre, hogy az ásatások történetét s a leletek fölmerülésének ismertetését az ezen ásatásokat intézett tisztelt társunk fogja szintén mindjárt részletesebben előadni; s én itt csupán a leletek archaeologiai sajátsága és természete jellemzésének motiválásául,

³⁾ Mellesleg legyen megjegyezve, hogy ezen egyszerű néphagyományú adat is mily érdekes Anonymusunk történet-kútfői anyaga föl ismerésére nézve. Ime Béla névtelen jegyzője idejében még sokkal élénkebb lehetett a hagyomány az itteni Földvárnak Árpád várs a hely Szíhalom nevééről. A jegyző innét vehette azt nyilván. Jele tehát, hogy a névtelen jegyző nem költött, de valódi néphagyományból beszéli a honfoglalás történetét. Jele továbbá, hogy épen ezen vidéket, hol Árpád több táborhelyét említi különösen ismerhette. Lásd az ez iránt fölhozott véleményt, hogy az író ezen vidékre való volt, vagy itt lakhatott: Magyar történetkútfő tanulmányok I. újabb vélemény Béla kir. névtelen jegyzőjéről és Guido de Columna című iratomban.

vagy inkább igazolásául csak azt akarom még fölemlíteni, hogy mikép jöttünk e hely leleteinek fölismerésére.

E tárgyak bemutatója, t. tagtársunk Foltiny János, szíhalmi segédlelkész úr, mint régibb ismerősöm és barátom többször látogatván Egerben, szemlélve régiséggyűjteményeimet s az abban találtató kő-, bronz-, vas-eszközöket és agyag-edényeket vizsgálván, figyelemmel kezdett lenni a Szíhalmán időnként felmerülő hasonló régiségekre. Behozta azokat hozzám gyűjteményembe ajándékozva. Csak mire ezen leletek azután egyre szaporodtak, mire mind érdekesebb tárgyak merültek föl, gerjedtünk mi is a lelhely iránt mind nagyobb figyelemre. Barátom mindinkább nagyobb kedvet kapott a gyűjtésre, s gondosabban kezdé a tárgyakat a tölem vett utasítások és régiségtani kézi-könyvek nyomán tanulmányozni. Nekem pedig fölöttük vizsgálódva föltűnván ezen leleteknek előrébb jellege, eszembe jött Béla névtelen jegyzőjének Szíhalomról szóló említett nevezetes helye. Közölve azt barátommal, hallám tőle az Árpád váráról szóló néphagyományt. Már készülődtünk a hely tüzetesebb vizsgálatára, annak alkalmilag bejárása- és föl vételére, midőn a véletlen ebben megelőzött. Az ásatások leírásából fogjuk hallani, mint jöttek egy ház alapjai ásatásánál elő vaskori igen becses, mert ezüst ékszerek. Mikép kerültek elő egyre a kő- és csonteszközöknek páratlan nagyszámú leletei egyes vastárgyakkal, míg e mellett réz-tárgy csak igen jelentéktelenül mutatkozott s ez is alig egy-kettő a többitől, egészen eltérő jellegű volt, mint azokat lejjebb ismertetjük.

Mindezt csak azért emelem ki itt eleve, hogy kimutassam azt, miszerint nem bizonyos, előre fogamzott véleménynyel, vagy épen kész tervvel indultunk ki a helynek és leleteinek, mint valami specíficus ősmagyar pogány lelhelynek vizsgálatára, hanem hogy a fölmerült leletek sajátságos s eltérőbb jellegének föltűnése és vizsgálata vezetett ezen föltevésre, a rendesebb ásatásokra s a bővebb vizsgálatokra. És csak midőn tagtársunk kitaró szorgalma és fáradhatlan kutatásai által a leletek oly nagy számban jöttek elő s oly gondosan lőnek gyűjtve s egybeállítva, hogy az érdekes leletek jellegéről határozott ítéletet lehetett mondani, jöttem mindinkább a meggyőződésre, hogy bennők specíficus magyar pogánykori leletekkel lehet dolgunk.

A tudomány azonban még a legalaposabb föltevésre is ér-

veket s indokolást igényelhet. Megkísérlem ezt is, a régiségtanból vett általános észrevételekkel tájékozván a tiszt. hallgatókat ezen leletek jellegének fölismerése és meghatározásában.

Ismeretes, hogy régiségleleteink korát és jellegét rendszeren a leletek anyaga és alakja szerint a mai kifejtettebb régiségtani észleletek nyomán a következőleg osztályozzuk:

A I-ső ugyanis a mit ismerünk, az úgynevezett *p a l a e o l i t h*- vagy *ő s - k ő k o r*, melynek maradványai és leletei a pusztaság törés és ütés által alakított kőtárgyak, vagy nagyjából a vastagbőrű ősszállatok csontjaiból, csak nagyjából élesre és hegyesre képezett eszközök, melyek rendszeren az ásatás ősszállat-csontok közt találhatók a földrétegekben vagy barlangokban, hol az ősemberek az ősszállatokkal együtt lakhattak.

A már itt előttünk álló leletben hasonló őskori tárgyaknak semmi nyoma sem mutatkozik.

II. Hasonlítsuk össze azért leletünket az előbbi korszakra következő *ú j a b b k ő k o r i* az úgynevezett *n e o l i t h* tárgyakkal. Ezek már is faragott, csiszolt, simított, átfűrt és köszörült kő- és állatesont-eszközöket, fegyvereket, kalapácsokat, vésőket, baltákat, lándzsákat, késeket, tüket, árákat stb. képeznek. S eredetileg nagyjából azon korszakból valók lehetnek, midőn még a fém-eszközök használatban általánosan nem, vagy csak igen ritkák voltak; azoknak megszerzése bizonyos helyeken és népeknél nagyon költséges lehetett, úgy, hogy nagyjából csak a gyakoribb kőeszközök és fegyverek készítésére használtattak.

Az így készült kő- és csonteszközök és fegyverek használata azonban még ezen korszakon túl is átvonul azután a következő III-dik vagyis *b r o n z - k o r s z a k o n*, melyben ezen tárgyak már nagyjából fémből, előbb különösen rézből vagy ennek ón- és cínnel való vegyítékeiből azaz bronzból készítették.

Sőt az ezt követő IV-dik vagyis *v a s k o r o n* át is, midőn t. i. már az újabban föltalált vasból gyártanak nagyjából az eszközök és fegyverek. Úgy, hogy azután az ily újabbkori kő-

tárgyak korát sajátlag az ezekkel előjövő fémek anyaga határozza meg.⁴⁾

Tekintve már az itt kiállított szíhalmi tárgyakat, látjuk, hogy ezen újabb, nagyobbára már kidolgozott kő- és csonttárgyak nem bírnak az őskőkori eszközök jellegével; hanem már is kétségtelenül azon korszakokra utalnak, melyek a közéletben annyi fém-eszközökkel bírtak, hogy ily más olcsóbb és gyakoribb anyagu kő- és csonteszközöket velök ily nagy számban s ily szépen kidolgozhattak, mint itt nem egy serpentín stb. kőbalta és csonteszköz tanúsítja.

Ha már kérdezzük: melyik fémkor volt ez, úgy bátran felelhetjük, hogy az újabb kőkorra következő bronzkor nem igen lehetett. Ezen korban ugyanis a régiségleleteknél a bronzból öntött eszközök és fegyverek nagyszáma és jellemző változossága jön elő rendesen, és pedig különösen nálunk is; minők a vészszerű úgynevezett paelstabek és celtek, a fejszék, dsidák, (ritkábban kardok is), sarlók és kések, a karpereczek és sodronytekercsek; tb. ismeretes ily tárgyak, melyekkel minden nevezetesebb és dúsabb lelet hazánkban is bővelkedik.

Míg itt ellenben leletünk közt alig találunk egy vagy két bronztárgyat. S ez is egészen elűt a sajátlagi bronzkori tárgytól, a mennyire az egy gombos sarkantyú, minők sokkal későbbben divatoztak, nem is annyira az őskorba, mint a középkorba valónak mutatkozik. S e mellett még többi leleteinktől jóval távolabb, nem a szíhalmi Földvárban s környékén, hanem az ottani vasútásatásnál talált néhány római pénz- és bronzfibula töredék, egy nyilván római eredetű terra-sigillataféle

⁴⁾ Ezen őskorszakok osztályozásában megjegyzendő, hogy az átmeneti korszakok, valamint az egy és más népnél és földrészen korábban vagy később bekövetkezett művelődési fejlődésnél fogva, nem lehet szorosan elválasztó vonalt húznunk. A kő- és csonteszközök pedig különösen a bronzkoriak mellett hasonlóan, mint a vaskorban is előjönnek egyre a vadabb, műveletlenebb vagy szegényebb barang-népeknél, vagy a megtelepedett pásztor- s földművelő népek legalsó rétegeinél. Mit itt is föltevésünk fölállításánál különösen tekintetbe vétetni kőrünk.

vörös színű csuporban. Ily másodrendű római tárgyak másképp is az egész vidéken gyakoriak.

Lelhelyünk ezen dús és választékos kő- és csonttárgyai nyilván tehát a vaskorba tartoznának. Igaz, hogy a vastárgyakban sem igen dús a lelet. Ámbár ebből mégis egyes jelentékenyebb példányok is jelentkeznek. S azért, ha talán a legjelentékenyebb tárgy a vasüst iránt méltán kétség merülhet föl, hogy az jóval későbbkori, úgy a vasnyilak, melyek különösen a sírokban jönnek elő gyakran, nyilván a pogány vaskori leletre utalhatnak. Ezen kort jellemzik szintén a ritka becsű ezüst karpereczek. Sőt úgy vélem az ezekkel itt kiállított arany tekercs-ékszerek is. Mert ámbár a régibb eredetű, a rézhez hasonlóan t. i. már természetes állapotban található arany rendesen a bronzkori leletekkel jön elő, valamint a gyártás által termelhető későbbi fém, az ezüst, hasonlóan a vassal együtt jelentkezik s a vaskor egyik jellemzője. Úgy mégis az itt levő arany első tekintetre oly bágyadt színű, ellenkezőleg a bronzkori celta úgynevezett termés-aranyhoz képest, mintha máris vegyítve jönne elő, mint ez későbbi korban az eset. De ennek vegyelemzési vizsgálatát s végmeghatározását az illetőkre hagyván, a jelenség vitatását is abban hagyhatom, miután a többi tárgyak elég világosan szólnak, a vaskort jellemezve föltevésünk mellett. Azon netalán fölmerülhető észrevételre nézve, hogy a vastárgyak mégis igen csekélyen és kevéssé vannak képviselve az eddigi leletben, elég a szakértőket azon általánosan ismeretes jelenségre figyelmeztetnem, hogy vastárgyi ép leletek a legritkább esetekben jönnek elő. Tudva van ugyanis, hogy a vas a földben a rozsdától fölemésztetik; és ritkán marad épen, nem úgy mint az arany és réz, melyeket a szírom, a patina, a nemes rozsdá óv. Innét, hogy ezek hasonlíthatatlanul nagyobb számban jönnek elő az őskori leleteknél, mintsem a vastárgyak.

Ellenben az ezüst karpereczek és újabb kőkori tárgyak mellett legdúsabban és legérdekesebben látjuk leletünkben képviselve a csonttárgyakat, melyeket ily dúsán eddig még együtt sehol sem láttunk, ámbár mint hallom b. Nyáry. Jenőnek gyűjteményei e nemben szintén bővelkednek. Imitt látjuk leletünkben a csont-kalapácsok, tűk, árák, kések minden nagyságát és nemét, melyek valóságos műhelyt állítanak előnkbe. S épen ezen

csonteszközökre is itt különös súlyt kívánok fektetni. Talán az egyetlen jellemző vonás, mit e nemben népesaládunk őskoráról tudunk, az, hogy csonteszközökkel és fegyverekkel bírtak. Legalább Ammián Marcellin így emeli ki, hogy a Hunok elágazó hegyes csontocskákkal nyilaznak. Midőn azért ily nagy számban találjuk a máskép ritkább csonteszközöket, mint a lelet leglényegesebb, legjellemzőbb tárgyait, utalva vagyunk nyilván azon népség keresésére is, melynek a csonteszközök különösen is sajátjai voltak. S ilyenül, mint láttuk, népesaládunk egyik őságát, a Hunokat is neveztetni halljuk.

Érdekesekek még ezenfölül a kagylók, a csigaház- és tekenyőhulladékok tömegei. Legnagyobb részt természetesen eledelül szolgálván e tekenyős állatok, azok konyhahulladékaikat képezik. De több e közt, közelebb megtekintve, ékszerkép is mutatkozik, a mennyire a legközönségesebb csigaházak is átfúrva, mintegy gyöngyfűzérül, kössöntyűül szolgáltak. Kétségtelen ugyan, hogy ezen kő, csont, kagyló tárgyaknál fogva az egész lelet némi ódonabb jelleggel bír, mint akár a vaskori leletek, akár a pedig azon késő kornak tárgyai, melyben őseink hazánkba jöttek. Mind a mellett kétségtelen az is, hogy ily kő- s csonteszközök egyrészt még a vaskorban is dívtak; és hogy másrészt őseink vándorlása korában a barang-népeknél még a vaskor uralkodott. E szerint tehát a megtelepülő népnek alsó rétegeinél különösen, még ily kő- és csonteszközök is folytonos használatban voltak a primitív kulturai fejlődés első fokának korában.

Annál föltünőbb, annál jellemzőbb pedig a szíhalmi telepnek ezen vaskori lelete (valamint még néhány helynek közepében, mint azokat részint már én Heves és Külső-Szolnok megyék őskori régészeti és középkori műemlékei vázlatában kiadtam⁵⁾), részint pedig most Foltiny úr előadásában mint újabb fölfedezéseket említ), mivel másrészt az ezen vidéken Borsodban úgy, mint Hevesben, a Bükk-hegységnek, valamint a Mátra hegyláncznak aljában, sőt a sík rónán is előkerült leletek nagyobbára bronzkori celta-népségi tárgyakból állottak.

A legnevezetesebbek egyike ezek közül pedig éppen Szihalom tőszomszédságában, Fűzes-Abonyban merült föl. Az előbb

⁵⁾ Lásd Heves és Külső-Szolnok megyék Leirása Eger 1868. 449. lap.

említett leírásban ismertettem már ezeket, s most csak röviden beszélhetem el, mint köszöntött be nálam egy napon Egerben egy füzes-abonyi lakos, szüre alól meglehetősen zsákot húzva elő, melynek kiürített tartalma nagy ámulásomra kezdve az érczrögtől, az öntött és kovácsolt azon érczrudaktól, melyekből különféle tárgyak és eszközök még kidolgozandók voltak, egyszerűsmind úgyszólván mindennemű bronzeszközt, fegyvereket: kardot, pajzsot, ládzsákat, celteket, paelstabokat, sarlókat, késeket tartalmazott magában, mint ez egri gyűjteményemben látható. Pedig előttem már a zsidók és zsidóbarátok, réz- és harangöntők a lelet nagyobb részét megvették s nekem csak a maradék és töredék jutott.

Ily dús és számos tisztán bronzkori lelhely lévén Szihalom tözsomszédságában s a vidéken, minden egyéb nyoma nélkül a vaskori kő- és csontleleteknek, annál inkább meglephet tehát nyilván a szihalmi eddig majdnem tisztán vaskori kő- és csontleletek dús száma, míg bronzok ott a legszorgosabb kutatás mellett is alig, vagy csak legkésőbbi római és középkori egykét műtárgyban jönnek elő. Mi által tehát a szihalmi lelet kiváló vaskori jelleme annál inkább föltűnő.

Lehet ugyan, hogy, — mint az ásatásokat intéző tagtársunk is következő előadásában sejtetni véli — még ily régibb bronzkori leletek és nyomok a szihalmi ásatásoknak folytatása mellett a régibb, mélyebb földrétegekben talán majd előjöhetnek. Ez azonban ámbár ma még egyrészt csak sejtelm, úgy mégis akkor is, ha az valósulna, egészen természetes jelenség lenne, és föltevésünkkel éppen nem ellenkeznék.

Tudjuk ugyanis a régiségtanban számos tapasztalat által constatált s ismert azon tényt, hogy rendszeren régibb, őskoribb népek lakhelyén telepednek meg, mint természetes, a későbbkori újabb népségek. Így gyakori még a sírhalmokban is, hogy egymás fölé temetkeznek. Legalól találunk sokszor kőkori maradványokat, azon fölül bronzkoriakat, míg legfölül a vaskori tárgyak jönnek elő. Így laktak és temetkeztek népek népek fölött, valamint a különböző korú földrétegek egymásra borúlnak. Ma már ekkép kőkori Pompejit is ismerünk! Sőt ilyen nem csak az Archipelagusnak szigetein jönne elő, mint legközelebb a hírlapok és tudományos értekezések megbeszélték, hanem ilyet a római Pompeji

alatt is keresnek, mint csak minap magam is a helyszínén erről személyesen értesülhettem.

Azonban, Judex, ex externis iudicat mond a latin közmondás; s minekünk sem lehet ezekkel szemben, melyeket itt fölmutatunk, arról szólnunk, a mi még netán a föld alatt rejlhetik.

Az, a mi előttünk áll, nyilván eléggé késő kőkori és vaskorijelleggel bír arra nézve, hogy azt őseink egyik történelmileg ismert legrégebb megtelepülési székhelyén találva, magyar pogánykori maradványoknak véleményezhessük. Lehet, hogy ez állítás jelenleg még túlmerész hypothesisnek látszik. Lehet, hogy ez hamis föltevésnek fog később bebizonyúlni; de lehet és valószínű, hogy az teljesen igazolható is lesz. A tudományos fölfedezések is mindig bizonyos bátorságot igényelnek. Mindig a merész, bátor lépés előre volt az, a mi tudományt s ismereteket előre vitte, és mi is az ily bátor lépésnek nem egy becses eredményt köszönhetünk már e téren: nemzetünk ős- és középkori régiségei és hagyományai nyomainak fölfedezésében. Megengedhető lesz tehát, hogy ez alkalommal is szaporodó régiségleleteink közt megkezdjük az összehasonlító vizsgálatok által a nyomozást. És nincs kétség abban, hogy ez által rájövünk idővel arra is mi igaz, mi nem, föltevéseinkben!

Azonban bevezetésül elég legyen, s talán sok is volt ennyi. Halljuk most tagtársunk előadását érdekes ásatásairól s a kiállított tárgyakról. Mely után önök engedelmével bátor leszek csupán csak röviden előadni még azon érdekes eredményeket, melyeket mindezekről nemzeti ősműveltségi állapotaink történetére nézve kivonhatunk.

A szíhalmi Árpádvár, vagy Földvárhalom ásatásának s az ott lelt tárgyaknak ismertetése.

FOLTÍNY JÁNOSTÓL.

Kedvező körülmények rendszerint kedvező eredményt szülnek. Az itt fölállítva szemlélhető gyűjtemény is több kedvező körülmény összeműködésének köszöni létét, mely kedvező körülmény

ményekre rá nem mutatnom nem lehet akkor, midőn épen létrejöttenek történetét megismertetni tűzém ki értekezésem főfeladataul.

A halom, melyből ezen tárgyak napfényre kerültek, Béla király névtelen jegyzőjének ama tudvalevő elbeszélésében, melyet ezen értekezésemet bevezető társulati tisztelt alelnök úr előadni méltóztatott, pontosan megjelölt, s már azon kedvező fekvésénél fogva is, hogy bent a községben van, minden időben jól ismert hely volt. De mindannyian, kiket a kegyelet egyszer-másszor ezen halomhoz elvezetett, közönnyel haladtak el az itt szerteszórt, s az első pillanatra szembeütlő edénytöredékek s egyéb régészeti tárgyak mellett, s megelégedtek mintegy azzal, hogy a halomtetőre fölállva, hazafias érzelemtől dagadó kebel-lal sohajtottak vissza ama dicső időre, melyben harczias népével Árpád itt megjelenve, több napig időzött, s boldognak érezték magukat, hogy lábaikkal azon földet tapodhatták, hol egykor a honalakotó vezér fáradozásait pihente.

Talán én is ép ily érzelmekkel, s hasonló közönnyel fogtam vala megjelenni eme halomnál, ha társulatunknak már említett előttem szólott tiszt. másod-alelnöke Ipolyi, a „Magyar Mythologia“ koszorús írója, s hazánkban a régiségtan egyik lelkes bűvára és fejlesztője, a szihalmi Földvár-halomra, mint régészeti helyre s annak fontosságára figyelmessé nem tesz; de még inkább ha már előbb a régészettanba alkalmoszerű magyarázatai, s vonzó előadása, úgy segédkönyveknek rendelkezésemre bocsájtása által be nem vezet. Ezen reám nézve valóban kedvező körülmények nélkül szihalmi leletről ez idő szerint említés alig ha tétethetnék.

Régészeti vizsgálódásomat nagyban elősegítette továbbá a szihalmi népnek ama hagyományos balvélekedése is, hogy e halom alatt, melyet a lakosság közönségesen Földvár-halomnak, de Árpád várának is nevez, rejlik — mint mondani szokják — „Árpád király“ pinczéje, telve tudja Isten mennyi arannyal és ezüsttel. A sok kincs pedig a monda szerint akkor rekedt oda, midőn Árpád egy alkalommal, hogy, hogy nem? elleneitől megnyomatva, várát romba döntette, hogy azok sem ezt ne használhassák, sem a vár pinczéjében elrejtett sok kincset meg ne találják. És e szerint a népmonda a legkönnyebben fejti meg a

halom keletkezésének, módját is, nem lévén az egyéb, úgymond, mint Árpád várának romja, innét a sok eserép és kő benne.

A népet ezen balvélekedésében esetleg még inkább megerősítette a vármegyei tiszti-karnak minden időben fönnállott, dícséretet érdemlő rendelete, mely a történeti nevezetességű halomnak bolygatását megtiltotta, s folyton akadályozta. Köszönet érte a tudomány nevében.

Ily körülmények között eleinte nem kellett egyebet tennem, mint egy vagy két munkással a helyszínen megjelenve a halom ásását fölszabadítanom, azonnal jöttek segélyemre munkások, serényen dolgozva azon jó remény fejében, hogy majd Árpád kincsét megtalálják; azonban míg ők azt keresték és nem találták: addig én az itt szemlélhető tárgyak, e valódi nemzeti archaeologiai kincsek nagy részét találtam.

Említenem kell még a Szíhalom alatt elvonuló, s általam szorgos figyelemmel kísért hatvan-miskolci vaspálya földmunkálatait is, honnét szintén nem egy szép darab került birtokomba. Erről azonban alább még tüzetesebben fogok szólani, áttérve most a lelhely és lelet tárgyilagos leírására és ismertetésére.

* * *

Szíhalom a Mátra, vagyis inkább a borsodi Bükk-hegység kinyulásának már-már síksággá lapuló végmagaslatán, Borsod vármegye délnyugoti szélén, Egertől másfél óra távolságra délkeletnek, közvetlen a hatvan-miskolci pályán, s az Eger vize mellett fekszik. A lelhely, az úgynevezett Földvár-halom pedig, mint már említém, bent a községben, ennek déli irányban a legvégső pontján, többnyire szegény sorsú lakosok házaiktól környezve szemlélhető.

A magaslatról, melyen a halom az azt környező házakkal áll, déli oldalon leereszkedő van az Eger vizére, s ezentúl kezdődik a heves-jászsági róna, melyre innét egyike nyílik a legszebb kilátásoknak.

A halom hosszúdad köralakú, s kerülete, fölmérésem szerint 420, átmetszete 72, és legnagyobb magassága 12 lábat tesz.

Az Eger vize jelenlegi, s újabb időben keletkezett medrén túl, a balmot félkör-alakban, szemmérték szerint mintegy 2000

láb hosszú földsáncz futja körül, mely hogy hajdan víz vagy ellenség elleni védgátul szolgált-e? meghatározni nem tudom, valószínű azonban, hogy a halom ezen sáncztól nyerte Földvár nevezetét.

A szóban forgó halom körül tüzetesebb vizsgálódásaimat 1868. tavaszán kezdettem meg, mire egyéb okokon kívül egy ezüstleletnek véletlen fölmerülése is sürgölt.

Ugyanis a halom északi oldalán lakó háztulajdonosok egyike, melléképületében egy olajütő sotú oszlopát akarván többed magával félőnyi mélységre leásni, ásásközben sirra táltak. A sirt keresztben kellett metszeniök, mert elbeszélésük szerint koponyára nem, hanem csak kar- és oldalsontokra akadtak, s ezek között két gyermek-karszárnak látszó csonton jött elő az 1. és 2. számú ezüst karperecz. Ezen leletről a hír csak harmadnap jutott el hozzám; tüstént a helyszínére siettem, de már későn érkeztem; mert a munkálat véget érve az oszlop le volt állítva, melynek újra kibontását, s a sir gondosabb átkutatását a tulajdonos azon okból sem volt hajlandó megengedni, mert félt vályog-épülete összedőlésétől.

A helyszínén megjelenésem még sem lön minden eredmény nélkül. A két karpereczen kívül ezúttal jutottam a 3-dik számú lapos kőbalta-töredékhez is, azt egy a ház előtt játszó gyermek kezéből véve ki, a ki éppen akkor is hatalmasan ütögetett azzal egy más kődarabot.

A véletlenül fölmerült lelet, de még inkább a halom környékét lakók elbeszéléséből indulva ki, a kik állíták, hogy ők már más alkalmakkor is, különösen az építkezésekkor előfordulni szokott ásásoknál egész csontvázakra találtak: könnyű volt azon föltevésre jutnom, hogy itt előkori lakosok sirgödrei fölött járok. Nem is mulasztottam el azon udvaron, a hol a két karperecz napfényre jött, újabb ásatással kísérletet tenni. — Kisérlettemmel részben czélt értem, mert két láb mélységben sirra, és ebben csontvázra találtam.

A földet a váz mellől gondosan eltávolítva, kitűnt, hogy az, a szabad földben nyugattól keletnek, egyenes helyzetben feködt. A kezek és lábak szintén egyenközüen nyugodtak. Valami mellékletet azonban akár a fejnél, akár a lábnál, a legfigyelmesebb keresés mellett sem sikerült fölfedeznem.

Föltevésém ilyformán igazolva lévén, további kutatásaimat alkalmasb időpontra, a legközelebbi ősre hagytam, midőn már a házak kertjei, hol a sirok leginkább elterülnek, ültetvényeiktől mentek, és így ásatást a tulajdonosok sérelme nélkül eszközöltheték.

Tervemet ekként valósítandó, azon év november havában újabban hozzá fogtam a halomtól keleti irányban fekvő házak udvarain, az őslakók sírjainak kutatásához.

A sirok, mint tapasztalám, oly sűrűen vannak egymás mellett, hogy akárhol kezdettem is ásatni, két-három láb mélységben már sirra találtam. Így ásattam föl két sirt csakhamar egymásután. Az eredmény mindkettőnél a föntebb leírthoz teljesen hasonló volt; míg végre a harmadik sír bontásánál három láb mélységben az ásó éle egy kölapon akadt föl, annak jelétől, hogy itt már kősirra találtam.

Vérmes reményekkel fogtam e sír fölbontásához. Kevés idő telt el, és már föl volt az nyitva, s benne keleti irányban két csontváz volt szemlélhető. Az egyes tagok fekvése csak abban különbözött az előbbiektől, hogy a baloldali váz fejjel kevéssé a jobboldali felé hajlott, valószínűleg férj és nő lehettek.

A vázak felső részét derékig hat, nem annyira faragott mint inkább ügyesen hasított kölap köríté, s ezekre fődél gyanánt két más hason kölap volt borítva; deréktől lefelé kölapok nem alkalmazvák, hanem a lábak végeinél volt ismét két darab elhelyezve.

A vázak magas és erős testalkatra mutattak. Fogaik épek, s majdnem tiszta fehérek voltak.

A mellékletek azonban vérmes reményeimet nem elégiték ki. A 4-dik számú szarvas-agancsrész, az 5. sz. talán csontkés, és a 6. sz. alatti durva edénytöredék volt mindaz, a mit közel a lábakhoz találtam.

És így, ha eddig tett kutatásaimnak eredményét egybe akarom foglalni: úgy találok, hogy az majdnem egyedül az itteni őstemetkezési helynek fölfedezésére vihető vissza, mely temetkezési hely a halomtól 15—20 öl távolságra kezdődik, s északi és keleti irányban terjed el.

Kár, hogy a sirok fölött legtöbbnyire épületek állanak, akadályozva azoknak rendszeres átkutatását; a mi ugyan eléggé

fárasztó, de a régészettanra gyümölcstelen munka mégsem lenne; mert habár az én imént elbeszélt kísérleteim fényes credményt nem mutatnak is föl, de a véletlenül fölmerült két ezüst karpercz sejteti, hogy további kitartó kutatás mellett oly tárgyak jönnének itt napfényre, melyek ezen tudományra újabb világot derítve, azt kitűzött céljához egy lépéssel ismét közelébb vinnék.

Fölhagyva, hogy ne mondjam beleúnya a sok munka mellett kevés eredménynyel kecsegtető sírok bontásába, további vizsgálódásaim főpontjául most már egyenesen a Földvár-halmot tűzém ki, azon reményben, hogy itt a siker inkább biztosítva lesz. Nem is csalódtam, mert a nevezett halom csont- és agyag-, de még könnyű régiségekben is, egyike hazánk dússabb lelhelyeinek. Ezt igazolandó, csak az itt kiállított, eme tárgyak dús halmazára kell mutatnom, melyek kevés kivétellel mind onnét ásattak ki.

Mielőtt azonban arról szólnék, hogy ezen tárgyak mily körülmények között találtak: szabadjon magáról a halomról s annak mikénti létrejöttéről egyet-mást elmondanom, előre is bocsánatot kérve az időpazarlásért, ha netalán pusztán egyéni fölfogásomból folyó nézetem, a máshol tett hasonló ásatások és tapasztalatok eredményével egybevetve, egyáltalán meg nem állhatna.

A szihalmi Földvár-halomról több évi észleleteimből vonva ki az ítéletet, azt kell mondanom, — ha csak majd még az ezután is folytatandó ásatások s újabb tapasztalataim meg nem czáfolnak, — hogy az nem hősök porait jelölő emlék, hanem az itt megszállott régi népek állandó megtelepülési s tüzelő helye, hol ők, mint egy nagy konyhán közösen, vagy családok szerint csoportokra oszolva, vastag fazekaikhoz mért hatalmas tűz mellett készíték s költék el étkeiket. Ezt bizonyítják a halom egyik fő-alkatrészét tevő hamurétegek, a halomból nagy számban előjövő állatesontok s egyéb konyhahulladékok. Itt gyártották s égették ki ők edényeiket is. Erről még a halom belsejében ittott előforduló kohók vagy égető kemenczék tanúskodnak, melyeknek sárfalai az izzó tűz által oly keményre égetvék, hogy alig verhetők szét, és melyekben nem ritkán még azon állapotban, a mint berakattak, találhatók a félig kiégetett edények s egyéb anyageszközök. Legújabb ásatásaim alkalmával is egy

ilyen katlanban 9 darab agyagkúpot táltam. A kúpok nem kis ügyességgel úgy voltak egymás fölé rakva, hogy a áng hatásának minden oldalról ki legyenek téve. A kohó felekén pedig ott volt az elégett fa hamva, legtisztább eredeti állapotában. És végre nézetem szerint e halom volt azon hely, hova a zord idő elől is menekültek, hogy a pattogó tűz melegénél védve legyenek.

Ezen folytonos tüzelés mellett sajátos már most, hogy úgy szóljak, a halom képződési folyama.

Mindjárt első ásatási kísérleteimmél vettem észre, hogy a halom több egymás fölött kanyargó hamu- és földrétegekből áll. Ezen első észleletemet a múlt hóban eszközölt legújabb rendszer ásatásaim még inkább igazolták.

A halom déli oldalát le egész a televényföldig átmetszeten, ennek következtében sima fal állott előttem, tisztán tüntetve föl a hamurétegeket, melyek a halom 12 láb magassága mellett különböző vastagságban néhol 15—20 sorjával is kanyarognak egymás fölött; úgy t. i., hogy mindjárt legalól a televényföld fölött egy vagy két hüvelyk vastag hamuréteg vonul el, melyet ugyan olyan vastagságban hanyott föld borít; e fölött ismét hamuréteg és ismét hanyott föld, s így váltakoznak föl egész a halomtetőig, átmetszve itt-ott a már említett kobók vagy égető kemenczék által.

Ezen egymás fölött hullámzó hamu- és földrétegekből vélem már most kimagyarázhatni azt, a mit máskülönbén megfejtteni alig tudnánk, hogy t. i. mikép jött létre a halom s mikép kerültek belsejébe eme sokféle tárgyak, melyek figyel-műnket anynyira magukra vonják és megérdemlik. Nézetem a következő:

A telep régi lakói folytonosan egy helyen tüzelvén, midőn már tűzhelyükön a hama anynyira fölszaporodott, hogy a további tüzelést mintegy lehetetlenné tette, a bajon segitendők, földet hanyva rá, beborították azt, s az így nyert siktéren ismét folytatták a tüzelést, ezen műveletet mindannyiszor ismételvén, valahányszor a szükség úgy kívánta, míg végre évek hosszú során át, a gyakori ismétlésből terjedelmes halom képződött, melyet századok pusztító hatalma sem volt képes mind-ez ideig megsemmisíteni, s a földdel egyenlővé tenni.

A mi pedig azon kérdést illeti, hogy a halomból fölszínre jövő eme tárgyak miképen jutottak annak belsejébe? vagy fölvetve ama mások által támasztott kérdést is, hogy honnét a eserepek oly nagy különfélesége egy ugyanazon halomban? talán nem igen csalódom, ha először is eze: utóbbi kérdésre felelem: hogy a eserepek különféleségét egy ugyanazon halomban, ennek a főtebb kifejtett módon történhetett lassú képződéséből, mely egy évszázadot aligha nem számít, — magyarázhatni meg. Ily hosszú idő alatt pedig föltehető némi haladás, tükélyesbülés különösen az edények készítésében. Ezen nézetem sem pusztá föltevés, hanem oly vélemény, melyre azon körülmény vezetett, hogy mint tapasztalám, a halomfenékről kikerülő edények durvábbak, kezdetlegesebbek, mint azok, melyek a felső rétegekben találtnak.

Eme durva, s majd finomabb edények s egyéb eszközök pedig úgy jutottak a halom belsejébe, hogy az elhasználtakat, milyenek a megcsorbult legtöbb bögrék és fazekak, a kőbalta- és kalapács-töredékek, maguk az őslakók dobták földre, mint hasznavehetleneket; a még használhatók pedig gondatlanságból keveredtek s temetettek be a hamu- és földrétegek közé, elősegítvén ezt a rendetlenség is, a mi az őslakók tüzelőhelyei körül hogy nagyban megvolt, könnyen föltehető, nem lévén semmijüknek sem bizonyos helye.

És csakugyan a halom körül tett észleleteim azt bizonyítják, hogy a legkülönfélébb tárgyak leginkább a vastagabb hamurétegekben jönnek elő. Itt találhatók a kisebb-nagyobb fazekak és bögrék, majd oldalvást, majd szájjal lefelé fordítva, majd pedig rendes álló helyzetben, és ilyenkor bennük mindig ételmaradék, csont, kagyló, fűmag található, — mely utóbbi olyszerű, mintha köleskása volna. A 8. sz. idomtalan, oldalain négy kis füllel bíró s esetlen vonásokkal ékitett fazék is csontdarabokkal jött elő; úgyszintén a 104. sz. nagy fazék is. A 105 sz. már jóval kisebb kanna-alakú, fekete mázzal bevont fazék pedig, a most is benne levő kagylókkal ásatott ki, világos jeléül, hogy a régi népek a csigáknak s más kagylós és tekenős állatoknak kedvelői voltak, a minthogy azokból néhol egész halmazt találni, egy helyre öntve.

A hamurétegekben hevernek továbbá, a k ő b a l t a - t ö r e -

dékek, szarvasagancskalapácsok, csontkések, tük, árák, vésők, melyeket az állatok bőrének lehántására és ezen bőrökből való ruhák varrására, úgy az edények készítésénél használhattak legezélszerűbben; itt jönnek elő az apró agyagállat-alakok, orsófők, agyagkúpok, szóval mindazon tárgyak melyek itt kiállítvák, és melyeknek egyenkénti hosszas leírásától fölment azon ritka kedvező körülmény, hogy a tudományban fölöttem álló szakférfiak előtt emelem szavamat, kiknek véleményét első sorban nekem illő kikérnem és meghallgatnom. Inkább folytatom tehát előadásomat tovább is a halom körül tett egyéb tapasztalataimról.

A halomból eme tárgyakon kívül nagy számmal jönnek még elő különféle állatcsontok és koponyák, melyek bizonyára konyhabulladékokul tekinthetők. Úgyszintén csinos formájú s változatos színű kavicsok, melyeket az őslakók a patakok medreiből kiszedve hordottak össze. Találhatók gömbölyded kövek, kisebb-nagyobb kődarabok, amazok őrlőkövekkül, ezek pedig a tüzelők körül padkákul szerepelhettek. Mindezek összevegyülve a különféle szerszám- és edényfélékkel, rend és szabály nélkül vannak összehalmozva a halom belsejében. E mellett a halom derekától lefelé, a hamu- és földrétegek több helyütt erősen kevervék bizonyos fehérszínű anyaggal, melyből egy részlet meghatározás végett van szerencsém itt a többi tárgyak között bemutatni.

Ásatás közben nem egyszer tapasztalható, hogy a legnagyobb vigyázat mellett is az ásó éle majd egy bűgrét, majd más hasontárgyat zúz össze. Épen azért ritka szerencse és véletlunek kell mondanom a halom felsőbb rétegeiből két madártalajt is a tökéletes ép állapotban történt kivételét. Úgyszintén figyelemet érdemel ama néhány szem dinnye- vagy ugorkamag is, melyeket meg épen ellenkezőleg, a halomnak majdnem fenekén, hamu közé vegyülve találtam.

Még egy megjegyzésem van a Földvár-halomra vonatkozólag.

•Eddig a halomnak közel egy harmadát fordítottam meg, kezdve az ásatást a déli oldalon, s haladva észak felé; és míg csontfélék nagy mennyiségben, sőt kőeszközök is meglehetősen számmal voltak találhatók: addig fém egyáltalán nem mutatko-

zott. Legutóbbi ásatásaim alkalmával azonban a csonteszközök föltűnően fogyni látszottak, s helyettük — a mit épen nem reménylék, — előbb egy a rozsdá által nagyrészből megemésztett vasdarab, talán vassarkantyú, de még inkább később egy szép arany-lelet, állván az két darab hatsoros karikagyűrűből, s hat darab nyakék-részletből — örvendeztetett meg. Nem tudom, hogy ezen tárgyakat nem egy, a halomból majd még csak ezután előkerülő átmeneti korszak eszközei előhírnökeinek tartsam-e? a mit némileg a 179—180. számú két homokkőminta is sejtet, mely szintén a halomból előkerülve, a kelta vésők jól ismert alakjára emlékeztet. Sejtelmemet a további ásatások fogják vagy eloszlatni, vagy megerősíteni.

És most elhagyva a Földvár-halmot, az ezen halomtól alig néhány száz lépésnyire eső hatvan-miskolci vaspályavonal földmunkálatainak folyama alatt gyűjtött tárgyakról szölok még röviden, kijelentvén: hogy már itt nem anynyira saját tapasztalataimra, mint inkább a munkások elbeszélésére támaszkodom előadásomban.

A pálya mentén fölmerült tárgyak legtöbbnyire csontvázak mellett, sírokban találtattak.

Így például a 182. sz. jól kiégetett fehér, füles bögre, a 183. sz. hegyes gombba végződő bronz-sarkantyúval egy ugyanazon sírban jött elő. A bögre a váz fejénél, a sarkantyú pedig lábainál volt, s ha hitelt adhatni a munkások elbeszélésének, a váz északtól délnek feküdt.

Egy más sírban ismét a 187. sz. vörös bögre a benne levő vasdarabokkal, és a 185. sz. fehér chalcedon gombbal találtattott. A 193. és 194. sz. szintén hegyes gombba végződő vassarkantyúk, nemkülönben a 195., 196., 197. sz. vasnyílhegyek pedig legtöbbnyire oly sírokban találtattak, melyekben az embervázak mellett lócsontok is mutatkoznak.

A köeszközökről, milyen a gabnatörő a hozzátartozó gömbölyded kövekkel, vagy a 187. sz. kőgyalu, még kevesebb bizonyossággal szólhatok leleti körülményeiket illetőleg, mert azokat a munkások után, az útszélre kidobálva, szedtem össze, a 203. sz. sötétbarna színű, szépen csiszolt kőbalta kivételével, melyet találója is becsült anynyira, hogy sajátkezüleg adja

által, annyit tudván mindössze is róla mondani, hogy azt a kemény földből csakányával feszítette ki.

A vasúti munkásoktól kaptam a 190. sz. első obsidián-darabot is, s tőlük értém meg, hogy az a határban szanaszét a szántó földeken majd mindenütt található, s alig van Szíhalmon ember, a ki ezeket „ég csattanása“ név alatt ne ismerné, s egyszer-másszor ki ne csiholt volna már belőlük. Úgy látszik, embereink már az elégnél több obsidiánt is fölhasználtak kova gyanánt, mert minden igyekezetem mellett is —kettő kivételével, — csak jelentéktelen darabokat sikerült szereznem, s ezek közül is három a Földvár-halomból került ki.

Hasonlag a vasúttól valók az apróbb bronztárgyak, közöttük két római pénz, egy bronztű s több fibulatöredék, melyeket a találók mindmegannyi színaranynak nézván, csak mintán a reszelő próbáján keresztül mentek, jutottak kezeimhez.

A vasneműek közül utólagosan meg kell még említenem a középkorra emlékeztető vaszablát, mely szántásközben a határban találtatott, mindenesetre sokkal újabb keletű, hogysen akár a vassarkantyúkkal, akár pedig a vasnyílhegyekkel egyidejűnek tartathassék. Régiség tekintetében azonban még ezzel sem állja ki a versenyt a 203. sz. egyébiránt szintén ódon kulcs, melyet csak azért méltatok fölemlítésre, mert a Földvár-halom körül kerülvén ki a föld gyomrából: a találó, átadásánál nagyot sohajtva kérdezé tőlem: Vajjon tisztelendő úr nem ez volt-e az Árpád király pincéjének a kulcsa? Meg nem állhatam, hogy ne nevessek, emberem pedig majdnem megnehezelt.

De legyen elég ennyi Szíhalmot illetleg, s szabadjon záradékul vidékére is még egy futó pillanatot vetnem.

Szíhalom mint régészeti lelhely nem áll egyedül a borsodi Bükk-hegység tövében. Kívüle az Eger és Ostoros folyamok partjain alig két vagy három mértföldnyi területen még más négy lelhelyet említhetek: a maklárit Heves-, a novajit Borsod-, a mező-tárkányit ismét Heves-, s a montaj-pusztait Borsod vármegyékben. A két elsőt helyszínileg is ismerem, az utóbbiakat azonban csak hallomásból.

Egy alkalommal, midőn a Földvár-halom körül ásatnék, kérdezém munkásaimtól: ha vajjon a környéken nem láttak-e már az itteniekhez hasonló vastag fazékfülekét és cserepeket?

A koczáztatott kérdés eredménye a maklári és novaji lelhely fölfedezése lön.

Maklár az egri völgyön Szihalomtól nyugotra fekszik. Határában az Eger vize fölött van egy magaslat, mely „Csonka Máté partja“ név alatt ismeretes. A domb szabad téren áll, s szántóföldtől használtatik. Fölületét régi cserepek, fazékfülek, kavics- és kődarabok sokasága lepi el, melyek egy pillanatra sem engednek kételkednünk az iránt, hogy e dombot is régészeti lelhelyül ismerjük föl.

Novaj, Szihalommal szintén szomszédos hely, s ettől északnak esik. Ennek határában is épen azon ponton, hol az a szihalmi érinti, van egy nagy kiterjedésű halom, ugyanazon ismertető jelekkel, mint a maklári. A halom az egri főkáptalan kispréposti birtokát képezi. Gyönyörű pont szép kilátással, alatta az Ostoros vize csörgedez, tetejéről pedig a szem szabadon tekinthet le egész a kanyargó Tiszáig.

Mindkét helyről van szerencsém néhány darabot bemutatni, nevezetesen: a maklári határból a 206-dik számtól a 226-ig, a novajból pedig a 227-diktől a 248-ig. Ezeket a helyszínén első megjelenésem alkalmával, a szántóvas által a földből kiforgatva, rövid félórai időköz alatt szedtem össze. Egy pillantás ezen tárgyakra mindenkit meggyőzhet azoknak a szihalmiakkal való azonosságáról.

És ezen adatok után — úgy hiszem — bátran állíthatom már, hogy Szihalom és környéke régészeti szempontból egyike hazánk legfontosabb helyeinek; egyike, hogy úgy szóljak, azon ólombányáknak, melyek az ólmot adják az őstörténetek betűinek öntéséhez, hogy meglévén az á, b, c minden betűje, abból kiszedni, összeállítani, betölteni lehessen a világtörténet azon lapjait, melyek még mindez ideig üresen állanak. Méltó tehát ezen hely arra, hogy a régészettan fölkent bajnokai éber figyelmüket feléje irányozzák, hogy ne engedjék avatatlan kezek által földüladni, megsemmisíttetni azon keveset is, a mit eme helyeken a szerencsés véletlen számunkra megőrzött.

Adom végre még a kiállított tárgyak rövid átnézetét is.

Az itt kiállított gyűjtemény összesen 640 darabból áll, és ebből 248 darab, mint olyan van folyó számmal jelölve, melyek

már régibb ásatásaimból gyűltek össze; a szám nélküliek a legújabb leletet képezik.

Már most az összes 640 darab között edényfélékből beszámítva a kisebb-nagyobb fazekakat, bögréket, tálakat avagy azoknak töredékeit, melyeken itt-ott ékítésekben és czirádákban láthatók a művészet utáni törekvésnek nyomai; úgyszintén beszámítva a gyermekjátékok gyanánt föltűnő apró füles bögrécskéket, sajátos alakú földöket, szűrőedény- és kanáltöredékeket, összesen van edényféle 72 darab.

Vannak még agyagneműekből ismét orsófők, apró kúpos agyaggömbök, néha zöld vagy sárgásszínű mázzal bevonva, vagy a nélkül, melyek közül az utóbbiak mint különben is nagyobbak, hálósúly, amazok pedig nyakék gyanánt tűnnek föl; ide sorozhatók még a különféle állatok apró alakzatai is, több hasontárgyú apróságokkal, s mindezek összesen 90 darabot tesznek.

A köeszközökből először is a különböző alakú szekerczéket vagy baltákat, kalapácsokat, vésőket, s ezek töredékeit említhetem, melyek között a kõnemet illetőleg van néhány kigylakő is, vannak továbbá obsidian-félék s homokkő-minták; mindezek között figyelmet érdemel egy kicsided alakjánál fogva alig feltűnő nyílhegy kovakőből, melynek nagyságra nézve épen ellentéte a figyelmet ki sem kerülhető kézi malom, más néven gabnatörő lapos-kő, a hozzá tartozó gömbölyded kövekkel. Ezek összesen 62 darabot tesznek.

Az agyag- és kõneműek után legnagyobb számban jönnek elő a csontfélék, a mint látni való, hogy azok a gyűjtemény kétharmadát bőven kifutják. Ezek között alakra nézve a köeszközök utánzatai gyanánt tűnnek föl a szarvas-agancsból készült szekerczék, kalapácsok, vésők stb. Van pedig külön osztályozva: csontbalta vagy kalapács 26, csontvéső 45, csontár 38, csonttü 128, szarvas-agancs átfúrva vagy anélkül, fúróeszközüln használva, csontkés 4, átfürt állatagyar vagy fog 8, állatkoponya 3, melyek a koponyatannal foglalkozókat méltán érdekelhetik. A csonttüik között van egy pár igazán szép példány, azok t. i. melyek szépen ki vannak csiszolva és fokkal ellátva. Nem kevésbé szépek mondható néhány csontár is, főleg egy, melynek vastagabb végén vésetek láthatók,

Végre emlitem a fémneműeket, s ezek között legelőször is a ritkasága által nevezetes két ezüst karpereczet; emlitem a két-fülű vasbügrét, mely a Földvár körüli udvarok egyikén találtott, úgy 3 darab vassarkantyút, 3 darab nyílhegyet, 1 vaskarikát, vas-zabla-részt, s egyéb, rendeltetésüket tekintve biztosan alig jellemezhető vasrészleteket, melyek valószínűleg rozsdá által megemésztett számos vaseszközök és fegyverek maradványai, és melyekről, miként az egy pár bronzféléről is, értekezésem folyamában már úgyis bővebben szóllottam. Mindezekre, valamint úgy is elég homályos és szintelen értekezésemre vessen némi fényt ásatásaimnak legújabb és legcsillogóbb eredménye az itt szemlélhető arany-lelet, állván az — hogy újabban is elmondjam — két darab hatsoros karikagyűrűből és hat darab nyakék-részletből.

Utószó.

IPOLYI ARNOLDTÓL.

A szíhalmi ásatásoknak eredménye nemzeti műveltségtörténetünkre nézve.

Előadásainkkal a kiállított tárgyak lelhelyének története, azok korának régiségtani meghatározása, az ásatás történetének leírása s a leletek előjövele körülményei előadása, a tárgyak száma s alakja megismertetése által, úgy hisszük, kimerítőn tájékoztuk a tisztelt hallgatókat.

Talán nem fogunk türelmökkel visszaélni, ha azt még egy-két perczig igénybe vesszük a végett, hogy mind ennek eredményét nemzetünk ősműveltségi története tekintetéből összeállítsuk; ezzel kívánván végezni régiségtani ezen debutunket.

Látjuk tehát ime az előadottakból, hogy szállják meg a hazánkba költöző magyar pogány ősök, annak egyik helyét. A hely folyó fölött (mire a lovas-hadesapatoknak kiváló szüksége volt) emelkedő magaslat; sőt e magaslatnak a róna fölé kiálló vég- és legmagasabb emelkedése, s mintegy őrhalmot, tábor-

szemet képez, mely a fejedelmi vezérnek sátora helyéül tüzetett ki. A balmot azután egy oldalt s majdnem félkörben a víz által körülvéve s védve látjuk, míg másfelől földhányásokkal töltések- és sánczokkal körülkerítve s mintegy védvekkal megerősítve, földvárrá alakíttatik. Fönn rajta, a magaslat síkján, a plateau-n galyakból alakítanak kunyhókat lakul, lombos és faleveles szint sátorul a fejedelmi vezér számára. A magyar nemzettel egyesült vérrokon (s szövetséges néptörzsek egyike a Bessenyők képezik a tábornak, úgy látszik, legvégső őrszeit; az ősmagyar hadszerkezet és nemzeti szövetség szerint, mindig a szövetséges rokon kún, bessenyő, székely népek lévén a táborozó és hadakozó sereg előőrsei.*)

E helyt megtelepítve mindjárt ezen első hadfoglalás és megszállás után, egyes vitézek, mint táborőrök vagy hátramaradó hadastyánok és elgyengültek, vagy földművelésre alkalmas nép és szolgák által létesül egy bessenyő-telep, Szíhalma mellett, hol pogány sírhalmak a XI-dik században, mint hallottuk, említettnek, s a falu pedig maig a Bessenyő nevet viseli.

Míg hasonlóan mellette a fejedelmi vezér lombos szín-sátora és tábora helyén is visszamarad az őrség, vagy mindjárt megtelepül a népség egyrésze, a vezér által sajátjának és családjának elfoglalt földön, melynek neve innét a falomb-színektől: Színhalom. Ott e táborhely, Árpád vezér földvára körül — honnét maig Árpádvár és Földvárhalom neve — letelepedve alkotják kunyhóikat, valószínűleg eleve a lombos színeket, majd csak amolyan putriféle, félig földbe vájt lebujszatokat, melyek előtt azután a földvár fősíkján tüzelnek, főzik eledeleiket, kovácsolják eszközeiket, égetik edényeiket s alkotják ez által ama többszörös hamurétegeket, melyeket az ásatások leírása oly érdekesen tár előnkbe.

Itt alkotják azután a kitapasztott földben kemenczéiket is és kohóikat, melyekben sűtik kenyereiket, húsokat és égetik, mint mondók, agyag-edényeiket.

Így folytatják századokon át, kezdetleges primitív műveltségi állapotukban életüket, hamurétegeket hamurétegekre

*) Feltéve, hogy a rokon besen.ők egyes hadai a ár ekkor csatlakozva jöhettek nemzetünkkel hazánkba. Hasonlón a kunokhoz, kiknek egy része ekkor, míg más hadaik szintén, csak később vándoroltak be.

emelve s a közbevetett földdel eltemetve s ismét főző-sütőhelyül kiegyengetve egyszerű tanyájukon.

Ezen rétegekbe temetve találjuk azután egyszerű életfolyamuk érdekes nyomait. Itt látjuk eledeleik és táplálkozásuk maradványait: a számos állatesontokban, csigahéjak-, kagylók- és tekenyőkben, melyeknek húsával táplálkoztak.

Fokról fokra kísérhetjük elhányt eltörött edényeik és eszközök itteni maradványaiból, mint fejlődnek s művelődnek a hely lakosai korszakról korszakra, időről időre. Meglepőleg tárják előnkbe az ásatások, s értelmesen emeli ki figyelmes, derék vizsgálónk, mikép a legalsóbb földrétegekben jönnek elő a legdurvább agyag-edények. Ezek vastagok, nyerseks, rosszul gyúrtak, csak kézzel és nem korongon készültek s hasonlóan roszul vannak még égetve. De a mint főlebb jutunk, úgy mind jobb példányok kerülnek elő. Némelyek már vésetes vonalzatokkal ékesítvék, mások már színezésnek sőt némi máznak nyomait viselik. Míg az apró bögrék, korsók, az agyagból égetett kis furesa állatkák úgy mutatkoznak, mint valami játékszerek, vagy inkább ékszerek talán, ha az utóbbiak nem valami kis talismánok és házi bálványkák, hasonlóan talán az egyiptomiak ily állatbálványaik- és jelvényeikhez. Határozottan legalább nem tudjuk azokat eddig magyarázni. A régiségtani munkák még alig ismerik azokat. Míg hazánkban egyszerre többfelől is fölmerültek ezen csodás alakoskák. Így báró Nyáry Jenő básti vagy pilíni ásatásaiból csak minap mutatott be nekünk itt néhányat. Már akkor megjegyeztem, hogy gyűjteményem is bír ilyeket Szihalmáról, s ime, azóta már ismét több került elő. Meghatározásuk azonban mint érdekes probléma áll még régészeink előtt.¹⁾

Hasonlón látjuk, mint az agyag-edényeknél, úgy a kő- és csonteszközöknél is a régibb s új rétegek szerint a fejlődés menetét. Előbb durvák, később mind finomabbak jönnek már elő.

De érdekesebb még ezen fejlődési menetnél is az eszközök nagy és változatos száma. Ime, a kezdetleges kőkalapács, balta

¹⁾ A b. Nyáry Jenő által bemutatottak rajza azóta kiadva megjelent az „Archacol. Értesítő” 1870. 6. számában. Tisztelt barátom s tagtársunk Szalay Ágoston udvari tanácsos úr ő méltósága is emlékeztet hasonló apró állat-alakoskáknak a salzburgi muzeumban létező egész gyűjteményére, melyek ismét római leletekkel együtt tártattak.

és fejsze, egyszóval ütő, törő, hasító szerszám mellett, itt találjuk már a finomabb vésőket. Majd finomabb, becsesebb, drágább az anyag is, melyből készülnek: a zöldes kigyla vagy serpentin-kő, sőt az üvegszerű obsidian, melyből készülnek már a magról lehasított késpengék is: hazánknak ezen legnevezetesebb leletei, melyek a mint ritkítják másutt párjukat, úgy hazánknak vidékein mindenfelé nagy számban jönnek elő, a külföldi régészek nem kis álmélkodására. Miben, hogy rá figyelmeztettek nálunk is régészeti tekintetben, az érdem mindenestre kitünőleg tiszt. tagtársunkat és barátomat Rómer Flórist illeti, míg természettani tekintetben Szabó József tanár volt az obsidián tokaidús lelhelyei egyik első fölfedezője. Ebből készültek tehát már őseink kései is, míg nyilaik hegyei ebből és tűzkőből is.

Kifejlődöttebb eszközeikre és mindinkább polgáriasodó életükre mutatnak a csontból, leginkább szarvas-agancsokból készült kalapácsok, kések és ezeknek, különösen a vésőknek nyelei. Rendesen, mint ismeretes az agancs, a szarv képezvén a nyelet, a melynek belső ürébe illesztetett be azután a kő- vagy vasvéső stb.

Ezen kulturai életük fejlődését jellemzik azután a különféle életelezókra használt eszközök; ilyenek az úgynevezett hálógyűrűk s nehezekek, melyek mutatják, hogy halászatból is éltek; a gabnatörő malomkövek, melyek tanúsítják, hogy már a földet művelték és kenyérrel, lisztes, tésztás eledelokkal éltek; az ily gabna és sárgakása-szemek, dinnye, vagy uborka magvak, s növényhulladékok, sőt madártojások is, mint élelmi czikkeik, mint hallók, a konyhahulladékok közt is előjönnek. Az orsófők továbbá mutatják, hogy fontak, s az agyagsúlyok közt szövőszéki nehezekek is vannak talán, jelélül, hogy a fonottat, a mint-hogy szükségkép így kellett lennie, meg is szőtték. A számtalan csont-, ár- és tüfele, mindennemű változatban, vastagabb és vékonyabb, tompább és finomra kihegyczett, fokkal, füllel ellátott, füzökép alakított, stb. elég világosan beszél, hogy velők az állatok bőreitől kezdve egész a szövetkelméig, ezeknek varrására és földolgozására éltek; és hogy mind ezen anyagok és mesterségek használata s ismeretével bírtak, mi a műveltségnek, máris nem csekély fokát föltételezi.

Ehhez képest közben akadunk ékszerekre is, nyakfüzérék, kössöntyűk részleteire, üveges pastaszerű gyöngyökre, calcedon,

agyag, csont- s csigadarabokra, melyek átllyuggatása arra mutat, hogy azok füzérekre voltak szánva.

Ily nevezetesebb ékszerek azután az ezüst karpereczek is, az aranygyűrű-féle tekercs-sodronyok és nyakláncz-féle kapesok.

A fém-, vasfegyverek közül legkevesebb maradt. Ezek a hamurétegekbe és konyhahulladékokba kevésbé hanyattathattak, — nagyságuknál is és becsöknél fogva. Azután a legtöbb használatban átalakítva, vagy a földben rozsdától elemészte enyészhetett el. Csak vasnyilak, sarkantyúk s egyes töredékek azok, melyek szintén inkább a sírokbán jönnek elő.

Megemlítve a sírokat, végre megjegyezhetjük ezekre nézve is, hogy azok a Földvárhalom körüli lakoktól, két oldal felől is, a mint némi távolságban előjönnek, úgy egészen primitívus egyszerűséget tüntetnek föl. Csak egy-kettőnél jelölik, úgy látszik, előbbkelő halottak helyét, a már többször említett ezüst karpereczek, valamint a durva hasított kőlapokból képezett sírravatal, mely a hullát körülvette, mint azt tagtársunk részletesen előadta.

Ime, ennyi az, mit nemzeti műveltségünk némi történeti képekint e nyers anyagokból összeállíthattunk.

Bettük azok valóban, mint az előttem értekező tagtárs jól mondá, de oly ősrásnak betűi, melynek szintén még csak első betűzésénél, elemezésénél vagyunk. Kora volna tehát már most mindezek folyékony összefüggő olvasását kívánnunk. Örüljünk azon, hogy az első okmányt, mely ily nevezetes adatokat kezd szolgáltatni, végre fölfedeztük. A kulcsot föltalálva, bírjuk már titkát; a többit a kitaró szorgalom s tanulmány majd meghozza.

Engedjék csupán, hogy még a bővebb eredmény kilátásával kecsegtethessem önöket. Az akadémia archaeologiai bizottsága már is megbizta s némi költséggel is ellátta társunkat a bővebb kutatásra. Miből újabb, bővebb eredményt várhatunk. Az eddigi inkább még magán ügyekezeti eredménye volt. A jövő már majd az akadémia elébe kerül. Köszönjük meg neki a segílyt. De köszönjük mindennekfölött ez ásatásokban és vizsgálatokban fáradozó tagtársunk munkásságát is, melylyel oly szépen mutatta be magát.

Nélküle ma nem volna ily szép örömnapija a magyar régiségstannak.

Zrínyi Miklós utolsó neje.

A tót „Matica“ III. és IV. évfolyamában Sasinek-től van egy történelmi czikk ily czím alatt: „Zrínyi Éva“, melyett annál inkább érdemesnek tartunk bemutatni a magyar történetkérdvelő közönségnek, mivel a halhatatlan magyar Leonidász második, helyesebben harmadik nejéről eddigelé igen kevés jutott tudomásunkra. Salamon Ferencz, a régibb Zrínyiek történelmének derék írója elég részletesen és érdekesen festi a szigetvári Zrínyi Miklós életét és tetteit; elmondja, hogy Miklós részint királyi adományok, részint pedig Frangepán Katalinnal kötött házassága által egyikévé lett a leghatalmasabb és leggazdagabb főuraknak Magyarországon; elmondja részletesen a Frangepán családdal való viszonyát, Oralyi Frangepán Istvánnal kötött communisticus szerződését,¹⁾ de későbbi nejeit és családi viszonyait csak röviden említi. Pedig, ha Zrínyinek első neje halála utáni viszonyát báni utóda Erdődy Péter leányával (kit nem vett el), és második nejét Széchy Margitot, kit egybekelése után nem sokára eltaszított magától — mint nem kedves emlékeket — csak röviden érinti is: utolsó neje, ki a nagylelkű hősnek végórájáig hű élettársa volt, s kitől egy fia is született, mindenesetre megérdemli, hogy megismerkedjünk vele.

Az említett tót történetíró — természetesen, saját szempontjából — csak azért írta ugyan cikkét, hogy alkalma legyen azt mondania: „íme! a halhatatlan Zrínyi Miklós még rokonsági összeköttetéseiben is szláv!“ Szerző efféle tendentious czélzatait azonban mi egyszerűen mellőzve, — közöljük cikkéből azt, a mi történelmi értékű.

Zrínyi Évát Sasinek csehnek állítja, ámbár valódi

¹⁾ Az első Zrínyiek 328. 342. 439. l.

neve „Rosenberg“ öt németnek mutatja. Ám legyen kedve szerint; mi nem zavarjuk boldogságát. Ha polemia volna föladatunk, nagyon kis fáradságba kerülne épen saját czikkéből kimutatni, hogy Zrinyinek harmadik neje a mily kevéssé volt magyar, ép oly kevéssé volt szláv. — De ne bántsuk nemzetiségét. Nekünk elég az, hogy Zrinyi Miklósnak neje volt, s mint ilyenre fordítjuk figyelmünket.

Sasinek Rosenberg Vilmosnak, Brezan László cseh író által 1612-ben írt életrajzából ²⁾ idézi azon pontokat, melyek Rosenberg Évára, mint Zrinyi nejére vonatkoznak. 1563-ról közli aényt, hogy Zrinyi Miklós megkéri feleségül Rosenberg Évát, és hogy Rosenberg Vilmos — a család feje, mint Évának nagybátyja — személyesen nem értekezhetvén e házasság ügyében Zrinyivel, német levéllel hatalmazza föl Hlubokai és Hradeczi Joachim cseh cancellárt és Vokov Pétert, hogy nevében Zerinvári gr. Zrinyi Miklós és Rosenberg Éva leendő házassága ügyében mindent böles belátásuk szerint intézzenek el, úgy hogy mind a házastársak boldogsága, mind a rokonok becsülete, mind az Isten dicsősége szem előtt tartassék.

Ezen fölhatalmazás értelmében a házasság csakugyan létrejött. Zrinyi még a menyekző előtt, 1564. júl. 25-kén, a következő német levelet írta ³⁾ jövendőbeli sógorának, melyből kitünik, hogy sok bajjal kelle küzdenie:

„Wollgeborner Mein Innsonnder hochvertrautter lieber Herr und Schwager! Betreffendt mein sahen vor wegen Sygeth, ich nimb mier Gott zu meinen zeugen, dass ich darinen kheineswegs mein ajgen nutz betracht, sonnder vermain mit meinen grossen Uncossten treulich zu dienen, endgegen werden mier, meinê treue dienst mit Ungnaden auch merklicher meiner ehre Verletzung belont, Gott wais am allerbesten wie zu grosser Verkleinerung meiner ehrn und reputation so grosse unverdinte schmach, schandtt unnd Ungnad Irer Mjt. mir khumbtt voraus alhier in unserem lanndt, da man es fur gros ausrait, wills aber alles Gott dem Allmechtigen als dem treuisten belonner haimbsezen Geben zu Tschäkhätürn den 25. tag Julii im (15)64. Euer ganntz dienstwilliger schwager Nicolauss Graff zu Zrin.“

²⁾ Staroceska bibliotheka. Prága, 1847. 156. l.

³⁾ Sr. Kujiz. Maticæ illirske, Zágráb, 1867. 591. l.

A menyekzői előkészületekről ezeket jegyzette föl az említett életiró: „A főúr (Rosenberg Vilmos) azon szándékkal volt, hogy testvére leányának Évának Krumlovban fényes nászünnepet tartand a böjti napokban, a mi azonban bizonyos okoknál fogva abbanmaradt, s későbbre halasztatott; — és midőn e közben az Isten súlyos csapással látogatta meg a főurat, nejét ⁴⁾ ez árnyékvilágból magához szállítván, Hradeczi Joachim, a cseh királyság cancellárja, mint e házasság létrehozásában közbenjáró, azt kívánta, hogy Éva nászünnepeleje szeptember hó valamelyik napján, úgy mint Mária születése után i vasárnapon tartassék meg Hradeczben.“ — Ez idézetre megjegyzendőnek véljük, hogy a menyekző ideje és helye hibás.

Ugyanis Gyurkovics György ⁵⁾ és Nagy Iván ⁶⁾ azt állítják, hogy e menyekző a monyorókeréki várban Vas megyében 1564. évi szept. 3-kára volt kitűzve, de I. Ferdinándnak jul. 25-kén történt halála miatt szept. 21-kére halasztatott, úgy mint Mária születése előtti vasárnapra. E közlés pedig teljes hitelt érdemel; mert Zrínyi azon levelében, melylyel 1564. jul. 21-kén Pozsony városát is meghívja menyekzőjére, világosan ez mondatik: „Nuptias quoque nostras statuimus die Dominico proxime ante festum Nativitatis Mariae, quae est tertia dies proxime futuri mensis Septembris in arce nostra Monyorokerek celebrare.“ ⁷⁾ A két közlemény közt van valami hasonlatosság, a mennyiben mindkettő szerint haláleset miatt halasztatott el a menyekző s Mária születése említettetik. De megengedi az igen t. szláv közlő, ha e részben a mi történészeink pozitív adatainak inkább adunk hitelt, mint a cseh életirónak; s a történelmi igazság érdekében ő is bátran helyreigazíthatja az illető pontot. ⁸⁾

Az új házások boldogsága azonban — mint tudjuk — nem tartott soká; Miklós már a második évben hősi halált halt Szi-

⁴⁾ Zsófia, brandenburgi hercegasszony; Rosenberg Vilmosnak már második neje.

⁵⁾ Tudm. Gyűjtemény. XI. 38. l. 1834.

⁶⁾ Magyarország Családai. XII. 439. l.

⁷⁾ Tudom. Gyűjt. u. o. 41. l.

⁸⁾ Tévedés csak az időre van, a helyre nem; mert az apai-ház Hradeczen, a völegény pedig Monyorókeréken külön menyekzői ünnepélyt tarthattott, sőt az akkori idők szokása szerint kelle is tartania.

getvárnál. Némely történetíróink azt mondják, hogy neje ez alatt gyermekágyban feküdt; — hol? — nem tudni. Talán Eberauban. 1567. évi juniusról legalább ezt írja a nevezett életíró: „Sz. Margit napján (jun. 10.) a Rosenbergház ura Pozsonyban volt, húga Zrínyi grófné ügyében; onnét Eberaubába ment és meglátogatta őt.“ Itteni tartózkodása azonban igen rövid lehetett, mert már 1568 elején (febr.) „Rosenberg Éva — mint a nevezett író mondja — a vitéz gr. Zrínyi Miklós özvegye, kis fiával Jánosossal együtt, Krumlovban lakott, hol azelőttől sok kellemes emléke volt, — tisztességesen ellátva a főúr által.“

De már 1570-ben ismét változtatta lakását, mert Máté nap körül (21. szept.) fiával együtt nagybátyjához Vokov Péterhez ment lakni Bechynbe; itt volt még 1576-ban is, a mi kitűnik Rosenberg Vilmos azon leveléből, melyben írja, hogy Jakabnap előtti hétfőn vagy kedden meg akarja látogatni testvérét, „mivel találkozni akar Zrínyi grófnéval Évával, a ki nem rég volt Spritzensteinban.“

S vajjon mit keresett Zrínyiné Spritzensteinban? kérdi Sasinek, s kérdésére röviden feleli: „új férjet,“ — s idézi az életíró szavait, hogy szept. 16-kán a cseh Krumlov várbán fényes menyekzője volt Zrínyi özvegyének, melyre a vendégek meszsze földről sereglettek össze. Elmondja azt is, hogy az özvegy, nagybátyja akaratja ellenében, nem akart csak (?) olaszhoz menni nőül. Második férje ugyanis Gazoldo gróf volt, ki fényes olasz kísérettel jött érette. Gazoldo nem sokáig mulatott Krumlovban; visszatért hazájába, Mantuába.

Zrínyi fiáról Jánosról, Sasinek annyit említ, hogy az nem ment anyjával és mostoha-apjával Olaszországba, hanem a királyi udvarnál tartózkodott, honnét csak 1586-ban ment először anyja látogatására. „Mart. 13 kán 1586-ban — mondja Brezan — gr. Zrínyi János meglátogatta beteges anyját, Rosenberg Évát, ez idő szerint, gr. Gazoldo nejét, Olaszországban, Mantuában; indult pedig ő méltóságához a királyi udvartól, hol mint nemes apród élt, de már egy nap múlva ismét eltávozott Mantuából Pál (t. i. Gazoldo) gróftól, mint mostoha atyjától, rokoni levéllel, Rosenberg Vilmos úrhoz Csehországba, s ez utat jó egészségben megtevé, visszatért a királyi udvarhoz.“ 1589-ben maga Gazoldo gr. nejével együtt meglátogatta csehországi ro-

konait (nov. 6.), kiknél mindketten szerettek tartózkodni; sőt Éva új birtokot is akart volna Csehországban vétetni, de abból semmi sem lőn.

Zrinyiné ezután nem sokáig élvezte Itália enyhe égalját: mert — a mint tudjuk — 1591-ben meghalt, miről életiró így ír: „Éva, Gazoldo grófné, szül. Rosenberg, meghalt Mantuában, aug. havában. Csehország főcancellárja Hradeczi Ádám, nejével és nővérével Lobkoviez Annával s annak férjével, Lobkoviez Andrással szept. 20-kán érkeztek Krumlovba, Gazoldo grófnénak r. kath. szertartás szerinti végtisztességtételére. Következő nap *vigiliae*, 22-kén pedig beszentalés, vagyis az *officium defunctorum* tartatott.“ Vagyona fiára gr. Zrinyi Jánosra maradt, a ki honi adataink szerint, nevéhez csatolván német anyjának családi nevét, 1612-ben magtalanúl halt meg.

ZSILINSZKY MIHÁLY.

Könyvismertetések bírálatok.

X.

Haan Lajos: Békés vármegye hajdana Pest. 1870.
Két kötet. Lauffer Vilmos tulajdona.

Napról napra élénkebben nyilatkozik az óhajlás, hogy Magyarország általános történetét kissé pihentetvén, a nemzet múltjának részleteivel foglalkozzunk. A figyelmesebb, műveltebb olvasó érezni kezdi, hogy míg egyes korszakok, egyes vidékek, egyes jelenségek történetét mélyebben, kimerítőbben nem tanulmányozzuk; míg hangyaszorgalommal ki nem aknázzuk a századok óta rejtett és már pusztuló, elhalaványozó adatokat, és azok alapján föl nem építjük a nemzet történetét, hiába várjuk, hogy íróink cultura-történettel is megajándékozassák hazánkat, és hiába irigyeljük a külföldtől Buckle-t, Macaulayt, stb., mert hogy ilyenek is legyenek, nem elég hogy csak lángeszek szülessenek köztünk, hanem sok, számos előmunkálatra van szükség. Sőt nemzetgazdászok is Roscher minőségéből sem támadhatnak mindaddig, míg a történetbúvárok bő, igen bő, és kritikailag megrostált részleteket nem szolgáltatnak.

Ezen gondolatok villantak át fejemen, midőn Haan Lajos fent-idezett munkáját kezembe vettem. Örültem a tapasztalásnak, hogy vármegyénk egyike ismét egy alapos történetíróra akadt, de ismervén azt a mostohaságot, melylyel a történet muzsája egyes megyékkel bánt, és melyek közé Békés vármegye is tartozik, nagy érdekeltséggel igyekeztem meggyőződni, hogy miként birkózott meg szerzőnk a nagy munkával.

A mű két kötetből áll, az első a történelmi, azaz elbeszélő részt, a másik az okmánytárt, a diplomariumot foglalja magában. Az első kötet a celták-, rómaiak- és dákokkal kezdí a törté-

netet. Nem vagyok barátja, ha a monographus oly mesze időben kezdi valamely municipalitás vagy kerület történetét, mert aránytalanságot el nem kerülhet, és azt a részletességet, melyet monographustól várunk, és melynek ő csak hazai forrásaink alapján állva megfelelhet, fel nem tüntetheti ama homályos századokban, melyek hazánk alkotását megelőzték. Nem azért sem, mert hogy azt tehesse, geologusnak, régésznek, nyelvésznek is kellene lenni, még pedig nemcsak szorítkozva a római régiségekre, nemcsak a magyar vagy római nyelv tudomására.

Haan a dák helynevekben oly gyakran előfordul a *d a v a* végzetet, mint *Ziridawa*, *Arcidawa*, *Singidawa* a szláv helynevekkel, mint például ezek: *Orawa*, *Wltawa*, *Opawa*, *Morawa* stb. összehasonlítja és abból azt következteti, hogy a dákok a szláv fajhoz tartoztak. Ez szerintem merész állítás. A szláv helynevek gyakran a *v a*, vagy *v a* szótagra végződnek, de nem *d a v a* végzetűek, a mint azon példák sem azok, melyeket Haan idéz. Hasonló ismételve előkerülő névalakkal van dolgunk, mint a celta *d u n u m*: *Segodunum*, *Verodunum*, *Eburodunum*, *Uxellodunum*, *Lugdunum* stb. városok neveiben; de értelmét, nemzetiségét még alig határozatjuk meg. A *d a v a* végzetű helynevek a geták, mősiiaiak, illyriaiak stb. közt is előfordulnak (Pott: *Die Personennamen* 458. lap), és Grimm (*Geschichte der deutschen Sprache* 133., 140., 141., 561. lap) hatalmas és éleselmű érveket hoz föl a dákok és geták nemzetiségének azonságának kimutatására. És ilyformán a dák helynevek melyek — *d a v a* végzetűek, a német nyelvcsoporthoz tartoznának.

Szerencsésebb Haan Lajos, midőn Békés vármegyének nevét egy — bár sem történetileg, sem okmányilag ismert — Békés nevű birtokostól, vagy vitéztől származtatja és combinationok alapján (49. és 326. lap) okadatolja.

Az első kötet a vármegye külső történetét foglalja magában szent Istvántól a legújabb korig. Leírja aztán a vármegye határait, fekvését, vidékét és éghajlatát; czimerét és pecsétjét; ismerteti lakosait nemzetiség és vallás szerint, a védelem és adó ügyét, az egyházi ügyeket, a közműveltség, ipar, kereskedelem, művészet, iskola, és irodalom ügyét, kísérve biographiákkal, melyek, a mennyiben a vármegye beléletével semmi viszonyban nincsenek, aránytalanul terjedelmesek. Követi a tisztviselők,

nevezetesen a főispánok sorozatát, mely csak ritkán okmányok alapján készülhetett, és azért sokat szerepel itt a combinatio, vagy hivatkozás történik írókra. Némely főispán csak Lehoczky (stematographia) tekintélye alapján vétetik föl a névsorozatba.

Két harmad részét az első kötetnek Békés vármegyének egyes városainak, helységeinek, pusztáinak betűsoros leírása veszi igénybe, és Haan művének ezen része kétségtelenül a legbecsesebb. Lehetnek, kik ezt száraznak találják, de azokat figyelmeztetjük a helyirat követelményeire. Az író itt mást nem tehet, mint hangyaszorgalommal, sokak által nem sejtett fáradhatatlansággal összeállítani az előtalált adatokat, azokat kritikailag egybevetni és az eddig elterjedve volt hibákat helyreigazítani. Ha azt lelkiismeretesen tette, ha minden adatot, mely hozzáférhető volt felhasznál, eleget tett hivatásának, mert szépíteni, a valóság, és alaposság rovására érdekes előadást erőltetni, nem az ő feladata, és egyszerű falvak leírásánál, hol heted-hét országra szóló dolgok nem történtek, az ilyenekre természetes alkalom nem nyílik, kivált Békés vármegyében, mely egy-két esetet kivéve, az ország általános történetében úgy sem igen szerepelt, de különben beléltében számos jelenségeket mutat, melyek a gondolkozó olvasó és a nemzet életének minden mozzanatát figyelemmel kísérő hazafi tanulmányozására érdemesek.

Mínthogy engem, Temesvárnak szülöttjét az alföldi viszonyok különösen érdekelték mindig, legyen szabad a tisztelt szerző becses munkájának ezen részét némileg kiegészíteni, vagy helyre igazítani. A p á c z a. A XV. században Csanád vármegyehez tartozott, és akkor Apáczakuta nevet viselt. Midőn t. i. Mátyás király 1466 évben Monyorosfecskekés — akkor Csanád vármegyében fekvő helységet, — mely örökségi joggal az ő és anyja Erzsébet tulajdonához tartozott, teleki Varjassy Jánosnak, Byzerei Jánosnak és almási Thathor Jánosnak a hozzá tartozó Csorvasegyház, Sóstóegyház, Gelerdegyház, és Apáczakuta nevű praediumokkal adományozta, meghagyá a csanádi káptalannak, hogy a nevezett nemeseket az új birtokokba beigtassa. Apáczakuta praediumra nézve orosházai Komlóssy Balás, Mihály és Antal, valami Jaxa vajda Stepan és Demeter nevű fiai ellen mondtak a beigtatásnak. Az okmány, mely ezen adatokat magában foglalja, a kérdéses praediumot egyszer Apáczae gyházá-

nak nevezi; — az említett helynevek ma is mind Orosháza körül találhatók. Különben Haan Lajos Apáczakutát mint Zaránd vármegyei Abzakvtha nevet már 1418 év alatt találhatta azon okmányban, melyet maga közlött az Okmánytár 45. lapján; ugyanazon Okmánytár 78-dik lapja szerint Apácza 1458-ban már békés megyei helység; de már 1480 évben Arad vármegyéhez tartozott, melynek területén most is fekszik. Az említett évben a gazdag Dóczy Imre nevezett birtoka elzálogosítva volt Gyanthai István aradi kanonoknál, ki Dóczyt felhívta, hogy ezen birtokát kiváltsa. Tette is ezt Dóczy a töke lefizetése által, mind a mellett, nem tudni mi okból, ezen Apácza nevű birtokot Baki László, a solmosi vár háztartójának (provisor curie) és sógorának Csallyai Istvánnak átadta, hasonló pénzüszveg lefizetése iránt. Ezért a kijátszott Dóczy Imre az aradi káptalannál 1480-ban tiltakozott az ellen, nehogy Baki László, Csallyai István és Endrődi Bék és Benedek ezen birtokba lépjenek, vagy jövedelmeiket használják. A t k a. Erről azt sejttem, hogy Alatka (t. i. Al-Atka) néven is fordul elő. A budai káptalan 1478. évben Mátyás király parancsára Dóczy Pétert és Imrét bevezette Gyarmath, Földhida, Kezy, Zenthmárton, Kydegház, Zyneke, és Alathtká egész, valamint Werese gyház fél birtokába, ellenmondás nélkül. A Dóczyak ezen birtokokat, melyek akkor Zaránd vármegyében feküdtek, vétel útján szerezték Nadabi Lázár, Ferencz és Pétertől. 1481. évben Nadabi Lázár Werese gyházán és Kydegyházán levő részbirtokait 9 arany forintért elzálogosítá Dóczy Imrének. Ugyanezen Nadabi Lázár 1494. évben Nadab, Tótfalú, Háromháza, Gyarmath, Földhid, Keszi, Szentmárton, Verese gyház és Kydegház részbirtokait Dóczy Imre özvegyének és fiának 1000 forintért örökre eladja. Babocska, mások szerint Babocska. Hajdan Külső-Szolnok vármegyéhez tartozott; Kátay Ferencz t. i. 1663. évben Bura falú felét, Nêne, Szonda, Ders és Babocska pusztákat K.-Szolnok megyében Keglevich Miklósnak szerződésileg átengedi, ki is ennél fogva itt 1666 évben beigtattatott. Balkány pusztája. II. Rákóczy György erdélyi fejedelem 1657. évben Csepán, Kérnye és Balkány Békés megyei helységeket losonczy Bánfy Zsigmond dobokai főispánnak és nejének beiratás czimén adományozza. Itt folyt a Balkány-ér is, Bolgárfalvai Sebesi Ferencz

Erdélyből Budára utazván 1655. april 19-én Füzes-Gyarmathra érkezett ebédre, délután pedig, „az igen megáradt Balkány-crén át, „Déva-Ványára sietett hálásra. Ezen vizér ma már nem létezik. B á n r é v e pusztá. Említettik 1495. évben Matheus de Bánréve, mint erőszakos foglaló Külső-Szolnok vármegye némely helyein. A XVIII. században Bari néven is fordul elő. Volt Békés városa körül B á n h i d a nevű pusztá, melyet 1728. évben gr. Löwenburg János Jakab birt. C s a b a c s ü d r ö l említésre méltó lett volna, hogy I. Ulászló király 1491. évben Mátyás királynak a nyulakszigeti apáczáknak csabacsüdi birtokra nézve tett adományát megerősíté. C z i g o r o pusztának említése elmaradt, Vésztő és Atkához északra feküdt, Korabinszky Czigere néven említi, mi az arad megyei Csigerel-re emlékeztet. Cz'igoro pusztát 1720. év alatti összeírásban is találom. A B ü n g ö s d cre Schediusnál Pünkösöd folyónak íratik, Korabinszky e helyen Pünkösöd nevű pusztáról tud a Sebes- és Fehér-Körös szögében. A Büngösöd, vagy Pünkösöd a Körösből szakad ki, és mintegy 3 mtfnyi folyása után Tarcával szemben abba szakad vissza a megyeri és fási puszták határában. Neve eredetileg, miként Haan és Szabó K. nyomán Palugyai egyaránt véli, Bükkösöd lehetett, a közelében levő bükkösöktől. Igazolja ezt a hozzá közel eső Bikk-ere nevezetű ér is, mely mellett a fási határban újabban épült Kertész község a nép szójárása szerint Bik-eri-nek hangzik. D a n e s h á z á h o z pótlólag megjegyzendő, hogy Zeeky László itteni részbirtokát 1513. évben Bajoni Istvánnak elzálogosítá. Ecseg. Ezen 20,000 holdas, Csudaballával határos pusztá csak a német kormány ideje alatt, a forradalom után tartozott Békés vármegyéhez, most Heves vármegye külső-szolnoki részén fekszik és Déva-Ványához tartozik. Hajdan falú volt, templomának romjai az újabb korig fenmaradtak és csak mintegy 30 évvel ez előtt hordattak szét falai. Egyházhalom nevű részén a paulinusok kolostora állt. Eperjes pusztá, Arad vármegye szélén. Basta György erdélyi generális Szebenben 1602. július 16-án kelt levelével az eperjesi kastély egész helyét, a hozzá tartozó arad vármegyei falukkal, melyeket Báthory Zsigmond fejedelem Szentlászlói Kamuti Farkasnak és Balásnak a tőlük kölcsön vett 10,000 magyar forintban elzálogosított volt, és melynek azok attól fogva békés birtokában voltak, a császártól nyert tel-

jes fölhatalmazása erejénél fogva ugyanazoknak, ugyanazon összegben elzalogosítja. Fecskés-nél említésre méltó lett volna, hogy 1731. évben Pero kapitány annak birtokosa volt, ki 1735. a lázadás feje lett. A magyar kir. helytartótanács rendelete folytán néhány évvel ezelőtt kiadott helynévtár nem ismer Fecskés nevű helységet, Fényes csak a Csanád vármegyeit említi, ezt kitünteti Korabinszki is Békés vármegye szélén Tót-Komlóshoz délkeletre. A Csongrád vármegyei Fecskés ugyancsak Korabinszkinál a Fehértó és Sóstó fölött található, Haan azonban azt írja: fekszik a szegedi országút mellett balkéz felől, az úgynevezett Sóstó és Fehértó közt, és ezt számítja ő Békés vármegyéhez. Hihetőleg ezt érti egy 1466. évi okmány Monyoros-Fecskés helység neve alatt, miről már fentebb szóltam. F e h é r e g y h á z pusztá. A váci káptalan 1448. évben jelentést tesz super evocatione Jacobi Layos de Zenthmarthonzállása, ki a folyóban annak Feyereghaz — in Comitatu de Bykes — possessiohoz tartozó részében joggátalanul halásozott. Ezen Fehéregyház Palóczy László, Simon és János birtoka volt, a kiknek javára a fentebbi megidézés történt. Wesselényi Ferencz nádor 1663-ban Szöllősy Mihálynak stb. védlevelet ad Fehéregyházára nézve. F á b i á n - S e b e s t y é n most Csongrád vármegyében fekvő pusztá, hajdan nemcsak Békés vármegyéhez, hanem a XVI. században a Künsághoz tartozott, nevezetesen az 1572. évi összeírás szerint volt benne 22 földes gazda, és 3 zselér. A szerző által említett H a l á s z t e l e k még az 1728-dik évi összeírásban mint desertum Halász fordul elő. K á k a pusztá a XVIII. század elején Kákafog, helyesen Kákafok néven. Keszi pusztá, Nadabi Lázár 1476. évben birtokrészeit Zentmarton, Kezy, Feldhid falukban, valamint Verezegyház, Kwdegház, és Gyarmat (ma Fekete-Gyarmat) puszták hatodrésztét, 900 arany forintért elzalogosítja Somogy Andrásnak és fiának Benedeknek, kik Gyulán laktak. A nevezett birtok akkor mind Zaránd vármegyében terült el. Keszi 1728. évben, midőn gróf Löwenburg János Jakab főispán bírta, Mező-Keszinek íratott. K é t e g y h á z a 1592. évben adományozásra ajánltatik Fodoroczy György, Kovács János és Ghémes György javára. Vári községgel és Keszi praediummal 1729. gróf Löwenburgnak adományoztatott. Almási Márton a falvak állapotáról jelentést tesz; ő

ezeket Luszenszky István váradi püspöktől visszafoglalta és haszonbérben tartja. 1731. évben Almásy Márton Békés vármegyei alispán Löwenburgnak azt írja, hogy neki magasabb haszonbért kész fizetni, mint Csik Péter; de a következő évben Kétegyháza lakosai Löwenburgnál panaszt emelnek Almásy ellen. Ezen idő előtt Vári oláh lakosai szüknek találván határurakat és a gyulai malmok által mindig előntéssel fenyegettetvén, Kétegyházára vándoroltak ki, mely akkor Zaránd vármegyéhez tartozott. Haan épen ellenkezőleg egy 1718. évi esetet hoz föl, hol a földesúr a magyarokat mivel az oláhokkal sehogy sem tudtak megférti Várra áttelepítette. Az ilyen költözködések a munkaerő fogyása, és adócsökkenés tekintetéből a vármegyei hatóságnak nem voltak inyére, és azért egy 1724. évi levélben olvassuk, hogy Kétegyháza lakosai, minthogy kivándorlásuk nem a megye akaratából történt, Békés vármegyének szintügy mint Zarándnak adóztak. Kingyed egykori békésmegyei falú említése elmaradt, Wesselényi Ferencz nádor 1663. erről védlevelet ad Szöllősy Mihálynak és Borbély Ferencznek. Ahhoz, mit Haan a terjedelmes Kondoros pusztáról irt, toldalékul azt jegyzem meg, hogy az Kis-, Nagy- és Szarvas-Kondoros néven emlittetik, és azt hiszem, azok valamelyikét kell érteni, midőn Géza király 1075. évi levelében a sápi föld említése után olvassuk: *quam circumtenet aqua, quae vocatur Curdura, usque ad curiae flumen.* (Fejér I. 436., 437 lap.) Ugyan ő II-dik Endre 1217. évi levelében e nevet írja: *Cindura*, ezt Knauz így igazítja: *Cundura*. (M. Sion II. 33. lap.) Tehát e tájon egykor Kondoros folyó létezett. Az okmányban előforduló „*curiae flumen*” bizonyosan hibás olvasás *crisiae* = Körös flumen helyett. Ezen vélekedésemet igazolja azon körülmény, hogy azon folyóviz, mely ott, hol a hármaskörös a Tiszába szakad, annak balpartján egész Mintszent-ig külön válik, Schedius térképén Kurczának neveztetik, azonban még Müller földabroszán Kondorakunkza *alveus*-nek iratik. Világos, hogy az utóbbi név a Kurczának elferditése. Környe pusztája, vagy a mint a múlt században iratott: Kis- és Nagy-Környe, hajdan falú volt, mely az okmányokban, Kernye néven előfordul. II. Lajos király 1507-ben Kernye falút Bajoni Benedeknek és Jánosnak adományozza, Nagy-Rábé és más Bihar megyei falúval. Miksa király pedig

1572. évben Bajoni Sofiának, Pászthoy János özvegyének és örökösének új adományt ad a Békés megyében fekvő Kernye és Danesháza részbirtokára, valamint több Bihar- és Szaboles megyei falvakra. II. Rákóczy György erdélyi fejedelem, Cséfán, Kernye és Balkány falvakat Békésmegyében, melyek eddig Petneházy István özvegyének birtokában voltak, losonezi Bánfy Zsigmondnak adományozza. Kötth pusztának, mely Löwenburg idejében említettik, épen csak neve ismeretes. Kiegészítésül kell fölhoznom Nagy-Laki, hajdan Békés megyei falút, melynek birtokát Wesselényi Ferencz nádor 1663. évben, Szöllősy Mihály stb. javára biztosította. Laponyak már szintén nem létező falút III. Ferdinánd király 1655. évben Krechich Györgynek, Nagy Balásnak és Somogyi Jánosnak adományozza. Haan Marony pusztáról szólván, azt írja, hogy régi okmányokban Murony és Monor név alatt fordul elő. Magam részéről a Marony vagy Murony és Monor név azonosságáról nem vagyok meggyőződve. Lipszky-nél a Békés megyei Monor diverticulumnak azaz csárdának neveztetik. Marony pedig Murony néven is külön említettik mint falu. Schedius, Korabinszky, Görög, stb. térképein szintűgy Murony pusztá mellett Monor csárdát találjuk. Különben Wesselényi Ferencz nádor 1663. évben Monora, Siond stb. falvakra Szöllősy Mihálynak és másoknak védlevelet ad. Az iktári gr. Bethlen család levéltárában annak említését találtam, hogy Orkoláb pusztá 1654. évben a gyulai szandsaksághoz tartozott. Csak annyi az, a mit léteztéről tudunk. A Bihar vármegye szélén, de Békés megye területén fekvő Pázmán pusztá egykor Szaboles vármegyéhez tartozott. Zsigmond király 1427. évben a Kállay családnak adományozza Székely, Laskod, Bagos és Filep falvakat ac praedium Paznon Teleke ad eandem Philep pertinentem. (Fejér codex diplom. Tom. X. vol. 6. pag. 874.) Cornides a praedium nevet úgy írja: Basznan Teleke. Kijelölt fekvésénél fogva nem lehet azonos Pazonynyal, hanem alatta a mai Pázmán pusztá értendő, Füzes-Gyarmathoz északra. Porosd pusztáról nem szól Haan, ma nem is létezik az. Isakai Miklós 1472. évben praedium Porosd in Comitatu Békés örökáron eladja Bajoni Istvánnak és fiainak Istvánnak és Miklósnak. Volt Békésmegyében hajdan Rákos nevű falu, melyről Wesselényi Ferencz

nádor 1663. évben védlevelet ad Szöllősy Mihálynak és Borbély Ferencznek. Ugyan ez alkalommal említetik Szent-László pusztát, mely Haan szerint ma Donat-nak neveztetik és az idézett nádori levélben Csongrád vármegyéhez számíttatik. Tudomásom szerint ma is oda tartozik és mint majorság a szentesi területen létezik. Kiegészítésül ahhoz, a mit Haan Szent-Miklós-ról mond, álljon itt, hogy ezen hajdani falut Mátyás király a nyulakszigetbeli apácáknak adományozta, és hogy II. Ulászló 1491-ben ezen adományt megerősíté. II. Lajos király pedig 1524. évben Csulai Moré Lászlónak és Ártándi Balásnak a Békésmegyében fekvő Zenthmyklós egész birtokát, valamint a Bihar vármegyében elterülő Thelegd és Zekchyed (talán Székelyhid) részbirtokait adományozza. Egy, Mátyás király által 1477. évben megerősített adománylevélből tudjuk, hogy anyja, Szilágyi Erzsébet az ó-budai várában létező szent Erzsébet rectora, Thasnádi János csanádi kanonoknak Szent-Tornya birtokot adományozta. Haan e pusztát elég bőven ismerteti, hozzá adni csak azt szeretném, hogy Szent-Tornya egykor Csongrád megyéhez tartozott, nevezetesen 1681. évben, a midőn I. Lipót e pusztát kis-sennyei Senyei Istvánnak és örökösének adományozá. Szerem, hajdan békésmegyei falúnak említését nem találván a monographiában, róla azt jegyzem meg, hogy Isakai Miklós 1408. évben Zerep felét, valamint Keményegyháza és Gathal puszták szintén felét örök áron eladá Bajoni Istvánnak, ki is azok birtokába igttattatik. Egy ideig Bihar vármegyéhez tartozott. Mezőgyáni Máté egyrésről, Isakai Simon és Bajoni János másrésről 1504. évben egyezsége léptek a Bihar vármegyében fekvő Nagy-Baj harmadrésze, és az előbb Békés, azután Bihar megyében fekvő Zerepmonostora egész birtokára nézve. Szeghalomról azt írja Haan, hogy XVI. századbéli összeírások Bihar megyében, és Békés megyében is tüntetik fel, és abból azt következteti (I. köt. 293. lap.), hogy a mostani határ területén két hasonló nevű falu létezett. Olvasom magam is egy 1724. évi levélben, hogy Szeghalomt mindig magának követelte Bihar vármegye, de Békés megye azt előbb elfoglalván, azonnal benépesíté, és azóta Szeghalom Békésmegyének adózik. Mondja ezen czikk alatt szerző, hogy Róbert Károly király 1339. évben itt időzött, és Kozma és Dömjéu vértanúk

napján, azaz szeptember 27-kén, Sáros vármegyéhez szóló rendeletét adta ki, hogy Perényi Miklós apródjának pörében intézkedjék. Nagyobb bizonyosságul, hogy a király csakugyan a békésmegyei Szeghalmon időzött, azt hozza föl szerző, hogy a király még ugyanaz napon egy más rendeletet az ide közel fekvő Ughalmon adott ki, és pedig ugyanez ügyben. A szerző igen lekötöztetett volna, ha azt közli, hogy micsoda ez az Ughalom: helység, pusztá, vagy egy szomszéd község határrésze? Én legalább a legjobb térképen nem találtam annak nevét, sem okmányban, kivéven egyetlen egyszer Fejér codexében (Tom. VIII. 4. pag. 427.). Itt pedig egyet csudálnom kell, azt t. i., hogy Haan észre nem vette, miszerint azon Zughalom, melyben Róbert Károly királynak levele Sáros vármegyéhez kelt és amaz Ughalom csakugyan azon egy helységre vonatkozik. Nem is kelt két különféle királyi leirat, mint Haan véli, az egyik t. i. Zughalmon, a másik Ughalmon, hanem csak Fejér közlötte ugyanazon okmányt kétféle alakban egymás után, az egyik a másiktól csak annyiból különbözvén, hogy tulajdonnevei hibásabbak, és hogy 4—5 sor belőle tévedésből kimaradt. Ám tessék összehasonlítani és akkor szerző Fejér tévedéseinek okát is föl fogja fedezni, mely onnan eredt, hogy az egyik okmányt Wagner diplomatikai adalékaiból, a másikat — ha igaz — a pécsi püspöki levéltár eredetijéből közlötte. Ráth Károly (magyar királyok utazásai) óvakodott Zughalom-, és Ughalomból két helynevet Szeghalom- és Ughalom-ot csinálni. Mint ma ismeretlen, Haan által sem említett puszták felsorolandók: Syrcz, Szálegyháza, Tatarsi (Öcsöd körül), Vadász, Verebes (Békés körül); továbbá ezen possessiók: Tökéletlen, Szilasegyház, Monyorosegyház, és Gellértkuta, az utóbbi négynek említését 1525. év alatt a gyulafehérvári káptalan, az előbbieneknek a budai kamarai levéltárban találtam. Gyula-Varsánd történetének kiegészítésére következők szolgáljanak: Minthogy Berend fia Márton, békési főispán a királytól Varsánd adományozását magának kérte, mely Istvánnak Sándor fia magvaszakadtával a királyra szállt, a király meghagyta a váradi káptalannak, hogy Mártont egész Varsánd birtokába igtassa. Azonban Pál, Mihály fia azt állítá, hogy Varsánd bizonyos része, nevezetesen az, melyben nevezett Ist-

ván lakláza állt, az ő tulajdonává lett vétel útján, és azért ellenmondott, hogy Márton főispán itt beigtattassék. Márton e szerint az ellenmondót 1341. év Keresztelő Szt. János nyolczadára a király elé idézte. A pör azonban több ízben halasztást szenvedett, az ellenmondó Pál időközben meghalván, fia Péter vette a pör terheit magára, a ki is harmad évre a tiltakozás után a kir. ítélőszék előtt, az aradi káptalan leveleivel ellátott ügyvédje István, Chozzow fia által magát védelmezte, és jogait a kérdéses birtokrészre igazolni igézte kétségtelen okmányokkal, melyek előmutathatására halasztást kért. Mindszent utáni nyolczad napra, a felek egyetértése folytán pedig halasztás adott Epiphania-vasárnap nyolczadára. Péter azonban a kittüzött időre meg nem jelent, Márton főispán ügyvéde, Tamás őt 15 napig várta. Az országbíró ily körülmények közt a váradi káptalanlanc fölhiyta, miszerint Mártont egész Varsánd birtokába igtassa be, ha ellenmondó nem találkozik. Midőn a király és káptalan emberei Varsándon megjelenvén, ezt tenni akarták, Péter nem ugyan a határjárásnak, de a beigtatásnak ellenmondott. A pörös felek új határnapot nyervén, Márton személyesen jelent meg, Péter ügyvédét küldte, Istvánt, Chozzow fiát, és ez alkalommal ily egyezség jött létre, hogy, miután az ügyvéd az aradi káptalan leveleivel bebizonyította, miszerint Péter apja Pál, a pörös birtokrészt a magtalan kihalt néhai Istvántól, Sándor fiától 6 márkáért megvette, Márton mester békési főispán ezen 6 márkát pörös ellenfelének visszafizette, ki is a maga részéről minden jogairól Varsándra lemondott, az országbíró Nagymártoni Pál pedig az egész varsándi birtokot 1343. évben Mártonnak, Berend fiának odaitélte. Haan a varsándi czikk alatt mindig gyéresi Czibak családról szól, mi föltűnő, mert a történet eddig csak palotai Czibak családot ismert. Végre Zelemér, másképp Királyság pusztáról tudni érdemes, hogy a csanádi káptalan 1464. évben jelentést tett az aradi káptalannak, Szeri Apollonia és Katalin javára kiadott idéző levelére, az utóbbiaknak in possessione Zelemér Comitatus Chongradiensis fekvő birtokrészének erőszakos elfoglalása tárgyában. 1490. évben dobozi Danfy András a nyulakszigetbeli apáczáknak Királyság falut, vagy talán csak egy részét adományozza, mert már a jövő évben II. Ulászló is megerősíti azon adományt, melyet itt Mátyás király a nevezett apácák javára tett.

Azt el nem nézhetjük szerzőnek, hogy Pélről, I. köt. 265. lap, azt írja, miszerint azt Haraszthy Ferencz szörényi bán és aradi főispán 1510. évben, némely bána ti, Fehér- és Pozsega megyei birtokaival lévai Cseh Zsigmondnak bevallotta. Ezt a Bánát szót legközelebb Gyárfásnak Jász-Kúnok történetében is találtam újra. Vajjon mi végett írjuk értekezéseinket, ha még alaposabb íróink sem veszik figyelmükbe? Mi joggal nevezi továbbá Haan Lajos az említett Haraszthyt 1510. év alatt is szörényi bánnak, nem tudom, Nagy Iván, kit ő követ, e méltóságban őt 1486. évben tudja, és ez egybehangzik Lugossy József adataival is (Történelmi Tár I. köt. 182. lap.) Szabatosabban szólva: 1510. évben Bélai Barnabás és Paksy Mihály voltak együtt szörényi bánok, Haraszthy Ferencz pedig 1480. évtől 1489-ig viselte e méltóságot, majd Pathócsy Bertalan, majd Szokolai András társaságában. Azt, hogy Nagy-Pél falu ma nem Békés, hanem Arad vármegyében fekszik, Haan megjegyezni elfelejtette. Békés megyében csak Kis-Pél nevű pusztá fekszik. Általában a vármegye mostani területét határozottabban kellett volna kiindulási pontul venni, és csak azután kijelölni azon helységeket, melyek hajdan Békés vármegyéhez tartoztak, de ma más vármegyékhez tartoznak. Különben a jeles monographia daczára a figyelmes olvasó alig fogja tudni, hogy 1870. évben micsoda helységek tartoznak Békés vármegyéhez. Így kellene külön kiemelni azon helységeket is, melyek hajdan Békés vármegye mostani területén léteztek, de már eltűntek.

Egy kis tévedés helyreigazítandó, mely az I. köt. 225. lapján előfordul: Zakatháza t. i. nem = Székegyháza, hanem a mai Szakálháza Temes vármegyében, Zayhán falu pedig nem a mai Szionda Arad vármegyében, hanem Szaján Torontál vármegyében.

Gyula, mint a vármegyének székhelye nem kellemetlenül fogja venni, ha felemlitem, hogy a váradi káptalan egy 1458. évi kiadványában már Civitas-nak neveztetik, a mely elnevezés rendesen csak a szabad királyi városoknak adatott. „Civitas Gywla, in vico Wyfalw, Magister Emericus plebanus de Gywla.“ Az illető eredeti okmány található a gyulafehérvári káptalan levéltárában, Cista Marmaros, 4. csomag 59. darab. E helyen említendő az is, hogy 1486. évben Ge-

orgius Ethele és Ladislaus Farnossy gyulai castellanusoknak neveztetnek.

A megyében szerepelt férfiakra átmenvén, feltűnik, hogy a gondos szerzőt mennyire cserben hagyták az okmányok, midőn a főispánok névsorát összeállította és bizonyosan itt érezhette leginkább mily szűken találtnak a Békés vármegyére vonatkozó források. Részemről négy, két XIII., és két XV. századbeli főispánnal tudom szaporítani névsorát, ugyanis 1224. évben László országbíró neveztetik, mint egyszersmind Nyitra és Békés megyei főispán. (Budai kam. l.-tár Ecclesiast. fasc 8. Nr. 1.) Az azt megelőzőtt főispán, kit Haan is említ 1222. év alatt, t. i. Bothez, Nagy Iván és Budai Ferencz szerint a Máriássy családnak volt őse, — a Liber Dignitariorum szerint, mely szintén a budai kamarai levéltárban őriztetik és eredeti okmányok után készült, Bothez a Rozgonyi családból való volt. 1234. évben Michael de Gunyu volt békési főispán, egyszersmind királyi főlovászmester. 1467. évben a vármegyének két főispánja volt egykoruan, úgymint Kanisay László és Maróthy Mátyus, mindkettő egyúttal volt kir. főlovászmester, és Zaránd vármegyei főispán. 1467. évben Güthi Országgh Lászlót találjuk a békésmegyei főispáni székekben; ez is egyúttal királyi főlovászmester volt, és zarándi főispán. Hivatalában volt 1492. évig. Róla az jegyeztetik meg, hogy írni nem tudott. — Jellemző mit Luzsinszky skópiai püspök Békés vármegye tisztújítása alkalmával 1727. évben ír, szerinte t. i. dominus Sporer a megye authoritását egészen aláásta, minthogy ő egy személyben praefectus, főispán és alispán és Békésben oly határtalanul disponál, mint Edelspacher Arad és Zaránd vármegyében.

Ha a munka első kötete tanúságát adja annak, hogy Haan mind azon forrásokat, a melyek hozzáférhetőek voltak, legnagyobb lelkiismerettel, hajlammal, kritikai összevetéssel feldolgozta, a második rész, mely a diplomatariumot foglalja magában, dús tartalma által meglep, és valóban méltányolnunk kell azt a szorgalmat, melylyel egy oly vármegye okmánytárát tudja összeállítani, mely saját maga tán a legkevesebb adatokat szolgáltatva tulajdon történetének megírására. Ezen okmányok nem csak Békés vármegyének hajdanát világosítják, hanem hazánk más nagy részének, nevezetesen Bihar, Zaránd, Arad és

Csongrád vármegyék múltját is. Ezeket összeszedni nem könnyű munka, mert míg például Bihar, Szabolcs, Heves, Pest, Tolna, Fehér stb. vármegyék okmányai mennyiségükkel majdnem önként ajánlkoznak a levéltárakban — és éppen ezen megyéknek még nem igen akadt monographusa, — Békés vármegye azon mostoha vidékek egyike, melyet a diplomatika felettén elhanyagolt.

Bevégezem ismertetésemet azon kívánsággal, hogy azon két kötet, melyet Haan Lajos a 62 □ mértföldnyi kis Békés vármegyéről írt, mindenütt elismerésre találjon, mint a szerző hivatottságának tanújele, és mint becses szellemi termény, melyel irodalmunkat gazdagítja.

PESTY FRIGYES.

T Á R C Z A.

— A Magyar Történelmi Társulat július 7-ikén tartott választmányi ülésén mind a három elnök, a társulat összes tisztségviselőse, mintegy húsz választmányi tag, és nagyszámú, válogatott közönség volt jelen. Szóval ezen ülés újból a meleg ügyszeretet, érdekeltség örvendetes képét s társulatunk pezsgő életét, eleven működését tüntette föl, ellentétben a nyári hőségben már szünetelő Akadémiával, s a Kisfaludy-társaságnak csak ezelőtti napon úgyszólván üres teremben tartott gyűlésével. Nem hiú dicsekvés, — de a társulatunk folytonos élénk munkálkodása, s az ez iránt mutakozó érdekeltség fölötti benső öröm mondatja ezt el e helyütt velünk.

Elnök gr. Mikó Imre megnyitván az ülést, legelőször a júniusi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatott föl és hitelesített.

Ezután titkár több rendbeli előterjesztést tön, nevezetesen:

1. Fölolvasta herczeg Batthyányi Fülöp ő főmlgának Bécsben f. é. június hó 17-kén kelt s a június havi választmányi üléstől ő herczegségéhez intézett megkeresésre, a társulat elnökségéhez szóló nagybecsű válaszát, illetőleg engedélyét, melyben a honfiai érdekekben megaglott főúr, megtisztelő előzékenységgel engedi meg a historiai búvárkodást fényes nemzetsége körmendi levéltárában a Történelmi Társulat szeptemberben kiküldendő bizottságának, — kijelentvén, hogy e tekintetben levéltárnokát már utasítja. A kegyes válasz hálás örömmel vétetett tudomásúl, s az ősz herczeg, a magyar tudományosság

e régi, jeles pártfogója, lelkesen megéljenzetett. Hasonló lelkesedéssel fogadtatott.

2. G o r o v e I s t v á n magy. kir. közmunka- és közlekedési minster úrnak Budán, jun. 23-kán 8478. sz. a. kelt, szintén igen előzékeny, s a hazai tudományosság érdekei szeretetétől áthatott leirata, melylyel a társulat június 2-iki fölterjesztésére felel a minister úr, tudatván, hogy a társulat kívánságához képest, a magy. kir. vasútépítészeti igazgatóságot utasította: különösen szemmel tartsa a székes-fejérvár-veszprém-gréezi vasútvonal földmunkálatainál előforduló régiségleteket, s közegei által azokról — a nemzeti muzeum részére leendő megmentések érdekében — a Magyar Történelmi Társulat Veszprém-ben lakó választmányi tagját: V é g h e l y D e z s ő urat közvetlenül értesítse. Egyébiránt örömmel jelenti ki a minister ez alkalommal, hogy a vasútépítéseknel fölszínre kerülő régiségletek megóvásáról, s azok felől úgy a nemzeti muzeum, mint a magy. tud. Akadémiának azonnali értesítéséről már hivatali elődje, gr. M i k ó I m r e gondoskodott, még 1868-ik évi július hó 9-kén 6704. sz. a. valamennyi vasúttársulathoz szóló körrendeletével, melynek hiteles másolatát ő nmlga a társulat számára ide mellékelni sziveskedett, egyszersmind tudatván, hogy ő e körrendelet hatályát az időközben engedélyezett újabb vaspályatársulatokra is kiterjeszté.

Mind e hazafias intézkedés, mind a kitünő szives válasz hálás köszönettel vétettek örvendetes tudomásul.

3. Fölolvastatik a kolozsvári állandó bizottság mart. 23. s május 9-kén tartott üléseiről szóló jelentés. Ki fog nyomatni a „Századok“-ban.

4. Titkár jelenti, hogy eddigelé, részint élőszóval, részint írásban a következő társulati t. cz. tagok jelentették ki szándékukat az ez idei — Vas vármegyei — vidéki kirándulásban leendő részvételre, illetőleg kívánnak a kutató bizottságokba működő tagokként beosztatni: H o r v á t h M i h á l y és I p o l y i A r n o l d alelnökök, T h a l y K á l m á n titkár, P a u l e r G y u l a jegyző, S z a b ó K á r o l y, a kolozsvári bizottság előadója, továbbá F r a n k l V i l m o s, N a g y I m r e, b. N y á r y A l b e r t, b. N y á r y J e n ő, R ó m e r F l ó r i s és V é g h e l y D e z s ő a választmány részéről; az évdíjas tagok közül I v á n f i E d e, N a g y E l e k és Z s i l i n s z k y M i h á l y; végre ifj. N a g y E l e k és N a g y M i k l ó s Pozsonyból, T h ó l d t J ó z s e f ú r L i p t ó b ó l és T u r e s á n y i A n d o r ev. lelkész úr K ö r m e n d r ő l, mint szakkedvelők.

Mind ezen, mind a még ezután jelentkező t. cz. tagok s szakkedvelők ezennel fölhivatkak a sept. 18-kán Pesten, a yidéki kirándulás szervezése czéljából tartandó választmányi ülésen személyesen megjelenni, vagy pedig a titkárhoz intézendő leveleikben kijelenteni: a körmendi, szombathelyi és vörösvári okmány-búvárló bizottságoknak melyikéhez, vagy a régiségkutató — archaeologiai — bizottsághoz öhajtanak csatlakozni?

5. Titkár, Veröcze vármegyéből, Csepínből vett értesítés nyomán megszorodva jelenté G l e m b a y K á r o l y uradalmi főmérnök úrnak, társulatunk alapító és vál. tagjánuak f. é. május hó 25-kén történt elhunytát, s fölolvasta a boldogúlt végrendeletének 5 dik pontját, melyben ő a Történelmi Társulatról is — melyet, mint igen ügybuzgó tag, néhány ízben értekezéssel, okmány- és régiség-küldeményekkel tisztelt meg — kegyelettel emlékezik. Résztételjes tudomásul vétetik, s a szigorú körülmények közt hátrahagyott örökösök az alapítvány tőkéjének befizetésétől, a boldogúlt érdemeinek méltánylásául, fölmentetnek.

6. Pénztárnok a következő öt új évdíjas tagot jelenti be: dr. Fejér Bertalan lyceumi tanár s a ref. lyceum ifjúságának magyar irodalmi önképezdéje Máramaros-Szigeten, Szöke Endre k. r. gymn. tanár Pesten, Horváth István Bereg vármegye első alispánja és Péchy Tamás azon megye főjegyzője Beregszászon. Mindnyájan egyhangúlag elfogadtattak.

Ezzel a folyó ügyek tárgyalása befejeztetvén, következtek az értekezések; úgymint:

a) J a k a b E l e k vál. tag hosszabb értekezésben ismertette az erdélyi százszok, s különösen honismertető együletük történetirodalmi, valamint általában culturalai működését, s ennek, nemkülönben politikai és társadalmi fejlődésüknek jellemét, irányát. Értekezése — folyóiratunkban láland világot. Ezt követte

b) L e h o c z k y T i v a d a r vál. tag jelentése — Rómer Flóris által fölolvassa — a Bereg vármegyei szolvai legújabb, nagyfontosságú léletről. Bereg buzgó mongraphusa ugyanis — egyszersmind főszolgabíró a munkácsi járásban — legközelebb kiásatta a szolvai u. n. kúnhálmot, még pedig a legszebb, eddigelé igen ritkának mondható eredménnyel. E halombán Lehoczky egy X, — legkésőbb XIII-ik századbeli vitéz csontvázára akadt. A minden valószínűség szerint magyar s leghihetőbben Zoltán vagy Taksony korabeli dalia, pogány magyar szokás szerint, fegyverestől s lovastól volt eltemetve. Ott találta-

tott a paripa feje, a lovagé mellett, kinek oldalán az egyenes kard, s mellette a két kengyelvas ott feküdt. Fővegének pedig gyönyörű keleti stylban — a galgöczi lelet módjára — díszített ép ezüst czímer-lemeze, még a süvegnek, sőt a hajnak némi, porhanyó maradványaival, továbbá nyílhegyek, ezüst lemezekék, boglárók, függők, csatok stb. találtattak, Berengár lombard király — Zoltán vezér szövetségese pénzével — s más, keleti, alkalmasint szamarkandi tatár éremmel együtt. Mind e nagybecsű régiségeket — melyekkel a derék fölfedező a nemzeti muzeumot gazdagította — Rómer általános érdekltség közt mutatta be, egyuttal úgy ő maga, valamint eszmecsere folytán, Ipolyi Arnold, Thaly Kálmán és Gyárfás István *) érdekes műveltségi és nemzeti viselettörténeti észrevételekbe becsátkozva.

A meglepő eredményű szolvai ásatás folytatása mindenesetre igen kívánatos. Lehoczky az eddigi sikerért is teljes elismerést érdemel, mert őstörténetünket majd csak ily alapokon fejthetjük ki s emelhetjük egykor a pozitív történettudomány magaslatára.

Lehoczky jelentése az „Archaeologiai Értesítő“-ben jelenend meg, a lelet nevezetesebb tárgyainak rajzaival Figyelmeztetjük rá olvasóinkat.

Végül zárt ülés tartatott, melynek a társulat vagyonkezelésére vonatkozó tárgyai közül megemlítjük, hogy dr. Fischer Kálmán társ. ügyész, Deák Farkas v. tag és Rainer Gyula társ. tag urakból álló bizottság küldetett ki, föladatukká tétetvén, hogy a pénztárnokkal egyetértve, általános kimutatást készítsenek a társulatnak nemcsak jelenlegi vagyonáról s igényeiről, de fönnállásától fogva mostanáig való összes bevételeiről, kiadásairól, alaptőkéiről s tőkésített jövedékeiről is. A múlt június hóval telvén ugyanis le a történelmi társulat tényleges működésének három éve: idő- és alkalmyszerűnek találtattott, hogy a lefolyt időszakról részletes kimutatása állíttassék össze s terjesztessék a társulati közlöny útján minden tag elé, társulatunk vagyoni állásának s az eddigi pénztári gazdálkodásnak, — főelvünk lévén a nyilvánosság.

A bizottság e munkálata legközelebbi — octoberi — füzetünkben fog világot látni.

Ez után, a majdnem három óra hosszatt tartott ülést elnök beakasztá.

*) A jász-kunok szorgalmas történésze, közelebbről műve érdekében a kir. kamra levéltárban búvárkodván, időzött a fővárosban.

— A Magyar Történelmi Társulat kolozsvári bizottsága martius 23-dikán és május 9-dikén tartotta legutóbbi üléseit. Az előbbi ülésben

1. A bizottság az általa kiadandó „Székely Oklevéltár“ ügyében tett több rendbeli indítványt tárgyalt, s azok gyakorlati foganatosítását illetőleg, határozatokat is hozott. Egyszersmind megnyugtató tudomásul vette, hogy a Szabó Károly által másolt és sajtó alá készített s az ülés előtt bemutatott mintegy 200 darab oklevéllel, a kiadandó kötet tartalmának legalább is fele, már egybe van állítva.

2. Sándor István, erd. földtehermentesítési alap-igazgatósági tanácsos részéről bemuttatott néhai Kilyéni Székely Mihály erd. kir. táblai elnök genealogiai tábláinak gyűjteménye, és két kötet vegyes tartalmú kézirat- és oklevélmásolati gyűjtemény. A közlés köszönettel fogadtatott s a két kötet gyűjteményről készítendő lajstrom a bizottság levéltárába fog letétetni.

A május 9-dikén tartott ülésben

1. Gr. Lázár Miklós elnök jelentette, hogy a „Székely Oklevéltár“ költségére Nagy-Kedei Fekete Sámuel nyug. főtörvényszéki tanácsos úr ismét 50 frtot, gr. Eszterházy János pedig 25 frtot adományozott, mely köszönettel vett adományokkal, az eddig e czélra gyűlt 330 frt 405 ftra szaporodott.

2. Ugyanő jelentette, hogy erd. kir. biztos gr. Péchy Manó ő nagyméltósága, bizottságunk hozzá intézett kérelme következtében a „Székely Oklevéltár“ szerkesztője részére, a kolozs-monostori convent és gyula-fejérvári káptalan levéltárai kutatására fölhatalmazást adott, s ez ügyben az említett levéltárak őreit is utasította.

3. A „Székely Oklevéltár“ ügyében határoztatott, hogy bizottságunk a helybeli lapokban intézzon fölszólítást a hazafiakhoz, hogy vállaltunkat részint szellemileg, székelyföldi eredeti oklevelek beküldésével, részint anyagilag önkénytes adományaikkal támogatni sziveskedjenek.

4. Gr. Lázár Miklós ismertette Albert királynak 1439-ben kelt s eredetiben az erd. muzeumban lévő oklevélét, melyben Lőrincz kelneki plébánost, ki 1438-ban a kelneki várat az oda menekült néppel együtt a törököknek áruló módra föladta, ezen egyháztól megfosztván, helyébe a község által megválasztott László presbytert erősíti meg. Kifejtette egyszersmind, hogy az akkor is szászok által lakott Kelnek, mely ma Szász-Sebes székhez tartozik, akkor még vármegyei terület,

s vára, melyről ez a legelső ismert adat, a Kelneky nemes család tulajdona volt.

— **A Magy. Tud. Akadémia**, az új alapszabályok értelmében, a folyó július hóban már szünetel; szólnunk kell azonban — múltkori tudósításunk folytatásaképen — még egy üléséről, a melyet t. i. a II-ik osztály június 20-kán tartott. Ez ülésen két történelmi értekezést hallottunk; az első: „A német uralkodás kezdete Erdélyben,” Szilágyi Sándoré volt, — érdekes tárgyú, s igen gazdag és becses kútforrásból: Alvinczy Péternek, Apaffi Mihály fejedelem tanácsosának 1685 — 88-iki diplomatariumából merítve. Ez gr. Mikó Imre ajándékából az erdélyi muzeum kéziratárában létezik, és az akad. történelmi bizottság kiadásában most van sajtó alatt. Értekező leginkább páter Dunod Antid — e ravasz burgundi papsa bécsi udvar titkos megbízottja — erdélyi missiójára (1685.) vonatkozó adatokat ismertette s állította egybe. Megjegyezzük, hogy Dunod erdélyi működésére, melynek főcélja a páter végzetes szavaiban rejlik: „Akár akarjátok, akár nem, az én kegyelmes császárom pártfogásába vesz benneteket!” — számos nagybecsű ügyiratot láttunk ezelőtt néhány évvel, boldogult Szalay László hátrahagyott kéziratai közt, alighanem a bécsi titkos vagy a burgundi levéltárból merítve. Ezek az Alvinczy-éval egybevetve, meglehetősen kezünkbe adnák ama rejtett működés szálaait. Ugyanezért kötelességünknek tartottuk értekezőt figyelmeztetni rájuk.

Szilágyi után érdemteljes okmánybúvárunk, Wenzel Gusztáv lépett a fölolvásó asztalhoz, hogy a hazai műipartörténet egy ágát, a kassai, XV-ik századbeli parchet-, len- és gyapotszövet-gyártás történetét ismertesse. Tette pedig ezt, azon, Kassa város levéltárában levő, leginkább Zsigmond királytól, a kassai parchetgyártók, valamint általában a városi elem e buzgó pártfogójától származó eredeti okmányok alapján, melyekről a „Századok” 1868-ik évi folyamában, Hajnik Imre már emlékezett. („Adalékok a magyar kereskedelem történetéhez a vegyesházi királyok alatt.”) Wenzel értekezését az Akadémia fogja kinyomatni. Bővebben ismertetendjük.

Baranyai főispánok.

Hatos Gusztáv a „Századok” jelen évi hatodik füzetében egybeállította a Baranya vármegyei főispánok névsorát kútforrások után és igen

gondosan. A névsorban azonban vannak még némely hézagok, melyek kitöltésére örömet nyújtottam volna segédkezett a fiatal szerzőnek, ha becses czikke hamarabb meg nem jelenik, mintsem vártam. Álljanak tehát itt pótléklül azon baranyai főispánok nevei, a kik Hatos által nem említettettek.

1216. Jula de Siklós, a Kean-nemzetségből, nádor; hivatalban volt 1218. évig. Frankl Vilmosnál ezen Gyula nádor, és vasvármegyei főispán.

1272. Csornai Lőrincz az Osl nemzetségből, nádor, kúnok bírja, sopronyi főispán. Hatos ugyanezen esztendőre már két baranyai főispánt említ: Sándort és Herbordot, mely utóbbi szintén „de genere Osl.” Miután mindhárom főispán létezése okmányosan van megállapítva, a főispánságban nagy változásnak kellett előfordulni, ha csak együtt nem hivataloskodtak.

1276. Máté. Ezt ugyan Hatos is említi az 1276., 1278., 1279., évekre, mint egyszersmind nádort, sopronyi és somogyi főispánt. Most csak azért érintem, mert forrásom őt „de Sambok” néven ismeri, a mi kiegészítésül szolgál származásához.

1329. János, egyszersmind Szerém, Valkó és Bodrog főispánja. Ismeri Hatos, hanem nem jegyezte meg, hogy ezen János de genere Buzád való.

1344. Asszonyfalvai Ostfy Domokos. Ezen évben egyszersmind Szerém, Valkó és Bodrog vármegye főispánja; ugyanő 1347. évben egyedül csak baranyai főispán. Hatos elősorolja őt 1345. évre Lehoczky Stematographiája alapján.

1352. András — de Debregezh — egyszersmind Szerém, Valkó, Bács és Veszprém főispánja.

1356. Újlaki Miklós egyszersmind Szerém, Valkó és Bodrog főispánja.

1359. Garai Miklós, egyszersmind Valkó és Bodrog főispánja.

1376. Hórváthy János, az előtte való évben Szerém, Valkó és Bodrog főispánja volt, 1376. évben baranyai főispánná is lőn.

1382. Paulus de Liszkó, egyszersmind Szerém, Valkó és Bodrog főispánja.

1383. Koroghy István, a fentebbi vármegyéknek is főispánja.

1390. Lossonezy István, egyszersmind Szerém, Valkó és Bodrog főispánja.

2 a a névsorban azonban vannak még némely hézagok, melyek kitöltésére örömet nyújtottam volna segédkezett a fiatal szerzőnek, ha becses czikke hamarabb meg nem jelenik, mintsem vártam. Álljanak tehát itt pótléklül azon baranyai főispánok nevei, a kik Hatos által nem említettettek.

1393 és 1394. Lossoneczy László, a föntebbi vármegyék főispánja.

1397. Maróthy János és Perényi Péter, egyszersmind Szerém, Valkó és Bodrog vármegyék főispánjai együtt. Hatos 1399. és 1409. évekre Maróthy Jánost egyedül tünteti föl baranyai főispánul, társ nélkül, az utóbbi évre ismét csak a Stematographia alapján; de 1409. és 1410. évekre Fedémes Miklóst Baranya, de egyszersmind Szerém, Valkó és Bodrog vármegyék főispánjául találom.

1410. Újlaki László és Imre testvérek együtt, egyszersmind Szerém, Valkó és Bodrog főispánjai.

1418. Újlaki Imre egyedül.

1419. Garai Dezső, egyszersmind Szerém, Valkó és Bodrog vármegyék főispánja.

1429. Újlaki Péter és István együtt, a föntebbi három vármegyének is főispánjai.

1433. Garai László és Péter, mindketten együtt Szerém, Valkó, Bodrog és Liptó vármegyék főispánjai is. Figyelmet érdemel, hogy Hatos az együtt hivataloskodó két Garai egyikét, Dezsőt 1432—1440. évekre, Lászlót pedig 1449. évre egyedül sorolja elő a főispáni székben, tehát Dezsőt egyedül oly időben, midőn Péternek főispáni társa volt Lászlóban.

1468. Újlaki Miklós és Maróthy Mátyás együtt baranyai főispánok 1473. évig.

Az az eset tehát, mely Temesvármegye történetében csak egyszer fordul elő, hogy t. i. a vármegyének egykorúan két rendes főispánja, volt, mint Csáky Miklós és Marczaly Miklós idejében, 1396—1402. évig: Baranya vármegyében négyszer vonja magára figyelmünket. Végül megjegyzem, hogy mindazon baranyai főispánok, kiket az 1329 évtől kezdve végig elősoroltam, egyszersmind macsói bánok is voltak.

PESTY FRIGYES.

XVI-dik. századi magyar végrendelet. Eltekintve a Nyáry egyházi Nyáry család nyáregyházi levéltárában találtató ezen eredeti okiratnak nyelvemléki becsétől, valamint attól, hogy általa Nagy Iván jeles genealogiai művének egyes hézagai is némi kiegészítést nyerhetnek, az említett okirat kiváltképen történelmi beltartalmára nézve

érdemel figyelmet, a mennyiben t. i. szerzője, a mohácsi ütközetet túlélte Nyáry Mihály, abban egynémely, az említett veszedelemre vonatkozó — habár csak szorosan családját illető — adatot hoz napfényre. Tudomásunk szerint ez lenne eddigelé az egyetlen ismert magyar nyelvű végrendelet, melynek szerzője — ki a mohácsi veszedelemkor már 17 éves ifjú volt — mint a hazánk 1526-iki gyászának élő szemtanúja az országos veszélynek egyes momentumaira is hivatkozik, sőt szerző néhai öreg atyja.

Az okmányt a Nyáry család bárói ágának bagonyai levéltárából, egy múlt századi b. Hellenbach-féle pör irományaihoz csatolt hiteles másolatról mai orthographiával, mindazáltal a régi kiejtés sajátosságainak megtartása mellett, közöljük a mint következik :

„Anno exhibiti Jesu Christi 1592. Szent-Mihály havának 19-ik napján. Én Nyáry Mihály, néhai már régen Istenben kimúlt Nyáry Lajosnak és Sáfár Judit asszony unokája, úgyis mint ugyan Nyáry Pál és Kolláthy Zsuzsánna természet szerint mostan élő egyetlen fia, jólehet édes atyámtól Nyáry Páltól és édes anyám Kolláthy Zsuzsánna asszonytól maradtunk vala öten: t. i. Nyáry Kelemen, Beder (így) és én Nyáry Mihály, hugaim, Nyáry Zsuzsánna és Éva. Melly Nyáry Kelemen és Beder test-vér szerént való bátyáim, lévén erősebbek nálamnál: akkori Lajos magyar király fölszedvén magyar nemeseiket, az királylyal együtt mohácsi síralmas iszonyú, veszedelemben csestek; testvérhugaim Zsuzsánna és Éva, említett mohácsi veszedelem után az ellenség Szulimán pogány császár elbírván az földet, tözzel és fegyverrel rabolván, azok is oda lettenek. Az öt közül az Úr-Isten engemet életben megtartott. Említett mohácsi veszedelem után, mikoron irának Christus urunk 1535 esztendő, Isten nekem is megmutatván hitvestársul Fekete Mihály Uram leányát, Fekete Ilonát, mely szerelmes feleségemet elvévén, házassági szeretetben 13 nap hiány 48 esztendőket Istenünk jóvoltából (éltünk;) voltak hét gyermekim tőle; melyek közül még Isten öregségemnek gondviselésére hármat megtartott, négyet magához héttől közölök, mint szabados Ur kinek is akaratja nélkül nem élhetünk csak egy nap is. Mikoron irának urunk születése után 1583. pönküsd havának 17 napján: lett feleségem Fekete Ilona temetése nemes Hont vármegyében Tompán. Én is már özvegységemnek kilenczedik esztendejében már megélemedet 83. esztendő ember, meggondolván, hogy az

én életemnek napjaiban immáron rövid üdük, napok és órák lehetnek hátra, a melyek közül váratlan, és reméltelen oly óra lehet, melyben szívemet az halál megszorítja: még mostanában tiszta elmével gondolkodván arrúl, még fekvő beteg ágyomban szintézen vagyok, meghihatatlan és megmásolhatatlan e testamentom-tételelem szerént átok alatt hagyom, a ki fölbontja. Elsőben is várván minden napon és órán az én boldog kimulásomnak óráját, ajánlom lelkemet az én megváltó Uram Jézus Christusomnak, ki az ő vérével engemet megmosogatott, és az ő tükéletes áldozatjával az örök életre elrendelt; testemet adom az én örög anyámnak a földnek, sok fáradságos munkáim után nyugovására, amaz közönséges föltámadásnak napján, az én Jézus Christusomnak jó remínsége alatt. Előszür, mivel három gyermekim közül kik élnek: Nyáry Albert, János, és Zsuzsánna, ezen neveletlen leányomnak kiházítására elsőben is adjanak Albert és János fiaim 1200 magyariforintokat; Jánosnak ismét toldalíkul ki kell adni 300 magyariforintokat, ez okon: mikoron Albert fiam jedzette feleségül Bogárdy Zsuzsánnát, ment lakadalmi alkalmatossággal együtt jegyruhája 1200 magyariforintokra, de János fiamé nem ment tübbre mikor elvitte feleségét Gyarázda Annókot mindenestül 900 magyariforintoknál. Másodszor az mi ilyeti nyár-egyházi egész pusztámat, mely vagy on Pest vármegyében, melyet is jó emlékezetű Albert magyarifirály ajándíkozott már régen kimúlt, fent is említett nagy atyámnok Nyáry Lajosnak, mikoron írának Christus Urunk születése után 1438 folyó esztendőben Boldogasszony havának 27 napján, Székes-Fejérvártt úgy mint udvari hív szolgájának. Mi is Nyáry Albert három fiaí Kolláty Zsuzsánnától valók nevezet szerént Kelemen, Beder, vagyis Péter és Mihály, fölosztván üdvözlütt atyánk halála után Nyáregyházát három részre egymás küziütt sors szerínt jutott nékem az tételi, Kelemen bátyámnak Pót-Harasztja széliben való rész, Béder bátyámuak is mind Dán-Szent-Miklós felől, melynek küháza helye most is meglátszik, kit is üdvözlütt nagyatyám épített volt, de most pusztán áll; melyek mind nyár-egyházi határban vannak, sőt az ödüben is, mikor a magyarifirály ajándíkozta: voltak mind ezek egyek. Mely íktató-levél határlevelekkel együtt, melyet üdvözlütt nagy-atyámnak adott koronás Albert magyarifirály székes-fejérvári szolgálatjában: mohácsi veszedelem után, más jószágommal együtt, mikor vittem volna Egervárában, akkor a tatárok törökökkeleegyütt útban tanálván Kátáknál, szekereket, két szolgámmal el exeeválván, szolgáim

szemeikkel nézvé, mikor leveleimet tüzzel megégették. Harmadszor : Ezen Nyáregy-házához Zsuzsánna leányomnak ne legyen semmi köze ; az ő részéért adjanak Albert, és János fiaim irsai jószágából lakul ha Isten szerencsét mutat neki. Addig pedig Albert, és János fiaim és menyem gondviselése alatt legyen említett leányom. Negyedszer : Pót-Haraszti 17. házhelyemet, mike-budai 14. házhelyeim, bugyi, irsai, dán-sz.-miklósi, újfalusi, vattai, bakonyi, hernádi, Inárcsban 12. házhelyek menjenek minde egyenlő képen Albert, János és Zsuzsánna között osztóvályra (így) úgy dabasi 21 házhelyem, hartyáni, és babádi portiók. Ötödször : Az mely aranyos párta vagyon kisebbik menyemnél, János fiam feleségénél, adassék holtom után Zsuzsánna leányomnak, 12 ezüst-kanalakkal együtt, és egy pár arany györöt az nyolez közül, mivel az édes anyja éltében neki hadta szóval is. Hatodszor : ló, és szarvasmarhák jármos-ökrükkel hámos-lovakkal együtt, Isten szerencsét adván s kiházásévtán bátyjai, Zsuzsánna leányomat, oszoljanak egyenlőképen háromfelé. Hetedszer : Adjanak holtom után az mely kevés arany-pínzem vagyon templomokra 40 aranyot. Nyolezadszor : Mely tanítók testem fölött fog-nak prédicálalni adjanak egyiknek is hat aranyat, másiknak is hat aranyat. Kilenczedszer : Mesternek, az ki énekelni, és búcsúztatni fog, jegyzésemben mint meghagytam adjanak annak is 12 magyar forintot. Tizedszer : Ezen kívől a mely kevés költségem marad oszoljon három felé ládabili ezüst-portikákkal, és m's ruhákkal együtt ; mindazonáltal Zsuzsánna leányomnak egy ágyra valót, valami kívántatik elsőben ki kell adni tiszteségessen, hogy semmi rövidsége ne legyen : Tizenegyedszer : Más Vármegyében az mely portiók vannak, mind atyai s mind anyai, Albert fiamnál jegyzésben, ezek is mindenütt oszoljanak három felé Albert, János, és Zsuzsánna fiaim és leányom között, minden verszem (verseny) nélkül. Tizenkettődször : Mely portiók vannak nemes Bihar vármegyében Nyáry familia után, ahhoz Zsuzsánna leányomnak semmi közí ne legyen, mivel úgy sem illet leány-ágot. Tizenharmadszor : nemes Hont vármegyében úgy mint n. Bars vármegyében, nevezet szerint tompai portiók, szalatnyai, varsányi, kis-tőrei, dalmadi, Szántón egy cúria, Kéren, Marosfalván levő portiók, mivel pénzen vétetődtek : menjenek egyenlőképen osztályra Albert, János, és Zsuzsánna között. — Ezen testamentomnak meg hiatatlan erősségére magam is, minekelülte ezen fölirt s alább is megirt coramisáló nemzeti vitézlő becsületes nemes uraimék ő kegyelmek mind coramisálnák, magam kezem írásával, és szokott pecsétummel megerősítvén sőt átok alatt hagyván valaki ezt

legkisebb czikelében is helyben nem hagyja, és fölbontaná. Ezen testamentum kelt Eger városában fellebirt esztendőben, és napon, úgy mint tekintetes nemzetes, vitézlő Recsky György, nemes Heves, és Külső-Szolnok vármegyének érdemes és böcsületes vice-ispánya előtt, Ujházy János, Bekényi Gáspár, Besenyei Mihály, Cseri László, Ócsai István, Palásti József uraimék ü kegyelmek előtt, régen bevett szokásunk szerint. Idem qui supra Nyáry Mihály m. p. Coram me Georgio Reczky, V. Comite Cottus Heves et Szolnok exterioris m. p. L. S. Coram me Joanni Ujházy de eadem m. p. L. S. Coram me Gaspari Bekenyi de Mikófalva m. p. L. S. Coram me Michael de Bessenye Besenyai m. p. L. S. Coram me Ladislao Csery Cottus Hontens. Jurassore m. p. L. S. Coram me Josepho Palasti ejusdem Assessore Hontensi m. p. Coram me Stephano Ócsay ejusdem Cottus Hontensis Assessore mp. p. L. S. △.

— **Magyar levél 1542ből.** Magyar levelek 1550-nél---60-nál régibb korból általában ritkák, és már csak ezért is közlésre méltók; annyival inkább a jelen levél, mely a honti és nógrádi várak veszedelmére s a török dúlásokra vonatkozván, historiai érdekekkel is bír. Van azonkívül nyelvészeti becse is, nemcsak tiszta magyarságáért (egyetlen-egy deák szó sincs benne), de főleg azért, mivel még egész középkori magyarsággal van írva, ősi szóalakokkal pl. „erősöjtettük,“ = a mai erősítettük; „minnen köztünk“ = magunk között; sövevény = sövény stb. Mindez okok eléggé igazolják közlését, mely hogy annál pontosabb legyen: eredeti orthographiáját is megtartottuk, a mit különben későbbkori, pl. XVII-ik századi levelek közlésénél már fölöslegesnek vélnénk. De még a XVI-ik században — s kivált annak első felében — a nyelvészetre különös figyelemmel kell lennünk, úgy hogy közleményeinken necsak a történetész, — a nyelvűvár is épülhessen.

Az érintett levél, melyhez tavalyi honti kirándulásunk alkalmával jutottunk, a következő:

Mÿ palasthÿ Benedek, palasthÿ Mÿhal, dacho Ferenez, Sÿrakÿ Bernald, aggÿnk Emlekezethwl hogÿ ez elmwlt wezedelemnek Ideÿn mÿkoron Dregel, Saag, Ghÿarmath, Zeehen, Hollokeu ees Bwÿaak thewrewknek Mÿattha elwese, akkor, azon Idewbe, az mÿ kasthelÿwnk is megege, kÿ Mÿa dacho Janosnak az mÿ athÿankÿÿának az swuwen-haza, (így) annak feletthe keeth selleerhaza, -kowach Isthwannak

egÿ gabonas Isthalloÿa, Barom zine megegeth, thowabba Eanekem palasthÿ Benedeknek harom Jobbagom haza azonkeppen megegeth, palasthÿ Mÿhálnakis hazanak zewksegere hordoth faÿa azonkeppen megegeth, Errewl ez dologrol, Mÿ athÿafisaag zerenth owzwe zolwan bezeelwen, Mÿnnen kewzthewnk ezth wegezthewk, hogÿ mÿhelen az kegÿelmes Isthen ez fewldeth meg zabadÿthÿa, dacho Janosnak az pÿnze feleth az ew haza helebe, kewbewl egy hazath rakathonk es meg hÿ-azthathÿwk, Thovabba az Ew sellecrÿnek es az palasthÿ Benedek Jobagÿnak es az kowach Isthwan Isthalloÿaath, zineeth, Jamborokwal kÿk azt Thwggÿaak, latthaak meg latthathÿwk meg Bcesewlthetthÿwk es azoknak wag hazok helibe hazath chÿnalthathwnk, az wagÿ az mÿ kepes lezen wagÿ kewz Jewedelmewnbewl, wagÿ leh.*) azokothÿs meg elegeÿthÿwk, annak feletthe Dacho Janosnak az fahaznak walo fa hozasra segethseegwel lezewnk, palasthÿ Mÿhálnak ÿs az ew hazanak walo faÿa helebe faÿaath meghordatthÿuk, Ezeknek Emlekezethÿre ez leweleth mÿ pechetewnkwel meg erewssewÿthetthewk, Ez lewel kewlth korponan Zent marthon Nap wthan walo wasarnapi Ezer ewtzaaz Neghÿwenkeeth ezthendewbe.

P. H. P. H. P. H. P. H.

Négy leromladozott gyűrűpecsét helye. Maga az okmány eredeti, nyitottlevelél alakú papíros, szép rendes sűrű írással; középtáján hajtásainál két helytt szakadozott.

D a c s ó P á l ú r keszihóczyi családi levéltárából másolta és közli

T. K.

— Magyar tanulók levele a bási egyetemből, 1633.

Istennek lelki testi áldásit kívánom kegyelmedre terjedni búséggel.

Ez mai napon reggel jrtam kegyelmednek egy levelett, az melliet Hamburgomi fiútól küldöttem el; Mivel penigh kiseőn megh értettem, hogy az Venetussoknak keöve is vagion itt, az által is akartam kegyelmednek jnni, hogy ha egyik el nem megien is, az másik talám el jutt: Ertetteők Magyar Országhból, hogy kegyelmes Urunk Ő Felséghe kegyelmed által nekeőnk pénzt küldött; **) kérjeők azért az Istenért kegyelmedet, hogy itt való búsult állapotunkat megthekintvén, viseljen

1 *) Nehány szó kiszakadt.

2 **) I. Rákóczy György.

oly gondott az pénznek elküldésében, hogy kár nélkül elvehesseök. Az penighlen így leszen ha kegyelmed úgy véghez ott az pénznek feladásában, hogy itt Cambium nélkül felvehesseök; annak felette azon pénznek nemét adják fel. Az Swekusoknak itt Tiguiromban vagion Legatusok: az által — is eljutathatja kegyelmed hozzánk Basileában, avagy Dániel Nys által, vagy Nicolaus Passava által, az kik ott kalmárok.

A mi az Német Ország állapotját nézi, — felette niomorusságos. Ma harmadnapja vagion, hogy éjjel nappal szüntelencöl az Város eleött megien Altinger et Dux de Teria Németekkel és Hispanusokkal Alsasiában és Burgundiában vadnak; vadnak közöttök Lengielek is, Horvátok is, Magiarok is. Votanak nállam tegnap 5, — az előtt hárman, Peteő Mihály, Kovátz Mihály és Marachi, az kik az Bottyáni Ferencz testét itt megkeneteök Balsamommal, az kit Tuolingánál ez eleött tizenharmad nappal egy hitván Muskatélios általleött. Ott voltam tegnap tiz órakor migh ki vetették az golyótt; az golióbis job kéz feleöl ment belé, szinte az czeceze alatt, s bal kéz feleöl ment ki, mind az szívét s mind az tüdejét általjarta, szernü halált holt; Reizakban (?) akarják el temetni, mivel az Táborral nem vitelhetik, mert az Magiarok kevesen is vadnak, s cöreömost elszeökenek is; elunták már két esztendeötöl fogva az rettenetes saniarússágott, mind az olta is nem volt két hópenzeknél töb. Az Hispanusok ma mentek által derekasban, s ez világh utálattyára bizonios, hogy ketzkéket viselnek mellettek, az kiket dali, küleömb-küleömbféle színü fátyolokkal ragasztanak föl, szarvakot megh araniazák s úgy viselik magokkal. Ellenek az Swekussok felette sokan vadnak az Rhénuson túl. Argentínánál, már által jeöttek 25 ezeren, reövid nap rettenetes harc kezövetkezik; az Basileáknak minden felölniavalja, mert mind a két seregnek fottáig keniért kel szolgáltatniok. Csak az Isten tudja mely rettenetees drágaságh rajtok.

Aligh várnök, hogy az pénzt kezeönkben vevén, innet magunkat kivihetneök.

Isten kegyelmedet tartza megh jó egésségben s édes Hazánkban vezérelie békével.

Datum 11-dik Octobris Anno 1633. Basileában,

Kegyelmednek alázatos szolgiai

Dobraviczai Mihály, m. k.

Szigethi Ferenczvel,

Hausni Lászlóval.

Kegyelmedet búsítanom kell kételenség alatt egy kiváltképpen

való dologgal, — mivel egy Keönivet, az melyre nagy szükségünk
vagyon, egész Németországban föl nem találthatánk remiéljük, hogy
ott Velenczében föltaláltathatik, mivel Hispaniában keölt; kérem azért
kegyelmedet alázatosan, hogy az pénzel együtt ha lehet ide juttassa
el hozzánk, avagy ha nem lehet, magával vigye hazza. Az keöny-
vet híjak: *Methodus admirabilis Petri Hyeronimi*
Sanches: Ejusdem Commentarius in Artem magnam
Lullij et Arborum scientiarum.

A levél külzíme: *Magnifico et Amplissimo Serenissimo Principis,*
Transilvaniae apud Ilmos Venetorum Ordines Legato, Dno et Patrono
colendissimo Venetiis

Venezia, 3. Maggio 1668.

Il sotto schritto dichiara ed attesta che fra i documenti ricercati
in quest' Archivio generale nell' interesse istorico della Ra. Accademia
delle scienze d'Ungheria dal di lei incaricato Sigr. Mirce fu trovato
nella Filza-Collegio, III. Secreta-Lettere, Nro. 12, pag. 204-
l'originale della presente copia.

P. H.

Tommaso Gar. m. p.

Direttore del Ro. Archivio Generale di Venezia.

A velencezi olasz kir. levéltárban levő eredetiről. másolta és közli

Mircse János.

— **Horváth Mihály** nagy Magyarország Történetének máso-
dik kiadása már annyira elfogyott, hogy annak — mint értesülünk
— nem sokára új, harmadik kiadása fog sajtó alá kerülni Hecke-
nastnál. E harmadik kiadás nyolcz kötetre van tervezve, ama t e t e m e s
b ö v í t é s e k folytán, melyeket a koszorús szerző, az időközben köz-
ismeretre jutott újabb adatok nyomán nagy művében tenni szándékozik.
Különösen az első kötet — Szent-István kora, — továbbá a mohácsi
vész és a pragmatica santio utáni korszakok, főként Mária-Terézia s II.
József uralkodása lesznek számos új adattal bővítve, úgy szólván újra
dolgozva. A kiadás az előbbieknél sokkal díszesebb, a monumentalis
műhöz méltó leendő. Erőt, egészséget s háborítlan munkálkodást az
ünnepezt történetésznek e nagy munkája valósíthatásához, mely — már
roppant terjedelménél fogva is — egy-két évet igénybe vesz.

— **Gr. Erdődy, Rhédey, Kornis. b. Wesselényi-főle**
okmányok Azon II. Rákóczi Ferencz korát illető több ezer, nagy-

fontosságú — legkivált diplomatai — ügyirat, melyeket a gr. Erdődy-Aspremont nemzetség hazafias szellemű seniora gr. Erdődy István sárosi főispán úr szíves beleegyezésével, a m. tud. Akadémia számára, lemásoltatás végett még boldogult Szalay Lászlónk hozott volt el 1863 s 64-ben Vörösvárról, elvégre mind lemásoltatván, az akad. történelmi osztály elnöke Horváth Mihály kéretett föl, hogy azokat a tulajdonos grófi háznak — az Akadémia hálás köszönetének tolmácsolása mellett, — személyesen visszaszolgáltassa. Mint értesülünk, ömlga, a Történelmi Társulat vasi kirándulása alkalmával teljesítendi e feladatát, ez alkalommal további búvárlatokat is szándékozván tenni a Vörösvártt már több ízben búvárlkodott Thalyval s tán Szabó Károlylyal egyetemben, a Rákóczi-ház fejedelmi archivuma ott őrzött maradványaiban. — Okmányokról lévén szó, megemlítjük egyúttal, hogy a kolozsvári 1868-iki vidéki gyűléskor társulatunk néhány tagja által átvett gr. Rhédey, gr. Kornis és b. Wesselényi-féle szintén több ezerre menő okmányok másolása, illetőleg kivonatozása is innmár befejeztetvén, — azok is közelebbről indíttatnak útnak az illetők által vissza Kolozsvárra, az említett főúri családok szíves közlékenységének hálás elismerése és megköszönése mellett.

— **Történelmi tanulmányok és jellemrajzok, Csengery Antaltól.** Ezen, általunk már sajtó alá kerülésekor jelzett becses mű megjelent, két kötetben, Ráth Mór kiadásában. Csengerynek történelmi értekezéseit, melyek az ötvenes években részint az Akadémiában olvastattak föl, részint a „Budapesti Szemlé“-ben vagy „Pesti Napló“-ban elszórva jelentek volt meg, e két kötetben jóformán összegyűjtve találja a magyar olvasó közönség. Írójuk érdemeit akár a közélet, akár az irodalmi munkásság terén ma már dicsérni fölösleges. Csengery is ama — fájdalom kevés — férfiak egyike, kik minden terén melynek művelésére életüket szentelik, maradandót képesek alkotni. E két kötet, mely Csengery műveinek csak részét foglalja magában, honi történelmi irodalmunknak kivált fölfogás és műforma tekintetében gyöngyei közé tartozik. Tartalmuk közérdekessége, a rendkívüli és sokoldalú tudomány, mely bennök visszatükröződik, az eszmegazdagság és a gondolatok újdonsága, a higgadt, mélybe ható bírálati modor mely őket kitünteti, s az irodalom legszebb termékei közé sorozza azokat. De van tanulmányoknak egy más oldaluk is, mely miatt valóban megérdemlik, hogy az újabb nemzedék alapos és folytonos studium tárgyává tegye s példányképpül tekintse. És ez ama mesteri stylus, melyben egytől-egyig írva van

nak. Az első kötet öt nagy esszét foglal magában, melyek mindegyike az őskori történelem egyes fontosabb mozzanatával foglalkozik, s noha mindegyik egészen önálló, a tárgy rokonságánál fogva mégis mind az öt közeli összefüggésben áll egymással. Szerző — mint előszavában írja — az ötvenes években „az emberi művelődés történetét” szándékozott megírni, s ez értekezések („Tanulmányok a magyarok ősvallásáról”; „Nyugot-Ázsia őstörténetei az ékiratok világánál”; „A scythák nemzetisége”; „China, India, Egyptom műveltsége”, többnyire mind angol kútfők után, de önnállóan dolgozva) akkori tanulmányainak gyűjtemelsei. — A második kötet tartalma sokkal közelebb áll korunkhoz. A 48 előtti idők és események vezérférfiait mutatja be szerző bennök. Nyolcz akkori igen előkelő államférfiről és íróról, — kik közül többen még ma is szerepet játszanak, — ad jellemrajzot. Nagy Pál, Beöthy Ödön, Szentkirályi, gr. Dessweffy Aurél, b. Eötvös, Szemere Bertalan, s levelezéseik által gr. Dessewffy József és Kazinczy Ferencz jellemképeit találjuk itt életrajzi adatok s közpályáik leírása mellett. A könyv kiállítása díszes és izletteltjes. Az első kötethez van csatolva a szerzőnek kitűnően sikerült fényképe. Ára a két finom angol kötésű, vastag kötetnek : 6 ft.

— **József főherczeg mint régész.** A magy. kir. honvédségnek igazán váltig magyar szellemű főparancsnoka, az országszerte tisztelt József főherczeg, nem hiába volt egykor Rómer tanítványa, — a régészetet most is kedvvel űzi, s közelebbről a következő levelet intézte mesteréhez :

„Kedves Atyám Úram !

Jelentem, hogy tegnap este 7 órakor a kastély előtti lejtőn 2 1/4 lábnyi mélységben egy női és egy férfi-esontvázat találtunk. A női rész karperecz van, a férfié mellett nagyobb eserépedény állott, mely azonban minden elővigyázat mellett szétmállott. A karperecz tojásdad kerületű. Most indulok körútra, de 15-én este haza jövök és megmosom a találatokat. Az edény egy részét talán összeállíthatom. Ha ismét egy szabad napja lenne, ne felejtse el végkép a szegény, de classicus római földön álló Alesuthot.

Alesuth.

Maradok váltig őszinte és háladatos tanítványa

J ó z s e f, főherczeg.“

Jun. 15-én este ezen táviratot vette Rómer, ~~Ő~~ ~~honvédség~~ től :

[SZEGED

3. 847

Távollétem alatt nagyon érdekessé váltak az ásatások. Több egész edény és ékszer!

József fhg.
(Arhaeologiai Értesítő.)

— **Jakab Elek**, akad. tag- és ismert írónktól jelenleg két munka van sajtó alatt itt Pesten: egyik a királyföldi viszonyokra vonatkozó, mely a Magyarországon csak igen kis körben ismert dolog állását világosítja meg, természetesen történeti alapon, s mely épen ezért a közügynek fog szolgálatot tenni; e mű mintegy 15—16 ív nagyságú, még e nyár folytán elhagyandja Heckenastnál a sajtót; a másik, pályadíjt nyert nagy munkája: Kolozsvár története, melynek nyomása már megkezdett, — a szövege az egyetemi nyomdában, s a műmellékleteké az állami nyomdában, — hasonlólag még e nyáron világot látand. Jakab már huzamosabb idő óta Pesten tartózkodik s vezeti e két mű nyomtatását.

— **Lecky és Laboulaye magyarul**. A legújabbban Európa-szerte méltán feltűnt Lecky-nak „History of the rise and influence of the spirit of Rationalism in Europe“ című díszes művét, mely két év alatt honában három kiadást ért, s melyről már 76 kedvező bírálat jelent meg világrészünk hírlapjaiban, derék tagtársunk Zsilinszky Mihály magyarra fordította, s alkalmasint az Athenaeum kiadásában meg fog az jelelni. Füzetekben Leckynek e kitűnő műve már volt ismertetve Pesty Frigyes tollából, s épen ez ismertetés költötte föl iránta Zsilinszky figyelmét is. — Egy más, nagy hírű külföldi történész, Laboulaye Eduárd „Egyesült-Államok Történetét“ pedig társulatunk alapító tagja, a könnyed tolláról s francia műfordítmányairól kedvezőleg ismert Huszár Imre magyarította. Ennek első füzeté: „A gyarmatok története a forradalom előtt, 1620—1768“ már meg is jelent, Ráth Mór nál, s a többi füzet gyorsan követendő. A jeles francia történésznek egy másik művét: Lengyelország első felosztásának történetét, már bírja irodalmunk.

Külföldi történelemről emlékeztetvén, lehetetlen nekünk is, mint történelmi közlönynek legmélyebb sajnálkozásunkat nem fejezni ki, azon már az európai sajtó által elkárkoztatott tény fölött, hogy Theiner atyát, a vaticáni levéltár nagytudományú főörét a ki magát a magyar egyház-történelemre vonatkozó római okmányok kiadásával nemzetünknek is hálájára érdemesíté — a pápa levéltárnoki álló-

másától fölmentette. A tudós férfiú ez esetét szabadelvűségének, illetőleg a jesuita párt ellene irányzott fondorkodásainak tulajdonítja.

— **Lengyel történelmi muzeum.** A szerencsétlen szétदारbolt Lengyelország bújdosó fiai külföldön, a szabad Helvétia területén történelmi muzeumot alapítottak elbukott hazájok emlékezetének fönn-tartására. E muzeum Rapperswylben a híres Habsburg várban már tényleg fönnáll, s buzgó igazgatója gr. Plater legközelebb fölszó-lítá Európa buzgó nemzeteit — köztük a „Pesti Napló“ útján a ma-gyarokat is — gyarapítsák a lengyel történelmet érdeklő okmányok adományozásával e muzeumot. Efféle küldemények egyenest Rapper-swylbe czímnzendők.

— **Vegyesek.** Nagy Imre t. tagtársunk Keszthelyre utazott s ott több hétig fog tartózkodni, a gr. Festetic-h-család archivumában búvárkodva; — b. Nyáry Albert és Thaly Kálmán pedig Szent-Antalra és Selmecze utazandnak pár hétre, a hg. Koháry-ház és Selmecz városa levéltárában tavaly megkezdett búvárlataikat folytatandók; egyszersmind Radványba is átrándúlnak, Radvánszky Antal zólyomi főispán úr szíves meghívása folytán, a történelmi szem-pontból még soha át nem vizsgált Radvánszky-levéltár tanulmányozá-sára, Pesty Frigyes viszont másodszor is lerándúland Gyula-Fe-jérvárra s Temesvárra, ez utóbbi vármegye történetéhez gyűjtve az ada-tokat. — Ebenhöch Ferencz. koronczai esperes-plébános úr, és is-mert buzgó régiséggyűjtő, sok kitűnő kő-, bronz-, agyag-, vas-, stb. ré-giségből álló gyűjteményét külön kiállítandja a nemzeti muzeumban, s azután Aradon, a természetvizsgálók ott tartandó idei vándorgyűlésén. — Az államlevéltár épületébe a helyőrségi templom délkeleti sekrestyéje is beleesvén, ez utóbbinak le kelle romboltatni. A lebontáskor e sekrestye alatt minorita barátok holttesteivel telt sírboltra akadtak, de a mely nem oly régi; Budának a töröktől visszavétele után-ról s a múlt század elejéről való. A koporsókat áthordták a másik sek-restye alatti sírboltra s az összekötő folyosót befalazták. Különben, az államlevéltár épülete, bizony lassacsckán épül. — Horváth Já-nos, Ungvármegye levéltárnoka kijelenti, hogy e megye általa irt monographiájának két első füzeté augustus hó folytán okvetlenül meg fog jelenni; addig szíves várakozásra kéri előfizetőit. Ungvárme-gyéről levén szó, figyelmeztetjük e monographia t. cz. íróját, műve folytatására nézve, hogy Ungvármegye történetét illetőleg tömérdek új adat található a budai kir. kamara archivumában, Ung egykori örökös főis-

pánja gróf Beresényi Miklós elkobzott levéltárának maradványai közt. Kár lenne ezeket fölhasználatlanul hagyni! — Thököly Imre fejedelem márvány-síremlékét az izmithi — nicomédiai — temetőben közelebbről a honfikegyelet vasrácsosattal vétette körül. Így bár külföldön, mégis legalább meg lesz óva a bujdosásban elhunyt fejedelem sírja a pusztulástól, míg majd elérkezend az idő, hogy halmvai, Zrinyi Ilonájéval, Rákócziéval, Beresényiéval, Eszterházy Antaléval együtt, e hősök emlékeit megillető országos ünnepélylyel haza, honi földbe szállíthatassanak.

Történelmi könyvtár.*)

— **Történelmi tanulmányok és jellemrajzok, Csengery Antaltól.** Pest, 1870. Kiadja Ráth Mór. Két kötet, 409 és 436 l. 16-od r. Ára a két kötetnek 6 frt.

— **Az Egyesült-Államok története.** Irta Laboulaye Eduárd. A harmadik kiadás után fordította Huszár Imre. Első korszak: A gyarmatok a forrodalom előtt. 1620—1763. Első füzet. Pest, 1870. Kiadja Ráth Mór. 16-tod r. 208 l. Ára 1 frt.

— **Bátori Schulez Bódog emlékiratai az 1848—9-diki szabadságharezzról.** Kiadja és sajtó alá rendezte Egervári Ödön. Második kiadás. Pest, 1870. Nyom. Vodianer Fülöpnl. 8-adr. 127 l. Szerző arczképével s négy kőmetszetű csatatérképpel. Ára 1 frt. 30 krajczár.

— **A marsalai ezer.** Válasz Bertani „Boszú a síron túl“ című művére. Irta Türr István tábornok. Pest, 1870. Kiadja Ráth Mór. 16-todr. 46 l. Ára 40 kr.

— **Unitárius írók a XVI-dik évszázadból.** Első kötet: A Nagy-Várad Disputatio. Kiadják Nagy Lajos és Simén Domokos

*) Hogy e rovatot az újon megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé tehessük: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok címét — hozzánk (Budavár, egyetem-nyomdatér 162. sz.) beküldeni ne terheltessenek.

S z e r k.

tanárok, Kolozsvártt, Stein Jánosnál. 1870 8-adr. 177 l. Ára 1 ft 36 krajczár.

— **Geschichte Oesterreichs** vom Ausgange des Wiener October-Aufstandes 1848. Von Joseph Alexander Freiherrn v. Helfert. Második kötet: Revolution und Reaction im Spätjahr 1848. Prága, 1870. Tempsky F.-nél. 8-adr. 439 l. Ára 4 ft.

1848—1851. Eine Komödie der Weltgeschichte. In drei Bänden. Von Johannes Scherr. Lipcse, Wigand Otto. 1870. (Magyarországot is közelebről érdeklő mü.)

— **La Princesse Jeanne Gabrielle Esterházy.** Par Marcel Tissot. Páris, Bleriot. 1870. K. 8-adr. 319 l. Ára 1 ft 90 kr.

 A Magyar Történelmi Társulat t. cz. tagjai tisztelettel figyelmeztetettnek, hogy az alapítványok és tagdíjak d. e. -től délután 1 óráig naponként befizethetők társulati pénztárnok Pesty Frigyes úrnál, Pest, Deák Ferencz-útcza 3. szám I. emelet, az „Első Magyar Iparbank” helyiségében.

— A „Századok”-ba szánt mindennemű közlemények a társulati szerkesztő-titkárhoz (Budavár, egyetemnyomda-tér 162. sz.), az újon jelenkező tagok nevei és a „Századok”-at illető reclamációk pedig Pesty Frigyes társ. pénztárnok úrhoz (Pest, Deák Ferencz-utca 3. sz.) intézendők.

 A „Századok”-ra külön előfizetés is áll nyitva, nem-tagok számára, és pedig egész évre 6 frtjával. Egyes füzetek külön nem kaphatók. Az előfizetések Ráth Mór harminczad-utczai könyvkereskedésébe küldendők, a honnan a példányok is expedíaltatnak. Ugyanott megrendelhető még az 1868. s 69-diki évfolyam is, nem-tagok által 6—6, tagok által pedig a társulathoz 5—5 frtjával.

Felelős szerkesztő : THALY KÁLMÁN.

Pest, 1870. Nyomatott az „Athenaeum” nyomdájában.

A Magyar Történelmi Társulat évdíjas tagjai, kik 1870-re tagdíjaikat befizették:

(Folytatás.)

Kubinyi Miklós, Árva Várallya.
Csányi Ferencz, Kolozsvár.
Dr. Dégen Gusztáv, Pozsony.
Mészáros Illés, Kis-Ujszállás.
Terboes Károly, Kis-Ujszállás.
Véghely Dezső, Veszprém.
Kámánházy Béla, Pest.
Szluha Ágost, Szeged.
Bozóky Alajos, Nagy-Várad.
Szabó Károly, Kolozsvár.

Pongrácz Lajos, Ipolság.
Tomesányi József, Pest.
Nagy János, Pest.
Dillesz Sándor, Verebely.
Szinnyei József, Pest.
Győri Vilmos, Orosháza.
Nagy Sándor, Kis Márton.
Chernel Ignác, Sümeg.
Herbst János, Devecser.

1869-re utólag fizettek.

(Folytatás.)

Mészáros Illés, Kis-Ujszállás.

Terboes Károly, Kis-Ujszállás.

1871-ik évre.

Hűke Lajos, Duna-Földvár.
Herbst János, Devecser.

Csete Antal, Veszprém.

 A Magyar Történelmi Társulat t. cz. tagjai tisztelettel figyelmeztetnek, hogy az alpitványok és tagdíjak d. e. 9-től délután 1 óráig naponként befizethetők társulati pénztárnok Pesty Frigyes úrnál, Pest, Deák Ferencz-utca 3. szám I. emelet, az „Első Magyar Iparbank” helyiségében.

— A „Századok”-ba szánt mindennemű közlemények a társulati szerkesztő-titkárhoz (Budavár, egyetemnyomda-tér 162. sz.), az újon megjelenő tagok nevei és a „Századok”-at illető reclamációk pedig Pesty Frigyes társ. pénztárnok úrhoz (Pest, Deák Ferencz-utca 3. sz.) intézendők.

 A „Századok”-ra külön előfizetés is áll nyitva, nem tagok számára, és pedig egész évre 6 frtjával. Egyes füzetek külön nem kaphatók. Az előfizetések R á t h M ó r harminczad-utczai könyvkereskedésébe küldendők, ahonnan a példányok is expedíálatnak. Ugyanott megrendelhető még az 1868. s 69-diki évfolyam is, nem-tagok által 6—6, tagok által pedig a társulatnál 5—5 ftjával.

A Magyar Történelmi Társulat évdíjas tagjai, kik 1870-re tagdíjaikat befizették:

(Folytatás.)

Szöke Endre, Pest.
Horváth István, Beregszász.
Péchy Tamás "
Lehoczky Tivadar, Munkács.
Lehr Zsigmond, Pozsony.
Lyceumi magyar egyesület, Pozsony.
Reiner Gyula, Pest
Harmath Károly, Pozsony.
Tóth Zsigmond, Kolozsvár.

Zsilinsky György, Szarvas.
Hetényi Kálmán, M.-Sziget.
Jeszenszky Sándor, Balassa-Gyarmat.
Lázár Miklós, Nagy-Várad.
Mészáros Armand, Székes-Fehérvár.
Mersics Miklós, Pest.
Réti Márton, Kolozsvár.
Kakucs Elek, M.-Vásárhely.

1869-re utólag fizettek.

(Folytatás.)

Ecsedi László, Eger.

Ugron Lázár, Székely-Udvarhely.

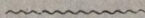
1871-ik évre.

Török Antal, Megyerék.

Lehoczky Tivadar, Munkács.

1872-ik évre.

Lehoczky Tivadar, Munkács.

Augustus és September hónapokban a társulat központi működése az alapszabályok értelmében szünetelvén, legközelebbi füzetünk **october** hóban jelenend meg.

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

THALY KÁLMÁN,

TITKÁR.

NEGYPEDIK ÉVFOLYAM.

PEST,

NYOMATOTT AZ „ATHENAEUM” NYOMDÁJÁBAN.

1870.

TARTALOM.

	Lap.
A vármegyék első alakulásáról és őskori szervezetéről BOTKA TIVADARTÓL.	499
Az erdélyi honismeret-egylet tudományos munkássága eredményeiről. JAKAB ELEKTŐL.	523
A magyar nemzetségekről. NAGY GYULÁTÓL.	534
Könyvismertetések, bírálatok. XI. A római hirodalom hanyatlásának és bukásának története. írta Gibbon Edvárd, az angol eredetiből átdolgozta Hegyessy Kálmán. Két kötet 1868—1869. Pest Ráth Mórnál. — Ismerteti PAULER GYULA.	552
TÁRCZA. Magyar Történelmi Társulat. — A magyar Történelmi Társulat 1870. évi vidéki kirándulása. — A magy. Tud. Akadémia történet-tudományi működése. — Pótlékul a helyi monographiákhoz, közli Harmath Károly — Ujabb adalék a „Baranyai főispánok“hoz, közli Pesty Frigyes. — Régi magyar községi pecsét, s új adat Bercesényi munküléséhez, közli Thaly Kálmán. — További adalékok a magyarok iskoláztatásához külföldön, közli Garády. — Jakab angol király levele Thurzó György nádorhoz, közli Sváby Frigyes. — Történet-irodalmi újdonságok. — Vegyesek. — Kisebb könyvismertetések. — Történelmi könyvtár. — Figyelmeztetések.	

 A Magyar Történelmi Társulat november 3-án délután 5 órakor választmányi ülést tartand.

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

Nyolczadik füzet.

1870.

October hó.

A vármegyék első alakulásáról és őskori szervezetéről.

Ez előtt öt évvel a „Budapesti Szemlében“ közzéttem volt „Jogtörténeti tanulmányimat a magyar vármegyék szervezetéről.“ Akkor ezen hazai intézményünk első alakulásáról és epochális őskori változásairól csak igen röviden szólottam; mert főczélja azon értekezésnek az volt, hogy a vármegyéknek a XVI. század és 48. közti autonom szervezetét tüzetesebben ismertesse.

Azóta az 1848. előtti autonom vármegyét törvényhozóink gondos belátása eltemeté, és alkotott új szervezetű megyét, szabadjon születése évén nevezni, az 1870-ki, habár az a létezők korszaka szerint, sorban még csak ötödik.

Ezen törvény országgyűlési tárgyalásakor kitűnt, hogy a tisztes régi intézmény epochális alakulásait hazánkfiai vagy épen nem, vagy csak keveset tanulmányozták. Óhaj tandó pedig, hogy az új rendszer életbeléptével azokat alaposan ismerjék, mert az előfoga segíteni, a mi minden jó honpolgárnak szent kötelessége, lelket adni az újdön szervezésnek és annak czélszerű kifejlésére közremunkálni; más részben pedig ezen tanulmányok a múlt és jelen közti párhuzamokhoz alkalmas anyagot szolgáltatnak azoknak, a kik tudják, hogy hosszú élet úgy physical mint szellemi világban csak ép szervezetű alapon fejlődhetik ki.

A fárgy valóságának megfelelő beosztás egyik fültéte minden közhasználatra célzó tanulmánynak. Olyannak tartom máig azt, melyet az említett Budapesti Szemlében fölállítottam, négy korszakra osztva a vármegyei szervezetek epochális alakulásait, tudniillik a hadi vagy honvédelmi, a demokrati, az aristoerati és az autonóm jellemek szerint. Ezzel egyúttal azon czáfólfhatlan igazságnak adok kifejezést, hogy az állami intézmények, bármily czélszerűek a maguk idejében, nem örök tartamra alkotvák, és hogy hazánk gondos törvényhozói a 70-es évben a törvényhatóság rendezési törvény által sem Árpád, sem Szent István intézményeit nem forgatták föl, hanem már ötödik sorban állanak azon ősök mögött, kik a megyei szervezet epochális változásait végrehajtották.

Ezen értekezésem a két első epochális megyei alakulásnak van szánva, és új eszmék, történelmi új adatok s az öt év előttihez képest új összeállítás szüleménye.

I.

Első korszak.

Mielőtt az első korszakbeli vármegyei szervezet előadását megkezdeném, már itt meg kell említenem, hogy ezen intézmény alkotásakor és a magyar királyság első századaiban *m e g y e* és *v á r m e g y e* nem volt egyjelentésű, hanem két fogalom, habár a vármegye, vagy inkább a várispánság — a német *Geschehpanschaft* — benne volt a megyében. Ez Kálmán király uralkodásáig több mint valószínű, majdnem bizonyos. Később az elsőkori megye fogalmát a vármegye szó képviselte. Magam sem mellőzhetem ily értelemben a közhasználatúvá vált nevet, habár a két fogalmat és intézményt a maga helyén el fogom különözní. Szükséges volt ezt előre becsátanom, hogy magammal ellenkezésbe lenni ne tartassam. Most már a kitűzött tárgyra.

A magyar vármegye legislegelső hadi szervezését egy más európai fogalmon kívül álló alakulás előzte meg. Maguk hozták azt ide beköltözö őseink. Sajátságos önkormányzat volt az, és

a szállási, megszállási, — Descensus — nemzetségi, — Generatio, Genus, de Genere — rendszeren alapult. Így nevezhető az, a történelmi kútfőkben elszórt nyomok után a honfoglaló hét hadba vagy népesoportba beosztott száznylez eredeti és hozzájuk szövetkezett nemzetség szerint, melyek a biztosított győzelem után e hont állandóan megszállották.

Hasonmásai lehettek azok az eredeti székel y had a k n a k vagy nemzetségeknek és a k ú n s z á l l á s o k n a k, melyekről hosszabb életüknél fogva útbaigazító, habár csak töredékes adatok származtak át korunkra, de amnyiban érdekesek és méltók itt a megemlítésre, hogy a hasonlat mérvével a magyar szállásokról és nemzetségi intézményről is némi fogalmat képezhetünk magunknak. Mintegy a következőket jegyzette föl a történelem a székel y és kún szállások és nemzetségek intézményeiről: hogy az általuk elfoglalt és benépesített földet nem fejedelmi vagy királyi adományozás által egyesek, hanem egész nemzetségi vagy törzsi csoportok vettek örökös birtokukba; hogy a nyert földet a nemzetségek és azok ágai jogos arányban maguk közt megosztották, következőleg, hogy a földtulajdon és annak öröklési joga az egész nemzetségre, illetőleg ágé maradt, és a nemzetség vagy ág soros tagjai csak a birtoklási élvezetben részesültek; hogy továbbá, — mert ez is bizonyos a történelmi kútfők szerint, — a hadi fegyelmet és polgári közigazgatást a nemek és ágak bizonyos, maguk közt fölállított rendszerint saját soros bírúi és előjárói által gyakorolták; hogy végre a honvélelmi kötelességet különbség és kivétel nélkül minden fegyverfogható a nemzetség és ág, illetménye arányában teljesítette. Ily önkormányzati intézménnyel bírtak a székel yek Verbőczy idejéig, ennek hiteles tanúsága szerint; és hasonló önkormányzati intézmény hagyatott meg a XIII. században köztünk letelepedett kúnoknak is, míg azt a változott viszonyoknál fogva meg tudták és meg lehetett tartaniok.¹⁾ Meg kell már e helyen jegyeznem

¹⁾ A székel y nemzetségek ősi intézményéről olvashatók: Kovachich G. M. Scriptores Rer. Hung. Minores. Tom. I. p. 359. Dani. Cornides Viridiclae Anonymi Belae Regis Notarii p. 351. Székely Mihály a Nemes Székely Nemzet Constitutiója és Privilegiumai. Pest, 1818. Kállay Ferencz Hist. Értekezés a Nemes Székely Nemzetről. Nagy-Enyed. 1829. Erdelyi Történelmi Adatok. III. köt. 249. Verbőczyról a Hármos Törvény III. R. 4. cz.

azon fontos jelenetet, hogy a magyarországi várrendszer és vármegyei önkormányzat a székely és kún nemzetségek önkormányzatát nem tudta helyéből kimozdítani, a mi arra mutat, hogy az szívós életrevalósággal bírhatott. És mivel a magyar ősök által keletről hozott nemzetségi és szállási intézményben is, a hasonlat okánál fogva, és a honfoglalási eredmény után itélve, szintén annyi fülös szívósságot és életrevalóságot kell föltennünk, mint a két társnemzet azonnemű intézményeiben: nem könnyíti feladat lehetett a magyar ősöket attól elhúcsúztatni és más, új, előttiük ismeretlen önkormányzati intézmény elfogadására bírni.

Mikor, ki, vagy kik által és mi módon történt az átmenet a nemzetségi és szállási intézményről a vármegyei szervezetre? e kérdésre, biztos kútfők hiányában, tisztán, határozottan felelni eddig nem sikerült. A kik Árpádot tartják a vármegyék és vár-intézmény első szervezőjének, nagy nehezségekre akadnak szemben a nemzet akkori tényleges viszonyaival, s ha amazokat megoldani nem tudják, véleményük gyöngye alapon fog állani. Azon hét had, vagyis nemzetségi csoport, melyek e hazát elfoglalták, a történeti kútfők tanúsága szerint, foederációba lépett egymással, és Árpád ezen heptarehiában csak *primus inter pares* volt. A miket a névtelen királyi jegyző Árpád ajándékairól és az ezen alapon alkotott várintézmény és vármegye szerkezetéről mond: mire már nagytudományú és hazafias lelkületű Horvát Istvánunk a gyökeres régi nemzetségekről írt munkájában, bátrán állítja, a hét fejedelem szövetségi kötésével, s a nemzet-

A kúnok nemzetségi és szállási intézményét ismertették: Horvát Péter *Commentatio de Initiiis et Majoribus Jazygum et Cumanorum*. A. 1801. Ugyanaz magyarút is 1821. Az 1279-ki, a kúnok által úgynevezett diploma baptismatis. található Praynál Dissert. in Ann. Vet. Katonánál Hist. Crit. Tom. VI. Kovachichnál Suppl. ad Vest. Comit. Tom. I. Fejérnél Cod. Dipl. Tom. V. vol. 2. 507—512. Lásd Gyárfás István legújabb munkáját is. — A magyar nemzetségek és szállásokról első e hazában Horvát István értekezett érdekes kis munkájában: Magyarország Gyökeres Régi Nemzetségeiről. Pest, 1820., mely azonban a nagy szorgalmú összehordás mellett, a kezdet bélyogét és fogyatkozásait magán viseli. Főkútforrásai a Bécsi képes Krónika Schwandthernál Script. Rer. Hung. Tom. I. és M. Simon. de Keza Gesta Hunn. et Hung. Edit. Horányi. Hibátlanabb kiadása Endlichernél Rer. Hun. Monumenta Árpádiana Sangalli 18.9.

ségi és szállási jog természetével össze nem fér.²⁾ A nemzet emlékezetében, századok hosszú során át élő hagyomány is ellene nyilatkozott annak. II. András korában a nyírségi nemesség még jól tudta a honfoglalásból származott birtokjog eredetét, és arra mint jogtulajdona, törvényes kútforrására hivatkozott.³⁾ Kézai és a Bécsi képes krónika is ezen néphagyománynak kölesönöztek szavakat, midőn az elfoglalt ország földét a nemzeti csoportok közt felosztottnak vallják⁴⁾, sőt még a XV. század elején a Noszlopiág okmányában is világosan ki van fejezve, hogy Noszlop földjét a Somlyai hegygyel, azon ág a magyarok beköltözésekor Árpád alatt, az ország első elosztása által kapta, nem pedig adományozással.⁵⁾

2) Horvát István U. O. „A miket Béla király Névtelen Jegyzője Árpád Ajándékairól mond, azok a nemzeti felosztással össze nem férhetnek. . . . Árpádnak a katonai főkormányon kívül nem volt uralkodó hatalma.“ 32. és 63. Valóban nem, sem a Bécsi képes krónika, sem Kézai szerint. Az elsőben ezt olvassuk: „Centum enim et octo generationes pura tenet Hungaria. alia autem, si quae ipsius sunt conjunctae advenae, sunt. . . . Isti quidem Capitanei loca descensumque, ut superius est dictum, sibi elegerunt. similiter et generationes aliae. ubi eis placuit. eligentes.“ A Bécsi krón. aliae vero generationes quae sunt istis (a hét vezér nemzetségeit érti) pares et consimiles, acceperunt sibi locum et descensum ad eorum beneplacitum“

3) A Várad Regestrumban 7. §. „Villani de Nyr inpetierunt quosdam liberos homines ejusdem villae scilicet . . . et alios eiusdem generis dicentes eos extorres. Illi autem econtra dixerunt se habere terram communem cum castrensibus a prima occupatione sui generis.“ Endlichernél U. O. 641. Fenntartotta a szállási intézmény emlékeztét II-ik András korában. az akkoron divatolt stylus curialis is, mely a descensust a Nagy Mártoni család 1228-ki adományában így említi: „in descensionis titulum juxta morem nobilium Ungarorum.“ Fejér Cod. Dipl. Tom. III. vol. 2. 140.

4) Kézai szerint Árpád nemzetsége, Székesfehérvár táját szállta meg; Szabolcs Csákvár vidékét, Gyulács Erdélyt, Örsé Sajó mellékét. Kúndé a Nyírséget, Lehel Galgóc táját, Verbúcsé pedig Zalát és Balaton mentét, de hozzá teszi a történetíró, hogy a többi nemzetség is belátása szerint szállott meg, mit természetesen nem önkény, hanem józan köz megállapodás értelmében kell venni. Endlichernél U. O. 103.

5) A Noszlopy család 1425-ki perokmányában így áll: „exquo etiam praefati Elias et Gregorius de Dicta Noszlop terram hanc cum monte Somlio ab ingressu Scytharum Duce Árpád, primaque coloniarum regni hujus internobilibus distributione sui juris fortiter et valide etiam demonstrassent.“ Horvát Istvánnál U. O. 33.

De ám lássák, kik hazafi-kegyeletből és Béla jegyzőjét követve, Árpád a honalkotó dicsőítésére a vármegyét vele állítatják föl, hogyan fogják megoldani az ellenök tornyosuló nehézségeket, és kibontakozni azon vád alól, hogy a dicsfényt, melylyel a nagy magyart körülövedzék, egy a szövetség szentsége ellen elkövetett államesíny ráfogásával eltorzították; mert hiszen azon várintézmény és vármegye, melyet Béla király jegyzője a maga korában ismert, és a melyhez hasonlóvá akarja tenni a honfoglaláskori várrendszert és vármegyét, a pactum foederationis alapján keletkezett első állami formával és lényegével homlok-egyenest ellenkező sarkakra volt építve. Anonymusunk kétségtelenül szándékosan változtatott az első földosztási történeten, melyet ő épen oly jól ismert, mint a nyírségi nemesség, mint Kézai és a Bécsei képes krónika, s mint a Noszlopy család a XV. században. De talán a királyi adományozások és kivált az egyházi túlgazdag alapítványok érvényességét féltette a visszavétel esélyétől, a milyen Kálmán király törvényében van föltételezve, s azért a földosztási kútforrásra a nemzet figyelmeztetést fölhívni nem akarta, vagy talán a honalkotó dicsőítését kívánta azzal fokozni. Egyébiránt nemis az én hivatásom Anonymusunk téves fölfogásának indokait találgatni, — tegyék azt, kik vele tartanak.⁶⁾

Midőn a magyar nemzetnek egy százados ittléte alatt, benn és kifelé odáig fejlődtek a még zsenyéjében létező államembryo viszonyai, hogy a lenni és nemlenni közt, tehát vagy európai államforma, vagy az ősöknek tartott húnok és avarok sorsa közt választani kelle; megjött a lét ösztönénél fogva, mely a nemzet többségében ritkán hibázik, azon belátás nála is, hogy föl kell hagyni a biztosságot nem nyújtó foederatív intézményekkel és a szomszéd országok társaságába, azokhoz hasonló államformával

⁶⁾ Béla király névtelen jegyzőjének kora és hitelessége iránt tekintélyes hazai és külföldi irodalommal birunk. Az elsőt illetőleg, az eddigi tetszős érvelések teljes bizonyossáig nem jutottak. Hitelessége, eltekintve némely a történeti tények formájára téves előadásait, a józan kritika rostáját kiállja. Miket a várak elfoglalásáról, vagy újak építéséről mond, azokat anyagi oldalról kétségbe nem vonom; hanem a várak berendezése és alakí viszonyáról, úgy nem különben az Árpádra fogott adományozásokról előadását, szemközt más biztosabb kútforrásokkal, téves fölfogásának kell felróni.

kell beállani, vagyis Magyarországot monarchiává átalakítani. Ennek fogyanatosítását csak erélyes kar és eszes fő vezetésétől és ahhoz mért hatalomtól lehetett várniok, a mi okvetetlenül föltételezé, hogy a szövetséges hadeszoportok a maguk hatalmi részvétéröl lemondjanak és azt egy providentiális kézbe központosítsák. Válságos időben az égi gondviselés adományának nevezhető, hogy ezen szükség előtt a különben hatalmukra féltékeny nagy néptömegek is meghajólnak,— habár ritkán múlik el az a nélkül, hogy a kisebbség sorából ne emelkedjék izgatóktól félrevezetett ellenzék, mely az öszpontosított erővel daczolni és azt akadályozni tűzi ki feladatúl; — de az isteni hatalmak gondoskodnak a rossz szándék ártatlanná tételéröl.

A magyarországi Heptarchia rövid tartama után, — mert egy század a népek életében rövid idő, — lejártá magát, s megjött az óra: teremteni új alakú államot, és a mi azzal jár, együtt és egyszerre rontani és építeni. Ez dióhéjba foglalt programja az első magyar király nehéz missiójának.

Állandó és fegyelmezett katona kellett a fölállított királyi trón körül, olyan, ki a múlttal szakítva, az új államnak a koronás úr szellemében biztos öre legyen, egyaránt bennt és kifelé. Nem tagadható, hogy a szomszéd görög, germán és szláv népeknél találkoztak, ha nem is rendszeres egészben, de legalább szétszórta, elemei olyan hadi és municipális hatóságoknak, melyek a magyar állam új berendezésénél hasznavehető eszméket rejtettek magukban; de az új haza és a honfoglaló nemzet sajátóságos viszonyait iránytúl véve, nagy hibát követett volna el a korlátolt vezérből korlátlanná lett király, ha külföldieskedő vak utánzásal fogott volna az új intézmények fölállításához. Ezen vád nem terheli Istvánt. A magyar várintézmény és megye, a mint ezek az első király kezéből kikerültek, eredeti fölfogás, eredeti alak: honvédelem, egyesítve a közigazgatással.

Az alkotás processusát nyomoza, azonnal szembeötlő, hogy a nemzetségi és szállási alkotmány romjain kell vala emelkedni az új intézményeknek. Ezzel szemközt mindenek előtt t a b u l a r a s a t eszközölni volt hivatva a király; mert a kettő, a régi és új, egymás mellett meg nem férhetett. Mily nehéz vállalkozás volt ez, azonnal látni fogjuk. A honfoglalás alapján a nemzetségi

csoportok közt elosztott föld örök birtokjogát, a foederativ szövetség egyik legszentebb pontját, és egy épen ily értékű másikat, a nemzeti honfoglaló társak személyes jogegyenlőségét kellett a nagy műbe fogott királynak halomra dönteni; az elsőt azért, hogy az ország és korona tulajdonává kijelentett székvárak mellé annyi földet, zsold helyett szolgálndót, adhasson, a mennyiből azoknak fegyveres és munkás népe bizton elláttassék; a másikat azért; hogy a monarchicus berendezés szerint a fokozatos néposztályok és az új vallás fő lelki szolgálói léphessenek a szerepök lejátszó egyenjogúak helyébe. Ki nem látja, mily válságos és óriási vállalat volt ez oly szabad nemzettel szemben, a melynek Leo császár a magyarokat nevezi és a mely győzelmi babéraival csak imént szerzé és bírja vala új hazáját? Körülbelül hetvenkét újonnan berendezendő várhoz (föltéve, hogy ennyi volt azok száma, mint III. és IV. Béla királyok korában, ⁷⁾ mennyi tömérdek föld kívántatott, s mennyi roppant számú fegyverrel és munkával szolgáló ember? Talán nem sokat tévedek, ha azt mondom, hogy a hazai föld és a népesség egy ötöd vagy hatod részét kell vala az alkotó királynak az új várintézmény számára igénybe vennie, még pedig földet, mely a *meum et tuum* szentségénél fogva még tegnap a jogosultak örökbirtokában, és népességet, melynek nagy része még tegnap szabad és hatalmas volt. Hogy ez sem rábeszélés, sem önkéntes meghódolás által nem eszközöltetett, a dolog és az ember természete szerint belátható; de viszont a rideg erőszak alkalmazása által sem lehet azt megfajtattnak hinni. Megkísérlem tehát a történelem és a törvények morzsalék-maradványaiból az alkotás művezetét megfajtatónak tenni.

Az első király, fején a koronával, a haza egyik szélétől a másikig, — mint én magamnak joggal képzelem, ezeket hangoztatta: inmentül fogva ő az úr az országban, és rámutatott a kezébe letett királyi hatalomra. Cselekedetei összes szövege autocrat

⁷⁾ „Rex Ungarie . . . habet de sua tercia parte (helyesebben két harmadából) de septuaginta duobus comitatibus suis de reditu annuo XXV. millia marcarum.“ *Status Regni Hung. sub Bela III. Rege.* Endlichernél U. O. 245. „Est omnibus non ignotum, quod septuaginta duos habet Hungaria comitatus.“ *M. Rogerii Carmen Miserabile* Endlichernél O. O. 262.

szellemü, erős, erélyes török-szakad uralkodónak tünteti fel őt. Nem is tartanak engem vissza ezen hitemben a király-atyának fiához intézett, szelidséget és gyöngédséget lehelő intései, melyek oly kevésbé kerülhették ki a compilerok törléseit és módosításait, mint nem törvényei.

Megengedem a Névtelen királyi jegyzőnek, hogy a hon elfoglalásakor egyes várak az ország számára megtartattak és azok a Heptarchia korában szállási és nemzetségi alapon őriztettek; megengedem azt is, hogy a honfoglalást követő agrariens földosztáskor több vár a körülte lakó vagy oda telepített néppel együtt egyes nemzetségek és ágak birtokába került, milyenek voltak Anonymusunk szerint Komárom, Hymusduor, Ursuur, Patavár, Tasvár, mely később Sárvárnak neveztetett, Kurzánvár, Szekcső, Veszprém, Zaránd, Óvár és Pest; habár el nem fogadhatom azon állítását, hogy ezek a honfoglaláskor fejedelmi adományozás útján jutottak egyesek birtokába. De épen azon tény, hogy a nevezettek közt Komáromot, Veszprémet, Pestet és Zarándot a megyés várak sorában és vármegyékké alakítva találjuk: sejteti, miszerint a honfoglalás korabeli várak állapotja a későbbi királyság idejében nagy változáson ment keresztül. Egész Európa királyságaiban már a Karolingok idejétől, oda értve a csatornán túl alakuló államot is, a várak a *r e s e r v á l t R e g a l é k* sorába számítottak. A magyar első király tehát a maga korabeli Augustusai nyomán indulva, mint fiához intézett tanácsa tartja, bátrabban neki mehetett a váraknak, és törvényébe irathatta, (Lib. 2. cap. 6.), hogy minden vár a korona tulajdona. Föl kell tennem azonban igazságszeretetről, melyért őt Hartvik is dicsőíti, hogy az egykori szövetséges Heptarchia mediatizált várbirtokos utódit és a nemzetségi sarjakat, vagy egyenértékű más eserebirtokokkal, vagy pénzváltással kártalanította, — mikép, Kézainak tanúsága szerint, a rabok és hadifoglyok megváltásában is imígyen járt vala el. ⁸⁾ Hogy a várak reservatuma és regaléja már az

⁸⁾ Kézai írja Sz.-Istvánról: „propter quod omnes (captivos) redemit. quos potuit ab Hungaris invenire. . . . ex quibus quidem ordinavit servire suis castris obsequio leviori.“ . . . „Invití enim Hungari captivos suos regi redimere permiserunt. compulsi quidem sunt per sanctum regem Stephanum.“ Endlichernél 129.

alakító király idejében valóságos teljesedésbe ment, compilált törvényeiből kiolvashatjuk, valamint Szent László és Kálmán törvénycompilációjából is ugyan azt szabad lehozni, mert mind a háromban legkisebb nyoma sincs annak, hogy a koronán és királyon kívül magánosak birtak volna ezen királyok korában várakat, csak házakban és udvarhelyeken — curia és curtis — lakatván őket. Nagy erőt és fontosságot kölcsönöz ezen jelenetnek azon körülmény, hogy az egyház legbuzgóbb két királya, Szent István és Szent László, a túlgazdagon alapított püspökségek és apátságok birtoka közé semmi várat nem elegyítettek.⁹⁾

A várak elszedésével a szállási földosztásból származott örök birtoktulajdon alapjában megrendítve, szintén nullára leszállított. De e második lépés, habár válsága és merényszerűsége nem volt kisebb az elsőnél, védbástyát talált emebben, mely mögé vonúlt. És reá következett a grachusilag hangzó törvény, mely azt mondá ki, hogy onnantúl minden birtok a magyar korona tulajdonjoga és csak királyi adomány erejével és útján tartható vagy szerzhető meg. (Sz.-Istv. II. k. 5, 6, 35. Kálmán 20. f.) A hogy történt, úgy történt; elég az, hogy ez a honfoglalók jámbor utódinál oly szent emlékü és nem illethető néphagyományyá vált, miszerint a magyar nemzet, Verböczy¹⁰tanúsága szerint, (I. 6, 7. cz.) azt a korona jogának fősarkául tekintette századokig, és egyenesen Szent-István intézkedésére vezette vissza. Ennyi előzmény után a regalizált várak elláttattak földekkel. A kárpótlás azonban, úgy hiszem, az ezen nemü földeknél

⁹⁾ Hogy a várak Európaszerte reservatumok és regalék voltak, még a csatornán túl is. lásd Groistnál *Geschichte und heutige Gestalt der Aemter und der Verwaltung in England*. Berlin 1866. I. B. 37, 141, 146. Az egyháznak első királyaink által adományozott jószágok közt várbirtok nem található; volt ugyan az egyháznak fegyveres népe a zárdák, templomkincsek, jószágok védelmére, de ilyet Sz.-István törvénye szerint minden nagybirtoku nemes is tarthatott. — Csak egy eset van említve Szt.-László 1093-ki okmányában, illetőleg annak kétszeri későbbi másolatában, mintha Dávid herceg, a király fivére adott volna, a tihanyi apátságnak három várat; lásd *Codex Dipl. Árpádianus Continuatus* T. I. 70. De erről a legilletékesebb tanu hallgat. a derék Czinár Mór, ki a tihanyi apátság levéltárát hosszú éveken át őrizte és monasteriologiájában fölhasználta, és hol Dávidnak 1095-ki egészen más kisserű alapítványán kívül, több nincsen. Ennélfogva álokmánynak kell az idézetet tartanunk.

sem maradhatott el, ha a király igazságszeretetét összehasonlítjuk Kún-Lászlóéval, a ki a kúnok számára igénybe vett földekért a tulajdonosokat kielégítette.¹⁰⁾

A várak és várbirtokok benépesítése, a fegyveres erő megszerzése, habár szintén sok gond és fáradságba került, de sem oly válságos, sem oly óriás vállalat nem volt, mint a földjog átalakítása. Részint a honfoglaláskor itt lakott belföldiek békés utódi, részint — Kézai bizonyága szerint — a király által megváltott hadifoglyok és municipiumok nagy contingentet szolgáltattak, és készségesen adták magukat a korona és király szárnyai alá; a mit annál inkább nemcsak fölteni, hanem állítani is jogosítva vagyok, miután a királynak a beköltözött külföldi jövevények, mint kedvesen fogadott és czimezett vendégek irányában tanúsított és fiának is utánzásul ajánlott pártfogása, — melyet törvény és történet bizonyít, — kétségen kívül a várbirtokra telepített népre is nem lehetett ki nem terjesztve.

Az állandó hadi váröröket, azoknak terhesebb feladatához arányítva, még több kedvezményben részesíté a nagy király; ennek beszélő emléke és bizonyítéka nemcsak az aranybullának 19-ik és az 1232: 27-ik czikke, — („*jobagiones castorum teneantur secundum libertatem a S. Stephano rege institutam*,”⁴⁾) nemcsak az egész új alakú várintézményt körülményesen leíró Szent-Istváni Telekkönyv-Legenda, Sancti Stephani, mely Székes-Fejérvárott őriztetett, — hanem örökítve lön az azon kegyeletos czímbe is, melyet a várkatonaság magáénak fogadott és a Várad Regestrum bizonyítása szerint a törvény előtt büszkén kifejezett akkép: mi, úgymond, eredeti várkatonák vagyunk, kiket szent király fiainak vagy szent király szabadjainak neveznek.¹¹⁾ Ez egygyel több bizonyág arra, hogy Szent-Istvánnak a várin-

¹⁰⁾ Az 1279-ki keresztségi diplomának szavai ezek: „*dedimus insuper et contulimus iisdem (cumanis) vacuas terras nobilium et jobagionum castri ... ita tamen quod iisdem nobilibus et jobagionibus castri nos pro talibus vacuis terris ipsorum justam pretium persolvemus aut concambium equivalens conferemus.*“ Fejér Cod. Dipl. Tom. V. vol. 2. 512.

¹¹⁾ A Várad Reg. 147. §. „*dixerunt se jobagiones esse a generatione, qui scilicet liberi sancti regis dicuntur.*“ 304. §. „*Quidam ex jobagionibus*

tézmény szervezésénél, a mennyiben ennek a várörök várkatonák — lényegét tették, főalkotó része volt.

Óhajtanám, hogy már most az ezen első királyunk alkotta várintézménynek hű képét adhassam. A diesértem Kollár erőnek erejével megkísérlette azt, és bőven szólt róla, de ha abban követném, a 'chronologia ellen, mint ő, vétenék, s hibás egyoldalúságát is magamévá tenném, mert ő a várintézménybe tömte a megyét, csak hadi szervezetét vázolta, politikai, közigazgatási sajátságos alkotását pedig számon kívül hagyá. Chronologiai tévedése viszont az, hogy azon várintézményt, mely a Váradi Regestrum adatai szerint II-ik András korában még létezett, az első király várintézményével egynek és azonosnak vette; holott ezen király uralkodása alatt, mikép az aranybulla előszava is bizonyítja, az első király alkotmányos intézményei már eredetiségükből ki voltak nagy részben forgatva, és azoknak visszaállítása kérve és ígérve ugyan, de teljesítve soha sem volt, sőt az eredeti alkotó elemek hiányában nem is lehetett, különösen nem az elsőkori várintézményre nézve. Nem tagadom azonban, hogy ennek egy némely részletei az első alkotás korából oly erős gyökerekkel bírtak, miszerint az enyészetnek indult várintézmény szálai közt is föltalálhatók; de azt kimutatni: mi tulajdonítható belőlök az első királynak, mi nem? vajni nehéz, — minden esetre sokkal nehezebb, mint egykor Kollár és követői állították. Sajnos, hogy a mindenre, a mi a hazai történelembe vágott, figyelmét kiterjesztő, nagy érdemű Pray is ezen tárggyal oly keveset, és szokása ellenére mondhatni, gyarlóan foglalkozott. E részben tőle mitsem tanulhatunk. Halljuk tehát inkább Kollár előadásából, ámbátor ez egyoldalú és kortanilag tévesztett, az ősi várintézmény szervezetét rövid kivonatban, a milyennek azt nyolczvan év előtt a tisztelt tudós, arcádiai felecziezomázással rajzolta; — a szíves olvasóra bízván annak megítélését: mi fogadható el abból elsőkorinak és valónak, és mi tulajdonítandó a későbbi korszaknak. Ily képét állítja tehát elénk az első várintézménynek és vele

eiusdem castrī . . . stetit in ordine jobagionum naturalium, qui scilicet ioubagiones sancti regis nuncupari solent.“ §. 360. „*dixerunt se esse filios ioubagionum sancti regis.*“ Endlichernél U. O. Kollárnál is a turóczi várörök több okmányban filii jobagionum castrī nevezetnek. Amoenit. Vol. 2. 81 és köv.

egyesített vármegyének Kollár. Lényeges két eleme volt: egyik az állandó hadi erő, állandó katonaság, melyet társulatunk nagy érdemű elnöke ezelőtt huszonnyolcz évvel az académiában tartott székfoglaló jeles beszédében alaposan ismertetett és királyi hadnak helyesen nevezett; másik, az elidegeníthetlen bérbirtok, zsold helyett adva a fegyverviselőknek és ellátásul a munkás várnépnek. Másod sorban a várintézmény a királyi kincstár számára gazdag jövedelmi és adózási kútforrásul is szolgált. Taglalván alkotó részeit: van minden megyének egy országos székvára, mint központja a hadi erőnek. E hadtest több fokozatú fegyveres osztályból állott, melyek közül számra a várjobbágiak, várjobbágyok, ezek közt pedig az eredeti vagy szent-király várjobbágyai, máskép szent-király fiai tűntek ki. A várintézmény kormánya és tisztikara élén a várispán áll, a várban a várnagy, a mezőn a hadnagy vezényelt, ezek alatt voltak a századosok, tizedesek. A várkörüli munkákat, a szekerezést, szóval minden nem hadi szolgálatot a várnépnek több osztályai végezték. A várhoz tartozó bérbirtok elidegeníthetlen állami tulajdon volt. Abból a várkatonáknak annyi föld adatott, hogy semmi zsoldra nem szorultak; abból kapott a várnépe is annyi illetéket, hogy nemcsak élélhetett, hanem terheit és adózásait abból fűdözhetette. Összefoglalva rövid szavakban: a várintézmény katonai coloniákból állott és ezek szervezetével birt. Így képzelte magának Kollár az első király alkotta várintézményt és vármegyét. ¹¹ b.)

¹¹ b.) Adami F. Kollár *Historiae Jurisque Publici Regni Ung. Amoenitates*. Vol. II. Vindobonae 1783. A várintézménynek mint honvédelmi rendszernek képét az Árpádok alatt, nagyérdemű másod elnökünk jeles székfoglaló academiái beszédében, eleven színekkel festette. Kár, hogy szemközt a Kolláréval, nem adhatom terjedelmesebben. Szabad legyen még is egyes szép passzusait idéznem: „Midőn az elfoglalt hon a nemzetségek között felosztatott, Árpád s a törzsfejek a bentálalt, vagy mindjárt az elfoglalás után emelt várakat, mint a haza védelmének fohelyeit, közjavak gyanánt tartották fen, a nemzetségejekben azokban nem örökbirtoki, hanem csak kormányzói jogot adván. A magyar . . . s hozzá csatlakozott . . . nép két harmada e várak őrizetére rendeltetett s a várak vidékének nagyobb része közöttük hadi szolgálataik díjául bérbirtokként felosztatott.“ Igen hihető, hogy a hódoltatóknak ellent nem állott s mintegy társakká fogadott benszüllöttek egy része is felvétellett e nemzeti őrseregbe, míg a többiek, kik csak fegyvernek hódoltak, részint a várak körüli nemtelenebb szolgálatra,

Már föntebb okát adtam, miért nem irhatom alá ezen rajzot és miért nem terjed jóhiszeműségem odáig, hogy a XIII-ik századi várintézményt elsőkorinak tartsam mindenben. Ennek

részint a terjedelmes örök birtokot nyert nemzetségfejek s más előkelők között rabszolgákká osztattak fel... Ekként már a vezérek alatt két alapjáiban különböző hadi fejlődés ki; egyik, melynek tagjai a köztársaság fogalmából eredő kötelelességként általánosan, másik, mely ezen kívül a nyert birtokért különösen köteleztetett a honvédelemre... Sz.-István honrendező intézkedései... által húzatott azok közt az elválasztó vonal... Egy a nemzeti hadtól lényegesen különböző királyi sereget állít fel tehát, s azt a nemességnek adott vagy csak biztosított birtoksajátság által amattól még inkább elkülönöztette....

István tehát, kinek honrendező intézkedéseiben egyik fő célja volt, a monarchiai elvet a nemzetségfejek hatalmának rovására kifejteni... a várszerkezetet lényegesen megváltoztatta... Emlékeink hiányában nem lehet ezen nemzeti életünk történetébe oly mélyen ható intézkedéseket egyes részletekig ábrázolni s kimutatni, mi tulajdonítható azokból első királyunknak... István úgy látszik — a nemzetségfejeknek a várkerületekben addig gyakorlott örökös kormányzói jogát megszüntetvén, azokat kizárólag a maga és utódai hatalma alá vetette s kormányokra önválasztotta várispánokat (Comites Castri vagy Comites Parochiani) rendelt... A várnép-ből továbbá István egy tulajdonképeni vitézlő rendet alkotott. — Kötelelességgel a vitézlő rendnek a várak védelme s a királyi seregbeni táborozás tüzetett ki. — Hadi szolgálatok díjául a várjobbágyok különféle személy- és birtokjogokkal ajándékoztattak meg, — örökös birtokot nyertek. — hadi szolgálat feltétele alatt....

A várispán mellé, kinek hatósága ekkor egyedül csak a várjobbágyok és szolgákra terjedt ki, már István több vártiszteket rendelt. —

A terjedelmes királyi jószágokból továbbá több birtok is osztatott ki, melyek ispánságoknak neveztettek s melyekért az adományosok a királyi seregben bizonyos számú vitézekkel táborozni köteleztettek. A nagyobbakban ezek közül szintűgy voltak várjobbágyok mint a vármegyékben. s a különbség ezek és amazok közt csak abban állott, hogy az ispánságok örökös birtokok, a várispánságok pedig tisztségek voltak. Ily ispánságok későbbi oklevelekben gyakran fordulnak elő s némelyekről közölök bizonyos, hogy sz. Istvántól származnak, másokról pedig, melyeknek eredetét meghatározni nem lehet, legalább nincs ok, miért tagadnók, hogy azokat mindjárt első királyunk állította fel. „A magyar Tudós Társaság Évkönyvei VI. köt. 298. A koszorús író ugyan szintén benne maradt azon egyoldalúságban mint mások, hogy sz. István csak a várintézményt egyedül, mint hadi és politikai hatóságot egyitt alkotta, mitől mi eltérő nézetre jutottunk, de dús új eszméiből tanultunk és mérítettünk mi is.

helyében tehát megkísérlem képét adni az első király alkotta várintézménynek, vagy várispánságnak és megyének, mely ugyan nem oly eleven és összefüggő, mint a Kollár képzelte vármegyéjé, de mivel egykorú adatok alapján épült, amannál hívebb és a valóságnak megfelelőbb, — mert habár az én kútforrásaim nem mérközhetnek is bőségre a Váradi Regestrummal, a honnét Kollár merített, megvan azonban azon előnyük, hogy nemcsak az érem előlapját, hanem a hátlapját is, más szóval, a két intézményt, tudniillik a megyét és a várispánságot együttesen előnkbe tüntetik. Magának az első királynak törvényeiben ugyanis és a hozzájuk egykét nemzedéki távolságban, s így elég közelálló Szent-László és Kálmán királyok decretumaiban találok az első-kori kettős intézmény körvonalaait. Ezek szerint minden provinciában, (melyekre föl volt osztva az egész ország, — Erdélyt ide nem értve, — hol a székelynép a nemzetségi intézményhez ragaszkodott) volt egy vagy több várispánság, amabban mint a közigazgatás organumában is, mind a két egyesített intézményre kiterjedő megyei gyűlések tartattak, különösen, midőn az orvok, erőszakos ember és földfoglalások, bitangmarha és adó-ügyekben hozott törvények végrehajtása volt napirenden. A gyűlés alakjáról pedig az idézett törvények így értesítenek: egyes esetekben a király követe, máskor a megye comese, kitiűzte a gyűlést a megyei székvárba. Ott gyűltek össze ezen fölhívásra a főurak — *Optimates* — különösen e sorban a püspökök, apátok, a nemzetségi törzsek nagybirtokú utódai, — *Comeses*, — a közép nemesség zöme, a várhadak, kiket a törvény *Militesnek*, váröröknek — *Ewrii* — nevez, a királyi és úri különféle szolgálatban álló udvarnokok — *Udvornici* — végre a földműveléssel és vármunkával foglalkozó várnépe, mely a tisztos *cives* vagy *civites* majd *castrenses* nevet viselte. Meg kellett ott jelenni a megye ispánjának — comesének, — a várkatona-ságra felügyelő előjáróknak, tehát a várispán, a várnagy, a hadnagynak, a fő- és al-hírnököknek, a századosoknak és tizedeseknek a királyi és megyei bitangjósággal gyűjtőknek. A törvénynek kihirdetése és megmagyarázása előre becsáttatván, a vádlottak elleni bűnvádi eljáráshoz fogtak, még pedig, Sz.-László idejében, minden vár- és megyei helységeken és nem nemesek osztályán

végig menve. Ezen eljárás túlszigorú volt ugyan, a mai fogalmak szerint, de előnye is volt, mert a megye minden rendű lakosait, a fokozatok különbsége nélkül, kölesönös érdeklődésbe és összetartásba hozta. Sajnos egyébiránt, hogy a bűmpróbák sorában a tüzes vas, — ezen a külföldről a vallási eszmékkel az országba szivárgott visszaélés, — is fölvolt véve. Sajnos továbbá, hogy ezen bűnvádi eljárás nem az egyenjogúságon sarkallott, hanem csak a nem szabadokra alkalmaztatott; mert az urak és nemesség fölötti biráskodás már akkor sem illette a provincia gyűlését, hanem a királyt és annak udvari főhivatalnokait, különösen a nádort és helyettesét. A bitangügyre vonatkozva a törvény világot vet a provincia szervezése azon részletére, hogy annak a megyei comes — a főispán — volt feje, a ki is Sz.-István, Sz.-László, Kálmán és II. András törvényei szerint a váradó, várjavadalma, megyei vámok egy harmadát húzta terhes kötelességei fejében. Minden adók beszédése az ő köréhez tartozott, azon világos kijelentéssel, hogy a szedőket tetszése szerint választhatta és a beszédett pénzt teljes számban Esztergomba a királyi kincstárba szállítani köteleztetett, a hol is eszközöltetett a comes és a szedők díjazása, de ha mi a kivetett összegből nem volt beszolgáltatva, a hiány kétszeresen volt pótlendő. Habár pedig, mint imént mondtam, a nagy urak és nemesek nem állottak a provincia, hanem a király bírósága alatt; már Kálmán király mindazáltal megtette az első lépést a főispáni hatóságnak minden rendű urak és nemesek fölötti kiterjesztésére; mert azon esetben, ha azok az általa fölállított egyházmegyei — synodális — gyűlésre nem akartak megjelenni: a megyei ispán biráskodását egy megyei bíró társaságában reájok nézve is illetékesnek rendelé, — habár ez, őszintén megvallva, a mennyire a későbbi adatok után sejthetjük, vagy épen nem, vagy csak ritka kivétellel és rövid időtartamra ment teljesezésbe, mert mind az aranybulla, mind a Váradí Regestrum bizonyossága szerint a nemesség szakadtig ellentállt főispánok, várispánok és udvarbírák biráskodásának. A várintézmény és megye ezen első-kori szervezetének hathatós erőt és kifejlést adott azon dícséretes gyakorlat, melynek nyomára Kálmán törvénye mutat, hogy a király az udvari főtisztek, különösen a nádor kíséretében bejárta

a megyéket és a panaszlókat kihallgatta, nemcsak, hanem a panaszokat a nádor által el is intéztette, a mi természetesen nagyszzerű megyei gyűléseken történhetett, melyeken a megyének és várispánságnak minden néposztálya jelen volt.

Ennyi az, a mit az első király alkotta várintézmény és ős megye szervezetről az egykorú kútfők nyomán tanulunk. Halvány vázlatok ugyan, de tán elégségesek arra, hogy az első várispánságokról és megyékről a Kollár adta rajznál hitebb fogalmat szerezhessünk. ¹²⁾

Ezek után biztosabban nyúlhatunk azon kérdés megoldásához, melyre a szorgalmas Kovachich Márton szolgáltatott alkalmat, Kollár ellenében két rendű megye létezését véleményezvén. Ő ugyanis azt vitatta, hogy eredetileg két különböző megyei szervezet, kétféle megye, úgymint hadi és polgári alkottatott, okoskodásait leginkább arra alapítván, hogy a castris comitatibusnak más, és a provinciáknak is más hivatalnokai voltak; az elsőnek

¹²⁾ Azon rajz, melyet Sz.-István, Sz.-László és Kálmán törvényei után a megyéről vázoltunk, kötelességünkkel teszi feltárni azon lényeges hibákat, melyek a Corpus Juris kiadói által, a nevezett királyok törvényei szövegébe csuszáltak be. Kútforrásul használjuk a nagy szorgalmú és pontosságú Endlicher 1849-ik már említett kiadását. Sz.-István II. K. 50. fejezetében így áll: „si quis servorum Curiae regali vel comitis preficitur.“ Endlicher ezen szembevetőleg hűtlen szöveget az atmonti XII. századbéli és bécsi XV. századi codexek szerint ekkép adja: „si quis senior curti regali vel civitatis preficitur.“ Mi, mikép még később fel lesz hozva, Sz.-László III. könyvének 1, 13, 20 fejezeteivel összevág. Kálmán I. T. K. 28. fejezetében a Corpus Juris szerint „Comitem Comitatus“ szavak hűtlenül állanak, Endlicher közölte XV-ik századbéli Codexel szemben „comite civitatis“ helyett. Szintén hibásan irták le a Corpus J. kiadók a 37. fejezetben a „Comitis Mega“ szavakat, mert Endlicher szerint kell állani „Civitatis Megam“; mi az idézett Sz.-László fejezeteivel egyez meg. Ennek bővebb megértésére szükséges tudni, hogy az iménti hibátlan szövegekben előkerülő Civitas nem várost, hanem várat, a Comes Civitatis nem városi tisztot, hanem várispánt, a Civitatis Mega nem városi megyét, hanem vármegyét jelentenek. Bizonyítja ezt nem csak az említett törvényeknek a megyékre és várispánságokra vonatkozó kétségtelen értelme, hanem I. Gejzának a Garam-Szent-Benedeki apátság számára 1075-ben tett alapítványának a Civitas szót vár helyett használt irálya is: in confinio Bichor civitatis. . . tributum de Borsu et in omnibus foris ejusdem civitatis, különösen három faluban lévő vármokot említvén. Fejér Cod. Dipl. Tom. I. és Tom. II.

a vár-ispán — comes castri, — a várnagy, hadnagy, a századosok, tizedesek, a fő- és alhírnökök, — a polgárinak pedig a főispán, alispán, szolgabírák, esküdtek, táblabírák. Ezzel szemközt Kollár csak egy rendű megyét engedvén meg, mely hadi és polgári tekintetben egysítve volt, s melynek kebelében, habár elkülönözötte, ott van a vár a hozzávaló területtel és néppel, de a többi a vár kötelékéhez nem tartozó népesség és birtok is hozzá számíttatott. ¹³⁾ Negyven év előtt ezen vitában én is részt vévén, Kollár részére állottam, fölös érvek és példákkal megmutatván, hogy úgy a várakhoz tartozó nép és várbirtok, valamint minden más rendű földterület és annak birtokosai egy megyébe voltak keblezve. ¹⁴⁾ Kétségtelenné teszi ezt a várintézmény és ősmegye azon képe is, melyet az imént a három király törvényei alapján vázoltam. Kovachichot az is hozta tévedésbe, hogy „Comitatus“ nevezet alatt oly területek is említetnek a középkori kútfőkben, melyek sok hadi szervezettel, hadi néppel, hűbéres területű birtokokkal és katona tisztviselőkkel voltak ellátva, a milyenek például: a Comitatus Visegradiens Civitatis, a Comitatus de Borsova, Comitatus de Potok, Comitatus de Luchman, Comitatus de Golgoch stb. De ezeket igazi megye azaz provincia értelmében nem kellett volna Kovachichnak venni, mert a Comitatus szó a magyar állam első három századában nem csak megyét jelentett, hanem bizonyos más, egy közös célra központosított területet is, vagy főhivatalt. Annyiban azonban Kovachichnak szerintem is igaza van, hogy ha nem voltak is a megyei várak és várbirtokok eredetileg kiszakasztva a provincia vagyis a megye területéből, de mind a várbérföld sajátságos feudális minősége szerint, mind a várnép és várkapitányok különálló viszonyainál és saját tisztviselőinél fogva, bizonyos hadi célra központosított zárt kört képeztek, és attól az egész megye némi hadügyi szint kapott. A Kovachich ápolta tévedést nevelhette még az is, hogy a provinciába — megyébe — keblezett egyes várispánságok (honnét a német Geschpanschaft) idő folytán különálló megyékké alakultak, így például a Zólyommegyében fekvő

¹³⁾ Kovachich M. G. Notio Comitatum. Röpirat, § 40 és 41.

¹⁴⁾ Notitia Diplomatica Veteris Constitutionis Comitatum. A Theodor Potka. Pestini, 18 1.

Turóc, Liptó és Árva várispánságokból lett Turóc, Liptó és Árva megye, — miről alább többet.

Mikor és miért történt a megye szónak és fogalomnak átváltoztatása vármegyére? erre ez idő szerint biztos feleletet adni alig lehet. Annyi több mint valószínű, majdnem bizonyos, hogy az elsőkorai provinciának, a Kálmán király törvényében megörökitett M e g a = M e g y e, és nem V á r m e g a, V á r m e g y e volt igazi magyar neve.

Hány megyére osztotta Szent-István az országot? azt határozottan megmondanunk a hiányosan fennmaradt történelmi adatok után szintén nem lehet. Azt sem, ha vajjon az első király által felállított várispánságok száma hetvenkettő volt-e? mint III. és IV. Béla korában, a párizsi számkönyv és Rogerius szerint. Kollár sokalta ezen számot, és azzal iparkodott a dolgon segíteni, hogy az erdélyi és tótországi vármegyéket ezen számba befoglalta, habár az említettem párizsi számkönyv Erdélyt és Slavoniát a hetvenkét vármegye számából világosan kiveszi. Kovachich alkalmasint örült Kollár zavarának, mert a hetvenkét szám az ő malmára hajtotta a vizet, a mennyiben ezen szám csak úgy kerül ki, ha a szerinte létezett polgári vármegyék mellé a hadi vármegyék is soroltatnak. Nekem ezen vitához azon megjegyzésem van, hogy a tisztelt tudósok félig zsáig jutottak csak, mert az egész igazság abban fekszik, hogy Szent-István nem egyedül a kisebb számú nagy megyéket — provinciákat — alapította, hanem bennök a nagyobb számú, de kisebb körű várispánságokat is. Ezen állításom alaposságát felderíti azon kérdés megoldása is: milyen területi nagyságot jelölt ki a megyealkotó király ezen szülöttjeinek?

Hogy erre kellően megfelelhessek, vizsgálnom kell azon czélt, melyet magának a nagy király a várintézmény és megye alkotásánál kitűzött, mert ez adhatott csak a bölesen gondolkodó és eszelekvő fejedelemnek helyes irányt a területi mérvek megszabásában. Ezen czél pedig első sorban nem lehetett más, mint oly erős tagozatokat teremteni, melyekkel mind a hazában a nagy reformok által felidézett forrongás féken tartassék, mind pedig az állam biztonsága a külfölddel szemközt megóvassék. Szükséges volt különösen ezen irányt szem előtt tartani az ország határszé-

leire nézve, a hol a meghódolt idegen ajkú és nemzetiségű lakosok túlsúlyban voltak. A névtelen királyi jegyző és Szent-Gellért legendája csak egy megye területét tárják föl előttünk, mely Szent-István kezéből került ki, tudniillik Csanádmegyét. Ennek területe ugyanis Aktum fejedelem legyőzése után, annak egész fejedelemségére, tehát az Erdély, Maros, Tisza és Duna közti országrészre, melyen most több megye és határfőri kerület vagyon, terjesztetett ki.¹⁵⁾ Az ország észak-nyugati határán a nagy Pozson, és a még nagyobb Nyitra megye mellet, a még ennél is nagyobb Zólyommegyét találjuk, melyeknek utolsó kettejében több várispánság, amabban Nyitrán kívül Sempte és Galgóc, emebben Zólymon kívül Turóc, Árva és Liptó feküdtek, melyekből ugyanannyi megye, most vármegye, alakítottat a XIII. században.¹⁶⁾ Nem is lehetett ez másképp, mert a várintézményi megyés tagozatok, mint a gondos király művéről föl kell tenntünk, a végre voltak a provinciába — megyébe — ékelve, hogy tekintélyes, nem pedig elforgácsolt fegyveres erőt és hadi rendszert képviseljenek, miszerint minden megyének egyesített várispánságai, mintegy különálló honvédelmi ezeredet adjanak. Két párvonal érthetőbbé teszi ezen alkotás módozatát; mind a kettő a török uralom korából való. Egyik a nagy területű paschalikok alkotása; másik a határőrségek, melyek még jelenleg is a vármegyék keretén kívül eső különálló hadi tagozatokat képeznek. A nagy területű megyék czélszerűségét és szükségét a magyar állam első berendezésekor, a XVI. és XVII-ik századi háborús időben egyesített megyék és az úgynevezett tartományi megyei gyűlések esetei is szépen fölvilágosítják.¹⁷⁾

Újabb időben az 1848. előtti autonom vármegyéknek az

¹⁵⁾ Anonymusnál 11. § Vita S. Gerardi Szent-Istvánt így beszélteti Csanáddal: Comes illius provinciae eris, ipsamque sub titulo nominis tui titulabis, provincia Chanadiensis vocetur usque in generationem. Endlichernél i. h. 217.

¹⁶⁾ Hogy az ős Zólyommegyéből négy várispánság, később annyi megye keletkezett, ú. m. Zólyom, Árva, Turóc, Liptó, már a ¹⁴⁾ alatti munkámban érintettem. Erről tüzetesen azon értekezés 2-ik korszakában.

¹⁷⁾ A több megyéből álló tartományi gyűlésekről és azok szövetségéről külön cikket irtam azon röpiratomban, melynek czíme: „Az 1833—44-ki Országgyűlési Időszakból stb Pozsony, 1844.

alkotmány és állami közjóra kiható értéke és védereje iránti éles vita jutott napirendre. Az eszme lánczolatánál fogva kérdés alá vehetjük az első király alkotta megye és várintézmény értékét is, nem ugyan akkép, mint a 48 előttiét, mert az akkori viszonyok közt annak nem volna értelme. Hanem, miután már a magasztalt Kollár nyolczvanhét év előtt idézett munkája egy szakaszát ezen tárgynak ily czím alatt szentelte: *De veteris comitatum institui praestantia et fortuna*“, czélszerűnek tartom azt taglalat alá venni. Ő, mint már föntebb mondtam, torkig szerelmes azon ős vármegyébe és várintézménybe, melyet a váradi Regestrum szerint magának alkotott és az első királyéval azonosnak hisz. Istennel kezdi, ki, úgymond, maga sügta eleinknek ezen intézmény eszméjét: Érvelései pedig ide mennek ki: Magyarország Rogerius tanúsága szerint hetvenkét vármegyére volt osztva, ugyanannyi lehetett az ország védelmére szolgáló vár vagy erőd is; ugyanannyi nagy hadi csoport vagy ezred, melyek mindig fegyverkészben követték a királyt vagy vezérét, a hova kell vala. E szerint egy eleven erős tábor volt az egész ország. Kollár nem kétli, hogy győzhetlen és virágzó maradt volna a hon, ha ezen bölcs intézményhez a tudományok meghozták volna a kifejlést és tökéletességet. De a sötétség azon századában ez a kegyes óhajok sorába tartozott. Nagyok voltak, folytatja az író, és számosak a vármegyék mind köz-, mind magánelőnyei, az állam első és második századában. Amazokhoz sorozandók az állandó bőséges adók, a gabona és más természetményekből szedett illetmények, a szabad emberek censusa, a szolgák munkái. A megyék terményei a királyi csürökbe, a só- és bányajövedelmek a királyi kincstárba gyűjtettek; és mindezekre a főtárnok ügyelt föl, valamint a főpohárnok a királyi dézma-borokra, a főlovászmester pedig a királyi lovak- és marhákra. Az országos gazdálkodás ily viszonyainál fogva semmi sem volt a királynak könnyebb, mint az országon végig bármily nagy sereget vezetni, mert akárhova érkezett az, készen találta a tele csüröket étellel, tele a pinczéket borral, számtalan marhát és a szekeres udvarnokok fogatait.

Más, az előbbivel vetekedő közhaszna volt ezen várintézménynek: az állandó katona, ki sem magának, sem polgártársainak nem vala terhére. Mi sem gondolható vitézebbnek azon

hadosztálynál, mely a királyi szolgarendnek — *Servientes regales* — nevét viselte, kik nem zsoldért katonáskodtak, hanem tulajdon földbirtokkal ellátva, családjuk kedves körében töltötték életüket. Kollár sajnálja, hogy számukat egész bizonyossággal meghatározni nem sikerült, de annyit állíthat, miszerint régi időben számuk a zászlók alatt harmincz- és negyven-ezerig emelkedett. A várhadak, úgynevezett várjobbágyok számáról csak annyit mondhat, hogy azok számosabbak voltak, mint a királyi szolgarend, és ezek is zsold helyett földbirtokot nyervén, a kettős munka, úgymint a mezei és fegyvergyakorlati által megedzeten, családi tűzhelyeiknél boldogan éltek, nem ismervén azon nyavalyákat, melyek a katonaságot utóbb sorvaszták. Ezen állandó két haderő mindenkor készen állván, a király vagy vezére parancsára nyomban fölfegyverkezve táborba szállhatott. Teljes bizalommal lehetett kezükbe letéve a haza védelme, mert nem zsoldért, hanem maguk és családjuk üdvéért harczolván, árulókká vagy szökevényekké nem fajulhattak.

A magánelőny és haszon a föld jogtulajdonában áll, melyet ezen két hadtest élvezett. Ezt röviden megemlítve, átmeny a tudós író azon főokok hosszas elősorolására, a melyek által a várintézmény a XI. és következő században nemcsak lényegesen átalakult, hanem hanyatlani is kezdett. Tékozlásnak nevezi a királyok adományozásait, melyekkel be nem érve az első király észszerű alapítványaival, a várintézményhez tartozó jószágokkal és néppel a zárdákat elhalmozták. Dicsőíti Kálmánt és fiát II. Istvánt, — amannak törvényét idézve, — mint a kik a szerzetesektől a túlságos adományos jószágokat a koronának visszaadták, de a minnek nem volt tartós eredménye, mert a következő királyok a koronai birtok-tékozlás bűnébe újra beléestek; például fölhozatik II. Béla 1138-ki roppant adományozása a dömösi prépostság számára, mely a nyitrai várjavak elszedésével teljesült.

Az Amoenitates tudós írója az 1764-ki országgyűlésen elene támasztott kifakadások után, tartott tőle, hogy a zárdáknak elbitangolt királyi dús adományozásokról, mint a dicső egykori várintézmény romlása főokáról tett állításai az érdeklettek gyűlöletének vetik őt oda, és inamoenitással végződnek; mielőtt

tehát a várintézmény enyészetének többi okairól is értekezett volna, szükségesnek tartá a felállított kérdés élességének enyhítéséül kijelenteni, hogy nem ellenszenvből írta azokat, hanem mert valók és igazak, és mert föl kell a történelemnek tárni azon okokat, melyek vagy boldogokká tevék a nemzeteket, vagy boldogtalanokká. Egyébiránt nem szabad számon kívül hagyni, hogy ezeket Kollár a József-kori reformok, különösen a zárdaeltörlés előestéjén írta vala.

Tudós hazánkfia ezen vázlatával bücsűzött el nemzetétől, oda nyújtván azt olajágúl a méltatlanul szenvedett bántalmakért, és ígért melléje az aranybulláról is panegyricust, bazafias lelkesüléssel megirandót, melylyel vasmellü ellenfeleit is ki fogta volna engesztelni, — de ez nem látott napvilágot.

Szép, meg kell ismernem, kedélyes és egyöntetű Kollár iménti előadása, de a történelem szigorú törvényei szerint lehetlen azt egészben és minden részleteiben az első király művének megfelelőként fogadni. Egyes szemek valók és egészségesek, de melyek valótlanokkal való összekeverés által értékükben vesztek. Élni fogok tehát azon szabadsággal, hogy eltérő nézeteimet, a történeti hűség határi közt, habár a tetszetős kollári írályt utólréhetlenül, előadhassam.

Az első király alkotta várintézmény mindenestre böles és eredményében sikeres mű volt. Egyesülten a szintén első királyunk által alapított megyei, vagyis provincialis intézménnyel megállandósította az a magyar királyságot benn a nagyszerű reformokkal, és kifelé az irigy szomszédokkal szemközt. Az ország tetemes tért nagysággal, Aktum és Erdély meghódítása, Slavonia, Horvátország és Dalmátia szövetkezése által öregbedett. Kálmán idejében európailag el lön ismerve, hogy a magyar király imposant serege a világ leghatalmasab népének hadseregével győzelmesen mérközhetik.

És mégis, ily dicső és fényes tények és eredmények után, a várintézmény két század lefolyta alatt annyira lejárt a magát, hogy a királyok és nemzet minden arra czélzó erőlködése mellett, hogy azt fentartsa, nem volt lehető e czélt elérni. Még egy század azon kettőhöz elégséges volt arra, hogy a várintézmény gyökerestől elenyésszék. Az őslagyományok-

hoz való nagy ragaszkodási népjellem sok elsőkori, még az Árpád-korszakra visszavezethető nevet és emléket tartott fenn; de a várintézménnyel összefüggésben álló emlékekből, szavakból és nevekből egyet sem tudunk fölmutatni. *) Ez, ha nem csalódom, azt látszik bizonyítani: hogy azon elsőkori várintézmény a nemzet kebelében és szívében nem vert erős, hatalmas gyökeret. Holott ellenkezőleg az első király alkotta másik intézmény, a megye, mint egy terebélyes őstölgy, azon gyökereken áll, melyeket alkotója kezéből és ápolásából nyert, és a nyolczszázados hű néphagyomány annak emlékeit, szavait, neveit szeretettel megőrzé. Ezen ellentét a két iker-intézmény multjában abban találja szerintem valószínű magyarázatát: hogy az ősmegye az önkormányzat egészséges alapjára volt fektetve, a várintézmény pedig ezt nélkülözte, és a királyi szeszélyek labdájaként hánnyott, miről a tüzetesebb előadást a második korszak rajzára tartom fenn. **)

BOTKA TIVADAR.

*) Hát a ma is fenn lévő Sz.-Király-Szabadja és a Szolgagyőrök? Szerk.

**) Örömmel vesszük a nagytudományú szerző közérdekű tanulmányait. Szerk.

Az erdélyi honismertető egylet (Verein für Siebenbürgische Landeskunde) tudományos munkássága eredményeiről.

A Magyar Történelmi Társulat megalakulásakor körívében egyik céljául tűzte ki: a hazában eddig szétszórta működött történetbúvároknak és szakkedvelőknek egymással összeköttetésbe hozását, szorosabban egyesítését, ezt alapszabályai 3. §-ában is szabályozó elvként kifejezte.

A mi itt az egyénekről van mondva, — úgy vélem — alkalmazható, sőt alkalmazandó a rokon célú egyletekre is. Az egyén részvényt fizet, szellemileg munkálkodik, a gyűléseket látogatja; az egyesület levelez, csereviszonyba lép, munkálkodása eredményeit évi tudósításokban megküldi, — mindkettő a célzott mozditja elő. A különbség csak az, hogy a midőn két rokon irányú társulat tagjai külön is egyedileg, de mint erkölcsi testület együttesen is teljesítik kötelességeiket, egymást segítve, törekvéseiket egyesítve, az eredmény nagyobb, a cél biztosabban s hamarabb elérhetővé lesz.

Ez értekezés célja: egy régen létező rokon irányú egyletnek munkássága, ismertetése és méltatása által a Magyar Történelmi Társulattal közelebbi érintkezésbe hozása, a mi mindkettő tanulságos lehet.

Tudom, hogy a szóban levő egyesület tudós gyülekezet nagyobb része előtt ismeretes, hogy kiadványait, midőn erdélyi tárgyokról írtak, többen használják is. De nem ismeri a magyar tudósoknak és olvasóknak akkora köre, a mennyi tudományi értékkel ama termékek bírnak, azért, hogy azok bajosan szerezhetőek meg, mert Magyarországnak nagy lélekkel, fennkölt ön-

érzettel bíró népe, saját kiterjedt irodalma van: az erdélyieknek hazájuk s irodalmi világuk is szűk, s ennek is csak egy részét teszik a szász tudósok német nyelven írt munkái, melyeknek általános világirodalmi becsük tán nincs, sőt állítólag a magyarországi magasb, egyetemeseb érdekek színvonaláig is ritkán emelkednek, hanem speciális erdélyi, kisebbszerű, olykor épen szász kérdéseket és tudományi ügyeket fejtegetnek, s mint ilyek, a magyarországi tudósok- és olvasóra különösebb hatással eddigelé nem voltak, s azért vonzerővel sem bírtak. Magyarország tudósait az erdélyi — kivált német — irodalom nem igen érdekli; ők német tudományért nyugatra, nem keletre mennek.

Ez, tisztelt gyülekezet, a normál állapot, s következményeiben eddig is káros volt; mert a két ország értelmiségét egybesímulás helyett megosztotta, ugyanannyi irodalmat hozott létre, az együvé tartozás érzését s erkölcsi kapesait lazákká tette, a szellemi munkásság intenzív tartalmát csökkentette, a két ország rokon érdekei elintézésénél félreértéseket szült, s a közügyekké és kérdésekké váló tisztában nem létel egyiknek vagy másiknak — rendesen azonban a gyöngébbnek — jogai megesorbitását idézte elő.

De ma, a két ország egyesülése után, épen veszélyes az egyesült két haza politikai, társadalmi és tudományos viszonyainak alapos nem ismerése, az egymás iránti feszesség, a lelkek és kedélyek egymáshoz nem simulása, az egyének hidegsége s a rokon intézetek és egyesületeknek egymáshoz nem közeledése. Mert ma a törvényszékekben, ministeriumokban, a parlamentben együtt döntenek el ügyeink, hazánk jelen s jövő sorsát az arra hívottak együtt szövik. Életünk és történetünk egygyé lett. A politikai egyesülést szelleminek és erkölcsinek kellene követni. Hol kezdődhetnék ez helyesebben, mint a tudományosság terén s a társadalomban? Én úgy hiszem, legfőbb közérdekeink követelik az irodalmi és szellemi téren való összesimulást.

Habár futólag végignézzünk az erdélyi szász honismereti egylet szintén harmincz éves munkásságán, s fontolóra vesszük: mily kevés anyagi erővel mennyi jót és szépet hozott az létre az irodalmi téren, mily szilárd kitartással ment kezdet óta kitzűzött

ezélja felé, s a midőn a szép specialis érdekeket híven és nagy sikerrel szolgált: egyszersmind Erdély történelme, archaeologiája, természettudományi, statistikai és népismei ismertetése érdekében is mily hasznosan működött, — lehetlen tőle az elismerést, a becsülést, sőt tiszteletet megtagadnunk. Erdély történelmére az újabb időben megjelent források tetemes részét szász tudósok munkásságának köszönhetjük.

De e fáradszhatlan s nemes munkásságnak árnyoldala is van, s én azt nem tartom elhallgathatónak. Az irodalmi tér nem kölcsönös bókolasok tere. Kiskorúság, ha akár az egyén, akár egy rész hibái vagy tudományi tévedései kimondásától fél. Ki kell mondani, s ha nem igaz, megezáfolni, a tévedésekre rámutatni, s az irodalom erkölcsi ezélját, a javitást, így elérni igyekezni.

Nekem is azt kell tennem ez értekezésem folyamában; teszszem sine ira et studio, szerzett ismereteimen alapuló meggyőződésemm szerint.

I. A honismertető egylet alakulása. 1840. october 8. némely² melegkeblű medgyesi honfiak felhívására a tudomány számos barátja gyűlt össze Medgyesre a végett, hogy Erdély ismertetésére egyesületet alkossanak; alapszabályokat készítettek, megerősítés végett (nov. 6.) a helybeli tanács útján az erd. kir. kormányzék, s onnan a fejedelem elé terjesztették; a felség ceket 1841. május 11-én kelt kir. elhatározásával megerősítette. Az alapszabályok 1. §-a a ezélt tüzi ki, s ez: a nyomozások gyámolítása a honismeret minden ágában, s munkálkodása eredményeinek sajtó útján közzététele; a 9. § szerint: a társaság munkálatai időhöz nem kötött füzetekben kiadandó s a titkártól szerkesztendő folyóiratban jelennek meg, melynek czime: *Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde*; a jegyzőkönyvek, tárgyalás és folyóirat nyelve a közgyűlés végzésénél fogva német, egy nyomott ív munka tiszteletdíja egy későbbi határozat szerint 25 frt, a tagsági részvényfizetés a 3. § szerint évenkint 2 frt. A 4., 5., 6., 7. §-ok az igazgatást szervezik, melynek organumai: az elnök és — újabb módosítás szerint — helyettese, 12 választmányi tag 5 évre választva, ugyanannyi póttag, titkár, pénztárnok; a 8. § a pénz-

tárnok választását szabja meg, a 10. § az évenkénti közgyűlések idejét pünkösd utáni szombatra teszi, a 11. § a gyűléseket szabályozza, a 12. § a bejövő pénzt így rendeli hasznosíttatni: 1) pályadíjkittűzésekre, 2) jeles könyvek megjutalmazására, 3) egyéb egyesületi czélokra, 4) a bevétel $\frac{1}{4}$ -ének tartaléktőkévé alakítására, a 13-ik — utolsó — § az alapszabály-módosításokról szól.

A mint az alapszabályok leérkeztek, Segesvár gyűlésre hívta meg az egyesületet 1842. május 19-ére, ott azokat felolvasták, tisztségviselőiket megválasztották, elnökké lett Bedeus József élethossziglan, tagokat vettek föl, teljesen megalakultak; azután minden évben más száz városban volt gyűlésök, kivéve 1848—49-et, ekkor az egyesület is megszűnt volt; 1850-ben szeptember 18-án fenmaradt romjai egybegyűltek, újból szervezkedtek; 1854-ben ismét nem volt közgyűlésök, --- mondja kút-főm, — mert a cs. kir. helytartóság akkor szervezkedett, s a százsz tisztségviselők bódorgóban voltak; 1855-ben a közgyűlés ideje augusztusra tetetett át, mert a tanodai szünidőket a német tanrendszer megváltoztatta. Az elnök 1858-ban meghalt, helyére megválasztatott Trausch József nyudijazott pénzügyi tanácsos, s helyettesül Neugeboren J. Lajos. Az egyesületnek az országban ügynökei vannak, kik tagokat gyűjtenek, a tagdíjakat beszedik, s a központba beszolgáltatják. Az év végén minden tag a társulat évi működéséről készült nyomtatott tudósítást kap, melynek czíme: *Jahresbericht*.

II. Az egylettágjainak száma. Az 1842-től 1847-ig terjedő időszakról nincs kezemnél adat; az 1853—63-ki második időszakaszban így állott: 1853—4-ben 350, 1854—55-ben 368, 1855—56-ban 380, 1856—57-ben 409, 1857—58-ban 375, 1858—59-ben 365, 1859—60-ban 410, 1860—61-ben 391, 1861—62-ben 404, 1862—63-ban 428. Azon innen nincsenek kezemen az adatok. Ez időig a számok gyarapodást mutattak.

III. Az egylet vagyoni állása:

	frt	kr		frt	kr
1842—43-ban bevétele volt	362	—	kiadása	—	48
1843—44-ben „ „	1455	12	„	30	30
1844—45-ben „ „	2803	8	„	345	38

	frt	kr.		frt	kr.
1845—46-ban bevétele volt	3785	28	kiadása	822	41
1846—47-ben	"	"	"	1259	56
1847—48-ban	"	"	"	2338	32
1850—51-ben	"	"	"	383	22
1851—52-ben	"	"	"	332	59
1852—53-ban	"	"	"	522	51
1853—54-ben	"	"	"	674	58
1854—55-ben	"	"	"	579	52 $\frac{2}{4}$
1855—56-ban	"	"	"	459	31 $\frac{2}{4}$
1856—57-ben	"	"	"	770	36 $\frac{3}{4}$
1857—58-ban	"	"	"	837	29 $\frac{2}{4}$
1858—59-ben	"	"	"	686	57 $\frac{3}{4}$
1859—60-ban	"	"	"	1127	7
1860—61-ben	"	"	"	550	80
1861—62-ben	"	"	"	631	51
1862—63-ban	"	"	"	1775	12

Tartaléktőke 1842-től 1863-ig: 14,641 frt 95 kr.

A számok aránya folytonos gyarapodást, a tartaléktőke okos gazdálkodást tanúsít.

IV. Az egyeslet tudományos munkálkodása. Ez két időszakra oszlik, az első 1842-től 1848-ig, a második 1853-tól 1870-ig terjed. Folyóiratuk czíme már fentebb érintve volt, folytatásául tekintettek Schuller J. Károly ily czímű, 1840—41-ben megjelent egykötetes kútfő gyűjteményének: Archiv für die Kenntniss von Siebenbürgens Vorzeit und Gegenwart; dolgoztak ugyan a tagok mindjárt 1842-ben, de a kiadás csak 1845-ben kezdetett meg. Három füzet tett egy kötetet, az I. kötet 1845-ben, a II-ik 1846-ban, a III-ik 1848-ban, s a IV-ik 1850-ben jelent meg. A Schuller-féle kötetben volt 9 értekezés, 4 erdélyi, 4 szász történetet illető, 1 természettudományi. Az egyeslet I-ső kötetében 5 erdélyi, 5 szász történelmi, 4 az erdélyi földrajzot illető; a II-ik kötetben 14 erdélyi, 9 szász történelmi, 1 természettudományi; a III-ikban 9 erdélyi, 4 szász történelmi, 1 természettudományi; a IV-ikben 2 erdélyi, 5 szász történelmi tárgyú. Ezeken kívül más kisebb-nagyobb közlemények, miket ily szorosan osztályoznom nem lehetett. Mindenik

kötet 30—32 ívet tett, kiadta az egyesület, nyomatta Steinhauser Tivadar Nagy-Szebenben.

Az 1853-tól 1870-ig terjedő korszakban a cím megmaradt, de a kiadvány külön neve: *Uj folyam*; két év folytán egy egész kötet egyszerre adatott ki, azután megint füzetenkint; megjelent I VIII. kötet, s a IX-ikből az 1-ső füzet.

Az I. kötet 1853-ban jelent meg, 1—414 8-adrétű lapból áll, van benne 27 cikk, 6 erdélyi történelmi, 6 természettudományi, a többi specialis szász érdekű; a II. kötet 1855-ben jelent meg, áll 1—444 8-adrétű lapból, van benne 19 cikk, 7 erdélyi, 3 szász történelmi, a többi vegyes; a III-ik 1858-ban jelent meg, áll 3 füzetből, 1—469 lapon, 12 cikkel, melyek közül Erdélyt illeti 2 történelmi, 1 természettani cikk, a szászokat 8, a többi vegyes; a IV. kötet (1859.) 3 füzetben, 1—459 lapon, 9 cikket tartalmaz: erdélyi történelmi 2, természettani 3, a többi a szászokat illeti; az V. kötet (1861) 3 füzetben, 1—426 lapon, van benne 14 cikk, 6 erdélyi, 2 szász történelmi, a többi vegyes; a VI. kötet (1865.) 3 füzetben, 1—454 lapon; van benne 12 cikk, 2 erdélyi, 4 szász történelmi, 1 természettudományi, a többi vegyes; a VII. kötet (1866.) 3 füzetben, 1—463 lapon, hoz 8 erdélyi, 6 szász történelmi, 1 természettudományi s több vegyes tartalmú cikket; a VIII. kötet (1867) 3 füzetben, 1—490 lapon, hoz 2 erdélyi, 2 szász történelmi, 2 természettudományi s több vegyes cikket; a IX. kötetből 1870-ben jelent meg az 1-ső füzet 1—150 lapon, van benne 4 erdélyi, 1 szász történelmi, 1 természettudományi cikk. Ezt berekeszti Trauschenfels Jenő ily című közleménye: *Siebenbürgische Literatur* 1869, melyben 11 erdélyi német, magyar és oláh, s 11 magyarországi írónak adja a czimlap szerinti rövid megnevezését, folytatását is ígérve. Mind a nyolcz kötetet Gött János nyomatta Brassóban, tehát ott megszerezhető.

Ezek szerint, a Schuller-féle első kötetet is ide számítva, az erdélyi honismertető egyeslet tagjai saját folyóiratuk I—XIII. kötetében 1845-től fogva, tehát 25 év alatt, 14 nagyobb tudományos értekezést adtak ki, melyekből Erdély történelmét illető 78, természettudományi és rokon 23, speciális szász érdekű 72.

Ezen eredmény kedvező színben tünteti föl az egyesület munkásságát s működő tagjainak tudományos készségét.

b) A honismertető egyesület munkásságának másik ága a pályadíj kitűzés s ez által jeles művek létrehozása.

Ez úton jött létre: 1) *Geschichte der Siebenbürger Sachsen*, írta Teutsch György tudor s most superintendens, megjelent Brassóban Göttf. Jánosnál. 2) *Mineralogie Siebenbürgens*, írta Ackner Mihály, N.-Szebenben Steinhäussen Tivadarnál. 3) *Fauna der Wirbelthiere Siebenbürgens*, írta Bielz Albert, kijött N.-Szebenben Filtsch Sámuelnél. Több jutalmat közgyűlési végzésnél fogva nem tűztek ki.

c) Az oly műveknek, a melyek az egyesület céljait előmozdítják, íróit az egyesület jutalomban és segélyben részesíti.

Így nyertek megjutalmazást: 1) *Die Sachsen in Siebenbürgen*, írta Schell Márton. 2) *Geschichte des Kronstädter Gymnasiums*, Düek Józseftől. 3) *Siebenbürgische Rechtsgeschichte*, Libloy-i Schuller Frigyesről. 4) *Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens*, Neue Folge, alapította volt gr. Kemény József, folytatja Trauschenfels Jenő. 5) *Martinuzzi*, Schuller J. Károlytól. 6) *Hermannstadt*, második javított kiadás Seivert Gusztávtól, (még nem jelent meg.) 7) *Zur Geschichte und Statistik Siebenbürgens*, Bielz Alberttől. 8) *Sächsische Gedichte*, Kästner Viktortól. 9) *Die Programme der sächsischen Gymnasien in Siebenbürgen*. Ezt az absolutismus idejében minden gymnasium igazgatósága köteles volt kiállítani, s a kormánynak bemutatni. Már ma igen hasznos gyűjtemény tudományos nevelési történetünkre nézve. 10) *Siebenbürgische Märchen*, Haltrich Józseftől. 11) *Siebenbürgische Sagen*, Müller Frigyesről.

Továbbá segélyt nyertek Müller Frigyes: *Älteste deutsche Sprachdenkmäler Siebenbürgens*. Schuster Vilmos: *Werke über sächsische Volkslieder, Zauberformeln, Räthsel, Spielwörter und Kin-*

derdichtungen. Haltrich József: Programm eines siebenbürgisch-deutschen (sächsischen) Idiotismus, című műveik kiadására. Végre az egylet költségén megjelent Bécsben Braumüllernél: Geologie Siebenbürgens von Hauer und Stache.

d) Adott ki az egylet könyveket.

1) Flora Transsylvanica, IV-ik kötetét, Baumgartentől, megjelent Steinhaussennél N.-Szebenben. 2) Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum, nyomtatott Brassóban Göttnél 1847–48-ban. 3) Geschichte des Bisthums der griechisch-nichtunirten Glaubensgenossen in Siebenbürgen, megjelent N.-Szebenben 1852-ben. A bécsi cs. tud. akadémia segélyével kiadatott: Urkundenbuch von Siebenbürgen, Árpádkori — Erdélyt illető — oklevelek, szerkesztették Firnhaber és Teutsch György; utóbbi most a vegyesházi királyok korszakából való oklevelek gyűjtésével foglalkozik; továbbá a Codex Krausio-Kelszianust is, melynek címe: Chronik des Schässburger Stadtschreibers Georg Kraus, két kötetben.

e) Az egylet a hazai tudományosságot más úton is előmozdította, nevezetesen szász gymnasiumoknak ásvány-gyűjteményeket szerzett, s 1848-ban gr. Keménynek ily című indexét másoltatta s nyomatta ki: Index historicus, diplomaticus, antiquarius, publico-politicus, s azt új tárgymutatóval felkészítve, az egylet tagjai közt kiosztotta; a kastenholzi erdőkben, pojánai pataokban, besztercei kálváriakertben tett ásásokra 1862-ben 50 frtot, Marienburg Frigyesnek szász történelmi érdekű ásásokra ismét 50 forintot adott.

Mindezt saját tagjaitól bevett jövedelméből fedezte. Ajándéktul kapott: a bécsi császári Akadémiától 1849-ben 200 frtot, gr. Mikótól 1858-ban 100 frtot, az erdélyi es. helytartóságtól 1858-ban 300 frtot, b. Geringer Károlytól ugyanazon évben 40, b. Sagunától 1859-ben 100, Schwarzenberg Károly herezeztől az erdélyi volt katonai kormányzó fiától 1860-ban 50, végre Gebllel Károly titkártól 1862-ben 50 frtot.

Az utóbbi három pontban említett tudományos művek közül

13 erdélyi általános történeti és természettudományi, 10 specialis szász érdekü.

V. Szász tudományos férfiak és írók. Az első vagy 1841—50-iki időszakban kitűntek: Schuller J. Károly, Ackner Mihály, Fress Károly, Trausch József, id. b. Bedeus József, Benigni József, Zimmermann József, Haan Frigyes, Roth Sámuel, Kurz Antal, Schmidt Henrik, Bielz Albert, Neugeboren J. Károly, Teutsch György; azon kori kisebbrendű írók: Schasser, Friedenfels, Dück, Schell, Hintz János és többen.

A második vagy 1853—70-ik évi időszakban, az előbbi korszakban még élőkön kívül, kitűntek: Libloy-i Schuller Frigyes, Zieglauner Nándor, Seivert Gusztáv, Müller Frigyes, Rannicher Jakab, Wittstock Károly, Schmidt Vilmos, Trauschenfels Jenő, Schwarz Károly; kisebb nevűek: Marienburg Frigyes, b. Bedeus József, Fabricius Károly, Obert Ferencz, Haltrich József, Brucker, Wenrich, Vesten, Kästner, Schuster, Gross, Károly stb.

Százhetven—nyolczvan ezer lélekszámú nép kebeléből 30 év folytán a tudomány különböző ágaiban föltűnt 20—24, s maga iránt figyelmet költött ugyanannyi kezdő vagy kisebb nevű író, kétségbevonhatlanul mutatja azt, hogy e népnek mondhatni egész tömegébe behatott a műveltség, és hogy e nép intelligens osztályának igen nagy része az irodalmi műveltség színvonalán, tehát aránylag a legmagasb kulturai fokon áll.

VI.) Hátra van még az egylet munkásságának tudományi becséről elmondani nézetemet.

E művek a természettudományi, régészeti, epigraphiai, ezimer- és éremtani, nyelvtudományi és népköltészeti, matematikai és rokon tudományokban irodalmi színvonalunkon állnak, tudományosságunk beltartalmát növelik, a kulturát a szász nép között nagy körben terjesztik. A köz- és jogtörténet mezején is nagy az egylet érdeme a kutatásban, anyaggyűjtésben, a források fölfödésében és közrebocsátásában; mert újabb időben, kivált az ipar és kereskedés, a mult századok társadalmi és közműveltségi története megírhatására igen becses adatokat szolgáltatott tagjai; sőt a néhai Bedeus, Kurz, Schuller J. Károly, és közelebbről Teutsch György superintendens, Libloy-i Schuller Frigyes és

Zieglauser Nándor diplomaticai és történelmi művei felfogás és műszerkezet tekintetében valóban kitűnők; ezek történetírásunkat gazdagították, látkörét terjesztették és tisztították, előbbre vitték.

Íme, tisztelt gyülekezet, az erdélyi honismertető egyesületnek s tudományos munkásságának a lehetőségig hű képe! Szép az, és sok tanulság rejlik benne. De mint minden szépnek, úgy ennek is van árnya. Két köz- és államjogtörténeti kérdésben az imént említett jelesek közül csak a két első tudott subjectivitásából ki-, s magasabb tárgyilagossá álláspontra emelkedni. A többi, történetírói útján különben bármily helyesen haladott, az austriai uralkodó-házzal való egybeköttetésünk és a szász népnek Magyarországon államjogához és a magyar néphez való viszonya kérdéseiben igen sokszor megbotlott.

Az elsőről csaknem meggyőződése minden szász tudósnak az, hogy Magyarország és Erdély Auszriába, ha jogilag nem is, de tényleg be van olvadva, az osztrák uralkodó-háznak oly birtoka, mint a többi örökös tartományok, civizálitióját a multban annak köszönheti, jövőben tőle várhatja; természetes óhajta s törekvése tehát az erdélyi szászoknak az alkotmányos differenciák alkalmával mindig az uralkodó-házzal tartani, a fönnálló hatalomhoz csatlakozni, s azt célja szerint segíteni abban, hogy a tényleges állapotnak közjogi alap szereztessék még Magyarország államjoga feláldozásával is. Ők jól ismerik alkotmányunkat, igen nemzetünknek Auszriába beolvadástól való határozott idegenkedését; de mivel ők, mint fajrokonok, ezt óhajtják: tehát hiszik, ifjuságuk előtt könyveikben tanítják, sőt tényleg elő is mozdítják. Ily érzület és fölfogás eredménye az, hogy ők I. Mátyásnak Fridrikkel, II. Ulászlónak Miksa császárral kötött egyoldalú magánszerződését államjogilag érvényesnek, ellenben az 1506-ki rákosi országgyűlés híres végzését, I. Zápolya királylyá választatását és uralkodását az előfordult ugyancsak csekély formahiányok miatt törvénytelennek tartják, a váradi 1538-ki szerződést csak az uralkodó-házra nézve kedvező pontokban fogadják el jogérvényesnek; a nemzeti fejedelmi korszakot nem annyira Magyarország, mint Auszria elleni bitorlással, a magyar király s illetőleg a német császár ellen hadat viselt Bethlen Gá-

bort és I. Rákóczi Györgyöt rebelliseknek nevezik. A történeti és államjogi adatoknak ily szellemben fölfogásából következik aztán, hogy ők ma is könyvekben írják, hogy Erdély 1691-ben Austria, és nem Magyarország s a magyar király oltalma alá tért vissza stb.

A magyar és szász történetírók fölfogása mind e két irányba közt tehát roppant a távolság; de az elvitázhatlan történeti igazság, s az őket hozzánk ragaszkodni kényszerítő állami fejlődési viszonyok tudata — előbb-utóbb közelebb hozandja őket hozzánk.

Értekezésemnek vége. Örvidenék, ha előadásom az erdélyi honismertető egylet iránt a tisztelt gyűlekezetben némi figyelmet, sok kedvező s egy-két kedvezőtlen, de meggyőződésből származó szavam amannak derék tagjaiban irányunkban némi rokonszenvet költött volna, s a két rokon célú egyesületet egymáshoz bár valamivel közelebb vinné!

JAKAB ELEK.

A magyar nemzetségekről.

I.

A nagy népvándorlás a germán, a hún-scytha és a szláv népek e majdnem hat századon át tartott folytonos mozgalma, Róma uralmát megdöntve, az összes barbár világot önálló történeti szereplésre avatta s az ó-világ romjain új állomásoknak vetett alapot. E folytonos mozgalomnak utolsó mozzanata a magyarok honalapítása, mely nemzet egyedül volt képes keleti rokonai közül — évszázadokon át hiven megőrizve nemzeti sajátságait úgy társadalmi és állam-életben, mint egyes közjogi intézményeiben — magának állandó, már ezer év óta virágzó birodalmat alkotni. A magyarok honfoglalása a mily fontos, épen olyan nagyszerű és bámulatos tény : beékelődése egy a Nyugat germán népeivel eredetére, természetére, hagyományaira, szervezetére s egész állam-életére nézve tökéletes ellentétben álló maroknyi nemzetnek Európa szívébe, és megerősödése abban Ezen ellentét a germán és a hún-scytha népek közt, az egész népvándorlás folyama alatt mutatkozik : a germánoknál a vallás, a keresztyénség fűtényezője, úgyszólván alapja volt az állam-életnek, a hún-scytháknál pedig megmaradt a vallás vallásnak és nem folyt be az állam szervezetébe ; a germánoknak pápai felsőség alá vetett királyaik voltak, kiknek hatalma Istentől származott, a hún-scythák szabadon választott vezéreknek hódoltak, kik nem Isten helytartói, hanem a nemzeti létel és főnnállás képviselői valának ; a germánoknál minden hatalom a király személyében volt központosítva, a hún-scytháknál „Isten és a nép szava“ parancsolt ; a germánoknál a fejedelem és az alattvalók közti viszony — úgy a hadi, mint a birtok-rendszert tekintve — feudális és szolgálati volt, a hún-scytháknak összes államélete a törzs-szerkezeten alapúlt ; s ez

épen lényege annak az éles különbségnek, mely a Kelet és Nyugat népeit oly nagy mértékben jellemzi egymással szemközt. —

A törzs-szerkezet a vérségi rendszeren nyugodott, melynek természetéből következtetve bizonyosnak tarthatjuk, hogy a keleti népeknél a tisztségek és méltóságok egyes előbbkelő családok birtokában voltak s a legtöbb esetben örökségképen szálltak apáról fiúra. Ennek első nyomai már az ó-testamentomi könyvekben főlatalálhatók: „Izráel népe között Áron és utána fiai viselik a főpapságot s a gyülekezet sátora előtt Lévi nemzetsége szolgál. Hogy őseinknél s így hihetőleg a többi hünscytháknál is ez a szokás uralkodott, azt saját történetünk forrásaiból merített adatokkal bizonyíthatjuk: „Kézainál, Turóczinál és más krónikáinkban megnevezett három kapitány, Árpád, Szabócs és Lél, a Névtelen által említett Álmos, Előd és Tas fiai; krónikáink Gyulája pedig a Névtelen unokája; látni való tehát, hogy a hadvezéri méltóság a vérszerinti utódokra szállott. Fényesen igazolja ezt maga a vérszerződés is, melyet, noha nemzetünk történetének egyik legfőbb forduló pontját képezi, — mert általa lettek képesek az addig függetlenül külön élő törzsek tömörebb nemzeti testté alakulva a honfoglalás nagy művét végbevinni, — nem tekinthetünk úgy, mint a múlt intézvényeit teljesen eltapodó új alkotmányt, hanem épen, mint a múlt szokásainak törvény és eskü általi megszilárdítását. A vérszerződés első pontja világosan mondja, hogy míg Árpád férfitódai élnek, a nemzet mindig közülök fog vezért választani. De nemcsak a fővezéri méltóság, hanem az ország többi tiszte, nevezetesen a karkházság is örökös volt; Konstantin császárnál ezt olvassuk: „Tudni kell, hogy Büles a karkház, fia Kálnak a karkháznak.“¹⁾ Ugyancsak Konstantin császártól tudjuk azt is, hogy a besenyőknél, noha törvény volt köztük, miszerint ne folyvást a nemzetség egy részén szálljon végig a méltóság, hanem az oldalágiak is részesüljenek abban, i d e g e n n e m z e t s é g b ől s e n k i b e

¹⁾ A birodalom kormányzásáról. 40-ik fejezet. L. Bíborban szül. Konstantin császár munkái magyar tört. szempontból ismertette Szabó Károlytól; Magyar Akad. Ért. 1860-iki évf. a phil. törv. és tört. oszt. közlönye I. k. 152. l.

nem esűszott és nem lehetett fejedelemsmé. ¹⁾ Valamint a magyaroknál a hadvezérség és karkházság, a besenyőknél a fejedelemség egyes előbbkelő családokhoz, nemzetségekhez volt kötve : úgy a székely rabonbánok is őseiktől örökölték méltóságukat. Erre nézve a székely krónika következő szavai nyújtanak bizonytságot : „Rabonbanorum siquis majorum sive minorum, sive Horkáz dignitate functorum moliretur cum Gente, judicio supremo subjiciatur Rabonbani ex gente Uopolti in perpetuum electi.“ ²⁾ A főrabonbán tehát örökösen az Opolt — vagy Apolt — nemzetségéből választatott. Ha a régi khinai kéziratoknak, melyeknek nyomán a húnok története 210 évvel Kristus előtt kezdődik, hitelt adhatunk, nincs okunk kételkedni benne, hogy a hivatal és méltóság a húnoknál is a vér jogaihoz tartozott. Fejér György még mint pozsonyi növendékpap M. Deguines „Histoire generale des Huns“ czimű munkája után az 1780-ik évi Minden-es-Gyűjtemény 2-dik negyedének 99—105. lapján adott egy rövid közleményt ily felirattal: „A legelső Hunnuszok történetiből né-mely Anekdóták és azoknak szokásaik.“

A közlemény a húnok történetének azon koráról szól, melyben azok a khinaiak szomszédságában Tanjousaik alatt éltek, kiknek méltósága és „minden tisztségek, kivéven a Hienvámságot, örökül maradékról maradékra szállottak.“

Ha már a tisztség- és méltóság-viselhetés vérségi összeköttetéstől függött, nagyon természetes, hogy azt főnntartani a keleti népek egyik főgondja volt; folytonosan ügyeltek azért a közös származás gyökerére s annak nevét örök emlékezetül használni soká meg nem szűntek. A zsidók két ízben egymásután megszám láltatnak, s még századok lefolyta után is tudják az egyesek, hogy kitől vették eredetüket ³⁾; mert a tizenkét nemzetség genealogiai táblái nagy szorgalommal őriztetnek a városokban.

Azzal, hogy a vérségi összeköttetésekre és a leszármazásokra ily nagy figyelem fordított, természetesen együttjárt az,

¹⁾ Id. m. 37-ik fej. Lásd : id. h. 99. lap.

²⁾ A nemes székely nemzet constitutiói. Pest, 1818. 282. lap.

³⁾ A lengyel-orosz zsidók ma is azt állítják, hogy ők Áron nemzetségéből származnak.

hogy a rokon családok mindinkább közeledve egymáshoz, szorosabb szövetségre léptek s lassanként egyes nagyobb család-csoportokká — nemzetségekké — tömörültek, melyeket viszont a még tágabbkörű törzsek öleltek magokba. Okoskodásunknak ezen pontján nem hypothesisekkel többé, hanem ténynyel állunk szemközt, melynek valóságáról nemzetünk — s a többi hún-scytha népek történetében, — hiteles adatok kezeskednek

Föladatunk e ténynek, vagyis a magyaroknál és velök rokon népeknél fönnállott törzsi és nemzetségi rendszer mivoltának megfejtése, a mi, a mennyire fontos és érdekes, annyira nehéz is egyszersmind, mert hazai kútfőkkel abból a korból, melyben a törzsszerkezet még virágzott, nem bírunk, a külföldi írók pedig természetesen nem foglalkoztak s nem is foglalkozhattak tüzetesen sem a húnok, sem az őket követő scytha népek, sem nemzetünk beléletével; úgy, hogy a mi keveset e részben tudunk, azt későbbi hazai krónikáink és okleveleink szolgáltatják, mely utóbbiakban mintegy kegyeletes emlékeül a Szent-István által felbontott ősi alkotmányoknak, még az Árpádok ki-halta után is találkozunk nemzetségi nevekkal.

II.

Tudjuk azt, hogy mielőtt a vér-szerződés létrejött volna, a hét magyar törzs külön, egymástól függetlenül, csakis közös veszély idején vagy egymás védelmére ragadva közakarattal és közös vezérlet alatt fegyvert — élt sátrai alatt a pusztákon; és a mit a törzsek között tapasztalunk, ugyanaz a viszony állott fönn a nemzetségek közt is. A vér-szerződés, mely úgyszólván kezdete a magyarok rendezettebb államéletének, egységes testté alakította át a nemzetet: az addig laza kapesok szűkebbre szorultak; a törzsek s a törzsekben a nemzetségek szoros szövetségre léptek egymással s egy fővezérnek hódoltak, ki azonban csupán közege és képviselője a nemzeti hatalomnak a nemzet irányában; s még így is csak annyiban vannak neki alárendelve, a mennyiben azt az egésznek fönnállása szükségessé teszi, csak annyit engednek függetlenségükből, a mennyi a főhatalomra megkívántatik; belügyeiben minden törzs önállóan rendelkezik s csakis az összes nemzet érdekei által engedi magát korlátoz

tatni. És itt is, úgy mint a vérszerződés előtt, megmaradt a hasonlóság az egyes törzseknek az egészhez — és a nemzetségeknek saját törzseikhez való viszonyában: a mennyire a törzsek a nemzettől, annyira függtek a nemzetségek a törzstől; a minő viszony létezett a törzsfők és a fővezér közt, ugyanaz állt fenn a nemzetségfők és az illető törzsfőnök között; a különbség csak az a törzsek és a nemzetségek állásában, hogy az utóbbiak a törzsen kívül, bizonyos ügyekben még egy másik összeségnek, t. i. a nemzetnek is alá voltak vetve.

A mi a fővezér és a törzsfők állását illeti, megjegyzendő azon figyelemreméltó körülmény, miszerint ezek nem a nemzet fölél emelt hatalmasok, hanem annak többi tagjaival teljesen egyenlő, csupán méltóságuk által tisztesebb és tekintélyesebb egyének valának; a fővezér nemcsak fővezér, de törzsfő is egyszerismind, a törzsfők pedig, — így tehát a fővezér is — nemcsak törzsfők, hanem egyúttal saját nemzetségeiknek főnökei; mert nem képzelhető, hogy a Turul nemzetségnek más lett volna feje, mint Árpád, ki krónikáink szerint abból származék, s így nem képzelhető, hogy egyszerismind annak a törzsnek is ne ő lett volna főnöke, a melyhez a Turul nemzetség tartozott. A vezérek állását úgy kell képzelnünk, hogy a legkitünőbb származású nemzetségfők bírták az egész törzs vezérletét, s viszont a vérszerződés alkalmával a legtekintélyesebb törzsfőre ruháztatott a fővezéri méltóság. E körülmény míg egyrészt előidézte azt, hogy egy törzsnek, és minden törzsben egy nemzetségnek nagyobb tekintélye lön a többinél; másrésztől hatalmasan meggátolá, hogy a fővezér a nemzet fölött vagy a törzsfők saját törzseik fölött autocratákká ne váljanak; mert valaminth a nemzet minden egyes tagja, úgy a nemzetségek, úgy a törzsek is teljes jog-egyenlőséggel bírtak. Ha tehát egyik vagy másik a vezérek közül korlátlan hatalomra törekedett — s ez által a maga törzsének vagy nemzetségének oly előjogokat tulajdonított volna, melyek azt meg nem illették, megzavarta volna az egyensúlyt, a mi pedig a vérszerződés fölbomlására vezet — s előidézi vala azt, hogy a nemzet egységes erejét elvesztve, képtelenné leendett új honát elfoglalni.

Ez vázlata a magyarok államszervezetének, melyet a vér-

szerződés által nyertek, s melyet Etelközből magokkal hoztak Európába. Így mondatik rólok a krónikában, hogy hét törzset és ezekben száznylecz nemzetséget számláltak, midőn a Kárpátokon keresztültörve Pannónia síkjait megszállották.

Kézai szerint : „Száznylecz tartománya van Scythiának a száznylecz nemzetség miá, a mennyire osztották hajdan Hunor és Mogor fiai, midőn Scythiába bérontottak. Mert száznylecz nemzetségből áll a tiszta Magyar-ország és nem többől, s ha tán hozzájuk mások csatlakoztak, azok idegenek-vagy foglyoktól eredtek. Mivel a Hunortól és Mogortól a Meotis ingoványban minden jötmmenteken kívül száznylecz nemzetség származott volt.“ ¹⁾ S midőn könyve végén ígéretéhez képest a jövevény nemesekről tesz említést, határozottan ismétli : „Mint hogy a tiszta magyarságban nincs több törzs vagy nem, mint a száznylecz nemzetség.“ ²⁾

Kézaival egy értelemben emlékezik a magyar nemzetségekről és azoknak száznylecz számáról Turóczi János, a „*Chronica Hungarorum*“-ban, holott is így szól : „Nam in secundo eorum de Scythia egressu de centum et octo Tribubus ducenta et sedecim millia, de unaquaque scilicet Tribu duo millia armatorum excepto familiae numero eduxisse perhibentur.“ ³⁾ Béla király Névtelen jegyzője nem határozza meg a nemzetségek számát, hanem a nemesek származás-rendét igéri adni s fejezeteiben több nemzetséget említ névszerint. Ugyanezt teszi a pozsonyi krónika is.

A hét törzs emlékét a vezérek neveiben tartották fenn hazai kútfüink, itt azonban már némi — noha nem lényeges — eltérést látunk : Kézai és a többi krónikák szerint ugyanis, Árpád, Szabolcs, Gyula, Örs, Kund, Lél és Bules voltak a kapitányok,⁴⁾ a Névtelen hét magyarja pedig : Álmos, Előd, Kund, Ónd, Huba, Tas és Tuhutum. ⁵⁾ Melyik

¹⁾ Kézai S. m. krónikája ford. Szabók K. I. könyv. 1. fejt. 5. §. 13. l.

²⁾ Id. m. Függelék I. fejt. 1. §. 85. l.

³⁾ Schwandtner 55. Rer. Hung. Tom. I. pag. 81.

⁴⁾ Kézai II. könyv. 1. fejt. 3—11. §. 45—49. lap.

⁵⁾ Béla kir. névt. jegyzőjének könyve a magyarok tetteiről, ford. Szabó Károly VI-ik fejt. 10. lap.

helyesebb a két névjegyzék közül? ránk nézve mindegy; a ténny, hogy nemzetünk ősi székhelyéből kiköltözésekor hét szövetséges törzsre oszlott, mindkettő constatálja. Sokkal érdekesebb, a mit e részben Konstantin császárnál találunk. A fejedelmi író ugyanis, a mit honi forrásaink teljesen elhallgattak, névszerint elősorolja a hét magyar, és a nyolczadik kabar nemzetséget, melynek a magyarokhoz való csatlakozását és viszonyát ekként írja le: „Tudni kell, hogy az úgynevezett kabarok a khazárok nemzetségéből származtak. Ugyanis részük-ről valami párttűtés történt kormányuk ellen s belháború támadván, előbbi kormányuk lett győztessé s egy részök leöletett, más részök a turkokhoz (magyarok) ment s velök együtt megtelepedett a patzinakiták (besenyők) földére, megbarátkoztak egymással és holmi kabaroknak neveztettek.“¹⁾ Ezután „a kabarok és turkok nemzetségeiről“ így szól: „Első nemzetség ezen a khazaroktól elszakadt, főntebb említett kabarok nemzetsége, második a Nyék, harmadik a Megyer, negyedik a Kürt-Gyarmat, ötödik a Tarján nemzetsége, hatodik Jenő, hetedik Kara, nyolczadik Kaza.“²⁾ E neveknek ily helyes olvasását Szabó Károly fejtette meg³⁾ Jerney alaptalan szójátéka ellenében, ki azt állítja, hogy azok a kürt alakban táborozó magyar hadosztályoknak az emberi test tagjairól vett értelmes elnevezései voltak.⁴⁾ Jerneyt valószínűleg a görög császár kissé eltorzított följegyzései⁵⁾ ejtették tévedésbe, míg Szabó Károly nézetét e nemzetség-nevek számos emlékei, a maig ismeretes család- és községnevek igazolják.

A magyarokhoz csatlakozott kabarokat illetőleg Névtelenünk tudósítása eltér Konstantin császáráétól. Ő k ü n o k n a k nevezi a csatlakozókat, kik a Kiónál megvert oroszoktól elpártolva, a győztes magyar vezér zászlai alá állottak; és mint a magyaroknak, nekik is hét vezért tulajdonít, kiknek neveik

1) Id. m. 39. fejr. Lásd: id. h. 126 lap.

2) Id. m. 40. fejr. L. id. h. 134. lap.

3) A hét m. nemzetségről. Új m. Muzeum 1851/2 évi f.

4) Keleti utazása I. köt. 80—88 l.

5) Konstantinnál Νέχη . Μυέρη . κουρτουγεράτθου . Ταριάνου . Γενας . καρη . καση .

ezek : Ede, Edömér, Ete, Böngér, Acsád, Vajta és Ketel.¹⁾ Noha itt külön nevű népségnek külön helyeken történt csatlakozásáról van szó; történetíróink közmegegyezése azt tartja, hogy a Konstantin császár kabarjai és a Névtelen kúnjai ugyanazok. Annnyiban azonban érdekesebb a Névtelen tudósítása, a mennyiben inkább igazolni látszik azt, hogy a hún-scytha népeknél általánosan elterjedt volt a törzsekre és nemzetségekre való fölosztás, és igazolni látszik a hetes számot is, míg Konstantin császár csak három kabar nemzetségről tesz említést.²⁾ De hogy a khazaroknál már Etele idejében törzsek és nemzetségekkénti fejedelmek uralkodtak, azt Priscus rhetortól tudjuk, ki a nagy hún királynak kortársa volt.³⁾

A húnoknak még Krisztus előtti koráról föl van jegegyezve, hogy nemzetségekre valának oszolva és minden nemzet-ségnek egy-egy vezére volt.⁴⁾ Kézai és utána Turóczy a húnok hadi szerkezetéről szólva, világosan hat kapitányt és egy bírót neveznek meg, és följegyzik rólok, hogy ki melyik nemzetséghez tartozott; így Béla és testvérei Keve és Kadocha a Szeménny nemzetségből, Etele, Réva (Rof) és Buda az Érd nemzetségből s végül a bíró Kádár, a Torda nemzetségből valók voltak.⁵⁾ A következő cikkben, melyben a húnok Pannoniába való bejövetele adatik elő, így szól Kézai : „A száznylez nemzetségből aztán kiválogaták a hadra eső férfiakat, mindegyikből tizezer fegyverest szedvén, s a többit Seythiában hagyván, hogy országukat az ellenségtől őrizték. S emelt zászlókkal megindulván, a besenyők és fehér kúnok földén átvonulának; azután Susdáliába, Ruthéniába és a fekete kúnok földére nyomulván, végre minden kár nélkül a Tisza vizéig jutának.“⁶⁾ Ez azt jelentené, hogy valamint a magyarok, úgy a húnok is 108 nemzetségre voltak osztva; de épen ez a pont az, mely leginkább elárulja, hogy Kézai és összes krónikáink a húnok történeteinek

¹⁾ Id. m. VIII. fej. 13. l. és X. fej. 16. l.

²⁾ Id. m. 39. fej. Lásd : id. h. 133. lap.

³⁾ L. Új m. Muzeum 1850/1 évi f. I. k. Priscus rhetor ford. Szabó K.

⁴⁾ Minden es gyűjtemény 1789 II. k. 102. Cap. és Pray : Annales vet. Hun. Avar et Hung. Pars I. Liber 1. pag. 15.

⁵⁾ Kézai I. könyv II. fej. 1 §. 13. lap.

⁶⁾ Id. h. 2. §. 17. lap.

leírásában nagy részt azt a hagyományt követték, mely nemzettünkönél a magyarok bejöveteléről fennmaradt s melyet legelevenebben a Névtelen tartott fenn, ki bőven emlékszik Susdáliáról és Ruthéniáról, mint a mely tartományokon keresztül jöttek őseink Pannoniába. Ugyanezért a fentebb említett három nemzetséget is bátran azon tőszyökeres magyar nemzetségek közé véljük sorozhatóknak, melyeknek emlékét krónikáink fenntartották; annyivalinkább, mivel némely helynevekben mai napig élnek hazánkban. Az Etele zászlajára rajzolt turul vagy karuly madár is azt látszik mutatni, hogy krónikásaink is sokat visszavittek a magyar hagyományból a húnokra, mert a monda szerint Álmos vezér anyjának jelent meg az isteni látomány saskeselyű képében, mely őt megtermékenyíté, az Etele koronás madara pedig nem alapúl más régibb mondán, miután Kézai így emlékszik róla, hogy azt hordták volt magokkal a húnok (magyarok) mindig a hadban Geiza vezér koráig, míg magokat községben kormányozták. ¹⁾

Ha előrebocsátott okoskodásunk áll, akkor a hún nemzetségekre nézve nincs biztos adatuink; de van a székelyekre nézve, a miből következtetve nem kételkedhetünk, hogy a húnoknál is a törzsek és nemzetségek szerinti fölosztás volt szokásban, noha ennek ellent látszik mondani az, hogy — a mint Kézai írja: „miután a sereg elszéledt, a húnok római módra Etelét tevék magok fölé királylyá.“ ²⁾ Annyi igaz, hogy más vezére a húnoknak Etele mellett sehol sem említettik; hogy pedig ő a húnok bejövetelekor a hat kapitány közt lett volna, az téves állítás, mert akkor még nem is született s csak nagybátyja Rof vagy Réva halála után juthatott testvérével Budával együtt a birodalom kormányára; ³⁾ s miután ezt megölte, lön egyedüli ura a húnoknak. És itt az a gondolat támad bennünk: vajjon nem Etele egyeduralma hordta-e már magában a hún birodalom romlásának magvát az által, hogy megszüntetvén a keleti népfaj természetével inkább egyező törzs-szerkezetet, szabad kezét nyújtott az utódoknak a népemésztő viszálykodásra s előidézte a

¹⁾ Kézai: I. könyv. II. fej. 6. §. 22. lap.

²⁾ Id. m. id. h. 5. §. 21. l.

³⁾ Lásd: Priscus rhetor. Excerpta de legationibus.

krímhildi esatát, melyből csupán Csaba bujdosói s az erdélyi hegyek közé menekült kis számú székelyek maradtak volt meg, kiket aztán a később bevándorló magyar nemzet, mint rokonait, keblébe fogadott.

Hogy a székelyeknél, kik, mint hiteles források bizonyítják, még a XVI. század elején is nemzetségeket és ágakat számláltak, már a legrégibb időkben a nemzetségi rendszer uralkodott, abban semmi kétség. Verbőczy, ki mint Erdély ítélőmestere gyakran megfordult a székelyek közt, így ír rólok a maga hármias könyvében: „Siculi dissimili penitus lege et consuetudine gaudentes, rerum bellicarum expertissimi: qui per Tribus et Generationes atque Lineas generationum haereditates ac officia inter se partiuntur et dividunt.“¹⁾ Verbőczy tanúságának hitelét nagyban emeli a székely nemzetségek két lajstroma, melyekben az van följegyezve, hogy mily sorban illette a főtisztviselése Marosszékbén a hat nemes és annak huszonnégy ágát. Az egyiket, mely az 1545—1548-ig hadnagyságot és bíróságot viseltek névsorát tartalmazza, először Engel János adta ki,²⁾ utána az eredeti példányból kijavítva, Nagy-ajtai Kovács István bocsátotta közre az „Erdélyi Történelmi Adatok“-ban. A másiknak első kiadója Kovachich Márton;³⁾ legújabban pedig szabatosan gróf Lázár Miklós közlé a „Századok“ 1868-ik évi folyamának 10-dik füzetében, ily czím alatt: „A Maros-Székbén 1401—1515. közt hadnagyságot és bíróságot nemek és ágak rendje szerint viseltek lajstroma.“ E regestum a következő nemeket és ágakat foglalja magában, u. m.: az Örlöcz nemet a Bud, Szovát, Eczken és Seprőd ágakkal; a Jenő nemet a Boroszló, Szomorú, Blázsi és Új — a Medgyes nemet a Meggyes, Kürt, Dudor és Gyarús ágakkal; az Adorján nemet Pozson, Telegd, Vaczmán és Vaja ágaival; a Halom nemet a Násznán, Péter és Halom ággal, s végül az Ábrán (néha Zábrág) nemet, Nagy, Új, Gyerő és Karácson ágaival. Megjegyzendő, hogy a

¹⁾ Tripart. Pars. III. Tit. 4.

²⁾ Danielis Cornides, Viridiciae Anonymi Belae regis Notarii pag. 351.

³⁾ 55. Rer. Hung. Min. Tom. I. p. 339.

Halom nem Gyergy ága ki van hagyva, az Új ág pedig két nemből előfordúl.

A Halom és Ábrán nemről s ezekben a Násznán és Dudor ágakról a székely krónika is emlékszik, ¹⁾ melynek elején e figyelemreméltó szavakat olvassuk: „Terram alpestrem proprio Marte acquisitam inter se per Tribus distribuere.“ ²⁾ Látszik, hogy a székelyeknél nemcsak hogy megvoltak a törzsek és nemzetségek, hanem mint ilyenek, minden irányban, — hadban, hivatalban, birtokfölosztásban — érvényesítették is magokat, a mi hathatósan szól a mellett, hogy a székely és magyar rokonnép, testvér vala.

Az egy törzsből eredő magyar nép-ágazatnak szintén egyik ágát képezik a besenyők; ³⁾ Szabó Károly szerint e nemzet a magyarral rokon s egy nyelvű kún faj volt, mely maradékai-ban ma is él köztünk. ⁴⁾ Biborban született Konstantin, ki a besenyőket patzinakitáknak nevezi, így ír rólok: „Tudni kell, hogy az egész Patzinakia nyolcz tartományra van osztva s ugyanannyi nagyfejedelme van. A tartományok ezek: az első tartomány neve Értém, a második Súr, a harmadik Gyula, a negyedik Kulpeé, az ötödik Kharavoé, a hatodik Talmat, a hetedik Khopon, a nyolczadik Csopon.“ Tovább menve, a fejedelmeket is névszerint elősorolja: „Fejedelmek valának, Értém tartományában Majsa, Súrban Kuel, Gyulában Kurkut, Kulpeében Ipa, Kharavoében Kaidum, Talmat tartományában Koszta, Khoponban Gyász, Csopon tartományában pedig Vata.“ ⁵⁾ E neveknek, melyeket Szabó Károly olvasása szerint idéztünk, számos magyarországi helynévben fennmaradt emléke, és pedig ép oly vidékeken, ahol okleveleink szerint a koronként bevándorlott besenyők telepei voltak. Bármily rövid és vázlatos is Konstantin császár tudósítása: nem kételkedhetünk, hogy a besenyők állam-szerkezete is a törzs-rendszeren alapúlt; sőt állíthatjuk, hogy a központosítás nálók teljesen hiányzott, a mit az is mutat, hogy a magya-

¹⁾ L. A neimes székely nemz. const. Pest. 1818.

²⁾ Id. m. 276. l.

³⁾ Jerney: Keleti utazása I. k. 74. lap.

⁴⁾ A X-ik századi besenyőkről. Lásd. Új m. Muzeum 1853. I. köt. 101 l.

⁵⁾ A birod. korm. L. id. h. 98. l.

rok már beköltözésekkor találtak e hazában besenyőket s később is, úgy a vezérek, mint a királyok korában, kisebb-nagyobb csoportokban, -- melyek egyes törzsek vagy nemzetségek lehetek -- szállingóztak besenyők Magyarországra, a hol különböző vidékeken telepítettek meg.¹⁾

A bolgárokról, kiket Jerney magyar nyelvű néplelekezetnek mond,²⁾ szintén van adatunk, melyből gyanítani lehet, hogy a hún-scytha népek módjára ők is külön törzsek- és nemzetségekre voltak felosztva. Béla király Névtelen jegyzője így emlékszik rólok: „Ugyanis a bolgár földről jövének némely nagy nemes urak az izmaeliták nagy sokaságával, kiknek nevei valának Bila és Baks, kiknek a vezér (Taksony) Magyarország különböző helyein adott földeket, s azonkívül azon várat, melyet Pestnek neveznek, örökre átengedé. Ugyanazon időben, ugyanazon tartományból jöve egy nagy nemes vitéz, Hetény nevezettü, kinek is a vezér nem csekély földeket és más birtokokat ajándékoza.“³⁾

Hogy a törzsi és nemzetségi rendszer mennyire össze volt mintegy forrva a hún-scythák természetével, kitetszik abból is, hogy a kúnok még IV. László király idejében széltiben hét nemzetséget számláltak s a nekik adott földeken valóságos ázsiai pusztai életet éltek. Erre nézve László királynak egy 1279-dik évi oklevele szolgálhat adatokkal, melyben ez mondatik rólok: „Quod ipse dominus legatus procuret ordinare inquisitores aliquos fide dignos, qui per singulas Generationes eorum, et generationum Gradus sibi invicem quacunquae Linea attinentes et per omnes alios subjectos eorum, inquirant et sciant super praemissis omnibus et singulis veritatem.“⁴⁾ Egy másik ugyancsak 1279-iki oklevélben határozottan az mondatik, hogy a Duna, Tisza, Körös, Maros és Temes folyók mellett letelepedett nagyszámú kún nép, hét nemzetséget tartott kebelében: „Et prius de septem Generationibus eorundem Cumanorum.“⁵⁾

¹⁾ L. Béla kir. névtelen j. LVII. fej.

²⁾ A m. országi izmaelitákról, mint volgai bolgárok és magyar nyelvű néplelekezetéről. L. Tudománýtár 1844. I. köt. 152. lap.

³⁾ Id. m. LVII. fej.

⁴⁾ Pray: Dissert. in Ann. Vet. pag. 116.

⁵⁾ Pray Dissert. in Ann. Vet. p. 117.

A mi a keleti népeknél, elkezdve az izraelitákon, a húnoknál, magyaroknál, székelyeknél, besenyőknél, bolgároknál és kúnoknál a nemzetségi fölosztásra nézve szokásban volt; azt itt ott a szláv népek történetében is láthatjuk, kiknél a hún-scythák módjára szintén uralkodott a törzsi szervezés, sőt némelyeknél, mint a szerbeknél és horvátoknál, később, a byzanci főhatóság alatt is megtartotta érvényét.¹⁾ Tamás spalatói főpap salonai históriájában olvasható, hogy Horvátországban tizenkét nemzetség volt, u. m.: a Chacitt, Chucchac, Subich nemzetség, melyből a Zrínyiek is származnak, továbbá a Guddomir, Snacitt, Gusich, Carin-Lapzan, Politch, Laznizith, Jamometh, Citt és Tugomir nemzetségek,²⁾ melyeknek némelyikéről okleveles adataink vannak. Hasonlóan oszthatták fel magokat a dalmátok is, mert a Fárosz szigetén lakott Givich nemzetségnek IV. Béla király egy 1242-ik évi oklevelében világos nyoma maradt fönn.³⁾

Az adatok, melyeket elősorolánk, hiteles kútfőkből merítvők, s miután egymásnak ellent nem mondanak, sőt leszámítva egyes lényegtelen eltéréseket, elég pontosan összevágznak s egymást támogatják és kiegészítik; azt hiszem, hogy minden habozás nélkül elfogadhatjuk a tényt, miszerint Kelet népeinél általában a törzsi és nemzetiségi rendszer uralkodott, különösen pedig, hogy a magyar nemzet hét törzset és száznyolcz nemzetséget számlált, midőn ázsiai honát elhagyva, Európába költözött.

III.

Az elmondottak után az a kérdés merült fel, hogy mikép határozzuk meg a törzsek, nemzetségek és nemzetségi ágak fogalmát, — egyszerűen, mit értünk törzs, nemzetség és ág alatt?

Horvát István „Magyarország gyökeres régi nemzetségeiről“ czímű értekezésében így szól: „Maga a nemzetség (generatio,

¹⁾ V. ö. Wenzel: Egyetemes Europai Jegt. 209. l.

²⁾ Schwandtner. 55. Rer. Hung. T. III. p. 635.

³⁾ U. o. pag. 268.

gens, genus) szó arra a gondolatra vezethet akárkit, hogy a nemzetségben köznemzésnek, vérségnek, atyafiságnak kell foglaltatni. És valóban ilyen értelemben veszik a Nemzetség szavát mind az ó-testamentomi szent könyvek, mind a római classicus írók, mind a horvát, kún és székely nemzetségekről emlékező régiségek. De ki is kételkedhetnék arról, hogy a nemzetségeknek ágaik (familiae stirpes) a vérség láncza által szorosan összekapcsolatva voltak? Ne úgy tekintessenek tehát a magyarországi nemzetségek, mint a régi magyar hazának valamely politikai osztályai; ne úgy, mint atyafiság nélkül együtt élő szövetséges tagok. A régi, gyökeres magyar nemzetségeknek maradékaik az oklevelekben származási lépcsők által magokat egy köztörzsöktől (caput familiae) hozzák le; kijelentik közjussaikat a közös jószágokban; osztoznak egymással ezekben és mag-szakadás esetében az ág (familia) jussait törvényesen keresik a bírák előtt. Mindezek eleven tanúi annak, a mit Nemzetség szó jelentéséről mondtam.“¹⁾ Hogy a nemzetségek vérségileg egybekapcsolt ágakból s így a törzsek is rokonság szerint szövetkezett nemzetségekből álltak, abban, ha végig tekintjük a törzsi és nemzetségi rendszer fejlődését, semmi kétségtünk sem lehet; de téved Horvát István, midőn a magyar nemzetségeket nem kívánja úgy tekinteni, mint a régi magyar hazának valamely politikai osztályait; igenis, politikai, sőt, a mennyiben legfőbb föladatául a harezi vitézséget tekintő lovag nemzetünknel a kormány szerkezete túlnyomólag katonai, mondhatnók hadi osztályok voltak azok, melyek azonban vérségi összeköttetés szerint alakultak. Mennyire érvényesítette magát a nemzetségi rendszer a hadszervezésben, világosan kitűnik az Árpáddal egykorú böles Leon azon szavaiból, hogy a magyarok „sánczokba nem szállanak, mint a rómaiak, hanem a csata napjáig törzsek és nemzetségek szerint el vannak széledve.“²⁾ A külön nemzetségek tehát külön hadtesteket képezvén, a „nemzetség“ és „had“ szavainak is egyértelműeknek kellett lenni, — a minthogy e két szó egy értelemben használva hazánk számos vidékein, de különösen a régi nemzetségben gazdag Szabolcs és Komárom vármegyék-

¹⁾ M. orsz. gyök. régi nemz. 1820. 7. §. 19. lap.

²⁾ Böles. L. Hadműtana XVIII. fej. 53. §.

ben maig is divatos ; s itt fejthető meg az, hogy krónikáink a nemzet főbbjeiben kizárólag hadi tiszteket látnak s a törzsek, nemzetségek és ezeknek alosztályai szerint kapitányokat, századosokat és tizedeseket különböztetnek meg. Turóczinál ezt olvassuk : „Universum coetum Armorum quem ducebant, in septem exercitus dividerunt, et unicuique exercitui Capitaneum specialem praeficientes, centurionesque ac decanos more solito constituerunt.“ ¹⁾ Kézainál : „... hét seregre oszlának, úgy hogy mindegyik seregnek a századosokon és tizedeseken kívül egy-egy kapitánya légyen, kinek mint vezérnek egy szívvel lélekkel szót fogadjanak és engedelmeskedjenek. Vala pedig mindegyik hadseregben harmincezer fegyveres vitéz, a tizedeseken és századosokon kívül.“ ²⁾ Szabó Károly a kapitányi méltóság magyar nevét az ősrégi „hadnagy“ nevezetben véli föltalálni ; „írott emlékeink nincsenek ugyan, de tudjuk — úgy mond — hogy a székelyeknél, kik közt a vérségi rendszer nemcsak a birtokviszonyokra, hanem a tisztségek viselésére nézve is, még a XVI. század közepén is fönnállott, a székekben a hat székely nemzetség külön-külön ágaiból sor szerint választott katonai és polgári főtisztek hadnagy nevet viseltek, mely nevezet nálunk is az egyes községek nemesei által választott „nemeselek hadnagyaik“ czímében a legújabb átalakulásig fönnmaradt.“ ³⁾

A magyar törzsi és nemzetségi rendszer, valamint a hadszervezésben, úgy a közjogi élet többi ágaiban is alapul szolgált. Közigazgatás, birtokfelosztás a nemzetségek szerint történt. Kézainál olvassuk, hogy a kapitányok „magoknak lakhelyet és szállást választának, szintűgy a többi nemzetségek is, — ott választva, a hol nekik tetszett.“ ⁴⁾ E szavakból kitűnik, hogy krónikáink általában helyesebben fogják föl az Árpád idejébeli birtokviszonyok keletkeztét, mint a Névtelen, ki kora jogviszonyait Árpád korára visszavive, azzal, mint valami királylyal, az ország előkelői részére földeket adományoztat. A mely földet

¹⁾ Sekwandtner. Rer. Hung. Tom. I. pag. 81.

²⁾ 11-ik könyv. I. fej. 2. §. 44. l.

³⁾ A magyar vezérek kora 21. l.

⁴⁾ 11-ik könyv. I. fej. 12. §.

valamely nemzetség elfoglalt, azt megszállotta, s az így szerzett birtok nem osztatott föl az egyesek közt, hanem az egész nemzetség tulajdona maradt; s ha annyit szinte megengedünk is, hogy egyesek is birtak földet úgynevezett haszonvételi vagy korlátolt tulajdonjoggal: azt viszont állíthatjuk, hogy a főfelügyelet s ezzel a sajátképeni tulajdonjog mindig a törzset vagy nemzetséget illette. Szalay László, nagy történettudósunk véleménye ez: „A nemzetségek ezen illetőségei (szállások) mily agráriai jog szabályai szerint bírtak légyen eredetileg őseink által, ma talán már a feloldhatlan kérdések közé számítandó; de azt és annyit valószínűséggel állíthatni, hogy a törzsököt mindig némi felsőbbbségi jog illette, hogy őseink a fekvő birtok körében magán tulajdonnal -- szoros értelemben véve a szót -- nem bírtak s hogy ennél fogva Caesar szavai a germánokról: „magán és elkölönített földet nálok nem találhatni“ -- reájok is alkalmazhatók.“ ¹⁾

A mi a közigazgatást és bíráskodást illeti, kétségtelen, hogy saját kebelében minden nemzetség külön gyakorolta azt; de meg kell jegyeznünk, hogy téves némelyeknek azon állítása, mintha a magyar vármegye-rendszer az ősi törzs-szerkezet kifo-lyása lett volna. A vármegye-rendszer későbbi fejlemény, melynek alapját Szent-István vetette meg az úgynevezett várszerkezet által. ²⁾

Ha csak ily fölületesen vizsgáltuk is ősi állam-szervezetünk természetét, azt hiszem, kimondhatjuk, hogy a vezérek korában a magát mindenben érvényesítő törzsi és nemzetségi rendszer volt az uralkodó, mely előtt, noha minden magyar egyformán szabadnak tekintetett, — az egyén háttérbe szorult s a jogi élet, mondhatnók; a nemzetségeknél kezdődött.

Azonban állításunkat senki ne vegye mereven, mert már a X. században találunk földhöz kötött állapotúakat és rabszolgákat is Magyarországon, — míg ellenben a beköltözött tiszta vértű magyarság jogaiban a befogadott és hozzáuk csatlakozott rokonajkú népek szintén részesíttetek. Hazai krónikáinknak a magyarok egymásközi egyenlőségére vonatkozó előadása tehát

¹⁾ Magyar orsz. tört. I. k. 10. lap.

²⁾ V. ö. Kerékgyártó Magyar orsz. miv. tört. I. köt. 238—246. l.

esupán bevándorló őseinkre és a bevándorlás idejére szorítkozhatik. Később a százados harcok alatt, melyeket a külföld ellen folytatott a nemzet, azon érintkezés és sűrűlődség folytán, melybe más népekkel szükségképen jött, természetesen megváltozott az eredeti állapot: míg egyrésről a veszett csaták mezején száz-ezrével véreztek el Scythia vitéz fiai, addig másrésről a nyert harcok diadalmból nagyszámú német, olasz és francia foglyot hoztanak magokkal, kik közül „némely derekabbakat — mint Kézai írja — magokkal vivén a háborúba, nekik a zsákmányból némi részt juttattak, némelyeket pedig különféle szolgálatokra alkalmazván, sátraik között szoktak tartani.“ ¹⁾ Egy más körülmény, a mennyiben szintén szaporította a szolgálk számát, annyiban fogyasztá a szabad, nemes magyarságot. Tudjuk ugyanis, hogy azokra, kik a harcban gyáván viselték magokat, vagy a község parancsára nem hajtottak, a törvény szigora iszonyú súlylyal nehezedett, mert — írja Kézai: „valaki a parancsot, helyes okát nem tudva adni, megvetette, az olyat a scythiai törvény karddal vágatta ketté, vagy veszett állatoknak tétette ki, vagy a köznép szolgaságába taszította.“ ²⁾ Ilyen ítélet emlékét tartották fenn későbbi krónikáink az augsburgi csatában foglyúl esett hét magyar esetében; de hogy ez az egyetlen lett volna annyi harc alatt, föl nem tehető; mert különben honnan vette volna Kézai főntebb idézett szavait, holott ő épen erről az esetről nem emlékszik, de általánosságban szól.

Összevetve mind azon okokat, melyek a szolgaság szaporodását előidézhették a vezérek korában, gondolhatjuk, hogy aránylag már lényegesen beolvadt volt a szabad magyarok száma, midőn Szent-István teljes apostoli buzgalmában a keresztyén hit terjesztéséhez fogott. És most még nagyobb mérvet öltött a szolgaság büntetése. A monarchia különben sem tűrhetvén a népruralmi színezetű törzs-rendszert, aristocrátiára volt szüksége, hogy azt megdönthesse, s így lön, hogy a ki csak legcsekélyebb ellenkezést tanúsított az új hit iránt, vagy az ősi alkotmányt pártolá: szabadságát elvesztette, adófizetővé, mások szolgájává tétetett; mert, a mint krónikáink írják, „azon dolgok folyásában

¹⁾ Függelék II. fej. 1. §. 94. lap.

²⁾ I. könyv. II. fej. 1. §. 16. lap.

azt ítelték nemesebbnek, a ki Krisztus hitéhez hamarabb ragaszkodott.“¹⁾

Jeles példa erre a somogyi Koppány fölkelése és legyőzése; tudjuk a krónikákból, tudjuk Hartwick püspöktől, hogy mindazoknak javai, kik Koppány zászlója alatt a pogány hitért küzdöttek, elkoboztattak, magok a fölkelők pedig csúf szolgálásra vettetének.

Az elkobzott javakat István leginkább az egyháznak adományozta; de voltak oly nemzetségi birtokok, melyeknek tulajdonosai, vagyis haszonvevői a király és Krisztus hiveinek mutatván magokat, mint „milites“ és „nobiles“ kiváltságokkal ruháztattak föl; köztük az ősi nemzetségi szállások, mint tulajdon, felosztattak s ezekre, mint saját vagyonra nézve, a birtokosoknak szabad intézkedés biztosított. Tehát a mit hajdan egy egész nemzetség birt, az most magán-emberek tulajdonává vált; a mi fölött hajdan egy egész törzs határozott, abban most egyesek rendelkeztek szabadon; a nemzetségek politikai érvénye elveszett, megszűntek azok közjogilag is alkotó elemei lenni az országnak; az ősi jogot, ősi birtokot s ezekkel együtt a nemzetségi nevet és czímet egyes ágak, vagy épen csak egyes személyek örökölték; mondjuk ki: a nemzetségek megszűntek létezni s helyököt a kiváltságolt családok foglalták el. És itt már tisztán áll az, a mit Horvát István mond, hogy a nemzetségben köznemzésnek, vérségnek, atyafiságnak kell foglaltatni, hogy a régi gyökeres nemzetségek maradékai az oklevelekben származási lépcsők által magokat egy köztörzsöktől hozzák le, mert azok, kik Szent-Istvántól az ösfoglalású földeket, mint tulajdont nyerék, egy-egy nemzetségnek lévén alapítói, utódaik leszármaztathatták magokat tőlök; de Szent-István előtt, midőn a törzsszerkezet még régi épségében fennállott, bajos lett volna a nemzetségeknek egy embertől lehozni eredetöket, mert — mint elől kifejtettük, a nemzetségek a rokon családok szorosabb szövetségéből alakultak, a rokonok pedig nem szükségképen egy közös törzsök maradékai, miután házasság, vagy másnemű összekötések által is lehettek azokká.

NAGY GYULA.

¹⁾ L. Chronicon Bud. Edit. Podhraczkiana p. 49. és Túróci II. 13.

Könyvismertetések és bírálatok.

XI.

A római birodalom hanyatlásának és bukásának története, írta Gibbon Edvárd, az angol eredetiből átdolgozta Hegyessy Kálmán, két kötet, 1868, 1869. Pest, Ráth Mór.

Midőn néhány évvel ezelőtt a Kisfaludy-Társaság Shakesperenek magyar fordítását megindította, örömmel üdvözölte az egész nemzet irodalmunk ezen gyarapodását. Nem kisebbítjük azonban azon férfiak érdemét, kik a fordításra vállalkoztak, ha kimondjuk, hogy az, ki Gibbon művét ülteti át nyelvünkre, ép oly nagy, ha nem még nagyobb érdemeket szerez magának irodalmunk körül, meri bármily jeles legyen is valamely költői műnek fordítása, az, ki a költőt teljesen élvezni akarja, mégis mindig az eredetihez lesz kénytelen folyamodni, és nem tudok esetet, hogy valaki fordításokban lett volna képes valamely költőnek erejét, báját elsajátítani és utánozni: míg történeti műveknél az lehetséges. Thierry Amadénak Attilája, Szabó Károly, Macaulaynak angol története, Csengery fordításában ép oly alkalmasak a történetírás művészetében mintánul szolgálni, mint maguk az eredetiek. Magyar történetíróink közt alig van egy-kettő, kinek művei művészi szempontból is megérdemelnék a tanulmányozást, utánozást. Annál szükségesebb tehát a külföldiekre fordítani figyelmünket, hogy történeti irodalmunk egészben — és ne csak néhány kivételben — csakugyan megérdemelje az irodalom nevét, annál szükségesebb birnunk nyelvünkön Gibbont, mert talán az egész világirodalomban nincs mű, melyen annyira lehetne tanulmányozni a történetírás minden csinját-binját, mint a „Római birodalom hanyatlása és bukásának“ történetén. Gibbont alig érte utól két-három író, felül nem múlta senki, sőt — ha művét mint egészet tekintjük — páratlan a világirodalomban.

A magyar történeti irodalomban még kitűzendünk kell a kezdet nehézségeivel, az anyaggal. Sajnálni lehet, de nem csodálni, ha tudósaink közül a legtöbben a napszámos munkáját végezve, az anyagot gyűjtve, azt némileg formába öntve, már azt hiszik, hogy a történetírás minden követelményeinek eleget tettek. Azonban alapos, kimerítő, a legapróbb részletekig menő tudós, még csak az első és igen alacsony foka a történetírásnak. Ezután következik csak a szellem, felfogás és elbeszélés; azután végre a compositió, mely minden egyes mozzanatot egy legfőbb eszmének rendel alá, egyetlen részletet sem enged kellestén túlterjeszkedni, soha a főfonalat szem elől nem téveszti, és még epizódjaiban, látszólagos kitérésében is csak olyan, mint a labirintus folyosói, melyek mind egy főponthoz vezetnek, s melyekben az olvasó mindig kezében tartja a főeseménynek ariadnefonalát. Csak, ha mind e kellékek egyesülve vannak, lesz valamely történeti mű azzá, mivé lenni kell: drámává, mely önmagát magyarázva, az olvasót teljes illúzióba ringatva, folyik le szemünk előtt. E feladatot oly sikerrel, mint Gibbon, még soha senki sem oldotta meg, bár 1300 esztendő telt fel munkájában és belevonta — mit tennie kellett — az egész processust, mely Európában az ó-világot szétmorzsolta és elkészíté a földet, melyből újabbkori civilizáciánk fakadott. Kezdetől fogva végig meglátászik egy tervnek keresztülvitele, és minden epizód oly kiegészítő része az egésznek, hogy el nem hagyható anélkül, hogy hézag ne támadjon. Ez csekély véleményem szerint Gibbon művének egyik legragyogóbb tulajdonsága, ez, mit nekünk magyaroknak leginkább kell művében tanulmányoznunk. Nem mondom én azzal, hogy stílusát ne tanulmányozzuk, melyhez foghatót csak Tacitusnál vagy Macaulaynál találunk; nem, hogy felfogásának mélységét, festésének genialitását ne bámuljuk — mert ilyesmit csak bámulni lehet, mint a költői inspirációt, de nem utánozni. Mindamellett — ismétlem — az általam említett formai tökély fogja művét minden időre történelmi mintaképül — minő az Ilias az epikusnak — fenntartani, még akkor is, ha egyes részeit a haladó tudomány túl is fogta szárnyalni, mi egyébként részben már meg is történt. Kivált a kelet történeteire nézve Gibbon részleteiben már régen elavult, s hogy többet ne

említsek, ma már senkisésem hiszi Des Quignessel, hogy a khinai írók hongnui a népvándorlásnak, Attilának hunjaival azonosok.

Hegyessy úr — ki az előttünk fekvő két kötetben a nyugotrómai birodalom bukásáig jutott — más okból lelkesül Gibbonért. Szemében, úgy látszik, nem annyira a formai tökély, mint a tartalom bir főfontossággal, és az is azért, „mert — mint előbeszédjében mondja — a magyar östörténelmet egyetlen hazai műben sem találjuk oly pontosan és biztossággal tárgyalva, mint a jelen munkában, s mert tekintve a jelen átalakulás nagy mozgalmait — e sorok 1867. nov. 1-én irattak — s tekintve különösen hazánk viszonyait, sohasem volt e mű ránk nézve oly tanulságos és korszerű, mint a jelenben.“ E felfogást — sietek megjegyezni — én nem osztom, sőt részben nem is értem, nem értem különösen az összefüggést Gibbon és modern átalakulásunk közt — de az jelenleg ide nem tartozik. Bármily okok vezérlék is Gibbon fordítóját, az méltó a magyar irodalom és minden magyar ember hálájára, kinek műveltségünk szívéen fekszik : de már nehezebb dolog azt állítani arról, ki Gibbont átdolgozta, vagyis annak kétharmadrészét kihagyta, mint Hegyessy úr tevő. Eljárását azzal indokolja, hogy különben a munka igen terjedelmes, igen drága lett volna, és olyképp nem lehetett volna magyarra fordítani. De az csak olyan, mintha valaki egy remek mozaikot összetörne, hogy azt zsebében haza vihesse, vagy a medicei Venusnak lábát letörné, hogy házában, egy fiukében felállíthassa. Ha nem vagyunk képesek elbirni egy teljes Gibbont — mit igen is elhiszek fordító úrnak — adjunk egyes szakaszokat művéből, melyek némileg egy különálló egészet képeznek, mint teszem Justinian uralkodását, s e töredékekből jobban meg fogjuk ítélni Gibbon nagy szellemét és művészetét, mint az ilyféle átdolgozásból, mely nagyon emlékeztet az Ilias, vagy Don Quixottenak gyerekek számára készült kiadásaira. Én részemről majdnem sacrilegiumnak tartom az ilyen megcsontítást és a ki Gibbont és ezen átdolgozást ismeri, ki Gibbonban nem csak azt keresi, hogy Caracalla után Macrinus következett, vagy hogy nagy Constantin mely évben és mely csatákban győzte le Liciniust — mit egyébiránt minden iskolai tankönyvben is megtalálhatni — az érteni, osztani fogja nézetemet.

Jóllehet, én már elvből kárhoztatom egy remekműnek megcsonkított kiadását: mégis meg kell engednem, hogy ezen merényletet is lehet — kevesebb vagy több szerencsével elkövetni. Az előttünk fekvő mű nem tartozik a szerencsések közé. Vannak egyes sikerült helyei, de legnagyobbbrészt igen halvány kivonata az eredetinek. Az átdolgozás abban áll, hogy néhol egész lapok, néhol csak egyes mondatok vagy szavak hagyatnak ki, vagy pedig elég merész a fordító az eredetinek több mondatát összevonni, és saját szavaival előadni.

Csak a hunnok és Attiláról szóló fejezetek közöltetnek minden kihagyás nélkül. Az ily modor által Gibbonnak elbeszélése, melyet egy pompás tropikus erdőhöz hasonlíthatnák, cse-nevész, hitvány alföldi berekké válik. Az elbeszélés elveszti színét, a legelevenebb jellemrajzok kifejezéstelen silhouettekkel lesznek. Igen sokszor az értelem is egészen megváltozik, vagy pedig egészen elvész, úgy hogy néhol Gibbon művészileg kikerített gondolatai helyett csak összefüggéstelen phrázisokat találunk. Sok példa helyett csak egy-kettőt idézek. Mindjárt a IV. fejezetben, Commodus uralkodása alatt, a Cleander ellen kitört forradalom és e gyűlölt miniszternek halála, ekkép iratik le: „A dühös nép végre megtámadta a császári palotát és Cleander fejét követelte. Commodus előbb habozott, de végre a nép közé dobatta azt“ A ki ezt olvassa, kénytelen hinni, hogy Commodus eleve nem akarta kiadni Cleandert a népnek: de az nem igaz, és Gibbon nem is mondja. Gibbon szerint Commodus nem tett eleget azonnal a nép kívánságának, mert nem is tudott semmit a lázadásról és senki nem mert hozzá bemenni, öt kéjeiben zavarni, míg nővére Fadilla és kedvenczágysa Marcia, nem vállalkoztak a veszedelmes tisztre és elmondák neki a nép fenyegető kívánságát. És Commodus? „felriadt kéjes álmaiból és megparancsolta, hogy vessék ki a népnek Cleander fejét.“ Látni való ebből, hogy a zsarnok igen is gyorsan határozott, és Hegyessy úr csak azért haboztatta, mert egyszerűen elhagyja elbeszéléséből azon körülményeket, melyeknél fogva Commodus Cleandert mindjárt ki nem adta.

Mikép válik az átdolgozás értelmetlenné, mutatja az, mit

Trajánról olvasunk: „Trajánt fogadta fel (t. i. Nerva) és egy tanács végzése által őt társának és utódjának nevezte ki. Kétszáz évvel halála után egy új császárválasztás alkalmával a tanács akként üdvözölte az új választottat, hogy múlja fölül Augustus szerencsáját és Traján erkölceit.“ Ez összefüggéstelen beszéd alatt Gibonnak egy gyönyörű gondolata lappang, csak vissza kell a két mondat közé szűrni azt, mit Hegyessy kihagyott, s a hol Gibbon, sajnálatát fejezvé ki, hogy Traján tetteit csak egy kivonat és egy panegyryus gyenge fényénél látjuk, míg Nero büntetteinek undorító elbeszéléseibe belefáradhatunk, e szavakra fakad: egy panegyryust azonban távolról sem érhet a hízeltetés vádja, és következik az ismert mondás története: felicius Augusto, melior Trajano. A X. fejezetben, hol Gibbon a góthok eredetéről beszél, ezt olvassuk Hegyessynél: „A középkorban a góthok és svédek két különböző és néha ellenséges tagját képezék ugyanazon egy álladalomnak. És egy alkalommal, midőn XII. Károly elégtelen volt a római udvarral, értésére adá, hogy győző hadserege nem fajult el bátor őseitől, kik a világ úrnőjét már meghódították!“ E két mondat közt nincs összefüggés, mert kimaradt az a közbeneső gondolat: „hogy a svéd lett a birodalom neve, anélkül azonban, hogy a góthot elnyomta volna, és a svédek, kik megelégedhetnének saját harci dicsőségükkel, minden században igényt tartottak a góthok hason dicsőségén is.“

Néhol Hegyessy úr egészen mást mond mint Gibbon. Ilyen például, hogy Constantinus remélte, hogy Maxentius Rómába fog zárkózni: holott ő éppen attól tartott, és örült, midőn látta, hogy a város előtt fogad el csatát; vagy midőn Samoratai Pálról mondatik: „daczára botrányos bűneinek, az orthodox hitet tisztán fentartotta, holott ő eretnek volt.“ Találunk más szerencsétlen fordításokat is, mint amphitheatre: félkör, szinkör helyett; secularly games, világi játékok, holott évszázados játékokat jelentenek.

Azonban nem akarom fárasztani az olvasó türelmét; ennyi is elég, azt hiszem, annak megmutatására, hogy Gibbon ilyen alakban nem nagy hasznára válik irodalmunknak. Mind-

azonáltal megkívánja az igazság annak megemlítését, hogy találunk e műben egyes részleteket, melyeknél a fordító kíméletesebb lévén a nyelésben, majdnem az eredeti szépségére és erejére emelkedik. Azt sem hallgathatom el, hogy Gibbonnak ilyféle átdolgozata, ha azt szerző maga cselekedte, és nem vett már a fordítás alapjául ily megkurtitott rövidletet — roppant fáradságba kerülhetett, többet talán, mintha az eredetit egészen lefordította volna, úgy hogy csak sajnálhatjuk, hogy Hegyessy úr annyi szorgalmat és munkaerőt nem fordított jobb és hálásabb dolgozatra.

PAULER GYULA.

T Á R C Z A.

— A Magyar Történelmi Társulat legközelebbi választmányi ülése f. október hó 6-kán d. u. 5 órakor ment végbe, a m. tud. Akadémia Kisfaludy-termében, mely a nagyszámú hallgatósággal — köztük a hazai történelem iránt érdeklődő hölgyek is — egészen megtölt. A választmányt mintegy húsz tag képvisel.

Elnök Horváth Mihály megnyitván az ülést, üdvözlé a szünidők után most először egybegyült tagokat, — mely szünidők azonban — mondá — a társulat némely tagjaira nézve, t. i. a kik a vidéki kirándulásban résztvettek, épen a legszorgosabb munkálkodás ideje valának. Fölhívja a kirándulásból megtért búvárkodó bizottság jelenlévő előadóit: tegyenek szóbeli előterjesztést — addig is, míg az írásbeli kimerítő jelentések a novemberi ülésre elkészülhetnének — a búvárlatok eredményéről. Előbb azonban a folyó ügyek tárgyalásán óhajtván által esni, —

először is a juliusi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatott föl, és hitelesített.

Ezután a titkár jelenté Nagy-Kedei Fekete Sámuel alapító tag, nyug. kir. udv. tanácsos úrnak Kolozsvárt sept. 26-kán, élte 66 ik évében történt elhunyát. A boldogult társulatunk ügyeinek szóval és tettel buzgó pártolója volt, azok előmozdításában a Kolozsvári kirándulás alkalmával tevékeny részt vőn; a Székely Oklevéltár kiadására is jelentékeny összeggel áldozott, míg nevezetes éremgyűjteményével a székelyudvarhelyi ref. tanodát ajándékozta meg. Benkő Marosszék mono-

graphiája is az ő és id. Simon Elek úr moecenássága által láthatott csak napvilágot. Szóval a hazai történettudománynak lelkes pártfogóját, társulatunknak igen buzgó tagját vesztettük el benne. Halálát a választmány részvételtjesen vette szomorú tudomásul.

Titkár fölolvassa *Lehoczky Tivadar* v. tag levelét Munkácsról, melyben jelentetik, hogy nevezett tagtárs Bereg vármegye monographiájának első, a történelmi és birtok viszonyokra vonatkozó részét immár befejezte, s a három füzetben 172 ívből álló kéziratot a társulat bírálata alá óhajtja bocsátani, mielőtt sajtó alá adná. — A szives bizalom hasonló előzékenységgel fogadtatván, az illetékes bírálatról annak idejében intézkedés fog tétetni, — azonban miután a sajtó alatt levő *Zichy-codex* épen Bereg vármegye Árpád- és Anjoukori birtokviszonyait illetőleg tömérdek új adatot tartalmazand: Nagy Imre indítványára *Lehoczky* fölszólíttatni határoztatott, várná be e *codex* néhány hó múlva remélhető megjelenését, hogy művét annak adatai fölhasználásával annál teljesebbé tehesse.

A főtebbivel kapcsolatban *Nagy Imre*, mint a *Zichy-codex*-nek Nagy Iván és Véghely Dezső társaságában sajtó alá rendezője jelenti, hogy ezen oklevéltár első kötetéből már 15 ív ki van nyomva s a nyomtatás ezentúl remélhetőleg még gyorsabban fog haladni.

Deák Farkas v. tag, mint a júliusi vál. ülésből kiküldött pénztári bizottság előadója jelenti, hogy a pénztár állapotát s a pénztári könyvek stb. kezelését részletesen megvizsgálván, a társulat vagyónát hiány nélkül és teljes rendben találta; egyébiránt a mi észrevételei a kezelés módozataira nézve voltak, a vizsgálat eredményét kitüntető terjedelmes munkálattal együtt, az elnökségnek írásban beadta. — A jelentés örvendetes tudomásul vétetik, előadó azon indítványa is egy értelműleg helyeseltetvén, hogy a beadott munkálatban foglalt tapasztalatí észrevételek lehető foganatosításával a társulati elnökség — beleértve a titkárt, pénztárnokot és ügyészt is — bizassék meg. A derék előadó, valóban fáradságos munkájáért a társulat hálás elismerését méltán kivívta.

Sváby Frigyes t. tag, Szepesvármegye levéltárnoka, Jakab angol királynak *Thurzó György* nádorunkhoz írt s e vármegye levéltárában föllett levelének másolatát küldi be. Kiadatik a Századokban. (L. Tárczáunkat alább.)

Titkár a következő nyolcz új évdíjas tagot jelenti be: Kovács

Zsigmond megyés püspök Pécssett, Kámánházy Béla kir. táblai bíró Pesten, Szántay Adolf Aladár h. ügyvé l Pesten, a prémontrei kanonok-rend székháza Szombathelytt, Novák Ede plébános Tihanyban, Reissig Ede földbirtokos Kámonban u. p. Szombathely, Eötvös Lajos Pesten és 1871-től kezdve ifj. gr. Batthyány Ferencz Pesten. Mindnyájan egyhangúlag megválasztattak.

Nagy Iván v. tag fölolvassa Botka Tivadar v. tagnak nagy tudományyal irt s mind végig általános érdekeltséggel hallgatott értekezését, a vármegyék őskori alakulásáról s szervezetről. Ezen általános lecke mellett napjainkban különös érdekekkel is bíró jeles értekezéssel siettünk olvasóinknak már jelen füzetek élén kedveskedni. Szerző az értekezés végén hangosan megéljeneztetett.

Ezek után Nagy Imre, Thaly Kálmán és Supala Ferencz, mind a vidéki kirándulásban részt vett levéltár-búvárló bizottság előadói rendre jelentéseket tettek az illető albizottságok munkálódásának eredményéről, nemkülönbén Rómer Flóris, mint a régészeti bizottság előadója, a Vasvármegyében tett archaeologiai kutatásokról. E jelentések kerete — addig is, míg a novemberi ülésen benyújtandó kimerítő tudósításokat közölhetnők — röviden alább, a vasi kirándulás vázlatában foglaltatik.

Nagy Imre, jelentésével kapcsolatban, négy dunántúli nemes család eredeti címeres levelét is bemutatta: hárma Zsigmond királytól adatott — tehát a régiebbek közül valók — a negyedike II. Lajostól, 1523. Mind a négy rendkívül érdekes, részint igen ékes, részint sajátos festményeinél fogva. Zsigmond az egyik családnak majmot, e címertanunkban eddig ismeretlen állatot, ada jelvényül. Eladó egyúttal főlemlíté, hogy a vasvár-szombathelyi káptalanban egyikét találá a legrégebb magyar címeres leveleknek: I. Károly király által a Chebi Pogány család részére kiadottat, — azonban a címér kifestése elmaradt, helye üresen áll, noha az oklevél szövegében az adományó ott címér a szokott mód szerint le van írva.

Thaly Kálmán — szintén jelentése kapcsolatában — reflectál a hirlapok által közlött azon tudósításra, hogy a Szekszárdon túl, a báttaszéki orszáágút mellett, a csatári szőlőhegyek alatt állott vén, terebély szilfát, az u. n. Balogh-fáját, melyhez a néphagyomány Rákóczi vezére Balogh Ádám elfogatását csatolta, a m. szeptember hó 8-kán d. u. 2 óra után Szekszárd táján dühöngött vihar derekón ketté-

törve, kidöntötte. Előadó nem sok hitelt tulajdonít a néphagyományoknak, miután több ízben tapasztalta, hogy azokat pozitív történelmi adatok merőben megezáfolják, (mint pl. a Rómer által is említett Győr vidéki Rákóczi-fához kötött téves hagyományt.) Azonban a jelen esetre nézve, legközelebb a bécsi cs. k. hadi levéltárban tett búvárlatai nyomán, nevezetesen b. Petrasch cs. tábornoknak Tolnában, 1710. oct. 30-kán kelt eredeti jelentéséből constatálja, hogy B é r i B a l o g h Á d á m, Rákócziinak e hazafi jellemben úgy, mint vitézségben és ügyességben kitűnő dandártábornoka, 1710. oct. 29-kén, a Dunán túlsó földön vívott utolsó kurucz csata után, midőn maroknyi népét újabb támadásra vezérelendő, csatarendbe igyekezett volna szedni, — csakugyan e fa mellett fogatott el*), az összekeveredett üldözők és futók által lovastúl a fa előtti szakadásos árku vizmosásba sodortatván. A hős e helyről Pestre, hohérbárd alá vitetett. Vele szűnt meg túl a Dunán a kuruczvilág. Miután tehát a történelmi emlékü hely azonossága itt pozitív adat által igazoltatik: Thaly indítványozza, intézzén a társulat megkeresést Tolna vármegye hazafias érületű közönségéhez: jelöltesse meg az emlékezetes fa helyét bármily egyszerű, de tartósságot ígérő kő- vagy vasoszloppal. — Elfogadtatik és valóztatásával titkár bizatik meg.

Végül F a b ó Á n d r á s némi cseréprégiségeket ad át a nemzeti muzeum részére.

Ezek után az ülés 8-ad fél óra tájban befejeztetett.

— A Magyar Történelmi Társulat 1870-ik évi vidéki kirándulása. Társulatunk idei kirándulása Vasvármegyébe, Pannonia classicus földének ezen oklevelekben úgy, mint régiségekben gazdag tájára, — márkorábban elfogadott indítvány szerint, nem testületileg, hanem bizottságilag eszközöltetett; azaz minél kevesebb zajjal és ünnepléességgel, de annál zavartalanabb és szakadatlanabb levéltári munkálkodással. Sajnos csak azon körülmény volt, hogy a kirándulásban ezúttal a társulatnak egyik elnöke sem vehetett részt: gr. Mikó távol, Erdélyben pihené kormányzati és parlamenti fáradalmaival, H o r v á t h

*) Lásd e fa rajzát, Csapó Vilmos úr fölvétele után, e füzetek szerkesztője által kiadva az „Ország Tükré” című képes lap 1865-iki évfolyama 11-ik számában.

Mihályt fekvő betegsége, Ipolyit hivatali teendői akadályozák, — úgy a kirándult tagok, mint a lelkes vasiak fájdalmára.

Az alakuló értekezlet Pesten szeptember 18-kán — tehát a kitűzött időben — Ipolyi Arnold elnöklete alatt összeülvén, titkár a fennforgó ügyre vonatkozó jelentéseket tőn, Vas megyéből vett levelek nyomán. Melyek tudomásul vétetvén s a legközelebbi teendők a szerint állapíttatván meg, másnap 19-kén reggel megindult a kis társaság Budáról, név szerint Frankl Vilmos, Géresi Kálmán, Nagy Gyula, Nagy Imre, Nagy Miklós, Supala Ferencz, Szabó Károly, Thaly Kálmán; kikhez Lepsénynél csatlakozott Véghely Dezső, s már Szombathelyen megelőzték őket a régészeti bizottság tagjai: Ivánfi Ede, Rómer Flóris és Storno Ferencz. Frankl Esztergomból, Géresi Biharból, Nagy Gyula Zemplénből, Nagy Miklós Pozsonyból, Szabó Károly Kolozsvárról, Ivánfi és Véghely Veszprémből, Storno Sopronyból jöttek, hogy a bűvárkodásokban részt vegyenek.

Szombathelyre 19-kén este megérkezvén, az időháznál szíves fogadtatás: barátság, előzékenységgel párosulva várt reájok. 20-kán reggel a megyei levéltár helyiségeiben gyűltek össze s a titkár vezetése alatt testületileg tisztelkedtek Szabó Imre helybeli megyés püspök ömlgánál, Fekete kanonok úrnál, mint a vasvár-szombathelyi káptalan archivuma őrnél, Takács Lajos vasvármegyei első alispán úrnál, s Szombathely városa főbírájánál, — egyszersmind, megköszönték Mésszöly Ignác megyei főszámvevő úr buzgó tevékenységét, mint a ki a kirándulás valószínűsége ügyében Szombathelyen s vidékén a társulat érdekében a legtöbbet fáradozott, — s nemcsak a káptalani, megyei és városi levéltárak kényelmes használhatóságát, de azt is eszközölte, hogy a Rummy és Szelestey családok becses okmánytárait a Chernelék pedig levéltárak lajstromát a bűvárok rendelkezésére Szombathelyre beküldötték.

Bűváraink úgy a föntnevezettek, mind általában minden hatóság, testületek és egyesek részéről Szombathelyt és egész Vas megyében a legszívélyesebb előzékenységgel fogadtattak, s annyi kitüntetéssel és az igazi magyar vendégszeretet annyi jól eső jeleivel halmozattak el, elejétől végig, hogy ezek úgy szólván teljesen elfeledtették velük a kirándulás egyetlen kellemetlen epizódját, t. i. azon reájok eleinte elszomorítólag hatott tényt, hogy a körmeneti, hg. Batthyány-féle archívum megnyitását Sövegjártó János levéltárnok úr — himni atar-

juk: a tulajdonosok hire nélkül — nem tudhatni miféle szükkeblűségből megtagadta, — a boldogult herczeg közbejött halálát véve ürügyül, — noha ennek engedélye világosan szeptember hóra szól vala. Vasvármegyei barátaink egyhangúlag kárhoztatták s röstellették e szük látkörű hivatalnok indokolatlan és egy cseppet sem hazafias eljárását, — s a leglekötelezőbb előzékenységgel iparkodtak azt a magok részéről kipótolni s feledtetni. Minő ellentét a körmendi elbánással a lelkes gróf Erdődy István határt nem ismerő liberalitása, a ki nemcsak hogy kitüntető vendégszeretettel látja, úgy szólván ünnepli fényes kastélyában a tudomány egyszerű fiait, — de láda számra engedi Pestre elhozatni levéltára legbecsesebb okmányait, könnyebb lemásoltathatás végett. Nem hiába hogy Rákóczi-vér foly ereiben!

20-kán búváraink megtekinték a közlevéltárakat, s a beérkezett családi okleveleket rendezni kezdték. 21-kén Thalyt, — úgyis mint a magy. tud. Akadémiának a még a bold. Szalay László által 1864-ben másoltatás végett Pestre hozott II. Rákóczi Ferencz-féle diplomatiai s hadi ügyiratok visszavívó küldöttjét — és Szabó Károlyt, gr. Erdődy István sárosi főispán úr őmlga kivitte Vörösvárra; velök utazott ki az Aspremont-Erdődy grófok derék jogigazgatója s nemzeti levéltárnoka t. Csesznák Lajos úr is, a ki kutatásaikban, mint a Rákóczi-levéltár legrégebb ismerője, mindvégig ép oly szives, mint fáradhatlan utmutatójuk volt. A Vörösvárt töltött négy nap alatt Szabó Károly lemásolt minden ott lévő Árpád-kori okmányt, szám szerint 22 darabot, melyek közül több a Rákócziak őseire vonatkozik, mások Borsira, Dobó-Ruszkára, Szilágy-Somlyóra stb. Eddig mind ismeretlenek voltak. Thaly ez alatt — mint a ki e dús levéltárban már többször, hosszabb ideig dolgozott volt azelőtt is — most nemanynyira másolással s jegyezgetéssel, miut a visszahozott csomagok rendezésével, és újabb lemásolni való kuruczvilági acták kiszemelésével töltötte az időt. Ki is válogatott s a páratlan szivességű tulajdonos gróf úr hazafias nagylelkűségéből elhozott az Akadémia számára összesen 94 csomag nagyérdékű Rákóczi-actát, s e fejedelemnek összesen hét darab, titkos levelezési protocollumát. Mindezek az országgyűlésileg megszavazott subsidiumból fognak lemásoltatni, az egész II. Rákóczi Ferencz-féle diplomatico-politikai archivummal együtt.

Mire a Vörösvárt járt albizottság sept. 24-kén estére a dús eredményvel visszatért Szombathelyre: Frankl Vilmost már nem találta

ott, ki is saját czéljaira okmányokat nem lelhetvén, ilyenek fölbúvárlására Pécsre utazott, a püspöki és városi levéltárat veendő vizsgálat alá. A régészeti bizottság tagjai pedig 21-kétől kezdve folyvást köruton valának: Vas megye különböző tájait járják be, műemlékeket föl kutatva, tanulmányozva, lerajzolva, különösen a fáradhatlan Rómer, és a finom izlésű műépítész, a jeles restaurateur Storno. Jákot, Pornót, Beledet, Monyorókeréket, Sánk- és Máriaalfvát, Óvárt, (Burg), Szalonakot, Német-Ujvart stb. összejárták, becses leletekkel gyarapítván a magyar régészetet, melyeket az Archeologiai Értesítőben fognak közzé tenni.

Míg a régészeti bizottság hivatásához képest ekkép vándorolt: Nagy Imre, Véghely, Supala, Géresi, Nagy Gyula és Miklós ernyedetlenül működtek Szombathelyen, — különösen a káptalani-továbbá a megye levéltárában az oda betett Egerváry-, valamint a beküldött Rummy- és Szelestey-okmányok közt lelve nagyérdekűeket, névszerint az utóbbiak közt 3 Árpád-korit is. Lemásolták a káptalan összes, mintegy 20 Árpád-koriját, az Anjou- és vegyes ház korabeli becsesebbeket, különösen a Chebi-Pogány családra és a veszprémi püspökségre vonatkozókat, — valamint a Rummy és Szelestey családi iratok közül is sokat. A Chernel-félék a XVI. és XVII. ik századig terjednek, de Soprony és Vas megyék monographiáját illetőleg szintén találkoznak köztük becsessel bírók.

Sept. 25-kén az összes még jelenlevő tagok részvétíratot intéztek a szeretve tisztelt másodelnök Horváth Mihályhoz, mielőbbi fölgógyulást kívánva neki — mely vágyuk, hála a gondviselésnek, teljesedett is, — egyszersmind az eddigi eredményről értesítették őt. Ugyane napon Thaly Kálmán, Supala és Nagy Gyula a szomszéd Kámon községbe rándultak ki, ott a Reissig családnál két db. Anjou-kori érdekes okmányt leltek és másoltak, Ságheknál pedig a Gorup-család levéltárának rommaradványait mentették meg az elenyészéstől: padláson, félig megrothadt papírtömegből, a még használható okmányokat — mintegy 200-ig valót kiválogatva. Ezeket Sághegyi Mihály úr, a szives házi gazda, a nemzeti muzeumnak ajándékozván, Supala muzeumi könyvtárnok úr azonnal át is vette. Legtöbbnyire XVII. ik századiak és Vast és Varasdöt érdeklik.

Szabó Károly, ki czéljához képest a könyvtárakra is kiterjeszté figyelmét, e napokban a szombathelyi könyvtárakban: a püspökiben, papnöveldeiben, káptalaniban, a domokosokéban, prémontreiek és

ferencziekében kutatott régi magyar kiadványokat, talált is, kivált az utóbbiban nagy ritkaságú nyomtatványokat, könyvészeti műve nem kevés gyarapodására.

Ugyan e czélból ő, a szombathelyi kutatások befejezte után — szept. 28-kán — Nagy Gyula és Véghely társaságában Csornára, onnan Győrbe és Pannonhegyére utazott, — társai viszont e helyeken is a levéltárakban búvárkodtanak.

Végre Thaly Kálmán Rév-Komáromba utazván, Komárom vármegye levéltárának régibb részében tön tanulmányokat. A Vas vármegyei és Szombathely városi levéltárakat — a mennyiben már aze-lőtt Nagy Imre és Thaly ki nem merítették, ezuttal legtüzezebben Supala tanulmányozá. Ime, ez rövid vázlatban az idei kirándulás krónikája; — az eredményről bővebben szólandnak a jövő ülésen benyújtandó részletes jelentések, melyeknek közlésével sietendünk füze-teinket érdekesíteni.

— **Magyar Tudományos Akadémia.** A magyar tudományos Akadémia is megkezdé október 3-kán, három havi szünetelés után, munkálkodását A II. osztálynak azóta még csak egy ülése volt, okt. 10-kén. Ekkor Pauer János l. tag, cz. püspök és székesfehérvári nagyprépost tartott történelmi értekezést, ez utóbbi hivatalbeli egykori elődjének, Domokos prépostnak családi neve földerítéséről. Domokosnak ugyanis, ki Mátyás király s még később is, Ulászló alatt 1463 — 1503. előbb mint fehérvári prépost, majd mint erdélyi püspök, végre mint kalocsai érsek, az általános hontörténetben is oly nagyban szerepelt, családi nevét följegyezni — daczára e fontos szereplésnek — úgy Bonfin és a többi egykorú történészek, kik őt különben gyakran említik, mint az eddig ismert oklevelek elfeledék; elannyira, hogy a nevezetes egyházfő és államférfiú családi származását mind ez ideig homály fődte. Fehér Ipoly sz.-benedek-rendű tanár, pár évvel ezelőtt fölfedezvén a lambachi kolostorban egy códexet Domokos családi czímerével: ezt lerajzolta, mely rajzot aztán Rómer Flóris társunk — mint t. olvasóink emlékezni fognak — társu'atunk egyik ülésén bemutatta, sőt nagyobb figyelemkeltés végett az „Arch. Értesítőben“ és közlönnyünkben is („Századok“, 1869. évf. 201. l.) közzé tette, hogy talán ennek segítségével sikerüled a mindeddig lappangott családi név föl

fedezése. És Pauernek sikerült; a tudós értekező ugyanis Domokosnak történelmi szereplését előbb részletesen vázolvá, végre kétségtelen adatok — Thinernek a vaticánból kiadott Monumentái — alapján kimutatta, hogy Domokos családi neve Kálmáncsáy volt. Kálmáncsa helység Somogyban ma is fönnáll, — sőt e családból (hozzá tehetjük mi) később még egy más történelmi nevezetességű férfiú is származott vala: Kálmáncsáy (Kalmanczay) István, I. Lipót idejében nádori ítélőmester, majd II. Rákóczy Ferencz fejedelem és a magyar szövetszertett rendeknek egyik országtanácsosa.

Történelmünk Pauer értekezése óta egy megoldott kérdéssel gazdagabb.

— **Pótlékul a helyi monographiákhoz**, melyek ezen évfolyam II. és III. füzetében Nagy Iván és Ipolyi Arnold által közöltettek.

Bács vármegye. Beschreibung des Batscher Komitats aller Städte, Marktflecken, Dörfer, Adelsitze, Prädien, Pusztén und des Franz-Kanals.

E monographia egy részét képezi Eimann János Uj-Sziváczai jegyző következő czímű művének: Der deutsche Kolonist oder die deutsche Ansiedlung unter Kaiser Joseph dem Zweiten 1783—1787. Pest, 1842. 8-ré VIII. 136 lap, és a 16. laptól a 71-dikig terjed. (Sajátom.)

A pozsonyi lyceumi könyvtárban még a következő, e helyt megemlítésre méltó műveket találtam:

Celebriorum Hungariae urbium celebriora. Historico-Geographice descripta et comprehensa. Pars prima: Pannoniam veterem complexa. Syrmium, Potentiana, Bregæetium. Carnuntum, Sabaria, Segesta, Mursia, Limusa, Teutoburgum, Mogentiana, Sala, Bononia, Anamantia, Mons Claudius.

Topographia oppidi Miskoltz historico-medica auctore Samuele Benkő, denus edita cura Josephi Szathmáry 1818. (Nagy J. csak az 1782-diki első kiadást említi.)

Historia Sigethi totius Sclavoniae fortissimi propugnaculi, quod a Solymanno Turcarum Imperatore nuper captum Christi-nisque

ereptum est, ex Croatico sermone in Latinum conversa per M. Samuelem Budinam Labacensem. Viennae, 1568. 4°.

Kurze Erzählung der Verheerung und Plünderung der Bergstadt *Topschau* (Dobsina), welche im Jahre 1584 den 14-ten Okt. durch die Filleker Türken geschehen ist. Aus dem lateinischen des Kaspar Piltzius übersetzt von M. Michael Gotthard. Kaschau, 8°.

Beschreibung des Hochfürstlichen Schlosses *Eszterhász* im Königreiche Ungarn. Pressburg, 1784. 4° (8 képpel és tervrajzzal).

De *Istro* ejusque adcolis commentatio, auctore Math. Petro Katancsich. Budae, 1798. 4°. 325 l.

A magyar tenger part. Előadja Palugyay Imre. Pozsony, 1864. 8°, 27. l.

Közli HARMATH KÁROLY, tanár.

U. i. A pozsonyi lyceum könyvtárában szintén csak latin leírása található *Modor* városának, az *Ipolyi* által közlött czímmel.

Thundolskirchen = *Donnerskirchen* = *Fejéregyháza* (Soprony megye).

— Újabb adalék a „*Baranyai főispánok*”-hoz. A Századok legközelebbi füzetében adalékokat közöltem *Hatos Gusztáv* úrnak a *Baranya vármegyei főispánokról* irt értekezéséhez. Azóta a *baranyai főispánok névsorát* még a következőkkel szaporíthatom :

1235. *Balduinus*, kir. főasztalnok. Hivatalban találom az 1238-ik évig.

1251. *Moys*, királyi főlovászmester. Ugyan ő 1254. évben is, mint egyszersmind *Comes de Gora*.

1264. *Mauricius de Moriczhida*, tárnokmester. Ezt *Hatos* 1266. és 1268. évszám alatt sorolja elő. Részemről még az 1267. év folytán is találom.

Az újabbkori *baranyai főispánok* közt *Hatosnál* 1690–1703. előfordúl gróf *Draskovics János*. Ezt én már 1685. év alatt mint országbíró, és egyszersmind *Valkó és Baranya főispánját* olvasom. *)

*) Névcseré lesz a dologban ; az országbíró *Draskovics Miklós* volt, ki a *Habsburg-ház örökös királyságának decretálása* ellen a leghevesebb ellenzékét képezte ; meghalt hirtelen gutaütésben, gyanúság szerint méreg által 1687. *Miklósnak testvérbátyja* volt *János*

Hatos 1703—1732. évig gróf Nesselrode Vilmost ismeri baranyai főispánul. De levéltári adatok szerint közben, t. i. 1721. évben ismét egy gróf Draskovich János említettik főispán gyanánt.

Végül legyen kiegészítésül említve, hogy Végh Péter baranyai főispán az 1789. évben a királyi tárnokság méltóságát is viselte.

PESTY FRIGYES.

— Régi magyar községi pecsét s új adat Beresényi meneküléséhez. A budai kir. kamarai levéltárban találtam egy elrongyolott okmányt, névszerint K o r l á t és „B o l d ó k ö Ú j f a l u”, Hegyalja táji községeknek 1701. szeptember 5-kén illetőleg 6-kán kelt bizonyáglevelét, ugyanazon félívre írva. Mindkét községnek régi húszas nagyságú, kerek s papírfölzetes pecsétje reá van nyomva, de a korláti oly rossz lenyomatban, hogy körirata teljességgel nem olvasható. Ellenben a bodókövi (ma: B o l d o g k ö) csinos metszetű pecsét teljesen ép és éles kinyomatú. Közepét karózott szőlővessző foglalja el, rajta levelek és három szőlőfürt. A körirat: * BODOKO * VIFALV * Mint a metszet, továbbá az orthographia mutatja, e pecsét legalább is XVII. századi; mindenesetre jóval régiebb az okmány événél. Különben maga az okmány tartalma sem érdektelen. Abban ugyanis a nevezett községek előljárói, a szepesi kamara által, az akkor fogva lévő, részint már Lengyelországba menekült hazafiak, név szerint: „Fejedelem Rákóczi Ferencz, Szirmai István, Szirmai Miklós, Beresényi Miklós és Vajj Ádám uraim” javainak confiscálására küldött biztos, Homolya Ferencz előtt kijelentik és bizonyítják, hogy „azon említett aristált uraiméknak az mi helyünk hegyein semmi szőlejek nincsen.” Bármily egyszerű is e bizonyáglevel tartalma, mégis új adattal gyarapítja a magyar történetet. A Rákóczival elfogott urak között, sem a Hist. des Révolutions de Hongrie, sem újabbkori történetiróink: Szalay (VI. k. 52—53. l.) és Horváth (IV. k. 268. l.) nem említik Szir-

(† 1692.), a ki lehetett baranyai főispán, de egyébként főudvarmester és nem ország bírása vala. Ennek fia ismét J á n o s volt, horvát bán, meghalt 1733-ban. Melyik, mikor és meddig vala most már Baranya főispánja? állapítsák meg czikkiró tagtársak, — de, hogy az előbbi János 1692-n túl az nem lehetett, bizonyítja ekkori halála.

S z e r k.

mai Miklós nevét; amaz csak „le Baron Szirmai“-ról (II. k. 26. l.) beszél, kit Szalay már tüzetesen megnevez: „bárá Szirmai István, egykor Tökölynek tanácsosa és a portánál követe . . . most nádori ítélőmester“ — a minthogy kétségtelen is, hogy a fogoly ő volt; s hogy Horváth (az i. h.) Szirmai Endrét említ (ki különben Miklóssal és Péterrel, Rákóczi közgazdasági tanácsosával együtt, Istvánnak testvér-öccse vala, de báróságot csupán István és ága nyert) ¹⁾, úgy ez csak tollhibának tulajdonítható. Szirmai Endre később a conföderált magyarok által föllállított korpona-eperjesi fölbebezési ítélőtábla elnökévé lön. Ő vala a testvérek közt legifjabb. Bátyja Miklós, Bercsényinek régi, tántoríthatlan híve és jó-zághormányzója volt ²⁾. Összevetve most már ezzel föntebbi okmányunk adatát és azt, hogy a Hist. des Revol. említi, miszerint Bercsényi 1701. tavaszán négy vagy öt leghívebb, belső emberével menekült Brunóczi Lengyelországba ³⁾, aligha tévedünk, ha következtetjük, hogy e négy-öt hű ember egyikének Szirmay Miklósnak kellett lenni. Különben nem volna értelme javai föntérintett elkobzásának, holott neve az elfogott urak között egyáltalában nem említettik.

THALY KÁLMÁN.

— További adalékok magyarok iskoláztatásához külföldön. — (Vitnyédy Istvánnak Lósi Jánoshoz, fia praeceptorához, Vittenbergbe írt levele. Soprony, jun. 5-kén 1657.) *)

„Elvettem utolsó indulásod korán írt leveledet, melyre választ is adtam, úgy hiszem elveszed, Dilher uram jó akaratja által, az kinek küldöttem; reménlem ezközben az Isten bennetek elvezérlett kívánt helyetekre, — ime párját azon levelemnek includálok, ha ezt előbb

¹⁾ Nagy Iván: Magyarország családai XVI. k. 741 l.

²⁾ Eredeti levelei a budai kir. kamarai levéltárban.

³⁾ „ . . . il prit le parti de se retirer en Pologne avec quatre ou cinq de ses plus fidèles Domestiques.“ II. k. 26. l. A „domestique“ kifejezés senkit félre ne vezessen; oly nagy olygarchának, mint Bercsényi, számos, Szirmaihoz hasonló főnemesek állottak szolgálatában; felesége komornái között még bárónő is volt.

T. K.

*) V. ö. „Századok“ 1870. VI. füzet 420. l.

venned annál, értsed akaratomat. Azután jött Dilher uram levele is, írja minemű áldással, istenes intéssel és ajándékkal is emlékezetre bocsátott el, mi lehet az, kérlek ird meg, hogy tudván mi volt, tudhassak én is neki kedveskednem, kinek, mit gondolnál : otthonn kellene venni, vagy innend küldeni? kérlek kinyitott szívvel ird meg, mert nem akarok hálaadatlan lenni, csak az utolsó szép két leveleiért is. Az includált párjára írásomnak referálván, kérlek, sőt ugyan hagyom is, Ostermann-hoz ne menj, hanem az mint Dilher uram javallotta és ajánlotta magát, az gyermekem Lippában hagyván, valahány nap magad lásd meg az alkalmatosságot s úgy válassz helyt és asztalt, ha lehet mind kettőt együtt, ne kellessék szélyel járnok az asztal miatt. Az, kik esmerik mindnyájjan Fleissnerus ¹⁾ asztalát dicsérik, mind azért, hogy jó, mind hogy szállástok nála lehet, mind pedig nevezetes ember levén, oltalmazhat bennetek; megirván Dilher uramnak az dolognak mivoltát, commendál bennetek az hol hasznosnak itéli. Szállásod olyan legyen, hogy ez levelem neked praesentáló két alumnusom mellettetek lehessen és az gyermeket kiváltképen az Isaák ²⁾ az írásban taníthassa. Tótul időközben egymással beszéljete és legyenek az gyermek sörkengetésekre, úgy mindazonáltal, megemlékezvén kötelességedről, reájok ne bizzad, magadnak könnyebbséget keresvén az ő alkalmatosságokkal; szolgáljanak is az miben szükség. Egy ágyat is, az ő állapotjokhoz illendőt, kérj gazdátoktól nekik, elférhetnek együtt. Ha deponáltatják magokat, úgy monda conrector uram, másfél tallért kell egyiknek adni, add meg mindkettőért, és minden héten Stürcezernek ³⁾ féltallért, Isáknak pedig nálunk való tíz garast adj; — ezt ígértem nekik, melylyel fizethessenek in communitate asztaloktól. Engem az ott való minden állapatrúl voltaképen informálj: vagyon-e pénzetek, kinek commendáljalak bennetek? és az mit nekem tudnom szükségesnek fogsz itélni, tudjak reátok gondot viselni. Kérlek, ez két szegény legény meg ne fogyatkozzék nálad az én jóakaratomban, és jó szívvel adjad nekik, az mit deputáltam, tudván, hogy Istennek adod én érettem, szentséges, reám kiterjesztett szent áldásaért . . . Az gyermekekre legyen szorgalmas gondod, ne töltse hiában az üdőt; ha szükségesnek itéled, fogadj egy magis'tert, az ki praefectustok legyen, annak asztal nem szükség;

¹⁾ Fleisner Vittenbergben theol. tanár volt.

²⁾ Ez Zaban Izsák volt.

³⁾ Ez volt a másik alumnus.

ha ellehettek nála nélkül, dispositiódra hagyom; köszöntséd és mondd meg neki: ne felejtsem el bennünk, írjon, hadd lássam, mit tud, de proprio marte írjon az mit fog írni. Istennek szentséges áldomása és gondviselése alá ajánl bennetek jóakaród.

Soprony, 5. Juny 1657.

Szintén ezen órában érkezék Knopff uramék levelek, melyből megérted, hogy ezután Lippiában Kramer Zacharias ad pénzt, mi móddal, meglátod; leveleidet is azok elküldik. Kérlek, viseljétek jól magatokat, ne vesztegessétek el az üdötöket heában, az mely drága, és az költséget, mely igen szűk ez mostani időben " 4)

(Fogalmazat Vitnyédy István levelei közt, a magyar tud. Akademia könyvtárában.)

Közli GARÁDY.

— **Jakab angol király levele Thurzó György nádorhoz.** Excellentissimo Domino Comiti a Thurzó, Palatino Hungariae, Amico nostro Carissimo! S!

Jakobus Dei gratia magnae Britanniae, Franciae, Hyberiae Rex, fidei defensor.

Excellentissime Domine!

Cum essent nuper apud nos praenobiles viri Hyppolitus a Colibus, et Benjamin Buinghausen adjuncti Illustrissimo Principi Ludovico Friderico Duci Wirtembergensi in ea Legatione qua fungebatur ad hos nomine Principum foederatorum Germaniae, sermonesque de Communi Religionis causa facti essent, deque viris Primariis qui Bono animo in eam causam essent, — narravit Dominus Hyppolitus nobis, Te vel in primis Ordinibus esse censendum; qui et propter generis splendorem et

⁴⁾ Vitnyédy fia, János, és Lósi János 1657. május 26-kán írták be magokat a vittenbergi egyetem tanulóinak közé. (L. Bartholomaeides: Memoriae ungarorum, qui in . . . universitate vitebergensi studia . . . confirmarunt. Pest, 1817. 152. l.). E nap s a levél kelte közötti látszólagos ellentét onnan magyarázható meg, hogy Vitnyédy János és Lósi János 1657. május 15-kén irattak be a jénai egyetem növendékei közé, e szerint Jénában mint olyanok legfőljebb 11 napot töltöttek (L. Haan: Jena Hungarica. Gyula, 1858. 13. l.), mit Vitnyédy István a közlekedés akkori lassúsága mellett június 5-kén aligha tudhatott még.
G.

propter prudentiam tuam, et studium singulare ad eam causam et momenti non parum et Ornamenti etiam plurimum afferebas; Quae cum Nos summa cum voluptate acceperissemus existimavimus etiam convenire studio nostro, quo religionis causam amplectimur, Vestros Principes eadem de causa optime sentientes hortari et compellare, ut Consilium operam et studium in eam Causam magis-magisque intendant, quoque diligentius adversarii (quod facile est perspicere) ad eam labefactandam sese comparant, eo acrius ii qui salvam Religionem velint, ejus saluti et defensionis invigilent. Quod ut a Te expetamus — (quodd pertinebit ad Te) — facit relatio illa Virtutum tuarum a Viris splendidissimis facta, obtinuitque ut Amicitiam et Benevolentiam in Te nostram etiam non lacessiti lubentissime profiteamur. Datae e Palatio nostro Westhmonasterii 24. Junii Anno 1610.

Vester Amicus

Jacobus Rex m. p.

Szepes vármegye levéltárából (Prot. uno 9. 1611. pag. 10.)

Közli SVÁBY FRIGYES,
e megye levéltárnoka.

Podhraczký József. †

A magyar történetbúvárlatnak egyik legrégebb hű munkása, veteránja kidőlt. Nemes-Podharadi Podhraczký József, a m. tud. Akadémia rendes tagja, f. é. augusztus hó 14-kén, élete 75-ik évében, Pozsonyban, László fiánál — kinek Budáról látogatására ment — elhunyt. A boldogult Udvardon, Komárom vármegyében született 1795-ben, — de dacára e hetvenöt éves kornak, még folyvást ifjú lélekkel élénken érdeklődött a hazai történelemért, — füzeteinknek is állandó munkatársa volt, utolsó cikkét ápril hóban közöltük „Magyarország czímerének eredetéről;“ tehát úgy szólván csak a halál tétette le vele az író-tollat, melyet a honi történelem gyarapítására félszázadon át egyforma buzgósággal forgatott. Irodalmi munkásságát a Tudományos Gyűjteményben közlött történelmi értekezésekkel kezdte meg, melyeknek elismerésül őt az Akadémia még 1834-ben levelező, s 1858-

ban rendes tagjává választotta. Kiadott számos önálló munkát, részint saját neve, részint ennek magyar fordítása: *Váraljai* név alatt, — legbecsesebbek azonban lelkiismeretes pontosságú kútfő-kiadásai, u. m. Kézai, a *Chronicon Budense*, *Verancsics* magyar krónikája stb. A latin nyelvet annyira bírta, hogy ezen vagy a magyaron egyforma könnyűséggel irt és adott ki irodalmi munkálatokat. Emlékeszédet fölötte az Akadémiában vagy hű pályatársa *Érdy János* vagy *Wenzel Gusztáv* fog tartani; — mi pedig áldást kívánunk a hazai történelem hű munkásának, a hosszú időkön át sok érdemet szerzett derék vete-ránnak hamvaira; nyugodjanak porai csendesen!

— **Ipolyi Arnold** közelebbről terjedelmes munkálatot irt a cultusminister fölhívása folytán a magyar történelmi és építészeti műemlékek megóvása módozatairól, és az ezek fölügyeletére alakítandó országos régészeti bizottság szervezetéről. A becses emlékirat már benyújtatott b. Eötvös minister ő nmlgának, a ki az országos bizottság elnökéül, vagyis országos fő-conservatorul a tudós szerzőt szemel ki; akár *Ipolyi*knak e téren való páratlan szakképzettségét, finom műízlését, akár társadalmi előkelő állását tekintve, e választást a legszerencsésebbek közé sorolhatjuk, és nem hiszszük, hogy hazánk műemlékei fenntartásának ügyét jobb kezekre lehetett volna bízni az övénel.

Megemlítjük egyúttal, hogy *Ipolyi*, a nyári szünidők alatt nagyobb körutat tevén Dél-Német- és Olaszországban, — számos jeles magyar történelmi festményt fődözött föl és hozott vissza, áldozatot nem kímélve, hazánkba. Ezek közül kettő egy magyar követség fogadtatását ábrázolja a szultán által, kettő pedig kurucz lovasság győzelmes csatáját a németek ellen.

— **Wenzel Gusztáv** sokérdemű történetnyomozónktól — ki a budai kir. kamara levéltárának Árpád- és Anjoukori kincseit még folyvást ernyedetlen szorgalommal kutatja és másolja — legközelebb ismét két kötet becses kiadvány jelent meg, a m. tud. akadémia Monumentái között. Az egyik az Árpád-kori Új Okmánytár VIII-dik kötetét képezi, s 1261-től 1272-ig kelt szám szerint 291 db. okmányt tartalmaz, s függetlenül egy nagyobbcsü értekezést: „Néhány adat Bulgária egykori történetéhez“ XIII. s XIV-dik századi okmányok alapján, a mikor Bolgárország a magyar koronához tartozott. — *Wenzel* másik kiadványa *Verancsics* összes munkáinak 9-dik

(utolsó?) kötete: „Vegyes levelek“ 1563-tól 1569-ig, mind latin nyelven. E kiadvány a Magyar Történelmi Emlékek második osztályának („Írók“) XX-dik kötetéül szolgál. — Igyekezni fogunk, hogy Verancsics érsek összes munkáit ismertethessük közlönyünkben; akkor e kötetre is visszatérünk.

— **A képviselőház** a Történelmi Társulatnak az országos czímer helyes használata ügyében tett előterjesztése folytán e tárgyra nézve külön bizottságot küldött ki, mely Horváth Mihály elnökelete alatt, mint hallók, a következő tagokból áll: Pulszky Ferencz, Tanárky Gedeon, Henszlmann Imre, Várady Gábor. Oly férfiak, kiknek ítéletén teljesen megnyughatunk, miután mindnyája szakképzett a czímertanban, s az ügynek kevesebb jelentőséget nem tulajdonít, mint a mivel az bír.

— **Hadi levéltár Bécsben.** A néhai k. k. Hoffkriegs-Rathnak a jelenlegi cs. és kir. közös hadügyminiszterium „am Hoff“ levő palotájában őrzött nagyszerű levéltárába — mely Austria és Magyarország hadi törvényeire nézve a XVI-ik, de főként a XVII-dik századtól kezdve egész korunkig főfő-fontosságú, — Thaly Kálmán akad. tag, úgyis, mint a magy. kir. honvédelmi ministerium elnöki titkára, engedélyt nyervén b. Khun közös hadügyministertől történelmi búvárlatokat tehetni, f. é. aug. és szept. hónapok folytán két hetet töltött ott, — Thököly és II. Rákóczi Ferencz korszakát tanulmányozva. A levéltári igazgatóságnak, valamint az összes személyzetnek irányában tanusított kitünő előzékenysége lehetővé tette, hogy a hivatalos órákon kívül is ügyszólván naphosszant dolgozhatott, a levéltári lajstromokat s kiszemelt okmányokat szállására magával vihetvén; így történhetett csak, hogy Thaly azon aránylag rövid idő alatt, több mint 40 öürün tele írott ívnyi történelmi jegyzetet készíthetett, és pedig többnyire Savoyai Eugen hg, Herberstein, Tiell, Öttl, Locher és más Hoffkriegsrathok nehéz olvasatú, de nagyérdekű conceptusaiból, melyek az akkori hadi kormánynak a magyarokkal szemben követett legtitkosabb terveit, intézkedéseit tartalmazzák. Lemásolt azonkívül tömérdek hadi jelentést Eugentől, Herbevillettől, Heistertől, Pálffytól; Schlick, Nehm, Kniechbaum, Herberstein, Glöckelsperg, Huÿn, Stahremberg, Rabutin, Ebergényi, Rittschau, b. Tige, Viard, b. Petrasch, Sickingen, la Croix, van der Lantken és más cs. k. tábornokok eredeti tudósításait a kuruczvilági hadműveletekről, pl. a szomolányi, zsigó, győrvári, igali, ko-

csárdi, trencséni, kölesdi, romhányi ütközetekről, Esztergom s Érsek-Újvár ostromáról, Bezzeredy árulásáról, Balogh Ádám elfogatásáról stb.; mely részletes jelentések a kurucz vezérek tudósításaival összevetve: történelmileg hű, valódi képét eredményezendik e nevezetes hadi tényeknek. Különösen a Ritschán tbk elfogatására, Bercséni szomolányi győzelmére vonatkozó ügyiratok egész csomagot képeznek. Ez időben mindennek központja Savoyai Eugen; a magyar dolgokba ő irányadólag folyt be még akkor is, midőn távol a Rajna mellett működött, — azért véghetlen érdekűek ez adatok, melyeket még magyar történetíró soha nem használhatott; merőben újak. Rákóczinak és Károlynak számos — titkos jegyekben írt, de nagyobb részt fölfeltett — eredeti fölfogott levelét is lelt és másolt ott le Thaly, nemkülönben néhány egykorú magyar csata- és erődítési térképet, — pl. a zsisbói sánczokét és ütközetét. Egyébiránt tanulmányait önálló értekezésben szándékozik ismertetni, sőt ideje engedvén, folytatni is.

— **Dr. Krones F.** egyetemi tanár Gréczben, történeti tanulmányt adott ki *II. Rákóczi Ferencz koráról*, „Zur Geschichte Ungarns im Zeitalter Franz Rakoczi's II.“ czím alatt. Szerző a Bach-rendszer idejében Kassán, Eperjesen tanárkodott, s mint műve irányából látszik, egyike lehetett a leghuzgóbb germanisatoroknak. E közben megismerkedvén hazánk történetével, különösen II-dik Rákóczi Ferenczre, mint Magyarországnak az idegen német nemzetség elleni egyik legnagyobb harczosára irányáa figyelmét, — és elhatározá ezen, eddigelé még a külföld, sőt ellenségei által is általában nagynak, nemesnek vallott férfiút, tőle telhetőleg kisebbíteni, s a német közönség előtt lehetőleg más színben tüntetni föl. E czélja elérésére nem kímél semmit: egekig magasztalja a „nagy reformer“ Kolonicsot s ennek a magyar alkotmányt gyökerestül felforgató, germanizáló intézkedéseit; viszont a kuruczok ellen összehord és fölhasznál a mit csak összehordhat: császári, német, labancz-magyar adatot; Csereit és a jezsuiták krónikáit, az ostromlott német városok kárvallott polgárainak sopánkodásait — mindezeket sőt az áruló Vetésynek a császári amnystia kinyerése végett később koholt és falsificált diplomatiái jegyzékeit is, csupa valóságnak, készpénznek véve. Elismeri ugyan, hogy Vetésy gazember, Rákóczi ellenben böcsületes: de azért az ónodi véres jelenet mégis előre kicsinált dolog; hiába Rákóczi őszinte vallomásai Emlékirataiban, hiába Szalay László, Horváth Mihály kézzelfogható czáfola-

tai, Vetésy czélzatos hazugságai ellen: Krones úr ismeri, olvasta ezeket, — de ezért Vetésynek igaza van, „mert hisz tisztátalan forrásból is meríthetni tiszta igazságot.“ Ő előtte Rákóczi csak mint magánember bír erényekkel, mint pártvezér azonban s mint fejedelem: dicsszomjas, rajongó, gyenge, a franczia udvar marionette-je; ő okozója minden bekövetkezett nyomornak, szenvedésnek, a kiontott tömérdek ártatlan vérnek; sőt még azért is pusztítással, barbarismussal vádoltatik szerző által, ha pl. valamely kerített városnak immár a kor színvonalán nem álló erődítményeit le akarja bontani, s a várost (Eperjest) nyílt várossá tenni, — holott épen ezáltal kerüli vala el a hely a háború rombolásait. Krones végre még azon hallatlan váddal is illeti a hősiségeért, csodálatra méltó személyes bátorságáért minden nemzetek fiai által egyaránt magasztalt fejedelmet, hogy ha már a szatmári békét elnem fogadta: mért nem bírt elég bátorsággal meghalni a hazában! Holott nyilván való dolog, hogy Rákóczi dicő anyja példájára, Munkács várába akart zárkózni, ha kell a védelemben annak romjai alá temetkezendő, — azonban az országtanács kényszerítette őt Lengyelországba menni, hogy Péter czár segélyét személyes megjelenésével annál hathatósabban szorgalmazhassa. — Ha már Rákóczinál ennyire megy szerző tendentiosus elfogultságában: mit fog akkor szólni Bercsényiről, — gondolja, és méltán az olvasó. Gondoltuk ezt mi is, azonban — bámulatunkra — Krones úr e logkuruczabb magyarról, kivéve az egy, szokott frázis ismétlését, hogy Bercsényi volt Rákóczinak rossz szelleme, — bizonyos mértékével a tiszteletnek, elismerésnek nyilatkozik róla, művében gyakran, és előszetettel idézi őt, — annyira hatottak még ő reá is Bercsényi eddig nem ismert nagy szellemének, nem méltánylott sokoldalú műveltségének amaz élő bizonyosságai, melyek ennek Károlyihoz írott leveleiben lerakva, Thaly által a „Rákóczi Tár“ második kötetében csak az imént közzé tétettek.

Mert, Krones úr dicséretére legyen mondva, bírja — legalább annyira mennyire — nyelvünket, ismeri és használja a magyar kútfők különösen a R. Tár adatait, s általában meglehetősen jártosságot tanusít tárgyára vonatkozó történet irodalmunkban. Sőt némi felső — magyarországi levéltári adatokat is használt, név szerint Sáros vármegye, Bártfa és Ungvár archivumaiból, s az eperjesi és podolinczi jezsuita krónikák kéziratait; igaz, hogy mindezek legtöbbször csak localis becsű apró adatok: de azért szerzőnek elégségesek róluk az

egész ország nagy történeteire következtetést vonni, mely körülmény nem kevesse mozdítja elő azt a szűk látókörű felfogást, melylyel szerző, mintegy az eperjesi schultheissi szóbából ítél Rákóczinak Európára szóló nagy diplomatai negotiatiói s a Bécskapuitól Brassóig menydörgő és hullámozó háború katonai műveletei fölött.

Azt hiszszük, eléggé jellemeztük e művet, melyről különben, mihelyt be leend fejezve — még csak első szakasza jelent meg — nem késendünk tüzetesebb bírálatot adni, miután nem tartjuk üdvösnek az efféle irányzatos munkák szó nélkül hagyását.

— **Német munka Magyarország XI-ik századi történetéről.** A fentebbin kívül még egy más, németországi kiadványt veszünk hazai történelmünket érdeklőleg; ezt szerzője dr. Meindt úr Lipcseből, ismertetést, bírálatot kérő levél kíséretében küldötte be szerkesztőségünkhöz; czíme: „Beiträge zur Geschichte der älteren Beziehungen zwischen Deutschland und Ungarn, nebst einem Anhang Züge aus dem ungarischen Culturleben im elften Jahrhundert“. E munkáról egyik nagynevű történetírónk ígért közlönyünk számára bírálatot, — nem akarjuk tehát olvasóink véleményét előleges ismertetéssel praecoccupálni, annyit azonban a tartalomra vonatkozó tájékoztásul megjegyzünk, hogy a komoly kútfőtanulmányokkal írt füzet főként a boldogtalan Péter királynak III. Henrik császár nyomása alatti árnyékkirályságát, s ennek az ellene föllázadt nemzeti öntudat s névszerint I. Endre és Béla által lett bukását és a hazánkban egy időre lábra kapott német befolyás ennek következtében lett elenyészését tárgyalja.

— **Szemere Bertalannak** száműzetésében írt munkáiból ismét jelent meg Ráth Mórnál egy oly kötet, mely a történet-irodalom kedvelőit is érdekli. A szellemdús szerző 1849-től 1869-ig írt s itt összegyűjtött „Leveleit“ értjük, melyek úgy a függetlenségi harczenyhatlól idejére, mint az emigráció, de különösen írójuk életére, működésére, gondolkodására élénk világot vetnek. Méltó párjai, kiegészítő részei Szemere „Napló“-jának. E levelek Kossúthoz, Görgeihez, Vukovichhoz, Rónay Jácintához, Szemere Györgyhez, Czeceztábornokhoz, Hajnik Pálhoz, Fényes Elekhez és Majláth Györgyhez intézvék, megtoldva gr. Teleki Lászlónak és Vukovicsnak egykét, Szemeréhez szóló válaszával. Vannak köztük terjedelmes emlékiratok és rendszeres

publicisticai dolgozatok. Végül a kötetet befejezi az 1862-iki londoni világiállításról irt bő tauúlmány.

— **Négy Corvin-Codex.** A nemzeti muzeum tudós főkönyvtárnokának azon értekezése, melylyel a szultán ő fölsége által királyunknak s urunk ő fölsége által a nemzeti muzeumnak ajándékozott négy Corvin-codexet 1870. január 24-kén a m. tud. akademia előtt bemutatta, megjelent a nyelv és széptudományi osztály Értekezései közt; czíme: „A Konstantinápolyból legújabban érkezett négy Corvin-Codexről, — Mátray G á b o r r. tagtól.” 15. l. Ára 10. kr.

— **Rómer Flóris** a nemzeti muzeum buzgó régészeti őre, kiadta a mire azelőtt hiába vártunk: a magy. nemz. muzeum nevezetesebb műrégiségeinek ismertetését. Ezen, a muzeum látogatóinak vezérfonalúl szolgáló, ép oly hasznos, mint érdekes könyvecske czíme: „K é p e s K a l a u z” a magyar nemzeti muzeum érem- és régiségtárában; 184 fametszvénynyel, melyek a legérdekesebb műkincseket ábrázolják. A tárgyaknak csarnok, terem és szekrény — illetőleg állvány — számra következő leírását, a nemzeti régiségtár keletkezésének s fejlődésének történelmi vázlata, nyitja meg. S e derék könyvecskének ára, hogy minden művelt látogató könnyen megszerezhesse — valóban méltó is, hogy megszerezze! — csak 40 kr., félkemény borítékba fűzve, ügyes kis zsebformátumban.

— **Szintén a mindenre kiterjedő figyelmű Rómer** figyelmezteti azon történészeinket, kik régi hadjáratok megírásával foglalkoznak „Arch. Értesítő”-je 13-dik számában a bécsi cs. kir. udvari könyvtár 2952. számú kéziratára, melyet Köhler az „Anzeiger für Kunde der Deutschen Vorzeit” f. évi 3-ik számában ismertet. A kézirat a XV-ik századból való, német nyelvű, s a középkor váreépítési, őrzési és védelmezési szabályait, úgy az akkori had- és harcztan egyéb elveit tárgyazza, — melyeket valószínűleg hazai váreépítészetünk és hadászatunk történelme szempontjából is haszonul lehetne tanulmányozni. Ajánljuk K á p o l n a i úr, t. tagtársunk figyelmébe.

— **Lőcsei értesítők.** Lőcséről két rendbeli tanodai É r t e s í t v é n y t kaptunk, melyeket örömmel említünk meg. Az egyik az ottani kir. kath. főgymnasiumé, az 1869—70 diki tanévről, melyet „a keresztes hadjáratok befolyása Európa művelődésére” czímű terjedelmesbb történelmi tanulmány nyit meg, J a n k u r a János tanár úrtól; — a másik pedig a lőcsei magy. kir. főreáltanoda Értesítvénye 1870-ről,

szerkeszté Hanthó Lajos igazgató. Ebben Hanthó úr tüzetesen ismerteti azon XVII-dik századi, tübingai könyvecskét, melyet a löcsei ev. convent könyvtárában ő fedezett föl, s mely, — mint a „Századok“ 1869. évfolyama 748-dik lapján említettett — Zrinyi Miklós a hadvezér és költő halálára különböző nyelveken irt gyászverseket tartalmaz. E versek közül a Dömötör György, Withnyédy eliensétől 1664-ben szerzett szép magyar éneket Hanthó itt egészen közli. Zrinyinek vadkan által lett megöletését e kortanuk is igazolják. Érdekes a füzetke végére fakúlt tintával irt e két sor: „N. B. Grosus Dnus Dömötör hodie misit mihi praesent. exempl. — Eben da Peter Zrinyi gefangen ist, kommen diese Sachen herein..... du Trost!“

Megjegyzendő, hogy a gyásznékeket tartalmazó nyomtatvány Zrinyi Péternek van ajánlva.

— **Vegyes közlemények.** Az államlevéltár épületének most rakják második emeletét; tán még az idén tető alá kerül, s a jövő őszszel belül is annyira elkészül, hogy ha e nagy jelentőségű intézmény elvégre tetté váland, — akkorra belehet költözni s a bécsi magyar levéltárakat, le lehet hozni Budára. — Szamos-Ujvár város közönsége e város monographiájának megírására legközelebb száz arany jutalmat határozott kifizetni. — Orbán Balázs a „Székelyföld Leirása“ ötödik kötetének megjelenését augusztus haváról új év elejére halasztotta; időközben ugyanis az illető vidéket (Aranyosszék és környéke) újra beutazván, annyi új adatot talált, hogy jónak látta műve e kötetét lényegesen átdolgozni. Így tehát a közönség a félévi várakozásért teljesen kárpótolva leond. — Nagy Gyula, e fiatal, de máris szép szakismerettel bíró történetbúvár, ki jelen füzetünk harmadik czikkének szerzője, s a vasi kirándulásban is tevékeny részt vett, s tudományszeretete, szép képzettsége és szerénységéért közszeretetet nyert, — Zemplén vármegye monographiáját fogja megírni s gyűjt is már tárgyához adatokat. Szirmai műve csakis előmunkálatul, segéd-könyvül szolgálhat neki, miután ezt a kor és a mai történetbúvárlat már messze túlhaladta. — Pesti Frigyes újabban ismét búvárkodott a gyula-fehérvári káptalan archivumában, Temes vármegye monographiája érdekében, — Frankl Vilmos pedig Hédervárott a gr. Hédervár-Viczai levéltárt kutatta át Pázmány életrajzához szolgáló adatokért. — Hajnik Imre viszont a középkori magyar

városi élet, tanulmányozása szempontjából Pécs városa levéltárát vizsgálta. — Az országgyűlési ifjúság György Endre szerkesztése alatt saját közlönyt indított meg „Új Nemzedék“, melynek tartalmas első füzetét szorgalommal egybeállított történelmi vázlat nyitja meg „Országgyűlési ifjúságunk történetei“ a XVII-dik századtól 1836-ig Varró Sándortól. — Bartalus István zenetörténelmi kutatásai közben 3 XVI-dik századi magyar táncz-nóta hangjegyeit fődözte föl külföldön. — Schulz Ferencz tagtársunkat, a vajda-hunyadi vár jeles restaurátorát ki ott közelebbről Hunyady János és neje egykorú arcképeire bukkant a madridi műakadémia levelező tagjává választotta,

Történelmi könyvtár. *)

— **Monumenta Hungariae Historica.** Magyar Történelmi emlékek. Kiadja a m. tud. Akadémia történelmi bizottsága. Első osztály: Okmánytár. XIII-ik kötet. E cím alatt is: Árpád-kori Új Okmánytár. Közzé teszi Wenzel Gusztáv 8-ik kötet (a második folyam harmadik kötete.) 1261—1272. Pesten, 1870. Eggenberger F. akad. könyvtárusnál. N. 8 ad r. XXII és 49 l.

— **Monumenta Hungariae Historica.** Magyar Történelmi emlékek. Kiadja a m. t. Akad. tört. bizottsága. Második osztály: Írók. XX-ik kötet. E cím alatt is: Veráncsics Antal m. kir. helytartó, esztergomi érsek összes munkái. Közlik Szalay László és Wenzel Gusztáv. IX-öik kötet: Egyes Levelek. 1563—1569. Pesten, 1870. Eggenbergernél. N. 8-ad r. VI. és 315 l.

— **Levelek.** (1849—1862.) Számbuzetésében írta Szemere Bertalan, Szemere B. Munkái V-ik kötet.) Pesten, 1870. kiadja Ráth Mór. 16-od. r. 310 l.

— **Beiträge zur Geschichte der älteren Beziehungen zwischen Deutschland und Ungarn, nebst einem Anhang Züge aus dem ungarischen**

*) Hogy e rovatot az újon megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé tehesük: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok címét — hozzánk (Budavár, egyetem-nyomdatár 162. sz.) beküldeni ne terheltessenek.

sehen Culturleben im elften Jahrhundert. Von Dr. J. G. Meyndt. Lipcsében, Fleischer Ernőnél 1870. N. 8-ad. r. 88 l.

— **Zur Geschichte Ungarns im Zeitalter Franz Rákóczi's II.** Historische Studie nach gedruckten und ungedruckten Quellen, v. Dr. F. Krones, Universitäts-Professor in Grätz. Erste Abtheilung. Bécs, 1870. Gerold Károly fia bizományában. N. 8-ad r. 111. l.

— **Képes Kalaúz** a magyar nemzeti muzeum érem- és régiség-tárában. 184 fametszvényvel, szerkesztette Dr. Rómer Flóris régiségtári ör. Pesten 1870. Nyom. az Athenaeum nyomdájában. 16-od r. 71 l. Ára 40. kr. (Kapható a nemz. muzeum kapusánál.)

— **A Konstantinápolyból** legújabbban érkezett négy Corvin Codexről. Mátray Gábor r. tagtól. (Akad. Értekezések az I. osztály köréből, I-ső füzet.) Pesten, 1870. Eggenberger F. akad. könyvárusnál. N. 8-ad r. 15 l. Ára 10 kr.

— **Új Nemzedék.** Az országgyűlési ifjúság közlönye, szerkeszti György Endre. Pesten 1870 Petrik Géza könyvkereskedésében. 8-ad r. 64 l. Ára 60 kr. (Varró Sándor történelmi értekezését tartalmazva.)

— **A löcsei kir. kath. főgymnázium Értesítővénye,** az 1869—70-iki tanévről. Lőcsén, Warthmüller Jánosnál, 1870. Nagy 4-ed r. 48 l. (Jankura János történelmi értekezését tartalmazza.)

— **A löcsei magy. kir. főreá tanoda Értesítővénye.** Első szám. 1870 Szerkeszté Hanthó Lajos idegl. igazgató Lőcsén 1870. Werfer Károlynál. 4-ed. r. 12 l. (A Zrínyi halálára 1664-ben írt gyászénekek ismertetését tartalmazza, Hanthótól.)

Sajtóhiba javítás.

Julius havi füzetünk utolsó íve második revisió alá nem jöhetvén, néhány lényegesebb sajtóhiba maradt benne, melyeket ezennel kijavítunk. A 486-ik lap 8-ik sora csonkán közöltetett, mely is ekkép igazítandó: „s ő t né h a i ö r e g - a t y j a e m l é k e z e t é v e l A l b e r t k i r á l y i d e j é i g f ö l v á g .“

A 487-ik lapon al. a 14-ik sorban Nyáry Albert helyett olv. Nyáry Pál;

A 492 l. föl. a 12-ik sorban 1668, h. olv. 1868, végre a 496 l. föl. 8-ik sorából a „buzgó“ szó kihagyandó.

Felelős szerkesztő : THALY KÁLMÁN.

Pest, 1870. Nyomatott az „Athenaeum“ nyomdájában.

A Magyar Történelmi Társulat évdíjas tagjai, kik 1870-re tagdíjaikat befizették:

(Folytatás)

Nagy Károly, Berhida.	Rucska János, Kolozsvár.
Eöry Sándor, Pest.	Magyar Gábor, Szeged.
Rényi György, Buda.	Budaváry József, Nagy-Becskerek.
Zsuffa Faustin, Arad.	Prémontrei főgymnasiunai tanári kar,
Szijgyártó Izidor, Arad.	Szombathely.
Villecz Ágoston, Eger.	Szomora Bertalan, B.-Csaba.
Szilády Áron, Halas.	Csomák Emmanuel, Nagy-Várad.
Gyárfás István, Halas.	Ballay Valér, Pannonhalom.
Kovács Zsigmond, Pécs.	Fuchs Bonifác "
Pap Márton, Buda.	Pap Ödön, Nagy-Bánya.
Böhm Lénárt, Fehértemplom.	Kiss István, Kaposvár.

1869-re utólag fizettek:

(Folytatás.)

Vargha Lajos, Veszprém.	Böhm Lénárt, Fehértemplom.
Kopácsy Victor, "	Albach Antal, "
Eöry Sándor, Pest.	Mihályi Béla, Déva.
Villecz Ágoston, Eger.	Szabó Károly, Pest.
Benitzky Kálmán, Miskolcz.	Löw Lipót, Szeged.
Gr. Wass Samu, Pest.	

1871-ik évre.

Rucska János, Kolozsvár.	Csomák Emánuel, Nagyvárad.
--------------------------	----------------------------

1872-ik évre.

Rucska János, Kolozsvár.

~~~~~

 A Magyar Történelmi Társulat t. cz. tagjai tisztelettel figyelmeztetnek, hogy az alpitványok és tagdíjak d. e. 9-től délután 1 óráig naponkint befizethetők társulati pénztárnok Pesty Frigyes úrnál, Pest, Deák Ferencz-útcza 3. szám I. emelet, az „Első Magyar Iparbank” helyiségében.

— A „Századok”-ba szánt mindennemű közlemények a társulati szerkesztő-titkárhoz (Budavár, egyetemnyomda-tér 162. sz.), az újon megjelenő tagok nevei és a „Századok”-at illető reclamációk pedig Pesty Frigyes társ. pénztárnok úrhoz (Pest, Deák Ferencz-utca 3. sz.) intézendők.

 A „Századok”-ra külön előfizetés is áll nyitva, nem tagok számára, és pedig egész évre 6 frtjával. Egyes füzetek külön nem kaphatók. Az előfizetések Ráth Mór harminczad-utczai könyvkereskedésébe küldendők, ahonnan a példányok is expedíálatnak. Ugyanott megrendelhető még az 1868. s 69-diki évfolyam is, nem-tagok által 6 — 6, tagok által pedig a társulatnál 5 — 5 frtjával.

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

THALY KÁLMÁN,

TITKÁR.

NEGYEDIK ÉVFOLYAM.

PEST,

NYOMATOTT AZ „ATHENAEUM” NYOMDÁJÁBAN.

1870.

TARTALOM.

	Lap.
A Magyar Történelmi Társulat 1870. évi vidéki kirándulásában résztvett bizottságok jelentései.	
I. Vörösvári bizottság.	
THALY KÁLMÁN jelentése a Rákóczi-Aspremont-Erdődy levéltárról.	581
SZABÓ KÁROLY jelentése a vörösvári Árpádkori okmányokról	605
THALY KÁLMÁN, jelentése Komárom vármegye levéltáráról	608
SZABÓ KÁROLY jelentése könyvtárbevételeiről.	613
II. Szombathelyi bizottság.	
SUPALA FERENCZ jelentése a szombathelyi levéltárakról.	615
NAGY IMRE " "	618
VÉGHÉLY DEZSŐ " "	625
Könyvismertetések, bírálatok. XII. A magyarok őselei, hajdankori nevei és lakhelyei. Eredeti örmény kútfők után, írta Lukácsy Kristóf. Ismerteti F. V.	633
XIII. Beiträge zur Geschichte der älteren Beziehungen zwischen Deutschland und Ungarn, nebst einem Anhang: Züge aus dem Ungarischen Culturleben in elften Jahrhundert. Von Dr. J. G. Meindt. Ismerteti H. M.	640
TÁRCZA. Magyar Történelmi Társulat. — A Magyar Történelmi Társulat átirata Tolna vármegye közönségéhez Béri Balogh Ádám emléke ügyében. — A magyar tud. Akadémia történettudományi működése. — Adalékok Koháry István fogságának történetéhez, közli Thaly Kálmán. — Vitnyédy Istvánnak Ensel Jánoshoz írt levele 1657-ből, közli Garády. — Istvánffy és Apor Péter kéziratai, közli Valentinus Bujdosó. — Történetirodalmi újdonságok. — Vegyesek. — Kisebb könyvismertetések. — Történelmi könyvtár. — Sajtóhibák javítása. — Figyelmeztetések.	

 A Magyar Történelmi Társulat december 1-jén délután 5 órakor választmányi ülést tartand.

S Z Á Z A D O K.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Kilenczedik füzet.

1870.

November hó.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1870-ik évi

vidéki (Vas vármegyei) kirándulásában

részt vett

BIZOTTSÁGOK JELENTÉSEI.

I.

A vörösvári bizottság jelentései.

1. *Thaly Kálmán jelentése a Rákóczi - Aspremont - Erdődy levéltárról.*

Alólirottak már háromszor: 1866, 1868-ban s most 1870-ben volt szerencséje gróf Erdődy István sárosi valóságos és varasdi örökös főispán úrnak szíves meghívása folytán a vörösvári levéltárban búvárkodhatnia, és pedig kivált első ízben huzamos ideig, — úgy hogy három rendbeli ott létét egybevéve, összesen körülbelül egész hónapot töltött már Vörösvárott, a főntisztelt gróf úr páratlan szivességű főúri vendégszeretetét élvezve, a nevezett levéltár tanulmányozásával. Ezen hosszabb idejű búvárkodás lehetővé tette e nagyterjedelmű archivum részletesebb megismerését, — melynek alapján, ha ezen európai nevezetességű levéltárat e helyütt kissé tüzetesebben ismertetendjük, — a történet-irodalomnak nem vélünk egészen haszontalan szolgálatot tehetni.

Alólirott már 1867-ben, mindjárt első kutatása után, a m. tud. Akadémia martius 18-iki ülésén tartott értekezése alkalmával fölhívta a tudós világ figyelmét ezen, azelőtt csak az egy Szalay László által 48 órai ott léte alatt megtekintett — de az idő rövidsége miatt át nem vizsgálhatott, tehát úgy szólván teljesen ismeretlen levéltárra, melynek meglepő dús tartalmát, részben világtörténelmi érdekű, részben pedig a honföldre nézve páratlan fontosságú okmányait, említett értekezésében kissé behatódobban jellemezte. Ez értekezés „Dunántúli Levéltárak Ismertetése, különös tekintettel II. Rákóczi Ferencz korára“ czim alatt a m. tud. Akadémia által kiadatván, (Értekezések a történettudományi osztály köréből, III-ik füzet) közkézen forog ugyan, — azonban a vörösvári levéltárról abban eluöndöttakat (23—39 l.) két rendbeli újabb búvárkodásom eredményeivel megbövitve, kiegészítve ismételem itten, úgy, hogy a ki azon értekezésemet ismeri is: számos új adatot, mintegy új vázlatot birand a jelen cikkben a vörösvári levéltárról.

E levéltár Vas vármegyében, közel a styriai határhoz, gróf Erdödy István újon épült vörösvári nagyszerű kastélyának pompás tornyában öriztetik, — tágas, szellös, a mellett boltozatos, vasajtós, biztos helyiségben. Tulajdonképen három különböző levéltárból áll; ügmint:

1) Azon roppant terjedelmű birtokokra vonatkozó irományok tárából, a melyeket II. Rákóczi Ferencz és Rákóczi Juliána — gr. Aspremont Gobertné — mint a Rákóczi, Zrínyi, Frangepán, Báthory, Lorántffy, Gerendy stb. családok örökösei birtanak; mert, habár Rákóczi Juliána utódai — a gr. Erdödyek ifjabb ága — a Rákóczi-jószágoknak csak a leányágot illető negyed részét (a makoviczai herezség, a ledniczei, önödi szerenesi, hernád-németi és borsi-i urodalmak) örökölték is: mind azáltal a kibujdosott Rákóczi Ferencz javait lefoglalt kir. fiscus a összes irományokat meghagyá az ő birtokukban, — csupán a pataki, regézi és csesdi urodalmak későbbi donatáriusai és impetratorai kérték ki tőlök az ezen három jószágot érdeköket.

2) Áll azon Erdödy-féle XVII-ik századi actákból és correspondentiákból, melyek Horvátországból, a gr. Erdödyek egyik

ó kastélyából csak nemrég szállítottak ide, s főleg a Zrínyiek, Erdődyek, Frangepánok, Draskovicsok stb. történetére vonatkoznak. Ezekhez járulnak némely másolatok a gr. Erdődyek monyorókeréki archivumából, ez utóbbinak teljes lajstromaival együtt.

3) II. Rákóczi Ferencz hadi és politikai levéltárából. Az első és harmadik rész pár évvel ezelőtt még Gyepü-Füzesen — Vörösvártól nem messze — tartatott, oda pedig 1843—44-ben szállítottott volt, a Trencsény vármegyei rovnyei (ledniczei uroalmi) várkastélyból, az utolsó Aspremont gróf kedvencz lakóhelyéről. Rovnyéba azonban ugyancsak e gróf vitette vala, eredeti helyéről: a Rákócziak régi híres ónodi várából, a hol a traditio szerint a múlt században sokáig egy torony rejtekébe volt befalazva. De mivel a vár idővel mind elhagyottabbá lön, és főként a Sajó rombolásai miatt fenyegetőleg kezdett omladozni: Aspremont gróf kibontatta a rejteket, s a levéltárt úgy hordatta át Rovnyéra. Itt aztán egymásután két levéltárnokot tart vala, a kikkel az első részt, t. i. a Rákócziak családi archivumát lajstromoztatá. — Rendkívül gazdag e levéltár. De hogy is ne, midőn itt léteznek a Báthory-, Dobó-, Gerendy-, Lorántffy- és Rákóczi-háznak úgyszólván minden régi okmányai, a II. Endre korában élt lengyel eredetű Bagomér lovagtól a Rákócziak ősétől kezdve, a kinek fia „Comes Chyżkerei“ kapja 1264-ben IV. Bélatól örökadományul az Abaúj vármegyei „terra Borsvá“-t. Nagyszámú Árpád-, s különösen Anjou- és egyéb királyiházak korabeli eredeti okmányt lelünk ez archivumban, még idáig majdnem mind ismeretlen tartalmúakat. A 22 drb. Árpádkorit most Szabó Károly társam lemásolá s regestáit alább közli. A később koriakat ezáltal alighogy megtekinthettük. Azonban meggyőződünk, hogy a Báthoryak s Rákócziak fejedelmekké emelkedése idejétől kezdve természetesen még több, úgy a honi, mint a külföldi, úgy a hadi, mint a politikai történelemre nézve megmérhetetlen fontosságú államirat és okmány rejlik itten; pl. Báthory István lengyel királylyá választatási diplomája eredetiben, a legünnepélyesebb kiállításban, a lengyelországi primásnak, palatinusoknak, marechaloknak, nagy-vajdáknak, sztarosztáknak, országnagyoknak szám szerint mintegy 80-ig való függő

pecsétjével megerősítve. Talán ez az egyetlenegy még fönnlévő eredeti királyválasztási-diploma hazánkban. Itt találhatók egyebek közt Rákóczi Zsigmond fejedelem levelezési könyve 1607-ből, — továbbá Bethlen Gábornak több titkos és nyílt utasításai, berlini főkövete és képviselője a később „első“ néven fejedelemségre választott Rákóczi György részére. Ez utóbbinak a francia udvarral és Christina svéd királynővel kötött véd- és daczszövetségi szerződése, — s a linezi békekötés okmányai szintén eredetiben; a francia, a török, a brandenburgi s a svéd udvarokkal, úgy Torstensonnal folytatott negoiatiói, levelezései, hasonlóan fiáé — II. Györgyéi — is a svédekkel, lengyelekkel; a Rákóczi-ház megújított nemesi, valamint lengyel indigenatusi, úgysárosi grófi és Sáros vármegyei örökös főispáni diplomái, — mind eredetiben; mely utóbbi arról nevezetes, hogy a női ágra is kiterjed, e nemből tehát unicum; stb. stb. Szóval, hihetetlen mennyisége rejlik itt oly nagybecsű históriai actáknak, a melyeknek részben csak léteztéről tudtunk eddigelé valamit, de nagyobb részben arról sem.

Ezen gazdag levéltárnak csupán indexe hat nagy-vastagságú, sűrűn irt folians kötetet teszen, — mégis sok, tisztán históriai okirat maradt regisztrálatlanul, I. Zsigmond, I. és II. György s I. Ferencz fejedelmek korából, melyek aztán a II. Ferencz politikai levéltára csomagjaival összevegyítették. Ilyeneket én mintegy 20 nagy fasciculust különítettem el, köztük I. Rákóczi Györgynek két csomagra menő eredeti irományait — többnyire fogalmazványok — a linezi békekötésre vonatkozókat, s ugyan öneki Francia-, Svéd-, Angolországgal, a bécsi és a német udvarokkal a westphali békekötést s egyéb diplomatiai ügyeket illetőleg 1648-ig folytatott levelezéseit, követi utasításait stb.

De lássuk a vörösvári archivum még ezeknél is nagyobb kincsét: II. Rákóczi Ferencz politikai és hadilevéltárát.

Ennek ninesen elenchusa, sőt egyébként sincs rendezve. Össze vannak ugyan iratai csomagolva, de csak úgy nagyjában, szorosabb tárgy- és időrend megtartása nélkül, a mint azokat még 1709-ben Munkácsen a fejedelem magántitkára: Beniczky Gáspár összekötöztette; a fasciculusok borítékain ugyanis

Beniczky jól ismert kezeirását látom, és sokon e jegyzését: „Regestratum per me, Munkácsini, Anno 1709.“ Egy-némelyikén azonban — pl. a „Nemesi Társaság“ actáin — Rákóczi saját keze vonásai szemlélhetők, jeléül annak, hogy az ily fasciculusokat maga a fejedelem rendezte és kötözte össze, talán midőn bujdosni készült, — s azóta soha senki föl sem bontá. Egynémely levélen még a régi aranyos porzó is rajta csillámlik, sőt olyanokra is akadtam — a Szatmárnál pacificált kurucz főtisztoktól a tovább is fegyverkező munkácsiakhoz intézett, de ezek által hűségök jeléül felbontatlanul Rákóczihoz küldött levelek között, — a melyeknek pecsétjét nekem jutott a szerencse fölszakasztanom, másfél század múlva, — hogy kitanuljam belőlök a história számára, régen porá lett szívek titkait.

A maga szent érintetlenségében van itt még minden. A kegyelet bizonyos kimagyarázhatlan, részvétteljes, gyöngéd érzetével oldozgattam föl egymásután a tragicus sorsú fejedelem kezeivel összekötözgetett régi szalagokat; s midőn egy-egy irateso-mag tömött halmaza előmbe omlék másfél százados bilineseiből: új és új meglepetés várt reám minden perczen, nem tudhatván előre: a szabadságharcz mely nevezetes mozzanatát, melyik jelentékeny szereplő sorsát, jellemét deritendi föl előttem az épen kezembe vett irat?

Európa leghatalmasb uralkodóinak titkos levelei táruhnak itt ki előttünk; számokkal vagy rejtelmes jegyekkel irt diplomatiái tudósítások: magyarul, németül, francziául, latinul, lengyelül, — gyakran a fejedelem titkárai által megfejtve, máskor fölfejtetlenül: de fölfejtésükhez mindenféle clavisek sokasága áll segítségünkre. Egész Európát átalakítani szándéklott, nagy politikai eszélylyel szőtt, de az események vagy a véletlen hatalma által mégis megbuktatott merész tervek fordulnak elő; Rákóczi, Beresényi sajátkezü utasításai külföldi követek részére; XIV-ik Lajosnak, Nagy-Péter czárnak, Vilmos, Ágost, Szaniszló királyoknak stb. Rákóczihoz írott bizalmas levelei „Mon Cousin!“ „Mon cher Frère!“ megszólítással; a versaillesi, berlini, londoni, stokholmi, sztambuli, moszkvai, varsói, római, bajor stb. udvarok s a belga rendek ministereinek, s Rákóczi ezen udvaroknál levő követek — vagy titkos ügynökeinek — értesítései; a

bécsi udvarral folyt békealkudozásokra vonatkozó levelezések; a főbb magyar tábornokok hadi jelentései, olykor francia hadmérnökök által készített csatatervrajzokkal, delineaíciókkal, máskor a császári tábornokok felfogott leveleivel is mellékletképen ellátva, — s néha annyira az épen dübörgő harezok közvetlenségében, annyira az események azon friss benyomása alatt írva, hogy az ember olvastukkor szinte látja a teljes működésben lévő harezvonalakat, hallja az ágyúk dörgését, rohanó seregekriadását. „Én az haddal az patakon innend vagyok — írja például 1708. júliusban Morvából Pekry — rendelt seregekkel, az német pedig túl: az akasztófa és Strázsnicza között mind lóhátán ül... Már annyira vagyunk, hogy ágyúkból attakiroztatom; elvállik: kinek adja Isten a szerencsét! Kedve telik Beresényi úrnak, mert látja az hadat egészen, a mint lineában vagyon. — Csak a patak vagyon köztünk, a patakon túl lévén a strázsáim: mégeddig által nem hajthatták őket, noha szüntelen ropog a puska mindkét részről.... Többet nem írhatok, mert ihol jön az német, dobol erőssen. Mihelyt vége lesz az históriának: tudósítom Fölsegedet.“

Ilyen levél feles számmal akad.

Kibontogatva e részint ünnepélyes, részint bizalmas, részint hadi, részint diplomatai, részint hazai, részint külföldi: de egyaránt nagyérdekű tudósításokat, — tökéletesen föltárul előttünk Rákóczinak mindezeket intéző államférfiúi magas műveltsége, sokoldalú tevékenysége; behatolunk az ügyek tömkelegébe, megjeljük a legtitkosabb mozgató rugókat, s megtanuljuk az egyes szereplők nyílt- és magánjellemét, szenvedélyeit közvetlenül ismerni.

A Rákóczi-korszak tüzetes történetének megírása, sőt e korszak valódi ismerése: ezen, a budai királyi kamarai és a Károlyi-archivum használata nélkül, valóban lehetetlen.

A vörösvári levéltár azonban ama más kettőnél annyiban még nevezetesebb, hogy míg azoknak adatai a szatmári békével, legfőlebb Munkács capitulációjával véget érnek: a vörösvári Rákóczi-levéltár a fejedelem bujdosásának első időszakára is kiterjed, 1713, 14-ig. Minden arra mutat ugyanis, — legalább én ez archivum hosszasb tanulmányozása után

arra jöttem — hogy Rákóczi, Munkácsen tartott hadi és politikai levéltára becsesebb iratesomagait kibujdosásakor hirtelenében összeválogatván: non putarem esetére elvivé magával; s ezen, az azutáni levelezésekkel is gyarapodott archivumot rokonai a gr. Aspremontok, módot találtak később az országba visszahozatni, és itt az ónodi várba, a Rákócziház többi irományai mellé elrejteni, — míg a levéltár Munkácsen hagyott — kétségkívül kisebb becsű — része, e vár capitulatiojakor a császáriak kezébe került, s Beresényinek a hadi eseményekre és belügyekre nézve fő-főfontosságú ungvári roppant levéltárával és az Oeconomicum Consiliuméval összeelegyedve, jelenleg, a budai királyi kamarai archivum rendezetlen részében őriztetik. Úgy, hogy belőle a vörösvári levéltár némely csonkán maradt részei — pl. az 1709., 1710-iki levelezési protocollumok — kiegészíthetők.

De térjünk tárgyunkhoz. A II. Rákóczi Ferencz-féle vörösvári levéltár fasciculusainak Beniczky Gáspár készítette czímirtain igen kevésbé lehet elindulni; e czímiratok különben is gyakran ily tág jelentésűek: „Miscellanea“; „Correspondentia Érsek-Újváriana“: azonban berlini levélisakad közte; „Eszterházyana, a c alia“, stb. Alig van csomag, amelyben összevissza egyéb, egészen más is ne találtatnék, mint a mi kívül reá iratott.

De hadd ismertessek meg néhány vonással legalább egykét kikapott, compactabb tárgyú fasciculust, mintegy mutatóványképen.

A Rákóczi-féle hadi és politikai archivum főkincesi közé tartoznak a fejedelem titkos és magánlevelezéseinek protocollumai. Ilyet összesen kilencz darabot leltem. E protocollumok a kurucz háború eseménydús éveiből valók, s Rákóczinak Beresényihez, Károlyihoz, az Eszterházyakhoz, Forgáchhoz, Pekryhez, Bottyánhoz, Sennyeyhez, Vayhoz, Mikeshez, Berthóthyhoz, az Andrássyakhoz, továbbá külföldön lévő követeihez, úgy az oláh és moldvai vajdákhoz, a landor-fejérvári szerdárhoz, tömösvári pasákhoz stb. küldött tudósításainak, rendeleteinek, titkos utasításainak egykorú másolatait, vagy olykor fogalmazványait tartalmazzák, — részint magának a fejedelemnek saját, részint Ráday, Beniczky, Aszalay, Pongrácz, Krucsay,

Kántor, s más meghitt titkárainak kezével írva. Mily nagy történelmi becsesül birnak ezek: fölösleges volna bizonyítgatni. El is hoztam mindnyáját magammal, s a kamarai archivumbeli töredékekkel kiegészítve, az Akadémia részére már másoltatom.

Ezen, folians formatumú protocollumoktól külön, negyedréti alakú levelezési könyvei vannak a tisztán diplomatiai ügyeknek. Nevezetesen a franczia, a porosz, az orosz, török, lengyel, a pápai, az angol, a belga és bajor udvaroknál levő követek, vagy odaküldött titkos ügyvivőknek a fejedelem vagy helytartója: Beresényi által adott utasítások; a velők, névszerint: gróf Tournon, Kökényesdi báró Vetésy László, Brenner Domokos szepesi prépost, Klement János Mihály, Kray Jakab, Nedeczky Sándor és Thalaba Mátéval, Pápay János és Gáspárral, Ládonyi Horváth Ferenczezel, Vojnovicsesal, továbbá idegen hatalmasságok ministereivel: Torcy marquis-val XIV. Lajos külügyérével, Bonac örgróffal, Jablonszkyval a porosz király udvari papjával, Dolgorucky, Galicin, Urbick stb. orosz herczegek és miniszterekkel, a svéd udvarral, Szeremet, Golz, Denhoff, Besenwall orosz tábornokokkal, Lubomirsky, Siniavsky, Potoczky, Sapieha lengyel koronamarsallók- és országnagyokkal folytatott leginkább franczia nyelvű levelezései Rákóczinak, egész 1712—13-ig terjedők, — gyakran a fejedelem saját kezével írva be — titkos természetűknél fogva — még e levelezési könyvekbe is. Mérhetlen becsű ügyiratok ezek; megismertetnek ugyanis bennünket Rákóczi diplomatiai tervezetei- és törekvéseivel, melyeknek főczélja, a a trencsényi nap után, röviden mondva ez vala: a magyar ügyet európai kérdéssé emelni; az austriai házat az ország teljes szabadságát, függetlenségét biztosító jó békeség kötésére kényszeríteni, mely — ha csak lehet — az általános európai békecongressuson történjék; kieszközölni, hogy e békekötés az európai államok összes garantíájára alá helyeztessék, miután a bécsi udvar szavának, hitének, annyi esküszegése után, hinni nem lehet. Ezt akarta Rákóczi elérni a franczia, az orosz, a török segítséggel; ide törekedett az angol és belga alliatos udvaroknál, hogy ez irányban legyenek nyomással a bécsi kormányra. Maga számára legfőlebb ősei fejedelemségét: Erdélyt akará biztosítani, — azonban, ha

Magyarország és ama jó békekötés érdekei úgy kívánják, ő kész vala erről is lemondani. Péter czár részére, a „Majestas“ czím kinyerését ígéré XIV-dik Lajostól s a szövetséges uralkodóktól, — a töröknek pedig, ha tényleges és elegendő segítséget ad: a Dráván túli földet, Slavniát ígérte oda. Meg kell jegyeznünk, hogy Slavoniát akkor pusztán ráczok: ezen, Rákóczinak és a magyarságnak legelkeseredettebb ellenei lakták. Azonban, midőn a török a Dráván túli rész helyett Aradot és Szegedet, Budát vagy Egret kéré: Rákóczi rögtön félbehagyatta Károlyival Arad ostromát, hogy inkább a német, mint török bírja azt; s konstantinápolyi, landor-fejérvári képviselőit utasítá annak kijelentésére, hogy ő kész inkább országotul együtt elveszni, mintsem a szoros értelemben vett Magyarország területéből egy talpalatnyit is átengedjen.

Rákóczi diplomatiái működésének főczéljait, irányát, imé, rövideden jellemeztük, a nélkül, hogy e helyütt azok tömérdek phasisainak részletezésébe bocsátkozhatnánk.

A mily érdekesek e [diplomatiái ügyiratok az ország történetére nézve kifelé: ép oly nagybecsűek gróf Bercsényi Miklósnak Rákóczihoz 1701-től 1712-ig, 13-ig írt roppant számú, mintegy 1200-ra menő, bizalmas, és legtöbbször sajátkezü levelei, a bel- és hadi történetekre nézve. Eltekintve attól, hogy Bercsényi mint fejedelmi helytartó az országos beligazgatás, és mint fő-főtábornagy az összes hadak élén állott, s mint első senator az országtanácsban hírt irányadó befolyással, — eltekintve végre azon titkot nem ismerő legbensőbb barátságtól, mely őt eleitől fogva Rákóczihoz fűzé: elég csak azon történelmi tényre utalnunk, hogy a Rákóczi-féle szabadságháborúnak ő volt tulajdonképeni teremtetője, szervezője, táplálója, s hogy ép ezért a bécsi udvar is kezdettől óta őt tette felelőssé, s később is sokkal inkább őt, mint Rákóczit tűzé ki üldözései tárgyává, elannyira, hogy még életére, vérére is szomjúhozott. Ily történeti jelentőség mellett nem szükség Bercsényi főntebbi levelezéseinek nagy fontosságát hosszasan hangsúlyoznunk. Annyit azonban ezen kívül is bátran állíthatunk, hogy a mit mi, — a kurucz fővezér életének tüzetesen tanulmányozói — régóta hirdetünk: t. i. Bercsényinek nem va-

lami simplex üsd-vágd-generális voltát, — de azt, hogy ő államférfiúi magas műveltségű ember: valódi történelmi nagyság volt, — arról ezen levelezéséből mindenki meg fog győződni. Adjuk még ehhez jellemének s szellemének egyéb, úgy tősgyökeres magyar, mint individuális sajátosságait: s teljes eredetiségében domborodik ki e levelekből Bercsényi hatalmas alakja, ez a törhetetlen jellemű, vasakarátú, szenvedélyes, szilaj kedélyű, szikrázó elméjű ember, — a ki ha örül: zabolátan kedvének lángja az egeket csapkodja, és ha búsul — kivált a szabadságharcz hanyatlásának súlyos éveiben — keserű humorral, fájó iróniával verdesi a sorsot, a szereplőket, s tehetetlen, süllyedő nemzetét, — a melyért pedig majd hogy a szíve szakad meg. . . . Majd a véréből gyűlölt németet ostromozza metsző gúnyja: „Verjük agyon az ördögteremtettét legalább s a tyrával: hisz a hadunk úgysem vágja karddal! . . . Egykoron kilencz generállissal, válogatott, híres armádával maga Eugenius jött volt ellenünk: még sem tudott semmire sem menni; és most ez a szívevesztett, kóborló had csak zászlója lebbenését lássa is az eb-szülte németnek: szintűgy árad a berekre, meg nem mér állani. . . . Hajh! szegény magyar, libertatem fugiendo quaeris! . . . Nem a német, nem a német: az Isten vert meg minket!”

Ilyenkor aztán lelke elborul, látnoki merengésekbe esik, s Dante-i képeit festi a sötét jövőnek. És nem találhat semmi vigasztalást, legfőlebb a szerencsésebb múltnak éveiben, a melyekre visszaemlékezvén: búsongva kiált fel a classicus költővel:

„Heu! mihi praeteritos Jupiter si redderet annos!”

Bercsényit, a magyar história e kétségkívül egyik legérdekesebb, legsajátságosabb, egyéni erős vonásokban kiváló alakját csak a Rákóczi- és Károlyi-archivumban létező nagyszámú bizalmas leveleiből ismerheti meg az ember voltaképen. Az is bizonyos, hogy a kuruczok fővezére mint levélíró is egyike kora legelsőinek, — a mint erről Károlyihoz írt s a „Rákóczi Tár“ II-ik kötetében már kiadott bizalmas leveleiből is bárki meggyőződhetik

Károlyi Sándor megismerését szintén nagyban elősegítik a Rákóczi-irattárban terjedelmes csomagokat képező tudósításai. Ezen világos, folyékony, kellemes irányú, finom mo-

durú, olykor rejtett gúnnyal teljes levelekből tiszta fogalmat nyerhetünk e kiválólag józan felfogású, higgadt ítéletű, figyelmét mindenre kiterjesztő, mindig előre számító s magát épen azért bármely helyzetben föltaláló férfiúról, kit a lelkesedés tüze sohasem ragadott el: de a megsértett ámbíció, elfojtott bosszú, nagy dolgokat miveltetett vele.

A kurucz tábornokok legvitézebbjének, legtapasztaltabbjának: az öreg Bottyán Jánosnak, fontos szerepléséhez mérve, nem sok levele van Rákóczi archivumában; okát írva hagyta Károlyi: „Bottyán apám rest az írásban: de gyors az szolgálatban!“ . . . Ehhez járúl, hogy Bottyán, tisztán katonai szerepénél fogva, többet levelezett Beresényivel s Károlyival, mint a fejedelemmel.

A jó Eszterházy Antal, maga a megtestesült hazafiság, becsületesség; tömördek és hosszú pátenseiben úgy, mint még tömördekebb és még hosszabb magánleveleiben hangzatos szép phrázisok kedvelője, melyek önmagát buzdították leginkább, — másokat kevésbé. Hirtelen változó kedély, hirtelen változó ítélet, s még hirtelenebbül változó tervek. Tükörtiszta jellem, határtalan áldozatkészség, egész tárlháza a jóakaratnak: de kevés képesség, s — szerencsére — kevés önbizalom; azonban épen ezért, hamar reményvesztés, könnyen desperálás. Rendíthetetlen csak — hazafisága.

Forgách Simon és Pekry Lőrincz: amaz jó katoná, de rossz politicus, emez nagy intricus, de rossz hadvezér. Ez egymással soha meg nem férő, egymás ellen torzsalkodó, vádaskodó két ember; az iszákos, bizarr, különc, a szellemes, de büszke Forgách; az áskálódó, irigykedő, alattomos Pekry. Mindakettőt megálázta a sors, melyet magok kovácsoltak magoknak; ekkor Pekry bár eleintén zúgolódva, később mégis csak megadta magát szomorú végzetének, lejátszott szerepe érzetével félrevonult a Beszkid bércei közé, és meg tudott halni — bánatában, vagy szégyenében. Forgáchot ellenben a munkácsi börtön sem törhette meg. Ő mindig a régi Forgách maradt; éveken át irdogálja vala tömlöczéből furesa Jeremiádjait, abban különbözvén a prófétától, hogy ő rajta az ember gyakran nevetni kénytelen, — fájdalmai tragicomicusak. Ilyen helyzete is, főként sajátzerű modora által. Csodála-

tos, a geniális és hóbortos közt ingadozó észjárása sem itt, sem bujdosásakorabeli leveleiben nem hagyá el őt, elkíséré Rodostó révpartjáig, — sőt még tovább; a különöz Forgách meghalni sem tudott a többi bujdosóval, neki egészen külön temető kellett. Nyughatatlan vágy üldözte őt. „Providentia Divina perducet me ad meum praedestinatum finem!“ mondá, — s elment jeltelen sirt keresni a lengyel síkokon.

Vay Ádám és Ráday Pál írásaikban is azok, a kik az életben. Az agg Vay, a nemzet bölese, a classicus latinságú s díszes magyar stylusú férfiú, a mély belátású, az elfogulatlan, egyenes-lelkű, szpártai jellemű, a tántoríthatlan hűségű Vay, ki a milyen nagy kálvinista: ép olyan nagy kurucz. „Vay Ádámot Munkácson nem hagyom — írja 1711-ben a kibujdosó Rákóczi — mert idegen földön is legnagyobb kincs az igaz szolga.“ Hamvai az északi tenger mellett pihennek, s a gondjai alatt volt Rákóczi-levéltár alkalmasint az ő halála (1714) után került vissza a hazába. — Ráday Pál világlátott, éleseszű, finom diplomata, és e mellett meleg, vallásos kedélyű ember s buzgó magyar; igen jeles stylistá, látszik, hogy jó költő és jó szónok is volt. Őt sem vakítják el a szenvedélyek; tisztán lát, helyesen ítél, s midőn, az események szülemzése perczében, az ítéletre még képtelennek vallja is magát: a tárgyalt események s állapotok világos felfogása, a helyzet valódi képe, melyet élénk tár, mutatják, hogy igenis jól ítél.

Számosabb levél van még a többek között gr. Eszterházy Dánieltől, Kassa főparancsnokától, a ki Antal öcsétől csak abban különbözik, hogy emennél kevésbé buzgó, kevésbé tevékeny, s végül kevésbé önfeláldozó; gr. Mikes Mihálytól a Moldovába bújdosott hadi és székely nemesi rendek generálisától, ki Forgách jellemzését, hogy „a jókkal jó, a rossakkal rossz ember“, megczáfolá, mert mindig jónak és hünek bizonyult; sok levél van a tanúlt, mívelt és hű hazafi b. Sennyey Istvántól, s a Rákóczi által fölemelt szép olvasottságú és ügyes, de egyszersmind ravasz, álnok Szent-Iványi Jánostól; báró Palocsay Györgytől s Béri Balogh Ádámtól, az 1710-ik dunántúli expedíció, s Nagy-Szeghy Gábortól és Ordódy Györgytől az 1710-

diki újrári várvédelem vezetőitől; — Ottlyk György udv. tanácsai elnöktől, s a Baresay testvérektől (Mihály és Ábrahám) e két jó öregtől, a kik csak folyvást tettek-vettek, buzgólkodtak, a mint a kegyelmes Isten még tudniok adta; Berthóthy Ferencz felső-magyarországi altábornoktól: e gondos és mind haláláig tevékeny, hű embertől; gr. Teleki Mihálytól, a jóakarátú, de híres atyja nagy talentomait csak mérsékelten öröklött kövári főkapitánytól. Különösen sok irat maradt fenn Ládonyi Horváth Ferencztől: Rákóczinak Thököly után maradt portai residensétől, a ki rég megszokott köteles hűséggel küldözgeti vala Konstantinápolyból a fényes kapunál viselt dolgainak bővséges relációit; Pápay Jánostól és Gáspártól, kik szintén törökországi negotiatiókra valának alkalmazva, s hasonló részletességgel írják olykor egész diáriumokká szélesülő tudósításait. Semmitsem engednek ezeknek Nedeczky Sándor és Fogarasi Thalaba Máté orosz udvarnál lévő residensek többnyire titkos jegyekkel tarkázott, s szintén diplomatico-historiai érdekekkel bíró értesítéseik, — úgy hogy míg amazokéi a török világ, — addig e két utóbbié Orosz-, Lengyel- és Svédország, szóval a Nagy-Péter ezár és XII. Károly közt vívott északi háború történeteire apró részletekig kiterjednek, nem egy eleddig ismeretlen adalékkal bővítve koruk historiáját. Ezekhez társúlnak Bonac marquis-nak, XIV. Lajos lengyelországi residensének Rákóczihoz intézett számos levelei, valamint az orosz miniszterek s tábornokokéi: Dolgorucky, Golowkin, Urbich, Gesow, Besenwall és Szeremet, Golz, Gordon stb. Mazeppától a híres kozák hetmantól is van néhány levél Rákóczihoz, kivel egy időben alkudozásban állott, hogy hadastól szolgálatába lép. Van mintegy 80 db eredeti török fermán és levél is: szultánok, nagyvezérek, chámok, szerdárok és végbeli pasáktól; ezeket mind elhoztam, s jelenleg Szilády Áron jeles orientalistánk fordítja magyarra, a „Török-Magyarkori Okmánytár“ számára.

Moldvai és havasalföldi vajdáktól és ministereiktől is számos eredeti irat létezik itt, részint érdemleges tartalmúak, részint csak jó szomszédságot ígérő udvarias levelek. Mindezeknél sokkal nagyobb becsűek Rákóczi párisi, londoni, berlini, hágai ügyvivői: Brenner, Vetésy és Klementnek nagysokaságú eredeti dip-

lomtiai tudósításaik, titkos, de a fejedelmi cancellárián jobbára fölfejtett jegyekkel tarkázva. E kiváló fontosságú ügyiratok mielőbbi közzététele annál kívánatosabb: mivel Vetésy és Klement ezen, időről időre érkezett eredeti jelentéseinek a bécsi Fiedler által kiadottakkal leendő egybevetéséből pontosan meg lehetne határozni: mi a Fiedler közlött okmányokból a való, s mi a szerzőik által — az amnystia árául — később gyártott koholmány, vagy irányzatos ferdtítés? Ezt a Vörösvárott létező Vetésy és Klement-féle eredeti kéziratok kétségkívül ki fognák mutatni.

Des Alleurs és Feriol örgrófoktúl: XIV. Lajos magyar- és törökországi residenenseitől is számos eredeti levél és jegyzék létezik; sőt magának Lajos királynak, nemkülönben a porosz, svéd, orosz, lengyel és bajor stb. uralkodóknak Rákóczihoz írt több eredeti levele. A fejedelem nővérétől: Júlia hercegnőtől, de különösen nejétől Charlotte-Amélie fejedelemasszonytól egész fasciculuskok vannak, többnyire Danczkából datálva, és pedig ezek nemcsak magán, de diplomatiái érdekűek. Siniawska, született Lubomirszka lengyel hercegnőtől is — Rákóczi fejedelem e hű és gyengéd barátnőjétől — számos magánlevél maradt fenn. Még számosabb testvérétől: Lubomirszky Tivadar hgtől, az akkor Lengyelország hűbérét képezett XIII szepesi város ingatag-lelkű kormányzójától, — kivel Rákóczinak ezer baja volt, mivel Lengyel- s Magyarországon egyaránt úntalanul intriguált s pártot változtatott, — míg nem végre Bécsből jött aranyok s altábornagyi czím, hitlevele daczára, végleg s hadastúl a császár szolgálatába vonák a szavaszegett, tökéletlen embert. A fejedelem részéről szegény Berthóthy Ferencz, míg csak szemét örökre bé nem hűnyta, szünet nélkül bajoskodott ez álnok lengyellel.

Nem sokkal vala külön ember nála a kiowi palatinus gr. Potoczky Mihály, kinek 1709-ben hadastúl Rákóczi szolgálatába álltát, majd 1710. tavaszán hűtlenül megszökését számos levél s más egykorú adat részletesen említi.

A lengyelországi correspondentiák közé számíthatók még a Heister kegyetlensége által később Késmárkon — szülővárosában — hóhérpallós alatt elvérzett K r a y J a k a b-nak, Rákóczi fegyver- és hadszerszállító biztosának terjedelmes csomagokat képe-

zú levelei, és számadásai a magyar hadak részére a Bonac marquistól átvett francia segélypénzekre s tokaei borokért és szomolnokai rézért Daneczában vásárolt s Krakó felé Eperjesre, Kassára szállított fegyverekről, lőszerokről, posztókról stb., — továbbá M i s s u n á -nak, Rákóczi lengyelországi jóságai, nevezetesen a később, bujdosása alatt (1712) Siniawska hgnőnek 800 ezer livre-ért zálogba adott jaraszlai (Jaroslaw) urodalom praefectusának levelezései, — végre az emigratio főbb tagjai életére s a Péter czár szolgálatába állott magyar főtisztek (Máriássy Ádám, Cserey János, Chariere, Pongrácz János, Draguly stb.) és hadak történetére s 1711 és 12-ben Rákóczi és Siniawska hgnő lengyelországi jóságain való szállásolásukra, a Nemes Testőrség elbocsátására, egyik-másik emigrans hazatérésére stb. vonatkozó nagy-érdekű levelek és okmányok.

Meg kell említenem T h ö k ö l y I m r e fejedelem sajátkezű napló-töredékeit, 1694-ik évi leveles könyvét s egyéb ügyiratait és Rákóczihoz Nicomédiából írt nagyszámú leveleit, eredeti végrendeletével együtt, melyek mind itt léteznek, — s általam a magy. tud. Akadémia Monumentái közt (Írók, XXIII. kötet) már részint kiadattak, részint egy pótkötetben ezután fognak kiadatni.

Számos nagyérdékű fasciculus találtatik továbbá itt olyan, hogy különböző egyéneknek, de körülbelül egy tárgyat érdeklő leveleiből áll: azaz tárgy szerint van rendezve. Ilyenek pl. az 1708-iki morvai hadi expeditió actái, s ezek között gr. Pekry Lőrincz igen élénk, mert a harezok friss benyomása alatt írt esata-bulletinjai. Ily érdekes harez-jelentménye többek közt báró Andrássy István tábornoknak is van, a nevezetes győrvári ütközetéről, melyben Heister cs. generális elfogatott *).

Ide tartoznak különösen az „Érsek-Újvári Correspondentiák“: Berthóthy István, Csajághy János, Ebeczky István, Szluha Ferencz, Galánthai Balogh István, De Riviere, Rothenstein stb. Beresényihez intézett tudósításaiból állók, melyekből az 1708-iki újvári emlékezetes ostrom naponkénti törté-

*) L. e becses jelentést a „Nagy-Szombati és Győrvári Harez“ című munkában 121. l. közölve. (Pesten, 1869. Laufer kiadása.)

netét kitanúlhatjuk, várban és vár körül; mily szép vitézi resolutióval volt Berthóthy, ki hőseit a szigeti Zrinyi dicső példájával lelkesíté; hogy védé a malomerődöt Riviere, mint rohant ki és harezolt Csajághy, mint támogatta az ostromlottakat kívülről Ebeczky, mily remekül ágyúztatott Rothenstein, hány ezer bombát vettetett bé Heister, s végre mint szállott el csúfosan, nagy vesztességgel a vár alól, a lenézett kuruczok által megszállgatva.

Külön csomag a „*Negotiatio Nandor-Albensis*“, vagyis a Rákóczi által a nandor-fejérvári szerdárhoz expedált 1709-iki követeknek: gr. Teleki Mihály és Pápai Jánosnak összes ügyiratai; a magokkal vitt nyílt és titkos instructiók, s ez utóbbiak közt egy olyan, mely Rákóczinak egy eddig még csak nem is sejtett nagy horderejű tervével ismertet meg bennünket; e követek jelentései fogadtatásaikról; s a mi kiválólag nevezetes: a szerdárrel — mint a fényes Portának a magyar ügyekre nézve megbízottjával — a fejedelem athnáméja s a részére Omer aga által Albániában titkon toborzott arnót hadak átbocsátása dolgában folytatott tárgyalásaikról szóló részletes és nagyterjedelmű *diarium* j o k, mely a Rákóczi és a Porta között fennforgott s eddig csak fölületesen ismert negotiatiókat teljesen földeríti. A kurucz-török viszonyok kulcsát leltük meg e fasciculusban, egybevetve a két Pápaynak s Horváth Ferencznek főntebb említett jelentéseivel.

Szintén az 1709-ik évből maradtak fenn az augustusi l i p t a i h a r c z o k irományai, úgymint az ezen sokat ígérő próbában résztvett brigadérosok és ezredesek: Babocsay, Csajághy, Czelder, Riviere, Szinay stb. tüzetes jelentései a véghez vitt hadi operatiókról. Riviere a magáét, mint hadmérnök, francia magyarázatokkal ellátott pontos hadi térkép alakjában adta be, mely úgy a császáriak erődített vonalait, mint a kuruczok támadási pontjait s elfoglalt hadállásaikat ábrázolja. Csáky Mihályt és Andrássy Pált, a túlóvatosan s léhán vezérlő tábornokokat, Rákóczi e jelentések alapján parancsolá hadi-szék elé állíttatni.

Két természetes csomagot képeznek a „Nemesi Társaság“, vagyis a Rákóczi-féle nemes testőrző sereg összes iromá-

nyai. Nemesak a gárda szervezetére, viszonyaira: de minden egyes testőrségi tagra nézve lelhetők itt pontos adatok, kolozvári alakulásuktól kezdve, egész lengyelországi föloszlásukig. (1707—1712.)

Külön fasciculust alkotnak még az ungvári acták: midőn 1711. elején a már Lengyelországba ment főtábornagy kitűnő tehetségű fia, gróf Beresényi László, atyjának kedves lakóváráat az új parancsnok Ebeczky István tábornoknak hűségére bizza. Kimerítő leírását leljük itt az ungvári erősségnek, ágyúinak, lö- és élelemszer-készletének, őrségének: a Beresényi palotás-ezredének, az odaszorult nemességnek, szóval minden, Ungvárt érdeklő akkori állapotok és dolgoknak, — még a várban találtató rejtek-utaknak és rejtett kutaknak s mindenféle curiosumoknak is; volt ott pl. „három rostél: a kiken embereket szoktak sütni.“

Az ungvárinál még nagyobb történeti-beesű irománycsomag a „Correspondentia Munkácsiana“, mely Rákóczi ez utolsó vára főtisztjeinek: a hű öreg b. Sennyey István várparancsnoknak, a palotások brigadérosa Szent-Iványi Jánosnak, a derék b. Zay András lovas-granátos ezredesnek és másoknak a fejedelemmel a szatmári béke ideje körül és után Lengyelországba folytatott levelezését, ugyanezeknek Pálffyval való jegyzék-váltásait, alkudozását s végre capitulációját foglalja magában. E fasciculusban nagyon továbbá, más, érdekes — részben titkos jegyű — levelek közt, Károlyi Sándornak Rákóczihoz írott utolsó levele is, mely már a szatmári béke ténynyé válásakor, 1711. ápril 28-án kelt; ebben az elszakadó-tábornok fájdalommal írja bujdosásra menő fejedelmének: „Kívántam volna, Istenem inkább a föld színéről vött volna el ennyi veszedelmek között régen, mintsem ezeket, szívemnek kimagyarázhatatlan epedezésére, értem volna! De ha reménségen kívül véletlen fatalitás ezt okozta is: mind Istenem, mind egész nemzetem tudja: miként kívántam Felséged méltóságát mindenekben sérthetetlenül fenntartanom*); nemkülömben bizonyosságot tesznek . . . fáradozásimnak hasznos vagy káros, álnoksággal vagy igazsággal folytatott s nyert gyű-

*) Célzás a szatmári békeszerződés I-ső pontjára

mölesei, — kik tudom, mások által Felségednek bővön fognak eleiben-terjesztetni. S még most sem szűnöm meg, hogy legalább conclusiójára való extensióját (a békekötésnek), Felséged közinkben való jövetelére nézve, minden kigondolható módok által nyerhessem meg;.... három hét Felségednek engedtetik...*). Hanem én iterato alázatossan követvén Felségedet mindenekről, ha mellyekkel offendálni hirtelenségemből vagy inanimadvertentiából találtam; s kérem az élő Istenre: szánjon meg mindnyájunkat!... s méltóztassék kijöni (Lengyelországból), s ezeket confirmálni.“

Nevezetes, hogy e levél befejezésénél már nem úgy írja magát alá Károlyi, a hogy azelőtt szokta: „Maradván Felségednek, mint jó kegyelmes uramnak, alázatos igaz hűve és szolgálja,“ — hanem csak: „Míg élek, leszek Felségednek alázatos szolgálja — Károlyi Sándor m. k.“ A megszólításnál is hiányzik már a „Felséges Fejedelem“ után a szokásos „nagy jó kegyelmes uram“: de kívül a levél borítékán még ott van.

Kitünő érdekűek viszont Rákóczinak ez idő tájt Károlyihoz írott levelei is, melyek, az egy 1711. april 19-ikét kivéve, a gr. Károlyi-archivumban ma már nincsenek meg; Vörösvártt azonban megmaradtak a fejedelem leveles-könyveiben, más, Beresényihez, Eszterházy Antalhoz és Dánielhez, Rádayhoz, Vayhoz, Sennyeyhez szóló hasonló nagyérdekűekkel együtt, párban beírva. Igen sok itt a szatuári békére vonatkozó ismeretlen adat, egész Munkács capitulációjáig s túl azon, úgy hogy elmondhatjuk, miszerint Pulay, a „Szatuári Békesség“ című munkának szerzője, ámbár Pálffy titkára vala, — ezeket nem ismerve: nem tudta, mi történt kurucz részről a függönyök mögött, s a dolgoknak jóformán csak külső történetét adhatta. A császári részről kéz alatt történetekre nézve viszont a Károlyi-levéltár rejt számos becses kútfőt magában, melyek kö-

---

*) Vonatkozás ugyan az I-ső békepontra. Károlyi valósággal odaműködött, hogy e három hét leteltéig Munkács és Ungvár — mint Rákóczinak s Beresényinek családi várai — neutralitásban maradjassanak, a mit Pálffy neki meg is ígért, föltéve: ha magok az e várakbeliek nem kezdenek valami ellenségeskedést.

zül főkép b. Ebergényi László es. altábornagynak, Károlyi bizalmas barátjának, ehhez írott levelei nevezeteseek. Ezekről azonban másutt lesz alkalmam bővebben szólni, — most csak néhány részletet közlök jellemzésül Rákóczinak Károlyihoz 1711. mart. 31-kéről és april 9-kéről írott leveleiből.

„Tegnap estve vettem — írja a fejedelem mart. 31-kén Sztryból, Galicziából, Szatmárra visszatérő tábornokának — az kegyelmed 29-kén Zavadkárul írott levelét, melyben includálja kegyelmed Pálfi levelének extractusát. Megvallom, ha az kegyelmed mind szóval, mind írásban sokszor újított hitiben meg nem nyugodott volna elmém: azt vélném, hogy még most is állandó resolutiót nem vett magának ezen mostani fennforgó dolgok között, s látszik mintha approbálná kegyelmed Pálfi kívánságát Kassa (főladása) iránt.... De miesoda lelkismerettel kívánhatná akárki is tülem, hogy hitem s kötelességem ellen, egy árnyék-reménségért mind hitemet megszegjem, mind az egész világ előtt magamat prostituáljam? Irja kegyelmed: adja Isten, a nélkül is oda ne cseppenjen (Kassa). S hát ezért a consideratióért kellene nékem oly istentelenséget cselekednem, s magamra vállalnom azon bünt és hazánk árultatását, — a melyet ők fognak incurrálni, ha cselekeszik?... Boldog Isten, a midőn a bécsi udvar magával elhitette, hogy az Isten nékem is adott eszet: vajjon csak Pálfi uram egyedül véli-é, hogy gyermek vagyok, hogy ilyen propositiókat nemcsak reiterál, de nyomni is láttatik?... Látom, hogy a bécsi udvar csak subjugálni kívánja nemzetünket, melyet ha csalárdsággal végehez vihetne, inkább akarná, mintsem erővel; de ha az nem succedál, — mintsem valóságra lépjen, inkább fegyverkezik. Tudom, legnagyobb argumentum ebben az, hogy ügyis elhagyattam, s még talám az külső (külföldi) reménség is megcsal; — mely ha mind úgy történék is: mégis jobban szeretem tiszta, tökéletes lelkiismerettel Istenembe vetni reménségemet egyedül, mintsem hitetlenségemmel azt megmocsolván, attúl is mind eltávoznom, mind érdemtelenné tenni magamat. Ez oly végső resolútióm, a melytől csak a halál választ el, s nincs oly nyomorúság s rabság, a mely elmémben habozást okozzon. Számot adok evvel Istenem előtt, s megmutatom hazámnak s

nemzetemnek s az egész keresztyén világnak, hogy valamint az Űgyet nem dicsősségért, gazdagulásért vettem fel: úgy a nyomorúságok félelmétül azt el nem hagyom!... Erősítse Isten kegyelmed szívét is, és adja szent kegyelmét mind kegyelmed igéreti végbenvitelére, mind nékem azon vigasztalást érnem, hogy az kegyelmed személyében való bizodalmomban sok emberek emelkedése ellen meg ne csalattassam. Valamint azért kegyelmed adott hitinél (a melybe elmémet megnyugtattam) mostani elválásakor is többet nem adhatott: úgy én is resolutióim iránt többet nem irhatok, hanem *quo fata vocant virtus secunda sequatur.*“

Igy irt Rákóczi már 1711. martius 31-kén, s hogy szavát híven megtartotta, tanú reá — Rodostó.

Ápril 9-kén pedig Sztari-Szelárúl, Péter czárhoz való utjából, ekkép valaszol Károlyinak apr. 3-iki levelére: „Csak tegnap, 8-va, útbamban vettem a kegyelmed 3-tia irott levelét, — melyre mit válaszoljak? látja Isten, alig tudom! Mert ha szintén hazámhoz való szeretetem külömb-külobbféle gondolatokra nem adna is ösztönt: kegyelmedhez való particularis barátságomat és öszinteségemet oly sértettnek érzem lenni, hogy annyival is inkább nem tudom kormányozni elmémet, a midön t. i. kegyelmed Pálfi izeneti és írásiba teljes sinceritást, az én cselekedetimbem penig ellenkezöt ír, hogy tapasztal, — holott elmenetelekor úgy véltem, hogy mind propositióiban és azokra adott válaszimban megnyugtatta vala elméjét kegyelmed, s mind abban egyetérteni láttatott, hogy confoederalionalis hitem megszégése nélkül Kaszát magantúl nem engedhetem, és így bémenetelem is (az országba) haszontalan lészen a gyűlés terminussa előtt, melyet pro 27-ma Április a kegyelmed javallásábúl tűztem vala ki.

Úgy veszem azért a kegyelmed írását, s úgy magyarázom, a mint maga is kívánja, — s készebb vagyok kegyelmedtúl megcsalattatnom, mintsem szóval s írásban száma nélkül adott hitiben kételkednem; — melyre nézve sokat válasz nélkül elmelölözök a kegyelmed levelében. De mivel leginkább sérti szívemet az, hogy kegyelmed ösztönöz arra, hogy hazámat és a Confoederatiót el ne hagyjam és menjek bé, etc. — holott maga is emlekezhetik kegyelmed, hogy ez vala egyedül való ki-

vánságom, a midőn magamat resolváltam vala Munkácsra való bészorulásra: s akkor egy sem találkozék kegyelmelek (a senatorok) közzül, a ki hitemre s hazámhoz való szeretetemre nem kényszerített volna, hogy ne cselekedjem, hanem hazánk ügyét és remenségét tartsam fel személyem conservatiójával, — melyből eredett oka ide való jövetelemnek. És a midőn sok időtül fográst várt remenségünknek (az orosz segítségnek) útja nyitattik: hogyné lehessen keserves éppen ellenkezőre kényszerítettém?

S kicsoda az, a ki jó lelkiismerettel felőlem mondhassa, hogy én hagyom el a Confoederatiót, a ki a végre jöttem ide, hogy az Confoederationale Instrumentum értelme szerint hazánk régi szabadságának elérésére czélozó eszközöket megnyerhessem, — s nem azok, a kik ellenségünk csalárd hitegetésétül vezetettvén, ezekbe sem jut: mit tégyen az hajdani szabadság, — csak legyen jó szágok s ígértessék meg életék securitása, — a melyért Confoederatióra sem kellett volna lépniük, se hitünket vesztegetni: mivel mindezek még a gyöngyösi első congressusban megígértettek vala, — de hallani sem akartuk ez itánt való praedicatióit a szegény, megholt kalocsai érseknek, — s igaz magyar szívünk indulatjából léptünk azon Confoederatióra, a melynek megtartásáért hány ezer ember vérént ontattuk, kegyelmed sokszor számlálgatta.... Ítélje el már most: ki szakad el a Confoederatióról: ha az-é, a ki azon vég szerént való békességet kíván, — avvagy az, a ki vagy félelemtül, vagy akármely más oktúl viseltetvén, azon igába adja magát, a mely ellen fegyvert fogni kényszerítettünk?

... Mindezeket már régen előrláttam; és semmi egyébbe meg nem csalattatom: hanem csak egyedül a kegyelmed személyében, ha azt cselekszi, a mit ír.... A kegyelmed lelke adjon számot érette, a melyet bizonyára nem Pálfi, nem is egy császár széki eleibe citálok én, az egész magyar ontott és cntandó vérrel együtt: de az elcibe, a ki előtt nincs titok; meg fogja a z, tudom, bírálni mind azokat, a melyektül kegyelmed magát a világ előtt kívánja mentnek tartatni, mind azt: ki micsoda clausulákkal, reservátákkal és restrictiókkal tette le és tartja a

hitit, s hol volt az igaz Confoederatió, s ki mivel tartozik avvagy tartozott Istenének s urának ?!

... Mindezeket iratja velem, nemzetemhez kötött szívem s lelkem; vegye hathatósan kegyelmed tülem, — s esendesítvén elméjét: nézzen végig a nyolcz esztendőn, — melynek folyása alatt ha mind jó tanácsot adott volna is kegyelmed: mindazoknak fejezetire vajjon adhatott volna-é rosszabbat annál, a melyet ad? midőn (az országba) bemenetelemet arra kívánja, a melyet maga is ir, hogy kéntelenségből fog cselekedni, — s nem egyéb okból kívánná vagy magam, vagy helytartóm (Bercsényi), vagy a senatorok jelenlétit, hanem hogy m á s o k cselekednék inkább azt a rosszat?!... De talám az isteni bölcsesség — talám csak ezen resolútiómért is — azt eltávoztatja tülem, s szegény, földig letapodtatott nemzetemet nem teszi világ csüfjává, — s megvilágosítja kegyelmedet is azon Szent Lelkével, a melyet biznyságul hitt vala akkor, a mikor hitit hazája régi szabadságának helyreállítására mind lekötötte, s mind arra maradékít is sub poena perduellionis in patriam kötelezte; azon Szent Lelkével, mondtam, kívánom én is: világosítsa az kegyelmed elméjét s erősítse szívét, a melynek jövetelit ezen elmúlt szent napokban ígérte Idvezitőnk mind azoknak, a kik tiszta szívűek.“

Számos ily nagyérdekű levelét idézhetnénk még Rákóczi-nak; — de arra e helytt nincs terünk s célunkat túlbaladná; megemlítjük azonban, hogy Munkács capitulatióját s a bújdosók lengyelországi életét illetőleg is hasonló érdekességű tudósítások vannak, és pedig az utóbbira vonatkozólag leginkább Rákóczi, Bercsényi, Forgách Simon, Eszterházy Antal, Vay Ádám, Ráday Pál, Csáky Mihály, Gerhárd György, Pápay, Krucsay, Máriássy, Beniczky Gáspár, a Perényiek, Kisfaludy Boldizsár stb. levelei.

Igen nagy számmal fordulnak elő a vörösvári Rákóczi-leveltárban speciális hadügyi a t á k, mint például a fejedelemnek saját kezével, hol magyarul, hol francziául irt tervezetei, had- és tábor felállításai, ezredek, zászlóaljak szerint, — az 1708-iki Vágmelléki s 1710-iki téli hadjáratokból; Forgáchnak 1705-iki erdélyi, 1706-iki rábaközi, s Károlynak 1710-iki Duna-Tisza táji részletes hadműveleti tervei, itt-amott rajzok-

kal, s mozgósítható haderejükről való kimutatásaik; felelősségű rovatolt kimutatások az ezredek tényleges létszámáról, leginkább az udvari, reguláris és az erdélyi ezrek parancseokaitól, s az u. n. mustramesterektől; De la Mothe és Sréter János tüzérbrigádérosoknak a Rákóczi-féle összes artilleriáról, tábori és nevezeteseb erősségekbeli ütegekről, a tüzérségi, lőszerészeti és szekerészeti személyzetről való táblázatos specificatiói és jelentései; a kurucz kézen lévő jelentékenyebb várak tényleges mily karban lételének, fölszerelésének, s a hadszertárakban találtató mindennemű készletek és anyagszereknek lajstromos kimutatásai; várerődítési rajzok s terjedelmes műszaki jelentések Demoiseau, Saint-Just, De la Riviere, gróf Stampa s más francia hadmérnökkari főtisztoktól; az ezredek fölfegyverzését, meglovasítását, egyenruháztatását tárgyazó beadványai az illető hadbiztosoknak, egész az egyes ezredek egyenruháinak színéig, színórázáig kiterjedve. — Szóval, a régi magyar hadszervezet s védrendszer bűvara is gazdag anyagot lel itten.

Megemlítenő még némely curiosum: ugymint a Rákóczi-nak nemzeti poéták által nagyobb diadalmak, vagy ünnepélyes jelenetek alkalmával benyújtott dicsérő énekek, a melynek pl. Újvári Tamásnak Ritschan es. tábornok tönkrevételését s Szatmár vára megvételeét dicsőítő magyar rythmusa; sőt egy mesterségen összeállított, Magyar- és Erdélyország, valamint a Rákóczi-ház czimereivel ékeskedő festett műlap is, melynek zöld-fehér- piros betűi arányos csoportozatokban s úgy vannak összerakozva, hogy az ember akárhonnét olvassa, mindig csak ily exclamatiók jönnek ki belőlök: „Vivat Princeps Rákóczi, Vindex Patriae, diu vivat!“ És vagyon egy megindító bensőséggel írt magyar névnapi költemény, melylyel egykor Munkácsvárában, az 1686-iki ostrom alatt, Zrínyi Ilonát szeretett gyermekei Rákóczi Eerencez és Júlia, Szent-Ilona napján megköszöntötték volt. (Ez — általam közöltetve *) — már megjelent.)

Ugyanitt őriztetik végre a magyar Confoederatio finom metszetű két nagy aczélpecsétnyomója, az ifjabb Rákóczi György fe-

*) Késmárki Tököly Imre és némely főbb híveinek naplói etc. 434. k. 11.

jedelem ugyancsak Vörösvártt, gr. Erdődy István úr gazdag magángyűjteményében létező kis pecsétnyomójával együtt. — Szintén e gyűjteményben találhatik egy régi, aranyozott ezüstserleg, tálcástól; a reá vésett múlt századi felirat tanúsága szerint Rákóczi az emlékezetes ónodi gyűlés alkalmával, az interregnum kimondását követett lakomán ebből itta az áldomást, ami ha való, (de kérdés: ha csakugyan az-e?) a különben egyszerű serleget történeti nevezetességüvé teszi. Hasonlóképp gróf Erdődy István úr birtokában van egyáltalán az ónodi várból Vörösvárra szállított egykorú arczkép, mely II. Rákóczi Ferenczet 12—14 éves korában ábrázolja, élénk arczczal, dús hajzattal, vörös dolmányban, sárga deli-csizmácskákbán; és noha e becses képet az 1849-iki osztrák hősök céltáblául használták, szuronyral is átdöfölték: egyik derék fővárosi művésztünknek sikerült azt teljesen helyre állítani. Itt büszkélkedik még egyebek közt Zrínyi a költőnek is életnagyságú mellképe, mely művészi is, eredeti is; — Horvátországból került ide, az Erdődyek egyik ódon kastélyából, Bakócz Tamás bibornok olasz földről visszaszerzett gyönyörű olajfestményü képe mellé. Gr. Erdődy Istvának fejedelmi ősei iránt táplált kegyelete egy nagy drága, piros és zöld bársony szőnyeget is, melyet I. Rákóczi Ferencz a makoviczai templomnak ajándékozott volt, visszaváltott ide, a többi ereklyékhez. E szőnyegen pompás aranyhímzéssel az egyesített Rákóczi és erdélyi fejedelmi czimer van kiábrázolva, egyéb virágos aranyhímzetekkel szegélyezetten.

De már elég; hisz a vörösvári régiségek s műemlékekről a levéltár ismertetése mellett, csak érintőlegesen akartam szólni.

Magáról a levéltárról azonban még igen sok elmondandóm lenne; mert az eddig elősoroltak csak gyarló, hézagos ismertetését képezik e nagy szellemi-kincstárnak, nemzeti történelmünk ez aranybányájának.

Mindazáltal, tán már eddigis túlságosan igénybe vettem a jelentésemnek szánt időt és helyet. Befejezem tehát, azon megnyugtató öntudattal, hogy ha a jelen ismertetés nem sikerült, annak oka — tehetségem gyarlósága mellett — különösen abban keresendő, a mit a franczia így fejez ki — *embarras de richesse*.

THALY KÁLMÁN.

2. Szabó Károly Árpádkori regestái a vörösvári levéltárból.

A Rákóczi-Aspremont-Erdődy családi levéltárból Vörösvárt 1870. sept. 23., 24., 25. és 26. napjain lemásoltam az összes ott lévő Árpadianumokat, u. m.:

1) 1221. II. András király megerősíti Istvánnak, néhai Csépán bán fiának, intézkedését, ki mint serdülő ifjú a cisterciáták szent-gothárdi kolostorában a rendbe lépven, örökségét, u. m. Pornó szigetét, a maga és atyja lakhelyét, az ahhoz tartozó Monyorókerek, Hétfőhely, Perwolf és Kölked helységekkel a szent-gothárdi kolostornak adományozta, s a nagyatyja Micha által alapított pornói egyház pártfogóságát is a szent-gothárdi egyházra ruházta. Kelt 1221-ben.

2) 1240. IV. Béla a szent-gothárdi monostor conventje részére II. András király fentebbi levelét átírván, megerősíti. Kelt Pesten 1240. febr. 7.

3) 1251. IV. Béla Iván comesnek, Iriszló fiának, adományozza Tótországban a Száva mellett fekvő Bregaka nevű földet, mely az Iván által az ő engedelmeiből épített Lipócz vár közelében esik, s e földet az orlinczi vár hatósága alól kiveszi, és határait István, tótországi-bán levele szerint részletesen leírja. Kelt 1251-ben, apr. 3.

4) 1251. A gyula-fejérvári káptalan bizonyítja, hogy Vatha, Vatha fia, és Pósa, Dénes fia, Vathasomlyó (ma Szilágy-Somlyó) helységében fekvő örökségeiket Rolánd nádornak s pozsonyi főispánnak, és Mórica mesternek, a királyné udvarbírájának s nyitrai főispánnak 120 márka ezüstért örökösen eladták. Kelt 1251. nov. 10-dikén.

5) 1252. A Bogát-Radván nemzetség számos tagjai az ugyanazon nemzetségbeli Morovai Csizzel, az egrí káptalan előtt meg egyeznek abban, hogy Csiz, Filkének, Beretei István testvérének, megöléséért említett Istvánnak és fiainak adja Sóskút, Merk és Kéza nevű örökös birtokait, miért is István és utódai Csizt és testvérét Gyapolt többi jószágaik, u. m. Körtevényes, Orod, Ragolec és Morova birtokában békességesen meglaggyák. — Kivonatolva említve Pelsőcezi Bebek Detre nádor 1400-ban kelt ítélettelében.

6) 1254. IV. Béla cserében azon 25 ekényi földekért, melyeket Gergelytől, Náta fiától, Tubul vára aljában e vár részére elvett, neki Zemplén vármegyében a 30 ekényi Lezna és Csemernya nevű pusztaföldeket adományozza s ezen földek határait is leírja. Kelt 1254. dec. 27-dikén. —

(Közölve számos eltéréssel Fejéernél Cod. Dipl. IV. darab II. köt. 225, 226. l.).

7) 1255. IV. Béla megparancsolja az egri káptalannak, hogy a Hermann nemzetségből való Antoleus comes Meszes nevű Zemplén vármegyei falujának határait járassa meg. Kelt Budán, 1255. jul. 31.

(Közölve Fejéernél Cod. Dipl. IV. dar. II. köt. 304. l.)

8) 1255. Az egri káptalan Antoleus comes részére kiadja a Zemplén vármegyei Meszes helység határjáró levelét. Kelt 1255-ben.

9) 1257. IV. Béla Rolánd nádor és Mórícz mester részére a gyula-fejérvári káptalan 1251-dik évi levelét (lásd 4. sz. alatt) átírván és megerősítvén, egyszersmind részletesen leírja a Kraszna vármegyei Vathasomlyó (Szilágy-Somlyó) határait. Kelt 1257. június 10-dikén.

(Rövid kivonata Fejéernél Cod. Dipl. VII. d. III. köt. 38. l.).

10) 1263. István ifjabb király Panki Jakab comesnek, Gergely fiának, (a Ruszkai Dobó család ősenek) különösen Bodon (Widdin) városa vívásában tanúsított hű szolgálataiért, az addig Ung várához tartozott Sztinna, Nagy-Rát, Csepel és Radics nevű helységeket örökül adományozza. Kelt 1263-ban.

(Rövid kivonata Fejéernél VII. d. IV. köt. 262. l.)

11) 1264. István ifjabb király elsőszülött fia László herczeg étékfogó mesterének Andrásnak, Marczell fiának adományozza a Valkó vár hatósága alól kivett Zerken, Csendej és Malej nevű helységeket, melyek a tatárjárás óta pusztán állottak. Kelt 1264-ben.

12) 1264. IV. Béla király a Lengyelországból származott Csizkereci comesnek, Bogomér fiának (a Rákóczi család ősenek), adományozza az Abaúj vármegyében fekvő Borsva (ma Nagy- és Kis-Bósza) helységet, s annak határait is leírja. Kelt 1264. apr. 8-dikán.

13) 1270. István ifjabb király Mátyásnak, Seneca fiának, adományozza a magtalanul elhalt Csépán, Csépántelők nevű pusztát földét, mely a Latoreza mellett Dobron (a mai Bereg vármegyei Dobrony) és Agtelők (a mai Szabolcs vármegyei Agtelek) között feküdt. Kelt 1270-ben.

14) 1270. István ifjabb király Gerendi Sámson fiainak Péternek és Istvánnak, a görögök ellen folytatott háborúban s az ilsvaszegi (izsaszegi?) ütközetben kitüntetett hősiségökért és vörök omlásáért, a Torda vár hatósága alól kivett Hadrév és Lóna (Aranyos-Lóna) nevű pusztát földeket adományozza. Kelt 1270-ben.

15) 1272. A császári káptalan bizonyítja, hogy Egyed és Mike, Majton fiai, az izdencei vár jobbagyái, örökségök egy részét Illyés szásznak 28 márkáért örökösen eladták; s ezen föld határait is leírja. Kelt 1272-ben.

16) 1273. IV. László király András mester, Marczell fia, részére átírja és megerősíti az atyja V. István által ennek 1264-ben adott adománylevelet. (Lásd fentebb 11. sz. alatt). Kelt 1273-ban jul. 9-dikén.

17) 1276. IV. László király Jakab comesnek, Panki Gergely fiának, (a Ruszkai Dobó család ősenek) adományozza az Ung vármegyei Bező helységet, s e helység határait is leírja. Kelt 1276-ban.

18) 1283. A Rátold nemzetség több tagjai és az ugyanazon nemzetségbeli Máté, Roránd bán fia, között, több vármegyében fekvő terjedelmes jószágaik osztálya fölött történt egyesség.

Garai Miklós nádor 1430-diki ítéletleveléből, melyben hő kivonatja van adva.

(Magát ez oklevelet az eredetiből egész terjedelmében közölte Fejér, Cod. Dipl. VII. d. II. köt. 99—102. l.).

19) 1288. IV. László király Leszteméri Iván fiainak: Domokosnak, Lászlónak, Albertnek, Ivánkának és Gergelynek, a cseh király és a lázadó kúnok elleni hadjáratokban tett hű szolgálataikért, s különösen testvérök Péter haláláért, ki az ő szeme láttára Güncz vára alatt esett el, az Ung várához tartozó Inke ma Jenke) nevű pusztát földet adományozza s e föld határait az egri káptalan jelentése szerint leírja. Kelt 1288-ban.

20) 1291. III. András király bizonyítja, hogy előtte Tamás boszniai püspök, Mihály nádor s a Szenté-Mágócs nemzetség több igen számos tagjai az ugyanazon nemzetségbeli Domokos comes-sel, Belussal, Barnabás fiaival s számos rokonaikkal úgy egyeztek meg, hogy eddigi viszályaikat megszüntetvén, nekik az esztergomi cisterciát monostor pártfogóságának jogát törvényesen keresni nemcsak megengedik, hanem őket mint vérszerinti rokonaikat ebben segíteni is fogják. Kelt 1291-ben.

21) 1292. III. András király az Ungvárhoz tartozó Bező helységet Jakab comesnek, Panki Gergely fiának, adományozza, s egyszersmind e helység határait az egri káptalan jelentése szerint leírja. Kelt 1292-ben.

22) 1299. Roránd nádor bizonyítja, hogy Orihváni Malcsóh orihváni részjóságát, melyet neki Balog régi és jövőendő szolgálataiért adott volt, miután ő maga elöregedett és így nem szolgálhat, fia pedig elhalt, említett Balog fiának Gál comesnek és örököseinek visszabocsátotta. Kelt Harmóc faluban 1299-ben.

Közli SZABÓ KÁROLY.

3. *Thaly Kálmán jelentése Komárom vármegye levéltáráról.*

Kirándulásunkról Rév-Komáromnak vévén visszafelé útamat: az ott töltött napot (sept. 26-ikát) fölhasználám, hogy — miután Komárom városa archivumát már jó idővel ezelőtt átkutattam s a Dunántúli Levéltárakról irt akadémiái értekezésemben röviden ismertettem is — ezuttal az azelőtt csak fölületesen megtekinthetett megyei levéltárral ismerkedhessem meg.

Komárom vármegye archivumának súlyos fátumai voltak. A múlt században egyik várparanesnok a megyeházát boszúból felgyújtatván, a levéltár legnagyobb része is ott égett. Legújabbban pedig, a gr. Pálffy Mór-féle provisorium alatt oly egyén ferközött a levéltárhoz, ki az ott őrzött actákat taxa szerint: 5, 10, 20, 50 frtjával egy-egy csomagot, érdekelteknek, tiltott módon eladogatta. Ily módon ugyan leginkább újabbkori, még le nem járt perek irományai sikkadtak el: de az óságkedvelőknek is kijutott a vásár. Így a törvénykezési acták s egyszersmind a levéltár legrégebb okmányai: egy Kún-László (1283) és egy III.

András-féle (1292-iki) okmány, pesti ó-árus boltjába skerült, — ki tudja még hány más régi okirat, melyek ugyan protocollálva vannak, de azért ma a capsákban hiába keressük. Az illető okmányssikkasztót aztán jutalmul kitették egy igen jövedelmes községjegyzői állomásra, még a mindenható provisorium idejében.

Mióta az autonóm megye helyreállott: az archivum ismét lelkiismeretes kezekre szállt, és általában elég gond fordítottatik reá. A mi okmányt a föntebb vázolt viszontagságok meghagytak, azt jól esett szép rendben tartva látnom. Csakhogy a történelmi érdekű acták száma Komárom vármegye levéltárában fölötte kevés. Az összes publico-politikai okiratok ugyanis a szatmári békéig csak négy köteget, s ezekben 27 kis fasciculust tesznek. A vármegye jegyzőkönyvei 1619-től kezdődve vannak meg, azonban ezek is igen laconice szerkesztvék, s hozzá még helylyelközzel nagy hézagok vannak bennök. Így például 1624-től egész 1636-ig semmi jegyzőkönyv nem maradt fenn; s 1704. májusától 1707. decemberéig — mi alatt a „kurucz vármegye” a váron kívül ülésezett — megint semmi.

Magok a csak 1637-től kezdődő ügyiratok is ily hézagok; nevezetesen 1637-ből csak egyetlen okmány létezik: az is csak másolat, Rév-Komárom városa levéltárából.

1637-től 1669-ig nincs épen semmi; ez utóbbi évből ismét egyetlen, (s ez az első eredeti ügyirat) Komárom vármegye portáinak consignatiója, járások és helységek szerint. Érdekes ebből tudni, hogy akkor Komárom vármegye Fejérnek nagy részét is magában foglalta, s a móri völgyön lefelé, egész a velenzei tóig lenyúlt; ugyanis e consignatióban mint Komárom-megyei helységek említetnek: Mór, Csókakő, Csák-Berény, Gánt, Forna, Csákvár, Boglár, Bicske, Csabdi, Mány, Szár, Fel- és Al-Csúth, Doboz, Tabajd, Bodmér, Acsa, Vál, Etyek, Zámor, Gyúró, Tordacs, Kajászó-Szent-Péter, Pázmánd, Vereb, Nadab, Sokoró, Pákozdi, Pátka, Lovas-Berény, Zámoly, Bodajk stb.; szóval, az egész északnyugoti rész, mely a törököt uralt Székes-Fejérvárra nem volt behódolva, hanem Tata és Gesztes Komárom megyei várak oltalma alatt, törvénykezésileg is e megyétől függött.

1669-től 1674-ig megint semmi okmány nem maradt fenn;

az utóbbi évből létezik 1 db, de 1683-ig újra semmi, — azonban ettől kezdve már rendszeren megvan a mi van, legalább minden évből valami, u. m.: 1683-ból 2, 1684-ből 12, 1685-ből 7, 1686-ból 5, 1687-ből 3, 1688-ból 8, 1689-ből 18, 1690-ből 26 darab, és így tovább, egész 1703-ig. Az ez után következő kurucvilágiakról alább lesz szó.

Azon okmányok, melyek 1683-tól kezdve 1703-ig évenkénti kis csomagocskákra különítve léteznek: legtöbbszörre eredeti királyi és nádori leiratok, s a porták szabályozását és dicalis contributiókat, a nemesek személyes fölkelését s táborra szállását, hadélelmezéseket és beszállásolásokat, várakhoz való ingyen szolgálmányokat illetik, — részint pedig országgyűlésre, koronázásra meghívók, s általános, minden municipiumnak megküldött nyomtatott pátensek, — tehát ritka közölők a különös érdekű.

Az 1703. májusában kitört kurucz-háború szele Komárom vgye területére ez évi sept. elején hatott el. Ezt azonban megelőző a megye főispánjának Vásonkeői gróf Zichy Lászlónak halála, melynek következtében a zavargós időkben sokáig betöltetlenül nem maradhatott főispáni székre I. Leopold, Galánthai gróf Eszterházy Antalt, kir. kamarás és consiliariust, Pápa vára főkapitányát és magyar kir. lovas ezredest — a konstantinápolyi fogságából csak nem rég, a karlóczyi béke folytán kiszabadult vitéz főurat — ülteté, ebbeli határozatát 1703. július 30-kán Bécsben kelt kir. leiratával tudatván a megyével. E leirat az augusztus 29-kén e célra egybehívott generális gyűlésen hirdettetett ki, mely alkalommal az új főispán székét elfoglalta. (Ladula 1. fasc. 20. nro 25. Eredeti.)

Tíz-tizenkét nap múlva Leopold már sürgetőleg hívja föl a megyét, hogy a töröktől lett visszavétele óta még ki nem javított Érsek-Újvár erősítése helyreállítására, Bars vármegyével együtt, adjon munkásokat, s vágasson erdeiben várezölőpzetnek való minél több keményfát. (Bécs, 1703. sept. 10-kén. Ered. Lad. I. fasc. 21, nro 2.) De nemesak Újvár: Komárom erősítéseinek javítására is naponként több száz munkás kezét s szekeret kellett szolgáltatni a vármegyének, a már határaiba csapdosó kuruczok támadásai meggátolására. (U. o. nro 9.) S e terhes, munka a

kuruczok gyors haladása miatt, nyakra-főre ment és sürgettetett.

Sept. 19-kén már personalis insurrectiót hirdet Leopold a „rebellisek” ellen, s meghagyja, hogy a vármegye gr. Forgách Simon tábornok vezénylete alá adja hadait. (U. o. nro. 4.)

October 2-kán, Eberstorff várában kelt leiratában pedig megparancsolja, hogy Bottyán János huszárezredébe 80 zsoldost fogadjon és szereljen föl maga költségén a megye, s azonkívül 30 gyalogot, s mind ezeket hórúl óra fizesse is. (Er. u. o. nro 1.) A vármegye, bár a Bottyán-huszárok kiállítását tényleg megkezdte: följött sok rendbeli terheltetése ellen, — immár s edes belli lévén — s valami könnyebbitésért könyörgött. (U. o. nro 9.)

Új főispánja, Eszterházy Antal, ki is eszközlött annyit Bécsben, hogy a 30 hajdú kiállítása elengedtetett: azonban a 80 huszár mielőbbi teljes kiállítását annál jobban sürgölé ő maga is. (Eredeti levele Pápáról, 1703. december 31-kéről. Lad. I. fasc. 22. nro 1.)

Ekkép telt le az 1703-ik év; az 1704-ik máskép. Az új főispán, bár Leopold kamarása s tanácsosa: hazája szabadságának lángoló híve lévén, kurucezá, a cs. kir. ezredes: Rákóczi fejedelem tábornokává lön, és hű maradt hozzá egész Rodostóig.

Eszterházy Antal példáját követte vármegyéje is. Lerázta a rég megunott ígát, fegyverfogható nemessége, népe Rákóczi hadai közé állott, s egész területe a tatái várral együtt behódolt a fejedelemnek, — csupán a megvilatlan komáromi várat tartotta a császári őrség. De 1704. folytán Bercsényi, Eszterházy Antal és Bottyán által ez is oly szorosan ostromzároltatott, hogy még a vár tövében fekvő város kuruczérmű lakóit is csak házaik rommá lövetésének fenyegetésével tartóztathatta vissza Lanzensfeld várparancsnok a nyílt behódolástól; azt azonban nem akadályozhatta, hogy a város Bercsényihez követségeket ne küldözzön és tőle oltalomleveleket ne váltson.

Ez időben a curialis nemesek is jobbá a mind kiszökdüstek Komárom városából, hol a vármegyeháza is pusztán maradt. A vármegye ottkünn szerveződött; üléseit Tatában, Udvardon, Érsek-

Újvárrott vagy — Esztergommal együttesen — Bottyán kastélyában Bátorkeszin tartá, Konkoly Thege László alispán-sága alatt, ki a megyét a szécsényi, ónodi és sáros-pataki országos gyűléseken is képviselte.

A falukat künn s az egész megyét, a vár területét kivéve, — e „kurucz vármegye“ tisztikara igazgatta, s Rákóczi számára adóztatta és újonozozá. Hivatalos irományait Érsek-Újvárrott őriztette: ezért nincs semmi Rákóczi-féle megyei ügyirat most sem Komáromban; Újvár föladása után — hihető — Konkolynál maradtak azok, ki vagy megsemmisíté, vagy pedig családi levéltárában lappanganak ma is.

Ezért van a hézag is 1704. májusától 1707 végéig a megyei jegyzőkönyvekben; ez időben a császáriak ágyúai alatt lévő Komáromban nem volt megyei tisztikar. Azonban 1707. decemberben fogott a várparancsnok egy nemest: Baranyay Györgyöt, s megtette alispánná. Ez aztán szervezett ottbenn egykét szolgabíróból álló „labancz vármegyé“-t, ki hirdette a cs. várparancsnokok dictálta rendeleteket, s kiküldötte szolgabíráit katonai assistentiával adót exequálni a szomszéd falukra: Szönyre, Ácsra, Aranyosra, s a később Heister hatalmába került csallóközi részekre.

De azért fennállott a „kurucz vármegye“ is, a megyei terület nagyobb része által uraltatva; sőt szolgabírái, az újbírói vitézek fűdözete alatt, beszédtek az adót kurucz részre a csallóközi helységektől is, melyek tehát két részre fizettek, — de magyar részre szívesen: mert bíráik Érsek-Újvárra többnyire önként behordogatták adajokat titkon is — egyszersmind a kuruczoknak Heister táboráról hírekkel kedveskedvén.

Ez a viszony majdnem három évig tartott, — míg nem Érsek-Újvár capitulációjával (1710. szeptember 23.) a „kurucz vármegye“ megszűnt, s a terület kénytelen volt végkép behódolni a császáriaknak. Konkoly László pedig, ki tisztikarával szintén Érsek-Újvárba vala zárkózva, magánéletbe, birtokára vonúlt.

Ily kettős vármegye a kuruczvilágban nem csupán Komáromban álla fenn; hasonló eset volt pl. Pest, Pozsony, Soprony, Vas és utóbb Hont megyékben is, — csak hogy Pestnél, Hont és

Vasnál a kurucz vármegye összes actái is fennmaradtak, s ma egyesítve találhatók a labancz vármegyéével, a közös megyei levéltárban.

A mi már a komáromi „labancz vármegye“ publicopolitikai actáit illeti: ezek jóformán mind meg vannak; nevezetesen I. Lipót, I. József, hg Eszterházy Pál nádor eredeti leiratai, gr. Schlick, gr. Heister, gr. Stahremberg stb. cs. tábornokok rendeletei, pátensei; Tata várának császári kézre kerülése óta az ott székelő parancsnokok levelezése a vármegyével; az 1709, 10, 11-ben dühöngött pestis ellen [fölkallított vesztegzárak s övrendszabályokat illető intézkvények: hadelhelyezési, élelmezési, szállítási s közterheket érdeklő acták stb., melyek a megye egykori monographusának nem megvetendő adalékakul kínálkoznak.

Ennyit röviden Komárom vármegye levéltáráról.

THALY KÁLMÁN.

4. Szabó Károly jelentése könyvtárbavárlatairól.

A vasi kirándulás alkalmával átvizsgáltam a következő könyvtárakat:

Szombathelyen a püspöki, a semináriumi, a prémontréiek, a franciscanusok és dominicanusok; Csornán prémontréi prépostság; Pannónhalmán a benedekrendi főapátság könyvtárát.

* * *

A szombathelyi 5 könyvtár közül leggazdagabb a püspöki könyvtár, melyben a tudományok több szakaira s különösen az egyházi s polgári történelemre sok nagybecsű munka található mind igen szép példányban; ezen könyvtárban azonban, mely a püspökség fölkallítása után a múlt század vége felé alapított, a hazai irodalom termékei aránylag csekély számban vannak, magyar nyelvű régi nyomtatvány pedig alig egy-kettő kapható a legközönségesebben elterjedtek között. — Ennél e tekintetben gazdagabb a semináriumi könyvtára, melynek 12 darab régi magyar nyomtatványa közt, legnevezetesebb Hunnius Egyednek „Az igaz anyaszentegyházról“ írt s az akkor még protestáns Esz-

terházi Tamás által fordított és Sárovarrt 1602-ben kiadott munkája, mely itt teljesen ép példányban maradt fön, s e tekintetben egyetlennek mondható, miután az általam látott más 4 példány, ezek közt a m. Akadémiáé is, elül s végül mind esonka. Van ezen kívül ezen könyvtárban két oly kissébb értékű n.-szombati magyar nyomtatvány a XVII-dik század utolsó tizedéből, melyekből az általam eddig átvizsgált könyvtárakban egy példányt sem találtam. — A prémontréi-rend könyvtárában, mely a legközelebbi években a gymnasiumi tanítás céljaira alapított, a bel- és külföldi legújabb tudományos irodalom számos becses terméke található, s e tekintetben a szombathelyi könyvtárak közt ez a legelső helyen áll: régi magyar munka azonban itt csak 3 van. Ezek közt mint igen ritka, említést érdemel Loderecker Péter Prágában 1605-ben nyomtatott hétnyelvű szótára, mely tulajdonképen nem más mint, Verantius Faustus Velenczében 1595-ben kiadott ötnyelvű (latin, olasz, német, dalmát és magyar) szótárának újabb kiadása, megtoldva cseh és lengyel szótárral. — A dominicanusok zárdájában talált 10 db régi magyar könyv (Monoszlai, Telegdi, Pázmán, Sámbar s mások munkái) között különösen ritka nem fordul elő. — A szombathelyi könyvtárak közt régi magyar nyomtatványokban leggazdagabb a franciscanusoké, hol Pécsi Lukáctól, Nagy-Szombatban 1591-ben nyomtatott két igen ritka munkáján kívül, egy harmadik, eddig irodalomtörténetünkben ismeretlen munkát is találtam, teljesen ép példányban. E munka czíme: Hasznos Orvosság. Minden lelki betegségek ellen stb. Nyomt. N.-Szombatban M. D. XCVII. 8 r. 112 levél. Ezen könyvtár 24 régi magyar könyve közt van egy pár oly kevésbbé nevezetes n.-szombati nyomtatvány a XVIII-dik század végéről, melyeket eddig más könyvtárakban nem láttam.

A csornai convent igen tisztán s jó rendben tartott könyvtárában 16 közönségesen ismert régi magyar könyvön kívül találtam 9 darab igen ritka magyar naptárt a XVII-dik századból, melyek elseje 1629-re Pápán, a többi 1639., 1644—1647., 1650., 1651. és 1657-re Bécsben nyomtatott. Ez utóbbiak gr. Eszterházi Pál tulajdonai voltak, s érdekes egykorú jegyzetekkel vannak beírva a gróf valamely megbízott házi emberétől.

Mindezen könyvtárakat, valamint gazdagságban, úgy a helyiség valóban nagyszerű s díszes voltára nézve hasonlíthatatlanul fölülmúlja a pannonhalmi főapátság könyvtára, melynek létszáma mintegy 80,000 kötetre tehető. Ezek közt a régi magyar könyvek száma, 58 munkában, melyekből 18 munka nem csak 2—3, hanem 5—6 példányban is előfordul, aránylag csekélynek mondható, s még föltünőbb, hogy ezen 58 munka közt sem találtam egyre sem olyanra, melyet más könyvtárakban már nem láttam volna; a mit csak úgy fejthetünk meg, ha tudjuk, hogy a József császár által eltörölt apátság 1802-ben törént visszaállítása után régi könyvtárát nagyon hiányosan kapta vissza, s hogy a mai könyvtár legnagyobb része azóta a főapátok által többnyire külföldről volt összevásárolva, hol a régi magyar irodalom termékei csak ritkán voltak kaphatók. Ezen könyvtár ritkább régi magyar nyomtatványai közül különösen kiemelendő Kulcsár György Postillájának igen ritka első kiadása (Bártfa 1579.) és Sylvester Új Testamentomának az első kiadásnál is ritkább 2-dik kiadása (Bécs, 1574.), melyet itt két teljesen ép s egy harmadik kevésbé rongált példányban találtam.

A legszivesebb köszönettel tartozom kijelenteni, hogy mind ezen könyvtárak tulajdonosai és könyvtárnokai nem csak a leglelkötezebb szívésséggel fogadtak, hanem munkálkodásomban öszinte érdeklődéssel s buzgó fáradozással is segítettek.

SZABÓ KÁROLY.

II.

A szombathelyi bizottság jelentései.

1. *Supala Ferencz jelentése.*

A Szombathelyen létező három nagyobb közlevéltár közül a káptalani mind régiségre, mind gazdagságra nézve a megyeit és városit fölülmúlja. Régiségre nézve az sem tesz ugyan kivételt az országos rendek által, az 1723-iki 43. törvénycikkelyében megrovólag kimondott azon általános tapasztalat alól, hogy t. i. a hiteles helyek levéltáraiban az 1500. évet meghaladó levél, kivéve a saját birtokviszonyaikra vonatkozókat, kevés számmal

találkozik; iratainak számát azonban éppen ezen későbbi századokban tetemesen gyarapította azon körülmény, hogy hiteles helyektől környezettetése miatt elébb aránylag igen csekély, a törvény értelmében csak Vas vármegyére terjedő működési körét az összes dunántúli hiteles helyek elfoglalása vagy tagjaik megfogyása s működésük megszűnése miatt ezeknek területére is kiterjesztette, s oly nagy jelentőségűvé lett, hogy a rendek róla az 1647: 120-ik czikkében azt mondhatták, hogy nélküle a dunántúli részek meg nem lehetnek; és méltán, mert a távoleső győri káptalanon kívül ez volt a mohácsi vész előtt virágzó számos dunántúli hiteles hely közül az egyetlen, mely a reákövetkezett szerenesétlen korszak alatt is működését szakadatlanul s több mint száz éven át, a veszprémi káptalannak az 1635—85 általi helyreállításáig, egyedül maga folytatta s hatásköre ezen korban az esztergomi és az egri káptalanokéval hasonlítható össze. Ezekből világos, hogy a vasvár-szombathelyi káptalan levéltára nélkülözhetlen forrása a dunántúli megyék ezen korbeli állapotának tanulmányozásához.

Jegyzőkönyve 1549-től kezdve a legújabb időkig, mintegy 150 ívrétű kötetben szakadatlanul folyik s egy földszinti, elébb valószínűleg irodául szolgált helyiségben tartatik. Kivéve az első, a sekrestye feletti s az okleveleket magában foglaló helyiségben levő kötetet, mely tört ívrétű idoma által is a többtől különbözik s a jegyzőkönyvek régi elveszett folyamának zárkötetéül tekinthető. A jegyzőkönyvek kiegészítéül szolgál 15 ívrétű kötet tartalomjegyzék, s a 17. századbeli beiktatásoknak háromkötetnyi tartalomjegyzéke. Mind a két említett helyiségben számos csomagjai hevernek még a régi fogalmazványoknak, s kívülök egy „Liber minutarum per modum protocolli servandus“ és három kötet „Index minutarum in expeditarum“, mely 17. századbeli levelekkel kezdődik. Az 1575: 17. értelmében ide szállított szalavári és kapornaki conventek levéltáraiból maradt itt valószínűleg daczára az 1751. törvény (II., 8.) visszazsállításai rendeletének, egy kötet „Index protocolli antiqui e conventu de Zala“, mely 1554-ik évvel kezdődik és a kapornaki convent jegyzőkönyvének egy kötete.

A káptalani irattár második alkatrészét képezi a szoros értelemben vett oklevelek tára, mely ismét mint közönségesen

két részre oszlik, t. i. a házi és országos levéltárra. Emennek oklevél száma, tartalomjegyzéke után ítélve, körülbelül hét, amazé mintegy két ezerre megyen.

Az országos levéltár jelen rendje és a hozzá alkalmaztatott s két ívrétű példányban meglevő tartalomjegyzéke 1787- és 8-ban királyi parancsra készült. Úgy látszik tehát, hogy csak II. József császár parancsára a központi országos levéltárba át-szolgáltatás könnyítése végett; míg az 176 $\frac{4}{5}$; III., 11. ezikke végrehajtásának, melylyel t. i. már akkor a registrálás elrendel-tetett, nyomára nem akadhatni, ha csak a jegyzőkönyvek és fogalmazványok már 1725-ben megkezdett registrálásának sza-kadatlan folytatását azon t. ezikk következményének nem tekint-jük. Ezen tartalomjegyzéknek átvizsgálása két eddig ismeretlen Árpádkori okmány leletét eredményezte, melyeknek mása is vétetett.

Van az országos levéltárban egy 382 dbból álló és káp-talanokat, conventeket és plebániákat érdeklő külön oklevéleso-port 1788-ban szintén királyi parancsra készült tartalomjegy-zékkel, melynek nyomán két eddig ismeretlen Árpádkori okle-velet találtam s másoltam le.

Megemlítésre méltó még azon két kézirati kötet is, melyek közül az egyik „Unus librorum Gregorj Jauriensis, notarii capi-tuli eccl. Castriferrei“ ezimet viseli s több 16-ik századbéli So-prony, Vas és Zala megyére vonatkozó fogalmazvány s köz-igazgatási és törvénykezési ügyirat között 8 magyar XVI. szá-zadbéli levelet és okmányt tartalmaz, s köztük egy 1570-iki okmányt Batthyányi Boldizsár főpohárnoktól. Egy másik kötet „Hic liber non prothocolon verum stylus nominandus, nec est dignus servatione in conservatorio“ ezimvel, Alappi Gáspár, kaposvári kapitány által Nagy István ellen elkövetett hatalmas-kodások leírását 1573-ból s több 17-ik század elejéről való ma-gyar ügyiratot tartalmaz.

A megyei jegyzőkönyvek 1595-ben indultak meg s azóta csak az 1620—32-iki és 1705—9-ik években mutatnak hiányt. Az 1643-iki évvel kezdődő közigazgatási ügyiratok képezik a levéltár zömét. A polgári törvénykezési iratok tartalomjegyzé-keikkel együtt 1615-től szakadatlanul folynak, de eladatásuk

— hely szűke miatt — illetékes helyen már többször szóban forgott. A büntető pöriratoknak 1716—1836-ig terjedő 480 csomagban foglalt része, egy pár év előtt el is adatott, csak tartalomjegyzékeik hagyatván meg, melyek itt létezett boszorkányperek-ről is emlékeznek — a mi mutatja, hogy az eladást most is csak gondos és szakavatott megválogatás után kellene létesíteni: nehogy kor- vagy műveltségtörténetileg érdekes acták is pusztúljanak el a sok érdektelen között.

A városi jegyzőkönyvek s ügyiratok 1606-iktól kezdődnek, s teljesen meg vannak, régiebb részük — állítólag — 1600-ban Német-Újvárra vitetvén, ott égett.

Eddig ismeretlen szerkesztésü középkori naptárakat, melyekre kutatásaink szintén kiterjedtek, nem találtunk sem a püspöki, sem a papnöveldei, sem a sz. Domonkos- és sz. Ferencz-rendűek könyvtáraiban.

SUPALA FERENCZ.

2. Nagy Imre jelentése:

A vasvár-szombathelyi káptalan levéltárából, azokon kívül, melyek az „Árpádkori Okmánytárban“ és a „Hazai Okmánytár“-ban megjelentek, a következő Árpádkori és későbbi korszakból való okmányokat másoltuk le.

1) 1212. II. Endre király Baran fiának Hippolitnak végrendeletét, melyekben ez az általa a Mindenszentekről nevezett Borokasai egyháznak több birtokot, szolgálakat, lovakat, juhokat sat. adományoz, megerősíti. (Országos levéltár Misc. 1.)

A birtokok következők valának, Boroksa pusztá, négy szőlő „in valle kualuz“ Eurim falu határában egy szőlő, Bodokt pusztá, Igor falu mellett levő földtér, Kenezna pusztá. A végrendelkező neje az egyháznak Cincha és Tulge pusztákat hagyta.

Hogy itt több szerzetes tagokból álló egyház alapításáról volt szó, ez a tetemes mennyiségű birtokadományozáson kívül, kitűnik az okmánynak ezen szavaiból is: „manumisi eciam unum servum Cheken cum Mikou, tali condicione quod ibunt ad legacionem quo missi fuerint a prelato ecclesie.“

Íme tehát, ezen okmányban egy eddig ismeretlen monostor alapító levelét birjuk, melynek Czinár Monasteriologiájában nyo-

ma nincsen, de Czinár szerint Mindszentről nevezett társas egyház nem is létezett hazánkban.

Ezen Boroksai monostornak holléte iránt nehéz eligazodnunk. Az adományozott birtokok közül Kualuz Igor és Bodokt megfelelének a Fejér vármegyei Kálozd, Bodajk és Igor mai helyneveknek: a többi birtokokhoz hasonló nevű helységet vagy pusztát azonban a nevezett vármegye helynevei közt nem találtam. Bár ne tévednék, midőn a Boroksai pusztát, hol a végrendelkező a monostort alapította, — a szinte Fejér vármegyében fekvő Baracska pusztával egyezőnek lenni vélem, vagy talán a Sár-Bogárd melletti Mindszent rejtené annak maradványait? ennek bővebb kiderítésére, Monasterologiáinkkal foglalkozó tudósainknak ez okmány által mindenesetre szép tér nyílt.

2) Egy másik, a XIII-ik század első tizedeiből, évszám nélkül kelt okmányban T. Comes, a megváltóról nevezett monostornak, Szántó helység határában egy ekényi földet adományoz, négy szabados telekkel együtt, melyről két lóval a szabadosok (libertini) az apátot mindenhová elkísérni tartoztak, úgy Alke földtőren egy ekényi földet és két halásztelket, melyről az illetők a bőjt elején, a többek közt hatvan darab, három arasz hosszúságú halat tartoztak az apátnak beszolgáltatni; végre a szigeten „in insula“ három telket. (orgos ltár „kapornakiana“ 1.)

A megváltóról nevezett monostor alatt e helyt a kapornaki értendő, főntebb már érintve volt hogy a kapornaki conventet érdeklő okmányok közül a mult században a vasvári káptalan levéltárában több okirat visszamaradt, melyek egy részének tartalmát Frankl Vilmos tagtársunk vonta ki, azok, mint tőle értetem, a XVI. században, az akkori apátnak a szomszédokkal való viszonyára és a köztük támadt versengésre vonatkoznak.

A főntemlített okmány kiállítója T. comes, nézetem szerint, nem lehet más, mint Tiba a Tomaj nemzetségből, ki, mint ezt a keszthelyi gróf Festetics-féle levéltárban levő egyik 1226-ban kelt okmány tanúsítja, birtokos volt Szala vármegyében Szántó vidékén.

Okmányunkban tehát egyik alapítóját és jötevőjét ismerjük meg a kapornaki conventnek; kiről eddigelé krónikáink hallgattak.

3) 1279. IV-ik László királytól Herczegfi Imre, erenyei nemes, a Szala várához tartozó Apsa földtért fölkerévén, a király tekintve a kérelmezőnek azon érdemét, hogy, a midőn Ottokár a soproni végeket pusztította, az Henrik bán fiának Ivánnak seregében magát kitüntette, az említett birtokot tehát néki oda adományozza.

4) 1279. A türjei conventnek ugyanezen Apsa birtokra vonatkozó okmánya, mely szerint Dénes, Tamás comes fia és erenyei Imre ezen birtokot egymás között felosztják.

A türjei conventnek kiadványai általában igen ritkák, különösen az Árpád koriak, a főttebbi okmányban így nevezi magát „conventus de Gurle.“ Magából ezen okmányból kitűnik hogy a Gurle, Turle, Jurle helynevek alatt a mai Türje értendő, a min ifj. Kubinyi Ferencz tagtársunk, a múlt évi „Századok“ 41. lapján, hazánk némely monostorairól irt értekezésében némileg kétkedni látszott. IV-ik László király főntemlített okmányában ugyan is, az adomány tárgyát képező Apsa birtok határai így iratnak körül: „includitur inter terram Emerici de Enyruh ab oriente et meridie, ab occidente vero inter terram ville Tekune et inter terram monasterii de Turley ab aquilone.“ Erenye és Tökenye Zala vármegyei faluk pedig ma is tözsomszédságában fekszenek a türjei társas egyháznak. IV-ik László királynak ezen adománylevelét 1279-ről közlé Fejér György is Cod. Dipl. V. 2. 493. lapon, hol a többek közt a Tekune helynév Tekmacre van elferdítve.

E két okmány a Csebi Pogány család által a vasvári káptalan országos lban őrizetül letett okiratok között B. 1., 2. sz. a. feltalálható; IV-ik László király 1279-ki adománylevele, I-ső Károly király által erenyei Imre fiai, Miklós és Tamás kérésére, 1324-ben átiratott és megerősített.

5) 1311. A kapornaki convent bizonyítja, hogy előttük a vasvári káptalannak örkanonokja, Gergely és jegyzője Egnke megjelenvén, ünnepélyes óvásukat az iránt kijelentették, hogy akkor, midőn a német hadak Vasvárt elfoglalták, és annak folytán az ország bárói valamint a Vas és más vármegyei nemesek a várt ostrom alá vették, a káptalan egyháza elégvén, ezzel együtt a káptalan több privilegiuma, s a jóságaikra vonatkozó okmá-

nyok is a lángok martalékává lettek, és ezek között különösen, a Várnépepácsony, Szergény és Szilvágnyi birtokaikra vonatkozók. (Házi ltár 1., 2., 16.)

6) 1326. I. Károly király, erenyei Imre fia, Miklós részére czimeres levelet ad ki; az okmányban a czimer így iratik le: „*eun-dem insignire Cristam inferius de Scriptam, que vulgo Cýmer dicitur in forma avis scilicet falkonis aurei — vulgo Solum — habentis distensas blaveas alas sub quibus deaurata in modum herbe vulgo Luhere dicte pendent, super ejus falconis nasum viridis ramusculus erectus existit folia habens aurea.* Tudtomra cz az első ismeretes czimeres levél; a czimer azonban itt, mint ez a későbbi armalisokon látható, nincs lerajzolva, helye üresen áll. Nevezetes azon körülmény is, hogy Károly király mindazon czimereket, melyek az adományozotthoz hasonlítaniának, ezen okmányában érvényteleneknek nyilvánítja. (Országos leveltár „Pogányiana“ B. 3.)

7) 1328. I. Károly király erenyei Herezeg Imre fiainak, Miklós- s Tamásnak, és András fiától származott István és Péter unokáinak, a Szala várához tartozó Cseb falut adományozza; tekintetbe vevén e nemzetség azon érdemeit: hogy Erenyei András fia István „*in presenti exercitu nostro quem contra Australes habemus ante castrum Teutonico Stylfred nuncupatum*“ vitézül harczolva elesett, továbbá „*pro morte dicti Emeriei alteriusque fratris ipsorum videlicet Stephani filii Emeriei filii Herezeg predicti quondam similiter in nostro servicio sub Castro Pelyske interfecti.*

Az erenyei nemzetségből származó Pogány család tehát ezen adományozás után vehette föl a Csebi előnevet. (Orgos ltár „Pogányiana“ B. 3.)

Leirtunk továbbá több okmányokat, melyek a vasvári káptalannak ilmiczi, előbb Soprony most pedig Mosony vármegyében fekvő birtokára vonatkoznak, s mely iránt a XIV-ik század második felében a káptalan és az Osl nemzetségből származó csávai Herbord és Ferencz között per volt folyamatban.

8) 1387. Zsigmond király kiküldi Kanizsay Miklós Soprony s Vas vármegyék főispánját és Zámbó Miklós tárnokot, hogy a vasvári káptalannak Sidófölde nevű birtoka és Vasvár királyi város között a határt járják meg. (Házi ltár 1., 3., 8.)

9) 1397. Zsigmond király Strasson nevű katonájának, Stibor Vajda ajánlatára, évenként 500 arany ftot „*racione Salarii*“ a kamarai pénztárból kifizettetni rendel. (Orgos ltár. Pogányiana“ B. 5.)

10) 1406. A vasvári káptalan előtt erenyei Pogány Péter fia István, és erenyei Filemend György, gyermekeik- és többi osztályos rokonaikkal együtt, Erenye, Töttös-Erenye falukat maguk között felosztják, Cseb és Apsa birtokok Pogány Istvánnak maradván („Pogányiana“ B. 6.)

11) 1433. A vasvári káptalan és Ikrényi Bereczk Péter császári közjegyző előtt Pál Argentinai püspök és Molnári Kelemen győri püspök helynöke óvást tesz, hogy Kanizsay István őt azért, mert a nevezett megyés püspök „*pro reconciliacione ecclesie de Iván ecclesiasticum interdictum monicione canonica precedente inposuisset*“ nyilvános helyen legyalázta. (Orgos levéltár.)

12) 1453. István Streveri püspök és a kapornaki apátság kormányzója Karintha nevű birtokát, hasonnevű tóval együtt Köveskál helység határában, Köveskáli Mihálynak, évenkénti egy forint fizetés mellett hűbéri használatul átadja. (Kapornakiana A. 2.)

13) 1458. Ugyenezen István volt az, kit már mint kapornaki apátot Szölesey Domokos és rokonai azzal vádoltak, hogy a midőn Bricej János rokonuk a barlahidai templomból a miséről hazajött, őt zágorhidai és zelezi jobbágyaival agyonverette; I. Mátyás királynak személynöki bírósága előtt az apát ügyvéde ezt tagadván, mintán az apát részéről a nevezett vádlók azon ajánlata, hogy a bűnösség vagy ártatlanság kérdését a felek részéről kiküldendő két ököllelvivő döntse el, visszautasított, a király esküt ítelt oda az apátnak, hogy azt tizenketted magával tegye le; tiz személyt maga képviselvén az apát; — tegye le pedig, *in Stallo suo in eadem ecclesia Kapornak habito, vestibus suis pontificalibus indutus, sceptrumque suum pastorale in manu sua sinistra tenendo, manumque suam dextram ad pectus suum ponendo ad conscientie sue puritatem et regularitatem ordinis.*“ (Kapornakiana A. 3.)

14) 1483. Báthory István országbíró előtt Csebi Pogány Péter, Dénes fia, György és Zsigmond Imre fiai, Lövvő, Szent-

Kozmadomján, Jahon, Keresztur, Gyürkefalva, Salamonvár, Ákosfalva, Hermánfalva, Németfalva, Benczegyertyánág, Erdőfalú, Tompa, Szalaszeg, Szala vármegyei; Gyülevész, Paczod, Keresztúr, Vásárosfalú, Szentmárton, Aranyad, Szentpéteri és Pálházi, Vas vármegyei; Verebély Mocsola, Somogy vármegyei; Oszthowcz vára, Szoboticza, Herbortya és az ahhoz tartozó helységekben leendő közös birtoklás iránt kiegyeznek. („Pogányiana“ 9.) Ezen egyességet I. Mátyás király 1484-ben jóváhagyja (u. o. 10.) Herbortyát Körös vármegyében úgy Keresztúrt és Vásáros falut, nem Vas, hanem helyesebben Soprony vármegyében, ezen Csebi Pogányok, a Herbortyai Ostffy család fiúágának kihaltával, öreganyjuk után, ki Herbortyai Ostffy leány volt, örökölték.

Ezek tehát azon általunk lemásolt érdekesebb tartalmu okmányok, melyek a vasvár-szombathelyi káptalannak levéltárában ennek magánbirtokaira, a kapornaki conventre, és a Csebi Pogány családra vonatkoznak. Véghelyi, tagtársunk az általa leirtak érdekesebbjeit alább fogja ismertetni.

Ez alkalommal a Vasvármegyei családok közül a Rummy Szelestey és Chernel családok is megnyitották előttünk levéltáraikat; mind a három család származását az Árpádok korszakába viszi fel. Közülök csak a Rummy és Szelestey családoknak vehettük ezúttal szívessegöket igénybe, a Chernelék tömördi levéltárában a kutatást az idő rövidsége miatt máskorra kellett halasztanunk.

A Rummy-család egyik ágának levéltára jelenleg Balozsajon Vas-vármegyében, Rummy Miklós úr örizete alatt áll, ki azok egy részét szíves levén a vármegye levéltárába otzlétünk alatt beszállítani, azokból a következő érdekesebbeket másoltam le.

15) 1337. I. Károly király kiküldi Vas vármegye alispánját és a vasvári káptalant, hogy az iránt vizsgálódjék, vajjon igaz-e Rummy János és Gergely azon panasza? hogy Henrik bán fia János, a rumi hetivásárt csötörtökön beszüntette és hogy azt Kovácsi helységében tartatja meg.

16) 1339. I. Károly király Rummy János és Gergely kérésére, azok birtokain való bíraskodásukat a teleknélküli lakosokra is kiterjeszti.

17) 1350. I. Lajos király tekintve a Rummy család tagjainak azon érdemeit: hogy akkor midőn a király atyja az osztrákokkal hadat viselt, Rummy Miklós, Loránt Vasvármegye főispánjának seregében az ellenséggel vitézül harczolva elesett; továbbá, midőn I. Lajos király Endre testvérének legyilkoltatását megtorolandó, Nápolyt seregével elfoglalta, Rummy János a király seregében magát kitüntette a Rummy-családbelieknek: névszerint Rummy Jánosnak és Rummy Gergelynek, úgy Rummy Doroszló fiainak János, Doroszló és Imrének, Bodorfölde Rummy, Gothárdfölde Balozsai és Csákán nevű birtokaikhoz, a Rábafolyót a rumi vámmal és a kerpenyei halászó helylyel — azon módon, mint ezeket a Rába várnagyától ideiglenes használatul birták, örökre odaadományozza.

18) Különösen megemlítené vélem még a Rummy-család irományaiból leírtak között Gersei Pethő Lászlónak Vas és Zala vármegyék főispánjának 1436-ban kelt okmányát, melyszerint ezen főispán Zsigmond király parancsára a Vas vármegyében lévő rablók, latrok és gonosztevők kiirtása végett közgyűlést tartván, Niczky Jánost, Széplaki Andrást, Péczeli Szarka Zsigmondot, Egerváry Kelement sat. maga mellé mint a vármegyeesküdt bíráit kirendeltetni kérte; kik is Köcski Mátyás, Megyeri János, Sárközi Antal és Rádóczi György vármegyei főbírákkal egyetemben, a bűnügyi lajstromokból a gonosztevőket, tolvajokat, rablókat, gyűjtogatókat s ezek orgazdáit előszámlálták; mely alkalommal hatvannál több helység neveztetett meg általuk az azokban levő gonosztevőkkel együtt; különösen nagy panasz volt Szalonak várának akkori ura Debrentey Benedek fia Basi ellen, ki jobbágyait és főember szolgálait (familiares), több ízben prédára a szomszéd vidékre kiküldötte.

A Jáki nemzetségből származó Szelestey család, okmányainak egy részét a dunántúli történetkedvelőknek már egy ízben azok II-ik gyűlésén rendelkezésükre bocsátotta; az akkor még le nem másoltakat alólírt a család megbízottja engedelméből ez alkalommal magával lemásolás végett elhozta, köztük három Árpádkorit; ezek egyikéről 1272-ből Moys Nádornak eddig még ismeretlen ép pecsétje függ, melyet szerencsés vagyok ezennel bemutatni.

Az Egervály-család, mely ha jól tartom, a Nádasd-nemzet-ségből származik, — okmányainak egyrészét őrizetül már régebben Szombathelyen, a vármegye levéltárában tette le ; a család birtokviszonyaira vonatkozólag ezek közül is többeket lemásoltam, és pedig :

19) Egy Árpád korit is 1289-ből, melyben a vasvári káptalan a dozmati nemesek birtokának elzálogosításáról tanúskodik. E család fénypontja akkor következett be, midőn annak egyik sarjadéka Egervály László, I-ső Mátyás király országlásának vége felé 1480-ban és II-ik Ulászló alatt 1492-ben Dalmát-, Horvát- és Slavonországek¹ bánja volt, ennek, hivataloskodása idejéről több okmányait fedeztük föl, különösen Horvátországra nézve érdekeseket ; ezen bánnak akkori műveltségét tanúsítja az időben még a világiak közt azon ritka tulajdona : hogy az okmányok tanúsítása szerint írástudó is volt.

Nem mulaszthatom el még fölemlíteni azt, hogy haza utazván Pestre, útközben a Vidos-család Kemenes Mihályfán levő levéltárából 3 db Árpádkori okmányt hoztam el magammal lemásolás végett ; ezek közül különösen érdekes :

20) V-ik István királynak 1272-ben kelt okmánya, melyben a király az Osl nemzet-ségből származott Jakab és Oslnak, a jelenlegi kemenes-mihályfai határban Olesep birtokot adományozza ; és pedig a föntnevezetteknek azon érdeme folytán : hogy a midőn a király Ottokár esch király ellen általános, fölkelésre hívta fel a nemzetet, egyszersmind Osl és Jakabot Soprony vára védelmével bízta meg ; kik a várat meg is védelmezték. És a midőn a hűtlen Henrik bán Kőszeg várából többször kitörve az országot pusztította, nevezett Osl és Jakab, Gergely királyi vitárnok és Vas vármegyei főispánnal egyetemben Kőszeg várát ostrom alá vették és Henrik bánt onnét kiűzték. NAGY IMRE.

---

3. Véghely Dezső jelentése.

A Szombathely városában őrzött levéltárak közül, én legtöbb időig a főtiszt. vasvár-szombathelyi káptalan levéltárában kutatván, jelentésem leginkább az itt talált okmányokra vonatkozik.

A házi levéltár iratai között ez alkalommal nem kutathattam, mintán az országos levéltárban a veszprémi püspökségre vonatkozó gazdag csomagra bukkanván, ennek lemásolása egész ott tartózkodási időmet igénybe vette.

Ezen csomagban Árpádkori okmány három db van, és pedig 1243., 1247. és 1259. évekről. De lássuk egyenként:

1) 1243. A veszprémi káptalan előtt Márk mester, Berényfalu határában a határok megnevezése mellett három márkán egyszerre két szőlőt szerez, — az egyiket a püspök János nevű pinterétől vevén. (Fasc. C. Nro 41.)

2) 1247. A veszprémi káptalan előtt Zeland püspök kérére a végedi, errádi, szántói, keszthelyi, egerszegi, búcsföldi kápolnák s a rajki és zalamelléki egyházak iránt intézkedés történik.

Ez okmányról eredetileg 12 pecsét függött, a most meglevők közül legérdekesebb az, melyen két szem közt álló pávalak látható.

3) 1259. A fehérvári ispotályosok conventje előtt a királynénak alsó-endrédi jobbágysai s a veszprémi káptalan conditionariusai bizonyos Simon nevű társuk megöletése iránt egyezsége lépnek.

E csomagból való többi másolataim közül is néhányat érdekesnek tartok, rövid kivonatban már itt közleni:

4) 1304-ben az apostoli széktől kinevezett bírák (Tyburcius prior ecclesia s. Nicolai ordinis predicatorum et frater Stephanus Gardianus eccl. s. Johannis a et ew. ord. minorum de Castro Budensi) az esztergomi keresztesek s a veszprémi püspök és káptalan között fennforgó ügyben „propter grandissimas guerras regni ungarie“ a zavaros idők miatt halasztást engednek. Figyelmet érdemel ez okmányban azon adat is, hogy a veszprémi püspököknek már ez időben Ősi: tartózkodási helyük volt.

5) 1318. A tihanyi convent előtt Dömötör, Tihany, Oroszlán Miklós és rokonaik szőlői birtokukkal együtt magukat a veszprémi püspök és káptalan nemesi jobbágysai közé tartozóknak jelentik ki.

6) 1337. Veszprém. Meskó veszprémi püspök, a pacsai

egyházat, a hozzá tartozó dusnoki és isabori kápolnákkal együtt a király s királyné meghagyásából különös ótalma alá veszi.

7) 1342. Visegrád. I. Lajos király, a Kál-völgyében lakókhoz parancsot intéz, hogy a veszprémi püspöknek engedelmeskedjenek. — Igen érdekes e vidék történetéhez.

8) 1394. Szeged. Zsigmond király Tapolecza-Keszi faluban bizonyos részbirtokot Maternus veszprémi püspöknek és egyházának adományoz.

9) 1434. Basel. Zsigmond király, Garai László macsói bánt és testvérét Miklóst komolyan inti, Rozgonyi Simon veszprémi püspök és főispán, mégis Veszprém vármegye intézkedéseinek engedelmeskedjenek.

10) 1436. Igló (Morvában). Zsigmond király, Rozgonyi István temesi főispánnak meghagyja, hogy néhai Varangi Miklós általa elfoglalt birtokait Simon veszprémi püspök kezeire bocsássa vissza.

11) 1457. Buda. V. László király, Mátyás veszprémi püspököt a Csepel szigeten lakók által ellene emelt panaszok elintézése végett maga elé idézi és meghagyja neki, hogy az iratokat is magával vigye.

12) 1471-ben. Albert veszprémi püspök, egyháza nevében Peleskei Miklóssal Esztrág-szigete pusztá iránt fennforgó ügyét az apostoli székre felebbezi.

13) 1503. Buda. Ulászló király, a veszprémi vár alatt fekvő Szent-Tamás nevű faluban vásártartást engedményez, és pedig úgy, hogy e vásárok a királyi városokban tartatni szokott vásárokhöz hasonlóan, a vásár napját megelőző nyolcz és követő 7 napon át tartathassanak.

14) 1513. Statilius János őrsi prépost, veszprémi kanonok és a püspök helynöke Körmendi Balásnak, mint a veszprémi egyházban levő „omnium Sanctorum“ és „corporis Christi“ oltárok igazgatójának azon intézkedését, hogy ezen oltárok részére egy paloznaki és egy alsó-őrsi szőlőt ajándékozzon, megerősíti.

15) 1516. Buda. II. Lajos király, Lipesei Tamás halála következtében az egri „beatissime Marie Virginis“ prépostságot minden járulékaival együtt Bácsi Miklós mester királyi titkár részére adományozza.

16) 1524. Buda. II. Lajos király, alsó-lendvai Bánffy Zsigmondnak meghagyja, hogy miután Székel Benedek némethi-i várnagy, a veszprémi püspök Lőrinczfalva nevű birtokát feladulta, és itt nagyobb hatalmaskodásokat követett el, az ennek folytán okozott károkat nevezett várnagy által a püspök részére téríttesse meg.

17) 1546. Mártius 21. Bécs. — I. Ferdinánd király, Zala vármegye közönségének megparancsolja, hogy Egerszeg városának lehetőleg jó megerősítéséről gondoskodják, miután a törökök miatt a veszprémi káptalan a veszprémi várban nem maradhat, és így peccátjének megőrzése s mint hiteles helynek való működése csak ily biztos helyen történhetik.

18) 1553. július 18. Bécs, I. Ferdinánd király, Bycho Ferencz csobánczi várnagynak megparancsolja, hogy a sümegi várban lévő kápolnához tartozó és nevezett várnagy által elfoglalt Rendes és Kőbölkút nevű birtokokat Kövesi András veszprémi püspöknek bocsássa vissza.

Ezen kivonatilag ismertetett okmányokon kívül érdekes adatokat találtam még a veszprémi híres székesegyházban volt oltárookra és ezek igazgatóira, úgy nemkülömben Gyulaffy László, Vásonkői Horváth Gáspár és Péter, Devecseri Choron András életére vonatkozó gyűjteményem is nem kevés adattal szaporodott.

Nem hagyhatom említés nélkül Wárdai Pál veszprémi püspöknek 1522-ben (feria sexta post festum exaltationis S. crucis) Pozsonyban kelt levelét, melyet Csébi Pogány Zsigmond- és Héderváry Istvánhoz, mint a veszprémi várban lakó gazdatisztjeihez intézett az iránt, hogy Szent-Bereczkfalva, Csicsó, Herend, Szent-Jakabfalva és Szent-Antalfalva birtokokban lakó jobbágyok; s a veszprémi káptalan között gabona- és bortized miatt fennforgó peres ügy befejezése iránt minő lépések teendők. — E levélben a többek között ezeket is írja: „Quum autem Nos huiusmodi Revisioni Civitatem posoniensem, locum videlicet congruum, tam Nobis qui versus pragam ad R. Majestatem **Domini** nostro graciosissimi proficiscebamur, quare vobis Domine Sigismunde pogan **qui** Nuncius et orator Regni Hungariae, ad suam Maiestatem

prout dicebatur, per posonium ituri eratis vobis-quoque domine Stephane qui in hedervara constitui et inde ad Nos posonium venire debebatis, prefixeramus.“

A jelzett veszprémi csomag lemásolása után még fennmaradt időmet kutatásra használván, következő érdekes adatokat találtam :

a) 1261. A fehérvári káptalan előtt a királynénak Paloznakon lakó Tamás jobbágya „Luk“ nevű szerzeményes szölejét, századosa Chokma is beleegyezvén, két márkáért Saul paloznaki lakosnak eladja.

b) 1367. Kaproneza. I. Lajos király, a kemléki vár alatt lakó brezoviczai vendégnépek részére szabadalmakat enged. A kor viszonyainak ismeretéhez érdekes adatokat tartalmaz.

c) 1377. Körös. Zudar Péter tótországi bán, Kemlék vára alatt lévő Brezovicza (villa regalis) részére hetivásárt engedélyez.

d) 1388. Körös. Losonezi László tótországi bán, I. Lajos királynak fenn b) alatt közlött kiváltságlevelét átírja és ezen átiratot 1405-ik évben Zsigmond király, a brezoviczai királyi vendégnépek kértére megerősítvén, hiteles alakban kiállítja.

e) 1425. Visegrád. Zsigmond király a brezoviczai vendégnépek kértére Ivánka és György korbáviai grófoknak, mint a nagy kemléki vár várnagyainak meghagyja, hogy nevezett vendégnépektől a vár részére évenként járó bort, természetben vegyék be és ne pénzzel váltassák meg, s őket szabadalmaik élvezetében ne háborgassák.

Ezen parancsban a többek között ezek is olvashatók : „Et quam quidem ydem hospites singulis annis tempore videlicet vindemiarum, Castellanis predictis pro Sustentacione dieti Castri nostri quadringentes Cubulos Vini non cum pecunijs, sed cum vino nouo seu musto dare, et in Idem Castrum Nostrum inducere et importari facere astricti fuerint.“

f) 1433. Trident. Zsigmond király, Tallóczy Meskóhoz mint a nagy-kemléki vár kapitányához parancsot intéz aziránt, hogy a brezoviczai vendégnépektől a nagy-kemléki várhoz foglalt szántóföldek, rétek és kaszálók iránt emelt panaszos ügyet intézze el.

g) 1476. Kemlék várában. Balsa és édes anyja Charava (László szent-sabai herceg — dux s. Sabae — neje) a brezoviczai vendégnépeket régi szabadalmaikra nézve biztosítják.

Ezekén kívül 5 db 1564. és 1565. évekről Újlaky Sebestyén korponai kapitányhoz intézett levelet is másoltam le, melyekből azonban külön czikkeeskét szándékozáván egybeállítani, tartalmukat ez alkalommal nem ismertetem.

A Rummy Miklós úr szívessege folytán Balozsajból beküldött okiratok, melyeket térítvény mellett lemásolás végett magammal is hoztam, igen érdekesek: a Veszprém vármegyei Podár, Dalka, Lak, Nóráp, Pereske, Karakó, Becse, eddig kevésbé ismert múltját földerítik, úgy szintén hasonló felvilágosításokat nyerünk belőlök a Rummy, Szele és Farkasházi Farkas családokra s ezek birtoklási viszonyaira.

Kiváló érdekekkel birnak azonban a Mosony vármegyei Gátára vonatkozó okmányok, s ezek között különösen a királyi biztosok által 1550-ik évben Lajta melletti Bruckban kiadott azon okmány, melyben Rausár Sebestyén mosonyi alispán s a tiersteini grófok között bizonyos gátai rétre nézve történik intézkedés.

Nyelvészeti szempontból figyelmet érdemelnek Rausár Évának Zsámbokréthy Pál özvegyének 1598. és 1599. évekről szóló magyar levelei.

Ez okmányok regestáit rövid idő alatt elkészíteni és bemutatni szándékozáván, bővebb ismertetésüket akkorra tartom föl.

Társulatunk tagjai Szombathelyen való működésüket az időhöz képest ez alkalommal bevégezvén, elszéledtek; Szabó Károly erdélyi muzeumi könyvtárnok úr azonban bibliographiai működését tovább folytatandó, Csorna és Pannonhalma könyvtárainak átvizsgálását is még ez alkalomra tűzte ki. A kedves főnök e terve, utazási menetrendemen nagyon természetesen és könnyen változtatott, s így történt, hogy Nagy Gyula barátommal együtt, társaságában maradtunk s vele Csorna és Pannonhalma szívélyes fogadtatásaiban mi is részesültünk. —

Csornán prépost úr ő nga szíves engedélye alapján, és az országos levéltár őrének ftiszt. Laky Demeter urnak segédke-

zése mellett az országos levéltárban kutattunk. Főérdekkel a bevallási jegyzőkönyvek birnak, és ezek 1535-nél kezdődnek.

A dunántúli megyékre nézve belőlük igen érdekes adatok gyűjthetők; az idő rövidsége miatt azonban rendszeres átnézésükhöz nem foghattam.

Egy adatot mégis, mely Békés vármegyére vonatkozik, ide iktatok:

1564. (Feria 3-ia proxima a. f. b. Margarethae Virginis) Kamánczy Gergely csornai prépost, a convent előtt, Kanyaföldi Keresényi Mátyás azon eljárása ellen, hogy a Békés városában levő kápolna (ad h. beatissimae Mariae virginis) tartozékait elfoglalta, tiltakozik. E birtokok közül a jegyzőkönyv Mwron és Hosszwazo nevüekről emlékezik. —

Pannonhalmán főapát úr ő mlga kegyes intézkedése folytán, a főtisztelendő perjel és levéltárnok urak felözékenysége mellett úgy a házi, mint az országos levéltárban kutattunk, az idő kiszabottsága miatt azonban nem nagy eredménynyel. — A levéltár általános ismertetése is ez okból nem lehet ugyan olyan, mint a minőt e jól rendezett, rendben tartott és érdekes levéltárról készíteni akartam, — de mentsen ki az idő rövidsége.

A levéltár alapítója úgy látszik Uriás apát volt; a mohácsi vész után őrizete Tarcsy Albertre bízott, ki 1558-ban ezt ép állapotban vissza is adta. —

Jerney szerint e levéltár Bécsben is volt, s innen 1640 körül került vissza. A vár elfoglaltatván, Baranyay Pál és Himmelreich György idejében, a levéltár hollétezése iránt nem találtam adatot. A törökök idejében Győrött őriztetett, s csak 1723 körüli hozatott vissza Pannonhalmára.

A levéltár rendeztetését Sajghó Benedek főapát kezdte el, s miután a levéltárak rendezése iránt országos törvény is intézkedett, az meg is történt, s ugyanekkor a levéltár 72 capsába osztatott, míg eddig az okmányok csak folyó számmal voltak megjegyezve. 1768. martius 16-án a házi és országos levéltár gondos elkülönítése iránt királyi parancs küldetett.

1786-ban a levéltár Budára szállíttatott, s innen 1802-ben érkezett vissza. 1812-ben Pendl Alajos neveztetett ki levéltár-

nokká, utódja pedig Predmerszky Demeter volt; ezt követé Fénix Farkas, ki 2 év alatt a levéltárt gondosan rendezé.

Utána 1830. december 27-ig Czinár Mór őrizte a levéltárt, midőn 1831. január 8-án Farkas Vincze neveztetett ki levéltárnokká, ki az újabb iratokból kivonatokat készített, és ezeket csomagolta. Utóda volt 1832. octobertől óta 1843. január 5-ig Szeder Fábián. Szeder után következett a mindnyájunk által szeretve tisztelt és közkedvességű Czinár Mór; ki 1836-ban a kolostor történetének megírásával és 1838. april 7-én a főapát parancsából a levéltár kezelésére vonatkozó instructió elkészítésével levén megbízva, a gondviselése alá került levéltárt már ekkor jól ismeré.

Ez ismeretség, eredményeiben fényesen is mutatkozott, mert a levéltárról jó elenchust készített, — sőt a benne találtató okmányok állapota és minősége iránt is érdekes jegyzékeket állított össze, így például, hogy hártya 737, rongált 87, olvashatlan 55, magyar vagy részben magyar 307, német 9 darab van.

Kimutatás van még arról is, hogy hány okmány van a királyok s királynéktól, pápáktól, apostoli követektől, esztergomi érsekektől, nádoroktól, egyes alapítóktól, magánosoktól, az egri, fehérvári, budai, ó-budai, vasvári, győri, nyitrai, pozsonyi, pécsi, esztergomi, veszprémi káptalanoktól, a fehérvári, bakonybéli, csornai, dömölki, hántai, jászai, kapornaki, leveldi, pannonhalmi, szegszárdi, somogyvári, tihanyi, zalavári és zabori conventektől.

Az országos levéltárban való dolgozásra alig fél napi időm lévén, itt úgy szólván csak néhány jegyzetet tehettem, melyek azonban reám nézve a XVIII. század történetének tekintetéből igen érdekesek. Egyet ide jegyzek:

1754. jun. 21-én gr. Batthyány Lajos Rostás pusztát Boronkay Sándornak (Imre fia) adományozván, a beiktatást a pannonhalmi conventre bízta; az iktatás jul. 3-án történt, mely alkalommal azonban Nagy István nevében providus Horváth Mihály elment mondott; az erről szóló jelentésben a következőket olvasom: „ubi (Rostás) antiquitus colonia situari dicebatur, quod vel exinde collimare esset, quia adhuc dum Rudera Ecclesiae ad tres circiter ulnas in altum elevata extarent et conspicerentur.“

Ezzel, midőn jelentésemet bezárnám, — a vidéki kirándulások kellő méltánylását s az ez alkalmakkor leendő működések rendszeresítését a tisztelt választmánynak becses figyelmébe ajánlani bátorkodom.

VÉGHÉLY DEZSŐ.

Könyvismertetések és bírálatok.

XII.

A magyarok őselei, hajdankori nevei és lakhelyei
Eredeti örmény kútfők után írta Lukácsy Kristóf
szamos-újvári plébános. Kolozsvár, 1870. Két rész.
VIII. 147, 254. XXIII. 11. Ára 3 frt 50 kr. (A munka a szamos-
újvári árvaház tulajdona)

I.

Hazai történettudományunk irodalma tanúságot tesz arról, hogy miként az emberi tevékenység egyéb térein, a tudomány világában is a haladó idő mindig új eszméket és kérdéseket, új rendszereket és irányokat vet föl, melyek a korszerűség, — mondhatnók a divat-varázsával magokra vonják a közfigyelmet, foglalkoztatják az elméket, míg újabbak által le nem szoríttatnak.

Köztudomású dolog ugyanis, mily buzgalommal és érdeklődéssel karoltatott föl e század első felében szaktudósaink és a nagy közönség által: a magyarok eredetének és ősi lakhelyeinek kérdése. Egy egész iskola, Horváth Istvánnal élén lelkesedéssel tanulmányt párosítva, kísérle meg földeríteni a homályt, mely őstörténettünk fölött borong. Majd merészlelkű férfiak is támadtak, kik koezkára téve életüket, Ázsia belsejébe hatoltak, hogy a másik világrész népeinek nyelvében és emlékeiben keressék megoldását a kérdéseknek, melyek mint égetők szerepeltek az akkori tudomány napi rendjén.

De alig múlt néhány év, és e nyomozások, e fejtegetések vesztetni kezdték érdekességüket, vagy mert eredményteleneknek, vagy mert kevésbbé fontosoknak találták azokat. Hálásabb és sürgetőbb feladatnak ismerték föl ott kutatni, hol a siker bizonyosnak látszott: a haza és a külföld levéltáraiban, megvilá-

gítására nemzetünk újabb történeteinek. Ha pedig egyik-másik veteránunkat még mindig a parthusok és scythák történetének tömkelegében láttuk keresni az Ariadne-fonált, az érdem iránti kegyelet, csak nehezen tudta távoltartani a szánakozó mosolyt újabb nemzedékünk ajkairól.

Ily előzmények daczára, s habár történettudományi irodalmunk épen napjainkban számos jelentékeny művel gazdagodott: azt, melynek czímét soraim élére helyeztem, a figyelemreméltóbbak közé kell sorozni. Nem hiú ábrándok által sugallt gyermekes okoskodások, hanem évtizedeken át egy eddig ismeretlen vagy legalább teljesen elhanyagolt téren folytatott komoly tanulmányok eredménye áll előttünk. Lukácsy Kristóf tagja és lelkésze a derék, magyar sympathiáiról dicséretesen ismert örmény nemzetnek, egy egész emberélet ép oly önzetlen, mint szakavatott munkásságának gyümölcseit tette le benne a haza és a tudomány oltárára.

Szerző áthatva azon meggyőződéstől, hogy a magyarok eredetét és ázsiai lakhelyét sem a görög és római írók, sem a hazai hagyományok segítségével nem lehet meghatározni; s erre vonatkozó kérdések megfejtése csak a keleti kútfőktől várható: tanulmányozni kezdé az örmény történeti kútfőket. Erre őt azon általános fölfogás is indította, melyszerint a magyaok szülőföldét Armenia körül, Ázsia zend népei közt kell keresni, hová a magyarok nyelve, ősi vallása és hagyományai is utalnak; továbbá azon körülmény, hogy az ó-örmény-irodalom fölér a II. századig Kr. e., tehát ama korig, melyben a magyarok még Ázsiában tanyáztak. Miután pedig az örmények a magyarokkal nyelv, vallás és közös zend eredet tekintetében rokonok s Ázsia különböző pontjain többször érintkezésbe jöttek: remélennie lehete, hogy az előbbiektől történeti irataiban a magyarokra vonatkozó oly adatokat találand, melyeket egyebütt hiába keresnénk, akár azok eredetiségét és régiségét, akár hitelességét és érdekességét tekintsük. Nem elégedve meg tehát a nyomtatásban megjelent művekkel, a bécsi és velencei mechtaristák könyvtárainak kézirati codexei sem kerülték ki Lukácsy figyelmét.

A munkának, — melynek kiadására szerzőt a m. t. Aka-

démia is buzdítá, főfeladata : az örmény kűtfőkben található, magyar nemzetre vonatkozó adatok ismertetése. De ezt megelőzi az örmény irodalom történetének vázlata, melyet előrebocsátani annál hasznosabb volt, miután szerző által mintegy új világba vezetettünk, melyben előttünk minden ismeretlen : a nemzet nyelve, története, irodalma, s az idézett íróknak nemcsak értéke, hanem nagyrészből még nevei is.

Lukácsy az örmény nyelv és irodalom történetét két főkorzakra osztja : az örmény-betűknek 405-ben Kr. u. történt fölföldözését megelőző és követő időkre. Ugyanis az örmény nemzet, hosszú évszázadokon keresztül a szerint, a mint időközönként az assyriai persa és görög birodalmak főnhatósága alá jutott, ezen népek nyelvét és betűit használta a közéletben. Így p. o. több mint egy évezreden át az assyr nyelv szolgált hivatalos közegéül, sőt még a keresztség fölvétele után is jó időn át assyr nyelvet és lyturgiát használtak az istenitiszteletben. Mindazáltal, habár az assyr befolyás az örmény nemzetiséget s nyelvét kifejldni nem engedte, mintegy kiskorúságra kárhoztatta is : abban lényeges változást előidézni, vagy azt épen magába beolvasztani nem tudta ; sőt belszerkezetében egészen érintetlenül hagyá :

Ezen örmény nyelv az árjai zend nyelvtörzsnek egyik ága lévén, a magyar nyelvvel rokoni viszonyban állott, mely rokonság a vallásra, szokásokra, életmódra és viseletre is kiterjedett. És bár a magyar és örmény nyelv a zend népesaládnak a közös törzstől úgy ethnographiai és geographiai tekintetben legtávolabb eső ágai voltak : a két nyelvben előforduló hasonhangú és hasonértelmű szavak nagy számban találtnak, mint ezt a L. által fölhozott kilencz lapot betöltő példák kétségtelenné teszik, — noha vannak e példák között kissé merészebb összehasonlítások is, s részint esetleges rokonhangzások.

Ami már az örmény nemzeti irodalmat illeti, ilyen a pogány korban nem létezett. A szomszéd, uralkodó népek nyelvét használva, örmény nyelven és betűkkel irt emlékei csak néhány érem- és emlék-föliatból állanak. Az örmény történetírók sorát Mar-Ibas-Katina nyitja meg, ki 150 körül Kr. e. Valarszak első parthus Arsacida örmény király parancsára a ninivei királyi könyvtárban kutatóván, őt egy eredetileg chaldeus nyelven

írt s Nagy-Sándor rendeletére görög nyelvre fordított kötetet talált, mely az örmény nemzet történetét tartalmazta. Mar-Ibas ezen codex és más kütfők alapján nemzete régibb viszontagságait leírván, ehhez korának történetét csatolta. Munkája L. nézete szerint magyar őstörténelmi szempontból nagy fontossággal bír, mert több helyen emlékezik oly népekről, melyekben L. a magyarok eleit látja.

Mióta az örmények között, a IV. század első éveiben a keresztyénség megerősödött, sűrűbben találkoztak köztük tudományokkal foglalkozó férfiak. Legnagyobb hatással nemzetének kulturai fejlődésére egy Mesrob nevű tudós volt, ki 405 körül az örmény alphabetet megalkotta, s elemi iskolákat, tanítóképezdéket és magasabb tanintézeteket állított. Hatalmas pártfogót talált Izsák patriarkában, ki örmény ahabetjét elfogadtatta, vele együtt a Szent-Írást örmény nyelvre lefordította, ifjakat küldött külföldi főiskolákra s a hazatértekből tudományos társulatot alkotott, mely az örmény irodalomnak, részint a classicusok lefordítása, részint eredeti művek írása által, rövid idő alatt élénk lendületet és nagy elterjedést adott. Ezen mozgalom tényezői között kiváló helyet foglal el Chorenai Mózes, az örmények Herodotja; első, ki egyetemes örmény történelmet írt, a legregibb időktől saját koráig, 433-ig Kr. u. Munkájának megírása előtt fölkutatta Alexandria, Athen, Konstantinápoly, Edessa könyvtárait, beutazta Örményországot s fölkereste a főnemesei családok levéltárait. Általában oly beható kütfőtanulmányokat, oly terjedelmes nyomozást tett, mint ama korba senki más. Mellette az örmény történetírás körül érdemeket szereztek Eliseus (megh. 480 Kr. u.) a fejedelem titkára, ki saját korának, az V-ik századnak eseményeit szép nyelven elbeszéli; és Pharbí Lázár az előbbinek kortársa, a 400—485 közötti idő történésze.

Az örmény irodalom e virágzása rövid volt. A catastropha, mely Örményországot az V-dik század derekán érte, véget vetett annak. A hódító persák bezárták az iskolákat, elhanyagolták a könyvtárakat, csak a persa meg az assyr nyelvek használatát engedték meg; továbbá szigorúan elrekeszték a keresztyén nyugottal való érintkezéstől az örményeket, kik ugyanekkor polgári és vallási belviszályok által is zaklattattak. Majd később az iz-

lám fanatizmusával arabok dúlták föl és hódoltatták meg országukat. Mindazáltal ezen szomorú időszak sem nélküli teljesen történezeit, a milyenek Mamigoni János püspök, Jesnach és Chalchanti Mózes. Jelentékenyebb ezeknél Sebeos, kinek művét soká elveszettnek hitték, mignem kézírata csak korunkban: 1850-ben az eesmiadsini könyvtárban fölfedeztetett. Sebeos a VII. században élt; munkájában történeti érdekű gúla-feliratok és régibb írókból vett kivonatok után saját korának s kora hősenek Heracliusnak történeteit adja.

A IX. században Arménia némely herezegei, az általános fejtelenséget hasznukra fordítva, függetlenítették magokat az araboktól. Ezen fejedelmek alatt, kik a tudományokat pártolták, a nemzeti irodalom új lendületet nyert. S a létrejött dynastiák Pakradita Sapor és Arzeruni Tamásban buzgó történezszekekre találtak. Asolich István pedig a X-ik században Örményország általános és teljes történetét állitá össze, a legrégebbi időktől saját koráig. A XI—XIII. századokban a tudomány a fejedelmi udvarokból a kolostorokba vonult. Az ezekben folytatott irodalmi munkásságot és föltűnt írókat L. behatóan ismerteti. Az utóbbiak között hazájuk régibb és újabb történeteivel foglalkozók is nem ritkák. A XIV. és XV. században Örményország ismét szakadatlan fegyvervillongások és pusztításoknak volt színhelye; a barbár népek egymást váltották föl területé birtoklásában. Ekként nemcsak a szellemi haladás vált lehetetlenné, hanem a régi idők tevékenységének credményei is, nagyrészt megsemmisültek. Újabb emelkedés jeleivel csak a XVII-ik század elején találkozunk, midőn Európa és Ázsia nevezetesebb városaiban örmény nyomdákat és collegiumokat kezdetek létesíteni. Legtöbbször köszönhet az örmény irodalom Mechitar Péternek, a kath. mechitarista szerzet alkotójának, ki 1706-ban Morea félszigetén örmény collegiumot állított föl, mely utóbb a törökök általi háborgattatás miatt Velenczébe költözött át. Ettől vette eredetét a triesti mechitarista-kolostor, mely 1810-ben Bécsbe helyeztetett át. Mindkét intézet nemcsak mint papnővelde tett hitküldérek képzése által jelentékeny szolgálatokat, hanem gyűpontja volt az újabb örmény irodalmi mozgalomnak is. Nagyszámú vallásos és tudományos mű iratott meg a derék

szerzetesek által és saját nyomdáikban tétettek közzé. A történelmieket közül legfigyelemreméltóbbak az „Örmények története” kezdettől a XVIII. század közepéig Csámicsiántól; az alapos kritikai vizsgálódások alapján összeállított három kötet Velenczében 1784—6. jelent meg. Hasonló irányú újabb munkát Aucher Miklós 1861-ben Bécsben bocsátott közre.

L. nem mulasztja el méltányolni azon nyugoti írókat sem, ki a XVII. és még inkább a XVIII. századokban az örmény nyelv és irodalom tanulmányozásával foglalkozva, azt az európai tudományos világgal megismertették; részint nyelvtanok szerkesztése, részint nevezetesebb örmény munkák lefordítása által. Ilyenek: Galani, Villefroy, Whiston testvérek, Schröder, Saint-Martin stb.

De habár nagyszámú emlékei fönmaradtak napjainkig a régi örmény irodalomnak: ezek csak igen csekély részét képezik az egykor létezett kincseknek. Jóval nagyobb részük nyom nélkül elveszett azoknak, Örményország könyv- és levéltáraival, a sokféle háborúk és pusztítások közepette, — a tudomány pótolhatatlan kárára. A hittérítők túlbuzgóságának is esett áldozatul nem egy irott emléke a pogányoknak; ugyanis a megtérített örményeket a bálványozásba való visszaeséstől megóvni kívánván, megsemmisítették a pogány cultusra vonatkozó minden könyveiket, s elhamvasztották pogány templomaikat, az ezek mellett, fönálló könyv- és levéltárakkal együtt. Végre a hazájukból menekülő örmény gyarmatoknak sem sikerült mindig megmenteni a magukkal vitt irodalmi kincseket; több ily csapat vándorútjában megtámadtatva, vagy teljesen elveszett, vagy csak részben és nagy veszélyek között, tudott biztosabb helyekre eljutni. Így az erdélyi örmények őseit négyszer érte ily csapás, míg 1672-ben Erdélyben megtelepedhettek; mégis a magukkal hozott kézirati könyvek száma nem jelentéktelen, mintán csak a szamos-újvári örmény kath. templom könyvtárában száznál több ily örmény codex találtatik;

Lukácsy az előrebocsátott irodalom történeti áttekintés után áttér tulajdonképeni föladatára: a magyarok eredetének és ázsiai történetének örmény kútfők segítségével való megvilágítására.

Abból indul ki, hogy a régi történetírók a magyarokat a scythák ivadékaiknak hirdetik. De köztudomás szerint a scythá nevezet határozatlan s a görögök által általán az éjszaki népek, p. o. a gótok, sarmaták, hún-magyarok stb. jelölésére használt gyűjtő-fogalom. Ezen körülmény nem csekély zavart idézett elő az újabb történelemben, tévútra vezetve a tájékozatlan bűvárokat. Hazai történészeink is nagyrészt nem kerülték ki e veszélyt; majd minden scythákban magyarokat keresve, majd a scytháktól teljesen elvonatkozva. De helyesen mondja szerzőnk: „a scythá név határozatlansága az avval való óvatos élésre inkább, mint annak merőben mellőzésére int bennünket. Mert ha áll egyfelől az, hogy nem valamennyi scythák magyarok; áll másfelől, és ha minden egyéb esetben érvényes írói tekintélyeken és nemzeti hagyományokon túladni nem akarunk, állni kell és nem tagadhatjuk, miszerint a magyarok csakugyan a scythák maradékai.“

Ezekután a történetnyomozás hivatása a nagyszámú és különféle fajú scythá törzsek közül kijelölni azt, mely a magyarok eleit foglalta magában. De erre az eddig ismert és használt görög s római kútfők nem elégségesek, mint azt ezeknek természete és az ismételt kísérletek eredménytelensége kétségtelenné teszi. Erre nézve a kútfői elsőség kétségkívül Ázsia íróit illeti meg, kik helyzetüknél fogva ismeretesebbek lehettek saját nemzetük és a szomszéd népek ősrégi viszonyaival, e mellett a keleti hangzatú hely- és népneveket is jobban megtartották és hivebben adják vissza nyelvükön, mint a görögök és rómaiak. Nagy előny tehát, ha valamely ázsiai népet, például éppen a magyarokat is tárgyzó vizsgálatokban, ázsiai eredeti kútfőkre támaszkodhatni. Ily kútfőket nyújt Armenia irodalma, mely a magyar őstörténelem szempontjából most első ízben kutattatott át.

Azonban az örmény kútfők sikeres használhatása végett ismerni kell a neveket, melyeken a magyar ajkú népek hajdan az örmények és egyéb keletiek által jelöltettek, és tudni, mily nevek felelnek meg ezeknek a görög és római kútfőkben. Ez nem könnyű, de nem is lehetetlen. Lukácsyt tanulmányai azon eredményre vezették, hogy a hún-magyarokat az örmények,

chímaiak és perzsák „chus, kus, chusán, kusán, kusita“ — az arabok „ghuz, ghouz, oghouz“ nevekkal jelöltek, melyeknek megfelelnek a görög és római emlékek „sacae, dahae, massagetae“ melléknevekkel jelezett scythák. Ennek folytán a következő tételeket állítja föl:

A Hunmagyarok = Chusok.

A Saca-, Daha-, Massageta-Scythák = Chusok.

A Hunmagyarok = Saca-, Daha-, Massageta-Scythák.

„Szokatlannak tessék bár és kivihetetlennek — úgymond — fölfajtott rendszerem, de az nem alap nélküli. Forrásaink nyomán Ázsia három különböző pontján találkozunk magyarokkal: Közép-Ázsiában az Oxus körül, éjszaki Kaukáziában és az Araxes környékén Örményországban; s ott találjuk mind a három kijelölt helyen a nevezett scytha-törzseket, még pedig a bélyegző emlékek, oly jellemző körülmények kíséretében, melyek azoknak a magyarokkal azon egy nép voltát kétségtelenné teszik.“

Jövő közleményünkben tovább folytatandjuk szerző műve ismertetését.

F. V.

XIII.

Beiträge zur Geschichte der älteren Beziehungen zwischen Deutschland und Ungarn, nebst einem Anhang: Züge aus dem ungarischen Culturleben im elften Jahrhundert, von Dr. J. G. Meyndt. Leipzig, Ernst Fleischer. 1870.

Ezen 88 lapból álló füzet teljesen megérdemli a nemzeti történettel foglalkodó közönség figyelmét, habár nem ment is minden hiánytól. Folyóiratunk feladata tehát azt, ha röviden is, megismertetni a közönséggel.

Szerző azon korszakot tűzte ki nyomozásai tárgyává, mely Péter második megbuktatása, s utódának I. Endrének a német császári házzal való teljes kibékülése, azaz: 1046. és 1058. közt folyt le.

Szerző a kútfőknek, mondhatni, teljes ismeretével rendelkezik, s azokat jobbra helyesen is használta fel. E tekintetben csak azon egy kifogásunk van ellene, hogy midőn a német kút-

fők a honiaktól eltérnek, mindig amazoknak ad igazat; sőt Béla névtelen jegyzőjétől s Turóczitól — bár kétségtelen, hogy ezek szintén vagy egykorú vagy legalább régebb honi följegyzések nyomain írták krónikaikat, a német írók szokása szerint, minden hitelességet megtagad. Jobbára innen erednek aztán szerzőnek tévedései is. Minő például az, hogy Vazul herezeg megvakíttatását egyenesen sz. István királynak tulajdonítja. A német kútfőknek adott túlságos hitelből származik azon tévedése is, mely szerint oly igen jogosnak tartja azon hűbéri viszonyt, melyet a nemzet nagyobb részétől gyűlölt Péter pártkirály, szorongattatásai közt III. Henrik császárral a nemzet akarata ellenére egyedül önérekből kötött; mely szerint továbbá a német császárt, kiben mi jogtalan hódítót látunk, magyar hadjárataiért magasztalja, bár azok által nem kevésbé veszélyeztette a magyarok közt még fiatal keresztyénségnek mind a szomszéd Németországra, mind magára a magyar népre nézve oly igen kíváncsós megszilárdulását; ellenben a nemzeti függetlenség megőrzésére törekvő Endre királyt, mivel a Péter által szerzett hűbéri viszonyt elismerni semmikép sem akarja, igazságtalanul hűtlenségnek gyalázza.

Sajnáljuk, hogy a különben oly szorgalmas és buzgó kútfőnyomozást tanúsító szerző szintén nem maradt ment a német, kivált osztrák írók azon chauvinizmusától, mely ezeknek Magyarországot illető minden irataikban oly erősen nyilatkozik. S ez az oka, hogy szerző sem tud kiemelkedni azon tévedésekből, melyekbe a magyar dolgokról író németek, majdnem kivétel nélkül szédelegnek.

E tévedések mellett azonban sok jót foglal magában e füzetke, s egynémít olyat is, melyekben hazai történetírásunk hézagait pótolja. Különösen beható búvárlattal világosítja fel azon viszonyokat, melyek 1053 után Endre s a hozzá futott pártos bajor Konrád és a morva fejedelmi ház között kifejltek. E viszonyokról — talán mivel azoknak kevés vagy semmi állandóbb hatása nem volt az országra — honi történetírásunk alig emlékezik. Szerző azokat a Pertz által kiadott történelmi emlékek újabb köteteiben közlött eddig részben ismeretlen kútfők nyomán bőségesen fölvilágosítja. Egészben véve, ajánljuk a

munkát történetkedvelő közönségünk figyelmébe, mint olyat, mely ha itt-ott téved is, nyereménynek mondható a magyar történelemre nézve.

H. M.

T Á R C Z A.

— A Magyar Történelmi Társulat november 3-iki választmányi ülését elnök Ipolyi Arnold e meghatottan s meghatóan előadott gyászjelentéssel nyitotta meg:

„Tisztelt Választmány!

Van szerencsém társulatunk rendes havi választmányi ülését megnyitnom.

Teszem azt ma a legérzékenyebb fájdalomtól eltelt érzettel, midőn mindenekelőtt társulatunk igazgató-választmánya egyik legkitűnőbb tagjának: Schultcz Ferencznek gyászos elhúnytát kell önöknek jelentenem.

Társunk, barátunk, azon nemes férfiú, kit oly érzékenyen gyászolunk, a tudomány és művészet geniusának kétszeres folkentje volt.

Őseink, atyáink nyelvén szól végre az irdalom és szól már a tudomány, egyre beszél a szónok s énekel a költő.

De a művészet maig még majdnem néma és bangtalan volt.

Nemzetünk művilágát és műalkotmányait csak annak multjában kereshetjük és találhatjuk. S ezek fölött is a feledés néma nemtője, vagy csak a költészet és történet múzsája viraszt és dereng.

Főnséges egyházaink, magasztos domjaink művészete porban heverve, — dicső fejdelmeink és vezéreink királyi palotái és várlakai romba dőlve enyésznek.

Alig néhány éve, hogy néhányan karöltve kiindulván, járjuk és vizsgáljuk e romokat, s a mint bámulva beszéljük azok magas művészetét és írjuk történetét, úgy egyre sóhajtunk és fohászkodunk: hol a kéz, mely fölemelje, vagy csak fenntartsa nemzetünk rombadólt műemlékeit!? És lesz-e végre magyar művész, ki fölépítse a nemzet egykori műalkotmányait; fölébressze velök a nemzet ősi művilágát, és nyisson vele új műirányt és műiskolát a magyarnak?!

S jött végre, hosszas várás után a férfi, nemzetünk egyik lelkes fia. Művészete ihletett szavára föl romjaikból keltek már műemlékeink.

Mint Amphion lantja zengzetére emelkednek Thebának falai: úgy emelkedik phoenixként hamvaiból a legfényesebb magyar műemlék, a legdicőbb magyarnak, Hunyadnak várlaka.

És épül már századok múltán ismét az első magyar által épített első magyar királyi lak: a mácsai tündér-szépségű és nem kisebb műbecsű királyi vadászlak.

S emelkedett volna már Salamon-tornya is, és fenntartva lett volna Visegrád romja is, és sorban utána hazánk annyi drága műalkotmánya, melyet — nem titok többé — az ország hazafias és nagylelkű kormánya s törvényhozása e geniális honfi-művész kezére bíz vala már, — ha őt a halál karjaink közül ki nem ragadja.

Valóban karjaink közül ragadta el! Mert göresösen mintegy belekaposzkodva, erőszakkal is, ha lehet, visszatartóztattuk volna őt, a páratlant, az egyetlent, a nélkülözhetlent, — mióta, néhány hava borzadva és irtózva vettük észre, hogy sorvad, hogy enyészik porhüvelye közülünk.

Mit sem használt. Az égiek gyakran csak mintegy rövid, csodás tünemény által nyilatkoznak nekünk földieknek, hogy óva és intve minket, a mulasztottakra és teendőkre figyelmeztessenek.

Így, mintegy magasabb tünemény lépett ő közénk, nagy tehetséggel és bő tanulmányaival, mély és terjedt ismereteivel, fáradhatlan szorgalmával és munkaerejével, nemes és szép ízlésével: magas művészetet mély s alapos tudománnyal párosítva.

Mi élő tanúi valánk mindennek. Önök itt hallák fennkölt tudományos előadását s az ország látta művészetét, melynek első kezdeményeivel is már örök emléket emelt nevének.

Pedig alighogy közénk jött, alighogy megkezdé szerencsés munkásságát! És mégis mindjárt mennyi reményt költött, mily műveket kezdett, mit végzett, és mennyi reményt vitt magával a sírba!

Ezen nemes, ezen magas tevékenységnek szentelte volt társunk életét, annak áldozta egész erejét. Míg végre maga is áldozatává lön.

S így áldozott le köztünk, mielőtt nagy műalkotásait, melyeket tervezett, befejezhette volna.

És most kétségbeesve kérjük: ki lép majd az ő nyomába!?

A fájdalom és keserűség panaszos érzete fog el, mint a virágzásban letörött virág felett, hogy elhervadt, mielőtt még teljes gyümölcsét, mielőtt érett magvát szedhattuk volna.

Hogy is ne! Évek óta várjuk, évek óta keressük a férfit, ki nemzetünk romba dőlt, romban enyésző emlékeit folemei. Megjön végre, oly erővel, oly lelkesedéssel, oly munka-képességgel és tehetséggel, minőt csak a legvérmesebb honfiai eszménykép állíthatott elő. Megkezdí művét, beléje leheli alkotó szellemét. De ez erős, túlfeszített tevékenységben kileheli egész lelkét. Kimerülve elhanyatlik és romba dől ő maga is, a romok s épülő anyag közt.

Baráti szerető karjaink azonban nem képesek fönntartani őt — nem keservünk, nem panaszunk viszaidézni.

Üdvözzöljük a classicus végbúcsú köszöntésével s a keresztyén hit és remény magasztos szózatával:

„Have pia anima!

Ad vitam venturi saeculi!“

Ezen általános részvétellel és megindulással fogadott, emelkedett szellemű necrolog után áttért az ülés a rendes tárgyakra; nevezetesen először is az octoberi ülés jegyzőkönyve olvastatott föl és hitelesítetett.

Azután titkár jelenté, hogy *Lehoczky Tivadar* v. tag már előbb, mintsem a múlt ülés határozatáról értesülhetett volna, beküldé Bereg vármegye monographiája eddig kész három kötetét; későbbi leveleiben pedig, — köszönettel fogadván a választmány múltkori figyelemzetését s készséggel ajánlkozván annak fölhasználására — mégis azon kérelmét fejezi ki: szíveskednék a választmány, munkáját addigis, minthogy már beküldötte, legalább szerkezetére s követett rendszerére nézve, megbíráltatni.

Ennek folytán az említett mű bírálatára *Nagy Iván* és *Pesty Frigyes* v. tagok kérettek föl.

Pénztárnok három új évdíjas tagot jelent be, névszerint *Steindl Imre* budai műegyetemi tanár urat, képzett műépítést, kit *Ipolyi*, mint elhunyt jeles Schulezunk várható utódát ajánl a választmány figyelembe, — *Pór Antal* nagy-szombati k. r. tanár urat, akadémiai pályadíjt nyert régészeti mű szerzőjét, és *Nagy Gyula* urat Pesten, kit a közelebbi vasi kiránduláskor volt alkalmunk mint jártas paleographust megismerni. — Mind a hárman egyhangúlag megválasztattak.

Pesty Frigyes bejelenti a társulati pénztárnokságról, annak már négy évi vitele után, lemondását, — melyet azonban úgy az elnök, valamint a választmány el nem fogadott; *Pesty* végre késznek

nyilatkozott a pénztárnoki teendőknek még mindaddig vitelére, míg majd közgyűlés fogván tartatni, az, új pénztárnok-választásról intézkedhetik.

Ezen folyó ügyek elintézése után következett a Vas vármegyei kirándulásban részt vett bizottságok jelentéseinek fölolvasása, név szerint Nagy Imre, Supala Ferencz, Szabó Károly, Thaly Kálmán és Véghely Dezső bizottsági előadóktól, — kik közül Nagy, Supala és Thaly személyesen jelen lévén, saját jelentéseiket, önnön-magok, a távol levő Szabóét és Véghelyét pedig a társulati titkár olvasta föl.

A választmány és hallgatóság lelkes tetszésnyilatkozatai jutalmazák végül, a búvárkodás közmegelegedéssel, sőt némely részben meglepetéssel fogadott gazdag eredményét előtűntető e jelentéseket, — melyek egész terjedelmökben jelen füzetünk élén állanak, mint az idei vidéki kirándulás gyümölcsei. Itéljen róluk az olvasó.

Az említett jelentések fölolvasása után az ülés befejeztetett.

— **A Magyar Történelmi Társulat átirata, Tolna vármegye közönségéhez, Béri Balogh Ádám emléke ügyében.**

Tisztelt Megyei Közönség!

Alólirott Magyar Történelmi Társulat, melynek föladata a hazai történelem homályos részeit földeríteni, annak érdekeit óvni, és dicső multunk iránt az érdekeltséget nemzetünk fiai közt terjesztetni, — e föladatához híven, alkalmat vesz magának a Tisztelt Megyei Közönséget az alább következőkre figyelmeztetni.

Azon dicső küzdelmekben, melyek hazánk ezred-éves alkotmányának visszaszerzéséért a nagyemlékeztű II. Rákóczi Ferencz fejedelem vezérlete alatt 1703-tól 1711-ig, tehát nyolcz éven keresztül, páratlan kitartással vivattak, jelentékeny részt vőn Tolna vármegye is, melynek határában Simontornya és a Kömlőd felett emelkedő Bottyánvára a kuruczoknak sokáig biztos védhelyük volt, — s melynek terén vivatott 1708-ban, 3000 császári harcosos veszedelmével, a magyarok kölesdi győzelme. E diadalnak vézére, intézője Béri Balogh Ádám dandártábornok vala, kinek huszár-ezrede Tolna vármegyeikből állott: ő maga is Tolna megyei nemes és Faddnak birtokosa volt. Tolna ezen dicső fiára mindig büszkén gondolhat, mert egyike vala ő Rákóczi fejedelem legjellemesebb s

Századok.

legvitézebb vezéreinek, — ki a balsorstól sújtatva is váltig küzdött a szeretett Dunán túli föld megtarthatásáért; mígnem 1710. october 29-kén, túlerő ellenében vivott valódi hősi küzdelem után, midőn Bátta-széktől Szegszárd felé menekvő hadát a csatári szőlők felől kiömlő, mély, szakadásos árkú vízmosás előtt megegyeszer az üzőkre visszafordítani akarná: maga is lovastól ezen vízmosásba sodortatott, s az ellenség által ottan nyomaték el. Pestre hurezolatott, hol a zsarnokság őt, az Urához s Hazájához fogságában is állhatatosan ragaszzkodót, 1711. február 8-kán hóhérbárdal kivégeztette.

Ekkép Balogh Ádám — kinek elfogatásával szűnt meg Dunántúl a kuruczvilág — a szabadság és elvhűség vértanújává lön. A végszerű helyet, a hol elfogatók, ama víz-árok partján, egy jól ismert élő emlék: a Tolna kegyeletes fiai, különösen a közel szegszárdiak által a hősről „Balog-fájá”-nak nevezett terebélyes agg szilfa jelölé, — a mint ezt nemcsak a néphagyomány, de kétségtelen történelmi adat: báró Petrasch es. tábornoknak, Balogh Ádám ellenfelének, a tolnai táborról, 1710. october 30-kán, tehát mindjárt a csata utáni napon kelt eredeti jelentése igazolja.

A tisztos vén fát, f. é. september hó 8-kán kidönté a vihar: de a szabadság dicső hőseinek emlékezetét az idők viharának kitörölni nem szabad!

Tolna vármegye lelkes közönségéhez fordulunk tehát, mely e szent kötelesség teljesítésére mindenekelőtt hivatta van: ne engedje dicső fiának, a magyar szabadság egyik tiszteletreéltó vértanújának emlékét elenyészni; Pótolja a kidőlt fa helyét bármily egyszerű, de tartás és maradandó kő- vagy vas-emlékkel, — melynek aránylag csekély költségeit e t. megye hazafias érzületű fiainak, leányainak buzgalma csakhamar előteremtheti.

Ha alólírottaknak, mint a hazai történelem közégeinek, javaslatot tenni szabad volna: mi ama nehéz időkhöz és a hős Balogh Ádám vas-jelleméhez legillőbbnek, legméltóbbnak vélnénk egy pyramis-alakú *vas oszlopot*, — mely a czélnek mindenképen megfelelő, s — egyszerűségénél fogva — mégis kevés költséggel, hazai műtelepben: Ganz vagy Schlick vasöntődjében kiállítható lenne. E lobor négy felső lapjára Magyarország, Tolna vármegye, a Rákóczi-fejedelmi ház és a Béri Balogh-család czímere volna öntetendő, az oszlop közepét képezendő négyszögtalapzat előlapjára pedig e fölirat:

ITT ESETT FOGLYÚL
HÖSI HARCZOK UTÁN,
BALVÉGGZETTÖL ÜZETVE

BÉRI BALOGH ÁDÁM,

II-ik RÁKÓCZI FERENCZ FEJEDELEM

ÉS

A SZABADSÁGÉRT SZÖVETKEZETT MAGYARORSZÁGI RENDEK

DUNÁNTÚLI HADAINAK

VEZÉNYLŐ DANDÁRTÁBORNOKA,

JELLEM BEN ÉS VITÉZSÉGBEN EGYARÁNT TÜNDÖKLŐ.

RABÚL ESETT ITT, 1710. OCTOBER 29-kén,

URÁHOZ ÉS HAZÁJÁHOZ VALÓ HÜSÉGÉNEK

VÉRTANÚJÁVÁ LÖN

PESTEN, 1711. FEBRUÁR 8-kán,

HOHÉRBÁRD ALATT.

Az átelleni lapra:

Az 1870. szeptember 8-kán — a szerencsétlen hősként — vihar-

letörte ős szilfa helyére

Emlék ül a Dicsőnek

TOLNA FIAI.

Az egyik oldallapra, cserkoszorú alá e fölírat:

Tettök sugára átragyog

Időn, enyészeten.

A másik oldallapra, hadi jelvények alá e sorok:

Hol legtöbb honfivér lepe

A harci sikokat:

A népszabadság ott tenyészt

Legszebb virágokat.

Tisztelt Megyei Közönség! Azt hisszük, ily emlék teljesen alkalmas volna egy részt a nevezett hős és a dicső múltak emlékezetének jelölésére, s egyszersmind hathatós eszköz az alkotmányhű, hazafias közérzület ébrentartására.

Különben e fölíratok, és minden, a mi a részletekre vonatkozik: csak szerény ajánlat, tervezet, alólirottak részéről, — melynél, ha a T.

Megyei Közönség illőbbet és méltóbbat talál. — Társulatunk örömmel vonúl vissza.

Mindazáltal, ha az emlék valósítása érdekében a T. Vármegye velünk közreműködni kíván: mi továbbra is hazafias buzgalommal ajánljuk készségiünket, valamint azt is, hogy, ha az emlék föllállítását a T. Közönség, annak idejében netalán, a közérzületre mindenesetre jótékonyan, emelőleg ható nyilvános ünnepélylél óhajtaná összekötöi: Társulatunk azon ünnepélyen szívesen fogja magát küldöttségileg képviseltetni, — és az azon alkalommal tartandó történelmi emlékbeszédekről gondoskodni fog.

Indítványunkat még egyszer melegen ajánljuk a T. Megyei Közönség hazafias pártfogásába, — meg lévén győződve, hogy midőn Tolna vármegye, dicső fiának Béri Balogh Ádámnak emléket emel: önnön magát tiszteli meg.

Kelt a Magyar Történelmi Társulat választmányi üléséből.

Pesten, 1870-iki october 15-kén.

HORVÁTH MIHÁLY,

másodelnök m. k.

THALY KÁLMÁN,

titkár m. k.

— **Magyar tudományos Akadémia.** A második osztály october 31-kén tartott ülést, de történettudományi értekezést ez alkalommal nem hallottunk. Mindazáltal fordúlt elő az ugyanekkor végbe ment havi közgyűlésen o'ly tárgy, mely történetirodalmunk körébe vág. Nevezetesen Csengery Antal r. tag hosszabb, írásbeli jelentés kíséretében — melyet később lesz alkalmunk közölni — bemutatja a Rákóczi-Aspremont-Erdődy levéltárból vétetett azon másolatokat, melyeket a történelmi bizottság, Szalay László halála óta, az ő felügyelete alatt tétetett. Utal ezek fontosságára, kíváncsnak tartja a folytatást, s jelentvén, hogy a már lemásolt eredeti kéziratok Thaly Kálmán akad. tag és a Történelmi Társulat titkára által vizsgavittettek Vörösvárra, egyszersmind kiemeli gr. Erdődy István úr hazafias előzékenységét, melylyel nemcsak a most visszaküldött okmányok másoltatását, de azt is megengedni méltóztatott, hogy Thaly ismét nagymennyiségű csomagot válogathatott ki és hozhatott el az Akadémia számára. A másoltatás folytatásáról intézkedni a történelmi bizottság feladata, melynek ez már eleget is tőn; azonban a nevezett főúr tanúsított nagylelkűségéért a halás elismerés kifejezése az Akadémia

közgyűlésének kellemes tiszte lévén: Csengery indítványozza, hogy gr. Erdődy István úr iránt az összes Akadémia halás köszönete jegyzőkönyvileg fejeztessék ki, és a nemes gróffal külön, ünnepélyes iratban közöltessék. — Az indítvány egyhangú helyesléssel határozattá emeltetett, a jegyzőkönyvi köszönet egyszersmind — Toldy indítványára — Csengery Antal r. tag úrra is kiterjesztetvén, azon buzgalmáért s érdemeiért, a melyeket e nagyfontosságú ügyiratok másoltatásának lehetővé tétele és eddigi fáradságos vezetése által szerzett.

A történelmi bizottság october és novemberi ülésén is előfordult e tárgy. Nevezetesen Thaly Kálmán a Vörösvárról hozott két láda írományt bemutatván, azok közül az eredeti török oklevelek Szilády Áronnak adattak ki fordítás végett, a többieknek másoltatása pedig, Csengery a másoltatások vezetéséről leköszönvén, Thalyra bízott, s több szakképzett másoló helyzetetett e célra rendelkezésére. — Krytoboulosz Konstantinápolyban nyomott görög és francia szövegei, valamint a Nápolyban búvárkodó Óváry Lipót újabb jelentései az ott lelt Anjou-kori nevezetesb okmányokról, bemutattnak. Ez utóbbiak, az okmányok másolataival együtt Wenzel Gusztávnak adatnak ki átvizsgálás és jelentéstétel végett. Végeztetik, hogy mihelyt a vörösvári, II. Rákóczi Ferencz-féle hadi és politikai levéltár lemásoltatott: a bizottság megkezdendi a Rákóczi Tár (Acta Rakociana) kiadását, és pedig mindkét, t. i. had- és belügyi, továbbá diplomatiái, külügyi irányban. Simonyi Ernő „Londoni Okmánytára” is, mint ide tartozó, e Rákóczi Tárban — mely a Magyar Történelmi Emlékek külön osztályát képezendi — fog kiadatni.

A Németh Antal úr tulajdonát képezett XVII-ik századi Kabos-féle kézirat, mely a felső-magyarországi XIII vármegye provinciális gyűléseinek jegyzőkönyveit s más egykorú följegyzéseket tartalmaz, a bizottság által megvétetett.

— **Adalékok Koháry István fogságának történetéhez.**
Társulatunknak 1869-iki vidéki kirándulására alakult szent-antal-selmecz-korponai bizottsága — melynek alólírott volt szerencsés előadója lehetni — ahogyan Koháry nemzetség archívuma rendezetlen részében, a jellemzőségeiért oly híres Koháry Istvánnak Thököly-féle, Regécz, Tokaj, Patak, Munkács és Ung váraiban kiült három évnél hosszabb fogságáról egész csomag írományt válogatott össze, melyek —

számos egyéb levelezéseivel együtt ama nevezetes férfinak: egy személyben hadvezér, költő és országnagy — életírójára várnak.

Mig e föladata valaki vállalkoznék — s ha vállalkozik-e körünkben? — hadd álljon itt a jelzett csomagból három kiválóbb érdekű okmány.

I.

Az első: a rab Koháry Istvánnak regéczi börtönéből, szeretve tisztelt édes anyjához: a szintén meglévő, számos eredeti levelei tanúsága szerint, ritka műveltségű s emelkedett lelkű gr. Balassa Judit-hoz irt vigasztaló levele, mely írójának határozott lelkét, s a mi főjellemlvonása: Istenben és elrendelt sorsában való vallásos megnyugvását híven tükrözi. E levél — a költő saját keze írása — így hangzik:

„Alázatossan szolgálók Ngodnak.

Csábrádból 27. Septembris költ Ngod levelét fiúi alázatossággal vettem, — mit írjon Ngod, megértettem. Istennek legyen hála, egészségem jól szolgál, s mostami állapotomhoz képest tűrhetőképen vagyok; hiszem Istent ő szent Fölségét: megadja szabadulásomat, — fiúi kötelességem szerint udvarolhatok Ngodnak; az minthogy kérem is Ngodat; felölem ne búsuljon, se ne törődjék: az szomorú napok után vig üdönk is következhetik. Dicsírtessék Istennek szent neve, írom jó igazsággal: csendesesen türom Istenem látogatását; hogy pedig Ngodat is megtartotta jó egészségben, áldom szent nevét. — Öcsém-uraiméknak (fivérei: Farkas, János, Imre) s menyemasszonyoknak (Farkas neje, sz. Rechberg grófnő) ajánlom atyafiságos szolgálatomat; ő kglmek jól gazdálkodjanak, s vigyázzanak magok dolgaira. Én mostanság minden búsítás, fáradság nélkül töltöm időmet s pihentetem magamot: Isten ő szent Fölsége szabadulásomat adná, mind Ngod s mind ő kglmek szolgálatjára serényebb lehessenek. Lovaimra való gondviselését Rády Pálnak méltóztassék megparancsolni, mint reá bíztam, serényen viselje. Ezzel Ngodnak anyai gratiájában ajánlván magamot,

Ngodnak

Regécz, 2. 9-bris A. 1682.

alázatossan szolgáló fia
KOHÁRY ISTVÁN m. k.“

Külczim: „Nemzetes Nagyságos Gyarmathi Balassy Judith kedves Asszonyom-Anyám ő Ngának adassék — Csábrádban.

P. H.“

Eredeti levél, egész íven, in folio.

II.

A második levél Kohárytól 1685-ben íratott, Kecskemét városához — mint a melynek egyik földes ura vala — Munkács várából. Ez így szól:

„Isten áldjon benneteket.

Az végbeli tisztek és katonák miatt való alkalmatlanságotok megértettem, és kívánságotok szerint irtam Farkas öcsémuram ö klmének: oltalmazástokban serénkedjék ö klmé; úgy hiszem, irásomra, és maga hasznára nézve is, el nem fogja ö klmé mulatni galibáitoknak tehetsége szerint való orvoslását. — Megvallom, jó atyámfiái, hogy benneteket húznak-vorolnak, károsítanak s nyomorítanak, és hogy káraitoknak eltávoztathatásával magam nem oltalmazhatlak benneteket, — s iven szerint bánom; de Isten ö szent Fölsége még talám valaha abban is ád módot. Azonban, még az meglészen: hogy itten kedvemre tobákolhassak, fínium fő-dohánt 25 funtot, igen szép s jó öreg tajték-pipát kettőt; jó hosszú és szép rendes, különbféle forma pipaszárat háromat; török varrással czifrázott dohány-zaeszkót egyet vegyetek számomra; e mellett két pár papucsot, mely kiseded vagyis középszerű s lábomhoz való légyen, s hova hamarébb, itt való kapitány uram ö klmé ugyan mostanság adott úti levele mellett, bizonyos emberek által küldjétek ide. Az pipaszáraknak megválasztását és az több megírt vásárlást is ugyan oly emberre bízátok, a ki fel tudja szemét nyitnia; s minthogy ócsó húsnak híg szokott az leve lenni: mindezeknek megvételében ne kémilje az költséget, melyet engem illető adótokból tudjatok ki, s ez levelemet quietantiátok helyett tarthatjátok. Az pipaszárnak legalább egyiknek olynak kell lenni, hogy az szívókáján csont légyen.

Akarám azt is értésekre adni, hogy az harmad évi bírának megparancsoltam vala: bizonyos ötven forintokat szolgáltatott volna az ott való pater franciscanus barátoknak; vitték-é végben, vagy sem? nem tudhatom. Melyhez képest, ha végben nem vitték volna mindeddig is: tovább való halogatás kívül adassátok meg azon ötven forintokat, és azonkívül más ötven forintokat is részemről való adótokból adjatok az ott való pater praesidensnek, s ö klmét én nevémmel is köszöntve, kérjétek azon: adjon recognitionalist az ötven, általatok megadott fo-

rintokrúl, s azzal és ez levelemmel számot fogtok adhatni mind előttem, s mind Farkas öcsém előtt.

Mindezeknek végben vic'et bánnám, édes szép atyámfiái, hogyha rabságos ügyemhez képest valahogy süketségre vennének; s talám az én bánatomat tinétek sem kellének örölnötök. Melyre nézve az megírt vásárlást, az mint íram, hovahamarébb küldjétek meg számomra, és a pátereknek is adjátok meg azt az ennyihány forintot. Ezzel Isten veletek. Munkács, 11. Januaris Anno 1685.

Rab földesuratok

KOHÁRY ISTVÁN m. k.“

A lól, más, hihető a kecskeméti jegyző irásával. „Satisfactum tenori harum litterarum.“

K ü l c z í m „Kecskeméth városa bírának adassék ez levelem. P. H.“ Kisdud gyűrűpecsét Koháry czímerével, aranyos pecsétviaszba nyomva.

Eredeti levél, egész ívre in folio írva, Koháry saját kezével.

III.

A harmadik, nemkevesbé érdekes irat: az 1697-iki Hegyalja vidéki népfölkelés egyik vezérének, Tokaj vára merész elfoglalójának: Tokay Ferencznek, azelőtt Thököly gyalog hadnagyának folyamodvány alakjában Koháryhoz írt eredeti levele, kassai vagy bécsi rabságából. Tokay ugyanis a harangodi csata után nem sokára, a szaláncai hegyekben a császáriak kezébe kerülven, az említett helyeken raboskodott. Levele kettős érdekű, a mennyiben Koháry regéczi fogságáról is adatot tartalmaz. Úgy mint:

„Méltóságos Gróff és Generális, mindenkor kegyelmes uram!

Jusson az Méltóságos Gróffnak kegyelmessen esziben: a midőn Ngod Regicz várában lévén fogva, én voltam akkor az vár kapuján lévő gyalogságnak hadnagya*), mely Ngodat vizsgáltam, és muzsikáltattam; megszabadulásának is én voltam oka, mely emberemet küldvén Ngodhoz, hogy Ngod órája már elérkezvén: szabadon bocsáttattassék le az várbúl. Emlékezzék meg én rólam is kgl-

*) Nem áll tehát Szalay Lászlónak (Magy. orsz. tört. V. k. 2-ik kiad. 55 l.) azon állítása, mintha Tokay közhajdú lett volna.

mes Úr, és ne felejtkezzék el rólam szegény szolgájáról, végyen emlékezetben. Ha pedig valaha miben megbántottam Ngodat: légyen olly irgalmas és kegyelmes, bocsásson meg! várván én is mindennap az én kegyelmes császáruk (igy) ő Főlsége kegyelmes gratiáját és megszabadulásonnak napját, ki ennekelőtte is nem lévén ő Főlségének ellensége, sőt ezután is kész vagyok életemet, halállal megváltoztatnom. Kérem mindenek fölött Ngodat: tekéntszen szegény fogolyra, mely bizonyomra mondom — kit nem szükség Ngodnak eleiben terjesztenem — tudja Ngod, mint légyen az szegény rabnak állapotja; legyen valamel segítséggel — mert szegény vagyok — ezen emberem által; Istentül vészi jutalmát Ngod, én is nem lészek hálaadatlan megszolgálnom az én Istenemnél. Maradván Ngodnak

alázatos szolgálja, mint fogoly

TOKAY FERENCZ m. k.*

Eredeti, kérvényalakú irat, félíven, fölzetén Koháry István czímzetével.

Lehet, hogy Tokay életben maradását — midőn Patakon és Tokajban elfogott ügytársai kötéllel és karóval végeztettek ki — a bécsi udvarnál rendkívüli hűségéért nagy tekintélyben álló Koháry közbenjárásának köszönhető, egykori regéczi jóvoltáért, ezen emlékeztető esedező levele folytán.

A herczeg Koháry-ház szent-antali levéltárából közli

THALY KÁLMÁN.

— Vitnyédy Istvánnak Ensel Jánoshoz, neveltjéhez irt levele; Soprony, dec. 24. 1657. *)

Megirtam iterato, ha kedved vagyon, az académiában való fölmenetelre, ugyancsak onnénd Eperjesről adtad volna hiremné, tudtam volna elmeneteled és szükségeid felől disponálnom, mivel még ide jönénél, addig csaknem ottbenn lehetsz, semmi válaszodat nem vettem. Ugy vagyon, az sok hegyeken az téli utak igen nehezek, és alkalmasabb lenne husvét és pünkösöd közben bemenned, mint most; mindazonáltal csak értsem tetszésedet, jó szívvvel kész vagyok dispositiót tennem, hogy elmehess. Az én Wittembergában levő fiam praeceptorának Sombergernek irtam felöled, hogy beküldölek, és azt akarom: velek legyen szál-

*) V. ö. „Századok“ 1870. VI. f. 420. l.

lásod és asztalod; ha tetszik ez dispositióm, ott lehetsz, kevesebb veraxióval leszesz, ha köztök fogsz lenni; jó helyen vannak, kérlek tetszésedet siessed megírni. . . . Ezek után stb.

Sopronj 24. dec. 1657.

(Fogalmazathól, Vitnyédy István levelei közt a magy. tud. Akadémia könyvtárában).
Közli GARÁDY.

— Istvánffi és Apor Péter kéziratai az erdélyi ösvadokról Pétervártt. Hol nem talál az ember, ha a szerencsés véletlen akarja, érdekes történelmi adatot! E gondolat villant meg agyamban, midőn nemrég, curiosumképen a néhai B é r c z y K á r o l y szerkesztése mellett 1863. Emich Gusztávnál megjelent „Hazai és külföldi vadászrajzok“ czimű albumban forgatván, annak 299-ik lapján e sorokra bukkantam, a híres erdélyi öreg vadász Ujfalvi Sándortól irt „Erdélyi vadászatok és vadak“ czimű közleményben: „Régi adatok hiányában felszólítám a történet mezejének legnagyobb, legfürkészőbb vadászát gróf Kemény Józsefet, de töle azon szomorító választ nyertem, hogy midőn a pétervári tudóstársaság tagjává nevezetett, fölkeretett, hogy az erdélyi ösvadokról s vadászatokról írjon. S ő, Istvánffi Boldizsár és Apor Péter e tárgyú becses kéziratait Szebenben egy nyugalmazott századosnak adá, hogy azokat francziára áttegye. A százados pedig, megmagyarázhatlan tévedésből, a fordítással együtt a kéziratoskat is Pétervárra utasítá, s így legbecsesb kútfejeitől megfosztatott, s gróf Kemény többszöri sürgetéseimre sem segíthetett ki. Tobbi megtalált történetbúvár barátaim sem pótolhatták e veszteséget.“

Íme, itt áll az érdekes közlemény, a maga mivoltában, figyelemgerjesztésül az idézett kéziratosoknak — ha még megvolnának — Sz.-Pétervárról, legalább másolatban lehető visszaszerzésére; mert egy Apor Péter, a „Metamorphosis Transsylvaniae“ jeles szerzője elveszett művének utánajárni mindenesetre megérdemlené az irodalomtörténet búvárok fáradságát. Ha azonban ez csak kegyes óhajítás marad: úgyis mindenesetre méltó a nevezett munkáknak legalább egykori léteztéről e helyütt megemlékeznünk.

VALENTINUS BUJDOSÓ.

Schulcz Ferencz. †

Legközelebbi füzetünkben a hazai történettudomány egyik derék veteránjának kidöltét kellett jelentenünk, — s most az a fájdalmas kötelesség jutott osztályrészül, hogy a hazai régészet egyik legifjabb bajnokának, de máris zászlóvivőjének elhunytát sirassuk. Ha már az érett gyümölcs lehullása is fájdalmasan érinti a lelket: mennyivel megrázóbb, érzékenyebb veszteség a pompája teljében viruló, a halál keze által mintegy erőszakkal letépett, ifjú virág elvesztése! És valóban, f. é. october hó 22-kén, hervasztó kór folytán elhunyt Schulcz Ferencz ben a magyar régészettudomány és műépítészet virága hullott le. Sorvasztó betegsége — melynek gyors menetét a boldogult barátai több hó óta aggódva vették észre — Spanyolországban, fáradalmas műutazása közben vert gyökeret az erőlelkű ember gyöngye testében, s itthoni megerőltető munkálkodása által fejlődött ki, s nevezetesen, múlt nyári visegrádi útja óta — melyet a vár restauratiója érdekében tett — ölte veszélyes jelleget. Így történt, hogy a keblét égető láng főlemészté törekeny porhüvelyét, — épcn midőn remek építményei: Vajda-Hunyad és a gödöllei kir. vadászlak már országos hírt, tudományos működése pedig bel- és külföldön elismerést vívott ki a pályája kezdetén álló jelesnek Társulatunk volt első, mely Schulczot irodalmi érdemei elismerésül igazgató-választmányi tagsággal megtisztelte; ez után jött a spanyolországi s a n-fernandói műépítészeti Akadémia, mely őt levelező tagjává választá, s a magy. kir. cultusminister, kinek fölterjesztése folytán ő Főlsége Schulczot a budai kir. műegyetemen a műépítészet rendes tanárává kinevezé. E széket azonban a 32 éves ifjú férfiú már el sem foglalhatta: october 22-kén reggeli 2 órakor kilehelé nemes lelkét, s 24-kén d. u. 3 órakor eltemetük őt budavári lakásáról, — mélyen megszorított szívvel s szakadó záporban: mintha még az ég is siratta volna — Schulcz korai halála országunkra nézve valóságos csapás.

Koporsójánál a Magyar Történelmi Társulatot alelnöke Ipolyi Arnold, titkára Thaly Kálmán, az elhunyt benső barátja: Römer Flóris

és b. Orbán Balázs választmányi s gr. Teleki Sándor alapító tagok képviselték. Elhunyt a fölötti érzelmeinket legjobban kifejezi Ipolyi gyönyörű beszéde, melyet fölötte november 3-iki választmányi ülésükön mondott.

Schulez Ferencz Pécsen született, 1837-ben; a műépítészetben a Szent-István székesegyház restauratorának, a híres Schmidtnek tanítványa volt. Gyászoló özvegyet hagyott hátra.

Áldás és béke hamvain!

— **Lukácsy Kristóf** szamos-újvári plébános előre hirdetett munkája a magyarok őseiről, ezek hajdankori nevei és lakhelyeiről, régi örmény kútfők után dolgozva, — közelebről megjelent. A Kolozsvárt nyomtatott nagy 8-ad rétű, 254 lapból álló kötet, melyhez XXIII lapnyi, Bécsben a mechtaristák nyomdájában nyomott eredeti örmény szöveg járul, — tekintélyes tárháza őstörténelmünk eddig nem ismert vagy kellőleg föl nem használhatott adatainak, s azért csak köszönetet mondhatunk a nagyszorgalmú szerző sok évi fáradozásaiért, melyekkel művét létre hozta, hogy vele irodalmunkat új oldalról gyarapítsa. Egyébiránt azon kellemes helyzetben vagyunk, hogy e derék munkát már jelen és jövő füzetünkben tüzetesen ismertethetjük. E helyütt tehát főleg rőla bővebben szőlanunk, csak figyelmeztetjük rá a régi történetek s nemzetünk származástanának kedvelőit.

— **Diplomatarium Alvinczyanum.** Történelmünk kútfő-tára még egy becses kötetel gazdagodott a múlt hetekben; s ez a magy. tud. Akadémia történelmi bizottsága által kiadott „Magyar Történelmi Emlékek“ első osztályának (Okmánytárak) 14-ik kötete. Tartalmazza Alvinczy Péter erdélyi ítélőmester és I. Apafi Mihály fejedelem helyettes udvarmesterének Okmánytárát: az Erdély visszacsatolása ügyében a magyar királylyal s megbizottjaival, névszerint különösen Dunod Antid páterrel folytatott alkudozások történetére vonatkozó jegyzékváltásokat, 1685-től 88-ig. Nevezetes adalék anaz említett átmeneti kor, s kivált a leopoldi diploma keletkezésének s az azt megelőzőtteknek történeteihez, melyeket Alvinczy, kinck kezén, mint tanácsjegyzőjén, az eredeti okmányok mind megfordultak, és a ki, udvari állásánál fogva, minlenbe be volt avatva, a legjobban ismert.

A mű kéziratát nagyérdemű elnökünk gr. Mikó Imre ajánlókozá az erdélyi muzeumnak, melynek buzgó könyv- és kéziratárnoka

Szabó Károly figyelmezteté arra Szilágyi Sándort, ki azután sietett azt az Akadémia történelmi bizottsága elé terjeszteni. Így jött létre a jelen kiadás, Szilágyi szerkesztése mellett. A műnek ez azonban még csak első kötete, az 1685. február 5-kétől 1686. aug. 27-ig kelt okiratokat tartalmazó.

— **Erdősy-Sylvester János Élete.** A XVI-ik század nagy nevű magyar tudósa, írója és reformatorának Erdősy, máskép Sylvester Jánosnak tüzetes élet- és jellemrajza s irodalmi méltatása jelent meg közelebbről Bécsben, Braumüller udv. könyvkiadónál, német nyelven, — de magyar szerzőtől: Dankó József esztergomi kanonok úrtól, ki mint egykori tanára a héber nyelvnek a bécsi egyetemen, akart emléket emelni hivatali elődének; Erdősy ugyanis 300 év előtt a bécsi egyetemen szintén a héber nyelvnek tanára vala. Lesz alkalmunk e nagy tanulmánynyal irt művet januári füzetünkben ismertetni; óhajtánók azonban, ha Erdősy s a magyar reformatorok életének tanulmányozója Révész Imre t. tagtársunk is közlőnyünkben szólna hozzá e tárgyhoz: tanulságos irodalomtörténeti eszmecsere fejlődhetnék belőle.

— **Henszlmann Imre** régészeti ásatásai, melyeket a nyár és ősz folytán Haynald Lajos kalocsai érsek meghívására és költségén a bácsi vár területén tétetett, valóban jelentékenyek és a XII—XV-ik század műépítészetét illetőleg, érdekes fölfedezésekre vezetők valának. A jeles régész most az Archacologiai Értesítőben hosszabb cikkben teszi közzé kutatásainak eredményeit.

— **Történészeinket figyelmeztetjük** boldogult Malinowszki lengyel tudós és levéltárnok írásbeli hagyományára, melynek czíme: „A Jagellonidák uraldása Magyarországon.” Ezen reánk nézve igen nagyfontosságú mű lengyel nyelven van írva, és a szerző örökesei nem birnak annyi vagyonnal, hogy a 3 kötetnyi munkát kinyomathatnák, de hajlandók lennének azt a m. tudom. Akadémiának vagy más tudományos testületnek fordításra és közlésre méltányos föltételek alatt átengedni. — Ezen ajánlatot velem közlé Gróf Przewoziecki Sándor, ki közbenjáróul szívesen föllép, hogy a nevezetes munka napvilágot láthasson.

RÓMER FLÓRIS.

— **Csanád.** Bonnaz Sándor csanádi megyés püspök védnöksége alatt a csanádi egyházmegye r. kath. clerusa között egyesület alakult ezen egyházmegye múltjának s jelenének ismertetésére, történelmi, sta-

tisticai, topographiai és birtokviszonyi adatok gyűjtése végett. Ez örvendetes mozgalom eredményei „Történelmi Adaléktár Csanád-egyházmegye hajdaná(hoz) s jelenéhez“ című havi füzetekben kiadatni tervezett folyóiratban fognak kinyomatni. E folyóirat Temesvártt, ft. Orthmayer Tivadar és Szent-Kláray Jenő lelkész úrnak szerkesztése alatt jelenend meg, 1871. január elejétől kezdve. Előfizetési díja egész évre 6 frt, félévre 3 frt 10 kr, negyedévre 1 frt 70 kr. — A füzetek egyenként három részre lesznek osztva, melyek elseje az egyes hitközségek történetét tárgyalandja, betürendben, — második az egyházmegyei és káptalani levéltár nevezetesb okmányait, végre a harmadik az egyes plébániák vagy községe történetére vonatkozó netalán később érkezendett adatokat és újabb események leírását fogja tartalmazni. A kiadás mindaddig foly, míg valamennyi hitközség monographiája nem közöltetik.

Részünkről örömmel üdvözljük a sokat ígérő vállalatot, s öhajlásunkat fejezzük ki: vajha a többi egyháznagyok is követnék Bonnaz püspök dicséretes példáját! Tudományszerető és hazafias érzelütű papságunkat ismerve: a szellemi támogatás alúlról seholsem maradand el, ha a kellő impulsus és anyagi segédeszközök felülről megadatnak.

— **Vegyes közlések.** Liptó vármegye a területén — melynek egész hosszában vasutépítési földmunkálatok is folynak jelenleg — előforduló régiségek kutatása és megóvására régészeti biztosúl Majláth Béla megyei főjegyző urat nevezte ki. Majláth úr máris szép eredménnyel működik nemes hivatásában, a téli szakban pedig Liptó-Szent-Miklóson régészeti fölolvasásokat is szándékszik tartani. Reméljük, hogy a régészet iránti érdeket egyszersmind a hazai történelem iránti buzgó érdekeltség követendi. — Makón közelebről „Maros“ című hetilap indúlt meg, melynek tárczájában „Csanád vármegye régi határai“-ról irt történeti tanulmányt olvasunk Reizner Jánostól, több czikkben. — Izabella királyné arczképét gróf Przewdziecki Sándor lengyel tudós, ki a Jagelló-ház női tagjainak életrajzeit adja ki, régóta kutatja, hazánkban is; újabban figyelmeztették őt a királynénak gyula-fejérvári relief-munkákkal ékes sarcophagjára, melyről egykori királyasszonyunk domborvésetű arczképét Stornó Ferencz hazánkfia lerajzoló a lengyel író számára. — Lengyel történetirodalomról szólván, megemlítjük, hogy Helvetia szabad földén, a

rappelsvylí várban alapított lengyel nemzeti múzeum f. é. october 23-kán, alapítója és igazgatója gr. Platter által ünnepélyesen megnyitott. A múzeum máris szép gyűjteménnyel bír, úgy okmányok mint történelmi emlékü műtárgyakból, melyek legszebbjeit angolok ajándékozásként vissza a szerencsétlen nemzet fainak. Hazánk történelme sokszorosan egybe van szövődve Lengyelországgal; illik testvéri érzülettel viseltetnünk hős szomszédaink tudományos törekvései iránt, sőt, a mennyiben hazánk levéltárainak nevezetesen csönkítése nélkül tehetjük, nemzeti múzeumukat is lengyel érdekű okmányok ajándékozásával gyarapítanunk. Minden ily ajándék szívesen fogadtatik, s gr. Platterhez Rappelsvylbe czímezendő.

Történelmi könyvtár.*)

— **A magyarok őselei**, hajdankori nevei és lakhelyei. Eredeti örmény kútfők után írta Lukácsy Kristóf, szamos-újvári plébános. Kolozsvárt, a r. kath. lyceum nyomdájában, 1870. — N. 8-ad r. 254 és XXIII l. Ára 3 frt 50 kr. A tiszta jövedelem a szamos-újvári árvaházé.

— **Monumenta Hungariae Historica.** Magyar Történelmi Emlékek. Kiadja a m. tud. Akadémia történelmi bizottsága. Első osztály: Okmánytárak, XIV-ik kötet. E cím alatt is: Diplomatarium Alvinczianum. Alvinczi Péter Okmánytára. Közli Szilágyi Sándor, m. akad. l. tag. Első kötet: 1685—1686 aug. 27-kéig. Pesten, 1870. Eggenberger F. m. akad. könyvtárusnál. N. 8-ad r. 421 és VI l. Ára?

— **Joannes Sylvester Pannonius** (Erdösi) Professors der hebräischen Sprache an der wiener Universität, Leben, Schriften und Bekenntniß, von Josef Danko, Canonicus Theologus der grauer Metropolitan-Kirche, ehemahls Professor der hebräischen Sprache an der wiener Universität. — Bécs, 1871. Braumüller Vilmos bizományában. 8-ad r. 160 l. Ára?

*) Hogy e rovatot az újon megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé tehessük: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok címét — hozzánk (Budavár, egyetem-nyomdatér 162. sz.) beküldeni ne terhelteessenek.

Szerk.

Sajtóhibák javítása.

Legközelebbi, octóberi füzetünk „Tárczá“-ja, tőlünk nem függő akadályok miatt, csak igen hanyagúl vétetvén nyomdai revisió alá, számos, kisebb-nagyobb sajtóhiba maradt benne; melyekért, midőn t. olvasóink szíves bocsánatát kérnénk, sietünk azok lényegesbjeit ezenel kijavítani:

- az 559. l. fölülr. a 14-ik, és az 561. l. alulról a 8-ik sorban „mind“ helyett olv. mint;
- az 559. l. alulr. a 12-ik sorb. „Eladó“ h. olv. Előadó;
- az 562-ik l. alulr. a 13-ik sorb. „Borsira“ h. olv. Borsvára, és u. o. „Eddig mind“ h. olv. Eddig majd mind;
- az 563-ik l. fölülr. a 19-ik sorban „A Chernelfélék a XVI. és XVII. századig“ stb. h. olv. „A Chernelfélék csak a XVI. és XVII. századig“ stb.;
- az 567-ik alulr. a 13-ik sorb. „biztosa“ h. olv. biztos;
- az 569. l. fölülr. a 4-ik sorb. „otthonn“ h. olv. ott fönn; ugyan e lapon fölülr. a 9-ik sorban „Lippában“ h. olv. Lipsiában, valamint
- az 570-ik l. is fölülr. a 7-ik sorban „Lippiában“ h. olv. Lipsiában; ugyanitt fölülr. a 16-ik sorb. „Amico nostro Carissimo! S!“ h. Amico Nostro Carissimo etc. olvasandó;
- az 571-ik l. fölülr. a 16-ik sorb. „uno“ h. olv. nro (= numero).
- az 572-ik l. fölülr. 15-ik sorb. „az“ h. olv. ez;
- az 573-ik l. fölülr. a 17-ik sorb. „törvényeire“ h. olv. történeteire, s ugyan e lapon a 2-ik sorb. „Lantken“ h. olv. Lantken, alulr. a 3-ik sorb. „Rittschau“ h. olv. Rittschau, alulr. az 5-ik sorb. „Kniechbaum“ h. olv. Kriechebaum, végre alulr. a 11-ik sorb. „öürün“ h. olv. sürün;
- az 575-ik l. fölülr. a 2-ik sorb. „ezért“ h. olv. azért; ugyanitt fölülr. a 9-ik sorb. „bontani“ h. bontatni, s alulr. a 13-ik sorb. „elősszetettel“ h. előszeretettel olvasandó és az ugyan e sorbeli „róla“ szó kihagyandó; s
- az 576-ik l. alulr. a 9-ik sorb. „1869-ig“ h. olv. 1862-ig; végre az 547-ik l. az alsó sorban „nemzetségben“ h. olv. nemességben.

Felelős szerkesztő: THALY KÁLMÁN.

Pest, 1870. Nyomatott az „Athenaeum“ nyomdájában.

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Tizedik füzet.

1870.

December hó.

A modenai Hyppolit-codexek.

2.

Magyarország közgazdasági viszonyai a XV. század végén és a XVI. század elején.

A középkor hűbéri szerkezete mellett, az iparnak és kereskedelemnek okvetlenül nagyobb erőfeszítést és erélyt kelle kifejteniük, mint a szabad körben mozgó, erömütánilag s vegytanilag előbbre haladt jelenkorban.

Folytonos akadályok békóiba verve, az emberi szorgalom csak nehéz léptekkel küzdheté magát előre a középkorban, mely lassan s vontatva haladó fejlődési folyama által ugyan a jelen üzletvilágnak rohamlagos áramlataitól ment maradt, de másrésről az elkésett, vagy az akkor gyakori pusztító események következtében visszahanyatlott országok és népek közgazdasági aléltságának fölélesztésére késedelmeztetőbb hatást is gyakorlott; azért, az akkori országok közgazdasági állapotaik között kirívóbb ellentétek léteztek, mint a jelenkoriaknál.

Valamely ország hajdani és mostani anyagi helyzete fokozatának érdemleges meghatározásánál tehát, nem annyira az említett korszakok általános különbségei, mint inkább az illető országnak, a vele egykorú többi országok irányában viseltetett sajátlagos közgazdasági viszonyai s eltérései veendő k zsinórmértékül.

Hazánk XV—XVI. századi közgazdasági viszonyait az egykorú irott emlékek, különösen pedig a modenai codexek, éppen e tekintetben tüntetik fel mostoha színben.

Senki sem autá el terményeit oly olcsón és vette az idegen gyártmányokat oly drágán az említett századokban, mint Magyarország. Ez magában véve még nem szülhet lényeges hátrányokat oly országban, mely az ausztráliai gyarmatok s Dél-Amerika módjára nyerstermesztményei ócsa ára által szenvedhető hiányait, termesztményei piaci mennyiségének öregbítésével képes kiegyenlíteni, e termelőerő kifejtésére azonban mindenképp a nyerstermesztmények biztos értékesítésének lehetősége igényel-tetik meg — ennek pedig Magyarország teljes hiányában szenvedett, miután élelmi szükségleteiket még az akkori országok, mostaninál csekélyebb népesedésöknél fogva, saját termeszt-ményeikből kielégíteni képesek voltak ⁽¹⁾.

Itt rejtett hazánk közgazdasági hátrányának főoka, mely-nek legközelebbi következményei ingatlan vagyona jövedelme-zésének és értékének, a többi egykorú országokhoz képest fel-tűnően lenyomott állapotában nyilvánultak.

Ekként a nyerstermesztményeket illetőleg, a modenai codexek szerint 1487—89. években Magyarországon a tiszta búzának köble 7—8 ⁽²⁾, a zabé 3—4 ⁽³⁾ mostani frank érték közt ingadozott. 100 fő káposztát 1489-ben 1 frk. 50 centi-mon is lehetett venni ⁽⁴⁾. Telve megrakodott szekér széná-

---

¹⁾ E részben a nagyobb olasz városok, jelesen Velence és Genua, kivételt szenvedtek, de ezek élelmi szükségleteiket saját gyarmataikból fedezték.

²⁾ „per 103 quartalli di puro formento conperato in kakate per far pane bianco ducati 8 den. 56“ 1487. számadások.

„per Cuboli 3 1/2 de formento duc. 1. din. 45“ 1489. számadások.

³⁾ „per cuboli 28 di avena conperato da primo di questo meso (febr.) fina questo di (21. febr.): duc. 5 din. 83.“ — „cubuli 10 di avena duc. 1 din. 50.“ — „per cubuli 11 di avena conperata in Kakate duc. 2.“ — „per Cubolli 60 di avena mandata in Buda, a rason di cuboli 5 per duchato 12. (Apr. 15-kén.)“ 1489. számadások. — 1520-ban Budán a zabnak köble a 4 1/2 frankot is meghaladta. „Item fiorini cinque denari trentaquattro : in biave dispensata Msre: 44 1/2 a denari 12. per il Pythagora alla Stalla del Signore e Cavalli de servitori duc. 5, din. 34.“ Hyppolit 1520-diki magyarországi utazásának számadási könyve.

⁴⁾ 1487-ben ellenben 4 frk 10 centimon kelt. „Otobrio 14. per cavolli quattro m. comprate in vazia duc. 7 den. 50.“

nak ára ⁽⁵⁾ 1489-ben Esztergomban 10 frank 86 centim volt ⁽⁶⁾.

A föld becsé, aránylag, még a nyerstermesztermények áránál is alantabb állott. Tudvalevőleg Verbőczy, egy hold szántóföldnek becsüjét 12—40 denárban, a kaszálóét pedig 1 dukátban (21 frk. 87 centim) alapította meg. Egyébiránt az akkori fekvő birtokok valódi pénzárást az egy évi tiszta jövedelem tizszerezett összege képezé. Az egri püspökség XV—XVI. századi összes földbirtokainak értéke — melyekhez tartoztak még akkoriban a jelenlegi kassai és szathmári püspökségek és káptalanok jószágai is ⁽⁷⁾ — az utóbbi becsmód szerint 600,000 mostani franknál nem tehető többre.

Ugyan e püspökség, a nálánál sokkal csekélyebb terje-

⁵⁾ „per Cara sei di feno : duc. 3.“

⁶⁾ Egy köből kendermag ára 14 frk. 50—60 centim volt, „per 20 quartalli di semente di canapo ducati tri e dinari trenta e tri.“ 1487. számadások.

30 szekér Zobon vett tűzifa, Budára szállíttatásával együtt 78 frk. 72 centimba jött, „per 30 Cara di legne conperade in zob duc. 3, e per 3 nauti i quali le anno condotta a Buda din. 60.“ Egy szekér fa 2 frk 62 centimnél valamivel került többbe.

⁷⁾ Az egri püspök akkori birtokai voltak :

1. a jelenleg is birtokában levő : egri rész, Heves-Bakta, Szarvaskő, Felnémet, Felső-Tárkány, Alsó-Tárkány, Fedémes, Deménd, Nagy-Tálya, Maklár, Kerecsend, Kápolna, Füzes-Abony, Gyöngyös-Püspöki, Solymos, Czepléd, Szőlöske, Pázmánd, Dobi, Bútelek, Szikszó, Apátfalva, Ostoros, Uppony, Bánhorváth, Királyd, Bóta, Mércse, Kismező ;

2. a jelenlegi kassai püspöki birtokok : Hétze, Harsány, Szirák, Tisza-Kürt, Keresztes-Püspöki, Egres, Csapóköz, Szent-Mária ;

3. a szathmári püspök birtokai : Tisza-Nána, Kömlő, Kis-Köre, Sarud, Tisza-Halás, Magyaród, Hidvég, Zsércz ;

4. a mostani kassai káptalanéi : Tisza-Örs, Örvény, és végtére a szathmári káptalan birtokai : Bessenzög, Tisza-Püspöki és Tisza-Szög — összesen 50 helység határa.

delmű javadalmakkal bíró milánói érsek jövedelmét csak 2000 dukáttal haladta túl. ⁽⁸⁾

Az egri püspök e szűk jövedelmezésének oka, a természetények ócsó árán kívül, azoknak csekély mennyiségben való termeltetésökben keresendő.

Így például, a hét falu határából álló béli apátság terjedelmes uradalnának püspöki majorsági földjeibe, körülbelül csak 60—70 kila őszi gabnanemű vettetett.

A 6774 hold területű Tárkányból az említett püspök részére bejött vegyest tized- s kilenczed- illeték, 1501-ben 90 esomó búza és 7 esomó zabból állott, tehát a tárkányiak összes gabonatermése, búzával és zabbal együttesen meg nem haladta az 1455 esomót. Ugyanekkor Sarud, Hidvég, Magyarod és Tisza-Halász falvak összes gabnannennyisége körülbelül 2202 esomót tett ⁽⁹⁾.

⁸⁾ A terjedelmes javadalmakkal bíró győri püspöknek csak 6—7 ezer dukát évi jövedelme volt (Valentini levele Herkuleshez. Rez. Austriae die... 4. 1486. (A m. tud. Akadémia levéltárában), míg ellenben a parányi capuai és ferrárai püspökségek 5—6 ezer dukátot jövedelmeztek. (Origin. del Citta Ferrara, de Monte. A modenai könyvtárban kézirat. VIII. H. 2. — 83. lap.)

⁹⁾ „Gaspar de civitate magna et Blasius litteratus decimaverunt fruges et vernalia et apes: in ambobus villis superioribus (t. i. Felső- és Alsó-Tárkányban) et habuimus in totum de frugibus cum novis. Capetias nonaginta unam. Calongiam unam vel gelimam. Item de vernalibus capetias septem et unam gelimam.“ — 1501. számadások.

„Quia recepi officiolatum de ydwyg a manibus antonij corvat et dedi Benedictio comendato per quondam domini Burianus camerarij Reverendissimi ipse Antonius horvat decimavit omnia genera frugum: in istis possessionibus videlicet in Sarud

capetie frugum	XXI
capetie ordei et avene	XV ¹ / ₂
In hydvég capetie frugum	XXXVI ¹ / ₂
Item gelena	+
Item capetie ordei avene 2. Sils	XVIII
Magyarad capetie frugum	VIII ¹ / ₂
et gelam	+
Item avene et ordei capetie	II
Halaaz Capetie frugum	III ¹ / ₂
ordei et auene capetie	II. ^a 1501. számadások.

Jóllehet pedig az egri püspökség tizedeiből ez egyházmegye tizedköteleseinek összes gabnatermését nehéz meghatározni, miután tudvalevőleg a tizedek élvezetében, sok helyütt a püspök kirekesztésével, több mások, jelesül a káptalanok is részesítettettek, s ezeknek ebbeli XV—XVI. századi jövedelmi kimutatásaik ismeretlenek maradtak, — mindamellett is az illető püspöki tizedlajstromokból annyi még is világosan kitűnik, miszerint hazánk azidőbeli szűk gabnatermesztése korántsem szorítkozott csupán egyes helyekre, de egész vármegyéket — úgyszólván, az ország legtermesb részét foglalta magában.

Az egynemű részük kivételével az akkori egri püspöki megye zömét képező Heves, Borsod. Szaboles, Zemplény, Abaúj, Sáros és Bereg vármegyék mintegy 500 □ mrf. területén lakó püspök tizedkötelesek összes gabnatermése, a modenai codexek fölemlítette legbővebb 1508. évben, a kilenczedek és tizedek felszámításának nyomán, őszi s tavaszi veteményekben vegyes 1,075,522 esomónál nem tett ki többet. (1°)

Ugyanez évi számadásokba a következő Szaboles vármegyei helységek tized szolgálmányai jegyeztetvék:

Dada frum. ord^m. 28.

Lewok fru. Sy^m. 64. or^m. 26.

Ezlar fru. Sy^m. 61. or^m. 23.

Wyfalu fru. Sy^m. 50. or^m. 25.

Thymar } Fl. 4. din. 5 absque quarta arendatione.
Kysfalu }

Balsa, Pazab, Buul : Sy^m. 26.

Cava } fru : Sy^m. 30. ord 28.
Vencellew }

Nanas fru : 48. ord 67.

Tethey fru : Sy^m. 76.

Zenthmial ord : 35.

Bewod fru : Sy^m. 160.

Zenthmargytha fru : Sy^m. 78. ord. 26.

Polgary fru : Sy^m. 57. ord. 37.

Zenthmihal fru cap. 46.

1°) Az egri püspöknek ez évi gabmatized jövedelme, az úri kilenczedek s az archidiaconusokat és plébánosokat illető negyedrészt illetékek előleges levonása után, 71,701 1/2 esomó vegyes őszi s tavaszi gabnaterméből állott.

Az illető püspökség hatósága alá tartozott vármegyék közül Zaránd volt az egyetlen, melynek tizedét kirekesztőleg maga a püspök szedte, s következésképpen annak tized alá eső egész gabnatermése jóformán meg is határozható. De ez sem mutat az előbbieknél kedvezőbb eredményt. Mindamellett, hogy e vármegye akkoriban, a belőle később Aradvármegyéhez kihatított mindegy 5 □ mrfölddel nagyobb volt, a középtermésű 1501. évi tizede után itélve, földnépének összes gabnája a 101,820 csomót meg nem haladta. Ennek is legfeljebb egy negyede állott rozsból és búzából, miként ezt a püspökre eső tizedilleték olesó ára mutatja, 7—8 csomóadatván egy dukátjával ⁽¹¹⁾. Tehát Zaránd vármegye földnépének összes gabnaterméséből, körülbelül 2545 1/2 tavaszi s 848 1/2 ősziemű gabnacsomó esett 1 □ mértföldre.

A tavaszi vetemények e túlnyomó termesztését illetőleg azonban Zarándvármegye korántsem állott elszigetelve az országbán. Az esztergomi érsekség területén Pozsonyvármegyében, jelesen a termékeny Csallóközben ⁽¹²⁾, úgy nemkülönben az egri püspökség legtöbb részein, majdnem egyedül csak tavaszi vetemények tenyésztettek. Szabolcsvármegyében a rozst is tavasszal vetették ⁽¹³⁾.

Ez eljárás mellett Magyarországon a három nyomású gazdasági rendszer sem állapodhatott még meg általánosan.

¹¹⁾ Előlegesen levonván az úri kilenczedet, és a Czibakházinak tizedeléséért járó negyedrészt, az egri püspöknek zarándi tizedjövédelme 6638 csomó és 150 köből gabna volt. Köblét egy csomóba számítjuk.

¹²⁾ „Intrada de le biave di posonio che pagano con danari. Dezi-mati per mano di Andrea Vas e Bernabas bodomeri se como assegnano. Del mazor comitato funo Cap. 4626. Del minor comitato funo Cap. 6470. A cap. 12 per Duc. Somma 11,096 Duc. 925.“ 1487. számadások. Ugyan ez áron adattak el a Pozsony vármegyei tized csomók 1488. s 1489. években is.

¹³⁾ „Hic non seminant nisi ianu. inverno ergo non solent bonas frugas habere: et sic vendidit capetias decem et plures pro floreno.“ 1501. számadások. — „Hic omnia quasi seminant vernalia et avena, de istis est importata ad castro, et anno isto hic per grandines sunt destructe. Ideo non est mirum si paucas pecunias intro dederunt.“ 1503. számadások.

Egyébiránt e részben Zemplénvármegye homonai és nagymihályi, Hevesvármegye pathai kerületei, valamint Sáros vármegye, dicséretes kivételt képeztek ⁽¹⁴⁾.

Hazánk bortermelése a gabonájénál nem különbsorban részesült.

Magyarország egynémely vidéki, jelesül dunántúli s duna menti borainak ára ugyan nem éppen megvetendőnek mondható, miként is, hogy a pozsonyi asztali borok akaját Mátyás király uralkodása utolsó éveiben egész 1 ducát 5 denárig (majdnem 23 frk.) ⁽¹⁵⁾, de sőt a szerémi borét 1 ducát 68 denárjával ⁽¹⁶⁾ (36 fr. 70 cent.) is fizették; ez egyes eseteken kívül azonban az akkori magyar borok ára lehetőleg silány s egyremásra 31—42 denárjával (7—8 frk.) ⁽¹⁷⁾, de sőt a legjobb egri veres bor akaja 64 denárjával (13 frk. 92 cent.) volt kapható ⁽¹⁸⁾.

¹⁴⁾ Ekként p. o. 1503-ban a homonai kerületben „sunt date pro uno floreno capetie tres cum media et plus aliquantulum.“ 1507-ben a nagymihályi kerületben „Fruges iste sint vendite capetiis quinque et medico plus pro uno floreno et generaliter hic semper bene habent quia terra prefert bene et est lata et multi emptores vadunt ad emendam.“ Bővebben: Századok 1870. évi jun. füzeté 368. lap.

¹⁵⁾ „per contadi a petro andria (az esztergomi érsek ügyvéde) duc. vinti : fuuo el precio di vasi duj de vini per man del provisoro.“ 1489. számadások. — Egyébiránt az 1487. évi pozsonyi borok 14 1/2 frkjával fizettettek „per venduti ala maestá del S. R. a tempo quomodo gi piaze vasi 376 (1487. számadásokban) — „Per man di Dalmiano del thesaurero : é stato presentato questo di tri de zenaro al provisoro duc. dumilia quatro cento quaranta, quali danari sono per parte de alcuni vini venduti ala Maestá del Sigr. Re l' anno 1487. funo i diti danari datto el Castellano : per man di Dalmiano ma el provisoro li hebe et ni va debitore.“ 1489. számadások.

¹⁶⁾ „per contadi al Cantore di strigonio : duc. trentadui per el precio di duí vasi de vino sirmiense uno roso laltro Biancho.“ — „8. Agosto, per contadi a messer dionisio Canonico : duc. otto : funo el precio di duj picoli vasi di vino.“ — „1 decembro, per con'adi a Chozardi Janus : e compagni : duc. trentasei : per el perezio di vasi tri di vino serimteni.“ 1489. számadások.

¹⁷⁾ „Intelligo qui etiam florenos tres vel quatuor non possunt habere pro uno vasa integro.“ 1507. számadások.

¹⁸⁾ „Item vertige Andreas mortuus est et dimissit medium vas vini domino Reverendissimo : erat in cellario suo unum integrum de

Egyáltalán kiterjedéséhez s szőlőtenyésztésre kitűnő képességéhez képest, Magyarország e termelési ága a XV—XVI. századokban csekély eredményeket mutat.

Nagy-Tállya úrbérköteleseinek 1503. évi bortermelésük körülbelül csak 4000, 1507-ben 9000, Egernek termése pedig ez utóbbi esztendőben 5000 akóra ment ⁽¹⁹⁾. Egernek bortermelése tehát a jelen időkben meghatszorozta magát.

Az esztergomi érsek, tömérdek birtokai mellett, az egy Nógrád vármegyei Vadkert helységén kívül, más szőlődezmás helylyel nem bírt.

Szabolcs vármegyének csupán dadai kerületében termeltetett bor, de oly kis mennyiségben, hogy tizedéért az egri püspök 1503-ban 4 dukátnyi haszonbérnél többet nem kapott ⁽²⁰⁾.

A föld talajának ily szűkkörű megműveltetése mellett, Magyarország gazdasági tájképének a XV—XVI. századok alatt a jelenkorietől egészen elváló kinézésének kelle lennie. Hol most virágzó vidékek gazdag terményei jutalmazták a földműves fáradalmait, ott még akkoriban feneketlen nádasok és hanságok terültek, a szőlőkertek, gyümölcsösök és a veteményes földek mint egyes elszórt oázisok tűnedezték föl az őserdők és a végetlen mezők közepett, melyeknek komor némaságát a szágúldó szilaj ménesek robogásai s a legelő nyájak kolompjai zavarták fel egyformaságából.

rubeo qui placebat fratri meo patricio adedi florenor tres ex secutoribus et recepi vas integrum et non solum recepi pro ipso sed et pro dominis quando huc veniunt.“ 1503. számadások.

¹⁹⁾ Nagy-Tállya és Eger kilenczed dézsma borai mennyiségéről értekezésem első sz. kaszában szólottam. — „Századok“ 1870. jun. füzet. 363. lap.

²⁰⁾ „Dada, Rakama, Napkor, Chys Ballochauo cum pertinentijs. Arendavi predictam decimam dom. no ladislao waya pro florenis quatuor de omnibus obligatur.“ 1503. számadások.

Mennyit tehetett ki az egri püspökség püspöki tizedköteleseinek összes bortermése? ezt még a gabna tizedénél is nehezebb meghatározni, mert azon felül, hogy ez egyházmegyének, hortizedére nézve is püspökén kívül más tizedszedő jogosultjai valának, másrésről, az említett egyháznagy e jövedelmi forrását többnyire haszonbérbe adván, ebbeli jövedelmének legnagyobb része számadási könyveibe pénzül iktattatott.

A magyar nép még sokkal közelebb állott ősei pásztor-élet-módjához, hogy sem a földművelés és az ipar elébe gördült középkori akadályok leküzdésére tőle teljes erélyt s képességet lehetett volna jogosan követelni; — az állattenyésztés csekélyebb munkaerőt s fáradságot von igénybe, mint a földművelés; — piaczi értékesítése, az akkori, sok helyen majdan lehetetlen tengelyen való szállítás költségeinél fogva, a föld természetményeinél könnyebben volt kieszközölhető; — s az úri dézsmák és a tizedek terhe alól legnagyobb részben mentes vala.

Innen volt, hogy mind annak daczára, hogy a gazdasági állatok a gabnánál is aránylag olcsóbban keltek, azoknak tenyésztése emezt jóval felülmúlta Magyarországbán.

A rendszeres tejgazdaság nyomára, a modenai codexekben²¹⁾ csupán Zólyom vármegye sajtkészítésében találunk, mely az olasz Hyppolit esztergomi udvarán bő fogyasztásnak örvendett⁽²¹⁾.

Egyébiránt a magyarországi gazdasági állatok értékesítése majdan egyedül csak húrukban és bőreikben állott. Innen lett, hogy míg Olaszországnak javában virágzó földművelése mellett az ottani igavonó ökrök párja már 1296-ban 336 frankjával fizettetett, hazánkban még a XVI. század első éveiben sem haladta túl azoknak ára⁽²²⁾ a mostani 106 frankot; s a vágó marhák és a fejős tehenek darab számra 1 dukát 50—65 denárjával, de még ennél is ócsóbban adattak⁽²³⁾. A szarvasmarha bőre az egész állat árának negyed részét képezte⁽²⁴⁾.

²¹⁾ A nagyobb sajtok ára 6 1/2 — (1 frk. 41 cent.) — a kisebbeké 2 denárnál valamivel több (44—45 cent.) volt.

²²⁾ „Pro bobus sexdecim pro necessitate alodiorum ad arandum et faciendum alia servicia pro castro fl. 39.” 1501. számadások.

²³⁾ Comperati per amazare per la Cusina. Per Bovi vinti e dui : comperati per man di egidio de vadkeretti (Vadkert): dacordo per due, vinti e cirque. — Bovi quindici: conperadi per man di ladislao literatto: del provisoro costono in tutto con le spese: due. vinti e dinari venti nove et mezzo. — per Bove uno comperato du ambrosio alali due. 1.“ — „Per Vitelli (borjuk) sette comperadi dal Judice de berson mandati a buda due. 2. den. 20. — Per vitelli dui dinari sesanta.” 1489. számadások. — „per vacche 32. vive 37. due.” — 1487. számadások.

²⁴⁾ „El ditto vendette questo di Santo Simone e juda a Zoane chozurdo pelle de bovi zento per ducati vinti e sei.” 1487. számadások.

A hízott disznó rendszeren 1 dukát 83—88 denáron (41 frk —41 frk ⁽²⁵⁾) kelt, s e még a többihez eléggé kedvező árát, hazánk akkori élénk szalonna (lardi salatti) belkereskedésének köszönheté, melynek gyakorlatában magát, a modenai codexek szerint, különösen Esztergom kitüntette ⁽²⁶⁾.

A birkatenyésztés az ország különböző részein a legkülönbözőbb terjedelemben üzetett. Midőn Heves vármegye ebbeli tizedéből az egri püspök az esztergoni érseknek ezer darab bárányt ajándékozhatott ⁽²⁷⁾, s az 1507. évi bárány tized után ítélve, Borsod vármegye földnépének legalább is 30,000 ⁽²⁸⁾, a szabolcsiának pedig legkevesebb 60,000 ⁽²⁹⁾, tehát ebbeli mostani

— A faggyút őseink még nem igen tudták szappanfőzés által értékesíteni; a szappannak fölötte nagy ára mutatja, miszerint az külföldről hozatott be. Egy font szappan 1 frk. 56 cent. került. „per peze di sapone zoe libre 14 duc. 1.“ 1487. számadások.

Egyébiránt a faggyúgyertyaöntés nagyban üzetett az országban. Egy szál faggyúgyertya 2 centimnél csak valamivel volt drágább, s nem került egészen egy mostani újkrajczárba. „in Candele di sevo Nro 500 den 50.“ Hyppolit magyarországi utazási számadásai 1520.

²⁵⁾ „Dominus provisor pro castro fecit emere porcos sexaginta pro florenis 113.“ — Item alios porcos decem et novem fecit emere dedit fl. 35.“ 1507. számadások. — A soványobb südők ára 66 denár (13 frk. 33 cent.) volt. — 1487—1489. számadások.

²⁶⁾ Egy szél szalonna közép ára Mátyás király idejében 80 denár (17 frk. 48 centimnél valamivel több) volt. „17 Marzo: per lardon sedezì conperadi ala terra dacordo per duc. 12. den. 75.“ „per 9 lardonì: duc. 7. den. 20.“ 1503-ban a szalonnának ára egész 1 duc. 31 1/4 denárra felszökött „Item dedi messero Benedicto coco pro octo lardonibus pro castro florenos 10. cum medio.“ 1503. számadások.

²⁷⁾ De sőt 1503-ban Hyppolit, még Thúrzó és a szerémi püspök részére is 300 darab bárányt hajtatót Budára ajándékba. — Századok 1870. jun. füzet. 358. lap.

²⁸⁾ A borsodi bárány-tizedet az egri püspök 60 dukátért adta haszonbérbe. A bárány árát, a megnyölt ju árának harmadrészében, vagyis 5 denárjával állapítván meg, az említett haszonbéri öszvegre 1200 bárány esik, s tehát az összes borsodi tized alá eső bárányok száma 12,000 darab volt. Ennyinek kellett az anya-juhoknak is lenniök, s az ürök, kosok és a toklyóság együttes száma sem lehetett ennél kevesebb. Megjegyzendő, hogy e számításból a haszonbérlok nyereségét egészen kihagytuk!

²⁹⁾ A Szabolcs vármegyei bárány tizedhaszonbér fejében a püspöknek 110 dukátot fizettek.

létszámuknál jóval számosabb juhval kell vala biruioik, ugyanakkor a modenai codexek³⁰⁾ Sáros vármegye juh szegénysége fölött panaszkodnak (³⁰).

Egyébiránt a magyar juhok, mint élelmi szer, a szarvas-marháknak, illetőleg a marhahusnak szerfölötti olcsóságánál, mint gyapjújüvedelem pedig, gyapjok durvaságánál fogva (miként már értekezésem első szakaszában is említém) — alárendelt állást foglalván el s leginkább a pór nép által tenyésztetvén, lehetőleg alant áron 10—15 denárjával keltek (³¹). Három hizott kappanyért egy juhot lehetett kapni (³²).

Egyáltalán a középkori Magyarország szárnyasállatai között a kappanyok őseink által sokkal nagyobb elismerésben részesítették, mint a jelen gastronomiában. A lúd árát körülbelül egy harmadával multák felül (³³), a fázánynál pedig csak felényivel voltak olcsóbbak (³⁴), mely utóbbi körülmény egyszerűsmint hazánk akkori fázányászatának a mostaninál sokkal terjedelmesebb voltát is bizonyítja.

Így nem különben a méhészet is még akkoriban, a méznek, mint az akkori drága czukor pótszerének s a viasznak, mint az akkoriban egyedül használatban levő dísz- s őr világítási szernek kapósága miatt, a jelenleginél tágasabb gyakorlattal dicsekedhetett. Heves, Abaúj, Borsod és Zemplény vármegyék

³⁰⁾ „Hic Benedictus litteratus de eperyes presentavit ex agnellis in dicto comitatu exactis, et non sunt multi, florenos sex et finis de ipsis agnellis.“ 1507. számadások.

³¹⁾ „14. Decembro: per docente pecore duc. 30. per man del provitore dal vicario di Strigone per farni notta.“ 1489. számadások.

³²⁾ „Per cinque Coponi grossi costono dinari vioti cinque.“ „pro caponibus para tribus din 32.“ 1507. számadások. A tyúk ára 2 denár volt „Apr. 5: per pulli 18 per el Revmo. din. 36.“ A csirke 1 denárba került. „Jugno 11. per 40 puliculi per man del ditto Judice din. 40.“ 1489. számadások. A tojáshoz darabja 5 centimnál valamivel volt drágább: „denari: 25 in ove nr. 100.“ Hyppolit magyarországi utazási költségei 1520.

³³⁾ „Per 33 anche: conperate dal Judize di zalka duc. 1.“ 1489. számadások. Darabja 3 denárba jött.

³⁴⁾ „21. Dicembrio per 17 fasani duc. 1 et din. 36.“ — „23. Dicembrio per uno fasano vivo dinari 8.“ 1487. számadások. — „2. Jenaro: per dui fasani costono din. 26.“ 1489. számadások.

(természetben és pénzben, köpűjét 20 dénárjával behajtott) méltizedéből az egri püspökre 1501-ben 656 köpű raj esett, tehát az összes rajok száma 6560 lévén, az említett vármegyék püspök-tizedköteles lakosai az időbeli méheinek számát 13,120 köpűre bízvást tehetni ⁽³⁵⁾.

Az imént tárgyalt állattenyésztés azonban szapora állapota mellett is a belfogyasztás körén túl nem terjedt. E tekintetben csupán a lovak tettek kivételt.

A modenai codexek háromféle magyarországi lófajt: a tulajdonképpeni magyart, az erdélyit és a székelyt (*sicolo*) különböztetik meg egymástól.

Honi lovaink külföldi kapósságának bizonyoságaúl szolgál, a Hyppolit által tett lóbevásárlások, melyeknek folytán csupán az 1487—1489. és az 1503. években körülbelül 100,000 frank áraban mindegy 400 darab ló szállíttatott Olaszországba.

Egyébiránt a magyarországi lótenyésztés, e kelendősége daczára is már a XV. század vége felé hanyatlásnak indult, s a divatba jött, hibásan töröknek nevezett arabssal verrokon siriai lovak által mindinkább háttérre szoríttatott. Már a legelső lótenyésztési s lókereskedelmi központokon is megritkult a választékony úri lovak száma. 1501-ben Miskolczon s kilencz mértföldnyi távolságában ⁽³⁶⁾, 1503-ban a nagymihályi lóvásáron ⁽³⁷⁾ s 1507-ben Móré György ménesében ⁽³⁸⁾ egyet-

---

³⁵⁾ t. i. az anyaméhek száma is ugyan annyira tehető mint a rajoké. — 1489-ben Maróton egy köpű méhnek ára 25 dénár (5 frk. 46 cent.) volt. „5 Setembrio: per dui Busi da ape: duc. mezo: conperato da Bartolomio merzenario di maroto: per consumare per la Cusina.“ 1489. számadások.

³⁶⁾ „Ivi ad miscolzi et inde missi duos familiares cum curru apretiato per novem miliaria longe ad quendam equos curiferos pro domino Reverendissimo et non invenimus.“

³⁷⁾ „Misi alio die michaelen fecetu ad forum equorum ad nagmihal, ut emeret aliquos equos pro domino Reverendissimo et nihil boni juvenis et cundo redeundo stando exposuit 1 fl. 2 din.“

³⁸⁾ „Misi Aloisium et Albertum ungarum et Joannem magnum ad videndum aliquos equos emendos qui fuerunt quondam domini Georgy more: qui postea non placuerunt.“

len alkalmas lovat sem lehetett találni Hyppolit számára⁽³⁹⁾.

Árpád királyaink idejébeli okmányokban még 19,160 frankos lovak fordulnak elő; ⁽⁴⁰⁾ Corvin Mátyás és II. Ulászló királyaink alatt a közép minéműségű magyarországi úri lovak ára azonban már a 10—11 (218—240 frk), ⁽⁴¹⁾ s a legkitűnőbb diszlovaké a 20—25 dukátot (437—546 frk) nem igen haladta meg ⁽⁴²⁾.

³⁹⁾ Így nem különben „Item jam sunt dies multi quod misi unum famulum ad unum locum ad videndum aliquos equos sed nihil valuerunt.“ 1503. számadások.

⁴⁰⁾ 1281-ben egy bizonyos paripának ára 200, egy másé 14 márka (gira) volt; ugyanazon esztendőben egy harmadik lóért III. László király egész falut adott. (Fejér Cod. Dipl. Vol. 3. 93 — 104—75. lap.)

⁴¹⁾ „Per uno cavallo conprato per el Zangarino senescalcho duc. 10.“ „per uno cavallo per borso brotura ducati 9.“ 1487. számadások. „Item pro alio equo coloris pey siculo fl. 14.“ „Item emit sex equos curriferos florenis septuaginta.“ „Unum album equum emit pro fl. 10: qui Agrie mortuus est.“ 1507. számadások.

5—6 dukáton (110—131 frk.) hadi lovakat lehetett venni. „Per 9 cavalli donati a parte degli zentilhomini conperati per zoane sarlo duc. 60.“ 1487. számadások. — „Pro uno gradario grisei coloris credo qui Aloisius emit, per se dedit fl. 5 cum medio.“ 1507. számadások. 43—44 frankos lovak is találtattak, de söt paraszt lovat 1 dukáton (21 frk. 87 centim.) is lehetett venni. „Per C. valari duc 1 per parte di uno Cavallo: conperado per el scapse.“ 1489. számadások. „29 Decembrio: per el judize di macha: per uno cavallo el pago a un iobagione del Rmo. quali moriti accompagnando el D. S. duc. 1.“ 1487. számadások.

⁴²⁾ „per el prezio di uno Cavallo liardo apomolado (almásszürke) duc. 25: et uno sazinato (világospej) paziente zovene duc. 25: suma ducati: cinquanta: i quali funo conperati per la persona del Reverendissimo da Conte mattheo di liptovia a conto de decime.“ „16 Zugno: per el prezio di uno Cavallo liardo apomolado grosso meso nela caretta dali Cavalli liardi del Revmo duc. 18.“ 1489. számadások. — „pro uno equo sauro castagnia dedit fl. 20. emptus in alba regali.“ 1507. számadások. — A modenai codexek említette legdrágább két magyar lovat, Hyppolit esztergomi érseki széke elfoglalása alkalmával, az öt Magyarországba kísérő Coreggio olasz főúrnak 84 dukáton, vagyis egyenként 917 frk 23 centimon vette ajándékba. „per dui cavalli sono conperati al signor borso ducati 84.“ 1487. számadások. — Ellenben a török lovak 993 franktól egész 3250, a tatár lovak pedig 1968 frankjával fizettettek.

Az élelmi szerek s a közönséges mindennapi szükségletek ily olcsósága mellett — miként hogy egy teljes abaposztóból készült parasztöltőzet bakkancsostól együtt 8 frk 50 centimnál nem került többbe ⁽⁴³⁾, valamint, az akkori napszámbér eléggé magas voltánál fogva is, mely egybevetve az akkori búza árával a jelenleginél nagyobb volt ⁽⁴⁴⁾ — a földnépének anyagi helyzete a XV—XVI.

„Emi a turcis pro manu domini Ladislai Belleny capitanei Sancti Ioannis equos duos tureos unum liardum pomelatum sine sella pro florenis quadraginta septem de auro puro et de bono pondere et est sine testiculis. Et alium emi bajum clarum balcianum in quatuor pedibus cum sella integra pulcra pro florenis sexaginta duabus de auro puro hungaricali et bono pondere quos equos emi pro Reverendi-simo domino meo et debeo ei mittere ad Italiam. Item non potui aliter extraere dictos equos a manibus tureorum nisi per viam hominis regis qui gubernati ipsos et fuit necesse donare pannum Italicum pro veste, dedi brachia sex de panno Italo et emi pro florenis sex et denari nonaginta sex.“ 1503. számadások. — „In primis pro duobus equis turcalibus uno integro et alio deficiente genitalibus dedit florenos tricentos.“ „pro uno equo Tartaro dedit florenos in auro hungaricalis 90.“ 1507. számadások. — A moldvai lovaknak ára 8—9 dukát volt.

⁽⁴³⁾ „per Grisjo a uno merzenajo da novo condotta: din. 32.“ „13 Dizembro: per Grisio per fare una vesta a quilli che scaldono le stufe in Castello a Strigonio din. 32.“ 1489. számadások. — Egy báránybőrbunda 21 fr. 87 centimba került. — „per uno pare di scarpe a luncho famio de provisore dinari 8.“ 1487. számadások. „per uno pare di scarpe a uno merzenario di maroto dinari 8.“ 1489. számadások. Tehát egy pár bakkancs mostani 1 frk. 80 centimbe került.

⁽⁴⁴⁾ „sept. 13: per far purgar furment in Kakat a persone sei uno Zorno din. 4“ „per 42 picoli laboratori: quali hanno aiutati maistro michelle a rason de dinari cinque per uno, duc. 2 din. 10.“ „20 Lujo: per 11 homini stranii: lavorono ditto zorno in Kevesd din. 66.“ Tehát a könnyebb munka bére 1 frk. 10 cent—1 frk. 30 centim volt. A fa fűrészelésért, illetőleg vágásáért 2 frk. 75 centim fizettetett napjára „per uno vilano: quale dui zorni tajo legne din. 25.“ 1487. számadások. — „Per uni fabricatori et uni manipulo qui una die laboraverunt in domo prope orto den. 16.“ „duobus fabricatoribus per tres dies laboraverunt in castro, din. 37. cum medio, quia dantur uni pro uno duodecim cum medio: et dedit tribus manipulis denarios sex pro quolibet et laboraverunt per quinqu“ opera faciunt denarij 30. in to'o sunt den. 67.“ „per dui muratori qualli 6 zorni hanno lavorato ale Cusine in Castello duc. 1.“ „per paulo lapizida: per zorni sei che ha lavorato al cruzifisso et ala tavola di loreto 1 duc.“ A kőművesek napi munkabére: 1 frk. 83

századokban eléggé kedvező színben mutatkozik, de csak is mutatkozik, mert e kedvező előnyök gyakorlati haszna a kereseti munka hiányán szenvedett hajótörést.

A termények értékesítésének és a munkaerőnek e meddő vesztéglése mellett, megtakarított ipartókérről a földnépénél szó sem lehetett. Innen lön, hogy egy dög vagy tüzvészszel párosult terméketlen év, egész falvakat képes volt a földszinéről örökre elsöpörni.

Az e részben a modenai codexek fölemlitette adatok, annál leverőbb példákul szolgálnak, hogy az illető helyek egyházi birtokok lévén, mint ilyenek, miként egyáltalában az egész akkori keresztény világban, úgy nemkülönbön hazánkban is, a világi urak alattvalóinál sokkal lágyabb s kiméletteljesebb bánásmódban részesítették. Mindamellett azonban, hogy a Hyppolit s tisztviselői ez irányban tanúsított engedékenységeinek az illető codexek többször dicséretes példáit hozzák ⁽⁴⁵⁾, ugyancsak már az ő idejökben, az egri püspök birtokai közül öt falu, úgymint Magyaród, Hidvég, Szőlöske, Bútelek, Szikszó végelszegényedésre jutott, Dobi és Czegléd helységek pedig már jóformán akkoriban pusztákká lőnek.

cent—2 frk. 61 centim., a köfaragóké 3 frk. 64 $\frac{1}{2}$ centim, az ácsoké 2 frk. 27 $\frac{1}{2}$ (valamivel több) centim volt. „Item dedi tribus magistris de apatfalva qui ligna disposuerunt per dictum campagna, quia omnia erant pudrida: qui laboraverunt per octo dies fl. 2. den. 50.“ 1501. számadások.

⁴⁵⁾ 1488-ban Vaga és Zerdahely helységek sertéshús adaja (censo carnis porcii) egészen, gabna kilenczed tartozásuk pedig más kedvezőbb évre engedtetett el. 1487-ben öt, 1489-ben négy helység census adaja, a leégett Hidvég helységének pedig összes urbéri tartozásai elengedtettek. — 1503-ban az egri püspökség főkormányzója, a helyett hogy úri jogait fölhasználva, gazdasági körútjánál a püspöki jobbágyság terhére lett volna, e költségeit majdan kirekesztőleg az úrasági pénztárból fedezé, mert úgymond: „semper homo non moratur in possessionibus propriis, et etiam non est litum in omnibus agravare Jobagiones.“ 1507-ben Felnémetinek és Maklárnak census adaja „quia multum servirunt ecclesie Sancti Joannis isto anno“ — úgy nem különben Nagy-Tállya, Maklár különösen pedig Tárkány és Harsány helységek („pro eorum paupertatem“) dica adójának jelentékeny része is a püspök által elengedtetett. „Dedi amore dei uni jobagioni Sancti Joannis din. 25.“ 1507. számadások. Ennyit futólag a sok közül.

Az esztergomi érsekség birtokához tartozott Szent-Pál helysége még Mátyás király uralkodása idejében, Hyppolit érsek legközelebbi elődjei kezei alatt lett pusztává. ⁽⁴⁶⁾

A földnépének munka keresetet és piacot nyújtani honi városainknak lett volna feladata.

Jóllehet azonban névleg ez időből hazánk területén számos város fordul elő, de ezek, csekély kivétellel, vásári szabadalmaik kivételével, külsejükre nézve mit sem különböztek a falvaktól s valódi üzleti központokul legkevésbé sem tekintethettek.

Magában Eger városában, (boldogasszony, sz. Demeter, sz. Jakab és sz. János napi) országos vásárain kívül, sokszor a közelet legegyszerűbb s legszükségesebb eszközeit és szatóc-czikkeit sem lehetett beszerezni s azokat más távoli helyekről, miként például 1507-ben a püspöki iroda számára egy rizma papírt Esztergomból ⁽⁴⁷⁾, de söt ezérnát is Miskolcra kellett hozatni ⁽⁴⁸⁾. Ez utóbbi város ellenben, a modenai codexek állításaként, a gabnakereskedés merő pangásában sinlett ⁽⁴⁹⁾.

Az ország egyharmadát magába foglalt esztergomi és egri püspökség együttes területén alig létezett négy hely, mely a valóságos városi elnevezésre érdemes lett volna, holott ez időben már Olaszországban minden 15, Németországban pedig minden 30 □ mértföldre egy rendes kereskedelmi s iparüző vidéki központi helyet számítottak.

Nem hiányoztak ugyan egyes iparcikkeink, melyek a külföldiekkel bátran versenyezhettek, de söt azokat sok tekintetben felül is multák — de ezek többnyire az élet szükségleteinek csak mellékes ágait képezték, vagy pedig csupán szűk körre szorítva, leginkább az egyes helyiségek sajátságai közé

⁴⁶⁾ „Dob quasi desolato tempore isto“ 1503. számadások. — „Senpal — questa si e deserta“ 1488. számadások. Ugyanezt mondják az 1487—89. számadások.

⁴⁷⁾ „Strigonii 3 July: emi pro castro unam risman papiri 1 due.“ 1507. számadások.

⁴⁸⁾ „Missus est unus famulus ad Miskolzy pro necessitate castri: pro expensis dedit din. 28. Item emit flum ad suendum copertas equorum turcorum ad Italiam, din. 25.“ 1507. számadások.

⁴⁹⁾ „Ilic generaliter non bene venduntur.“ 1507. számadások.

tartoztak, s következképpen mélyebben ható, általános nemzetgazdasági fontosságra nem vergődhettek.

Hazai iparosaink közül, a modenai codexekben a kassaiak kiemeltetnek. Ezen város, a magyar találmányú ruganyos fedeles kocsik gyártásában a XVI. sz. elején olyannyira remekelt, miszerint a fényűző Hyppolit rendesen innen szokta volt díszkocsijait Olaszországba hozattatni, hol e fajú kocsik csakugyan is ő általa lévén legelsőben megismertetve, az olasz írók saját vallomásaik szerint, az ottani kocsigyártók mintáiul szolgáltak ⁽⁵⁰⁾.

A kocsigyártáson kívül, az említett codexek még a kassai vásznat ⁽⁵¹⁾ és az ottani famű-faragvány mesterségét említik; mely utóbbi ipar ágában tanusított ügyességére nézve Kassa városának messze földön nem találkozott párja, miként is hogy a műszigorú Hyppolit, egri székesegyháza boldogságos szűznek szentelt oltára előtti díszkarzata is Kassán készítettett ⁽⁵²⁾.

Így nem különben az ötvösség is hazánk egynémely helyein a művészet kellő színvonalára emelkedve, kiválólag ennek két ágában, a bogláros művek és a serlegek készítésében remekelt. Amabban — jelesül a bogláros lószerszámokat illetőleg — Nagybánya, az utóbbiban pedig leginkább Nagy-Szeben tüntette ki

⁵⁰⁾ „pro uno curru parvo empto in Kassovia fl. 4 din. 50.“ 1503. számadások. — „Missi unum ad Kassoviam ad ordnandum duos currus“ 1507. számadások. — „Venne a Ferrara dall Ungaria Nicolo de Monti gentilhuomo del Card'e Ippolito, e condusse seco da quelli paesi un Cocchio cosa non più veduta in Ferrara, ne in Italia, unde ad essemplio di questo se ne cominciorono a fabricare molti ed in Ferrara ed in Italia medesima“ (Origi del Citta Ferrara. 88. lap. — Modenai könyvtár. Kézirat. VIII. H. 2.) Egyébiránt a legelső hintó-kocsit Olaszországba Mátyás király küldte a ferrárai herczegnek ajándékul 1486-ban. — (Valentini levele Eleonorához. Cisterdorf. Aug. 17. 1486. — A magyar tudományos Akademia modenai kézirat gyűjteményében.)

⁵¹⁾ „Per bezza 4 di tella casoviensa di braza 52. lapare due. 5. e dinari otanta consignata a thadeo in buda.“ 1489. számadások.

⁵²⁾ „Fuerunt misi aliqui magistri ad Cassoviam, qui venerant cum uno coro ibi preparato pro necessitate ecclesie et decore ipsius ante altarem Beate virginis quem corum ego solvi meis pecunijs, tamen ad remitendum ipsos magistros cum magistro Joanne mensiparo. ut irent et rediret cum magno curru pro expensis habuit florenos 8.“ 1507. számadások.

magát, melybeli kupa alakú zománcz-művei sajátosság, úgy nevezett erdélyi jellegűknél fogva a műtörténelemben önálló helyet foglalnak ⁽⁵³⁾.

A magyar ötvösművek ez időbeli műbecsét magas műkészítési díjaik tanúsítják, mely nem ritkán az illető készítmény ezüst belértékével felérő ár szerint fizettetett ⁽⁵⁴⁾. Egyébiránt XV.

⁵³⁾ A szebeni serlegek sima alakúak voltak; ellenben a modenai cod. kekben felemlített ragusai, nápolyi és florenzei módra készíttetek, többnyire ezüst alapon aranyozott — vagy megfordítva aranyozott alapon ezüst domboralakzatokkal díszesítettek föl. „fecci per manus domino Stefani ragusei emere unam cuppam a rasono Florentino mercatore de argento cum floribus albis cum coperta tota de aurata, que ponderet marchas sex et aliquos pisetos due. 61.“ 1503. számadások. — „Unum pelium satis grandi cum costis de argento cum aliquibus partibus de auratis modo raguseo laboratum, cum armis domini Stephani barberio de smalto factis, et bochale de argento similiter pro ipso pelui de argento albo et cum parte de aurata cum seleuo.“ „Item unum pelium cum una bochale de argento plano aliqua de aurato laborato modo napolitano vel francigeno.“ „Item una cupa magna et alta cum floribus et smaltis de aurata modo transilvano cum suo coperto.“ „Item due cuppe de argento de aurate cum suis copertorijs cum aliquibus figuris non seleuatis in transilvania praeparate.“ 1508. számadások.

⁵⁴⁾ „3. Otobrio: Uno calize ala paresina con la pitena doratto una buso'a da ostie doe anpole dal tare tutte cosse pesano marche 4. p. 38. fuuo consignato al Rmo. prothonotario e governatore apare ala partita di messere Antonino due. 51.“ Egy márkának ára ezen időpontban 5 due. 33 denir volt. 1487. számadások. — „Item quia feci me facere res infra scriptas argenteas et deauratas pro florenos decem habui marcem et postea cogitavi conditionem meam non mereri talia solui ex pecunijs Reverendissimi domini et sunt S. Rme. d. in primis calicem cum patena de argento deaurati ponderant marchis tribus et piseti triginta novem. Item pelium de argento deauratum ponderat marchis duabus et pis tis quadraginta duobus. Item ampulle duo de argento deaurato ponderat marcis duabus et piseti triginta. Item capsella pro ostijs de argento deaurata ponderat piseti triginta uno, item cantarus unus de argento cum auro ponderat marchis duabus et piseti novem inter alter similis cantarus ponderat marchis duabus et pisetis octo cum in dio. Et omnes res supra scripte ponderant insimul marchis quatuordecim et piseti quindecim cum medio et sic cum labore et auro et argento decem florenis marcha, constat florenis centum et quadraginta tribus aliquontulum est differentia in medio piseto.“ 1507. számadások.

századi ötvöseink közül a modenai codexek, névszerint csak kettőről, az esztergomi érsek körmőezi pisetoriusa, Sarló Jánosról, s a szebeni Tamás mesterről (Tomaso maestro Curion de Zibino) emlékeznek.

A mi a magyar löfegyvergyártást illeti, ez a szakadatlan háborúskodások szükségelte készletek kiállítására elégtelen vala, de művei készítésében olyannyira kitünő helyet foglalt el, miszerint Hyppolit, az akkoriban tűzészégéről híres Ferrárába nem átalított miskolczi puskát hozatni ⁽⁵⁵⁾.

Az iméntiekkel, Magyarország XV—XVI. századi legjelesb iparezikkei jóformán mind előszámíttattak.

Egyébiránt az ezüstművek készítési díja, legtöbbnyire a műdarab belértékének $\frac{2}{3}$ — $\frac{1}{2}$, de sőt a legegyszerűbbeknek $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{5}$ részét foglalta magába. „Uno picario argenteo cum modico de auro in superficie; quod in pondere fuit marcha una et piseti tres, emi vel dedi florenos septem cum medio, et recepi pro necessitate castri agriensis.“ „Pro duodecim chochliarijs de argento cum aliquontulum de auro que ponderat marche tres minus piseti undecim dedi et emi pro necessitate castri pro fl. 22.“ 1501. számadások.

⁵⁵⁾ „Pro expensis uni portorio qui iverat ad miskolzi pro uno pisside pro Reverendissimo domino denarios duodecim. Item pro formis ad faciendum globulis pro dieta pisside denarios viginti.“ Ezen puska 4 dukátba került (87 frk. 48 cent.) — „Dedi Thome chirali florenos quatuor pro una pisside, quam missi alio die Reverendissimo domino, per Rusinam tabellarium ferrariam. fl. 4.“ 1501. számadások. Közönsegesebb puskának ára 43 frk. 74 centim volt. „Eidem (Jacobi János aranymivesnek) dedi uoam pisidem quam emi florenis duobus et hoc et alia feci ut maneat diligens in operibus Reverendissimi domini mei.“ 1507. számadások. — A magyar puskáknak még kerekre járó szerkezetök volt. — „Item fecit facere rotas decem pro pixidibus castri dedit florenos duos.“ 1503. számadások. — Az éppen ezen időtájt Németországban feltalált kova puska legelső példányát, az egri püspökség főkormányzója hozatta hazánkba; ez Egerből Ferrárába küldetvén, e módon Olaszország közvetve hazánk által ismerkedett meg e fontos fegyverszerkezettel. „Item ivit quondam Gaspar Bohemus servitor castri ad sanctum farkas ad alemaniam pro devotione cui feci dare pro suis servicijs fl. 4 cum medio et iterum alios quatuor ut emeret pro Reverendissimo domino meo unam pixidem de illis que incenduntur cum lapide et pñit, et misi Rme. d. s. ferrariam per petrum Lardum castellanum agriensem.“ 1507. számadások.

Magyarországbelhoni termelési ágai közül, általános kereskedelmi fontosságra csupán bányászata vergődött.

A Gümör vármegyei vastermelésről, melynek központját Rozsnyóbánya képezte, a modenai codexekben többszörös említés tétetik ⁽⁵⁶⁾.

Magyarország bányászatának súlypontja azonban nemes érezeiben állott; jöllehet az esztergomi érsek pisetum-jövedelmei után ítélve, mely a pénzzé vert márkának 48-dik részét foglalta magába, 1488-ban csak 2.852,897 frk. 76 cent., 1489-ben pedig 3.441,428 frk. 25 cent. ⁽⁵⁷⁾ értékű arany és ezüst pénz került ki Magyarország pénzverdéből, s tehát hazánk ebbeli Mátyás-kori termelése a jelenleginél körülbelül ötszörte volt kevesebb.

Mindamellett is azonban annyi bizonyos, hogy, miután a Konstantinápoly törökök általi elfoglaltatása, s a Jóreménység fokának felfedezése által Magyarország átviteli kereskedése megbukott, azontúl csupán a bányászat képezé Magyarország pénzkészletének egyedüli alapját, hazánk külkereskedelme azontúl kirekesztöleg a belfogyasztás kielégítésére szorítkozván.

Honunknak e már magában véve is jelentékeny nemzetgazdasági hátrányát, a behozottárú czikkek szerfelett magas árai tetézték, minek legfőbb oka, Magyarország akkori közlekedési módjainak parlagon hevert állapotában rejlett.

Ekként például a sűrűbb összeköttetésekben álló egyéneknek, a posta hiányán segitendő, szükségképpen magányfutárokat kelle tartaniok: Hyppolit, esztergomi érseksége idejében négy ily küldünczöt tartott szolgálatában. Ez összeköttetési módszernek

---

⁵⁶⁾ „per una catena di ferro, feze fare el provizore in Roznio duc. 9. den. 50.“ — „per due sechie ferrate duc. 1, conperato in Rosnio.“ — „per lezzeg, zoe chiodi 2500, conperati in ditto locho duc. 1.“ Száz létszög 87 centimnél valamivel volt drágább. — „per chiodi di zilindri 14. m. conperati in ditto loco duc. 2.“ — „per manno del Iudice di Rosgno funo conperati chiodi di cilindri 60. m. duc. 10.“ — „per man del ditto chiodi 12 m. tegole duc. 5.“ — Száz sindelszög 31—32 centimmal valamivel került többbe. — „chiodi 200 mazor duc. I.“ — „per una Cadena grossa di ferro di pasa cinquanta conperate per man del Iudice de Rosnio duc. 13 den. 25.“ 1489. számadások.

⁵⁷⁾ Századok, 1870. májusi füzet, 289. lap.

czélszerűtlenségét, késedelmeztető hatásán kívül leginkább költséges volta bizonyítja. A legegyszerűbb levélnek elküldetése Egerből Esztergomba vagy Budára legtöbbnyire 6—11 frkba került.⁽⁵⁸⁾ Olaszországba, 175—262 franknál alább lehetlen volt levelet küldeni⁽⁵⁹⁾.

A levelezési összeköttetés e nehézségeinél azonban nagyobb terheket gördített a kereskedelem elébe az utak akkori elhanyagoltsága.

Zágráb, szünet nélküli uri fogaton való utazás mellett

⁵⁸⁾ „per expense che lui dete a uno in buda, che me portasse littere in agria din. 50.“ „Item missi alias litteras Budam per unum de Zabathel. din. 10.“ 1501. számadások. — „Item post aliquos dies missit unum famulum in equo a buda ad agriam et ab Agria ad Strigonium cum litteris domini Reverendissimi pro talibus expensis den. 70.“ — „Item missi sunt decem dies unum ad agriam cum litteris eundo et redeundo pro expensis dedi den. 50.“ — „Item missi vel remissi ab agria unum famulum domini Stefani ragusei cum litteris domino Reverendissimo, dedi pro expensis den. 32.“ — „Missi unum famulum budam cum litteris, dedi pro expensis den. 40.“ 1503. számadások. — „missi unum pedes budam cum litteris din. 32.“ „Item missi unum cum litteris ad comitatum Zabolz dedi pro expensis den. 50.“ 1507. számadások. stb. — Horvátországból a levél küldetése Magyarországra 43 frk. 74 centimbe került „per contadi a uno famio del conte Bernardo (Frangiepani) duc. 2. quale porto lettere.“ 1489. számadások.

⁵⁹⁾ „Novembro 4: per contadi a rafaello fiorentino: porta lettere per Ferrara duc. 12.“ — 1487. számadások. „15 Zugno: per contadi a Benedetto spagnollo ditto Bragaleas Cavalaro (Hippolytnak fizetési futára) duc. 10. mandato in firenza“ 1489. számadások. — „Pro precio unius equi quem dedi Rosine qui portavit litteras domino Reverendissimo ad Italiam fl. 3; pro expensis ab hinc usque ferrariam et redeundo predicto Rosine dedi fl. 12.“ 1501. számadások. — „Iunij 24: Missi Imbrum hungarum ferrarium cum litteris de banco domino meo Reverendissimo et quia voluit ire pedes dedi pro expensis eundo redeundo et stando fl. quatuor de auro et quatuor in monetis.“ 1503. számadások. — „Missi Emericum hungarum ad Italiam Reverendissimo domino meo cum litteris cui dedi pro expensis florenos duodecim eundo et redeundo: donavi etiam pro servicijs suis unum gradarium, quem jam diu quondam paulus pater emerat pro florenis 18 sed nunquam valuit et semper claudus et sic pauperi donavi pro suis servicijs, quia servit ad discretionem et multum laborat.“ 1507. számadások stb.

9 napi járó földre esett Budától ⁽⁶⁰⁾. A Hyppolit 1520-diki téli utazása Esztergomból Győrré 2 1/2 nap tartott ⁽⁶¹⁾. A lovak olesó ára mellett is Egerből Budára 65 1/2 frknyi kocsivitelbér fizetett ⁽⁶²⁾.

E költséges s késedelmeztető akadályokhoz járultak még a számtalan vámok (az esztergomi érsek és az egri püspök 11-nek voltak birtokában) árú megállító helyek, különösen pedig az utak közbiztontalansága, melynél fogva az utazók és szállítók-nak mindannyiszor fegyveres véderőt kellett igénybe venniök.

A közbátorlét e szomorú helyzete hazánkban leginkább II. Ulászló gyöngye uralkodása alatt kezd nagyobb mérvekben mutatkozni. Ekként a Hyppolit számára 1507-ben Egerből Ferrarába indított küldemények fedezetére a püspöki kormányzó 18 lovast rendelt; Esztergomba érve azonban e szállítmány, Bakacs érsek, az említett fegyveresek számát keveselvén, az említett fedezet erősbitésére még saját zsoldosaiból Bécsig 17 lovast adott. Bécsen túl a veszély már szűnendőben volt ⁽⁶³⁾.

Hogy a szemes esztergami érsek gondoskodása nem volt alapnélküli, ezt a csak négy évvel azelőtt a magyarországi velenzei követen véghez vitt botrányos eset tanúsítja, ki eddigi budai állomását a lengyelországgal lévén felváltandó, alig indult el rendeltetési helyére, öt mértföldnyire Magyarország fővárosától, bizonyos főúr által erőszakosan megtámadtatva elannyira minde-néből kifosztatott, miszerint, ha az öt Budán felváltó honfitársa

⁶⁰⁾ Valentini Cesar levele Herkules herceghez. Zákány jul. 13. 1486. (Az Akadémia modenai kézirat-gyűjteményében.)

⁶¹⁾ Hyppolit magyarországi utazásának pénzkiadásai 1520.

⁶²⁾ „Octbr. 8: dedi uni curifero de cozi qui portavit Franciscum cattivellum a buda ad agriam florenos duos cum medio et dominus Stefanus dedit buda alium medium.“ 1501. számadások. — „Missi plebanum San ti Jacobi ad Strigonium et ad budam cum uno curru. fl. 3.“ 1503. számadások. Budáról bécsig a kocsiköltség 109—110 frank volt „pro rece-su eorum a buda ad viennam habuerunt florenos quinque ad soluendum curifero.“ 1507. számadások.

⁶³⁾ „Dominus Reverendissimus Strigoniensis cum predictis, pro securitate missit usque ad sod vienam decem et septem alios equites cum pecunijs S. R. me d. tamen a me petierunt aliquod quibus dedi florenos decem et octo principaliori duos et alij unum ut libenter et vigilanter irent “ 1507. számadások.

rajta nem könyörül, ruházat hiányában még útját se folytathatta volna. II. Ulászló királynak a rablóvag ellen tett minden intézkedései sikeretlenek maradtak ⁽⁶⁴⁾.

Egyébiránt a behozatali czikkekre vonatkozólag, valamint jelenleg, úgy az említett XV—XVI. századok alatt is Magyarország legjelentékenyebb kiadásait a szövetek képezték.

A posztót illetőleg a modenai codexek a nürnbergi, londoni, de mindenek fölött az olaszországi, jelesül a bergamói, lukkai és a florencezi árukat említik ⁽⁶⁵⁾. A florencezi scarlátposztónak rőfje hazánkban 2 duk. 50 denárjával (54 fr. 67 cent), ⁽⁶⁶⁾ a lukkai viola színű posztónak rőfje pedig 3 dukátjával (65 frk 61. cent.) fizettetett ⁽⁶⁷⁾. A legközönségesebb uriposztónak rőfje 1—2 dukátba (16—32 frk.) került ⁽⁶⁸⁾.

⁽⁶⁴⁾ Demetrius Tamás ferrarai követ levele Hercules herceghez. Buda 1503. jan. 15. (A magyar tudományos Akadémia modenai kézirat-gyűjteményében.)

⁽⁶⁵⁾ Ezeken kívül a modenai codexek a líoni és a dalmatiai posztót említik „per el prezio di una pezza di panno neugradiense duc. sei e mezzo.” 1489. számadások.

⁽⁶⁶⁾ „per brazo quatro di pano scarlatto: duc. 10 tolto da rasone merchante fiorentino in Buda.” „per Palcho parvo p. r. el prezio di braza 5 di panno de scarlatto 12 duc. 50 den.” 1489. számadások.

⁽⁶⁷⁾ „per braza 15 1/2 di panno luchese (az oda való violaszínűek voltak a leghíresebbek): hauto da ditto philipo Cavalkanti a rason di duc. 3 el brazo.” — A londoni violaszín posztónak rőfje 43 frk. 74 centinba került; „per braza 40. di panno paonazo di londra: havuto da philipo Cavalehanti de lanno pasato dacordo per duc. 80.” — „per braza vinti e dui di panno paonazzo di grana dur. 46 din. 64, a rason di duc. 2 et din. 12 el brazo.” „per braza 6 di panno di ponente duc. 18.” 1489. számadások.

⁽⁶⁸⁾ „per el precio di braza cinque di pano Cardinalescho duc. 8. din. 3.” — „per braza doe di pano di pernice per Calze del Revmo duc. 2.” — „per braza cinque di panno monechino: fato ne una vesta al Revmo duc. 5.” — „per peza una di pano colonbino: fu braza 42 a rason di duc. uno et dinari 20 et brazo.” — „per bezza una di pano colombina di firenza duc. 39 din. 70, fu braza 35 1/2, a rason di duc. 1 a dinari 12 el brazo da piero antonio fiorentino.” — „per bezza una di panno di pernice verde scuro duc. 26, tolto da anzi Piler. fu braza 36.” — „per Pietro Andreas duc. 8 din. 75 per el prezio di braza 7 di ponno datogi in buda a conto di sua provisione ovvero vistire.” — 1489. számadások.

Nehéz selyem kelmékről a modenai codexek nem tesznek említést, ellenben, az esztergomi érsek ruhabelésére használtatott könnyű tafotaselyem sűrűn fordul elő azokban, rőfje 22—50 denárjával számítva (⁶⁹).

A bársonynak akkori ára a mostanitól alig különbözik. A florenzi fekete bársonynak rőfje 1 duk. 50—68 denár volt (⁷⁰).

A németországi közép minéműségű vászonnak (tella tedescha) rőfje 17 denáron, az ennél finomabbé 80, (⁷¹) s a legfinomabb lenvászonnak rőfje (sidone) 1 duk. 58, 2 dukát 50 denáron ($34\frac{1}{2}$ —54 frk. 67 cent.) kelt (⁷²).

Jelentékeny pénzszegek vándoroltak ki az országból a prémneműekért Krakkóba. A czobolybőr darabja 1 duk. 87 denárjával (40 frk. 86 cent.) (⁷³), a hölgymenyét csomaga (timbri) 3—5 (65 frk. 61 cent.—109 frk. 35 cent.) (⁷⁴), a nyusztsubák 12—18 dukátjával (262—393 frk.) (⁷⁵) fizettettek.

⁶⁹) „per braza 6 di tafeta carmesino duc. 3: per fodrare uno mantello de tabi del Revmo.“ — „per braza quaranta nove e une quarto di tafeta di dui colori duc. 21. din. 88: a rason di braza $2\frac{1}{4}$ per duc.“ — „per braza 8 di ormesino duc. 4 din. 33.“ — „per el prezio di braza $32\frac{1}{2}$ di tafita torchino duc. 32 din. 50.“ 1489. számadások. — Az utóbbi kék tafota rőfje 21 frk. 87 centimba került.

⁷⁰) „per veludo negro braza uno et terzo duc. 2.“ — „per braza 4. di veluto nigro: hauta da filippo Cavalcanti duc. 6.“ — „el prezio di braza 15. di velutto duc. 41. din. 50.“ 1489. számadások.

⁷¹) „per braza quinzeze de tella bianca et vergatta da fare tamarazi (madracra való vászon) duc. 12 din. 6.“ 1489. számadások.

⁷²) „per braza 13. di sindoni: duc. 25: conperati a diversi presij per man del provisoro: fatene lenzoli e mensali.“ „per braza 3. di sindone: duc. 4 din. 75.“ 1489. számadások.

⁷³) „Decembrio 31: per el prezio di 80 zebilini duc. 155: tolthi da matheo di liptovia.“ — „per 59 zebilini duc 60.“ 1489. számadások.

⁷⁴) „Per tinbri 6. de armelini duc. 22: i quali si ebeno per manno di matheo parvo.“ 1489. számadások. Egy csomag 40 bőrből állott.

⁷⁵) „Per zube quatro di martori: duc. 67: dile qualle tre furno a rason di duc. 18: la terza a rason di duc. 13: qualle se hebena da mathio di liptovia: de dinari de dezime.“ — „Nota che per man di matheo di lipitovia: si ebe zube zingue de marturi a rason de duc: 16. luna: per duc. 80: et altre zube doe per duc. 18 luno.“ 1489. számadások „Matheo alincontro de havere adi 31 decembro duc. 36 i qualli funo el prezio di zube doi di martori.“ 1488. számadások.

Magyarország XV—XVI. századi behozatali czikkei közül tehát a mostaniaknál csupán a prémek voltak olcsóbbak, annál drágábbak voltak azonban ezeknél a gyarmati czikkek.

A czukornak fontja $21\frac{1}{2}$ —33 denár ($4\frac{1}{2}$ —7 fr. s egynehány centim) közt ingadozott (⁷⁶). A sáfránynak fontja 2 ducát 25 denárjával (47 fr. 94 cent.) (⁷⁷), a fahéj 1 dukátjával, a borsnak fontja 30—38 denárjával (7—8 frk.) (⁷⁸), a citromnak darabja pedig körülbelül mostani 22 centimjével (⁷⁹) fizettetett (⁸⁰).

A behozatali kereskedés veszteségeit, a külkereskedésnek honi üzerek általi közvetlen vitele és vezetése enyhítette volna.

Honi vállalkozókat azonban a modenai codexekben hiába keresünk.

Az ország legnyereségesebb üzletágai, kivétel nélkül idekenek kezében összpontosultak.

Magában az ország szívében Budán, Mátyás király uralkodása alatt, a florenczi Chavalchanti Fülöp, Poli György, Buontempi, Felice, Caluri Lajos, Antoni Péter, Voltera Máté, Amandoli (figlioli di Amandoli), a nápolyi Simonetti és a német Piller és Arber, valamint a II. Ulászló idejében czakhez

⁷⁶) „Per Cucharò groſo : fonta 95 duc. 20. din 30.“ 1489. számadások, — „per Zacharo libri 6 duc. dui.“ 1487. számadások.

⁷⁷) „Per Zafrano libre doe duc : 5. din. 40.“ „Per uno lotone di Zafrono dinari vinticinque.“ 1487. számadások. „Per zafrano bono libra 1 duc : 4.“ 1489. számadások. Kétféle font volt ; a kis font 11 lathól, a nagy font 16 lathól állott.

⁷⁸) „Per pepe fonte una den. 38.“ „Per pepe libra una conpero el provisore din. 36.“ 1489. számadások.

⁷⁹) „Per 50 limoni conperati in buda duc : mezo (50 denár).“ 1489. számadás. A jelenlegi ártól keveset különbözött.

⁸⁰) A rizsnek fontja : 1 frk. 9 centimba ; („per Riso novo libre 36 duc. 1. din. 80.“ 1489. számadások) a függéjé 63 centimnél valamivel többbe („per figj fonts 60 duc : 1 din. 75.“ 1489. számadások) ; a fahéj 21 frk. 87 cent. („per zinamonio libra $1\frac{1}{2}$ duc. 1. din. 50.“ 1487. számadások), — a gyömbérnek fontja 6 frk 28 centim. („per Zinzibir libra $1\frac{1}{2}$ dinari 50“ 1487. számadások), — a mazsolájé 90 centimnél valamivel több („per uva pasa libre 46 duc : 1. din 94.“ 1489. számadások), — a mandola 1 frk. 75—82 centimba („per amandole libre 30 duc : dui din : 40.“ 1487. számadások. „Per Amandole dolze libre 6 den 50.“ 1489. számadások) került.

csatlakozott Fugger (Jacobus fucharis), Thurzó (Torgone Joane) és az olasz Cotta Ferencz ezégei alatt folyt Magyarország ez időbeli egész nyakkereskedése és banküzlete.

E bankok mütételei köréből a modenai codexekben a pénzváltás, kamatra kölesönzés és a külföldre szállítandó pénzeknek váltóutaltványok (devise) általi küldeményeztetések, fordul elő.

Ily Rómába szóló váltó kiállításáért, mely a jelen időben csak tört számú üzletnyereményt vesz igénybe, a Fuggerek budai bankháza 1503-ban három százalékot, azaz 2000 dukát után 60 dukátot számított fel ⁽⁸¹⁾.

Ennél károsabb következményeket szült a magas kamatláb. Egynémely uzsorás 50 dukát után félóra 1 dukát 60 denárt, vagyis 100 után egy évi 76%-ot követelt ⁽⁸¹⁾. Magának Hyppolit esztergami érseknek, a dúsgazdag ferrari herezeg fiának s a magyar királyné unokaöcsésének számára sem lehetett 1489-ben a budai bankárok legelsőbbjei közé tartozott Amandoli háznál 16 perczentnél olcsóbb kölcsönt kiczközölni ⁽⁸²⁾.

Hogy egyébiránt a kamatláb e szerfölötti magasságának oka nem egyedül az idegen üzerek uzsoráskodási vágyában, de leginkább Magyarország akkori közhiteli s pénzbeli fogyatkozásában keresendő, ezt már a közgazdaságtani alapszabályok értelménél fogva is leginkább az 1503. évi modenacodex felhozta példa bizonyítja, midőn ugyanis, a pápai legatus személyzete által tett aranybevásárlások az arany forgalmát Budán egyszerre

---

⁸¹⁾ „Item die predicto (5 Decembris) bude dedi domino Jacobo de fucharis et fratri suo florenos duo milia et pro auro pro floreno denarius quinqué et pro banchio denarius tres, in toto faciunt floreni duo milia centum et sexaginta pro quibus dederunt litteras ad banchum de fucharis in Urbe ut Reverendissimo domino meo hyppolito estensi solverent florenos duo milia da camera et sic misi d. S. Rme Fl. 2160.“ 1503. számadások.

⁸²⁾ „Iugno 15: per usura de duc. cinquanta tolti inpresto: (az érseki gazdaság számára) duc. 1 din. 60: e fu a di 1. Iugno per man di Francesco da Bagna Cavallo: como per uno suo squarzo apare.“ 1489. számadások.

⁸³⁾ „15 Iugno: per matheo da voltera: duc. dui per altri tanti lui pagó: ali figliolli di amindoli: per dano di duc. 50.“ A kölcsön marcius hó 16-án kötöttet. 1489. számadások.

megszakasztani, ⁽⁸³⁾ s az aranynak addigi ágióját 5%-ról ⁽⁸⁴⁾ 8%-ra felszökkenteni képesek valának.

Ez volt a modenai codexek nyomán Magyarország szomorú közgazdasági állapotának képe a XV. század végén és a XVI. század elején, melynek a most előadottakon kívül más messzeható, a nemzet társadalmi viszonyaiban gyökeredző okai is léteztek. Ezeknek tárgyalása értekezésem harmadik szakaszának feladata. *)

B. NYÁRY ALBERT.

⁸³⁾ „et nota: qui aurum nunc non reperitur, quia familiares legati posuerunt istam karistiam e sic sunt ita cari.“ 1503. számadások.

„12 Marzo: per contadi a felice fiorentino in buda: duc. 24: i qualli gi dette el provisorre per Cambio de duc. 400 da oro a monetta.“

„Agrie 21. Februarij: Emi florenos viginti duos da auro pro denarijs quinque unum dedi denarios octuoginta octo.“ — „Junius 5: Emi florenos (a Fuggerháznál Budán) mille in auro pro denarijs quinque unum in toto faciunt floreni quinquaginta.“ — „Item emi alios quadraginta florenos de auro pro denarijs sex unum dedi florenos duos et denarios septuaginta.“ — „Bude 2 Junij: Emi florenos octo de auro pro denarijs sex unum.“ — „Emi alios viginti quatuor florenos pro denarijs sex unum.“ stb. A nem teljes súlyú arany ágiója 3 denár volt: „Bude Aug. 27: emi florenos hungaros octuaginta quinque non justis ponderis pro denarijs tribus unum.“ — 1503. számadások.

A pápai legatus környezete által augustus hóban okozott arany ágiójának 8%-ra fölemelkedése, az 1507. számadások után ítélve, azontúl többé le nem szállt. „Et assignavi ad manus suas (Petri lardi) fl. tria milia in auro hungaricali pro emptione eorum dedi fl. 240.“ „Item pro expensis fiendis in via dedi predicto florenos in auro simili centum . . . ipsos centum emi fl. 8.“

Az egri püspök részéről csak 1503. évben aranyváltási díjúl 570 dukát (12,455 frk. 90 centim) adatott ki.

*) Megjegyzendő, hogy a jelen értekezésben tárgyalt árak már a XVI. század második tizedével, lényeges változásokon mentek keresztül s az alvidéki török pusztítások, és az európát előzőnlő amerikai aranynak hatása azokra már hazánkban mindinkább szembetűnőleg kezd mutatkozni. Már (1514 táján) Verbőczy egy ép ökörnek árát „unus Bos non claudus“ egy márkára (akkoriban 4 dukát volt egy márka) egy juhót 1 dukátra becsüli. Így nem különben az 1520-dik évi Hyppolit magyarországi utazásának számadásai könyvében is egy vágó ökör ára $3\frac{1}{2}$ — 3 duk. 60 denárta tetetik. Egy szekér széna már 1 dukát. Egy szekér fának az ára pedig február havában Budán 7 frk. 76 centim volt. „Adi sopraditto denari settantuno: charra doi di Legni.“ A fűzának ára azonban még mindig a régiiben maradt.

A magyar nemzetségekről.

IV.

Vázoltuk, minő helyet foglaltak el a nemzetségek nemzetünk régi államéletében; láttuk, hogy a magyar közjog súlypontját a vezérek korában a száznolcz nemzetség képezte; de láttuk azt is, mint lett e súlypont mind könnyebb-könnyebbé, míg nem tarthatlanná válva, az egész rajta nyugvó rendszer összeomlott s az új nemzeti szervezet életbeléptetésével, melynek alkotója Szent-István, a nemzeti életnek is új korszaka vette kezdetét.

Ezen új korszakban, mint a főntebb tárgyalatakból következik, — nem beszélhetünk többé nemzetségekről a szó eredeti értelmében, s így kitüzött kérdésünk oda módosul: mit értünk az okleveleinkben előforduló „Genus“ és Generatio“ alatt?

Kováchich Márton, a magyar nemzeti muzeum birtokában lévő kézirati jegyzeteiben így különbözteti meg a kettőt: „Genus hungarice, Nem, appellatur, quae vox nec diplomatum nec scriptorum domesticorum auctoritate latina voce: Tribus exprimi potest. Vox diplomatica: Generatio, proprio et vetusto nomine hungarico: Ág, reddi potest . . . . . Cum igitur in diplomatibus aut apud historicos veteres legimus: Nobiles de genere, intelligitur, quod de hoc genere descendunt; ubi autem scribuntur: generationis hujus, indicat hoc, illos ex hac generatione immediate descendere, sed ad illud genus referri, cujus est haec generatio, cujus ipsi sunt descendentes ¹⁾.“ E megkülönböztetés szabatos, de merev, s épen merevségénél fogva meg nem állhat.

---

¹⁾ M. G. Kovachich: de gen. nom. et praed. Nobilitatis Hung. Exercitatio digl. in folio. M. S. Nus. N. Cap. I.

Kovachich maga is ellenkezésbe jön magával, midőn idézett szavait megelőzőleg azt mondja, hogy: „Nemes, vocari potuerunt, qui erant de Generibus, et nemzetes, qui de Generationibus“; holott saját előadása szerint a *Generatio* benne van a *Genus*-ban s így az ágakból (de *generationibus*) származottak egy-szersmind valamely nemből (de *genere*) valók is voltak. A hol ellenmondást tapasztalunk, bátran kétségbe lehet vonni mind a két tétel igazságát. Így van itt is: a magyar „Nem“ és „Ág“ szavakat használhatjuk ugyan, annak a különbségnek kitüntetésére, melyet a tudós Kovachich a két fogalom közt felállított, de nem fogadhatjuk a latin *Genus* és *Generatio* kifejezésekre alkalmazását s így nem fogadhatjuk el azt az állítást sem, hogy a kik „de *genere*“ vagy „de *generatione*“ irták magokat, mindnyájan nemesek és nemzetesek lettek volna. És a mi két tételünk már szorosan összefügg egymással:

A középkort semmi sem jellemzi inkább, mint az ingatagság, a folytonos habozás. Maga a népvándorlás, mely e kort megnyitja, nem egyéb mint a történet folyamának századokon át szünni nem akaró hullámozása, mely birodalmakat temet el; s ezen megállapodni nem tudás, minden viszony közé bevette magát; törvényt, szokást egyaránt ez jellemez, és így azt hiszem, senki sem fog megütközni benne, ha azt mondjuk, hogy középkori okleveleinkben a *Genus* és *Generatio* szavak egy értelemben, egymással fölcserélve, sőt a mi több, egészen más fogalmak kifejezésére is számtalanszor használtak; a honnan következik, hogy a középkor maga sem tulajdonított azoknak határozott értelmet, s így még csak a mellett sem lehet kardoskodni, hogy *Genus* vagy *Generatio* mindenkor nemességet jelentene. Bartal György így nyilatkozik: „*Genus in diplomatibus patriis varie accipitur; significat enim: a) non modo familias, quarum capita auctores hi Arpado adequant, sed b) cognationes quoque Jobagionum castri, ex quibus Acha, Borchot, Bathal, Beco, Baracon, Cadon, Etruh, vulgo Etre, a quo Etre-Karcsa, Mogor, Honova, Kunis, Panabest, Penkine, Vasun, Zalonk et in solo vico Georsoke olim (hodie Dercsika) in insula Csalóköz tredecim generationes mihi ad memoriam sunt; c) in litteris autem Capit. Veszprim. de a. 1269, vocibusque: Pouka, Anian, Crys et Anas, de*

villa Igol pro se ac universis cognatis suis de genere suo; in aliis (Tud. Gyltjt. 1828.) coaevis Jobagiones, qui venerunt de villa Ilod genere Augustini; Baroch, Ogmand, Ludan, Theton, Vanka, Voyk, cet. in his item literarum Capit. Jaur. de a 1331. (VIII. V. 7. p. 233.) verbis: dicens eosdem de genere seu caterva populorum de villa Kon et ad ipsum conditionaliter pertinere, homines conditionis obnoxiae; in Regesto denique Varadiensi et alibi occurrentibus formulis: de genere Episcopi Budlu, de genere Petri, cet. neseio cujus census et fortunae homines; in literis Sigismundi regis (Kállay o. c. Sect. 3.) in verbis ipsam civitatem seu oppidum ad quinque genealogias seu generationes vestras dividendum, generatim lineas, ramos notat ¹⁾.“ Bartal szavai szerint tehát nem csupán előkelő nemes családok említetnek mint Genus-ok, hanem egyes jobbágy-csoportok, város, falu, vagy puszta lakosai együtt, s általában alárendelt állapotú egyének is, — míg más részt mutathatunk föl adatokat, melyek kézzel foghatólag bizonyítják, hogy a legközvetlenebb családok irattak „de generatione“; p. o. az Aba nemzetségről egy és ugyanazon oklevélben mondatik, hogy „generationis Aba“, s néhány sorral alább, „de genere Aba“ ²⁾; egy másik oklevélben hasonlóképen mint Genus és mint Generatio is neveztetik az Aba nemzetség ³⁾; egy harmadikban ezt a kifejezést olvassuk: „Comes Dionysius filius Budum de genere Aba cum nobilibus viris suae generationis“ ⁴⁾. . . . Mindezek világos példái annak, hogy középkori okleveles nyelvünk mennyire nem volt tisztában e két kifejezés használatával. Vannak okleveleink, melyekben várjobbágyok, vagy más alantas sorsú egyének nemességre emeltetnek és „de genere vagy generatione“ iratnak ⁵⁾. Az ilyenekre nézve Waltherr László úgy vélekedik, hogy ezek valamely ősrégi nemzetségből származhattak, de szolgaságra vet-

¹⁾ Commentariorum ad hist. st. jurisq. publ. Hung. aevi m. l. XV. Tom. I. pag. 111—112. l. a jegyzetet.

²⁾ Fejér Gy. Cod. dipl. T. IV. Vol. III. p. 289.

³⁾ U. o. T. X. Vol. IV. pag. 575.

⁴⁾ U. o. T. VI. Vol. II. pag. 42.

⁵⁾ L. Tudománytár 1840. ért. 7-ik köt. 265. l. és Fejér Cod. dipl. T. IV. Vol. III. pag. 468—469.

tettek; s Jerneyt czáfolva, a ki szintén tagadja, hogy a „de genere“ czímet viselő magyar családok mind tűzs-gyökeres s örök vagyoni joggal bíró, vagy jövevényekből ily kitűnő sorsba emelt főnemések lettek volna, — azt mondja: hogy, ha valaki szabadságát, jószágát veszti, azért nem szűnik meg a törzs-apának maradéka, nemzetségének sarjadéka, nemzedéke lenni; már pedig bizonyos, hogy tűs-gyökeres nemzetségből származott több magyar fosztatott meg szabadságától ¹⁾.“ Abban igaza van Waltherrnek, hogy senki sem szűnik meg ősapjának maradéka lenni; de kétkem, hogy a Heren, Churnug, Dobra stb. nevekben valamely ősrégi nemzetségek nevei lettek volna fönntartva, s esatlakozva Bartalhoz, azt hiszem, hogy ilyen esetekben a Genus és Generatio alatt inkább csak az egy vár-ispánság hatósága alá tartozó jobbágy-csapatot, (a mint Bartal mondja, caterva, cognatio) semmint közös vérségből eredő nemzetséget lehet érteni; a mi pedig a nevet illeti, legvalószínűbb, hogy az a helyhez volt kötve és szintén nem jelentett közös származást. Pl. Gömör vármegyében mai nap is több községet tudok, melynek p. o. Szuhá, Lenke, Hubó, a hol az egész boeskoros nemeség egy néven — Szuhay, Lenkey, Hubay — nevezi magát, a miből bizton merem következtetni, hogy az okleveleinkben előforduló Generatiók és Genusok nagy része voltaképen nem nemzetséget, hanem közös telepet jelent. Annyit megengedünk, hogy az így várak köré gyülekezett jobbágyokat némi rokonsági kötelékek fűzték egymáshoz, de ezen kötelékek számai csak később szövődtek köztök, s alig ha lennének visszavihetők az ősi nemzetségi rendszerre.

V.

Az elmondottak után bárki beláthatja, hogy a „de genere“ és „de generatione“ czim biztos nyomra nem vezet; nemcsak mert használata ingatag, határozatlan, hanem azért is, mert igen széles körre kiterjedt; kiterjedt pedig nemcsak az által, hogy — mint láttuk — egyes jobbágy-csoportok,

¹⁾ A m. orsz. gyök. nemz. Tudománytár 1841. 10-ik köt. 12. §.

faluk, községek fölvtették, hanem az által is, hogy a tulajdonképeni nemzetségek a bevándorló jövevényekkel folyvást szaporodtak, úgy, hogy ha minden Genus-t és Generatió-t összeirnánk, többszázra menne számuk, a mint Kovachich mondja említett jegyzeteiben: „Nisi in alios multiplices usus diplomata, quorum hactenus incredibilem numerum evolvi, mihi legenda fuissent, non magno negotio aliquot centurias hujusmodi Generum in iis commemoratorum connotare potuissem.“ ¹⁾

Másutt kell a csomó megoldását keresnünk. És itt kénytelenek vagyunk a már fölebb mondottak közül egyre-másra reflectálni; mondtuk ugyanis, hogy a honfoglaláskor minden nemzetség ott választott földet magának, a hol tetszett; megszállotta, birtokába vette és az így szerzett birtok fölött, mint tulajdona fölött, szabadon, önállóan rendelkezett; mondtuk továbbá, hogy a törzs-szerkezet fölborulásakor nagy részét a nemzetségi szállásoknak, Szent-István a nemzetnek hozzá hív tagjai közt mint tulajdont fölosztotta s őket az ősi nemzetségi jogoknak megfelelő, azoknak forrásaira visszavihető kiváltságokkal ruházta föl; mondtuk, hogy azok, kik az ilyen ösfoglalású földet birtokul nyerték, azzal együtt a nemzetségi nevet és címet is örökölték, s így a régi nemzetségeknek, szűkebb vonalon bár, de tovább is fűntartói lettek. Az okleveleinkben előforduló Genus-ok közül tehát csak azokat ismerhetjük el tős-gyökeres nemzetségek gyanánt, melyek úgynevezett ös-foglalású földek birtokával dicsekedhettek. De képezett-e az ilyen birtok jogcímet? volt-e különbség az ösfoglalású föld és más javak közt? E kérdésekre első sorban a vér-szerződés második pontjával felelhetnénk; de mellőzve ezt, egyenesen Szent-István törvényeire utalunk, melyekből világosan kitűnik, hogy a nemzetnek voltak oly tagjai, kik királyi adományban nem gyökerező saját vagyonokkal bírtak, tehát oly jószágokkal, melyek közérővel szereztettek, melyek az ország elfoglalásakor a nemzetségek közt osztattak volt föl, melyek fölött szabadon intézkedhettek életükben és halálukkor. Szent-István törvényében ez mondatik: „Decrevimus regali nostra potentia, ut unusquisque habeat facultatem, sua dividendi,

¹⁾ Lásd: id. h.

tribnendi uxori, filiis filiabusque atque, parentibus, sive Ecclesie. Nec post eius obitum quis hoc destruere audeat.“¹⁾ Egy más fejezetben: „Consensimus igitur petitioni totius senatus, ut unusquisque dominetur propriorum, similiter et donorum regis, dum vivit excepto, quod ad Episcopatum pertinet et comitatum.“²⁾ Fölteszi itt a böles fejedelem, hogy a királyi adományon (donatio) kívül volt saját vagyon (proprietas, dominium) is, mely egyenesen osztályból ered és az osztály erejénél fogva illeti az ágakat. Jogi természetére a kettő abban különbözik, hogy a saját vagyon örökös joggal (jure haereditario) biratott tulajdonosai által, az adomány pedig csupán hűbérnek (feudum) tekintetett s bármikor visszavehető volt. Tanúsítja ezt IV-ik Béla eljárása, ki az atyja által fölöslegesen eladományozott jószágok nagyrésztét visszavette; míg más részt Kálmán király egyik törvénye határozottan rendeli, hogy: „Haereditas emptitia nulli haeredi auferatur, sed tamen eadem testimonio confirmetur.“³⁾

Ezek után senkisen kételkedhetik azon állítás igazságában, hogy a Donatio és a Haereditas közt, úgy eredetre mint jog-erőre nézve roppant különbség volt: a Donatio pusztá adomány, mely a király kegyétől függ; a Haereditas ellenben egyenértékű a régi nemzetségek által birt ösfoglalású földdel, melynek elvesztését csak a haza- és fölség-árulás büne vonhatja maga után. És itt ismételjük; hogy az okleveleinkben előforduló Genus-ok közül csak azokat ismerhetjük el tős-gyökeres magyar nemzetségek gyanánt, melyek ilyen, az ösfoglalású földekkel egyenértékű Haereditis-okkal birtak. Azonban, midőn ezt kimondjuk, új nehézséggel állunk szemközt. Vajjon minden nemzetség, mely „jure haereditario“ birt valamely jószágot, tős-gyökeres magyar nemzetség volt-e?

Említettük, hogy a nemzetségek száma a bevándorló idegekkel folyvást szaporodott. Béla király Névtelen jegyzője szerint már Árpád alatt telepedtek meg némely jeles idegen férfiak

---

¹⁾ Lib. I. Cap. 5.

²⁾ Lib. II. Cap. 35.

³⁾ Lib. I. Cap. 21

hazánkban, ¹⁾ s Horvát István nem tartja lehetlennek, hogy a magyar népnek számtalan győzedelmei Árpád alatt nehány szerencse-kereső vitézeket országunkba édesgettek;“ ²⁾ de biztos nyoma jövevény-nemzetségek meghonosításának Magyarországon csak Taksony és Geiza idejéből maradt fenn. Kézainál olvassuk: „Geiza vezér a Turul nemzetségből vala ugyanis az, kinek mint mondják, a magyarok közt legelsőben szózat zendült meg az égből, hogy a keresztyén hitet és keresztséget vegye föl. Mivel azonban keze embervérrel volt fertőztetve, nem vala alkalmas a hitre téríteni ily nagy nemzetet. S jóllehet maga és házanépe Sz.-Adalbert által a keresztség kegyelmét fölvette: mindazáltal az égi trónról szózat jöve hozzá, hogy ama gondolatalt hagyjon föl, minthogy mindennek véghez vitelét a fölséges Isten kegyelme a tőle származandó Sz.-Istvánra bizta vala. A honmat ezt hallván, nemzete megtérítése dolgában a mit tehetett s a mivel tartozott, Sz.-Adalbert prágai püspök rendelése szerint nem mulasztotta el megtenni. Küldé azért követeket a keresztyén tartományokba, hogy óhajtasát mindenkinek híreszteljék. Miért is ennek hallatára sok gróf, vitéz és nemes jöve hozzá a keresztyénség országaiból. Némelyek ugyanis jövének Isten szerelméből, hogy a vezért a pogányok ellen, kik a hitet nem vennék föl, segítsék, mások pedig, hogy a pogányoktól és üldözőiktől szabaduljanak, mert ez a nemzet míg pogányságban élt, kegyetlen üldözője vala a keresztyéneknek.“ ³⁾ A következő czikkekben több jövevény nemest sorol elő Kézai névszerint, kik koronként az országba jöve, itt Geizától és királyi utódaitól salálásokat nyerének, a hol hadaikkal együtt megtelepedtek és számos nemzetségnek lettek alapítóivá.

Ugyanis a bevándorlott jövevények közül azok, kik az új haza és fejedelem iránt érdemeket szereztek, nemzetségi jogokkal ruháztattak föl, azaz a szállás, (descensus) melyet bejövetelekkor elfoglaltak, utóbb örökös joggal (jure haereditario) engedtetett át nekik. De ezen nagyfontosságú jog elnyerését

¹⁾ Névt. XLIII. és XLVI. fejt.

²⁾ Magyar orsz. gy. r. nemz. 9. §. 22. lap.

³⁾ Függelék I. fejt. 1. §.

vel bizonyos föltételek jártak : be kellett bizonyítaniok, hogy már hazájokban is *Ingenuns-ok*, születésüknél fogva szabadok voltak ; ki kellett mutatniok, hogy nemességgel bírtak, s végre jó erkölcsükről és vitézhez illő magok viseletéről is biztos tudomány kívántatott, — a mint ez II-ik Endrének egy 1228-ik évi okleveléből világosan kitűnik, a hol ezt olvassuk „*Quod cum dilectus et fidelis noster Simon comes, ab extrema gente profectus, non necessitatis vel alicuius inediae causa, sed solius nostrae benignitatis fama de remotis regionibus, scilicet de Aragonia, ubi ut omnis parentela sua cunctis evidenter longe lateque testatur de ingenua et spectabili ortum duxisse ipsum progenie, nos visitaturus accessisset, et non minime nobis ejus probitas et commendata nobilitas placuisset, petitionibus et donariis nostris ipsum ad hoc induximus, ut in Regno nostro commoraretur et se nostro manciparet servitio.*“ ¹⁾

Hogy e jövevények közül számosan emeltettek arra a méltóságra, melylyel a tős-gyökeres magyar nemzetségek dicsekedhettek, hogy t. i. szállásaik birtokában örökös joggal erősítették meg, arra sok oklevél szolgáltat példát. Simon és Mihály spanyol grófok, kik Imre király idejében Constantia királynéval, az aragoniai király leányával jöttek be Magyarországra, első szállásukat *Nyer g e d s z e g* körül nyerék s azt *Boj ó t n a k* nevezték el ; ²⁾ de mivel ez csak hűbérnek tekintetett, azért Simon II-ik Endrét kérte, hogy örökös joggal adna neki szállást, a mit a király *Rethugeur* nevű föld odaadásával meg is cselekedett. Tanúskodik erről a már fölebb idézett oklevél, melynek ide vágó szavai ezek : „ . . . . . postulavit a nobis, ut locum descensionis in Regno nostro sibi et cognatis suis, qui cum eo aderant, jure haereditario possidendum conferremus, eodem titulo et privilegio libertatis, quo ceteri hospitum nobilium ex gratuita donatione praedecessorum nostrorum obtinuerunt.“ IV. Béla egy 1263-ik évi oklevelében az Apuliából beköltözött *Desdatus*-ról, ki még Geiza vezér és Szent-István idejében nyert vagyont hazánkban,

¹⁾ Fenmaradt Kún László átiratában L. Séchényi F. Újabb Diplomatariumában a m. nemz. Museum kéziratai közt.

²⁾ Kézai : Függelék I. fej. 16. §. 90. lap.

beszéli, hogy: „Antecessores nostri pia memoriae Geysa Dux et sanctus Stephanus filius eius, primus Hungariae Rex, plantatores et amatores primitivi gratia spiritus sancti novellae fidei Christianae per partes Hungariae, ob gratiam, et merita comitis Desdati, qui erat unus ex principalibus tunc regni Hungariae, qui quidem comes adiutor convertendi gentes incredulas et rebelles fidei, veritatis ac legis divinae propugnator, una cum duce Geysa supradicto et ceteris nobilibus terrigenis et advenis, et Episcopis exstitit gloriosus, qui etiam sanctum Regem Stephanum cum sancto Adelberto Episcopo de fonte baptismatis sublevavit, magnam partem regni Hungariae eidem Comiti Deodato haereditarie tradiderunt et contulerunt perpetue possidendam, ut enimque vellet alteri vendendam, aut gratis pro Deo libere donandam liberam haberet facultatem, praesertim cum idem Deodatus absque haeredibus permaneret.“¹⁾

Szükségtelen több adatot fölhoznunk annak bizonyítására, hogy jövevények is birtak földeket hazánkban oly értelemben, oly joggal, mint a tős-gyökeres magyar nemzetségek; s így főntebbi kérdésünkre: vajjon minden nemzetség, mely „jure haereditario“ birt valamely jószágot, tős-gyökeres magyar nemzetség volt-e? egyenesen nem-mel felelhetünk, és ezzel kimondtuk, hogy az örök vagyon birtoka sem az a biztos jel, melynél fogva a tős-gyökeres, valódi nemzetségeket a többi Genus- és Generatio-tól megkülönböztetnünk lehetne. Igen, lehetne, ha már királyaink csupán jövevényeket ajándékoztak volna meg Haereditas-okkal, de ajándékoztak hazabelieket is, vagy legalább nem említik, hogy az ilyenek csupa idegenek lettek volna; s voltak légyen valóban hazabeliek is: ezeket, a tős-gyökeres magyar nemzetségek közé mégsem vélem sorozhatóknak, mert mélyebben tekintve a dolgot, haereditas és haereditas közt is van különbség; más az, mely az ország első fölosztására, az ősi nemzetségi szállásokra visszavihető, és más az, mely a király ajándékából származott, — ámbár meg kell jegyeznünk, hogy a közönséges királyi adomány és az örök adomány közt ismét az a különbség

¹⁾ Pray: Dissert. Hist. crit. de sacra dextera S. Stephani. Vindobonae 1771. pag. 123.

volt, hogy ez utóbbit, csak az országgyűlés — az ország rendei-
nek beleegyezésével — *habito communi consilio Episcoporum et Nobagionum* — tehette a király.¹⁾

VI.

Látjuk, mennyi nehézség, látjuk, mennyi akadály — nem engedi, hogy a krónikák száz-nyolez nemzetségét napfényre hozzuk. Podhraczký József 1833-ban kiadva Kézai krónikáját, függelékül száz-nyolez, állítólag tős-gyökeres nemzetségnévet told hozzá; de láttuk, hogy a „*de genere*“ kifejezés, — eltekintve még a jövevényektől is, — nem vonatkozik mindig ős-régi nemzetségekre s így Podhraczký fáradozása tökéletesen meddő; Horvát István lajstromához is, melyet „Magyarország gyökeres régi nemzetségeiről“ czímmel, említett tett közzé, noha a legnagyobb gonddal járt el, sok kétség férkezik; a Cséh János Törédékei pedig, melyeket a „Tudományos Gyűjtemény“ 1828. V-ik kötetében adott ki, alig méltók figyelemre.

Kerékgyártó Árpád „Magyarország művelődésének története“ czimű művében helyes tapintattal csak azokat a nemzetségeket sorolja elő, melyek a krónikák által igazolhatók. Kézai ugyanis mint köztudomású dologról szól a száz-nyolez nemzetségről, melyeket előszámlálni is fölösleges, és így föltehetjük róla, hogy a mely nemzetségeket mint gyökeres magyar nemzetségeket előadása folytán említ, csakugyan azok voltak. A Névtelen, ki a nemesek származásrendét igéri adni, szintén hitelt érdemel; és annyival inkább, mivel idevágó adataiban legnagyobb részt megegyez Kézaival és Türoczival, a ki több oly nemzetséget nevez meg, melyek a másik két írónál elő nem fordulnak.

Kerékgyártó, a forrást mindennütt idézve, így állítja össze a krónikák által igazolt nemzetségek névsorát: Ákos, Almási, Bastech, Berend, Bór, Csák, Csaba, Csanád, Erd, Kadoesa, Kalán, Keled, Kevi, Kölcsei, Levente, Maglód, Mike, Ompod, Otmár, Rosd, Simánd,

¹⁾ V. ö. Horvát István: id. m. 9. §. 23. lap.

Szemény, Szemere, Szoárd, Tátony, Torda, Turul, Zombor.¹⁾ De itt önként az a kérdés merül föl, vajjon ezek mindegyike úgy említették-e krónikásaink által, mint nemzetség, még pedig mint tős-gyökeres magyar-nemzetség?

Lássuk sorra a kútfőket:

1. Az Ákos nemzetségről Turóczy határozottan úgy emlíkszik, mint a mely Scythiából származott, s mondja: „Unde ergo venit generatio Akos, Bor, Abae, aliorumque nobilium Hungarorum? cum omnes isti non hospites, sed de Scythia descenderunt.“²⁾ Szilágyi Sándor a „Magyarok-Életrajzai“ bírálataiban, Kállay értekezésére a székely nemzet eredetéről, mely szerint az Ákos, székely törzsökös nemzetség 1548-ig virágzott — támaszkodva, úgy vélekedik, hogy több ok van hinni annak törzsökös székely — mint gyökeres magyar voltát.³⁾ A kérdés eldöntése bajos s majdnem lehetetlen már csak azért is, mert igen lihető, hogy létezett két Ákos nemzetség s az c néven előfordulók nem egy törzs maradványai. Mint Turóczy fentebb idézett szavaiból kitűnik, ő az Aba nemzetséget is tős-gyökeres magyar nemzetségnek tartja, holott Kézai Aba királyt és általa az Aba nemzetséget Ed és Edömén kún vezérek vérebből származtatja; ⁴⁾ lehet azonban, hogy épen itt a tévedés, és Horvát István véleménye is az, hogy az Aba nemzetség semmi összefüggésben nincs Aba királyunkkal,⁵⁾ kit a nép, mint a Névtelen is mondja, kegyességéért nevezett Abának, azaz Apának.^{6)*)}

2. Az Almási nemzetségről szintén Turóczytól birunk tudomással, ki annak egy Őze (Euze) nevű ivadékáról emléke-

¹⁾ L. id. m. I. k. 14. l.

²⁾ Schwandtner: SS. Rev. Hung. T. I. p. 85. A 143-ik lapon olvasható: „Moynolth de genere Akus.“

³⁾ L. Pesti Napló, 1857-ik évi f. 33-ik számában.

⁴⁾ Kézai I. könyv. IV. fejr. 6. §. 40. l.

⁵⁾ Magyarorsz. gyök. régi nemz. 24. §. 43. l.

⁶⁾ B. k. n. j. XXXII. fejr.

*) Mi azt hiszszük, ez is csak az Anonymus által annyira kedvelt szójátékok egyike; mert mért temetkezett volna Aba király a Gyöngyös melletti Sárhelység határába, ezen tisztán az Aba nemzetség által bírt Mátra-alji földbe, ha nem e nemzetségből származik vala?

zik; ¹⁾ más nyoma e nemzetségnek nincs is. Neve után ítélve, hihető, hogy magyar volt.

3. A Bastech nemzetséget Kézai említi, midőn Kún-Lászlónak Ottokár elleni harczáról beszél, mondván: „Ez ugyanis László királyunk első győzedelme, melyet Isten kegyelme neki, még ifjúsága korában ada; mely hadjáratban azon nap a Bastech nemzetségéből eredő Renold gróf, Renold fia tartá a király zászlaját, emberül és hatalmasan; testvérei András, Salamon és László s Magyarország más nemesei, mint az ég csillagai számtalan, a király úr mellett állván.” ²⁾ A mint látni, Kézai egy szóval sem mondja, hogy a Bastech nemzetség tős-gyökeres magyar nemzetség lett volna, sőt nevének nem magyaros hangzása egyenesen idegen eredetre mutat. Okleveles nyomai nem maradtak fenn.

4. A Berend névnek a pozsonyi Krónika tartotta fenn emléket; azonban nem mint nemzetségről szól róla, csupán egy, Berend nevű vezért említ, ki részt vett a honfoglalásban; ³⁾ és így miután Berend nemzetségről okleveles adataink sincsenek, volta nagyon kétes.

5. A Bór nemzetséget láttuk Túróezinál, az Ákos és Aba nemzetségekkel együtt, mint tős-gyökeres magyar nemzetséget megnevezve; ⁴⁾ a pozsonyi Krónika szintén úgy említi, de „Weor“-nak írja. ⁵⁾

6. A Csák nemzetség tős-gyökeres magyar voltáról semmi kétségünk sem lehet, miután kútfőink megegyező tudósítása szerint Szaboles, a hét vezérek egyike is ebből való volt; ⁶⁾ új nevét pedig Szaboles unokájától, Csáktól vevé, ki Fejér vármegyében Csákvárát építteté s így nemzetségének voltaképen ő lett megalapítója.

7. Csaba nevű vezérről emlékszik a pozsonyi krónika, ⁷⁾

¹⁾ Schwandtner SS. Rev. Hung. Tom. I. pag. 136.

²⁾ K. II-ik k. V. fej. 1. §. 82. l.

³⁾ L. Toldy F. kiadása 25. lap.

⁴⁾ L. id. h.

⁵⁾ Toldy kiadása 23. lap.

⁶⁾ B. k. n. j. VI. és XX. fej. Kézai: II-ik k. I. fej. 6. §. 47. l.

⁷⁾ Toldi kiad. 25.

Horvát István pedig mint nemzetségnek találta nyomát egy 1291-ik évi oklevélben. ¹⁾

8. C s a n á d r ó l, Dobokafiáról, a király unokaöccséről szól a Névtelen, ²⁾ de Csanád nemzetséget nem említ; ily nevű nemzetségnek csak okleveles nyomai maradtak fenn. És itt s általában minden előfordulandó analog esetre nézve az a megjegyzésünk, hogy a Csanádok, Berendek, Csákok, Abák, Ákosok, stb., mely nevek néha mint személynévekre akadunk, nem tételeznek föl mindig hasonnevű nemzetséget, mert gyakran olvashatunk ilyet: „Aba, de genere Apor“, „Csák, de genere Aba“ stb. A krónikákban található személynévek tehát legtávolabbról sem igazolják hasonnevű nemzetség léteztét.

9. Az Érd nemzetségnek Kézai krónikájában világos nyoma van, ³⁾ s noha Kézai mint hűn nemzetséget említi, értekezésünk II. részében kifejtett okoknál fogva bizvást elismerhetjük mint tős-gyökeres magyar nemzetséget.

10. K a d o c s a nevű vezért említ a pozsonyi krónika, ⁴⁾ de említ Kézai is; ez azonban a Szeménny nemzetségből való volt. Nagyon kétes, hogy Kadocsa magyar nemzetség létezett volna.

11. A K a l á n és K ö l c s e i nemzetség tős-gyökeres magyar nemzetségek, melyeket a Névtelen Etétől, Ond vezér fiától származtat. ⁵⁾ A Kalán nemzetség az, melyről a legrégebb okleveles adatunk maradt fenn, t. i. 1135-ből. ⁶⁾

12. A K e l e d, K e v i, L e v e n t e, M i k e, O m p o l d és O t m á r neveknek mint személynéveknek a pozsonyi krónika tartotta fenn emlékét. ⁷⁾ Horvát István egy K e l e d vagy K e l a d jövevénynemzetséget említ, melyet azonban meg kell különböztetni a G ú t-K e l e d nemzetségtől. ⁸⁾

¹⁾ Horvát Istv. id. m. 24. §. 50. l.

²⁾ B. k. n. j. XI. és XLIV. fej.

³⁾ Kézai I. könyv. II-ik fej. 1. §. 15. lap.

⁴⁾ Toldi kiad. 25. l.

⁵⁾ B. k. n. j. VI. fej.

⁶⁾ Lásd: Horvát S. id. m. 18. lap

⁷⁾ Toldi kiad. 25. l.

⁸⁾ Horv. J. id. m. 74 l.

13. Tuhutum, Harka atyja, kinek fiai voltak Gyula és Zsombor, kiktől a Maglót nemzetség származik....“ mondja a Névtelen,¹⁾ s így noha okleveles adataink nincsenek róla, nem kételkedhetünk, hogy a Maglót nemzetség tős-gyökeres magyar volt.

14. Demetert, Mihálka fiát a Rosd nemzetségből említi Kézai,²⁾ de kérdés, vajjon csakugyan magyar nemzetség volt-e ez? s Kerékgyártó tán éppen úgy kihagyhatta volna a névsorból, mint kihagyta a Vigmán és Miskólecz nemzetségeket, melyeket pedig a Rosd nemzetséggel együtt nevez meg a krónika-író.

15. A Simánd nemzetségről és annak egyik ivadékaról, Tyodorról (Tivadar) Túróczi emlékezik, midőn II. vagy vak Béla kormányzását írja le.³⁾

16. A Szeménny nemzetségnek Kézainál akadunk nyomára.⁴⁾ Gyökeres magyar nemzetség volt.

17. A Szemere nemzetség Hubától származik.⁵⁾ Nevét a Felső-Magyarországban virágzó Szemere-család mai napig föntartotta.

18. Szoárd nemzetséget Kézai Lél vezértől származtatja; „tőle ered — úgymond — a Szoárd törzs és rokonság”.⁶⁾ E nemzetségről — de genere Zuárd — a XIII-ik századból okleveles adataink is vannak. A Névtelen Szoárdja, ki Húlek fia és Kadocsa testvére volt, aligha áll összefüggésben a Szoárd nemzetséggel.⁷⁾

19. A Tátony nemzetségről következőképen ír Kézai: „Némelyek ugyan azt állítják, hogy ezen testvéreket⁸⁾ Vazúl vezér egy Táton nemzetségbeli leánytól nemzette, s hogy azért kapta volna azon jöttment Táton nemzetség a nemes-

¹⁾ B. k. n. j. VI. és XX. fej.

²⁾ K. II. könyv. V-ik fej. 2 §. 84 lap.

³⁾ Schwandtner SS. Rer. Hung. Tom. I. p. 143.

⁴⁾ Kézai I. könyv. II-ik fej. 1 §. 14 l.

⁵⁾ B. k. n. j. VI. és XXXIII. fej.

⁶⁾ K. II. könyv. I. fej. 10 §. 48 lap.

⁷⁾ L. B. k. n. j. VII. fej.

⁸⁾ t. i. Endrét, Bélát és Leventét, Szár László fiait.

séget: ez nyilván mende-monda, és nagyon rosszúl beszélük, mert a nélkül is nemesek és Scythiából erednek.“¹⁾ Ily nyilatkozat után lehetetlen a nevezett nemzetséget tős-gyökeres magyar nemzetség gyanánt elismernünk, mert ha az lett volna, a krónikairó nem mondaná jöttmentnek; a következő kifejezés pedig: „mert a nélkül is nemesek és Scythiából erednek,“ nem a Tátony nemzetségre, hanem Szár-László fiaira vonatkozik.

20. A Torda nemzetséget ott említi Kézai, a hol a Szemén és Érd nemzetségekről szól; ²⁾ a Névtelen pedig csupán egy Torda nevű püspökről emlékszik, ki Veleknek volt ivadéka. ³⁾ Horvát István Turda és Turdos nemzetségeket különböztet meg, de aligha nem egy a kettő; s akkor a nemzetségről okleveles adatunk is van, mert Horvát egy 1264-iki oklevélből ismeri a Turdos nemzetséget. ⁴⁾

21. Hogy a Névtelen által említett Zombor, kitől mint főlebb láttuk, a Maglót nemzetség eredett, ⁵⁾ mi összefüggésben lehetne a Zombor nemzetséggel, ha ugyan létezett ilyen? csakugyan nem értem; s a pozsonyi krónika szintén csak egy ily nevű vezérről tesz említést Zombor nemzetségnek sehol sincs nyoma.

22. Szólnunk kell még a Turul nemzetségről. Tagadhatatlan, hogy Kézai, krónikairóink atyja, két ízben is nyilván mondja, miszerint Árpád vezér és utódai a Turul nemzetségből származtak; ⁶⁾ mi azonban hajlandók vagyunk a krónikairó e följegyzésének történeti alaposságát kétségbe vonni, miután nem látunk benne mást, mint az Emese saskeselyűjéről szóló hagyomány tovább fűzését; s hogy Kézai csakugyan ezt tette, midőn Árpád családját a Turul nemzetségből származtatta, — igen könnyen megfejtethető. Tudjuk ugyanis, hogy fejedelmi személyek, királyok, főpapok leginkább csak egy, — személynevet használnak, méltóságuk alatt állván mintegy, valamely családhoz vagy

¹⁾ K. II-ik k. III. fej. 3 §. 68. l.

²⁾ L. id. h.

³⁾ B. k. n. j. XIX. fej.

⁴⁾ L. id. m. 62 l.

⁵⁾ L. id. h.

⁶⁾ Kézai: II-ik k. I. fej. 4. §. és Függelék I. fej. I. §.

nemzetséghez tartozni; valószínű tehát, hogy István, midőn Sylvester pápa koronáját fejére tette, midőn Magyarországnak egyeduralkodója lett, — különben is gyűlöletes lévén előtte az ősi nemzetségi rendszer — szintén megszűnt a maga nemzetségének nevét tovább használni, a mi által az örök feledésbe ment, és így Kézai, midőn a magyarok krónikájának két könyvét megírta, nem állván semmi pozitív adat rendelkezésére, kénytelen volt a hagyományhoz fordulni s azt felhasználni. Horvát István azt állítja ugyan, hogy a Turul nemzetség valósággal fönnállott s állítása igazságát oklevelekkel támogatja. „Hogy pedig az Árpád vérből uralkodott királyok — ezek a nagy történettudós szavai — valóban e nemzetségből voltak, csak az is erősíteni látszik, hogy Turul, e nemzetségnek kétségkívül egyik főjósága Zemplén vármegyében feküdt közel a tokaji hegyekhez, hova csak a királyok magok edesgethették a szőlőműves olaszokat tömérdek áldozatokkal. Fentartotta pedig a Turul jószág nevét a turuli prépostság, melynek IV-ik Béla magyar király — ob remedium animae suae quatuor mansiones vinitorum regionum inter villam Potoc et Olor existentium — ajándékozott.“¹⁾ Megengedjük, hogy létezett Turul nemzetség, megengedjük, hogy a Turul nemzetség jószágai Zemplén vármegyében feküdtek; csak hogy ez épen ellenkezőjét bizonyítja annak, a mit Horvát István mond, hogy t. i. Árpád családja a Turul nemzetséghez tartozott, mert tudvalévő dolog, tudjuk a Névtelentől,²⁾ tudjuk Kézaitól,³⁾ hogy Árpád a Duna környékén ütötte föl sátrait, a Csepel szigetén építtetett fejedelmi lakot, nemzetségének pedig azt a földet választá birtokul, a hol most Fejérvár városa vagyon telepítve.⁴⁾ Bizonyítják ezt a Buda és Székes-Fejérvár környéken fekvő számos helységek nevei, melyekben Árpád fiainak és unokáinak emléke mind e mai napig fönntartva él; ilyenek: Ó-Buda fölött az Árpád völgye, (vallis Árpád) Solt vár és megye, Jutas falu Veszprém, Tevel Tolna és Veszprém, Válféjér,

¹⁾ Horvát J. id. m. 63 — 64. lap.

²⁾ B. k. n. j. XLIV. fej.

³⁾ K. II-ik. k. I. fej. 5. §.

⁴⁾ L. Kézai: id. h.

Taksony és Tas Pest vármegyében. Ha tekintetbe vesszük, hogy a honfoglaláskor mily fontos szerepet játszott még a törzsi és nemzeti rendszer, mennyire egységes testet képezett külön minden törzs és nemzetiség; úgy el nem hihetjük, hogy az ország fölosztásánál is szigorúan szemök előtt ne tartották volna őseink azt a szabályt, miszerint minden nemzetiség együtt, egy darabban kapja birtokát: és így alaptalan volna azon állítás, hogy Árpád családja Zemplén vármegyében is birt volna fekvő javakkal. Hogy pedig később a királyok szőlőmivelő olaszokat telepítettek oda, ott adományokat osztogattak: annak megfejtése nem a honfoglalásban, hanem a törzs-szerkezet fölbomlásában keresendő.

Még egy más körülmény is van, mely nem engedi hinnünk, hogy a Horvát István által emlegetett Turul nemzetiség Árpád családjával bárminemű összeköttetésben lett volna; az t. i., hogy annak az oklevelekben előforduló tagjai mind alantas sorsú egyének voltak, mint p. o. János bíró, Sixtinus fia, egy 1305-iki, Gergely, Lőrincz fia egy 1313-iki oklevélben.¹⁾ Nem mondom, hogy abból a nemzetiségből, melyhez a honfoglaló Árpád tartozott, szintén ne származhattak volna jobbágyok; de ezek vagy nem használtak nemzeti nevet, vagy ha használtak, nem használták a régi, hanem mint legnagyobb része a nemzetségeknek, a nemzeti szervezet átalakulásakor megváltoztatták azt; maga a fejedelmi család pedig, — mint fölebb is mondtuk — sem a régi nevet meg nem tartotta, sem újat nem vett föl.

A mi a zempléni Turulokat illeti, kérdés, vajjon tős-gyöke-res magyar nemzetiség voltak-e?

VII.

Ezen áttekintésből láthatjuk, hogy Kerékgyártó, különben tapintatos és okszerű eljárását kissé széles körre terjesztette ki, s valósággal az ő általa összeállított névsornak is csak igen kis része igazolható mint tős-gyökeres magyar nemzetiség. Ezek pedig következők, u. m.: az Ákos, Almási, Bór, Csák, Erd, Kalán-Kölcsei, Maglót, Szemén, Szemere, Szoárd és Torda. És itt ismét az a kérdés áll előttünk,

¹⁾ Horv. Istv. id. m. id. h.

hogy mindezek a nevek Ázsiából hozott nevei-e az illető nemzet-
ségeknek, vagy későbbi származásuk? Horvát István lehetőnek
véli, hogy Sz.-István „kinek atyai gondoskodása a köztársaság-
nak minden ágaira kiterjedett, a nemzetségeket is újra rendbe
szedte, és ekkor némely nemzetségek a nemzetségi nevet (nomen)
megváltoztatták, midőn más nemzetségek a régi nemzetségi név
mellett híven megmaradtak ¹⁾.” Hogy az ősrégi nemzetségek kö-
zül sokan más nevet vettek föl a nemzeti átalakulás folytán, az
nagyon természetes, mert miután a vérszerződés által biztosított
összhatóságunk megdőntetett s így országos létük megszűnt, a
nemzetségi jogokat egyesek örökölték, kik aztán a legtöbb eset-
ben új neveknek lettek alapítói. Világos példa erre a Csák nem-
zetség, mely nevét Szaboles unokájától, Csáktól vevé; s bízható,
hogy a többi törzsfőktől eredő nemzetségek, mint a Kalán, Köl-
csei, Maglót, Szemere, Szoárd szintén később vették föl e neve-
ket, míg ősrégi neveik feledésbe mentek, — úgy, hogy hazai
krónikáink egyet sem jelezhettek föl közülök. Birunk azonban
egy külföldi kútfőt, melyből, azt hiszem, e részben világosságot
meríthetünk.

A mint annak helyén idéztük, Biborban született Konstan-
tin császár följegyezte a hét magyar törzs nevét, melyek ezek:
Nyék, Megyer, Kürt-Gyarmat, Tarján, Jenő, Kara
és Kaza. Azt vélem, hogy aligha csalódom, midőn e neveket
a hét vezéri nemzetség neveinek tartom, melyek
csak a vérszerződés után mentek át az egész törzsre, s ha ezen
állítás hypothezisnek látszik is lenni, de mindenesetre összevág
a törzs-szerkezet teoriájával; a mint a legtekintélyesebb nem-
zetség-főnök az egész törzs vezérévé lön, egyszersmind nemzet-
ségének nevét is az egész törzs fölvette, s így a Konstantin csá-
szár által följegyzett törzs-neveket első sorban mint nemzetségi
neveket kell tekintenünk, és elmondhatjuk, hogy a száz-nyolcz
magyar nemzetség ősrégi nevei közül csupán e hetet őrizte meg
számunkra az idő.

Hogy a hét vezér közül ki melyik nemzetséghez tartozott?
erre nézve történet-íróinknál legkisebb fölvilágosítást sem talál-

¹⁾ Horvát I. id. m. 36 lap.

lunk. Hogy maga Árpád melyikből származott, ehhez már szólhatunk ugyan, de csak hozzávetőleg. Tudjuk, hogy éppen azon a vidéken, a hol Árpád szállott meg a maga törzsével és nemzetségével, mai nap több Megyer nevű helység található; a hova a Névtelen a dunai Magyer-révet teszi¹⁾; ott ma Békás-Megyer és Káposztás-Megyer fekszik, ezek fölött nem messze pedig a szent endrei szigetben Pócs-Megyer; aligha csalódunk, ha azt mondjuk, hogy e nevekben mai napig a Megyer törzs és nemzetség emléke él. Mondtuk fölebb, hogy a legtekintélyesebb nemzetség nevét az egész törzs fölvette; nem lehető-e tehát, hogy viszont az összes nemzet a leghatalmasabb törzsnek nevét tette magáévá, a mi ha csakugyan úgy van, akkor Árpád kétségkívül a Megyer törzshez s a Megyer törzsben a Megyer nemzetséghez tartozott, mint a mely éppen azért emelkedett oly nagy tekintélyre és túlsúlyra, hogy nevét a többi nemzetségnevek háttérbe szorításával az összes nemzetre ráruházhatta, — mert a fővezérek, Árpád és utódai, a vér-szerződés értelmében folytonosan kebeléből választattak.

NAGY GYULA.

---

¹⁾ B. E. n. j. XLVI-ik fejt.

Könyvismertetések és bírálatok.

XIV.

A magyarok őselei, hajdankori nevei és lakhelyei. Eredeti örmény kútfők után írta Lukácsy Kristóf szamos-újhárpilébános. Kolozsvártt, 1870. Kétfélsz. VIII 147, 254. XXIII. II. Ára 3 frt 50 kr. (A munka a szamos-újhárpiléház tulajdona.)

II.

Lukácsy a magyarok őstörténetének nyomozásába magával vitte azon józanságot, melynek hiánya folytán annyi, bár nagynevű, elődje eltévedett a régi emlékek homályában. Ő nem jött kísértetbe túllépni a határokon, melyeket a tudomány mai eszközei a történetírásnak szabnak; neki nem ambíciója a magyar elem nemzetségfáját fölvenni Nóéig. Megelégszik azzal, hogy a biztos történelmi nyomokat követve, az örmény kútfőkből összeállítsa és a nyugoti írók segélyével megvilágítsa azon adatokat, melyek nemzetünk ázsiai életére vonatkoznak.

De a hunn-magyar fajnak különböző ágai voltak, melyek különböző neveket viseltek: a „magyar“ bizonyára csak egyik ágának volt elnevezése. Azon kérdés, mikép nevezte magát az egész nép a Ázsiában? mai nap már meg nem oldható; az is, hogy mikép nevezetett legrégibb időkben a szomszéd keleti népektől, eddig történelmi titok volt. A „magyar“ név a magas régiségben ismeretlen, csak a IX-ik században kezdik használni. A „hunok“ a IV-ik században merülnek föl. Már most a régiség magasabb századaiban mily név alatt keresendők a magyarok őselei? A „scythia“ név tágasabb, a „parthus“ szűkebb értelmű, semhogy azokra támaszkodni lehetne; mert bár áll az,

hogy a magyarok scythák voltak, de ezek még más népfajokat is számítottak körükben, a parthusok pedig a hun-magyar népfajnak csak egyik ágát képezték. Az eddigi régiségbúvárok tudták ezt. Azonban a hun-magyar régi elnevezés keresésében szerencsétlenek voltak. Különböző népneveket fogtak föl, melyek a „magyar“ névszóhoz hang- és jelentésre némileg hasonlítottak, vagy a melyekben néha erőltetett elemzés és magyarázat szerint, ily hasonlatosságot föltalálhatni véltek. Így Horváth István a philistensok, chanaanensok és számtalan más népekkel hozta összeköttetésbe; Fejér György a pontusi „macronok“-ban kereste a magyarok eleit; Kiss Bálint a medokban és örményekben; Deguignés és mások a „hiongnonk“-ban stb. „Lehet-e ezután csudálkozni — jegyzi meg L. — ha ily gyöngye alapokra fektetett vizsgálódások kívánt célra nem vezettek; lehet-e csudálkozni, ha ezen tudós és lelkes férfiak ily kétes szempontokból kiindulva, minden fénypontot nélkülözve, az útjukban itt-ott fölmerülő bolygó tüzek által tévútra vezettettek, s végre is az idők és történelem megmérhetlen tengerén hajótörést szenvedtek. A mi egyébiránt, tekiutve azt, hogy a magyar kelet népe, a nevezett tudósok pedig útmutatásaikban nyugoti útmutatókat követtek, máskép nem is történhetett.“

A görög és római írók a hunn-magyarokat általán „saka, daba és massageta-scythák“ nevével jelezték. Ezt a Lukácsy által fölhozott adatok s ezeknek párhuzamos összeállítása kétségtelenné teszi. Az örmények, — kik földrajzi helyzetöknél fogva folytonos összeköttetésben állottak Ázsia különböző népeivel ép úgy, mint görögökkel és rómaiakkal — mind hunn-magyar, mind a saka, daba és massageta elnevezéseket fölválta, mint egyértelműeket használták a hunn-magyar népfaj különböző ágainak jelölésére. De még gyakrabban éltek egy más, egészen keleti jellegű elnevezéssel, s ez a „chus, chusán, chusita“ név, melynek nyelvészeti értelme „fekete, barna színű. Ekként a „chus“ egy jelentőségű az „aethiop“-pal. S épen ezen körülmény okozta azt, hogy a hunn-magyaroknak „chus“ neve az európai történetbúvárok figyelmét kikerülte. Miután ugyanis az áfrikai aethiopok kelet népei által szintén „chus“-oknak hivatnak: nem fejtették, hogy a keletiek a „chus“ név

alatt nem mindig áfrikai aethiopot, hanem néha más, az áfrikai aethióptól eredet, és nemzetiségre nézve különböző, nem is áfrikai, hanem kelet-ázsiai népet értettek; minélfogva „chus“ szót mindig aethioppal adták vissza.

Ezen előzmények után képesítve vagyunk fölvilágosítani azon figyelemreméltó tényt, hogy régi magyar krónikáinkban az aethiopokkal találkozunk, kik Túróczy szerint a magyaroknak ázsiai hazájukban déli szomszédjaik voltak. „Már, hogy mit akar, vagy mit jelent a nemzeti ősrégi hagyományokat híven visszatükröző Túróczy krónikaiban, ott hol a magyarok lakhelyeiről van szó, az „aethiop“ névszó? azt tudtomra soha senki meg nem fejtette, de nem is sejtette senki, hogy az legkisebb összeköttetésben álljon a magyarok ázsiai viszonyaival, akár történelmi, akár földrajzi tekintetben; azért, midőn tudósaink a kérdéses helyet tárgyalták, az aethiop szót mint szerintük értelem nélkülit, a melyet csak a vak véletlen csusztatott be a hagyomány szövegébe, figyelemre nem méltatták.“ Lukácsy szerint Túróczy előadása épen nem alaptalan, azon észrevételt csatolva alhoz, hogy a magyar faj hajdankori belázsiai lakhelye nem felelt a Túróczy által Aethiópiára fordított Chus föld határánál, hanem a Chus föld maga volt ezen ázsiai honuk.

Nem kísérhetjük szerzőt azon hosszas és fáradalmas bizonyítási eljárásban, melylyel elméletét igazolja. Csak főbb pontjait lehet kiemelni. Hogy a magyar elemet, lakott legyen az Ázsiának bármelyik részén és neveztetett legyen bármily néven, fölismerhesse: összeállítja azon jellemvonásokat, melyek az egyeredetű és egyajku, de különböző népek ismérvei. Ilyenek a lakhelyek, történeti események, szokások azonossága, a nyelvrokousága és hiteles történészek tanútételei. Ezekfolytán tüzetesen bebizonyítja, hogy Ázsia három részén: Armeniában, Kaukázia bércei között és Közép-Ázsia rónáin a hunn-magyar, chus, és saka, daha, massageta-scythák mindig együtt, egymás mellett találtnak. Ennél még nagyobb érdekű azon tény, hogy különböző nemzetbeli történetírók ugyanazon eseményeket írnak le s elbeszélésükben a hely, idő, szereplő egyének s egyéb körülmények teljesen összevágznak; csak hogy a népet, melyről szó van, az őrmény írók chusnak, a görög és római írók

massagetának, sakának stb. nevezik. Így p. o. Agathangelos művészek a Rollandisták által kiadott görög szövegében a parthus Arsacida dynastiáról mondja, hogy az királyokat adott a perzsák, indusok és massagetának. A később felfüzdözött és 1835-ben kiadott eredeti örmény szöveg pedig a massageta helyett chusokat említ. És Armenia évkönyvei, névszerint Elizæus, Bizanti Faustus, Pharbi Lázár füljegyzései, teljesen megegyeznek Tacitus, Plinius, Solinus elbeszéléseivel. Figyelmet érdemelnek azon egymás mellé helyezett adatok is, melyek egyrésről a massageta, saka stb. scytháknak, és másrésről a magyaroknak vallására, béke- és szövetségszertartásaira, életmódjuk- és lakaikra, ételükre és italukra, házias életükre stb. vonatkoznak.

Ila a scytha népeknek nyelvemlékei fűnmaradtak volna: a nemzetiségük felett támasztott kérdés megoldása semmi nehézséget nem szenvedne; miután nyelvegység minden egyéb bizonyítékokat fölöslegessé tenne. De ily nyelvemlékeket hiába keresünk. E miatt nem marad egyéb hátra, „mint hogy azon kevés számú geographiai és nemzeti név és egyéb szót, melyek a kérdésben levő scytha népekre vagy azok egykori lakhelyeire vonatkoznak, és a melyek a magyar nyelvben és földön ma is ép azon értelemben, mely nekik a régi írótól tulajdonittatik, föllelhetők, mint megannyi fénysugarakat, melyek azon távol régiségből hozzánk eljuthattak, gondosan fölfogjuk és célunkra fordítsuk.“ Így mindenekelőtt kiemeli a „parthus“ szót, mely a mai „pártos“ szóval azonos. A parthusok a daka néptörzs egy elszakadt felekezetét képezték s épen elszakadásuk miatt nyerték nevüket. „Vocata sic fuit — írja Stephanus Byzantinus — propter fugam, nam scythae fugitivos vocant parthos.“ Örmény írók a hunn-magyarok ázsiai hazájában egy „Balch“ nevű várost említenek; már pedig egy 1298-iki okmány is Biharmegyében létező „Balkh“ birtokról szól, a székely ispánok 1373-iki névsorában „Balk Záz vajda fia“ fordul elő stb. A Sak-okat Magyarhonban Ság, Csák s egyéb hasonhangú hely- és családnevek adják vissza. A magyarok legrégibb neve a Chus sem marad teljes feledékenységben: fűntartotta azt a Kósa vagy Kusa nemzetség-név stb. Ezen és hasonló származtatások (p. o. „Arsak“ dynastia-név = Or-

szá g, természetesen nem állanak minden kifogáson fölül; úgy-szintén, midőn szerző, Pharbi Lázár V-ik századbéli örmény író „Már-virad“ helység nevében „már virad“ tiszta magyar szót fűdöz fel, — ha nem is a gúnymosoly, de a kétely talán megbocsátható.

III.

Lukácsy, nyomozásaira támaszkodva, a magyaroknak szül-földét és legrégebb lakhelyét Nagy-Örményország éjszaki ré-szére, az Araxes-folyó mellékére helyezi. Az örmény írók ugyanis Örményországban Chus nevű nemzetségről és épen az Araxes mellett egy nagykiterjedésű kerületről emlékeznek, mely Kus-dinak neveztetett, a mi pedig nem egyéb mint Kus, és Chus. Hasonlag a sakok, dakok, massagéták, s a hunn-magyar népfaj egyéb ágainak: a sabisok, abasok, pacinacitáknak örmény földön való lakásáról számos helyeken szólnak az örménykútfők. Végre Hunoracerta, Hunor, Mazara városok, Madzsar völgy és helység „nevüket minden bizonynyal nem a vak vélet-lennek, hanem az őselőkorban ott lakott magyaroknak köszön-hetik.“ Arról, hogy mikor és mily okoknál fogva hagyták el a hunn-magyar népek, eredeti lakhelyeiket? a történelem hallgat. Ezen kiköltözködésnek mindenesetre a legkorábbi időkben kellett történni, mintán a mennyire az örmény kútfők segítségével fölha-toľhatni a magas régiségbe, Örményországban a hunn-magyar népek tartózkodásának csak neveire, nyomaira, mintegy hűlt helyeire találhatni. Az örményfajú népek tehát kétségkívűl a históriai emlékezetet meghaladó időkben foglalták el a kivonúlt hunn-magyarok helyeit. Ezen tény Mar-Ibas-Katina jeles örmény történetírót (II. században Kr. előtt) azon állításra vezette, hogy Örményországot kezdettől fogva az örmények lakták; bár hozzá teszi, hogy ott a legkorábbi századokban más idegen ajkú nép-ségek is tanyáztak, melyek az örményeket ismételve háborgat-ták, míg azoktól Ara m fejedelem birodalmát megtisztította. Lu-kácsy az említett örmény íróra támaszkodva, azon hypothesist állítja föl, hogy épen Aram fegyverei szorították ki eredeti lak-helyeikből a hunn-magyar népeket; s valójában — úgymond — „a népek történetében azon szintén példanélküli jelenség, mely-

nél fogva az eredeti honából fölkerelkedett magyar faj, két, szintén egyenlő ágra szakadt és egymástól egészen különböző irányban, egyike útját éjszának véve, a Kaukázus bérézei hozzáférhetlen hegyvölgyeibe vonúlt, másika pedig több száz mértföldnyi távolságra az Oxus vize körüli tájékokra menekült: nem is lehetett egyéb, mint egy hatalmas karral közbevágott, azt egymástól elszakasztó és útját két ellenkező irányban venni kényszerítő kül-ellennek műve.“

Azon földterület, melyet a hunn-magyar népfajok a történelmi korszakot megelőzőleg, miután Örményországot elhagyták, megtelepedtek, a Jaxartes vizétől a Paropamisus hegylánczig és a régi Media keleti határaitól a chinai nagy sivatagig terjedt, és az Oxus-folyó által két részre osztatott. Ezt a görök írók Ária, az örmények pedig Chus, Chusok földje elnevezés alatt ismerték. Ma az Oxuson inneni része Iran-nak, a túli Turan-nak neveztetik. A görög írók ezen földterület lakóit scythák nak nevezték az V. századig (K. u.), azontúl pedig hunnok-nak, a nélkül, hogy e névváltoztatást indokolnák, vagy világosan kiemelnék, hogy azok, kiket hunnoknak mondanak, a sythákkal ugyanazok. „Ezen körülmény iszonyú zavart idézett elő az ó-kor történelmében. A régiségkutatók nem tudtak azon eligazodni mind maig, hova lettek az Oxus vize melléki scythák az V. században Kr. u. oly hirtelen és honnan termettek oda ugyanazon időben a hunnok, a nélkül, hogy ezen eseményről a história egy árva szóval emlékeznék? ... Többen tudósaink közül, hogy ezen históriai rejtélyt magoknak megfejthessék, elfogadták Deguignes francia történetbúvárnak csekély névhasonlatosságon alapuló véleményét, hogy a hunnok a chinaiak hiongnoui-i, kik a chinaiaktól nyomtatva, az Oxus melléki tájékokra jöttek. Holott mi sem bizonyosabb az örmény írók egyhangú tanútétele után, mint az, hogy a hunnok a kérdéses tájékoknak ősrégi lakói, kiket a görögök Cyrus és Nagy-Sándor hadjárataiból a legrégibb idők óta ismertek, csak hogy az V-ik század előtt Kr. u. általában scytháknak, névszerint pedig saka, daha, massageta-scytháknak neveztek; az V. században azonban, hogy a görögök azon gyakori küldöttségek alkalmával, melyeket ezen században Perzsia királyaihoz II. Isdegerd-

hez s Pacorhoz intéztek, az Oxus melléki népeket, kiket előbb scytháknak hívtak, saját neveikről ismerni kezdtették, állandóul hunnoknak... nevezték." (217. l.).

A chus, vagyis hunn-magyar népfaj számos ágai sok századon át lakták az Oxus mindkét partján elterülő földet. Azok közül Kr. előtt a II-ik században a parthusok emelkedtek ki s Arszaak vezérlete alatt a Selenucidák birodalmát megsemmisítették s fél Ázsiának uraivá lettek. Ezen Arszaak származásáról görög és római emlékeink mitsem tudnak. Ellenben ősrégi örmény föliratok, melyeket Sebeos munkájában az enyészettől megmentett, egyenesen a parthusokkal rokon hunn-magyarok fejedelme fiának mondják őt. Ezen adat megfejtí Arszaak föllépésének páratlan sikerét is. Neki mint a hunn-magyar fejedelmi ház sarjának, könnyen sikerülhetett zászlaja alá egyesíteni az Oxuson inneni rokonokat, a szétszórt parthusokat, kik különben is titrelmetlenül viselték a syro-macedonok igáját; e mellett hadjárataiban bizonyosan a hunn-magyar faj egyéb csoportjai is csatlakoztak hozzá.

Kaukázia is színhelyét képezi a hunn-magyar népek mozgalmainak, melyeket a már ismert különféle nevek alatt helyeznek oda az emlékek. Mindazáltal a bizanczi írók adatai csak az V-ik századig Kr. után nyúlnak föl; a mely tény sokakat azon nézetre vezérelt, hogy az említett időszak előtt magyarok nem lakták Kaukáziát, s azok kikerül a bizanczi írók emlékeznek, nem mások, mint Attila hunnjainak, az európai hunn birodalom szétbomlása után, a kaukáziai bércek között menedéket keresett maradványai. Ezen föltevést megczáfolják az örmény kút-fők. Orbeli István írja, hogy a hunnok már a II. században Kr. előtt ostromolták az albániai bérzkaput, s hogy ez akkor hunnkapunak neveztetett. Agathangelos, Chorenei Mózes és mások szerint pedig 227-ben Kr. után Chosroes örmény fejedelem a szomszéd Kaukáziából hunnokot hívott át segítségül s ezekkel harcolt a perzsák ellen. Általán, az örmények szorongattatva a görög birodalom és a perzsák által, többször folyamodtak a vitézségükről szintügy, mint zsákmány utáni vágyukról jól ismert szomszédjaikhoz, hogy megritkult soraikat hunn harcosokkal kiegészítsék. Míg végre 432-ben formaszerinti szövetségre léptek.

Ezen kaukáziai hunnok harezias szellemüknek fogva ismételve be-berontottak Ázsia műveltebb tartományába. Bizanti Faust és Mesrob örmény történészek Phap örmény király uralkodásának idejébe-beből (381—384 Kr. után) a hunnok több ily kalandos hadjáratait írják le.

A fentebb mondottakból következően, hogy a hunn és massageta elnevezések egyértelműek: világos, hogy azon történeti adatok, melyek Kaukázia massagéta lakóiról szólnak, a hunn-magyarokra vonatkoznak, a mit egyébként az örmény írók, a két elnevezést fölváltva használván, minden kétségen kívül helyeznek. Áll ez például Bizanti Faustról, ki ifjabb Szent-Gergelynek 342-ben a kaukáziai hunnok között lelt vértanú halálát érdekesen leírja. „Gergely — úgymond — a massagéták királyának, a számos hunn hadak fejedelmének jelenlétében, hirdetni kezdé népének Krisztus evangeliumát; figyelemmel hallgatták egy ideig a hunnok a szent férfiú prédikálását, sőt némi hajlandóságot is mutattak az új tan elfogadására; azonban részletesebben tudakozódván tőle a keresztyén vallás iránt, midőn megtudták, hogy Krisztus vallása tiltja a rablást, rendkívül fölindultak és egyhangúan fölkiáltottak: abból nem lesz semmi, hogy keresztyének legyünk; mi nem mondunk le szokott életmódunkról, és rabolni ezután is fogunk, különben hogy is tudnánk élni ily nagy számmal?” Eleget igyekezett Gergely csillapítani ingerültségüket, de hasztalan; szavai hatás nélkül hangzottak el, és az ingerültség nőttön nőtt. Ez az ember, mondták, hozzánk jött, hogy minket lefegyverezzen . . . Ez az örmény király álnoksága, ki azért küldötte hozzánk ezen embert, hogy minket vallására térítvén, országát jövőre becsapásaink és dúlásainktól megóvja; jertek, öljük meg, azután öljük lóra, menjünk Örményországba és raboljunk! A király engede tábora kívánságának, délezzeg lovat hozata, és Gergelyt annak farkához köttetvén, az éjszaki (Kaspi) tenger partján, a „vadon“ mezején tábora láttára szétszakgattatá. Így végezték ki a hunnok Krisztus hű szolgáját . . . 342-ben Kr. u.“ Ugyanazon örmény író, kinek művéből a fentebbi sorokat átvettük, 344-re helyezi a hunnok egy véres háborúját, melyet az örmények ellen szerencsétlen eredménynyel viseltek. És megjegyzendő, hogy az ő leírása fővonásaiban összhangzó az

örmény martyrologium és Chorenei Mózes följegyzéseivel; csak hogy az előbbi, massagétáknak nevezi következetesen a hunnok, az utóbbi pedig határozatlanul „északi népnek.“

A görög és római írók is emlékeznek Kaukázia e hunn-magyar népeiről. Csakhogy a IV-ik század előtt mindig massagétáknak, a IV-ik század után állandón hunnoknak neveztetnek. De fölmerül a kérdés: hova lettek a IV-ik század után a massagéták? És hol lappangtak ezen idő előtt a hunnok? Sok régiségbúvár két különböző népnek tartotta ezeket. Ellenben az örmény kútfők után, melyek e két nevet eszmezavar nélkül fölváltva használják, kétségtelen, hogy a IV-ik században a világtörténelem színpadán föllépő hunnok voltak a hajdankor massagétái.

Azonban a hunn-magyar faj, miként Közép-Ázsiában, úgy Kaukáziában is számos népfelkekezetre ágazott el, melyeknek mindenike külön nevet viselt; ilyenek a kazarok, bolgárok, palócok, úzok, sabírok stb. Lukácsy ezen népeknek összefüggését, rokonságát és ősi történetét érdekes adatokkal világítja meg. Mi csak a kazarokra szoritkozunk. Ezeknek létéről az V-ik századot (Kr. u.) megelőző időkben a bizancki írók semmit sem tudnak, az V-ik században is a kétes „akatzir“ név alatt fordulnak elő, míg csak a VII. században találkozunk a „chazar“ névvel. Innen a történetírók azon föltevésre jutottak, hogy a kazarok hajdan a Volgán túli tereken tanyáztak, honnan a törököktől nyomatva, az V. vagy éppen VII-ik században kerültek Kaukáziába. Ellenben az örmény történetírás világánál fürkészve a kazarok nyomait, azokat már 214 körül (Kr. u.) a Kaspi tenger északnyugati vidékein találjuk föl. Ugyanis Chorenei Mózes írva hagyta, hogy Valarsz örmény király uralkodása alatt (194—214) a kazarok és bazilok egyesült csapatai, Szurhab-Venaszep nevű királynak alatt, Örményországba törtek és itt Valarses által véres ütközetben megveretvén, visszaűzettek. Orbeli István pedig 305-re K. u. helyezi a perzsáknak a kazarok elleni háborúját. „Ezen két adat — mond Lukácsy — megelőz mindent, mit eddig a kazar népről tudtunk, midőn nyilvánosságra hozza, miként a kazarok ama kora századokban egy igen jelentékeny ágát képezték a kaukáziai magyar ajkú népeknek.“ (133. l.).

A mi Lukácsy egész munkáját, kutatásainak eredményét illeti: a fölhozottakból látjuk, hogy az örmény nemzet történelmi irodalma a hunn-magyar népfaj különböző ágainak ázsiai lakhelyeire és őstörténetére vonatkozó számos adatot és fölvilágosítást tartalmaz, melyek a nyugoti írók följegyzéseit részben megelőzik, részben kiegészítik és helyreigazítják. Ezen adatok érdekességét és becsét emeli azon körülmény, hogy az örmény nemzet a hunn-magyar népek közelében lakott, azokkal sokféle összköttetésben volt, és a műveltség magas fokán állván, a legrégebbi időkben már birt irodalommal, történetírókkal; így Mar-Ibas-Katina a II-ik században K. előtt, Chorenei Mózes és Pharbí Lázár az V-ik században Kr. u. írták műveiket.

Lukácsy dícséretes szorgalommal áttanulmányozta ezen régi örmény kútföket, s a hazai történettudománynak jelentékeny szolgálatot tett, midőn azokat megismertette, midőn adataikat a római írókkal párhuzamba helyezte és több fontos kérdés megfjtésére fölhasználta. Sajnálunk kell mindazáltal, hogy az adatok földolgozásában, illetőleg összeállításában nem volt szerencsés, a mennyiben nála a világosság és összefüggő rend hiányzik, miáltal az olvasóra nézve az összebonyolított adatok között a tájékozódás és áttekintés fölöttéb nehezítve van. A zavart még növelik a számos ismétlések és oly fejtegetések, melyek a kitűzött föladattal nincsenek összefüggésben. Áll ez p. o. a kaukáziai vaskapukra vonatkozó hosszú kitérésről, (100—104. ll.) s a paradicsom négy folyójáról szóló részletről (152—156 ll.) stb. Hasonlag a szószármaztatásokra, melyek miatt pedig maga is is megrójjá őstörténetünk régibb bűvárait, kevesebb súlyt kell vala fordítania. Így p. o. a 109. l. bizonyítgatja, hogy a kaukáziai kapuknak örmény „Azur“ neve magyar eredetű, és nem más mint a „zár“ szónak elferdített kiejtése; a 129. lapon kimutatni igyekszik, hogy „G u d a-M a k a r“ nem egyéb, mint „Chus-m a g y a r;“ a 151. lapon pedig, hogy az örmény „A r a x e s“ folyó név kapcsolatban áll a magyarok eredeti „Chus“ nevével stb.

A munka magyarsága, mondhatnók: correct, s az előadás sok helyütt szépnek, emelkedettnek mondható. De némely kitételek kevésbbé ajánlhatók irodalmi használatra; p. o. midőn írja:

(114. l.) „ezen állítás... historiai igazságát bebizonyítottam és szavamat adtam, miszerint ugyanazt teendém“ stb.

Reméljük, hogy Lukácsy munkáját a magyar őstörténettel foglalkozó íróink kellő figyelemben részesítendik, s az eddig teljesen ignorált örmény irodalom emlékeit számba veendik. Bárha találkoznanak, kik a többi keleti népek történeti emlékeit is ekként értékesitenék! Helyesen mondja Lukácsy, hogy „ha az örmény literatura... ily nagy fontosságú fölfedezésekre vezet, ennyi fényt és világosságot képes a magyar nemzet legrégibb történetére árasztani: mit nem remélhetni a többi keleti népek irodalmairól, melyek részben az örménynél gazdagabbak. Menynyi a magyarok ázsiai viszontagságait tárgyzó becses adatok hevernek paragon s várakoznak egy nyelv-, föld- és népismerettel kellőleg ellátott magyar történetbúvárra, az arab, perzsa, georgiai, szanszkrit, tibeti és főkép chinai kütfőkben, melyek gondosan kiszemelve és összehordva bő anyagot szolgáltatnának egykor a magyar előkori történeteknek összefüggő előállítására!“

F. V.

T Á R C Z A.

— A Magyar Történelmi Társulat december 1-jén tartott választmányi ülése 15—20 választmányi tag és számos közönség jelenlétében, Horváth Mihály elnöklete alatt folyt le.

Elnök megnyitván az ülést, a novemberi ülés jegyzőkönyve fölolvastatott és hitelesített. Hasonlókép fölolvastatott és a havi közlönyben kinyomatni rendeltetett a kolozsvári állandó bizottság novemberi üléséről Szabó Károly bizottsági jegyző által beküldött jelentés.

Titkár bemutatja az e jelentéshez mellékelve beérkezett pecsétlenyomatot, melynek vas nyomója közelebbről Végh István úr által a kolozsvármegyei nádasi vasútállomáson találtatott, a földben, elrozsdásodva. Körirata: SZABAD · LOVAS · SEREG · 2-ik OSZTALY · Középpütt Magyarország czímere, s ez alatt: 1. SZAZAD. Nagy, tojásdad pecsét. Szabó Károly a kuruczvilágból valónak véli, Thaly Kálmán

azonban ezt határozottan tagadja, mivel a „század“ szó a kuruczvilágban még teljességgel ismeretlen volt, vagy legalább escadron értelemben — mint itt — soha nem használtatott, valamint az „osztály“ szó sem fordult még akkor elő hadi (seregrész) értelemben. Továbbá a czímer, de különösen a korona alakja tökéletes újszerű; úgy, hogy Thaly e pecsétnyomót 1. 18—49-ikének, legfőlebb 1809-ikének tartja. — Végh úr a pecsétnyomót az erdélyi múzeumnak ajándékozendja.

Posner Károly Lajos, mint az 1871-ik évi londoni nemzetközi kiállítás magy. királyi biztosa, átiratban felszólítja a Magyar Történelmi Társulatot, „Magyarország művelődési fokának kimutatására nézve fontos és alapos okmányok és eszközök (?)“ kiállítására. — Titkár megjegyzi, hogy a társulat már alapszabályaiban kifejezte, hogy saját kézirattárat nem alakít, sőt az ajándékkul kapott okmányokat is a magy. tud. Akadémia és a nemzeti múzeum kézirattárának adományozza. Ehhez képest nekünk nincs mit küldenünk Londonba; legföl-^{bb}, ha a választmány épen akarná, a Zichy-codex megjelenendő kötetét lehetne, mint okmánytárat, beküldenünk. Mire Ipolyi indítványozza, hogy mivel az Akadémia sem küldi be a már számos kötetből álló Monumentákat a világtárlatra: annál kevésbé lenne a célnak megfelelő, nekünk, csak épen most meginduló okmánytárunk első, még egyetlen kötetével lépünk föl; különben is társulatunk még sokkal ifjabb, semhogy tekintélyes mennyiségű kiadványokat mutathatna föl; — eredeti okmányok kiállításáról pedig, alapszabályaink említett határozatánál fogva, szó sem lehet.

Ipolyi indítványa elfogadtatván, Posner úr ez értelemben értesíttetni rendeltetett.

Cséplő Péter prémontréi kanonok úr, társulati tag, Nagy-Váradról, két régi pecsét rajzát küldi be, leirással együtt. Bővebb tanulmányozás, illetőleg meghatározás és jelentéstétel végett kiadatik Szalay Ágoston úr vál. tagnak.

Toldy István vál. tag egy nagyterjedelmű értekezést ad be „Esztergom város magyar nevérol.“ Szerzője Kiss Mihály, nyug. főügyész, Esztergomban, ki is műve megbíráltatását s esetleg kiadását kéri. Bírálatra kiadatik Pesty Frigyesnek, mint a ki a helynevek történetével tüzetesen foglalkozik.

Pénztárnok a következő öt új évdíjas tagot jelenti be: Fekete János kanonok és a vasvár-szombathelyi convent levéltári őre, Szombat-

helytt; Majláth Béla megyei főjegyző Liptó-Szent-Miklóson; Kubinyi Miklós, a Bethlenfalvi Thurzó-nemzetség örökösei osztatlan árvai uradalmi ügyésze Árva-Váralján; Maár József h. ügyvéd Nagy-Somkuton és Palezer Ernő k. r. tanár Nagy-Károlyban. Kik is egyhangúlag tagokká avattattak.

Titkár bemutat két, nagyérdekű, Thurzó György és Miklósféle XVII-ik századi levelet másolatban, melyeket Kubinyi Miklós úr, mint a Thurzó-levéltár öre, a társulat számára másolt, többeknek közlését is ígervén. Köszönettel fogadtatnak, s a „Századok“ tárczájában mielőbb közzé teendők. (L. alább.)

E folyó ügyek elintézése után az értekezések következtek. És pedig először b. Nyáry Albert olvasta föl jelen füzetünk élén álló nagybecsű, — mert roppant fáradság mellett a legművészebb tapintattal egybealkotott műveltségtörténeti értekezését; mely annál méltóbban részsült a legérdekeltebb fogadtatásban és végül zajos éljenzésben, minthogy ilyenemű tanulmány iradalmunkban vajmi kevés számmal van. Nyárynak a Hyppolit-codexekből merített becses értekezései nálunk úgy szólván egészen új genre. Szerző érdemét fokozza még az is, hogy jeles műalkotásainak nemcsak alakját, de anyagát is ő teremte elő.

A második értekezés Fabó Andrásé (Garády) volt, Türk Dániel naplójáról, Vég hely Dezső által fölolvastatva. Türk löcsei polgár s városának követe is volt, s 1548—1559-ben írta jelenleg a nemzeti muzeum kéziratтарыában őrzött és tüzetesen ezuttal először ismertetett naplóját, mely az akkori országgyűlésekről s felső-magyarországi, különösen löcsei történetekről tartalmaz bő és helylyelközzel nem mindennapi érdekű följegyzéseket. Kivált belkormányzat- és műveltség-történet szempontjából figyelemre méltó. Sylvester-Erdősy életére vonatkozó adatok is vannak benne. — A Fabó szokott alaposágával írt tanulságos ismertetés meg fog jelenni füzetünkben.

Ezzel az ülés befejeztetett.

— A Magyar Történelmi Társulat kolozsvári bizottsága

nov. 13-ikán tartotta legutóbbi ülését, melynek közérdekű tárgyai következtek:

1. Elnök gr. Lázár Miklós bemutatja néhai Killyéni Székely Mihály két kötet kéziratgyűjteményének általa elkészített lejtromát, mely a bizottsági irattárba tétetni határozottott.

2. Szabó Károly jelenti, hogy a „Székely Oklevéltár“ I. kötetének egybeállításában annyira haladt, hogy a nyomtatás december hó elején megindítható lesz.

3. Finály Henrik bemutatja néhai Torma József magyar Calendarium Diplomaticumának Torma Károly tagtársunk által kiadott s a helybeli r. cath. lyceum nyomdájában díszesen nyomtatott példányát, mely a címlapon és előbeszédén kívül teljesen készen áll. Egyszersmind e munka szerkezetéről előadást tartván, mind elméletileg kifejtette, mind gyakorlatilag példákkal megmutatta ezen oklevéltani naptár könnyű, gyors és teljesen biztos használhatóságát. A bizottság örömmel értesült, hogy ezen irodalmunkban rég érzett hiányt pótoló munka nem sokára közzé lesz téve; addig is a helybeli oklevélbúvárok használatára, kik e munkát régtől fogva kéziratban is sikerrel használták, a bemutatott példányt a muzeumi könyvtár olvasó termében letétetni rendelte.

4. Említés tétetvén arról, hogy a hídkapu lerontása alkalmával némely régiségek kerültek napfényre, melyeknek hova jutásáról a közönség nincs értesítve: Finály Henrik, mint az ezen ügyben működött küldöttség egyik tagja, azt a felvilágosítást adja, hogy a lerontáskor, a kapuba befalazva állott s közönségesen ismert „Iovi Taviano“ kezdetű római feliratos kövön kívül, csak egy ajtófélnak használt s eddig ismeretlen feliratú római kő került napfényre, s ezek az erdélyi muzeum gyűjteményében őriztetnek, a falban talált némi csekély értékű tárgyaknak pedig, melyek oda az építés alkalmával csak történetesen jutottak, teljességgel semmi régészeti becsők nincsen.

5. Jakab Elek indítványozván, hogy a lerontott hídkapu érintetlen maradt alapjának, valamint a kapu előtt állott s némi romjaiban maig is meglévő, de nemsokára elhordandó előudvari védmű alapfalainak megvizsgáltatására a bizottság tegye meg a kellő lépéseket, határoztatott, hogy midőn az egyik gázvezető cső épen ezen a helyen a városba be fog vezettetni, bizottságunk az említett előudvar területén saját költségére tétesse meg a szükséges ásásokat.

6. Elnök gr. Lázár Miklós előadja, hogy Tinkovai Macskássy Ferencz, mint családja levéltárának gondviselője, e levéltárt, melyben Temes-, Torontál-, de különösen Krassó- és Szörény vármegyére és a régi szörényi bánságra több száz darab eddig ismeretlen s

köztök sok igen nevezetes oklevél található, Pesty Frigyes részére, ki ezen vármegyék monographiáján dolgozik, nemcsak a legszívesebb készséggel megnyitotta, hanem a levéltár czélra használható összes okleveleit hozzá eredetiekben Pestre is fölküldte. A Macskássy családnak hazai tudományosságunk ügye iránt tanúsított ezen buzgó érdekelt-ségéért s valódi dícséretes példáiul föltűntethető szíves közlékenységéért az ülés egy értelemmel köszönetet szavazott s azt jegyzőkönyvileg is kifejezetten határozta.

— **A magyar tudományos Akadémia** ez idő szerinti történettudományi működéséről nem sok jelenteni valónk vagyon. A november 21-iki ülésen Mátyás Flórián tartott — szokott heves, polemizáló modorában — értekezést Anonymus korának meghatározásáról, azonban inkább nyelvészeti, mint történelmi érvekkel harczolva. Toldy állításai ellenében azt bizonyíttatja, hogy a Névtelenben előforduló nyelvtani ősfalak még a XIV., XV., sőt XVI-ik századokban is fenn voltak; nem áll tehát, mintha Anonymus, mint épen régi nyelv-ido-mainál fogva vítattatik, a XI. vagy XII-ik századból való volna. Értekező szerint Névtelenünk minden valószínűség szerint a XIII-ik században élt és írt volna; de hogy mikor? közelebbről meg nem határozható, és önmagából s az eddig ismert kútfők egybevetéséből bajosan is fog valaha meghatározthatni.

A II-ik osztály ez idei utolsó ülése december 12-kén leend, azonban történettudományi értekezés akkorra sincs bejelentve, bennünket tehát közelebbről nem érdekel.

Új évtől kezdve az akadémiai ülésrend akkép van megállapítva, hogy havonként mind a három osztály egy-egy ülést tartand, míg a negyedik hétfőn, mindig összes gyűlés lesz, értekezések és osztályi tárgyak kizárásával. És így az egyesített történet-, törvény- és államtudományi s bölcsészeti osztályoknak az egész évben összesen csak kilencz ülése leend, — a mi bizony szép kevés, és a Történelmi Társulat fennállásának szükségét nagyon élenken bizonyítja.

— **Törökverő Thúry György ingóságai.** A XVI-ik század egyik legnagyobb hőse, a szigetvári Zrínyivel méltán párvonalba, sőt

tán földje tehető vitéz Thúry György, ki Palota várát oly hősileg megvédé, majd a fejevári pasát elfogá, s ki mint a Sziget ellen állított fővégelynek Nagy-Kanizsa várának és az összes dunántúli végeknek főkapitánya, annyi merész csatát vívott a török ellen, és pedig — legtöbbször saját, bámulatos személyi vitézsége által — mindig diadalmasan: végre, mint tudjuk, 1571. ápril első felében Kanizsához közel, Orosztonynál, kevesedmagával, a reá leselkedő sok török által véletlenül megrohantatva, — maga is elesett. A kemény vitéznek, a császár által aranylánczeczal kitüntetett lovagnak s híres bajvivónak elhullta — ki Miksa király koronázásakor a köpcsényi mezőn minden nemzetek viadorait legyőzé — Európára szóló esemény volt, — telvék az egykorú históriák véle. Mily javak — különösen ingóságok — maradtak vala azonban utána? eddig nem ismertetett. Most, vasi kirándulásunk alkalmával, meglettük a Szelestey-család iratai közt az elesett Thúry György javait előtüntető eredeti leltárt, mely annál nevezetesebb, minthogy mindjárt a nagy hős eleste után iratott, Kanizsán és Vár-Keszön, Thúry György családi várában. Érdekes látni e különben műtörténeti és nyelvészeti becsesül is bíró terjedelmes lajstromból, hogy a nagy hős vagyónát jobbára csupa fegyverek és vitézi öltözetek, lóra, nyeregbe és táborozáshoz való szerek és eszközök képezték, — míg elenodiumai között császárok által, ragyogó hőstetteiért ajándékozott drága billikomok és aranylánczok fordulnak elő. Megtanuljuk e leltárból továbbá, hogy Thúry Györgynek — ki a Hontból Dunántúlra szakadt régi, Középtúri Thúry nemzetségből eredett — családi lakóvára a Rába melletti Vár-Kesző vala, a hol lakodalmát is tartá, s elenodiumait tárházában őriztette. Ide küldözé a törököktől elnyert boncsokokat és török rabjait, kik közül az előkelő Arslán aga váltsága — mint e leltárból látjuk — azon időben igen nagy összeg: 3000 frt volt.

Thúry Benedek, ki a leltárban mint Györgynek megbízott s kedvelt rokona fordul elő (mert drágaságaival ékesgette őt) vagy György öcsésének és vitézi társának: Farkasnak vagy hú rokona s a palotai kapitányságban utóda: Thúry Mártonnak lehetett fia, bár a család nemzékrendén (l. Nagy Ivánnál XVIII. k. 191—192. l.), melyben azonban sok a hézag, nem említetik. Mert ama későbbi Thúry Benedek, ki a XVII-ik század derekán virágzott, s ifjabb, Györgyöt és Benedeket, Istvánt s a pápai kapitány: ifjabb Thúry Farkast nemzette, — össze nem tévesztendő ezen XVI-ik században élt idősb Thúry Benedekkel.

Györgynek házasságából csak három leánya maradt; megfogható tehát, hogy fimaradéka nem lévén: mint hadi ember, unokaöcsészét kengyelte és segítette a vitézi pályán.

Az sem érdektelen, a mit szintén e lajstromból tudunk meg, hogy Györgynek birtokai Vár-Keszőn kívül Szanyon, Marczaltőn és Csanakon valának.

De lássuk már az okmányt, mely két összevarrott ívre pontonként külön-külön sorokban írt e leltárt tartalmazza:

1571.

23 Aprilis

Az megholth Nehay Vitezleo Thwry Györgnek
Halala vtan mennÿ marhaya*) maradoth
arwl valo regestrum Kezeoben;

Az lowaz mester hazaban Kanisan
volt ez talaltatott:

Het szablya fek segh nekwl, 7. Kettőfeken valo lancz 3. Zabla, keoz 2. Egj kwrachemos (kerecsenes) farmetrengh, 1. Ket kettős kengyel zÿ, 2. Egj kopia tok, 1. Nioleh fek 8. Eott has ala valo keoteofek 5. Hath kantar fek 6. Egj szÿ heüeder 1. Ket szÿgjeleö 2. Eöth öreg keoteo fek 5. Ket njeregbe valo kengjel vas 2. Ket vÿ kwlan (így) 2. Heüeder 4. Egj coreg szomak (így) 1. Ket karwas tok 2. Vj keoteo fek 2. Eoth köttes sarkantjw, 5. Mas fel emberre valo chomb vas, 1, 1/2. Egj teüe zÿr heüeder 1. 73 patko, 73. Keth pokroch belles, 2. Egj zÿr pokroch 1. Egj aranas hegiester 1. Ket pancher keztiw. Egjk rez, 2. Harom vas keztiw 3. Harom kopia vas, 3. Egj tabla viaz 1. Egj kettős vas es harom vall vas. Egj on kopia tok, 1. Egj pancher tok 1. Vasfazek 3.

Az Kanisaÿ Istalloba vagyon:

Njolch pokroch kiken az lowazok haltanak. Tyzen negjed fel köttes sas szarnÿa, 14. Forgo toll 5. Eott parazth sÿsak 5. Harom sator 3. Heth szÿr pokroch 7. Nyolch pokroch belles 8. Keth izak (iszák = tarisznya) 2. Egj kulan 1. Egj atalg eezeth.

---

*) Értsd = ingó jószág, és lábas jószág.

Az Kanisay tarhazba talaltot Marha:

Egh tubaban (zsák-tarisznya, kis hara) vagyon paplan 1. Egj vörös Barson heoz Ber (hiúzbőr) suba 1. Veress kamuka nest suba 1. Fejer kamuka Dolman 1. Egj feolseo ruha aranyas atlach 1. Egj veorös atlach Dolman 1. Egh arantias atlach Dolman 1. Egh coregh fekethe Barson Heoz ber suba 1. Egj Darab fejer Dupla tafota 1. Egj Darab szederÿes atlach 1. Egj Darab tündökleo dupla tafota 1. Egj Darab feÿer atlach 1. Egj veores Atlach dolman 1. Egj nest mente fekete Barson 1. Egh granath köpöniegh 1. Keth öreg parduch Ber suba 2. Egj nest kapi (Kappe?) fenix toll benne 1. Ket Chafrag (czafrag = csótár, nyeregtakaró) arantias Lelesz (?) 2.

Masyk Ladaba vagion:

Parduch Ber 16. Ket nest Ber 2. Nestell belleoth pozto süweg 1. Fel Veg saÿa veoreos $\frac{1}{2}$. Egj Darab granath 1. Egh atlach paplan 1. Keth tŵrba 2. Egj coregh szomak (így) 1. Egh kichin szomak 1. Egh hat Berezna 1. Nÿolch veg Bagazja 8. Chiznak (így) és papuchok 10. Tizen ött heŵeder 15. Egj szablja tarsolj. Egy ezwst gomb rajta 1.

Harmadyk Ladaba wagyon:

Egj szönjeg 1. Aranyas forgo toll 3. Egj fejer choltar 1. Harom seliem Eö 3. Keth Darab szödörics tafota 2.

Ennek feoleotte vagyon:

Farkas Ber 16. Karmasin Ber 26. Zattÿan Ber 55. Tarka zatjan 2. Egj vas homlok Eleö tollastul 1. Harom tho'zar 3. Ket fék, skalat 2. Heweder 1. Egj köpönjeg 1. Heth coreg tanizra 7. Apro taniztra 32. Keoteofek 15. Farmetreng 3. Negj keötes herméch zÿ 4. Egj kŵlan 1. Harangos szig eleo 12. Egh tholzar 1. Egh pokroch Belles 1. Tizenharom szŵrpokroch, 13. Pakroch Belles 8. Kéth karman suba 2. Egj fejer szöniegh 1. Neg lasnak 4. Ecöth ködmen Belles 5. Egj pancheros Barson süweg 1. Hat arantias Sisak 6. Egj pakroch Belles 1. Eoth hegjester (hegyes tör, dragon) 5. Negj pallos 4. Hath hozzu puska 6. Morda (mordály) pusk 12. E_j hegjester chjnalatlan 1. Keth pokroch Belles 2. Harom pancher 3. Egj zönyegh 1. Egj fekethe karman suba 1. Harom choltar (csótár) 3. Egj hithwan ewsteos Bozoganj 1. Keotco fek 14. Harom kar vas 3. Egj Belles pokroch 1. Sator 3. Keth pancher,

vj 2. Egj pancher keztiw 1 Nioch tokba nioch bokor gem toll 8. Tyz bokor pawa toll 10. Egj tatar pays 1. Egj Darius kard 1. Egj honchar 1. Keth aranas fegwer derek 2. Tyz apro szomak 10. Egj kwrachen (kerecsen) 1. Egj öreg tanýzra 1.

Az Kezey tarhazba talaltatot:

Keth veores giapias chiolar 2. Egj hozzw puska 1. Egh szwniogh halo 1. Negh njeregre valo zighleo 4. Egh farmetring es szwgh eleo, atlacz 1. Harom eoregh Zomak 3. Keth vas rosta 2. Eöreg (= nagy) wy on talak 21. Közep talak es egjeb fele talak kiketh mindennap jartatak (értsd : körülhordoztak) 22. On tanjer 51. On kannak öregeok (nagyok) 8. Eöreg rez kanna 1. Teoreok toll 4. Rez gyergja tarto 15. Rez tepesia (tepsi) 3. Egj rez medenche mosdoiawal 1. Vago kes 6. Egj tokba negj palachk 4. Egj Eöreg phle lampas 1. Vas fazekak 17.

Roka Ber 56. Farkas Ber kettő, 2.

Egy Ladaba vagy on :

Karasia negj wegh 4. Egj papuch 1. Egj varas (varrás?) chizma 1. Keth weg Istaneth 2. Köpönyegh 7. Egj pokroch belles 1. Zönyeg tizen negj 14. Egj granath feolseo ruha 1. Egh skallath feolseo ruha 1, Barany Berrel belleth. Heweder 3. Egj kengjel zy 1. Keth fek 2. Eöth pokroch Belles 5. Egj szwr pokroch 1. Egh poztó lepedni (így) *) való lasnak 1. Harom parazth lasnak 3.

(Itt egy negyed ív le van metszve.)

Masodyk Ladaba vagy on :

Keoz paplan 22. Egj fozlan dalman 1. Egj granath nadrag 1. Egj skallath feolseo ruha 1. Egy granath Dolman 1. Egj granath fölseo rwha, mallal Belleth 1.

Maradoth az meg holth vitezleo Twry Georgnek rabjai, kik valchsagra tartattanak 22. Ezeknek kezesegen menth ell orozlan aga, kinek sarcholása vol h fl. 3000.

(Innen hiányzik az előbbi 1/4-ed ívnek másik lapja.)

---

*) Lepedni = lefedni, leleplezni ; innen : lepedő.

Az Kezeoŷ Belső tarhazba vagyon egŷ Ladaba

Ezwst mj:

Heth köves kupa, egyben jarok 7. Tizen egj aranyas fedeles pohar de eggjknek ninch fedele 11. Egŷ ezöst kanna, merő Aranyas 1. Keth palach (palaczk?) aranyas 2. Egh arañas cheze 1. Negj villa 4. Kalan 19. Egj nagi öreg ezwst pohar 1. Negj njakba veto (menteláncz) 4. Harom homlok eleo 3. Lo orrara valo lanch 2.

Azzonjomnal vagyon:

Egj eoreg aranjas palack kith chazar az Keszwre (?) megnjegszejebe (menyekzőjére) kwldeoth 1. — Vagjon ismeg egj eoreg aranj lanch, kith chazar az taborba Ajandokon adoth 1. — Vagion ismeg egj eoreg, merő aranjas njakba veto, 1. Vagyon ismegh egj ezöst s aranyazot kanna 1.

Thwrj Benedek vramnal vagion:

Egj ezwsth pohar 1. Egj villa 1. Egj kalan 1. Egj sarga chapafek ezwsth lanchawal az tarhazba Vagjon 1. Harom parduch Ber Bonchjok wer tek (bonesok vérték?) vagjon rajtok 3. Egj ezwstös pallos, kith Chazarnak koldenek 1. Egh ezwstess hegjestör 1. Keth ezwsteos Aranjas zablja 2.

Egy Ladaba vagion:

Zönjeg eőreg es apro 24.

Masyk Ladaba:

Vagion seliem paplan 10. Zönjeg 2.

Az Penzes Ladaba vagion:

Týz sak penz, kiben vagion somma sommarum keth ezer heth szaz hethwen hath forinth, es tizen öth penz.

Vagion az tarhazba chizma tizenhet emborre valo, 17. Keth hozach (kozák?) Bonchok, 2.

Vagion az kezej pinchében 37 hordo Bor, telljek, 37, kikben vagion akó . . . . 550.

Labas Barom Zama:

Borius tehen vagion 43. Kéth Bika, 2. Twlykok tawaljak es harmad fük 31. Niolch kachola (kaczola = kancza) 8. Keth hereth lo 2.

Ez idej apro Boriw 25. Juhok vannak 80. Ez idej Barauj 35. Gyznok vannak az kezej majorba öreg és apro 74.

(Itt egy negyed ív ismét le van vágva.)

A ztag ok : Marchaltwÿ Buza 2. Kezeobe az varnal Buza 2. Szanjba Buza azttag 3, ros azttag 1. Chanakba egy azttag szena 1.

1570. Eztendőbelj földbeli vetes ros es Buza hoddal 127.

1571. Eztendőbelj tavazj vetes zab es arpa hoddal 120.

Eozj arpa hoddal 20. Ket hold len 2. Keoles hoddal 8. Lencse hoddal 2.“

(Vége hiányzik.)

A Szelestey-család levéltárában levő eredetiről közli

EÖR-DARMAY ZSOLT.

— **Közlemények a Thurzó-levéltárból.** A történelmünkben oly fényes nevet kivívott, ma már csak leányági utódokban élő Bethlenfalvi Thurzó-nemzetség levéltárát, melyben állásomnál fogva bő alkalmam nyílik búvárkodhatni, rövideden ismertetni szándékozik e becses folyóiratban. Most csak azt említem meg, hogy ezen archivum Thurzó György nádornak s más családtagoknak a XVI-ik század vége s a XVII-ik elejéről való mégeddig kiadatlan magánlevelezéseiben különösen gazdag. E legtöbbnyire magyar nyelvű levelekből — melyek nem ritkán nevezetes történelmi érdekűek — lesz szerencsém, t. szerkesztő úr szíves engedelmével, a Századokban többeket közzé tenni. Álljon itt mindjárt kettő: Basta korából, és a kegyetlenségéről elhírhedett Báthory Erzsébet elfogatásáról.

I.

Thurzó Miklós levele Thurzó Györgyhez Bajmócztól, 1604. december 6-káról.

Zolgalatomath aianlom kldnek mind Uramnak es zerelmes Battiamnak. Az ur Isten sok iokkal aldgia megh kdeth es ez mostani keresusegeben vigasztalia megh kdeth, kith kldnek tiszta zivbul eo szenth felsegetol kivanok. Mivelhogy kgd es asszoniom eo klme egessege felol senmi bizoniost nem erthetek, ennekokaerth akartam kgdeth ez levelem atal megh talalom, kerven kdeth, irion maga es asszoniom eo klme egessege felol: erülhessünk az en atiamfiammale gietembe az ktek io egessegen. Hirth kldnek egiebeth nem irhatok: tegnap estve indultam vala generalis congregatoria Nitrara, de az gonosz utnak miatta toval tegnap nem

mehettem Cherenieunel, ott meg halvan, küldöttem Giurky Menihart-hert, kit az Bars varmegie Bechbe követsegebe küldöth volth Hercezegh urunkhoz, es annak ellötte hogy Basta az Haidukra indult, egy egesz hetik volth Basta keörül, mindhogy öteth küldötte volt az Varmegye Basta utan eessel; ki sok külömb-külob fele hireketh beszél, minemő szandekkel legienek az Nemetek az Magiarokhoz; az többi közöth monda ezt is, hogy mostani Bechben letiben az Nemeth urak igen vendeghlettek, akarvan valamith expiskalni teöle; mondgia azt, hogy egy fü ur asztalanal eth, kinek sok vendegi voltak, hogy az magiarok felöl kezdenek beszélgetni, monda az edgik közülek: chiak Isten adgia, hogy Basta mostanaban megh verie az Haidusagoth, valamenni magiar vagion mind töviböl ki rontiuk eöket, mert annak elötte is ugian Nemeteke volt az Magiar Orszagh! Ezt halvan Krenperger, be falta az egik üiath az szaiaba, inteth annak az urnak hogy ne beszellien; eszebe veven az az ur ki ezeketh beszelette, hogy magiar vagion köztök, megh fordita beszedit, es monda: en chiak azokról szollok, kik eö Felsege ellen mostanaban tamattanak. Azt is mondgia Giurky, hogy Nitra varmegere igen haragusznak es igenis fenegetik ezt az varmegieth; okath mondgia, hogy eö felsegeth, — az miutha ez az haboru kezdeteth, level altal megh nem talaltak; az minemő leveleth az varmegie eö Felsegenek irth volth, azt az postan el vesztettek. Nitrai Püspök erősen parancollia mind level mind követek altal, hogy minden ur es Nemes ember ez iövö kedden szemelie szerint Nitrán legien, követith pedig senki ne küldgie. Gondolom, hogy azerth chelekeszi, hogy mindenek opinioiath erche, es mindenikunketh nevenkinth fel irtvan, annal iobban adhasson be az Fejedelemmel. Ertven ezeket es töb sok külömb külömb dolgokath, kith Giurky mond, hogy mind az elöth Bastanal leven, es mostan Bechbe ballöth: utambol vissznterten es kepembe Giurkyvel egietembe edgik szolgamoth be küldöttem Nitrara, Giurkinek pedig oly Instructioth attam, hogy eö magatul az feö Nemes uraimath kik az varmegieth dirrigaliák, ezekről kiketh hallöth, informallia, hogy ahozkepest az varmegie ez mostani congregatioban olliath vegezzen, kit iövendöbe megh ne bannianak. kdeth kerem, megh olvasvan ezt az leveleth szaggassa el kd, ne iusson valaki idegen kezehez, — megh szolgolom kldnek. Ezzel az ur Isten eltesse es aldja megh kgdeth, mind asszoniommal eö klmével, kit Isten rövid nap meg giogichia, egietembe. Felsegemmel edguth kldnek es asszoniomnak eö klmének szolgulatunkath

aianlván. Datum Baymoczij, 6. x-bris A-o 1604. Kldnek szolgáló Eöche
 míg él — T. M. (Thurzó Miklós.) P. S. Ezen oraban érkezeth hirem, hogy
 az Haiduk Tokainal derekkepen megh vertek az Nemeteketh.“

(Eredeti, nro. 568. El. M.)

II.

Thurzó György levele nejéhez Czobor Erzsébethez,
 Vág-Újhelyről, 1610. december 30-káról.

Keöszeönetemnek és magam ajánlásának utánna szerelmes én édes
 szívem, egyetleneg atyamfia. Jó egességgel, és minden iókkal áldgyon
 meg az ur Isten ez ui esztendeőben és adgyon sokakat boldogul és io
 egességben el erved és el mulatnod, szerelmes gyermekinkkel egyetem-
 ben. Szerelmes szívem, én ide érkeztem tegnap este Uihelybe, Istennek
 hálá, jó egességben. Nádasdynét meg fogattam es most vizik az várban.
 Az kinzót és az ártatlanokat öleő gonosznékat egy iffiú legényel edgyütt,
 mely segítője vót a sok gonosságnak, im fel kültem; nagy eörizet és
 ereős fogság alatt légyenek, míg Isten fel viszen, és teörvény szo'gáltatik
 felettek. Az aszonyemberek az városban lehetnek, az iffiu legény az vár-
 ban fogságban. Az mikor az cheithei kastélyban mentek vólna be arra
 rendelt emberink és szolgálkink: akkor is egy leányt halva talaltanak az
 háznál, és masodik az sok sebek és kínzások miatt halálán vólt. Azon-
 képpen egy aszonyember is kinezva es sebesedve ült, az többi ereős
 fogságban, az kiket jövendőő kínzásra tartott az átkozott aszony. Chak
 azt várom, hogy az várban vigyék fel az átkozott aszonyt, és helyére
 helyheztessék: én is mindiárast megindulok, és ha az ut szenvedi, holnap
 haza törekedem. Adja az ur Isten, hogy láthassuk egymást nagy ió
 egességben; kinek ió és szent gondviselésében ajállak, szerelmes gyerme-
 kinkkel egyetemben. — Irtam nagy hamarsággal 30. X-bris Uihelyben
 1610. — Az te szerelmes urad és társad, ki ugy szeret mint szívit,
 lölkít, magát és életit — Groff Thurzó György mk.“

(Eredeti nro 101. El. M.)

Közli: KUBINYI MIKLÓS.

— Csakgyán Bod Péter s nem Bessenyei. A „Századok“ f. é. június havi füzetében a magyar tudományos Akadémia alapításának első indítványozója ki létére vonatkozólag, a 429. l. egy közlemény olvasható, mely az indítványozás elsőségének dicsőségét, egy a pesti reform. főiskola könyvtárában levő eredeti kéziratra támasz-

kodva, szemben az irodalomtörténet eddigi tanúságával, nem Bessenyei Györgynek, hanem igen helyesen, még a Bessenyei előtt élt, s a magyar irodalom szint oly lelkes bajnokának, s termékeny írójának, magyar-igeni reformatus lelkész Csernátoni Bod Péternek itéli oda.

Ezen közlemény figyelmemet csak annyiban vonta magára, a mennyiben mint egészen új, eddig ismeretlen tény van benne említve a magyar tud. Akadémia alapításának Bod Péter által történt indítványozása; holott már ezelőtt több mint egy évtizeddel, tud. Akadémiánk keletkezésének történetét annak Évkönyveiből, s első titkára Döbrentei Gábor följegyzései után olvasván: Bod Péter nevc, épen azon történeti ténnyel van kapcsolatban, hogy ő volt, ki a magyar tud. Akadémia felállításának eszméjét hazánkban első megpendítette és indítványozta — tapadt emlékezetemhez.

Döbrentei ugyanis, az említett Évkönyvek I. k. 20., 21. l., miután elmondja, miként keseregtek, miként panaszkodtak eredménytelenül már a múlt század első felében Czwittinger, Ribínyi, Spangár, Faludy, a magyar nyelv elnyomtatása fölött, és pedig — úgy mond — „a magunk emberei nyomták,“ — végre mintegy elszomorodva felkiált: „Csak így lett pusztá szóvá Bod Péternek is egy tudós Társaság iránt már nyílt kívánsága 1760-ban!“

Döbrentei ezen elbeszélését, jegyzet alatt Bodnak „Az Isten vitézkedő anyaszentegyháza állapotjának históriája“ című munkája előszavából vett idézetével deríti fel, hol Bod ekképen ír: „Bizonyos az, hogy szerettem volna én, kivált az embereknek nevéket, a magyar nyelvnek folyása szerint előadni, de úgy, ha előbb egynéhány értelmes emberekkel egyet érthettem volna, ezen dolog iránt. Mert másképen ennek több haszna nem lett volna, mint a b. e. Apáczai Tsere János fáradságának, a ki majd mindenféle tudományokhoz tartozó szokat magyarul adott elő, melyben ötlet vagy senki, vagy igen kevesen követték. E végre azért igen jó volna tudós emberekből álló Magyar Társaságot a magyar nyelvnek ékesgetésére, mint más Nemzetekben vagy on, felállítani.“

Összehasonlítva Bodnak ezen szavait a „Századok“ jelzett füzetében közlőkkel: az alapgondolat mind a kettőben ugyanaz, de mivel Bod ezeket amaz 1756-beli levelénél négy évvel később írta, s ezen időköz alatt úgy látszik kedvencz eszméjével többször foglalkozott: a

körvonalozás itt már tisztább, a kifejezés sokkal határozottabb, mert nemcsak tudós társaság felállításáról szól, hanem kijelöli annak eredeti célját is, u. m. a magyar nyelvnek ékesgetését, művelését. Okvetlenül Bod Pétert illeti meg tehát hazánkban a dicsőség a magyar tudományos Akadémia eszméjének első megpendítéséért, a mint illeti annak létrehozásáért nagy Széchényinket, s méltó, hogy ennek nevével együtt említették amazé is, mint a ki első buzgott ez eszméért.

Közli: FOLTINY JÁNOS *)

— Vitnyédy Istvánnak növendéke Ensel ügyében
Köszeg városához írt levele; Soprony, jul. 3. 1661. **)

Böcsületes, Kgtek hozzám ablegalt atyafiai kívánságához való készségemről, kgtek satisfactiójával, követéseknek megjelentése előtt vettem tülem választ; nagy nyereségemnek is tartom, ha segíthetem vékony tehetséggemmel az kgtek scholáját. Nekem nincs semmi kérdésem, hogy el ne menjen és ne szolgáljon kgtek között, az meddig magunknak szükségünk itten leszen reá; ő sem idegen az elmenetelre: allegálja az róka beszédjét az oroszlánhoz való menetelben, hogy vestigia terrent. Ugy vagyon-e? nem tudom. Perennyei uram conditiója és tractálása felől hallott idegen relatiókat, az melyeket kgtek svaviter tollálhat, hogy ő is annál jobb kedvvel adhasson kgteknek hivatalja szerint való satisfactiót. Ezután is ha mi oly alkalmatosság adatik, melyben az én kgtekhez való kötelességemben megbizonyítása kívántatni fog, az mint most s annakelőtte, úgy ezután is megtapasztalja, hogy voltam, vagyok és akarok maradni kgteknek kötelesen szolgáló igaz jó akarója . . .“

Sopronij 3. jul. 1661.

(Fogalmazatból, Vitnyédy István levelei közt a magy. tud. Akadémia könyvtárában.)

Közli: GARÁDY.

— Nagy-Körös pecsége. Nagy-Körös városának egy rendbeli, 1687-iki, magyar köriratú pecsédét már ismertettük volt közlönyünk 1869-ik évi folyama 499-ik lapján. Most a véletlen e városnak egy más, szintén XVII-ik századi és még ma is hivatalosan használt lenyomatához juttatott bennünket. Ez mintegy hűvelyknyi magasságú és

*) Számítunk a t. szerző tudósítására szíhalmi újabb ásatásai eredményéről is. Szerk.

**) V. ö. „Századok“ 1870. VI. f. 420., IX. f. 653. ll.

szélességű s kerek alakú. Külső szélén ékes kos orú fut körül, s az ez és az egyszerű vonalból álló belső szegélyzet által képezett szalagon e fölirat áll: N: KÖRÖS. MEZŐ. VÁROSA. PETSETI.* Tehát az 1687-ikének föliratától különböző. A középteret czifra szegélyű, alól félkör-idomú paizsbán, terebélyes pálmafa tölti be, melynek jobbról is, balról is öt-öt nagy kinyúló, evező-lapátszerű levele van, — a fa törzse pedig, elég sajátságosan, nyílhegybe végződik, a pajzs alsó peremére állítva. A törzs mellett tisztán látható az évszám: 1686., és így ez a már istmertnél régibb.

E pecsét annyira ép, hogy — mint említők — a város által ma is használtatik, és pedig ünnepélyes fölterjesztéseken. T. K.

— **Horváth Mihály** közelebbről Bécsbe utazott volt, hogy a néhai magyar kir. udvari cancellaria l véltárában kutatásokat tegyen III-ik Károly király korára vonatkozólag. Ki is jelölt számos kiválóbb érdekű okmányt, melyeket aztán a magy. kir. vallás és közoktatásügyi miniszter, hogy az ünnepelt történész nagyobb kényelemmel használhassa, számára Pestre szállíttatott. Horváth búvárlatai közben Brenner Domokos szepesi prépost és hántai apátúnak, II. Rákóczi Ferencz követének a római, majd a párisi udvarnál, urához intézett nagyérdékű eredeti diplomatiái jelentéseire is bukkant, melyek a cs. titkos levéltárból kerültek az udv. cancelláriáéba. Természetes, hogy Horváth ezeket is kijelölé a Pestre szállíttatásra, hogy az Akadémia számára a Rákóczi-féle ügyiratok teljes erélyvel folyó másoltatásához, e levelezéseknek is mása vétessék.

— **Wenzel Gusztáv** jeles történészünktől, az Anjou- és Jagelló-korszak fáradhatlan búvárától, nagyérdékű cikksorozatot kaptunk Marino Sanuto velencei államtörténésznek Magyarországot érdeklő munkájáról. Új évi folyamunkat e tanulságos és a nagy Mátyás és II. Ulászló korára kiváló érdekű közleményekkel nyitandjuk meg, s valóban örülünk, hogy M. Sanutót legtüzetesebb ismerője: Wenzelünk tollából ismertethetjük.

— **Az államlevéltár** budavári épületének tovább folytatását a hirtelenül beállott zordon téli idő december első napjaiban épen akkor szakította meg, midőn immár a falak a három emelet teljes magasságáig emeltetvén, a tetőfákat kezdték volna fölrakni. A tavasszal a betetőzés

és a belső építés pár hónap alatt remélhetőleg végbe menvén, az épület a jövő nyár folytán már elfoglalható lesz. Megjegyezzük azonban, hogy ez óriási épületnek, csak kettős, földszinti, boltozatos része van az államlevéltár helyiségéül szánva, az emeletekbe egyes ministeriumok hivatalai fognak költözni.

— **Jakab Elek**-től Heckenast Gusztáv kiadásában „A királyföldi viszonyok ismertetése” czím alatt külön kötetben jelent meg azon, az erdélyi szász-ság sajátos viszonyait, intézményeit tüzetesen ismertető tanulmány, mely pár évvel ezelőtt a kolozsvári „Unio” hirlap tárczájában, cikksorozat alakjában látott vala világot. A mennyiben a Királyföld viszonyait szerző geneticus modorban, tehát történelmi alapon tárgyalja: a mű némileg körünkbe tartozik, s ugyanazért figyelmeztetjük reá mindazokat, kik a különleges természetű erdélyi szász állapotokkal meg akarnak ismerkedni. Bővebben nem szólhatunk a munkáról, mert sem a kiadó, sem a szerző be nem küldötték azt hozzáunk. Úgy látszik, Drezdában és Lipcsében — honnat hazánkat érdeklő történelmi kiadványokat kapunk, szíves fölemlítés végett — jobban ismerik a Magyar Történelmi Társulat közlönyét, mint itt Pesten, Heckenast úr egyetemutczai bureaujában.

— **Helytörténelmi mozgalom.** Veszprém város közönsége f. é. october hó 29-kén tartott képviseleti gyűlésében elhatározá, hogy Veszprém vármegye bizottmányi gyűlését fölszólítandja, a megye monographiájának pályázat útján leendő megíratására, mely czélból a város egyúttal a pályadíj aránylagos részének megszerzésére nézve a gyűjtést elrendelte. Ennek fogantatásával Soós Lajos, Eötvös Károly és Krausz Sándor városi képviselő urak bizattak meg.

Örvendetes tudomásul vesszük e mozgalmat, s szép sikert óhajtunk. Azonban, nézetünk szerint, Veszprém vármegyének s városnak nem kellene pályázatot hirdetni, hanem a gyűjtendő összeget tekintélyes tiszteletdíjjá egészítvén ki, — egyenesen Vég hely Dezsőt kérni föl a monographia megíratására, mint a ki már specialiter e célra évek óta gyűjt és tömérdek készlettel rendelkezik, — úgy hogy mellette Veszprém helytörténelmét illetőleg más író szóba sem jöhet.

Mint az ország másik végén nyilvánuló helytörténelmi mozzanatot, megérintjük, hogy a Bethlenfalvi Thurzó-nemzetség árvai uradalmi ügyésze, Kubinyi Miklós úr, a nemzetség jelenlegi feje és igazgatója: a lelkes régiségbarát és honfiúi áldozatokra mindig kész

gr. Zichy Edmund megbízásából Árva vára történelmén dolgozik, melyhez különösen gazdag adattárul szolgál a Thurzóknak e várában őrzött jól rendezett levéltára. A nemes gróf a munkát illusztrált kiadásban szándékozik közzé tenni.

— **Schulez-émlék.** Legközelebb elhunyt jelesünk Schulez Ferencznek, szülővárosának Pécsnek némely kegyeletes fiai emléket terveznek állítani, — nem tudjuk: ha budai sírja fölé-e, vagy Pécssett? A szép eszme a „Pécsi Papok”-ban pendítettett meg, melynek szerkesztőse a gyűjtést e célra meg is kezdé. Óhajtjuk, hogy az eszme testté váljék; azonban mi a tervezett emlékekkel mindenesetre Schuleznak sírját óhajtánók díszítve látni. Nagy emléke: a romjából kiemelt Vajda-Hunyad vára, századokig állani fog úgyis.

— **„Világtörténelmi helyek zsebszótara.”** E cím alatt jelent meg közelebből Pécssett, Tipold Özséb főgymn. tanár és zircz-cisterci r. áldozártól egy, betűrendben szerkesztett, 647 tizenhatodréti lapból álló historiai segédkönyv. Hasznosságát, ily művekben különösen szegény irodalmunkban elvitatni nem lehet, annál inkább, minthogy szerző hazánk történelmi emlékü helyeire különös figyelemmel volt. Midőn azonban e dícséretes törekvését teljes méltánnyal megemlíthük: másrésztől nem hagyhatjuk érintés nélkül, hogy szerző, míg egyes helyek történetére nézve holmi lényegtelen apró dolgokat is elősorol, — addig viszont azok történelmének főbb mozzanatait gyakran igen hézagosan adja. Például Pápa városa múltjáról 1620-tól egész 1779-ig semmitsem tud, hanem azt foljegyzi, hogy 1779. mart. 1-jén Ruszek József nevű tizedrendű író ott született. Kérdezzük most már: nem sokkal fontosabb dolog-e ennél Pápa városára például az, hogy 1705-ben Bottyán kurucz tábornok ostrommal bevette, s azután erődítményeit végkép lerontatta, 1707-ben pedig Rabutin cs. tábornok a nyílt várost porrá égetté? — Ily példákat, sokat idézhetnénk: tanúságául annak, hogy az ilyféle munkák összeállítóinak is a fölveendő adatok latolgatásánál kritikával kell eljárni. Különben lesz alkalmunk még a jelen műre vizsgatérni.

— **Botka Tivadartól** Pozsonyban egy kis röpirat hagyta el a sajtót, melyben a jeles szerző „Bars vármegye központi székhelyének Aranyos-Marótról Lévéára leendő áttételéről” értekezik. Tehát megerőben helyi érdekű tárgy, — de szerző még e téren is megmutatta: menyire ismeri a magyar vármegyék fejlődésének történetét, alaposan fej-

tegetvén itt: mint gondolkodtak öseink a megyei székhelyekről, mily intézkedéseket tőn e tekintetben a törvényhozás, és miket kell nekünk is főleg szem előtt tartanunk? — Ajánljuk az érdekes füzetkét a monographiai irodalom barátainak, s óhajtjuk, hogy szerző történelmi érveken nyugvó s számos egyéb fontos érdekektől támogatott indítványa testté váljék.

— **Debreczen városa** azon dícséretes figyelemmel van saját történelme iránt, hogy a városi régi, enyészetnek indúlt jegyzőkönyveket, melyek már egészen elfakultak s évről évre olvashatlanabbakká lesznek, lemásoltatni elrendelte. E jegyzőkönyvek nevezetes helytörténelmi adatokat tartalmaznak, s így annál inkább örvendhetünk a nemes város jelen intézkedésének, mely azok megmentését s könnyebben használhatóságát valósítja. A másolások jelenleg Rákóczy Zsigmond, Báthory Gábor fejedelemsége ideje körül folynak, — és így a nehezebb részt: a XVI-ik századot már meghaladták.

— **Vegyes közlések** Laboulaye „Egyesült Államok Története“-nek második füzete, Huszár Imrétől fordítva, megjelent Ráth Mórnál; ugyanott karácsonyra, legfőlebb újévre, Toldy Ferencz irodalmi élet- és jellemrajzai is megjelenendnek, két kötetben. — Nagy-Váradon az ifjúság között irodalmi, különösen történetirodalmi kör alakult, mely nagy történésziünk Szalay László emlékére: Szalay-kör nevet vett föl. Üdvös eredményü működést s kiterjedt részvétet óhajtunk a szép célú egyesületnek. — Böhm Lénárt előfizetést hirdet Fehértemplom városa monographiájára, 1 frtjával. Az összegek Fehértemplomra, szerzőhöz küldendők. — Pauer János akadémiai tag csinos kiállítású füzetkében kinyomatta Székes-Fehérvárrt azon történelmi értekezését, melylyel Domonkos fehérvári prépost családjának az Akadémiában, f. é. october hó 10-kén földerítette. — A „Reform“ november 18-iki számában Mátrai Ernő egy magyar historiás éneket közöl az erdélyi muzeum könyvtára 1655-iki nyomtatványáról, Lupuj vajdának II. Rákóczi György által lett megveretéséről. Ez érdekes történeti versezet már társulatunk 1868-iki kolozsvári kirándulásakor feltűnt, s b. Nyáry Albert által ugyanakkor lemásoltatott. — Gr. Csáky Kálmán műszakilag pontos alaprajzát s egyéb rajzait készítetteti a hazánk történelmében jelentékeny szerepet játszott s még romjaiban is királyi Szepesváranak, melyben egykor I. János királyunk született, s atyja a nádor sokáig udvarát tartotta. A rajzokat a nemes gróf

a m. tud. Akadémia archaeologiai bizottságának küldendi be. — A vise-grádi romok helyreállítása a cultus-, és a pénzügyminister között élénk jegyzékváltás tárgyát képezi.

Történelmi könyvtár.*)

— **Az Egyesült Államok Története** Irta Laboulaye Eduard. A harmadik kiadás után fordította Huszár Imre. Második füzet. Pest, 1870. Kiadja Ráth Mór. Kis 8-ad r. 209—444. l.

— **A Királyföld viszonyainak ismertetése.** Irta Jakab Elek, m. tud. akad. l. tag. Pest, 1870. Heckenast Gusztávnál. — Ára 1 frt. 60 kr.

— **Történelmi fejtegetés** hirlapilag támasztott e kérdés fölött: Mi volt Domokos fehérvári prépost családi neve? (Mátyás király korából.) A m. tud. Akadémia ülésén oct. 10-kén 1870-ben tárgyalta Pauert János m. akad. l. tag. Sz.-Fehérvárott, özvegy Számmer Pálnénál. 1870. Kis 8-ad r. 42. l.

— **Világtörténelmi helyek Zsebszótára**, különös tekintettel hazánkra. Tanodai és magánhasználatra írta Tipold Özséb, zircz-cisterci áldozár s a pécsi kath. főgymnasiumban a történelem s földrajz ny. r. tanára. Pécsett, nyom. ifj. Madarász Endrénél, 1870. 16-rét, 647 l. Ára 2 frt. 50 kr.

— **A Barsmegyei középponti székhelynek** Aranyos-Mátróról Lévára szükséges áttételéről. Értekezik Botka Tivadar. Pozsony, 1870. nyom. Schreiber Alajosnál. 8-ad r. 10. l.

*) Hogy e rovatot az újon megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé tehesük: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok címét — hozzánk (Budavár, egyetem-nyomdatár 162. sz.) beküldeni ne terheltessenek.

Szerk.

Felelős szerkesztő: THALY KÁLMÁN.

Pest, 1870. Nyomatott az „Athenaeum” nyomdájában.

SZÁZADOK.

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

THALY KÁLMÁN,
TITKÁR.

NEGYEDIK ÉVFOLYAM: 1870.

PESTEN, 1870.

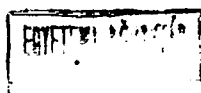
KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

TARTALOM.

	Lap.
<i>Agricola</i> : Jakab Elek „Kolozsvár Történeté“-nek ismertetése	50
„ Dr. Wattenbach „Die Siebenbürgen Sachsen“ czímű művének ismertetése	407
<i>Bálinth Gábor</i> : A magyarországi török hódoltságról	233 és 297
<i>Botka Tivadar</i> : Kont Miklós nádor téves sarjadéka	139
„ „ Péter kalocsai érsek pecsége	329
„ „ A vármegyék első alakulásáról és őskori szervezetéről	499
<i>Bujdosó Bálint</i> : Weber Károly „Aus vier Jahrhunderten“ czímű kiadványának ismertetése, különös tekintettel Klement életére	102 és 168
„ „ Istvánffi és Apor Péter kézíratai az erdélyi ősvadakról	654
<i>Csillagh Gyula</i> : A bécsi cs. Akadémia magyar történelmi érdeklő kiadványainak ismertetése	315
<i>Eör-Darmay Zsolt</i> : Törökverő Thúry György ingóságai, 1571.	721
<i>Gr. Eszterházy János</i> : Adalékok a Sárköz-Újlaki Újlaky család nemzékisméjéhez	155
<i>Foltiny János</i> : A szihalmi Árpádvár vagy Földvárhalom ásátásának s az ott lelt tárgyaknak ismertetése	442
„ „ Csakugyan Bod Péter s nem Bessenye	729
<i>F. V. Lukácsy Kristóf</i> : „A magyarok Ős-olei, örménykútfők után“ czímű munkájának ismertetése	633 és 707
<i>Garády</i> : Vitnyédy István levelei, adalékul magyarok iskoláztatásához külföldön	420, 568, 653 és 731
<i>Harmath Károly</i> : Pótlékul a helyi monographiákhoz	565
<i>Hatos Gusztáv</i> : Baranya vármegye főispánjai	371
<i>H. M. Meyndt</i> : Beyträge zur Geschichte der älteren Beziehungen zwischen Deutschland und Ungarn“ czímű művének ismertetése	640
<i>Gyárfás István</i> : Régi kun székek pecségei	309
<i>Ipolyi Arnold</i> : Pótlékul a Nagy Iván közlött helyi monographiákhoz	191
„ „ Szihalmi, pogánykoriaknak vélt leletek	431
„ „ Utószó a „Szihalmi Leletek“-hez	455
„ „ Gyászjelentés Schulcz Ferencz fölött	642
<i>Jakab Elek</i> : Szabó Károly „Magyar Vezérek Kora“ czímű művének ismertetése	401
„ „ Az erdélyi honismertető egyeslet tudományos munkássága eredményeiről	523
<i>Kubinyi Miklós</i> : Közlemények a Thurzó-levéltárból, I., II.	727
<i>Gr. Lázár Miklós</i> : Adatok a Perkő alatti várról és kastélyról Kézdi-Szent-Léleken	211
<i>Lehoczky Tivadar</i> : Thököly Imre a „Kurucz Király“ mint gazda	388
<i>Márki Sándor</i> : Két Bihar vármegyei pecsét	70
„ „ Adat a Martinovics-ügyről	197
„ „ Rozvány György „Nagy-Szalonta Történelmé“-nek ismertetése	249
<i>Mircse János</i> : Magyar tanulók levele a bási egyetemről, 1633.	490
<i>Nagy Gyula</i> : A magyar nemzetségekről	534 és 688
<i>Nagy Imre</i> : Jelentése és regestái a szombathelyi levéltárakból s az Egerváry, Chebi Pogány, Romy, Szelestey és Vidos családok okmányairól	618
<i>Nagy Iván</i> : Helyi monographiák	88
„ „ Pótlékul a helyi monographiákhoz	191
„ „ Magyarok iskolázása külföldön	254
<i>B. Nyáry Albert</i> : Czimertani figyelemzés	61
„ „ Bolognai magyar tanulók a XIII-ik században	266
„ „ A modenai Hippolyt-codexek	275, 355 és 661
<i>B. Nyáry Jenő</i> : Az ó bási Pogányvár	97

	Lap
<i>Pauler Gyula</i> : Wolf Ádám „Lobkovicz Életé”-nek ismertetése	44
„ „ Gyöngyösi István életéhez	127
„ „ Thaly Kálmán „Nagy-Szombati és Györvári Harcz” című művének ismertetése	245
„ „ Adalék Zrínyi Péter életéhez	334
„ „ Újabb adalék Gyöngyösi István életéhez	421
„ „ Gibbon „A római birodalom hanyatlása és bukása” című műve Hegyessy Kálmán féle magyar kiadásának ismertetése	552
<i>Pesty Frigyes</i> : Lumprechtzaza és a munkácsi uradalom	256
„ „ Magyarország történeti térképének kellékeiről	291
„ „ Haan Lajos „Békés vármegye hajdaná”-nak ismertetése	465
„ „ Baranyai főispánok. (Hatos közleményéhez)	483 és 566
<i>Podhraczký József</i> : Magyarország czímerének eredete	226
<i>Rómer Flóris</i> : Figyelmeztetés a Jagello-kor búváraihoz	657
<i>Supala Ferencz</i> : XVI-ik századi magyar levél	266
„ „ Jelentés a szombathelyi (káptalani, megyei és városi) levéltárakról	615
<i>Swáby Frigyes</i> : Jakab angol király levele Thurzó György nádorhoz, 1610.	570
<i>Szabó Károly</i> : Árpádkori regesták a Rákóczi-Aspremont-Erdődy-levéltárból	605
„ „ Dunántúli könyvtárbúvárlatok	613
„ „ Jelentések a Magyar Történelmi Társulat kolozsvári állandó bizottságának üléseiről	58, 119, 188, 482 és 719
<i>Szalay László</i> : Klement János Mihály, II. Rákóczi Ferencz követe Berlinben, Hágában, Londonban	1 és 73
<i>Szekely Sándor</i> : Adalék a városok statutumaihoz	259
<i>Thaly Kálmán</i> : Adalékok az 1735. és 1754-iki népfurrogás történetéhez I.	30
„ „ Három ismeretlen levél Gyöngyösi Istvántól	123
„ „ Rimay János levele Koháry Péterhez, 1628.	195
„ „ Monori régi községi pecsét	204 és 353
„ „ Steinville tábornok ágyui	257
„ „ Ráday Pál sírirta	258
„ „ Még egy levél Rinay Jánostól, 1622.	333
„ „ A szécsényi országos szövetség evél (1705.), a hg Czartoryski-féle eredeti példányról közölve	337
„ „ Régi ágyúnevek és fölíratok	415
„ „ Magyar levél 1542-ből	489
„ „ Régi magyar községi pecsét s új adat Bercsényi meneküléséhez (1701)	567
„ „ Jelentése a Rákóczi-Aspremont-Erdődy levéltárról	581
„ „ Jelentése Komárom vármegye levéltáráról	603
„ „ Adalékok Kohány István fogságának történetéhez	649
„ „ Nagy-Körös város régi magyar pecsété	731
„ „ Értesítések a Magyar Történelmi Társulat s a M. Tud. Akadémia üléseiről, s kisebb könyvismertetések és egyéb tárcza-közlemények minden füzetben.	
<i>Véghely Dezső</i> : Korothnay Katinka. (Életrajz)	14
„ „ Jelentése s regestái a vasvár-szombathelyi káptalan s a csornai és pannonhegyi conventek levéltáiról	625
<i>Wlassics Gyula</i> : Hagiographia és a régi szalavári apátság	161
„ „ Montalembert marquis necrologja	267
<i>Zilinszky Mihály</i> : Adalékok az 1735. és 1754-iki népfurrogás történetéhez II.	36
„ „ Zrínyi Miklós utolsó neje	460
„ Δ: „ XVI-ik századi, b. Nyáry családbeli magyar végrendelet	485

1961-872